שלמה מיכא

הספריה הלאומית
S 22 A 4118
יעקב בן אשר,
פירוש על התורה :
C.1
1935796-10
w-x

Aus der Bibliothek des
verst. Rektors Dr. Israel Hildesheimer

Eigentum von
Dr. Meier Hildesheimer,
leihweise überlassen der
Bibliothek des Rabbinerseminars
zu Berlin
(seit Pessach 5677)

פירוש על התורה

מרבינו יעקב בן כבוד מרנא ורבנא
רבינו הרא״ש זלה״ה

פירוש חדש ונפלא אשר הי' בכ״י רבינו המחבר בעצמו כתב ישן מימי קדם קרוב לחמש מאות שנה ולא בא עדיין בדפוס כלל עד שנגלה ע״י מהיר במלאכתו המעתיקו מכתב ספרד והמביאו לבית הדפוס בזלקווי תקסו״ל ה״ה הרבני המופלא המושלם מוהר״ר ירוחם במהור״ר יששכר בער זלה״ה ספרא מלבוב יע״א

נדפס שנית

בהגהה מדויקת ובסדר חדש ונאה ע״פ פסוקי התורה ע״י מהו' מאיר עמק שושן המכונה ראזענטהאל נ״י

פה ק״ק

הנובר

בשנת **תקצ״ט** לפ״ק

הקונה יזכה במקמו במחיר שני ר״ט פריימים

Hannover, 1838.

Gedruckt in der Königlichen Hofbuchdruckerei bei *E. A. Telgener.*

S 22 v
4118

BIBLIOTHEK
DES
Rabbiner-Seminars
BERLIN.

222/7

אלה נדיבי ישראל תקיפי ארץ ואיתנים! אשר נשאם לבב אמונים להיות עזר להועיל בהדפסת הספר, ובאו על החתום לקחת איש ספרו ותהי משכורתם שלימה וצדקתם תעמוד לעד: וזכות רבינו בעל המחבר יגן עליהם, ונשא ספרו את שמותם לזכרון לפני ה' תמיד.

אבערנדארף.

האב"ד הרב המה"ג מו' גבריאל בהגאון מו' מרדכי אדלער הכהן

אלטאנא.

האב"ד הרב המאה"ג מוה' יעקב במוה' אהרן עטלינגער
פ"מו ורב"ד הרב מוה' מאיר הכהן
פ"ומ ר' וואלף וואַרבורג
ר' יאקב היילבוט ג"ך
ר' יאקב רעע
ר' משה אליעזר בפו"מ ר' יוזפא סג"ל
החתן כ' שמעון ב"ה זאב וואלף מש"ב

אויגשבורג.

הערר א' היימאן
ר' אילק בהגאון מוה' ליב פערנבאך 2

איבעהויזען.

ראבינער הרב מו' אברהם וועלדערן
הערר לעפי זעמינארלעהרער

איכעהויזען.

פ"ומ ר' משה במו' אהרן הכהן ווימפפהיימער
ר' רפאל ליב וואלפזאהן ס"ן

אמסטערדאם.

האב"ד הרב המה"ג הגאון מו' שמואל בהגאון מו' בערש בערנשטיין 2
מו' יעקב פיראריס דיין דק"ק ספרדים
מו' רפאל חיים חזקיהו יצחק דיסולי דיין דק"ק ספרדים
קהל ספרדים לבית המדרש ע"פמו' רפאלהכ"ל
ר' אילק אנדרעסזאהן
ר' אילק ב"ה שמואל לאב הכהן
הרב מו' צבי הירש לעהרן
ר' צבי הירש ב"ה נפתלי הירץ סגל
מו' זלמן רובענס
פ"ומ ר' זעקלי ב"ה שמעון מונק
ר' זעליג הכהן הנובר
ר' חיים ב"ה בענדיט סג"ל גאלדשמידט
ר' יעקב מאיר לעהרן מנהיג דת"ת
ר' יאקב במ"ו וואלף לוי
ר' משה גאלדשטידזאהן
ר' משה זאלאמאן
מו' עקיבא לעהרן
ה' פלאטאוו מהאמבורג
ר' שמעון פאללאק דאניעלס
ר' שלום ש"ן דק"ק אשכנזים

ארנהיים.

ר' אברהם ב"ה משה אהרן הכהן

באן.

הרב מו' אהרן בהגאון מו' אברהם אוירבאך
ר' הירש קאהן
מו' **דוד** במו' אלחנן פיזער בדיינוי

בורגשטיינפורט.

הערר לאזער מארקוס לעהרער

בוקעבורג.

הערר נאגעפעלד לעהרער

בערלין.

האב"ד הרב המאו' הגאון מו' יעקב יוסף אטטינגער
הדיין הרב מו' אלחנן בהרב מו' זנוויל
ר' אייזק האלבערשטאדט
ר' אייזק פ"ב פאבריקאנדט
הערר דירעקטאר ב' אויערבאך
הערר דאקטאר היינעמאנן
ר' הירץ ב"ה משה הערלבערג
ר' זנוויל במו' אייזק גערהארד
ר' מאיר יפה
ה' מאזעס במו' אבעל הכהן שטאלפ
ר' שלמה לאנדסבורג

בערענבורג.

האב"ד הרב מו' שלמה דאקט' הערקסהיימער
מו' נטע רייכענהיים

ברוכזאל.

האב"ד הרב המה"ג מו' הירש בעוהר"ס פאגעל

בעפרונגען.

מו' יאקב רוזענזאהן

בראקעל.

הערר ל' ד' זאמסיים
האחים בני המנוח ר' זוסמאן פלעגכעהיים

גאטהענבורג.

האב"ד הרב מו' קאפעל בהגאון מו' מיינסטער דאק' הייענמאן
ר' ליב מאגנוס
ר' מיכל ווארבורג

גוטערסלאה.

הערר לעפי באמבערגר לעהרער

דארמשטאדט.

האב"ד הרב המה"ג מו' בנימין צבי בהגאון מו' אברהם אוירבאך
הרב מו' אלכסנדר וואלף
ר' גדלי' ב"ה שמואל הלוי
ה' יוסף בורגער
מו' ליב סופר זולצבאכער
הב"מ כ"ה מאיר ב"ה תנחו' מאנים כייאשטאדט
ה' משה מאנהיימער רעליגיאנסלעהרער

דעטמאלד.

האב"ד הרב המה"ג מו' אברהם פערנבאך
ר' אהרן זאלמוזאהן
הערר שפאניער
הערר יאזעף וו' יענא
הערר לעזעריטן לעהרער

דרעזדען.

האב"ד הרב המה"ג מו' זכרי' פראנקעל הלוי
ר' אליעזר סגל לעהמאן
פו"מ הערר דאקטאר בעער
מו' יעקב ישראל בהרב מו' הירץ עמדען היילפרון
מו' יונה באנדי
פו"מ הערר לעפי וואללערשטיין
ר' שלמה וואללערשטיין

האלבערשאדט.

ר' יודא אלעכסנדר

האמבורג.

אכס הכולל הרב המה"ג מו' יצחק בערנייז
ר' אברהם גאלדליער הג"ך
ר' אברהם הכהן ממיץ
ר' אברהם זאאלפעלד
ר' אהרן ב"ה נזריאל
ר' אליעזר ב"ה שמשון יצחק הכהן
הערר א' ה' מאנטעל
ר' בער ב"ה חנוך נאטהאנזאהן
ר' דוד בן הג"ץ ר' משה ל"ל
פו"מ ר' הירש שטעטטינר 2
ר' הירש אפפענהיים
ר' הירץ ב"ה אבלי
הרב מו' זלמן וויינהיים בקלויז
הערר דאקטאר זאלאמאן
מו' חיים ב"ה יוסף מיכל
מו' חיים שייער
מו' יעקב משה בקלויז
ר' יצחק בפו"מ ר' נפתלי עסמן
ר' יואל בר"ל בר"מ
הערר יאנאסזאהן
ר' יוסף ב"ה שמואל ענאך
ר' יעקב ב"ה ישוע פראנק
ר' יוסף ב"ה אלי' שלתיאל הספרדי
ר' יהודה קסותו ש"ן בק"ק ספרדים
ר' ליזר ב"ה משה מבייערסדארף
ר' ליב אפפענהיים
ר' ליב בפו"מ ר' פייבל סגל ר"ב
ר' לוי ב"ה שלמה
הרופא מומחה מו' מרדכי הכהן
מו' משה בהגאון מו' בונם איגר בקלויז
ר' מנחם מן בפו"מ ר' נפתלי עסמן
פו"מ ר' משה ב"ה יוסף ברו' היילבוט
מו' נחמי' ליסער בקלויז
ר' נחמי' בפו"מ ר' פייבל סג"ל ר"ב
הערר פרידמאן ב"ה שלום
ר' ראובן ב"ה אלי' גבאי דק"ק
ר' שמעון בר"ל בייט ג"ן
פו"מ ר' שמואל דרעזדן
ר' שלום קראנאך

האננאפער

האב"ד הרב המה"ג מו' נתן בהגאון מו' מרדכי אדלער הכהן
ר' אלכסנדר ב"ה אברהם הכהן
ר' אילק ב"ה יעקב קאפעל הלוי בלינדן
ר' ארי' קאסמאן במ"ו נמיאל צבי הלוי בערענד

ר' גומפיל ב"ה אליעזר
הערר הערטמאן זעליג הכהן
ר' זלמן ב"ה אברהם הכהן
מו' זלמן במ"ו לדוק פרענסדארף הלוי
ר' זלמן ב"ה אברהם בער זעליג
ר' חיים בהגאון מו' מרדכי אדלער הכהן
ר' חיים ב"ה משה עמרס
ר' חיים ב"ה פסח הלוי
ר' יעקב ב"ה אליעזר ליפמאן הכהן
פרויא פינאנצראטהין יאקאבזאהן
ר' יאקב במ"ו מיכאל הלוי פרענסדארף
ר' יחזקאל ב"ה שמעון עלעכלים הלוי
ר' יוסף בהגאון מו' יששכר בעריש בעהרענד
ר' יוזפא ב"ה יששכר הלוי בעהרענד ג"ך
ר' ישראל בער במ"ו יחיאל צבי בערענד
ר' יוסף ב"ה בנימין בלינדן
ר' יודל ב"ה משה געמיינדע סעקריטאר
ר' ישראל ב"ה יחזקאל סגל עלעכלים
ר' יעקב ב"ה משה רייז בלינדן
ה"ב יודל ב"ה מיכאל לעהרער בלינדן
ר' ליב ב"ה אהרן פרידעבערג בקלויז
ר' ליב במ"ו נחמי' הלוי היינעמאן
ר' ליב ב"ה ישראל האלבערשטאדט זאכריאס
הערען געברידר לאזארום
ר' מנחם במ"ו אברהם
ר' משה ב"ה אהרן פרידבערג
ר' משה ב"ה יחיאל הכהן שטיינטהאל
ר' מאיר ב"ה שמעון הלוי שטערנהייס
ר' מאיר במ"ו משה רייגאנוס עללער
ר' צבי ב"ה יאקב הכהן
ר' שלמה בלאך
ר' שמעון ב"ה אילק הלוי קאפעל
ר' שמואל ב"ה אפרים מאיר
ר' שמואל ב"ה משה ברלינר

האממעלבורג.

מו' קלמן כ"ן

האפגייסמאר.

ר' אייזק לעפיזאהן היילבראן
ר' ישראל עפשטיין סופר

הארבורג אים האננאפערשען.

הערר יאקאבזאהן לעהרער

הארבורג אין בייערן.

הרב מו' אילק ליב היללער
מו' בנימין בערלינר ש"ן ומ"ן
ר' יוסף בר"ז גאלדשמידט
פו"מ ר' שמואל העכינגען

היידעלבערג.

האב"ד הרב המה"ג מו' זלמן פירסט

הירבען.

הרב"ד הרב מו' חיים שווארץ
פו"מ ר' אברהם ב"ה ליב לאנדוי
ר' בער לעפינגער ואחיו ר' ליב
מו' זלמן שוואבאכער רב בקלויז
פו"מ ר' רפאל ב"ה ליב לאנדויא

העסדארף.

ר' מענדל ליב אפפענהייס

ווארענדארף.

ר' משה ב"ה קלמן
העררדאקטאר י' א' פארנבאך

וואללערשטיין.

הרב מו' מאיר ליב מ"ץ
ראבינאטסקאנדידאט העררו' ראטענהייס

ווארמס.

האב"ד הרב המה"ג מו' יעקב קאפיל ב"ב הלוי

##ווירצבורג.

מו' פייבל במו' משה יעקב

וויגערסהיים.

ר' אהרן פפייפער האפאגענט

וועגשטהיים.

מו' מענדל רעגנסבורג הדיין
ר' יעקב בר"מ

לאנדאן.

הרב המה"ג הגאון מו' שלמה בהגאון מו' הערשל האב"ד דמדינה
מו' עזריאל במו"ו דוד סג"ל
מו' ארי' ליב בהרב מו' יששכר בארנעט
מו' אהר"ן בהר"יל מליסא
(דיינים מצויינים)
ר' אברהם יהודה ליב ב"ה צבי מאזעס
פו"מ דק"ק גדולה ר' ארי' ב"ה יוסף הכהן
ר' אהרן בפו"מ ר' נתן
פו"מ ר' אייזק בפו"מ ר' לוי הכהן
פו"מ ר' אברהם ב"ה נחום
ר' אברהם ב"ה משה ענשיל
פו"מ ר' אברהם ב"ה מאיר הלוי
ר' אשר ב"ה ששון
ר' בנימין ב"ה יואל
מו' דוד בהרב מו' רפאל מעלדולה האב"ד ק"ק ספרדים
ר' וואלף פייזער ש"ץ
הגבירה מרת חנה אלמנת הטפסר הגביר המנוח כ"ה נתן ראטהשילד
ר' יוחנן בפו"מ ר' זעליג
ר' יששכר ב"ה יוסף
ר' יוסף ב"ה אברהם יהודה ליב מאזעס
ר' ישראל ב"ה יעקב הלוי
ר' יהושע ב"ה יוסף
פו"מ ר' מאיר ב"ה דוד
ר' משה שלמה זלמן ב"ה אשר אנשיל קעזיר
ר' משה במו"ו שלמה זלמן ענשיל
ר' משה ב"ה אברהם
ר' נפתלי ב"ה חיים הכהן
ר' עוזיאל בפו"מ ר' יהודה ליב
ר' צבי ב"ה אברהם יהודה מאזעס
ג"ץ ר' שלמה בפו"מ ר' נתן
פו"מ ר' שמואל ב"ה הירש
פו"מ ר' שלמה יונה ב"ה יעקב הלוי
ר' שמואל ב"ה שלמה
ר' שמעון ב"ה משה הלוי אשער ש"ץ בבית הכנסת הגדולה

לימבורג.

ר' יעקב ב"ה אברהם

ליפשטאדט.

הערר א' אררענשטיין
ר' מנחם מאנכה מייזל לעהרער וש"ץ
הערר ליליענפעלד מנייקירכען

לוגדע.

ר' גבריאל יעקב ש"ץ

מאגדעבורג.

הרב מו' זלמן ברייט מ"ץ
דאקטאר פיליפזאהן המכונה מו' ליב במ"ו משה מלדיק הרבים

מאנהיים.

האב"ד הרב המה"ג מו' הירש במו' מאיר טרויב
ר' אהרן ביטך
מו' בער בהרב מו' יעקב הלוי ראזענפעלד
פו"מ ר' הירן קארלעבאך
הדיין מו' זלמן הירצפעלד
מו' חיים וואגנער בבהמ"ד הגדול
ר' יאזעף במ"ו ליב אפפענבאך
ר' ליב במ"ו אהרן עטלינגער בבה"מד הגדול
מו' משה פרידמאן פירטה בבה"מד הגד'
ר' משה וואכענהייס
ר' משה שלאסס הסו"ב
ר' שלמה זונדהיימער
הב"ח כ"ה משה ב"ה יעקב יוסף דעלימא מאמסטערדאם

פר' מינדען.

הערר מ' עלקאן לעהרער

מיינץ.

האב"ד הרב המה"ג מו' ליב עללינגען
ר' אילק
ר' יעקב לוי
ר' שמואל במ"ו משה יונה באגדי

מייסלינג.

האב"ד הר"ב המה"ג מו' אפרים פישעל במהרי"ל

מונכען.

האב"ד הרב המה"ג מו' הירש ב"ה לעקיש אויב

נויען.

הערר אדלער

ניהיים.

פמ"ו מו' יונה מיכאעלים
ר' יששכר בער רין ש"ץ
פו"מ ר' שמואל נאמועל שאנבעק

נייקירכען.

הערר ליפמאנזאהן לעהרער

עלמסהארן.

ר' אלי' בר"א ש"ץ ונאמן
מו' ישראל מאזעס
ר' מענדעל ב"ה ישראל מענדעל איזראעל

עסלינגען.

ר' יהודה ליעבמאן מיזטער אונד זעמי־נארלעהרער

פראנקפורט אם מיין.

האב"ד ור"מ הרב המה"ג הגאון מו' זלמן טריער הכהן
ר' אהרן בהרב מו' משה פולד
האדון הטפסר המפורסם ר' אנשיל בעור"מ ראטהשילד
ר' אברהם מרדכי קעניגסווערטער
ר' אורי פייבש ב"ה אברהם הכהן
ר' אייזק שייער בקלויז
ר' אייזק דאקטאר
ר' בער בהגאון מו' מרדכי אדלער הכהן

ר' בנימין ב"ה צבי הירש נידערהאפהיים
ר' הירש הורוויטץ הלוי
ר' טעבלי במ"ו משה יונה באגדי
ר' טעבלי שאמעס
מו' יעקב זילבערקראן הרב"ד
ר' יעקב פאזענר בקלויז
ר' יעקב הירש ק"ן
ר' יעקב ב"ה משה ק"ן
ר' ישראל משה וואלאך
ר' יודא קולפ
ר' יודא שמואל אדלער
ר' יעקב גייגער הש"ן
ר' ליב שלאסס
ר' מאיר ב"ה בענדיט סג"ל גאלדשמידט
ר' משה מיינץ
ר' רפאל ב"ה אי"ל מאזעס מלאנדאן
ר' רפאל ליב קירכהיים

פישאך.

האב"ד הרב מו' יוסף לאנדויער

פאטוויזען.

האב"ד הרב מו' יום טוב ב"ה הירש

פאזעלוואלק.

מו' אברהם לעמפלבורג
מו' פנחס ש"ץ

פרעסבורג.

האב"ד ור"מ הרב המה"ג הגאון מו' משה סופר
הרב מו' דניאל פראסניטץ הרב"ד
מו' שמעון אפפענהיים הדיין
ר' אברהם בער גבאי דח"ק
ר' דוד ביסטאליטץ
ר' וואלף אפפענהייס
פו"מ מו' משה הירש זינגר
ר' משה אבעלס ג"ן
מו' נתן בנימין המכונה נטע וואלף
מו' שמואל וואלף בהגאון מוהר"מ סופר
פו"מ ר' שמואל גוטמאן
מו' שמעון בהגאון מוהר"מ סופר

פירמאנט.

ר' ליב ב"ה ענזיל

צעללע.

המ"ץ הרב מו' פייבל ב"ה חיים לעפין
ר' הירש זימא

פאדערבארן.

הערר ל' ד' ווינקלער בוכהאנדלער

קאססעל.

האב"ד הרב המה"ג מו' אורי ראמאן הכהן
הערר לעפי קאטצענשטיין

קארלסרוה.

האב"ד הרב המה"ג מו' אלי' ווילשטעדטער
מו' אהרן עטטלינגער
ר' אהרן הלוי
ר' אנשיל בה' זעליגמאן הלוי
ר' ברוך וואָרמס
ר' יוזפי מאיר לוי
ר' יונה עטטלינגער
מו' יאקב ווייל
ר' יעקב בער שוואבאכער
ר' ליזר עטטלינגער
ר' ליב ווילשטעדטער
ר' ליב עטטלינגער
ר' קויפמאן ווארמס

קאפענהאגען.

האב"ד הרב המה"ג מו' אברהם בהרב מו' אלכסנדר וואלף
הרב"ד הרב מו' שלו' שכנא בהגאון מו' אברהם
מו' אהרן במ"ו עקיבא שאטעלאנדר בקלויז
מו' אילק פייזער בקלויז
פמ"ו ר' בענדיט גאלדשמידט
ר' בער פייזר געברידער בעהרענד
פו"מ ר' גרשון מעלכאר
ר' גרשון פיליפזאהן
פו"מ ר' דניאל יאקאבזאהן
ר' הירש הארטוויג
ר' וואלף היימאן ג"ץ
ר' יאקב הארטוויג
פנ"ע ר' ישראל ברעסלויר
ר' יואל פיינע
ר' יוחנן אייבעשיטץ
ר' לאזער מעלכער ג"ץ
מו' ליב פאזנער בקלויז
ר' ליב קאנטער
ר' משה קאסמאן ב"ה ארי' ליב לעוועזאהן
ר' משה רובען
ר' מרדכי יאקאבזאהן
ר' נחמן יאקאבי
מו' פייבש הירש אייכעל
ר' ראובן הענריקוס

קאללים.

ר' בער ב"ה ליב בעהרענד
ר' שמשי ב"ה ליב קארן
האחים ר' אביגדר וה' הילל בהמנוח ר' מרדכי מארקוזע

קארלין.

ר' יוסף ב"ה אלי' הכהן המכונה הערר אבעל הבח' יוסף יאסקי בר"א פראנקעל

קליינשטיינאך.

ר' זנוויל ב"ה יוסף מאאס

קריגסהאבער.

קרייזראבינר הרב המה"ג מו' אהרן במ"ו יוסף נוגענהיימר

ראדענבורג.

הערר ג' ז' לעפי

ראטטערדאם.

האב"ד הרב המה"ג מו' מנחם מענדל בהרב מו' חיים
ר' תנחום עלעכיעלס

רעגענשבורג.

הרב מו' מענדיל מ"ץ
הערר דאקטאר שלענקער

רענדסבורג.

פו"מ הערר רייהנדארף

שטודטגארט.

דאקטאר אונד קירבענראטה האב"ד הרב מו' יוסף ב"ה מאיר
ראטה הערר וואלף פאן קוללא
ר' זלמן יאקאב קוללא
קאממערזיענראטה מארקס פפייפער
קאממערזיענראטה נאטע וואלף קוללא

שטעטטין.

מו' ליבש שטאהל
ר' משה קאניגסבערג
ר' מאיר פאלאן
מו' משה בר"ו אורבאך

הסכמת אדומ״ור הרב הגאון רשכב״הג החסיד מ״ו **עקיבא גינז** מ״אש זלל״הה הא״בד דק״ק פאזען יע״א וגדולים הצדיקים במיתתן וגו׳

שלו׳ וברכה להה׳ הרבני וכו׳ מוה׳ מאיר מ״ץ בקאללים טרידנא מאוד, יקבל בזה הרצוף. ועל ספר הקדוש מרבינו בעל הטורים אין צריך להסכמה ומי ומי בדורנו כדאי ליתן הסכמה, ואם מבוקשו ליתן חרם שלא להסיג גבולו? גדור בעדי מבלי להזכיר שם חרם —, ועל הוספת חדושים ממו״עכת נ״י ידוע שאיני נותן הסכמות לספרי חדושי׳ הכ״ד הטרוד דש״הט ה״ק עקיבא גינז מא״ש.

הסכמת אדומ״ור הרב המאה״ג הגאון האמתי החסיד המפורסם בישראל מ״ו **משה סופר** נ״י הא״בד ור״מ דק״ק פרעשבורג יע״א

בע״הי

למאיר ובא קראתי יומא טבא לרבנן, ראו הביא לנו האי גברא רבא המופלג בתורה ויראת ה׳ כבוד מ״ו מאיר נ״י ממדינת פרייסען את ספר יקר ונחמד מחברת הקודש מרבינו יעקב בעל הטורים והוא חבור נפלא על כל התורה מלוקט מראשוני ראשונים שלפני פני פניו כדרכו של הטור בפסקים כן דרכו בפרושיו נחמדים מזהב ומפז רב ותוספות מדילי׳ ומי לא יתאמץ לסייעו להוציא לאור תעלומות חכמה ע״כ הריני לוקח ס׳ א׳ במחיר הראוי, וד׳עמו לזכתו לברך על המוגמר הכ״ד פק״ק פ״ב כאור בוקר ליום ד׳ י״ב תשרי תקצ״ח לפ״ק ובע״הח משה הקטן סופר מפפ״דמ.

הסכמת אדו״מו הרב המא׳ הגאו׳ המפורסם מ״ו **יעקב יוסף** נ״י הא״בד דק״ק בערלין יע״א

לכבוד ידידי הרבני וכו׳ מו׳ מאיר נ״י החיים והשלום לו למנה מאת שוכן מעונה בזה ראש השנה על דבר ההסכמה אשר מבקש מע״כת ממני על המחברת אשר נפשו אותה להביא לבית הדפוס הנה מה שחבר בעל הטורים מי כעת בזמננו אשר יאמר עליו כי לו נאה להעיד על רבינו בעל הטורים. ועל דבר החרם מי שלא יחוש על המפורש בתורה שהוא בכלל ארור מסיג גבול ודאי לא יחוש על דברי. ועל דבר המטעמים אשר סביב שת עליו הנני מבטיחו שאקח ספר אי״ה לאחר שיוגמר בעד הכופר אשר ישת עליו מעכת׳ נ״י. הכ״ד ידידו יעקב יוסף בה״ר מו׳ מרדכי ז״ל עטטינגר:

הסכמת הרב המאה״ג המפורסם בשלימות חכמים מ״ו **נתן אדלער** האב״ד פה ק״ק הנובר והמדינה יע״א

אף כי מימי הסבותי פני אחורנית לשלח דברי הוצה הפצרות הרבני מ״ו מאיר הנ״ל פתו את לבבי ואפת לצאת זאת הפעם ממבצר הגדר; אולם לא למען תת הסכמה אחותי קסתי לחלל גאון יפעת רבינו יעקב בעל הטורים בקנה רצוץ בעטי הכהה ולא למען ספר כל מעלות הספר נגד השמש באתי רק לבקש פני שוחרי תושיה ולשחר את בני בריתי לקחת את הספר ולהגות בו כי מלבד הנודע והנגלה מדברי גדולי הראשונים הרא״בע והר״מבן הובא בקוצר מלים ובתוקף מבטאיהם ויערב לנו שיחתם עוד ימצא בו הקורא מטעמים כאשר אהב המכוסה והמופלא עודנו מאתו מפירושי הר״י קמחי והר״אש ואהזת מרעיהם אשר צללו במתק מימי התורה גלו סתריה וחשפו תעלומותיה והעלו פנינים ע״ד הפשט; וכאשר טרח ועמל הרבני הנ״ל לתת עונג לנפש ועדן לרוח להוציא ממסגר מחברת הזאת היות לה עדנה אחר בלותה גמול ידיו ישולם לו להשביע נפש נענה ולהחיות לב נדכה אשר לפי דרכו ושאר רוחו לא יוכל לשפוך שיחו בחיק כל איש למען יוכל עמוד ועל מקומו יבוא בשלום. פה ק״ק הנובר יום ב׳ כ״ו תשרי תקצ״ט לפ״ק

ה״ק נתן בן לאא״מו הרב הגאו׳ מ״ו מרדכי
אדלער הכהן זצלה״ה.

חוץ מאלה יש ת״י הסכמות מגדולי ישראל ה״ה הרב המ״הג מ״ו **גרשון** הא״בד דק״ק פרנצלוי יע״א והרב המא״הג מ״ו **שמואל ליב** קוידער רב״ד ד״קק פראג יע״א והרב מ״ו **אלחנן** הדיין מצויין בק״ק בערלין אך הוצאת הדפוס מרובה עלי מאד והסתי להביא דברים ככתבם והעלתי את שמם לזכרון ולברכה ע״ע.

הקדמת המחבר רבינו בעל הטורים

הנה נא הואלתי לדבר, כי לא בינת אדם לי והיילים לגבר, גם כי לא מלין לחבר, כי בער אנכי מאיש ולא למדתי הכמה, ואין בי דעת ומזמה, ולא אתי יודע עד מה, אמנם צמאה לה נפשי ובשרי לך כמה, אף אם נסתרה ממני ונעלמה, כי היא מלאכת שמים, וכל דבריה על אפנים, נדרשת היא לכל שואל בה על ירכים, ולכל אשר יטה לה אזנים, כי לא מעבר לים היא ולא בשמים, אכן קרובה היא לכל אשר יקרב אליה בלב ובשפתים, אשר יעזבנה יום היא תעזבנו יומים, אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוין לבו לשמים, על כן נדבה רוחי לקרבה אל המלאכה בפעמים וברגלים, ולעשותה בלב שלם ובמעשה הידים, והנה ראיתי את הים הגדול ורחב ידים, פי׳ התורה לרב הגדול הרמבן ז״ל גדול הנוצה ורב כנפי׳, ונפשי אותה לעבור בו אף במי מתני׳, ואירא כי גדול מאד וגאו המים, ואומ׳ אלכה לי על השפתים, כי על שפתו עץ רב מאד מזה ומזה נחמד הוא למשכיל ותאוה לעינים, ואקח מפריו מלא כפים, ואוכל ותהי לי למשיב נפש ולפקוח עינים, ולשמוע בלמודים העיר לי אזנים, ותחי רוח יעקב ותהי אליו פי שנים, כי יחיה כל אשר יבא שמה נחלים, לכן תחלת דברי אני מבקש רשות מאת הרב הנזכר ואח״כ אני מחלה פני כל קורא בחבורי זה לבל ידינני לכף חובה לאמר שעשיתיו להתגדל בו כי לא עשיתי דבר שראוי להתגדל בו שאיני אלא כמלקט אוכל מתוך אוכל ולואי ולא הייתי מחזיר אוכל לפסולת ואין כונתי בזה רק כי יען נפלאו ממני דברי הרב והם סתומי׳ אמרי׳ אלקטה מהם הדברים הפשוטי׳ ואשאיר הסתומים כי בסודו לא באה נפשי למען היות נקל בעיני ללמוד ואם מצאתי פשט או טעם במקום אחר חברתיו עמו ואף כי הם מעטים, ועל כן לא הזכרתי שם הרב ברוב כי רובם דבריו ולא הזכרתי רק במקום הצריך כפי הענין, וראיתי עוד לכתוב בתחלת סדר וסדר מעט פרפראות מגימטריאות וטעמי המסורות להמשיך הלב, ואשר כל מחשבות לו גלויות, חוקר טוחות וכליות, הוא יודע כל מחשבתי והוא יחזיק ידי הרפות, ויאמץ ברכי הכושלות, להוציא מחשבתי זאת אל הפעל ויטה לבבי ליראתו, ויקרבני לעבודתו ויאיר עיני במאור תורתו.

הקדמת המ״ל

לכוחזו מפעלות איש אלקים קדוש! אשר שם שמות (ברכות ד׳ ז׳) אמר ר״א אל תקרא שמות אלא שמות בארץ ה״ה רבינו יעקב בע״הט עשה וערך שלחן לפני בני ישראל בהלכה פסוקה ועוד מצב לו ידו בפירוש התורה עפ״י פשוטה ועשה לכל סדר סמנים לעטרה בגימטריאות למשוך לב הלומד וקראם בכבודו ועצמו פרפראות כמו שבאר בהקדמתו. אכן דבריו הנאמנים כתב ידו אמון מוצנע הי׳ ת״ס שנים גליון כרוך ונסתר מכל עין עד שיפוח היום והעיר ממזרח צדק יקראו לרגליו עושרו אושר וברכה לגלות כתבי קודש ה״ה מהו׳ ירוחם במהו׳ יששכר בער אשר נדב לבו להוציא ספר הזה לאור. ואלה דברי הגאונים המחזיקים ומסכימים ע״י

״לבי לחוקקי ישראל המתנדבי׳ להוציא לאור ספר הקדמונים אשר מרוב ימים יפקד מציאתו והנה לא האמינו סרעפי לבבי בשמעי שיתראה בדורינו זה ובגלילו׳ האלה ספר כ״י של אחד קדוש מרבינו יעקב בע״הט והוא פירוש על התורה ע״פי פשוטה ש״מ כמוזכר בהקדמת רבי׳ בעצמו והיא נדפסת בחומשי׳ שבהם הגימטריאו׳ והוא פלאי ומצוה רבה להביאו לבית הדפוס לזכות את הרבים כי למי כל חמדת הדת וחכמת התורה מאין תמצא אם לא בספרים כמו אלה גדולי ערך, וכבר חלקו כבוד גאוני הזמן מהוד הסכמתם להביא לבית הדפוס וכו׳ הכ״ד הבא ע״ה הק׳ מאיר באאמ״ו הגאון מ״ו ע״ה חפק״ק בראד והגליל: הק׳ יעקב חפ״קק לבוב והגליל„

והביא מהו׳ ירוחם הנ״ל הפירוש הזה לבית הדפוס זה ל״ג שנים בק״ק זאלקווי.

ידוע לכל מבין שנתקשו המפרשים לפרש התורה ע״פי פשוטה להיות דבר דבור על אפניו ומדת הטרחה לפי מדת השגת המפרש, וזה אשר מלא לבו בתורת ד׳ ושקל במדות המנויות להוציא פסק ד״ת לאור המתקבל בתוך עמו יסיעו אותו חלוקי הדיעות אחת הנה ואחת הנה ע״כז יכיר עין כל בו (בפירוש זה) שלא נטה מלתווך שלימות הענין ובקיצור נמרץ באר דברי הראשונים הבאים באריכות או כמכוסים בלשון צחה שלא ילאה הקורא בו ובדרך העברה ימצא מטמונים וכל החפצים לא ישוו לדבריו. לא כן בחרו איזה מפרשים אשר צללו במים אדירים ובאבן נגף נכשלו באיזה מקומות עלו קמשונים וראוי לבער סרי גפן נכרי׳ ויתנכר׳ ותכוס׳ גם תחילת מבוא הדברים ע״כ והיו קרח מכאן ומכאן.

הרבה מאד יראו וחשו חכמ״זל ונבאו בעתידות (חולין ד׳ ס׳) אמר ר״ל הרבה מקראות שראוין לשרוף והן הן גופי התורה ע״ש ופי״רשי, וכן (הגיגה י״ג) אר״י ברם וגו׳ וכן (פסיקתא) אר״ש בר יצחק בקשו חכמים לגנוז ספר קהלת וגו׳ לפי שפעמים בא הכתוב כסותר לשלפניו או לאחריו או כסרת העודף או סתום ואם בא יבוא המפרש לחבר ענינים בהכרח מבלי השים פעמיו ביראת אלהים וסביביו נשערה מאד כי ישרים דרכי ד׳ להבא לטהר ידח ממנו נדח והתפאר כגרזן על חוצבו וכחרש בפחם יצירהו במקבת להוציא כלי מעשה ואחר יגיעו בעליל מזוקק שבעתים מביאו במים לחזקו ינתקו חלקיו הנכרחים להצמד יחד והיה תחת כלי יקר כשבר נבל על המבועים.

עוד זאת לפנים בישראל חכמי התלמוד עם היות לבם פתוח מורא עלה על ראשם בגבהם עם צדקתם להעמיד דבר ולחזקו

הקדמת המ"ל

לפי סברת עצמם הבלתי נדרש' ומפורש' בקבלה ע"י רבם ומי לנו גדול משמואל (יבמות צ"ב) שאמר בעניותינו צריכה גט ופרש"י ע"ש. לא כאלה אשר לא יבינו ידברו יקיפו בלולים להנשא על תללים ישימו קנצי למילים וירבו חללים וימעלו מעל לבעול גלולים והיא הרה ללת ותלד זרים לא אימון בם.

ואשר יעיד חוש השכל כי ראו חכמ"ז שנתמעטו הידיעות בהתמעט ההכמה והניחו הרבה בלי הכרע אחר שלימוד ראשונים הי' רק על פה ולא הי' רשאים לכתוב שום חכמה או הידוש או קבלה כשאר האומות כ"א תורה שבכתב ונשתכח מהם מסבל משאת פגעי הזמן ולוחציהם, ומתוך הרגשתם בהעדר כמה ענינים הי' נאנחים ודואגים עי"כ כנראה (סנהדרין ק"ו. חגיגה ט"ו. ומשמע ג"כ מגילה ג') אי' סופר אי' שוקל וגו' וזהו ממידת אמת שמנו חכמ"זל בחכמי אמונים על מה שלא שמע אומר לא שמעתי ומודה על האמת במה שאינו יודע וכזר בערך עצמו בלתי היות מוכרח לידע ענין שאינו יודע וכד"ר יוחנן (סוטה כ"א) אין ד"ת מתקיים אלא במי שמשים עצמו כמי שאינו ע"ש ופ"רשי, והם מלהזכיר ח"ו שהי' בהם איזה מעשה או עבודה בהשקפה לגומלין לשם לממון או לקורבה כמבואר בהרבה מקומות בש"ס אמרו פסילנא לך לדינא וגו' וכעקבי' בעדיו'. כ"א הי' ענין משאם עם הבריות לפנים משורת הדין (ב"מ פ"ג) למען תלך בדרך טובים דאזמינו לרב"בה לקמי' דרב וגו'. ועל דרך זה אמרתי שתה"ק תלמד אותנו מי הראוי להורות (דברי' ל"ג ט') האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו ואת אחיו לו הכיר ואת בניו לא ידע כי שמרו אמרתך ובריתך ינצורו (מלת כי פי' זמנית ר"ל בזמן שיש להם לשמור איזה מצוה או דין לא יעלה על לבם שום קורבה. כאלה) יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל כי אלה ראוי' הם להיות מורים ושופטים, וכן הוא מדת המהבר כנראה מדבריו (שמות ל"ג פסוק ט"ו) ובכמה מקומות בחיבוריו באמרו וא"א הרא"ש לא אמר כן.

אך לא כימים ראשונים הימים האלה כ"א הגדול מחבירו (ואם באומד עצמו או רק מקומו העלהו) בולע חבירו ועל כל יהולל בחכמתו המרומה ובפשיטות ידבר גבוהה גבוהה נגד שגגת השוגג או הנעשה בטעות הדפוס ולא עלה על דעת הכותב ומפרש הוא דבריו כרואה באספקלרי' המאירה. לא כן רבינו בע"הט המאיר עיני ישראל בחיבוריו אשר נראה בספר זה ענותנותו שעושה א"ע כמי שאינו ומייגע א"ע במפרשי התורה הראשונים והפש בהם חפוש גדול באור בהירו עד שמצא חיבור למקרא ועשה מטעמים כאשר אהב ונאהב בלב יראי אלקים.

ומנין המפרשים שמביא בספר הזה נקובים לקמן בשמם בעמוד מיוחד, והביאם פעמים לסתור ופעמים לראי' ולקיים, ובקוצר דבריו מאוד אסף והי' לאוצר גדול, ואם יראה לך, קורא נעים! הספר דק מאד אל תתמה על החפץ כי מחזיק עמוד זה כמו בשאר ספרים עמוד של שטח חצי באגען, ואני כוונתי א"ע ע"צ היותר נכון ליופי תואר מחברת והוצאתי פה סך מרובה ממה שהי' לי התקשרות בפרעשבורג על ספרים שלשה פעמים כהנה והי' כל הפצי ומגמתי למען יהי' הספר יפה ומהודר בכל מלאכתו.

והנה זה לי עשרים שנה בהיותי במסעי למרחקים טרוד במסע בא במקרה לעיני הספר מר"בע"הט ולא מצא ידי לקנותו בכל הוני ורק השתעשעתי בו בין לילה ומצא לבי להתענג נפשי ואשר זכרתי בימי עניי מאז ראותי איזה פירוש ממנו נתעורר לב וצלל אזן השומע בהגידי לו. שיהי' עוד איזה חיבור מבעה"ט, והפצירו בי גדולים אנשי שם לשום עיני עליו למען אביאנו לחמדת ישראל ולשאר עמנו, ואדמ"ו הגאון רשכב"הג מ"ו עקיבא איגר זללהה' בעת גלותי אזנו ממנו ביקש ממני מאד לשלחו לו ולשים עינו בו.

ואחר שירדתי ממסחרי והייתי מסתפח בנחלת ד' תחת עול ומשא כבדה וסבל שכמי הועמס עלי ופושעים רדפוני תחת טובתי ועבודתי בשלימות בי"א אשר כל בעל אמונה המכיר אותי יעיד ויגיד עלי דרכי באמונה וצדק עם אלקים ואנשים ולעולם לא מצאני אדם פנוי מעבודה ולא סרתי מתורת ד' ויראתו סמכתני כל ימי היותי עצור אל כלי ד' מצאתי חפץ בע"ה בעיון רוחי ושכלי כאשר הי' עם לבבי לפרש בד"ת ואיזה מדרשים ע"ד שמובטח אני בע"ה שיוכשרו בערך כמוני וכי ראו ושמעו הרבה מגדולי ישראל וחכמיו נתנו עדיהן בפה ומהן בכתב.

והנה כמו ג' שנים בא לידי ספר הזה מרבינו בע"הט ע"י טרחה הקירה ודרישה הרבה אמרתי אביאנו אל מכבש הדפוס ואוסיף טוהר על יופיו להסיר סיגים ושיבושים שנפלו בו בדפוס הראשון ואהי בהידושי טפל וכאפר תחת רגליו להציג דברי תחתיו למטה כאשר צוה עלי אדמ"ו הגאון החסיד מ"ו עקיבא זללהה' ותמכתי יסדותי באבינו שבשמים אלקי ישראל אשר חותמו אמת ושקר לא יכון נגד עיניו והוא סעדי וסהדי כי לבי נכון עמו מאד והוא נחני בדרך אמת וביראתו כל ימי היותי על האדמה והואיל להועיל בהשגחה פרטית להורני מה שראיתי דברים ככתבן ואותיות מחכימות ויעמוד לימין אביון הדל וקטן בישראל מוכה מפגעי הזמן מורדיו ופושעיו רקים ממצות ומידות ומתוך כך הוכרחתי לקח מסעי ממגורת ביתי ובני שי' מגודל צער לחץ ודוחק ממענים אותי בחלי לב ודוי השי"ש.

ובבואי לקהל תפארת ק"ק פפד"מ העירוני שני גדולי הדור מפורסמים בתורתם לישראל הנגידים המא"הג ה"ה הרב מ"ו אהרון פולד נ"י והרב מ"ו בער אדלער הכהן למען השב ידי מהוספות שלי ולא להדפיס כ"א ספר רבינו בעה"ט לבד וע"יכ בנקל אאסוף על ספר מרבנו בעל הטורים חתומים והשנית שלא תרבה כל כך הוצאת הדפוס והי' שכרי כי שמעתי לדברי הגדולים כי הי' ד' בעוזרי והביאני עד הלום.

ואם כי יש לאל ידי בעזרתו יתברך ורוחי מלא לדבר מענין חיוב הכרת טובה עפ"י ראי' שכלית ידוע פה ירימת ודחק הזמן עלי וטרחה גדולה וקשה לכתוב ההקדמה על שעה מסוים, ואין ראי' גדולה ממה שמפורש בתורתינו הקדושה בהבאת ביכורים שלא לבד לפני ד' יתעורר איש להכיר טובתו אלא צותה לאמר אשר נשבעת לאבותינו רצתה בזה שיכירו ג"כ טובת אבותם וצדקם שזכו אותם לכך, וענין אזהרה על המצריים באמרה כי גרים הייתם בארצם היא ג"כ למען הכיר טובה ועם ששעבדו בהם לפחות באחרית הי' טובתם מהם מרובה. ע"כ אלהי אברהם זכור לעבדך האנשים הצדיקים האלה בכללם ובפרטם הטובות שעשו עמדי בהיותי במצור ובמצוק, ביתי ובני שי' היו בחוסר כל והי' ד' בעוזרי ע"י יראיו שלמיו ואוהביו. כשבאתי לק"ק האמבורג העיר ד' את רוח הנגיד פו"מ ר' הירש שטעטטינר להיות תומך ומחזיק ביתי די מחסורו כמעט לחצי שנה. וכ"כ בק"ק פפ"דמ

הקדמת המ"ל

צדיקים חסידים ותמימים תמכוני די מחסור צרכי ביתי וצרכי רפואה בחלותי ומי מעייני הישועה בקיססינגען. וכ"כ בק"ק אמשטרדאם הייתי בבית הרב החסיד הנגיד מ"ו הירש לעהרן נ"י חצי שנה והי' כל מחסורי עליו ונעם אמרי פיו היה לנופש נפשי. ויחידי ק"ק לאנדן יע"א ובראשם הרב הגאון המפורסם מ"ו שלמה נ"י הטיבו עמדי מאד. ולטוב יזכר התו' המופלג המושלם כ"ה משה הענסיל אשר אסף לי החתומים כי לא מלאה ספק קוצר זמן היותי שם לאספם.

וכ"כ בהיותי ב"קק פרעשבורג יותר מחצי שנה ונחליתי שם בעוונתי איזה חדשים. והעלו לי שם בע"ה די ארוכתי ומה מאד רצה אד"מו. הרב הגאון החסיד מ"ו משה סופר להיטיב עמדי ואפשר הי' שם איזה תכלית קיומי אם לא הסיבוני תחילת חליי השי"ש וסיבה הגדולה בהעדרת זוגתי בילה בת הרב מהו' שרגא ז"ל אשר עי"כ הוכרחתי לשוב למסעי ולא הי' ביכלתי לעכב שם ולהדפיס כי יראתי לבל יבלה המדפים כמה שנים בכזביו כמו שבלה זמן חצי שנה ועבר זמן הקונטרקט ועדין לא התחיל. גם החזיק שמה את בני המשכיל הבחו' משה שי' והוא בבית הרב המ"הג מ"ו נטע וואלף נ"י. ואחרית דבר טוב מראשיתו אשר עשה עמדי הנגיד פ"ומ ר' הירש שטעטטינר עם הנגיד הגבאי ר' ראובן בר"א רעננער לאסוף חתומים עבורי מאנשים הגונים ומחיר כסף מיד השלימו שיהי' לי ס"ך שהבטחתי להמדפים פה לתת לו טרם יתחיל להדפיס ומה גדל' חסדי ד' אשר חסד ע"י אחי הרבני הקצין מ"ו זאב וואלף וזוגתו גיסתי מרת לאה תחי' במ"ו מאיר ז"צל להחיות בני הקטנים עם הגדולים יראו שמחה בבניהם וחתניהם הרבנים המופלגים נ"י.

ואחרון שקרא והגיה משובח ה"ה הרבני המופלג ומושלם בכל המעלות מ"ו זלמן פרענסדארף סג"ל שעמל ויגע עצמו להגיה בלי שום שכר וגמול וידוע כי הייתי כל זמן ההדפסה על המסע לאסוף חתומים ע"כ הוא המביא דבר אל תכליתו ומעשיו וידיו אמונה יכיר כל איש המבין מתוך הספר כי לא לבד השבושי' והטעיות אשר מלאו פני כל הספר בדפוס הראשון אלא גם אשר בהרבה מקומות לא הי' מסודר כראוי בהיות פסוקים ופירושים מאוחרים ומוקדמים את הכל הסיר סקל ופנה והשיב כ"ד על כנו ועל מקומו. ומה שנמצא בתחלת הספר איזה ענינים שאינם מתוקנים כלשון הרמב"ן (אשר ממנו לקחו רוב דברי רבינו המחבר) במקומם כ"א בסוף הספר על דף הטעיות נעשה טרם בא פי' הרמב"ן ליד הרבני הנ"ל אשר ירא לשלוח יד בדברי רבינו המחבר ע"פ דעת עצמו. ותדע הקורא כי כל דבר אשר הוא מוסגר בין שני חצאי עגול הוא מהמגיה ואשר מוסגר בין שני חצאי מרובע הוא מגוף הספר כמו שהוא בדפוס ראשון.

ואתן שבח והודי' ליוצר בראשית ובשמו אשא כפי שהי' בעוזרי תמיד ע"י בניו יראיו שלמיו ואוהביו ומברכתו יברכם בברכות המפורשות בתורה הקדושה, ועשר וכבוד ואריכת ימים טובים להם לביתם ולזרעם ע"ע, ובכל מקום שעזרוני ימלא ד' משאלותם וכבר ברוכים ועומדים ואברך מברכיך.

והנה רחש לבי בתפילה על ערש דוי בק"ק פ"ב ואקריב תודה לאל העונה אותי ביום צרתי להחלימני ולהחייני, חי חי יודך כמוני היום אב לבנים יודיע אמתך ה"ה הבחו' התו' המושלם כ"ה צבי הירש והבחו' המשכיל כ' משה והבחו' עזריאל והילד אפרים מנשה והילד אברהם שי' ובנותי תחי' יכירו וידעו כי חלצת נפשי ממות וכו'

תהלים פ' ק"ג בדבר דה"עה עם נפשו לנחמה בעת מט והי' נרדף משונאיו ואמרו שאין לו תקומה אמר

ברכי נפשי את ד' (שאל תדאג ביאשך שונאי רק תהי' דבקה עם ד' אחרי הפרדך מהגוף חלק אלקי ממעל) וכל קרבי את שם קדשו (כשם שנשתלשל ע"י השם לתוא' עיני ד' יד ד' וכדומה שישמע אוזן להבין לידע איזה ענין בדרכיו כמו כן נשתלשלו מגוף האדם שהוא גשמי החושים שהם רוחניים ויהי' דביקתם עם **השם** הקדוש) ברכי נפשי את ד' ואל תשכחי כל גמוליו (הגמול שייך בתשלום כמדה הנעשה כמוהו ולפי חכמ"זל באמרם העושה תשובה מאהבה זדונות נעשין לו כזכיות א"כ עבירה שעשה בטומאה השי"ש למען תזכור הנפש ההיפוך הנעשה לזכות גמול כנגדה בע"הב על דרך קדושה גמורה) הסולח לכל עונכי (ע"ד שאמרו ז"ל הרהור עבירה קשה מעבירה שהוא לחטאת הנפש שהוא מהרהר בכח השכל) הרופא לכל תחלואכי (וזהו לשון **כל** שבאה לה פגם ע"י הרהור וחטאה קשה או ע"י מעשי הגוף) הגואל משחת חייכי המעטריכי חסד ורחמים (שלא באת לכלל **מות המת** שנקראים הרשעים בחייהם כ"א גואל אותך לבל תבואי לשחת בעודך נקראת חי וזהו החסד ורחמים) המשביע בטוב עדייך תתחדש כנשר נעוריכי (לא מבעי שתשובי נקיה כמו שבאת אלא שתוסיף עדי ממע"שט) עושה צדקות ד' ומשפטים לכל עשוקים (ידוע הדרש בעשיית צדקה ומשפט ע"כ אמר הלא ד' הוא העושה צדקה ומשפט לכל עשוקים ומ"כש הנשמה שהיא כרוכה אחר הגוף ואין לך עשוק גדול מזו) יודיע דרכיו למשה (בכח, והם י"ג מידות ומביא מהן לקמן) לבני ישראל עלילותיו (וראו אותם בפועל! ומבטיח לה) לא לנצח יריב ולא לעולם יטור (כמתנבא בעתידות) לא כחטאנו עשה לנו ולא כעונותינו גמל עלינו (וא"כ משעבר הוא ראי' על שלהבא) כי כגבוה שמים על הארץ גבר חסדו על יראיו (וזהו ג"כ לראי' שמדת טובה מרובה הרבה מדלא אמר **מעל הארץ** על ערך מדה מסוים שהם גבוהים מן הארץ אך באמרו **על הארץ** משמע על כל הערך הגובה ור"ל בזה שכל מעשיו הכל חסד הוא ואין לנקות ממנו כלום) כרחוק מזרח ממערב הרחיק ממנו את פשעינו (לא מבשר לה על שטח ההרחקה שהי' לו לומר **כרחוק ממזרח למערב** כי אינו טובה מרובה כ"כ שיוכל להתקרב ולבוא אחר זמן מרובה משא"כ כשבישר ריחוקה על דמיון פירוד הצדדים שלא יתקרבו צד המזרח למערב לעולם א"כ מבשר טובה רבה שהרחיק פשעינו לעולם וכרחם אב על בנים ירחם ד' על יראיו ועמו בית ישראל לקיימם בשלימות אמונתו בכל מקום שהם לחיים לברכה ולשלום עב"ה בב"א. ה"כד המתפלל הקטן מאיר ב"מו משה זללה"ה עמק שושן.

א (א) **בראשית** • א"ר יצחק לא הי' צריך להתחיל התורה אלא מהחדש הזה וגו'. כתב הרמב"ן ז"ל אע"פ שצורך גדול הוא להתחיל התורה מבראשית ברא וכו' כי הוא שרש האמונה ומי שאינו מאמין בזה וחושב שהעולם קדמון כופר בעיקר ואין לו תורה כלל מ"מ כיון שמעשה בראשי' סוד עמוק הוא מאד ואינו מובן מן המקראו' ולא יוודע על בוריו אלא מפי הקבלה ויודעיו חייבים להסתיר אותו לכך א"ר יצחק שלא הי' צריך להתחיל מבראשית ולספר ענין היצירה והמבול ודור הפלגה ויספיק לאנשי התורה בלעדי הכתובים האלה ויאמינו בכלל כנזכר בהם בעשרת הדברות כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ וגו' ותשאר הידיעה ליחידים שבהם הלכה למשה מסיני עם התורה שבע"פ ונתן ר' יצחק טעם לזה כי התחלת התורה בבראשית ברא וספר כל ימי היצירה עד בריאת אדם ושהמשילו במעשה ידיו וכל שת תחת רגליו וגן עדן שהוא מבחר המקומות הנבראים בעוה"ז נעשה מכון לשבתו עד שגירש אותו חטאו משם ואנשי דור המבול בחטאם גורשו מן העולם כולו והצדיק בהם לבדו נמלט הוא ובניו וזרעם וחטאם גרם להם להפילם במקומות ולזורותם בארצות ותפשו להם המקומות למשפחותם לגוייהם כפי שנזדמן להם א"כ ראוי הוא כאשר יוסיף הגוי לחטוא שיאבד ממקומו ויבא אחר לרשת את ארצו כי כן משפט אלהים בארץ לעולם. **אמר ר' יצחק** לא היה צריך להתחיל התור' אלא מהחדש הזה לכם שהיא מצוה ראשונ' שנתנה לישראל אע"ג דאיכא ז' מצות שנצטוו לבני נח ומילה לאברהם מ"מ לכל ישראל לא נצטוו ואכתי לא נפקי מכלל בני נח · פירש"י מה טעם פתח בבראשית משום כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים שאם יאמרו אומות העולם לסטים אתם שכבשתם לכם ארצות שבעת גוים הם יאמרו להם כל הארץ של הב"ה ונתנה לאשר ישר בעיניו ברצונו נתנה להם וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו ע"כ· ותימא הלא נפלה מתחלה בחלקו של שם כדפי' רש"י בפ' לך לך והכנעני אז בארץ וכתיב ומלכי צדק מלך שלם וגו' פירש"י שהיה הולך וכובש מזרעו של שם וי"ל דשם היה מלך על ירושלים לבד שנקרא מלך שלם אבל כל שאר הארץ לא נפלה בחלקו. מ"מ תימא הוא והלא כנען היה עבד לאחיו עבדא דמאן נכסי דמאן ומיהו גם בזה י"ל דאע"פ שהיה עבד לכל אחיו למה יקחו בני שם נכסיו יותר מבני יפת. פירש"י שמלת בראשית דבוקה לברא פי' בראשית בריית שמים וארץ היה כך שהארץ היתה תוהו ובהו ויאמר אלקים יהי אור ולפ"ז לא פירש שום בריאה בראשון אלא האור. והרמב"ן פי' בראשית ברא וגו' שמתחלה ברא מאין יסוד דק שאין בו ממש אלא שהוא כח ממצי' מוכן לקבל צורה ולצאת מן הכח אל הפועל והוא החומר הראשון הנקרא בלשון יוני היולי. ומלת ברא היא הוצאת יש מאין ואח"ז לא הוציא יש מאין אלא מאותו חומר הדק הלביש לכל אחד צורה ויצרו ותקנו והיא מלת יצר והשמים וכל אשר בם חומר אחד והארץ וכל אשר בה חומר אחר והקב"ה ברא אלו שנים לבדם יש מאין והכל נעשה מהם וזה החומר הדק נקרא תהו מל' תוהא על הראשונות מפני שאם בא אדם ליחד לו שם תוהא ונמלך לקראו בשם אחר כי לא לבש צורה שיתפש בו השם כלל. והצורה הנלבשת לחומר הזה נקראת בהו מלה מורכבת כלו' בו הוא וש"ה ונטה עליו קו תהו ואבני בהו כי הקו הוא אשר בו יתפש האומן מחשבת בניינו מה שמקוה לעשות מל' קוה אל ה' והאבנים הם צורת הבנין. ואחר שאמר כי מתחלה במאמר אחד ברא שמים וארץ וכל צבאם חזר ופירש כי הארץ אחר הבריאה היתה תהו כלו' חומר אין בו ממש והיתה בהו כי הלביש אותה צורה ופי' שבצורה הזאת ד' יסודות שהם האש והמים והעפר והאויר. ומלת הארץ כוללת לארבעתן כמו ויכלו השמים והארץ וכל צבאם שכולל כל כדור התחתון והאש נקרא חושך מפני שהאש היסודית חשוכה ואלו היתה אדומה היתה מאירה לנו הלילה· והמים שנגבל בהם העפר נקראו תהום ולכן נקראים מי הים תהומות כדכתיב תהומות יכסיומו. קפאו תהומות בלב ים. ונקרא קרקע הים תהום כדכתיב מוליכם בתהומות כסוס במדבר. והאויר נקרא רוח. וכבר נודע כי יסודות הארבע מקשה אחת והעמוד שלה הוא עגול הארץ והמים מקיפים על הארץ והאויר מקיף על המים והאש מקיף על האויר. ואמר הכתוב כי הארץ לבשה צורה והיה האש מקיף למעלה על המים והעפר המעורבים והרוח מנשבת ונכנסת בחשך ומרחפת ע"פ המים. והנקודה הזאת שלבשה הצורה והיתה בהו היא שחכמים קורין אותה אבן שתיה שממנה הושתת העולם· והנה פי' הכתובים בתחלה ברא אלהים מאין השמים וברא מאין את הארץ והארץ בהבראה היתה תהו והיתה בהו. ובהם חושך מים ועפר ורוח נושבת על המים: (ג) **ויאמר אלהים יהי אור.** מלת אמירה בכאן להורות על החפץ כלומר שרצה יתברך שיהיה מחומר השמים דבר מזהיר וקראו אור וכן היה בלי עמל ויגיעה. ומה שאמר ויהי אור ולא אמר ויהי כן כבשאר הימים לפי שלא עמד בתכונה הזאת כל הימים כשאר מעשה בראשית: (ד) **וירא אלקים את האור כי טוב.** פי' רש"י שראה שאין טוב לו עם החשך להשתמש בערבוביא קבע לזה תחומו ביום ולזה תחומו בלילה. והקשה הרמב"ן שא"כ יראה בדבר כמו המלכה ועלה חדשה שאמר יהי אור והיה אור ראה אותו כי טוב הוא ולכן הבדיל בינו ובין החשך כענין האדם שלא ידע טיבו של דבר עד היותו. ופי' הוא כי הוצאת דבר אל הפועל נקרא אמירה. ויאמר יהי אור. ויאמר יהי רקיע. וקיומם נקרא ראייה כענין שאמרו רז"ל רואה אני את דברי אדמון. וכמו שאמר במעשה כל יום ויום וירא אלקים כי טוב. ובששי כשנשלם הכל וירא אלקים את כל אשר עשה והנה טוב מאד. וכן אמר ביום הראשון בהיות האור וירא אלקים כי טוב שרצה בקיומו לעד ולכך אמר האור כי טוב שאלו אמר סתם וירא אלקים כי טוב היה נראה שחוזר על בריית שמים וארץ ואינו כן שלא גזר עדיין הקיום שלא עמדו כן אלא מן החומר הראשון הנברא ביום ראשון נעשה בשני רקיע ובשלישי נפרדו העפר והמים ונעשית היבשה שנקראת ארץ ואז גזר בהם קיום ונאמר בהם וירא אלקים כי טוב· **ויבדל אלקים בין האור ובין החשך.** אין זה חשך הנזכר בפסוק ראשון שאותו הוא האש אבל זה הוא אפיסת האור כי נתן אלקים מדה לאור ושיהא נעדר אחר כן עד שובו. וכ' הרמב"ן יש מפרשים שהאור הזה נברא לפניו של הב"ה כלומר במערב ושקע מיד כמדת לילה ואח"כ האיר כמדת יום ולכן אמר ויהי ערב ויהי בקר הקדים הערב של אור הנבר' וקדם הלילה ליום. והקשה הוא לדבריהם שא"כ מוסיפין על ששת ימי בראשית יום קצר. ופי' הוא כי האור נבר' לפניו ולא נתפשט ביסודות הנזכרים והבדיל בינו לבין החושך שנתן לשניה' מדה ועמד לפניו מדת לילה אחת שלא האיר ואח"כ הזריחו על היסודות והנה קדם הערב לבקר: (ה) **ויקרא אלקים לאור יום.** בעבור כי אדם קרא שמות לשאר הנבראים פי' כאן כי האלקים קרא אלו השמות וענין ויקרא פי' ר' אברהם ז"ל שעשה מדת היום ומדת הלילה. והרמב"ן כתב ענין ויקרא הוא ההבדלה המגבלת בהם כשלבשו צורתם שאמר יום יהא תחומך ולילה יהא תחומך: **ויהי ערב ויהי בוקר.** פי' ר' אברהם תחלת הלילה קרא ערב בשביל שמתערבין בה הצורות ותחלת היום קרא בקר בשביל שיבקר האדם בינות': **יום אחד.** דורש בב"ר על שם שהיה הקב"ה יחיד בעולמו. והרמב"ן פי' דלא שייך לומר ראשון אלא כשיש שני כי הראשון קודם לשני והוא בעולם וכאן עדיין לא היה השני. וי"מ שהוא רמז לתנועת הגלגל על כל פני הארץ בכ"ד שעות שכל רגע מהם בקר במקומות משתנים וערב במקומות שכנגדם כלומר כל יום אחד הוא ערב ובקר לפי השתנות המקומות: (ו) **יהי רקיע.** פי' החומר ההוא בתחלה שבראו מאין אמר שיהא רקיע ומתחו כאוהל בתוך המים: **ויעש אלקים את הרקיע.** לשון עשייה תקון הדבר על מתכונתו:

(ז) ויהי כן. הקשה הרמב"ן מה הוצרך לומר ויהי כן. בשלמא בראשון אחר שאמר אלקים ויהי אור הוצרך לומר שיצא אל הפועל ויהי כן אבל בכאן אחר אמירת הרקיע כתיב ויעש אלקים את הרקיע ויבדל וגו' ומה הוצרך לומר ויהי כן. וכתב שזהו האמור בב"ר שהרעיש בן זומא את העולם ויעש אלקים אתמהא והכתי' בדבר ד' שמים נעשו שלא היה קושייתו על שאמר ויעש שגם ברביעי ובחמישי כתיב ויעש אלא זה היה קשה לו שבשאר הימי' כתיב אחר האמירה ויהי כן לומר שכך היה מיד אבל כאן אחר ויאמר אלקים כתיב ויעש. ופי' הוא ויהי כן לומר ויהי כן כל ימי הרקיע. ור' אברהם פי' כי הוא דבק עם הבא אחריו כאשר הי' כן קרא לרקיע שמים ויקרא אלהים לרקיע שמים וא"כ מה שכתוב בפרשה ראשונה בראשית ברא אלקים את השמים הוא על שם העתיד לקרוא להם. והרמב"ן פי' עוד שהשמים המוזכרים בפסוק אינם מן הגלגלים אבל הם מן המרכבה כענין ודמות על ראשי החיות רקיע כעין הקרח הנורא נטוי על ראשיהם מלמעלה ולא סיפר הכתוב בבריאתם דבר כאשר לא הזכיר המלאכים וחיות המרכבה וכל דבר נפרד שאינו בעל גוף הזכיר בשמים שהם נבראים שקדמותם אפס ואמר בשני יהי רקיע בתוך המים כלומר שיהוה מן המים הנזכרים שהזכיר בריאתם דבר מרוקע מבדיל ביניהם וקרא גם לאלה הכדוריים בשם שמים הראשונים ולכך קורא אותם בכל הפרשה רקיע השמים ויתן אותם אלקים ברקיע השמים לבאר שאינם הנזכרים בשם השמים רק הרקיעים שקראם שמים. ומ"מ גם לדבריו ז"ל שהארץ שבפרשה ראשונה הוא על שם העתיד לקרוא לה: (ט) יקוו המים. היה התהום שהוא מים ועפר כענין מים העכורין וגזר על המים שיקוו על מקום אחד מסובב כל הפאות וגזר על העפר שיעלה עד שיראה על המים ויבש ותהיה יבשה שטוחה והנה שתי גזירות שהם הפכים נעשו בחפץ אלקים כי מן הראוי בכבדות העפר ולקלות המים להיות עמוד הארץ אמצעי ולהיות המים מכסים עליה מקיפין אותה מכל צד ועל כן אמר יקוו המים מתחת השמים כלומר אל מקום שפלות ואמר ותראה היבשה וקרא להם צורות בהיותם לובשים הצורות האלה כי מתחלה היו שם תהום: (י) ויקרא אלקים ליבשה ארץ. שמה הראוי לה יבשה כי בהפרד המים מן העפר הוא יבשה וקרא לה ארץ בשם שכולל כל היסודות שנבראו בראשון: ולמקוה המים קרא ימים. פי' ים למים לפי שקרקע המים נקרא ים כדכתי' כמים לים מכסי': וירא אלקים כי טוב. הוא קיומם בחפצו כי כאשר הלביש' הצור' הוה חפץ בהם והוא הקיו' כאשר פירשתי: (יא) תדשא הארץ דשא. י"מ שדשא הוא העשב הקטן קודם שיוציא זרע ועשב הוא הגדול לאחר שהוציא זרע. ורש"י לא פי' כן אלא דשא הוא לבישת הארץ בעשבי' ואין שייך לומר דשא פלוני. והקשה עליו הרמב"ן א"כ לשון דשא לא יתרבה וחכמי' אומרים הרכיב שני מיני דשאים ולכן פי' שדשא הוא הקטן הצומח ועשב הוא הגדול המזריע וכל קטן הצומח נקרא דשא אף באילנות ולכן אמר תדשא הארץ הוא נמשך על עץ פרי כי לא אמר תדשא הארץ דשא ותוציא עץ פרי. והקשה הוא ז"ל למה לא הזכיר הכתוב אילני סרק ולמה לא צוה רק בעץ עושה פרי. ופי' שהתעוררו רבותינו בזה ואמרו שאף אילני סרק עשו פרי אלא שמקללת ארורה האדמה נעשו סרק. ופי' עוד שפי' הפסוק תצמיח הארץ צמח ועשב מזריע זרע ועץ עושה פרי הרי מתחלה גזר בעשבי סרק ובאילני סרק כלל ואח"כ פרט בזרעים הנאכלין ובאילני פרי וממה שאמר עושה פרי אשר זרעו בו למד כי כל אילנות יצמיחו מזרעם אע"פ שהמנהג בקצתם ליטע מהם הענף. מה שלא נתייחד יום שיאמר תדשא הארץ דשא פי' הרמב"ן מפני שאינו מעשה מיוחד שהארץ לעולם ארץ היא בין אם תצמיח צמח או שתהיה ארץ מלחה: (יב) ועץ עושה פרי. עברה על הציווי שהיא נצטוית עץ פרי שיהא טעם העץ כטעם הפרי והיא לא עשתה כן שאם יהיה טעם העץ כטעם הפרי יאכלוהו עם הפרי ויכלה המין: (יד) יהי מארת. פירש"י אע"פ שנבראו בראשון לא נתלו ברקיע אלא ברביעי. והרמב"ן פי' שהאור נברא בראשון ומאיר ביסודות ובשני כשנעשה הרקיע הפסיק ומנע אותו מהאיר ביסודות התחתונים וכאשר נבראת הארץ בשלישי הי' בה חושך וברביעי רצה הקב"ה שיהיו ברקיע מאורות מגיע אותם לארץ ולכך אמר ברקיע השמים להאיר על הארץ כי היו למעלה מן הרקיע ולא האירו על הארץ. ועניין יהי מאורות כי מחומר השמים גזר בראשון שיהיה אור משמש במדת היום ועתה גזר שיתגשם ויתהוה ממנו גוף מאיר ביום גדול האורה וגוף אחר קטן האורה מאיר בלילה ויתלו שניהם ברקיע השמים ויאירו גם למטה: להבדיל בין היום ובין הלילה. פירש"י משנגנז האור הראשון. אבל בז' ימי בראשית שמשו החשך והאור בין ביום ובין בלילה. ובב"ר קאמר שמיום רביעי ואילך מיד שמשו מאור החמה והלבנה והא דכתיב כאור שבעת הימים מפרש שכך דרך לשון העולם לומר דבר זה אני מגיע לז' ימי המשתה אע"פ שלא יספיק לו לכולם אלא יוציא אותו בתוך ז' ימי המשתה הכא נמי כאור ז' הימים כאור הסי' במקצתן: (טז) ויעש אלהים. וכתיב בתרי' ויתן מלמד שלא היו המאורים מגוף הרקיע אלא גופי' נקבעים בו: את שני המאורות הגדולים. ארז"ל ששניהם נבראו גדולים אלא שנתמעטה הלבנה. ור' יוסף קמחי פי' שקורא לשניהם גדולים כנגד הכוכבים ושוב אמר את המאור הקטן על הירח שהוא קטן כנגד מאור השמש: (יח) ולמשול ביום ובלילה. שיש להם ממשלה בארץ בשינויים אשר יולידו בה וממשלה בהויה ובהפסד בכל השפלים כי השמש בממשלתו ביום יצמיח ויוליד ויגדל בכל החמים והיבשים והירח בממשלתו יפרה במעיינות ובמים ובכל הלחים והקרים ועל כן אמר סתם ולמשול ביום ובלילה כי ממשלת השפלים להם: ולהבדיל בין האור ובין החשך. אמר ר' אברהם שעל שניהם הוא אומר שכל אחד ואחד מבדיל בין האור ובין החשך כי באת השמש ביום ואור הלבנה בלילה יבדילו בין האור ובין החשך. והרמב"ן פירש שפירושו של אור הוא יום ופירושו של חושך הוא לילה שכך שמם כמו שנא' ויקרא אלהים לאור יום ולחושך קרא לילה ופי' הפסוק ולהבדיל בין היום ובין הלילה שזה משמש ביום וזה משמש בלילה: (כ) ישרצו המים. פירש"י כל דבר חי שאינו גבוה מן הארץ קרוי שרץ בעוף כגון זבובים בשקצים כגון נמלים ותולעים. והקשה הרמב"ן ממה שכתוב גבי בני נח ואתם פרו ורבו שרצו בארץ ורבו בה: ופי' ענין השרצה כמו תנועה ונקרא שרץ בשביל שהוא רץ ורמש בשביל שהוא רומש הארץ לא ישקוט ולא ינוח ופי' ישרצו המים ינועו המים. וכן אשר שרצו המים הניעו והוליכו המים וכן שרצו בארץ שיהיו מהלכין בכולה ויפרו וירבו עליה וכתב כי כל עוף אשר לו ד' רגלים נקרא שרץ העוף מפני שברגליו סמך וינוע כשרצים ואשר איננו כן נקרא עוף כעוף שעיקר תנועתו לעוף: ועוף יעופף על הארץ. ביום חמישי היתה מאמר הבריאה במים ע"כ צריך לפרש ישרצו המים שרץ נפש חיה וגם ישרצו עוף שיעופף על הארץ. והפסוק שאומר ויצר אלקים מן האדמה את כל חית השדה ואת כל עוף השמי'. פי' ויצר אלקים את כל חית השדה מן האדמ' ויצר את כל עוף השמים ורבים כמוהו ובחולין מדקדק מזה שמן הרקק נבראו: נפש חיה כי הדגים גופן ונפשן מן המים בדבר אלקים שהביא בהן רוח מן היסודות לא כאדם שהפריד גופו מנפשו כמו שנאמר ויצר אלקים את האדם עפר מן האדמה ויפח באפיו נשמת חיים: (כא) ויברא אלהים את התנינים הגדולים. כתב הרמב"ן בשביל גודל הנבראים כתב בהם לשון בריאה שהמציאם מאין מבראשית. וכן כתב לאדם בריאה לגודל מעלתו להודיע כי הוא מוצא מאין עם גודל מעלתו ושכלו ומה שלא אמר כאן ויהי כן בעבור שלא עמד כן שאז"ל שהרג הקב"ה בת זוגו של לויתן ומלחה לצדיקי' לעתיד לבא:

(כב) ויברך אותם אלהים. פירשו רבותינו בשביל שאין מהן הוצרכו לברכה ואף החיות הי' צריכין לברכה אלא מפני שסופו של נחש להתקלל לא ברכן. והרמב"ן כתב שברכה שבירך בעלי נפש התנועה שבים נתברכו בעלי נפש התנועה שבארץ כי בעלי נפש חיה שאינה מדברת כלם נפש אחד ומה שלא נאמר ברכה ביום השלישי לפי שהנבראים בכל בעלי נפש התנועה היו שנים זכר ונקבה למיניהם כמו אדם והוצרכו לברכה שיפרו וירבו אבל הצמחים צמחו על כף האדמה רבים מאוד כאשר הם היום: (כד) ורמש. פירש"י הם שרצים נמוכים ורומשים על הארץ. והקשה הרמב"ן ממה שכתוב ויגוע כל בשר הרומש על הארץ בעוף ובבהמה ובכל השרץ השורץ ופי' רמש כמו בשמך מלשון תרמסנה רגל ואמר בבהמה וחיה רומש על הארץ ובשרצים הנגררים אמר רמש האדמה בעבור שדריכתם באדמה בכל גופם: (כו) ויאמר אלקי' נעשה אדם בצלמנו. נתייחד בעשיית האדם מאמר בעבור גודל מעלתו כי אין טבעו כטבע החיה והבהמה אשר ברא במאמר הקודם לו ומלת נעשה בעבור כי האלקים ביום ראשון לבדו ברא יש מאין ואחרי כן מן היסודות ההם הנבראים יצר ועשה כי נתן במים כח לשרוץ נפש חי' ולארץ להוציא נפש חיה אמר באדם נעשה אדם כלומר אני והארץ הנזכרת נעשה אדם שתוציא הארץ הגוף מיסודה כאשר עשתה בבהמה וחי' ויתן הוא ית' הרוח מפי עליון כדכתיב ויפח באפיו נשמת חיים. ורבותינו דרשו שנמלך בפמליא שלו. וטעם ההמלכה לפי שנתן מלאך ממונה על כל דבר ודבר וכשבא לבראת אדם מן האדמה נמלך במלאך הממונה עליה. ורבינו סעדי' ז"ל פי' נעשה כמו אעשה כמו אולי אוכל נכה בו. ונתנה לך גם את זאת. משכני אחריך נרוצה: בצלמנו. פי' לענין תאר הפנים שנקרא צלם כדכתיב וצלם אנפוהי אשתניו. ואמר בדמותינו ופי' דמות מלשון דומה כי הקרובים בענין הצורה או במעשה נקראין דומין זה לזה ואמר שנעשה אדם דומה לשנינו שדומה במתכונת גופו לארץ ודומה ברוח לעליונים שאינם לא גוף ולא תמונה ועוד דומה לעליונים בתואר והדר כדכתיב וכבוד והדר תעטרהו והוא מגמת פניו בחכמה ודעת ובכשרון המעשה. ואמר עוד בצלם אלקים ברא אותו לספר הפלא אשר נברא בו משאר הנבראים: וירדו בדגת הים ובעוף השמים ובבהמה. וחיה בכלל. ואמר עוד ובכל הארץ פי' שימשלו בארץ עצמו לעקור ולנתוץ ולחפור ולחצוב נחשת וברזל: (כח) ויברך אתם אלהים. זו ברכה ממש שימשלו בארץ לפיכך כתיב בה ויאמר להם אבל למעלה אצל חיה ועוף כתיב ויברך אותם אלהים לאמר אין זו ברכה ממש אלא שברכן ונתן להם כח התולדה לא דבר אחר שיהיו מבורכים בה: ומלאו את הארץ. ברכה שימלאו את הארץ לרוחה. א"נ שימלאו כל הארץ ויפרדו בגויים למשפחותיהם בקצוי תבל לרוחה ולא במקום אחד כמחשבת אנשי דור הפלגה: (כט) הנה נתתי לכם את כל עשב וגו'. ואת כל העץ אשר בו פרי עץ. פי' שיאכלו את זרעוני העשב כגרגרי החטה והשעורה והקטניות ויאכלו כל פרי העץ אבל העץ עצמו לא יאכלו וגם לא העשב עד שנתקלקל האדם ונאמר לו ואכלת את עשב השדה. והבשר לא התיר כלל מפני שבעלי נפש התנועה יש להם קצת מעלה בנפשם שידמו בה לבעלי נפש המשכלת ויש להם בחירה בטובתם ובמזונותיהם ויברחו מן הצער ומן המיתה וכאשר חטאו והשחית כל בשר דרכו על הארץ ונגזר שימותו במבול ובעבור נח הציל מהם לקיום המינים נתן להם רשות לשחוט ולאכול כי קיומם בעבורם ועם כל זה לא נתן להם רשות בנפש ואסר להם נפש מן החי והוסיף לנו במצות לאסור בם מפני שהוא מעמד לנפש כדכתיב כי נפש כל בשר דמו בנפשו הוא. והתיר הגוף בחי שאינו מדבר אחר המיתה ולא התיר הנפש עצמו וזה טעם השחיטה ומה שאמז"ל צער בעלי חיים דאורייתא: (ל) את כל ירק עשב לאכלה ויהי כן. תמי' לי מה שייך כאן לומר ויהי כן שאינו כסדר שאר הימים שכתוב ויהי כן אחר אמירה לומר אחר שאמר ורצה שיצא הדבר לפועל היה כן. אבל כאן לא יצא שום פועל אחר זו האמירה שכבר יצא לפועל ולא אמר אלא לסדר להם אכילתם ופי' לי א"א הרא"ש ז"ל ויהי כן שנתן להם הקב"ה בלבם שלא התאוו תאוה לאכול בשר והיה בעיניהם איסור הריגת אחד מבעלי חיים כמו שבזמן הזה בעונינו איסור הריגת אדם שאלמלא זאת לא היו יכולים לעמוד בתאוה גוואה: (לא) והנה טוב מאוד. יש מפרשים כי מפני שבת אדם הוסיף בשבח היצירה כתיב טוב הוא מאוד. ובב"ר דורש והנה טוב זה מות. פי' לפי שאין הויה בלא הפסד. ועוד דרשו זה יצה"ר וזה מדת פורענות ולזה ג"כ כיון אונקלוס שתרג' והוא תקן לחדא. פי' שהוא מתוקן יחד כי הרע צריך בקיום הטוב כענין שנאמר לכל זמן ועת לכל חפץ:

ב (א) **וכל צבאם.** צבא הארץ הם אדם ובהמה וחיה וכל הרמש וכל הצמחי'. וצבא השמים הם המאורות והככבים וכולל גם השכלים הנבדלי' ורמז כאן על יצירת המלאכים בששת ימי בראשית: (ב) ויכל אלהים ביום השביעי. דרשו רז"ל לפי שהקב"ה יודע עתיו ורגעיו וכלה בתחלת שביעי בעולם ודומה כאלו נכנס בשביעי. ולפי הפשט ויכל אלהים ביום השביעי במה שעשה יום השביעי כלתה המלאכה שהשלים שבעת הימים: (ג) ויברך ויקדש. פירש"י ברכו במן וקדשו במן. ורבינו סעדי' פי' שהברכה והקדוש על השומרים שיהיו מבורכים ומקודשים. ור' אברהם אמר כי הברכה תוספות טוב שיתחדש בגופות יתרון כח בתולדת ובנשמה יתרון השכל: ויקדש אותו. שלא יעשה בו מלאכה כשאר הימים: אשר ברא אלהי' לעשות. פירש"י מלאכ' שהיתה ראוי' לעשות בשבת כפל ועשה אותה בששי. ור' אברה' פי' אשר ברא אלהי' לעשו' כמותן שנתן כח בשרשי' וכל המינין שיעשו כמותן. והרמב"ן פי' ששבת מכל מלאכתו אשר ברא יש מאין לעשות ממנו כל המעשים בששת הימי' פי' ששבת מן הבריא' שברא ביום ראשון ומהמעש' שעשה בשאר הימים. ודע כי נכלל עוד במלת לעשות כי ששת ימי בראשית הם כל ימות עולם כי קיומו יהי' ששת אלפי' שלכך אמרו יומו של הקב"ה אלף שנה והנה בשני ימים הראשונים היה העולם כולו מים והם רמז לשני אלפים הראשונים שלא היה בהם קורא בשם ה' וכן אמרו שני אלפים תהו. אבל היתה בריאת האור ביום הראשון כנגד אלף של ימות אדם שהוא אורו של עולם מכיר את בוראו. ואולי לא עבד אנוש ע"ז עד שמת אדם הראשון. בשני יהי רקיע ויהי מבדיל שבו היה נבדלים נח ובניו הצדיקים מן הרשעים ונדונו במים. ביום השלישי נראית היבשה והצמיחה ועשה פירות הוא האלף שהתחיל בהיות אברהם בן מ"ח שנה ואז הוחל לקרוא בשם ה'. ולמה נדיק כי משך רבים לדעת את ה' כמו שדרשו רז"ל ואת הנפש אשר עשו בחרן וצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' ועלה הענין עד שקבלו זרעו את התורה בסיני ונבנה הבית ואז נתקיימו כל המצות שהם פירות העולם. ודע כי מעת שיהיה בין השמשות יחשב כיום מחר ועל כן יתחיל כל ענין יום קודם לו מעט כאשר נולד אברהם באלף השני וכן תרא' בכל יום ויום. וברביעי נבראו בו שני המאורות הגדול והקטן והככבים ויומו באלף הרביעי החל כאשר נבנה הבית הראשון ע"ב שנה אחרי בניינו עד אחר החרבן קע"ב שנה והנה ביום הזה לכל בני ישראל היה אור כי מלא כבוד ה' את בית ה' והיה האש רבוץ על המזבח כארי ואוכל הקרבנות ואחרי כן הקטין אורם וגלו כאשר יעדר האור במולד הלבנה וזרחה להם כל ימי בית שני והאש רבוץ על המזבח ככלב ושקעו שני המאורים בערב היום וחרב הבית. ביום החמישי שרצו המים נפש חיה ועוף יעופף על הארץ רמז לאלף החמישי המתחיל קע"ב שנה אחר החרבן כי בו ימשלו האומות ויעשה אדם כדגי הים כרמש לא מושל בו כלו בחכה העלה יגירהו בחרמו ויאספהו במכמרתו ואין דורש את ה'.

ביום הששי בבקר תוצא הארץ נפש חיה למינה וגו' והיתה בריאתם קודם זריחת השמש כענין שנאמר בהם תזרח השמש יאספון ואל מעונותם ירבצון ואז נברא האדם בצלם אלקי' והוא זמן ממשלתו כענין שנאמר יצא אדם לפעלו ולעבודתו עדי ערב. והוא האלף הששי כי בתחלתו ימשלו בו החיות הם המלכיות אשר לא ידעו את ה' ואחר עשיריתו כשעור הנץ החמה יצא הגואל שכתוב בו וכסאו כשמש נגדי והוא בן דוד הנעשה בצלם אלקי' כדכתיב וארו עם ענני שמיא כבר אינש אתה הוא ועד עתיק יומין מטא. ונראה משנוי הימים משרץ המים לעוף לחית הארץ כי בתחלת האלף הששי תחדש מלכות אומה שולטת תקיפא ואימתה יתירה ומתקרבת אל האמת יותר מן הראשונות· ביום השביעי שבת רמז לעולם הבא שכולו שבת ומנוחה לחיי העולמים: וי"מ לעשות ולא עשה אלו המזיקין שנבראו נשמה בלא גוף. וי"מ לעשות אבל מכאן יעשו זה מזה ולא יעשה עוד ברי' חדש' אלא יצא אדם מאדם ועוף מעוף. ובמדרש דורש לעשות מלמד שהיה חסר והיינו רוח לפוני שהניחו פרוץ ועתיד לעשותו כשידין האומות על שעבדו ע"ז שיאמ' להם אם יש ממשות בע"ז תבא ותעשה רוח לפוני שהנחתי מלעשותו ולא תוכל אז ידין את האומות ויעשנו הוא. ולא נאמר ויהי ערב ויהי בקר ביום השביעי מפני שמוסיפין מחול על הקדש: (ה) וכל שיח השדה· פירש בשלישי עמדו על פתח הקרקע ולא יצאו עד יום ששי שהתפלל אדם על הגשמים ואז יצאו. והרמ"בן פי' דרך הפשט שבשלישי הוציאה העשב ועץ הפרי במקומותם ובצביונם כאשר נותה להם ועכשיו מספר הכתוב שאין נוטע וזורע מהם והיא לא הצמיחה עד אשר עלה אד ממנה והשקה אותה ונוצר האדם העובד אותה לזרוע ולנטוע: (ו) ואד יעלה מן הארץ· פיר"שי לענין יצירת האדם קאמר. ונר' לפי הפשט כי לפי שאמר וכל שיח השדה וגו' כי לא המטיר ואף אם היה מטר אדם אין חזר ואמר ואד יעלה מן הארץ שהמטיר וגם נברא שיעבוד את האדמה ואז צמחו העשבים וגדלו האילנות: (ח) ויטע ה' אלקי' גן בעדן מקדם. פי' במזרחו של עדן נטע הגן. וי"מ בארץ עדן כמו ובני עדן ואנקלוס תרגם מלקדמין. וכתב הרמ"בן ויטע אינו רוצה לומר שהביא אילנות ממקו' אחר ונטעם שם אלא מן המקו' ההוא הצמיחם כמו שנאמר ויצמח ה' אלהים ויטע ה' אלהים לומר שהי' מטע ה' כי טרם שנגזר על הארץ תוצא הארץ דשא גזר במקום ההוא שיהיה שם גן ואמר בכאן יהיה אילן פלוני ובכאן אילן פלוני כערוגת המטע ולא היה כדרך שאר המקומות בארץ שאמר תוצא הארץ דשא ועץ פרי והצמיחה שלא כסדר וגזר על אילני גן עדן להיות ענף ולשאת פרי ולעולם לא יזקין בארץ שרשם שאלו היו צריכים עבודה מי יעבוד אותם אחר שנתגרש משם אדם. ומה שאמר ויניחהו בגן עדן לעבדה ולשמרה פי' להיות זורע זרע וערוגת הבוש' וקוצר ואוכל ותולש כרצונו כי הגן שהן אילנות אינן צריכין עבודה: (ט) ועץ החיים בתוך הגן· פי' עץ החיים היה באמצע הגן ומקומו ידוע ונודע על ידו שהוא עץ החיים ועל כן אמר בתוך הגן ולא אמר בגן וכן תרגם אונקלוס במציעות גנתא וזהו שהשיבה חוה לנחש ומפרי העץ אשר בתוך הגן אמר אלקי' לא תאכלו ממנו שלא הזכירו בשמו אלא כיון שהזכירה מקומו נודע מי הוא וא"כ קשה היאך אומר עץ החיים בתוך הגן ועץ הדעת היאך יהיו שניהם באמצע הנקודה. ופי' הרמ"בן ודאי היו שניהם במקום הידוע אמצע הגן כאלו תעשה באמצע ערוגה סוגה אחת ובה שני אילנות האלה ויהיה האמצע הזה אמצע רחב. וי"מ שעץ החיים היה ממש באמצע הנקודה ועץ הדעת היה מקיפו בענפיו סביב הרי היו שניהם באמצע ובהכי ניחא למה לא חשש הב"ה שיקח מעץ החיים מיד ואח"כ יקח מעץ הדעת ויחיה עולם וגם יהיה בו דעת אלא מפני שהיה עץ הדעת מקיפו לעץ החיים ולא היה יכול ליגע בו עד אחר שאכל מעץ הדעת ופנה לו מקום לגשת אליו. ור' יוסף קמחי פי' העץ החיים ועץ הדעת הכל אחד ומה שאמר הפסוק עץ החיים ועץ הדעת זהו

כאדם שאומר על אחד איש חכם הוא ואיש צדיק ואיש חסיד והכל אחד כך אמר עץ החיים היה בתוך הגן ועוד היה עץ הדעת טוב ורע. וכן משמע מתשובת האשה אל הנחש מפרי עץ הגן אכל נאכל ומפרי העץ וגו' הרי שלא מנע אלא עץ אחד והוא עץ החיים ועץ הדעת. ואיני יודע מה יעשה בזה הפסוק הן האדם היה וגו' ועתה פן ישלח ידו וגו' ולפי דבריו הרי כבר אכל ממנו: (טז) מכל עץ הגן אכל תאכל. ודורש בב"ר ולא אבר מן החי. ותימא והלא כל בשר ואפי' שחוטה נאסר לו. וי"מ שאר בשר בכזית ואבר מן החי בכל שהו. והר"ן תירץ דמה שלא הותר בשר אליו היינו להמית ולאכול אבל אם מתה מעצמה שרי לאפוקי אבר מן החי דאפילו אם נפל מאליו אסור: (יז) לא תאכל ממנו. פי' מפריו כי העץ אינו נאכל ולא הזהירו עליו וכן כתוב למטה ומפרי העץ אשר בתוך הגן וכמוהו ואכלו איש גפנו: כי ביום אכלך ממנו מות תמות· פי' תהיה בן מות אבל אין הכונה שימות מיד אלא שיהיה בן מות. וי"מ שקודם שתאכל אפילו אם תחטא לא תמות לפי שאין בו דעת ואי אפשר ליענש כיון שאין בו דעת אבל מכאן ואילך אם תאכל ממנו מות תמות אם תחטא שאז יהיה לך דעת ותענש על חטאך. כתב הרמ"בן לדעת אנשי הטבע היה האדם מת על כל פנים אף אם לא אכל כיון שהוא מורכב מד' יסודות אבל גזר בו עתה שאם יחטא ימות בחטאו כדרך חיוב מיתה בידי שמים כעבירות האוכל תרומה ושתויי יין ומחוסרי בגדים. ועל דעת רז"ל שאמרו אלמלא לא חטא לא מת לעולם כי הנשמה העליונית נותנת לו חיים לעד והחפץ האלקי אשר בו בעת היצירה יהיה דבק בו תמיד והוא יקיים אותו לעד. ודע כי אין ההרכבה מורה על ההפסד אלא לקטני אמנה החושבי' כי הבריאה בחיוב. אבל לדעת אנשי האמונה האומרים כי העולם מחודש בחפץ אלקי פשוט הוא גם הקיום יהיה בו לעד כל ימי החפץ א"כ ביום אכלך ממנו תמות שאז תהיה בן מות ולא תתקיים לעד בחפצו והאכילה היתה מתחלה לעונג. ויתכן שפירות גן עדן נבלעים באברים כמו מן ומקיימים את אוכליהם וכאשר נגזר עליו ואכלת את עשב השדה היה זה להפסד כי עפר הוא ועפר יאכל ואל עפר ישוב: (יח) לא טוב היות האדם לבדו. ודאי לא נברא האדם מתחלה להיות יחיד בעולם שכל הנבראים זכר ונקבה נבראו וגם העץ והעשב זרעם בהם. אבל יתכן לומר כדברי האומר דו פרצופין נבראו והיה בהם טבע מביא באברי ההולדה מהזכר לנקבה כח המוליד והיה הפרצוף השני עוזר לו בתולדתו בענין שיהי' לעולם קיום· וראה הב"ה כי טוב שיהיה העוזר עומד לנגדו והוא יראנו ויפרד ממנו ויתחבר אליו כפי רצונו וזהו שאמר אעשה לו עזר כנגדו: (יט) ויצר ה' אלהים מן האדמה. ר' יוסף קמחי פי' ויצר ויקבץ ודומה לו יוצר גוזלי שעניינו קבוץ: (כ) ולאדם לא מצא עזר כנגדו. פי' ר' יוסף קמחי לא מצא לעצמו עזר כנגדו כי האל ית' לא הביאם לפניו למצוא לו זוגו כי ידע שאין בהם עזר לו. ופי' לאדם כינוי כמו ולו לא מצא עזר כנגדו כמו נשי למך: והרמ"בן פי' וכל אשר יקרא לו נפש חיה הוא שמו לענין העזר שרש"י פי' שרש המקרא ודורשהו וכל נפש חיה אשר יקרא לו האדם הוא שמו. ופי' הוא לענין העזר כי האדם נפש חיה שנאמר ויהי האדם לנפש חיה והביא לפניו כל המינין כולם וכל מין שיקראנו בשמו ויאמר שהוא נפש חיה כמוהו הוא יהיה שמו ויהיה עזר כנגדו והוא קרא שם לכלם כי הכיר טבעם וקרא שמות לכלם לכל אחד שם הראוי לו לפי טבעו ובשמות נתבאר איזה ראוי להיות עזר לחבירו ולהוליד ממנו כגון הבהמה הדקה קרא בשם אחד שכולן עזר זה לזה בהולדה שיולידו זה מזה והגסה בשם אחר שלא יולידו זה מזה וכן בכולם ולא מצא בכולם שתהיה בטבעה עזר לו ותקרא בשמו ולא שיהי' ביד האדם למצוא בהם עזר כי בטבעם נבראו אלא אם יראה טבעו נאות באחד מן המינין ויבחר בו הב"ה יתקן טבעו אליו כאשר עשה לצלע ולא יצטרך

לבנות

לבנות בנין חדש וזהו כל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו כלומר הוא שמו שהקב"ה יקיים השם ההוא. והנכון כי לא היה החפץ לפניו ליקח צלעו ממנו עד שידע האדם שאין בנבראים עזר לו וזהו ולאדם לא מצא עזר כנגדו פי' ולשם האדם לא מצא שיהיה ראוי להיות עזר כנגדו ותקרא בשמו וזהו שאמר זאת הפעם כלומר שזאת הפעם מצאתי עזר ולא מצאתי כן בכל המינין. וי"מ דוקא זאת הפעם אבל מכאן ואילך דוקא ע"י פריה ורביה ומה שלא נאמר כן בשאר מעשה בראשית לפי שנאמר בהם אשר ברא אלהים לעשות פי' אשר ברא עתה ולעשות מכאן ואילך ע"י פריה ורביה אבל באשה שלא נעשית עדיין הוצרך לומר בה ברא: (כד) ודבק באשתו והיו לבשר אחד. פי' ראוי לדבק באשתו שלא לזנות עם אחרת כי הוא ואשתו הם בשר אחד כאשר היה בתחלת היצירה:

ג (ד) ויאמר הנחש אל האשה לא מות תמותון.

פירש"י שדחפה עד שנגעה בו ואמר כשם שאין את מתה אחר הנגיעה כך אינך מתה על האכילה. ומקשים על דבריו שהיה לה להשיבו עדיין לא פנה היום ולכך לא מתה על הנגיעה ודוחקי' לומר דודאי כך השיבתו אלא שהנחש השיבה לפי דצריך את מתה על הנגיעה וא"כ מה איכפת לך שתאכלי בלאו הכי תמות ואם לא תמות על הנגיעה ג"כ לא תמות על האכילה: ועיקר הקושיא אינה כלום שבדברי האשה אל הנחש שאמרה לא תאכלו ממנו ולא תגעו בו פן תמותון לא אמר היום אלא מיד: (ו) כי טוב העץ למאכל. היתה סבורה שהוא מר ושם המות ולכן הזהירה ממנו: כי טוב העץ למאכל. כי הוא מתוק. וכי תאוה הוא לעינים. שבו יתאוה האדם אחר עיניו: (ח) וישמעו את קול ה' אלהים מתהלך בגן. אינו הילוך גבי קול דכתוב קולה כנחש ילך. והרמ"בן פי' מתהלך לשון גלוי שכינה כמו והתהלכתי בתוככם וטעם לרוח כי בהגלות השכינה תבא רוח גדולה כענין שנאמר ה' עובר ורוח גדולה וחזק מפרק הרים וגו' וכתיב לרוח היום לומר כי רוח ה' נשבה בגן עדן כרוח הימים ולא רוח גדולה וחזק כמחזה שאר נבואות שלא יפחדו ויבהלו ואעפ"כ נתחבאו מפניו מערומיהן. וי"מ וישמעו את קול ה' אלהים מתהלך בגן והם היו לרוח היום כי ברחו מפני הקול ונתחבאו: (י) כי עירום אנכי. ועלה התאנה שחגרו עליה' לא היה אלא לכסות ערותן. ואע"ג דאיתא במדרש שקשטן הב"ה בכ"ד קישוטין בשעת תשמיש הסירן: (יב) האשה אשר נתת עמדי. פי' הרמ"בן לכך התנצל בה שאמר אתה נתת לי לעזר והייתי סבור שכל שתאמר אלי יהיה לי לעזר ולהועיל וזהו שאמר לו בעונשו כי שמעת לקול אשתך שלא היה לך לעבור על מצותי בעבור עצתה. וא"א הרא"ש ז"ל מפרש שלכך התנצל בה כי היא כבר אכלה מן העץ וידעה טוב ורע ואני לא ידעתי והיא רמיתני: (יג) מה זאת עשית. לעבור על מצותי אע"פ שלא נצטוית כשצוה על האדם היתה היא בכלל שהיתה עצם מעצמיו וגם היתה בכלל העונש: (טז) אל האשה אמר. ולא אמר ותאכלי מן העץ כמו שאמר לאדם כי היא נענשה על האכילה ועל העצה כמו שנענש הנחש על העצה: עצבונך. פירש"י צער גדול בנים. וקשה שהיה לו לומר הרונך תחלה וגו' לפרש עצבונך הוא צער דם נדות דכל הרואה ראשה ואיבריה כבדים עליה: ואל אישך תשוקתך. פרש"י לתשמיש ואעפ"כ אין לך מצח לתבוע בפה אלא הוא ימשול בך. והקשה הרמ"בן כי אדרבה זו שבח באשה שאמרו זו מדה יפה בנשים. ור' אברהם פי' תשוקתך משמעתך שתשמע לכל אשר יצוה עליך כי את ברשותו לעשות חפצו. ונר' לפרש לפי שאמר לה הרבה ארבה עצבונך והרונך אמר לה ואף אם תרצי לשמור שלא ליקרב לאיש ולא תתעבר ולא תצטער ולאישך תשוקתך יותר מה שהאיש רוצה לישא האשה רוצה לינשא ואף אם תאמר אכבוש את יצרי מליזקק הוא ימשול בך ויקחך בעל כרחך: (כב) ועתה פן ישלח ידו ולקח גם מעץ החיים. וקודם לכן לא היה חושש שיקח ממנו כי כל זמן שלא יאכל מעץ הדעת לא היה עושה אלא מה שנצטוה וגם שלא היה צריך לו: (כג) וישלחהו וגו' והדר כתיב ויגרש. פי' הר' יוסף קמחי ששלחו בתחלה ואח"כ חזר ויגרש וישכן את הכרובים וגו':

ד (א) והאדם ידע את חוה אשתו.

מה שדרשו רז"ל עלו למטה שנים וירדו ארבעה היינו אדם וחוה וקין והבל אבל התאומות שנולדו עמהם לא הזכירו שאינם מפורשות בפסוק: וי"מ וירדו ארבעה היינו אדם וחוה וקין ותאומתו שהרי הבל לא נולד באותו פעם כדכתיב ותוסף ללדת את אחיו את הבל: קניתי איש את ה'. פירש"י עם ה' שאני שותף עמו. והרמ"בן פי' שאמרה הבן הזה יהי' לי קנין לה' כאשר נמות שיהיה הוא במקומנו לעבוד את בוראו. או שיהיה כמו ויתהלך חנוך את האלהים. את האלהים התהלך נח. וקראה האחד בשם קנין והשני הבל כי האדם להבל דמה ולא רצתה זה לפרש על כן לא נכתב טעם בשם השני: בפרשת בראשית עד ויכלו אין בה שם של ד' אותיות ומשם ואילך עד קניתי איש את ה' לא תמצא שם של ד' אותיות לבד אלא ה' אלהים ומשם ואילך לא תמצא אלא שם של ד' אותיות לבד. וזהו שדרשו רז"ל שעלה הקב"ה לברוא את העולם במדת הדין וראה שאינו מתקיים שתף מדת הרחמים עם מדת הדין והקדימה לה ומשהגיע לקניתי איש את ה' שהיה אדם שותף בו אמר מעתה אינו יכול לעמוד אלא במדת רחמים לבד לכך לא הזכיר אלא שם של ד' אותיות. א"א הרא"ש: (ב) ויהי הבל רועה צאן וקין היה עבד אדמה. ראוי הי' להקדים קין כי הוא הבכור אלא מפני שקין לא היה לו אומנות רק היה עובד את ה' כמו שאמרה חוה קניתי איש את ה' אלא לפי שראה הבל שתפש באומנות לקח לו גם הוא אומנות ולכך הקדים הבל: (ד) והבל הביא גם הוא מבכורות צאנו. מה שלא נאמר בו ויבן מזבח ולא ויעל עולות כמו בנח. פי' ר' יוסף קמחי כי לא הותר לו שחיטת בשר ועד שהותר לנח לא העלו עולות: וישע ה' אל הבל. פי' ר' יוסף קמחי דלכך לא שעה אל קין שלא הביא אלא לאחר שמילא כרסו והיה לו להביא מן הבכורים קודם שנהנה אבל הבל הביא מבכורות צאנו קודם שנהנה: (ה) לא שעה. פרש"י לא פנה כמו אל ישעו ובפרשת שמות פי' אל ישעו אינו כמו לא שעה. ונ"ל דמה שכ' כאן כמו אל ישעו על פסוק אחר אמר אל ישעו אל המזבחות: (ז) הלא אם תטיב שאת. פירש"י לשון נשיאות עון שאשא לעונך. ור' אברהם פי' שאת פניך כנגד למה נפלו פניך כי המתביים כובש פניו למטה. והרמ"בן פי' אם תטיב יהיה לך יותר שאת על אחיך כי אתה הבכור וכך אמר לו למה חרה לך. ולמה נפלו פניך כי בבשתו נפלו פניו ואמר לו למה נפלו פניך ממנו הלא אם תטיב יהיה לך יותר שאת ואם לא תטיב לא עמו בלבד תבואך רעה כי לפתח ביתך חטאתך רובץ להכשילך בכל דרכיך: (ח) ויאמר קין. פירש"י שנכנס עמו בדברי ריב ומצה. ור' אברהם פי' שאמר לו כל התוכחות שהוכיחו השם. והרמ"בן פי' שהוא דבק לויהי בהיותם בשדה שאחר שאמר לו נצא השדה הרגו שם בסתר ונתכוון בהריגה זו כדי שיבנה העולם ממנו כי חשב שלא יהיה לאביו עוד זרע אחר ועוד כי פחד שיהיה בניינו של עולם מאחיו שנתקבלה מנחתו. וי"מ שחלקו העולם ביניהם קין היה עובד אדמה ונטל כל הקרקעות בחלקו והבל היה רועה צאן ונטל כל מה שבאויר בחלקו ויהי בהיותם בשדה אמר קין להבל צא מאדמה ולך באויר. או כבהמה והבל אמר לו לא מאויר העולם ונתאבקו זה עם זה ויקם וכו': ויקם קין. במדרש מלמד שהפיל הבל לקין ואמר לו קין וכי אתה אומר להרגני והלא אין בעולם אלא שנינו וחמל עליו והניחו לקום ואז עמד עליו והרגו ולא היה יודע איך יהרגנו עד שראה שני עורבים נלחמים זה עם זה ועמד על חבירו והרגו וקברו בארץ

ועשה קין גם הוא כן: (ט) השומר אחי אנכי. פי' לא היה בשמירתי אבל אתה שהוא בשמירתך למה לא שמרתו: (יא) ארור אתה מן האדמה אשר פצתה את פיה. ותימא מה חטאת היא כך מקבלת כל דבר ששופכין עליה ומתרצים שכוונה לכסות ובלעה כל הדם עד שלא נשאר אפי' רושם. ופירש"י ארור אתה מן האדמה יותר ממה שנתקללה היא כבר בעונה וגם בזו הוסיפה לחטוא הנני מוסיף לה קללה לא תוסף תת כחה. והקשה הרמב"ן כי בכאן לא ארר האדמה בעבורו כאשר באביו אבל אמר שיהיה ארור ממנה. ופי' הוא ארור אתה מן האדמה פי' מן האומנות שלך שאתה עובד אדמה בה אני מקללך שאף אם תעבוד את אדמתך לא תשבע לחם שלא תוסיף תת כחה לך כגון גפן ותאנה לא יתנו אילם ועץ השדה לא יתן פריו וגם כי תעבוד אותה לחרוש ולזרוע לא תוסיף תת כחה לך כאשר בתחלה כי זרע רב תוציא ומעט תאסוף: (יג) גדול עוני מנשוא. פי' הרמב"ן שהוא וידוי אמת כי גדול עוני מסלוח וצדיק אתה ה' וישר משפטיך אע"פ שענשת אותי הרבה וגרשת אותי מעל פני האדמה כי בהיותי נע ונד לא אוכל להיות במקום אחד והנה אני מגורש מעל פני האדמה ומפניך אסתר כי לא אוכל לעמוד לפניך להתפלל או להקריב קרבן ומנחה כי בשתי ונכלמתי אבל מה אעשה כי כל מוצאי יהרגני ואתה ברחמיך הרבים לא חייבת אותי לכן יקדמוני רחמיך שלא אענש עוד יותר ממה שחייבת אותי כי כשאהיה נע ונד לא אבנה לי בית וגדרות בשום מקום ויהרגוני החיות כי סר צלך מעלי: (טו) הרג קין שבעתים יוקם. פי' הרמב"ן כל הרג קין שבעתים יוקם ממנו כי אעניש שבע על חטאתיו כי אני הבטחתיו שלא יהרג בשביל יראתו שירא ממני והתודה על חטאתיו: וישם ה' לקין אות. ולא אמר ויתן לו השם אות שהשם לו אות קבוע שיהיה עמו תמיד ואולי כשהיה נוסע ממקום למקום לא היה לו אלא השם מורה הדרך אשר ילך בה ובזה ידע אשר יקראנו אסון בדרך ההוא: (יו) וישב בארץ נוד. שכיון ששב בתשובה ויתר לו הקב"ה מחצה שגזר עליו נע ונד ואח"כ וישב. והרמב"ן פי' וישב בארץ נוד שלא הלך בכל העולם אבל באותה הארץ ישב נוד תמיד ולא נח במקום ממנה כלל ונקראת ארץ נוד על שמו: קדמת עדן. שבכל מקום רוח מזרחית קולטת גבי אדם כתיב וישב מקדם לגן עדן והכא קדמת עדן וגבי משה אז יבדיל משה שלש ערים מזרחה שמש: (יז) ויהי בונה עיר. פי' הרמב"ן כי מתחלה לא בנה שהיה סבור להיות ערירי ומשנולד לו בן בנאה וקראה על שם בנו כלומר שהוא היה ארור ולא יצליחו מעשיו בארץ לכך קראה על שם בנו ולומר כי הוא אין לו עיר ומושב בארץ אלא יהיה נע ונד אלא היה הבנין לחנוך כאלו הוא בנאה. ומדכתיב ויהי בנה עיר ולא אמר ויבן עיר אנו למדין שכל ימיו היה בונה בה שלא היו מעשיו מצליחין: וכתבו תולדות קין ומעשיו להודיע כי השם ארך אפים והאריך לו כי הוליד בנים ובני בנים. ורבותינו אמרו שהאריך שנים רבות ומת במבול. והקרוב כי לא היו תולדותיו רק אלו שש דורות עד המבול או שהיו בתולדותיו יותר דורות ולא היה צריך לספר בהם וספר באלה להודיע מי היו המתחילין בבנין הערים ומרעה הצאן וחכמת הניגון ומלאכת המתכות. וכתב תוכחות למך עם נשיו להודיע כי הוא ובניו נכרתו טרם הולידם: (כג) ויאמר למך לנשיו. כתב הרמב"ן שנראה מפשט הפסוק כי היה למך איש חכם מאוד בכל מלאכת מחשבת ולמד לבנו הבכור ענין המרעה כפי טבעי הבהמות ולמד לבנו השני חכמת הנגון ולמד לשלישי ללטוש ולעשות חרבי' ורמחין וחניתות וכל כלי המלחמה והיה נשיו מתפחדות שלא יענש להביא החרב והרציחה בעולם והנה הוא תופש מעשה אבותיו כי הוא בן המרצח הראשון וברא משחי' לחבל והוא אמר להם אני לא הרגתי איש לפצעים וילד לחבורות כאשר עשה קין אבל ישמרני השם מן ההריגה יותר ממנו שאין החרב והחנית ממיתן שיכול אדם להרוג בפצעים וחבורות שימו' במיתה רעה יותר מן החרב ואין החרב גורם הרציחה ואין על העושהו חטא. ור' יוסף קמחי פי' בשביל שנשא למך שתי נשים והיו מתקוטטות יחד אמר להם מה פשעי מכל אדם שאין שלום בביתי וכי הרגתי בני אדם וחנקתי ילדים דעו כי הקב"ה יפרע מהם כי קין שחטא אמר לנקום שבעתים כל שכן שינקום אותי שבעים ושבעה. ואחרים פי' שהיה מגזם שהרג אנשים וילדים כדי שיפול עליהם פחד ויראו ממנו ויעשו שלום בביתו: (כו) אז הוחל לקרא בשם ה'. פרש"י התחילו להתפלל לה' מתוך צרות שנתחדשו. וי"מ הוחל נתבטל כמו לא יחל דברו. וי"מ התחילו לקרוא לע"ז בשם ד':

ה (א) **זה ספר תולדות אדם.** הבנים אשר יזכיר בפרשה. ולפי דעתי רומז לכל התורה כי כל התורה כולה ספר תולדות אדם ולכך לא אמר ואלה תולדות אדם כמו בשאר מקומות: (ג) ויולד בדמותו כצלמו. ידוע כי כל הנולדים מן החיים יהיו כדמות המולידים אלא בשביל שנתעלה בדמותו ובצלמו שנא' בו בדמות אלקים עשה אותו פי' שאף תולדותיו היו באותו הצלם והדמות ולא אמר כן בקין והבל שלא רצה להאריך בהם אלא בשת שממנו הושתת העולם. ולפי המדרש ניחא שכל ק"ל שנים הוליד שדין ורוחין ולילין: (ד) ויהיו ימי אדם. בעבור אורך ימי חיי אלה הראשוני' פי' ימיהם טרם הולידם ואחר הולידם והסיבה באריכות הימים כי אדם מעשה ידיו של הקב"ה ונעשה בתכלית השלימות וגם אחר שחטא ונקנסה עליו מיתה היה בטבע לחיות זמן רב ובימי המבול נתקלקל האויר והלכו ימותם הלוך וחסור ושם שנולד קודם המבול וחי שש מאות הועיל לו החוזק שנולד בו והזיק לו האויר שגדל בו ובניו שנולדו אחר המבול נתקצרו ימות' ושבו לארבע מאות והיה זה עד הפלגה וכאשר משל עליהם שנוי האוירות בהפלגה נתקצרו עוד כי פלג אשר בימיו נפלגה הארץ שב לחצי ימיהם למאתים שנה. ונראה כי בדורות אברהם יצחק ויעקב היו הימים שבעים שנה כאשר הזכיר משה בתפלתו אבל הצדיקים בדורותם יראת ה' תוסיף ימים כי פרעה תמה על יעקב והוא מפליג לו בדורות אבותיו כמו שנא' ולא השיגו את ימי שני חיי אבותי. והרמב"ם כתב שאלו שהאריכו ימים היו יחידים בדורם מפני הנהגתם במזונותם או ע"ד נס ושאר בני אדם היו בשנים המורגלים בטבעם. והקשה עליו הרמב"ן כי לא היו אלו נביאים שיעשה להם נס וגם איך יאריך ימים בתקון הנהגות כפלי כפליים מכל אנשי דורם:

ו (ב) **ויראו בני האלקים.** פי' בני השרים והשופטים. בא לומר כי הדיינים אשר להם לעשות המשפט בניהם עושים חמס בגלוי ואין מונע אותם: (ג) בשגם הוא בשר. פירש"י שגם יש בו שהוא בשר ואעפ"כ אינו נכנע ומה יעשה אם היה אש או דבר קשה. ור' אברהם פי' אמר לא יעמוד רוחי באדם לעולם בעבור החמס הזה ועוד כי בעבור שהאדם הוא בשר ויגוע עד עת שיחסר ופי' הוא כמו גם בשהוא בשר. והרמב"ם פי' לא יעמוד רוחי באדם לעולם בעבור שגם האדם הוא בשר ככל בשר הרומש על הארץ בעוף ובבהמה ובחיה ואינו ראוי להיות רוח אלקים בקרבו. והענין לומר כי אלקים עשה את האדם ישר להיות כמלאכי השרת בנפש אשר נתן בו והמה נמשכו אחר הבשר ובתאוות הגופניות נמשל כבהמות לכן לא ידון עוד רוח אלקים בקרבו אבל אאריך להם אפי אם ישובו: (ד) הנפילים היו בארץ. פירש"י שנפלו והפילו העולם ולשון נפילים בעבור שיפול לב אדם עליו מפחדם. וי"א שכל הרואה אותם ירא ה' שיפול עליו מרוב גובהם. ור' יוסף קמחי פי' נפילים לשון גדולים כמו ואולם הר נופל יבול שפרושו

הר גדול: בני האלקים. בני הגדולים שכשהי' רואים בבנות האדם אשה יפה בנורה לקחו אותה באונס וילדו להם כמותם בעלי נורה: אשר יבאו. פירש"י בני הגדולים. והרמב"ן פי' כי אדם ואשתו נקראו בני האלקים שהיו מעשה ידיו והוא אביהם ואין להם אב זולתו והוא הוליד בנים ובנות רבים כדכתיב ויולד בנים ובנות רבים והיו האנשים האלה הנולדים ראשונים מאב ואם בשלימות גדולה מן הגובה והחוזק כי נולדו בדמות אביהם. ויתכן שהיו כל בני הקדמונים אדם שת אנוש נקראי' בני האלקי' כי היו שלשת אנשים האלה בדמות האלקים ואז הוחל לעבוד ע"ז והוחל לבא בבני האנשים חולשא ורפיון וכאשר הוחל האדם לרוב ונולדו להם בנות היו אלה בני הראשונים בחוזקם ולרוב תאוותם היו בוחרים הנשים הטובו' בעלי הקומה והבריאו' ואמר כי מתחלה לקחו אותם להם לנשים דרך חמס ואח"כ באו עליהם דרך זנות אל בנות האדם שאינם באותה המעלה ולא נודע הדבר עד שהולידו להם בנים והכירו כי אינם מבני שאר האנשים רק מבני האלקים האלה נולדו שהם גדולים מאוד והם נפלו מאבותם בכח וגובה מל' לא נופל אנכי מכם והמה גבורים משאר בני אדם. ואמר שהיה זה בדורות הראשונים אשר היו נקראים בני האלקים בהיותם בתכלית השלמות שהולידו מבני האדם נפילים וגם אחרי כן כי הנפילים עצמם הולידו נפילים מהם. ופי' מעולם כי האנשים אחרי דור המבול כאשר יראו גבורים יזכירו אלו ויאמרו כבר היו גבורים מאלה לעולמים אשר היו לפנינו והיו אנשי השם בכל הדורות אחרי כן: (ו) וינחם ד' ויתעצב אל לבו. דברה תורה כלשון בני אדם והענין כי מרו ועצבו את רוח קדשו בפשעיהם. וענין אל לבו כי לא הגיד זה לנביא שלוח עליהם וזה הלשון נופל על המחשבה שהוא כמו לדבר אל לבו: (ח) ונח מצא חן. דורש בב"ר לא שהיה כדאי לינצל אלא שמצא חן. נח אותיות חן:

פרשת נח

(ט) **אלה תולדות נח.** י"מ תולדות לשון קורותיו כמו אלה תולדות בני נח. ואלה תולדות השמים. ומה שהחזיר ויולד נח בשביל שהפסיק ואמר איש צדיק תמים היה בדורותיו להודיע למה נוהו בתיב' ואע"פ שאמ' כבר למעל' ויולד נח את שם ואת חם ואת יפת החזי' להזכירם פעם אחרת לומר שאינו כשאר אבותיו שהולידו בנים ובנות וזה טעם שאמר שלשה בנים הזכיר מספרם לומר כי אלה שלשה לבד היו תולדותיו ונצלו בזכותו: **איש צדיק תמים היה.** פי' צדיק תמים שהיה זכאי ושלם בצדיקים וראוי לינצל מן המבול שאין לו עונש כי צדיק הזכאי בדין הפך הרשע כדכתיב והצדיקו את הצדיק והרשיעו את הרשע אבל באברהם שאמר לעשות צדקה ומשפט שבא אותו בצדקה שהוא משפט וברחמים שהוא הצדקה. ור' אברהם פי' צדיק במעשה ותמים בלבו. ואמר את האלקים התהלך נח שהולך אחרי השם ולא אחר הוברי השמים ומנחש ועונן וכ"ש אחרי ע"ז. או בא לומר כי נביא היה כמו אחר ד' תלכו ואותו תיראו דנאמר בהרחקת המתנבא לע"ז: **בדורותיו.** פי' רש"י יש דורשים אותו לשבח ויש לגנאי. והרמב"ן פי' לפי הפשט שהוא לבדו צדיק בדורות ההם שאין בדורותיו לא צדיק ולא תמים זולתו. וכן כי אותך ראיתי צדיק לפני בדור הזה שאין אחר בדור ראוי לנצל זולתו. ואמר בדורותיו כי דורות רבים עברו מעת שהשחיתו ואין צדיק בארץ זולתו ואל יקשה עליך דברי רבותינו במתושלח כי הכתוב אינו מספר רק שאין צדיק אחר ראוי לינצל מן המבול מכל הדורות ההם. וי"מ בדורותיו בדורות שלפני המבול ובדורות שלאחר המבול: (י) **את שם את חם ואת יפת.** יפת הוא הגדול כדכתיב אחי יפת הגדול אלא שהקדים שם בשביל מעלתו וחם הוא הקטן והזכירו אחר שם כי כך סדר תולדותם שם וחם ולא רצה לומר שם ויפת וחם כי אז היו כולם נזכרים שלא כסדר תולדותם ואין ליפת מעלה שיבטל הסדר בשבילו: (יב) **כי השחית כל בשר.** פירש"י אף בהמה חיה ועוף השחיתו דרכם ליזקק לשאינן מינם. וכתב הרמב"ן א"כ מה שכתב אחרי כן כי מלאה הארץ חמס מפניהם ולא מפני כולם דלא שייך חמס אחי' ובבהמה אלא מפני מקצתם וסיפר עונש האדם לבדו. א"נ בכולם קאמר שגם בהמה ועוף לא שמרו בזה תולדותם והיה כל בהמה טורפת וכל עוף דורס והם גם הם עושים חמס. וע"ד הפשט כל בשר זה כל האדם ולמטה מפרש כל בשר אשר בו רוח חיים ומכל החי מכל בשר חיה ועוף אבל כאן כל בשר כל אדם וכן יבא כל בשר: (יג) **כי מלאה הארץ חמס.** שלא נחתם גזר דין שלהם כי אם על הגזל שהיא מצוה מושכלת אין בה צורך נביא ועוד שהוא רע לשמים ורע לבריות: **והנני משחיתם את הארץ.** פירש"י מן הארץ. ור' אברהם פי' שמלת משחיתם מושכת עצמה ואת אחרת עמה והנני משחיתם ומשחית את הארץ: (יד) **עצי גופר.** שראויין לידון באש וגפרית כאנשי סדום ועמורה: **מבית ומחוץ בכופר.** פירש"י בזפת ונ"ל שנשתננו שהיתה התיבה שאל"כ היה נימוח. וי"מ כופר נקרא כל דבר שמדביקין בו כמו זפת וסיד וקונייא: (טו) **צוהר.** איכא מאן דאמר אבן טובה ואיכא למ"ד חלון ומקשינן למ"ד חלון והלא לא שמשו המאורות כל שנת המבול ומשני שעשאו כדי לידע מתי יכלו י"ב חדשים. וקשה וכי לא היה יכול לחשוב מתי תכלה השנה ומיהו אינו קושיא אע"פ שלא שמשו המאורות הוצרך לחלון לכמה דברים וכן מצינו לבסוף שהוצרך לו בשליחות העורב דכתיב ויפתח נח את חלון התיבה אשר עשה: (יז) **ואני הנני מביא את המבול.** פירש"י הנני מסכי' עם אותם שאמרו מה אנוש כי תזכרנו. והקשה הרמב"ן ואני תמי' ואיך יסכים עמהם והוא משאיר להם שארית לפליטה גדולה ונח ובניו וכל חי להרבות זרעם ואולי הוא הסכמה לדעתם שלא יחמול עליהם: (יח) **והקימותי את בריתי אתך.** פירש"י ברית היה צריך על הפירות שלא ירקבו. ור' אברהם פי' שהשם נשבע לו שלא ימות במבול הוא ובניו אע"פ שאינו מפורש כמו שמצינו במשנה תורה נשלחה אנשים לפנינו. ומלת והקימותי שאקיים שבועתי וקרוב הדבר שזה רמז לקשת ופי' ברית הסכמה שבחרו שניהם מגזרת ברו לכם. והרמב"ן כתב ויותר נכון כדרך הפשט כי ענין והקמותי לומר בעת שיבא המבול תהיה ברית קיימת אתך שתבא אל התיבה אתה ובניך ושנים מכל החי להחיות כלו' שתחיו שם ותקיימו לצאת משם לחיים והברית הוא דבר השם כשיגזור אומר בלי תנאי: (יט) **ומכל החי מכל בשר.** כ' הרמב"ן ידוע הוא כי החיות רבות ומהם גדולות כמו פילין וראמים וגם רמש האדמה ועוף השמים אין מספר והוצרך להביא מכולם ומאכלם לצורך השנה ולא תכילם התיבה ולא עשר כיוצא בה אלא מעשה נס שהחזיק מועט את המרובה ואין לומר א"כ יעשנה קטנה ויסמוך על הנס משום שהשם רוה לעשותה גדולה שיראוה בני דורו ויתמהו עליה וידברו בענין המבול ויחזרו בתשובה ועוד עשה אותה גדולה למעט הנס כי כן דרך בכל הנסים שבתורה לעשות כל אשר יהיה ביד האדם לעשות והשאר יהיה ביד שמים: (כ) **שנים מכל יבאו אליך.** פי' הרמב"ן הודיעו כי יבאו אליו מעצמן ולא יצטרך לצוד אותם בהרים ובמעשה פי' שבאו זכר ונקבה וזה היה בכללם. וצריך לומר בפי' ואע"ג דכתיב בקרא לעיל תביא שצריך להביאם תביא אל התיבה קאמר שלאחר שימצאו עצמם אליך קחם בידך והביאם אל התיבה ואחר כן אמר שיקח מן הבהמה שבעה שבעה ובאלה לא נאמר שיבאו אליך אלא שתקח אותם כי הבאים לינצל ולהחיות זרע באים מאליהם אבל הבאים ליקרב עולות

לא גזר עליהם שיבאו מעצמם לישתע כי הצוואה של שבעה שבעה היתה כדי שיקריב מהן קרבן בצאתו מן התיבה וצ"ל לפירושו ומן הבהמה אשר לא טהורה היא שנים דכתיב בתרי׳ לאו אתקח לך דלעיל דכתיב אבהמה טהורה קאי: (כב) ויעש נח ככל אשר צוה אותו אלהים. שעשה התיבה ואסף המאכל וכו׳ והכתוב השני ויעש נח ככל וכו׳ נבאר כי לא נפל דבר מכל אשר צוה:

ז (א) **ויאמר ד׳ לנח.** הודיעו כי במדת הרחמים ימלט אותו ואת זרעו: בא אתה וכל ביתך אל התיבה. לפי שעשה התיבה ימים רבים קודם המבול וכאשר קרב עת המבול צוהו שיבא הוא וכל ביתו אל התיבה. ולפי שאמר לו בראשונה אתה ובניך ואשתך ונשי בניך אתך הודיעו עתה כי בזכותו לבדו ינצלו שלא אמר אתכם ראיתי צדיק לפני וצוהו שיקח הוא ויביא מן הבהמה הטהורה ומן העוף שבעה שבעה והודיעו יום המבול שבו יבא אל התיבה וכן עשה: (ב) מכל הבהמה הטהורה. פירש"י העתידה להיות טהורה לישראל מלמד שלמד נח תורה. והרמב"ן פי׳ שפירש לו סימני טהרה אלא שהפסוק מקצר: בבהמה כתיב שבעה שבעה איש ואשתו ובעופות כתיב זכר ונקבה לפי שהבהמות נרבעין אמר אותן שדבקו זה בזה איש ואשתו ולא נרבעו אבל עופות דלא שייך בהו רביעה אמר זכר ונקבה: מכל הבהמה הטהורה וגו׳ שבעה שבעה. מזה למד נח להקריב קרבן בצאתו דאלו לקיים העולם לא היה צריך ז׳ זכרים וז׳ נקבות אלא כדי להקריב קרבן מן הזכרים היתרים וכן עשה שהקריב עולות שבאות זכר: (ח) מן הבהמה הטהורה ומן הבהמה אשר איננה טהורה וגו׳ שנים שנים באו אל נח. פירש"י כולן הושוו במנין זה מן הפחות שנים היו. וי"מ שנים שנים שבאו כולם זוגות זוגות זכר ונקבה וגם שבעה מהטהורות היו זוגות זוגות. והרמב"ן פי׳ שכן היה שבאו כולם שנים זכר ונקבה ונח הוסיף להביא מן הטהורים ששה זוגות כי הבאים לינצל באו מעצמם ואשר לצורך קרבן טרח אחריהם: אשר איננה טהורה. ומה שלא אמר אשר לא טהורה כדלעיל משום דלעיל קאי אמה שלפניו מן הטהורה שבעה פי׳ שטהורה להקריבה וקאמר מן הבהמה אשר לא טהורה להקרבה אלא לאכילה שנים שנים והכא קאמר אשר איננה טהור׳ כלל לא לאכילה ולא להקרב׳ וכללם שניהם ביחד. תדע לך דבפ"ק דפסחים דיליף מהכא׳ שעיקם הכתוב שמנה אותיות ולא הוציא דבר מגונה מפיו ומייתי מקרא בתר׳ ואמאי לא מייתי מקרא קמא אלא היינו טעמא כדפרישית דלא הוי מצי למימר בקרא קמא הטמא׳ דלא איירי אלא בשאינה ראויה להקרבה וטהורה לאכילה. אבל הרמב"ן פי׳ שמכל מינין הטהורין הקריב כדכתיב ויקח מכל הבהמה הטהורה ומכל העוף הטהור ויעל עולות והוסיף לישראל בקרבנותיהם שיהיו מן הבקר והצאן ומן התורים ובני יונה. כתב הרמב"ן מה שאמר בפעם השלישית כאשר צוה אלקים את נח מלמד שעשה כאשר צוהו בכניסת התיבה שהו׳ נמשך למעלה עם ויבא נח לומר שבא נח ובניו ואשתו ונשי בניו אל התיבה ומן הבהמה והעוף והרמש שנים שנים באו אליו אל התיבה וכלם באו אתו שנכנסו בתיבה מפני מי המבול כאשר צוה אותו אלקים ומה שאמר אחר כן ויבאו אל נח אל התיבה להודיע שלא נאספו אליו כלל ולא באו עד עצם היום שהיה הגשם ובא הוא בתיבה כי האל הוא צוה ורוחו קבצם ברגע אחד. ופי׳ והבאים זכר ונקבה מכל בשר באו כי הבאים אל תוך התיבה היו זכר ונקבה שהכניסם בתיבה כן ולכך אמר כאשר צוה אותו אלקים כי הוא מצוה עליו שיכניסם לתוכה ומקר׳ חסר הוא ופי׳ שנים שנים באו אל נח ויכניסם כאשר צוה. ויתכן כי ויעש נח ונח בן שש מאות שנה והפסוקים עד בשנת שש מאות שנה אינם מספרים מעשה אלא ויעש נח ככל אשר צוהו ה׳ כולל הענין כולה לומר שעשה ככל אשר נצטוה ולא הפיל דבר ועשה התיבה ואסף המאכל ולקח מהבהמה והעוף הטהורי׳ שבעה שבעה ביום אשר צוה אותו אלקים ואחרי כן ספר ויהי בשנת שש מאות שנה לחיי נח נגמר הענין. ור׳ אברהם פי׳ כי ויבא נח ובניו ואשתו ונשי בניו אתו אל התיבה לא שנכנסו לתוכה אלא שבאו כלם אליו בעבור לחדש השני כי ביתו קרוב אל התיבה היה וטעם מפני מי המבול מפחד מי המבול ולשבע׳ הימים היה מי המבול ונאספו כולם לתוכה וסגר את הפתח ואינו נכון ע"כ: (יז) ויהי המבול ארבעים יום. פירש"י אין יום הראשון מן המנין שאין לילו עמו ונמלאו מ׳ יום כלין כ"ח בכסלו. ומקשים על דבריו שהוא ז"ל פי׳ אחר כן מקלה ק"ן התחילו לחסור והוא א׳ בסיון כיצד בכ"ז בכסלו פסקו הגשמים הרי שמנה שבעה עשר במרחשון בכלל המ׳ ומתרצים דבריו דלגבי ירידת הגשמים אין מונה יום י"ז לפי שנאמר בו מ׳ יום ומ׳ לילה אבל כשמונה ק"ן של תגבורת המים מתחיל מכ"ז בכסלו כאלו התחיל למנות ירידת הגשמי׳ מי"ז במרחשון: (יט) והמים גברו. ויגברו המים. פי׳ שנתרבו מאוד כי לרבוי הגדול יקרא לשון גבורה ויתכן כי פי׳ ויגברו שהיו באים בשטף ועוקרים האילנות ומפילים הבניינים כי לכח יקרא גבורה כי הכח בגבורה כמו גם גברו חיל: (כב) מכל אשר בחרבה מתו. ולא דגים שבים אפילו למ"ד מי מבול רותחין היה אפשר שברחו לתהומות ובנקיקי הסלעים ונחבאו שם ואיכא למ"ד שברחו לאוקיינוס: (כג) וימח את כל היקום. אחרי שאמר ויגוע כל בשר וכל אשר בחרבה מתו הוסיף לומר וימח שנמוחו הגופי׳ והיו למים כענין ומחה אל מי המרים כי היו המים רותחין כדברי רז"ל. וימחו מן הארץ. שנשכחת זכרם שאין להם זרע ואע"פ שכבר כתיב שהכל מתו הוצרך לומר כן להשמיענו שלא היה לא עוף ולא שרץ שישאר לו בנים או זרע בכל עץ או תחת הארץ כי הכל נמוחו ויתכן שיהיה פי׳ הפסוק וימח את כל היקום אשר על פני האדמה כי מאדם ועד בהמה ועד עוף השמים נימוחו מן האדמה ולא נשאר רק נח.

ח (א) **ויזכור אלהים את נח.** פירש"י זכר להם שדבקו במיניהם וכו׳. והרמב"ן כתב לנח זכר צדקתו וכרת לו ברית להצילו ונח יכלל זרעו עמו אבל הזכירה בחיה ובבהמה אינה בזכותם שאין להם לא זכות ולא עונש אלא שזכר להם את דבר קדשו שאמר והיה העולם ורצון אשר לו בבריאת העולם עלה לפניו ורצה בקיומם וזכר להוציאם שלא יכלו בתיבה. וישכו המים. שנחו כמו וחמת המלך שככה או שהוא מלשון הסתר דבר והבלעו ללמד שנבלעו מי תהום במקומם והכי איתא בסדר עולם המים העולים למעלה נגבה אותם הרוח והיורדין למטה נבלעו במקומם: (ב) ויכלא הגשם. לא בגשם של מבול איירי שאותו פסק לסוף מ׳ לירידתו אלא שלא ירד גשם עד צאתם מן התיבה וחזרו השמים ברוח החזק כברזל ולא הוריד טל ומטר כלל ויבש האויר: (ג) וישבו המים מעל הארץ הלוך ושוב. פי׳ שהיו חסרים מעט מעט עד שחרבו פני האדמה: ויחסרו המים מקצה ק"ן. דבק עם ותנח התיבה לומר שחסרו ביום ההוא חסרון גדול שנחה בו התיבה: (ד) ותנח התיבה בחדש השביעי. פירש"י הוא סיון והוא שביעי להפסקה וממנו אתה למד שהיתה התיבה משוקעת במים י"א אמה. וכתב הרמב"ן כך הוא בב"ר כאשר כתב רש"י אבל כיון שמדקדק במקראות אחר מדרשי אגדה נבאר פשטי המקרא הרשה אותנו לעשות כן כי בשבעים פנים התורה נדרשת ומדרשים רבים חלוקים בדברי רבותינו. והקשה הוא ז"ל על פירש"י דותנח התיבה מונה שביעי להפסקת הגשמים ובקרא דבתרי׳ כתיב והמים היו הלוך וחסור עד החדש העשירי מונה לירידת גשמים. ועוד היכי מוכח שהיתה משוקעת במים י"א אמה מתוך שרוצה להשוות חסרון המים לכל

הימי' ונותן לד' ימים חסרון אמה בשביל שחסרון ט"ו אמה שהוא גובה המים שעל ההרים בס' יום שמא' בסיון עד א' באב והרי לפי חשבון זה בא' באב נראו ראשי ההרים ובא' בתשרי חרבה הארץ והנה בס' יום חסרו כל גובה ההרים שהם כמה אלפים אמה. ועוד כי שלח היונה בי"ז באלול ומים על פני כל הארץ והאילנות מכוסים והנה חרבו כולם בי"ג ימים. ועל דרך הסברא אם היתה משוקעת במי' י"א אמה הוא יותר משליש קומתה תטבע בעבור היותה רחבה מלמטה וכלה מלמעלה אל אמה הפך שאר הספינות ויש בה כבדות גדולה. ופי' הוא כי ק"ן ימים של תגבורת המים בכלל מ' יום של ירידת הגשמים כי הם עיקר הרבוי והתגבורת והתחילו לחסור בי"ז בניסן שמי"ז במרחשון עד י"ז בניסן ק"ן ימים ונחה התיבה שלשים יום אחר שחסרו על הרי אררט והוא י"ז לחדש אייר שהוא שביעי לירידת גשמים. ואחרי ע"ג יום דהיינו בא' לחדש אב והוא י' לירידת גשמים נראו ראשי ההרים. א"כ כתב והוא הנכון כי ק"ן ימים ודאי מתחילין מחדש השני והוא חדש מרחשון וכלו בט"ז לחדש ניסן ובו ביום נחה התיב' כי אז העביר השם רוח קדים עזה ויבש המים לארצ' שחסרו מאוד ותנח התיבה וקורא אותו שביעי שהוא שביעי לתשרי שהוא ראש השנה שממנו היו מונין שנים וראשי חדשים עד יציאת מצרים שאז הקב"ה שיהא ניסן ראש לחדשים אבל מתחלה היה תשרי ראש לחדשים כמו לשנים והראי' כי לא אמר הכתוב ויחסרו המים בחדש פלוני ביום פלוני והיו המים הלוך וחסור עד החדש השביעי ותנח התיבה בו כאשר אמר בחסרון האחר שנראו בו ראשי ההרים כי ביום החסרון נחה התיבה. והסדר בענין הזה כי ביום רדת הגשמים נבקעו מעיינות תהום רבה וארובות השמים נפתחו והיה האויר לח מאוד וכל הארץ מלאה מים ועמדו כן בגבורתם ק"ן יום לירידת הגשם ואז העביר השם רוח חזק מאד בשמים ובארץ ויסכרו מעיינות תהום וארובות השמים נסגרו ויבש האויר מאוד ברוח המייבש וחסרו הרבה ביום ההוא ותנח התיבה שהיתה משוקעת בשתים או שלש אמות ואחר ע"ג יום באחד לחדש העשירי והוא חדש תמוז נראו ראשי ההרים ומקץ מ' יום בעשתי עשר חדש בעשרה לחדש פתח חלון התיבה ואחר ג' שבועות הלכה היונה מאתו ולאחר מ' יום הסיר מכסה התיבה. ופי' ויעבר אלקים רוח על הארץ שהיתה רוח גדולה וחזק יוצאה מבטן הארץ על פני תהום ומרחפת על פני המים ויסכרו בו מעיינות תהום כי לא אמר הכתוב ויעבר אלקים רוח על המים: (ה) **והמים היו הלוך וחסור עד החדש העשירי בעשירי.** כמו מקרא מסורס הוא ופי' שהיו הלוך וחסור עד שנראו ראשי ההרים בחדש העשירי והשמיענו שבע"ג חסרו ט"ו אמה אבל בחסרון הראשון למנוח התיבה לא ידענו כמה היה כי לא הוצרך הכתוב להודיע לא השיקוע ולא החסרון. והנראה לדעתי משוט התיבה מפני היות המים נובעין מן התהומות והיו רותחין מדברי רבותינו ז"ל ע"כ הלכה על פני המים שאל"כ היתה נשקעת לרוב כובד שבה מרוב המאכל ושאר הענינים שבתוכה וכאשר נחו המים מנביעתם ומרתיחת' וחסרו ג"כ ברוח מיד נכנסה התיבה בתוך המים בכובד משאה ותנח על ההר. והנה גם לדברינו וגם לדברי רבותינו ז"ל ולדברי כל המפרשים יהיה הרי אררט מן ההרים הגבוהים אשר תחת כל השמים שהיו המים עליהם ט"ו אמה וזה קשה כי הידוע בהר היוני שגבוה מהם הרבה מאוד וארץ אררט בשפל הכדור קרוב לבבל ואולי נאמר כי היה החסרון בי"ז לחדש השביעי גדול מאוד מט"ו אמה וקודם לכן נראו ראשי ההרים הגבוהים מהרי אררט ויקר מקרה התיבה שהיתה בחדש השביעי על הרי אררט ונחה על ראשי ההרים ההם. ומעת שכלה הגשם הי' פותח החלון וסוגר כרצונו ואחר ע"ג ממנוח התיבה השגיח מן החלון ונראו אליו ראשי הרי אררט וחזר וסגר אותו ואחר מ' יום שלח העורב ולא אמר הכתוב ויהי בחדש פלו' ויפתח נח אלא אמר ויהי מקץ מ' יום להגיד כי מעת שנראו לו ראשי ההרים המתין מ' יום כי חשב שבזמן הזה נראו ראשי המגדלים ונגלו האילנות וימצאו להם העופות מנוח ופתח החלון לשלח העורב ובחדש הראשון הוא חדש תשרי חרבו המים ובחדש השני הוא מרחשון כ"ז בו יבשה הארץ ויצאו מן התיבה ע"כ. וקצת קשה מה שאמר מה שנראו ראשי ההרים קודם לעשירי בא' לחדש דהא כתיב באחד לחדש נראו ראשי ההרים ולא אמר נראו לו ראשי ההרים אלמא דקודם לכן לא נראו כלל וגם מה שאמר נראו ראשי ההרים חוזר אהרי אררט דוקא קשה: (ו) **ויהי מקץ מ' יום ויפתח נח.** פירש"י מקץ מ' יום משנראו ראשי ההרים וקשה א"כ אמאי לא מצאה היונה מנוח. ומיהו הרמ"בן כתב בזה שאין מנהג העופות לנוח על ראשי ההרים הגבוהים במקום שאין אילן לקנן עליו ולכן לא מצאה היונה מנוח עד שנראו האילנות. ומיהו קשה שהרי כ"א יום עשה בשליחות היונה ומ' יום מא' באב משנראו ראשי ההרים והיה ב' בתשרי וקרא קאמר דבא' בתשרי חרבו המים. ובערוך פי' מקץ מ' יום משפסק תגבורת המים והוא א' בסיון ולסוף מ' יום שהוא י' בתמוז פתח חלון התיבה ולבסוף י"ז בתמוז שלח היונה ולא מצאה מנוח לכף רגלה ולסוף ז' ימים עוד שלחה ותשב אליו ועלה זית בפיה שהיה קרוב לראיית ראשי ההרים ומצאה מנוח לכף רגלה: (ז) **ויצא יצא ושוב.** שאמר אולי יפגע בו לנה ונמצא העולם חסר מין אחד מוטב יקח מן הטהורים שהן שבעה שבעה שאפי' אם יקרנו מקרה לא יכלה המין: (ט) **ולא מצאה היונה מנוח.** אע"ג דאיכא מ"ד לא ירד מבול לארץ ישראל לא נחה שם משום הבלא. ועוג נפלט סביב התיבה שנצטננה סביבותיה. והנכון כמו שכ' הרמ"בן אע"פ שלא ירד שם מבול מ"מ משאר המקומות באו שם המים שלא היה גדר סביב למנוע משם המים דקרא לא קאמר אלא ארץ לא גושמה ביום זעם שלא נפתחו בה מעיינות תהום וארובות השמים: (יא) **והנה עלה זית טרף בפיה.** כתב הרמ"בן מפשט זה הכתוב יראה שלא נעקרו האילנות ולא נמוחו במבול מפני שלא היה נחל שוטף שהרי נתמלא כל העול' כולו מים אבל בב"ר קאמר שנימוחו דפריך התם מהיכן הביאה אותו איכא מ"ד שהביאה אותו מארץ ישראל ואע"פ שהיה גם שם מים כדפי' לעיל מ"מ כיון שלא ירד בה גשם שוטף ולא נפתחו עליה ארובות השמים נשארו בה האילנות ובשאר מקומות נשברו ונעקרו במבול ומטרות עוזו ואיכא מ"ד התם מג"ע הביאתו. ותמה הרמ"בן למ"ד מג"ע הביאתו היכן ידע נח כי קלו המים והלא לא נכנסו שם מי המבול וכתב אולי היו שעריו סגורים שלא יכנסו שם המים וכאשר קלו המים נפתחו שעריו: **והנה עלה זית טרף בפיה.** דרז"ל שהיה טרף שלה בבקשה במאמר פיה וי"מ לשון תלישה כמו ובשר בשד' טרפה דמתרגמינן דתליש מן חיות ברות. וי"מ לשון שבירה כתרגומו תביר שהיה ניכר בו שקרעה אותו מן האילן כמו נטרפה אני' שאל"כ שמא מצאה אותו צף על פני המים. וי"מ כמו כל טרפי צמחה שהן העלים והם כפל מלה: (טז) **צא מן התיבה.** שלא רצה לצאת בלא רשות: (יט) **למשפחותיהם יצאו מן התיבה.** בב"ר דורש למשפחותיהם ולא הם. י"מ שחוזר על חי' ורמש דלעיל מיני' שהם יצאו למשפחותיהם פי' זכר ונקבה אבל לא הם נח ובניו שהם יראים עוד מן המבול ולא רצו לשמש עם נשותיהם עד שהבטיחם הקב"ה שלא יביא עוד מבול. וי"מ למשפחותיהם פי' להוליד תולדות ולעשות משפחות ולא הם שמתו מיד מחמת טורח שהיה להם בתיבה: (כא) **ויאמר ה' אל לבו.** פי' הרמ"בן שלא גילה הדבר לנביא בזמן ההוא עד שבא מרע"ה ונתן לו את התורה וגילה לו שבשביל שהקריב נח קרבן עלה הרצון לפניו וגזר שלא להוסיף: **בעבור האדם.** כי בעבורו נענשו שאם לא חטא היו הם נצולים ואע"פ שהשחיתו את דרכם. **ולא אסף עוד להכות את כל חי.** אבל עיר או מדינה יכול להכות:

ט (ב) ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ. לפי שכבר הורגלו החיות עמהם בתיבה ולא היה להם מורא מבני האדם הוצרכו לזה ומוראכם וחתכם: **(ג) כל רמש אשר הוא חי.** בכלל זה בהמה חיה ועוף ודגים שכלם בכלל רמש: **(ד) אך בשר בנפשו דמו.** פירש"י בשר בעוד נפשו בו לא תאכלו הבשר הרי אבר מן החי ואף דמו לא תאכלו הרי דם מן החי ופי' הפסוק אך בנפשו וגם דמו לא תאכלו. וכ' הרמ"בן כפי הפשט אינו נכון ולפי המדרש אינו אמת שלא נצטוו בני נח על אבר מן החי כדברי חכמים ולא על דם מן החי כדברי ר' חנינא בן גמליאל. ופי' אך בשר בנפשו שהוא דמו לא תאכלו כי נפש כל בשר דמו הוא: **(ה) דמכם לנפשותיכם אדרוש.** פי' דמכם שהוא נפשותיכם אדרוש כי דם בשר בנפשו הוא וכמהו וכל דם לא תאכלו לעוף ולבהמה שפירושו בעוף ובבהמה. א"כ דם שהוא לנפש בכם אדרוש כי הדם הוא הנפש ורמז כי על שופך דם האדם חייב מיתה ולא על דם האיברים שאין הנשמה תלוי' בהם: **מיד כל חיה אדרשנו.** תמה הרמב"ן מה שייך דרישה בחיה והלא אין בה דעת ליענש וכתב אולי יהיה כן בענין דם האדם לבדו שכל חיה שתטרוף אותו תטרף כי גזרת מלך היא וזה טעם סקל יסקל כי איננו להענים בעליו כי אפילו שור של הפקר חייב מיתה ולוה כן בבני נח כבני ישראל ויהיה פי' שופך דם האדם כל מי ששופך דם האדם בין חיה בין אדם שדמו נדרש או בב"ד או בדיני שמים. ויתכן עוד כי יהיה פי' מיד כל חי' אדרשנו כמו כי לקחה מיד ה' שפי' כמו ביד ה' כלומר אף דמכם אדרוש ואנקום אותו ביד כל חיה כי אשלח ברואה כל חית הארץ וגם אנקום אותו ביד כל אדם שאשלח בו גם האדם ולא ינצל מהם ואולי הדרישה ביד החיה שתטרוף האדם כי כן שם טבעם. וסוד הענין כי בעת היצירה נתן לאדם את כל ירק עשב לאכלה ואמר הכתוב ויהי כן כי הוא טבעם ומנהגם ועתה כאשר אמר באדם שישחוט בעלי החיים והושם בטבע או במנהג שיהיו בעלי חיים זה לזה לאכלה הוצרך לצוות שיהיו שאר בעלי החיים לבני האדם טרף לשיניהם והם יראו מהם ולא יטרופו. ואמר ואך דמכם לנפשותיכם לרמוז כי לא ידרוש דם חיה מיד חבירתה א"כ נשאר בהם לטרוף זו את זו וזה טעם הזכירו איסור שפיכות דמים בכאן מפני היתר השחיטה שהיה מנהג לישפוך דם כי על דעת רבותינו כבר הוזהר אדה"ר בזה אבל מפני השחיטה הוצרך לומר התרתי לכם לשפוך דם כל חי זולתי דמכם שיהיה אסור לכם ולכל החיים שלא יהיה להם טבע לשפוך אותו. ומה שכתב כאן איסור שפיכות דמים מפני שהתיר כאן לשחוט בהמה וחיה יכול יהא מותר גם לשפוך דם האדם ת"ל כי בצלם אלהים עשה את האדם: **ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש.** שלא תאמר כמו שמותר לשפוך דם בהמה מפני שהיא חיה על ידי האדם א"כ אדם נמי שחיה ע"י עצמו יהא מותר להרוג את עצמו ת"ל אך את דמכ' לנפשותיכם אדרוש. ושמא תאמר כמו שמותר להרג את הבהמה כך אנו מותרים להם ת"ל מיד כל חיה אדרשנו: **ואך את דמכם וגו'.** יכול כשאול שהרג את עצמו לשם שמים ת"ל אך יכול כחנני' מישאל ועזריה ת"ל אך. ומקשים מה צריך קרא לחנני' מישאל ועזריה והלא מק"ו נפקא כדאמרינן מצפרדעים ומתרצים דמק"ו לחוד לא נפקא דפריכא הוא דאיכא למיפרך מה לצפרדעים שאינן מצווים שלא לחבול בעצמם ומאך לחוד בלא ק"ו נמי לא נפקא אלא שאינו נענש אם מוסר עצמו למות לכך צריך ק"ו לומר שהוא חייב למסור עצמו על קדוש השם: **(ו) שופך דם האדם באדם דמו ישפך.** י"מ באדם פי' בשביל האדם ששפך דמו ישפך גם דם השופך: **(ז) ואתם פרו ורבו ושרצו בארץ.** ולא בתיבה מגיד שאף הבהמות נאסרו בתשמיש בתיבה ולכך לקו כלב ועורב וחם: **(ח) ויאמר אלהים אל נח ואל בניו אתו.** פי' ע"י אביהם דבר להם כי הם לא הגיעו למעלת הנבואה שידבר עמהם: **(יב) זאת אות הברית.** פי' הרמ"בן לכאורה משמע מן האות הזה שלא היה קשת בענן במעשה בראשית ועתה ברא השם חדשה לעשות קשת בשמים ביום הענן אבל כאשר תדקדק בלשון הפסוק שאומר את קשתי נתתי בענן ולא אמר אני נותן בענן קשת כאשר אמר זאת אות הברית אשר אני נותן משמע שכבר היה הקשת מששת ימי בראשית ועתה אמר שיהיה לאות וה"ק את קשתי אשר נתתי בענן מיום הבריאה תהיה מעתה לאות ביני וביניכם שכל זמן שאראנה אזכור כי ברית שלי ביני וביניכם ומלת קשתי תורה שהיתה לו קשת תחלה. ואם תשאל מה טעם בקשת להיותו אות הנה הוא כטעם עד הגל הזה וכן את שבע כבשות תקח מידי בעבור תהיה לי לעדה. כי כל דבר הנראה שיושם לפני שנים להזכירם ענין נדור ביניהם נקרא אות וכל הסכמה נקרא ברית וכן במילה אמר והיה לאות ברית ביני וביניכם בעבור ההסכמה שימולו כל זרע אברהם לעבדו שכם אחד. ועוד טעם באות הזה כי הקשת לא עשאו שיהיו רגליו למעלה שיראה כאלו מן השמים מורים בו וישלח חציו ויפילם בארץ אלא עשאו בהפך מזה להראות שלא יורו בו מן השמים וכן דרך הנלחמים להפך אותם בידם ככה כאשר יקראו לשלום למי שכנגדם. ועוד שאין לקשת יתר לכונן חצים אליו. ועל כרחנו נאמין לדברי היוונים שאומרים כשמלהט השמש באויר הלח יהיה הקשת בתולדה כי בכלי מים לפני השמש יראה כמראה קשת. ויש מפרשים טעם לאות מראה הקשת משום דכתיב ממראה מתניו ולמטה ראיתי כמראה אש ונוגה לו סביב כמראה הקשת: **(יד) והיה בעננו ענן.** מכאן שהשטן מקטרג בשעת הסכנה: **(יח) וחם אבי כנען.** פירש"י לפי שהפרשה עסוקה בשכרותו של נח שקלל חם ועל ידו נתקלל כנען ועדיין לא כתב תולדות חם הוצרך לומר שחם הוא אבי כנען. ור' אברהם פי' כי חם ראה והגיד לאחיו וכנען עשה לו רעה לא גילה אותה הכתוב וזה טעם אשר עשה לו בנו הקטן כי כנען הוא הקטן לחם כאשר ימנה אותם ובני חם כוש ומצרים ופוט וכנען. וכתב עליו הרמ"בן הנה עזב ר' אברהם דרכו בפשטי המקר' והתחיל להנבא שקרים והנכון בעיני כי חם הוא הקטן לנח וכנען הוא הבן הגדול לחם ומה שהזכיר אותו באחרונה לפי שנמכר לעבד נתן לכל אחיו מעלה עליו וכשאירע המעשה הזה לנח לא היה לחם בן זולתי כנען ולכך נאמר וירא חם אבי כנען שלא היה לו בן אחר וכאשר חטא חם לאביו קלל זרעו שאם אמר ארור חם עבד עבדים יהיה לאחיו לא היה מקלל רק גופו כי הזרע שכבר נולד לו אינו בכללו ואולי לא יוליד ומה שלא לקח ממנו נקמתו כי מי יודע מה אחריו ע"כ קלל הבן שהיה לו ואם יוליד מאה די היה שיקלל בנו הבכור וכל זרעו אתו וחטאו של חם שראה ערות אביו ולא נהג בו כבוד לכסות ערותו ולא עוד אלא שהגיד לשני אחיו בחוץ כ"ז כיון לפרסם הדבר בפני רבים להלעיג עליו ורבותינו ז"ל הוסיפו עליו בחטא. וי"מ לכך לא קלל חם לפי שהיה בכלל ברכה: **(כ) איש האדמה.** פירש"י אדוני האדמה כמו איש נעמי. והרמ"בן כתב כי איש נעמי הוא לשון אישות כמו איש ואשתו וכתב הוא איש האדמה כמו אנשי העיר בשביל שהיה דר בכל האדמה ולא בעיר ומדינה שיתייחס אליה וכן איש שדה העומד שם כל היום תמיד. א"כ בעבור שנתן לבו לעבוד האדמה לזרעה ולנטעה בעבור שמלאה שממה שכל נגדל לדבר יקרא כן אנשי העיר הם יושביה אנשי דוד עבדיו. וי"מ איש האדמה גדול האדמה וראשה כמו גדעון בן יואש איש ישראל: **(כא) ויתגל.** משמע ע"י אחרים והיינו חם שהגיד לאחיו: **בתוך אהלו.** אהלה כתיב שנתגל בתוך אהל אשתו: **(כב) ויגד לשני אחיו בחוץ.** דרך ליצנות כמשחק באביו לכך בירך חם ולא קללו וכששמע כנען דברי ליצנות אביו נכנס הוא ועשה לו כאשר אמרו רז"ל למר סרסו ולמר רבעו: **(כג) ויקח שם ויפת.** פירש"י בשביל שנתאמץ במצוה זכו

בניו לטלית של מצוה. ולקמן בפ' לך לך פי' על פסוק אם מחוט ועד שרוך נעל שבזכות זה זכו בניו לתפילין וציצית. ויש לתרץ בודאי שם זכה לבניו ציצית בשביל השמלה ואינו יודע איזה מבניו תהיה וכשבא אברהם זכה בה לבניו בזכות אם מחוט ועד שרוך נעל: **(כד) וידע את אשר עשה לו בנו הקטן.** שתולין את הקלקלה במקולקל שגם הוא שימש בתיבה דמלת וידע משמע שידע מעצמו. ובפרקי ר"א וירא חם שראהו מגולה ולא כסהו וגם לא עשה לו מאומה: **(כו) ויהי כנען עבד למו.** פי' ר' אברהם שיהיה כנען עבד למו לאלהים ולשם אחיו כי הוא יכריחנו לעבוד האל ובשני פי' שיהיה עבד ליפת ולשם. וכתב הרמ"בן א"כ נח בא לקוב אויביו והנה ברך ברך שיהיה כנען עבד לאלהים. ורש"י פי' ברוך ה' אלקי שם שעתיד לשמור הבטחתו כו' והנכון בעיני שמתחלה קלל אותו שיהיה עבד עבדים לכל העולם ופי' עבד עבדים יהיה לאחיו היינו שם ויפת כי אחי אביו יקראו אחיו כמו כי נשבה אחיו ואחרי היותו עבד לאביו ולשם וליפת הרי הוא עבד לכל העולם. ובירך שם תחלה להודיע כי יהיה שם עובד אלהים ויהי כנען עבד למו פי' לזרעו של שם שהם רבים. ויתכן שיהיה למו חוזר גם לאחיו הנזכרים וחזר ובירך יפת בברכת הגבול ושם בשכון אלהים ושיהיה כנען עבד לשניהם. והנה העביד כנען לשם שני פעמים רמז שינחול ארצו וכל אשר לו כי מה שקנה עבד קנה רבו. ונכתבה זאת הפרשה להודיע כי בחטאו היה כנען עבד עולם וזכה אברהם בארצו וכתב ענין היין להודיע כמה צריך אדם להתרחק ממנו שנכשל בו נח שהיה צדיק תמים. וי"מ לפי שקלל כנען להיות עבד אמר ברוך ה' אלהי שם כלומר שהוא אדון ואדוני של שם שהוא בן חורין ואין לו אדון אחר זולתו:

י (א) **ויולדו להם בנים אחר המבול.** פי' אע"פ שהיו ראויין להוליד קודם המבול כבש הקב"ה מעיינם ולא הולידו עד אחר המבול כדי שלא לאבד זרעם במבול או שיצטרך להציל רבים בתיבה: **(ב) בני יפת.** התחיל ביפת כי יפת הוא הבכור ואחריו חם שרצה לאחר תולדות שם לקרב שתי הפרשיות בתולדותיו כי יש להאריך בתולדות אברהם: **(ה) מאלה נפרדו איי הגוים.** פי' הרמ"בן בני יפת יושבי איי הים והם נפרדים כל אחד ואחד מבניו באי א' לבדו והם רחוקים ארצותם זו מזו כי הוא ברכת אביהם יפת אלהים ליפת ולכך כתב בהם מאלה נפרדו אבל בני חם כולם קרובים יושבי הארצות לכך אמר ויהי גבול הכנעני מצידון וגו' יאמר בארצותם לגוייהם וכן בבני שם. וסיפר הכתוב כל זה להודיע יחוס אברהם שהוא משם ותולדות חם להודיע לעמים שזכה אברהם בארצם וסיפר ביפת והפלגה להודיע סבת שנוי הלשונות ופזורם בקצוי הארצות בזמן מועט אחר אדם הראשון ועוד להודיע חסדי השם ושמרו את הברית לנח כי לא כלה אותם. והרב אמר במורה הנבוכים כי זה אמת לשומעים בחדוש העולם וגם זה אמת כי אברהם אבינו ראה את בניו ואת ביתו אחריו ויעיד להם על נח ובניו שראו המבול והיו בתיבה והנה הוא עד מפי עד בכל ענין המבול ועוד שלישי על היצירה כי נח ראה אדם הראשון ואברהם ויצחק ויעקב ראו שם העד במבול ויעקב מגיד כל זה ליורדי מצרים גם לפרעה ואנשי דורו והאנשים בכל דור יודעים מאבותם ד' וה' דורות מגידים מעשיהם ותולדותם: **(ז) ובני כוש סבא וחוילה.** כל אלה היו ראשי אומות ובני רעמה היו שתי אומות אבל נמרוד לא היה לאום ע"כ כתוב אחרי כן וכוש ילד את נמרוד ולא אמר ובני כוש נמרוד סבא וחוילה אבל פוט לא היה לגוי אחד ולא היה ממנו אומות כמצרים וכנען על כן לא החזירו הכתוב. גם במגוג ומדי ותובל ומשך ותירס לא הזכיר משפחו' בתולדותם וכן בבני שם עילם ואשור ולוד לא הזכיר להם תולדות כי כל א' היה לגוי אחד בארץ ולא הוליד אומות שונות: **(ח) הוא החל להיות גבור בארץ.** פירש"י להמריד כל העולם כולו על הב"ה אע"פ שכבר הוחל בימי דור אנוש. כתב הרמ"בן שזה התחיל אחר המבול: **(ט) הוא היה גבור ציד.** פירש"י צד דעתן של בריות בפיו ומטען למרוד במקום. ור' אברהם פי' הפך הענין על דרך הפשט כי הוא החל להיות גבור על החיות לצוד אותם ופי' לפני ה' שהיה בונה מזבחות ומעלה חיות לעולה לפני ה'. וכתב הרמ"בן ואין דבריו נראין כי הוא מצדיק רשע כי רבותינו ידעו רשעו בקבלה והנכון כי הוא החל להיות מושל בגבורתו על אנשים כי עד ימיו לא היו מלחמות ולא מלך מלך וגבר תחלה על אנשי בבל עד שמלך עליהם ואח"כ יצא אל אשור וזהו שאמר ותהי ראשית ממלכתו בבל ומן הארץ ההיא יצא אשור ופי' יצא אל אשור כי אשור מבני שם היה כמו ויצא אחר הדד ועבר עמונה וספר עוד בגבורתו כי היה גבור ציד לצוד חיות ולהתגבר עליהם ואמר לפני ה' להפליג שאין תחת כל השמים כמוהו בגבורה וכן ותשחת הארץ לפני האלהים כי כל אשר לפניו בארץ נשחת כענין ונכרתה הנפש ההיא מלפני כי כל מקום הוא לפניו: **(יג) ומצרים ילד.** הזכיר למצרים תולדותיו ולא הזכיר לו מושביו כמו שהזכיר לאחרים כי בבני יפת הזכיר איים ובבני כוש ארץ שנער ובבני כנען הזכיר תחומי ארצם וכן בבני שם והטעם כי מצרים מושבו ידועה שהיא נקראת על שמו והיו כל בניו יושבי' כאחד סביבות מצרים ושם ארצם ג"כ כשמם כי כן מצינו לפתרוס ארץ פתרוס והיא מכלל מצרים דכתיב ונתתי יראה במצרים והשמותי את ארץ פתרוס וכן לוד וכל הערב סביבות מצרים ושמם ושם ארצם שוה וכן פלשתים ארץ פלשת. ור' אברהם אמר כי אלה שמות המדינות וכל מדינה משפחה אחת ועל כן כולם לשון רבים והראי' הגמורה אשר יצאו משם כי זה ירמוז למקום. והרמ"בן כתב ועל דעתי בדרך הפשט היו כסלוחים יושבי עיר ששמה כן והיתה מכלל ארץ כפתור אשר שם כפתורים אחיהם ויצאו משם מן הכפתורים אשר הם מזרע כסלוחים והלכו להם לתור מנוחה והניחו הארץ לאחיהם וכבשו להם ארץ ששמה פלשת ונקראו אח"כ פלשתים על שם הארץ והוא מה שכתוב כפתורים היוצאים מכפתור השמידום וישבו תחתם והם מבני כסלוחים יושבי ארץ כפתור: **(טו) וכנען ילד את צידון בכורו.** אלו עשרה עממין בני כנען שניתנו לאברהם אבינו כי כל זרע כנען נמכר לעבד עולם אלא שנתחלף שמם ברובם בימי אברהם כי בכאן נכתבו בשם שקראם אביהם ביום הוולדם ואחר שנפרדו בארצותם לגוייהם נקראו בשמות אחרים ואולי העלו להם שם על שם הארץ אשר ישבו בה כמו מצרים שנקראו כולם על שם הארץ כמו שפירשנו או שהולידו הערקי והסיני משפחות ונכרתו משם ובניהם היו קיני וקנזי והיו לראשי בתי אבות ונקראת האומה בשמם וקראם בשם שהיה להם בימי אברהם במתנתו. וראי' לדבר כי החוי הנזכר במתנתו של אברהם אבינו והוא היה משם שנאמר ונשל גוים רבים מפניך החתי הגרגשי והאמורי והכנעני והפריזי והחוי והיבוסי שבעה גוים. ומונה הכנעני עם בניו ואינו מונה רק עשרה כי אחד מבניו לא גבר כאחיו ונקרא עם אחיו בשם אביו ויתכן שהיה צידון בכורו נקרא כנעני עם אחיו מאחר שלא היה לגוי ואל יקשה עליך ארץ פלשתים שהיתה לאברהם שנאמר גור בארץ הזאת כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל והם מבני מצרים כי הכתוב אמר לכנעני תחשב חמשת סרני פלשתים כי כבשו מקצת ארץ פלשתים וישבו בה. ובכאן תראה כי גבול הכנעני צידון בואכה גררה עד עזה ואלה ערי פלשתים כי אבימלך מלך גרר לעזה לעזתי וצידון לפלשתים דכתיב כל צידונים אנכי אורישם מפני בני ישראל ואולי כל שאר ארץ פלשתים לא היתה לישראל רק חמשת סרניהם. ודע כי ארץ כנען מאז היתה לגוי היתה ראויה לישראל והוא חבל נחלתם שנאמר בהנחל עליון גוים וגו' יצב גבולות עמים למספר בני ישראל אבל נתנה הקב"ה בעת הפלגה לכנען מפני היותו עבד לשמור אות' לישראל כאדם המוסר נכסי בן האדון לעבדו

עד שיגדל ויזכה בנכסים ובעבד: (כא) ולשם יולד גם הוא. בשביל שאיחר תולדות שם וספר תולדות אחיו הקטן ממנו כאלו לא היו לו בנים אמר גם הוא: אבי כל בני עבר. שהוא אבי כל יושבי עבר הנהר שהוא מקום יחוס של אברהם: אחי יפת הגדול. דרך הכתוב לייחס הקטן אצל הגדול באחים ולא אל הנולד אחריו וכן מרים הנביאה אחות אהרן וטעם להזכיר כלל לומר כי אחיו הנכבד הוא אליו בכבודו להגיד שלא איחר אותו מפני מעלת חם עליו. והנראה בעיני שהגדול הוא תאר לשם כלומר שהוא אח הגדול של יפת. כי חם קטן מכול' אע"פ שהקדימו לו וכן בכל מקום התואר למדובר בו כגון ישעיהו בן אמוץ הנביא חנני' בן עזור הנביא:

יא (ב) **בנסעם מקדם.** פירש"י שהיו יושבים שם כדכתי' למעלה ויהי מושבם ממשא בואכה ספרה הר הקדם ונסעו משם לתור להם מקום המחזיק אותם ולא מצאו אלא שנער. וכתב הרמ"בן כי אינו נכון כי תולדות שם לבדו ישבו שם ולמה יחם הפלגה אליהם ולא לבני חם ויפת והם רבים מהם ועוד שמושבם היה בארצותם כי לא באו בני יפת מאיי הים אל הבקעה אלא שבהפלגה הפיצם ד' על פני כל הארץ ואז הושוו לארצותם בגוייהם. ור' אברהם אמר כי הרי אררט במזרח ויפה אמר כי במזרח קרובים לאשור כדכתיב והמה נמלטו ארץ אררט ונח בירדתו מן ההר נתיישב בארצות ההם הוא ותולדותיו וכאשר רבו נסעו משם אל הבקעה הזו ואנשי הבקעה הזו על קבלת רבותינו מורדים בבוראם היו. ורודפי הפשט אומרים שלא היה דעתם אלא שיהיו מחוברים יחד כי הכתוב גלה דעתם פן נפוץ ולא ספר עליהם דבר אחר ואם כדבריהם היו טפשים איך תהיה עיר אחת ומגדל אחת מספיק לכל בני העולם שמא היו חושבים שלא יפרו וירבו וזרע רשעים נכרת. אבל היודע פי' שם יבין כוונתם ממה שאמרו ונעשה לנו שם וידע כמה העוון שזמו במגדל לעשותו ויבין כל הענין כי חשבו מחשבה רעה והעונש שבא עליהם להפרידם בלשונות ובארצות מדה כנגד מדה כי היו קוצצים בנטיעות והנה חטאם דומה לחטא אביהם ושמא בשביל זה דרשו אשר בנו בני האדם אמר ר' ברכי' וכי בני חמריא או בני גמליא אלא בני אדם קדמאה וכו'. והסתכל כי בכל ענין המבול הזכיר אלהים ובכל ענין הפלגה הזכיר השם המיוחד כי המבול בעבור השחתת הארץ והפלגה שקיצצו נטיעותיו והנה ענושים בשמו הגדול וזה טעם הירידה וכן במדת סדום והמשכיל יבין: (יא) **ויחי שם וגו' ויולד בנים ובנות.** ולא כתיב בהו וימת כמו בעשרה דורות הראשונים והטעם כי הראשונים מתו ונימוחו ואבד זכרם לכך הזכיר בהו מיתה אלא שקשה מנח שהיה משתיתו של עולם ועל ידו נתקיים העולם ונאמר בו וימת וצריך לומר כיון שהזכיר בראשונים מיתה מטעם דפרישית הזכיר גם בנח כיון שהיה מהם. וי"מ אגב שאמר מיתה באדם ובו הוצרך לומר מיתה כי היה הראשון שמת ונקנסה עליו מיתה אמר גם כן בכל עשרה הדורות: (כח) **וימת הרן על פני תרח אביו.** י"מ לפי שעד הימים ההם לא מתו הבנים בחיי אביהם כי אם פלג שנפלגו ימיו ומת בחיי אביו וכמוהו ויכהן אלעזר ואיתמר על פני אהרן אביהם: **בארץ מולדתו באור כשדים.** פי' הרמ"בן שזה חוזר על הרן לבדו אבל אברהם לא נולד באור כשדים כי אבותיו בני שם היו וכשדים מארצות בני חם והכתוב אומר ויגד לאברם העברי ולא אמר לאברם הכשדי וכתוב בעבר הנהר ישבו אבותיכם מעולם ומלת מעולם תורה כי משם תולדותם מאז. וכתוב ואקח את אביכם את אברהם מעבר הנהר וראיה לדבר כי נחור בחרן היה ואם היה מקום תרח אור כשדים בארץ שנער והכתוב ספר בצאתו מאור כשדי' לא לקח אתו רק אברהם בנו ולוט בן הרן בן בנו ושרי כלתו אם כן היה נחור נשאר בארץ כשדים אבל באמת ארץ מולדתם ארם הוא בעבר הנהר והיא נחלת אבותיו שהכתוב אומר בבני שם ויהי מושבם ממשא בואכה ספרה הר הקדם והוא שם כולל כדכתיב בארצותם לגוייהם וכתוב מן ארם ינחני בלק מלך מואב מהררי קדם והנה הוא ואבותיו מן הארץ ההוא מעולם. ומצינו בתלמוד כי אברהם נחבש בכותא וזאת העיר איננה בארץ כשדים דכתיב ויבא מלך אשור מבבל ומכותא ומעוה ומחמת וכתי' ואנשי בבל עשו את סכות בנות ואנשי כותא עשו את נרגל. אבל יראה כי הוא עיר בעבר הנהר בארץ ארם נהרים דכתיב וילך אל ארם נהרים אל עיר נחור שהוא חרן ועוד חקרנו וידענו ע"פ תלמודים רבים שהיו יושבי הארץ ההוא כי כותא עיר גדולה בין חרן ובין אשור רחוקה ממדינת בבל ובינה ובין חרן כמו ששה ימים אבל היא נכללת בעבר הנהר בעבור היותה בין ארם נהרים ובין נהר פרת גבול ארץ ישראל ובין חדקל ההולך קדמת אשור אלא כך היה הענין שתרח הוליד בניו הגדולים אברם ונחור בעבר הנהר ארץ אבותיו והלך לו עם אברם אל ארץ כשדים ושם נולד בנו הקטן הרן ונשאר נחור בנו בעבר הנהר ומה שאמר בארץ מולדתו באור כשדים על הרן לבד אומר כי שם מולדתו של הרן לבדו והענין זה המקובל נמצא ג"כ בספר קדמוני האומות כמו שכתב הרב במורה הנבוכים כי הזכירו בספר עבודת הנבטיה כי אברהם אשר נולד בכותא חלק על דעת ההמון שהיו עובדים לשמש ונתן המלך אותו בבית הסוהר והרן עמהם בתוכחות ימים רבים שם אחר כן פחד המלך שישחית עליו ארצו ויסיר בני אדם מאמונתם וגרש אותו אל קצה ארץ כנען אחר שלקח את כל הונו והנה על כל פנים מקום ההוא בארץ כשדים ונעשה נס לאברהם אבינו או נס נסתר שנתן הקב"ה בלב המלך שלא ימיתנו והוציאו מבית הסוהר שילך לנפשו או נס מפורסם שהשליכו לכבשן האש וניצל כדברי רבותינו ואל יפתה אותך ר' אברהם בקושיותיו שאומר שלא ספר הכתוב זה הפלא כי עוד אתן לך ראיה וטעם בזה אבל הגוים ההם לא הזכירו זה לפי שהם חולקים על דעתי והיו חושבים בנסו שהוא מעשה הכשפים כענין משה רבינו עם המצרים בתחלת מעשיו ומפני זה עוד לא הזכיר הנס הזה כי היה צריך להזכיר דברי החולקים עליו כאשר הזכיר דברי חרטומי מצרים ולא נתבארו דברי אברהם עמהם כאשר נתבארו דברי משה רבינו בסוף וזהו שאמר הכתוב אשר הוצאתיך מאור כשדי' כי מלת הוצאתיך מלמד על נס כי לא אמר אשר לקחתיך מאור כשדים אלא הוצאתיך שהוציא ממסגר אסיר כמו אשר הוצאתיך מארץ מצרים ואמר לתת לך את הארץ הזאת לרשתה מעת הוציאו אותו מאור כשדים היה הרצון לפניו ית' שיגדלנו ויתן לו את הארץ ההוא ומעת שניצל מכשדים היה בלבו ובלב אביו ללכת אל ארץ כנען כדי להתרחק מאור כשדים מפני פחד המלך ובאו עד חרן אשר שם משפחתם ואבותיהם מעולם וישבו שם ימים רבים ושם נלאה אברהם מה שעלה בלבו ללכת אל ארץ כנען ועזב את אביו ומת שם בחרן והוא הלך עם אשתו ולוט בן אחיו לארץ כנען. וזהו שאמר הכתוב ואקח את אביכם את אברהם מעבר הנהר ואולך אותו בכל ארץ כנען כי בעבר הנהר נלאה בזה ומשם לקחו והוליכו בכל ארץ כנען. והנה על דרך דעת רבותינו יהיה אור כשדים כפשוטו מלשון חמותי ראיתי אור ואמרו ויצאו אתם מאור כשדים ותרח לא יצא מן הכבשן אבל אברם הוא עיקר. או המקום נקרא כן בעבור הנס כמו ובתבערה ובמסה ובקברו' התאוה וזולתם וירמוז הכתוב כי בצאת אברהם מן הכבשן ברמו להם משם כולם. ופי' באורים כבדו ה' על דעתי כדבריהם כי הם ההרים הגבוהים שהם עושין אורות ומשיאי משואות להודיע החדשות מה במרחקים כאשר אמר בחיי היה שם ה' אלהי ישראל והענין שיודיעו בכל העולם הנס והפלא הנעשה להם לכבוד השם וכן מאורת צפעוני החור שלו שהם אורו תמימותו הגדול כמו שקורא אותו הרף: (לא) **ויצאו אתם מאור כשדים.** פירש"י ויצאו תרח ואברם ולוט ושרי וקשה לי היאך תולה העיקר בטפל ועוד לפי דבריו למה כולל אברם אם

תרח כי לא היה עיקר אלא תרח שהוא לקח לאברם ולוט ושרי והיה לו לומר ויצא תרח אתם. והרמ"בן פי' בעבור כי אברם נכבד מאביו והשולכים בעצתו ובעבורו הלכו אמר הכתוב ויצאו אתם אע"פ שאמר הכתוב ויקח תרח כי בעבור שהי' אברהם מכבד את אביו והלך אחריו אמר ויקח תרח אבל לוט ושרה בעבור אברהם הלכו אתם כי גם אחרי שנפרד אברהם מאביו הלכו ע"כ. וצריך להוסיף ולפרש דבריו והיה ראוי לומר וילכו אתו אלא בשביל כבוד אביו תלה היציאה בשניהם: (לב) וימת תרח בחרן. פירש"י כשיצא אברהם נשארו משנות תרח הרבה ולמה הקדים הכתוב מיתתו ליציאת אברהם שלא יאמרו לא קיים אברהם כבוד שהניחו זקן והלך לו לכך קראו מת. וכתב הרמ"בן ואני תמי' על דבריהם שזה מנהג בכל הכתוב לספר חיי האב והולידו הבן ומיתתו ואחר כך מתחיל בענין הבן והנה נח ושם בנו עדיין היו חיים בימי אברהם שנים רבות וכתב בהם וימת ויתכן שדרשו כן מפני ששינה הכתוב בתרח סדר הפרשה כולה כי בשם ותולדותיו לא הזכיר הכתוב מיתתו וחזר וכלל השנים ובכאן חזר ותפש סדר הראשון שכלל ויהיו כל ימי תרח וימת כאשר עשה בדורות ראשונים והוסיף עוד להזכיר מקום המיתה שהיה בחרן מקומו של אברהם ולכך דרשו שעשה כל זה להודיע שהי' אברהם במיתתו. אי נמי בעבור שכבר התחיל בענין אברהם וסיפר שיצא עם אביו מאור כשדים ללכת ארצה כנען חזר ואמר ויהיו כל ימי תרח וימת תרח בחרן זה קשה בעיניהם שלא סדר חייו ומיתתו על הסדר. אשר דרשו שהרשעים בחייהם קרויין מתים תימה היא בעיני שכבר דרשו מפסוק ואתה תבא אל אבותיך בשלום בשרו שיש לאביו חלק לעוה"ב ואולי כוונתם שעשה תשובה בעת מיתתו אבל ימיו כולם היו ברשע והי' קרוי מת ולשון רש"י משמע כן שכתב למדך שעשה תרח תשובה. או יש לו חלק לעוה"ב שדרשו חכמים ר"ל בזכות בנו והיא הבשורה שהוא לא היה יודע עד שנתבשר בכך בעת שאמר לו ואתה תבא אל אבותיך בשלום:

לך לך

יב (א) **ויאמר ה' אל אברם לך לך.** פירש"י להנאתך ולטובתך. אע"ג דחשיב ליה אחד מעשרה נסיונות אמר לו הקב"ה דלטובתו הי' דמ"מ טלטולו מארץ מולדתו היה נסיון. וכתב הרמ"בן אינו דורש להנאתך מכפל הלשון כי כן דרך בכל מקום כמו הגשם חלף הלך לו אלכה לי אל הגדולים אבל רבותינו עשו מדרש במה שכתוב ועשית לך ארון עץ עשה לך חצוצרות כסף בעבור שאין המלאכה שלו והיה ראוי שיאמר כמו במשכן ואת המשכן תעשה: **מארצך וממולדתך ומבית אביך.** אחרון אחרון קשה מארצך שקשה על האדם לצאת מארצו וממולדתך שקשה יותר ומבית אביך שקשה יותר: **אל הארץ אשר אראך.** וזה קשה ג"כ על האדם להחזיק בדרך ואינו יודע אנה ילך והכל היה קל בעיניו לאהבת המקום. פירש"י והלא כבר יצא משם עם אביו עד שבא לחרן אלא כך אמר לו הקב"ה התרחק עוד מבית אביך. ור' אברהם פי' וכבר אמר השם לאברהם לך לך מארצך כי זה הדבר היה בעודנו באור כשדים ושם ציוהו לעזוב ארצו ומולדתו ובית אביו אשר שם. וכתב הרמ"בן וזה אינו נכון שאם כן היה אברהם עיקר הנסיעה מבית אביו במצות האלהים ותרח אביו ברצון נפשו הלך עמו והכתוב אמר ויקח תרח את אברם בנו יורה כי אברם אחרי אביו ובעצתו הלך אל ארץ כנען ועוד הכתוב שאומר ואקח את אביכם מעבר הנהר היה ראוי שיאמר ואקח את אביכם מאור כשדים ועוד כי אברהם בצוותו על אליעזר לקחת אשה לבנו אמר כי אל ארצי ואל מולדתי תלך והוא הלך לארם נהרים אל עיר נחור א"כ היא ארצו ומולדתו ולא כאשר ישתבש ר' אברהם לומר אל ארצי חרן ומולדתי אור כשדים והנה הוא האומר כאן כי באור כשדים נאמר לו לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך והנה לו ארצות רבות אלא העיקר שחרן הוא ארצו ושם מולדתו. והיא ארץ אבותיו עד עולם שהוא מארץ עבר הנהר ושם נאמר לו לך לך ונצטוה לעזוב ארצו ומולדתו ובית אביו: **אל הארץ אשר אראך.** שהיה הולך ונודד מגוי אל גוי עד שבא אל ארץ כנען ושם נאמר לו כי לך ולזרעך אתן את כל הארץ הזאת ומה שכתוב למעלה ויצאו ללכת ארצה כנען לא להתיישב בה כי לא ידע שעל הארץ ההיא נצטוה אלא שאחז הצדיק דרך כנען כי כן היה בדעתו ובדעת אביו גם בתחלה בצאתם מאור כשדים וזהו שאמר ויהי כאשר התעו אותי אלהים מבית אבי שהיה הולך כשה אובד ויתכן כי ידע אברה' כי ארץ כנען היא נחלת ה' וידע כי אל הארץ אשר אראך רומז לארץ כנען ולכך שם פניו אל ארץ כנען (ב) **והיה ברכה.** אתה תהיה הברכה אשר יתברכו בך לאמר ישימך אלהים כאברהם: (ג) **ואברכה מברכיך.** לומר שמבורכיו יהיו רבים ומקולליו אפי' יהיה אחד אני אאור אותו. וי"א רמז לו שעתידין לצאת ממנו כהנים שיברכו את ישראל ואני אברכם: **ונברכו בך כל משפחות האדמה.** שכל המשפחות יתברכו בו לא זרעו בלבד. וי"מ ונברכו לשון המבריך הגפן שמכל משפחות האדמה נדבקו בו שנשא שרה שבאה משם והגר שבאה מחם וקטורה שבאה מבני יפת: (ד) **ואברם בן חמש שנים ושבעים שנה בצאתו מחרן.** כתב מנין שנותיו להודיע שעזב את אביו והלך כאשר צוהו השם. ובסדר עולם מפרש דשתי יציאות יצא וזו היא יציאה שניה שהרי בברית בין הבתרים היה בן שבעים שנה כדאמרינן בקרא ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים ארבע מאות ושלשים שנה מתחיל למנות מברית בין הבתרים שלשים עד שנולד יצחק ות' משנולד עד שיצאו ישראל ממצרים ואז היה בארץ ישראל דכתיב לזרעך אתן את הארץ הזאת אלא יצא וחזר לחרן ועשה שם ה' שנים ויצא פעם שניה. ועוד שהרי כשכבש המלכים היה בן ע"ד שהרי כשנתיישבו הכרכים היה בן מ"ח שנה וישיבתם של כרכים ך"ו שנה כדכתיב שתים עשרה שנה עבדו את כדרלעומר ושלש עשרה שנה מרדו ובשנת י"ד בא כדרלעומר הרי כ"ו שנה משנתיישבו ומ"ח היה לו כשנתיישבו הרי שהיה לו ע"ד בשעת המלחמה אלא וודאי שתי פעמים יצא. ומיהו קשה שהרי אומר בסדר עולם שהיה אותו ה' שנים בחרן א"כ בעת המלחמה היה בחרן וקשה דהא כתיב ויבא הפליט ויגד לאברם העברי והוא יושב באלוני ממרא וי"ל דלעולם אברם בחרן היה והוא יושב באלוני ממרא אפליט קאי תדע דלמה לו להזכיר אחי אשכול וענר אלא כלומר אל תתמה על הטובה שעשה הפליט לאברהם שהגיד לו כי נשבה אחיו לפי שהיה במקום בעלי בריתו של אברהם היה ירא ממנו. אבל תימה דאיתא בסדר עולם שאותה שנה שכבש בה המלכים היא אותה שנה עצמה שיצא בה מחרן דמה נפשך אם ביציאה ראשונה לא היה כי אם בן ע' שנה בשניה היה בן ע"ה. ולמאי דפרישית לעיל דבברית בין הבתרים היה בן ע' שנה א"כ על כרחך אנו צריכין לומר דאין מוקדם ומאוחר בתורה שהרי נכתבה לאחר כבוש המלכים וקשה דהא בפ' ברית בין הבתרים כתיב אחר הדברים האלה ודרש במדרש שהיה דואג שמא נתמעטו זכיותיו על שאמר לו הקב"ה אל תירא אברם אנכי מגן לך וגו' א"כ משמע שהיה אחר כבוש המלכים וי"ל אחר הדברים האלה כתיב על הסדר עם כל הפרשה עד והאמין בה' ובפסוק שלאחריו מתחיל ברית בין הבתרים ואותה אינה על הסדר שהרי קדמה לכבוש המלכים: (ו) **ויעבר אברם בארץ עד מקום שכם.** פי' להתפלל על בני יעקב כשיבאו להלחם בשכם אע"פ שאמר ואנכי עררי היה ירא שמא גרם החטא כשאיחר מלהוליד. וכתב הרמ"בן נכתבו כל המסעות והמאורעות

של האבות כי הם סימן לבנים כי כל גזרת עירין כאשר תצא מכח גזירה אל הפועל בדמיון תהיה הגזירה מתקיימת על כל פנים ולכך עשו הנביאים מעשים בנבואה כמאמר ירמיהו שציוה לברוך והיה ככלותך לקרוא את הספר תקשור עליו אבן והשלכתו אל תוך פרת וכן ענין אלישע ויאמר ירה ויור ויאמר חץ תשועה לה' וחץ תשועה בארם לפיכך עושה הקב"ה דמיונות לאבות כדי לקיים הדבר לבנים וזהו רמז כמו שבניו כבשו זה המקום תחלה קודם שנשלם עון האמורי כך החזיק הוא באותו מקום תחלה: לכך אמר והכנעני אז בארץ לומר אע"פ שהכנעני אז בארץ החזיק הוא באותו מקום והלך משם ונטה אהלו בין בית אל ובין העי כי הוא המקום אשר כבש יהושע בתחלה: ויתכן עוד שהזכיר והכנעני אז בארץ להורות על ענין הפרשה לומר כי אברם אז בארץ כנען ולא הראהו השם הארץ אשר יעדו ועבר עד מקום שכם והכנעני אז בארץ ואברם ירא ממנו ולכן לא בנה מזבח לשם ובבואו במקום שכם באלון מורה נראה אליו השם והבטיח אותו בנתינות הארץ והסיר יראתו כי כבר הבטיח בארץ דכתיב אשר אראך ואז בנה מזבח לשם לעובדו בפרהסיא. ואלון מורה זהו מקום שכם ונקרא ג"כ אלון מורה כדכתיב מול הגלגל אצל אלוני מורה ושם הר גריזים והר עיבל בשכם. ואמר לה' הנראה אליו כי הודה לשם וזבח לו זבח על שנראה אליו כי הנה לא נראה אליו ולא נתוודע אליו לא במראה ולא במחזה ולא אמר לו לך לך אלא בחלום או ברוח הקודש. וי"מ והכנעני אז בארץ להודיע חסדי המקום עם אברה' שאע"פ שהכנעני אז בארץ ואברהם היה עובר בארצו במקנה רב ורועה במרעיהם לא הריעו עמו שהשם נתן בלבם שלא יעשו עמו רעה: (ח) ויקרא בשם ה'. פי' אונקלוס שהתפלל שם. ולפי פשוטו שקרא בקול גדול לפני המזבח אשר שם ד' להודיע אלוקותו לכל. וכן ביצחק כשבנה מזבח ויקרא בשם ד' ולא נאמר כן ביעקב כי היו לו בנים רבים וקהלה גדולה כולם עובדי השם ונתפרסמה האמונה לכל וגם נודעה מימי אבותיו: (ט) הנגבה. פירש"י ללכת בדרומה של ארץ ישראל והיא בחלקו של יהודה וגם בבנים יהודה יעלה בתחלה: (י) ויהי רעב בארץ וירד אברם מצרימה. גם זה סימן לבנים כמו שירד מצרים מפני הרעב להחיות את נפשו והמצרים עשקו אותו בהכנס לקחת את אשתו והקב"ה נקם נקמתו מהם בנגעים גדולים והוציאו משם במקנה רב וכסף וזהב וצוה עליו פרעה אנשים לשלחו כך ירדו בניו למצרים מפני הרעב והמצרים יריעו להם ויקחו מהם הנשים כדכתיב וכל הבת תחיון והקב"ה ינקום נקמתם מהם בנגעים גדולים ויוציאם במקנה רב בזהב וכסף ויחזיקו בהם לשלחם מן הארץ. וכתב הרמ"בן כי חטא אבינו אברהם חטא גדול בשגגה שהביא את אשתו במכשול עון מפני פחד שיהרגוהו והיה לו לבטוח באלהים שיציל אותו ואת אשתו ואת אשר לו וגם ביציאתו מן הארץ שנצטוה עליה מפחדו מפני הרעב חטא כי היה לו לבטוח כי אלהים ברעב יפדנו ממות ועל המעשה הזה נגזר על זרעו הגלות בארץ מצרים ביד פרעה. מקום המשפט שם הרשע. ואין נראה חטא לאברהם באמרו על שרה אחותי היא אדרבה זכות אני מלמד עליו שלא רצה לסמוך על הנס כי קרוב היה הדבר שיהרגוהו על דבר שרה כי המצרים רועי זימה המה: (יב) והרגו אותי ואותך יחיו. פי' בשביל שאת יפה יחיו אותך ובשביל זה יהרגו אותי ומה שיהרגוהו יותר מאשר ישכבו עמה בחייו אע"פ שבני נח הוזהרו על הרציחה כמו על אשת איש לפי שתאוות עריות בכל יום ובכל שעה יהיה קשה עליהם לבא עליה באיסור אבל חטא ההריגה יהיה לפי שעה ונקל היה בעיניהם לעבור עליו ועוד שאם יבואו עליה בחייו יצעק אל המלך חמס. כתב הרמ"בן איני יודע למה פחד ממנה עתה יותר מקודם לכן אם נאמר שהיו שטופים בזמה הנה גם לאבימלך אמר כן וגם יצחק היה דר בארץ

ההוא במצות השם ואולי היו המצרים והפלשתים ידועים שהיו שטופים בזמה יותר. ויתכן כי לא היה להם פחד זה רק בבואם לעיר מושב המלכים כי היה דרכם לקחת למלך האשה היפה מאוד ולהרוג בעלה בעלילה שישומו עליו. והנכון בעיני כי זה דרכם למו בעת צאתם מארץ בכל מקום היה אומר אחותי היא כדכתיב ויהי באשר התעו אותו אלהים מבית אבי וגו' אלא שהכתוב מזכיר זה במקום שנתחדש להם ענין בדבר וגרז אותה עתה במה שצוה מתחלה ויצחק לא פחד בארצו ועירו רק בבואו אל ארץ פלשתים אחר דרכי אביו. ואמר למען ייטב לי בעבורך כל ימי היותנו גרים בארץ כל ימי הרעב כי היה אומר שיחיו נפשם ברעב ויצא להם רוח והצלה מאת אלהים שישובו שניהם או שיתכן להם לגרות ארץ כנען בהתייאשם ממנה. ויראה מפשט הפסוק כי שרה לא קבלה עליה לומר כן אבל המצרים היו רעים וחטאים מאד וכשראו אותה ויהללו אותה אל פרעה לוקחה אל ביתו ולא שאלו לה כלל אם היא אשתו או אחותו ואברהם ספר מעצמו אחותו היא ועל כן הטיב לו בעבורה וזש"ה מה זאת עשית למה לא הגדת לי כי אשתך היא ולמה אמרת אחותי היא שהאשים אותו כי בראותו שיקחו אותה היה לו לומר אשתי היא ולמה אמרת אחותי היא שהאשים אותו על אומרו אחרי כן לשרים ולבית פרעה אחותי היא ולא האשים אותה כלל כי אין ראוי לה שתכחיש את בעלה וראוי שתשתוק: (יג) אמרי נא אחותי את. נא לשון בקשה לפי שידעתי כשיראו אותך המצרים יהרגו אותי אני מפייס ממך שתאמרי אחותי את כמו אל נא אחי תרעו: למען ייטב לי בעבורך. פי' כיון שאת צריכה לומר שאין את אשתי טוב הוא שתאמר בענין שייטיב לי בעבורך שאת אחותי ויתנו לי מתנות בעבורך: (טו) ויראו אותה שרי פרעה. כאשר ראו המצרי' אמרו ראוי' היא זאת לשרים גדולים והביאוה אליהם וגם הם יראו לנפשם מנגוע בה מרוב יופיה כי ידעו כי המלך יחפוץ בה ויהללו אותה ביניהם לומר ראויה היא למלך: (טז) ולאברם הטיב בעבורה. אע"פ שלא רצה לקבל מתנות ממלך סדום בכאן הוצרך לקחת שלא יבינו שהיא אשתו: (יז) וינגע ה' את פרעה. תימא היאך ענש אותו על שוגג ולא התרה בו תחל' כאשר עשה לאבימלך. וי"מ שודאי מזיד היה שהקב"ה גילה לו שהיא אשת איש קודם שהעניש אע"פ שאינו מפורש שהרי אמר לאברהם הנה אשתך קח ולך ומהיכן ידע אלא שהקב"ה גילה לו. והרמ"בן כתב בבא הנגעים פתאום עליו ועל ביתו חשב מה זאת עשה אלהי' לנו ושאל לשרה והגיד' לו ולכן קרא אברהם והאשימו או כמו שארז"ל שלקה בראתן שהתשמיש קשה לו חשש שמא אשתו היא ואמר לו בספק מה זאת עשית לנו להוציא מפיו האמת כי אם היתה אחותו היה אומר אמנה אחותי היא ואמר הנה אשתך קח ולך לראותו מה ידבר ואברהם שתק ולא השיב דבר מרוב פחדו אז הבין שהיא אשתו כאשר חשב בתחלה: (יט) ואקח אותה לי לאשה. פי' שתהיה זאת אשתי המולכת ולא פלגש ואמר כן כדי שיודה לו אם אשתו הוא אם לא: הנה אשתך קח ולך. לא כאבימלך שאמר לו בטוב בעיניך שב לפי שהיו אנשי מצרים שטופי זמה ביותר והיה ירא שמא יגעו בה ויהיה להם חטאת בזה: (כ) וישלחו אותו ואת אשתו ואת כל אשר לו. אף על פי שרימה אותם לא לקחו המתנות שנתנו לו:

יג (ז) **ויהי ריב וגו'**. פירש"י לפי שהיו רועיו של לוט מרעים בשדות אחרים כו'. והרמ"בן פי' שלא היו מרעים בשדות אחרים בשביל הירושה שהרי מפורש שזרעו יירשנה ולוט אינו מזרעו אלא קאי אקרא דלעיל כי היו רכושם רב לומר מפני הרכוש הרב לא נשא אותם הארץ והוצרכו רועי לוט לרעות בשדות שיש להם בעלים וזה סבת המריבה שהוכיחם על זה. ולפי הפשט היתה המריבה

על המרעה וזהו שאמר והכנעני והפרזי אז יושב בארץ ולא יכלו לרעות כאשר ירצו מפני יושבי הארץ וזו היתה סבת הריב: (יד) וה' אמר אל אברם אחרי הפרד לוט מעמו. פירש"י בעוד שהי' הרשע עמו היה הדבור פורש ממנו וקש' לפירושו דהא לעיל כתיב ויאמר ה' אל אברם אף בעודנו עמו: (יז) קום התהלך בארץ. אינו ציווי אלא פי' בכל אשר תלך בה לארכה ולרחבה אל תירא כי אהיה עמך. א"כ שצווהו שילך בכולה להחזיק בה ומ"מ לא צוהו שיעשה זה מיד והוא עשה כן שהרי עתה היה במזרח דכתיב ויסע לוט מקדם והלך לחברון בגבול נגב ואחר כך הלך אל ארץ פלשתים שהוא במערב הרי קיים מצותו בחייו ועל דרך הפשט יתכן שיהיה מושל עליה ונשיא בתוכה בכל מקום שילך בארץ היא: כי לך. פי' שתחזיק בה מעתה להנחילה לזרעך אחריך. וי"מ קום התהלך בארץ שאמר לו הקב"ה לא יפה עשית שחלקת עם לוט שאמרת אם השמאל ואימינה כי לא יספיק לך חלקך כי ימין ושמאל תפרוצי ואם תשאל מה אני צריך לכל זו הירושה ובן אין לי ושמתי את זרעך כעפר הארץ ואתה צריך לירושה. ד"א כעפר הארץ דיש לבריות אף זרעך דיש למלכיות:

יד (א) **ויהי בימי אמרפל.** אע"פ שכדרלעומר היה עיקר למלחמה כדכתיב בא כדרלעומר והמלכים אשר אתו אפשר שאמרפל היה גדול ממנו בשנים לכך הקדימו. גם זו המלחמה סימן לבניו שארבע מלכיות יעמדו בעולם לשעבד בבניו ולבסוף יתגברו בניו עליהם ויפלו בידם וישיבו כל רכושם הראשון מלך בבל שהוא שנער והשני מדי שהוא אלסר ואולי אלסר שם עיר במדי או בפרס והשלישי יון והוא עילם שהוא ממלך עילם והרביעי שהוא מלך גוים פי' שגוים רבים נקבצו ושמוהו עליהם לראש והוא רמז למלך שמלך על עיר מקובצת מעמים רבים כיתים ואדום ויתר הגוים: (ב) מלך בלע. פי' שמלך על עיר קטנה ואנשים בה מעט ולא שם לו על פני חוץ: (ז) עין משפט. פי' רש"י על שם העתיד שעתידין משה ואהרן להשפט שם. והרמב"ן אמר לא הבנתי זה כי קדש זהו קדש ברנע שהוא באיל פארן אשר על המדבר משם נשלחו מרגלים בשנה שניה שנ' ממדבר פארן קדשה וכתי' ונבוא עד קדש ברנע וגו' ותאמרו נשלחה אנשים לפנינו וקדש ששם משפטו הצדיקים היא במדבר צן שבאו שם בשנת מ' שנאמר ויבאו בני ישראל כל העדה מדבר צן ואולי המדרש הזה על השם בלבד שרמז הכתוב כי השם הזה קדש היא עין משפט ואונקלוס אמר מישר פילוג דינא ולא ידעתי מהו ואולי הוא מלשון פלגי מים. יבלי מים. וכן בלשון חכמי' פילגו של ים פי' שבמישור ההוא מעין המשפט ועומק הדין שהיה מישור נאה מעותד למלכים ויושבים לשפוט הגוים: שדה העמלקי. פירש"י על שם העתיד. והרמב"ן פי' כעין רש"י ולא ידעתי אם רצונו לומר כי משה רבינו קרא המקום בשם שהוא נקרא בימיו א"כ אין בכאן דבר העתיד או מה העתיד הזה שיתנבאו הגוים לקרוא שם למקום כן. ולשון ב"ר וכן דורש בנהרות. ורוצה לומר כי מעת לאת הנהרות יקראו כן ופירושו נהר ההולך קדמת אשור פי' ארץ העתידה להיות לאשור. והנכון בעיני בשדה העמלקי כי היה בימים הקדמונים אדם נכבד מבני החורי יושבי הארץ מושל על המקום ושמו עמלק ואליפז בן עשו קרא שם בנו על שמו ואולי ממשפחת תמנע אמו היה ומושל גם במקום ההוא: (ו) ועמק השדים. י"מ לשון שיד כמו ושדת אותם בשיד שהיו חופרין בו חפירות לשרוף השיד. ורש"י פי' והביא המדרש שהי' הטיט עדיין בהם ונעשה לו נס למלך סדום כדי לאמת הנס של אברהם. והרמב"ן אמר ואני תמי' על המדרש הזה כי אותם שלא האמינו בנסו של אברהם אבינו היאך נתברר להם האמונה בניסו של מלך סדום שהיה עובד ע"ז כי אדרבה יכחישו אותו כי יאמרו כמו שזה היה מקרה או בכשפי' כך היה של אברהם.

ואולי יפרשו ויצא מלך סדום לקראתו כשיצא מן הבור כשעבר אברהם עליו נעשה לו נס שיצא לקראת אברהם לכבדו ולברכו ואפשר כי אברהם בשובו הביט בבור ההוא כי היה כוונתו להציל המלכים ולשייר רכושם ונעשה הנס על ידו ואם נעשה למלך סדום נס לכבוד אברהם כ"ש שיאמינו שיעשה נס לאברהם להציל נפשו ממות ומלך עמורה אולי כבר מת קודם שעבר אברהם עליו ולכך לא עלה או שנפל לבור אחר: ויפלו שמה. י"מ וישכנו שמה כמו על פני כל אחיו נפל. פי' שנסו ונתחבאו באותן הבארות: (יג) ויגד לאברם העברי. פי' ר' יוסף קרא לכך הזכיר כאן העברי לפי שאמר ויבא הפליט ויגד לאברם וכי תימא מה יועיל ללוט ומה יעזור לו והלא עברי היה שבא מעבר הנהר ונתיישב כאן ואין לו עוזרים לכך אמר והוא יושב באלוני ממרא וגו': (טו) ויחלק עליהם לילה ויכם וירדפם. במדרש וכי יש אדם רודף הרוגים אלא ויחלק עליהם הקב"ה לילה ויכם וירדפם אברהם. ולפי פשוטו עד דן רדפם ביום ושם חשכה לו ולא יכול לראות אנה יברחו ונחלק עליהם הוא ומחנהו לד' ראשים זה לכאן וזה לכאן ורדף אחריהם בכל הדרכים והכום עד חובה אשר משמאל לדמשק. ואמר הרמב"ן ידוע הוא כי מרחק רב בין אלוני ממרא שהוא תחלת ארץ ישראל בעבר הירדן לדמשק שהיא בסופה לארץ אלא שרדף אחריהם ימים רבים עד שגרשם מכל גבול ישראל או שהיה מעשה נס כאשר דרשו בו אורח ברגליו לא יבא: (יח) ומלכי צדק מלך שלם. הוא מלך ירושלם כענין שנאמר ויהי בשלם סכו כי מאז ידעו הגוים כי המקום ההוא מבחר המקומות או ידעו בקבלה שהוא כנגד בית המקדש של מעלה ששם שכינתו של הב"ה שנקרא צדק: והוא כהן לאל עליון. בעבור היות בכל העמים כהנים משרתים למלכים שנקראו אלהים קורא להב"ה אל עליון פי' תקיף וגבוה על כל הגבוהים והזכיר זה להודיע שאברהם לא היה נותן מעשרותיו אלא לכהן וסימן היה לבניו ששם יהיה בית המקדש ויוציאו בניו המעשר והתרומה. ורש"י הביא מכאן שארץ ישראל נפלה בחלקו של שם אלא שהכנעני לקחה מידו לדברי רבותינו ז"ל וזה היה שם בן נח. והרמב"ן אמר שאינו נכון כי גבול הכנעני מצידון כולל כל גבול ישראל וגבול בני שם במזרח רחוק מארץ ישראל אבל אם חלק נח לבניו הארצות ונתן לשם ארץ ישראל זה היה כמחלק נכסיו על פיו וישבו בה בני כנען עד אשר ינחיל אותה לזרע אוהב. ולרבותינו שאומרים שזה היה שם בן נח הלך מארצו לירושלים לעבוד את ה' והיה להם לכהן: (יט) קונה שמים וארץ. פירש"י קונה כמו עושה על ידי קנייתו קנאו להיות שלו, והרמב"ן אמר כן הדבר שיצא לשון קנין בעשיי' כמו הלא הוא אביך קנך הוא עשך כי בלשון עשיי' יאמר במקום קניין ובמקום עשיי' ועשיי' במקום קנין כמו הנפש אשר עשו בחרן והנכון לפרש כי הוא קנאן להיות שלו שכל מה שיש לאדם נקרא קניינו וכן בלשון חכמים המגביה מציאה לחבירו קנה: (כ) ויתן לו מעשר מכל. פי' ר' אברהם נתן לשם מעשר כי היה כהן לאל עליון שאע"פ שלא רצה ליקח לעצמו כלום חלק גבוה לא רצה למנוע מליתן ועל כן נתן המעשר כי כל מה שהחזיר למלך סדום משלו נתן לו כי כבר זכה בו מן הדין כמו הגיים ועל כן הוצרך לעשרו דחזקה על חבר שאינו מוציא מת"י דבר שאינו מתוקן וכאשר ראה מלך סדום נדבתו וצדקתו אז שאל גם הוא הנפש ועל כן הקדים מלכי צדק מלך שלם קודם ויאמר מלך סדום שראוי היה לכתוב מיד ויאמר מלך סדום אלא כדפירשית שמלך סדום הלך עמו בכל הדרך כשחזר ולא רצה לבקש ממנו כלום עד שראה נדבתו. וי"מ שהלך הקדים ומלכי צדק לאמת הדבר שאמר אברהם אם מחוט ועד שרוך נעל וגו' שלא תאמר שא"כ מה אכלו בכל הדרך לכך הקדים ומלכי צדק הוציא לחם ויין ופרנסם בכל הדרך. וי"מ ויתן לו מעשר שם לאברהם אע"פ ששם היה כהן ונענש על שהקדים ברכת אברהם

לברכת הב"ה וזהו שנאמר אתה כהן לעולם על דברתי מלכי צדק. ור' יוסף קמחי פי' כי אברהם לא נתן מעשר למלכי צדק כי היאך נתן מעשר ממה שלא רצה לעצמו וכבר נשבע אם מחוט ועד שרוך נעל והיאך עבר על שבועתו וגם אין לומר שמלכי צדק נתן מעשר לאברהם כי למה יתן לו הוא מעשר ומלכי צדק יצא לכבדו בלחם ויין ואם נתן לו מעשר הנה בטוב מכר לו. אלא כך היה הענין שמלך סדום יצא לקראת אברהם וכאשר בא מלכי צדק מצאם חולקין על השלל שמלך סדום אמר תן לי הנפש ואברהם נשבע אם מחוט ועד שרוך נעל אם אקח מכל אשר לך בלעדי רק אשר אכלו הנערים כי לתועלתך היה שהצילו את שללך וענר אשכול וממרא יקחו חלקם כדין מיילי שלל שאינו ברשותי לוותר עליו ומלכי צדק היה נותן בדין לאברהם שיקח המעש' מכל מה שהציל כי יותר היה ראוי לו לקחת מן המעשר: (כב) הרימותי ידי. לשון שבועה לאל עליון פי' בשם ה' שברכני זה הכהן. (כג) אם מחוט. שהוא תכשיט קטן מתכשיטי הראש כמו חוטין שבראשין הבנות: ועד שרוך נעל. שהוא מתכשיטי הרגל כמו מראשו ועד רגליו. ופי' אם אקח כמו כה יעשה לי אלהים אם אקח. ופי' הרמב"ן הרימותי ידי להיות הקדש וחרם לפניו אם אקח מכל אשר לך כי ההקדש תרומת יד דכתיב כל מרים תרומת כסף. ואמר כן בשביל שנתן ממנו מעשר כי כל אשר אקח מכל אשר לך יהיה תרומה לה' ולא יהנה ממנו: אם אקח מכל אשר לך. אע"פ שאסור להחזיר אבידה לגוי ומלך סדום רשע היה אעפ"כ לא רצה ליהנות ממון אדם רשע: (כד) בלעדי רק אשר אכלו הנערים. אבל חלק לא נתן להם כדרך שנתן לענר אשכול וממרא. י"מ שהם מעצמם לקחו חלקם ומסתבר טפי לומר שחלק הנערים היה ברשות אברהם לוותר עליו אבל חלק ענר אשכול וממרא לא היה ברשותו לוותר עליו:

טו (א) היה דבר ה' אל אברם במחזה. פי' הרמב"ן כי עתה זכה להיות לו דבר ה' במחזה ביום שעד עתה לא היתה נבואתו אלא במראות הלילה: אנכי מגן לך. לפי שהיה ירא מב' דברים מהמלכים שכבש אולי יקבצו חיילים לבא עליו או שימות בלא זרע והבטיחו שיהא מגן בעדו ושיתן לו שכר הרבה מאד: (ב) מה תתן לי. הנה הצלתני מהמלכים אבל לא הבטחתני על הבנים אלא שאמרת שכרך הרבה מאד ומה יהיה השכר בלא בנים כי מה תועלת יהיה לי במה שתתן לי ואין לי בן שירשני כי לא עלה בדעתו שיהיה השכר גדול שאמר לו לעולם הבא כי בזה לא היה צריך הבטחה כי כל עובד אלהים ימלא חיים לנפשו אך בעולם הזה יש צדיקים שמגיע אליהם כמעשה הרשעים. ועוד שהרבה מאד משמע בלי שום עונש ויזכה לשני שלחנות עולם הזה ועוה"ב: ואנכי הולך ערירי. כפשטי' שילך לבית עולמו בלא זרע. והרמב"ן אמר כי מתחלה התאונן מה יהיה שכרי אחרי שאין לי בן ואנכי הולך נע ונד בארץ נכריה יחיד כערער בערבה ואין יוצא ובא בביתי זולתי אליעזר איש נכרי לקחתי אותו מדמשק אחר כך אמר הן לי לא נתת זרע כאשר הבטחתני והנה בן ביתי העבד יורש אותי ואע"פ שכבר אמר לו הארץ אשר אתה רואה לך אתננה ולזרעך ועוד אמר לו והיה זרעך כעפר הארץ ולמה לא האמין בה כמו שהאמין עתה וי"ל לפי שהצדיקים אינם מאמינים בעצמם והיה ירא שמא גרם החטא שהרי רואה את עצמו זקן ועדיין לא נולד לו בן. וי"מ וודאי האמין בראשונה כמו שהאמין עתה אבל בעבור שהזקין ועדיין לא נולד לו בן אמר ודאי ידעתי שתתן לי זרע אמנם אם נזקין וקרוב למיתתי יהיה לי בן וישאר הנער קטן אם כן בן ביתי הממונה על אשר לי יירשני כי ישאר הנער קטן והוא יעשה בו כרצונו והשיב לו לא יירשך זה כי אם אשר יצא ממעיך הוא יירשך ויהיה מוחזק בחייך בכל אשר לך:

(ד) והנה דבר ה'. פי' בעוד שהיה בפיו והנה בן ביתי יורש אותי בא אליו דבר ה' פתאום ואמר לו לא יירשך זה ובעבור היות לו בן היורש אותו אחרי זקנתו הבטיח על הירושה שלא ידאג עליה כי לא יירשנו: (ה) וספור הככבים וגו' ויאמר לו כה יהיה זרעך. ולמעלה אמר לו יהיה זרעך כעפר הארץ אלא רמז לו ליעקב ועשו כי זה יהיה למעלה ככוכבים וזה יהיה למטה כעפר לדוש: (ו) והאמין בה' ויחשבה לו צדקה. פירש"י הב"ה חשב לו זכות וצדקה על האמונה. והקשה הרמב"ן מה זכות היה לו בזה והיאך לא יאמין בה' ועוד מי לא יאמין בטובה שאמר לתת לו. ופי' הוא שאברהם חשב לו להקב"ה לצדקה פי' שבצדקתו יתן לו זרע ולא בצדקת אברהם ושכרו שאע"פ שאמר לו שכרך הרבה מאד ומעתה אינו ירא שמא יגרום החטא כי צדקת ה' אין לה הפסק שנאמר בי נשבעתי יצא מפי צדקה: (ז) אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים לתת לך את הארץ. פי' הרמב"ן לא אמר לו עתה שום דבר חדש בענין מתנת הארץ אלא אמר לו מתחלה אשר הוצאתיך מאור כשדים ועשיתי עמך נס בדעתי היה לתת לך את הארץ אבל לא גזר עתה שיתננה לו ומפני זה חשש שמא היה בירושת הארץ שום תנאי כדרך שהיה חושש בענין הזרע שכבר אמר לו לזרעך אתן את הארץ ואעפ"כ היה חושש שמא יגרום החטא וכך היה חושש בירושת הארץ ולכן לא שאל אות שתתאמת על ידו המתנה אלא אמר במה אדע שתתקיים המתנה כי שמא יגרום החטא שמא יעשו הכנענים תשובה ויתקיים בהם רגע אדבר על עם ועל ממלכה לנתוש ושב הגוי ההוא ונחמתי על הרעה וגם הב"ה לא עשה עמו כשאר האותות להראות לו אות או מופת בדבר נפלא אלא כרת עמו ברית שיירשנה על כל פנים. י"מ במה אדע כי אירשנה אינו חסרון אמונה אלא פי' מה תקנה תעשה לי שאירשנה כי אני גר ביניהם וידחקוני שאכרות עמהם ברית לפרנסם ולכבדם וכן יעשו לזרעי עד עולם אמר לו הקב"ה אעשה לך תקנה שיגלה זרעך מביניהם לארץ אחרת שלא ידחקום לכרות להם ברית ויהיו שמה עד דור רביעי וישובו הנה ויגרשום ויקחו את הארץ: (ט) עגלה משלשת. י"מ משובחת ושמנה כמו עגלה שלישיה ולא היה מכל מין ומין אלא אחת ועל כן הוצרך לבתר אותם בתוך וליתן איש בתרו לקראת רעהו. ואף לרש"י שפי' ששלש היו מכל מין ומין היה נותן השנים זה כנגד זה והיה חולק השלישי אבל תור וגוזל שלא היו אלא שנים לא הוצרך לחלוק ונתן זה כנגד זה. עגלה משולשת רמז לג' מיני קרבנות עולה חטאת ושלמים כי העולה כחטאת היא אין ביניהם אלא השם בלבד: (י) ויבתר אותם בתוך. לכרות ברית לעבור בין הבתרים וגם רמז לו כי מאלו המינים יהיו כל הקרבנות בבהמה ובעוף כי גוזל הוא בן יונה ואמר גוזל מפני שלא הוכשרו במין ההוא אלא קטנים אע"פ שכל קטני העופות נקראים גוזלים דכתיב כנשר יעיר קנו על גוזליו ירחף הבין אברה' בעצמו המין המובחר או שהקריב בן יונה לרצונו והכתוב בחר לעולם במין שהקריב אברהם ורמז שכל הקרבנות ינתחו אותם לנתחי' העולה לנתחי' והשלמים לחזה ושוק וחלבים וחטאת ואשם לחלביהן: ואת הצפור. דהיינו תור וגוזל כי הכל בכלל צפור: ואת הצפור לא בתר. רמז שבעוף נאמר לא יבדיל: (יא) וירד העיט על הפגרים. רמז שיבואו העמים לבטל הקרבנות וזרע אברהם יבריחום: (יב) אימה חשכה גדולה וגו'. רמז לד' גליות כמו שדרשו רבותינו ואמר הרמב"ן כשהב"ה כרת ברית לתת לו הארץ היה במתנתו שד' מלכיות ישתעבדו בבניו וימשלו בארצם וזה בעל מנת אם יחטאו בניו לפניו ואח"כ הודיעו גלות אחרת שיגלו תחלה למצרים שכבר נענש בו כאשר פירשתי: (יג) כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה. פי' הרמב"ן מקרא מסורס הוא כי גר יהיה זרעך ארבע

מאות שנה ועבדום וענו אותם ולא פי' במה יהיה העבדות. ור' אברהם פי' כי גר יהיה זרעך בעבודת פרך ועינוי עד קץ ד' מאות שנה והודיעו קץ הגאולה ולא הודיעו כמה ימי הגלות: (יד) וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי. פירש"י לרבות ד' מלכיות. והרמ"בן פי' כאשר דנתי את בניך בגלות ועינוי על אשר חטא גם את הגוי אשר יעבודו אדון על החמס אשר עשו להם. והנכון בעיני בטעם גם אע"פ שגזרתי על זרעך להיות גרים בארץ לא להם אעפ"כ אשפוט את הגוי אשר יעבודו על אשר יעשו להם ולא יפטרו בעבור שיעשו גזרתי והטעם כמו שאמר הכתוב קנאתי לירושלים ולציון קנאה גדולה וקצף גדול אני קוצף על הגוים אשר קצפתי מעט והמה עזרו לרעה וכן עשה למצרים שהקב"ה לא גזר אלא שעבוד והם דימו לאבדם והשליכו ביאור בניהם ומררו את חייהם בעבודות קשות ע"כ אמר דן אנכי שאביא אותם במשפט אם עשו כאשר עליהם נגזר או הוסיפו להרע להם וזהו שאמר יתרו כי בדבר אשר זדו עליהם כי הזדון הוא שהביא עליהם העונש הגדול שאבדם מן העולם. והרמ"בם כתב טעם לדבר כי הקב"ה לא גזר על איש ידוע וכל המריעים לישראל אלו לא רצה כל אחד מהם הרשות בידו לפי שלא נגזר עלי' בידוע. והקשה עליו הרמ"בן שאפי' אם גזר שאחד מכל האומות יריע להם בכך וכך וקדם אחד מהם ועשה גזירתו של הקב"ה זכה בדבר מצוה כמו המלך שגזר על מדינתו שיעשו דבר פלוני הממהר לעשותו הוא זריז ונשכר אלא הטעם כמו שפירשתי מפני שהוסיפו להרע וזה היה עונשו של נבוכדנאצר אע"פ שהלך בשליחותו של הקב"ה על ירושלים אעפ"כ נענש על שהוסיף להרע לישראל ועוד מפני שלא עשה הדבר כמקיים מצות הבורא אלא נתכוון להשמיד כל הארץ ולהגדיל ממשלתו וכן זה היה עונשו של סנחריב אע"פ שהלך במצות המקום דכתיב הוי אשור שבט אפי וגו' בגוי חנף אשלחנו נענש על שהרבה להרע לישראל ולהגדיל ממשלתו. וכן האיש הנחתם בראש השנה להריגה לא ינקה הלסטים ההורגו שלא כיון להורגו לקיים מצות הקב"ה אלא לשנאה או לגזול שלו הוא לעבירה נתכוין אלא א"כ הרגו במצות הנביא כאשר עשה יהוא לבית אחאב: (טו) ואתה תבא אל אבותיך בשלום. פירש"י ולא תראה את כל אלה. וכתב הרמ"בן וזה איננו נכון שהרי נאמר כי גר יהיה זרעך משיהיה לו זרע ומשנולד יצחק נאמר ויגר אברהם בארץ פלשתים א"כ הוא בכלל הגזירה. ופי' הוא ואתה תבוא אל אבותיך בשלום. שלא יגיעך שום עונש מאתי אע"פ שאני גוזר על בניך עונש בעבדות ובענוי: (טז) ודור רביעי ישובו הנה. פירש"י לאחר שיגלו למצרים יהיה שם ג' דורות וכן היה יעקב גלה צא וחשוב תולדותיו דורותיו יהודה פרץ חצרון וכלב בן חצרון מבאי הארץ היה וקשה שהרי חצרון מיורדי מצרים היה א"כ לא היה שם כ"א שתי דורות ואם גרות שאר ארצות קחשיב היו להן ז' דורות ואינו קשה כלל שמתחיל המנין מיעקב אע"פ שגם האחרים גלו לפי שהוא היה ראש הגולים. ויש לפרש דור רביעי מן הגולים שהרי קהת מיורדי מצרים היה צא וחשוב קהת עמרם אהרן ואלעזר בנו מבאי הארץ היה. והרמ"בן אמר ודור רביעי לאמורי שאז נתמלא סאתו ישובו ישראל הנה ויקחו הארץ מידו כי הקב"ה האריך להם עד דור רביעי שאם ישובו לא יחרימם אלא יהיו למס עובד או יפנו להם והזכיר האמורי שהוא התקיף שבהם ולא יוכלו לו עד שתתמלא סאתו. וי"מ שאב ובנו ובן בנו נקראים דור אחד כדכתיב ועליה יספרו ובניהם לבניהם לדור אחר אלמא ג' דורות הם דור אחד והכא אברהם יצחק ויעקב דור אחד יהודה פרץ וחצרון דור שני רם עמינדב נחשון דור שלישי ושלמון בנו מתחלת דור רביעי היה והוא היה מבאי הארץ: (יח) ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר וגו'. כתב הרמ"בן הנה הבטיח הקב"ה את אברהם במתנת הארץ פעמים רבים וכולם לצורך ענין בבואו לארץ מתחלה אמר לו לזרעך אתן את הארץ הזאת ולא ביאר מתנתו כי אין במשמע אלא במה שהלך אותו הפעם בארץ עד מקום שכם עד אלון מורה ואחרי כן כשרבו זכיותיו בארץ הוסיף לו שא עיניך וראה צפונה ונגבה וקדמה וימה שנתן לו כל הארצות בכללו ומה שאמר אשר אתה רואה לא על הראייה לבד כי אין ראות האדם למרחוק אלא פי' שיתן לו כל מראה עיניו הרוחות או שהראהו כל ארץ ישראל כאשר עשה למשה והוסיף לו ברכה גם כן ולזרעך עד עולם ושירבה זרעו כעפר הארץ ובפעם שלישית ביאר לו תחומי הארץ והזכיר לו בהם כל עשר האומות וכרת עמו הברית לאמר שלא יגרום החטא וכאשר צוהו על המילה אמר לו לאחוז' עולם לאמר שאם יגלו ממנה עוד ישובו וינחלוה ועוד הוסיף והייתי להם לאלהים שהוא בכבודו ינהיגם ולא יהיו בממשלת ככב או מזל משרי מעלה ואמר הכתוב בפעם ראשונה לזרעך אתן בלשון עתיד וכן בשניה כי לא נתנה לו כולה ולפיכך אמר אתננה ובשלישית בשעת הברית אמר לזרעך נתתי לומר שכבר נתנה וכרת לו ברית עליה וכן בשעת המילה אמר ונתתי לך בלשון עתיד לפי שהוא רמז שיחזרו ויתננה להם אף אם יגלו ממנה:

טז (ב) **וישמע אברם לקול שרי.** לא אמר ויעש כן אלא אמר שמשמע לקול שרי לומר אע"פ שאברהם נתאוה לבנים מאד לא עשה בלא רשות שרי וגם עתה לא נתכוון שיבנה הוא מהגר ויהיה זרעו ממנה אלא שיהיה לשרי נחת רוח בבני שפחתה או כמו שאמרו רבותינו שבזכות זה תזכה לבנים ואמר עוד ותקח שרי להודיע שלא מיהר אברהם לדבר עד שלקחה שרי ונתנה אותה בחיקו ואמר הכתוב שרי אשת אברם. אברם אישה. לרמוז כי שרה לא נתייאשה מאברהם ולא הרחיקה עצמה ממנו אלא היא אשתו והוא אישה אלא שרצתה להיות גם הגר אשתו ועל כן אמר לאברהם אישה לו לאשה שלא תהיה כפילגש אלא כאשה נשואה לו וכל זה מוסר שבה וכבוד שנוהגת בבעלה: (ג) מקץ עשר שנים לשבת אברם בארץ כנען. פירש"י ללמדך שאין ישיבת חוצה לארץ עולה לו מן המנין לפי שלא נאמר ואעשך לגוי גדול עד שבא לארץ ישראל. וכתב הרמ"בן משמע דוקא לאברהם אין ישיבת חוצה לארץ עולה לו שלא הובטח תחלה אבל לשאר כל אדם עולה וזה אינו שהלכה פסוקה שנינו בכל אדם שאין ישיבת חוצה לארץ עולה לו מן המנין וכן טעו בה המפרשים טעות אחרת שאין דין היושב בחוצה לארץ להוציא אחר ששהתה עם בעלה ולא ילדה אלא ודאי דין זה נוהג בכל מקום ואין אנו למדין מאברהם אלא שאם שהה אדם ה' שנים או עשר בחוצה לארץ אין ישיבת חוצה לארץ עולה מן המנין ונותנין לו עוד עשר שנים מעת ביאתו לארץ אולי בזכות הארץ יבנה. (ו) ותענה שרה. חטאה אמנו בזה העינוי וגם אברהם שהניחה לענותה לכן שמע ה' אל ענייה ונתן לה בן שיענה זרע אברהם בכל מיני ענוי: (ט) שובי אל גברתך והתעני תחת ידיה. רמז כי לא תצא לחפשי כי בני שרה ימשלו בה ובזרעה עד עולם: (יא) וקראת שמו ישמעאל. ואברהם לא שמע ושרתה עליו רוח הקדש וקראו כן. והרמ"בן פי' המלאך צוה אותה לקוראו כן והיא יראה לקרות שם לבן אדוניה וגלתה הדבר לאברהם וקראו כן ולא הוצרך הכתוב להאריך בזה: (יב) פרא אדם. פירש"י אוהב מדברות לצוד חיות. ידו בכל. לסטים. ויד כל בו. הכל שונאים אותו ומתגרים בו. והרמ"בן כתב כי פרא אדם סמוך שיהיה פרא למוד מדבר יצא בפועלו לטרוף ויטרוף הכל והכל יטרפוהו והענין על זרעו שיגדל ויהיו כפראים במדבר. ויהא להם מלחמות עם כל אדם. ור' אברהם פי' לשון חפשי פי' שיהיה חפשי כמו מי שלח פרא חפשי אמר שיהיה פרא בין כל האדם שינצח הכל וזהו ידו בכל ויד כל בו פי' שינצחוהו

בזה. ועל פני כל אחיו שהם בני קטורה ישכון שיגדל זרעו מהם. וי"מ פרא אדם סוחר הולך למרחוק. ידו בכל שישא ויתן עם הכל בסחורתו. ויד כל בו שיבאו לקנות ממנו סחורתו וכן מצינו בישמעאלים שרובן סוחרים דכתיב ארחת ישמעאלים וגמליהם נושאים וגו': (יג) הגם הלום ראיתי. פי' ר' יוסף קמחי הרואה אותי הוא הנראה אלי כי לא היתה יודעת שהוא מלאך וכאשר נפרד ממנה ולא ראתה אחוריו כדרך אדם שרואה אחורי האדם הנפרד ממנו עד שיתעלם מעינו על כן קראה שמו אל ראי שיוכל אדם ראותו ולא הכירה כי היה אל כי אמרה הגם הלום ראיתי אחרי רואי לא ראיתי כי כאשר דבר אליה הלך מעיניה:

יז (א) **אל שדי**. פי' אל תקיף. פירש"י שדי באלקותו לכל בריה. ור' אברהם פי' בשם הנגיד מגזרת שודד כלומר מנצח ומשודד מערכות השמים: **התהלך לפני והיה תמים**. פי' רש"י והיה תמים בכל נסיונות. ור' אברהם פי' שלא ישאל למה המילה. והרמב"ן פי' כמו אחרי ה' אלהיכם תלכו פי' התהלך לפני בדרך אשר אורה אותך והמצוה לאחוז את דרכו קודם שיורנו אומר התהלך לפני והכי אחרי הצואה אומר אחרי ה' אלהיכם תלכו: **והיה תמים**. מצוה אחרת בענין הזה כמו תמים תהיה עם ה' אלהיך האמור אחרי אזהרת לא ימצא בך קוסם קסמים ומעונן ומנחש. והענין בשני הצואות שיאמין שהקב"ה יש לו היכולת תחלה וסוף ולא ישמע אל מעוננים ואל קוסמים ולא יאמין שדבריהם יבואו על כל פנים אלא יחשוב בלבו שהכל ביד הקב"ה ועושה טובה אע"פ שלא היה במזל שתבא ומביא רעה אף בהיות המזל טוב וזהו שאמרו צא מאצטגנינות שלך: (ג) **ויפול אברם על פניו**. לכוון לנבואה וכאשר השלים לו נבואות המילה קם ובא אליו הדבור שנית מן השמים שרי אשתך וחזר ונפל על פניו לכוין דעתו להתפלל על ישמעאל כדרך ויפלו על פניהם ויאמרו אל אלקי הרוחות לכל בשר: (ד) **אני הנה בריתי אתך**. על ברית המילה קאמר וזהו לבא בבריתו להמול קודם שתהר שרה לילד זרע הקודש: (ו) **ונתתיך לגוים**. פירש"י ישראל ואדום שהרי ישמעאל כבר נולד. וכתב הרמב"ן זה אינו נכון שיתבשרו בשעת המילה על עשו ואינו מקיים אותה ולא נצטוה עליה. ופי' כי ישמעאל ועשו נקראים גוים וישראל נקראו עמים שנאמר אף חובב עמים. עמים הם יקראו: (יד) **וערל זכר**. פירש"י למדך שהמילה היא באותו מקום. ור' אברהם כתב ערלתו ידועה שהיא בערוה ואין כן ערלת לב ושפה ואוזן כי כלם סמוכים. והרמב"ן כתב לפי דעתי הדבר מפורש בפסוק כי לא אמר ונמלתם את ערלתכם שיהיה הדבר בספק וכן לא אמר וערלת בשרכם כמו ערלת לבבכם וערלת שפתיכם אלא אמר בשר ערלתכם שתכרתו הבשר שהוא ערלה בכם כלומר הבשר האוטם בכם ואין בגוף בשר אוטם ומכסה אבר שיתכסה הבשר ההוא וישאר בלי ערלה זולת בשר החופה את העטרה: (יז) **ויצחק**. תרגם אונקלוס וחדי כאדם הרואה דבר נפלא לטוב לו ישמח עד ימלא שחוק פיו ויאמר בלבבו שראוי לתמוה עליו כי הוא דבר נפלא מאוד: **הלבן מאה שנה יולד**. בתימה וזה לא היה פלא להוליד בן מאה שנה שאף בדורות האלה אינו פלא כל כך וגם אחרי כן הוליד בנים רבים מקטורה אלא אמר הלבן מאה שנה שלא הוליד בבחרותו מן האשה הזאת יולד ממנה עתה אחר מאה שנה ואחרי ל' שנה שפסק ממנה אורח כנשים: (יח) **לו ישמעאל**. פי' הרמב"ן כמו אם ישמעאל יחי' לפניך אזכה בברכה שברכתני בזרע כי הבטחתני מתחלה אשר יצא ממעיך הוא יירשך הנה אמר לו כי היורש אותו יחיד וחשב כי הוא ישמעאל ועכשיו שאמר לו כי משרה יוליד והבין כי הוא היורש פחד פן ימות ישמעאל ועל כן אמר לו יחיה לפניך. פירש"י יחיה ביראתך ואינו נכון לפי התשובה שהשיב ולישמעאל שמעתיך אלא פי' יתקיים לפניך כל ימי עולם: (יט) **אבל שרה אשתך**. פי' רק כמו אבל בן אין לה. אמר לו רק הבן אשר אני מברך עליו שרה אשתך תוליד אותו ובו אני מקיים בריתי לעולם ובזרעו אחריו וישמעאל אברך להרבות זרעו אבל לא מבריתי: (כו) **בעצם היום הזה**. פירש"י בעצם היום שמלאו לאברהם צ"ט נמול. והקשה הרמב"ן דקיימ' לן כר' אליעזר דבתשרי נולדו האבו' וזה היה בפסח שבו בפעם נתבשר על לידת יצחק ובפסח נולד ונאמר בבשורה למועד הזה בשנה האחרת אם כן היה מילת אברהם בפסח. ופי' הוא בעצם היום הזה שנצטוה נימול הוא וישמעאל ויליד ביתו וכל מקנת כספו וסיפר הכתוב מעלתו כמה היה זריז במצות השם ולא איחר הדבר לעשותו ומה שאמר נימול אברהם וגו' ויליד בית וגו' לא שנימול הוא תחלה אלא ישמעאל והם נימולו תחלה כדכתיב ויקח אברהם את ישמעאל בנו ואת ילידי ביתו אחר כך ואברהם בן תשעים שנה בהמולו והטעם שאלו מל הוא תחלה לא היה יכול להשתדל במילתם ונזדרז במילה שלהם תחלה ומל אותם או שזימן להם מוהלי' הרבה והוא עומד עליהם ואחר כך מל עצמו. אע"ג דאברהם קיים כל התורה כולה ולמה לא מל יש אומרים שלא קיימה עד אחר שנימול אבל קודם לכן לא היה בו דעת לקיים המצות כדאמרינן בנדרים ה' דברים היה חסר ראיית עינים ב' שמיעת אזנים ד' הבנת הלב הרי ה' ולא נהירא שהרי בן ג' שנים הכיר בוראו אלא היינו טעמא שידע ברוח הקודש שהיה עתיד להצטוות עליה ולא רצה לעשותה עד שיצטוה להיות מצווה ועושה אבל על שאר התורה לא היה עתיד להצטוות ואחרי הציווי יעשנה בציווי אבל המילה אלו עשאה בלא ציווי שוב לא היה יכול לעשותה בציווי:

פרשת וירא

יח (א) **וירא אליו ה'**. פירש"י לבקר את החולה לפי שלא נאמר לא מאמר ולא דבור אנו מפרשים שלא בא אלא לכבודו ולבקרו. וכתב הרמב"ן שלא נראה לו אלא להודיע כי רצה אלהים מעשיו והוא תשלום גמול למצוה כענין שנאמר אני בצדק אחזה פניך וכן ביעקב ויפגעו בו מלאכי אלהים ואין שם דבור ולא חדשו לו דבר רק שזכה לראיית מלאכי עליון וידע כי מעשיו רצויים וכן היה לאברהם. וי"מ שעיקר זה שנראה לו בשביל מעשה סדום אלא שהפסיק בביאת המלאכים ובשליחותם: **באלוני ממרא**. פ' בזכות שנטל ממנו עצה על המילה נגלה לו בחלקו. ומקשים וכי עצה היה צריך לקיום מצות השם ומתרצים שנתן לו עצה באיזה אבר ימול ולא נהירא לי וכי לא ידע אברהם לדרוש וערל זכר שדרשו רבותינו שהמילה באותו מקום. וי"מ בשביל שרבים מעמי הארץ מלו עמו רצה שיהיה בעצת השרים שלא יהיה פתחון פה עליו. כתב הרמב"ם שזו הפרשה כלל ופרט אמר הכתוב תחלה כי נראה לו השם במראה הנבואה ואיך היתה המראה הזאת כי נשא עיניו במראה והנה ג' אנשים זה ספור מה שאמר במראה הנבואה וכן פירש ויאבק איש עמו האמור ביעקב שהיה במראה הנבואה. והרמב"ן סתר דבריו בכמה קושיות וכתב הוא שבכל מקום שמזכיר ראיית מלאך או דבור מלאך הוא במראה או בחלום אבל אינו מראה הנבוא' כי המשיג ראו' מלאך או דבורו איננו נבי' אבל היא מרא' תקרא גילוי עינים כמו ויגל ה' את עיני בלעם וירא את המלאך וכן ויתפלל אלישע ויאמר פקח נא את עיניו ויראה אבל במקום שמזכיר את המלאכים בשם אנשים כענין הפרשה הזאת ופרשת לוט וכן ויאבק איש עמו על דעת רבותינו הוא כבוד נברא במלאכים יקרא אצל היודעים המלבוש יושג אצל היודעים בזכי הנפשות בחסידים ובבני הנביאים: (ג) **אל נא תעבור**. למאן דמפרש שהוא קודש ולשכינה אמר שתמתין לו קשה והלא כבר נאמר וירץ לקראתם וצריך לומר כשרץ לקראתם נסתלקה שכינה וכשחזר חזרה ואמר לה שתמתין

עד שיכניס את האורחים: אל נא תעבור מעל עבדך. לגדול שבהם אמר אל נא תעבור אתה ורעיך. אי נמי אמר לכל אחד ואחד. וי"מ שלא הוצרך לבקש אלא לאחד כי השנים יתעכבו שמה אחד לבשרו ואחד לרפאותו ולא הוצרך לבקש אלא השלישי השלוח להפוך את סדום: (ד) יוקח נא מעט מים ורחצו רגליכם. הכיר בהם שהם עוברי דרך ואין חפצם ללון ולכך לא ביקש מהם אלא שיאכלו מעט וינוחו באויר תחת העץ ויעברו לדרכם: (ה) כן תעשה כאשר דברת. פי' פת לחם לבד ולהשען תחת העץ ואל תאספנו הביתה. וי"מ כן תעשה כאשר דברת שתהיה זהיר בכל עת בהכנסת אורחים. וי"מ שכאן רמזו לו שהם מלאכים פי' כן תעשה אתה אבל לפנינו אין אכילה ושתיה: (ו) קמח סולת. פירש קמח לעמלן של טבחים אע"פ שפסח היה לא היה בהם משום חמץ דהבל אינו מחמיץ. ובב"ר איתא שהיה שלש סאין לכל אחד. וכתב הרמב"ן למה הרבה בלחם לג' אנשים ואפשר שסעדו עמהם גדולי ביתו כדי לכבדם אבל על דרך הפשט מהרי שלש סאים קמח לעשות מהם עוגות שהסולת מכל ג' הסאין סולת נקי' מעט: (ז) ואל הבקר רץ אברהם. בקר חד רך: שנים וטוב ג' מלמד שהאכילם ג' לשונות בחרדל ולמה לשונות שהיה ממהר לשולחם ולשון יכול למהר מכל שאר בשר שחותכו מיד אחר הבדיקה בלא הפשט: (ח) ויקח חמאה וחלב ובן הבקר. והלחם דרשו רבותינו שפירסה נדה ונטמאה. ולפי הפשט הלחם אין צריך להזכירו כי הוא עיקר הסעודה. אי נמי הזכיר אלו בשביל הסדר לומר שבזה הסדר הביאם לפניהם: (ט) ויאמרו אליו איה שרה אשתך. אע"פ שאין שואלין בשלום אשה אפי' ע"י בעלה שאני הכא שלא שאלו בשלומה אלא שאלו היכן היא. נקוד על אי"ו שבאליו ששאלו לה איו שדי למד שבאליו אליה וקרי בי' ויאמרו אליה איו דכל מקום שהנקודה רבה על הכתב אתה דורש הנקודה וכל מקום שהכתב רבה אתה דורש הכתב. ומקשים א"כ לא ינקד אלא הלמד ויהיה הכתב רבה ונדרש הכתב ומתרצינן כיון שהלמד יש עליה נקודה בשביל הטעם לא היה ניכר: (י) שוב אשוב אליך כעת חיה. לפי שהיה מלאך ויודע שיחיה לשנה הבאה אמר שוב אשוב אליך אבל אלישע אמר בשביל שהיה בשר ודם ולא היה יודע אם יחיה לשנה הבאה אמר כעת חיה את חובקת בן ומ"מ לא מצינו שחזר אליה המלאך וכתב הרמב"ן אולי היה נכלל בכלל וה' פקד את שרה ויעש ה' לשרה כאשר דבר. ונכון בעיני שהוא מן לתשובת השנה פי' כי שוב אשוב אליך כעת שתהיו בו חיים ויהיה בן לשרה אשתך וזה כמה שנאמר לאברהם למועד הזה בשנה האחרת שוב אשוב אליך: (יא) חדל להיות לשרה אורח כנשים. וברחל כתיב דרך נשים לי לפי שרחל היתה בחורה ובא לה כדרכה מן המקור והכא שהיתה זקנה ונסתלקו דמיה בא לה אורחות עקלקלות: (יב) ותצחק שרה. אין זה כשחוק של אברהם שהיה מחמת שמחה שהאמין אבל שרה לא האמינה ומה שלא האמינה כאברהם לפי שהוא שמע מהקב"ה אבל היא לא שמעה אלא מהמלאכים שנראו לה כאנשים: (יג) ואני זקנתי. מכאן שמותר לשנות מפני השלום שהיא אמרה ואדוני זקן. ופי' הרמב"ן דאין כאן שנוי שאמת הוא שתלתה הדבר בזקנותה שהרי אמרה אחרי בלותי היתה לי עדנה אלא זה השנוי שלא רצה לגלות ואדוני זקן שהיה ראוי לו לומר ואני ואדוני זקנים שהרי שרה בשניהם צחקה. וי"מ שלא היה השחוק אלא עליו שלא אמרה בתמי' אלא בניחותא והכי פירושא אחרי בלותי היתה לי עדנה ואז ראיתי כי אפשר הוא אבל אדוני זקן ואיך אלד עוד ממנו: (יד) כעת חיה. פירש"י כעת הזאת לשנה האחרת ופסח היה ולשנה האחרת נולד יצחק וקשה לפירושו דאמרינן בפ"ק דר"ה דקאי בסוכות ואומר למועד ראשון שיבא אחריו יהא נולד. ועוד קשה לר' אליעזר דאמר בתשרי נולד אברהם

ויעקב ופרשת מילה נאמרה לו בשנת צ"ט א"כ ע"כ בתשרי שמל בן צ"ט היה. ועוד קשה על הסוגיא דר"ה ממאי דכתיב בפ' מילה ואת בריתי אקים את יצחק אשר תלד לך שרה בשנה האחרת למועד הזה אלמא בתשרי נולד. ואין לומר שנאמר לו בפסח שבשנת צ"ט פרשת מילה ולא מל עד תשרי שאחריו ואז נאמר לו למועד הראשון דהיינו פסח שנולד יצחק דמסתמא דמיד כשנלטוה נימול דזריזין מקדימין ועוד קרא קאמר בעצם היום הזה נמול שבו ביום שנלטוה נמול. ותירץ הר' שמעון בר' אברהם דב' פעמים באו המלאכים פעם ראשונה באו בניסן ואמרו כעת חיה ושוב באו בתשרי ואמרו למועד הזה ואז שחקה שרה לפי שראתה שעברו כבר ו' חדשים מהזמן ועדיין לא תירץ הרב קרא דאשר תלד לך שרה לשנה האחרת דע"כ בתשרי היה ולשנה הבאה נולד יצחק: (טו) ותכחש שרה. כתב הרמב"ן אני תמיה בנביאה הצדקת איך תכחש באשר אמר ה' לנביא וגם לא האמינה לדברי מלאכי אלהים ונראה בעיני כי המלאכים האלה נראו כאנשים ובאו אל אברהם והוא בחכמתו הכיר בהם ובשר אותו שוב אשוב אליך ולשרה בן ושרה שומעת ולא ידעה כי מלאכי אלהים הם כענין אשת מנוח או שמא לא ראתה אותם ותשחק ללעג כמו יושב בשמים ישחק ה' ילעג למו והקב"ה האשים אותה לאברהם למה היה הדבר נמנע בעיניה היה לה להאמין או שתאמר אמן כן יעשה השם ואברהם אמר לה שחקת היפלא מה' דבר ולא גילה לה כי הב"ה גילה אליו סודו והיא מפני יראתו של אברהם תכחש כי חשבה כי אברהם בהכרת פניה יאמר כן או מפני ששחקה ולא נתנה שבח והודאה בדבר והוא אמר לה לא כי שחקת אז הבינה כי בנבואה נאמר לו ושתקה ולא ענתה אותו דבר. וראוי שנאמר עוד כי אברה' לא גילה לה מה שנאמר תחלה אבל שרה אשתך יולדת לך בן שהמתין עד שגלה לו הב"ה לאמר לה לבשרה או מפני זריזותו שהיה טרוד למול אותו ואת כל בני ביתו ואח"כ בחולשתו ישב פתח האהל והמלאכים באו טרם שהגיד לה דבר: (יז) וה' אמר. כתב הרמב"ן אל צבא השמים העומדים ממעל לו או אל המלאכים השלוחים. ויתכן שהוא מהמחשבה פי' חשב שלא יכסה ממנו וכל אמירה עם הלב היא מחשבה: (יח) ואברהם היו יהיה. פירש"י כיון שהזכירו ברכו. והרמב"ן כתב הנכון כי השם ית' דבר בכבוד אברהם אמר הנה הוא עתיד להיות לגוי גדול ויהיה זכרו וזרעו בכל גויי הארץ לברכה לכן לא אכסה ממנו כי יאמרו הדורות הבאים איך כסה ממנו או איך נתאכזר הצדיק על שכניו ולא ריחם עליהם להתפלל עליהם כי אני ידעתי כי הוא מכיר ויודע כי אני ה' אוהב צדקה ומשפט כלומר שאני עושה משפט בצדקה ולכן יצוה את בניו ואת ביתו לאחוז דרכי והנה אם בדרך צדקה ומשפט יפטרו ויתפלל לפני להניחם טוב הדבר ואם חייבים הם לגמרי גם הוא יחפוץ במשפטם לכן ראוי שיבא בסוד ה': (יט) כי ידעתיו. פירש"י כתרגומו ארי ידעתיניה לשון חיבה פי' אהבתיו בשביל שיצוה. והרמב"ן פי' שהוא לשון גדולה פי' גדלתיו בעבור שיצוה את בניו ואת ביתו אחריו לעשות הישר בעיני ולכן אשימנו לגוי גדול ועצום שיעבדוני כמו ידעתיך בשם. אי נמי ידעתיו שיצוה וכן למען ינוח עבדך ואמתך שפירושו שינוח. והנכון בעיני שהיא ידיעה ממש ירמוז כי ידיעת השם שהוא השגחתו בעולם השפל הוא לשמור הכללים גם בני אדם מונחים בו למקרים עד עת בא פקודתם אבל בחסידיו ישים אל לבו לדעת אותו בפרט להיות שמירתו דבוקה בו תמיד לא תפרד ממנו הידיעה והזכירה כלל כענין לא יגרע מצדיק עינו: (כ) ויאמר ה' זעקת סדום. פי' ר' אברהם ויפנו דכתיב בתר הכי קודם היה כי אחר שהלכו המלאכים אמר ה' אל אברהם זעקת סדום ועמורה כי רבה. ופי' הפסוק ויאמר ה' אל אברהם לאחר שנפנו משם האנשים שאז אמר לו זעקת סדום ועמורה וגו'

אז עמד בתפלה והאריך בתפלתו עד שבאו האנשים סדומה: וזעקת סדום ועמורה כי רבה. פי' ר' אברהם שספרו דברים כנגד השם. והרמ"בן אומר זעקת העשוקי' מסדום ועמורה שיזעקו ויושעו מרוע רשעם. (כא) ארדה נא ואראה הכצעקתה הבאה אלי עשו כלה. פי' שכולם חטאו בהם אכלה אותם ואם לאו אלא שחטאו מקצתם אדעה מי הם החוטאים ואדון אותם וכן יראה מתפלת אברהם שאמר האף תספה צדיק עם רשע. ופי' עוד ארדה נא ממדת רחמים למדת הדין ואראה הכצעקת' הבאה אלי עשו במדת הדין אעשה כלה בהם ואם לא אדעה וארחם כמו וידע אלקים ואחר שסיפר הכתוב דעת עליון חזר לענין הראשון וסיפר במעשה כי האנשים אשר השקיפו על פני סדום ללכת שמה ושלחם אברהם הגיעו שמה ואברהם מעת הפרדם ממנו עד הגיעם שם עודנו עומד לפניו כי קראו והגיד לו כי מלאכיו הם השלוחים האלה להשחית המקום כאשר אמר ולא הוצרך לפרש מתי עמד לפניו כי מעת שאמר המכסה אני מאברהם נודע שהגיד לו: (כג) האף תספה צדיק עם רשע. פי' וכי במדת הדין תדין אותם להמית צדיק עם רשע חלילה לך מעשות כדבר הזה שיאמרו לשוא עבד הצדיק את האלקים וכ"ש במדת הרחמים שהוא שופט כל הארץ שעושה משפט בצדק לא יעשה עמהם לדקה בצדק שיצילו צדיקים את הרשעים וזהו שאמר חלילה ב' פעמים: (כד) חמשים צדיקים. פירש"י עשרה לכל כרך וכרך ואחר כן בקש מ' לד' כרכים ול' לג' ועשרים לב' ועשרה לכרך אחד. וכ' הרמ"בן אני תמיה למה כל התפלה. והתחנה הזאת אם יצילו כ' ה' למה לא יצילו מ' ד' וכן יצילו ל' ג' וכ' יצילו ב' ועשרה א' וכן מה שכתב רש"י ועל ידי צירוף בקש ולא מצא והלא למ"ה היה מבקש הצירוף ולא היה שם מ"ה אבל ט' אולי ימצאון והיה לו לבקש על ט' להצטרף עמהם להציל אחד ואולי רוצה לומר שהרבים ראויים להצלה גדולה יותר מאשר יצילו מעטים אפילו הצלה מועטת ועל כן היה צריך להתחנן בכל פעם וכן מה שלא בקש ע"י צירוף עם ט' מפני שהקב"ה הודה לו שיצילו מ"ה בצירוף צדיקו של עולם על כל הכרכי' ומעתה ד' כרכי' ינצלו בל"ן על ידי צירוף וכן הל' ועשרה כיון שהודה בצירוף הזה ואין לומר נהי שהודה לו שיצטרף עם מ"ה שהם רבים שמא לא יודה לו בצירוף עם מעטים כמו שאמרנו דודאי בלא צירוף שייך לחלק בין מועטים למרובים אבל כאן שההצלה ע"י צירוף אין לחלק שצדקת ה' ראוי להצטרף ולהציל כיון שהודה ולא יבדיל בין רב למעט. ומיהו כתב הוא שלפי הפשט תחלה אמר כ' לתת חשבון של עשרה לכל אחד ואחד ומעט מעט פיחת ולעולם על הכל בקש. ור' אברהם כתב שלא נגש אברהם להתפלל על סדום אלא על שהיה בה לוט: נ"ע למה אמר בפעם ראשונה ורביעית וחמישית לא אשחית ובשנייה ובשלישית אמר לא אעשה. (לב) לא אשחית בעבור העשרה. הבטיחו שלא ישחית אם ימצא שם אבל לא אמר דע לך כי אין שם כי עדיין לא נגמר דינם כמו שאמר ארדה נא ואראה ואברהם לא ידע מה יעשה בהם והשכים בבקר והשקיף על פני סדום וכשראה ידע שלא נמצאו שם עשרה: בתוך העיר. פי' ר' אברהם שיהיו יראים את השם בפרהסיא כענין שוטטו בחוצות ירושלם. והרמב"ן פי' כי אמר בתוך לומר אפי' היו הנזכרים יושבים בתוכה ולא מתושב העיר ראוי שיצילוה והיתה הכוונה על לוט:

יט (א) ולוט יושב בשער סדום.

להתרחק משכונתם. א"נ שלא תיקשי לך היאך הכניסם לביתו ולא ירא מהם ולכך אמר שהיה יושב בשער סדום רחוק מהם והיה סבור שלא ירגישו בהם: (ב) הנה נא אדוני. לשון בקשה ופיוס פי' הנה בית עבדכם סורו אלי: והשכמתם והלכתם לדרככם. שלא יתעכבו עד אור הבוקר פן ידעו בהם בני העיר כי בלילה היה חושב שלא ידעו בהם או מפני שראה בהם הולכי ארחות ולא יתעכבו בעיר: (ג) ויפצר בם מאוד. והם מיאנו תחלה כדי להרבות שכרו כי תאוותו להכנים אורחי': (ה) ונדעה אותם. במשכב זכור. ולפי הפשט ונדעה מי הם אולי מרגלים הם והוא הטיבם: (ח) הנה נא לי שתי בנות. ואתנ' לכם לערבון כי כנים הם: אשר לא ידעו איש. היה לו לומר אשר לא ידען איש כדכתיב ואיש לא ידעה אלא רמז שסופן לידע איש שהם ידעו לאביהם והוא לא ידען כדכתיב ולא ידע בשכבה ובקומה: אוציאה נא אתהן. מתוך שבחו שהי' טורח להציל אורחי' אתה למד גנותו שהפקיר בנותיו להצילם מלמד שהיה הניאוף קל בעיניו ועל כן נענש ונכשל בהם ולוט היה סבור שהיו אנשים ועל כן היה מפחד עליהם אבל כאשר הגידו לו שהם מלאכים ומשחיתים את העיר ובאין להצילו האמין להם ועשה ככל אשר צוהו: (ט) ויפצרו באיש בלוט מאד. פי' הרמ"בן לא מצאתי מלה זו אלא בדברי פיוס שפייסוהו הרבה שיפתח להם וכאשר לא רצה נגשו לשבור הדלת או שהיה עומד בפני הדלת וכאשר לא רצה להכנית' לקרבם אליו והם פייסו ממנו לסור מפניהם כי לא רצו לפגוע בו וזהו טעם גש הלאה שיגש למקום אחר: (יב) עוד מי לך פה חתן ובניך ובנותיך. פירש"י מי שיש לך בעיר חוץ מאשתך ובנותיך שבבית אם יש לך חתן או בנים או בנות שדברו עמו כדרך בני אדם שהוא לא היה לו בנים כי אם בנות. ור' אברהם פי' מי לך פה חתן ובניך שהם כבנים. והרמב"ן כ' ויתכן שהיו לו בנים גדולים נשואים ודבר עם חתניו תחלה כי היה סבור שבניו ישמעו לו וכאשר לחקו עליו חתניו ואמרו הדברים ביניהם עלה השחר והמלאכי' לא הניחוהו לקחת רק הנמצאים בבית: (יג) כי משחיתים אנחנו את המקום הזה. כתב הרמב"ן ודאי יש באומות רעים וחטאים מאד ולא נעשה להם כמו לסדום אלא מפני מעלת ארץ ישראל שאינה סובלת אנשי תועבות וכאשר הקיאה כל הגוים מפני תועבותיהם כך הקיאה לאלה אלא שהקדימו אלו שהיו רעים וחטאי' מאד ורצה הקב"ה שיהיו לאות לבני ישראל העתידי' ליורשה כדכתיב כמהפכת סדום ועמורה: (טז) ויחזיקו האנשים. תימה לי והלא לא היה מציל אלא אחד ואפשר לומר כיון שלא היה המשחית יכול לעשות דבר עד שיצא לוט ניצול נמצא שהצלה היה צורך ההשחתה ולכך היה מסייע בהצל' אבל אחר שהוציאוהו מן העיר שלא היה המשחית צריך לסייע יותר נאמר ויאמר המלט לשון יחיד ומ"מ בשביל שהניחם סייעוהו להנצל אמר לשניהם אל נא אדני כדכתיב ויאמר לוט אליהם ומיהו עיקר הדבור לא היה אלא למציל לכך אמר בלשון יחיד והגדל חסדך אשר עשית עמדי להחיות את נפשי וכיון שהתחיל הדבור לשניהם השיבו המשחית לבלתי הפכי את העיר כך נראה ליישב סדר הפסוקי': ויחזיקו האנשים. פי' ר' אברהם מכאן שפחד ולא היה לו כח לברוח. והרמב"ן פי' כמו ותחזק מצרים על העם למהר לשלחם כן החזיקו בו למהר לשלחו: בחמלת ה' עליו. ולא בזכותו רק בחמלת ה' עליו. אי נמי שהחזיקו בו לשלחו בעוד החמלה עליו פן יצא הקצף ויספה עמהם: (וז) אל תבט אחריך. כדי שלא תתאחר וגם לא תסתכל במלאך המשחית שלא לצורך: (כו) ותבט אשתו מאחריו. פי' ר' אברהם מאחריו של לוט. פירש"י מאחרי ניוויו של מלאך. ובפרקי ר"א אמרו להם אל תביטו אחריכם כי ירדה שכינה להפיל על סדום ועמורה גפרית ואש עיסית (עדית) אשתו של לוט נכמרו רחמיה על בנותיה הנשואות בסדום והביטה אחריה וראתה אחרי' השכינה ונעשית נציב מלח. ונוכל לפרש מאחריו של שכינה: ותהי נציב מלח. שנתאחרה והדביקה הענן שהוא גפרית ומלח. והרמב"ן כתב כי הראות באויר בכל החליי' הנדבקים מזיק מאד ומדביקם וכן המחשבה בהם ולכן יסגר המצורע וישב בדד וכן נשוכי החיות השוטות כמו

כלב שוטה וזולתה כאשר יראו המים וכל מראה יראו בהם דמות המזיק וימותו ולכן היתה אשתו של לוט נציב מלח כי באתה המכה במחשבה כאשר ראתה גפרית ומלח היורד מן השמים ודבקה בה המכה: הוקשה לא"א הרא"ש ז"ל בענין אשת לוט מתי היה דמפשט הפסוק נראה שלא התחילה המכ' עד שבא לוט לצוער כדכתיב כי לא אוכל לעשות דבר עד בואך שמה וע"כ לא היה עד לאחר שהתחילה המכה כדאיתא בפרקי ר"א ואם היה אחר שבא לצוער למה לקתה יותר מכל בני העיר. וכתב לו ר' ישראל כי ודאי אחר שבא לוט לצוער התחילה המכה ועדיין לא הגיעה אשתו והדביקה אותה המכה וספר הכתוב הבת עכובה כי היא היתה באה אחרי לוט וזהו מאחריו שכינוי מאחריו חוזר ללוט וכך הוא הנעת הפסוק ותבט אשתו והיא מאחריו ומפני כך נתעכבה בדרך כי ההבטה גרמה לה העכוב שהיתה מבטת שתבואנה בנותיה אחריה. וכן אני מפרש אל תביט אחריך לא הזהירו אלא על העכוב כי כן דרך ההולך בדרך ומביט אחריו שמתעכב וההולך בחפזה ובמרוצה מביט לעולם לפניו ואלו היה כפי' הרמב"ן אל תביט אחריך כי הראות באויר הדבר מזיק היה לו לומר אל תביט אחריך פן תנזק או תמות אלא לא בא אלא לזרזו למהר בהליכ' כמו שמפר' אחרי כן ואל תעמוד בכל הככר והוא עשה כמו שנצטוה ולא הביט אחריו והגיע לצוער מהר והיא לא שמעה לציוויו והביטה ונתעכבה והדביקתה המכה ובא הכתוב להשמיענו מפני שהמרת' פי המלאך שאמר אל תביט אחריך מתה ושמא סיפר הכתוב זה המאורע שמיתת אשתו של לוט גרם אל בנותיו לשכב עמו כדי שיתקיים העולם שאלו היה אשתו קיימת לא היו עושות זה: (כט) בהפוך את הערים אשר ישב בהן לוט. פי' אשר ישב באחת מהן כמו ויקברו אותו בערי הגלעד: (ל) כי ירא לשבת בצוער. פירש"י לפי שהיא קרובה לסדום. והרמב"ן כתב ואינו כן אלא לפי שהיא מהמקומות שנגזר עליהם השחתה אלא שהמלאך הניחו בשביל תפלתו שלא יוכל להמלט ההרה בו ביום והיה חושב שלא יאריך לה עוד אחרי שנזדמן לו להמלט ההר ועל כן אמרה ואיש אין בארץ לבא עלינו שחשבה שבאותה מסה נשחתה העיר. וי"מ ודאי לא חשבו שחרב כל העולם אלא אמרו ואיש אין בארץ שירצה לבא עלינו שיאמרו אלו יצאו מתוך ההפכה ויבדלו ממנו ונמצינו מתים בלא זרע: (לב) לכה נשקה את אבינו יין ונשכבה עמו. אע"פ שגוי מות' בבתו וא"כ למה לא נשאה אפשר שהאומות גדרו גדר בעצמ' אחר המבול ונהגו בו איסור וכן איתא בהוריות לתועבה נתכון. (לז) ותקרא שמו מואב. לשון גנאי כמו מאב ונענשה על זה שנ' אל תצר את מואב ואל תתגר בו מלחמה ואמרינן אבל אגרוי' עביד בהו ואע"ג דאמרינן בכירה בזכות שקדמה לילה אחת קדמה ד' דורות בישראל מ"מ גנות היה שפרסמה אותו בקריאת השם לדורות:

כ (ב) ויאמר אברהם אל שרה אשתו אחותי היא.

לא היה זה כמו במצרים כי שם בבואם למצרים לאחר שראו אותה הללוה לשרים ולמלך כי יפה היא מאד כי כולם היו אנשי זמה וכאן אבימלך וכל אנשי ביתו היו אנשי אמת וטובים אלא שאברהם חשד בהם ואמר לכל אחותי היא. (יב) וגם אמנה אחותי בת אבי היא אך לא בת אמי. כתב הרמב"ן לא ידעתי טעם להתנצלות הזה אם אמת היה הדבר שהיתה אחותו ואשתו וכשרצו ליקח אותה לאשה אמר אחותי היא להטעותם וא"כ היה מביא עליהם חטאת במה שלא אמר שהיא אשתו ואין חלוק בין הוא אמת שהיא אחותו או שקר לעולם הביא עליהם חטאת במה שאמר שהיא אחותי. ואולי מפני שאמר אבימלך מה ראית כי עשית הדבר הזה כלומר מה ראית בי חטא רשע שפחדת ועשית כן כי לא נסיתי לקחת נשים מבעליהם אז ענה אברהם אני לא ידעתי אתכם אך חשבתי רק אין יראת אלקי' במקום הזה כי ברוב המקומות שעברתי אין בהם יראת אלהים ולכן מעת צאתי מארצי התניתי עמה לומר כן בכל מקום להציל נפשי ולא התחלתי לומר כן מעת הכנסי בארצכם כי לא ראיתי בכם עון אשר חטא וגם אמנה אחותי בת אבי היא טענה אחרת אמר אני לפי דרכי אמרתי כן שהוא אמת וחשבתי אולי אם יחפצו בה ישאלוני אם היא אשתי וכיון שלקחוה עבדיך ולא שאלוני דבר אמרתי גם במקום הזה אין יראת אלהים. ור' אברהם אמר כי כל אלו הדברים לא היו אלא לדחות לאבימלך. (יג) ויהי כאשר התעו אותי אלהים מבית אבי. התעו אותי ללכת אחריהם וחזקתי לבי לפרוש מהם וללכת אחרי אלהים חיים ויצאתי מבית אבי כאיש תועה ממקום למקום: (טו) בטוב בעיניך שב. אבל פרעה שלחו מיד בשביל שלקה על ידו הוא וביתו נגעים גדולים: (טז) הנה הוא לך כסות עינים. פי' אלף הכסף שנתתי לאחיך והוצרכתי לפייסו בממון רב ואלף כמו אלפי כסף ממון הוא לך כסות עינים מהביט בך מלדבר בך ומלהביט בכל אשר אתך אפי' בנערותיך ושפחותיך באמרם המלך הוצרך לפדות עצמו בממון על ששלח ידו באשת הנביא: ונוכחת. היה לך פתחון פה להתוכח עמהם. אי נמי ונוכחת לומר שאברהם נתפייס אבל שרה לא נתפייסה אלא מתווכחת עמו לאמר שלא תמחול ובשבחה דבר הכתוב. ויש מפרשים הנה הכסף לך כסות עיני' כסות יפה לכל עינים שתוכלי לקנות לך בכסף מלבוש נאה ולכל אשר אתך לשפחותיך: את כל ונוכחת. את הכל הזמינה כאשר קנה לה בגדים להודיע לכל שהוצרך לפייסה ונוכחת ל' הזמנה כמו אשר הוכיח ה' לבן אדוני. ור' אברהם פי' הנה הוא לך כסות עינים פי' אברהם שאמרת אחיך הוא הנה הוא לך כמו מכסה לעינים שלא ישא איש את עיניו בך וגם כסות עינים לכל שפחותיך שאתך שהן נשי עבדיו. ונוכחת פי' נתוכחה שרה שלא אמרה עוד על אברהם אחי הוא. ויש מפרשים הנה הוא לך כסות עינים שהסית עליו לומר אחי הוא ודרך מוסר עשית שלא רצית לומר בעלי הוא וכן עשו כל אשר אתך שאמרו כמותך אחיך הוא ומכל מקום מכאן ואילך תהי נוכחת שלא לומר כן יותר שלא יכשלו בך: (יז) וילדו. פירש"י שנתפתחו נקביהם של האף ושל פה והחוטם והיא הלידה שלהם: (יח) בעד כל רחם. פירש"י עצר בעד כל פתח. וכתב הרמב"ן שאין לשון רחם נופל על שאר פתח אלא על הרחם ממש. וכתב עוד תימה דמפשט הפסוק נראה שבאותה לילה שלקחה מיד בבוקר החזיר' וא"כ מתי היה להם עוצר רחם אולי היו על פרקם ואחזום חבלי יולדה ולא יכלו להמלט או אולי איחר אברהם תפלתו ימים רבים והנכון בעיני כי מיום שלוקחה שרה לקה אבימלך באיברי התשמיש ולא יכול לשמש והוא שנא' ולא נתתיך לנגוע אליה כי הנגיעה והקריבה אל הנשי' היא בענין תשמיש ואשתו ואמהותיו המעוברות עצר בעד רחמם ולא יכלו להמלט כי עצירת רחם היא שלא תהר כדכתיב וה' סגר רחמה אבל עצירה בעד רחם היא שלא תלד כמו סגר בעדי ועמדה שרה ימים רבים בביתו ולא שב אבימלך מדרכו כי לא הבין עד שבא אליו האלקים להודיעו ולא פי' הכתוב אולי אבימלך והזכירו ברמז דרך מוסר וכבוד לשרה ואחר תפלת אברהם נתרפא אבימלך וילדו הנשים:

כא (א) וה' פקד את שרה וגו'.

פירש"י כאשר אמר בהריון ודבר בלידה. וכתב הרמב"ן אין פקידה אלא לשון זכירה והשגחה על הנפקד כמו פקד יפקד אלקים אתכם אלא פי' פקד זכר את שרה ועשה לה כאשר דבר וכן דרך הלשון בכל העקרות היולדות ברחל ויזכור אלקים את רחל ובחנה ויזכרה אלקים. ופי' ר' יוסף היינו טעמא דגבי שרה כתיב פקידה וברחל זכירה ובחנה פעמים פקידה ופעמים זכירה לפי ששרה היתה זקנה והיתה צריכה שתחזור לה

דה נדות אמר לשון פקידה כמו מפקידה לפקידה אבל רחל היתה בחורה ולא היתה צריכה פקידה אמר זכירה ובחנה מתחלה על שמואל שהיתה עדיין בחורה אמר זכירה ולבסוף כשהזקינה אמר בה פקידה: (ז) מי מלל לאברהם. פירש"י לשון שבח וחשיבות ראו מי הוא וכמה הוא גדול שומר הבטחתו שמבטיחו ועושה. וכתב הרמב"ן שלעולם לא תבא מי לשבח אלא לגנאי מי אבימלך ומי שכם מי דוד ומי אנשיו. ופי' הוא כל השומע יצחק לי מרוב הפלא שנעשה עמי כי מי בכל השומעים שאמר לאברהם תחלה שתניק בנים שרה אין בעולם מי שיאמר לו כן אפי' לנחמו שלא עלה על לב זה לעולם: (ט) מצחק. פירש"י לשון ע"ז. ור' אברהם פי' שהי' משתעשע כדרך כל נער ונתקנאת בו שרה בשביל שהי' גדול מבנה. והרמב"ן פי' שהי' זה ביום הגמל את יצחק כמו שמשמע פשט הפסוק על כן אין לפרש שהי' מריב עם יצחק על הירושה כמו שפירש"י אלא הי' מלעיג על יצחק או על המשתה הגדול ועל כן אמר הפסוק את בן הגר המצרית ולא אמר את ישמעאל שכך אמרה שרה עבד שהוא מלעיג על אדונו ראוי להמיתו או להלקותו ואיני רוצה רק שתגרשהו מאתי ולא יירש בנכסיך עם בני ואמרה לגרש את אמו: (יא) על אודות בנו. פירש"י שיצא לתרבות רעה. והרמב"ן כתב כי ספר הכתוב בשבח אברהם שלא היה רע בעיניו מפני חשק פילגשו וחפצו בה אלא מפני בנו היה רע לו וחרה לו מאד ולא רצה לעשותו עד שאמר הב"ה לעשותו לשמוע בקול שרה. ומפני שהיה אברה' מפחד שמא יקראנו אסון בשלחו אותו ממנו הבטיחו כי לגוי גדול אשימנו אבל יצחק יברכנו כי הוא זרעו באמת: (יד) שם על שכמה ואת הילד. דרשו רבותינו שגם הילד שם על שכמה שאחזתו חמה ולפי הפשט ואת הילד קאי לעיל ויתן אל הגר שנתן לה גם הילד שילך עמה כאשר היא תלך: ותלך ותתע במדבר. ולכן כלו המים שלא הלכה דרך ישר ונתאחרה עד שכלו המים: (טו) ותשלך את הילד. לפי הדרש שהשליכתו מעל שכמה. ולפי הפשט שהשליכתו תחת האילן כמו וישליכהו אל ארץ אחרת. ור' אברהם כתב ותשלך שלקחתו בחיקה כשנחלש בצמא. ומה ששלחה בלחם ומים ולא נתן לה כסף וזהב וגמלים לפי שנצטווה לשמוע בקול שרה והיא אמרה לו לעשות כן. (יז) וישמע אלקים את קול הנער. פירש"י מכאן שיפה תפלת החולה על עצמו מתפלת אחרים אע"פ דאין חבוש מתיר עצמו תפלה שאני כדאשכחן בחזקיהו ויסב חזקיהו פניו אל הקיר ויתפלל: באשר הוא שם. אמר להם הב"ה צדיק או רשע אמרו לו צדיק אע"ג דאמרינן לעיל שיצא לתרבות רעה מ"מ צדיק היה באותו דבר שקטרגו עליו. אע"ג דבן סורר ומורה צדיק באותה שעה ונהרג על שם סופו יש מחלקים בין דיני שמים לדיני אדם דבדיני שמים אין דנין על שם סופו ומיהו אינו קשה דבן סורר ומורה הוא עצמו עתיד לחטוא וגם התחיל כבר קצת בחטא אבל כאן לא התחיל כלל בחטא וגם הוא לא חטא בזה אלא שזרעו חטאו. ולפי פשוטו באשר הוא שם ממקום שהוא שם נשמעה תפלתו ונראה לו הבאר ולא הוצרך לבקש מים ממקום אחר. א"נ באשר הוא שם במדבר מקום לא עבר אדם שם נשמע תפלתו כי מלא כל הארץ כבודו: (כג) השבעה לי וגו' אם תשקור לי. פי' השבעה לי לאמר כה יעשה לך אלקי' וכה יוסיף אם תשקור לי: (כח) שבע כבשות. ולמה שבע כבשות על שם השבועה: (לב) וישובו אל ארץ פלשתים. פי' אל עירם שבארץ פלשתים כי בארץ פלשתים היו אלא שהם יושבים בגרר והוא היה יושב בבאר שבע והכל היא ארץ פלשתים:

כב (א) והאלהים נסה. פי' הרמב"ן ענין הנסיון בעבור היות מעשה האדם רשותו מוחלטת בידו אם ירצה יעשה ואם ירצה לא יעשה ונקרא נסיון מצד המנוסה אבל המנסה ית' יצוה לו להוציא הדבר מכח אל הפועל להיות לו שכר מעשה טוב ולא שכר לב טוב לבד ודע כי השם צדיק יבחן כי יודע שהצדיק יעשה רצונו ורוצה להצדיקו יותר ולא יבחן לרשעים שלא ישמעו לנסיונו. ורשב"ם פי' נסה לשון קנתור כמו מה תנסו את ה' שהקפיד הקב"ה על שכרת ברית לאבימלך ואמר לו אני נתתי לך זרע לק' שנה ואתה כרת ברית עמו עם זרע כנען הארור לא יעמוד בריתך אלא העלהו לעולה והוא לא נתכוון אלא להקניטו שלא אמר לו שחטהו אלא העלהו אלא שאברהם לא הבין ורצה לשוחטו. וי"מ נסה לשון גודל שגדלו בזה בפי כל כמו נשאו: (ב) אל ארץ המוריה. כתב הרמב"ן פירשו רבותינו שמשם הוראה יוצאה. וי"מ על שם הקטרת שנקטרת שם שבו מור ולבונה. ואונקלוס תרגם לארע פולחנא רוצה לומר בארץ שעבדו שם האלקי' ומוריה לשון מורא ששם יראו האלקי' ועבדו לפניו וזהו שאומר בב"ר ויבן שם אברהם את המזבח מזבח לא נאמר אלא המזבח המזבח שהקריבו ראשונים אדם ונח. ועל דרך הפשט הוא כמו אל הר המור ששם ימצא מור ואהלים וקנמון וכאן קורא שם הארץ מוריה ובדברי הימים לבנות לו בית בהר המוריה משמע שההר לבדו נקרא הר המוריה ואולי נקראת הארץ על שם ההר אשר בתוכה הארץ אשר בה הר המורי' וההר לבדו נקרא הר המוריה ואברהם ידע את הארץ ולא ידע את ההר ולכן אמר לו שילך לארץ המוריה והוא יראנו אחד ההרים שנקרא ככה וצוהו להעלותו במקום ההוא כי ההר חמד אלקים לשבתו ורצה שתהי' זכות העקידה בקרבנות לעולם כאשר אמר אברהם בהר ה' יראה: (ג) ויבקע עצי עולה. אולי לא ימצא שם עצים. אי נמי שלקח עצים שבדקן שלא יהא בהם תולעת דאמרינן עץ שיש בה תולעת פסול למזבח: (ד) וירא את המקום מרחוק. שראה ענן קשור על ההר. ועל דרך הפשט ראה ארץ המוריה שמרחוק הכירו וכל המקום ההוא היה ידוע: (ה) ונשתחוה ונשובה אליכם. אמר ר' אברהם שאמר כן כדי שלא יבין יצחק. וי"מ בתמיה וכי סבורים אתם שלא נעשה אלא השתחויה ונשובה אליכם: (ט) ויבאו אל המקום אשר אמר לו האלהים. הוא הר המוריה שאמר לו זה ההר שאמרתי לך. (יא) ויקרא אליו מלאך ה' מן השמים. ולמה מן השמים ולא ירד למטה לפי שהיה הדבר נחוץ אולי ישחטנו בינתיים: (יב) אל תשלח ידך אל הנער. במדרש יש שהפך ידו וראה שאין בידו מאכלת אמר אינו כדאי לקרבן ובקש לחונקו אמר אל תעש לו מאומה: כי עתה ידעתי. פי' הרמב"ן כי עד עתה היתה יראתו בכח ולא יצא אל הפועל ועתה במעשה הגדול הזה יצאה אל הפועל: (יג) והנה איל אחר. פי' ר' אברהם ראהו אחר שנאחז בסבך בקרניו. וי"מ אחר שראהו תחלה שהיה מותר הולך ורועה ראהו עתה נאחז בסבך כדי שיהא נקל לו לקחתו. (טז) יען אשר עשית את הדבר הזה. כבר הבטיחו שירבה זרעו ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת הים והוסיף לו עתה שנשבע בשמו הגדול וירש זרעו את שער אויביו ושלא יגרום החטא שיכלה זרעו או שיפול ביד אויביו: (כ) ויהי אחרי. פירש"י אחר העקידה מיד שהיה אברהם מהרהר ואומר וכו'. אע"ג דאמרינן כל מקום שנאמר אחרי מופלג י"ל כל מקום שנאמר אחר סמוך אחרי אפשר מופלג ואפשר סמוך: הנה ילדה מלכה גם הוא. כתב הרמב"ן נראה מפשט הפסוק שלא ידע באחד מהם בלתי היום ואם היתה פקודתם בימי בחרותם אי אפשר שלא שמע עד היום כי לא היה מהלך רב ביניהם והנה אברהם בצאתו מחרן בן ע"ה שנה וגם נחור זקן ואשתו אינה בחורה אבל נעשה להם נס ונפקדו בימי הזקנה וזהו ילדה מלכה גם היא שנפקדה כאחותה: (כא) קמואל אבי ארם. כתב הרמב"ן הזכיר ארם כדי להזכיר קמואל כי היה ארם בנו נכבד מהאב ואולי קמואל אחר היה בעולם בדורם ולכך הוצרך לייחס זה: (כג) ובתואל ילד את רבקה. לא הזכיר לבן אפי'

אם היה גדול ממנה כי עיקר הפרשה לא באה אלא בשביל רבקה: (כד) ופילגשו ושמה ראומה]. סיפר הכתוב כל הבשורה שבשרו לאברהם בבנים. ויתכן שנכתב זה להודיע כל יחוס נחור פי' כי כולם ראויים לידבק בזרעו של אברהם ועליה' נאמר כי אל ארצי ואל בית אבי תלך ולקחת אשה לבני ליצחק:

חיי שרה

כג (א) ויהיו חיי שרה מאה שנה ועשרים שנה ושבע שנים. פירש"י לכך כתב שנה בכל כלל וכלל לומר לך שכל אחד נדרש לעצמו בת ק' כבת ך' לחטא ובת כ' כבת ז' ליופי. וכתב הרמב"ן דלאו מיתורא דשנה שנה דורש שכן דרך הלשון בכל מקום באברהם אע"פ שלא היו שוין בטובה וכן בישמעאל אע"פ שלא היו שוין שהרי רשע הי' בתחלתו אלא מייתורא דקרא דריש דקאמר שני חיי שרה שכללן יחד והשוה אותם. אית ספרים דגרסי בב"ר בת ק' כבת ך' ליופי ובת כ' כבת ז' לחטא והכי ניחא בת ך' היא יותר יפה מבת ז' שיודעת לקשט את עצמה: (ב) ויבא אברהם. פירש"י שבא מבאר שבע. כתב הרמב"ן ואין רצונו לומר שהוא דר בבאר שבע ושרה בחברון דהיאך היו דרים בשני מקומות אלא שהלך שם לצרכיו ושמע שם במיתת שרה ובא לספוד אותה. וי"מ שנתיישב שם תחלה וקודם שבא אחר שרה מתה בחברון. ובמדרש שבא מהר המוריה שבשמעת העקידה מתה כדאיתא במדרש וכתב הרמב"ן שלפי הנראה מן הפסוקים שאיווי העקידה היתה בבאר שבע שאם היה דר כדכתיב ויטע אשל בבאר שבע ועל כן עשה ג' ימים בדרך כי ארץ פלשתים רחוקה מירושלים שאלו היה בחברון אשר ביהודה קרובה היא לירושלים ובשובו מהעקידה הלך לבאר שבע מקום דירתו ואם כן לא נוכל לומר שבו בפעם מתה שרה כי איך יתכן שהוא דר בבאר שבע והיא בחברון אלא לאחר ימים רבים נסע מארץ פלשתים ובא לחברון ושם נפטרה הצדקת שהרי בבאר שבע ישב ימים רבים. אבל לפי המדרש שבשמעת העקידה מתה צריכין אנו לומר שאברהם ושרה בשעת העקידה היו בחברון ושם נלטוה ומה שאומר ביום השלישי וישא אברהם את עיניו וירא את המקום שלא רצה הקב"ה שיגלה לו המקום עד יום השלישי והלך סביבי ירושלים ולא נתגלה לו עד יום שלישי ואחר העקידה לא שב למקומו אלא הלך לבאר שבע לתת הודאה על ניסו ושם שמע במיתת שרה ובא וכן דעת כל המפרשים שהיה אברהם במקום אחר ובא. ולפי דעתי כי היה לשרה אוהל שעומדת בו היא ואמהותיה ומתה באוהל שלה ובא אברהם מאהלו לבכותה. או שיהיה פי' ויבא לומר שנתעורר בהספד הזה והתחיל לעשותו כי כל מתעורר במלאכה נקרא בא אליה כמו ששנינו בא לו לגרה בא לדופן השמאלית וגם כן בלשון הפסוק אם שכיר הוא בא בשכרו שבא למלאכה ההיא ועשה אותה ולא יתכן בעיני לומר שבא מעיר אחרת לחברון שאלו היה כן היה מזכיר אותו המקום והיה אומר וישמע אברהם ויבא ממקום פלוני: לספוד לשרה ולבכותה. ולא אמר לקוברה כי עדיין לא היה לו מקו' לקוברה ולא היה יודע אם יקברנה עתה כי אולי לא יהיה לו מקום: (ד) גר ותושב אנכי עמכם. פי' גר אני בארץ הזאת ואין לי מקום קבורה ואם אקבור בשדה של אחר יבא בעל השדה ויחרוש ויוציא העצמות. והרמב"ן פי' היה מנהג להיות קברות לכל בית אב לבדו וקבר אחד ידוע לגרים הבאים שם ועל כן אמר אני גר שבאתי מארץ אחרת ולא ירשתי קברות אבותי ובאתי להתיישב עמכם תנו לי אחוזת קבר כאחד מכם להיות לי לאחוזת עולם ואיני שואל מכם לא נחלת שדה ולא נחלת כרם והם חשבו שביקש מתנה בשביל שאמר תנו לי והם אמרו לו נשיא אלהים אתה בתוכינו תקח לך כל בית הקברות ויהי' לך לאחוזת עולם. וי"מ שאף הם לא אמרו ליתן לו קבר מיוחד לעצמו אלא אמרו במבחר קברנו באחד מקברנו קבור מתיך ועל כן חזר ואמר להם ואקברה מתי מלפני שיהיה לי אחוזת קבר לבדי. א"נ מלפני כי אם לא תשמעו לי ליתן לי מקום קבר אקברנו בארון בביתי. א"נ פי' מתי אשר לפני ואני צריך למהר ולקוברו: (ח) ופגעו לי בעפרון בן צחר. לפי שהיה עשיר והיה לו גנאי למכור שדה אבותיו לכך הוצרך להרבות עליו רעים לפייסו ולא פייסו אלא בדינרי כסף. וי"מ לפי הפשט ופגעו לי פי' הקיפו הדרך כאלו אתם פוגעים בו שלא יבין שבשבילה באתם לדבר ויעלנה בדמים: (ט) ויתן לי את מערת המכפלה. וכן בכסף מלא יתננה לי אמר לשון נתינה ולא הזכיר מכירה לומר שאף המכר אני חושב כאלו נותנו לי במתנה: את מערת המכפלה. פרש"י שכפולה בזוגות. וכתב הרמב"ן ואינו נכון כי הכתוב אומר שדה עפרון אשר במכפלה אלמא שהוא שם המקום אשר המערה בו ואינו צורך לבקש טעם לשם המקומות. ובב"ר שכפל הקב"ה את קומתו של אדם הראשון וקברו שם ולפי זה היה שם המקום נקרא כן מעול' ולא ידעו טעמו כי עפרון בדמי השדה מכר לו הכל על דעת שאין בו קבר: אשר בקצה שדהו. פי' שאין לו לחוש שאצטרך לעבור דרך עליו כי היא בקצה שדהו וגם אינה חשובה בעיניו כל כך כי הקצה אותה לבד ואינו עובדה. ואברהם לא ביקש ממנו אלא המערה וישאר השדה לעפרון והוא השיב דרך מוסר או דרך ערמה למכור גם השדה להעלותה בדמים כי לא יתכן לאדם נכבד כמוהו שיהיה לו המערה לאחוזת קבר והשדה לאחר ואברהם שמח בדבר והודה לדבריו ואמר נתתי כסף השדה: (י) לכל באי שער עירו. ולגבי שכם כתיב לכל יוצאי שער עירו לפי שאברהם כיון לפרסם לכל באי שער העיר אף לנכרים וגם כי הקרובים פסולים להעיד לכך קרא לכל באי שער העיר: (יא) לעיני בני עמי. פי' כולם עדים ויודעים בדבר ואל תירא שאכפור בך או שאחזור בי ואברהם לא עשה כן אלא אחר ששקל לו הכסף החזיק בשדה ובמערה והקימוהו ברשותו לעיני בני העיר וכל באי שער העי' והסוחרי' והגרים הנמצאי' שם: (יג) נתתי כסף השדה קח ממני. פי' אתה אומר נתתי לא כי אלא כסף השדה קח ממני: (טו) ארבע מאות שקל כסף. לפי' התרגום היתה שוה כל כך וחכמים דרשו שהעלה לו בדמים ודיבר הרבה ועשה מעט. וה"ר מאיר אמר שמתחלה לא אמר לו לתן לו בחנ' אלא המערה כי לא שאל אברהם אלא המערה וכן עשה ונתנה לו בחנם והכסף ששקל לו היה דמי השדה. והרמב"ן כתב על דרך הפשט אומר ארץ ארבע מאות שקל כסף לומר בכך קנו אותה עפרון או אבותיו: (יז) ויקם שדה עפרון. פי' אחר שנתן הכסף קנוה בידו אבל עדיין לא עשה חזקה להיותה בית הקברות לכן אמר אח"כ ויקם השדה והמערה אשר בו לאחוזת קבר שאחר כך החזיק בה לעשותה בית הקברות על כן כתב מאת בני חת אע"פ שלקחה מעפרון בעליו לא היה ראוי לעשות' בית הקברות בלא רשות כל אנשי העיר: (יט) ואחרי כן קבר. פי' ה"ר מאיר בכל הפרשה אמר אברהם לשון יחיד תחלה ואקבר' מתי מלפני על מת אחד והשיבו לו דרך מוסר קבור מתיך אף אם הם רבים וכן אחר כך אם יש את נפשיכם לקבור את מתי מלפני ועפרון השיבו נתתיה לך קבור מתיך וכן ואקברה את מתי שמה לשון יחיד והוא השיבו ואת מתך קבור אף אם הם רבים: ואחרי כן קבר אברהם את שרה אשתו אל מערת שדה המכפלה וגו' הוא חברון בארץ כנען. מבאר השדה והמקום והארץ בעבור שכל הפרשה הזכירה בבני חת ועפרון החתי לפיכך הזכיר כי היא ארץ כנען אשר היא ארץ ישראל וכן אמר בתחלת הפרשה היא חברון בארץ כנען והכל לבאר שהצדקת נקברה בארץ ונכתבה זאת הפרשה להודיע חסדי המקום עם אברהם שבא לגור בארץ וקראוהו

נשיא אלהים ועשאוהו אדון עליהם ושבחו קיים לו ואגדלה שמך והיה ברכה ושאשתו נקברה בנחלת השם ועוד כי רצה להודיענו מקום קבורת האבות כדי לכבדו כאשר אנחנו חייבין לכבד מקום קבורת אבותינו הקדושים:

כד (א) ואברהם זקן בא בימים· סמך זה אחר מיתת שרה לומר שכיון שמתה שרה קפצה עליו זקנה וזהו שאמרו חכמים אין אשה מתה אלא לבעל' ואע"ג דכתיב לעיל ואברהם ושרה זקנים באים בימים חזר לומ' ואברהם זקן לפי שחזר לבחרותו כמו שרה ואמר שאחר כך חזר להיות זקן. א"נ להסמיכו לואשביעך לומר שבשביל שהיה זקן השביעו שחשב אם ישלחנו לארץ מולדתו אולי טרם שיחזור השליח ימות שראה את עצמו זקן והב"ה אמר ואתה תבוא אל אבותיך בשלום ואם לא השיא את יצחק ויראה לו בנים אין כאן שלום דכתיב וראה בנים לבניך שלום על ישראל ואם לא עכשיו אימתי. א"נ לרבותא אע"פ שאברהם זקן ולא היה יכול עוד לטרוח לצאת ולבוא אעפ"כ לא חסר לו כי וה' ברך את אברהם. ובב"ר פריך לה ומשני כאן זקנה שיש לה לכלוך שפי' בא בימים כבר בא לימים מרובים ולהלן אמר זקנה שאין בה לכלוך שפי' באים בימים בתחלת ימי הזקנה כי באים מורה על ענין עומד כמו הבאים בשערים האלה ובא משמע כבר בא ועבר כמו בא אחיך: וה' ברך את אברהם בכל. בעושר ונכסים ואורך ימים ואת כל חמדת האדם ולא היה חסר אלא שיראה בנים לבניו שינחלו כבודו ולזה התאוה על כן ויקרא אל עבדו: (ב) שים נא ידך תחת ירכי. להשביעו במילה. אע"ג דיד לאמה תקצץ שאני אברהם דזקן היה וליכא למיחש להשחתת זרע. ור' אברהם כתב שהיה דרך בימים ההם לשום ידו תחת ירך מי שהוא ברשותו כלומר אם אתה ברשותי שים נא ידך תחת ירכי והאדון יושב וירכו על היד כלומר הנה ידי תחת רשותך לעשות רצונך: (ג) ואשביעך. כדי שלא תאמר האשה האיך אלך על הספק אולי כשאבא שם לא יחפוץ בי על כן נתן בידו נוסח השבועה לומר שהכל בידו להשיאו למי שירצה: אשר לא תקח אשה לבני מבנות הכנעני. ראוי היה להשביע ליצחק שלא ישא אשה מבנות כנען אבל היה ברצונו לשלוח בחייו לארצו ולמשפחתו ולהשביע העבד שיעשה כן או בחייו או אחרי מותו ולכך הוצרך עכ"פ להשביע העבד וכיון שהשביע העבד לא הוצרך להשביע ליצחק כי ידע שלא יעבור על דעת אביו. א"נ שעשה העבד אפטרופוס וצוה לו שישיא ליצחק כרצונו וינחיל לו נכסיו על מנת כן ועל כן הזכיר המושל בכל אשר לו. וי"מ שיצחק לא היה שם והוא מפחד הזקנה מיהר בענין וכן נראה מן הפסוק שלא היה שם דכתיב ויצחק בא מבוא ואית' במדרש שהיה בג"ע שכשהעלהו אברהם לעולה חבל בו מעט והכניסו לג"ע לרפאותו. א"נ שהלך להחזיר הגר לאביו: ואשביעך בה' אלהי השמים ואלהי הארץ. לפי שבשמים גוזרי' זווגים בארץ: (ה) אולי לא תאבה האשה. פי' האשה שאדבר בה או האשה שתהא ראוי' לו: (ז) אלהי השמים. הכא לא אמר אלהי הארץ פירש"י כשלקחו מבית אביו עדיין לא הרגילו בפי הבריות. והרמב"ן פי' שאז היה דר בחוצה לארץ או באור כשדים וכן אמרו הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה: אשר לקחני מבית אבי ומארץ מולדתי. פי' רש"י מבית אבי חרן ומארץ מולדתי אור כשדים. והקשה הרמב"ן כשאמר לו אל ארצי ואל מולדתי תלך יהיה פירושו אור כשדים וחלילה שיתערב זרע קודש בבני חם הפושע ועוד למה יקרא חרן ארצו בשביל שגר בה והלא ימים רבים גר בארץ כנען ולא נקראת ארצו ופי' הוא אל ארצי ואל מולדתי שהם מולדתי והיא ארם נהרים שהם משפחתי מעולם ואמר ולקחת אשה לבני משם שאף שמה לא אחפוץ בכל אנשי ארצי אלא במקצתם והיינו מבית אבי. וכן מפורש בפ' דר' אליעזר ולקחת אשה לבני ממשפחתי: אשר לקחני מבית אבי. פי' לשון

הבטחה הוא כי הוא לקחני והרחיקני מבית אבי ואין לי עם מי אשיא את בני: ואשר נשבע לי לאמר לזרעך אתן הארץ. וכתיב כי ביצחק יקרא לך זרע ועל כן אני בוטח בו כי הוא ישלח מלאכו לפניך. א"נ לכך אמר אשר לקחני מבית אבי ואי אפשר להשיב בני שמה שהרי הוא לקחני משם על כן אני אומר לך שלא תשיבהו שמה: (ח) ונקית משבועתי זאת. פירש"י וקח לו מבנות ענר אשכול וממרא. והקשה הרמב"ן שחלילה לו לקחת מבניהם שמבני כנענים הם כדכתיב ממרא האמורי אדרבה בב"ר מפרש שעיקר אזהרה היתה עליהם דכתיב אשר אנכי יושב בארצו והוצרך להזהיר עליהם יותר לפי שהיו בעלי בריתו וכ"ש על האחרים אלא ונקית משבועתי זאת היינו הוא פטור ואברהם היה יודע ביצחק שישמע לאביו ויזהר מהם וילך אל ישמעאל או בנות לוט ויתר העמים. א"נ השבועה היתה על הכל שלא יקח מבנות כנען ושיקח מבית אביו ואם לא ירצו ליתן מבית אביו נפטר מאותה שבועה אבל שבוע' שלא יקח מבנות כנען במקומה עומדת ועל כן אמר משבועתי זאת ואמר העבד אפנ' על ימין או על שמאל ולא אמר אשובה לי: (י) ובל טוב אדוניו בידו. פירש"י שטר מתנה שכת' ליצחק כל אשר לו. ולפי זה מלת ויקח נמשכת ופי' כל טוב אדוניו לקח בידו והאי דכתיב לקמן ויתן אברהם כל אשר לו ליצחק אע"פ שכבר כתבו לו החזיקו בהם בשעת מיתתו שלא יערערו עליו. וי"מ שהעבד כשהשביעו לקח עשרה גמלים מגמלי אדוניו כי כל טוב אדוניו בידו והוא פקוד בכל לקחת כל אשר ירצה. והרמב"ן פי' לפי הפשט ויקח עשרה גמלים מגמלי אדוניו וכל טוב אדוניו בידו שהיו באלו עשרה גמלים כל הטוב שבבית אדוניו ממגדנות ומפירות: (יג) הנה אנכי נצב על עין המים. אמר בכאן אוכל לבדוק בה אם היא צנועה כי אם היא מתנהגת בבית בצניעות על פי אמה היא עושה אבל בכאן אם היא מתנהגת בצניעות מחמת עצמה היא עושה כן: (יד) אותה הוכחת לעבדך ליצחק. פירש"י ראויה היא שהיא גומלת חסדים וראוי' ליכנס בביתו. והרמב"ן פי' שהוא מתפלת העבד שאמר הקרה נא לפני המקרה שתהיה הנערה אשר אומר אליה אותה שהוכחת לעבדך ליצחק ועשה בזה חסד עם אדוני אברהם כי בה אדע אם עשית חסד עמו אם היא ממשפחתו וטובת שכל ויפת מראה. וא"ת למ"ד בפרשת מכשף בני נח מוזהר וכתיב שם לא ימצא בך מנחש ואמרינן כל נחש שאינו כאליעזר עבד אברהם וכיונתן בן שאול אינו נחש וי"ל שלא נתן לה הצמידים עד ששאל אותה וידע בת מי היא אע"ג דכתיב ויקח האיש נזם זהב והדר כתיב בת מי את אין מוקדם ומאוחר וכן מוכח קרא דכתיב ואשאל אותה ואתן. א"נ הכי פירושו ויקח האיש נזם זהב ושני צמידים שיהיו על ידיה אחר שישאל מדלא כתיב ויקח ויתן הנזם על אפה ויתן שני צמידים על ידיה ופי' ויקח שלקחם מכיסו להיותם מוכנים ליתנם לה. א"נ לא חשוב נחש אלא מי שסומך על הנחש אבל אליעזר ויהונתן לא סמכו על הנחש אלא אליעזר עשאו סימן ויהונתן לא עשאו אלא לזרז הנער. וכתב ר' אברהם רבים יתמהו ואמרו שלא עשה כהוגן ולא ידעתי למה שאלו תמצ' הנערה אשר תשקהו ממשפחה אחרת יניח אותה ולא הפסיד כלום כי פי' ויאמר לה בת מי את וכבר אמר לה קודם שיתן לה כלום: (טז) בתולה ואיש לא ידעה. פי' רש"י אפי' שלא כדרכה וי"מ שלכך אמר ואיש לא ידעה שאפשר שידעה איש ועדיין היא בתולה כגון פחותה מבת ג' שבתוליה חוזרין: (יז) וירץ העבד לקראתה. לפי שראה שעלו המים לקראתה מדכתיב ותמלא כדה ותעל ולא כתיב ותשאב ותמלא אלמא לא הוצרכה לירד ולשאוב ולא נעשה לה נס רק בפעם ראשונה כדי שיכיר בה דהא כתיב בתר הכי ותשאב לכל גמליו. אע"ג דבסיפור אליעזר כתיב ותרד העינה ותשאב חשב אולי לא יאמינו

לו ולכך לא רצה לומר הנה שאירע לו: (כג) מקום לנו ללין. פי' להלין הבהמות והיא השיבה גם מקום ללון אתם והבהמות גם הוא לא שאל אלא מקום הלינה והוא יוציא משלו והיא אמרה גם תבן גם מספוא רב עמנו ואינו כבוד אבי שתוציא משלך בביתו: (כד) בת בתואל אנכי בן מלכה אשר ילדה לנחור. בעבור שהיו לנחור בנים מפילגשו ראומה יחסו לעולם בתואל בן מלכה לומר שהוא בן הגבירה ובעבור שהנערה הזכירה שם אביה תחלה בת בתואל אנכי בן מלכה כי כן דרך הנערות כמו ותגד לבית אמה לכך החזיר הכתוב למעלה בספור הענין לומר כי הוא בן מלכה אשת נחור אבל העבד אמר ותאמר בת בתואל בת נחור תיקן הדבר בדרך מוסר להזכיר האב תחלה ואמר אשר ילדה לו מלכה לו' שהוא בן הגבירה: (כט) וירץ לבן. יש מקשי' דכתיב וירץ ובתר הכי כתיב ויהי כראות את הנזם ומתרצים דכך היה כששהתה כל כך רץ לבן אחריה דרך גנות ופרדסים כדי למהר לבקשה והיא חזרה בנתיי' דרך הישר ולא פגע בה כי הלכה דרך הישר והגידה לאמה אז חזר גם הוא וראה את הנזם והצמידים ואז חזר ואמר אליו בא ברוך ה'. ואינו קשה כלום דהכי פירושו וירץ לבן למה ויהי כראות את הנזם: (לב) ויבא האיש הביתה. זה אליעזר: ויפתח הגמלים ויתן תבן ומספוא לגמלים. זה חוזר על לבן שעשה דרך מוסר עם אורחיו ונתן להם מים לרחוץ רגליהם כי רחוק הוא שיהיה אליעזר נותן מים לרחוץ רגליו ורגלי האנשים: ויפתח הגמלים. שהתיר מוסרי לוארם כי המנהג להוליכם קשורי' או שהיו הולכים אגודים במושב המרכבה שאליהם: (לט) אלי לא תלך. אלי כתיב פרש"י שהיתה בת לאליעזר ובקש שישאנה יצחק וא"כ היה לו לראשון להיות חסר אלא לא מלאו לבו לומר שישא יצחק בתו עד שאמר לו לבן בוא ברוך ה' ואמר מעתה אני מבורך אולי ישא יצחק בתי: (מ) ישלח מלאכו. פי' המיוחד לכך כמו כי ילך מלאכי לפניך אבל לא אותו שה' בו מלאך דכתיב ושלחתי לפניך מלאך וכאן כתיב מלאכו שנים אחד לשומרו ואחד לסייעו: (מה) והנה רבקה יוצאת. כי בהיותו בבית שמע ששמה רבקה או אולי היא הגידה לו שמה אע"פ שלא נכתב: (נג) ויוצא העבד כלי כסף וכלי זהב ובגדים ויתן לרבקה. שהיא תוליכם עמה אבל לאחיה ולאמה לא נתן אלא מגדנות ולא כלי כסף וזהב שאם יתן להם ישארו שם: (נה) ויאמר אחיה ואמה תשב הנערה. פירש"י ובתואל היכן היה שמת. ולפי הפשט ניחא כי בתואל אמר הנה רבקה לפניך ועל כן אמר אחיה ואמה שאינו טוב שתלך מיד אלא תשב אתנו ימים או עשור. ור' אברהם אמר הם שדברו והם שקבלו המגדנות והאב היה מחרים ואפשר שלבן היה גדול מאביו בכבוד וחכמה וכן כתיב ויען לבן ובתואל: (נז) ויאמרו נקרא לנערה ונשאלה את פיה. פי' אם אמת הוא כמו שאמרת שנזדמנה לך ושאלוה ג"כ התלכי עם האיש הזה. א"נ התלכי עם האיש הזה או אם תרצה אחד משלנו שילך עמך ותאמר אלך עמו כי הגון הוא וגם אלך מיד ולא אחוש להתאחר בשביל תכשיטין: (סא) ויקח העבד את רבקה וילך. לספר זריזותו כי אחרי צאתם מן העיר ותלכנה כל הנשים אחריהם לקח את רבקה ולא נפרד ממנה לשומרה מכל מכשול. א"נ בשביל שהלכו עמה אמה וקרובותיה ולא יכלו לעוזבה כי נכמרו רחמיהם עליה אמר ויקח את רבקה מידם ואמר חזרו בכם. ור' אברהם פי' שהיה הולך עם רבקה ולא הרגיש עד שבא יצחק ופגע בו: (סב) ויצחק בא מבוא באר להי רואי. כתב ר' אברהם מבוא שם מקום ונקרא באר לחי רואי שיש לו שתי שמות. והרמב"ן פי' שבא עתה מבא מבאר לחי רואי שהיה מבאר לחי רואי שהלך שם ואלו אמר בא מבאר לחי רואי היה משמע שעיקר דירתו היה שם ולכך אמר מבא לומר ששב לעירו מציאתו שבא אל באר לחי רואי לפי שעה כי הוא יושב בארץ הנגב ושם דירתו. ויתכן כי שם היה לו מקום קבוע בתפלה בשביל שנראה שם המלאך והוא יושב בארץ הנגב קרוב לאותו מקום והנה בא מהבאר אל עיר אחרת אשר היתה בדרך עירו ויצא לפנות ערב לשוח בשדה עם רעיו אשר שם ומצא העבד ורבקה והלכו ביחד לעירו: (סג) לשוח בשדה. לשון תפלה. אע"ג דאמרינן חציף אינש דמצלי בבקתא שאני הכא שהיה בהר המוריה כדאמרינן לא כיצחק שקראו שדה. א"נ בבקעה שהוא פרוץ מקום עוברים ושבים אבל בשדה אין לחוש: (סד) ותרא את יצחק ותפול. פירש"י שראתה אותו הדור ונתביישה ממנו. ור' אברהם אמר הפסוק שהוא אחריו הוא מוקדם לו כי קודם שאלה מי הוא ופי' ותאמר אל העבד וכבר אמרה. וכתב הרמב"ן אין אנו צריכין לערב כאן המקראות אלא כשראתה שבא כנגדם ידעה שבא אליהם לקראת בשלומם או להביאם לביתו ועשתה דרך מוסר להכנע מפניו: ותפל מעל הגמל. פירש"י שהשמיטה עצמה לארץ כתרגו' ואתרכינת הטית עצמה לארץ ויט שמים וארכין. וכתב הרמב"ן לא שהשמיטה עצמה לארץ שאין זה הטייה אלא נפילה אבל מעל הגמל אשר היא רוכבת עליו הטית עצמה לצד אחר להסב פניה ממנו: (סז) ותהי לו לאשה ויאהבה. אונקלוס נתן טעם למה הוצרך לומר שאהבה ופי' הטעם ויאהבה לפי שהיתה צדקת כשרה אמו. והרמב"ן כתב לכך הזכיר האהבה וכתב וינחם לומר שיצחק נצטער מאוד במיתת אמו ורחק ממנו מנחם עד שניחם באשתו באהבתו אותה:

כה (א) ושמה קטורה. פירש"י זו הגר ונקראת קטורה שמעשיה נאים כקטורת. ומה שפי' לעיל ותלך ותתע שהלכה וחזרה לגילולי בית אביה צריך לומר שחזרה בתשובה. ואע"ג דמצרית היתה בשלמא תחלה נשאה ע"פ הדבור אבל עכשיו איך נשאה וי"ל כיון שנשאה בהיתר הותרה לו גם עתה. וראיתי בב"ר שגם עתה נשאה ע"פ הדבור והכי איתא התם רבא אמר זו הגר א"ל ר' נחמיה והכתיב ויוסף אברהם ויקח אשה א"ל ע"פ הדבור כמ"ד ויוסף אלי דבר עוד: (ב) ותלד לו את זמרן. והא דאמר אשר פדה את אברהם שפדאו מצער גדול בנים וחזינא הכא שהוליד בנים הרבה על בני קטורה ועוד שמחה לאיש הרבות בנים וי"ל שפדאו מצער של יוסף ודינה ובני יעקב: (ג) אשורים ולטושים ולאומים. פרש"י הם אומות. ותרגום אונקלוס למשריין ולשכונין ולנגוון אין לי ליישבו עם לשון המקרא. וכתב הרמב"ן ולי נראה שסובר אונקלוס באשורים שהם מחנות ושיירות הולכי דרך מעיר לעיר כמו שאומר ארחת ישמעאלי' ולשון באשורו אחזה רגלי לא תמעד אשוריו וסבר בלטושים שוכני אוהלים הנטושים על פני השדה והלמ"ד והנו"ן מתחלפים כמו נשכה לשכה ותרגום ולאומים ולנגוון בלשון איים ומלת היו עוררה אותו שהיה ראוי שיאמר כמו ומצרים ילד את לודים ואת ענמים: (ו) ולבני הפילגשים. ודאי הגר פלגש היתה אבל קטורה אשתו גמורה היתה שאלו היתה שפחתו בביתו ולקחה לו לפלגש לא היה אומר ויקח אשה ומה שקורא אותה פלגש לפי שנאמר לו כי ביצחק יקרא לך זרע ולא בזרע אחר לפיכך היו כל נשיו נחשבות אצלו כפילגשים שאין זרעם יורשים. והנה אברהם לקח לו מבנות כנען ואם תאמר שהיתה מצרית או מבנות פלשתים הנה לא שלח אל ארצו ואל מולדתו כאשר עשה בבנו כי איננו שומר רק זרע יצחק כי עליו נכרת הברית: (ה) ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק. יש מקשים מהא דאמרינן לא תיהוי בעבורי אחסנתא אפי' מברא בישא לברא טבא ומתרצי' דגר את הגר אינו יורש לא מדברי תורה ולא מדברי סופרים ומיהו תינח ישמעאל אבל מבני קטורה אכתי קשה ונראה לי שאינו קשה כלל משום שנאמר כי ביצחק יקרא לך זרע לא היה חושב האחרים כזרע

אף לענין הירושה. במדרש יש שם טומאה מסר להם פי' לפי שהיו קוראים לעצביהם בשם הגדול לכך למדם לקרות לע"ז שלהם. א"נ הכי פירושו מסר להם השם שאפילו בטומאתם יתעסקו בו ומה שלמדם השם והיה יודע שישתמשו בו מפני שראה אותם עוסקים בתרפים ומשתחוי' להם כדי שיגידו להם העתידות אמר להם הניחו אלו מלעובדם ואני אמסור לכם שם שאפילו בטומאה תוכלו להזכירו ותדעו בו העתידות: (ח) זקן ושבע. שראה כל משאלות לבו ושבע כל טובה והוא ספור חסדי המקום בצדיקים ומדה טובה שבהם שאינם מתאוים למותרות: (יא) וישב יצחק עם באר לחי רואי. קרוב למקום הוא. א"נ בעבור שאינו עיר אמר כן שנטה אהלו אצל המקום ההוא: (יז) ואלה שני חיי ישמעאל. כתב הרמב"ן לרבותינו בסיפור ישמעאל טעמים רבים. ובדרך הפשט כי הכתוב מספר בבני הצדיקים ותולדותיהם ומספר חייהם להודיע זרע הצדיקים ולא סיפר ימי עשו כי היה יותר מיעקב וכבר נשלם הספור במות יעקב ולא רצה לחזור אל חיי עשו שכבר הזכיר תולדותיו במקום הראוי להם. והנכון בעיני כי בעל תשובה היה וסיפר בו כמיתת הצדיקים: ויגוע. אמרינן דלא נאמרה גויעה ואסיפ' אלא בצדיקים אבל גויעה לחוד נאמרה אפי' במי שאינו צדיק. ופי' הרמב"ן הטעם כי גויעה פי' מיתה בלא חולי ובהמזכי' עמה מלת מיתה כמו וימת או ויאסף רומז לצדיקים כלומר שמת פתאום בלא חולי אבל כשאינו אומר אלא גויעה לבד הוא רומז לרשעים כלומר שנספהו כמו רגע ולא חלו בו ידים כאנשי דור המבול דכתי' ויגוע כל בשר וכאנשי דור המדבר דכתי' בגוע אחינו: ויאסף אל עמיו. כתב ר' אברהם יש אומרי' כי על כבוד הנפש הוא אומר כי בהיותו מתעסק עם הגוף הוא כחלק נפרד ובהפרד מן הגוף יאסף הכבוד אל עמיו. וי"א כי הוא משפט הלשון והטעם על לכתו על דרך אבותיו כאלו יתחבר אליהם כמו ואתה תבא אל אבותיך בשלום:

פרשת תולדות

(יט) **ואלה תולדות יצחק בן אברהם הוליד את יצחק.** פירש"י שצר קלסתר פניו של יצחק כשל אברהם שהכל מעידים שאברהם הוליד את יצחק. וי"מ שלכך חזר אברהם הוליד את יצחק דלא תימא לא הולידו אלא גדלו לכך נקרא על שמו כמו אלה בני מיכל אשר ילדה מירב. ור' אברהם פי' הוליד גדל ורבה כמו יולדו על ברכי יוסף כדכתיב וישלחם מעל יצחק בנו. והרמב"ן כתב כי הנכון כי חזר והתחיל באב היחס כי המנהג בכתוב לחזור באנשי המעלה אל ראש היחס ועשה כן בשביל שאמר ואלה תולדות ישמעאל בן אברהם ואם לא אמר אלא אלה תולדות יצחק בן אברהם בלבד א"כ השוה שניהם ביחוס ובמעלה ואף כי הקדים הבכור ועוד שהי' ראוי שיתחיל באברהם ויאמר אלה תולדות אברהם אלא שלא רצה לעשות כן שהי' צריך למנות ישמעאל ובני קטורה לכך חזר והתחיל אברהם הוליד את יצחק לומר כי הוא לבדו תולדותיו וכאלו לא הוליד לאחר שיחשבנו לכלום כי ביצחק יקרא לו זרע ועי"כ אמר למעלה אשר ילדה הגר המצרית שפחת שרה לאברהם לכבוד יצחק לומר שאין תולדות היחס לאברהם רק הם בני אמה: (כ) בקחתו את רבקה. פירש"י בת ג' שנים היתה כשנשאה. וקשה א"כ אמאי קרי לה נערה ועוד דבפ' הבא על יבמתו על הא דאמר מי ששהה עשר שנים עם אשתו ולא ילדה שיגרשנה פריך ונילף מיצחק שלא יגרשנה עד שישהא עמה ך' שנה קודם שיתפלל ומאי קושיא דלמא שאני יצחק שלא היתה ראוי' להריון עד ששהה לה י"ג שנים. בספרי יש שהיתה בת י"ד שנים כשנשאה ולפעמים המדרשים חלוקים ומיהו תימא לפי הספרי למה המתין לה ך' שנה להתפלל עליה: אחות לבן הארמי. כך דרך הכתוב לייחס על שם את הגדול כמו אחות נביות אחות אהרן אחות נחשון: (כא) ויעתר לו. ולא לה שאין חבוש מתיר עצמו: (כב) ויתרוצצו. פירש"י שהיו מריבין על שני עולמות. ולפי הפשט לפי שהי' עשו איש שעיר ויעקב חלק ושערות עוקצים ליעקב ולכך ברח מפניו: ותאמר א"כ. פירש"י אם כן גדול צער ההריון למה זה אנכי מתאוה להריון להעמיד י"ב שבטים שהיו עתידין לצאת ממנה אלא שעשו עקר השליא והאם שלה כדאיתא במדרש. וי"מ לפי שנתרוצצו בקרבה כי היתה קרובה שתפיל ותאמר אם כן שאני מפלת למה אני הרה לשוא. ור' אברהם פי' ששאלה לנשים אם אירע להם ככה ואמרו לה לא ותאמר א"כ למה אני משונה בהריון משאר הנשים. וי"מ לאחר ששאלה לנשים ואמרו לה לא אמרה א"כ למה זה אנכי מתאחרת לדרוש את ה' ותלך לדרוש את ה'. והרמב"ן פי' אם כן למה אני בעולם הלואי אינני שאמות: ותלך לדרוש את ה'. פירש"י מה יצא בסופה והלכה למדרשו של שם ואולי לא רצתה לילך לאברהם אע"פ שעדיין הי' חי שלא רצתה להודיע לו לצערה. והרמב"ן פי' לדרוש את ה' להתפלל על צערה כמו דרשתי את ה': (כג) שני גיים בבטנך. הודיע אותה שלא תפחד כי בשביל שהיא מעוברת תאומים הוא הרצון כי כן דרך הנשים המעוברות תאומים. א"נ הודיעה שלא הי' זה אלא לסימן שעשו מריבה בתחלת יצירתם לרמוז מה שיהי' בסוף ומעתה לא יעשו עוד זה ויפסק צערה: ורב יעבד צעיר. נדרש להכי ולהכי כפשטי' שרב יעבוד לצעיר וכן כמי ורב יעבדנו הצעיר וזהו אמלאה החרבה לא נתמלאה צור אלא מחורבנה של ירושלי'. וי"מ ורב לשון רבוי כמו ורב מהיות קולות אלקים פי' הרבה יעבוד לצעיר: (כו) וידו אוחזת בעקב עשו. לעכבו שיצא הוא תחלה. א"נ לעכבו כדי שיצא עמו ולא תצטער אמו פעם אחרת בשבילו בפתיחת הרחם: ויקרא שמו יעקב. פירש"י הקב"ה והכי איתא במדרש והא דאיתא בירושלמי אברהם ויעקב שאביהם קראו להם שם נשתנו יצחק שהקב"ה קראו לו שם לא נשתנה צריך לומר לפי שיצחק קרא לו הקב"ה קודם יצירתו לכך לא נשתנה אבל יעקב לא קרא לו שם עד אחר שנולד: (כז) ויגדלו הנערים. פירש"י עד י"ג שנה לא נודע מעשיהם אע"פ דכתיב ממעיך יפרדו מ"מ לא ניכר צדקותו של זה ורשעותו של זה עד אחר י"ג שנה. ומיהו קשה על מה שפי' שהיו בני י"ג שנה שהרי בו ביום מת אברהם ושנותיו קע"ה וכשנולדו הי' בן ק"ס ק' קודם שנולד יצחק וס' שנה אחר שנולד נמצא שהיו בני ט"ו שנה וי"מ שאותן ב' שנים הי' עשו עושה עבירות בסתר ולא נודע רשעותו ואע"פ שהי' אברהם אבינו חי מקרי שפיר שיבה טובה. ובמדרש יש שהיה יצחק בגן עדן ב' שנים אחר העקידה ואינו מונה אותם בחשבון שנותיו ונמצא שהי' לאברהם קס"ב כשנולדו יעקב ועשו. ואם תחשוב שנים מקוטעות להיות יום אחד בשנה חשוב שנה משכחת לה כגון שהי' ליצחק ס"א שנים פחות יום אחד והיה לאברהם קס"א פחות יום אחד וכשמת אברהם היה לעשו י"ג שנה וב' ימים נמצא שנכנס אברהם יום אחד בשנת קע"ה וחשב ליה שנה אלא שקשה לומר שמת יום אחד בשנה משום דכתיב את מספר ימיך אמלא ועוד הכא חשיב יום א' בשנה וגבי יצחק שנולדו לו בשנת ס"א פחות יום אחד לא חשיב לי' שנה: (כח) כי ציד בפיו. ות"א שמצידו היה אוכל והמקר' חסר הנתינ' ופי' כי ציד יתן בפיו. א"נ כי ציד בפיו של יצחק שהיה רגיל לאכול ציד ולכך היה אוהב לעשו שהיה יודע ציד. והרמב"ן פי' שהוא מליצה כלו' עשו ציד בפיו של יצחק שמכניס האיש למעשיו לתדירותו וכמוהו רבים: (כט) ויבא עשו מן השדה והוא עיף. שאחזו בולמוס וזהו שאמר הנה אנכי הולך למות שאם לא יאכילנו מיד ימות. ולמה לו אז בכורה. ובמדרש יש שטעה בשדה כדרך צדי חיות שהולכים ביערים

לצוד וכלתה נפשו למות ומלא את יעקב בשדה רועה צאן אביו ועל כן אמר הנה אנכי הולך למות. שאין כאן מי שישיב נפשי אלא הוא וניחא נמי שאמר הלעיטני שעיפה נפשו מעינוי הדרך עד שלא יכול להשיב ידו אל פיו: (ל) מן האדום האדום הזה. י"מ שהאדום האחרון חוזר אל עשו הלעיטני נא מן האדום שאני האדום הזה: (לא) מכרה כיום. פירש"י כיום שהוא ברור כן מכור לי מכירה ברורה. ופשוטו של מקרא כיום כעת הזאת כמו קטר יקטירון כיום את החלב. ואונקלוס תרגם כיום דילהן בעבור היות המכירה אחרי מות אביו אמר מכור לאיזה יום שתי' שתחול אז המכירה. ופי' כיום כמו ביו' פי' באיזה יום שתבא בו הבכורה שתהיה שלי. וי"מ כיום פי' המכר אינו אלא ליום שאתה קרוב למות וטוב שתטול בה מעט שבלאו הכי לאחר שתמות הכל שלי והוא מודה לדבריו ואמר הנה אנכי הולך למות. תימה מה מכר שייך בבכורה שאינו דבר שנתפס בקנין ואי משום ירושת פי שנים הא קיימא לן מה שאירש מאבא מכור לך לא אמר כלום ויש מתרצים משום שיעקב היה ראוי להיות בכור שנולד מטפה ראשונה אלא שעשו יצא ראשון משל למי שנתן שני טיפין בשפופרת הנכנס אחרון יצא ראשון ולא נקרא בכור בפטר רחם תליא מלתא ועשו פטר הרחם תחלה. וי"מ שיעקב חשב שיצחק יתן לו כל אשר לו בחייו כאשר עשה אברהם ליצחק וקנה הבכורה כדי שלא יהיה לעשו פתחון פה כל כך לערער. וי"מ בכורתך פי' גדולתך שצריך הקטן לנהוג גדולה ושררה לאחיו הגדול לקום מפניו ולכבדו וז"ש שימכור לו. וי"א שלא קנה ממנו אלא מה שאירש מאבא היום ולכך חל הקנין וזהו מה שאמר מכרה כיום ועשו בבזותו הבכורה אמר אתה שואל מה שאירש מאבא היום הנה אנכי מוכרה לך לעולם ואע"פ שמשם ואילך לא היה מקום לחול הקנין בכולו מ"מ כיון שעל מה שאמר כיום חל הקנין נתפס הקנין בכולו וזהו שאמר ויעקבני שלא שאל אלא כיום כדי שיחול הקנין: וא"א הרא"ש ז"ל מדקדק מכאן מי שמוכר לחבירו דבר שאין הקנין חל עליו כגון מה שאירש מאבא או מי שמוכר מלוה על פה שיש לו על אחרים שאינה נמכרת ונשבע עליו שהמכר חל מכח השבועה לא מיבעי' שכופין אותו לקיימו בשביל שבועתו אלא אפי' שם מכר עליו כדחזינא הכא דקרי ליה מכר בשביל השבועה: (לד) ויעקב נתן לעשו להם. י"מ שזה שנתן לו לאכול לא היה חליפי הבכורה אלא כדרך בני אדם שגומרין שאוכלין ושותין אבל מה שנתן לו חליפי הבכורה לא פי' הכתוב: ויבז עשו את הבכורה. כתב ר' אברהם שבזה אותה בשביל שלא היה ליצחק ממון והביא ראיה לדבריו שיצחק אהב את עשו בשביל צידו ואלו היה לחם בבית לא היה מוכר בכורתו בשביל נזיד וגם אלו היה אוכל בכל יום מטעמים מהו שתאוה לציד ואיך שלחה רבקה ליעקב בידים ריקניות שאמר ונתן לי לחם לאכול ובגד ללבוש. והרמב"ן אמר עליו שנשתבש שהרי אביו הניח לו עושר גדול ואיך אבד את העושר ההוא מיד כי זה היה מיד אחר מיתת אביו ועוד כי כתיב אחרי מיתת אברהם ויברך אלקים את יצחק וברכת השם היא תעשיר ומה שלא שלחה רבקה את יעקב בכסף וזהב כי בורחת היה ואלו נתנה לו כסף וזהב היתה מוספת בו קנאה לארוב לו ולהורגו ויצחק אהב הציד כדרך המלכים ואמר לברכו אחר עשות לו המטעמי' שרצה ליהנות ממנו שתהא נפשו קשור' בנפשו בעת ההנאה ויברך אותו בחפץ מלא ורצון שלם אלא הכתוב מעיד על פחזותו שבזה הבכורה על פת לחם:

כו (א) מלבד הרעב הראשון. כתב הרמב"ן אולי לא היה רעב בעולם עד אברהם על כי מונה הכתוב ממנו כי מה צורך להזכירו עתה. ויתכן כי לכך הזכירו כי היו זוכרים אותו ואומרי' שבעבורו ירד אברהם למצרים. ושם נעשה לו כבוד גדול ולכך היה חפץ יצחק לילך בדרך אבותיו עד שנא' לו אל תרד מצרימה וטעם המניעה כמו שפי' רש"י שאמר לו הקב"ה אתה עולה תמימה ואין חוצה לארץ כדאי לך. ומה שפי' רש"י לקמן ויזרע יצחק בארץ ההיא אע"פ שאינה חשובה כארץ ישראל פי' שאינה חשובה כעיקר ארץ ישראל אבל לעולם מארץ ישראל היתה. וי"מ שלכך מנעו מלירד מצרימה לפי שכבר נגזרה גזירת השעבוד ואלו היה יורד שם לא היה יכול לצאת משם עד קץ. וכתב הרמב"ן כי גם זה סימן לבנים כי גלות אברהם למצרים מפני הרעב סימן לבניו שיגלו שם ולכתו אל אבימלך לא היה גלות כי שם היה יושב ברצונו אבל ירידתו של יצחק מפני הרעב רומז לגלות כי גלה ממקומו בעל כרחו וגלותו היה לארץ פלשתים שהיא ארץ מגורי אבותיו ורומז לגלות בבל שהיה מקום מגורי אבותינו שהיו בארץ כשדים והגלות ההוא דומה למעשה יצחק כאשר לא לקחו אשתו ולא היה לו שם רק פחד וגלות ומתחלה אמר הנוגע באיש הזה ובאשתו מות יומת וחזר בו ואמר לך מעמנו ואחר כן חזרו אליו בברית כך גלות בבל גלו שם מפני זלעפות רעב ולא עבדום ולא ענום אלא היו גדוליהם שרים למלכות ואחרי כן אמרו מי בכם מכל עמו יהי אלקיו עמו ויעל והזהירו עליהם שרי עבר הנהר והפחות ואחרי כן בטלו הבנין ואחרי כן חזרו ונתנו רשות בבנין: וילך יצחק אל אבימלך. אפשר כי הוא אבימלך שהיה בימי אברהם או שכל מלך פלשתים בעת ההיא יקרא אבימלך וכן בימי דוד נקרא אבימלך ובעבור כי היה דעתו לרדת למצרים הלך לאבימלך אולי ייטיב עמו ואבימלך בעבור הברית לא נגע בו ולא בביתו כלל אלא שאנשי המקום בקשו ממנו דרך שאלה על אשתו ואמר אחותי היא ואעפ"כ לא נגע בה המלך ולא איש מאנשיו כי היו נזכרים מענין אברהם ולכך אמר לו כמעט שכב אחד העם אע"פ שנזהרנו שלא נגענו בה אבל קרוב הי' שישכב בה אחד מאנשי הארץ והיית מביא עלינו חטא כאשר עשה אביך: (ב) שכון בארץ אשר אומר אליך. פי' הרמב"ן שאין זה ענין שיאמר לו בפעם אחת שכון בארץ אשר אומר אליך ומיד אחריו גור בארץ הזאת אלא כך פירושו אל תרד מצרימה ושכון בארץ אשר אומר אליך בכל פעם ופעם על פי ה' תחנה וגור עתה בארץ הזאת בארץ פלשתים כי לך ולזרעך אתננה ויתכן שיהיה וירא אליו מוקדם כי קודם לאתם מן המקום נאמר לו אל תרד מצרימה שכון בארץ אשר אומר אליך בהיותך שם וגור בארץ כנען עתה שכוללת ארצות רבים כי לך ולזרעך אתננה והיה נוסע ממקומו מפני הרעב ללכת בכל ארצות כנען לשכן בכל אשר יאמר לו ובבאו לגרר נאמר לו כאן. תשב ולא הוצרך לפרש כי ידוע שלא עבר על מצות השם: (ג) והקימותי את השבועה אשר נשבעתי לאברהם אביך. אין הקב"ה צריך להבטיחו שלא יעבור על שבועתו כי דבר פשוט הוא שלא יעבור ואין לאברהם זרע אחר לקיים בו השבועה אלא ביצחק כי עליו נכרת הברית אע"פ שביעקב הוצרך לומר כן היינו מפני שבא לומר שיתקיים בו השבועה ולא בעשו אלא פי' והקמותי הוא לשון שבועה שנשבע לו וזהו שנ' אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב ולא מצינו שנשבע ליצחק אלא הכא אע"פ שלא היה צריך כי תספיק שבועה שנשבע לאביו עשה הקב"ה כן כדי לכרות ברית עם כל אחד ואחד מהאבות להראו' כבוד ולהודיע שכל אחד היה ראוי לכך. ויתכן עוד שהוסיף ליצחק בשבועה הזאת שיתקיים ביצחק עצמו השבועה שנשבע לאברהם אביו שהי' הוא ברכה בעמים כאשר אמר לאברהם והתברכו בזרעך כל גויי הארץ. ויהיה פי' הכתוב והקימותי בך את השבוע' אשר נשבעתי לאברהם אביך פי' אתה תהיה ברכה בעמים וכן אמר עוד ביעקב ונברכו בך כל משפחות האדמה ובזרעך: (ה) עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמר משמרתי. פירש"י כגון גזירות להרחקה שניות לעריות ושבות לשבת. וכתב הרמב"ן א"כ לדעת רבותינו קיים אברהם כל התורה

וקשה א"כ היאך הקים יעקב מצבה ונשא שתי אחיות ועמרם נשא דודתו ומשה הקים שתים עשרה מצבות שכיון שאבותיהם קיימו התורה גם למדוה לבניהם כדכתיב למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו אע"פ שהיינו יכולים לפרש משמרתי שהיות לעריות שמסר לבני נח ומצותי גזל ושפיכות דמים חקותי אבר מן החי וכלאים של הרבעת בהמה והרכבת אילן ותורותי דינין ואסור ע"ז שבכל אלו נצטוו עליהם בני נח והוא הוסיף בהם לשמור דקדוקים וחומרות שבהם ומה שדרשו ביעקב ששמר השבת וקבע תחומין שאני שבת ששקולה כנגד כל המצות שהיא מעידה על מעשה בראשית מ"מ נראה מדעת רז"ל שאברהם קיים כל התורה כולה ברוח הקודש בטעמיה ובדקדוקיה ושמר כולה כמי שאינו מצווה ועושה ולא שמר אותה אלא בארץ בלבד ויעקב בחוצה לארץ נשא שתי אחיות וכן עמרם כי המצות משפט אלקי הארץ הם אע"פ כי הוזהרנו בחובת הגוף בכל מקום והמצבה מצוה שנתחדש בזמן ידוע כמו שדרז"ל אשר שנא ה' אלקיך ששנאה אחרי היותה אהובה בימי האבות. וביוסף דרז"ל שהיה שומר את השבת במצרים מפני שהיא שקולה כנגד כל המצות לפי שהיא עדות על חדוש העולם והיה עושה כן ללמד לבניו אמונת בריאת העולם להוציא מלב עובדי ע"ז. ועל דרך הפשט משמרתי אמונת האלהות שהאמין בשם המיוחד ושמר זאת המשמרת בלבו וחלק בה על ע"ז וקרא בשם ה' להשיב רבים לעבודתו מצותי בכל אשר צוהו בלך לך מארצך ועולת בנו וגרושת האמה ואת בנה וחוקותי ללכת בדרכי השם להיות רחום וחנון עושה משפט וצדקה ולצוות את בניו ואת ביתו אחריו ותורותי המילה בעצמו ובבניו ועבדיו ומצות בני נח כולם הם תורה להם: (ז) **ויאמר אחותי היא.** ועל הבנים לא שאלו לו אמרו אולי הם בני אשה אחרת: (ח) **והנה יצחק מצחק את רבקה אשתו.** אע"פ שאסור לשמש ביום וליכא למימר דבבית אפל היה שהרי ראה אותו. וי"ל דתלמיד חכם מאפיל בטליתו ושרי. וי"מ מפני שראה החלון סגור ביום הבין שעשאו כדי להאפיל ולשמש מטתו ומיהו תימה היאך שמש מטתו בשני רעבון וי"ל כיון שהיה לו שובע ואין יהודי אחר בעולם שיצטער עליו שרי ומהאי טעמא נמי שמש לוי כדאמרינן שיוכבד נולדה בין החומות ויוסף לא שמש אע"פ שהיה לו שובע שהיה מצטער על רעבון אחיו ובית אביו: (יד) **ויהי לו מקנה צאן ומקנה בקר ועבדה רבה.** ולא הזכיר כסף וזהב שגדולתו שנתגדל בה בארץ היא שנתקנאו בה בשבילה היתה במקנה שאמר לו גם אני שאני המלך אין בביתי כל כך מקנה כמוך וחרפה היא לנו להיות ביתך גדול מביתי לפיכך לך מעמנו על כן מזכיר המקנה: (יט) **וימצאו שם באר מים חיים.** הזכיר מים חיים לפי שרועי גרר נתעוררו על המים בעבור שהבאר בנחל ויתמצו מימי הנחל לתוכו ויתמעטו מימי הנחל ועל כן הזכיר מים חיים לומר שנובע ממקורו ולא יתמעטו בשבילו מימי הנחל: (כ) **ויקרא שם הבאר עשק.** כתב הרמב"ן הכתוב מאריך ענין סיפור הבארות ולכאורה אין בו שום חדוש אבל יש בו ענין נסתר כי בא להודיע דבר עתיד כי באר מים חיים רומז לבית אלקים אשר יעשו בניו של יצחק ועל כן הזכיר באר מים חיים וקורא אותו עשק שרומז לבית ראשון אשר התעשקו עמנו ועשו עמנו כמה מלחמות עד שהחריבוהו והשני קרא שמה שטנה שם קשה מן הראשון והוא הבית השני שקרא שמו בשם הכתוב ובמלכות אחשורוש בתחלת מלכותו כתבו שטנה על אנשי יהודה וכל ימיו היה להם לשטן עד שהחריבוהו והשלישי קרא אותו רחובות הוא הבית שעתיד ליבנות שיבנה במהרה בימינו והוא יעשה בלי ריב ומצה והאל ירחיב בגבולינו ופרינו בארץ שהכל יעבדנו שכם אחד: (כד) **אל תירא.** בעבור שהבריחו אבימלך מעליו ונתקנאו בו רועי גרר ורבו עמו היה ירא מהם ולכך הבטיחו הב"ה אל תירא ונתן בלב המלך שבא לקראתו לשלום בכבוד גדול: (כח) **תהי נא אלה בינותינו בינינו ובינך.** כפל מלה י"מ שאבימלך לא רצה לישבע באלקי יצחק אמר תהי נא אלה אשר בינותינו פי' שאני רגיל לישבע בה תהי ביני ובינך. (כט) **אם תעשה עמנו רעה.** כתב הרמב"ן מה שפחדו ממנו לא בשביל שהיה ירא שמא יצא יצחק עליו כי גר היה בארצו אלא בשביל שאברהם כרת ברית עמהם לו ולנינו ולנכדו אמרו בעבור שהפרנו הברי' ושלחנו ליצחק מעלינו אולי גם הוא יפר בריתו אתנו ויגרשו זרעו את זרענו מן הארץ ועל כן באו לפייסו. **כאשר לא נגענוך.** שצוינו עליך כל הנוגע באיש הזה ובאשתו מות יומת: **וכאשר עשינו עמך רק טוב.** לשמור את שלך בינותינו ואת העם להשמר מהם: **ונשלחך בשלום.** כי גם בקנאתינו בך לא לקחנו מכל העושר שעשית עמנו על כן בוא נעשה ברית חדשה. ויתכן כי גם שהיה אברהם גדול מאוד ורב כח שהרג ארבעה מלכים והיו בביתו שלש מאות ושמנה עשר איש שולף חרב וע"כ בא אבימלך עמו בברית היה יצחק גדול מאביו ופחד אבימלך פן ילחם בו ויגרשו מארצו: **אתה עתה ברוך ה'.** פי' אף כי אין לאל ידינו לעשות עמך רעה אבל ישתנה העת בעבור החמס שאתה עושה ותצטרך לשוב אל ארצי והשיב לך גמולך: (לב) **ויבאו עבדי יצחק.** כתב הרמב"ן הוא האמור למעלה ויכרו שם עבדי יצחק באר כי התחלו לחפור אותו ובא המלך בימים ההם וביום הברית ביום לכתם בשרוהו כי מצאו מים. וקרוב בעיני שהוא הבאר שכרה אברהם ונתן לו שבע כבשות לעדה כי סתמוהו פלשתים עם האחרים וישב יצחק ויחפור אותו וקרא לו שם גם הוא כשם שקרא לו אביו: (לג) **על כן שם העיר באר שבע.** פי' על שם הבאר אשר קראוהו כן האב והבן וקראוהו כן על שם השבועה שנשבעו שם ונקראת העיר על שם הבאר. והבאר הזה רומז למשכן שילה ופלשתים סתמוהו כי לקחו הארון וחזרו וחפרו בו כי כן השיבו הארון עם הדורון לאלקים. ור' אברהם פי' שבשביל שני דברים נקראת באר שבע או היא עיר אחרת. (לה) **ותהיין מרת רוח.** נכתב זה להודיענו שלא היו מצויות כל כך בבית יצחק על כן לא גילו על יעקב שבא ליטול הברכות:

כז (א) ויהי כי זקן יצחק. פי' הרמב"ן הי' בדעת יצחק לברך עשו שינחול הארץ ולהיות הוא בעל ברית לאלקי' כי הוא הבכור ורבקה לא הגידה לו מעולם הנבואה שנאמר לה ורב יעבד צעיר כי אלו הגידה לא הי' יצחק עובר על מצות השם ומחמת צניעות לא הגידה לו או שחשבה הוא נביא ויודע הכל ועתה ג"כ לא יכלה לומר לו כך נאמר לי בנבואה טרם לדתי כי חשבה באהבתו לעשו לא יברך ליעקב ויניח הכל בידי שמים והיא ידעה כי בסבת זה יתברך יעקב מפיו בלב ובנפש חפצה. או היא סבה מאת השם כדי שיתברך יעקב וגם עשו בברכת החרב ולו לבדו נתכנו עלילות. ור' יוסף קמחי פי' שלא הי' בדעתו לברך את יעקב כי אמר זהו צדיק ואינו צריך חזוק וזהו רשע וצריך ברכה אולי תועיל לו ואמר לעשות לו מטעמים כי אולי מתוך השמחה תשרה עליו שכינה לפי שנסתלקה ממנו רוה"ק כמו שמצינו באלישע ויהי כנגן המנגן וגו' והי' מסופק ביעקב כמו שאמר הקול קול יעקב ואע"פ שיש לילך אחר הקול מאחר המשוש דתקפו רוח הקודש שברכו ומה שחרד חרדה גדולה על שלא זכה עשו לברכה. וי"מ שהי' דעתו לברך שניהם אלא שרצה להתחיל בעשו כי הוא הבכור אלא שנכנס גן עדן עם יעקב ולכן ברכו לבדו: (ב) **הנה נא זקנתי לא ידעתי יום מותי.** ואם אמות תפסיד חלקך כי יעקב אחיך קנה הבכורה אחלק נכסי על פי ותנן ריבה לאחד ומיעט לאחד והשוה להם הבכור דבריו קיימין: (ג) **תליך.** פירש"י החרב שתולין אותה. ור' אברהם פי' האשפה שנותנין בה החצים ואמר קח נא כליך ומה הם הכלים תליך וקשתך או כליך הם החרב ותליך וקשתך: **וצודה לי ציד.** מכאן

שיצחק לא הי' מכיר מעשיו של עשו שאלו הכירו לא הי' אוכל משחיטתו. מיהו תימה היאך הי' אוכל ממה שהי' הורג בחץ וי"מ כי בפיו הי' לוחש לחיות ולעופות וצדן וזהו כי ציד בפיו שצדן באמרי פיו: (ד) ועשה לי מטעמים וגו' ואוכלה כי על ידי אכילה הפסדת בכורתך וע"י אכילה תחזור לך: (ז) ואברככה לפני ה'. אע"פ שיצחק לא אמר אלא בעבור תברכך נפשי הזכירה השם לומר אני יודעת שתחול הברכה כי מאת ה' היא: (יב) אולי ימושני אבי. לא חשש שימוש כדי להכירו אלא אמ' ימושני אבי שיקרבני אליו לנשקני או ישים ידו על פני כדרך חיבת האב על בנו. תימא איך לא חשש שמא יכירהו בקולו ורוב בני אדם ניכרים בקולם ואולי היו שוים בקולם ומה שאמר הקול קול יעקב שהיה מדבר לשון רכה ומזכיר שם שמים או שהיה משנה קולו לדבר בקול אחיו כי יש בני אדם שיודעים לעשות כן: (יג) ותאמר לו אמו עלי קללתך בני. כתרגמו לי יתאמר בנבואה שכך אמרו לי שם כשהלכתי לדרוש את ה' ורב יעבד צעיר. וי"מ לא יקללך אלא יקלל מי שנתן לך זאת העצה. וי"מ לשון חסרון כלו' עלי חסרונך שאם מתוך כעס ידירך הנאה מנכסיו אני אורישך כל כתובתי: (טו) את בגדי עשו בנה הגדול. מה שהזכיר עשו בנה הגדול ויעקב בנה הקטן להפליג בענין הצדקת כי הנוהג במולידים להכיר את הבכור בברכה ובכבוד ומתן והיא מתוך שמכרת צדקת הקטן ורשעת הגדול משתדלת בו כל הטורח הזה להעביר הברכה והכבוד מן הגדול לקטן וכן כתוב למטה ויגד לרבקה את דברי עשו בנה הגדול ותקרא ותשלח ליעקב בנה הקטן: (כב) הקול קול יעקב. פירש"י שאין דרך עשו להיות שם שמים שגור בפיו. וכתב הרמב"ן ואיך היה עשו רשע בעיני יצחק ואולי חשב בעבור היותו איש שדה לא היה רגיל להזכיר שם שמים שהיה מפחד שמא יזכירנו במקום שאינו טהור או בלי כוונה וחשב לו זה לצדקה. ועל דרך הפשט היה זה בעבור טביעת הקול: (כה) ויבא לו יין וישת. מהיכן בא לו והלא לא נתנה לו אמו אלא לחם ומטעמים ואיתא במדרש שגבריאל הביא לו יין מגן עדן ולא מצינו שתיית יין לטובה אלא הכא וגבי אברהם הביא לחם ויין: (כו) גשה נא ושקה לי בני. אמר הנה שני סימנין בקול דומה ליעקב במשוש דומה לעשו אראה עוד סימן ג' בבגדיו ויכריע בין ב' סימנים ועל כן כשקרב אליו והריח ריח בגדי עשו ברכו: (כז) ראה ריח בני כריח שדה. פי' ראה הוא הדבור במחשבת הלב שאמר בלבו ודאי עשו הוא זה שריח בגדיו מריחים כריח השדה פי' כאילו הפרחים שהוא איש שדה וקלטו בגדיו ריח השדה ועל כן ברכו. וי"מ שהיה בגדיו מגומרים בבשמים הגדלים בשדה: (כח) ויתן לך האלקים. פירש"י אמר אלקים מדת הדין. שאם ראוי יתן ואם אינו ראוי לא יתן אבל לעשו אמר משמני הארץ יהי' מושבך בין צדיק בין רשע יתן לך אע"פ שהי' סבור שזה עשו ע"מ נתן בפיו הב"ה שהסכימה דעתו לדבר כאלו הי' מכוין: ויתן לך האלקים מטל השמים. כתב הרמ"בן אין זה לשון ברכה שיתן לו השם מטל השמים כי הטל יורד בכל מקום ואלו אמר שיתן לו רבוי טל או שירד בעתו כענין ונתתי גשמיכ' בעתם אז יהי' לשון ברכה ע"כ צריך לפרש שחוזר למעלה שהזכיר בו ברכת השם שאמר כריח שדה אשר ברכו ה' פי' שהשם ברכו במלאכתו בשדה בענין הצידה שלא ימות ולא תבואהו רעה וכמו שברכך בזה יתן לך עוד ברכה מטל השמים ומשמני הארץ והברכה היא תוספת או רבוי. אי נמי וא"ו של ורוב דגן ותירוש תוספת ופירושו יתן לך האלקים מטל השמים ומשמני הארץ רוב דגן ותירוש. אי נמי כי מתת אלקי' תמיד היא ואין לה הפסק לעולם ולכך אמר ויתן לך האלקים כל ימי חייך על אדמתך מטל השמים ויתן לך משמני הארץ כלומר השמנה שבכל הארצות ולעשו לא נתן במתת אלקים ולא ברכו אלא אמר גם

לך אלא ברכה משמני הארץ ומטל השמים יהי' מושבך בעוד אשר אתה תשב שם ירמוז כי יכלה ויאבד כי לא יהי' לו זה לעולם אך בעודו יהיה לו טוב: (כט) יעבדוך עמים וישתחוו לך לאומים. ונתקיים בגורן האטד שדרשו רבותינו ז"ל שהקיפו ארונו בכתרים של מלכים: הוי גביר לאחיך. הי' סבור שהוא עשו וברכו שיגבר על אחיו א"כ ע"כ צ"ל שלא ידע מה שנא' לרבקה בנבואה ורב יעבד צעיר כדלעיל: אורריך ארור ומברכיך ברוך. ובבלעם אמר מברכיך ברוך ואורריך ארור הצדיקים תחלתן יסורים וסופן שלוה והרשעים תחלתן שלוה וסופן יסורים. ואע"ג דבאברהם כתיב ואברכה מברכיך ומקללך אאור שאני התם שחזר ואמר ונברכו בך והרי ברכה בתחלה ובסוף: (ל) ויהי אך יצא יצא. ב' יציאות למה מלמד כשראהו נכנס הטמין עצמו אחר הדלת וכשנכנס יצא משם והלך לו: (לב) מי אתה. חשב שהוא יעקב שבשביל שאכל מציד עשו וברכו הי' גם הוא מביא לו מטעמים כדי שיברך אותו ולכך שאל מי אתה לידע האמת: (לג) גם ברוך יהי'. וכי זה דרך לאחד שצועק לומר רימני לברך אותו שאחר כך יחזור ויאמר גם ברוך יהי' אדרבה הי' ראוי שיקללהו ועוד כיון שברכו פעם אחרת לפני עשו לא יאמין שברכה ראשונה היתה במרמה כיון שעתה מברכו ברצונו לכן פי' הרמב"ן שהוא לשון הווה מי איפה הצד ציד אשר היה יכול לרמות אותי שאברכהו וגם שיהי' ברוך עכ"פ ידעתי כי ברוך הוא. אי נמי שגם ברוך יהי' על כרחו שאי אפשר להעביר הברכה ממנו כי מאז שבירך אותו ידע ברוח הקדש שחלה עליו הברכה וזה טעם החרדה שידע שאבד בנו הטוב לו ברכתו לעולם: (לה) בא אחיך במרמה. אע"פ שאמר תחלה מי איפה נתן דעתו והבין שיעקב היה שא"א שתחול ברכ' רק לזרעו: (לז) ואת כל אחיו נתתי לו לעבדים. אין זה ברכת הוי גביר לאחיך שכבר אמר לו הן גביר שמתיו לך ואפשר שיהי' גביר לאחיו ולא יהיו הם עבדים כענין כי יהודה גבר באחיו אבל אמר נתתי לו לעבדים על וישתחוו לך בני אמך שהוא השתחוואת עבד לאדוניו: ואת כל אחיו. אע"פ שלא הי' לו אלא אחד אמר בלשון רבים לומר כל מרעו של עשו. וי"מ אחיו קרוביו פי' ישמעאל ובני קטורה כמו הכי אחי אתה: (לט) הנה משמני הארץ יהיה מושבך. פי' הרמב"ן לשון הנה פי' הנה אוכל לתת לך משמני הארץ ומטל השמים אבל הממשלה שלו תהי' כי אחיך תעבוד ולא נתן לו גם כן רוב דגן ותירוש כאחיו כי לשניהם יספיק שיהי' משמני הארץ ומטל השמים כי רצה לכבד המבורך ראשונה יותר ממנו ואמר ליעקב ויתן לך אלקים את ברכת אברהם לך ולזרעך אתך לרשתך את ארץ מגוריך להיות לו רוב דגן ותירוש בארץ כנען מתנת אברהם ולעשו יהיה מטל השמים ומשמני הארץ בארץ אחרת ובכאן לא הזכיר השם בברכתו לפי שעשו לא הזכיר לו השם והכא הקדים משמני הארץ לטל השמים וליעקב הקדים מטל השמים לפי שביעקב הזכיר האלקים הזכיר אצלו מטל השמים ולא אמר ביעקב מעל כמו שאמר בעשו לפי שביעקב הזכיר האלקים אין נכון לומר מעל לפי שהוא עליון על כל: (מ) ועל חרבך תחיה. כמו בחרבך אמר ידים שהאכילוני מציד חרבו ה' יצילהו בחרבו ולא שיהי' מחייתו משלל האויבים שכבר ברכו במשמני הארץ וטל השמים אלא ברכו שיצא במלחמותיו ולא יפול ביד אויביו ואמר מיד אחריו ואת אחיך תעבוד רק שלא תתגבר על אחיך. י"מ על שאמר לו ואת אחיך תעבוד פייסו לומר לא גזרתי עליך עבוד' עבד אלא שתעבדנו בחרבך כדרך הפרסים לאדוניהם: פי' רבינו סעדי' למה אמר לו בלשון הזה משמני הארץ ולא אמר לו בלשון ברכה יתן לך משמני הארץ שודאי לא בירך יצחק לעשו כלל אלא כך אמר לו אני לא אוכל לברכך שנתתיך עבד ליעקב ואמרתי לו ואורריך ארור נמצא שאם אברכך ואחסר שום דבר מברכתו אהיה בארור אבל בזה

תתנחם כי במשמני הארץ יהיה מושבך דכיון שבירכתי ליעקב ונתתי לו משמני הארץ ומטל השמים ואתה עבדו הנה גם לך טובה בטובתו ועל חרבך תחיה שלא תעבדנו עבודת עבד אלא תהיה לו נושא כליו דרך כבוד: והיה כאשר תריד. פי' כאשר תגבר ותמשול בו מלשון והוא רודה בכל עבר הנהר והוא בזמן שלא יקיימו בניו את התורה והמצות ופרקת עולו וגו' והיה במשמע זה שלא תחזור הממשלה עוד לבית יעקב ובא בלעם ואמר וירד מיעקב שבו בלשון שנתנה הממשלה לעשו תחזור לבית יעקב והאביד שריד מעיר פי' מעשו והוא רומז לימות המשיח במהרה בימינו שיאבד זכרו של עשו ולא יהיה לו עוד תקומה: והיה כאשר תריד. כמו אריד בשיחי פי' אם יעבדו בך יותר מדאי תריד בשיחך ותתפלל לשם ויפרוק עולו מעל צוארך רמז לו שלא נתן לישראל לעבוד בו יותר מדאי. וי"מ ל' רדוי ומקרא חסר הוא כאשר אינך רוצה להיות תחתיו תרדה באומות ותכבוש מהם ארנס ופרקת עולו מעל צוארך: (מא) ויאמר עשו בלבו. אמר ר' אברהם אולי גלה סודו לאחד מאוהביו. והרמב"ן כתב אין צריך לזה כי ההסכמה שימלך אדם בלבו נקרא אמירה אע"פ שלא דבר בשפתים פי' שהסכים בלבו שיהרוג ליעקב ובזה יתנחם על מה שעשה לו: יקרבו ימי אבל אבי. לפי הפשט שהיה מצפה למיתת אביו כי בחייו לא רצה לצערו או שהיה מפחד אם יהרגנו בחייו שיקללנו. וי"מ לא היה מצפה למיתת אביו אלא אמר אני אקרב אבל אבי שאהרוג לאחי ויתאבל אבי עליו: (מב) ותשלח ותקרא ליעקב. כי לא היה מצוי שם שהיה מתחבא מעשו מפני פחדו ממנו או מפני בושתו שהיה צועק עליו חמס: מתנחם לך להרגך. פירש"י מתנחם על הברכות בהריגתך. א"נ כמו מתנחם לך או מתנחם עליך: (מה) למה אשכל גם שניכם יום אחד. לפי הפשט אמרה על יעקב ועשו. וי"מ על יצחק ויעקב שעשו אמר להרוג ליעקב ביום שימות יצחק.

כח (ה) אחי רבקה אם יעקב ועשו. פי' הרמב"ן לכך אמר יעקב ועשו בשביל שצוה יצחק על יעקב לקחת אשה מבנות לבן אחי אמו הזכיר הכתוב שהיה גם אחי אמו של עשו וראוי הי' שיצוה גם לעשו אלא בשביל אברהם וזרעו לא תהיה אלא ביעקב. וי"מ שתיכף לברכה רצה להזכירם יחד כדי להקדים יעקב להודיע שנתקיימה בו הברכה שהיה גביר לאחיו אע"פ שהקדים עשו בשעת הקבורה כדכתיב ויקברו אותו עשו ויעקב היינו טעמא משום שעשו היה יושב בארץ ויעקב בא מפדה ארם ועוד שהכתוב הקדימו בענין האצילות לענותו של יעקב. וי"מ משום שלא תתמה היאך יצא מצדקת וצדיק רשע זה לכך אמר אל לבן הארמי אחי רבקה שהיא אם יעקב ועשו בשביל שהיה לבן אחיה נעשית אם יעקב ועשו שרוב בנים דומין לאחי האם. א"נ אם יעקב ועשו ולכך ציותה שיפרדו איש מעל אחיו ולא יהרגו זה את זה כי היא אמם ורחמה עליהם:

פרשת ויצא

(י) ויצא יעקב מבאר שבע וילך חרנה. לפי הדרש שקפצה לו הארץ ויהיה פי' וילך חרנה מיד שלפי שעה בא שם. ולפי הפשט וילך לחרן. וי"מ וילך חרנה שמפרש המקום שישב שם ואח"כ מפרש היאך היתה הליכתו שפגע במקום ולן שם: (יא) ויקח מאבני המקום. לפי הפשט לקח אחד מאבני המקום ודרשו בו שלקח אבנים הרבה ונעשו אבן אחד: (יב) ויחלום והנה סולם מוצב ארצה. מדרשי' רבים דרשו רבותינו בזה. וי"מ סולם זה הר סיני ומלאכי אלקים עולים ויורדים בו זה משה ואהרן. וי"מ שהוא המזבח והכהני' עולים ויורדים. והנכון שהראהו בחלום הנבואה שכל הנעשה בארץ נעשה ע"י מלאכים והכל בגזירת עליון עליהם אע"פ שהכל גלוי וידוע לפניו הראהו כאלו עולים לו לומר עשינו שליחותך ויורדים לעשות שליחותם והראהו שאע"פ שהכל ביד מלאך עניינו לא יהיה ביד מלאך אלא יהיה חלק ה' ויהיה תמיד עמו לשמרו כענין שנא' והנה אנכי עמך ושמרתיך בכל אשר תלך ועוד איתא בב"ר שהראהו ד' מלכיות עלייתן וירידתן: (יג) הארץ אשר אתה שוכב עליה. מה נתן לו בד' אמות ודרשו בו שקפל כל א"י תחתיו שתהא נוחה ליכבש לבניו: וא"א הרא"ש ז"ל אמר הפשט כי במקום ששכב עליו היה מקום בה"מק כמדרש רבותינו לא כאברהם שקראו הר ולא כיצחק שקראו שדה אלא כיעקב שקראו בית והוא אבן השתייה שממנה משתיתו של עולם שהוא טבור הארץ וממנו היה מתרחב והולך לד' הקצוות וכיון שנתן לו עיקר השורש ממילא כל הגבולין שלו וזהו שאמר לו והיה זרעך כעפר הארץ ופרצת ימה וקדמה וצפונה ונגבה ולא אמר לו ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת הים כמו שאמר לאברהם. אלא רמז לו כמו שעפר הארץ לד' רוחות העולם ממקום שאתה שוכב כך יפרוץ זרעך ימה וקדמה צפונה ונגבה וזהו שדרשו והאכלתיך נחלת יעקב אביך נחלה בלא מצרים: (יז) אין זה כי אם בית אלקים וזה שער השמים. בית המקדש שהוא שער לעלות משם התפלות והקרבנות לשמים ופירש"י לר' יוסי בן זמרא היו רגלי הסולם בבאר שבע וראשו בבית אל ואמצע שפועו היה כנגד בית המקדש ויעקב כשבא לחרן ונזכר שלא התפלל חזר לאחוריו עד בית אל וקפץ הר המוריה לקראתו עד בית אל וזו היא קפיצת הארץ. והקשה הרמב"ן שהספר מדמה קפיצת הארץ ליעקב ולאליעזר יחד דקאמר שלשה קפצה להם הארץ אליעזר יעקב ואבישי וכמו שקפצה לאליעזר כך קפצה ליעקב ולא שבא המקום ועוד דקאמר אפשר עברתי על מקום שהתפללו אבותי בו ולא התפללתי כיון דבעתי' למיהדר קפצה לו ארעא ומיד ויפגע במקום הרי כיון שעלה בלבו להתפלל בחרן קפצה לו הארץ ופגע במקום שהתפללו אבותיו ולא שחזר לבית אל ולא שקפץ הר המוריה ובא לשם ועוד מה טעם שיקפוץ הר המוריה ויבא עד בית אל אחר שטרח לחזור מחרן עד בית אל כמה ימים ועוד סוף גבול ארץ ישראל מציאתו מחרן כי חרן ארץ קדם ועוד שאין אמצעית מורה על דבר יותר מכולו להיות אמצעיתו כנגד בית המקדש ופי' הוא שרגלי הסולם היה בבאר שבע וראש שפועו כנגד בית המקדש ויעקב כשנתברך מאביו היה בחברון ולשם חזר אליו כשבא מבית לבן שנאמר ויבא יעקב אל יצחק אביו ממרא קרית הארבע ואיתא במדרש כשציוהו ללכת לחרן אמר אבא כשבקש לצאת לחוצה לארץ מהיכן הורשה מבאר שבע אף אני הריני הולך לבאר שבע אם נותן לי רשות הריני יוצא ואם לאו איני יוצא והלך לבאר שבע ליטול רשות ולן שם וראה מראות אלקים ונתן לו רשות לצאת ושם היו רגלי הסולם לכן ידע שבאר שבע הוא שער השמים וטוב לתפלה וראש שיפוע הסולם כנגד בית המקדש ועליו אמר שיהיה בית אלהים ובבקר נשא רגליו ובא לחרן ברגע וזו היא קפיצת הארץ והאבן שהקים לא במקום שכיבתו הקימה שהרי באר שבע אינו בית אל והוא בבית אל העמידה ולשם חזר בשובו שנא' קום עלה בית אל ועשה שם מזבח לאל הנראה אליך בברחך מפני עשו אחיך אלא הקים כנגד השפוע במקום שראש הסולם עומד שקראו בית אלקים והיא לוז ולדעתו של ר"י בן זמרא לא זו ירושלים ור' יהודה ב"ר סימון חלק על ר' יוסי בן זמרא ואמר שסולם עמד בבית המקדש וראש שפועו בבית אל ולדידי' ויפגע במקום הוא הר המוריה ולן שם שבא השמש בלא עתו וזהו שאחז"ל צדיק זה בא לבית מלוני ויפטר בלא לינה והיה הסולם רגליו במקום ההוא וראש שפועו בבית אל והיא עיר לוז והקים המצבה בבית אל כי לדעת כולם כנגד השפוע הקים אותה ולדידיה

ניחא הא דאיתא בגמרא שילא מבאר שבע והלך לחרן וכשנמלך לחזור ולהתפלל במקום שהתפללו בו אבותיו קפצה לו הארץ ובא להר המוריה ויתכן שכול' מודים זה לזה ובכל הליכותיו קפצה לו בלכתו מבאר שבע לחרן וברצותו לשוב להר המוריה ובחזרתו משם לחרן: (יח) ויקח את האבן אשר שם מראשותיו. אע"ג דאיתא בפרק בתרא דזבחים דאין עושין מזבח מדבר שנשתמש בו הדיוט בבמה הרי: (כ) אם יהיה אלקים עמדי. שישמור לי הבטחתו שהבטחני שלא יגרום החטא שהצדיקים אינם מאמינים בעצמם. וי"מ משום שלא היה אלא חלום אמר אם יהיה החלום אמת ויתקיים בי החלום. וי"מ לשון שבועה כן יהיה השם עמדי ושמרני בדרך כן. כאשר אשוב בשלום לבית אבי שיהיה השם לי לאלקים. והרמב"ן פי' שיש מלת אם שאינה תנאי כמו אם יהיה היובל לבני ישראל שפי' כשיהיה היובל וכמו אשר אם עשית שבדבר העתיד נופל בו לשון אם פי' כשיבא הזמן שיהיה התנאי קיים אז יתקיים המעשה: (כא) והיה ה' לי לאלקים. פירש"י שהוא נמשך למעלה על אם יהיה ה' עמדי וגם יהיה לי לאלקים אז והאבן וגו' וכתב הרמב"ן אם יהיה עמדי אז אעבוד השם בארץ הנבחרת במקום האבן הזאת שתהיה לי לבית אלקים ושם אוציא את המעשר. וי"מ ושבתי בשלום אל בית אבי והיה לי ה' לאלקים מכאן להולכי דרכים שפטורים מכמה מצות:

כט (א) וילך ארצה בני קדם. תימא מה עשה בארץ בני קדם ועוד והא כבר כתיב וילך חרנה ואתי שפיר כמ"ד שהלך מיד בו ביום לחרן וחזר להר המוריה להתפלל ומשם הלך לארץ בני קדם שהוא מקום של שם שנא' ויהי מושבם ממשא בואכה ספרה הר הקדם ולמד שם י"ד שנה והלך לחרן: (ב) וירא והנה באר בשדה. פשטי' דקרא אשמעינן כי קוי ה' יחליפו כח שנתן לו השם כח שהעביר האבן הגדולה אשר כל הרועים צריכים להתקבץ בשבילה להעבירה. ועוד דרשו בו שכל הענין רומז על מה שיעשה לבניו כי הבאר רומז לבה"מק וג' עדרי צאן לג' רגלים כי מן הבאר ההוא ישקו העדרים שמשם היו שואבין רוח הקודש או משום תורה שיצאה משם שמשולה למים ונאספו שמה כל העדרים הבאים מלבוא חמת עד נחל מצרים וגללו את האבן שמשם היו שואבין רוח הקודש והשיבו את האבן מונח עד רגל הבאה: (ה) הידעתם את לבן בן נחור. ולא אמר לבן בן בתואל לפי שנחור היה נכבד מכל בית אביו והיה ניכר וידוע לכל ובתואל היה פחות ולא רצה לבן שייחסוהו על שמו וכן מוכח קרא דכתיב ויען לבן ובתואל. וי"מ על שם שהעיר נקרא על שם נחור כדכתיב אל עיר נחור לכך שאל ופירש אותו לבן שהוא מזרע שר העיר ששמו נחור דמסתמא היו מכירים שר העיר ולא היו מכירים לבתואל: (ו) ויאמר השלום לו. פי' וכי אפשר שיהי' שלום עמו שיש לו כח לשמרני מפני עשו ויאמרו שלום כי הוא שר העיר ויכול לשמור אותך: (ט) כי רעה היא. פי' היא לבדה רועה כי בבנות יתרו היו ז' רועות והי' לו זה מפני כי עיני לאה רכות ולא היתה יכולה לצאת לשמש לרעות הצאן או שהיתה לאה גדולה ולא רצה לשלחה בין הרועים אבל רחל היתה קטנה ולא חשש לשלחה בין האנשים אבל יתרו נכבד במקומו וכהן בעירו ויראו מגשת אל בנותיו או שהי' לבן נגוע ממנו כי הי' ממשפחתו של אברהם כשר ונגוע: (י) את רחל בת לבן אחי אמו. ג' פעמים בפסוק אחי אמו שאמרה לו כי אביה רמאי ולא הי' יכול עמו והוא השיבה שהוא אחי אמו ורוב בנים דומים לאחי האם ואחוה אנא ברמאותא: (יב) ויגד יעקב לרחל כי אחי אביה הוא. פי' ר' אברהם שהוא מאוחר ופירושו וכבר הגיד כי קודם הגיד ממה שנשק: ותרץ ותגד לאביה. פירש"י שמתה אמה. וכתב הרמב"ן ואין אנו צריכין לזה כי מה שלא הגידה לבית אמה אפי' אם היתה חי' אלא לאביה הגידה בשביל שהיה קרובו בן אחותו וילך לקראתו להביאו לביתו ורבקה שהגידה לאמה לפי שנתנה לאמה התכשיטין שנתן לה כמנהג הנערות: (יד) אך עצמי ובשרי אתה. אך ל' צער כלומר ווי שאתה עצמי ובשרי ואין לך ממון. אי נמי אך אע"פ שהי' לי לרחק אותך שעקבת לאחיך פעמים אטפל בך כיון שאתה עצמי ובשרי: (טו) הכי אחי אתה ועבדתני חנם. כתב הרמב"ן לא ספר הכתוב שעבדו אלא יתכן מעת שראה לרחל באה עם הצאן לקחן מידה והוא הי' רועה במקומה באהבתו אותה. ויתכן עוד לומר כי לבן דבר עמו בערמה מתחלה אמר לו כי הוא עצמו ובשרו ויפרנסנו וכאשר ראה שנתעכב שמה ומתפרנס משלו אמר הכי אחי אתה וגו' כי מעתה תעבוד אותי כי איש מוסר אתה ולא תתפרנס משל אחרים וגם אני איני רוצה שתהי' העבודה שתעבדני חנם והגידה לי מה משכורתך והבין יעקב דעתו ואמר לו שיעבדנו ז' שנים ברחל והעבודה סתם היא מרעה הצאן שבה היו מדברים. וי"מ שלבן כיוון שיהי' יעקב בחזקת שומר שכר מכיון שיפסוק לו שכרו שיהי' חייב בגניבה ואבידה ממה שיהי' בחזקת שומר חנם ולא יהי' חייב אלא בפשיעה: (יז) ועיני לאה רכות. תרגום אונקלוס יאיאן פי' יפות כעגלה יפיפיה תרגם יונתן יאיא ורוצה לומר כי עיניה יפות ולא כולה אבל רחל כולה יפה ומום אין בה. וי"מ שבא לומר כי עיניה לבד רכות ושאר דופי אין בה ורחל כולה יפה. (יח) אעבדך שבע שנים ברחל בתך. אין זה דרך ארץ לעבוד באשה אלא בשביל שאמר לו אביו וקח לך משם אשה לא תקח אשה מבנות כנען אמר לו כך ציוני אבא לקחת מבנותיך ואם לא תתננה לי אעבדך בה ולא אעבור על ציווי של אבא ואמר שבע שנים כי אולי קטנה היתה ולא היתה ראויה לאיש עד אחר ז' שנים: ברחל בתך הקטנה. ולא רצה בלאה לפי שהיתה הגדולה והו' אומר זאת ראויה לעשו שהוא הגדול ולא הי' רשאי לדבר בה: (כ) ויהיו בעיניו כימים אחדים באהבתו אותה. לפי דרך העולם הי' להם להיות ארוכים אלא ודאי היו ארוכים בעיניו ולאחר שהשלימם היו בעיניו קצרים מרוב אהבתו אותה: (כז) מלא שבוע זאת. פירש"י ז' ימי המשתה. ואמר הרמב"ן לא מצינו ז' ימי המשתה אלא תקנת משה לישראל ואולי נאמר שנהגו בהן מתחלה נכבדי האומות כענין אבילות כדכתיב ויעש לאביו אבל ז' ימי'. ויתכן לפרש כי כאשר נכנס בשנה שביעית אמר יעקב הבה את אשתי כי מלאו ימי שזו היא שנת מלואת הימים וזהו פי' ואבואה אליה לא שתתן אותה ואלכה אלא שאשלים לך מעט הימים שיש עלי כי מעתה לא תירא ממני שאעזבך ואחר כן אמר לבן מלא שבוע השנים של לאה כי אולי בעבור שעברתי על דעתך לא תשלים אותם או כדי שיהיה ידוע מתי יתחילו ימי עבודת של רחל ואז אתן לך רחל בעבודה שתעבוד עמי אחר הנשואין: ונתנה לך גם את זאת. פרש"י ל' רבים נרדה נבלה רוצה לומר דרך כבוד לומר ל' רבים. והרמב"ן פי' כי דברי לבן בערמה אמר כי לא יעשה כן במקומנו ולא יניחוני אנשי המקום לעשות כן כי נבלה היא אצלם אבל מלא שבוע זאת ונתנה לך אני וכל אנשי המקום גם את זאת שכולנו נסכים בדבר ונעשה לך כבוד ומשתה כאשר עשינו בראשונה: (ל) ויאהב גם את רחל. פי' הרמב"ן אע"פ שמדרך העולם לאהוב את האשה שידע בראשונה אעפ"כ אהב לרחל יותר וע"כ אמר גם את רחל: (לא) וירא ה' כי שנואה לאה. בב"ר שנאה על שרמתה לרחל אחותה והב"ה ידע שכדי להנשא לצדיק עשתה כן ורחם עליה. וי"מ שחס ושלום שלא שנאה אלא כנגד אהבת רחל קורא ללאה שנואה שאהב לרחל יותר ממנה וצריך לומר שראה קודם נישואיה שהיא שנואה ופתח רחמה ונתעברה ראשונה: (לה) הפעם אודה את ה'. כנותן הודאה למקום שנתן לה כל חלקה ולא בקשה על יותר ועל כן עמדה מלדת:

ל (א) **הבה לי בנים**. פי' שיתפלל עליה ואם אין מתה אנכי פירש"י שמי שאין לו בני' חשוב כמת. וכתב הרמב"ן ואני תמיה וכי על זה חרה אפו של יעקב ואמר התחת אלקים אנכי וכי אין דרך להתפלל אפי' על הנכריות שיפקדו ולמה אמר לה אבא לא היו לו בנים ואני יש לי בנים ואין לי להתפלל עליך ועל דרך הפשט אמרה שיתן לה בנים על כל פנים ובאמת דעתה שיתפלל עליה עד שיהיו לה בנים על כל פנים ואם אין תמית עצמה מפני הצער ובזה דברה שלא כהוגן בקנאתה לאחותה וחשבה כי באהבתו אותה יתענה וילבש שק ואפר ויתפלל עד שיהיו לה בנים כדי שלא תמות בצערה וחרה ליעקב שאין תפלת הצדיקים בידם שתשמע על כל פנים ובעבור שדברה כדרך געגועי נשים האהובות להפחידו במיתתה חרה אפו ואמר שאינו במקום האלקים לפקוד העקרות על כל פנים ואינו חושש כי ממנה מנע פרי בטן ולא ממנו ואמר כן כדי לייסרה ולהכלימה וכשראתה שלא תוכל על תפלת יעקב התפללה לעצמה וזהו וישמע אליה אלקים: (ג) הנה אמתי בלהה בא אליה וגו' ואבנה גם אנכי ממנה. שרה אמרה אולי אבנה כי לא הבטיחו הב"ה לאברהם שיוליד עכ"פ משרה ורחל אמרה ואבנה גם אנכי כשרה בשביל שאכניס צרתי לביתי. וי"מ משום ה' של בלהה שהיא סימן לזרע כדכתיב הא לכם זרע וכתיב כי ביה ה' צור עולמים שהעולם הזה נברא בה"א וכל האחרות היה להם אות ה' בשמם חוץ מרחל ועל כן הכניסה לו בלהה שיש לה ב' הה"ין שתעלה לה האחת וכן לאברהם ושרה נתוסף להם אות ה"א בשמם: (ה) ותלד ליעקב בן. כתב הרמ"בן הזכיר בכל השפחות ליעקב בן כי הוא חפץ ומודה בהם ואיננו נקרא לו בן האמה רק בן יעקב מתייחסים אליו. ואמר בלאה בן חמשי ובן ששי ליעקב בעבור רבוי הבנים לומר כי בכולם יחפוץ ולא הזכיר כן בראשונים: (ח) נפתולי אלקי' נפתלתי. פי' שעל ידו נתחברתי במלאכת האלקי' שיצא ממנו חירם שהי' משבט נפתלי שעשה לשלמה מלאכתו בבית המקדש כדרך שעשה בצלאל במלאכת המשכן. וי"מ נפתולי אלקי' על שם שהשבטים נקראים שבטי יה: (ט) ותרא לאה כי עמדה מלדת. כתב הרמב"ן למה נתנה לאה שפחתה לבעלה והרי לא היתה עקרה אם לא שנאמר שהיתה נביאה ויודעת שעתיד להעמיד י"ב שבטים ורצתה שיהיו לו רוב הבנים ממנה ומשפחתה וגם יעקב בא עליה כדי שיעמיד בנים רבים. ויתכן בעבור שידעו שנתנה הארץ לאברהם ואברהם ויצחק לא הרבו בנים היה חפץ יעקב להרבות נשים כדי להרבות זרעו לנחול את הארץ כי דור רביעי ישובו הנה: (יא) ותאמר לאה בגד. י"מ על שם שבני גד היו ראשונים שבגדו לקחת נחלה בארץ ישראל כדכתיב ויגשו בני גד ובני ראובן. וי"מ לשון בגד שאמרה מעתה אני רוא' שבעלי בגד בי כי לקח שפחתי נראה לי כי אברהם נשא הגר שלא היו לו בנים משרה וכן שפחת רחל נשאה שלא היו לו בנים מרחל אבל אני שיש לו בנים ממני והכניס לי שפחתי נראה ודאי בגד בי ועל כן קראה גם לשני אשר כי אשרוני בנות שאע"פ שיש לו בני' ממני הכנסתי שפחתי צרתי בביתי: (יד) דודאים. כתב ר' אברהם שיש לו ריח טוב וכן הדודאים נתנו ריח והן על צורת אדם ויש להן ידים ורגלים וי"א שיועילו להריון ואנכי לא ידעתי כי תולדתם קרה. וכתב הרמב"ן כי רצתה בהן להשתעשע ולהתענג בריחן כי בתפלה נפקדה רחל לא בדרך הרפואות וראובן הביא ענפי הדודאים או הפרי שהוא בדמות תפוחי' ולהם ריח טוב אבל השרש והוא עשוי כדמות אדם בראש וידים ורגלים לא הביא והשורש אומרים עליו שיועיל להריון: (יח) ותקרא שמו יששכר. ראוי הי' לקראתו שכר שעתה נמי אין נקראת אלא שי"ן אחת אלא קראה אותו יששכר ראוי לב' שכרים שכר שנתנה לו שפחתה ושכר הדודאים אלא שלא פירשה אותו בפי' לכבוד אחותה: (כ) הפעם

יזבלני אישי. מרוב הבנים לא יספיק לי אהלי וצריך לאספני עמו באהלו: (כא) ואחר ילדה בת. ולא נאמר בה הריון כדאיתא במדרש שעיקר ההריון לא היה אלא מרחל שהיתה ראוי להולידה אלא שהתפללה עליה שלא יהא חלקה בבנים פחות מאחת השפחות ונתחלפה מבטן רחל ללאה: (כה) ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף. שחשב יעקב מעתה יתן לי רשות לילך שאין לו לחוש יותר שאגרשנה כיון שיש לי בנים ממנה וגם היא אולי לא היתה הולכ' עמו קודם כי שמא יגרשנה כל זמן שלא תלד: (כז) נחשתי ויברכני. פי' נסיתי וכן כל נחש לשון נסיון. וי"מ שהיה מנחש בתרפים ויעקב אמר ויברך ה' אותך לרגלי ולא אמר בגללי דרך ענוה כלומר מיום שבאתי לביתך היית מתברך: (ל) מתי אעשה גם אנכי לביתי. פירש"י עד עתה אין עושין לי צרכי אלא בני וצריך אני להיות עמהם ולסומכם. וכתב הרמב"ן לא מצינו שהיה צאן ליעקב ולא שירעוהו בניו הקטנים והגדול שבהם בן שש שנים אלא פי' מתי אעשה גם אנכי לביתי כאשר עשיתי לביתך: (לב) אעבור בכל צאנך היום הסר משם כל שה נקוד וטלוא. או טלוא פי' כל שה דהיינו תיש שהוא הזכר. וטלוא ונקוד בעזים. שהם הנקבות וכן מפורש בעשיי' ויסר ביום ההוא את התישים ואת כל העזים. וכל שה חום בכשבים. כי בכשבי' כל שהיה בו חום ובנקבות של הכשבים הסיר כל שהי' לבן בו ומאלו הסיר ונתנם ביד בניו ואותן שילדו מכאן ולהבא דוגמת אלו יהיו בשכרו. וקשה לי למה הכניס הכשבים בין התישים ובין העזים דכתיב הסר מהם כל שה נקוד וטלוא וכל שה חום בכשבים וטלוא ונקוד בעזים והיה ראוי שיאמר התישים והעזים זה אחר זה כמו שנאמר בעשייה ויסר ביום ההוא את התיישים העקודים והטלואים ואת כל העזים הנקודות והטלואות וגו' וכל חום בכשבים. וכתב הרמב"ן כי הזכר היה בעזים נקוד וטלוא ובכשבים חום וגם נקוד וטלוא והכי פי' הפסוק הסר משם כל שה נקוד וטלוא וכל חום בכשבי' פי' וגם חום בכשבים עם נקוד וטלוא והיה שכרי ג' מראות הללו דהיינו חום ונקוד וטלוא בכשבים וב' מהם דהיינו נקוד וטלוא בעזים והזכרים לא הזכיר בעזים כמו שלא הזכירם בכשבים והביא ראיה לדבריו שהרי לא עשה במקלות מראה חום ואלו לא היה לו בכשבים אלא מראה חום נמצא שלא עשה תקנה להרבות שכרו בכשבים שהם מבחר הצאן וכן בחלומו הראהו העתודים העולים על הצאן עקודים נקודים ולא הראהו מראה חום אלא ודאי גם נקוד וטלוא היה שכרו בכשבים ומה שהוסיף חום בכשבים מפני שאין בתולדותם להיותם בעלי גוונים כתישים ועזים ואין בתולדות העזים להיות בהם חום. ובא לתקן ולא תקן דאכתי קשה למה לא עשה במקלות מראה חום כיון שאין מצוי בכשבים בעלי גוונים: (לה) ויסר ביום ההוא את התישים. פי' הרמב"ן כי יעקב אמר סתם טלוא ונקוד בעזים שהם הנקבות ולבן חשש לזרע האב והפריש הזכרים והנקבות והפריש אפילו העתודים אשר מעט לובן ברגליהם במקום העקידה והפריש בכשבים כל אשר לבן בו וכל חום ולמאי דפרישית אתי שפיר שהרי גם יעקב הזכיר הזכרים דכתיב הסר משם כל שה וגו' שהם התישים. אי נמי יש לפרש וכל אשר לבן בו חוזר על העזים שהפריש מהם כל אשר בו שום מראה לבן וכל חום בכשבים פי' עם שתי המראות האמורים למעלה דהיינו נקוד וטלוא הפריש בכשבים כל שהיה חום: (לז) ויקח לו יעקב מקל לבנה. יש תמהין היאך עשה יעקב זה ופי' הרמב"ן כיון שהסכימו להיות שכרו בכל' היה רשאי לעשו' כל מה שיוכל כדי שילדו כן ואולי התנ' יעקב שיעשה בהן כל מה שירצה כי לבן היה יודע בתולדה הזאת והרועים לא היו מרגישים בענין בראותם. המקלות ברהטים כי לא הניג אותם לעולם אלא פעם אחת בשנה בימי ניסן כי בהעטיף הצאן שהוא בימי תשרי לא ישים שאם היה משימם בכל פעם

לא היה נשאר ללבן כלום. וי"א כי בשנה ראשונה נולדו ליעקב טלואים רבים בברכת השם אשר הראה לו המלאך ושם המקלות בפני אלו שהיו שלו כדי שיולידו כדמותם שלא יאמר לבן כאשר יולידו גנוב הוא אתו לזה פי' בכל יחם הצאן המקושרות שהם הנולדים לו: (מ) והכשבים הפריד יעקב. פירש"י הטלאים הנולדים עקודים ונקודים הפרישם לעצמם ועשה אותם עדר לבד והוליכם לפני הצאן ופני הצאן נופות אליהן וז"ש ויתן פני הצאן אל עקוד ואל כל חום שנמצא בצאן לבן. והקשה א"כ למה הפריש הכבשים ולא לקח גם התישים ועזים אשר יולידו ויעשה גם הם עדר עקוד ויוליכם לפני הצאן ועוד כי לדעת רש"י אין בכשבים עקוד כי לא היה שכרו בהם אלא חום וגם לא עשה להם מקלות מגוון חום ופי' הוא שהפריד הכשבים מן העזים ועשה שני עדרים עדר עזים ותישים ממראה נקוד וטלוא והנהיגם לפני העזים והתישי' ועדר כבשים ממרא' חום והנהיגו לפני הכבשים וזהו למי שמפרש שלא היה מראה נקוד וטלוא בשכר הכבשים ולפי מה שפי' הוא שהיה שכר הכבשים נקוד וטלוא וגם חום עשה עדר ממראה נקוד וטלוא וחום והנהיגו לפני הכבשים ומה שהפריד הכבשים מן העזים בשביל מראה חום שלא היה בעזים וכתב עוד והנכון לפרש כי הכבשים לבדם הפריש ונתן פני הצאן הנזכר דהיינו כשבים אל עקוד ואל כל חום וישת לו עדרים לבדו כי היו שכרו ופי' בצאן לבן שעשה כן בצאן לבן וטעם עשותו כן בכשבים יותר מבעזים מפני שלא היו במקלות חום או שידע שיש בתולדת הכשבים שצריכין לסימנין רבים בכבדותן יותר מהתיישים לקלותן: (מא) המקושרות. י"מ החזקים אשר איבריהם קשורים זה בזה קשר אמיץ כי היא שבת הבריאות והעטופי' הם החלשים אשר נפשם בהם תתעטף ואין להם כח מלשון העטופי' ברעב. וכתב הרמב"ן הקשורים הם הצאן אשר הזכרים הולכים אחר הנקבות בכל עת לא יפרדו מהם לרוב תאוותם מלשון ונפשו קשורה בנפשו. ור"א פי' כי בימי ניסן כל אשר תלדנה אז מאן יהיו בריאות וחזקות ופי' מקושרות מרוב חוזקם ובריאותם יש בהם רוב תאוה מקושרים ונכרכים אחר הנקבה ובהעטיף הצאן בימי תשרי לא ישים וזה עשה יעקב כדי שלא ירגיש לבן בדבר המקלות: (מב) ובהעטיף הצאן לא ישים והיה העטופים ללבן. כי לא ילדו נקודים והקשורים כולם ליעקב כי ילדו נקודים. וי"מ לפי שלבן רימהו מיד שהסיר גם הזכרים שהם התיישים ויעקב לא אמר להסיר אלא העזים הנקודות והטלואות שהן הנקבות לפיכך הציג המקלות. וי"מ כי איננו טבע שיולידו נקודים וטלואים בכח המקלות אלא דרך נס ועל כן לא הקפיד עליו לבן שאפשר שלא ידע לבן בדבר ומה שהוצרך מקלות לנס כי כן דרך כל הנסים למעט הנס בכל מה שיוכל ולעשותו על ידי אמצעי כדרך ואת המטה הזה תקח בידך וגו'. ואינו נראה כי ודאי טבע הוא וכן דעת רבותינו ז"ל:

לא (ח) אם כה יאמר נקודים יהי' שכרך. כי מתחלה נתן לו שני המראות נקודים וטלואים וגם החום בכשבים וחזר לתת לו מראה אחר והיו יולדות כן ולא בכח המקלות אלא הי' מספר להם מעשה השם הגדול שעשה עמו להפליא בכל שנה ושנה. ועוד שאפשר שלבן הי' משנה תנאו אחר שנתעברו והקב"ה היה מהפך אותם כפי התנאי שיתנה בכל פעם והכי איתא בב"ר ודורש מדכתיב אם כה יאמר ולא כתיב אם כה אמר ואחר שהחליף משכורתו לא עשה עוד מקלות: (י) והנה העתודים העולים על הצאן עקודים נקודים וברודים. ואם נקוד נקוד ואם ברוד ברוד. ופי' עתודים פי' הרמב"ן תיישים והאילים נקראים עתודים כי כל גדול בצאן נקרא כן ואף בגדולי' מאנשים כל עתודי הארץ. וי"מ עתודים שמנים פי' אפי' השמנים שאין עומדים אלא לפטם כשור של פטם היו מביאין אותם מצאן לבן על צאן יעקב ופירש"י שהיו המלאכים מביאין אותם מצאן לבן על צאן יעקב. ואמר הרמב"ן ע"ד הפשט כי לא הי' זה אלא מראה להבטיחו שיולידו כמותו: (יג) אנכי האל בית אל. פי' הרמב"ן ספר לנשיו כל מה שאמר לו המלאך בחלום והוא הכל כדי שתלכנה אחריו ואינו הכל חלום אחד כי מה שאמר שא נא עיניך וראה את כל העתודים זה הי' בעודו רועה הצאן פי' באותו השנים שעבד בצאן ומאמר אנכי האל בית אל זה הי' אחרי כן בעת הנסיעה כי מאחר שאמר לו קום לך מן הארץ הזאת לא נתעכב שם לרעות עוד צאן לבן אלא מיד בבקר שלח לרחל וללאה וסיפר להם חלומו והלכו להם: (יד) ותען רחל ולאה. הרבה הוקשה לי איך לא נהגה רחל כבוד בלאה אחותה הגדולה ממנה והשיבה בפניה. וראיתי בב"ר למה מתה רחל תחלה ר' יהודה אומר מפני שדברה בפני אחותה א"ל ר' יוסי ראית מימיך אדם קורא לראובן ושמעון עונה והלא לא קרא אלא לרחל וללאה ורחל ענתה אותו אלא מקללתו של זקן עם אשר תמצא אלהיך לא יחיה: (יט) ותגנב רחל את התרפים. פירש"י לרחקו מע"ז נתכוונה. וכתב הרמב"ן אפשר כי היו ללבן לע"ז אבל אין כל התרפים נעבדים כי איך תמצא ע"ז בבית אדונינו דוד והקרוב שהם כלים לכוין בהם השעות ויקסמו להם לדעת עתידות והמלה נגזרת מלשון רפי ידים נרפים אתם. קוראים אותם תרפים לרמוז בשמם כי דבורם כמו נבואה רפה תבוא ברוב ותכזב לעתים רחוקות וקטני אמנה יעשו אותם ולא יתפללו לשם הנכבד. ור' אברהם כתב יש אומרים כי הם כלי נחשת העשוי לדעת חלקי השעות. וי"א כי יש כח בחכמי המזלות לעשות צורה בשעה ידועה ותדבר הצורה. והקרוב אלי שהתרפים הם על צורת בני אדם והיא עשויה לקבל כח עליונות. וי"מ כי רחל גנבתם לבטל ע"ז מאביה ואלו הי' כן למה הוליכתם עמה ולא טמנתם בדרך. והקרוב שהי' לבן יודע מזלות ופחדה מאביה שיסתכל במזלות לדעת אי זה דרך יברחו. וי"א שלקחתם כדי שלא יגידו לאביה שברחו: (כב) ויגד ללבן ביום השלישי. פירש"י שהרי ג' ימים היה בין צאנו לצאן יעקב אבל לא בין העיר לבין צאנו. והשיג עליו הרמב"ן שאין ראי' מזה שהרי ג' ימים היה בין צאן לצאן ויעקב מן העיר נסע כי שם ביתו ובניו וכל אשר לו ואפשר שצאן לבן היה קרוב לעיר כגון שצאן לבן היה במזרח העיר ושל יעקב במערבה ויעקב מן העיר נסע כי שם ביתו ואפשר שכך היה הענין שלא הוגד לו עד יום ג' כי לא הרגישו בו קוד' ושב לבן לעירו ולקח אחיו ורדף אחריו מעירו והשיגו ביום השביעי ולפירש"י צריך לומר שיעקב נסע מן השדה ששם הצאן ולבן לקח אחיו וגוזזי צאנו הרי שהיה ז' ימים ביניהם. (כג) וידבק אותו בהר הגלעד. כי ביום הששי בערב הגיע לבן לתחת ההר וראה אותו חונה עליו מרחוק ולן בלילה ההוא למטה ויבא אליו בחלום באותו לילה. ור' אברהם פי' ויבא אליו כבר קודם וידבק והוא מאוחר וכמוהו רבים: (כד) אל לבן הארמי. הזכיר זה לומר אע"פ שהוא ואנשי המקום בעלי תרפים ועוננים נראה אליו לכבוד הצדיק: מטוב עד רע. טובתן של רשעים רעה היא אצל הצדיקים. וי"מ מטוב שיצא ממנו רעה. והרמב"ן פי' פן תדבר עמו טובה פי' שלא תאמר לו שישוב עמך מדרכו בשביל טובה שתרצה לעשות עמו או פן תפחידנו לעשות עמו רעה אם לא ישוב עמך כי אני צויתו לשוב אל ארצו: (כט) ואלקי אביכם אמש אמר אלי וגו'. קשי' לי למה אמר לבן ליעקב שהקב"ה ציוהו שלא לעשות לו רעה כי ידוע שלבן שונא ליעקב ובקש לעקור את הכל והנה שלא הורשה לעשותו למה גילה לו את זה כי יותר הי' מפחד ממנו אם לא גלה לו וכ"ל הטעם כי לבן היה מכיר ביעקב שהיה נביא והיה יודע שהקב"ה גלה לו בכל מה שאמר אליו וחשב כיון שהוא יודע מה שאמר לו השם טוב לי יותר שאומר

אותו לו. (לב) עם אשר תמצא את אלקיך לא יחיה. י"מ שאינו לשון קללה אלא פי' ראוי לתלותו כגנב וידי תהיה בו בראשונה להמיתו: (לג) באהל יעקב ובאהל לאה. פי' רש"י אהל יעקב הוא אהל רחל שהיה תדיר אצלה וכשיצא מאוהל לאה חזר פעם אחרת לאוהל רחל לפי שידע בה שהיא משמשנית. וכתב הרמב"ן אינו נכון בעיני שיקרא אהל רחל בפסוק אחד בשני שמות. וכתב ר' אברהם שבא באהל יעקב ובאהל לאה ובאהל שתי האמהות כי אהל אחד לשתיהם או אל אוהל של כל אחת ואחת מהם ואח"כ שב שנית לאהל לאה ויצא משם ובא אל אהל רחל. וכתב עוד והקרוב בעיני שהוא הלך כסדר באהל יעקב תחלה ואח"כ באהל לאה ואח"כ באהל רחל ובאהל שתי האמהות ולכך איחר אוהל רחל בשביל שרצה לומר ולא מצא על כל האחרים כי לא היו שם ולכך כללם יחד ואח"כ בא באהל רחל ששם היו והיא לקחתם ותשימם בכר הגמל. (לה) אל יחר בעיני אדוני כי לא אוכל לקום מפניך. כתב הרמב"ן לא ידעתי מה התנצלות הזה וכי הנשים אשר להם אורח לא יקומו ולא יעמדו אולי אמרה כי ראשה ואיבריה כבדים עליה והיא חולה בבא האורח כי כן דרך כל הנשים. והנכון בעיני כי היו הנדות בימי הקדמונים מרוחקות מאוד כי שמם לעולם נדות לריחוק כדי שלא יתקרבו אל אדם ולא ידברו לו כי ידעו הקדמונים כבר בחכמתן כי הבלן מזיק וגם מבטם מוליד גנאי ועושה רושם רע כאשר בארו הפילוסופין והיו יושבו' בדד באהל אחד וכן אמרו רבותינו בברייתא של מסכת נדה ת"ח אסור לשאול בשלומה של נדה ולכך אמרה רחל ראויה הייתי לנשק ידיך אבל דרך נשים לי ולא אוכל להתקרב אליך וגם לא ללכת באהל כלל שלא תדרוך עפר רגלי והוא לא ענה לה דבר כי לא היו מספרים עמהן כלל מפני שדיבורן טמא. וי"מ כי דרך נשים לי על ההריון שהיתה מעוברת מבנימין: (לו) ויחר ליעקב. אע"פ שמתחלה נתן לו רשות לחפש שאמר לו עם אשר תמצא אלקיך לא יחיה ואמר נגד אחינו הכר לך ואיך ימצא אם לא יחפש וימשש אלא מתחלה הי' חושש יעקב אולי אחד מן העבדים או מן השפחות לקחום וכשראה שלא מצא בודאי תואנה הוא מבקש ולא אבד כלום ולכך אמר לו למה דלקת אחרי הנה לא מצאת כלום מכל כלי ביתך והיה ראוי לי לקחת ממך כל מה שאוכל כי החלפת את משכורתי עשרת מוני' והיית מבקש הטריפות ושלמתי לך שלא כדין: (לט) טריפה לא הבאתי אליך. פי' אפילו טרפות זאב ואריה שהוא אונס ואני פטור בו שלמתי לך דאלו טריפה שהיא כעין גניבה ואבדה שומר שכר חייב ומאי רבותי'. והאי דקאמר גנובתי יום וגנובתי לילה אטרפה קאי והכי קאמר בין שגנבה זאב ביום או שגנבה בלילה ולעולם אונס היה: (מב) ופחד יצחק היה לי. פירש"י לא רצה לומר אלקי יצחק לפי שאין הקב"ה מייחד שמו על הצדיקים בחייהם וקשה מאליעזר שאמר אלקי אדוני אברהם. ור' אברהם פי' יראת יצחק את ה' הועלתני כי זכות האב מועיל לבן: ויוכח אמש. פירש"י לשון תוכחה ולא לשון הוכחה ויותר נראה שהוא כמו שאמר למעלה ויוכיחו בין שנינו ואמר עתה כי האלקים היודע נסתרות הוא המוכיח בין שנינו ועל כן לא אמר ויוכח אותך אמש: (מג) ולבנותי מה אעשה לאלה. כמו ולבנותי מה אעשה להן. והרמב"ן כתב שהוא ל' חמלה ופי' ולבנותי מה אעשה לאלה אשר לפני כי נכמרו רחמי עליהם או לבניהם הנולדים בביתי והם לי כבנים ולכך אמר אשר ילדו ואמר זה להתנצל על דברי יעקב כי בשתי אחריך לראות בנותי ומה אני יכול לעשות להם טובה או לבניהם ועתה איטיב להם שתכרות להם ברית שלא תענה אותם ולא תקח עליהם נשים: (מד) והיה לעד ביני ובינך. פירש"י יהי' הקב"ה לעד. וכתב הרמב"ן איננו במשמע אלא על הברית אמר שיהי' לעד וכל העובר עליו יקולל בכל אלות הברית. אי נמי נכרות ברית בדבר קיים שיהי' לעד בינינו על כן הרים יעקב אבן והוא מה שאמרו עד הגל הזה ועדה המצבה: (מו) ויאמר יעקב לאחיו. לאחיו של יעקב כי הבאים עם לבן אוהביו ורעיו הם כי לקח עמו קרוביו ומזרע נחור אחי אברהם ולא רצה להביא על יעקב אנשים נכרים שלא יריבו עמו או יחמסו ויגזלו מאשר לו הרי שהיו קרובים ליעקב כמו ללבן. וי"מ שאמר להם אחי דרך מוסר כמו שאמר לרועים אחי מאין אתם ובב"ר שקרא לבניו אחים שנגשים לו כאח לצרה. והרמ"בן פי' לאחיו של לבן הנזכר כי לא רצה לומר כן לחמיו שהי' נוהג בו כבוד וכן ויקרא לאחיו ויאכלו לחם לאחי לבן ולא קרא ללבן דרך כבוד כאלו הכל ברשותו והכל שלו ודומה ויאמר פרעה לאחיו מה מעשיכם: ויאכלו שם על הגל. אכלו שם מעט לזכרון או שהוא דרך הבאים בברית לאכול שניהם מלחם אחד לאהבה ולאחוה ואחרי כן באים בשבועה ואחרי כך כשכרת הברית זבח להם זבח ועשה סעודה גדולה. אי נמי ויאכלו שם על הגל הנזכר למטה כי אמר לקטו אבנים ויעשו גל לאכול עליו ויהי' עד בבאנו בברית ואחרי כן אכלו הזבח: (מח) ויאמר לבן הגל הזה עד. אחר שקראו יעקב גלעד דבר לבן בלשון יעקב הגל הזה עד ועל כן נקרא שמו גלעד כי בשם הזה הסכימו שניהם או שדברי לבן מתורגמין בלשון הקדש: (מט) והמצפה אשר אמר. פרש"י והמצפה אשר בהר הגלעד כמו שכתוב ויעבור את מצפה גלעד למה נקראת מצפה אשר אמר כל אחד מהם לחברו יצף. ואמר הרמ"בן לפי דעתי שהיא האבן שהקים יעקב והוא נמשך על על כן קרא שמו גלעד והמצפה פי' שקרא לו גם כן מצפה כי אמר יצף ואפשר שהיא מצפה גלעד שהמקום נקרא על שם האבן הזאת לעולם. ור' אברהם כתב כי יעקב קרא למצפה אשר אמר חוזר אל לבן שלבן אמר אשר יצף: (נב) עד הגל הזה. ועל כן נפרעו מתוכו על ידי העד שנלחץ רגל בלעם אל הקיר וזהו הקיר ובלעם הוא לבן: אם אני לא אעבור אליך את הגל הזה ואם אתה לא תעבור אלי את הגל הזה ואת המצבה הזאת לרעה. פי' ר' אברהם לא תעבור ברית זה הגל לרעה פי' לעשות רעה ואם כמו אשר לא אעבור. וי"מ אם לא אעבור אליך לעזרך בעת רעתך שנשבע לו לעזרו בעת צרה כדרך השרים שכורתים ברית לסייע זה את זה מאויביו. וי"מ שהוא כינוי שלא רצה לפתוח פיו לרעה ואמר אם אעבור וכינה לומר אם לא אעבור וכמוהו רבים: (נג) אלהי אברהם ואלהי נחור ישפטו בינינו. פי' כל אחד אמר ישפוט בינינו אלהי אבותינו לכך אמר אלהי נחור זקנו ויעקב אמר אלהי אברהם זקנו ולכך אמר אחריו אלקי אביהם אע"פ שהזכירו אלקי אביהם יעקב לא נשבע אלא בפחד אלקי אביו יצחק שהוא אלקי אברהם ולבן לבד הוא שאמר ואלקי נחור:

לב (א) וינשק לבניו. פי' לבני בנותיו. (ב) ויפגעו בו מלאכי אלקים. פירש"י מלאכי ארץ ישראל יצאו לקראתו ושל חוצה לארץ באו עמו עד כאן: מחנים. פי' שתי מחנות. וכתב הרמב"ן ואני תמיה שהרי עדיין לא הגיע יעקב לארץ ישראל ורחוק הי' משם ושלח מלאכים לעשו ושם נאמר ויעבר את מעבר יבק שהוא גבול בני עמון ומואב ואחר כך ארץ אדום ותחלת ביאתו לארץ בשכם שנאמר ויבא יעקב שלם עיר שכם אלא זאת היתה המראה ליעקב כשבא בגבול אויביו להודיעו כי רבים הם אשר אתו מאשר אתם וקרא שם המקום מחנים כי כן דרך בשמות. אי נמי מחנים מחנהו ומחנה העליונים לאמר כי מחנהו בארץ ומחנה המלאכים כולם מחנה אלהים ומברכים לו ומודים בייחודו:

פרשת וישלח

(ד) וישלח יעקב מלאכים לפניו. שילכו לפניו. אי נמי לפניו של עשו פי' שיכירו מפניו מה שבלבו ואע"פ שהבטיחו הקב"ה לא בטח בצדקתו והשתדל בהצלה והוא סימן לבניו שיתנהגו עם בני עשו כדרך שהנהיג הוא עצמו עם עשו שהזמין עצמו לתפלה ולדורון ולמלחמה: ארצה שעיר שדה אדום. שהעובר ממזרח לארץ ישראל עובר דרך ארץ שעיר אע"ג דלקמן אומר שעיקר ישיבתו בארץ כנען דכתיב ויקח עשו את נשיו וגו' אשר רכשו בארץ כנען וישב שם עד שהלך מפני יעקב נ"ל כיון שנשיו היו משעיר חשב יעקב שימצאהו אצל נשיו. ודרשו עליו מחזו באזני כלב שיעקב התעורר לעשו שילך לקראתו והוא רמז לתחלת נפילתו ביד אדום כי מלכי בית שני באו בברית עם הר' ומהם הלכו לר' והיא היתה סבת נפילתם בידם: (ה) כה תאמרון לאדוני לעשו. לא שקראו אדוני כי למה יקראנו אדוני שלא בפניו אלא ציוה אותם שיאמרו הם אדוני עשו כה אמר עבדך יעקב. אי נמי קראו אדון שלא בפניו כדי להזהיר השלוחים בכבודו שלא להזכירו אלא דרך כבוד אפילו שלא בפניו בראותם כי אדונם קורא אותו אדוני וכל זה הכבוד שנהג בו לקרא אותו אדוני מפני שמנהג לצעיר באחי' לכבד הגדול ממנו כמו אביו ועשו הי' הגדול אלא שיעקב לקח בכורתו ומפחדו ממנו הראה לו כאלו הוא עדיין הגדול ואין המכירה אצלו כלום: עם לבן גרתי. אע"פ שהוא חשבני כגר ואחר עד עתה לא איחרתי עד עתה אלא ברצוני: (ו) ויהי לי שור וחמור. אע"פ שאני יושב אוהלים גם אני יודע בטיב העולם כי עד הנה עזרני ה' וכל זה שלח לו כדי להפחידו: ואשלחה להגיד לאדוני. פרש"י להודיע שאני בא אליך למצוא חן בעיניך ולפי זה אינו חוזר על למעלה. והרמב"ן פי' שהוא חוזר על למעלה ואשלח' להגיד לאדוני שיש לי עושר נכסים וכבוד לעשות בו כל חפציך ורצונך הודיעו שישלח לו דורון מהן או שיקח הוא מהם אשר יחפוץ. וי"מ על שם כל אחי רש שנאוהו אשלחה להגיד לאדוני שאיני רש ויהי לי שור וחמור שלא תשנא אותי ואמצא חן בעיניך: (ז) וגם הולך לקראתך. פי' כאשר אתה הולך לקראתו כן הוא הולך לקראתך ומהרה תפגעו זה בזה ולא אמר בא לקראתך פי' הולך לקבץ חיילותיו ובא לקראתך: (ח) ויירא יעקב. שמא יעמוד לו זכות שקיים מצות כיבוד אב ואם: (ט) והיה המחנה הנשאר לפליטה. י"מ דרך פשט אולי יגלגל שיברחו או שתשוב חמתו או יצא להם הצלה מאת השם. ורש"י פי' והי' המחנה הנשאר לפליטה בעל כרחו כי אלחם עמו. ונ"ל משום שידע יעקב שאין כל זרעו נופל ביד עשו וזה גם סימן לבניו שאין בני עשו יכולין למחות שמינו אלא מלך אחד גוזר גזירות בארצו ומלך אחר מרחם בארצו: (יא) קטנתי מכל החסדים. פרש"י נתמעטו זכיותי על חסדים ואמת שעשית עמדי. וכתב הרמב"ן שאין זה לפי לשון הפסוק ועוד כי אחרי כן אמר ואתה אמרת הטיב איטיב עמך ומה יועיל הבטחון הוא אם יגרום החטא אחרי כך. ופי' הוא קטנתי כלומר קטן אני להיות ראוי לכל החסדים ואמת שעשית עמי ופי' חסדים טובה שעשה עמו בלא נדר ואמת הם טובות שהבטיחו כלומר אמר שאינו ראוי שיבטחנו ויעשה לו אותן טובות שהבטיחו בהם ולא לטובות אחרות: כי במקלי עברתי את הירדן הזה. הוקשה לי על מה שאמר הירדן הזה כי הרבה הי' רחוק ממנו כי הירדן הוא גבול ארץ ישראל ותירץ לי אחי הרב ר' יהודה שהוא הפוך ופי' כי במקלי הזה עברתי ויש כאן רמז למה שאז"ל שנתן מקלו על הירדן ונבקע על כן אמר במקלי הזה שאירע על ידו נס. ומיהו דרך הכתוב לומר כך אע"פ שאין הדבר

לפניו כמו כי זה משה האיש זה ד' קוינו לו: (יב) והכני אם על בנים. פי' והכה אם על בנים: (יג) ואתה אמרת היטיב איטיב עמך. פי' הרמב"ן אע"פ שהיה ירא שמא יגרום החטא אמר עשית עמדי חסדים גדולים שלא הייתי ראוי להם כ"ש שיש לך לעשות עמי החסד שהבטחתני ולא ימנע ממני בשביל החטא. וי"מ כי יעקב היה חומל על בניו וביתו פן יכה אותם עשו כי אפשר שיכה אותם וימלט הוא לבדו ויתקיים והי' זרעך כעפר הארץ בזרע אחר שיהי' לו. ואינו נראה שאם היתה זאת מחשבתו איך אמר בתפלתו ואתה אמרת וגומר ועוד כי שם נאמר לו והנה אנכי עמך ושמרתיך בכל אשר תלך ואם יהיו בניו נופלין בחרב אחיו אין ההבטחה זאת קיימת אלא מכל הי' ירא שמא יגרום החטא מפני שבא עם לבן בברית שהוא עובד ע"ז או חטא בדבר אחר ושגיאות מי יבין: (יד) מן הבא בידו. פי' שעשה מנחה מאשר עמו כי עשרו הי' צאן ובקר ומהם שלח כי בדרך הי' ואינו מקום לשלוח כסף וזהב ומגדנות: (טו) גמלים מיניקות. לא הזכיר הזכרים. וי"מ שאין חלוק בין שם הזכר לנקבה כמו בשאר המינין שקורין לזכרים פרים ולנקבות פרות וכן כולם אבל הכא אין דרך לומר גמלות לכך אמר גמלים מניקות שהן הנקבות ובניהם דהיינו הזכרים היו בין הכל ל' וממילא ידענא שהזכרים עשרה והנקבות עשרים כמו שהיו החמורים: (יז) ורוח תשימו בין עדר ובין עדר. גם זה סימן לבניו שדורש בב"ר אמר יעקב לפני הקב"ה רבש"ע אם יהיו צרות באות על בני לא תביא אותם זו אחר זו אלא הרויח להם מצרותיהם. וי"מ ורוח תשימו שלא יתערב מין את שאינו מינו: (יח) כי יפגשך עשו אחי. אומר א"א הרא"ש ז"ל שאמר להם דווקא אם ישאלכם אז תאמרו לו כה אמר וגו' ואם לא ישאלכם אז תלכו לדרככם ולא תתנו לו מאומה: (כא) כי אמר אכפרה פניו במנחה. פירש"י אבטל רוגזו וכן כל כפרה שאצל חטא ועון כולם לשון קנוח והעברה. וכתב הרמב"ן א"כ אינו מדברי יעקב אלא שהפסוק מגיד לנו מחשבתו של יעקב בזו המנחה ומה צריך לזה ומחשבתו ידועה כמו בכל שולחי מנחה ועוד הקשה א"כ הי' ראוי שיזכיר הכתוב בתחלה והנה גם הוא אחרינו כי אמר אכפרה פניו כי עתה לא הוסיף על הנוואה הביא. ופי' הוא שהוסיף עתה להם שיאמרו בל' כבוד והנה גם הוא אחרינו והקדים אותו לתת כופר נפשו על ראות פני כבודך במנחה הזאת כאשר יתנו העבדים בתת להם רשות לראות פני המלך ואחרי כן אראה פניו אולי ישא פני ויכבדני להיות מרואי פני המלך והוא מלשון ואיש חכם יכפרנה יתן כופר על החימה: (כב) והוא לן בלילה ההוא במחנה. שלא נכנס באהלו אלא לן עם הרועים במחנה שלא יבא עליו אחיו פתאום: (כג) ויקח את שתי נשיו ואת שתי שפחותיו. כתב הרמב"ן אין מוקדם ומאוחר בפסוק זה להלה אלא אמר שאסף נשיו ושפחותיו וילדיו אל שפת הנחל ועבר הוא לבדו את מעבר יבק לראות אם גבהו המים ושב ויקחם עמו כולם כאיש אחד ויעבירם את הנחל ואחרי כן ויעבר את אשר לו מקנהו ורכושו: (כה) ויותר יעקב לבדו. פירש"י ששכח פכין קטנים וחזר עליהם. וכתב הרמב"ן ועל דרך הפשט ויקחם ויעבירם את הנחל עמו ויעבר את אשר לו בציווי כי חזר וציוה שיעברו לפניו ונשאר הוא לבדו אחריהם: ויאבק. כמו ויתבק מלשון ויתבקהו שבהרבה מקומות תבא אל"ף במקום חי"ת: עד עלות השחר. כתב ר' אברהם עד כור שחרות הלילה. וי"מ כי שחר דמות אור והוא הנראה בעבים טרם זרות השמש וכן אשר אין לו שחר: (כו) וירא כי לא יכול לו. יכול הי' אלא שלא הורשה על יותר אלא להקע כף ירכו. גם זה סימן לבניו שיהי' דור בזרעו של יעקב שיתגבר עשו עד שיהיה לקעקע ביצתן: ויגע בכף ירכו. כדי להפילו כדרך שנים שמתאבקין

יחד. וי"מ שכיון לעשותו בעל מום לפוסלו מן העבודה על שלקח הבכורה מעשו כיון שהעבוד' בבכורים: (כו) כי אם ברכתני. לפי שהמזיק את האדם יכול לרפאותו יותר קל מאחר שילחוש לו על המכה ולכך שאל לו מה שמך שהלוחש על המכה צריך לידע שם המוכה. ד"א כי אם ברכתני שבחני תן לי שבח ונילוח שנלחתיך ולכך אמר לו יעקב הגידה נא שמך שאתפאר לומר עמדתי כנגד שר וגדול כמותך ונלחתיו והשיבו למה זה תשאל לשמי ותתפאר עלי לפני כל לומר שנלחתני אין זה כבודי אלא ויברך אותו שם ביני לבינך אשבחך שנלחתני אבל איני רוצה שאתבזה בפני כל נגד פלו' לפלו': (ל) למה זה תשאל לשמי. שאין לך בו תועלת שאין בי יכולת בלתי לה' לבדו אם תקראני לא אענך אבל אברכך כי כן צוויתי ולא פי' הכתוב מה הברכה. ורבותינו פירשו שהודה לו על הברכות: ויברך אותו שם. פי' במקום ההוא על כרחו ולא רצה יעקב להמתין לו עד בית אל: (לב) ויזרח לו השמש כאשר עבר את פנואל. פי' שזרחה השמש קודם שעבר את פניאל ולמה איחר כל כך בשביל שהוא צולע על ירכו. ד"א ויזרח לו השמש והוא צולע שאין אדם יכול להכיר בו שהוא צולע כי היה כ"כ מעט עד שזרח השמש וניכר באור זריחת השמש: (לג) על כן לא יאכלו בני ישראל את גיד הנשה. כאדם שמתענה ביום שמת בו אביו. ד"א כדי שיזכרו הנס. ד"א בשביל קנס שהניחו לאביהם יחידי:

לג (ה) **מי אלה לך.** שאל על הנשים ועל הילדים: הילדים אשר חנן אלקים את עבדך. דרך מוסר כי לא רצה לומר שהם נשיו והבין עשו שהם אמות הילדים. (ו) ותגשן השפחות הנה וילדיהן ותשתחוין. הכא לא קאמר וישתחוו כדקאמר בתר הכי גבי רחל ולאה. וי"מ לפי שלא השתחוו אלא השפחות ולא בניהם שאמרו אם השתחוו השפחות אנו שאנו בני יעקב לא נשתחו' כשראו לבני לאה ורחל שהשתחוו השתחוו גם הם: (ח) מי לך כל המחנה הזה אשר פגשתי. שעבדי יעקב עברו לפניו עם המחנה ולא רצה לקבלם מיד או באגותו לא דבר עמהם ולא שאלם למי אתם והם יראו מגשת אליו ואמר עתה מי לך כל המחנה כי חשב שהם מיעקב מדברי המלאכים הראשונים ופי' מי לך מי הוא גדול לך ששלח לו כל אלה ואמר לו למצוא חן בעיני אדוני לומר אתה הוא האדון הגדול בעיני: (י) כראות פני אלהים ותרצני. פירש"י על שנתרצית לי למחול סרחוני פי' נתפייסת לי. וכתב הרמב"ן שלא היה יעקב מזכיר לו עתה העון אלא פי' ותרצני כמו יהי רצוי אחיו לשון חפץ שאמר לו קח נא את מנחתי בעבור שראיתי את פניך שהם לי כראות פני אלקים והייתי רצוי לך: (יא) קח נא את ברכתי. פי' מנחתי כי המנחה שאדם שולח מרצונו נקראת ברכה לפי ששולח מרצונו מאשר ברכו ה', והמנח' שמביאין למלך נקראת מס: ויפצר בו ויקח. במדרש יש שלכך הפציר בו כל כך לפי שהשהיו מריבין על שני עולמות והתנו שיעקב יהיה לו עולם הבא ועשו העולם הזה ועתה כשראה עשו ליעקב כל כך קנין ורכוש מעתה אמר אחזור בי מהתנאי שהרי לקחת חלק בעולם הזה ולכך הפציר בו יעקב שיקח ממנו את הכל אם ירצה ויתקיים תנאו ונתרצה עשו אלא שאמר אציגה נא עמך מן העם אשר עמי שבקש ממנו שאם יבואו מאלו להתגייר שיקבלם: (יג) ומתו כל הצאן. ולא אמר ומתו כולן שלא רצה להזכיר מיתה על הילדים ומטעם זה נמי לא אמר סתם שיהיו גם הילדים בכלל אלא הזכיר הצאן ולא רצה להאריך ולומר והבקר דממילא גם הם בכלל. א"נ הזכיר הצאן שהם בהמה דקה אבל הבקר לא ימותו שלא יזיק להם טורח הדרך: (טו) למה זה אמצא חן בעיני אדוני. שלא רצה בחברתו והוא סימן לדורות לרחק מחברת אנשי המלכות שאין מקרבין לו

לאדם אלא להנאתן: (יז) ויבן לו בית. פי' אפשר שלא היה שם עיר והוצרך לבנו' לו בית א"נ שבנה לו בית חזק ומגדל עז מפני עשו אחיו: (יח) ויבא יעקב שלם. וי"מ שהוא מקום ומשם הלך לעיר שכם שה' האנשים האלה שלמים הם אתנו כלומר ממקום שלם באו ונתיישבו אתנו. ור' אברהם פי' שבא בשלום ולא אירע לו שום דבר רע ועתה מתחיל לספר שאירע לו מעשה דינה. והרמב"ן פי' שלכך אמר שלם עיר שכם כי כל זמן היותו בסוכות היה מפחד מעשו ולא שקט לבו עד בואו ארץ כנען כי אז ידע שלא יגע בו כי אביו קרוב משם או יעזרוהו אנשי הארץ לכבוד אביו או שתעמוד לו זכות ארץ ישראל ולכך אמר עתה שבא בשלום אל ארץ מגורי אבותיו כי הצילו השם מכף כל אויביו בדרך: ויחן את פני העיר. כי החזיק בה וקנה שדות וכרמים ולא רצה להיות באכסניא והוא סימן לבניו שיכבשו אותו המקום תחלה טרם הוריש יושבי הארץ מפני זרעו. ור' אברהם פי' כי הזכיר זה למעלת ארץ ישראל לומר מי שיש לו חלק בה חשוב הוא כחלק העולם הבא:

לד (א) **ותצא דינה בת לאה.** הזכיר בת לאה לומר שהיה אחות שמעון ולוי המקנאין ונוקמין נקמתה ואמר אשר ילדה ליעקב כי גם כל האחים קנאו לה: (ב) וישכב אותה ויענה. פירש"י וישכב כדרכה ויענה שלא כדרכה. ור' אברהם כתב בשביל שהיתה בתולה קורא עינוי. והרמב"ן כתב אין צריך כל זה כי כל ביאת אונס קורא עינוי שהכא הקדים שכיבה לעינוי ובתמר כתיב ויענה וישכב אותה. וי"מ שדינה נתפתת תחלה אבל תמר לא נתפתת לכך הקדים ענוי לשכיבה: (ז) וכן לא יעשה. פירש"י שהאומות גדרו עצמם מן העריות. והקשה עליו הרמב"ן שהכנעניים שטופים בזמה ובעריות ובבהמה ובזכור כדכתיב כי כל התועבות האלה עשו אנשי הארץ אשר לפניכם ופי' שוכן לא יעשה נמשך אל בישראל כי נבלה עשה בישראל וכן לא יעשה בכן על כן אמר בישראל כי אינו נבלה בכנענים: (יב) הרבו עלי מאוד מוהר ומתן. כל זה הפיוס שיתנוה לו לאשה מרצונם כי כבר בביתו היתה ולא היה ירא שיקחוה ממנו אלא שהיא לא היתה מתרצית אליו וזהו וידבר על לב הנערה: (יג) ויענו בני יעקב את שכם ואת חמור אביו במרמה. כתב הרמב"ן ז"ל אע"פ שחמור ושכם דברו אל אביה ואל אחיה לא ענה יעקב אלא בניו דברו במקומו בשביל שהיה להם הדבר לקלון לא רצו שאביהם ידבר בו כלל. והקשה כי נראה מפשט הפסוק שברצון אביהם ובעצתו ענו והוא ידע מענה שהיה במרמה שכיוונו להחלישם ולהרגם וא"כ למה כעס ועוד שלא יתכן שיהיה ברצונו להשיא בתו לכנעני אשר טמא אותה והנה ודאי כולם היו בעצה אחת על זה המענה אלא ששמעון ולוי עשו המעשה וא"כ למה ארר אפם לבדם. ותירץ שמה שאומר הפסוק שענו במרמה לא שהיתה כוונתם להרגם אלא שזו היתה המרמה אולי לא ישמע להם להמול ואפי' אם ישמעו להם חשבו בהיותם כואבים יקחו אחותם מבית שכם וילכו וכך היתה עצתם עם אביהם אלא ששמעון ולוי רצו לינקם והרגו כל העיר ועל זה כעס יעקב שהי' להם להרוג שכם לבדו. ועוד מקשים היאך בני יעקב הצדיקים שפכו דם נקי חנם וכתב הרמב"ם שבני נח מצווין על הדינין להושיב שופטי' בכל פלך ופלך לדון בשבע מצות שלהם ובן נח שעבר על אחת מהם ולא דנוהו להורגו הרי הרואה יהרג בסייף ומפני זה נתחייבו כל בעלי שכם שראו לשכם שגזל את בת יעקב ולא דנו עליו. וכתב הרמב"ן וא"כ הוא זכו למקום בהריגתם ולמה כעס יעקב עליהם אלא אע"ג שנצטוו בני נח על הדינין היינו כגון אם גנב ועשק וגזל וכיוצא באלו וחייב עליהם מיתה אם עבר עליהם שאזהרתן היא מיתתן אבל אם עבר ולא הושיב דיינין אין בזה חטא מות שזו היא מצות עשה ולא אמרינן

בכן אזהרתן זו היא מיתתן ואין אנו צריכין לבקש חיוב מיתה לבעלי שכם שכמה עבירות עשו שנתחייבו בהם כגון ע"ז וגלוי עריות דכתיב על ההרים וכו' וכתי' כי כל התועבות האל עשו אנשי הארץ אלא שאין הדבר מסור ליעקב ובניו לעשות בהם דין אבל ענין בני יעקב עם שכם בעבור שהיו אנשי שכם רשעים רצו לינקם בהם בחרב נוקמת במלך וכל אנשי עירו כי הרים למשמעתו ולא חשבו הברית שכרתו עמהם כי היה להחניף להם ויעקב כעס עליהם על שהביאוהו בסכנה ואמר אפם על שעשו חמס לאנשי העיר שאמרו להם במעמדו ושבנו אתכם והם היו בוטחי' בדבורם ואולי ישובו אל השם והרגום חנם כי לא הרעו להם כלל ועל זה כעס ואמר אפם: (יז) ולקחנו את בתינו. ולא אמרו אחותינו כי במקום אביהם היו מדברים: (כא) שלמים הם אתנו. בעבור שאנשי העיר היו חושבים שהיו שונאים אותם על שראו אותם עצבים ויחר להם מאד ואולי הם נשמרים מהם ושומרים העיר מפניהם על כן אמרו להם בשלום הם עמנו: רחבת ידים. פי' ר' אברהם מקומות רבים כמו ויד תהי' לך: (כג) מקנהם וקניינם וכל בהמתם. פי' הרמב"ן מקנה הם הבהמות אשר הם בעדר כי הם עיקר קנין האדם כדכתי' מקנך אשר בשדה ואשר אינם אתם בעדר כגון הבהמות יחידות בבית בכלל בהמתם א"נ כפל הלשון לחזוק כלו' כל בהמתם אשר הם רבות מאד: (כה) ויהי ביום השלישי בהיותם כואבים. פירש"י שכל מכה כואבת יותר ביום השלישי ובפרק ר"א דמילה אינו משמע כן דקאמר מרחיצין את הקטן אף ביום השלישי שחל להיות בשבת וכ"ש ביום הראשון. וי"מ בהיותם עדיין כואבים כי הי' דעתם להורגם ביום הראשון אלא שנתחרטו ונמלכין בענין והיו בזה ב' ימים עד שהסכימו ביום השלישי להורגם ומאחר עדיין כואבים ביום השלישי והרגום. וי"א שהיו רבים ולא הסכימו כלם למול עד יום השלישי שמלו כלם והיו כלם כואבים. וי"א דביום הראשון למילה הרגום ויהי ביום השלישי קאי לעינוי דינה ולעולם יום ראשון למילתם הי':

לה (א) ושב שם ועשה שם מזבח. כתב הרמב"ן לא ידעתי מהו ושב שם ויתכן שצוהו לשבת שם תחלה ואח"כ יעשה מזבח לטהר מטומאת ע"ז או מן החללים כענין שנאמר ואתם חנו חוץ למחנה שבעת ימים כי לא נטהרו עדיין במי חטאת ויעקב נזדרז במצוה להטהר טרם בואו או שיהי' ונקומה ונעלה בית אל מוקדם במעשה ואולי צוה ושב שם לפנות מחשבתו לדבקה בו: (ד) ויטמן אותם. ומה שלא ביער כדי להראות שלא קיימו תנאם שהתנו שלא לעבוד ע"ז. והרמב"ן כתב שלא לקחו ע"ז ולא משמשי' שאותם טעונים לפזר לרוח ולהטיל ים שכל מה שלקחו כבר בטלום מעשה שכם ע"י כפי' שכפו אותם וגוי מבטל ע"ז בע"כ והיתה מותרת להם אלא שיעקב צוה להסיר אותם לטהרת הקדש שיהיו ראוין לעבוד השם ית' ולהקריב לפניו קרבן והי' די להם לקבור ולכך טמן אותם תחת האלה מקום שלא יעבד בו ולא יזרע: (ח) ותמת דבורה. כתב הרמב"ן לא ידעתי למה נכנס פסוק זה בין ויקרא למקום בית אל ובין ויברך אותו והקרוב למה שאמרו רבותינו שרומז למיתת רבקה ולכך קרא שמו אלון בכות כי על המינקת לא הי' מרבה בבכי' אלא שבכה על אמו שלא זכה לראותה בשובו ונראה לו האלהים בשובו לנחמו. ופירש"י שלכך העלימו יום מיתתה שלא יקללו הבריות כרס שיצא עשו ממנו אף הכתוב לא פרסמה אע"ג שגם מיתת לאה לא הוזכר אלא דרשו בכאן משום שהזכיר הכתוב מיתתה ברמז ותלה אותה במניקתה וכיון שדיבר בה למה הסתיר אותו ולא גילהו וע"כ דרשו בו. ומיהו טעם זה אינו מבורר שהרי הזכיר מיתת יצחק ויקברו אותו עשו ויעקב בניו אבל יתכן לומר שלא היתה לה במותה כבוד כי יעקב אינו שם ועשו שונא אותה ויצחק כהו עיניו ואינו יוצא מביתו ולכך לא רצה להזכיר שיקברוה בני חת. והיתה דבורה עם יעקב כי אחרי שבאה עם רבקה שבה אל ארצה ועתה באה עם יעקב לראות גבירתה או שנתעסקה בגידול בני יעקב לכבוד רבקה והיתה בביתו: (י) שמך יעקב. פירש עדיין שמך יעקב אע"פ שהחליף שרו של עשו כי הוא לא נשתלח לך להחליף שמך אבל מעתה לא יקרא עוד שמך יעקב כי אם ישראל יהי' שמך. ופירוש ויקרא שמו ישראל מוסף על יעקב ולא שיאסר להקרא יעקב: (יב) ואת הארץ אשר נתתי לאברהם וליצחק לך אתננה. אע"פ שכבר נתנה לו לא ניתנה לו בשבועה ועתה בא להוסיף השבועה ולומר כמו שנתתי' להם בשבועה כך אתננה לך: (יג) ויעל מעליו האלהים. להודיע שלא הי' זה מראה חלום הנבואה לבד אלא ששרתה עליו שכינה במקום אשר הוא עומד: (יד) ויצב יעקב מצבה. כפשטי' שהציבה עתה. ור' אברהם פי' וכבר הציב מצבה בפעם ראשונה ונסך עלי' נסך ויצק עליה שמן ופי' ג"כ ויסך עליה נסך מים או יין לרחוץ אותה ואח"כ ויצק עליה שמן: (טו) ויקרא וגו' בית אל. אע"פ שקראו כבר בית אל קראו פעם אחרת להודיע כי הדבר אמת ונכון כי הוא בית האלהים ושם השכינה שורה: (יח) ויהי בצאת נפשה כי מתה ותקרא שמו. י"מ שלאחר מיתתה קראה לו השם כדמשמע מפשטי' דקרא כי מתה ותקרא שכן יארע לפעמים במת שמתעלף וחוזרת לו הנשמה וכן אירע לה ולאחר שחזרה לה הנשמה קראה לו שם ובהכי ניחא למה שכתוב בה שתי מיתות ויהי בצאת נפשה כי מתה ואח"כ ותמת אלא שמתה ב' פעמים: בן אוני. בן צערי: בנימין. פירש"י לפי שהוא לבדו נולד בארץ כנען שהוא בנגב כשאדם בא מארם נהרים בנימין לשון לפון וימין. והקשה עליו הרמב"ן והוכיח שאין ארץ ישראל דרומית לארם נהרים ופי' הוא לפי שאמו קראתו בן אוני וכונה לומר בן אבלי מלשון לחם אונים לא אכלתי באוני ואביו תרגם אותו לטובה מלשון כח כמו ראשית אוני וע"כ קרא אותו בנימין בן הכח כי הימין הוא הכח והגלה שרצה לקרותו בשם שקראתו אמו כי כן נקראו כלם בשמם שקראתם אמם אלא שתרגם אותו לטובה לגבורה: (כב) וישמע ישראל. פי' הרמב"ן סיפר הכתוב ענותנותו ששמע שחילל בנו יצועיו ולא צוה שיוציאוהו מביתו מלפני פניו ולא ינחל עמהם אלא שמנאו עמהם ויהיו שנים עשר ולא עוד אלא שמנאו ראשון וע"כ עשה משתי פרשיות פסוק אחד אע"פ שהוא תחלת הענין שבא למנות השבטים משנולדו כלם רמז כי ראובן לא נדחה בשביל מעשיו שעשה. ועל דרך הפשט יתכן שבלבל ראובן יצועי בלהה מפחדו שלא תלד ליעקב עוד כי הוא הבכור וחשב לקחת ב' חלקים ויפסיד יותר משאר האחים ולא פחד מאמו כי זקנה היתה ואולי זלפה מתה או חשש לכבוד אמו בעבור היותה שפחתה ולכן נטלה ממנו הבכורה מדה כנגד מדה ופי' ויהיו בני יעקב שנים עשר כי לא הוליד אחרי כן. וי"מ וילך ראובן וישכב את בלהה הרי שהספיד יעקב רחל ובלהה ואין לחוש כי היו בניו שנים עשר וכבר הוליד כל בניו. וי"מ ויהיו בני יעקב שנים עשר אבל מתחלה היו י"ג שהי' ראובן בכור וחשוב כב' וניטלה הבכורה ממנו עתה. וה"ר **יהודה חסיד** פי' ויהי בשכון ישראל במקום ההוא וילך ראובן פי' שהלך לו וברח משם ולמה וישכב את בלהה פלגש אביו שרצה אביו לשכב עמה וע"ז נתקנא ראובן וברח וישמע ישראל שבשביל זה ברח ראובן ועשה מטתו באהל לאה ואז חזר ראובן ויהיו בני יעקב שנים עשר כבתחלה. וי"מ וישכב את בלהה ולא כתיב עם בלהה אלא שעשה מטתו אצל מטתה למנוע לאביו מלבוא אליה וזהו שאמר אז חללת יצועי עלה ולא אמר מטתי אלא יעקב הניע המטה וראובן בלבלה: (כו) אשר ילד לו בפדן ארם. פי' הרוב מהם שהרי בנימין לא נולד שם וכן דרך המקראות: (כח) ויהיו

ימי יצחק. פירש"י אין מוקדם ומאוחר בתורה שהרי מכירתו של יוסף קדמה למיתתו של יצחק. והרמ"בן פי' כי כן מנהגו בכל מקומות שמספר ענין האדם ותולדותיו ומיתתו ואח"כ מתחיל הדור האחר והי' ראוי להקדים מיתת יצחק לתולדת יעקב כשעשה לאברהם ובשאר הדורות אלא שהמתין עד כאן לומר שמת בשיבה טובה זקן ושבע ושב אליו בנו המבורך הנוטל מעלתו וקברו עשו ויעקב בניו ולא הוצרך לומר שקברוהו במערת המכפלה בעבור שהזכיר שהי' יושב בעיר ההוא ואנה יקברוהו אם לא בקבורת אבותיו:

לו (ה) **את עדה בת אילון החתי.** פירש"י הוא בשמת בת אלון ונקראת בשמת על שם שהית' מקטרת בשמים לע"ז ואהליבמה הוא יהודית וכנה שמה יהודית לומר שכופרת בע"ז. וכתב הרמב"ן הנה לא נתן טעם לבארי אבי אהליבמה שנקרא שם בארי וכאן ענה ועוד בשמת בת ישמעאל הי' שם העלם ובשמת בת אלון יהי' שם התואר לקיטור הבשמים ור' אברהם אמר כי היו לה ב' שמות וגם לאביה. ויתכן לומר כי השתי נשים הראשונים שהוזכרו למעלה מתו בלא בנים אולי בעבור שהיו מורת רוח ליצחק ולרבקה ונשא אחות אשתו בת אלון ושמה עדה ונשא אחרת ושמה אהליבמה בת ענה אבל בת ישמעאל אחות נביות בעבור שהי' לה שם כעור בלשון הקודש מחלת קרא שמה בשם הנכבד אשר הי' לאשתו הראשונה. מלשון בשמים כי היתה חביבה עליו בעבור שהיתה ממשפחתו ואיננה רעה בעיני יצחק: (ו) **ויקח עשו את נשיו ואת בניו.** פירש"י עשו הקדים נשיו לבניו אע"ג דגבי יעקב נמי כתיב ויקח את שתי נשיו ואת שתי שפחותיו וכן גבי משה ויקח את אשתו ובניו. וי"ל דיעקב עשה כן משום שהי' מתירא מעשו ומשה נמי בעבור שהיו קטנים ולא היו יכולין זולתי אשתו שתפוס בהם משא"כ בעשו. כתב הרמב"ן כי זה המסע הי' אחרי בוא יעקב מחרן ואחרי מות יצחק ואע"ג דבעוד שהי' יעקב בחרן הי' הוא בשעיר כמו שמפורש למעלה. כן הי' הענין כי הלך לשעיר בימי אלופי החורי יושבי הארץ והי' הולך שם עם ת' איש עמו ובניו ובני ביתו היו בארץ כנען ויתכן שהי' לו שום אחוזה במישור אבל לא בהר שעיר על כן ייוחס לו ארצה כנען שדה אדום ואחר שחזר יעקב לארץ כנען פנה לו מפניו כי ידע שהוא נחלת אבותיו אשר נתן לו אביו בברכתו ולקח כל נפשות ביתו והלך לשעיר להתיישב שם ואז נלחם בבני שעיר החורי יושבי הארץ: **וילך אל ארץ.** תרגום אונקלוס אל ארץ אחרת ופי' רש"י שהלך לגור באשר ימצא עד אשר בא אל שעיר וישב שם. והרמב"ן כתב והנכון בעיני שאמר וילך אל ארץ שעיר והכתוב חסר הכינוי בעבור היותו ידוע שכבר הוזכר שהי' עומד בהר שעיר ובידוע כי שם יוליך ביתו וכמוהו רבים: (ז) **ולא יכלה ארץ מגוריהם.** פי' כמו עיר מגוריהם והוא חברון כי ארץ כנען כולה תשא כזה וכזה אלף פעמים אבל בראותו כי לא יכול לעמוד בעירו ובמקומו עזב כל הארץ לאחיו והלך לו: (ט) **ואלה תולדות עשו.** מזכיר התולדות שהולידו בניו אחרי בואם לשעיר כי הוא לא הוליד שם והנה החל ממנו לומר הוא הוליד אליפז ורעואל והם הולידו בארץ שעיר תולדות הללו והזכיר עמהם בני אהליבמה הנולדים בארץ כנען אע"פ שלא הזכיר להם תולדות בארץ שעיר כדי שיומנו עם אחיהם: (יב) **ותמנע היתה פלגש לאליפז בן עשו.** בשביל שבכל האחרים לא הזכיר שמות אמותם אלא בנו לבד דרשו בו רבותינו כדי להודיע גדולתו של אברהם אבינו כמו שפירש"י. וכתב הרמב"ן ויתכן לומר כי בני אליפז היו ידועים לו כי הולידם מנשיו ועמלק בעבור היותו בן פלגש בא הכתוב לומר בן אמו כלומר אשר הוא נודע לה ילדתו לאליפז אבל אינו בכלל בני עשו ולא ישב עמהם בהר שעיר והנה נלטוונו שלא נתעב בני עשו ולא נקח מארם והם הידועים היושבים בהר שעיר ונקראים אדום על שמו אבל בן הפלגש אינו יושב בארצו ולא נקרא על שמו ונלטווינו עליו למחות את שמו. ופירש"י בדברי הימים מונה תמנע בבניו של אליפז מלמד שבא על אשת שעיר החרי וילדה תמנע מביניהן וכשגדלה היתה פלגשו וזהו ואחות לוטן תמנע שלא מנאה מבנות שעיר שהיתה אחותו מן האם ולא מן האב. וכתב הרמב"ן ואין דעתי סובלת זה כי הי' ראוי לומר בדברי הימים ותמנע היתה בתו למה ימנה האשה בבנים ואולי אין הפסוק מקפיד על כך בדבר הידוע כי מלינו שם בדברי הימים ובני עמרם אהרן ומשה ומרים ומ"מ רחוק שימנה האשה בין הבנים ואולי נאמר על דעת רבותינו כי תמנע הנזכר בדברי הימים הוא תמנע האלוף הנזכר למטה ונמנה שם עם בני אליפז כאשר מונה שם קרח עם בני אליפז והוא מבני אהליבמה כי שניהם היו ממזרים נולדו מן האחד ונמנים עם בני האחר. ועל דרך הפשט יש לומר כי תמנע אשת אליפז אחרי לדתה את עמלק ילדה בן ותקש בלדתה ותמת ותקרא שמו תמנע כדי להזכיר שמה ואביו קרא לו קרח ולא הזכיר הכתוב הבן הזה לתמנע כדי שלא יצטרך כי הכונה היתה למנות עמלק בפני עצמו אבל בני אליפז ז' היו אע"פ שמונה באלופים קרח קודם עמלק שהוא גדול ממנו מונה אותם דרך מעלתם ועל כן הקדים קנז לקרח וגעתם. ועוד אני אומר שכן פי' הפסוק ובני אליפז תימן אומר צפו וגעתם וקנז ותמנע פי' גם הוא מבניו וחזר ואמר והיתה פלגש לאליפז בן עשו ותלד לאליפז את עמלק ולא הזכיר הפלגש והאמת. שהוא אחות לוטן תמנע ומפני זה לא הזכיר שמה כי לא רצה לומר ב' פעמים תמנע לזכר ולנקבה והנה בני אליפז ז' הם האלופים הנזכרים לו. ומה שהחליפו באלופים שם זה של תמנע בשביל שהי' שמו כשם הפלגש שלא יחשב כבנה וקראוהו קרח בעלותו למעלת האלוף ורבותינו דרשו שבא אליפז אל אהליבמה אשת אביו ויצא קרח מבין שניהם. ור' אברהם פי' כי קרח בן אהליבמה אשת עשו היתה ונמנה פעמים כי הי' הקטן לאהליבמה ומתה אמו וגדלתו עדה ולכך נמנה עם בניה: **אלה בני עדה.** פי' הרוב הי' מבניה כי עמלק לא הי' מבני'. ור' אברהם פי' בעבור שהי' בן שפחתה קורא אותו בניה: (כ) **אלה בני שעיר החרי.** פירש"י לא כתב יחוסין של אלו אלא בשביל תמנע להודיע גדולת אברהם. ור' אברהם פי' שכתבו להפריש יחוס שעיר ועשו בשביל שישראל נלטוו על בני עשו. פי' הרמב"ן החרי הוא שם אב אומה קדמונית ונקראת על שמו ונקרא שעיר על שם הארץ והשם הזה הי' לארץ מעשו מיום שהלך לשם שהוא איש שעיר וכן שם אדום ממנו היה והכתוב הפריש ביניהם כי אלה הם בני שעיר החרי יושבי הארץ לא בני שעיר האדומי אשר בא שם ואינו נראה שנקראת שעיר על שם עשו כדכתיב ובשעיר ישבו החרים לפנים ובני עשו יירשום אלמא שנקראת שעיר קודם שהורישם עשו אם לא שנפרש ובשעיר שנקראת עתה שעיר ישבו החרים. ומיהו קשה לדבריו מהא דכתיב בפ' לך לך ואת החרי בהררם שעיר אלמא שנקראת שעיר בימי אברהם. ור' אברהם פי' החרי כמו חרי יהודה פי' הגדולים: (כב) **ואחות לוטן תמנע.** כן דרך הכתוב לייחס הבת אל האחים כמו ואחות תובל קין נעמה והיה ראוי שימנה אותה למעלה עם בני שעיר ודישון ואצר ודישן ותמנע אחותם ואפשר שהיתה אחות לוטן מן האב ומן האם ולא אחות שאר האחים ולא היתה בת שעיר: (כד) **ואלה בני צבעון ואיה וענה.** ו"ו יתירה וכן רבים והיה לצבעון בן שלישי לשעיר החרי והוליד בנים וסיפר הכתוב כי ענה בן לצבעון מלא הימים להבדיל בינו ובין ענה דודו אחי לצבעון וזה ענה בן לצבעון הוא חמיו של עשו: **אשר מצא את הימים.** הם פרדים והוא מלא בחכמה כי יולד מין משאינו מינו מה שאין כן בשאר כלאים

ותחשב לו הדבר לחכמה כי הכיר במיניהם שהם קרובים בטבע ויולידו. ואונקלוס תרגם גבריא ורוצה לומר שבאו עליו מאומה ששמה ימים ורצו לגזול ממנו החמורים והוא לבדו במדבר ואין עוזר לו ותמלא ידו והציל מהם והוא מלשון תמלא ידך לכל שונאיך אי נמי שמלא אותם וניצל מהם ונודע שמו בגבורה הזאת: **(כה) ואלה בני ענה דישון ואהליבמה בת ענה.** כן דרך הפסוק לומר בבנות כמו ואת דינה בתה וזה ענה הוא בן רביעי לשעיר והוא אחי צבעון ונמנה אחריו למעלה והיה לו בן אחד ששמו דישון כשם דודו ולו בת ששמה אהליבמה כשם קרובתה בת ענה בן צבעון ולכן אמר הכתוב באשת עשו אהליבמה בת ענה בת צבעון כי הוא בת ענה שמצא את הימים נכדת צבעון ולא אהליבמה בת ענה בן שעיר החרי אחי צבעון ורבינו אברהם כתב ואהליבמה בת ענה אין זה הנזכר בראש הפסוק שאם היה אותו עצמו מה צריך להזכירו אלא הוא ענה בן צבעון הנזכר בפסוק ראשון ולא היתה אלא אהליבמה אחת והיתה בת ענה בת צבעון ורבותינו דרשו שלא היה אלא ענה אחד שבא צבעון על אמו והוליד ממנה ענה ונתגדל בבית שעיר החורי עם בניו ולכן מונאו עם בניו של צבעון כי הוא בנו. ור"ת פירש כי ענה אשה היתה כדכתיב אהליבמה בת ענה בת צבעון והא דכתיב הוא ענה בלשון זכר משום שירשה בירושה עם אחי צבעון בני שעיר דודיה בנכסי שעיר כדמוכח ביש נוחלין. ופירש"י דלכך קורא אהליבמה בת ענה שבא ענה על אמו אשת צבעון והוליד ממנה אהליבמה ולכך קורא אותה בת ענה ובת צבעון: **(כו) ואלה בני דישן חמדן.** והוא דישן בן החמישי לשעיר ואין קפידא שיקראנו דישון או דישן רק כשהם שניהם בפסוק אחד להבדיל בין שניהם וכן ויעש חירום ויכל חירם והוצרך הכתוב לקרותו כאן דישן שלא יהא נראה שהוא דישון בן ענה הנזכר שלפניו מיד כי כן היה משמע שבא ליחס לו תולדות אלמלא ששינה שמו: **(לא) ואלה המלכים.** נכתב זה להודיע כי נתקיים ברכת אביו על חרבך תחי' שנתגבר על בני החרי ומלכו עליהם בארצם שאלה הערי' כלם מדינות הם מארץ אדום וסיפר הכתוב כי לא היה להם מלך בן מלך כמו בישראל: **לפני מלוך מלך בישראל.** ולא שנמשכה מלכותם עד מלכות ישראל אלא שבא לומר כי אז כאשר ימלוך מלך בישראל לא יהיה להם מלך לקיים ואת אחיך תעבוד ואפשר שכולם מתו כבר בימי משה וכן פי' רבינו אברהם לפני מלוך מלך זה משה כדכתיב ויהי בישורון מלך ופי' כן מפני שהקשה לו האיך כתב משה שמות אלה המלכים ועדיין לא מלכו. וי"מ כי בנבואה כתבה משה. וכתב הרמב"ן ואינו נכון כי הנבואה למה תזכיר את אלה ועד איזה זמן תמנה ותפסק בהם והנכון שכל אלה לפני התורה ומשלו כאחד ומה שאומר למקומותם פי' שהיה כ"א במקומו או שהיה ממשלתם זמן מועט כי שנות רשעים תקצרנה: **(לח) בעל חנן בן עכבור.** הוא היה ממקום שאול שמלך לפניו ועל כן לא הזכיר לו עיר אחרת ויתכן שהיה חנן שם מקום ונקרא בעל עליו ואחרי כן הומלך: **(מ) ואלה שמות אלופי עשו.** מתחלה מנה בני עשו שהיו אלופים בדור ההוא ואחרי כן הצליחו ועלו למלוכה ואחר כן פסק מלכותם ונתנו אלופיהם לראש וכן כתוב בדברי הימים וימת הדד ויהיו אלופי אדום וגו': **למשפחות' למקומוהם בשמותם וגו' בארץ אחוזתם.** כי הראשונים היו כל האחים אלופים יושבים כלם בעיר אחת ומושלים בעם אחד או שהיו נשיאי שבט או ראשי בית אב אבל אלו האחרונים אלופים למשפחותם שהיה כ"א אלוף לכל משפחות בני עשו ולכל מקומות מושבותם ואין אלוף אחר בדור אלא הוא כי היו כמלכים בארצם אלא שלא עלו לכסא לקרות בשם מלך: **אלוף תמנע.** כתב רבינו אברהם תמנע זה הוא שם איש ושמות רבים לזכר ולנקבה שוין וכן אהליבמה. אי נמי אלוף זה הוא יתר והכי פירושו אלוף תמנע שהיתה פלגש אליפז אלה אלופיהם עלוה ויתת וכן אלוף אהליבמה שהיתה אשת עשו אלה אלופיהם וגו':

פרשת וישב

לז (א) וישב יעקב. לפי שאמר שנתישב עשו בהר שעיר אבל יעקב ישב כגר בארץ מגורי אביו בארץ לא להם ונתקיים בהם כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם כי על זרע יעקב נאמר. ואע"פ שאמר בארץ מגורי אביו ואביו לא יצא לחוץ לארץ הוצרך לומר בארץ כנען דלא תימא בארץ מגורי אביו בארץ אברהם דבני בנים הרי הם כבנים לכך אמר בארץ כנען ואלו לא אמר אלא בארץ כנען לא היינו יודעים באיזה מקום ועל כן אמר בארץ מגורי אביו: **(ב) אלה תולדות יעקב.** פירש"י אלה ישוביהן וגלגוליהן עד שבאו לכלל ישוב וכעין זה פי' ר' אברהם אלה המאורעות לשון מה ילד יום. וכתב הרמב"ן שאין זה הלשון נופל אלא בימים כמו מה יולד יום והנכון בעיני אלה תולדות יעקב יוסף ואחיו שיזכור ואחז הכתוב דרך קצרה בשמם שכבר הזכירם למעלה אלא אמר אלה תולדות יעקב יוסף ואחיו שאירע להם כך וכך ואפשר שרומז לכל הנזכרים בספר הזה שבעים נפש כאשר הזכיר בתולדות עשו בנים ובני בנים ומלכים ואלופים כל אשר היה בהם עד שעת מתן תורה כך מונה בתולדות יעקב בניו ובני בניו וכל זרעו: **והוא נער את בני בלהה.** פירש"י שהיה עושה מעשה נערות ואונקלוס תרגם והוא רבי ורוצה לומר כי מיום היותו נער הוא עמהם כי הם גדלוהו ושרתוהו. והרמב"ן כתב והוא נער חוזר למעלה והכי פי' אלה תולדות יעקב יוסף שהוא נער בן י"ז שנה היה רועה את אחיו בצאן. ור' אברהם פי' והוא נער את בני בלהה פי' בעבור היותו נער שמוהו בני השפחות שמש שלהם כי אם ישמש בני הגבירות לא היה הדבר רע בעיניו וזאת היתה דבתם שמביא עליהם. אי נמי בשביל שהיה קטן מכלם קורהו נער אפי' יהיה גדול כמו לנער לאבשלום: **את בני בלהה.** פירש"י לפי שאחיו מבזין אותם והוא מקרבן: **נשי אביו.** פי' כי נשיו היו שלקחם לנשים ולא קראם שפחות אלא עם רחל ולאה בעבור כי הם גבירות להם וכן וישם השפחות ואת ילדיהן ראשונה לומר בעבור שהיו שפחות לרחל וללאה שם אותן לפניהם וכן וישכב בלהה פלגש אביו לומר שאלו היתה גבירה לא היה עושה כן ויתכן כי בחיי רחל ולאה קראן שפחות ופלגשים ועתה מתו ולקחן לנשים: **את דבתם רעה.** כל רעה שהיה רואה באחיו בני לאה היה אומר לאביו. והקשה הרמב"ן א"כ בני השפחות היו אוהבין אותו למה לא הצילוהו והרי ד' היו וראובן עמהם והיה בהם כח להצילו ועוד נראה מהכתו' כי כלם הסכימו במכירתו אבל לדעת רבותינו בבראשית רבה כי על כלם מוציא דבה ופי' את בני בלהה שתמיד לא היה נפרד מהם בעבור שהוא נער צוה אביו לבני השפחות שילוו תמיד עמו וישרתוהו אבל לא צוה עליו לבני הגבירות לשרתו והוא מביא דבה מבני השפחות שהיה תמיד עמהם רועה ועל כן שנאוהו ואחר כך אמר כי אביו אהבו ויראו אחיו כי אביו אהבו מכלם וישנאו בו כמלא שנוי מכלם כי בני הגבירה היו מתקנאין בו בשביל אהבת אביהם לו יותר מלהם והם בני הגבירו' כמוהו ובני השפחות שנאוהו בשביל דבתם רעה שהיה מוציא ומביא אל אביהם מהם ולא בשביל מעלתו כי ראוי היה שיטול מעלה עליהם: **דבתם רעה.** פי' הרמב"ן להפליג כי כל דבה רעה הוא. פי' רש"י שאמר עליהם שמזלזלין בבני השפחות וחשודים על אבר מן החי ועל העריות ותימה אם היה אמת למה נכשל בשלשתן ואם לא היה אמת צדיק כמוהו למה יוציא דבה רעה כזאת ומתרצים אפילו אם תמצא לומר שהיה אמת לא היה לו להעיד יחידי כדאיתא התם טובי' חטא אתא זיגוד אסהיד נגדיה רבא וכו':

(ג) כי בן זקונים הוא לו. פירש"י שנולד לו בעת זקנותו. והקשה הרמב"ן כך נולדו לו כלם לעת זקנותו והנה יששכר וזבולון אינם גדולים ממנו רק שנה אחת וגם בנימין קטן והנראה בעיני כי מנהג הזקנים שיקח אחד מבניו הקטנים להיות עמו לשרתו והוא נשען על ידו תמיד ונקרא בן זקונים בעבור היותו משרת זקוניו והנה לקח יעקב ליוסף לדבר הזה על כן לא הלך עם הצאן ברעותם במקום רחוק וכן יש לפרש דעת אונקלוס ארי בר חכים רוצה לומר שהי' בן דעת וחכם בעיני אביו על כן לקחו לו להשען שהרי בילד זקונים היה לו לומר ארי בר סבתון וכן מוכח לשון הפסוק שלא אמר בן זקונים אלא בן זקונים הוא לו שהיה כן בעיניו: ועשה לו כתונת פסים. מכאן למדו שלא ישנה אדם לבן בין הבנים שהרי בשביל משקל ב' סלעים מילת נתגלגל הדבר וירדו אבותינו למצרים ואע"פ שכבר נגזרה גזרה בין הבתרים מ"מ ע"י זה נתגלגל ועוד שהיה איפשר שישתעבדו לאומה אחרת שלא יכבידו עולם כל כך ועל ידי זה ירדו למצרים: (ד) ולא יכלו דברו לשלום. אינו אומר דבר עמו אלא דברו משמע אפילו עם אחרים לא יכלו לדבר בשלומו: (ז) ותשתחוין לאלומתי. אינו אומר משתחוים לי כמו בחלום השני לפי דלקמן לא היה יכול לומר משתחוים לכוכבי כי מנא היה ידע שהוא שלו אבל כאן אמר לאלומתי שלאלמתי שלי הייתם משתחוי' וענין פתרון החלום כי על ידי תבואה היו משתחוים לו לכך הראהו אלומות ופי' תסובנה אלומותיכם כי יקיפוהו סביב כמלך אשר עבדיו חונים סביב לו: (ח) המלוך תמלוך עלינו. פי' רצינו אברהם וכי אנחנו נשימך מלך או אם משול אתה מושל בנו בחזקה. ופשטי' וכי תמלוך עלינו או אפילו תמשול בנו ממשלה בעלמא שנשתחוה לך. וקשה למה האשימוהו שהוא סבור שימלוך עליהם בשביל החלומות וכי חלומותיו ברשותו הם ומה ראיה על שחלם כך שהוא חושב למלוך עליהן. וי"מ שלכך האשימוהו שמפני שאתה רואה שאבינו אוהבך מכלנו אתה חושב שימליכך עלינו והראי' בזה חלומותיך שהן על זה הדרך ומפני שאתה חושב בזה ביום אתה חולם אותו בלילה כדכתיב על רעיוני לבך על משכבך סליקו: על חלומותיו. שהיה חולם עליהם: ועל דבריו. שהיה מספר אותם כמתפאר עליהם כמו שאמר שמעו נא החלום הזה אשר חלמתי אע"ג דאכתי לא חלם אלא חלום אחד ומהו על חלומותיו י"מ שכבר חלם חלום אחד זולתי זה וסיפר אותו להם ולא היו חוששין עליו ואח"כ חלם זה החלום שהיה נראה בו יותר ממשלת וסיפר אותו להם וזה שכתוב ויחלום יוסף חלום ויגד ואח"כ שמעו נא החלום הזה: (ט) ויחלום עוד חלום אחר. מה שלא מיהר השם זה הדבר לעשותו להשנות החלום לפי שחלום פרעה נשנה בלילה אחד מה שאין כן בכאן: (י) ויספר אל אביו. והראשון לא ספר אל אביו לפי שהוא בעצמו הבין פתרון זה שהדבר מגיע אל אביו ועל כן סיפר לו. ואל אחיו. פי' אחר שסיפר אותו לאחיו חזר וסיפר אותו להם לפני אביו והוא גער בו לשכך חמתן מעליו. יש מקשים כיון שכל החלומות הולכים אחר הפה אם כן למה נתקיים החלו' והלא גער בו אביו ודוחקי' לומר שכבר סיפר אותו לאביו תחל' ופתר לו כפי החלום אלא שגער בו לפני אחיו לשכך חמתם. ונראה לי דלא קשה ואדרבא בהכי מיתרצא קושי' הראשונה דלמא לא מיהר השם את הדבר לפי שהשנות החלום לא נתקיים לפי שגער בו אביו ועל כן נתאחר הדבר: הבא נבא אני ואמך. והלא אמך מתה והוא אינו יודע שהדברים מגיעים לבלהה שגדלתו כאם כך פירש"י. וכתב הרמב"ן לפי דעתי כשירד יעקב למצרים כבר מתו בלהה וזלפה כי הכתוב אומר בספור שבעים נפש מלבד נשי בני יעקב ולא אמר מלבד נשיו ונשי בניו ואם מפני שהיו פילגשיו לא רצה לומר נשי יעקב הנה כתוב נשי אביו ורחוק הוא שיהיה

רומז לפילגשו אלא השמש רמז ליעקב והירח רמז לבני ביתו וכל נשיו שבהם היו תולדותיו רמז כי כל תולדותיו ישתחוו לו והם כל ע' נפש כי כלם השתחוו לו ואחד עשר כוכבי' משתחוים לי הם אחיו שהשתחוו לו טרם בא אביו אליו: (יד) וישלחהו מעמק חברון. אע"פ שחברון הוא בהר כדכתיב ויעלו בהר ויבואו עד חברון ליווהו עד העמק ומשם שלחו וכתב המקום ששלחו משם כדי להודיע שמהלך רב היה ביניהם ועל כן עשו עמו רעה כי רחוקים היו מאביו ולהודיע כי יוסף לכבוד אביו נתאמץ לילך למקום רחוק ולא אמר איך אלך והם שונאים אותי: (טו) והנה תועה בשדה. שנכנס בשדה למקום מרעה לבקשם כי ידע שהיו רועים במובחר: (יז) נסעו מזה. פירש"י הסיעו עצמם מן האחוה ולא שפירש לו כן שאם כן לא היה הולך אלא זה האיש היה גבריאל ואמר לו לשון שמשמש בב' ענינים ושניהם אמת והוא לא הבין הנסת' והלך אחרי הנגלה ועיק' הדרש בא מייתור הלשון שלא היה לו לומר אלא הם בדותן ואמר נסעו מזה לדרשה: (יח) ובטרם יקרב אליהם ויתנכלו אותו להמיתו. פי' שחשבו מחשבות היאך יהרגו אותו טרם יקרב אליהם בחצים וכיוצא בזה שלא יצטרכו לשלוח בו יד ובבראשית רבה ששלחו בו הכלבים וכאשר קרב אליהם ולא יכלו להרגו בכליהם אמרו איש אל אחיו בא עתה ונהרגהו: (כב) אל תשפכו דם. אמר הייתי סובל לכם להורגו שלא בידכם אבל אל תשפכו בידכם וכונתו כדי להציל אותו מידם כמו שמעיד עליו הפסוק ואמר דם ולא אמר דמו להראות עצמו שאינו עושה בשביל אהבתו אלא שלא יהיו שופכי דמים והכתוב מספר הדברים שאמר להם תחלה ולא קבלו כדכתיב הלא דברתי אליכם לאמר אל תחטאו בילד ולא שמעתם וכאשר ראה שלא שמעו לו לעזבו אמר אם כן אל תשפכו דם: (כב) השליכו אותו אל הבור הזה. הוא אומר אל בור שלא הי' בו דבר והם לא שמעו לו והשליכוהו לבור שהי' בו נחשים כמאמר רבותינו וזהו הנאמר וישב ראובן אל הבור והנה אין יוסף בבור שהוא בקש עליו בבור שאמר להם ולא מצאו שם. וכתב הרמב"ן לפי מדרש רבותינו שהי' נחשים ועקרבים בבור צריך לומר שהם לא ראו אותם שהיו בנקיקי הסלעים שאם היו רואים אותם ושאינם מזיקים ליוסף הי' הדבר ברור שנעשה בו נס והוא צדיק גמור והשם חפץ להצילו ואיך יגעו בו. ואיני מבין למה צריך לומר כן כי אף אם לא יחשבוהו צדיק מ"מ רשע לא היה ולא הי' חייב מיתה ואפ"ה בקשו להרגו כי השנאה מקלקלת השורה. ועל דרך הפשט והבור רק אין בו מים שאף אם הי' בו מעט מים נקרא רק: (כג) ויפשיטו את יוסף את כתנתו. פירש"י חלוק וקשה האיך יפשיטו את החלוק שהוא תחתון קודם לכתונת הפסים ומתרצים שכן דרך הגוזל לחבירו בגדיו מפשיטו כלו כאחד והופכו והופשט מלמטה למעלה א"נ כן דרך הולכי דרכים ליתן חלוק למעלה על בגדיהם. ול"נ שהכל אחד ויפשיטו את כתנתו איזה זה כתונת הפסים אשר עליו והזכירה לומר שעל ידה היתה לו כל זאת כי היא סבה לשנאה: (כה) והנה אורחת ישמעאלים. פירש הרמב"ן כשנשאו עיניהם מרחוק וראו אנשים באים מגלעד הכירו כי ישמעאלים הם הגמלים וידעו כי למצרים ילכו כי כן דרך להביא הצרי והנכאת למצרים על כן אמר יהודה הנה האנשים האלה מארץ רחוקה באו ולארץ רחוקה ילכו ונמכרנו להם ולא יודע הדבר וכאשר קרבו להם מצאו כי בעלי הסחורה אשר להם הצרי והנכאת אנשים מדינים ששכרו הגמלים מהישמעאלים ומכרו את יוסף למדינים שקנוהו לסחורה כי אורחת הישמעאלים משכירי הגמלי' לא יקנו הם סחורה לעצמם וזהו מיד הישמעאלי' אשר הורידוהו שמה כי הי' בידם אבל המדינים היו בעליו והם סחרו בו וזהו והמדנים מכרו אותו וכל מעשה בפסוק פעמים תולהו במושל המניע לעשותו ופעמים בשלית

העושהו כענין שנ' את כל מעשה ה' הגדול אשר עשה וכתוב אחר אומר אשר עשה משה לעיני כל ישראל. ור' אברהם אמר כי המדינים יקראו ישמעאלים וכן אמר על מלכי מדין כי ישמעאלים הם. וכתב הרשב"ם כי לא מכרוהו אחיו אלא ישבו לאכול לחם וראו אורחת ישמעאלים ואמרו לכו ונמכרנו להם ובתוך כך שישבו לאכול עברו אנשים מדינים ושמעו את קול יוסף בבור וימשכו אותו הם מן הבור ומכרוהו לישמעאלים ומה שכתוב אשר מכרתם אותי מצרימה פי' שגרמתם לי לימכר וכן משמע שנגנב כדכתיב כי גנוב גנבתי מארץ העברים ומה שכתב והמדנים מכרו אותו למצרים לפוטיפר צריך לפרש שגרמו לו לימכר לפוטיפר. וי"מ והמדנים כמו ריב ומדון פי' מריבה שהי' לו עם אחיו גרמה לו לימכר לפוטיפר. וי"מ שאחיו מכרוהו לישמעאלים והיו יראים להעלותו מפני הנחשים והמתינו עד שבאו המדינים והעלוהו כי בעלי כשפים הם כדכתיב וילכו זקני מדין וקסמים בידם. והיו של שניהם שהיו שותפין בו. וי"מ שישמעאלים מכרוהו לפוטיפר והעליל עליהם לומר שגנבוהו והמדינים ערבו אותו לכך אמר שהמדינים מכרו אותו והישמעאלי' גם הם מכרוהו שהי' מוחזקי' בו בעשרים כסף ולפי שנשתנו פניו מפני פחד הבור נפחתו דמיו: **מה בצע.** איתא במדרש אמרו לו לבצוע את המוציא אמר להן ומה לנו לבצוע ונהרוג את אחינו: **(כו) וכסינו את דמו.** פירש"י ונעלים את מיתתו. וכתב הרמב"ן כפשוטו כי כן דרך הרוצחים במסתר שקוברים את הנרצח ומכסין הדם כענין שנאמר ויטמנהו בחול: **(כט) וישב ראובן.** פירש"י ששב לשקו ולתעניתו על מעשה בלהה אע"פ שלא הודה עד שהודה יהודה אפשר קודם שהודה נמי הי' מתענה בסתר: **ויקרע את בגדיו.** ביעקב כתיב שמלותיו לפי שהוא קרע כל בגדיו אף הסמוכים לעורו כדכתיב היא שמלתו לעורו: **(לב) וישלחו את כתונת הפסים ויביאו אל אביהם.** בציווי שליוו להביאה אל אביהם או ויביאו השלוחים אל אביהם ששלחו לו על ידי אחר. אי נמי שלחוה לביתם עד שבאו הם ויביאו אותה אל אביהם. וי"מ וישלחו שתקעו בה השלח לקרעה כדמות שני אריות וחיות לשון בשלח יעבורו ואמר כתונת פסים כלומ' שהכירה בפסים שעלי': **(לג) חיה רעה אכלתהו.** ולא אמר לסטין הרגוהו שאם כן היו לוקחים הכתונת: **(לה) וכל בנותיו.** בתו ובת בתו. וי"מ כלותיו בכלל בנותיו: **וימאן להתנחם.** לפי הפשט לפי שחשב עצמו כפושע במיתתו ששלחו בדרך יחיד ולמקום ששונאים אותו: **(לו) שר הטבחים.** פירש"י שוחט בהמות המלך. ואונקלוס תרגם רב קטוליא ומצאנו טביחה באנשים טבחת ולא חמלת.

לח (א) ויהי בעת ההוא. פירש"י לכך סמך פרשה זו לכאן שעל ידי מכירת יוסף פירש יהודה מאחיו. ומקשים עליו שהרי משנמכר יוסף עד שירד יעקב למצרים כ"ב שנה שהרי יוסף בן י"ז שנה הי' כשנמכר ובעמדו לפני פרעה הי' בן למ"ד וז' שני שבע וב' רעב הרי כ"ב ואיך אפשר שהוליד יהודה ער ואונן והשיאם ומתו ולקח הוא תמר והוליד ממנה פרץ ופרץ הוליד חצרון וחמול שהרי מיורדי מצרים היו ואיך הי' כל זה תוך כ"ב שנה. ור' אברהם כתב דקודם מכירת יוסף הי' ומה שהפסיק במכירת יוסף כדי להסמיך מעשה תמר עם מעשה יוסף ואדונתו: **(ב) בת איש כנעני.** תרגום אונקלוס תגרא כי רוצה לומר שלא נשאו השבטים מבנות כנען ולכן ייחד הכתוב על שאול בן הכנענית ופלוגתא דתנאי הוא ר' יהודה אומר תאומות נולדו עם השבטים ונשאום ר' נחמי' אומר כנעניות היו ולר' יהודה צריך לומר ששה בני לאה נשאו ששה תאומות מאחרות וששה מאחרים נשאו ששה תאומות של בני לאה כי בן נח מותר באחותו מן האם ועל דרך הסברא אינו נכון שישאו כנעניות מזרע הארור אלא ודאי תגר הי' שאם הי' כנעני מה הוצרך לייחס אותו כל אנשי הארץ כנענים היו ועל כן אמר וירא שם יהודה לפי שלא הי' מבני הארץ. ואיפשר דאפילו לר' נחמי' לא נשאו כנעניות שלא בא אלא לחלוק על ר' יהודה ולומר שלא נשאו אחיותיהן שאחותו מן האם אסורה לבני נח אלא מה נשאו מנשי ארץ כנען פי' מהגרים והתושבים מכל הארצות או עמונית ומואביות מיתר העמים. ורבינו אברהם כתב בעבור שנשא כנענית ועבר על דעת אבותיו היו בניו רעים ומתו ולכן הזכירו הכתוב ושאול לבדו הזכירו שהוא בן הכנענית ולא הוצרך לומר כן. ולפירושו יהי' פי' וירא שם יהודה שראה אותה וחשק בה כענין שנ' וירא אשה בתמנתה דשמשון. ורש"י פי' בסדר ויחי וישאו אותו בניו ולא בני בניו שכך צוה אותם אל יטענו במטתי אחד מבניכם לפי שהם מבני כנען ורוצה לומר לפי ששאול בן שמעון ושלה בן יהודה היו מבנות כנען הוציא כלם: **ער ואונן.** י"מ לשון ערירי ואנינות ונקראו כן על שם צער יעקב. והרמב"ן פי' שיהודה קרא לו ער לשון עוררה את גבורתך ואשתו קראה שם השני אונן ולא פי' הכתוב למה ואיפשר שתקשה בלדתה כי כן דרך הנשים לקרות לבניהן על שם זה כמו רחל שקראה לו בן אוני מלשון ויהי העם כמתאוננים ויהודה לא חשש לשנות שמו כמו שעשה יעקב. בב"ר ער שהוער מן העולם ולא שהי' זה כונת יהודה אלא שלמדו מכאן שהשמות יורו על העתיד: **(ה) ותוסף עוד ותלד בן ותקרא שמו שלה.** קשי' לי למה לא הזכיר ההריון כאשר בראשונה ואיפשר לתרץ שלא היתה הרה לזו הלידה אלא בהריון של אונן נתעברה גם משלה והשה אחר לידת חבירו וכן יראה מלשון הפסוק ותוסף עוד ותלד משמע שנוסף זה על לידת אונן שהיתה הרה משניהם יחד ובזה יתיישב ג"כ מה שכתוב והי' בכזיב וגומר שפי' כזיב הפסק מלשון אשר לא יכזבו מימיו שפסק ממנה אחרי לידת אונן אולי בשום שנה שאין אנו צריכין לידע אותה וזה שאומר בב"ר פוסקת ובא להודיענו אע"פ שפסק ממנה אחרי לידת אונן ילדה עוד כי כבר נתעברה ממנו ואל יקשה עליך מאמר יהודה לתמר עד יגדל שלה בני שנראה שהי' קטן מאונן כי ודאי שניהם קטנים היו ולא אמר לה כן אלא לבקש טענה שלא ישאנה: **והיה בכזיב בלדתה אותו.** פירש"י על שפסק' מלדת נקרא המקום כזיב. והקשה הרמב"ן א"כ למה נקרא שם המקום על זה ועוד כי בעת לדתה לא נודע אם פסקה או תוליד רק אחרי כן בעת מותה. וי"מ לפי שיהודה קרא שם לבנו הראשון והיא קראה שם לשני כי כן דרך שהאב קורא שם לבן הבכור והאם לשני ואם כן בשלישי הי' ראוי שיקרא לו האב שם ועל כן אמר והי' בכזיב בלדתה אותו שלא הי' שם ועל כן קראה היא לו שם. והרמב"ן פי' לשון כזיב דבר הפוסק והכוזב וכן לא תשלה אותי תרגם לא תכזב בפתגמך והוא מלשון שגגה שתרגומו שלו כי הכוזב שוגג במחשבתו ואמר הכתוב שקראתו שלה על שם המקום שהי' בכזיב בלדתה אותו: **(ז) ויהי ער רע בעיני ה' וימתהו ה'.** יש מקשים האיך ענשו ב"ד של מעל' פחות מכ' ודוחקין לתרץ שב"ד של מעלה עונשין לפי חכמת האדם שאפי' פחות מבן עשרים והוא חכם כבן כ' מענישין אותו ולפי מה שכתבתי למעלה איפשר שהי' יותר מבן כ'. כתב הרמב"ן לא הזכיר פשעו אשר עשה כמו באחיו אלא אמר כי בחטאו מת ולא בעונש יהודה שמכר ליוסף כי ההלכה שהלילו עמד' כנגד המכיר' ולא הי' בכל בית האבו' שכול זולתי זה. מפני שהי' רע בעיני ה' ועל זה הי' יעקב מתאבל על בנו וימאן להתנחם שהי' הדבר בעיניו עונש גדול מלבד אהבתו אותו. **(ח) ויבם אותה.** כתב הרמב"ן כי כך הי' מנהג הקדמונים קודם שניתנה תורה ליבם האח ואחריו כל הקרוב אליו ממשפחתו וכשניתנה תורה אסרה קצת הקרובים והתירה איסור אשת אח מפני הייבום ולא רצתה שידחה מפניו איסור אשת אחי

באב וזולתה: (יא) שבי אלמנה בית אביך. פי' שדחה אותה שלא הי' בדעתו להשיאו לה. וכתב הרמב"ן ולא ידעתי מה הי' צריך לדחותה ולא יאמר לה לכי לשלום ועוד בהיותו בביתו מקפיד על זנוניה לדונה בשריפה נראה שהי' חפץ בה להיותה בביתו ורחוק הוא שלא שמע יהודה כי בניו חטאו וישלחם ביד פשעם ואין לתמר בה חטא והנכון בעיני שהי' שלה ראוי לייבם אבל לא רצה אביו שייבם והוא עודנו נער פן יחטא בה כאחיו אשר מתו בנעוריהם כי נערים היו ואין לאחד מהם י"ב שנה וכאשר יגדל וישמע למוסר אביו יתנהג לו וכאשר ראתה כי גדל שלה בעיניה והוא עודנו נער בעיני אביו כי אין לו עשר שני' והי' אביו ממתין לו עוד אז מיהרה תמר מרוב תאותה להוליד מזרע הקודש: (יב) ויעל על גוזזי צאנו. פי' הי' רגיל לעלות בכל פעם באותו הדרך והיא ארבה לו שם באחד מן הימים. אי נמי שהי' עושה שם משתה גדול והיו עניים שם והוגד לה טרם עלותו: (יד) ותתעלף. פי' ר' אברהם שהסתיר' פניה וכן ויתעלף הסתיר פניו בכנפיו: בפתח עינים. פי' ר' אברהם שם מקום. וי"מ כי שני מעינות מים הי' בדרך ויש להם כדמות פתח ומשם עבר יהודה בשובו אל מקומו: (טו) ויחשבה לזונה. בעבור שישבה על פרשת דרכים: כי כסתה פניה. דרשו רבותינו כי כסתה פניה בעודה בביתו. וכתב הרמב"ן והנכון עוד לפי הפשט שחשבה לזונה בעבור שכסתה פניה כי כן דרך הזונות לשבת בפתח עינים מעולפת בצעיף מכסה קצת השער וקצת הפנים ומשקרות קצת העינים והשפתים ומגלה הגרון והצואר כי בעבור שתעיז פניה ותאמר לו ותחזיק בו ונשקה לו תכסה קצת הפנים ועוד בעבור שתזנה גם עם הקרובים מכסות פניהם ובושם לעיר לא יכירום: (יח) ופתילך. פירש"י שמלתך שאתה מתכסה בה. וכתב הרמב"ן אינו נכון שיתן לה שמלתו וילך ערום ממנה ועוד איך תקרא השמלה פתיל ואיך יאמר פתילים ל' רבים וא"ת על שם פתילי הציצית נקראת השמלה פתילים חלילה שיקיים יהודה מצות ציצית ויזנה בה לתתו לזונה ואולי הי' בידו סודר קטן שהוא קצר כפתיל שיעטיף בו הראש ונקרא פתיל בעבור שהוא קצר כפתיל. ויתכן עוד כי הי' לו ליהודה חותם בצורת ארי' או צורה אחרת ידועה והיו בידו פתילים שבהם הצורה שהיא מצויר בה והמטה הי' בידו כמשפט שליט ונוגש: (כד) הוציאוה ותשרף. פירש"י לפי שבתו של שם היתה ובת כהן שזינתה בשרפה. והקשה הרמב"ן דמה שבת כהן שזינתה בשריפה היינו ארוסה או נשואה אבל שומרת יבם בין ישראלית בין כהנת אינה אלא בלאו וכי תימא משום שהי' יבום נוהג בבני נח ואזהרתן הוא מיתתן הא מוכח בסנהדרין שאין יבמה נוהגת בבני נח כלל. ועוד קשה דכל מיתה האמורה בבני נח אינה אלא סייף. ועוד מה שאמר צדקה ממני כ"ש שהי' לה להתחייב ופי' הוא בשביל שהי' קצין ומושל בארץ והכלה אשר תזנה אין נדונית כמשפט שאר הנשים הזונות אך כמבזה את המלכות ועל כן אמר הוציאוה ותשרף כי באו לפניו לעשות לה כל אשר יגזר והוא חייב אותה מיתה למעלת המלכות. ועל דרך הפשט שהי' משפט שהאשה שמזנה תחת בעלה שמוסרין אותה לבעלה והוא דן אותה לחיים או למות כרצונו והיא היתה מיועדת לשלה בנו והיא להם כאשת איש בנימוסיהם. ור' יהודה החסיד פי' כי לא דנה לשרפה אלא שישרפו לה רושם בין פניה לסימן שהיא זונה וכשידע שהיתה ממנו ולא היתה זונה לא עשה לה דבר. עוד מקשים על מה שאמר יהודה הוציאוה ותשרף והלא יהודה הי' מלך ומלך לא דן ולא דנין אותו ועוד בדיני נפשות מתחילין מן הצד ועוד היאך הי' דן על כלתו ומתרצים שיצחק ויעקב ויהודה דנוה והתחילו ביהודה מן הצד. ובמדרש יש ששם בעצמו דנה ואי אפשר להיות שכשתדקדק בחשבון שנות דור ודור תמצא שכבר מת ומה שאומר בע"ז פרק ב' הבא על הפנוי' בית דינו של שם גזרו מפני מעשה דתמר לא שהי' קיים אלא כל בית דינו אחריו נקרא על שמו: (כו) צדקה ממני. פירש"י צדקה בדבריה ממני היא מעוברת. והרמב"ן אמר צדקה במעשיה יותר ממני כי היא הצדקת ואני החוטא שלא נתתיה לשלה בני כי שלה הוא היבם ואם לא יחפוץ לקחת יבמתו אביו הוא הגואל אחריו. וי"מ לכך אמר צדקה ממני כשנודע לו שהיתה תמר אותה שבא עליה ניכר למפרע שבתולה היתה כי ער ואונן שימשו שלא כדרכה ואי תקשה לך א"כ איך נתעברה מביאה ראשונה אלא ע"כ באצבע מיעכה וא"כ מנא ידע שהיתה בתולה וי"ל שיש הפרש בין מוכת עץ ובין דרוסת איש: ולא יסף עוד לדעתה. איכא מ"ד לא פסק שהיתה מותרת לו כמו יבמה ליבם ולמ"ד שלא בא עוד עליה אע"פ שהיתה מותרת לו כיון שקיים מצות הקמת זרע לא רצה להיות עמה עוד: (כט) ויהי כמשיב ידו. פי' השיעור שאדם יכול להשיב ידו שאם הי' חוזר על הילד הי' לו לומר ויהי כאשר השיב ידו: מה פרצת עליך. פירש"י חזקת עליך חוזק. אי נמי שפרצת הגדר ויצאת ממנו כמו פורץ גדר. והרמב"ן כתב כל עובר גבול נקרא בלשון הקודש פורץ כמו ופרצת ימה וקדמה ויפרוץ האיש ולכך אמרה כשהראשון השיב ידו והוא מיהר לצאת מה פרצת פרץ פי' גבול למהר ולצאת ממנו ואמר לשון עליך לפי שהי' הגדר עליו והוא כלוא בתוכו. וי"מ מה פרצת כמו פרצה גדולה עשית יהי רצון שהפרצה הזו יהי' אות עליך שתפרוץ ותרבה ולפ"ז אין פרץ מלשון פרצת דרישא דקרא:

לט (ג) כי ה' אתו. ששם שמים שגור בפיו. ולפי הפשט שראה מעשיו מצליחין ביותר שלא כדרך העולם.

ורבותינו דרשו מלת' ויצא מלתא ונכנס פי' שאם הי' אומר מזוג פושרין והיו פושרין צוננים והם צוננים והי' סבור שבכשפים הוא עושה ואמר לו חרשים אתה מביא למצרים שכלה חרשים עד שראה ששרתה עליו שכינה ונראה לו כך בחלום או בהקיץ שנראה לו כעמוד ענן וכיוצא בו לכבוד הצדיק. (ו) כי אם הלחם אשר הוא אוכל. לפי הפשט שלא הי' מצוה עליו שום דבר מעניני הבית אלא הכל עשה כרצונו מלבד הלחם שהי' אומר זה אני רוצ' כן לאכול מדי יום יום. ור' אברהם נתן טעם בדבר שע"כ לא הי' הלחם בידו כי לא יוכלון המצרים לאכול עם העברים לחם כי תועבה היא למצרים אפילו מגען טמא להם. והרמב"ן כתב כי לא ידע אדוני יוסף מאומה שיקח מכל אשר לו רק הלחם לבדו אשר יאכל ולא שאר הנאות כאשר עושים הבחורים לאסוף להם עושר ונכסים: ויהי יוסף יפה תואר. פירש"י כיון שראה עצמו מושל התחיל אוכל ושותה ומסלסל בשערו. והרמב"ן כתב בשביל שרצה לומר ותשא אשת אדוניו מקדים לומר יפה תואר ובעבור זה נשאה בו עיני': (ח) וימאן ויאמר אל אשת אדוניו. לכך הזכיר אשת אדוניו לומר אע"פ שהיתה אדונתו וירא ממנה מאן לעשות רצונה כי ירא את ה' ממנה: (ט) וחטאתי לאלקים. פירש"י כי בני נח נצטוו על העריות. וכתב הרמב"ן תימה שהקדים הטפל כי יותר הוא החטא מהבגידה באדוניו וי"ל בעבור חסרון דעת הנשים אמר כן שבדבר זה בגידה לאדוניו אשר הוא בוטח בו ואחר כן אמר לה כי יש בעון עוד חטא גדול לאלקי'. ויתכן עוד לפרש וחטאתי לאלקים בבגידה זו רעה גדולה היא שיהיה לי בה חטא לפני האלקים ולא הזכיר לה איסור הערוה כי דבר עמה כדרך הנשים. (י) לשכב אצלה. פי' ר' אברהם אפי' שישכב עמה בסמוך הוא בבגדו והיא בבגדה ולהיות עמה לדבר שיחות. כי לא מצאנו משכב אצלה על המשגל רק עמה או אותה: (יא) ויהי כהיום. פי' ברור כיום שלא בא אלא לעשות מלאכתו: ואין איש מאנשי הבית שם בבית. פי' מאנשי מיעו' הוא דמאנשי הבית לא הי' שם אבל שלא מאנשי הבית הי' שם וזהו שדרשו שנראה לו

דיוקני אביו: (יב) ויעזב בגדו בידה. לכבוד אדונתה לא רצה להוציא מידה אף כי הי' לו כח להוציאה מידה: (יד) ראו הביא לנו איש עברי. פי' העברים שונאי מצרים המה ואינם קונים מהם עבדים אלא ליוגבים ולכורמים והוא הביא לנו בבית ולא עוד אלא שעשאו אדון ומושל על כל אנשי הבית ועל כן ראוי הי' שיצחק בנו כי מפיק מנוער עבדו אחריתו יהיה מנון ולכן הזכירה ההבאה בבית ואמרה הביא לנו ולא הזכירה לבעלה בשביל כבוד או דרך מוסר אף בעבור שידוע הי' שהוא המביא: (יז) כדברים האלה. פירש"י בשעת תשמיש אמרה לו ענייני תשמיש כאלה. והקשה הרמב"ן דהא אמרינן שנסתרס על שלקח יוסף למשכב זכור ועוד איך תפגום עצמה בפני בעלה לומר כי זנתה באונס וראוי הוא שיהרגנה על זה כי למה לא צעקה תחלה כאשר עשתה בסוף ואם כדי שיחרה אפו ביוסף ויהרגנו אפי' לא תאמר לו שבא עלי' אלא שבא לאונסה חייב מיתה ואפשר שרצו לומר ענייני תשמיש וגילוי ערוה ומשמוש ידים ולא תשמיש ממש שהיה סרים בגופו שבא אליו אולי שלא יתאוה כענין שחוק. ועל דרך הפשט אין צורך בזה כי אין הכף לדמיון לדבר אחר ופירושו הדברים האלה. אי נמי כשמוע אדוניו דברי אשתו שאמרה לו אשתו עשה לי עבדך כדברים האלה שהגדתי עתה לאנשי הבית מיד חרה אפו ולא הרגו כדי שלא להחזיק בקול או מרוב אהבתו אותו או שהי' מכיר בצדקת יוסף ולא האמינה ולא נתנו בבית הסוהר אלא לכבוד אשתו או שהי' ירא מהשם שיפקוד דמו מידו כי ראה שהשם אתו: (כ) ויתנהו אל בית הסוהר מקום אשר אסירי המלך. כתב ר' אברהם כי בית הסוהר הוא מלה מצרית ועל כן כתב פירושה בצדה כמו הפיל פור הוא הגורל. וכתב הרמב"ן עליו ולא אמר כלום אלא ויתנהו אל בית הסוהר הידוע למלך מקום אשר יאסרו שם אסורי המלך לומר שהי' זה סבה שיכנסו עמו שר המשקה ושר האופה. ויתכן עוד שפי' אסורי המלך עבדיו ומשרתיו החוטאים לו במשפט המלוכה ושאר האסורים ביד השופטים והשוטרים וסיפר זה הכתוב ששמו את יוסף עם אסירי המלך לכבודו מאהבת אדוניו: (כב) ואת כל אשר הם עושים שם הוא היה עושה. פי' על ידו שהכל נעשה על ידו. וי"מ שהי' מתעסק באומנות לחיות ממנה כאשר הם עושים שאר האסורים:

מ (ב) על שני סריסיו. פי' גדוליו לכן תרגם אונ קלוס על תרין רברבנוהי. וי"מ סרים ממש שהיו סריסים בעבור כי היו משקים ואופים גם בבית הנשים אשר בבית המלך על כן היה מסרסים אותם: (ה) איש כפתרון חלומו. פירש"י כל אחד חלם חלום הדומה לפתרון העתיד לבא עליו רוצה לומר כי שר המשקים חלם דבר של שמחה שראה ענבים ועושים מהם יין המשמח אלהים ואנשים ועל כן פתר לו לטובה ושר האופים ראה דבר של נער שהעוף אוכל מה שהי' מביא למלך ולכן פתר לו לרעה. וכתב הרמב"ן שאין זה טעם שיאמר שר המשקים לפרעה חלמנו חלום הדומה לפתרון וימעט בזה חכמת הפותר ואולי לא יהי' כן חלום פרעה ולא ידע יוסף לפתור אותו. ור' אברהם כתב שראה כל חלומו שהי' פתרון חלומו כל מה שאירע לו לעתיד כלומר שהי' חלום אמת ולא בא ברוב ענין שלא יתקיים רק מקצת ממנו אלא כלו אמת: (ז) וישאל את סריסי פרעה אשר אתו במשמר. הי' ראוי שיאמר וישאל אותם לא האריך אלא לספר בשבחו של יוסף שהי' נער עבד לשני סריסים גדולים והם בבית אדוניו אשר שנא אותו והיה כל אחד יכול לגוות לשאת ראשו מעליו ולא פחד מלשאול אותם ולומר להם דעתו בפתרון כי בטח בחכמתו שאלו נמלט שר האופים היה תולה אותו: (ח) ופותר אין אותו. פי' אין בעולם שידע לפתור אותם. אי נמי ששלחו לקחת מרעומים או ששאלו לאנשים שהיו עמהם בבית הסוהר ואין מי שיפתור להם: הלא לאלהים פתרונים. פי' רבינו אברהם הוא לבדו יודע הפתרון העתיד לבא ומראה בחלום מה שירצה למי שירצה ואם אפתור לכם לטובה או לרעה לא יועיל ולא מידי ואמר שהדבר כן ולשם פתרון החלומות אל תחושו שתספרו חלומותיכם לי והוא אמר להם כן כדי שלא ימנעו מלהגיד לו או שהיתה כונתו שלא יעניסוהו אם יפתור להם לרעה. וכתב הרמב"ן הנכון בעיני שאמר להם הלא לאלהים פתרונים בכל החלומות הנעלמים והסתומים והוא יכול להודיע פתרון חלומכם ואם הוא נעלם מכם ספרו נא לי אולי ייסר בעיניו לגלות לי סודו: (י) והיא כפורחת. פירש"י ונדמה לי בחלומי כאלו היא פורחת. והקש' הרמב"ן שאם אמר כפורחת בכ"ף מפני שהוא כמדמה בשביל שהוא חולם הי' לו לומר הכ"ף תחלה והנה כגפן לפני ועוד לא הזכיר כ"ף לא בחלום שר האופים ולא בחלום פרעה אלא בכלם אמר והנה בשביל שהוא דמיון שפירושו כאלו גפן לפני ופי' הוא כפורחת שראה בחלום שהגפן מיד כשהיא פורחת עלתה נצה והבשילו אשכלותי' ענבים להורות כי ממהר האלהים לעשותו ובזה הכיר יוסף כי שלשת השריגים שלשת ימים ולא ג' שנים ולא ג' חדשים וחשב בדעתו כי ביום אחד ישא ראש שניהם כי בלילה אחד חלמו ואין צריך לדברי רבינו אברהם שאמר שידע יוסף שיום הולדת פרעה הי' ביום ג'. וי"מ שכתב ג' ימים מלשון שריגים שדומה לשרגא שהוא נר ופתר ג' אורות ג' ימים וסלי חורי הוא מלשון חיור פתר ג"כ ימים ולא אמר חדשים או שנים בשביל הגפן שמיהר להוציא פירותיו: (יד) כי אם זכרתני אתך. פי' הרמב"ן אם תזכרני כאשר ייטב לך תעשה עמי חסד והזכרתני אל פרעה ופי' אתך שתזכירני לעשו' עמדי בטוב אשר ייטב לך שיוציאני מבית הסוה' כמו שהוציא אותך. א"כ שתזכרני בלבך כאלו אני אתך. אי נמי שאמר אם תזכרני להיות אתך כאשר ייטב לך ותחזור למעלתך ותחפוץ לעשות עמדי החסד הזה תזכרני אל פרעה לאמר לפניו זכור אני שהי' נער משרת אותי בבית הסוהר תנהו לי להיות לי משרת. אי נמי והזכרתני אל פרעה אמר אינך צריך אלא להזכירני לפניו כי הוא מכיר אותי מיום היותי עבד לשר הטבחים והוא יוציאני שהוא יודע שאין בי עון אשר חטא: (טו) כי גנוב גונבתי. ולא תאמר שנתפסתי על גניבה שגנבתי אדרבא גונבתי משם ולא תאמר בכאן פשעתי בשום דבר אלא גם פה לא עשיתי מאומה: מארץ העברים. על שם אברהם העברי שהי' מעבר הנהר נקראין זרעו עברים: (טז) כי טוב פתר. שקירב הזמן שהרוא' לשקר מרחיק את עדיו ופי' כי טוב פתר כי יפה פתר פתרון המתקבל. אי נמי כי לטובה פתרו: סלי חורי. פירש"י סלים העשוים חורים חורים. ורבינו סעדי' פי' סלי חורי שהי' בהם לחם לבן ולחם המלך מלשון חיור: (יט) ישא פרעה את ראשך. אינו כישא של שר המשקים שאותו לשון חשבון כמו תשא את ראש בני ישראל וזה פירושו יסיר את ראשו או ירימנו על עץ ובשביל שאמר לשר המשקים לשון ישא אמר לזה גם כן באותו לשון: (כג) ולא זכר שר המשקים. בפה וישכחהו בלב. וי"מ ולא זכר לא מחמת שנאה אלא מחמת שכחה שנאמר וישכחהו. אי נמי ולא זכר שעשה עצמו כאלו שכחו:

פרשת מקץ

מא (א) ויהי מקץ שנתים ימים. פי' לסוף ב' שנים הי' זה המעשה שפרעה חלם ולא פי' מתי התחילו ב' שנים ונראה שהיה לסוף ב' שנים מיציאת שר המשקה מבית הסוהר שהי' גם יוסף ראוי לצאת אלא שנתאח' ב' שנים על שתלה בטחונו בבשר ודם ונמצא שהי' תפוש י"ב שנים שלא היה עבד

בבית אדוניו אלא שנה דכתיב ויהי ברכת ה' בבית ובשדה דהיינו קיץ וחורף וט' שנים הי' תפוש קודם לשר המשקה והאופה והיו הם תפושים עמו שנה כדכתיב ויהיו ימים במשמר פי' שנה ואחריהם ב' שנים אלא שקשה הא דאיתא במדרש ולכך חטאו שר המשקים והאופה כדי שידברו בסרחונם וישכחו מלדב' ביוסף ואם לא חטאו עד ט' שני' אחריו א"כ הרב' דברו בט' שנים ואיפשר שחטאו מיד ונמשך הדבר מיום ליום שלא נתפשו עד אחר ט' שנים ויש שסומכין אותו על הפסוק כתיב הכא מקץ וכתיב התם מקץ עשר שנים מה התם עשר אף הכא עשר: מקץ. פירש"י כתרגומו מסוף ופי' כן דלא תימא מתחלה כמו מקצה שלש שנים תוציא את כל מעשר תבואתך שפי' מתחלת שנה שלישית: שנתים ימים. כיון שאמר שנתים למה אמר ימי' וי"מ לומר שהיו שנות החמה ולא שנות הלבנה כמו ימים תהיה גאולתו שהוא שנות החמה כדכתיב עד מלאת לו שנה תמימה. וי"מ שנתים לאותם ג' ימים שאמר לעיל בעוד שלשת ימים: ופרעה חלם. וי"ו של ופרעה רמז למה שדרשו שגם יוסף חלם חלום פרעה לקיים מה שנאמר כי לא יעשה ה' אלקים דבר כי אם גילה סודו אל עבדיו הנביאים שוא"ו מוסף על דבר אחר שלפניו: והנה עומד על היאור. פירש"י שאין שאר נהרות נקראין יאור אלא נילוס. וכתב הרמב"ן מצינו שחדקל נקרא יאור דכתיב ויאמר לאיש לבוש הבדים אשר ממעל למימי היאור וכן תרגם אונקלוס יאור נהרא אלא יאור ונהר לשון אחד הם והוא לשון אורה וכן הגשם נקרא אור שנ' הן פורש עליו אורו יפוץ ענן אורו וכמו שאמרו אמר ר"י כל אורה האמורה באליהו בירידת גשמים הכתוב מדבר ואולי בעבור שהגשמים בסבת האורות והנהרות יעשו מהם יתיחסו אל האורות: (ב) והנה מן היאור עולות ז' פרות. בעבור שמצרים שותים מי נילוס וממנו בא להם שובע ורעב הראוהו עולות מן היאור ופרות הוא סימן לעבודת האדמ' ושבלים לקציר' ואלו לא הראהו אלא הפרו' הי' אפשר לפרש על האומות שיגבר עליהם לכך הראהו גם שבלים שהוא סימן לקצירה ומ"מ בשבלים לבד לא יספיק כי הי' צריך לשנות החלו'. וכתב הרמב"ן שלא הי' שבע אלא בארץ מצרי' כמו שנאמר שבע גדול בכל ארץ מצרים וכן אשר הי' בארץ מצרים אבל הרעב הי' בכל הארצות וכן פתר יוסף וקמו שבע שני רעב אחרי כן ולא הזכיר בארץ מצרים ועל כן לא יכלו לקבץ בשאר הארצות כי אי אפשר שלא הי' מפורסם ואולי הי' בחלום רמז מזה מה שהזכיר ותרעינה באחו אבל הרעות העולות אחריהן אכלו הטובות ותתהלכנה בארץ ולא ידע פרעה אנה הלכו: (ג) ותעמודנה אצל הפרות. בלבן וקרוב לכן והוא סימן שלא יהי' הפסק בין שבע שני הרעב והשבע אע"פ שלא סיפר זה ליוסף אולי המראה והסיפור הם שוים והכתוב לא יחוש כמו שהוסיף בסיפור ולא נודע כי באו אל קרבנה וכן עולות בקנה אחד מלאות וטובות סימן שיהי' שבע שנים רצופות: ותאכלנה הפרות. הוא סימן שיאכלו שני הרעב את שנות השבע ומזה למד יוסף לומר לפרעה ויקבצו את כל אוכל השנים הטובות והי' האוכל לפקדון כי ראה שהשבלים והפרות טובות והן תבואה אל קרב הרעות ואיננו עצה כי לא ביקש ממנו פרעה עצה אלא בפתרון החלום אמר כן ונשכח כל השבע ולא יודע השבע הוא פתרון ולא נודע כי באו אל קרבנה ומראיהן רע כי ראה שלא היו באכילתן בריאות וטובות רק היו להם למחי' שאלו לא אכלו אותן היו מתות ולא כדברי רש"י שפי' ונשכח כל השבע הוא פתרון הבליעה: (ו) צומחות אחריהן. לא ראה אותן צומחות אלא שיבולת עשויות ראה אלא אמר בזה הלשון להודיע שמיד אחר שראה הטובות עלו הרעות אחריהן מיד והוא סימן לתכיפת הרעב מיד אחרי השבע. בשבלים הרעות לא נאמר עולות בקנה אחד כמו בטובות לפי שהשנים הטובות היו כלם

שוים בטובה והרעות לא היו שוים ברעה אלא כל אחד יותר רעה משלפניו: (ז) ותבלענה. ולא אמר כאן ותאכלנה דלא שייך לשון אכילה בשבלים ואין מראין לאדם בחלום אלא מה שיוכל להיות לכך אמר ותבלענה מלשון כבלע את הקודש פי' שגדלו עליהם עד שהיכחו אותם. וי"מ בליעה ממש ולכך אמר בחלום השני והנה חלום פי' שראה דבר משונה וראוי להיות חלום וצריך לפתרון אבל באכול הפרות זו את זו אינו משונה כל כך. ופירש"י והנה חלום שנשלם החלום וצריך לפתרון. והרמב"ן אמר וייקץ פרעה והנה חלום גם לאחר שהקיץ והי' על מטתו הי' מחשב בחלומו שמא יראה עוד פעם שלישית וכאשר עמד בבוקר ולא חלם עוד נפעמה רוחו ועל זה נאמר ויהי בבוקר ותפעם רוחו אבל בנבוכדנצר מיד בלילה ותתפעם רוחו ושנתו נהיתה עליו ולכך הזכיר וייקץ פרעה והוא מן הענין הנזכר וסיפר השינה כי חלום שיחלום אחריו חלום אחר מענין אחד באותה שינה אינו מתקיים על כן אמר כאשר הקיץ והנה חלום וחשב בו עד בוקר: והנה חלום. אע"פ שחלם פעמים הוא בעצמו הבין שהכל ענין אחד הוא ועל כן אמר והנה חלום וכן חלום חלמתי ופותר אין אותו ולא אמר חלומות וכן ואראה בחלומי והפסוק שאמר ואין פותר אותם לפרעה לומר שאין פותר אפילו אחד מהם: (ח) ותפעם רוחו. ולא שכח החלום כנבוכדנצר לפי שלא הי' צריך כי מה ששכח נבוכדנצר החלום לפי שהפתרון הי' לזמן מרובה ולא היו מאמינים לדניאל הפתרון להעלותו בשבילו לגדולה אם לא שיגיד החלום אבל הכא הי' הפתרון שנות השבע מיד והי' נזכר מיד והיו מאמינים ליוסף ודי הי' לפתרון לבד להעלותו בשבילו לגדולה. וי"מ הטעם לפי שאם הי' שוכח גם החלום לא הי' מעלה שר המשקים על לבו להזכיר את יוסף כי מהיכן ידע שהי' יוסף יודע כי לא אמר לו רק הפתרון: (ט) את חטאי. לשון רבים שני חטאים חטאו לפרעה וחטאו שכחת יוסף כי הוצרך להגיד הדבר כאשר היה: (י) פרעה קצף. אין הדרך לקרות המלך בשמו לכך צריך לומר דפרעה אינו שם העצם אלא שם כינוי לכל מלכי מצרים ואמר קצף לשון נסתר כי אין דרך לדבר למלך לשון נוכח: אותי ואת שר האופים. אע"פ שאמר ויתן אותי חזר ואמר אותי ואת שר האופים דהוה משמע ויתן אותי במשמר בית שר הטבחים ואת שר האופים במשמר אחר או שלא היו מאסרין שוין ומתוך כך הבין יוסף שעל זה הי' חטא מות ולא על זה אלא שענינו היינו אסורין ביחד ובענין אחד ואפילו הכי פתר לנו כל אחד כחלומו פי' שבא לנו לכל אחד לחלומו כמו שפתר לנו: (יג) אותי השיב על כני. לפי הפשט חוזר על פרעה. וי"מ דעל יוסף קאי שהוא השיבו דכל החלומות הולכין אחר הפותר. אי נמי אותי השיב בפתרונו ואותו תלה בפתרונו וכן הי' לנו: (יד) ויריצוהו מן הבור. אע"ג דכתיב אין שר בית הסוהר רואה את כל מאומה א"כ לא הי' בבור י"ל כששמע שר בית הסוהר ששלח פרעה בשבילו לא ידע אם לדונו אם לא לכך החזירו לבור וזה הי' תחלת סבת מאסרו שמבית האסורים יצא למלוך שמתוך כך נתעלה יותר שאם הי' יושב ושומע החלום דרך מקרה והי' פותר אותו לא הי' מעלתו כל כך אבל אחר ששלח לכל חרטומי מצרים וחכמיה ולא ידעו פתרונו ושלחו אחריו ופתר אותו נתעלה: (טז) בלעדי אלהים יענה. פי' ר' אברהם בשביל שאמר לו לפתור החלום אמר בלעדי הפתרון אלהים יענה את שלום פרעה. אי נמי כפשטי' בלעדי יש פותר ומי הוא האלהים והוא יענה את שלום פרעה ובשביל שתלה הגדולה בבעליו בלשון בלעדי בו בלשון עלה לגדולה ובלעדיך לא ירים איש את ידו ואת רגלו: (כג) צנומות. פירש"י כמו צונמא פי' קשות כסלע ותרגומו נצן לקיין אין בהם אלא הנץ שנתרוקנו מן הזרע. והקשה הרמב"ן השיבולים בעת שיתרוקנו מן הזרע אין בהם נץ וכן פרעה לא ראה אותן בעת הנץ

אלא מלאות וטובות ורקות ושדופות. ופי׳ צנומות פרודות לחתיכות הרבה מלשון פת צנומה בקערה וכן נלן שהוא התרגום אומר שהוא מלשון חיתוך וחסרון כמו מוליא בגלא פי׳ בגומא שהגומא נקראת גלא שהיא חסרה העפר והוא הפך מלאות שלא היו מלאות גרגרים אלא היו בהם מקומות בלא גרגרים: בחלום כתיב והנה עומד על היאור ובסיפור אמר לו על שפת היאור לפי שהי׳ עובד ליאור חלק לו כבוד ולא אמר הנני עומד עליו ומטעם זה אמר גם בטובות עולות מן היאור וברעות אמר עולות אחריהן ולא הזכיר היאור שלא רצה להזכירו לרעה ובסיפור שינה לומר לו בריאות בשר ויפות תואר והוא אמר יפות מראה ובריאות בשר ובפרות הרעות שינה לומר לו דלות ורעות תואר ודקות בשר והוא אמר רעות מראה ודקות בשר ובשבלים אמר בריאות וטובות ואמר לו מלאות וטובות וברעות הוסיף לו צנומות והוא עשה כן לנסותו והוא השיבו חלום פרעה אחד הוא אף שאתה משנה בסיפורו אפילו אם הי׳ כך כמו שאתה אומר משנה אחד הוא ואין הפתרון משתנה בכך כל שכן שלא ראית כך אלא כך ואמר לו החלום כמו שראהו התחיל פרעה תמה ואמר אחרי הודיע אלהים אותך את כל זאת: (כז) יהיו שבע שני רעב. התחיל הפתרון בשבע שני רעב כי השובע מצוי בארץ מצרים שנילוס עולה ומשקה את הארץ ולא הי׳ ניכר להם בחלום אלא ברעב ולכך התחיל בו וגם כי תועלת החלום הוא שהראה להם להחיות להם לפליטה ולכך אמר ותחילנה שבע שני הרעב לבוא כאשר אמר יוסף כי לא נודע דברו רק בשנות הרעב: (לב) ועל השנות החלום אל פרעה פעמים. והוא לא נשנה אלא פעם אחת ופי׳ הרמב״ן על שנשנה ב׳ פעמים בלילה אחת כי הי׳ אפשר שיראה בחלום אחד הפרות והשבולים ועשה ממנו ב׳ חלומות זה אחר זה בלילה אחת ואין דרך החולמים כן להודיע כי נכון הדבר. ור׳ אברהם פי׳ על השנות החלום בפרות ובשבולים הוא סימן שהדבר נכון וקיים ובעבור שהי׳ פעמים בלילה אחת הוא סימן שממהר אלהים לעשותו. וי״מ על השנות החלום פי׳ שהנית החלום ואני הגדתיו לך כמו שראית תוכל לידע כי נכון הוא הפתרון שאמרתי לך: (לג) ירא פרעה איש נבון. שידע לנהל הארץ שיתן לכל אחד לחם לפי הטף וחכם שידע לקיים התבואה שלא תרקב לערב עם כל מין ומין דבר המקיימו וישליטנו על כל הארץ וימנה עוד פקידים תחתיו כי האיש הנבון השליט לא יוכל ללכת בכל הארץ וימנה עוד פקידים תחתיו ואמר כל זה כדי שיבחרוהו כי החכם עיניו בראשו: (לד) וחמש את ארץ מצרים. י״מ וקנה החומש ויעשנו אוצר והוא רמז שעל ידי זה יהי׳ לו לעולם החומש שמזה שאצר נתן להם זרע וקנה הארץ לחומש: (לה) אוכל בערים. שלא יצטרכו להביאו ממקום למקום ולהוציא עליו יציאות וגם אנשי המקום יתישבו דעתם כשידעו שיש להם תבואה במקומם וגם שכל ארץ מעמדת תבואתה: (לח) הנמצא כזה. פי׳ בעבור שהי׳ עברי והי׳ שנוי למצרים ולא היו חפצים בו ולא הי׳ רוצה למנותו משנה בלא רשותם אמר בעל כרחם צריכים למנותו כי לא נמצא כזה במצרים: (לט) אחרי הודיע אלהים אותך את כל זאת. בעבור שהי׳ הפתרון טוב ונכון בעיני פרעה והי׳ נראה כאלו כבר בא אמר כן. אי נמי פי׳ כל זאת פתרון שר המשקים ופתרון זה החלום: אין נבון וחכם כמוך. הקדים נבון לחכם ולהלן הוא אומר רק עם חכם ונבון לפי שבכאן צריך תבונה להבין ענין החלום דבר מתוך דבר ואח״כ לעיין בו ולפתרו מעין החלום אבל בדברי תורה צריך חכמה תחלה לידע הדבר ואחר כך להתבונן בו: (מ) על פיך ישק כל עמי. פי׳ ילבישנו כלי נשק. וי״מ לשון נשיקה ממש שכולם יבואו לנשק ידיו: (מב) ויסר פרעה את טבעתו. והוא סימן גדולה כמו שפירש״י. אי נמי נתן לו טבעתו שבו חותמו שלא יתקיים שום דבר אלא על ידו שיחתום בו: (מג) במרכבת המשנה. פירש״י ההולכת אצל שלו ושנייה למרכבתו. והרמב״ן פי׳ כי משנה הוא שם תואר כמו כהני המשנה משנה התורה הזאת משנה למלך והענין כי למלך מרכבת ידועה למרכבתו כדכתיב וסוס אשר רכב עליו המלך ואחרת ידועה למשנה ואחרת לשלישי: ויקראו לפניו אברך. פי׳ שכלם יכרעו לפניו על ברכיהם. אי נמי שיברכוהו כעבד לאדוניו: (מד) אני פרעה. פי׳ שזה השם הי׳ ידוע לכל מלכי מצרים על כן אמר שלא ישאר לו אלא השם בלבד: (מה) ויקרא פרעה שם יוסף צפנת פענח. כי כן דרך המלכים ליתן שמות לעבדיהם כמו בדניאל: ויתן לו את אסנת בת פוטיפרע. ולא נתן לו אשה מבנות השרים הגדולים לפי שפוטיפר קנאו להיות עבדו והו׳ חושש שמא יערער עליו לומר עבדי אתה אבל עתה יתבייש לומר לחתנו עבדי אתה. ופירש״י פוטיפרע הוא פוטיפר ונקרא פוטיפרע לפי שנסתרס ופי׳ כן לפי שכתוב כהן און שהוא לשון גדולה שהרי שר הטבחים היה. והרמב״ן פי׳ דלכך נקרא כהן און כי כאשר נסתרס נתבייש ופיר׳ משררותו והכניס עצמו לבית ע״ז ונעשה כומר לע״ז כי כן מנהג הנכבדים ואיפשר שהי׳ און שם לאלוהו וכן כהן מדין כומר כמו שדרשו רבותינו ביתרו שהי׳ מפטם עגלים לע״ז. וי״מ מפני אימת יוסף נעשה כומר לע״ז: (מו) ויצא יוסף. שיצא שמו כמו ויצא לך שם בגוים או כפשוטו׳ שיצא ועבר על כל המקומות והכריזו עליו כדי שיכירוהו: (מז) לקמצים. פי׳ רש״י קומץ על קומץ יד על יד. וי״מ שהיו מקמצים התבואה לאצור אותם לצורך הרעב. ואונקלוס תרגם לאוצרין כי החפירו׳ העשוין לארץ לאוצר נקראין קומצין באחת הפחתים תרגום בחד מן קומציא: (מח) ויקבוץ את כל אוכל. פי׳ רבינו אברהם לא קיבץ כלו שאם כן היו מתים אלא רובו. והרמב״ן כתב שקיבץ הכל ונתן להם ממנו בכל שנה כדי פרנסתם והוא שכתוב ויקבוץ את כל אוכל השנים הטובות ואמר ויצברו בר תחת יד פרעה כי פי׳ כל דבר הנאכל לאדם בר ולחם ומזון הכל קיבץ אפילו תאנים וצימוקים וכיוצא בהם ויצברו מהם הבר דהיינו התבואה ברחת ובמזרה לזרות ולהבר אל תחת יד פרעה והי׳ נותן בעריה כדי אכלם מן הפירות ויהי׳ האוכל למשמרת לצורך שני הרעב שיקחו ממנו למחיתם והנשאר כבר קיים באוצרות. ויתכן שנתן להם דמים בשער הזול מגנזי המלך ולכן הי׳ הבר לפרעה ומכרו להם ביוקר בשני הרעב: (נ) וליוסף יולד שני בנים בטרם תבא שנת הרעב. מכאן שאסור לו לאדם לשמש בשני רעבון ולוי ששימש מטתו בשנת רעבון שהרי יוכבד נולדה בין החומות לפי שלא הי׳ יודע מתי יעבור שנת הרעב וגם ידע שבבית אביו לא הי׳ רעב ואין צריך למנוע בשביל נער החומות אבל יוסף הי׳ יודע מתי יעבור זמן הרעב וגם לא הי׳ יודע אם הי׳ לחם בבית אביו ולכך הי׳ אסור לו לשמש מטתו: (לד) ויהי רעב בכל הארצות. פי׳ אשר סביבות מצרים כי לא הי׳ כן בכל הארצות שבעולם שאם כן ימותו ברעב: (נו) וישבר למצרים. פי׳ למצרים מכר תחילה קודם שמכר לאחרים: (נז) כי חזק הרעב. ולא מכר להם עד שנתחזק הרעב ולא מיד כאשר צעקו אל פרעה אלא כאשר נתברר לו שחזק עליהם הרעב:

מב (א) **וירא יעקב.** כתב רבינו אברהם בעבור היות הרגשות מתחברות במקום אחד יחליפו זאת בזאת כמו ראה ריח בני ומתוק האור וכן וירא יעקב כי אחריו כתיב הנה שמעתי: למה תתראו. פירש״י למה תראו עצמיכם בפני בני ישמעאל ועשו. וכתב הרמב״ן ולמה אמר בפני בני ישמעאל ועשו ומה ענינם בארץ כנען ועוד למה לא אמר בפני בני הארץ ואולי היו באים דרך ארץ כנען ועוברים עליו ואמר להם שלא יראו עצמם שבעים לפניהם שלא

יבואו אל ביתו לאכול עמו לחם ואחר כך אמר להם רדו שמה שמתחלה הזהירם לשמור מה שבידם ושוב אמר להם שילכו לקנות יותר ולא ימותו כאשר יתם הלחם שבידם. אי נמי למה תתראו במקום הזה כי הי' לכם ליסע מיד כאשר שמעתם כי יש שבר במצרים כי כבר היו בסכנה אם לא ימהרו בדבר וזהו שאמר להם ונחי' ולא נמות. וי"מ למה תתראו שהיו מריבים זה על זה על ענין ההליכה לומר מי ילך והוא אומר להם רדו שמה שילכו כלם כמו נתראה פנים. וי"מ למה תתנשאו כמו כי עתה ראיתי פניך כראות פני אלהים שהיו בני יעקב גדולי הארץ ולא היו רוצים ללכת בעצמם ואחרים לא היו רשאים לשלוח מפני פחד הדרך: (ו) הוא המשביר לכל עם הארץ. אינו ראוי שיהי' משנה למלך מוכר לכל עם הארץ לזה סאה ולזה סאתים ועל כן דרשו שציוה לסתום כל האוצרות. ועל דרך הפשט שבאו לפניו מכל הארצות והוא חוקר עליהם ומצוה לפקידים תמכרו לעיר פלוני' כך וכך ובני יעקב באו לפניו מארץ כנען והם באו לפניו בעבור כלם: (ז) ויתנכר להם. פי' רש"י שנעשה להם כנכרי. והרמב"ן פי' מיד כשראה אותם והכירם הי' ירא שמא יכירוהו גם הם ויתנכר אליהם ששם המצנפת על מצחו ועל קצת הפנים כדי שלא יכירוהו כמו שכתוב והיא מתנכרת או שנתנכר להם בדברים שדיבר אתם קשות ואמר להם מאין באתם כאלו לא בא אדם לפניו לשבור ואמרו מארץ כנען לשבור אוכל וכאשר הזכירו לו זה נתברר לו באמת שהם אחיו ולכך כתוב פעם אחרת ויכר יוסף את אחיו. ור' אברהם כתב הכירם בתחילה שהם אחיו ואח"כ הסתכל בכל אחד ואחד לבדו להכירו: (ח) והם לא הכירוהו. שיצא בלא חתימת זקן ובא בחתימת זקן אע"ג שגם הוא הניח ליששכר ולזבולון גם כן בלא חתימת ולא היו גדולים ממנו אלא מעט מ"מ כיון שהכיר קצתם הכיר כלם. ועוד שהוא הי' ברור לו שיבאו אליו לשבור אוכל והם לא העלו על דעתם שיעלה לגדולה כזאת. ועוד שנשתנה שמו לצפנת פענח. ועוד שהוא מדבר מצרית והם מדברים בלשון הקודש: (ט) ויזכור יוסף החלומות אשר חלם להם. פי' רש"י שידע שנתקיימו. וכתב הרמב"ן ולפי דעתי שהדבר בהפך כי בראות יוסף את אחיו זכר את כל החלומות וידע שלא נתקיים לא אחד מהם בפעם הזאת כי ידע בפתרונם שישתחוו לו כל אחיו מן החלום הראשון והנה אנחנו מאלמים אלומים שרומז לכל אחיו ובפעם השני ישתחוו לו השמש והירח וי"א כוכבים וכיון שלא ראה עמהם בנימין חשב זאת התחבולה להעליל עליהם כדי שיבא בנימין ויתקיים החלום הראשון ועל כן לא רצה לומר להם מיד אני יוסף אחיכם ולשלוח אחר אביו ואחר שנתקיים החלום הראשון הגיד להם כדי לקיים החלום השני ולולא כן הי' יוסף חוטא חטא גדול לצער את אביו ולהעמידו ימים רבים בשכול על שמעון ועליו ואף אם הי' בדעתו לצער את אחיו קצת איך לא חמל על שיבת אביו אלא הכל עשה יפה בעתו לקיים החלומות כי ידע שיתקיימו באמת וגם הענין השני שעשה בגביע לא הי' בדעתו לצערם אלא חשב אולי יש שנאה עם בנימין שיקנאו אותו באהבת אביהם אותו בקנאתם או שהרגיש בנימין שהיתה ידם ביוסף והיתה ביניהם קטטה על כן לא רצה שילך עמהן עד שיבדקם באהבתו וכן צריך לומר שכל הדברים האלה היו ביוסף מרוב חכמתו בפתרון החלומות כי יש לתמוה אחרי שהי' במצרים ימים רבים והי' פקיד ונגיד בבית פרעה ושר גדול במצרים איך לא שלח כתביו לאביו להודיענו ויפדנו בממון רב אלא ראה כי השתחווית אביו וגם אחיו אליו אי אפשר בארצו והי' מקוה להיותו שם במצרים בראותו הצלחתו שם וכ"ש אחרי ששמע חלום פרעה שנתברר לו שיבואו כלם שמה ויקיימו כל חלומותיו וגם החלום השני ואחד עשר כוכבים משתחוים לי: מרגלים אתם. לא הי' אומר להם בלא טענה כי לא הי' מעליל על כל

הבאים לשבור ועל כן דרשו רבותינו שנכנסו בי"ד פתחים וטענה נכונה היא אבל הכתוב לא הזכירה. ועוד שאמרו לו בתחלה כלנו בני איש אחד אנחנו וזהו שמחייבתן. ויתכן לפרש שמתחלה אמר להם נכנסתם בי' פתחים ועתה נקשרתם יחד אין זה אלא דרך מרגלים ואמרו לו בעבור היותנו אחים נאספנו יחד ואמר להם לא כי ערות הארץ באתם לראות כי אם אחים אתם הי' לכם ליכנס בפתח אחד אז אמרו האחד איננו והלכנו לבקשו. ויתכן עוד לפי שראה אנשי תואר ונכבדים לבושי מכלול כלם אמר אין דרך אנשים נכבדים לבא לשבור אוכל כי עבדים רבים לכם. ויתכן עוד שהי' בתחלת הבאים מארץ כנען לשבור אוכל ועל כן שאל אותם מאין באתם: (יא) כלנו בני איש אחד. השיבוהו על דבריו שאמר להם למה באו כלם אמרו שהם אחים ואין רצון אבינו שנפרוד זה מזה או שעשו כן בעבור כובד הרעב שלא יגזלו עבדיהם בדרך מהשבר שיביאו. ויתכן שאמרו כלנו בני איש אחד ותוכל לחקור והוא נודע בכבודו ועשרו כי כנים אנחנו ואנשים צדיקים בני צדיק לא היינו מרגלים מעולם: (טו) כי אם בבוא אחיכם הנה. למה שלא הי' חושש שמא יביאו אחד מן השוק ויאמרו אחינו הוא לפי שכולם היו אנשי תואר וצורה נראה מיד הי' ניכר אם ידמה להם: (יז) ויאסוף אותם אל משמר. להפחידם עשה כן ושיבינו כי האלהים הוא ירא ומפני מוראו הי' מוציאם שלא ימותו אנשי ביתם ברעב. ועוד כי לא ישמעו לו להניח שם אחד כי אם להצלת כלן: (כא) אשר ראינו צרת נפשו בהתחננו אלינו. כי אי איפשר שלא יתחנן אליהם ויתנפל לפניהם לבקש מהם על נפשו אלא שהפסו' קיצר כדי שלא יאריך בסרחונם: ולא שמענו. חשבו להם האכזריות לעונש גדול יותר מן המכירה וראובן אמר להם כבר אמרתי לכם אל תחטאו בו כי ילד הוא ומפני נערותו חטא לכם וראוי לכם להעביר על חטאת נעוריו ועתה גם דמו הנה נדרש פי' דמו עם האכזריות או יהי' פי' גם דמו אע"פ שלא הרגתם אותו השם דורש דמו ונחשב לכם כאלו שפכתם דמו בהיותו נמכר עבד עולם כי יתכן שמת בעבור היותו ילד שעשועים ולא ניסה לעבוד: (כד) ויקח מאתם את שמעון. ראוי הי' שיקח ראובן כי הגדול נתפש על הקטנים אלא בעבור שהצילו הניחו ולקח הגדול אחריו: (כז) ויפתח האחד את שקו. כתב הרמב"ן והאחרים לא פתחו שקיהם עד היותם עם אביהם ואולי היו האחרים לוקחים תבן לחמוריהם וזה לא הי' לו חמורו חזק הוצרך ליתן לו מספוא. ואונקלוס תרגם אמתחת טוענא ורוצה לומר כי כל משא נקראת אמתחת והי' לכל אחד שק גדול וכמה קטנים להשוות המשא ואירע לאחד שמצא כספו באותו שק שפתח ולא אירע לאחרים עד היותם עם אביהם. והנכון בעיני כי אמתחת הוא שק גדול ויש לו ב' צדדים ושם לכלם הכסף באחד מן הצדדים ואירע לאחד שפתח הצד שהי' בו הכסף ונקראת אמתחת שהוא נמתח לצדדין. וי"מ שזה האחד הי' נותן מספוא לכל החמורים: וא"א הרא"ש ז"ל אמר כי זה האחד הוא לוי ולפי שהי' מנהיג ב' חמורים שלו ושל שמעון הוא מצא הכסף כי הי' למטה בשולי האמתחת והאחרים לא הגיעו עדיין למטה והוא שהוצרך להאכיל הגיע למטה. ור' אברהם כתב כי זה האחד הוא ראובן כי הבכור הוא כמו אחד בחשבון: (לב) שנים עשר אנחנו אחים בני אבינו. ולא אמרו לו כמו שאמרו ליוסף שנים עשר עבדיך אחים אנחנו שאלו אמרו לו כמו שאמרו ליוסף עבדיך הי' אומר להם אם כן כבר הודיתם לו שבנימין עבדו ואתם צריכין להביאו אליו כיון שהוא אדונו: האחד איננו והקטן היום את אבינו. וליוסף אמרו בהפך הקטן את אבינו היום והאחד איננו אלא אמרו ליעקב מתוך שאלותיו הוצרכנו להגיד לו מבנימין כי באמרנו לו האחד איננו שאל והשני היכן הוא הוצרכנו לומר לו כי הוא את אבינו: (לד) ואת הארץ תסחרו.

אע"פ שלא מצאנו שאמר להם יוסף כן דבר הלמד מענינו ופעמים מקצר הכתוב בסיפור. א"נ היינו לאביהם מפני השלום כדי שיניח לבנימין שילך עמהם כי מרגלי' היו חוזרין מיד לולי שאמ' לא ירד בני עמכ' וכן לא הגידו לו מאסר' ומאס' שמעון: (לז) ויאמר ראובן אל אביו. לכך אמר ראובן תחלה לפי שלא הי' במכירתו של יוסף: את שני בני תמית. י"מ תמית המגפה כי לא אמר כן אל אביו. והרמב"ן פי' שאמר את שני בני תמית בהיות עונשך עליהם אם לא אביאנו והוא כענין שאמר יהודה וחטאתי לך כל הימים. ואע"פ שהי' לו ד' בנים חנוך ופלוא חצרון וכרמי אמר לו תחת אחד מבניך יהי' כפול מבני ויעקב לא בטח בראובן כאשר בטח ביהודה כי היתה ערבת יהודה נכונה שאמר המתינו לזקן עד שיכלה פת מן הבית:

מג (ד) נרדה ונשברה. רצוי הסי"ן לומר אפילו כמה פעמים ואם אינך משלח לא נרד אפילו פעם אחת: (יא) מעט צרי ומעט דבש. שלא תראו עצמיכם כעשירים. (יד) ושלח לכם את אחיכם אחד. דורש בב"ר אחיכם זה יוסף אחד זה שמעון כי נתן דעתו בעת התפלה להתפלל שתהא על האח האחר אולי עודנו חי. וכתב הרמב"ן על דרך הפשט לא אמר אלא על שמעון ולא הזכירו בשמו בעבור שלא הי' רצוי לאביו בעבור מעשה שכם תדע לך שהרי הניחו במצרים ימים רבים ואלו הי' אהוב לביתו לא שלח לבנימין והי' מניחו במצרים. ודורש עוד בב"ר על הגליות ואל שדי יתן לכם רחמים לפני האיש זה הקב"ה דכתיב ה' איש מלחמה וכתיב ויתן אותם לרחמים לפני כל שוביהם. ושלח לכם את אחיכם אלו השבטים. אחד ואת בנימין זה יהודה ובנימין. ואני כאשר שכולתי בחורבן בית ראשון שכולתי בחורבן בית שני וכונתם לומר כי ירידת יעקב למצרים הוא רמז לגליותינו ביד אדום: ואני כאשר שכלתי שכלתי. פירש"י עד שובכם אהי' שכול בספק כאשר שכולתי מיוסף ושמעון שכולתי מבנימין. וכתב הרמב"ן והנכון שאמר לא תוכלו להוסיף עלי בשיכול כי כבר שכלתי והוא מתנחם מכל הבא עליו ביתרון כאבו מיוסף וכמוהו וכאשר אבדתי כלומר כבר אני אבודה ואם יאבדני לא יוסיף לי אבדון: (יח) ולקחת אותנו לעבדים ואת חמורינו. היו דואגים על החמורים שאמרו הנה יקח את החמורים ואין לנו במה לשאת תבואה לבתינו וימותו כלם ברעב: (כ) בי אדוני. פירש"י לשון בעי' ותחנונים. וכתב הרמב"ן שאין בי אדוני לשון בעי' אלא לשון נעק' על עוות דבר ופי' הוא בי אדוני בעצמי אתה אדון ומושל ואומר שני כנוים לחזוק כמו ולי אני עבדך בי אני אדוני המלך. ופי' ר' אברהם כי הוא לשון קריאה והוא כמו בי אדני המלך העון פי' עשה עמי מה שתרצה ותשמעני: (כג) נתן לכם מטמון. פי' ר' אברהם יתכן שהי' לאדם מטמון בבר שקו ושכחו ויצא בגורלכם. וכתב הרמב"ן אלו הם דברי ניחומים כי איך יצא לכל אחד ואחד כספו במשקלו אלא כל דבר מכוסה נקרא מטמון כמו טמן עצל ידו שאמר להם דרך לוקחי תבואה לשום להם כ"א כספו בשקו והמשביר לקח מן הבאים שקיהם ומלא עשר שקים בר והכסף נטמן תחת התבואה ובא אדוניו וציוה לשופכו אל כליהם כי רצה למכר אתכם והנה כל אחד כספו במשקלו כי כל אחד מביא כסף טוב וככה יקרה בכל יום בשווקים ובאוצרות מרוב מהומות ויראה כי המשביר לא הי' מודד לכל אחד בפניו כי היו מאמינים לו ועל כן הי' לו פנאי להשיב כספם באמתחותיהם. ואע"ג דאמרינן המוצא בתוך התבואה הרי היא של בעל התבואה הא אמרינן נמי התם ה"מ בתבואה הגדילה על שלו אבל אם לקח מהרבה בני אדם הוא של מוצאו: (כז) השלום אביכם. זה יעקב: הזקן. זה יצחק והם השיבוהו (כח) שלום לעבדך לאבינו. על יעקב ועל הזקן לא השיבוהו שכבר מת ואין משיבין על הקלקלה: (כט) וירא את בנימין אחיו בן אמו. שהיה דומה לאמו ובזה הכירו: (לד) וישתו וישכרו עמו. שהכוון להשכירם כדי שלא יחפשו באמתחותיהם כדי שלא יארע להם כבתחלה ועל זה מיהר לשולחם באור הבוקר שלא יחפשו:

מד (א) כאשר יוכלון שאת. פי' יותר מן המגיע: ושים כסף איש בפי אמתחתו. בפניהם ואמור להם יודע אדוני שעש' להם חמס וע"כ הוא רוצה להטיב עמכם שאלו עשה בכסף כבראשונה בלא ידיעתם הי' להם התנצלות בגביע שנעשה לו כאשר נעשה בכסף אלא היה לדעתם וידעו בכסף כאשר ידעו במשא כי הכירו בו שהי' כאשר יוכלו שאת. ואם הי' שלא לדעתם אולי טען עליהם כי הכסף גם בפעם הזאת מטמון ולא יתכן כן בגביע ומי יכול לדון עם מי שתקיף ממנו: (ד) הם יצאו את העיר לא הרחיקו. פי' הם יצאו מן העיר ולא הרחיקו. אי נמי הם יצאו ומן העיר לא הרחיקו שלא הי' רשאי להמתין עד שירחיקו כי גבורים היו ויהרגו הרודפים אחריהם: (ה) הלא זה אשר ישתה אדוני בו. לא הזכיר להם הגביע אלא דיבר עמהם כאלו ידע שהם לקחו הגביע ולכך אמר הלא זה אשר לקחתם הוא אשר ישתה אדוני בו והם ענו אותו כאלו אינ' יודעים מה הוא מבקש ואיך יגנוב מבית אדוניך כסף או זהב: והוא נחש ינחש בו. פי' ינחש בשבילו שכל המנחשים וחכמים עבדיו וישאל לכלם לנחש עליו והם הגידו לו שלקחתם אותו ועל כן רדף אחריכם יותר מכל הבאים לביתו. וי"מ שהוא מנחש בו לידע העתידות. ור' אברהם פי' נסה אתכם כי לנסותכם שם הגביע לפניכם והעלים עיניו ממנו עד שלקחתם אותו: (ט) אשר ימצא אתו מעבדיך ומת. כי היו סבורים שלא הי' נמצא עמהם אבל אחר כך כשראו שנמצא באמתחת בנימין לא הזכירו מיתה אלא אמרו הננו עבדים גם אנחנו גם אשר נמצא הגביע בידו: (י) גם עתה כדבריכם כן הוא. פירש"י אף זו מן הדין כדבריכם אבל אני אעשה עמכם לפנים משורת הדין. וכתב הרמב"ן ואין לשון גם עתה נופל על זה הפירוש ופי' הוא לפי שהם אמרו לו שהם לא ידעו כלו' ממנו אף אם גנבו הוא ע"כ אמר שמן הדין הוא חייב מיתה והם פטורים לגמרי אלא שקנסו עצמם להיותם עבדים שאלו היו כלם יודעים למה יהיה הוא במיתה והם לעבדים או יהיה כלם למיתה או כלם לעבדים אלא ודאי טעמו שלא אמר להם כלום ועל כן אמר בו גם אתם שאתם נועדים ונמצאים יחדיו ורגלים לדבר שכלכם פשעתם בו כדבריכם כן הוא אשר ימצא אתו הוא הגנב והו' לבדו הראוי ליענ' והו' יהיה לי עבד כי בתשלומיו אני חפץ ולא במיתתו ואתם תהיו נקיים כי אולי לא ידעת' בגניב' כאשר אמרת'. אי נמי כן הוא כמו כן יהיה גם עתה שאין המשפט כדבריכם כן יהיה. וי"מ וכי כדבריכם כן הוא אלא אשר ימצא אתו הוא לבדו יהיה לי עבד ואתם עלו לשלום. וי"מ מי שיחזיר הכסף כאשר חזרתם ודאי לא יעשה כדבר הזה אכן אשר ימצא אתו הוא יהיה לי עבד וגו': (יג) ויקרעו שמלותם. על שגרמו ליעקב שקרע שמלותיו נענשו שקרעו שמלותם: (טז) האלהים מצא את עון עבדיך. כלומר עון המכירה שהיה נסתר עד עתה מצא אותו: (יז) הוא יהיה לי עבד. ראוי היה לינקד עֶבֶד כיון שאינו לא באתנח ולא בסוף פסוק אלא לכך קמץ תחת העין כי לא יהיה עבד כשאר העבדים אדרבה חשוב יהיה כמלך:

פרשת ויגש

(יח) ויגש אליו יהודה. מתחלה היה סבור שיוסף היה רוצה לדונו לבנימין למות או לא היה לו פתחון פה לדבר לו שימיתהו תחתיו אבל משמע שאמר יהיה לי עבד אז

ויגש ואמר קשה לעבד תחתיו: ידבר נא עבדך דבר. פי' דברים מועטים אני רוצה לדבר אל יהיו עליך לטורח: כי כמוך כפרעה. פי' באימה ויראה אני מדבר לפניך כמדבר לפני המלך. אי נמי ראוי לך שתעמוד בדבריך שאמרת ואשימה עיני עליו ויהיה דיבורך קיים כדיבור המלך: (יט) אדוני שאל. כתב הרמב"ן לא ידעתי טעם לאריכת דברי יהודה בסיפור הזה במה שהיה כבר ביניהם ומה שאמר וכי זו הוא שימת עין שאמרת ואשימה עיני עליו אין זה טענה כי אם אמר לשום עינו עליו לטובה לא שיפטרנו אם יעשה רעה וכ"ש על הגניבה שיגנוב גביע של המלך ומתחלה שם עינו עליו לטובה וברכו אלהים יחנך בני והרבה לו משאת וכן לכלם הרבה לתת להם בר כאשר יוכלון שאת ונראה שאינו אלא תחנונים להעיר רחמיו כי חשב יהודה כי האלהים הוא ירא כאשר אמר לו מתחלה לכך אמר לו באונס הגדנו באחינו זה ולא מפני שאלת אדוני ולא הודינו גם כן להורידו לפניך כמצותיך הראשונה אלא אמרנו לא יוכל הנער לעזוב את אביו אבל בנפשינו נביא אותו מפני זלעפות רעב כי אמרת לא תוסיפו לראות את פני ולא רצה אבינו לשמוע עד היותינו כלנו בסכנה ואז הורד בפחד ובדאגה והיה בראותו מת בנפש מרה ולכן תפול תחינתי לפניך לרחם עלינו ועל הזקן וקח אותי תחת הנער עבד עולם כי טוב אני ממנו. אי נמי יש לפרש שאמר לו ראוי לך שתעמוד בדיבורך כי על פיך הובאנו באונס גדול כאשר יזכיר ויש בסתם דבריו שהיה מעשה הגביע תחבולה כי למה רוצה לראותו בעל כרחו אלא שלא הי' רשאי לומר לו זה בפירוש: (כ) ואחיו מת. פירש"י מפני היראה הוציא שקר מפיו. ומ"מ תימ' האיך היה רשאי לשנות דבריו ממה שאמר לו כבר: (כא) ואשימה עיני עליו. פי' שייטיב לו וכן בכל מקום זה הלשון כמו ושמתי עיני עליהם לטובה אע"פ שאינו מפורש שאמר להם יוסף כך הכתוב קיצר ולא הזכיר לו יהודה מאסר שמעון ועלילת מרגלים אתם מפני מוסר או מפני אימת מלכות: (כב) ועזב את אביו ומת. הנער ויש מפרשים ומת אביו: (כז) אתם ידעתם כי שנים ילדה לי אשתי. לכך אמר ילדה לי אשתי כי מה טעם שיאמר שתרד שיבתו ברעה שאולה אחר שיש לו בנים ובני בנים אלא הזכיר שהיה בן האשה האהובה שלו והוא חשב כל שאר נשיו פלגשים ובניהם כבני פלגשים כנגד היא ובניה: (לא) והורידו עבדיך את שיבת עבדך אבינו ביגון שאולה. יש לפרשו לשון כנוי פי' והורדת אלא שכינה לומר לו דרך כבוד: (לב) כי עבדך ערב את הנער. אמר לו לאחר כל זה שהיינו כלנו בסכנה אם לא ישלחנו לא רצה לשלחו עד שערבתיו ועל כן אני נכנס לדבר יותר משאר אחי. אי נמי הזכיר לו שלא יחשדנו שבשביל מרמה רצה להיות עבד תחתיו בשביל שיוכל לברוח יותר ממנו. אם לא אביאנו אליך. ולא אמר והצגתיו לפניך כאשר אמר ליעקב לפי שיוסף היה משיבו מנין אתה יודע שיחי' שאתה אומר להציגו לפניו אבל לאביו אמר אנו שלוחי מצוה לפדות לשמעון ואין אנו ניזקין ובאמת והצגתיו לפניך:

מה (א) ולא יכול יוסף להתאפק לכל הנצבים. פירש"י שלא יכול להיות שיהיו המצרים עומדים ושומעים שאחיו מתביישים בהודעו להם. ורבינו אברהם פי' ולא יכול לסבול עד שיצאו הנצבים עליו ושהוצרך לקרוא להוציאם. והרמב"ן פי' שבכל מקום התאפקות לשון חיזוק שהיו שם מן המצרים אנשים רבים מחלים פניו שימחול לבנימין כי נכמרו רחמיהם על תחנוני יהודה ולא יכול להתחזק לכלם ויקרא הוציאו כל איש מעלי כי אדבר עמהם לבדן ובצאתם נתן קולו בבכי וישמע מצרים ואנשי בית פרעה שהוציאם מעליו כי עודם בחצר החיצונה ופי' ויקרא שהרים קולו בכעס ואמר למשרתיו הוציאו כל איש מעלי מלבד האנשים האלה: (ג) העוד אבי חי. אע"פ שכבר שאלם עליו ואמרו עודנו חי אתה שאל על בריאותו ופי' חי בריא. אי נמי מתחלה שאל על ידי מליץ לכך חזר ושאל לשמוע מפיהם. אי נמי לא שאל עתה אלא ליכנס עמהם בדברים לקרבם: (ד) גשו נא אלי. דיבר עמהם בלשון רכה למשכם אליו בדבריו. אי נמי שלא רצה להזכיר להם המכירה בקול שלא ישמעו העומדים בחוץ. פירש"י שאמר להם גשו נא אלי והראה להם שהוא מהול ואין זו ראיה כל כך דשמא ערבי הוא מהול ועוד שאף המצרים היו מולים במצות יוסף כדאית' במדרש: (ו) כי זה שנתים הרעב. הזכיר להם מה שעבר לומר כיון שכבר עבר שנתים ואכלו מה שהיה להם א"כ מה יעשו עוד בה' שנים הבאות ודאי לא יהיה להם מחיה אם לא שלחני השם לפניכם: (י) וישבת בארץ גושן. כי היה יודע באביו שלא ירצה לישב במצרים עיר הממלכה לכך שלח לו שיושיבוהו בארץ גושן: (יא) פן תורש אתה וביתך. דרך כבוד שלח לו כי לאחיו אמר כי למחי' שלחני אלהים לפניכם שיהיו מתים ולא ישאר להם שארית אבל לאביו לא רצה לומר כן אלא אמר אם תתאחר בארץ כנען תורש כי אני לא אוכל לשלוח שם לחם רב מגנזי המלך כי יחשדוני שאני שולח שם לעשות לי שם אוצרות כסף וזהב ולשוב אל ארצי אבל בבואכם וידע כי אתם אבי ואחי יתן לי רשות: (יב) כי פי המדבר אליכם. פי' שאני מדבר אליכם בלשון הקודש. וכתב הרמב"ן ואין זה ראיה אם ידע לשון הקדש ויותר ראיה מה שהזכיר להם שמו והמכירה שמכרוהו והנכון בעיני כי אמר והנה עיניכם רואות ועיני אחי בנימין כי אני האדון ומושל בכל ארץ מצרים ומגיד לכם מפי כי אני אחיכ' ומצוה להוריד לאבי ולכלכלו אם כן הגידו לאבי את כל כבודי ואת כל אשר ראית' בי בעיניכם ותמהרו להורידו אלי כי הדברי' אמת ויש בי כח להצילו ולהחיותו ברעב והוא כמו אני דברתי. ובגמ' במס' מגילה אמרו כפי כן לבי. ויש מפרשי' כי פי המדבר אליכם ובזה תכירו אהבתי אתכם שאלמלא שאני אוהבכם לא הייתי מדבר עמכם פה אל פה: (טז) באו אחי יוסף. כי היה אומר לעולם לפרעה יש לי אחים נכבדים בארץ כנען וגונב גונבתי משם ועתה שמעו כי באו אחיו וייטב בעיניהם שלא יהיה עבד מלך עליהם: (יז) טענו את בעירכם. פירש ר' יוסף קמחי אין לפרש שהמלך אמר שיטענו את בהמתם ועוד וכי לא עגלות שלח שיוכלו לטעון הרבה אלא פי' שידקרו אותם בדרבונות כדי למהר מהלכם כענין שאמר מהרו ועלו אל אבי מלשון מטועני חרב: (יט) ואתה צוית. אמר בלשון צואה לפי שפרעה היה מכיר ביוסף שלא היה שולח יד בממונו כלל וחשב אולי לא ירצה לשלוח דבר לאביו על כן אמר לו אני מצוה אותך שתעשה זאת על כל פנים: (כ) ועיניכם אל תחוס על כליכם. הזהירם על זה בעבור שהיה יודע באביו שהיה חס על כליו שהרי חזר על פכים קטנים: (כב) לכלם נתן לאיש חליפות שמלות. לפי שגרם להם שקרעו בגדיהם: ולבנימין נתן שלש מאות כסף. לפי שהמוכר עבדו בחוצה לארץ קונסין אותו עד עשרה בדמיו ודמי עבד הם ל' שקלים ולכך קנסם לכל אחד בש' שקלים שהיה ראוי ליתן להם כמו לבנימין ולא נתן להם: וחמש חליפות שמלות. אחד כמו לאחיו וד' שנתנו לו הוא ואשתו וב' בניו כל אחד ואחד: (כג) ולאביו שלח כזאת. פירש"י כחשבון הזאת ומהו החשבון עשרה חמורים. והרמב"ן כתב שלח כזאת צדה כצדה אשר נתן לאחיו ולא להשוותם רק כאשר נתן להם צדה בלכתם כך שלח לאביו בר ולחם ומזון לאביו בדרך והזכיר החמורים והאתונות כי המשא ונושא המשא הכל שלח לו ומנהג לשלוח הזכרים ונקבות כאשר עשה אביו. ור' אברהם פי' שלח כזאת מחליפות הטובות שבמצרים. וי"מ שלא חזר בנימין עם אחיו ומביאים ראיה שהרי שלח לאביו עשרה חמורים לכל אחד מאחיו נתן חמור להוליכו ואלו חזר בנימין היו י"א ואינו ראיה כל כך שאולי

לא רצה להטריח לבנימין: (כד) אל תרגזו בדרך. הוא רתת וזיע' מפחד ואמר להם שלא יפחדו כי היו מצליחים כל טוב ארץ מצרים וגם בשובם עם כל רכושם והוא שנת רעבון והלסטים מצוין ואמר להם שלא יפחדו כי שמו עליהם ואימתו על הכל ויפחדו ממנו מליגע בהם: (כו) ויפג לבו. פירש"י לבו נחלף והלך מלהאמין. והרמב"ן פי' שהוא מלשון ביטול כמו אל תתנו פוגת לך. שנתבטל כח הלב ופסקה תנועתו והיה כמת וזה הענין ידוע בצאת השמחה פתאום יהיה הלב נרחב ונפתח פתאום ויצא ממנו חום הטבע ויתקרר וכך אירע לו ונפל כמת. ואמר כי לא האמין להם להגיד שעמד זמן גדול יושב ודומם בעבור שלא האמין להם כי הידוע בעילוף הזה כי יצעקו לו וירגילו אותו בשמחה ההוא עד שתקבע בו בנחת. וזהו וידברו אליו את כל דברי יוסף אשר דיבר אליהם וירא את העגלות כי היו צועקים באזניו דברי יוסף ומצליחים לפניו העגלות ואז שב רוחו אליו וחזרה נשמתו וזהו ותחי רוח יעקב אביהם: (כז) וירא את העגלות. ואז האמין כי חשב מי יוכל לשלוח דורון הזה מכל טוב מצרים אם לא בציווי המלוכה ושמח ושרתה עליו שכינה שפירשה ממנו מיום שהתאבלו לפי שאינה שורה מתוך עצלות ומתוך עצבו' אלא מתוך שמח'. אי נמי בשביל שהחרימו במכירתו ושיתפו השכינה עמהם ועתה כשמצאוהו חי התירו החרם לכך שרתה עליו שכינה. ולפי המדרש שדורש שאלת לו סימן שפי' ממנו בעגלה ערופה אינו דורש אלא מלשון עגלות דאיכא נמי לפרושי עגלות בפסוק יש אם למקרא ולמסורת דודאי לא שלח לו אלא עגלות למשוך כדתנן עגלה מושכת בקרון והעגלות שלח לו לסימן ובהכי ניחא ויתן להם יוסף העגלות על פי פרעה שלא היה רשאי להוציא עגלות בלא רשות שאין פרה וחזירה יוצאה ממצרים וכו'. ויש מפרשים שלא היו מוציאים תבואה בעגלות אלא בחמוריהן שלא תתרוקן מהתבואה ועל כן היה צריך רשות פרעה: (כח) רב עוד יוסף בני חי. שלא רצה להאמין להם ושאל לבעלי העגל' אם הוא עדיין חי כמו רב הקובל:

מו (א) **ויזבח זבחים.** זבח זבחי תודה על שבא מן הדרך. א"נ על שהיה צריך לצאת לח"ל ולא היה יודע אם הקב"ה רוצה שיצא חוץ לארץ וזבח זבחים כדי שיראה לו ונראה אליו והרשהו לצאת והבטיחו לעשותו שם לגוי גדול ושיקבר בארץ: (ב) ויאמר יעקב. אע"פ שכבר אמר לו לא יקרא עוד שמך יעקב לא כמו אברהם שנשתנ' שמו בהתגיירו על כן אין ראוי לקרותו בשם שהיה לו קודם שנתגייר אבל הכא לא. ועוד אם לא היו קוראים לו לעולם יעקב אז היה משמע שמשום העקיבות היו מניחים אותו. והרמב"ן כתב לכך קראו יעקב לומר כי לא ישור עם אלהים ועם אנשים אלא יהיה בבית עבדים עד שיגאלנו כי מעתה יתחיל הגלות בו ואמר אחר כך ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה כי בשם בני ישראל יצאו שמה כי יפרו הבנים וירבו ויגדל שמם ובכבודם אבל יעקב הוא עתה ברדתו שם: (ד) אנכי אעלך גם עלה. כפל בו העלי' ורמז למה שאמרו רבותינו יעקב אבינו לא מת. וי"מ אעלך מלשון אל תעלני בחצי ימי פי' שימות בחיי יוסף וזהו ויוסף ישית ידו על עיניך שיתעסק בקבורתו לקברו בארץ. וי"מ אעלך על הנשמה העולה למעלה ויוסף ישית ידו על עיניך ליטפל בך לקבורתך לקברך בקברי אבותיך: (ה) וישאו בני ישראל את יעקב אביהם. כאן פרעו לו מה שעשה עמהם דכתיב ויקחם ויעבירם את הנחל: (ז) ובנות בניו. פירש"י סרח בת אשר ויוכבד בת לוי. כתב הרמב"ן תינח בנות בניו אלא בנותיו מה ירבה והלא לא היתה אלא דינה לבד אבל כך דרך הפסוק לדבר לשון רבים בענין היחס כמו ובני פלוא אליאב ובני דן חושים. וי"מ כלותיו וכלות בניו שאדם קורא לכלתו בת:

(י) ושאול בן הכנענית. פי' ר' אברהם כתב עליו בן הכנענית לומר שהוא לבד בן כנענית שכל שאר השבטים לא נשאו מבנות כנען. ופירש"י בת דינה שנבעלה. ותימ' איך נשא שמעון אחותו מן האם ולפי המדרש אתי שפיר שעיקר הריון של דינה היה בבטן רחל: (יז) ושרח אחותם. יש מפרשים מדלא קאמר ושרח בתו כמו שאמר ואת דינה בתו שלא היתה בת אשר אלא בת אשתו וכן תרגם אונקלוס ושם איתת אשר סרח ואיני מבין שהפסוק אינו מונה אלא יוצאי ירך יעקב כדכתיב כל הנפש הבאה ליעקב מצרימה יוצאי ירכו אלא כן דרך הפסוק לתלות הבת באחים כמו ואחות לוטן תמנע. פירש"י למ"ד תאומות נולדות עם השבטים צריכין אנו לומר שמתו קודם ירידתן למצרים שהרי לא נמנו כאן. וכתב הרמב"ן ואין צריך לזה שהרי ר' יהודה אומר לאחיותיהם נשאו השבטים והנה אלה התאומות נשי בניו והכתוב אומר עליהם מלבד נשי בני יעקב ומזה הכתוב למד ר' יהודה לומר שנשאו לאחיותיהם כי מה טעם לומר מלבד נשי בני יעקב הכנענית אחרי שאמר יוצאי ירכו אלא בעבור היות נשי בני יעקב אמר כן אבל לא פרסמם הכתוב כאשר לא הזכירן בשעת לידתן. ועוד כי לא הזכיר רק אשר יולדו וירבו במצרים להודיע הנס הגדול הנעשה ברבוי העם העצום אשר רבו במצרים משבעים נפש ולכך לא מנה נשיהם כי האיש עם אשתו אחד הוא: (יח) אלה בני זלפה. דרך הכתוב למנות בני הגבירות ביחד כמו שאמר בסדר וישלח או למנותם בתולדותם כאשר עשה בברכתם ובכאן מפני שבא למנות נספרם כי בשבעים נפש ירדו מצרימה הקדים המרובה בנפשות ולכך הזכיר רחל בתוך השפחות ומפני שהזכירה בתוך השפחות הוצרך להזכירה דרך כבוד ואמר אשת יעקב: (כו) כל הנפש לבית יעקב וגו'. ובפרטם אי אתה מוצא אלא ס"ט י"מ דינה ילדה בן משכם והוא בכללם ולא הזכירו הכתוב. וי"מ שהשכינה נכללה עמהם ונכללה בחשבון בני לוי על שם ה' הוא נחלתו. וי"מ כל נפש בניו ובנותיו עם יעקב ל"ג כי אמר תחלה ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה יעקב ובניו כלומר שיעקב הוא מן המנין ומה שאמר כשמנאם כלם כל הנפש ששים ושש ולא מנה יעקב לפי שאמר יוצאי ירכו אבל אח"כ כשכלל המנין אמר ע"ן נפש וכלל יעקב עמהם. וי"מ שאמר ע"ן נפש אע"פ שלא היו אלא ס"ט כדי ליקח חשבון שלם ואיני יודע מה צורך לאלו הפירושים וכי כעורה זו שדרשו רבותינו ז"ל זו יוכבד שנולדה בין החומות ואלו היה דעת כל אלו הפירושים המפרשים כדעת ר' אברהם שהרחיב פיו לדבר על רבותינו הנה הרמב"ן ינק זהב רותח לתוך פיו וסתר כל דבריו והמה בפירושיו: (כט) ויעל לקראת ישראל אביו גושנה. י"מ כי זו הוא גושן האמורה בספר יהושע ולפי שארץ ישראל גבוהה מכל ארצות אמר ויעל. ויותר נכון לפרש כי הוא מארץ מצרים כפשטיה דקרא. והיתה גבוהה מארץ מצרים ומה שאמר כשיצא מאביו אעלה ואגידה לפרעה אולי כשראה ליעקב ירד ממרכבתו ועל כן אמר אעלה על המרכבה ואגידה לפרעה. או יהיה פירושו אלך למצרים ואעלה ואגידה לפרעה כי בית פרעה היה בגובה מצרים כדרך המלכים שבונים בירניהם בגובה העיר או שמא ארץ מצרים גבוהה מארץ גושן ופי' ויעל לקראת ישראל ויעל על מרכבתו והלך לקראתו ובא להודיע כשם שאסר מרכבתו לכבודו כך עלה על המרכב' לבדו בלא סיוע לכבו' אביו ולא כדרך מלכי' שעבדיה' מכתפי' אותם להעלות' על מרכבת': וירא אליו. פירש"י יוסף נראה לאביו ויפול על צואריו עוד לשון הרבות בבכי' אבל יעקב לא נפל על יוסף ולא נשקו שהי' קורא קריאת שמע. וכתב הרמב"ן ולא ידעתי טעם בוירא אליו כי בידוע שנתראו כאשר נפל על צואריו ועוד שאינו דרך כבוד שיפול יוסף על צוארי אביו אלא שישתחוה לו וינשק ידיו וגם עוד אינו לשון רבוי אלא תוספות על הראשון שלפניו

והנכון כי היו עיני ישראל כבדים מזוקן או שבא יוסף במרכבת המשנה ועל פניו המצנפת כדרך מלכי מצרים ולא הי' אביו מכירו לפיכך אמר כאשר נתראה לאביו שקירב לאביו יותר והכירו או נפל על צואריו ובכה עליו עוד כאשר בכה עליו תמיד עד היום ודבר ידוע במי דמעתו מצוי' יותר באב הזקן המוצא את בנו חי לאחר הייאוש והאבל או בבן הבחור המולך אע"פ שאמר ויאמ' ישראל וכבר דיבר עמו תחל' כן דרך הפסוק: (לב) והאנשי' רועי צאן. לא שאמר הם בעצמם רועי צאן אלא הזכירם לו דרך כבוד ואמר כי כל עשרם בצאן ועבדיהם רועים אותם וזהו כי אנשי מקנה היו שיש להם עושר ועבדה רבה במקנה: (לד) כי תועבת מצרים כל רועה צאן. וירחיקם מעליו לפי שהם שנואים בעיניהם. וי"מ אדרבא חשיבות הוא בעיניהם כי אינו סברא שהי' מגנה את אחיו בעיני המלך ועוד כי הם ע"ז שלהם וחשובים בעיניהם על כן אמר בעבור שהוא חשיבות בעיניהם יתן לכם את ארץ גושן שהוא מיטב הארץ וכינה אלהותם לתועבה כמו הן נזבח את תועבת מצרים וגו':

מז (ב) ומקצה אחיו לקח. מהחשובים שבהם מלשון קצין כמו ומקצות הארץ קראתיך:

(ד) כי אין מרעה לצאן אשר לעבדיך. כתב הרמב"ן אני תמה בטעם הזה שאמרו לו כי גם במצרים אין מרעה כי כבד שם הרעב כמו בארץ כנען אולי שם עיקר הגזירה ואולי בארץ כנען מפני כובד הרעב אוכלים אנשים עשב השדה ולא השאירו מחיה לבהמה אבל בארץ מצרים הי' בה שבר לאנשים ונשאר בה מרעה מעט לבהמה ויתכן שהי' במצרים מרעה מועט מפני היאורים והאגמים: (ה) אביך ואחיך באו אליך. הכנסת דברים כלומר אני שמעתי שאביך ואחיך באו אליך מארץ כנען וארץ מצרים לפניך הוא. אי נמי אמר לו אביך ואחיך באו אליך לשמע כבודך ועליך נשענו ראה זה שתעשה עמהם טובה כי עליך הדבר מוטל ויש לאל ידך: (ו) ושמתם שרי מקנה על אשר לי. פי' ר' אברהם מקנה כמו סוס ופרד כי לא הי' לו מקנה צאן: (י) ויברך יעקב את פרעה. פירש"י שאלת שלום. וכתב הרמב"ן אינו נראה מדרך המוס' שישאל אדם בשלו' המלך כמו שאמרו כלום יש עבד שנותן שלום לרבו אלא הוא ברכה ממש שדרך אנשים זקנים החסידים הבאים לפני המלכים לברכם בעושר ובנכסים וכבוד ותתנשא מלכות' ובצאתו מלפניו חזר וברכו ליטול רשות מלפניו ורבותינו אמרו שיעלה נילוס לקראתו: (ח) ויאמר פרעה וגו' כמה ימי שני חייך. תימה למה שאל לשני חייו וכן יעקב למה התאונן לו לומר מעט ורעים היו ימי שני חיי אלא שיעקב קפצה עליו הזקנה מרוב הצרות שעברו עליו ואמר לפרעה לגור בארץ באנו כאלו מצפה עוד לחזור על כן תמה פרעה ואמר לא ראיתי זקן כמותך בכל ארצי ועוד שאתה מקוה לחיות עוד שאתה אומר לשוב לארצך ולכך שאל כמה ימי שני חייך ויעקב השיבו מה שאני נראה כזקן לא מפני רוב השנים שאין לי אלא ק"ל שנים אלא שמעט ורעים הי' שני חיי וקפצה עלי זקנה. ובמדרש יש אמר לו הקב"ה אתה מתרעם עלי לפרעה אחר שהצלתיך מכל צרותיך חייך שאני מקצר שנותיך כמנין תיבות שבפסוק זה והם ל"ג שהיא חי קמ"ז חסר ל"ג שהיו שני יצחק: (יא) ויושב יוסף את אביו ואת אחיו ויתן להם אחוזה. שלא רצה שיהיו כגרים ונתן להם בתים שדות וכרמים ברשות פרעה כי הם אמרו לגור בארץ באנו ונחזור לארצינו אחר עבור הרעב ופרעה אמר ליוסף הושב את אחיך כאנשי הארץ התושבים: (יד) וילקט יוסף את כל הכסף. סיפר הכתוב מעלת יוסף וחכמתו וצדקתו שליקט הכל והביא לבית פרעה ולא עשה לעצמו אוצרות כסף וזהב: (טו) ויתם הכסף מארץ מצרים ומארץ כנען. הזכיר לומר שתם הכסף מארץ כנען בעבור כי מצרים אמרו אל יוסף כיון שתם הכסף מארץ כנען ואיך ממתין שיביאו עוד אליך לשבור מה תועלת יש לך שנמות ותשאר לך התבואה ואין קונה ותמיתנו חנם. ולא תם הכסף בזמן אחד כי לעניים תם קודם מלעשירים אלא כאשר תם גם לעשירים על זה נאמר ויתם הכסף. ובמדרש יש ששרתה רוח נבואה על יוסף וידע מה שיש לכל אחד ואחד ומכר לעשיר ביוקר ולעני בפחות לכל אחד כפי מה שהי' לו שתם כסף העני והעשיר כאחד: (יח) ויבואו אליו בשנה השנית. פירש"י בשנה השנית לשני הרעב אע"פ שאמר יוסף ועוד חמש שנים אשר אין חריש וקציר כשבא יעקב בא ברכה לרגלו. וכת' הרמב"ן אע"פ שלא נתקיי' פתרון יוסף לא יבואו לחשדו לתלותו במיעוט חכמתו כיון שרואים רעב בשאר ארצות אלא שבמצרים ירד יעקב ליאור ועלה היאור לקראתו לעיני פרעה ולעיני עבדיו מכירין שברכת יעקב הוא ולא יתלו הדבר במיעוט חכמת יוסף וא"כ יהי' ויכלכל יוסף את אביו ואת אחיו בימות השבע כל ימי היות אביו כי גם אחרי מות אביו אמר אנכי אכלכל אתכם ואת טפכם. ועם כל זה אני תמה שאם כן לא הי' החלום אמת כי לא הראהו לא הגזירה ולא הענין הנסי' והנעשה בהם ומיהו בתוס' בסוטה יש א"ר יוסי כיון שמת יעקב אבינו חזר הרעב ליושנו ועוד שנינו בספרי ויברך יעקב את פרעה במה ברכו שנמנעו שני הרעב אע"פ כן שלמו לאחר מותו ר' שמעון אומר אין זה קידוש השם שדברי צדיקים קיימים בחייהם ובטלים במיתתן א"ר אלעזר בן שמעון רואה אני את דברי ר' יוסי מדברי אבא שזה קידוש השם שכל זמן שהצדיקים בעולם ברכה בעולם נסתלקו מן העולם נסתלקה ברכה מן העולם והנה השלים הרעב ה' שנים מנותרות: ור' אברהם אמר שהיו אלה ב' השנים אחרי שבא יעקב למצרים וכן מצינו במדרש שנסתלק הרעב בזכות יעקב ויתכן גם כן שהי' רעב עוד ג' שנים ולא היו כמו ד' שנים שעברו: וכתב הרמב"ן שאין דבריו נראין שאם הי' כן הי' הכתוב מזכיר ענינים של השנים האלה אבל על דרך הפשט ליקט יוסף כל הכסף בב' שנים כי איך יתכן שיתום הכסף והמקנה בשנה אחת אלא הספיק להם הכסף ב' שנים ובעבור שלא נתחדש ולא נשתנה דבר באלו השנים לא סיפר בהם הכתוב רק וילקט יוסף את כל הכסף ואחרי שתם הכסף סיפר הכתוב שבאו אל יוסף והי' זה בשנה השלישית ונתן להם במקנה לחם וינהלם בו שיאכלו לפי חיותם ולא לשבעה ותתם השנה אשר נדר להם לנהלם במקניהם והיא שנת הששית ויבואו אליו בשנה השנית לזה והוא שנת השביעית ואמרו שיקנה אותם ואת אדמתם בלחם שיאכילם בשנה השביעית ואחרי שיהי' האדמה לפרעה יתן להם זרע שלא תשום האדמה כי ידעו שכלו שני הרעב: (יט) קנה אותנו ואת אדמתינו בלחם. אמרו שיקנה גם גופם לעבדים וכן אמר הן קניתי אתכם היום ואת אדמתכם א"כ למה נאמר ויקן יוס' את כל אדמת מצרים לפרעה כי מכרו מצרים איש שדהו שלא קנה רק האדמה ולא הגופים הטעם שאמרו לו שיקנה אותם לעבדים עושי מלאכת המלך כרצונו והוא לא רצה לקנות רק האדמה והתנה עמהם שיעבדוה לעולם ויהיו כאריסי בתי אבות ואחרי כן אמר להם הן קניתי אתכם ואת אדמתכם לפרעה לא לעבדי' כאשר אמרתם לי רק עם האדמה תהיו לי והנה ראוי שיטול המלך שהוא אדון הקרקע ד' הידות ואתם החמישית אבל אעשה עמכם חסד שתטלו אתם חלק בעל הקרקע ופרעה יטול חלק הראוי ליטול לאריס אבל תהיו קנוים שלא תוכלו לעזוב השדה וזה טעם מה שנדרו לו. והאדמה לא תשם. שלא תשם לעול' וע"כ אמרו נמצא חן בעיני אדוני שהקלת עלינו ליטול ד' הידות והיינו עבדים לפרעה כאשר נדרנו לעבוד האדמה לרצונו: (כב) רק אדמת הכהנים. י"מ בשביל פוטיפרע אמרו שהי' כהן און. וי"מ מפני שדנו אותו כשצעקה אשת פוטיפר עליו שבא לאונסה

פי' הטור

ואמרו אם הקרע הוא לפנים אז הדין עמה שהוא קרעו ואם הוא לאחוריו אז הדין עמו ונמצא לאחוריו. ולא יקשה עליך מה שכתוב כי חוק לכהנים מאת פרעה כי על ידי יוסף הי' להם החוק מפרעה. וי"מ כהנים השרים כמו ובני דוד כהנים היו: (כד) וארבע הידות יהי' לכם. אחד לזרע השדה ואחד לאשר בבתיכם ואחד לאוכלי' לאשר בבתיכם דהיינו עבדים ושפחות ואחד לאכול לטפכם: (כה) החייתנו וגו' והיינו עבדים לפרעה. פי' אנו רוצים להיות עבדים לפרעה ולא לך.

פרשת ויחי

(כח) ויחי יעקב. רדת יעקב למצרים רמז לגלות השלישי שהוא גלותינו ביד רומי כי בני יעקב הם בעצמם סיבבו רדתם במכירת יוסף אחיהם ויעקב ירד שם מפני זלעפות רעב וחשב להנצל עם בנו האהוב לו והיו סבורים לעלות משם ככלות הרעב מארץ כנען כמו שאמרו לגור בארץ באנו ולא עלו אלא ארך עליו הגלות ומת שם ועלו עצמותיו וזקני פרעה ושריו העלוהו ועשו אבל כבד וכן אנחנו עם רומי ואדום אחינו הסיבו ביאתנו בידם כי כרתו ברית עם רומיים ואגריפס המלך האחרון לבית שני ברח אליהם לעזרה ומפני הרעב נלכדו אנשי ירושלים והגלות ארך עליהם מאוד ולא ידענו קצו כשאר הגליות ויעלונו מכל העמים מנחה לה' ויהי' להם אבל כבד בכך בראות' כבודנו ואנחנו נראה בנקמת השם יקימנו ונחי' לפניו. פירש"י דלכך פרשה זו סתומה כיון שמת יעקב נסתמו עיניהם של ישראל משיעבוד מצרים אע"ג דאמרינן כל זמן שאחד מן השבטים קיים לא שיעבדו בהם אפשר שכובד השיעבוד לא הי' להם מ"מ מיד אחר מיתתו התחילו להשתעבד בהם. ד"א לכך היא סתומה לפי שלמעלה התחיל בחשבון שנות יעקב וחשב מהם ק"ל ועתה השלים עליהם י"ז לא רצה להפסיק באמצע החשבון: (כט) ויקרבו ימי ישראל למות. פי' אין זה חוליו שמת בו אלא כאשר קרבו ימיו למות והרגיש חולשתו ואפיסת כוחותיו קרא ליוסף והשביעו וחזר למצרים ואחר כך חלה והוגד ליוסף ואז חזר לפניו עם בניו שיברכם: ויאמר וגו' שים נא ידך תחת ירכי. ולא כתיב בתר הכי וישם ידו תחת ירכו כמו באליעזר שלא רצה לפרש מפני הכבוד. וי"מ לפי הפשט דשים נא ידך תחת ירכי לאו היינו שבועה דהא לבתר הכי כתיב השבעה לי אלא פי' שים עצמך בעובי הקורה ותהי' במקומי לפרנס ביתי: ועשית עמדי חסד ואמת. פירש"י חסד שעושים עם המתים שאינו מצפה לתשלום גמול ומקשים והלא ליוסף שילם לו גמולו שנתן לו שכם ומתרצים ועשית עמדי דבר שהוא חסד ואמת לאחר המתים. ומיהו אינו קשה כלל שיוסף לא הי' מצפה לתשלום גמול אלא שיעקב נתן לו מדעתו: (ל) אנכי אעשה כדבריך. כפשטי' שאקיים ציוויך. אי נמי אעשה כדבריך שגם אני אצוה לעשות לי כן שהשביע את אחיו לעשות לו כן. אע"פ שהקב"ה הבטיחו אנכי אעלך גם עלה וגם הי' מכיר צדקת יוסף שלא הי' משנה דיבורו אחר הבטיחו כבר אע"פ כן הבטיחו לחזק הענין בעיני פרעה אולי יאמר לו שלא אחיך ועבדיך ויעלוהו או שירצה שיקבר בארצו וכן הי' לו שאמר לו עלה וקבור את אביך כאשר השביעך: (לא) וישתחו ישראל על ראש המטה. פירש"י שהשכינה שורה למעלה מראשו של חולה ולמאי דפרישית לעיל אכתי לא חלה עד אח"כ דכתיב הנה אביך חולה. וי"מ על ראש המט' שהי' הוא יושב שם השתחוה והשתחווי' זו כנותן הודאה למקום על שיוסף קיים מלותו. אי נמי השתחוה ממש וכאן נתקיים והנה השמש והירח וגו':

מח (ב) ויתחזק ישראל. כדי ליתן לו במתנה ב ריש: (ד) ויאמר אליו הנני מפרך והרבתיך וגו'. פירש"י שהזכיר לו מה שאמר לו הקב"ה קהל גוים יהי' ממך ונתן זו הברכה ליוסף ולכך הזכיר לו ג"כ מיתת רחל לומר שמשם כלומ' לו מתה עלי רחל מיד ולא הי' לי בנים אח"כ ולכן נתקיים בך. אי נמי לפי שנתן לו חלק בירושת הארץ שיהי' חלק אפרים ומנשה כחלק ראובן ושמעון לכך הזכיר לו תחלה הקב"ה נתנה לו ובידו להורישו למי שירצה מבניו: (ה) אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי. יראה כאן מפירש"י שארץ ישראל נתחלקה לפי גלגלותם לפיכך אין נפקותא במה שאמר להיות אפרים בחשבון שאר השבטים אלא לענין השם לבד לקרותם שבט. והקשה הרמב"ן הרי הכתוב אומר על שם אחיהם יקראו בנחלתם אלמא שיש להם נפקותא לענין עיקר הנחלה וגם הארץ לא נתחלקה לגברין גולגולתם אלא לי"ב חלקים שוים ונטל כל שבט ושבט חלק כחלק דהא דכתיב לרב תרבו נחלתו ולמעט תמעיט נחלתו לענין בתי אבות כמ' שכל שבט מחלק חלקו לבתי אבות של יוצאי מצרים ולבית אב מרובה כדכתיב חלק גדול ולקטן חלק קטן אבל לעולם י"ב חלקים היו שוים דכתיב אפרים ומנשה כל אחד חלקו כמו ראובן ושמעון: (ו) אשר הולדת אחריהם. איפשר כי בנים אחרים היו לו והפסו' לא הזכירם על שירשו עם אחיהם וכן יראה ממה שהוצרך להאריך ועתה שני בניך וגו' אפרים ומנשה ש"מ שהי' לו אחרים וכן משמע ממה דכתיב וליוסף יולד שני בנים בטרם תבוא שנת הרעב אבל אחר הרעב נולדו לו אחרים. אי נמי אשר הולדת כמו אשר תוליד שפעמים רבים עבר במקום עתיד ואף כי לא מצינו לו בנים אחרים איפשר שהיו לו והפסוק לא הזכירם כמו שפירשתי או שלא היו לו בנים אחרים ויעקב דבר אם יוליד עוד: (ז) ואקברה שם. מה שפירש"י ולא הולכתיה אפי' לבית לחם להכניסה לארץ ע"ז הקשה הרמב"ן בודאי בארץ נקברה כדכתיב הכא בהדיא מתה עלי רחל בארץ כנען ופי' הוא שעל דרך הפשט הי' מתנצל מיוסף שלא קברה במערה ולכן אמר לו אף כי לא נקברה למערה מ"מ נקברה בארץ כנען ולא בחולה לארץ כאשר תהי' קבורתו במצרים ועל כן אמר לו בדרך לומר כי מתה עלי בדרך פתאום ולא הי' לי פנאי להוליכה כי לא יכולתי לעזוב ביתי ולהוליכה ואף כי מערת המכפלה אינה משם רחוקה אלא מהלך חצי יום הי' יעקב כבד מאוד במקנה ולא הי' מגיע לשם אלא לימים רבים וכן עשה בדרך ההוא עוד ימים רבים עד הגיעו לאביו וכל זה לא הי' אלא התגלגלות וגם יוסף ידע שנקברה בארץ ומתה בדרך אבל הכונה ליעקב שלא הוליכה למערה שלא יקבור בה שתי אחיות שלא ייבוש מאבותיו ולאה קבר בה שהיא נישאת לו ראשונה בהיתר ורחל באהבתו אותה לקחה והדרש שדרשו רבותינו שעל פי הדיבור קברתי' שתהא לעזרה לבני' כשיגלם נבוזראדן דרך שם סמכוהו על מה שכתוב מתה עלי רחל בדרך ואקברה שם והיא לא מתה אלא ברמה ושם נקברה והיא מנחלת בנימין על כן דרשו בדרך אשר יעברו שם בני' ופי' בדרך של עתיד שעתידין בני' לעבור שם מתה וקברתיה באותו דרך עפ"הד. וי"מ שלכך אמר לו שקברה בדרך אפרת שידעתי שיגיע לאחד מבניה בחלקו ולא קברתי' במערה שאינה בחלק בנים ולא יהי' כבודה להיותה קבורה בשאינה שלה: (ח) ויאמר מי אלה. לפי הפשט שראם ולא הכירם מי היו כי כבדו עיניו מזוקן אלא שראה דמות אנשים ולא הכירם מי היו כי כבדו ולכך שאל מי אלה: (ט) בני הם אשר נתן לי אלהים בזה. לא הי' צריך יוסף לומר לאביו שנולדו לו במצרים כי הוא ידע וכבר אמר לו בני בניך הנולדים לך בארץ מצרים אלא פי' בזה בענין הזה שאמרת שנתנם לי השם קודם בואך אלי מצרימה והם שאמרת אליהם שהם שלך: (יוד)

וישק להם ויחבק להם. שאין השכינה שורה אלא מתוך שמחה וכדרך שנעשה לו שאביו חבקו ונשקו כשברכו: (יא) לא פללתי. פי' לא דנתי בלבי מלשון פלילים: (טו) ויברך את יוסף. לא בירך ליוסף אלא לבניו ותשו' לי' ברכ' ליוסף כי לא הי' לו זרע אחר והיתה כל ברכתו בברכ' אלו הנערי'. או אפי' הי' לו אחרי' מברכת אלו יתברכו האחרים: (טז) המלאך הגואל אותי. י"מ כמו במלאך פי' האלהים הרועה אותי מעודי עד היום הזה במלאך הגואל אותי שרועה אותי על ידי מלאך. אי נמי האלהים דלעיל פי' נמי מלאך שהי' לו מלאך מיוחד לשמרו לכך אמר האלהים הרועה אותי והוא המלאך הגואל אותי: ויקרא בהם שמי ושם אבותי. פי' ר' אברהם שנקראו ישראל על שם אפרים כאשר הם נקראים זרע אברהם יצחק ויעקב: וכתב הרמב"ן ואינו נכון כי הכתוב אמר בהם על שניהם ואף אם נקראים על שם אפרי' לא מצינו שנקראי' על שם מנשה ואולי בעבו' שנקראי' בית יוסף. והנכון שבירכם שיעמוד זרעם ויהי' שם אברהם יצחק ויעקב נזכר בהם לעולם: (יז) וירע בעיניו. אולי הי' יוסף אוהב מנשה יותר מאפרים בשביל שהי' בכור ולכך חרה לו. אי נמי שחשב שטעה אביו בברכתו והוא בבלי דעת ולא תחול וכשאמ' לו ידע ובדעת עשה נתפייס: (יח) לא כן. י"מ שלא אמר יוסף לאביו שעשה שלא כדין אלא אמר לו לא כן פי' שלא כדין עשיתי לפי מה שראיתי שאתה משכל את ידיך ומ"מ כיון שזה הבכור שים ימינך על ראשו: (כ) ויברכם ביום ההוא. פי' ביום ההוא כי יוסף הפליג בו לשום מנשה הראשון ואמר הכתוב לא רצה להסיר יד ימינו מעל ראש אפרים ולא עוד אלא שחזר ואמר בפי' במעמד ההוא בבני יוסף בברכו אותם כאפרים וכמנשה וישם את אפרים לפני מנשה בכל ברכותיו: בך יברך ישראל. שדיבר עם יוסף ואמר לו כל עם ישראל הבא לברך את בנו יברך אותו בזרעך שיאמר לו ישימך אלהים כאפרים וכמנשה: (כב) ואני נתתי לך שכם אחד על אחיך. פי' חלק אחד והוא הבכורה שנטלו בניו שני חלקים בארץ. פירש"י שכם אחד הבכורה אשר לקחתי מיד האמורי זה עשו. ואיני מבין דבריו כי בכורה שלקח מעשו לא נתן לו אלא הבכורה אשר העביר מראובן כדכתיב ובחללו יצועי אביו ניתנה בכורתו ליוסף גם לא שייך נתינה בבכורה שלקח מעשו שיתננה ליוסף ואף אם לקח בכורתו מעשו חלק הבכורה הית' לו בשלו ומה הוצרך לומר אשר לקחתי מיד האמורי יתן לו חלק בכורה הראוי ליטול מנכסיו. והרמב"ן פי' אשר לקחתי מיום שלקחתי שאמר לו נתתי לך הבכורה להיות בניך מעתה מתברכים כדי לעשות שני שבטים בדגלי המדבר והנוכת הנשיאים וגם להיות לך ב' חלקים ליום שיקחוה במלחמה בארץ בחרב ובקשת והזכיר האמורי רמז לסיחון ולעוג שני מלכי האמורי וגם המלחמ' הגדול' שהיתה להם בכיבוש הארץ היתה לבני יוסף עם האמורי היא מלחמת יהושע עמהם ביום תת ה' את האמורי ומיד האמורי היתה חלק ונחלה לבני יוסף שנ' וילכו בני מכיר בן מנשה גלעדה וילכדוה ויורש את האמורי אשר בה והזכיר קשתי וחרבי לרמוז כי לא תכבש הארץ רק במלחמה כדכתיב לא היתה עיר אשר השלימה את בני ישראל ואמר לקחתי כי זכותו הוא העושה עמהם מלחמה והוא הנלחם להם כענין שנ' כי לא בחרבם ירשו ארץ כי ימינך וזרועך ואור פניך כי רציתם וזהו זכות האבות וקרוב הדבר שעשה יעקב כדרך שעשו הנביאים נטה ידו בכידון בחרב ויורה חצים להיות נכבשת לפניהם כדרך שעשה אלישע וישם ידו על יד המלך ויאמר אלישע ירה ויור אע"פ שלא סיפר זה הכתוב רמז הוא במה שאמר אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשתי:

מט (א) אשר יקרא אתכם באחרית הימים.

שביקש לגלות להם קץ ונסתלקה ממנו שכינה ואעפ"כ רמזו דכתיב עד כי יבא שילה: (ג) ראובן בכורי אתה. וראוי אתה ליטול יתר בשאת שהוא הכהונה ובעוז שהוא המלכות אלא בשביל הפחז שהי' לך כמים אל תותר. וי"מ בכורי אתה כחי וראשית אוני יתר שאת פי' בהיותי ביתרון שאת ומעלה מלשון הלא שאתו תבעת אתכם ויתר עוז בהיותי יתרון עוז למלחמה וכן זה לך בשביל הבכורה אלא שניתנה ליוסף בשביל הפחז וכו' כמו שכתב רש"י. אע"ג דכתיב לא יוכל לבכר את בן האהובה שאני הכא שעל פי הדיבור נלקח ממנו הבכורה וניתנה ליוסף: (ד) אז חללת יצועי עלה. דרשו רבותינו שחללת השכינה שדרכה לעלות על יצועי. וי"מ פחז שלך פי' קלותך שעלה כמים גרם לך שלא תותר כי אז חללת אותה כאשר יצועי עלה הפחז שלך. ור' אברהם פי' עלה נסתלק מלשון אל תעלני בחצי ימי פי' מאז כשחללת יצועי נסתלקה. ור' יוסף קמחי פי' שברכה הוא זו לקיים איש כברכתו בירך אותם. אלמא שבירך לכולם ואמר לו בכורי אתה ראוי לי למחול עליך יהי רצון מלפני אלוה שימחול לך מה שעשית ויתר יהי' השאת והכפרה על עונותיך ויתר עז בשאת לשון סליחה כמו הלא אם תטיב שאת פחז כמים פי' שטף וזרם בא לך כמים והוא אומר על היצר שגבר על השכל אל תותר לא יהי' לך יתרון ולא יכולת להתגבר עליו בעת שעלית משכבי אביך ואז כשחללת יצועי עלה אותו זרם כמים נחפז ומלת עלה דבק לפחז כמים: (ה) כלי חמס מכרותיהם. פי' אונקלוס כמו מגורותיהם שהי' להם כלי החמס מעשו ועשו החמס בארץ שגרו בה. וי"מ כי כלי החמס הם מגורותיהם הם חייהם מלשון ימי מגורי פי' שבהם יחיו ויזונו. וי"מ שהם קניניהם כמו אוכל תשברו מאתם. וי"מ שהוא לשון מכירה כלומר שהם מוכרים עצמם על החמס כטעם עם חרף נפשו למות: (ו) בסודם. כשהיו לעצה לענות לבני שכם במרמה: ובקהלם. כשנקבצו להורגם: כי באפם הרגו איש. היינו בני שכם: וברצונם עקרו שור. תרגם אונקלו' שור שנאה מלשון חומה כמו בנות צעדה עלי שור. פי' אחר שהרגו בני העיר והרסו חומותי'. וי"מ שור רמז לחמור ושכם גדולי העיר כמו שהשור גדול בבהמות כמו פרות הבשן שמכנה השרים לגדולי הבהמות והחיות. אי נמי הרגו איש כל איש ואיש מבני העיר ועקרו שור שאחר שהרגום שבו ובזזו מקניהם וקניניהם וכל אשר בהם בבית ובשדה: (ז) אחלקם ביעקב. וכן הי' להם שנחלת בני שמעון בתוך בני יהודה והיו עריהם מחולקות זו מזו בכל שבט יהודה ונחלת לוי ערי מקלט מנופלות בכל גבול ישראל. ור' יוסף קמחי פי' שמעון ולוי אחים הראו האחוה שקינאו לדינה אחותם כלי חמס מכירותיהם פי' מכירותיהם מלשון כלי זיין שלקחו כלי זיינם ונלחמו בעבור החמס שעשו להם ארור אפם כי עז זאת הברכה שברכם שיחסר אפם כי ארור לשון חסרון אחלקם ביעקב ואפיצם בישראל חוזר על אפם ועברתם כלומר די הי' לכל ישראל באף ועברה שיש להם. וי"מ אל תבא נפשי כמו ובא השמש וטהר פי' שלא ארצה להיות חוץ מסודם ולא נזכיר' דאם כן איך יפרשו ובקהלם אל תחד כבודי: (ח) יהודה אתה יודוך אחיך. כשמך כן יודך כי יראו כי ידך בעורף אויביך ותושיעם: (ט) מטרף בני עלית. שעלית וסילקת עצמך מטרוף טורף יוסף ובשביל שדימהו לארי' הזכיר בו לשון טרף והוא פועל יוצא. וי"מ שהוא פועל עומד מן הטרף בני עלית והוא רמז לדוד שהכה הארי והדוב ומשם נשאו לבו להלחם עם הפלשתי שהיתה תחלת מעלתו: כרע רבץ כאריה. כך דרך הארי לאחר שיטרוף הטרף יכרע וירבץ על ברכיו ולא יסור מפני כל והוא רמז לדוד שטרף הטרף ולא הי' מפחד לברוח. וי"מ מטרף בני עלית פי' בני לאחר שתעלה מטרוף טרף באומות תכרע ותרבץ לעירך ולא יבא אויב להקימך: (יוד) לא יסור שבט מיהודה. פי' ר' אברהם אע"פ שעדיין לא יהי' לו מלוכה מ"מ לא יסור שבט מושלים שדגל

יהודה נושע תחלה וכן יהודה יעלה בתחלה: עד כי יבא שילה. פי׳ דוד שהוא תחלת מלוכה ומחוקק הוא הסופר החותם במצות המלך ופי׳ מבין רגליו כי כן דרך הסופר לישב ברגלי המלך ופי׳ שילה בנו מלשון ובשליתה פי׳ עד שיצא בנו. והקשה עליו הרמב״ן כי לא יאמר שבט אלא על המלוכה כדכתיב שבט מלכותך שבט מושלי׳ ולא הי׳ שבט ליהודה קודם דוד וכתב הוא אעפ״כ לא יסור שבט מיהוד׳ לא הבטיחו שלא יסור לעול׳ שהרי נאמר לו יולך השם אותך ואת מלכך אשר תקים עליך הרי הם ומלכם בגולה אין להם מלך ושרים. אלא פי׳ לא יסור שבט מיהודה אל א׳ מאחיו פי׳ משנבחר דוד לא יסור שבט מלכות מזרע דוד כי המלכות שיהי׳ בישראל יהי׳ ממנו ולא מזרע אחר השבטים: עד כי יבא שילה. פי׳ בנו והוא מלך המשיח: ולו יקהת עמים. לעשו׳ בכלם. והנה המליך יעקב יהודה על אחיו והורישו בממשלת כל ישראל וענין שאול בעבור שענין שאלת המלוכה הי׳ דבר נתעב אצל הקב״ה לפי שהשואל הי׳ שופט׳ ונלחם מלחמותיה׳ ע״פ ה׳ לא היה להמליך מן השב׳ אשר לו המלכו׳ שלא יסור ממנו ונתן להם מלכות לשעה ומה שאמר בשאול ולא שמרת את מצות ה׳ כי עתה הכין ה׳ את ממלכתך על ישראל עד עולם שאם לא חטא הי׳ לזרעו מלכות על שבטו שהם נקראים ישראל אבל לא על כל ישראל. ואולי הי׳ מולך על שבט אפרים. והמלכים שמלכו על ישראל היו עוברים על דעת יעקב אביהם וסמכו על דבר אחי׳ הנביא שמשח לירבעם וכאשר האריכו בזה למשוך מלך אחר מלך שאינו מזרע דוד נענשו כמו שאמר הושע הם המליכו ולא ממני וזה הי׳ עונשם של בני חשמונאי אע״פ שהיו צדיקים גמורים נכרתו כולם שמלכו והסירו זרע השבט והמחוקק לגמרי ונפרע להם מדה במדה שעבדיהם קמו עליהם והכריתום לכך אין מושחים אלא מלכות בית דוד לבד. ורשב״ם פי׳ לא יסור שבט מיהודה אלא הוא יהא מושל ורודה בכל השבטים עד כי יבא שילה פי׳ עד בוא ירבעם לשכם ושם תחילת מלכות ירבעם ונטלה הממשלה מיהודה. ושכם ושילה היו זה אצל זה ונקראים זה על שם זה כדכתיב בספר יהושע ויאסף כל ישראל שכמה ובסוף הפרשה כתיב ויניחהו שם במקדש ה׳ והוא שוכן בשילה: ד״א לא יסור שבט לא יפרה כמו וסורי הגפן נכרי׳ פי׳ לא יפרה שבט ושוטר מיהוד׳ עד כי יבא שילה מלשון כי בא השמש פי׳ עד שישקע שמשו של משכן שילה ואז יתחילו מלכות בית דוד להתגבר כדכתיב ויטוש משכן שילה ויבחר בדוד עבדו. וי״מ לא יסור שבט מיהודה כי יהי׳ ראשון לנשיאים ולדגלים עד כי יבא שילה שיבא יהושע ויבנה שילה ואז יחל יהודה מלכיות ראשון ולו יקהת עמים שהם יתקבצו כל ישראל: עד כי יבא שילה. כמו כי לא אעזבך עד אשר אם עשיתי את אשר דברתי לך שאינו רוצה לומ׳ שיעזבנו כשיעש׳ את אשר דבר לו אלא כשיעשה את אשר דיבר לו ילך הלוך וגדול כי לא יסור שבט מיהודה עד כי יצא שילה ואז תתנשא המלוכה. וי״מ לא יסור שבט מיהודה עד לעולמי עד למה כי יצא שילה: ולו יקהת עמים. פירש״י אסיפת עמים. וי״מ הכנעת עמים. וי״מ לשון משמעת וקבלת מצותו שישמעו העמים אליו ויעשו כל אשר יצוה עליהם: (יא) אוסרי לגפן עירה. פי׳ מרוב ענבים שבגפן יאסר שמה עיירים ובני אתון ולא יחוש שיאכלו מהם: סותה. פי׳ כסותו והוא חסר כ״ף. אי נמי מגזרת מסוה: (יב) חכלילי עינים מיין. מרוב יין שהוא שותה יחזרו עיניו אדומות ולבן שנים לבנות מרוב החלב. וי״מ שינים לשון שן סלע שיהא החלב זב בין שיני הסלעים. וי״מ חכלילי עינים יהיו יותר מן היין ולבן שינים יותר מן החלב. ואמר הרמב״ן שהוא הפוך כמו כחלילי מן כחלת עיניך ונכפלה בו הלמ״ד והוא ענין מכחול עינים שכוחלין בו העינים וכמו שאחרים כוחלין עיניהם בפוך שהוא הכחול כך יכחול הוא אותם ביין וכמו שאחרים מלבנים שיניהם בתמרוקים׳ כך ילבן אותם הוא בחלב והוא משל לריבוי היין והחלב וכן נמי חכלילות עינים שמריבוי היין שהוא יורד עיניו דמעה ותמקנה בחוריהן ויצטרך לכוחלם תמיד: (יג) זבולון. בכאן הזכיר דרך לדתן חוץ מזבולון שהקדימו כדי שיהא יששכר בין זבולון ובין דן שנפלה לו נחלה בין שניהם: והוא לחוף אניות. שיש מקומות רבים בים שאינם ראוין להיות שם נמל: (יד) רובץ בין המשפתים. י״מ בין המשאות שהן עליו אחד מצד זה ואחד מצד זה הוא רובץ ושוכב שאין לו מנוחה כך היו בני יששכר יגעים בתורה: (טו) ויט שכמו לסבול. ללמד לבני ישראל וגם היו להם למס עובד שהיו מספיקין להם מזונות כשבאים לארצו ללמוד. וי״מ ויהי למס עובד שלא היו יוצאין למלחמה והיו מעלין מס לאחיהם שילכו בשבילם או שהיו מעלים מסים לאויבים הבאים עליהם שיניחום וילכו מעליהם: (טז) דן ידין עמו. פי׳ יריב עמם וינקום נקמתם מפלשתים כי הוא יחל להושיע את ישראל מיד פלשתי׳: כאחד. פי׳ כמיוחד שבשבטים דהיינו יהודה. אי נמי פי׳ ידין עמו כאחד שדן לכל ישראל כאחד ודימה שמשון לנחש שלא הי׳ מקבץ חיל לבוא עליהם אלא הוא לבדו יוצא אליהם כמו הצפעוני היוצא ממאורה על הולכי הדרך: (יז) ויפול רוכבו אחור. כי כאשר ישך הנחש בעקב הסוס יגביה הסוס ראשו ורגליו ויפול רוכבו אחור: (יח) לישועתך קויתי ד׳. כי בשביל שהוא נושך בעקב הסוס הי׳ ירא מרוכב הסוס שלא יפול חרבו בראשו. א״נ בשביל שראה מפלתו התפלל עליו ופי׳ לישועתך קויתי. אי נמי בשביל שראה מפלתו ולא כדרך שאמר הכתוב והי׳ השם עם השופט והושיעם מיד אויביהם אלא הוא נפל ביד אויביו ופסקו השופטים שאחריו לא היו שופטים כי שמואל נביא הי׳ ובימיו עמדו המלכים אמר יעקב לישועתך קויתי ה׳ לא לישועת הנחש והשפיפון כי בך אושע ולא בשופט כי תשועתך תשועת עולמים. וי״מ כאשר ראה יעקב דן בנו בדמות הנחש בדרך הנבואה פחד ואמר הושיעני השם: ורשב״ם פי׳ קרא בכל שבט דן שהי׳ מאסף כל המחנות והי׳ צריך להלחם עם האומות הרודפים אחריהם ולהנקם מהם כי אין נראה לפרש קרא בשמשון שלא הי׳ מתנבא על מפלתו: (יט) גד גדוד יגודנו. פי׳ שיהי׳ יושב בעבר הירדן וגדודים באים עליו כל היום: והוא יגד עקב. פי׳ יגוד יכרות כמו גודו אילנא יכרית אותו על עקבו שיתגבר עליו וירדוף אותו על עקיבו. אי נמי מחמת גבורתו יהיו ראשונים במלחמה והוא יגד עקב שגם יהיו אחרונים: (כ) מאשר שמנה לחמו. המ״ם נוספת: אי נמי מארץ אשר תבוא להם שמינה. אי נמי חוזר למעלה על גד כלומר כיון שגד מתעסק במלחמות אימתי יזרע ויקצור על כן אמר מאשר שמנה לחמו והוא יתן לו מעדני מלך: (כא) נפתלי אילה שלוחה. דרך המלכים לשלוח איילות זה לזה כי האיילות שנולדו בארץ מלך הצפון יגדלום בהיכלי מלך ארץ הנגב וקשרו כתב הבשורה על קרני׳ ותשוב אל מעונה ויתבשרו בהם וזהו פי׳ אמרי שפר כלומר אילה שלוחה מבשרת בשורות טובות ודימה לזה נפתלי שארצו מלאה כל טוב וממנו תבא בשורה טובה לישראל: (כב) בן פורת יוסף. בכלם הזכיר שמם קודם לברכתם ויוסף לא הזכיר שמו קודם לפי שהוא הי׳ בן בית ולא הוצרך לקרותו בשמו. אי נמי שחלק לו כבוד כדרך שעושין למלכים שאין קורין אותם בשמותם: בן פורת. כתב רשב״ם כן דרך המקרא מתחיל וגו׳ כמו כי הנה אויביך ה׳ כי הנה אויביך יאבדו ימינך ה׳ נאדרי בכח ימינך ה׳ תרעץ אויב. בן פורת כמו פורי׳ וענפה שהוא פרה ורבה. עוד פירשו מלשון ותעש פארות וכן הוא כמו נטע ודומה לו וכנה אשר נטעה ימינך ועל בן אמצת לך ופי׳ נטע שיש לו פארות רבות הוא יוסף: עלי עין. פי׳ כשהוא נטוע על מעיין: בנות צעדה עלי שור. פי׳ כינה הבדים שתלאנה מן הפארות לבנות כי הם בנות לפארות הגדולות ואמר כי הוא מלא פירות ויונקותיו ארוכות

ושלוחות לכל צד צריכות שור וחומה חזקה כדי שלא תשברנה הפארות מרוב הפרי. וכתב הרמב"ן הזכיר בנות וכן רמז לב' שבטים היוצאים ממנו ולא הזכירם בפי' בעבור שהזכיר שבט לוי ושבטי ישראל אינם אלא י"ב אלא שרמזו ברמז וכן משה בברכתו דימה אותו לשור וראם והזכיר בהם הקרנים כי כל אחד מהם גוף אחד שממנו יתחלקו הקרנים ובעבור שמשה לא הזכיר שמעון הזכיר ב' שבטי יוסף בפי' ואמר והם רבבות אפרים והם אלפי מנשה: (כג) וימררוהו ורבו. מלשון ישובו עלי רביו פי' וימררוהו שמו מררתו כמו מטרה ואח"כ ירו חצים בה: (כד) ותשב באיתן קשתו. שנתחזקה בתגורו ומכרכר וכל זה החוזק היתה לו מידי אביר יעקב ושם נתגלגל הדבר להיות רועה אבן ישראל פי' שמת עיקרן של ישראל. וי"מ משם רועה אבן ישראל לב ישראל שמת והי' כאבן חזר לרעות פי' לחיות דכתיב ותחי רוח יעקב אביהם: (כה) מאל אביך. פי' ר' אברהם כי המ"ם של מאל אביך חוזרת על ואת שדי ופי' מאל אביך היתה לך ומאת שדי והוא יברכך: (כו) ולקדקד נזיר אחיו. מלשון נזר כלומר השר שבאחיו. או כמו לשון נזיר שנפרש ונרחק מאחיו ולפי שהראש הוא מלך באיבריו מברך כל האברים בראש: (כז) בנימין זאב יטרף. כי דימה מלכות שאול לזאב שטורף ובורח ואינו מעכב על טרפו כך שאול לא נמשכה מלכותו אלא ב' שנים ומחלה אבל דוד שנמשכה מלכותו דימהו לארי שמעכב על טרפו: (כח) וזאת אשר דבר להם. היה ברכתו בזאת ובו פתח משה וזאת הברכה: (כט) ויצו אותם. כתב ר' אברהם צוה לכלם שילכו עם יוסף. וכתב הרמב"ן לא הי' יעקב צריך לכך אלא צוה לכולם שיקברוהו במערה כאשר צוה ליוסף כי הי' מפחד אולי לא יתן פרעה רשות ליוסף לצאת וכן הי' שלא הי' נותן לו רשות אלמלא שהשביעו: (ל) במערה וגו' אשר קנה אברהם. כתב הרמב"ן הזכיר להם במערה והנקברים בה לגדל המקום כדי שיזרזו להם לקוברו שם. ואמר אשר קנה אברהם לאחוזת קבר להודיע שאברהם צוה שיהיה המקום ההוא בית הקברות לאחוזת עולם ושיהיה להם טענה כנגד בני חת אם יערערו ולמטה שאומר ויקברו אותו אל מערת שדה המכפלה אשר קנה אברהם לאחוזת קבר. נתכוין הכתוב לומר כי ביעקב נשלמה כונת אברה' כי לשלשת' קנאה ולא יקברו בה עוד איש אחר על כן לא צוה יוסף שיקברוהו שם עם אבותיו: (לא) שמה קברו את יצחק. טה שלא אמר קברתי בעבור שהיה עשו עמו ולא רצה עתה להזכירו. ועוד שלא יצטרך עוד להאריך ולומר שמה קברנו את יצחק ושמה קברו את רבקה כי לא היה בקבורתה: ושמה קברתי את לאה. אמר להם כבר החזקתי בה לטעון כך כנגד עשו אם יבא לערער. ולומר שהוא הבכור והוא ראוי ליקבר עם אבותיו וזהו שאמר אשר כריתי שכבר כרה הקבר להחזיק בו ולכן לקח יוסף עמו רכב ופרשים כי ידע זדון עשו ובניו וכן היה שבא צפו בן אליפז והיה להם מלחמה גדולה עמו והכתוב רמזו באמרו וישב יוסף מצרימה הוא וכל אחיו העולים אתו לקבור את אביו לומר שלא נפקד מהם איש במלחמה שעמד להם זכות יעקב: (לג) ויגוע ויאסף. ואמרו רבותינו שלא מת שלא נאמרה בו מיתה אע"פ שהזכיר מיתה בעצמו הנה אנכי מת אולי לא ידע בנפשו' או שלא רצה לתת כבוד לעצמו וכן ויראו אחי יוסף כי מת אביהם כי להם מת או שלא ידעו הם כלל:

נ (ד) דברו נא באזני פרעה. והוא לא דבר כי לא בא אל שער המלך בבגדי אבל שהיה לבוש: (י) ויעש לאביו אבל שבעת ימים. כתב רבינו אברהם אחר שקברוהו כאשר אמרו לנו חכמינו ז"ל. וי"א שיוסף חזר מגורן למצרים כי כאשר באו כל המלכים כדאיתא בסוטה פחדו ואמרו אם יבואו לארצינו יקחו ארצינו מידינו ופייסוהו זקני מצרים שיחזור וחזר ובניו הוליכוהו לארץ ישראל וחל על יוסף האבילות מיד ואינם דברים הנשמעים: (יב) ויעשו בניו לו כן כאשר צום. פירש"י שישאוהו בניו ולא מבני בניו שהם מבני כנען. ותימ' האיך לא יזהרו מלישא בנות כנען ופירש"י לעיל בת איש כנעני בת גבר תגרא מפני שרצה לומר שלא נשאו כנעניות. ואיפשר מפני שהיה מהם שהיו בני כנעניות כגון שאול בן שמעון ושלה בן יהודה למ"ד כנעני כפשטי' ולכך לא רצה שישאוהו א' מבני בניו ומה שפירש שישאו אפרים ומנשה במקום לוי ויוסף אע"פ שהיו בני בנים אינו קשה שהרי הם בכלל בניו: (טו) לו ישטמנו. פי' הלואי שישטם השנאה בלבו ולא יראה לנו השנאה במעשיו: (יז) ויבך יוסף בדברם אליו. בכה מפני שחשדו יעקב ומכאן ירא' שלא הודיע יוסף ליעקב מעול' במכירתו שאלו ידע היה יעקב מצווהו על כן ומפייסו שימחול לאחיו. ובמדרש יש שמעולם לא נתייחד עמו אחר כך שלא יספרו אחיו שהוא מודיעו במכירתו: (יט) התחת אלהים. י"מ כי התחת אלהים אני שאתם נופלים לפני ואומרים הננו לך לעבדים: (כד) ויאמר יוסף אל אחיו הנה אנכי מת. כי הם האריכו ימים יותר ממנו: (כה) וישבע יוסף את בני ישראל. כי בראותו שאחיו זקנים השביע כל בניהם וכל בית אביו שיצוו גם הם לבניהם לעת הגאולה כי כלם היו יודעים הגלות ומה שלא צוה שישאוהו מיד אולי לא היו יכולים עתה לישא אותו וגם פרעה לא היה מניחם להוציאו מן הארץ: פקוד יפקוד אתכם. פי' אני בשר ודם מת אבל מלך אל חי וקים יפקוד אתכם. ואמר פקד יפקוד לשון לא נפקד ממנו איש פי' יחסר לכם ממניין השיעבוד כמנין פקוד שלא היו שם אלא רד"ו שנים וחסר ממנין ת' כמנין פקוד שהוא ק"ץ ונשארו ר"י דהיינו רד"ו שנה: (ו) ויישם בארון. כתב ר' אברהם הב' קמוצה פי' בארון הידוע שהכין לעצמו:

תם ספר בראשית. תהלה לאל המגיד אחרית מראשית:
אשר אין לו תחלה ואחרית ומעין כל מאד נעלם מראשית.
אשר תמך ליד עבדו בחסדו בהשלימו לספר כל בראשית:

א (א) ואלה שמות בני ישראל. כתב ר' אברהם על כן חזר ומנאם כאן לפי שהזכיר בסוף הספר כי ראה יוסף לבניו בני שלשים הזכיר כאן כי גם אחיו ברדתם היו מעטים ופרו ורבו. והרמב"ן פי' לפי שרצה למנות ענין הגלות מעת רדתם כי אז התחיל הגלות לכך חוזר אל תחילת הענין שהוא מפסוק וכל זרעו הביא אתו מצרימה ושם כתוב ואלה שמות וגו' ואותו הפסוק בעצמו החזיר כאן כי אע"פ שהם ב' ספרים הסיפור מחובר בדברי' באים זה אחר זה וכאשר הזכיר בבני יעקב קיצר בבני בניו וכל זרעו והחזיר הכלל כאשר אמר שם כל הנפש הבא' לבית יעקב מצרימ' ע': (ו) וימת יוסף. פי' ר"א שבא לומר כי מת בגדולתו וגם אחיו לא ראו ימי רעה: וכל הדור ההוא. פי' ר' אברהם שחזר על מצרים לפי שאמר אחר כך ויקם מלך חדש על מצרים: (ז) ובני ישראל פרו. לומר אע"פ שהיו מענים אותם כדי שלא יפרו אעפ"כ פרו וישרצו כשרצים שיולדים תאומים: וירבו. שלא מתו כדרך העולם: ויעצמו. שהיו גדולי עצמות ובעלי כח אע"פ שנולדו תאומים: במאוד מאוד. ואין יכולין להיות יותר: (ח) ויקם מלך חדש. פי' רבי אברהם שלא היה מזרע המלוכה כמו הקים בני את עבדי עלי: (י) הבה נתחכמה לו. ולא רצה פרעה ועבדיו להכותם בחרב כי זה תהיה בגידה גדולה להרוג חנם העם אשר באו בארצו במצות המלך הראשון ולא ישמעו לו עם הארץ וגם כי היו בני מנשה ואפרים גדולים וקרובים למלכות וגם בני ישר' היו רבים וילחמו כנגדם אלא הטיל עליהם מס כי כן דרך לעלות מס למלך ואחרי כן צוה בסתר המילדות להרוג הנערים הזכרים ואפי' היולדות עצמן לא ידעו בכן ואחרי כן צוה לכל עמו כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו ולא ציוה לשרי הטבחים אשר לו להורגם בחרב או שישליכם היאורה אלא אמר לעם כאשר ימצא כל אחד ילד יהודי ישליכוהו היאור ואם יצעק אבי הילד לשר העיר יאמרו לו שיביא עדים ויעשו בו נקמה הכל להתחכם להם בערמה וכאשר הותרה רצועת המלך היו המצרים מחפשים הבתים ונכנסין שם בלילות ומתנכרין ומוציאין הילדים משם על כן נאמר ולא יכלה עוד הצפינו וזה לא עמד אלא ימים מעטים כי בלדת אהרן לא היתה הגזירה ובלדת משה נתבטלה אולי בת פרעה בחמלתה עליו אמרה שלא יעשה כן או שהיתה על פי האיצטגנינות כדברי רבותינו וזה טעם האומרים למשה הבאשתם את ריחנו בעיני פרעה ובעיני עבדיו וגו' כי עד עתה היתה במרמה ועתה ימצאו טענה לומר שאנו מורדים במלכות ויהרגו אותנו בחרב ולא יצטרכו לטענה: ועלה מן הארץ. פירש"י כאדם שתולה קללתו באחרים ועלינו מן הארץ. ויש לפרש כפשוטו ונלחם בנו וישלול שלל ולבוז בז ועלה לו מן הארץ אל ארץ כנען עם כל אשר לנו: (יא) שרי מסים. שהם על העם לקחת מהם אנשים לעבודת המלך ומינה על העם שרים מן המצרים לקחת מהם אנשים כרצונם אנשים לצורך העבודה שיהיו חדש או יותר בעבודת המלך ושאר הימים בביתו והשרים ציוו שיבנו מסכנות לפרעה במס הזה וכאשר ראו כי לא יזיק זה לעם אלא עדיין פרים ורבים גזרו שיעבידו מצרים את העם וכל איש מצרי שיצטרך לעבודה ימשול לקחת מהם אנשים שיעשו מלאכתו לכך נאמר ויעבידו מצרים שכל מצרים נשתעבדו בהם ועוד גזרו עליהם עבודות קשות בחומר ובלבנים כי מתחלה היו השרים נותנין להם לבנים והיו אנשי המס בונין הבנין ועתה הוסיפו בעבודה וציוו שיהיו מביאין עפר ועושין החומר ולא ינתן להם מבית המלך רק התבן ונותנים הלבנים לאנשי המס הבונים לעשות הבנין וגם כי העבודה הקשה אשר לפרעה ולמצרים בשדה כגון החפירות והוצאות הזבלים וגם היו רודים אותם לדוחקם שלא ינוחו ומכים ומקללים אותם

וזהו שכתוב את כל עבודתם אשר עבדו בהם בפרך והיה המלך מפרנסם בלחם צר כמנהג פועלי המלך וזהו מאמר המתאוים זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים חנם וגו' כי הדגה במצרים רבה והיו לוקחין מן הצדין אותם במצות המלך והיו לוקטים מן הגנות קישואים ואבטיחים במצות המלך ורבותינו אמרו עבדים לפרעה ולא עבדים לעבדים א"כ ויעבידו מצרים חוזר על שרי המסים אשר לפרעה: (יב) וכאשר יענו אותו כן ירבה. כמו בימים שלא עינו אותם: וכן יפרוץ. שעבר החוק בפריה ורביה כמו פורץ גדר. ולפי הדרש יותר שהיו מכוונין לענותם כדי שלא יפרו הקב"ה מכוין להפרות ולהרבות ועל כן שבט לוי שלא היה בכלל וכאשר יענו שלא היו עושים עבודה לא היה בכלל כן ירבה וכן יפרוץ ועל כן תמצא בכל המניינים שהיו פחותים בכל המניינים מכל השבטים. (כא) ויעש להם בתים. פי' שהרבה להם בנים שפרו ורבו מאוד עד שהיו אומרים אלו בני שפרה ופועה ובית לשון בנים כמו בית יעשה לך והוא פי' שיתן לך בן יושב על כסאך. וי"מ ויהי כאשר יראו המילדות את האלהים ולא הועיל לפרעה מה שציוה להם להורגם ויעש להם פרעה גזירות בתים שהושיב ישראל בין בתי מצרים כדי שידעו עת לדתן או בתים ממש שעשה בתים ידועי' שלא ילדו אלא בהם. ויש מפרשים בתים שנתנן בבית הסוהר כמו והוצאתנו מן הבית הזה:

ב (א) וילך איש מבית לוי. דרשו רבותינו שהלך אחר עצת בתו. ור' אברהם אמר כי בערים רבים היו יושבים ישראל וזאת האשה היתה יושבת בעיר אחרת. וכתב הרמב"ן ומה צורך שיזכיר הכתוב ההליכה ועל דעתי בעבור שלא חשש בגזירת פרעה ולקח לו אשה להוליד בנים אמר הכתוב כן כי כל המזדרז לעשות ענין חדש אומר כן כמו וילך ראובן וישכב וילך ויקח את גומר בת דבלים. ולא הזכיר הכתוב לא שם האיש ולא שם האשה כי היה צריך לייחס אביהם וכל משפחתם ועתה קיצר הפסוק עד לידת מושיע ואז ייחסו וגם שאר השבטים בעבורו: ויקח את בת לוי. דרשו רבותינו שהם לקוחים שניים ועל דרך הפשט היה תחלת נישואין ואין מוקדם ומאוחר בפרשה והיה זה קודם גזירת פרעה וילדה אהרן ומרים ואח"כ גזר פרעה כל הבן הילוד ולא הזכיר הכתוב לידת אהרן ומרים כי לא היה בלידתם דבר חידוש. פירש"י שחזרה לנערותיה ודרי' מדלא כתיב את יוכבד בת לוי אלא קרי לה בת סתם שנעשית כבת: (ב) ותרא אותו כי טוב הוא. פירש"י אע"פ שנולד לויו חדשים ויום אחד עמדו כל איבריו כאלו נולד בזמנו. וי"מ כי טוב הוא מלשון ונשבעה לחם ונהיה טובים פי' יפים: (ג) ולא יכלה עוד הצפינו. פירש"י שמנו ט' חדשים והיא ילדתו לו' חדשים ויום אחד ומיהו אית' למ"ד בפ"ק דסוטה שהיתה מעוברת ממנו ג' חדשים קודם שהחזירה והם לא מנו לה אלא משעה שהחזירה ולפ"ז אין צריכין לומר שנולד לו' חדשים דלדידיה אם נולד לו' היתה יכולה להצפינו ו' חדשים אם לא שנאמר שהם בדקו אחריה ו' חדשים משנשאה מפני חשש שמא תלד לו' והיא ילדתו לסוף ג' אחר הנישואין דהיינו לו' עם ג' שקודם הנישואין: (ה) ותרד בת פרעה לרחוץ על היאור. פירש"י סרס המקרא ופירשהו ותרד בת פרעה על היאור לרחוץ בו. והרמב"ן כתב ואפשר לפרש שהיו ביאור מעלות והיא ירדה מארמון המלך לרחוץ במעלה הראשונה אשר ביאור וראתה התיבה רחוק ממנה ותשלח את אמתה ותקחנו. או יהי' כמו לרחוץ ביאור וכן ונתת אותם על סל אחד: (ו) והנה נער בוכה. פירש"י קולו כנער. וכתב הרמב"ן כבר דחו זה דא"כ עשיתו למשה רבינו בעל מום. ורבינו אברהם כתב שהיו איבריו גדולים כנער והזכיר זה ליופיו כי בעבור טובו

ויופיו חמלה עליו. והנכון שנפרש בו שבכה כנער בחריצות ובזריזות ולכך חמלה עליו. ובמדרש יש ילד הוא ומנהגו כנער בא גבריאל והכה למשה כדי שיבכה ושתתמלא עליו רחמים ועל דעתי שאין צריך לכל זה כי הילד בעת הולדו יקרא נער כמו מה נעשה לנער היולד ונקרא ילד והוא גדול כמו שמצינו בישמעאל: ותאמר מילדי העברים זה. לפי הפשט נתנה אל לבה המעשה כאשר הי' כי למה ישימו שמה מצרי אלא עברי נתנו שמה להצילו ורבותינו דרשו שראתה אותו מהול: (י) ותקרא שמו משה. כתב ר' יוסף קמחי הי' ראוי לקרותו משוי כי מן המים משיתיהו כמו קנוי מן קניתיהו אלא שבת פרעה לא היתה יודעת עיקר הלשון להפריד בין פועל ופעול ונזדמן מן השמים לפי שהי' מושה את ישראל מגלותם: (יא) ויגדל משה ויצא אל אחיו. תחלה כתיב ויגדל הילד עד שלא הי' צריך לגומלה אותו ואז הביאתו לבית פרעה ואח"כ גדל והי' לאיש דעת ויצא לאחיו כי הגידו לו אשר הוא יהודי: מכה איש עברי מאחיו. כתב ר' אברהם אחר שכתב עברי למה אמר מאחיו אלא מאחיו ממשפחתו כמו כי אנשים אחים אנחנו: (יד) מי שמך לאיש. והלא אתה נער ואפי' אם היית איש והלא אינך שר והלא אם היית שר אינך שופט ואפי' אם היית שופט אינך עלינו: הלהרגני אתה אומר. מלמד שהרגו בשם המפורש אע"ג דכתיב ויך את המצרי מצינו הכאה בדיבור דכתיב והכה ארץ בשבט פיו ואע"ג דאמר גם ענוש לצדיק לא טוב ואפי' במינים שאני שהכא שהי' חייב מיתה שבא על אשת איש כדדרשינן ויפן כה וכה שראה מה עשה לו בבית ובשדה. וכתב הרמב"ן ואם הרגו בשם המפורש מי הגיד לרשע כי משה הרגו ואולי סמך ידו עליו וקללו בשם וזהו ויך או מפני שנפל מת לפניו פחד משה שיעלילו עליו וקברו בחול והרשע ראה זה וידע שהוא הי' הגורם או חשב שהרגו בחרב כי לא ראה רק קבורה. ועל דרך הפשט אתה אומר פירושו אתה חושב כי מצינו אמירה על מחשבת הלב אמרתי אני בלבי: אכן נודע הדבר. פי' ר' אברהם אם כן. ורשב"ם פי' אכן אך כן פי' אינו כמו שהייתי סבור אך כן הוא ודאי נודע הדבר: (טו) ולכהן מדין. לא הזכירו בשמו כי איננו ידוע אלא מן הכהונה שהוא נכבד בכהונתו והוא יתרו דכתיב וישב אל יתר חותנו ויתר ויתרו הכל אחד כמו אליה ואליהו ואחר שנתגייר נקרא חובב דכתיב ומבני חובב חתן משה כי כן דרך כל המתגיירים לקרוא להם שם ישראל והוא בן רעואל דכתיב ויאמר משה לחובב בן רעואל והא דכתיב ותבאנה אל רעואל אביהן אבי האב יקרא אב כמו אלהי אבי אברהם ומפני שהי' יתרו נטרד בכיהונו ולא הי' מצוי בביתו באו אל הזקן והא דכתיב ויואל משה את האיש הוא הכהן הנזכר למעלה: ותבאנה ותדלנה. פי' הרמב"ן ובכל יום היו הרועים דולים ומשקים תחלה ואירע אותו היום שאלו הנשים קדמו והיו סבורות שיוכלו' להשקות קודם שיבואו הרועים ומלאו הרהטים ובתוך כך באו הרועים ויגרשום מן הרהטים להשקות תחלה כמנהגם ומשה חרה לו על החמס והצילן שכיון שמלאו הרהטים היו המים שלהן וגם דלה דלה להם כי לא הספיקו הרהטים לכל צאנם וזה מדוע מהרתן בא ואמרו איש מצרי הצילנו מיד הרועים שמגרשים אותנו בכל יום בבואינו לרהטים תחלה: (יט) איש מצרי. הי' מתנכר על שהי' בורח. ובמדרש יש משה שלא קרא שמו על שם עברי לכן לא זכה ליקבר בארץ אבל יוסף שקרא שמו על שם עברי דכתיב ושם אתנו נער עברי זכה ליקבר בארץ. ובשמות רבה דורש איש מצרי על שם המצרי שהרג משה והוצרך לברוח מפניו ועל ידיו ניצולו כן משל לערוד שנשך את האדם וברח מפניו לנהר וראה תינוק טובע בנהר והצילו שבחו התינוק אמר לתינוק לא אני הצלתיך אלא הערוד שברחתי מפניו: וישק את הצאן. צאנו לא נאמר אלא הצאן שנשתלחה ברכה במים עד שהי' מספיק לכל הצאן: (כ) ויאמר וגו' למה עזבתן את האיש. כתב רבינו אברהם תפש הכתוב דרך קצרה שלא כתב ותקראן לו כי ידוע מדרך הסברא שכן עשו: (כג) ויהי בימים הרבים ההם. דרשו רבותינו לפי שהיו ימים של צער קורא אותם רבים. וכתב הרמב"ן שאין דרך לומר בימים ההם וביום ההוא רק על הזמן העומד אשר יזכיר בו המאורע אבל לאחר העת רגיל לומר ויהי אחרי כן והי' ראוי לומר בכאן ויהי אחרי ימים הרבים ההם וימת וגו' מדכתי' בימים הרבי' ההם דרשו בו שהיו של צער ורומז לזמן ההוא ומ"מ מיום שמת מלך מצרים ויצעקו בני ישראל ותעל שועתם ימים מועטים היו. ויוכל לפרש ויהי בימים הרבים ההם שהם ימי עינוי לגלות שהם רבים מאוד כל הימים שהי' משה בורח מפני פרעה כי מנעוריו ברח דכתיב ויגדל מיד ויצא אל אחיו כאשר גדל ועמד על דעתו והגידו לו כי הוא יהודי וביום ההוא הכה את המצרי וביום השלישי הלשינוהו וברח והי' בן י"ב שנה כאשר הזכירו רבותינו ועל כל פנים לא הגיע לכ' ובעמדו לפני פרעה הי' בן פ' א"כ עמד כמו ס' שנה בורח לפני פרעה ונראה כי בסוף הזמן בא לארץ מדין ונשא צפורה כי כשהי' לו הדבור עדיין לא הוליד ממנה רק גרשום אבל לא הזכיר הכתוב בבריחתו רק וישב בארץ מדין וישב על הבאר שלא נתחדש בימים האחרים ענין שיצטרך הכתוב לספרו כי הבורח מן המלכות לא יתעכב בעיר מושב אלא מתחבא ממקום למקו' ומגוי אל גוי ומתנכר ובסוף הזמן בא למדין וישב שם וזהו טעם וישב בארץ מדין כי ראוי הי' לומר וילך אל ארץ מדין אלא רמז שלא ישב בעיר עד לבסוף שבא אל ארץ מדין ומפני שהזכיר הכתוב בריחתו מפני פרעה ושבתו במדין וצוהו הקב"ה לחזור למצרים והי' נראה שכל המעשים האלו היו מיד זה אחר זה בשנה אחת לכך בא הפסוק לרמוז הענין כאשר הי' ואמר ויהי בימים הרבים ההם שהי' משה בורח מפני פרעה ועמד במדין מהם ומת בימים ההם בסופם מלך מצרים והי' למשה גילוי שכינה ושב למצרים וגאלם ועל כן לא אמר ויהי אחרי ימים רבים כי הי' במשמעו משבת משה במדין ולא היו הימים הרבים ההם רק בכל המסופר למעלה: וימת מלך מצרים. פירשו רבותינו שנצטרע ושוחט תינוקות מישראל ורוחץ בדמם. ועל דרך הפשט מנהג בעבדים למלך בליעל שמקוים למותו וכאשר ראו שמת המלך ומלך אחר רשע מן הראשון על כן ויאנחו. וי"מ לפי שדרך הוא כשמת המלך להתיר כל האסורים וכשמת המלך התיר כל האסורים ואת אסירי בני ישראל לא פתח ביתה אז ויאנחו: (כה) וירא וגו' וידע אלהים. פירש"י נתן אליהם לב ולא העלים עיניו מהם כי מי שאינו מכיר מי שהולך לפניו הרי כאלו אינו רואהו ואף אם מכירו ואין אהבתו בלבו כאלו אינו רואהו ועל כן אמר וירא אלהים שנתן לבו לראות העשוי להם אז וידע שהכירם. ור' אברהם פי' וירא את החמס העשוי להם בגלוי וידע הנעשה עמהם בסתר. כתב הרמב"ן הזכיר הכתוב טענות רבות בגאולתם וישמע אלהים את נאקתם ויזכור אלהים את בריתו וירא אלהים וידע אלהים כי ידעתי את מכאוביו לומר אע"פ שנשלם הזמן הנגזר עליהם לא היו ראוין לגאול כמו שמפורש ביחזקאל אלא מפני הצעקה קיבל תפלתם:

ג (א) וינהג את הצאן אחר המדבר. פי' ר' אברהם שהיו מדין הרים אל משמעת פרעה על כן הוצרך להיות רועה צאן שלא יעמוד ביישוב אולי יכירוהו וכאשר אמר לו השם שמת פרעה ועבדיו שברח מהם אז אמר ויצילני מחרב פרעה: אל הר האלהים חרבה. יש תמיהין האיך הרחיק כל כך לרעות הצאן שמדין במזרח ובפרקי ר"א יש שהלך צאנו של משה מ' ימים בלא אכילה: (ב) וירא מלאך ה'. תחלה

אמר וירא מלאך ה' ואחר כך אמר וירא ה' כי סר לראות ויקרא אליו אלהים ועל כן אמר ר' אברהם כי האלהים הוא המלאך הנזכר כמו כי ראיתי אלהים פנים אל פנים אע"ג דכתיב אלהי אביך כי ידבר השליח בשם השולח. וכתב הרמב"ן ואינו נכון שמשה גדול הנבואה לא יסתיר פניו ממלאך וכתב הוא כי רבותינו אמרו בב"ר שהוא מיכאל ר' יוסי הארוך בכל מקום שהיו רואין אותו היו אומרים שם רבינו הקדוש כך כל מקום שמיכאל נראה שם כבוד השכינה נתכוונו לומר מתחלה נראה אליו מיכאל ושם כבוד השכינה והוא לא ראה הכבוד כי לא הכין דעתו בנבואה וכאשר כיון לבו וסר לראות נתגלה אליו כבוד השכינה: **והנה הסנה בוער.** פי' דולק באש והא דכתיב מדוע לא יבער הסנה פי' למה לא ישרף ולא יאכל כמו פשתים אשר בערו באש. אי נמי יבער מלשון בעור כמו ובערת הרע מקרבך. ויש דוחקים לפרש אסורה נא ואראה מדוע לא כלומר למה אינו כלה אלא יבער הסנה תמיד והוא בוער ואינו כלה: **(ד) ויקרא אליו אלהים מתוך הסנה.** פי' מקום קוצים והוא מקום טהרה שאין רגל בני אדם ובהמה מצויין שם ועל כן נגלה לו שם. ור' אברהם כתב שנקרא הר סיני בעבור הסנה: **משה משה.** בלא פסיק כמו אברהם אברהם יצחק יצחק יעקב יעקב משה. פה אל פה אדבר בו בלי הפסק: **(ה) אל תקרב הלום.** שעדיין לא הגיע למעלתו הגדולה בנבואה כי בהר סיני נגש אל הערפל אשר שם האלהים וכן ענין הסתרת פנים שעדיין לא עלה למה שנאמר בו ותמונת ה' יביט: **של נעליך.** במשה וביחזקאל כתיב נעליך וביהושע כתיב נעלך לפי שמשה הי' רועה והי' לו מנעלים גדולים כדרך הרועים וכן יחזקאל חקלאה אבל יהושע הי' לו מנעלים קטנים כדרך השרים לכך אמר נעלך שהיו נראים כאחד. במשה כתיב אדמת קודש הוא וביהושע כתיב קודש הוא לפי שבמשה הי' כל ההר מקום קודש אבל ביהושע לא הי' קודש אלא מקום עמידתו ולכך לא אמר אדמת קודש ולא מצינו זה הלשון בשום מקום אלא במשה ויהושע לפי שכל הנביאים לא נתנבאו אלא בארץ ישראל פי' התחלת נביאותם כדכתיב נשא גיא חזיון אבל משה תחלת נביאותו הי' בחוצה לארץ וכן יהושע ולא נאמר כאן ויעש משה כן כמו שכתוב ביהושע ואפשר כי משה לא קירב שם קודם ולא הוצרך לחלוץ: **(ו) אנכי אלהי אביך.** דרשו רבותינו אלהי עמרם אביך. וכתב הרמב"ן רצונו לומר כאלו אמר אלהיך ורצה ליחד שמו על הצדיק שמת ולא על החי ואחר כך אמר אלהי אברהם יצחק ויעקב שהוא אלהי ישראל כלם. ור' אברהם פי' אמר אלהי אביך על אברהם כי הוא החל לקרוא בשם ה' ואח"כ הזכירו בשם וצירף אליו שאר האבות. ועל דרך הפשט כמו אלהי אבותיך ויזכיר יחיד במקום רבים אלהי כל אב מאבותיך כי כלם יקראו לאיש אב וכן אלהי דוד אביך כמו אלהי אבי וארוממנהו אלהי אבותי: **(ז) ויאמר ה' ראה ראיתי.** אע"פ שכל הפרשה בשם אלהים הגבור כאן שם של ד' אותיות מדת הרחמים בענין החמלה על העם: **ראה ראיתי.** פי' ר' אברהם החמס שנעשה להם בסתר שלא יראוהו בני אדם אני ראיתיו ואת צעקתם ששומעין הכל אני שמעתי ומה שיש בלבו המכאוב אני ידעתי: **(ח) אל ארץ טובה ורחבה.** שבח הארץ תחלה שהיא טובה לאמר שאוירה טובה לבני אדם וכל טוב ימלא בה ושהיא רחבה שיעמדו בה כל בני ישראל במרחב. או פי' רחבה שיש בה רחבות שפלה ועמק ומישור גדולים וקטנים ואין רובה הרים וגאיות וחזר ושבח אותה שהיא ארץ מקנה שיש בה מרעה טוב והמים יפים ויגדל החלב בבהמות כי אין הבהמות בריאות ומרבות חלב כי אם במים הטובים. ועשב רב. ואויר טוב ובעבור שימלא זה בארו ובמרום הרים ואין הפירות שם שמנים ויפים אמר כי היא שמנה ופירותי' שמנים ומתוקים עד שתזוב כלה בדבש מהם והנה

שבחה על כל טוב ה' על דגן ותירוש ויצהר ובני צאן ובקר: **אל מקום הכנעני.** מה שלא אמר אל ארץ הכנעני כמו שאמר בשאר המקומות לרמוז שירשום ויכרתום וישבו במקומם ולא שיהיו יושבים בקרבם: **הכנעני והחתי והאמורי והפריזי והחוי והיבוסי.** ולא הזכיר הגרגשי אולי לא היתה ארצו זבת חלב ודבש. אי נמי לכך לא הזכירו כאן ולא בפסוק ילך מלאכי לפניך שאינו מזכיר אלא אותם שנלחמו והכריתום כדכתיב בקרא דלקמן והכחדתיו ואלו גרגשי עמד ופינה. ור' אברהם כתב ולא הזכיר הגרגשי כי הוא קטן מהשבעה וכתב עוד כיון ששהם גוים מבני כנען והזכירם. למה הזכיר כנען. ופי' כל הארץ נקראת ארץ כנען כי הוא שם הכולל שהוא המין והפריזי הוא לידון ושאר הבנים הנזכרים מעטים וכללם הכתו' בשם הכנעני: **(יב) וזה לך האות כי אנכי שלחתיך.** כתב הרמב"ן רבו הפירושים בזה הפסוק והנכון בדרך הפשט בשביל שהקב"ה אמר למשה ב' דברים שיציל את ישראל מיד מצרים ועוד שיעלה אותם אל מקום הכנעני והשיבו משה מי אנכי כי אלך אל פרעה ועוד האיך אוציא את בני ישראל ממצרים כמו שאמרת להעלותם לארץ כנען כי לא יחשבוני ללכת אחרי אל ארץ עמים גדולים ועצומים ולהורישם כי ההצלה מיד פרעה אינה תלוי' בהם כי אם ישמע פרעה יקל עולו מעליהם ויצילם או יגרשם מארצו בעל כרחם ועוד כי הם בעצמם ישמעו אל כל אדם שיאמר להצילם אבל ללכת אחרי להוריש גוים גדולים ועצומים לא ישמעו לי ועל זה אמר לו הקדוש ברוך הוא אל תירא מפרעה כי אנכי אהיה עמך וזה לך האות אל העם כי אנכי שלחתיך כי בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהי' על ההר הזה ומאז יקבלו עבודת השם ללכת אחרי מצותי וגם בך יאמינו לעולם ללכת אחריך אל כל מקום אשר תצוה וכמו שנגליתי לך על ההר הזה בלבת אש כן יהיה לעיני כל העם בעבדם אותי אל ההר הזה. והנה למשה אות שלא יפחד מפרעה במה שהבטיחו להצילו. ולישראל יהיה להם אות שלא יפחדו מן העמים בבואם אל הר סיני כי לצאת ממצרים ברצון פרעה אל מקום קרוב דרך ג' ימים ודאי ישמעו ולא ישאלו אות. ור' יוסף קמחי פי' וזה לך האות כי תמיד עמך אני בבואך לפני פרעה ותמצא חוזק בלבך ויסור המורך מלבך וזה לך האות גדול ואשר אמר אחר כך בהוציאך את העם ממצרים סיפור הדברים שהודיעו שעתידין ישראל לקבל התורה שם ולעבדו: **(יג) ואמרו לי מה שמו.** כתב הרמב"ן הפסוק הזה אומר לך דורשני כי לא יתכן שאמר משה מה שמך מה אומר אליהם להיות אומר להם אות שיאמינו בו כי שאלת שמו ואמירתו להם אינה אות שיאמינו בו למי שלא יאמין בו תחלה כי מה ראייה יש שיאמינו לדבריו בהודיעו להם שמו והנה אחרי שהודיע השם הגדול אומר והם לא יאמינו בו. ור' אברהם אמר כי שאלו מה שמו משמותיו יאמר לישראל כי באל שדי לא יעשו אותות רק בשם הגדול. ולא נראו דבריו כי עדיין לא נאמר למשה שיעשה אותות ומופתים במצרים אלא שיוציאם ממצרים ויעלם אל ארץ טובה ובשם אל שדי יכול להוציאם ולנצח העמים ובזה השם נצח אברהם לבדו המלכים ועוד כי יעקב אמר והיה אלהים עמכם והשיב אתכם אל ארץ אבותיכם ויוסף אמר פקוד יפקד אלהים אתכם והנה הפקידה באלהים אלא כך הוא הענין שמשה ודאי בעת ההוא הי' אב בחכמה וגדול במעלת הנבואה ובקש לידע באיזה מדה הוא שלוח אליהם ואמר הנה ישאלוני על שליחותי כי הוא במדת אל שדי שעמדה לאבות או במדת רחמים עליונית שיעשה בה אותות ומופתים וזה שאל מפני שאמר לו אנכי אלהי אביך ולא פי' לו שם משמותיו הקדושים ושמע משה שהבטיחו על מעמד הר סיני ומתן תורה וידע כי התורה לא תנתן באל שדי הנזכר באבות רק בשם הגדול שבו הי' העולם ועל זה שאל מה אומר אליהם שאגיד להם שם המורה הוראה שלימה על

המילות ועל ההנהגה והשיבו אהי' אשר אהי' פי' אין צריך לראיי' אחרת אלא על הנהגתי רק כי אהי' עמך ועמהם בכל צרתם כמו שדרשו אהי' עמהם בצרה זו ובצרה אחרת שבכל צרתם יקראוני ואענה הוא ראיי' גדולה כי יש אלהים שופטים בארץ והשיבו משה די' לצרה בשעתה ואז אמר אהי' שלחני אליכם פי' שיאמר להם השם של ד' אותיות ואמר ג' פעמים אהי' כי הוא הוה והי' ועתיד להיות ואמר שלשתן בלשון הזה כי אין חליפות ונבא עמו כי לא עברו מימיו כלום לפיכך נקראו כל הזמנים אלו בשם אחד מורה על ענין המציאות. וי"מ אהי' אשר אהי' פי' תאמר להם כביכול שאני בצער כאשר הם ועל כן נגליתי לך בסנה כאשר דרשו וזה אהי' עמהם כאשר הם היום וכאשר תאמר להם כך מיד יאמינו לך וזה תשובה מה ששאל מה יאמר להם כדי שיאמינו: ד"א לפי ששאל לו שמו אמר אין לשמי קביעות ישתנה לפי המדה וזהו אהי' אשר אהי' אתהוה לפי מה שיהי' הענין אבל תאמר להם אהי' שלחני אליכם שאע"פ כן שאני משתנה לפי המדה ההויה אחת היא. וי"מ לפי הפשט בשביל ששאל מה אומר אליהם השיבו מה הם חוששין אהי' מי שאהי' רק שאצילם: (טו) וזה זכרי לדור דור. פי' שחוזר על אלהי אברהם יצחק ויעקב כי לעולם לא ישכח ברית אבות ובכל הדורות כאשר יזכירו אלהי אברהם יצחק ויעקב ישמע אל ויענם: (יח) ושמעו לקולך. פירש"י מכיון שתאמר להם זה הלשון מיד ושמעו לקולך שסימן זה מסור להם מיעקב ומיוסף שבלשון הזה הם נגאלין יעקב אמר פקוד יפקוד אתכם יוסף אמר ואלהים פקוד יפקוד אתכם ורוצה לומר שלכך אמר יוסף פעמים פקוד יפקוד להגיד שהוא בידו מסורת מאבותיו. והקשה הרמב"ן על זה הדרש אם כן למה יאמינו למשה על זה שמא ידע הוא במסורת הזה כמותם. ותי' הוא כך קבלו מיוסף ששמע מאביו שהראשון שיבא ויאמר להם בלשון הזה הוא יהי' גואלם כי גלוי וידוע לפניו שלא יבא אדם ויכזב להם. ועוד איתא במדרש שלכך נתלש משה מבית אביו בן י"ב שנה שאלו הי' בביתו ובא ואומר להם כל המעשים האלו לא היו מאמינים בו שהיו אומרים אביו מסרו לפי שיעקב מסרו ליוסף באהבתו אותו גילה לו הסוד ויוסף גילה אותו ללוי שבזה הלשון השביע לאחיו וצוה להם שיהי' הדבר סוד ולוי גילה הדבר לקהת וקהת לעמרם אבל כיון שנתלש קטן מבית אביו ובא עתה ואמר להם הדברים האלו האמינו: (יט) ולא יתן אתכם מלך מצרים להלוך ולא ביד חזקה. פירש"י כל זמן שאין אני מודיע ידי החזקה. וכתב הרמב"ן והנכון ולא יתן אתכם להלוך בדיבור ולא ביד חזקה עד ששלח ידי בכל נפלאותי אשר אעשה בקרבו ביד חזקה ובזרוע נטוי' ובמורא גדול ובאותות ובמופתים ואחר כן ישלח אתכם כי כלם באו עליו טרם נתנו אותם להלוך: (כב) ושאלה אשה משכנתה. אע"פ שכתי' וישאלו העם זכרים ונקבות הזכיר כאן נקבות לפי שמנהג הנשים לשאל מאת השכנות יותר מהזכרים כלי תכשיט כסף וזהב:

ד (א) ויען משה ויאמר והן לא יאמינו לי. איתא בב"ר באותה שעה דיבר משה שלא כהוגן הקב"ה אמר לו ושמעו לקולך והוא אומר והן לא יאמינו לי מיד השיבו הקב"ה בשעתו ונתן לו אותות. ור' אברהם אמר על דרך הפשט הקב"ה אמר לו ושמעו לקולך על הזקנים אבל לא אמר שיאמינו שאר העם או שאמר שישמעו לקולו ואולי לא יאמינוהו בלב. והרמב"ן פי' שיתכן ששמעו לקולך אינו הבטחה שישמעו אלא צוה ושמעו לקולך פי' ראוי להם שישמעו לך ותבוא אתה וזקני ישראל אל מלך מצרים וכן ושמעו מצרים ואמרו אל יושב הארץ ראוי שיהי' ככה וכמוהו רבים. אי נמי אמר לו ושמעו לקולך לבא למלך מצרים ולאמר לו אלהי העברים נקרא עלינו כי מה יפסידו בזה והנה הודיעו כי לא יתן אותם מלך מצרים להלוך ועל כן אמר משה והן לא יאמינו לי כי אמר ראותם כי לא יתנם פרעה להלוך לא ישמעו לקולי כי יאמרו אלי אלו היית שליח השם לא ימרה פרעה את פיך. אי נמי פי' לא נראה אליך ה' הגדול במדת רחמים כאשר אמרת לעשות לנו אותות ומופתים כי אינך גדול מן האבות ולכך לא שמע אליך פרעה שאלו הי' כדבריך היינו יוצאים עכ"פ ואין עונותינו מבדילין בינינו ובין הרחמים. אי נמי מה שאמר והן לא יאמינו לי לא שמסתפק אולי לא יאמינו אלא ששאל אות כדרך כל המשתלחים. כאלו הי' הולך אל עם אשר לא יאמינו אבל לעולם כיון שאמר ושמעו לקולך ידע שישמעו: (ג) ויאמר השליכהו ארצה ויהי לנחש. כתב הרמב"ן לא הבינותי למה עשה אלו האותות לפני משה כי משה מאמין הי' וראוי הי' שיאמר המטה אשר בידך השליכהו ארצה לפניהם והי' לנחש וכן באות השני כאשר עשה באות השלישי ולקח ממימי היאור ולכן דרשו רבותינו שהי' לו האות הראשון סימן שסיפר לשון הרע וראוי להענישו ופחד וברח מפניו וזהו טעם וינס משה מפניו כי פחד שמא יענישוהו וישכהו הנחש וכן הצרעת להענישו עד שאמר לו הקב"ה שלח ידך ואחוז בזנבו אז נתחזק ושלח ידו והחזיק בו כדכתי' ויחזק בו כי החזקה גדולה מן האחיזה. וי"מ אות הנחש הי' משל לפרעה דכתיב התנין הגדול ומתחלה הי' רך כמו מטה ואחר כך נהפך להיות קשה וחזר להיות מטה שחזר פרעה כאלו לא הי' ולא יצא מידו עד שהשביעו וברח משה מפניו כדכתיב ויברח משה מפני פרעה: (ד) שלח ידך ואחוז בזנבו. פי' אחיזה בעלמא והוא לא יכול כי הנחש רצה ליהמט מידו עד שהחזיק בו וזה סימן שמשה חשב כאשר יבוא למצרים כי מיד ישלחם ולא שילחם עד שחזק עליו נגעים גדולים והאות השני כנגד כל ישראל שהיו טמאים בגילולי מצרים הראה לו שיחזירו בתשובה כידו שחיתה מצורעת. וי"מ שהוא סימן לישראל שהיו חופשים ונגעם השם בעבודת פרך והוא ירפאם וישובו חופשים: (ה) למען יאמינו כי נראה אליך ה'. פי' בעשותך כן לפניהם ומקצר הפסוק בזה כי ידוע שעל מנת כן נעשה שיעשה לפניהם ויאמינו בו: (ח) והי' אם לא יאמינו. כתב ר' אברהם ידענו כי השם ידע אם יאמינו אם לא יאמינו רק הכתוב דיבר כנגד משה שאם יהי' מקצת ישראל שלא יאמינו לאות הראשון יאמינו לאות האחרון והכתוב אומר לקול ואין לו קול רק דיברה תורה כלשון בני אדם ואמר לקול האות האחרון אע"פ שיש שם שלישי בעבור שעדיין לא הראהו רק ב' אותות והי' אם יהיו עוד שלא יאמינו תעשה אות שלישי ויאמינו כדכתיב ויעש האותות לעיני העם ויאמן העם כי פקד: (ט) והיו המים אשר תקח מן היאור. אע"פ שאמר ולקחת ממימי היאור חזר ואמר והיו המים אשר תקח מן היאור לומר שלא תקחם מן הכלי אלא מן היאור: והיו. פעם שנית פירש"י ללמד שלא היו לדם עד שהיו ביבשה. והרמב"ן כתב א"צ לזה שכן דרך המקרא לכפול תיבות ולחזק או בעבור מילוע ארוך שביניהם כמו והי' ערכך מבן עשרים שנה ועד בן ששים שנה והי' ערכך כסף חמשים שקלים: בשני אותות הראשונים חזרו לכמות שהיו ובאות המים לא חזרו לכמות שהי' רמז לו שלא ימחול לו במה שיחטא על המים: (י) גם מתמול גם משלשום. למדנו שכל ז' הימים הי' הקב"ה מפתהו. ועל דרך הפשט אמר אני כבד פה גם מתמול פי' מנעורי אני כבד פה ואף כי עתה שאני זקן וגם מאז דברך אל עבדך שצויתני לילך בשליחותך לדבר לפני מלכים ואיך אדבר עמו בכבידות ויתחלל שם שמים כי יאמר אילו היית שלוחו למה לא תיקן לשונך ומשה מרוב חפצו שלא הי' רוצה לילך לא התפלל שיסיר ממנו כבדות פה אלא טען שלא הי' ראוי לילך כיון שהי' כבד פה והקב"ה לא רצה לרפאתו כיון שלא התפלל לו אלא אמר לו שילך והוא יהי' עם פיהו

שידבר נכוחות לפני פרעה והנה הי' הנס כפול שהי' כבד פה ובדברו לפני פרעה היו דבריו נכוחים. י"מ שלא רפאהו בשביל שהי' ערלת פיו ע"י נס שאירע לו עם פרעה כאשר אמרו רבותינו. וי"מ שזה הי' חרון אף שחרה בו שלא רצה לרפאתו ושאלו בעל כרחו שאלמלא השיבו שלח נא ביד תשלח הי' מרפאהו: (יא) מי שם פה לאדם. פי' הדיבור בעבור היותו בפה קורהו פה: או מי ישום אלם. חוזר על האדם מי ישום לאדם אלם והאלמות לא ישים בו כי איננו דבר אלא הוא העדר הדיבור ואולי בשביל שיש לאדם נפש מדברת והאלמים בהיות להם אוטם בגיד הלשון יאלמו יתכן לומר מי ישום באלמות. ואלם הוא הפכו של פה ופקח הוא הפכו של עור וחרש כי הוא נאמר על האזנים ועל העינים כדכתיב לפקוח עינים פקוח אזנים והי' לו להקדים פקח לחרש כמו שהקדים פה לאלם אלא כתב פקח בין חרש לעור משום ששייך פקיחה בשניהם כדפרישית. וי"מ מי שם פה לאדם וכי לא הייתי יודע שאתה כבד פה והלא אני עשיתיך למה לך להזכיר זה לפני: (יג) שלח נא ביד השלח. תרגם אונקלוס ביד מאן דכשר למשלח ורוצה לומר ביד מי שרוצה שידבר נאות כי אע"פ שאמרת שהי' עם דברי בדברי לפני פרעה אעפ"כ אינו דרך כבוד להיות שלוחך ערל שפתים כי ישמעו כלם בדברו עם המלך ויהי' זה גרעון בעיניהם ומשה כל הימים שהי' הקב"ה מפתהו ללכת הי' ממתין אולי יתקן כבד פיו וכשראה שלא תיקן אז אמר שלח נא ביד תשלח. והרמב"ן פי' שלח נא ביד תשלח פי' תשלח ביד כל אשר תשלח כי אין בעולם אדם שלא יהי' הגון יותר ממני והכל לפי רוב ענותנותו הי' בורח מן השליחות שלא יטול שררה לדבר לפני המלך ולהשתרר על ישראל. וי"מ שלח נא ביד תשלח אני כבד פה שלח נא ביד פי' כתב שאוליך בידי. וי"מ בשביל שאמר לו ולא יתן אתכם להלוך ולא ביד חזקה על כן אמר משה שלח לו עתה מיד כאשר אמר לו לשלוח לבסוף: (יד) ידעתי כי דבר ידבר. פי' ידעתי כי ידבר בעבורך כרצונו אף אם לא צויתיו וגם הוא מעצמו יוצא לקראתיך וראך ושמח בלבו ולא יקנא למעלתך ומה שהוצרך לומר לו לך לקראת משה המדברה בעבור כי הודיעו הדרך אשר יבוא בו. ויתכן ששמע אהרן בצאת משה ממדין ויצא מעצמו לקראתו ואחרי כן נאמר לו לך לקראת משה המדברה ושם תמצאנו: (טו) ואנכי אהיה עם פיך. להורותיך את אשר תדבר אל פרעה כי עתה לא אמר שידבר אהרן בעבורו רק אל העם כמו שנאמר ודבר הוא לך אל העם אבל לפרעה משה ידבר. ויתכן שהי' זה לכבוד המלכות ובסוף אמר משה הן אני ערל שפתים ואיך ישמע אלי פרעה וניתן לו רשות שלא ידבר גם לפרעה והוא מעלה למשה לכך נאמר נתתיך אלהים לפרעה ואהרן אחיך יהי' נביאך: (טז) ודבר הוא לך אל העם. כתב ר' אברהם אין זה גרעון למשה רק מעלה גדולה כי אהרן דומה לפה שיוציא דיבור הנשמה שאינה נראית כמו המלאכים שאינן נראין כי אינן גוף והוא מדמה משה למעלת המלאך ואתה תהי' לו לאלהים והנה אלהים בכל המקרא רק שם הנכבד או מלאכיו הקדושים כי על ידם יראו מעשה השם בארץ וכל אלהים שהוא ע"ז דיבר הכתיב כנגד מחשבת העובדי': (יז) אשר תעשה בו את האותות. עדיין לא נאמר לו לעשות בו רק אות אחת אלא פי' האותות אשר אומר לך. ויראה כי כאשר אמר לו בכל נפלאותי אשר אעשה בקרבו הודיעו בפרט אבל הכתוב מקצר וזה טעם אשר תעשה בו האותות: (יט) ויאמר ה' אל משה במדין. אמר רבי אברהם אין מוקדם ומאוחר בתורה ופי' וכבר אמר לו. וכתב הרמב"ן ואין דבריו נכונים כי הדיבור הראשון לא הי' במדין רק בהר סיני ובמדין לא דיבר עמו רק הפעם הזאת אלא אפשר קיבל משה ללכת בדבר ה' וחזר למדין ליטול רשות מחותנו והי' סבור ללכת יחידי מתנכר לכך אמר לו אלכה ואראה את אחי אשר במצרים העודם חיים דרך ביקור כאומר אראה אם עודם חיים ואשוב ואז אמר לו השם במדין שוב מצרימה ולא תפחד כי מתו כל האנשים המבקשים רעתך ותהי' שם עמהם עד שתוציאם משם ולכן לקח אשתו ובניו כי הי' זה עלה נכונה להוליכם עמו כי בעבור זה יבטחו בו בני ישראל יותר כי בהיותו במדין בן חורין יושב בביתו בשלום עם אשתו ובניו חתן כהן הארץ לא יביא אותם להיות עבדים אם לא שיהא בטוח שיצאו בקרוב ויעלה עמהם לארץ כנען ולא יצטרך בצאתם לשוב למדין לקחת אשתו ובניו משם: כי מתו כל האנשים. פירש"י זה דתן ואבירם שהיו חיים אלא שירדו מנכסיהם דליכא למימר שהיו מצורעין שהרי היו במחנה וליכא למימר נמי שהיו סומין דהא כתיב את עיני האנשים ההם תנקר וליכא למימר נמי שלא הי' להם בנים דהא כתיב יצאו נצבים הם ובניהם וטפם. ומיהו קשה למה היו שניהם מבקשים נפשו הלא לא הוכיח אלא האחד שאמר לו למה תכה רעך ואדרבא ביקש להציל השני ועוד אפי' אם ירדו מנכסיהן עדיין יכולים להרע לו להלשין עליו לפרעה. ולפי הפשט בישרו על מיתת פרעה דכתיב וימת מלך מצרים: (כ) ויקח את אשתו ואת בניו. כמו ובני פלוא אליאב כי לא הי' לו רק גרשום ואליעזר נתעברה ממנו בדרך או במצרים אשר הלכה שם ויתכן שקודם הדיבור שהי' לו בהר האלהים נולד גרשום והיתה צפורה הרה וכאשר שב אל יתר חותנו ילדה ובעבור כי הי' נחוץ לדרכו לא מל אותו ולא קרא לו שם ובדרך כאשר מלה אותו אמו לא קראה לו שם כי משה הי' נפגש מהמלאך ואחרי לכתו למצרים וראה שניצול מכל המבקשים את נפשו קרא לו אליעזר על שם ויצילני מחרב פרעה: וירכיבם על החמור. הזכיר המין כי איפשר שהיו לו חמורים הרבה לרכוב עליהם היא ובניה: וישב ארצה מצרים. כתב הרמב"ן הנזכרים למעלה שהם אשתו ובניו. ור' אברהם כתב וישב מצרימה כי הוא לבדו שב מצרימה כי כאשר פגע השם למשה נימול אליעזר ובהתרפאו שבה צפורה אל אבי' עם בני'. ויתכן זה כי בעבור שהי' נימול אליעזר לא הי' יכול להביאו בדרך עד שיחזק הילד ולא רצה לעכב שליחות של הקב"ה ולכך עזבם במלון וציוה לשוב אל בית אבי' בהתרפאותו וזהו שנאמר אחר שילוחי'. וגם איפשר שהלכו למצרים וכאשר נתעכב שם נכספה אל בית אבי' ושלחה עם הבנים וזהו אחר שילוחי' כי פחד יתרו שהי' דעתו לגרשה: (כא) ויאמר ה' אל משה בלכתך לשוב מצרימה. כתב ר' אברהם כי זה נאמר לו במדין ואמר לו ראה כל המופתים וגומ' להודיעו כי יחזק את לבו ולא ישלחם בעבור המופתים שיראה עד המופת האחרון עד שתאמר לו הנה אנכי הורג את בנך בכורך ואז ישלחם. וכתב הרמב"ן ואין זה נכון כי מה טעם בלכתך לשוב מצרימה ראה אלא פירושו כאשר לקח מטה האלהים ללכת למצרים הזהירו ואמר לו תעשה כל המופתים אף כי יחזק לבו ולא ישמע אל דבריך אתה אל תפל דבר מכל אשר דברתי ומה שאמרתי לך ואל תתיאש מלעשותם בשביל שלא ישמע לך ועוד הזהירו במכה האחרונה אשר בה ישלחם ופי' שמתי בידך שמתי אותם שתעשה אותם אתה ולא אחר שכבר הודיעו שיעשה אותות ומופתים רבים כמו שאמר לו בכל נפלאותי אשר אעשה בקרבו וכל זה לזרזו בעבור שהי' מוכרח בשליחות בשביל זה הזהירו קודם מעשה וציוהו בשעת מעשה על כל מופת ומופת. ויתכן שיהי' ואמרת אל פרעה ידיעה שציוהו לאמר לו כן בסוף שאמר לו אני אחזק לבו ולא ישלח את העם בכל המופתים ואמרת אליו ביום ההוא הנה אנכי הורג את בנך בכורך ואז ישלחם כי לא מצינו שהודיעו מכת בכורות רק בעת ההיא. וי"ל עוד שעל שלשת המופתים אשר אמר לו לעשותם לפני ישראל אמר לו שיעשם גם לפני פרעה כדי שידע פרעה שמה שזקני ישראל

מבקשים שעל פי ה' הוא ולא יעליל עליהם וכן עשה משה אע"פ שלא נכתב. ואשר אמר עוד כי ידבר אליכם פרעה תנו לכם מופת כי ירא' מופ' לו וציוה למטה שיהי' לתנין ולא לנחש כאש' הי' בפעם הראשון והראה לו שיבלע מטה אהרן את מטותם להודיעם שינצחם. ובמדרש שמות רבה יש וכי על אי זה מופתים אמר לו על נחש וצרעת והדם לא ציוהו לעשותם אלא לפני ישראל ולא מצינו שעשאם לפני פרעה אלא מהו כל המופתים אשר שמתי בידך זה המטה שהיו חקוקים בו. דצ"ך. עד"ש. באח"ב. ולפי זה יהי' פי' הפסוק ראה שמתי בידך ראה והסתכל במטה אשר שמתי בידך שכל המופתים שבו תעשה לפני פרעה: (כד) ויפגשהו ה'. על שנתעסק במלון תחלה ולא מל אליעזר אע"פ שעדיין הי' בדרך אעפ"כ הי' אפשר לו למולו כי כבר קרוב הי' למצרים. וי"מ דלכך נענש דכשהגיע למלון קרוב למצרים אמרה צפורה אעכב כאן ואלכה עם ישראל כי היתה סבורה שמיד יצאו והי' בדעתו להניחה שם וכיון שהי' דעתו להניחה שם הי' לו להתעסק במילה. וי"מ דלכך נענש שהי' לו למולו מיד ולא יוליכנו עמו בדרך אלא יניחנו עם אמו ומה שלא מל עד עתה אפשר שלא נולד עד עתה. וי"מ לפי שהתנה עם יתרו שלא למול החצי מן הנולדים לו לא הי' רשאי למולו בביתו: (כה) ותקח צפורה צור. פי' איזמל כמו חרבות צורים דמתרגמינן איזמלין וכן חרבות צורים: ותכרת את ערלת בנה. ומשה לא מלו כי הי' נפגע על ידי המלאך וזה מוכח כמ"ד ויבקש המיתו קאי על משה דאי למ"ד על הנער קאי למה לא מלו משה: ותאמר כי חתן דמים אתה לי. פי' אמרה לנער על ידך הי' חתני נהרג ושוב שהרף ממנו אז אמרה מה שאמרתי חתן דמים לא על שפיכת דם בעלי אלא על המילה. וי"מ שאמרה למשה חתן דמים אתה לי לפי שאתה שנתחתנת בי לפי שאני מדינית ואיני ראוי' לך וכשראתה שהרף ממנו אז אמרה לא הי' אלא על דבר המילה: (כז) וישק לו. פי' אהרן למשה כי משה הענוי נהג כבוד באחיו הגדול ממנו ולכך לא אמר וישקו איש אל אחיו: (כח) את כל דברי ה'. מלמד שהגיד לו כל הדברי' שהי' ביניהם האיך הי' מסרב בזה השליחות וכי הוא שליח בעל כרחו:

ה (ג) **דרך שלשת ימים נלך.** שאם אומר לו שרוצים לצאת מן הארץ לא היו משאילים להם כלי הכסף והזהב. במדרש יש בשעה שאומר הקב"ה כך אמר משה וכי אטריח את ישראל בשביל ג' ימים אמר לו ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלוך אפילו ג' ימים אבל אשלח בו את ידי ואחרי כן ישלח אתכם: פן יפגענו בדבר או בחרב. פירש"י שרוצים לומר פן יפגעך אלא שחולקים כבוד למלכות. ור' אברהם פי' שכולל אנחנו הישראלים ואתה פרעה וגם מצרים ולכך בבוא מכת בכורות אמרו כלנו מתים פי' שנתברר להם דברי משה שאמר פן יפגענו בדבר וגרשום. והקשה הרמב"ן שלא נצטוו לומר שיהי' לישראל דבר או חרב אם לא יזבחו הם והם לא שינו בשליחות השם דבר: (ד) למה וגו' תפריעו. פירש"י תפריעו תבטלו. ור' אברהם פי' תשבשו כמו באין מוסר יפרע עם: לכו לסבלותיכם. פירש"י לעבודתכם שיש לכם בבתיכם שלא הי' שיעבוד על שבט לוי. וי"מ שאף ישראל לא נשתעבדו אלא מבן ט' עד בן ס' והם היו יותר על ס'. ור' אברהם פי' לסבלותיכם סבלות כל העם כי בשביל סבלת כל ישראל בכלל שאר העם היה מדבר עמהם. והרמב"ן כתב על דרך הפשט אמר להם לכו לעבודת המלך עם שאר העם כי בפעם הזאת באו לפניו עם כל העם ולא שמע אליהם וציוה אותם שובו כולכם אל העבודה ושבו משה ואהרן לפניו ואמר להם תנו לכם מופת ועשו כן ואז היו בעיניהם כחכמים ונהג בהם כבוד ומעת החלו המכות עליו נהג בהם מורא גדול. ונראה שלא היו כל ישראל עובדים כל הימים לפרעה בחומר ובלבנים שהיו ממלאים כל מצרים ערים אלא במס היו עושים רק שהכביד עליהם עול לקחת מהם רבים: (ט) ואל ישעו. י"מ כמו אל ישענו וחסר נו"ן ור' אברהם פי' ואל ירפאו כמו השע ממני שבשביל דבריכם של שקר הם נרפים מן העבודה: (יד) גם תמול גם היום. כתב ר' אברהם תמול הוא יום שעשה משה את האותות לעיני העם ולא יתעסקו בעבודה היום שבאו משה ואהרן אל פרעה: (טז) וחטאת עמך. פי' דרך כינוי שלא רצו לומר לו שיהי' החטא עליו וכינו לומר עמך. (יט) ויראו שוטרי בני ישראל אותם ברע לאמר. פי' ר' אברהם אותם כמו עצמם ונפשם וכמוהו ויקבור אותו בגיא: (כג) למה הרעות לעם הזה. יש מקשים והלא כבר אמר לו הקב"ה כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלוך עד שאשלח בו את ידי ואם כן למה הי' משה מתרעם ותירץ ר' אברהם שחישב משה כי משעה שיתחיל לדבר יקל עולו מעליהם והנה הכביד עולו יותר ועל כן אמר למה הרעות כי זה הפך ממה שאמרת כי ראיתי את עני עמי ולכך השיבו עתה תראה מיד כשיתחילו המכות יקל עולו מעליהם. והקשה הרמב"ן שהרי התרעם לאמר והצל לא הצלת ואין הצלה אלא יציאתם מן הגלות ולא הקלת עולו מעליהם ופי' הוא כי חשב משה שאמר לו הקב"ה שלא ישמע אליהם להוציאם מיד ולא באותות ומופת עד שיעשה מכות גדולות אבל חשב שיביאם אליו מיד זו אחר זו וכאשר אמר לא ידעתי את ה' ציוה מיד לעשות התנין וכאשר לא שמע לו חשב שיכהו מיד בדם ובכל מכות וכאשר ראה שעמד ג' ימים והוא מריע להם יותר ויותר והקב"ה לא הודיעו מה יעשה אז חשב כי ארוכה היא ועל כן אמר למה הרעות לעם הזה לשלחני קודם שהגיע הקץ כי לא הי' ראוי לשלוח אותי עד שתרצה להוציאם כי עתה הרעות להם ולא הצלתם ואם ככה אתה עושה להם יוסיפו ברעה אשר ימצאם ולכך השיבו עתה בעת הזאת בקרוב תראה אשר אעשה לפרעה ולא אאריך לו כאשר חשבת. ויתכן שהיו ימים רבים מעת שהוכו שוטרי ישראל עד שדיברו אל פרעה למה תעשה כה לעבדיך כי אין רשות לכל אדם לבא בהיכל פרעה ולדבר אליו פנים אל פנים וכן אפשר ששב משה אל האלהים ואמר למה הרעות ימים רבים אחר שפגעו בו השוטרים. ובאלה שמות רבה יש שאח"כ הלך משה למדין והחזיר אשתו ובניו למדין ועשה שם ו' חדשים:

ו (א) **עתה תראה.** פירש"י אבל לא ל"א מלכים משמע שעון זה גרם לו אע"ג שבשביל מי מריבה לא נכנס לארץ אפשר דהא והא גרמו לו:

פרשת וארא

(בג) **וידבר אלהים וגו' וארא אל אברהם וגו' ושמי ה' לא נודעתי להם.** פירש"י לא הודעתי אין כתיב כאן אלא לא נודעתי פי' לא נודעתי להם במדה זו של אמיתית שלי שעלי' נקרא שמי ה' ורוצה לומר מדה אמיתית שלי דהיינו קיום הבטחה לא נודעתי להם בה שהרי עדיין לא קיימתי להם ההבטחה אע"ג דעדיין לא הגיע זמן לקיים הבטחה מ"מ עדיין לא נודע להם בקיום ההבטחה. פי' אחר פירש"י והקשה עליו שהי' לו לומר ושמי ה' לא שאלו לי וא"ת לא הודעתים שכך שמי הרי מתחלה כשנגלה לאברהם בין הבתרים נאמר לו אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים ע"כ ורוצה לומר על שהקשה על זה הפי' הי' לו לומר ושמי ה' לא שאלו לי בא לתרץ ולומר א"ת לא הודיעם שכך שמו שיצטרכו לשאול פירושו כמו שהודיע למשה שאמר לו אני ה' אלהי אביך וכתיב בתרי' ויאמר ה'

ראה ראיתי וגו'. ולכך שאל פירושו אבל הם שלא ידעו זה השם לכך לא שאלו פירושו. לכך אמר לא מצית למימר הכי שהרי נגלה לאברהם אבינו עליו השלום בזה השם הרי שידע אותו השם אפי' הכי לא שאלו פירושו ומ"מ עיקר הדבר איני מבין למה האשים למשה על ששאל מה שמו מה אומר להם הוצרך לומר מה ישיבם אם ישאלוהו אבל האבות לא שאלו כי ידעו השם וגם משה ידעו אלא ששאל אם יפרשנו להם אם ישאלוהו. ור' אברהם כתב כי ב' שבאל מושכת עצמה ואחרת עמה. ופירושו וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי ובשמי ה' לא נודעתי להם פי' כי נראה לאבות באל שדי שהוא מנצח מערכות השמים לעשות עמהם נסים גדולים שלא נתבטל בהם מנהג העולם. ברעב פדה אותם ממות במלחמה מידי חרב ולתת להם עושר וכבוד והם בכלל היעדים שבתורה ברכות וקללות כי לא תבא אל האדם טובה בשכר המצוה ולא רעה בעונש העבירה רק מעשה הנס ואם יונח האדם לטבעו לא יוסיפו בו מעשיו דבר ולא יגרעו ממנו אבל שכר כל התורה ועונשה בעולם הזה הם נסים נסתרים שיחשוב האדם שהם מנהגו של עולם ואינו כן אלא הם עונש העבירות ושכר המצות ומפני זה תאריך ביעדים שבעולם הזה ולא תפרש יעדי הנפש בעולם הנשמות כי אלה הם מופתים שכנגד התולדות וקיום הנפש והדבקה באלהים דבר ראוי הוא בתולדתה כי היא תשוב אל האלהים אשר נתנה ואם היתה הנפש מנחת תאות העולם והיתה דביקה בשם הנכבד כראוי לה דבר ידוע שאפי' אם יש במערכת הכוכבים בעת ההריון רעה שתבא עליו השם הנכבד לדבקה בו יסבב סיבה להצילו מרעתו וכן אם יש במערכת שיהי' עקר השם יתקן תולדותיו ויוליד ועל כן אמר אין מזל לישראל. והנה לא הגיע מעלת האבות לדבקה בשם כמשה אשר ידעו השם פנים אל פנים. על כן יכול משה לשנות תולדות העולם ולעשות אותות ומופתים שלא יכלו האבות לעשותם. ומשה אמר ב' דברים אחד למה זה שלחתני והשני והצל לא הצלת את עמך והשיבו על האחרון עתה תראה אשר אעשה לפרעה ועל הראשון ויאמר אליו אני ה' ופירושו כי על ידי האבות נודע שמי שהוא אל שדי ועל ידך יודע שמי הנכבד בעולם לכן אמור לבני ישראל אני ה' והנה שלחתיך להודיע זה השם: (ד) וגם הקימותי. וגם שלחתיך בעבור הקימותי בריתי עם האבות לתת לבניהם שהם כמותם את ארץ כנען: (ה) וגם אני שמעתי. וגם עוד שלחתיך בעבור שעשו ישראל תשובה וצעקו אלי וכן כמו שאני עומד כן יהי' דברי קיים שאגאלם בזרוע נטוי'. ומה שפתח בוארא וסיים ושמי ה' לא נודעתי שהי' לו לומר הכל בלשון אחד וארא ובשמי ה' לא נראיתי או ואודע ובשמי ה' לא נודעתי הטעם מפני שנבואת האבות היתה במראה הלילה על כן אמר וארא אבל של משה היתה פנים אל פנים ועל כן אמר לא נודעתי להם כמו שנודעתי לך: (ו) והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים. שהבטיחם שיוציאם מארצם ולא יסבלו עוד כובד משאם ואפשר שיצאו מארצם ויהיו להם נכנעים ממקום שהם כמו להעלות להם מס על כן אמר: והצלתי אתכם. שלא ימשלו בהם כלל: וגאלתי אתכם. שיעשה בהם שפטים עד שיאמרו מצרים הנה לך פדיון נפשינו כי טעם גאולה כענין מכר. ופי' בזרוע נטוי' שתהי' ידו נטוי' עליהם עד שיוציאם: (ז) ולקחתי אתכם לי לעם. בבואכם אל הר סיני ותקבלו התורה: וידעתם כי אני ה' אלהיכם המוציא אתכם וגו'. אמר ר' אברהם כי הי' ראוי במערכת הכוכבים שיעמדו עוד בגלות. וכתב הרמב"ן ואין זה מדרך הפרשה אבל אמר כאשר אגאל אתכם בזרוע נטוי' שיראו אותה כל העמים תדעו כי אני ה' אלהיכם ובעבורכם עשיתי כי אתם חלק ה': (ח) ונתתי אותה לכם מורשה. ולא אמר ירושה שיוצאי מצרים לא ירשו את הארץ אלא הורישוה לבניהם: (י) וידבר ה' אל משה לאמ'.

כתב הרמב"ן יש מפרשי' דמלת לאמר בכל התור' לאמ' לישראל פי' שאמ' השם למשה אמור דברי אלה לבני ישראל ובכאן לאמר לפרעה. וקשה לפי זה נומה שאמר לבן אמש אמר אלי לאמ' וכן ברוב המקומו' שכתוב וידבר ה' אל משה לאמר וכתיב בתרי' דבר אל בני ישראל אלא מלת לאמר להורות על בירור הענין וידבר ה' אל משה לאמירה גמורה לא מראה מסופקת ולא דיבור ברמז ולכן יתמיד זה בכל התורה כי נבואת משה פה אל פה לא במראה ולא בחידות ולבן אמר ליעקב אמש אמר לי לאמירה גמורה שלא אזיק לכם כי לולא זה הייתי עושה לכם נזק וכן ויאמרו בני ישראל אל משה ואל אהרן לאמר שהיו אומרים בפירוש וצועקים להם בגילוי פנים: (יב) הן בני ישראל לא שמעו אלי. פירש"י זה אחד מי' קלים וחמורים שבתורה ותימא מה קל וחומר היא זה והלא מפורש הטעם מה שבני ישראל לא שמעו לו מקוצר רוח ומעבודה קשה ומפרשים כך הוא הק"ו ומה בני ישראל לא שמעו ואינם רוצים לצאת מפחד שלא יכביד עוד עליהם פרעה כ"ש שלא ישמע פרעה להוציאם. אי נמי כיון שפרעה ראה שבני ישראל לא שמעו כ"ש שלא ישמע הוא: ואיך ישמעני פרעה. סדר הענין בפסוקים הללו כי מתחלה לא ציוהו שידבר אל פרעה רק ובאת אתה וזקני ישראל אל מלך מצרים ואמרתם אליו וגו' אפשר שידברו הזקנים והוא מחריש וגו'. בוש גם מלדבר אל העם ואמר לא איש דברים אנכי והקב"ה השיבו ודבר הוא לך אל העם וכן כתיב בבואם וידבר אהרן את כל הדברים האלה וגו' ויעש האותות לעיני העם ועתה כשנצטווה משה לכן אמור לבני ישראל אני ה' דבר הוא בעצמו להם כאשר ציוהו ולא שמעו אליו וכאשר חזר וציוהו לדבר אל פרעה בעצמו אמר ואיך אדבר אליו ואני ערל שפתים והקב"ה צירף אהרן עמו וצוה את שניהם אל בני ישראל שידברו להם כל אשר ידבר ויצוה אל פרעה להוציאם מארצו ובזה נתרצה משה כי חשב שיתנבאו שניהם בכל האותות ושניהם יצוהו אל בני ישראל ואל פרעה ודי שידבר האחד כי כן דרך כל שנים השלוחים שידבר האחד שהאחד ידבר והשני יחריש וחזר השם ואמר אליו אני ה' שנגלה אליך בשמי הגדול דבר אל פרעה מלך מצרים את כל אשר אני דובר אליך כי לך יהיו הדיבורות כולן ולא לאהרן עמך ואותך עשיתי שליח לפרעה אז ענה משה פעם אחרת הן אני ערל שפתים והשם אמר לו ראה נתתיך אלהים לפרעה כי אתה תבוא לפניו עם אהרן ושם תצוה אתה לאהרן ולא ישמע פרע' דבריך ואהרן בשליחותך ישמענו דבריך כאשר האלהים מצוה לנביא והנביא משמיע דבריו ומוכיח בהם והנה זו מעלה גדולה למשה זכה בה בענותנותו שהי' בוש לדבר בערלת שפתים וכן אמר והאיש משה גדול מאוד בארץ מצרים בעיני עבדי פרעה ובעיני העם מדה כנגד מדה שהי' ירא שמא יתבזה בעיניהם ודלא כרש"י שפי' וידבר ה' אל משה לאמר האמור למטה הוא דיבור האמור כאן אלא שהפסיק בענין היחס וכשהשלים ענין היחס חזר לענינו הראשון וגם אין אנו צריכין למה שפירש"י אתה תדבר כל שליחות ושליחות לפי ששמעת מפי ואהרן אחיך ימליצנו ויטעימנו לפני פרעה אלא כמו שפירשתי שמשה דיבר לפני פרעה ולא שמעו ואל אהרן והוא דיבר אל פרעה: (יד) אלה ראשי בית אבותם. אין הכונה כאן ליחס אלא ללוי והזכיר ראובן ושמעון ולא התחיל בלוי שלא יהא נרא' שיהא לוי בכור היחס מכאן ואילך לכבוד משה ועל כן הקדים בראובן ושמעון ומ"מ קיצר בהם ולא הזכיר בהם אלא מיורדי מצרים אבל בלוי הזכיר תולדותיו ושנותיו ושני חיי קהת והזכיר מנין שנותיו כמו שדרשו רבותינו לידע שת' שנה של שיעבוד התחילו משנולד יצחק. ור' אברהם כתב שהזכיר שני חיי לוי לכבוד משה ואהרן ומטעם זה גם הזכיר שני חיי עמרם והזכיר ללוי גרשון וקהת ומררי ומייחס בני כל אחד ואחד

מהם והוסיף ביאור לייחס גם בני בניו שאמר ויקח עמרם את יוכבד דודתו לו לאשה כי הם עיקר כונת היחס והזכיר בני יצהר בשביל קרח שסופו לריב עם משה והזכיר בני קרח מה שלא עשה כן בבני נפג וזכרי על שם סופם שכתוב בהם ובני קרח לא מתו והזכיר גם בני עוזיאל בשביל מישאל ואלצפן שהוזכרו במיתת נדב ואביהוא ובני חברון שלא נתחדש בהם שום מעשה לא חשש להזכיר כאן ייחוסם: (כג) ויקח אהרן. הזכיר זה בשביל מעלת הכהונה להודיע כי אף הכהונה הוא מזרע המלוכה אחות הנשיא הגדול וגם הזכיר ליקוחי אלעזר לייחס לפנחס שגם הוא זכה לכהונה בברית עולם ואם הי' פוטיאל שם איש אין טעם להזכיר שם איש שלא ידעו מי הוא ועל כן דרשו רבותינו מבנות יוסף שפטפט ביצרו ומבנות יתרו שפיטם עגלים לע"ז והזכרו לשבח שזכו בצדקתם לכהונת עולם או שהי' פוטיאל נכבד וידוע בדורו והוזכר לשבח. ואמר מבנות פוטיאל ולא בת פוטיאל שהיו לו בנות רבות והוא בחר מהן אחת או שלא היתה בתו אלא בת בתו מתייחסת אליו למעלתו על כן לא הוזכר שמה: (כו) הוא אהרן ומשה אשר אמר. פי' לענין אמירה הקדים אהרן למשה כי הוא אמר לפרעה ולענין יציאה להוציא את בני ישראל מקדים למשה. ור' אברהם כתב הוא אהרן ומשה מקדים אהרן למשה כי הוא הגדול בשנים ועוד כי הוא התנבא לישראל קודם משה הם המדברים אל פרעה מעתה שדיברו אל פרעה הקדים משה בעבור גודל מעלתו על כן לא תמצ' בכל התורה לבד מתחלת זה הפסוק שלא יקדים משה לאהרן. ואין טענה מאלה תולדות אהרן ומשה ומותלד את אהרן ואת משה כי כאשר נולדו הזכירם: (כח) ויהי ביום דבר. כתב ר' אברהם שהוא קשור עם פרשה שלאחריו ויהי ביום דבר מה הי' הדבר ומפרש וידבר וגו' ואע"ג שהי' הפסק בנתים לא ידענו הטעם. והרמב"ן כתב ויתכן לפרש שהוא מוסב למעלה ויהי זה שהיו הם מדברים אל פרעה מלך מצרים בעת אשר אמר ה' להם הוציאו את בני ישראל מארץ מצרים ובעבור שאמר הוא אהרן ומשה אשר אמר ה' נראה שהדבור לשניהם בשוה ועתה פי' שהדיבור למשה והמצוה לשניהם שיוציאם וזה טעם הפסק הפרשה:

ז (א) **ראה נתתיך אלהים לפרעה.** פי' ר' אברהם ראה שעשיתי לך מעלה גדולה שתחשב לפני פרעה כמלאך האלהים וזהו אלהים שהוא מדבר אל הנביא והנביא מדבר אל אנשי דורו: (ג) ואני אקשה את לב פרעה. מקשים כיון שהקב"ה הקשה את לבו א"כ מה פשעו ומה חטאתו והתשובה בשביל שחטא פרעה שהרבה להרע לישראל מנע ממנו דרכי התשוב' כי עבירה גוררת עביר' והרבה פסוקים מורים על זה ועוד כי בחמש מכות הראשונות חזק לבו מעצמו ובאחרונות נמלך ורצה לשלחם לא לכבוד הב"ה אלא מפני פחד כובד המכות וכיון שלא שמע תוכחות אז הקשה את לבו למען הכריתו ואע"פ שנאמר קודם שהתחיל במכות ואני אקשה את לבו הב"ה הודיע למשה מה שיהי' בה' מכות האחרונות. וי"מ ואני אקשה את לבו למען סבול המכות: (ד) ונתתי את ידי. מכתי כי ביד הוא כדרך בני אדם: צבאותי. כמו שהמלאכים הם צבא ה' בשמים כן ישראל צבא ה' בארץ: (ז) ומשה בן שמונים שנה. כתב ר' אברהם הזכיר שנות משה ולא מצינו בכל המקרא נביאים שהזכירם הכתוב שנתנבאו בזקנותם רק אלה כי מעלתם גדולה מכל הנביאים ולהם לבדם הי' השם מדבר בעמוד הענן: (יא) בלהטיהם. מעשה כשפים. פי' הרמב"ן מגזרת אש לוהט והענין שהם נעשים ע"י להטים פי' מלאכי אש מלהטת באדם שלא ידע ותבער בו והמלאכים השוכנים באויר בגלגלי היסודות קורין אותם שדים אבל בלטיהם מעשה שדים מלשון ותבא בלט כי השדים באים בלט כי הם בעלי גופות מאויר שאינו נרגש: (טו) לך אל פרעה בבקר. פירש"י שהלך למים לעשות צרכיו שעושה עצמו אלוה ומקשים שיותר הי' יכול להסתיר הדבר בביתו. ולפי הפשט הי' יוצא בבוקר לטייל בנהר לקבל האויר. וי"מ הנה יוצא המימה ותוכל לדבר עמו כי בביתו הי' סגור בחדרו ולא יניחך השוער ליכנס לו: (טז) והנה לא שמעת עד כה. פי' עד שאני מתחיל להכותך: (יז) כה אמר ה' וגו' הנה אנכי מכה במטה אשר בידי. כתב רבינו אברהם כי המקרא קצר הוא וחסר מלת שלוחו וכך הי' ראוי לומר הנה אנכי שלוחו מכה ואמר במטה אשר בידי אע"פ שביד אהרן הי' כי שניהם שוים ומשתתפים באות. ונ"ל שאינו קשה כי אהרן המדבר ומליץ הדברים לפרעה: (כ) וירם במטה. כתב הרמב"ן שהרים במטה ונטה ידו על ארץ מצרים כנגד כל הרוחות כדכתיב בצואה קח את מטך ונטה את ידך ואחר כך הכה את המים אשר ביאור לעיני פרעה. ור' אברהם כתב גם כן הזכיר מכת היאור ולא חשש להזכיר נטיית ידו על ארץ מצרים שאין אנו צריכין לכל זה כי הרמת יד האמורה בעשיי' הוא נטיית יד האמורה בצואה: (כב) ויעשו כן חרטומי מצרים. מהיכן לקחו המים מאותן שחפרו סביבות היאור או מהמים שביד ישראל. וי"מ שמימי היאור מיד חזרו לקדמותם ומהם לקחו החרטומים ועל כן לא שת לבו גם לזאת כי חזר מיד ולכן לא קראו להחזיר המים: (כג) ולא שת לבו גם לזאת. פירש"י שנהפך המטה וגם לזה של דם. והרמב"ן פי' גם לזאת אע"פ שהיא מכה והיה לו לירא פן תהיה בו יד ה': (כד) לא יכלו לשתות ממימי היאור. כשנבאש מן הדגה שמתה בעוד שהיו המים דם. ולא נראה דהא כתיב וימלא שבעת ימים אחרי הכות ה' את היאור אם לא שנפרש ששבעת ימים לא יכלו לשתות המים מפני שנבאש: (כה) וימלא שבעת ימים. פי' פסוק זה יקשור עם שלמעלה הימנו וימלא בזה שבעת ימים שחפרו מצרים סביבות היאור ולא יכלו לשתות ממימי היאור עד מלאת ז' ימים אחר ההכאה. כתב ר' אברהם רבים אומרים כי המים ביד המצרי אדומים ונתלבנו ביד ישראל ואם כן למה לא נכתב זה הפלא בתורה ולפי דעתי כי מכת הדם והצפרדע וכנים היתה כוללת המצרים והעברים כי אחרי הכתוב נרדוף כי אלו הג' מעט הזיקו רק מכת הערוב שהיתה קשה הפריש השם בין המצרים ובין העברים וכהה מכת הדבר והברד בעבור מקניהם ולא בשחין ולא בארבה כי הם יוצאים ממצרים וכאשר חפרו מצרים כן חפרו העברים. והפלגתו על דברי חכמים ורודפו אחרי הפשט הביאו לזה הדעת כי חלילה להכות את ישראל כי אין מעצור לה' להושיע אשר ירצה ולהכות אשר ירצה:

ח (א) **אמור אל אהרן נטה ידך.** לפי שאמר למעלה בזרוע נטויה לכך ברוב המכות אמר נטה ידך. כתב ר' אברהם אמר לו נטה ידך על ד' רוחות השמים ויעלו הצפרדעים מהנהרות והיאורות והאגמים ולא מכל מקוה המים: (ג) ויעשו כן החרטומים. שהוציאו צפרדעים ממים מעטים ולא יכלו להסירם על כן קרא פרעה למשה ולאהרן כי ראה שהחרטומים הוסיפו במכה ולא יכלו להסירה: (ה) למתי אעתיר לך. פירש"י שאתפלל מיד שיסורו לזמן שתקבע. וכתב הרמב"ן על דרך הפשט בשעת תפלתו היו סרות כדכתיב ויצעק אל ה' ויעש ה' כדבר משה ולא אמר ויעש ממחרת ואין למ"ד ראי' לפירש"י אלא התפלה ועצרת המכה היו בזמן אחד כי רבים ככה. ואמר: להכרית הצפרדעים. פי' שימותו כמו ונכרתה הנפש ההוא כדי שיבאש הארץ ואל ימצאו הנחה ופרעה הי' סבו' שמא היום או מחר ישרצו אחרי' או ישארו ביאור ועל כן אמר משה להכרית הצפרדעים ממך ומבתיך רק ביאור תשארנה אע"פ שישארו ביאור

אל תירא לא ישובו עוד וכן אמר וסרו הצפרדעים שיסורו ולא תיר' שיחזרו והכל להודיעו שהיא מכה מאת ה' בעבור ישראל: (ו) ויאמר למחר. מקשים למה לא אמר מיד ומתרצים כי פרעה חשב אולי היתה המכה במערכת הכוכבים והגיע זמנה לסור מזה וזה הי' יודע משה והי' סבור שמסתמא יבקש פרעה מיד ועל כן האריך ואמר למחר. וכתב הרמב"ן בעבור שאמר משה למתי אעתיר לך חשב פרעה שיבקש זמן גדול ועל כן נתן לו זמן קצר ואמר למחר והשיבו משה כדבריך. וי"מ למחר פי' ואולי שיהי' למחר כי ירא אני שלא תוכל להוציאם. וי"מ דלמתי קאי אואשלחה את העם דלעיל מיני' שאמר פרעה ואשלחה את העם. ואמר לו משה למתי תשלח ואני מיד אעתיר לך אבל אתה מתי תשלח ויאמר למחר ואתה התפלל מיד והטעם מורה קצת על זה שיש פסיק בין מתי ובין אעתיר: (ח) ויצעק משה. לפי שאמר התפאר עלי ותלה הגדולה בו הוצרך להתאמץ בתפלה; על דבר הצפרדעים. רמז למה שאמרו רבותינו שהיו מקרקרים בגופן: (ט) וימותו הצפרדעים. והא דכתיב לעיל וסרו הצפרדעים פי' וסרו מכת הצפרדעים אבל מתו ונשארו הנבלות: מן הבתים ומן החצרות ומן השדות. ולא מן התנורים שאותם לא מתו על שמסרו עצמם על קידוש השם ולא מן היאור שלא להכרית המין: (יב) ויאמר ה' אל משה אמור אל אהרן נטה. ולא התרה בו תחלה כמו בראשונות וכן לא התרו בו בשחין ובחשך לפי שהן שלישיות וזהו שאמרו מי שלקה ושנה מכניסין אותו לכיפה. והרמב"ן כתב שלא התרה בו אלא באותם שיש בהם מית' לאד' כמו דם שימותו בצמא וצפרדע שהיו משחיתי' בהם כדכתיב צפרדע ותשחיתם וכן הערוב שהיה הורג בהם ודבר הי' ראוי למות בו אלא משום דכתיב ואולם בעבור זאת העמדתיך וברד וארבה שימותו ברעב אבל כנים ושחין וחושך לא הי' בהן אלא היזק לגוף לא התרה בהן וכתב במקצתן השכם בבוקר לפי שפשט הוא עת צאת המלכים להשתעשע ויצאו עמו רבים מעבדיו וציוה הקב"ה שילך שם לעיני הכל ואמר בדם שהיא הראשונה ונצבת לקראתו פי' שיתיצב כנגדו ביד רמה ולא יפחד ממנו וכן בערוב כתיב השכם בבוקר והתיצב לפני פרעה (ובברד השכם בבקר והתיצב לפני פרעה. כצ"ל) והוא ג"כ בצאתו המימה כי הערוב והברד אשר בהם מיתה והעונש לבני האדם רצה הקב"ה שיהי' לעיני כל העם כי בצאת המלך המימה יצאו מרבית העם עמו ויתרה בו לעיניהם אולי יצעקו אל אדוניהם לשוב מדרכו הרעה ואם לא יעשו כן יהיו חייבים ליענש אבל בשאר המכות די בהם בהתראת המלך וע"כ אמר בהם בא אל פרעה שיבא אל היכלו ועוד מפני שבאלו הג' התחיל ההתראות רצה שיתר' בו בפני כל ומכאן ואילך די שיתרה בו בפני עצמו ולא אמר בכנים ובשחין שיבא אל היכלו בעבור שהוצרך (אהרן להכות העפר ומשה. כצ"ל) משה לזרוק את פיח הכבשן השמימה ואיפשר שעש' שתים אלה בפני פרעה בהיותו בחצר המלך או כיוצא בו. וסימנם דצ"ך. עד"ש. באח"ב. ובמדרש יש שהיו חקוקים על המטה בזה הסדר כי (ערוב היה בהתראה ובהשכמה דבר. כצ"ל) הי' בהתראה ולא בהשכמה שחין לא זה ולא זה ברד בהתראה ובהשכמה ארבה בהתראה ולא בהשכמה חשך לא זה ולא זה ודם צפרדע וכנים על ידי אהרן לבדו שלא היה ראוי לעפר ולטיט ללקות על ידי משה לפי שהגינו עליו. ור' אברהם כתב ג' הראשונים שהיו בשפלים כמו העפר והמים היה על ידי אהרן והמכות שהיו בעליונים היו על ידי משה כמו שמעלתו גדולה ממעלת אהרן והם מכת הברד והארבה שבאים ברוח וכן החשך שהוא באויר. וג' על ידי הקב"ה והם ערוב ודבר ומכת בכורות. ואחת בלא מטה על ידי משה ואהרן היה לו בה קצת שיתוף והיא מכת שחין. וג' של אהרן שהם דם צפרדעים כנים. וכן ג' שעל ידי משה שהם ברד וארבה וחושך נעשו על ידי המטה והאחרים נעשו בלא מטה. כתב רב סעדי' גאון כי המכות היו מד' יסודות ג' משרש העפר והם שחין שבא מפיח הכבשן וכנים וערוב. וג' משרש המים והם דם צפרדע וברד. וג' מהאויר והם דבר כמו שכתוב מדבר באופל יהלוך וארבה שהרוח נשאו שנאמר הבקר הי' ורוח הקדים נשא את הארבה וחשך כי האויר חשך ואחת משרש האש והוא מכת בכורות ובה שלשתם כי פרידת הנשמה מהגוף מחום תולדות האש שמבריח הנשמה. ואותם שנעשו על ידי המטה כתיב בהם שינוי בין זו לזו ובין צואה לעשי' בדם שנאמר בצואה קח את מטך ונטה את ידך ובעשיי' נאמר וירם במטה ולא הזכיר נטיית יד. ובצפרדע נטה את ידך במטה ובעשי' ויט אהרן את ידו ולא הזכיר במטהו. ובכנים נטה את מטך ובעשיי' ויט את ידו במטהו הוסיף נטיית יד. ובברד נטה את ידך ובעשיי' ויט משה את מטהו. וכן בארבה נטה את ידך ובעשי' ויט משה את מטהו. ובחשך נטה את ידך וכן בעשיי' ויט משה את ידו. וי"מ דבכלם הי' נטיית יד במט' כמו שמפורש בדם שהיא הראשונה ובאחרים לא חשש לפרש פעמים הזכיר נטיית המטה ופעמים הזכיר נטיית היד בין בצואה בין בעשיי' אבל לעולם נצטוו בכלם בנטיית יד ובמטה וכן עשו: (יג) ויעשו כן. אע"פ שלא עשה המעשה אלא אהרן אמר ויעשו על האמירה שאמר לאהרן שיכה במטה והוא הכה: (יד) ויעשו כן הרטומי מצרים. פי' שהכו בעפר ואמרו השבעות השדים להוציא הכנים. אי נמי ויעשו כן לאו אהכאה קאי שהכו עפר הארץ אלא שעשו דברי' הידועי' להם להוציא הכנים כאשר עשו בשאר פעמים שיוכלו להוציאם ולא יכולו להוציא בזה הפעם שלא הצליחו במעשיהם. וי"מ שלא רצו להרבות הכנים כי אמרו מה תועלת יש שנרבה במכות כאשר עשינו בדם ובצפרדעים אלא ויעשו כן החרטומים להוציא את הכנים פי' כמו שאהרן הביא כנים כן עשו הם בלהטיהם להוציאם כי אמרו בזה נראה אם הוא על ידי כשפים נוכל להסירו ולא יכולו להסירו ובזה ידעו כי הוא אצבע אלהים: ולא יכולו. כמו שאמרו רבותינו אין השד שולט על ברי' פחותה מכשעורה. וי"מ לפי שהכנים היו בעובי על הארץ כמו שיש במדרש והמכשפים כיון שלא עמדו על הארץ אלא באויר לא הי' להם כח בכשפים שלהם: ותהי הכנם באדם ובבהמה. לומר שהיתה גם בחרטומים: (טו) ויאמרו החרטומים אל פרעה אצבע אלהים הוא. כתב ר' אברהם בשביל שעשו כמעשה אהרן בתנין ודם וצפרדע ולא יכלו עתה לעשות אמרו לפרע' שלא באה המכה על ידי אהרן בעבור ישראל רק מכת אלהים היא כפי מערכת הכוכבים כי פרעה לא כיחש הבורא רק השם שהזכיר לו משה והביא ראי' שלא אמרו אצבע ה' אלהים שהוא אלקי ישראל כאשר אמר פרעה במכת הצפרדעים העתירו אל ה' ועוד הביא ראיי' כי משה לפרעה דבר מכת היאור ולא הזכיר לו תחלה מכת הכנים. וכתב הרמב"ן כי אין דבריו נכונים כי המקרה אינו נקרא אצבע אלהים רק המכה אשר באה מאתו בעונש היא נקראת יד ואצבע כדכתיב לא ידו נגעה בנו וירא ישראל את היד הגדולה ומה שלא אמרו ה' כי פרעה ועבדיו לא יזכירו השם המיוחד רק בדברם עם משה בעבור שהוא מזכירנו להם ומה שאמר שלא הודיעו מכת הכנים ודאי לפני פרעה הכה אהרן לעפר הארץ כאשר זרק משה פיח הכבשן לפניו אלא שלא התרה בו תחלה אבל הענין כפשטי' בעבור שהזכירו החרטומים שהיתה מכה מאת השם הודו במעשה אהרן ועל כן לא קראו להם מכאן ואילך כי לא עמדו אחרי כן החרטומים לפני משה במכת הערוב ולא בשאר המכות אע"פ שהתרה בהם תחלה וכדי למעט הענין אמרו אצבע אלהים ולא אמרו יד ה'. ומה שכתוב במכת שחין ולא יכלו לעמוד לפני משה לא שבאו לעמוד לפניו לעשות שחין אלא בשביל שאמר ויחזק ה' את לב פרעה הזכיר תחלה שלא היה אדם יכול לעמוד לפניו

שיחזק לבו ולכך נרפה לבו אלא שה' חזקו: (יז) וגם האדמה אשר הם עליה. לרבות המקומות שאין שם בתים: (יח) והפליתי ביום ההוא. ודאי כל המכות לא היו נוגעות לישראל אלא בשביל שהערוב הי' משלחת חיות רעות והי' מן הראוי שיתפשטו בכל הארץ אמר והפליתי וכן בדבר אמר כן לפי שדרך להתפשט בכל המקום ואמר והפליתי את ארץ גושן כולה כי רובה של ישראל הדרים בה: כי אני ה' בקרב הארץ. כתב ר' אברהם דרך מנהג המלכים לעמוד באמצע מלכותם להיותן קרוב אל הקצוות כאשר ברא השם לב האדם שהוא מלך על כל הגוף באמצע הגוף: (יט) ושמתי פדות בין עמי ובין עמך. שאף בכל ארץ מצרים אם ימצאו החיות איש עברי לא יזיקוהו כאשר יזיקו המצריים: (כב) כי תועבת מצרים. י"מ כי משה כתב כן לגנות ע"ז אבל הוא אמר לפרעה אלהי מצרים ואמר כן על צורת טלה שהיו עובדים לו: (כד) העתירו בעדי. כתב ר' אברהם כי מלת העתירו בעדי היתה ראוי' להקדים כי אמר העתירו בעדי ותסור המכה ואז אשלח אתכם לזבוח במדבר רק על תנאי שלא תרחיקו ללכת יותר מדרך ג' ימים: (כה) וסר הערוב מפרעה מעבדיו ומעמו מחר. לפי שבמכת הצפרדעים שאל פרעה מחר לפיכך אמר משה גם בזה יתפלל שיסור מחר ולא מתו כאשר מתו הצפרדעים כמו שאמרו חז"ל שלא יהנו מעורן. ולפי הפשט השרצים ששרץ היאור רבוי הצפרדעים כדי להכותם בהם וכשנסתלקה המכה הוצרך להמיתם אבל הערוב שלא ברא חדשה אלא שנשתלחו ממקומם כשסרה לא המיתם אלא השיבם למקומם:

ט (ג) הנה יד ה' הויה. דרשו רבותינו שעל הים לקו נ' מכות דכתיב וירא ישראל את היד הגדולה באצבע לקו י' מכות הרי על הים לקו נ' מכות ואע"פ שבמכת כנים לבד כתיב אצבע אלהים היא הכי פי' עד עתה היינו סבורים שכל י' המכות היו ע"י כשפים ועתה אנו רואים כי אצבע אלהים היא ואע"ג דבדבר כתיב יד י"מ משום שהוא רמז לה' מינים הכתובים בפרשה בסוסים בחמורים בגמלים בבקר ובצאן וחשיב כמו ה' מכות. וק' לא הי' לו לכתוב בו יד שהיד רומזת לנ' מכות ונ"ל כשאומר יד או אצבע סתם רומז להרבה מכות אבל הכא כיון שמפורש הנה יד ה' הויה במקנך אין לדורשו אלא על מה שמפרש ולא יותר: במקנך אשר בשדה. פירש"י שלא גזרה גזירה אלא על אותן שבשדות. ורוצה לומר שכל אותן שבשדות מתו והמתים אח"כ בברד היו מאותן שהיו בבית בשעת הדבר. והרמב"ן כתב שדיבר הכתוב בהוה וגם אותן שבבית מתו כדכתיב וימת כל מקנה מצרים ואומר כל אע"פ שלא מתו אלא הרוב כי רובו ככולו. וי"מ וימת כל מקנה מצרים כלומר כל המת הי' ממקנה מצרים כי ממקנה ישראל לא מת אחד ובעבור שהי' תועבת מצרים כל רועה צאן הרחיקו המקנה מהם לגבול ארץ גושן ומתערב המקנ' עם מקנה ישראל ואעפ"כ לא מת ממקנה ישראל עד אחד. אי נמי בשביל שהדבר משינוי האויר וראוי שיתפשט בכל פלך רק שהשם עשה עמהם להפליא: (ח) ויאמר ה' אל משה ואל אהרן קחו לכם מלא חפניכם פיח הכבשן. כתב ר' אברהם לא הזכיר במראה הזאת לשלח את העם כי לא עמדה הרבה: (ט) והי' לאבק. לדברי רבותינו הי' הפיח אבק מתפשט בכל ארץ מצרים והיה זה האבק בכל מקום שיורד על האדם והבהמה שחין אבעבועות כי הי' חם שורף ואולי הי' הרוח מכניסו בכל מקום גם בבתים ואין מציל וכן ירד פעמים רבות בימי הבצרות כמות אבק ברדת הטל. ויתכן עוד לומר על דרך הפשט יהי' לאבק שיהי' האבק אשר יעשה מן הפיח במקומו נותן שחין על כל מצרים שהלקה את האויר לעשות כן וגזירת עליון הוא: (יא) ולא יכלו החרטומים לעמוד. כי בושו ונכלמו לראות במון ונסגרו בחדריהם: (יב) ויחזק ה'. יתכן כי במכות הראשונות הי' החרטומים מחזקים לבו להתפאר בחכמתם ועתה אינם באים לפניו ואין מי שיחזק לבו לכן כתיב ויחזק ה' את לבו. כתב ר' אברהם לא ביקש פרעה שיעתירו בשבילו שלא עמדה המכה ואין ללמוד ממכה דראשונה שעמדה ז' ימים שכך עמדה כל מכה ומכה כי אחר הפסוק נרדוף ונדע כי מכת הדבר היתה שעה אחת והנה מכת החשך היתה ג' ימים על כן אין לנו דרך לידע באיזה חודש בשנה התחילו המכות רק אם הוא קבלה ביד חכמינו הקדושים קבלנו ושמענו: (יג) השכם בבקר. כתב ר' אברהם לא הזכיר במקום הזה הנה יוצא המימה ואולי הי' צורך אחר: (יד) את כל מגפותי. קורא הברד מגפותי לפי שהי' משותף במכות רבות קולות ומטר וברד ואש ולא הי' בכל המכות שפחד פרעה מהם כמו זאת שאמר ה' הצדיק: (יז) עודך מסתולל בעמי. פי' ר' אברהם משתבח מלשון סלסלה ותרוממך והוא כפול כי הוא מגזרת סולו לרוכב בערבות. וי"מ כי פירושו מתחזק מגזרת מסילות לבית ה' ובמקו' אחר כתיב מסעוד לבית ה': (יח) אשר לא היה כמוהו במצרים. משמע דוקא במצרים אבל יש מקומות אחרות שירד עליהם כן כענין שנאמר וה' המטיר עליהם אבנים גדולות מן השמים אבל בארץ מצרים שאין הגשמים יורדים ולא ברד היה תימא בעיניהם גדול: למן היום הוסדה ועד עתה. לאו למימר דטרם הוסדה העיר הי' בה אלא פי' שלא ראו כן אבותיהם: (יט) ועתה שלח העז. כל אלה דברי השם למשה וידוע שמשה אמר לפרעה כל דבר השם ולא הוצרך להאריך אלא אמר הירא את דבר ה' שאמר להם משה. ולפירש"י שלא הי' הדבר אלא במקנה שבשדה א"כ למה לא הזהירם תחלה שיכניסום לבתים כמו שעשה בברד. וי"ל לפי שאלו הכניסום לא הי' מועיל הדבר מה להכותם אבל בברד הי' מכה באילנות ובעשב האדמה שעליהם היתה עיקר הגזירה לכך הזהירם להציל הבהמות: (כג) ויט משה את מטהו על השמים. פי' ר' אברהם הוא האויר וכמוהו על פני רקיע השמים: ותהלך אש ארצה. הפך מתולדותה שתולדתה לעלות למעלה: (כו) רק בארץ גושן אשר שם בני ישראל לא היה ברד. בעבור שנטה ידו על השמים והוריד ברד ראוי הי' שירד גם על ארץ גושן שאוירה מארץ מצרים ועל כן פי' הכתוב שניצל ארץ גושן בעבור ישראל: (כז) ה' הצדיק. שמדת בשר ודם הבא להכות לחבירו לא יזהירנו קודם והקב"ה הזהירנו לאמר שלח העז: ואני ועמי הרשעים. שלא השגחנו לאזהרתו: (כט) כצאתי את העיר אפרוש. כתב הרמב"ן על דרך הפשט הי' משה מתפלל בביתו ורק בפעם הזאת רצה להיות כפיו פרושות אל השמים ויחדלו הקולות והברד מיד ולא יתכן לעשות כן בעיר. ורבותינו דרשו שלא הי' מתפלל לפי שהי' מלאה גילולים יתכן לפרש לפי שפרעה ביקש ממנו שיתפלל מיד הוצרך לפרש לו כי אי אפשר לו להתפלל בעיר. וי"מ כלאתי את העיר כלאתי מאתך ללכת אל העיר: (ל) ואתה ועבדיך ידעתי כי טרם תיראון. פי' רבינו סעדי' שהוא דבק לפסוק שלאחריו והפשתה והשעורה נוכתה פי' שהודיעו כי טרם התבואה הפשתה והשעורה נכתה ובזה אין תקנה אבל מכאן ואילך אל תירא כי לא ישחית הברד. ור' אברהם פי' שהוא חסר מלת זה פי' טרם זה שאפרוש כפיו תיראון כלומר עד שלא תסור המכה ומשתסור תחזרו למרדכם ועל כן כתיב אחריו ויכבד לבו הוא ועבדיו ואין כן במקום אחר. והרמב"ן אמר אין צריכין לחסר הפסוק אלא יש לפרשו על המכות שאמר לו ידעתי מהם כי לעולם טרם תסור המכה אתם יראים ומשתסור תשובו ותמרדו: (לא) והפשתה והשעורה נוכתה. כתב הרמב"ן איני יודע למה נכנסו ב' הפסוקים אל המקום הזה טרם השלים משה תפלתו ולפי' ה"ר סעדי' נראה שהם מדברי משה אבל הוא הקשה על פירושו כי הברד

הכה כל עשב ולא נמלטו החטה והכוסמת אלא בשביל שהן אפילות ולא נמחו או מפני קטנותן לא נפסדו כי עוד תצמחנה ואח"כ אפי' ירד עליהם הברד ימים רבים לא יזיק ואין צורך להודיע מה נפסד ומה לא נפסד כי בסור הברד יראה וכתב ועל דעתי כי הם דברי משה אל פרעה ידעתי כי טרם סור המכות תיראו ואחרי כן תשובו לאולתכם אבל הפשתה והשעורה נוכתה והחטה והכוסמת שהיא לכל חייתכם לא נכו במכה הזאת אבל הם ביד האלהים לאבדם מכם אם תשובו ותחטאו לפניו ורמז להם מה שנאמר אחרי כן ואכל את יתר הפליטה: (לב) כי אפילות הנה. פירש"י פלאי פלאות נעשו בהן וק' והלא מפורש שמה שלקו פשתה ושעורה בשביל שהיו אביב וגבעול הא לאו הכי לא נכו הרי שכל העשבים והירקות לא נכו. ואפשר אע"פ שלא הכוס הברד לקו בשדפון וירקון וזהו הפלא שאלו לא לקו כלל. יש מקשים לפי שאמרו שכל מכה היתה משמשת חדש רביע החדש היתה המכה וג' רביעים היה מתרה בהם א"כ כשתמנה למפרע מניסן שאז יצאו שהי' בו מכת בכורות תמצא שמכת הברד היתה בטבת והאיך היתה השעורה בטבת והא אפילו ארץ ישראל שהיתה ממהרת לבשל פירותי' בטורח היו מוצאים בה שעורים בפסח לצורך העומר לכך מפרשים שכל המכות נעשו בי' שבועות ויצוא מכת הברד באדר ואפשר שבמצרים מפני שהית' שותה מים ממימי נילוס ולא היתה חסרה מים מעולם והי' בה חום היתה ממהרת לבשל פירות' יותר: (לד) וירא פרעה כי חדל המטר והברד והקולות. ובפסוק שלפניו כתיב בהפך ויחדלו הקולות והברד ומטר לא נתך ארצה לפי שמשה בקול תפלתו חדלו הקולות ובפרוש כפיו חדל הברד והמטר אבל פרעה ראה תחלה הפסק המטר והברד ואחר כך ידע בקולות: ויוסף לחטוא. אע"פ שאמר חטאתי הוסיף עתה לחטוא: ויכבד לבו. אע"פ שפחד בזו המכה יותר מבראשונות אעפ"כ חזק לבו: הוא ועבדיו. הזכיר עבדיו לפי שמקובלים היו שי' מכות ילקו על ידי משה וברד הי' מכה שביעית והי' בה ד' מכות. ברד. ואש. וקולות. ומטר והיו סבורים שבהם נשלמו עשר מכות ולכך הכבידו הם לבם ועל כן כשהתרה משה אחרי כן במכת ארבה אמרו עד מתי יהי' זה לנו למוקש שהיינו סבורים שכבר נשלמו י' מכות ועדיין הוא מתרה באחרות א"כ אין לדבר סוף על כן פחדו ואמרו שלח את האנשים. אי נמי לפי שאמר משה אתה ועבדיך ידעתי כי טרם תיראון בא לומר כי כן הי' כדבר משה כי הוא ועבדיו הכבידו לבם:

פרשת בא

י (א) בא אל פרעה כי אני הכבדתי את לבו. הודיעו הקב"ה שאף על פי שכבר רך לבו והתודה על עונו אני הכבדתי את לבו: למען שיתי. למען שאשית אותותי אלה בקרבו וידעו את גבורתי ולא שאעניהם יותר מפני הכובד הזה: (ב) ולמען תספר. דבר למשה בשביל כל ישראל פי' תספר אתה וכל ישראל והזכיר כובד לב עבדיו בשביל שכתוב למעלה ויכבד לבו הוא ועבדיו ובזה המעמד הודיע הקב"ה למשה מכת הארבה ושיתרה בה לפרעה כי למה אמר לו בא אל פרעה אם לא שיאמר לו כלום ולא סיפר הכתוב אלא דברי משה לפרעה וקיצר בדיבור השם למשה וכן דרך המקראות פעמים מקצר בזה ופעמים בזה. ובמדרש אלה שמות רבה דורש שהודיעו ברמז מדכתיב למען תספר באזני בנך ובן בנך זאת מכת הארבה כמה דתימא עלי' לבניכם ספרו ובניהם לבניהם: (ג) ויבא משה ואהרן. כתב ר' אברהם ידוע כי בכל המכות בא אהרן עם משה כי הוא המליץ אבל הזכיר עתה משה ואהרן בעבור שליוה פרעה להשיב את שניהם וגירשם באחרונה מה שלא עשה כן בכל המכות: (ד) הנני מביא מחר. כתב הרמב"ן י"מ שימים רבים הי' בין מכת ברד למכת ארבה מדכתיב כל עשב הצומח לכם ועל דעתי לא הי' ביניהם רק ימים מועטים כי משפט המצרים לא הי' אלא י"ב חודש וכן כתיב הפליטה הנשארת לכם מן הברד תצמח באותה שנה. עצמה הי' אלא הברד הי' בחדש אדר ולא קודם לכן כי הי' השעורה אביב והחטה אפילה ולא הזיק הברד כי אם יכנה תחזור ותצמח ועדיין לא פרחה הגפן ולא הנצו האילנות ולכן אמר הכתוב ואת כל עשב השדה שבר כי שבר הענפים שלא מצא בהם פירות ואחרי כן בחודש ימים בניסן צמחה החטה והכוסמת והיא הפליטה הנשארת להם מן הברד והאילנות הוציאו פרח ועל כן אמר הצומח לכם מן הברד שבא הארבה ואכל הפרחים ובחדש הזה נגאלו: (ו) ויפן ויצא מעם פרעה. י"מ שפנה אל המלך ויצא דרך אחורנית. וי"מ ויפן חוזר אל פרעה פי' ויפן פרעה וירא והנה משה יוצא בכעס בלא רשותו. וטעם יציאת משה עתה כמו שפחדו בברד כן יפחדו עתה בארבה שלא ימותו ברעב ויצא כדי שיתיעצו יחד. וכתב הרמב"ן והנכון כי כן הי' עושה בכל פעם בבואו לפני פרעה שמתרה בו ויוצא מלפניו אלא שהוצרך להזכירו כאן בעבור ויושב את משה ואת אהרן: (ז) ויצא וגו' ויאמרו עבדי פרעה אליו. אבל לפני משה לא רצו להראות שהיו מפחדים ממנו: (ח) מי ומי ההולכים. כיון שאתם אומרים לילך כדי לזבוח ולא ילכו אלא ראשי העם והזקנים שדרכן לזבוח ומשה השיב כי חג ה' לנו וצריך שנלך כולנו: (י) ראו כי רעה נגד פניכם. הרעה שאתם רוצים לעשות דהיינו שאתם רוצים לברוח היא נגד פניכם ומעידה בכם כיון שאתם מבקשים לילך עם טפכם. אי נמי הרעה שאתם מבקשים לעשות היא תשוב על פניכם שלא תצאו מכאן ואפרע מדה כנגד מדה. אי נמי ראו כי רעה נגד פניכם וקרובה לבא אליכם מאתי ואגמול אתכם רעה בראותי כי אתם מבקשים לברוח: (יג) ורוח הקדים נשא את הארבה. לפי שהיא חמה כדכתיב וימן ה' רוח קדים חרישית ותך על ראש יונה ודרך הארבה לבא בעת החום כדכתיב בנבואת נחום מנזריך כארבה וטפסריך כגוב גובי החונים בגדרות ביום קרה שמש זרחה ונודד והראה הקב"ה שתסיר המכה הביא רוח ים שהיא קרה: (יד) ואחריו לא יהיה כן. ואותו של יואל שכתוב בו וכמוהו לא נהי' פירש"י שאותן היו של מינים הרבה ושל משה ממין אחד. והקשה הרמב"ן דהא כתיב ויתן לחסיל יבולם ויגיעם לארבה וכתוב אחר אמר ויבא ארבה וילק ואין מספר. ואולי רוצה לומר שהי' הארבה של משה גדול משל יואל ושאר המינים של יואל גדולים משל משה ואלה דברים בטלים הם אלא בכל גבול מצרים נמשך אלפניו וכו' ולאחריו לא יהי' כן שם אבל במקומות אחרים אפשר שיהי'. וכתב ר' אברהם (ר"ח. כנ"ל) בפירושו שמעת תפלת משה ואילך אין ארבה מפסיד בכל גבול מצרים והוא דבר ידוע. ויתכן בפשט הכתוב בשביל שמכת ארבה רגילה לבא הרבה פעמים ועוד שאותו של פרעה הי' בדרך מקרה שרוח הקדים נשאו ועל כן אמר כי הי' גדול מאוד מכל אשר נהי' במקרה העולם כי לפניו ולאחריו איננו בא כמוהו במקרה ובגדלו ידעו כי מכת אלהים היא כי אין דרך לבא במקרה כך וגם אותו של יואל מכת אלהים. וי"מ אותו של יואל זה אחר זה כדכתיב יתר הגזם אכל הארבה ויתר הארבה אכל הילק ושל משה הי' כולו ביחד: (טז) חטאתי לה' אלהיכם ולכם. על שביזה אותם וגירשם אמר חטאתי לכם וביקש מהם שימחלו לו: (יז) שא נא חטאתי. דבר לשון יחיד למשה כי הוא הגדול ואלהים לפרעה ואמר העתירו לשניהם דרך מוסר אע"פ שהי' יודע שמשה הוא המעתיר כדכתיב למתי אעתיר לך והעתרתי אל ה': (יט) לא נשאר ארבה אחד. ולא נותו כמו הצפרדעים כדפרישית לעיל שלא נבראו עתה בורי' חדשה אלא רוח הקדים

נשאם ממקומם ובסוף המכה חזרו מה שאין כן בצפרדעים: (כא) וימש חושך. מלשון ימושני אבי. עב עד שהיו ממששין אותו בידים כי לא היה חושך מאפיסת אור השמש אלא שירד עליהם אויר עב שהי' בו ממש והי' מכבה כל נר ואש שהיו להם על כן לא ראו איש את אחיו שלא היו יכולין להשתמש לא לאור הנר ולא לאור האבוקה: (כד) צאנכם ובקרכם יוצג. כי חשב אנשי מקנה הם ולא יניחו כל ממונם ויברחו ואם יברחו ישאר לנו עושר גדול כי רוב עשרם הי' במקנה: (כה) גם אתה תתן בידינו זבחים ועולות. לא אמר על דעת שירצה לקחת ממש זבח או עולה כי זבח רשעים תועבה אלא אינו אלא חיזוק כי כל כך תכבד עליו יד ה' עד כי ירצה ליתן זבחים ועולות וכל אשר יש לו כופר בעד נפשו: (כט) לא אוסיף עוד ראות פניך. שלא ראהו אח"כ ומה שאמר ויקרא פרעה למשה ולאהרן אפשר שלא ראהו אלא הלך עד פתח ביתם וצעק בחושך קומו צאו. אי נמי לא אוסיף עוד ראות פניך בהיכלך שתבא אליך אלא אתה תבוא אלי:

יא (א) עוד נגע אחד אביא על פרעה. בעמדו לפני פרעה נאמר לו זה. ור' אברהם כתב שבמדין נאמר לו הנה אנכי הורג את בנך בכורך ופי' ויאמר וכבר נאמר לו. וגם בכאן קיצר הכתוב בספור כי השם אמר לו נגע אחד אביא והודיעו הנגע ואמר לו בחצות הלילה אני יוצא בתוך מצרים אלא שלא רצה להאריך וסמך על מה שאמר משה לפרעה כה אמר ה' כחצות הלילה אני יוצא: (ב) כלי כסף וכלי זהב. תימא למה לא אמר שמלות והרי בפרשה של מעלה הזכיר גם שמלות וכן בעשיי' הזכיר שמלות. וי"מ הטעם לפי שהי' קשה בעיניהם ליקח שמלות מפני כובד המשא אמר הקב"ה איני מבקש מהם אלא כלי כסף וזהב והם אמרו נקיים כל דבריו ונקח גם שמלות: (ג) ויתן ה' את חן העם בעיני מצרים. אע"פ שלקו בשבילם לא הוסיפו בהם שנאה אלא אדרבא אהבום ואמרו שהם הרשעים ועושים להם חמס וראוי הוא שיחונן אותם המצרים אבל אין לפרש ויתן ה' את חן העם על השאלה שעתה בשעת הבטחה לא הי' לו לומר ויתן אלא ואני אתן את חן העם ולמטה בשעת המעשה אומר וה' נתן את חן העם: גם האיש משה. המביא עליהם המכות: גדול מאוד בעיני עבדי פרעה. אנשי ריבו: ובעיני העם. ישראל אחרי שאמרו ירא ה' וישפוט ולא שמעו אל משה חזרו לגדלו. וי"מ בעיני העם עם מצרים ולא אמר בעיני פרעה ובעיני עבדיו כי השם אימץ לבו ודבר כנגדו שלא כהוגן כדי שיצטרך לבוא ולבקש מלפניו על נפשו שימחול לו והכל כדי להרבות גדולה למשה. ור' אברהם כתב ויתן ה' את חן העם על השאלה שהשאילום וגם האיש משה גדול מאוד ובשביל כבודו השאילום: (ד) כחצות הלילה. פירש"י ולא אמר בחצות שלא יטעו איצטגניני פרעה. ור' אברהם כתב יש מדקדקים שאומרים כחצות שם הפועל ופי' כאשר יהי' חצי הליל' בשוה וכאלו אמר בחצי הליל' ולפי דעתי אין צריך לכל זה כי פי' כחצות הליל' בעבור חצות הליל' הראשון והכה כל בכור בחצי הליל' הנשאר. כתב הרמב"ן שאמר לו כחצות הליל' ולא פי' לו איזה לילה כי הדבור הזה והאמירה אל פרעה קודם ראש חודש ניסן הי' ולא ידעו באיזה ליל' תהי' המכה ובפרש' שניה פירש לישראל הליל' ועברתי בארץ מצרים בליל' הזה ובפרש' שלישית אומר ויהי בחצי הליל' הנזכר שעשו בו הפסח: (ה) עד בכור השפחה אשר אחר הרחים. ובשעת מעשה כתיב עד בכור השבי אשר בבית הבור לפי שבשעת התראה הי' יום והיו בני השפחות במלאכתן טוחנין ברחיים ובשעת המכה הי' לילה היו בני השבויים שהם בני השפחות שמורים בבית הבור כדי שלא יברחו: (ז) ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו. אע"פ שהעיר מלאה נבלות ודרך הכלבים לנבוח על הנבלות וגם דרך כשהולכים בני אדם בלילות הכלבים מנבחים וכ"ש שהי' הדבר בעיר ואמרינן כלבים צועקים מלאך המות בא לעיר אעפ"כ לא יחרץ כלב לשונו: (ח) וירדו כל עבדיך אלה אלי. פירש"י שחלק כבוד למלכות. אע"ג דדרשינן ויצא מעם פרע' בחרי אף מלמ' שסטרו ואפ"ה אית כבודו י"ל ריש לקיש הוא שדורש הכי בזבחים פרק טבול יום ואיהו לטעמי' דקאמר' נמי התם שלא נצטו' לכבדו דדרים ונצבת לקראתו רשע הוא והעיז לו פנים. וי"מ שפרעה סטר למשה והיינו רותח שהי' חרון אף: (ט) למען רבות מופתי. פירש"י מכת בכורות וקריעת ים סוף ולנער את מצרים. והקשה הרמב"ן שזה אי אפשר שהרי כתיב אחריו ולא שלח את בני ישראל מארצו ופי' הוא בעבור שהי' ראוי שיפחד פרעה ממכת בכורות יותר מכל המכות על כן הודיעו השם שהוא מחזק את לבו כדי שירב' בו מופתיו במכת בכורות באדם ובבהמ' ושפטים באלהיהם: (י) ומשה ואהרן עשו את כל המופתים האלה. הם המופתים הנזכרים למעל' וכתב זה כאן בעבור שהשלים כל המעשים כי מכת בכורות התרו בה לפרעה ואין למשה ולאהרן בה שום מעשה. ור' אברהם כתב ויאמר ה' אל משה לא ישמע אליכם פרעה וכבר אמר ה' אל משה דבר זה בתחלת דיבורו וכן היה שמשה ואהרן עשו את כל המופתים אפילו הכי חיזק לבו ולא שלח את בני ישראל עד בוא מכה העשירית והי' ראוי לסמוך לפרשה זו מיד ויהי בחצי הליל' אלא הפסיק בפרש' פסח שעל ידו ניצולו בכורות ישראל:

יב (א) וידבר ה' אל משה ואל אהרן בארץ מצרים. חוץ לכרך כמו שדרשו רבותינו ומכת בכורות שנאמרה לו לפני פרעה יש לחלק כי תפלה או מצוה לא נאמר' לו בתוך הכרך אבל מכת בכורות שלא הי' אלא התרא' בעלמא שכבר נאמר' לו המכה ולא אמר לו עתה אלא שיזהיר בה לפרעה אין חשש. וי"מ שנאמרה לו על ידי מלאך: (ב) החדש הזה לכם. בשביל שזו מצוה ראשונ' שניתנ' לישראל על ידי משה כתיב בה בארץ מצרים כי האחרות שניתנו על ידו בהר סיני או שבא לומר בארץ מצרים אבל לא בעיר כמו שדרשו רבותינו. והיה ראוי שיאמר תחלה דברו אל כל עדת בני ישראל החדש הזה לכם ואחר כך יגמור כל הפרש' אלא משה ואהרן הם במקום כל ישראל ואמר להם כנגד כל ישראל ולדורות וחזר ואמר להם דברו אל כל עדת בני ישראל שיצווה במצות שעה לקחת פסח מצרים מבעשור ולפי מדרשו שדרשו לכם לומר שקדוש החדש צריך ב"ד מומחין לכך לא אמר תחלה דברו אל כל עדת בני ישראל שאין בקידוש החדש אלא משה ואהרן וכיוצא בהם. ופי' החדש הזה לכם ראש חדשים שימנו אותו חודש ראשון וממנו ימנו שני שלישי עד תשלום השנה בשנים עשר חדש כדי שיהי' זכרון לנס של יציאת מצרים כי כשיאמרו החדש הראשון שפירושו ראשון ליציאת מצרים וכן שני שלישי יזכירו לעולם לנס כי אין לחדשים שם בתור' אלא החדש השני השלישי כדרך שאין שמות לימות השבוע אלא אחד בשבת שני בשבת כדי שיהי' זכיר' ליום השבת למנוחתינו ימי השבוע כן תהי' זכירת מצרים במנותינו החדש הראשון השני השלישי לגאולתינו שאין המנין לשנה שהרי תחילת שנותינו מתשרי דכתיב וחג האסיף תקופת השנה ועל כן נאמר ראשון הוא לכם שאינו ראשון לשנה אלא לכם לגאולתכם. ואמרו רבותינו שמות החדשים עלו עמהם מבבל כי מתחל' לא היו להם שמות אצלינו ועל כן אינם נזכרים בשום מקום בתור' אלא בעזרא ובדניאל ובמגלת אסתר ובנבואת חגי זכרי' שהיו בגול' ומה שעלו שמות החדשים מבבל כדי להזכיר גאולת בבל כי מתחל' היו זוכרים לגאולת מצרים במנותם החדשים לאותה גאול' וכשעלו מבבל העלו עמהם שמות החדשים והזכירו כי שם עמדנו ומשעלינו משם נזכיר בחדשים הגאול' השנית כאשר עשינו עד עתה בגאול' הראשונה:

(ה) שה תמים. צוה ליקח שה בשביל שמזל טלה בחדש ניסן הוא בכחו הגדול וצוה לשוחטו ולאכלו להודיע שלא בכח המזל יצאנו אלא בכח עליון וכן בשביל שהיו עובדים אותו צוה לשוחטו לעיניהם ולהשפיל אלהיהם וכחש בזיות' מעלה עליונ' שלו: (ו) בין הערבים. פירש"י משש שעות ולמעל' נקרא בין הערבים. והקשה ר' אברהם מנרות דכתי' בהו ובהעלו' אהרן את הנרות בין הערבים והיינו קרוב ללילה כדכתיב יערוך אותו מערב ועד בוקר. וכתב הרמב"ן הנכון בעיני כי הליל' נקרא ערב כדכתיב בערב תאכלו מצות והוא בליל' גם סוף היום נקרא ערב אפי' בעוד היום גדול כדכתיב ויבואו שני המלאכים סדומ' בערב וכתיב ערב ובוקר וצהרים אשיחה ואהמה וגומר והנה ג' עתים הללו כוללים כל היום א"כ אחר הצהרים הוא ערב ומיד כעלו' השמש כל עת היותו במזרח נקר' בקר והוא ד' שעות ואח"כ נקרא צהרים כמו שנ' מהבקר ועד הצהרים והם ב' שעות והוא מלשון צהר תעשה לתיבה כענין נהר והזכירו בלשון רבים בעבור שהם ב' או מפני שיאהירו כל הצדדים כי בבקר האור במזרח ובערב הוא במערב ובאמצעית היום בגובה הרקיע מאיר לכל הצדדין וכשיעברו כל הצהרים ויסור השמש מזרחו בב' הצדדין נקרא ערבים מפני שיערוב השמש בשני הצדדין והזמן זה הוא כל עת זרוח השמש ברקיע אבל בשקיעת החמה והוא כמו שעה ורביע אינו נקרא בין הערבים והוא נקרא ערב ופי' בין הערבים אינו מבדיל בין ב' דברים אלא תוך הזמן בין הערבים כמו מבין השרפה שאמרה תורה שישחוט אותו תוך זמן משך זמן הערבים שהוא מו' שעות ולמעלה עד תחלת השקיעה וכן כתיב בארבעה עשר יום בין הערבים פסח לה' שהוא זמן השחיטה וכן בין הערבים תאכלו בשר פירושו בשעות הנזכרות כי היה להם באכילת בשר זמן גדול ויתכן שזה הוא הלשון כדברי רש"י שני ערבים ערב בוקר וערב יום כי כן אומר הפסוק מנחת הבוקר ויהי בבוקר כעלות המנחה ומנחת הערב שנא' ובמנחת הערב קמתי מתעניתי ומנחה לשון מנוחת השמש והשקט אורו הגדול כדמתרגמינן למנח יומא וכן זמן הזה להדלקת הנרות ולקטורת שאינן כשרות בלילה אלא בזמן תמיד של בין הערבים. וזהו דעת אונקלוס שתרגם בין שמשיא שמש מזרח ושמש מערב. ונוכל לפרש שם תזבח את הפסח בערב בזמן הנזכר שנקרא ערב ויהי' כבוא השמש וגו' מחובר עם ובשלת ואכלת בשר אבל על דעתי (אין. כנ"ל) שם תזבח את הפסח על השחיטה כאלו אומר במקום אשר יבחר ה' אלהיך תעשה זבח הפסח בלילה כבא השמש וגומ' כדכתיב כי הוציאך ה' אלהיך ממצרים לילה ועל זה העשיי' אמר ובשלת ואכלת כי הפסח עצמו נקרא זבח שנאמר לא תשחט על חמץ דם זבחי. וכן נראה פי' הפסוק ולא ילין מן הבשר אשר תזבח בערב הבשר אשר תעשה אותו זבח בערב ביום לא ילין עד בקר: (ח) צלי אש ומצות על מרורים יאכלוהו. פי' עם מרורים כמו ראשו על כרעיו ועל קרבו ולא אמר עם לומר שאינו חובה שיהא כורכן בבת אחת ואוכלן ולימד הכתוב שאין חובה במרורי' אלא עם אכילת בשר אבל במצה חוזר וצוה בערב תאכלו מצות אפי' בפני עצמו כדברי רבותינו. ויותר נכון לפרש כי ומצות נמשך למעלה ואכלו את הבשר צלי אש ומצות וחזר וצוה עם המרורים יאכלוהו לבשר הנזכר והנה צוה באכילת הבשר ובאכילת המצות ולא צוה באכילת המרורים רק שיאכל הבשר עמהם ובזמן שאין בשר אין מרורים מצוה וגם אין מעכבין את הבשר ואם אכל פסח בלא מרורים יצא ידי פסח כי המצוה בפסח כמו המצוה במצה כל אחד מצוה בפני עצמו: (ט) כי אם צלי אש. לפי שצריך לאכלו בחפזון ועל הבשול צריך להתאחר יותר מעל הצלי: (יב) ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים. פירש"י של עץ היתה נרקבת ושל מתכת ניתכת. ופי' הרמב"ן ולא פי' הפסוק בשפטים האלה בעבור

כי מוסר הצלים עץ היא וכן במעשה כתיב וה' הכה כל בכור בהמה והשפטים באלהיהם לא נודעו עד הבוקר שהלכו לבית תועבות' וכתיב ומצרי' מקברים את אשר הכה ה' בהם כל בכור ובאלהיהם עשה ה' שפטים ועל דעתי הכתוב רומז לשרי מעלה כענין שנאמר יפקוד ה' על צבא המרום במרום ועל מלכי האדמה באדמה שהשפיל מזלם ושרי המזלות והפסוק מקצר בנעלם: (כא) ויקרא משה לכל זקני ישראל. זאת הפרשה מקצרת כאשר ציוהו ה' בפרשה של מעלה כי בידוע שאמר משה לישראל הכל בפרטו וכלל הדבר במה שכתוב כאשר צוה ה' את משה כן עשו והזכיר בכלל כי קרא משה לכל זקני ישראל והם אספו אליו כל העם והם אמרו אז בעצמם לכל עדת ישראל משכו וקחו לכם צאן מן העדר אל בתיכם. ויתכן שאמר משכו וקחו בעבור שהיה צאנם רחוק מהם בארץ גושן כי תועבת מצרים כל רועה צאן ואמר להם קחו לכם צאן וכל הפרשה והוסיף להם ביאור בנתינת הדם שתהיה באגודת אזוב וטבילה בסף שלא נאמר למעלה ופי' להם בפרשה זו ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד הבוקר כי בעבור זה נצטוו בנתינת הדם על המשקוף בעבור שהיו שמורים כמו שנאמר ולא יהיה בהם נגף למשחית: (כב) ואתם לא תצאו. פירש"י מגיד מאחר שניתנה רשות למשחית לחבל אינו מבחין בין צדיק לרשע ולילה רשות למחבלים שנאמר בו תרמוש כל חיתו יער. וכתב הרמב"ן ולא הבינותי דבריו במה שכתב ולילה רשות למחבלים והי' אסור בכל לילה לצאת מפתח ביתו עד הבוקר מן המקרא הזה והי' לו לומר שהלילה הזה ניתנה בו רשות למשחית לחבל אבל לא רצה לומר כן מפני שהקב"ה בעצמו הוא המכה בהם. אלא כך הוא הענין שהקב"ה הזהיר את ישראל שלא יצאו מפתח ביתם בלילה ההוא לפי שהקב"ה עובר במצרים כמלך שעובר ממקום למקום וספקלטורים לפניו שלא יפגעו בני אדם ויסתכלו בו כענין שנאמר ובא ה' אלהי כל קדושים עמך. וכיון שמצינו שבשעה שניתנה רשות לחבל שאינו מבחין בין צדיק לרשע לפיכך אין אדם רשאי לשנות דרך העולם שיצא בלילה לפי שהוא זמן של חיות שניתן להם רשות ליטרוף ואין להבחין בין צדיק לרשע ופי' ולא יתן המשחית המלאך המשחית בעולם בעת הנגף כענין שנאמר ויאמר ה' למלאך המשחית בעם הרף ידיך ולא המשחית במצרים כי הקב"ה הוא המכה בהם. וי"מ כי המשחית אינו שם תואר ופירושו השחתה: (כד) ושמרתם את הדבר הזה. אינו חוזר על מתן דמים הסמוך לו שלא נצטוו בהם אלא בפסח מצרים אלא חוזר על עיקר עשיית הפסח: (כה) והיה כי תבואו אל הארץ. שלא נתחייבו בפסח עד שבאו לארץ ומיהו מיד בבואם לארץ נתחייבו בו ועשהו כענין שמצינו ביהושע אע"ג דאמרינן כל מקום שנ' והי' כי תבואו היינו לאחר ירושה וישיבה היינו דוקא במצות התלויות בארץ אבל זו שהיא חובת הגוף נתחייבו מיד בבואם לארץ ומה שעשו פסח במדבר על פי הדבו' היה ולא עשו אלא אותו פסח בלבד וכתיב נמי התם ויעשו בני ישראל את הפסח ופירש"י בגנותם דבר הכתוב שלא עשו אלא אותו פסח כל ימי היותם במדבר שלא נצטוו בו וא"כ מה גנות היה. י"ל שזה היה הגנות שעונותיהם עכבום במדבר ומנעום מעשותו שאם לא חטאו הי' באים בארץ מיד והיו עושים אותו: (כז) זבח פסח הוא. לשון המלטה כמו פסוח והמליט בעבור שחמל השם על בכוריהם ובעבור השם נקרא השה פסח. וי"מ שהוא מגזרת פסח על שם שהמשחית דילג על בתי ישראל: (כח) וילכו ויעשו בני ישראל. שהלכו מלפני משה והלכו אל הצאן ועשו הפסח כמשפטו: כן עשו. דרך הפסוק לכפול ולבאר שכן עשו ולא הפילו דבר מכל אשר נצטוו. ורבותינו דרשו מלמד שקיבלו שכר על ההליכה ועל העשייה: כן עשו. לרבות אף משה ואהרן: (ל) כי אין בית אשר אין שם מת.

כי מתו בכור לאם ובכור לאב וגדול הבית ואעפ"כ לא קידש השם רק בכור לאם שהוא ידוע ומפורסם יותר: (לא) ויקרא פרעה למשה ולאהרן לילה. כי משה לן במצרים בלילה ההוא לקיים דבריו וירדו כל עבדיך אלה אלי ובבוא פרעה שלחו מלאכים לגושן אשר שם בני ישראל לתת להם רשות לצאת ונאספו כולם ברעמסס והיה יום גדול קודם שנאספו ומשם יצאו ביד רמה כמו שנאמר ויסעו מרעמסס בחדש הראשון בחמשה עשר יום לחדש ומה שאמר הוציאך ה' אלהיך ממצרים לילה על השעה שנתנו להם רשות. ור' אברהם כתב שישראל שהיו יושבים במצרים יצאו מיד בלילה ומארץ מצרים שהוא מרעמסס יצאו ביום כי רבים היו יושבים בעיר מצרים ויצאו בלילה ונאספו עם אחיהם ברעמסס. ולא נהירא שהרי נצטוו ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר. ואונקלוס פי' כי הניסים שנעשו להם בלילה נקר' הוציאך כי בעבורם יצאו: קומו צאו. פי' צאו מיד כי מצות המלך היא שתצאו מיד ולא יתן לכם רשות לעמוד כלל ואמר לכו עבדו את ה' כדברכם פיום שימהרו לצאת וישמעו אליו כי אתם חפצים ללכת: (לב) וברכתם גם אותי. לפי הפשט שיזכירוהו בתפלתם כאשר יתפללו על נפשם לשם כאשר אמרו שלא יפגע אותם בדבר או בחרב שיתפללו גם עליו. אי נמי שיתפללו שתסור מעליו יד השם שנגעה בו בעבורם: (לד) משארותם צרורות בשמלותם על שכמם. פי' ר' אברהם משארותם הם כלי עץ שלשין בהם כמו טנאך ומשארתך כי חמוריהם הם טעונים בגדים שהוציאו ממצרים. וקשה וכי לא היה טוב להם להטעין לחמורים כלי העץ ויוציאו הם הבגדים: (לט) ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים עגות מצות. מפני המצוה שנצטוו כי כל אוכל מחמצת ומה שאומר כי גורשו ממצרים לאו למימר שאם נשארו שם היו מחמיצים אותו אלא טעם למה אפוהו בדרך כי גורשו ולא יכלו להתמהמה עד שיאפוהו ומשארותם צרורות בשמלותם ומהרו ואפוהו טרם יחמץ. אי נמי כפשטי' כי גורשו ממצרים הוא טעם למה אפוהו מצה ואילו נשארו שם היו מחמיצין אותו שבפסח מצרים לא נצטוו באכילת מצה אלא על לילה ראשונה: (מ) ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה. פירש"י ת' שנה משנולד יצחק משהיה זרע לאברהם נתקיים גר יהיה זרעך בארץ לא להם ול' שנים משנגזרה גזירה עד שנולד יצחק והוא מדרש רבותינו. וכתב הרמב"ן וזה אינו נראה שכל ימי אברהם לא יקרא הגלות בזרעו ופשט הפסוק כי השם אמר לאברהם ידוע תדע כי גר יהיה זרעך טרם תתי להם הארץ ימים רבים ד' מאות שנה ולא חשש להודיעו הל' כי אמר לו ודור רביעי ישובו הנה להודיעו שלא ישובו מיד בסוף ת' שנה עד דור הרביעי שיהיה שלם עון האמורי ורמז לו הל' שנה כי עמדם במדבר לא הי' מפני עון האמורי שלא נשלם אלא מפני חטאם ופי' הפסוק ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים עד מלאת ת"ל שנה בארץ לא להם והודיענו הכתוב כי עתה בצאתם נשלמה הגלות והוציאם מעבדות לחרות לא שיוציאם ממצרים ויהיו עוד גרים בארץ לא להם ובעבור שכבר הזכיר הענין הזה והודיע בו לא חשש להאריך בו שלא בא הכתוב אלא להודיע הל' שנה שניתוסף להם דרך קצרה שנשלמה במצרים ת' שנה שאמר לאברהם ועוד ל' שנה ודומה לו והימים אשר הלכו מקדש ברנע עד אשר עברנו את נחל זרד שלשים ושמונה פי' להשלים החשבון של ל"ח שנה כי לא הלכו מקדש ברנע עד נחל זרד ל"ח שנה כי ישבו בקדש ימים רבים. והמחוור שבכלן לפרש כי הגזירה היתה ת' שנה מן היום ההוא והל' שנה שניתוספו עליהם בעון הדור כי אם יגזר על האדם בחטאו גלות ויסורין שאין עונש הראשון הבטחה לו שלא יענש עוד בעון אשר יעשה והנה היה על אברהם גזירה שיהי' זרעו גר בארץ לא להם ת' שנה ולא היתה לו הבטחה אלא שאמר לו ואחרי כן יצאו ברכוש גדול ולא אמר לו הזמן מתי ואפשר שיצאו מיד אחר ת' שנה או זמן רב אחריהם. ועוד שאין שום הבטחה שלא יגרום החטא לבטלה אלא במקום שבועה וידוע שהיו ישראל במצרים רעים וחטאים ובטלו המילה וכתיב וימרו בי ולא אבו לשמוע לי איש שקוצי עיניו לא השליכו ועל כן ארך גלותם ל' שנה והי' ראוי שיתארך אלא שעסקו והרבו בתפלה כדכתיב ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו ותעל שועתם אל האלהים וישמע אלהים את נאקתם וכתיב ונצעק אל ה' אלהינו וישמע את קולינו מכל זה נראה שלא היו ראוים לגאול מפני הקץ אלא שקבל צעקתם ונאקתם מפני הצער הגדול שהיו בו ולמה יקשה אם נתארך קצם ל' שנה בעונם והנה נתארך עליהם מ' שנה בעון המרגלים והיו בעינוי וברעבון כדכתיב ויענך וירעיבך ולא נתקיים בהם ודור רביעי ישובו הנה שבאותם מ' שנה נחלף הדור ואפשר כי הי' זה סיבת בני אפרים שיצאו ל' שנה קודם יציאת משה. ובירושלמי מתרגם ומושב בני ישראל דיתיבו במצרים תלתין שנין ובהון אישלימו ארבע מאה שנין: (מב) ליל שמורים. פירש ר' אברהם שהשם שמרם ולא נתן המשחית לבא אל בתיהם על כן צוה שיהיה זה שמורים לכל בני ישראל להודות ולהלל ולספר ביציאת מצרים. והקשה הרמב"ן דהא כתיב שמורים להוציאם מארץ מצרים ופי' הוא ליל שמורים ששמר להם הקץ מעת שגזר עליהם שיוציאם בלילה הזה מיד בבוא הקץ בעתה אחישנה. אי נמי שהוא שומר ומצפה ללילה שיוציאם הקב"ה לעת הגאולה שיהיו ראוים להוציאם: הוא הלילה הזה לה' שמורים. פירש שזה הלילה שהיה שמור לה' להוציאם הוא לה' כלומר מקודש לשמו שמורים לבני ישראל שישמרוהו לעבוד בו לפניו באכילת פסח וזכירת הנסים ולתת הלל והודאה לשמו הגדול: (מג) זאת חקת הפסח. פי' ר' אברהם שזאת הפרשה על פסח דורות נאמרה ואמר ויעשו בני ישראל על פסח מדבר שעשו בשנה השנית ונכתב כאן עם הנוהג כדרך ויניחהו אהרן לפני העדות למשמרת. וכתב הרמב"ן שזה אינו כי לא נצטוו בכל הפרשיות הללו אלא בפסח מצרי' ובפסח דורות (הארץ. כצ"ל) כמו שנאמר למעלה והיה כי תבואו אל הארץ אלא בי"ד בניסן נאמרה ועל פסח מצרים והיתה ראוי' ליכתב קודם ויהי בחצי הלילה אלא לפי שכתוב בפרשה החדש הזה לכם שנאמרה בראש חדש ומשה אמרה להם מיד בראש חדש וגם בחקת הפסח והבטיחם שיגאלו בליל ט"ו סמך לה ויהי בחצי הלילה לומר שקיים להם הבטחתם וגאלם וכשהשלים זה חזר לענין ראשון להשלים חקת הפסח והוסיפה זו הפרשה מצות רבות איסור בן נכר וערל והוצאה מן הבית ושבירת העצם ופסח הגר והם מצות מיד ולדורות: כל בן נכר לא יאכל בו. פירש"י שנתנכרו מעשיו לאביו שבשמים אחד גוי ואחד ישראל. וכתב הרמב"ן שאין צריך אלא לישראל וכן תרגם אונקלוס כל בר ישראל דאשתמד שהתנכר לאחיו ולאביו שבשמים. ופי' משומד מנוכר כמו ויתנכר יוסף דמתרגמינן ואשתמודע והיה ראו' לומר משומדע אלא שחסר העי"ן: (מד) ועצם לא תשברו בו. לפי שפסח נאכל על השובע ואם היו שוברין העצמות היה נראה כרעב. אי נמי לפי שנאכל בחבורה כדי שלא יצטרכו לחלוק העצמות. אי נמי לפי שנאכל בחפזון: (נא) ויהי בעצם היום הזה. פי' ר' אברהם שהוא דבוק לפסוק שלאחריו שבעצם היום שהוציאם ממצרים דבר אל משה קדש לי כל בכור. והרמב"ן כתב לפי שאמר למעלה ליל שמורים הוא לה' להוציאם מארץ מצרים חזר ופי' שלא יצאו בלילה כולם מן הארץ אלא שניתן להם רשות לצאת והיו בני חורין. אבל בעצם היום יצאו מכל גבול מצרים על צבאותם:

יג (ב) קדש לי כל בכור. פי' שיקדשם מיד במדבר. ור' אברהם כתב אחז הכתוב דרך קצרה

כי משה כנגד כל ישראל. וי"מ כי המצוה למשה לקדש בפה הפך וטמאו הכהן כי הכהן טהור הוא ולא יטמאו רק בדבור שיאמר שהוא טמא: (ד) היום אתם יוצאים. הזכיר תחלה ולא יאכל חמץ ואמר היום אתם יוצאים פירושו וככה יעשו לדורות ביום שיצאתם וכאשר הי' זה בזמן שהאביב נמצא כן תעשו בכל שנה שנמצא אביב בארץ ישראל וזה האביב שעורה ופי' אביב כמו בכורים והוא מגזרת אב שהוא ראשון לבנים כן בחודש הזה נמצא בכורי שעורה: (ה) והיה כי יביאך ה' אל ארץ הכנעני. פירש"י כל ז' עממין במשמע שכולם בכלל כנעני. וכתב הרמב"ן ודאי כולן בכלל כנעני כשאינו מזכיר אלא כנעני וכן נקראת ארץ כנען אבל למה יזכיר קצתם ויניח קצתם ודעת רבותינו שארץ ה' עממים אלו היתה ארץ זבת חלב ודבש ולא היתה כן ארץ ז' עממים ובפרשה של מעלה שהזכיר גם פריזי לא הזכיר בעבור זבת חלב ודבש אלא בעבור ארץ טובה ורחבה והם ו' גוים הנזכרים בכל מקום כי הגרגשי עמד ופינה ולא נזכר בתורה רק בפסוק ונשל גוים רבים מפניך ולכן אמר רבים: (ו) וביום השביעי חג לה'. גם ביום הראשון חג לה' אלא לכך אמר וביום השביעי חג. לומר שלא יאחרו עוד שאין לו תשלומין אבל יום הראשון יש לו תשלומין כל ז': (ח) בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים. פי' בעבור זה שעשה ה' לי בצאתי ממצרים אני עובד העבודה הזאת כענין שאמר למטה על כן אני זובח לה' כל פטר רחם ואמר זה כלומר הגד לו. זה שאתה רואה בעיניך שעשה לך בצאתך ממצרים. ור' אברהם פי' בעבור זה שאני עושה ועובד לפניו באכילת פסח ומצה עשה ה' לי אותות עד שהוציאני: (ט) והיה לך לאות על ידך ולזכרון בין עיניך. פי' יהיה לך לאות על ידך ובין עיניך שתכתוב על ידך ובין עיניך יציאת מצרים שתזכור אותה תמיד ושל יד הן כנגד חוזק יד ושל בין עיניך על שום ויתן אותות ומופתים במצרים לעינינו: (יא) והיה כי יביאך ה'. שמצות פטר רחם אינה נוהגת אלא משנכנסו לארץ. וכתב הרמב"ן על דרך הפשט קדש לי כל בכור כל הנמצאים עתה בישראל בשביל שפדאם ממכת בכורות במצרים צוה שיהיו קדושים לעבוד לו ולא נתן להם פדיון עד שהחליפם בלויים וצוה בפדיון העודפים אבל המצוה בנולדים לא נתנה במדבר וצוה כשיבואו לארץ שתנהג באדם ובבהמה ובפטר רחם (חמור. כנ"ל) וצוה בפדיונם לדורות ובמסכת זבחים פרק בתר' איכא פלוגתא אם קדשו בכורות שנולדו במדבר אם לאו: כאשר נשבע לך ולאבותיך. פי' שנשבע לאבותיך לתת לך. אי נמי שהקורא לדבר ה' שבועה שאמר כן ב' פעמים וארד להצילו מיד מצרים ולהעלותו ועוד והבאתי אתכם אל הארץ אשר נשאתי את ידי: (יב) והעברת כל פטר רחם. פירש"י בבכור אדם מדבר דהא כתיב בהמה וכל פטר שגר בהמה. והרמב"ן כתב והעברת שתפרישנו מן העדר להיות לשם וחוזר ומפרש מה הוא העבודה הזאת שכל פטר שגר בהמה הזכרים ופטר חמור ובכור אדם בבניך יהיו לשם: (יד) כי בחוזק יד הוציאנו ה' ממצרים. ואח"כ מפרש מה הוא החוזק יד הוא מכת בכורות שעל ידה יצאנו ממצרים ולא על ידי מכות הראשונות ומשה תפש דרך קצרה כי ידוע כשאמר ויהרוג ה' כל בכור שרוצה לומר שהציל בכורנו ועל זה אמר על כן אני זובח ולא על הריגת הבכורים: (טז) ולטוטפות בין עיניך. טוטפות נקרא הראש מקום הנחת תפילין כמו טוטפות וסנבוטין בפרק במה אשה יוצאה דהיינו שמקפת הראש עד האזן. אי נמי על שם שמונחין בין העינים. לשון הבטה כמו הטיף ואזיל בר אווזא ועינוהי מטייפין פי' מביטין למרחוק. ואמר לטוטפות לשון רבים כי הם הרבה בתים כאשר קבלנו צורתם מאבותינו. כתב הרמב"ן שורש המצוה הזאת שנניח כתוב יציאת מצרים על יד שמאל שהלב נוטה לה ועל הראש כנגד המוח שהן משכנות המחשבה ועל כן אמר ולזכרון בין עיניך שיונחו במקום הזכרון בין העינים שהוא ראשית המוח וחזר ואמר בפרשה אחרת לטוטפות בין עיניך לפרש שאין המצוה בין העינים למטה אלא בגובה הראש בטוטפות ומקיפין כל הראש ברצועותיהן והקשר הוא על אחרית המוח המשמר לזכירה. וכתב בפרשת קדש ובפרשת והיה כי יביאך לטוטפות מפני המצו' הזאת שנצטוינו בהם לעשות יציאת מצרים טוטפות בין עינינו ובפרשת שמע והיה אם שמוע נצטוינו שנעשה המצות גם כן טוטפות דכתיב בהו והיו הדברים האלה וגו' והיו לטוטפות בין עיניך ולכן אנו כותבין גם ב' הפרשיות ההם לטוטפות שהן מצות הייחוד וזכרון של המצות. ועונשן ושכרן. וכל זה שורש באמונה: ועתה אומר לך כלל בטעם מצות רבות. מעת היות ע"ז בעולם מימי דור אנוש התחילו הדעות להשתבש באמונה מהם כופרים בעיקר ואומרים שהעולם קדמון ומהן מכחישין ידיעתו הפרטית ומהם שיודו בידיעה ומכחישין בהשגחה ויעשו אדם כדגי הים שלא ישגיח האל בהם ואין עמהם עונש או שכר וכאשר ירצה האלהים בעדה או ביחיד ויעשה עמהם מופת בשינוי מנהגו של עולם וטבעו יתברר לכל ביטול הדעות האלה כלם כי המופת נפלא מורה שיש לעול' אלוה מחדש יודע ומשגיח ויכול וכאשר יהי' המופת ההוא נגזר תחלה מפי נביא יתברר ממנו עוד אמיתת הנבואה כי ידבר אלהים את האדם ויגלה סודו אל עבדיו הנביאים ותתקיים עם זה התורה ולכן אומר הכתוב למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ להורות על ההשגחה שלא עזב אותה למקרים כדעתם ואמר למען תדע כי לה' הארץ להורות על החידוש כי הם שלו שבראם מאין ואמר בעבור תדע כי אין כמוני להורות על היכולת שהוא שליט בכל כי בכל זה הי' פרעה ועבדיו מכחישין או מסתפקין ואם כן האותות והמופתים עדים נאמנים באמונת הבורא ובתורה כולה ובעבור כי הקדוש ברוך הוא לא יעשה אות ומופת בכל יום לעיני כל רשע צוה אותנו שנעשה אות וזכרון לכל אשר ראו עינינו ונעתיק הדבר אל בנינו ובניהם לבניהם ובניהם לדור אחר והחמיר מאוד בענין הזה כמו שחייב כרת באכילת חמץ ובעזיבת הפסח והוצרך שנכתוב כל מה שנראה אלינו באותות ובמופתים על ידינו ועל בין עינינו ושנכתבנו עוד על פתחי הבתים במזוזות ושנזכור בפינו בקר וערב כמו שאמרו אמת ויציב דאורייתא ממה שכתוב למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך ושנעשה סוכה בכל שנה וכיוצא בזה מצות רבות זכר ליציאת מצרים והכל להיות לנו בכל הדורות עדות בכל המופתים שלא ישכחו ולא יהיה פתחון פה לכופר להשחית אמונת האלהים כי הקונה מזוזה בזוז אחד וקבעה בפתחו ונתכוין בענייניה כבר הודה בחדוש העולם ובידיעת הבורא ובהשגחתו וגם בנבואה והאמין בכל פנות התורה מלבד שהודה שחסד הקב"ה גדול מאוד על עושי רצונו שהוציאנו מעבדות לחרות ולפיכך אמרו הוי זהיר במצוה קלה כבחמורה שכולן חמודות וחביבות מאוד שבכל שעה אדם מודה לאלהיו וכונת כל המצוות שנאמין ונודה אליו שהוא בראנו והיא כוונת היצירה שאין לנו טעם אחר ביצירה הראשונה ואין לעליון בתחתונים חפץ מלבד זה שידע האדם ויודה לאלהיו שבראו וכוונת רוממות הקול בתפלה וכונת בתי כנסיות וכונת תפלת הרבים הוא שיהי' מקום לבני אדם שיתקבצו בו ויודו לאל שבראם והמציאם ויפרסמו זה ויאמרו לפניו בריותיך אנחנו ומן הנסים הגדולים המפורסמים אדם מודה בנסים הנסתרים שהן יסוד התורה כולה שאין לאדם חלק בתורת משה עד שיאמין בכל דברינו ומקרינו כולם נסים ואין בהם ממנהגו של עולם בין ברבים בין ביחיד אלא אם נעשה המצות יצליחנו ואם נעבור עליהם יכריתנו ויתפרסמו הנסים הנסתרים בענין הרבים כאשר יבוא ביעדי התורה בענין הברכות והקללות כמו שכתוב ואמרו כל הגוים על מה עשה ה' ככה לארץ הזאת ואמר על

עוזבם את ברית ה' אלהי אבותם שיתפרסם הדבר לכל האומות שהוא מאת השם בעונשם ואמר בקיום וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך:

פרשת בשלח

(יז) ויהי בשלח וגו' כי קרוב הוא. פירש"י ונוח לשוב [illegible] למצרי' ויתנו לב לשוב אם יראו מלחמ'. וכתב הרמב"ן א"כ היה לו לפסוק להקדים כי אמר אלהים ולכתוב ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים כי אמר אלהים כי קרוב הוא לכן פי' כי קרוב הוא וטוב לנחותם בדרך ההוא כי אמר אלהים פן ינחם וגומ' ולפי זה כי קרוב פי' אף כי קרוב הוא כמו רפאה נפשי כי חטאתי לך. וי"מ כי קרובה היא השבועה שנשבע אברהם לאבימלך אם תשקר לי ולניני ולנכדי. וי"מ כי קרוב הוא שלא הגיע עדיין מה שנאמר ודור רביעי ישובו הנה. וי"מ כי קרוב הוא שפלשתים קרוב למצרים שנאמר ומצרים ילד את לודים ואת ענמים וגומר וכיון שיראו פלשתים שיברחו ממצרים יעזרו פלשתים ויחזירום. וי"מ כי קרוב הוא שעשו פלשתים לבני אפרים שיצאו ממצרים והרגו אנשי גת ואם יראו ישראל מה נעשה להם יחזרו להם ומנין כ"י הקדימו לצאת שטעו בל' שנה. וי"מ כי קרו' הוא המלחמה אם ימצאו מלחמה תוך ג' ימים קודם שיעברו הזמן שקבעו לפרעה לשוב ישובו כי יקבלום מצרים אבל אם יעברו הזמן אף אם ימצאו מלחמה לא יחזרו כי לא יקבלום מצרים כיון שבגדו בהם ועברו הזמן שקבעו להם לחזור: בראותם מלחמה. פירש"י מלחמת עמלקי והכנעני. והרמב"ן כתב מלחמת עמלקי והכנעני לא היה ראוי לשוב בעבורה כי הוא בא עליהם מארצו ואף אם ישובו למצרים הוא ילחם עמהם אלא טעם המלחמה שאם יעברו דרך פלשתים והם לא יתנום עבור בארצם בשלום ישובו למצרים אבל בדרך המדבר לא יראו מלחמה עד היותם בארצם רחוקים ממצרים ולא יוכלו לשוב: (יח) וחמושים עלו בני ישראל. פי' אע"פ שהוליכם אלהים דרך המדבר היו יראים פן יבואו עליהם פלשתים או העמים אשר סביבותיהם והיו חלוצים כמו ההולך להלחם. וי"מ שבא לומר שיצאו ביד רמה כמו גאולים ולא כמו העבדים הבורחים: (יט) ויקח משה את עצמות יוסף עמו. זה היה לו לכתוב על מסע הראשון שנסעו מרעמסס ולמה כתבו ביום השני וי"ל לפי שביום הראשון לקחו עצמות כל השבטים ביחד ובשחנו בסוכות הבדילום כל אחד ואחד לבד ולקח משה עצמות יוסף עמו: (כא) וה' הולך לפניהם. כתב ר' אברהם כי הפסוק מדבר כלשון בני אדם כי כח האל ושלוחו הולך עם ישראל. והרמב"ן כתב כבר אמרנו כל מקום שנ' וה' הוא ובית דינו עמו ורוצה לומר כי כבוד השם שוכן בענן והולך לפניהם ביום בעמוד הענן ובלילה בית דינו שוכן בעמוד האש: להאיר להם. על ידי אלו שני עננים היו מבדילים בין יום ובין לילה כי העננים הי' מקיפין אותם ולא הי' מכירים בין יום ללילה אלא על ידי עמוד האש הי' יודעים מתי הלילה:

יד (ד) וחזקתי את לב פרעה. כי כל כך נכנע לבו מכובד [illegible] המכות עד שלא שם בלבו לרדוף אחריהם אף אם יברחו ועל כן הוצרך השם לחזק לבו: (ה) ויוגד למלך מצרים כי ברח העם. שהיו משחיתים בכל מקום שהיו הולכים ובזה ניכר שלא היה דעתם לחזור. אי נמי שהיו הולכים נבוכים כאדם הבורח התועה שהרי הלכו לאחוריהם נבוכים ובזה היה ניכר שברחו שלא הלכו למקום ידוע לזבוח כאשר אמרו. אי נמי הכיר בנוה שיצאו ביד רמה שעשו להן דגל וגם להתנוסס ויוצאים בשמחה ובתוף ובכנור ולא כעבדים העתידים לשוב לעבודתם. ובמדרש יש שהלך שלוחים עמהם ורש"י הביאו וכיון שהגיעו ג' ימים שקבעו לחזור ולא חזרו באו והגידו לפרעה. וק' שהרי יום ג' חזרו לאחוריהם א"כ מנין ידעו השלוחים ביום ג' שדעתם לברוח ומיהו זה אינו קשה דודאי חזרו יום ג' ויום ד' כשראו שלא חזרו יותר ידעו שדעתם לברוח. ומיהו קשה אם חזרו יום ג' א"כ בתחלת יום ב' לא היו רחוקים אלא מהלך יום אחד ובמדרש יש שפרעה הלך מהלך ו' ימים שהלכו ישראל הכל בב' ימים וי"ל שכך היה הענין לפי מה שאומר ג"כ במדרש שהלכו ביום הראשון ק"ך מילין שהם מהלך ג' ימים וביום ב' הרחיקו עוד מהלך יום אחד וביום ג' חזרו לאחוריהם מה שהלכו ביום ב' הרי שהיו רחוקים מהלך ג' ימים שהלכו ביום הראשון וביום ד' כשראו השלוחים שלא חזרו עוד יותר לאחוריהם הלכו והגידו לפרעה ביום ד' וביום ה' רדף אחריהם ובאלו הג' ימים הרחיקו ישראל עוד ג' ימים הרי שהי' רחוקים מהלך ו' ימים וכל זה הלך פרעה ביום ו' והשיגם בליל ז' ואז ירדו לים: (ז) ויקח שש מאות רכב. פירש"י ואיתא נמי במכילתא שהיו מהירא דבר ה'. מכאן אמר ר' טוב שבגוים הרוג. ובירושלמי מוקי לה במלחמה דווקא דהא אמרינן הגוים לא מעלין ולא מורידין. ולפ"ז מה שפירש"י לעיל שלא מתו אלא שבשדות לא היה צריך לומר שהי' מהירא דבר ה' שאיפשר שהי' מהנשארים בבתיהם וכן דרך להיות בבית הסוסים והפרדים שהן לרכיבה: כל סוס רכב פרעה. פי' ר' אברהם שלא הי' הולכים מפוזרים אלא כלם יחד: (י) וייראו מאוד. תמה ר' אברהם איך יראו מחנה גדול של שש מאות אלף רגלי מהרודפים אחריהם ולמה לא ילחמו על נפשם ועל בניהם ותירץ כי היו המצרים אדונים של ישראל ומנעוריהם למדו לסבול עול מצרים ונפשו שפלה ולא יכול להלחם עם אדוניו והי' ישראל נרדפים ולא מלומדי מלחמה הלא תראה כי בא עמלק בעם מעט ולולא תפלת משה הי' חולש את ישראל ועל כן מתו כל העם היוצא ממצרים שאין בהם כח להלחם בכנענים עד שקם דור המדבר שלא ראו גלות והי' להם נפש גבוהה ויכלו לעמוד במלחמה. ואלו ראה הדרש שדרשו רבותינו בפסוק ושלשים על כלו שכנגד אחד מישראל היו ג' מצריים ואיכא למ"ד ש' לא היה מפליג עליו ולא היה תימא ומי הגיד לו שלא בא עמלק בעם כבד מאוד: ויצעקו בני ישראל אל ה'. (יא) ויאמרו אל משה המבלי אין קברים. פי' הרמב"ן ודאי לאחר שצעקו אל ה' להושיעם לא היו בועטים בו לומר מה זאת עשית לנו להוציאנו ממצרים אלא כתות כתות היו כת אחת צועקת בתפלה והאחת מכחשת בהם ואינה בוחרת בישועה ועל זה הכתוב כתיב וימרו על ים בים סוף ועל כן חזר לומר בני ישראל כי בני ישראל היא שם ליחידים הטובים שבהם צעקו אבל העם הוא שם להמון ולכן כתיב למטה וייראו העם את ה' ולא אמר וייראו בני ישראל כמו שאמר וירא ישראל את היד הגדולה שכולם חזרו ליראה את ה' ולהאמין במשה נביאו ואונקלוס תרגם וזעיקו בני ישראל עשאו ענין תרעומת לומר שלא הי' מתפללין אלא מתרעמין לפניו על שהוציאם. ובמכילתא מפרש שמתחלה צעקו לה' לתת בלב פרעה לשוב מעליהם וכשראו שלא היה חוזר וקרב אליהם אמרו לא נתקבלה תפלתינו ונכנסה בלבם להרהר אחר משה: לקחתנו למות במדבר. ולא אמר לקחתנו למות במלחמה וכן אמרו ממותינו במדבר. ופי' הרמב"ן אמרו כי אף אם לא היו רואים מלחמה לא היו רוצים ללכת אל המדבר למות שם ברעב ובצמא. ויתכן שאמרו לו כן מיד בצאתם ממצרים כשהסיבם דרך המדבר ים סוף. או שאמרו לו הנה נצא אם דרך ארץ פלשתים ילחמו בנו ואם דרך המדבר ים סוף טוב לנו לעבוד את מצרים ממותינו שם ונראה לי שעל שניהם היו מתרעמים על המלחמה ועל המדבר והזכיר המדבר לומר שהיו מתים במלחמה ואין קובר כי אם

היו בייבוש אי אפשר שיהיו נקברים וכן מוכח ממה שאמרו תחלה המבלי אין קברים: (יג) **לא תוסיפו לראותם עוד.** כתב הרמב"ן על דעת רבותינו הוא מצות לא תעשה לדורות והכי פי' התיצבו וראו את ישועת ה' ואל תיראו מהם ועוד מצוה אתכם שלא תוסיפו לראותם עד עולם: (טו) **מה תצעק אלי.** כתב ר' אברהם כי משה לא היה צועק כי כבר אמר ואכבדה בפרעה אלא על ישראל אמר ומשה כנגד כל ישראל שהם היו צועקים. והקשה הרמב"ן א"כ ראוי היה להם לצעוק ולמה אמר מה תצעק. ורבותינו אמרו שמשה היה צועק ומתפלל והוא הנכון כי לא ידע מה יעשה אע"פ שכבר אמר לו ואכבדה בפרעה לא ידע איך יתנהג כי הים מלפנים והאויב מאחור והיה מתפלל שיורנו השם הדרך יבחר ופי' מה תצעק אלי שהיה לך לשאול דרך מה תעשה ואין לך צורך לצעוק כי כבר הודעתיך ואכבדה ולא סיפר הכתוב צעקת משה כי היא בכלל ישראל: (טז) **הרם את מטך.** י"מ הרם כמו הסר ודומה לו הרם המצנפת שאמר לו הסר המטה ולנטות בידו ולכן כתיב ויט משה את ידו ולמאי שפירשתי למעלה שברוב המכות היה מעשים לנוואה ואינו חושש א"כ נאמר כן גם בכאן: (יט) **ויסע מלאך האלהים ההולך לפני מחנה ישראל.** י"מ שזה מלאך האלהים הוא עמוד האש ההולך לפניהם בלילה להאיר וקורהו מלאך שיורד מהשמים כמלאך ובאותו לילה הלך מאחריהם להגן עליהם וכשנסע עמוד האש מפניהם מיד גם ויסע עמוד הענן מפניהם ויעמוד מאחריהם להפסיק בין עמוד האש למחנה מצרים להחשיך להם על כן אומר בעמוד הענן ויעמוד שעמד שם על עמדו ולא נסתלק כמו בשאר הלילות כדי להחשיך למצרים. ור' אברהם פי' שהוא השר הגדול ההולך לפניהם בענן והוא שכתוב בו וה' הולך וגו'. וזהו: (כד) **וישקף ה' על מחנה מצרים בעמוד אש וענן.** שהסיר עמוד האש מלפני מחנה ישראל כמנהג שאר הימים ושמו היום משקיף על מחנה מצרים בינם ובין עמוד הענן אשר ישתמשו בו ישראל היום: **ויהם את מחנה מצרים.** בהגיע אליהם החום של עמוד האש: (כה) **ויסר את אופן.** ולא אמר אופני שאלו הסיר ב' האופנים לא היה כל כך כבידות שהיתה העגלה נגררת בארץ אבל כשהסיר רק האחד היו יושבים נופלים זה על זה ומשתברים. ור' אברהם כתב ויסר את אופן מרכבותיו שהסיר קשר האופן והסוסים לברוח בהיותם קלים ומהומת השם הכתוב למעלה נעלה עליהם ועל הסוסים ולא יכלו לברוח כדי לנהגם בכבידות: (כז) **ויט משה את ידו על הים.** כתב הרמב"ן היה הרצון לפניו יתברך לבקע הים ברוח קדים שיראה כאלו החום מחרבת ים להשגיא למצרים ולאבדם שיחשבו שהרוח שמה הים לחרבה ולא יד ה' עשתה זאת. ור' יוסף קמחי כתב אלו שני הפסוקים נראין מכחישין זה את זה פסוק אחד אומר שנבקע הים מפני ידו של משה דרך נס והב' אומר שנבקע ברוח קדים. ויש ליישב שניהם שמשה בקעו במטהו דרך נס ועדיין נשאר בקרקע הים טיט ורפש ולולי שבא הרוח והקפאו היו ישראל טובעים בטיט לכך פי' הפסוק ויולך ה' את הים ברוח קדים עזה כל הלילה לייבש הטיט והרפש ויבקע המים כבר על ידי משה: (כח) **לכל חיל פרעה.** פירש"י ל' יתירה וכן דרך המקראות. ואמר הרמב"ן שאינו כן במקום הזה אלא פירושו לכל חיל פרעה כי החיל אינו הרכב והפרשים אלא הם הם עמו אשר לקח עמו כאשר אמר כל סוס רכב פרעה ופרשיו וחילו: **לא נשאר בהם עד אחד.** כתב ר' אברהם פי' אפילו אחד כמו והנה לא מת ממקנה ישראל עד אחד: (כט) **ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים.** כתב ר' אברהם הזכיר זה פעם אחרת לומר כי בעוד שפרעה טובע בים נשארו עדיין מישראל עוברים וזהו פלא גדול שבמקום שהיו ישראל עוברים היה שם רוח קדים מייבש ובמקום פרעה ואילו הביא שם רוח אחרת לחמם המים שנקרשו ונעשו חומות וראיה לזה הפי' מה שכתוב בשירה וברוח אפך נערמו מים וזאת היתה עם ישראל וכתיב נשפת ברוחך כסמו ים וזאת היא שטיבעה את מצרים ועל כן כתיב בסוף השירה וישב ה' עליהם את מי הים ובני ישראל הלכו ביבשה: (ל) **ויושע ה' ביום ההוא.** שעד עתה לא היו נושעים שהיה עליהם אימת פרעה: **וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים.** לא אמצרים קאי שלא השליכם הים אל היבשה שבמקומם נבלעו דכתיב תבלעמו ארץ אלא על ישראל קאי שמעל שפת הים ראו אותם מת כשטבעו ואין זו דעת רבותינו: (לא) **את היד הגדולה.** פי' ר' אברהם את המכה הגדולה כמו הנה יד ה' הויה:

טו (א) **אז ישיר.** בב"ר להכי פתח באז אמר דוד אנוש מרדו באז דכתיב אז הוחל לקרוא והפך עליהם יבשה לים ואנחנו שהפך לנו ים ליבשה נשבח באז ובשביל שחטא באז ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה לכן פתח לשבח באז: **כי גאה גאה.** נתגאה על הסוס שהוא מתגאה במלחמה ועל הגבור הרוכב עליו כי את שניהם רמה בים: (ב) **עזי וזמרת יה.** פי' ר' אברהם כי מלת עזי מושכת עצמה ואחרת עמה כאלו כתיב עזי וזמרת עזי יה ופי' עזי ותפארתי אשר אזמר בו הוא השם לבדו יתברך והוא הי' לי לישועה: **זה אלי ואנוהו.** תקיפי ואושיבהו בנוה וזה אלהי אבי וארוממנהו שאספר גבורתו. ודרשו רבותינו זה אלי מלמד שראתה שפחה על הים מה שלא ראו הנביאים שהיו מראים אותו באצבע. ולפי הפשט שייך לומר זה אפילו על דבר שאינו נראה כמו כי זה משה האיש: (ו) **ימינך ה' נאדרי.** פירש"י ימינך ה' הנאדרת בכח ימינך ה' תרעץ אויב כן דרך המקראות לכפול. וכתב הרמב"ן ודאי דרך הפסוק לכפול אבל אינו מבאר דבר מן הכפילות כמו נשאו נהרות ה' נשאו נהרות קולם. ונכון לפרש ימינך ה' נאדרי בכח להשפיל גאה גאה ימינך ה' תרעץ אויב בכח גדול: (ז) **וברוב גאונך.** שהוא למעלה על כל גאה תוכל להרוס כל הקמים ואין לו צורך לכלי ברזל להרוס רק חרונך לבד תשלח בהם ויאכלם כקש לפני האש כי החרון אף הם דומה לאש: (ט) **אמר אויב ארדוף אשיג.** פירש"י שכך היה אומר לעמו ומפתם שילכו אחריו וכן דעת אונקלוס שתירגם דהוה אמר שנאה. וכתב הרמב"ן ולי נראה שחוזר על מה שלפניו כי מתחלה אמר שטבעו בים סוף והיה זה כאשר שבו המים ויכסו את הרכב ואת הפרשים ואחר כך שב לפרש איך נעשה זה כי ברוח אפיך הוא רוח הקדים נערמו מים וקפאו תהומות ומפני זה חשב האויב שירדוף וישיגם בים ויחלק שלל ותמלא נפשו מהם ונשפת ברוחך וכסמו ים: (י) **נשפת ברוחך.** פי' ר' אברהם מגזרת נשף כי בנשף הביא רוחו להטביעם. והרמב"ן פי' כמו נשבת בבי"ת מלשון ורוח השם נשבה בו: **ואומר א"א הרא"ש ז"ל** הטעם שאמר תחלה וברוח אפיך נערמו מים וכאן אומר נשפת ברוחך כדי להגדיל הנס כי ברוח האף הוא חם מתיך הקיפוי ורוח הפה הוא קר מקפיא המים וכאן היה רוח האף החם מקפיא המים ורוח הפה מתירם: **צללו כעופרת.** שבאו במצולות כמו העופרת והזכיר זה לומר שמאת השם היה להם זה שאע"פ שהיה בהם רבים שהיו יודעים לשוט והיו קרובים אל היבשה אף כי רוב רוכבי סוסים היו ראוים להנצל כי הסוסים שטים על פני המים וכן תופשי המגינים ניצולים אעפ"כ לא ניצול מהם אחד וזהו וינער ה' את מצרים בתוך הים שהגביהם ברוח הקשה והפילם בים: (יא) **מי כמוך באלים.** פירש"י בחזקים. וכתב הרמב"ן באמת שהוא לשון חזקים אבל מי כמוך באלים פי' במלאכי מעלה שהם נקראים אלים והב"ה נקרא אל עליון שהוא עליון על כולם: **מי כמוך נאדר בקודש.** שאין כמוהו אדיר בנאות קודש:

נורא תהלות. פירש"י יראים מלספר תהלותיו פן ימעטו בהן. והרמב"ן פי' שהוא נורא בתהלות כי עושה דברים נוראים ומתהלל בהם שעשה נקמות בעוברי רצונו והושיע בהם את עבדיו והנה הוא בזה נורא ומהולל מאוד ובעבור כי מלכי ארץ נוראים בעושק אמר כי השם הוא נורא בדברים אשר הוא מהולל בהם. (יב) נטית ימינך תבלעמו ארץ. אמרו רבותינו שזכו לקבורה. וכתב הרמב"ן לפי הפשט אין לשון יד וימין נטוי' רק לנקמה והשחתה על כן נראה לפרש אחר שטבעו בים והים השליכם ביבשה כמנהג הימים שם תבלעמו ארץ כי יכלו וישוב העפר אל הארץ כשהיה והנה נבלעים ונשחתים כמו בלע ה' ולא חמל: (יג) נחית בחסדך וגו' נהלת בעזך. אמר ר' אברהם כי הוא עבר במקום עתיד וכן יבוא בנביאו'. והרמב"ן כתב בשביל שאמר על האויב נטית ימינך אמר ונחית בחסדך בעמוד ענן לנחותם הדרך עם זו שגאלת ונהלת אותם ונהלת בעוז ידך אל נוה קדשך והוא בית המקדש כי אליו הם הולכים: (טז) תפול עליהם אימתה ופחד. אמר ר' אברהם כי תפול עליהם אינו חוזר על כנען אע"פ שקרוב אליו אלא חוזר על אדום וכן מוכח פסוק שלאחריו עד יעבור פי' שנפלה עליהם פחד בעבור כי יעברו עליו קודם שיבואו לארץ כנען ואף כי יצא אדום לקראתם בעם כבד מ"מ לא נלחם עמהם ולולי פחדם שנפל עליהם היה נלחם עמהם מרוב שנאתו אותם: (יח) ה' ימלוך לעולם ועד. פי' עתה הראה כי הוא השליט ומלך על הכל שהושיע את עבדיו ואיבד את מורדיו כן יהיה הרצון מלפניו לעשות בכל הדורות לעולם ועד: (יט) כי בא סוס פרעה. אמר ר' אברהם שגם זה מהשירה שהיו משוררין ואומרין כי בא סוס פרעה ברכבו ובפרשיו בים וישב ה' עליהם את מי הים ובני ישראל הולכים ביבשה בתוכו. וכתב הרמב"ן שאינו נכון כי איננו בלשון השירה והנבואה ופירושו אז ישיר משה לבני ישראל כי בא סוס פרעה בים ביום ההוא מיד ולא ביום המחרת. אי נמי כאשר בא פרעה ואילו בים וישב ה' עליהם את מי הים ובני ישראל בתוכו אמרו שירה. ואמר עוד כי לקחה מרים התוף בידה וענתה להם הפסוק הראשון של השירה ותענה אחרים כמו שענו בני ישראל אחרי משה: (כ) אחות אהרן. מפני שהוזכרו משה ומרים בשירה ולא הוזכר אהרן הזכירו כאן ואמר אחות אהרן דרך כבוד לו שהוא אחיה הגדול מתיחסת אליו שגם הוא נביא ויתכן שדרך הכתוב ליחס אל האחים כמו ואחות לוטן תמנע: (כב) ויסע משה. כתב ר' אברהם כי מתחלה היה עמוד ענן לפניהם ועמוד אש לילה וכשטבעו מצרים ולא היה להם עוד פחד ולא נסעו בלילה סר הענן והסיעם משה על פי ה' ואינו אלא שש מסעות עד הר סיני והאויר טוב לא קר ולא לח ומי שאין לו אהל יכול לעמוד בלא אהל ולא יזיקנו ובבואם לפני הר סיני עשו להם אוהלים שם עמדו כמו שנה ומשה הודיעם כי שם יעמדו עד שיעשו המשכן ובעבור זה הוציאו עצי שטים ממצרים ולהיות זכר לאלה נוה לעשות את חג הסוכות כי הפסוק אומר כי בסוכות הושבתי את בני ישראל ואיך ישבו בעננים כי הסוכות אינן דומים לעננים וכאשר עשו המשכן הוריד השם עננו עליו כי כן כתוב ואש תהיה לילה בו ובנסוע הענן יסעו בני ישראל ובעבור זה כתיב ובעמוד ענן אתה הולך לפניהם יומם והנה ב' עמודים הם שמתחלפין על המשכן ואם קבלה היא שז' ענני כבוד היו נניח סברתינו ונסמוך על הקבלה. ורבותינו דרשו שהסיעם בעל כרחם לפי שגדולה היתה ביזת הים מביזת מצרים. וי"מ שכל כך היתה ההנאה שנהנו מזיו השכינה כמו שדרשו מזה אלי ואנוהו עד שלא רצו ליסע והוצרך להסיעם בעל כורחם: (כה) ויורהו ה' עץ. כתב הרמב"ן בעבור שלא מצאתי לשון מורה אלא בענין לימוד ויורני ויאמר לי פי' למדני וכן כולם נראה בדרך הפשט כי העץ הוא ימתיק המים בטבע והיא סגולה בו וילמד אותו למשה. ורבותינו אמרו שהיה עץ מר והוא נס בתוך נס וא"כ פי' ויורהו כי לא היה העץ נמצא במקום ההוא והקב"ה הורהו את מקומו או שהמציאו אליו בנס: שם שם לו חוק ומשפט ושם נסהו. פירש"י שבמרה נתן להם מקצת פרשיות של תורה שיתעסקו בהם שבת ופרה אדומה ודינין ושם נסהו לעם. ותמה הרמב"ן למה לא פירש כאן החוקים האלה והמשפטים כאשר אמר בפרשיות הנזכרות למעלה ויתחיל וידבר ה' אל משה לאמר דבר אל כל בני ישראל ולשון רש"י שאמר פרשיות שיתעסקו בהם משמע שהודיעם החוקים ההם ולימד אותם עתיד הקב"ה לצוות אתכם כך וכך ועל דרך זה שלימד לאברה' אבינו התורה ועשה זה כדי להרגיל' במצות ולדעת אם יקבלו בשמחה והוא הנסיון שאמר ושם נסהו. ועל דרך הפשט כשהתחילו ליכנס במדבר אמר להם האיך ינהגו בו עד בואם אל ארץ נושבת כי המנהג נקרא חוק כענין שנאמר הטריפני לחם חוקי ונקרא משפט בהיותו משוער כהוגן כדכתיב כמשפט הראשון וארמון על משפטו ישב. אי נמי ליסרם בחוקי המדבר לסבול הרעב והצמא לקרוא לה' ולא דרך תלונה ומשפטים שיחיו בהם לאהוב איש את רעהו ולהתנהג בעצת הזקנים והצנע לכת באהליהם ושינהגו שלום עם הבאים במחנה למכור דבר ותוכחות מוסר שלא ינהגו כמחנות השוללים אשר יעשו בהם כל תועבות ה' אשר שנא וכענין שציוה בתורה כי תצא מחנה על אויביך ונשמרת מכל דבר רע: ושם נסהו. להודיע שהוליכם בדרך שאין שם מים והביאם אל מקום מים המרים לנסיון שנאמר ויענך וירעיבך להטיבך באחריתך: (כו) ויאמר אם שמוע תשמע. פי' ר' אברהם להבין מה שיצוך לעשות: והישר בעיניו תעשה. זו מצות עשה: והאזנת למצותיו. זו מצות לא תעשה. ובמכילתא דורש והישר בעיניו תעשה זה משא ומתן שכל מי שנושא ונותן באמונה ורוח הבריות נוחה הימנו מעלה עליו הכתוב כאלו קיים כל התורה כולה: כי אני ה' רופאך. פירש"י כאדם שאומר אני הוא הרופא ומזהירך שלא תאכל דברים המחזירים לאדם לחוליו. וכתב הרמב"ן אין זה פשט שאין דרך האדון להבטיח לעבדו אם תעשה רצוני לא אמיתך בחולאים ואינן כן כל הבטחות שבתורה אלא זו היא אזהרה שלא יהיו במורדיו כמצרים כי בשמעם בקולו ינצלו מכל אותה מחלה כי כל המחלה ההיא ראויה לבא על עוברי רצונו כאשר בא' על מצרים שלא שמעו ואמר כי אני ה' רופאך שאסיר מקרבך מחלה שהיא באה על הארץ כאשר רפאתי המים. וכתב ר' אברהם כי האות הזה והוא אות ראשון שבמדבר הפך ממכה ראשונה שבמצרים כי מימי היאור היו מתוקים והפכם לדם ואלו היו מרים ורפאם והנה השם יתברך יעשה דבר והפכו על כן יש לך ליראה מפניו שלא תמרה בו פן יריב בכם ולאהוב אותו כי ייטב לך כאשר ריפא המים: (כז) ושם שתים עשרה עינות מים ושבעים תמרים. כתב הרמב"ן אינו דבר גדול שימצא כזה במקום אחד שאפילו בשפל המקומות יש כמה תמרים וכמה עינות מים ופירש"י שנזדמנה להם כנגד י"ב שבטים וע' זקנים ולא ידעתי מה הוא זה הזמון אם רוצה לומר שבמעשה נס נעשו שמה באותה שעה. ובמכלתין דורש מיום שברא הקב"ה עולמו ברא שם י"ב מבועים כנגד י"ב שבטים וע' דקלים כנגד ע' זקנים. ור' אברהם אמר שהכתוב מספר שבאו למקום טוב הפך ממרה כי באלים עינות הרבה והם מים מתוקים כי התמרים לא יצליחו בארץ שמימיה מרים ולכן אמר ויחנו שם:

טז (א) ויסעו מאלים ויבואו וגו' מדבר סין. כתב הרמב"ן אחז הכתוב דרך קצרה כי בנוסעם מאלים חנו על ים סוף ויסעו מים סוף ויחנו במדבר סין כי המדבר הזה גדול מגיע מאלים עד סיני וכאשר נסעו מאלים

חנו על ים סוף ונסעו משפת הים ונכנסו עוד לתוך המדבר ועשו בו מסעות דפקה ואלוש ונסעו מאלוש אשר הוא במדבר סין וחנו (ברפידים ?) בסיני ועל דעת רבותינו היה דבר המן באלוש כי בראותם שהיו חונים ונוסעים במדבר בדפקה ואלוש ולא יצאו ממנה פחדו ונתרעמו ולכן אמר וילונו במדבר כי לא היתה התלונה ביום בואם. לשם רק בהיותם במדבר: (ב) וילונו כל עדת בני ישראל. כתב ר' אברהם במרה לא הלינו רק קצת העם כדכתיב וילונו על משה ובמדבר סין כתיב וילונו כל עדת בני ישראל על משה ועל אהרן. וכתב הרמב"ן היה ראוי שיספר הכתוב טענת התלונה שיאמר ואין בשר לאכול לעם ואין לחם לשבוע וירעב העם כאשר אמר במרה וברפידים ופירש"י שאמר הכתוב ט"ו יום לחדש השני ופירש חניי' זו שבו ביום נשלמה החררה שהוציאו ממצרים וקבלת רבותינו היא זו ולזה לא פירש תלונתם. ור' אברהם כתב כי הזכיר הכתוב בט"ו יום לחדש השני לאמר שכבר היה להם חדש ימים שיצאו ממצרי' ואכלו הלחם אשר הוציאו ממצרים ומקניה' כי קהל רב היו וזה טעם התלונה. ועל דעתי הזכיר הכתוב ויבאו מדבר סין להודיע תלונתם כי בבואם למדבר סין וכבר רחקו ממצרים אמרו מה נאכל ומה יספיק לנו במדבר הגדול אשר אנו באים בו כי מתחלה היו סבורים שיבואו אל הערים אשר סביבותיהם ועתה ראו שיש להם חדש ימים ועיר מושב לא מצאו אמרו כולנו מתים במדבר הגדול שבאנו בו וזהו טעם וילונו על משה ועל אהרן במדבר כי תלונתם היתה מפני המדבר ובן אמרו כי הוצאתם אותנו אל המדבר להמית כל הקהל הזכירו המדבר והקהל לומר שקהל גדול כזה ימותו ברעב במדבר הגדול והקב"ה שמע תלונתם והתחיל לערוך להם שלחן במדבר: (ד) הנני ממטיר לכם. פי' רבי אברהם שאמר ממטיר בשביל שירד מן השמים כדמות מטר. וכתב הרמב"ן ומצינו ימטר על רשעים פחים וגו' וה' המטיר על סדום ועל עמורה גפרית ואש ואולי היו באים עם המטר. ודעת אונקלוס שהוא לשון ירידה שמתרגם הא אנא מחית: לחם. בעבור שיעשוהו לחם כמו שנא' ועשו עוגות כי כל פת נקרא לחם ולא חטים ושעורים לבד. ואמר ממטיר לחם פי' ממטיר להיותו להם ללחם כמו להוציא לחם מן הארץ. וי"מ לאכול לשון מאכל פי' הנני ממטיר לכם מאכל וגם בשר בכלל לחם כמו לחם אשה וכלל בכלל הנני ממטיר לכם המן והשלו או שעיקר הכתוב במה שאמר לו הקב"ה ענין השלו ובדברי משה האריך ופי' גם השלו כדרך מקראות בכמה מקומות כדפרישית לעיל: למען אנסנו. פירש"י אם ישמרו מצות התלויות בו. והרמב"ן פי' שזהו הנסיון שלא היה בידם מה לאכול והיו צריכין לו כל שעה ולא ירד להם אלא דבר יום ביומו ואפילו הכי הלכו אחריו במדבר לא מקום זרע והוא כענין שנאמר המאכילך מן במדבר אשר לא ידעו אבותיך למען ענותך ולמען נסותך להטיבך באחריתך: ולקטו דבר יום ביומו. מי שברא היום ברא פרנסתו שכל מי שיש לו מאכל היום ואומר מה אוכל למחר הרי זה מקטני אמנה: (ז) ובקר וראיתם את כבוד ה'. לא נאמר על הכבוד הנראה בענן כי בו ביום נראה להם בדבר אל העם אהרן ויפנו אל המדבר ופירש"י שתראו כבוד השם הנותן לכם המן בבקר דרך חיבה שיש שהות ביום לתקנו מפני ששאלתם אותו לצורך ולכך מראה לכם בו כבודו. וכתב הרמב"ן ואינו נכון שיאמר בבקר וראיתם את כבוד ה' בשביל שנתן להם המן בבקר כי מה כבוד יש בזה ועוד שסמך בזה בשמעו את תלונותיכם. ור' אברהם כתב כי בבקר נמשך לפסוק שלפניו כי בעבור שאמרו הוצאתם אותנו אמר ב' אותות יעשה עמכם השם בעבור שתדעו כי הוא הוציא אתכם האחד בערב היום והשני למחר בבקר. ופי' ערב וידעתם כי ה' הוציא וגם בבקר תדעו וראיתם תחלת דבר הוא והי' ראוי שיאמר ערב ובקר וידעתם וראיתם כי ה' הוציא אתכם שאין ובקר דבוק עם וראיתם את כבוד ה' כי בו ביום ראו הכבוד. ופי' הרמב"ן כי היה נפלא גדול במן כי השלו הגיז אותה מן הים ברוח דרך העולם אבל המן עתה נוצר להם יצירה חדשה בשמים כענין מעשה בראשית והוא מה שאמרו בו שנברא בין השמשות ולכך אמר באות אשר יעלה להם בערב תדעו כי הוא הוציא אתכם מארץ מצרים כי יערוך לכם שלחן במדבר אבל בפלא הגדול אשר יעשה לכם בבקר תראו את כבוד מלכותו אשר מי אל בשמים ובארץ אשר יעשה כמעשיו וכגבורותיו כי בגבורות ובנפלאות אשר יעשה השם נראה כבודו כענין שנאמר לקבץ את כל הגוים והלשונות ובאו וראו את כבודי. ודע כי יש בכאן ענין גדול ודרשו בו חכמים לחם אבירים אכל איש לחם שמלאכי השרת אוכלין אותו רצונו לומר כמו שמלאכי השרת קיומם מזיו השכינה כך הוא המן שנתגשם באור הבורא מרצון בוראו וניזונו ממנו ישראל ומפני זה מצאו בו טעם כל מה שירצו כי הנפש במחשבתה תדבק בעליונים ותמצא מנות חיים ותפיק רצון מלפניו: ונחנו מה. פי' ר' אברהם מה בידינו לעשות לא עשינו אלא מה שצונו הקב"ה. ואינו אלא כמו מה אדם ותדעהו כלומר מה אנחנו חשובים שאתם אומרים שהוצאתי אתכם מארץ מצרים: (ח) ויאמר משה בתת ה' לכם בערב בשר. חזר לפרש מה שאמר למעלה ערב וידעתם כי ה' הוציא אתכם שיתן לכם בשר ובבקר וראיתם את כבודו במן: (יב) דבר אליהם לאמר בין הערבים תאכלו בשר. כתב הרמב"ן זה הדיבור כבר אמרו משה לישראל ונשנה בעבור שאמר שמעתי את תלונות בני ישראל כי מתחלה אמר הנני ממטיר לכם לחם כעושה עמכם חסד לרצונו או בזכותם ועתה הגיד כי נחשב להם לעון ובעבור התלונה יעשה עמכם כן כדי שידעו שאני ה' אלהיהם כי עד עתה אינכם מאמינים בה' אלהיכם על כן אתם מתלוננים בנביאיו. ויתכן כי מתחלה לא הבטיחם להיות להם המן כל ימי היותם במדבר וחשבו שלא יהיה להם אלא ליום אחד או לשנים במקום ההוא לבד ועתה אמר להם כי בין הערבים יאכלו בשר תמיד ובכל בקר ישבעו לחם כל ימי היותם במדבר וכן דעת רבותינו שהיה השלו מן היום ההוא והלאה כמו המן וכן נראה כי על פני הדברים כתלונתנו ובשניהם שמע את תלונתם כי מה יתן להם ומה יוסיף להם בשר ליום או לב' ומה שהאריך הפרשה בענין המן בעבור שכל ענייניו נפלאים ותקצר בענין השלו כי הוא בנוהג שבעולם. וענין השלו השני בקברות התאוה כי לא בא להם עתה בשובע כמו שאומר הפסוק תמיד בשר לאכול ולחם לשובע ויתכן שהיו גדוליהם לוקטים אותו שהיה לחסידים שלהם וצעירים היו תאבים לו כי אינו מספר בשלו המרבה והממעיט כאשר יספר במן ולכן נאמר שם והאספסוף אשר בקרבו התאוו תאוה ואומר וישובו ויבכו בני ישראל שהיו מהם בוכים ולא כולם ואז נתן להם ממנו לרוב כאשר אמר והממעיט אסף עשרה חמרים ואכלו חדש ימים בשפע ההוא ושב לענינו הראשון. ועל דרך הפשט היה כל מעשה השלו לעתים והמן שהיה חיותם ממנו היה להם תמיד כי עקר תלונתם עליו כדכתיב כי הוצאתם אותנו אל המדבר הזה להמית את כל הקהל הזה ברעב. ואפשר לומר כי מתחלה אמר להם משה ולא קבלו דבריו ובן מוכח הפסוק שאחר שאמרו להם כתיב ונחנו מה כי תלינו עלינו ועל כן אמר להם קרבו לפני ה' שראו כבוד ה' ואז יאמינו והטעם שלא האמינו תחלה כי משה לא אמר להם יתן ה' לכם בשר ולחם אלא אמר בתת ה' לכם דרך תוכחה על תלונתכם וכי אינו באפשר שיתן ה' לכם למה אתם מתלוננים ואינכם מתפללים אליו שיתן לכם: (יד) ותעל שכבת הטל. פי' ר' אברהם שנסתלק כמו אל תעלנו בחצי ימי שהטל ירד תחלה לטהר הארץ ובהסתלק הטל ירד המן עליו: דק מחוספס. וי"מ עגול ואין לו חבר ואונקלוס תרגם לשון גילוי כמו מחשוף הלבן: דק ככפור על הארץ.

תרגם אונקלוס דעדק כגיר כגלידא על ארעא ופירש״י שגיר הוא שחור ופירש ג״כ כי גיר הוא תוספת ואין לו תיבה בפסוק. והרמב״ן כתב כגיר כי גיר הוא לבן הנדבק לאבנים ומנפלים בו וטוחים בו הבתים כשיד והוא לבן מאוד וטוב מן השיד ועל כן ייחס בו המן שהוא לבן ומפוזר על הארץ כגיר המנופץ ואונקלוס תרגם מלת ככפור בשני פנים עשאו תחלה מן וכפרת אותו מבית ומחוץ בכופר ולכן אמר כגיר שבו טוחין ומכסין ועשאו עוד מן כפור כאפר יפזר שהוא הקרח הדק היורד בבקר כמו שתרגם וקרח בלילה גלידא דהוה נחית עלי בליליא ואמר שהמן הוא לבן כגיר שכופרין בו הבתים וגם כקרח כפור היורד בלילה. ויש נוסחאות שכתוב בהם דעדק כגיר (דגיר. כצ״ל) כגלידא על ארעא פי׳ עשוי חמרים כגליד על הארץ והוא האמת שאם היה מלשון גיר היה מתורגם כגירא כגלידא כי כן הוא הלשון: (טו) ויאמרו איש אל אחיו מן הוא. י״מ מגזרת מנה את מאכלם אע״פ שנכתב קודם ויאמר משה אליהם הוא הלחם אין מוקדם ומאוחר ופי׳ ויאמר משה אליהם וכבר אמר משה אליהם. וי״מ לשון מנה אחת אפים מתנה הוא מאת הקב״ה וחסר ה״א אחרונה: (טז) עמר לגלגלת. כתב ר׳ אברהם על דרך הפשט זה השעור למי שהוא גדול בשנים ולקטנים לפי אכלם: (יז) ויעשו כן וגו׳. על דרך הפשט המרבה והממעיט לפי מספר נפשות וקדמונינו אמרו כי הי׳ דבר פלא. (יט) אל יותר ממנו. פי׳ שלא יותירו כדי לאכלו מחר רק יבטחו בה׳ כי מחר ירד אבל אין מצוה עליו לאכלו ואם נשאר לו שלא יוכל לאכלו ישליכנו חוץ לאהל: (כ) וירם תולעים ויבאש. פירש״י מקרא הפך שבאש תחלה ואחר כך הרים תולעים כדכתיב ולא הבאיש ורמה לא היתה בו. וכתב הרמב״ן ואלו הי׳ מתליע בדרך הטבע כשאר המתליעים היה כן אבל זה שהתליע בדרך נס אפשר שהרים תולעים תחלה שאלו נבאש תחלה היו מריחים אותו בלילה ומשליכים אותו ולכך הרים תולעים תחלה והם לא ידעו ובבקר נבאש ונתגלה הדבר וקצף עליהם משה וכן מוכח הפסוק שאומר ולא הבאיש ורמה לא היתה בו שאם לא הי׳ מרים עד שיבאש תחלה כיון שאמר ולא הבאיש מה הוצרך לומר ורמה לא היתה בו לכך אמר ולא הבאיש וגם רמה לא היתה בו כמו שדרכו להרים תולעים תחלה: (כב) ויהי ביום הששי לקטו לחם משנה. דרשו רבותינו אחר שלקטו מצאו לחם משנה ומשה לא הגיד להם עדיין. ור׳ אברהם אמר לפי הפשט משה צוה להם ללקט לחם משנה מדכתיב לקטו ממנו לחם משנה ולא אמר מצאו ובאו הנשיאים והגידו למשה כי ישראל עשו כאשר צוה ושאלוהו מה יעשו בו ואיך יוכלו לאוכלו והוא אמר להם כבר צוה השם שתשבתו למחר ואת אשר תאפו ותבשלו לצורך לאכול היום בשלו מהעומר אחת ועשו ממנה כמנהגה ואת כל העודף דהיינו העומר השני עד הבקר ואומר לכם מה תעשו בו ובבקר הודיעם שיאכלוהו כי לא ירד היום. ופירש״י את אשר תאפו ותבשלו לב׳ הימים פי׳ מב׳ העומרים אפו ובשלו ואכלו ממנו היום והניחו העודף למחר ובבקר באו לפניו ולא רצו לאכלו מיום אל יום אע״פ שהתיר להם להניחן עד הבקר ובבקר אמר להם אכלוהו היום בלבד כי על כן אמרתי להניחו עד הבקר והודיעם בטעם המצוה כי היום לא ימצאוהו בשדה בשביל כבוד השבת. ויתכן שאמר ואת כל העודף שיאכלו בלא מדה ביום הששי כל מה שירצו והעודף אף אם הוא מועט יספיק לשבת כי ברכת השם היא תעשיר: (כח) עד אנה מאנתם. פירש״י בהדי הוצא לקיא כרבא שכלל משה עמהם על שלא הגיד להם מצות שבת. ור׳ אברהם כתב שאמר למשה כנגד כל ישראל והטעם שאמר למשה שיאמר לישראל שבו איש תחתיו ופי׳ זה אל יצא איש ממקומו ללקוט המן כאשר עשו אנשים שיצאו: (לה) עד בואם אל ארץ נושבת. כי היו הולכים במדבר לא עבר בה איש ואוכלים (כשעברו הירדן. כצ״ל) את התבואה שמצאו על כן הוצרך לומר את המן אכלו וגומ׳ כי המן נמשך עמהם עד בואם לגלגל שהוא קצה ארץ כנען והנה התבואה מצוי ואז שבת המן:

יז (א) ויסעו כל עדת בני ישראל וגו׳ למסעיהם.

אחז הכתוב דרך קצרה לומר שנסעו במסעות רבים ממדבר סין לרפידים לכך אמר למסעיהם כי מסעות רבים עשו כי מתחלה כשנסעו ממדבר סין חנו בדפקה ואחר כך באלוש ומאלוש לרפידים ולא בא עתה אלא לפרש תלונתם כי בתחלת בואם למדבר התלוננו על הלחם ועתה רבו על המים: (ב) וירב העם. כתב ר׳ אברהם אמר העם ולא אמר כל העם כאשר אמר במן כי ב׳ כתות היו האחת אין לה מים לשתות והיא עושה מריבה עם משה והשנית יש לה מים בכליהם שהוציאו מאלוש והיא רוצה לנסות ה׳ אם יתן מים והשיב למריבים מה תריבון עמדי נצעק כלנו אל ה׳ ולמנסים אמר מה תנסון את ה׳: (ג) ויצמא שם העם למים. כאשר התחזק עליהם הצמא נתרעמו על משה למה הרע להם להוציאם ממצרים. והרמב״ן פי׳ הענין כך כאשר באו אל המקום ההוא ולא מצאו עינות מים מיד עשו מריבה עם משה ולכך נאמר וירב ולא כדרך שנאמר בשאר מקומות וילונו דרך תרעומת שהיו מתרעמים על ענינם לאמר מה נשתה מה נאכל אלא וירב שהיו עושים עמו מריבה ממש שבאו עליו לאמר תנה לנו מים כי עליך הדבר לעשות ומשה השיבן מה תריבון עמדי ומה תנסון את ה׳ כי הריב הזה לנסות את ה׳ היוכל לתת לכם מים כי אם תחרישון מעלי ותתפללו לה׳ יענה אתכם וכן היה בלבם לנסות כדכתיב על נסותם את ה׳ ואז רפתה רוחם מעליו והסתפקו יום או יומים ממים שבכליהם ואחרי כן ויצמא שם העם למים וילן העם על משה כענין התרעומת אשר הם עושים בכל מקום בבקשם דבר שאומר למה זה העליתנו ממצרים וכראות משה כי צמאו התפלל לה׳ והגיד לו המריבה שעשו עמו בראשונה: אותי ואת בני. ולא אמרו סתם להמיתנו בצמא או להמית כל הקהל הזה אלא הזכירו הבנים להרבות התלונה שימהר לדבר כי הקטנים לא יסבלו הצמא כלל וימותו לעיני אביהם: את בני ואת מקני. הזכיר המקנה לומר שהם צריכים מים רבים ולכך נאמר שם בשעת (בשנית?) ויצאו מים רבים ותשת העדה ובעירם. ורבותינו אמרו השוו בהמתן לגופן שבהמתו של אדם המהלך בדרך היא חייו שאם אין בהמתו הוא מסתכן: (ד) עוד מעט וסקלוני. דרך משל כי רוב מריבות עשו עמי ומתרעמים עלי ואילו היה בהם יכולת היו סוקלין אותי: (ה) עבור לפני העם הזה. פי׳ הרמב״ן הקדם לפניהם כמו ויעבור את הכושי והענין כי העם היו ברפידים והצור שיצא ממנו המים היה בחורב והוא הר סיני על דעת הראשונים או מקום עיר לפני ההר קרוב הוא לו על דעתי כאשר אפרש עוד והוצרך משה לקדם לפניהם לעבור מרפידים לחורב מהלך פרסה או ב׳ רחוק מהמחנה ועל כן אמר לו עבור לפניהם וקח מזקני ישראל והלכת כלומר שתלך עד שתראה אותי עומד לפניך על הצור בחורב. והנה הכה בצור ויזובו מים ולא סיפר הכתוב ותשת העדה ובעירם כאשר בשנייה אבל בידוע שעשו כן וברור הוא שלא הלכו העם לחורב לשתות כי לא באו לפני הר סיני עד אחר כן בשלישי אלא שלחו שם נעריהם לשאוב מים ולהביא להם כמנהג המחנות וקרוב הדבר שיצאו מן הצור בחורב מים קרים ונוזלים הלכו לרפידים ושם שתו אותם והוא שאמר הכתוב ויוציא נוזלים מסלע ויורד כנהרות מים וכתיב פתח צור ויזובו מים הלכו בציות נהר ומה שאמר הן הכה צור ויזובו מים ונוזלים ישטופו גם על הצור הזה נאמר והסלע השני אשר היה בקדש נבקע בו כמו באר נובע מים ועל כן נאמר הוא הבאר אשר אמר ה׳ למשה ואמרו בשירה באר חפרוה שרים כי היה כמו באר חפורה ולכן אמר שם ותשת

העדה ובעירם שתו מיד. באותו מקום אבל בכאן היו נהרות שוטפים ממנו ושותים בבתיהם כרצונם ואע"פ שהיה הכל בארה של מרים בקבלת רבותינו יתכן שהיה בראשונה. וכל הט' שנה מושך מים בנהרות ובפעם השנית מפני העונש אשר היה שם נעשה כמו באר חפורה מלאה מים: ומטך אשר הכית בו את היאור. אע"פ שהוא לא הכה פי' הכית במאמרך שאמרת לאהרן להכותו והזכיר מכת היאור ולא שאר המכות לומר כי אז הפך המים לדם והסירם מטבעם ועתה יוציא מים מצור החלמיש כי יעשה דבר והפכו: (ו) הנני עומד לפניך. בעבור כי הפלא במקום הזה במים היה קבוע שיהיה הבאר עמהם כל ימי היותם במדבר כדברי רבותינו בעבור זה נגלית עליו השכינה במקום ההוא כאשר אמר במן בקר וראיתם את כבוד ה' בעבור היותו פלא קיים: (ט) ויאמר משה אל יהושע. כתב הרמב"ן מכאן נראה שמיום היותו לפני משה קראו יהושע וכן וישמע יהושע את קול העם ברעה ומה שכתוב במרגלים ויקרא משה להושע בן נון יהושע למבראשונה מדבר כלומר כי זה יהושע אשר נבחר במרגלים הוא אשר קראו משה יהושע ומה שדרשו רבותינו יה יושיעך מעצת המרגלים פי' בשביל שידע משה שהוא עתיד ללכת עם המרגלים קראו כן או נאמר כי אז קבע לו זה השם בפני כל העדה שלא יקראוהו אלא בזה השם בעצמו. ומה שלא הלך משה כדי שיתפלל בנשיאות כפים על הגבעה וגם שאין זרעו של עשו נופל אלא ביד בניה של רחל וכן עמלק ביד שאול והמן ביד מרדכי ועלה לראש הגבעה כדי שיראה ישראל הנלחמים וישים עינו עליהם לטובה וגם הם יראוהו פורש כפיו השמימה בתפלה ויבטחו ויוסיפו אומץ וגבורה. ועל הענין הזה שעשה משה מפני שהיה עמלק גוי חזק וישראל אינן מלומדי מלחמה והיו עיף ויגע כדכתיב במשנה תורה על כן פחד ממנו והוצרך לכל התפלה והתחנה. ויתכן שפחד משה פן יתגבר בחרבו מפני היותו נוטל החרב בברכת הזקן שאמר לו על חרבך תחי' כי המלחמה מן המשפחה הזאת היא ראשונה ואחרונה כי עמלק מזרע עשו היה ומזרעו של עשו היתה לנו הגלות והחורבן האחרון וכאשר ינוצח הוא ועמים רבים אשר אתו ממנה נושע לעולם כד כתי' ועלו מושיעים וגו' וכאשר עשו משה ויהושע בראשונה כן יעשו משיח ואליהו בזרעם ועל כן התאמץ משה בדבר: (יא) וכאשר יניח ידו. על דרך הפשט כי לא יוכל להרים ידו כל היום וכאשר יניחם באונס גבר עמלק על כן צוה לאהרן וחור שיתמכו בידיו. ובמדרש וכי משה היה עושה שיתגבר עמלק אלא אסור לאדם לשהות כפיו פרושות השמימה ג' שעות. ור' יוסף קמחי פי' שלא הניח אלא בשביל שידע שכאשר יניח ידו וגבר עמלק וידע שידיו כבדים ולא יוכל להרימם כל היום לקח עמו אהרן וחור שיתמכו ידיו. וי"מ לפי הפשט והיה כאשר ירים ידיו עם המטה וגבר ישראל שהמטה היה סימן שלהם כמו שעושין דגל במלחמה שלא יפוזרו אנשי המלחמה ולכן כתיב ויקחו אבן וישימו תחתיו וישב עליה כדי שיהי' במקום אחד גבוה ויראו כולם הנס שלהם ועל כן קרא משה למזבח ה' נסי לומר לא במטי שהרימותי לנס גברו ישראל אלא ה' נסי ודגלי: (יב) ויהי ידיו אמונה. פי' ר' אברהם כל אחד מידיו. וי"מ על מה שכתוב ויהי ולא אמר ויהיו שהיה מלמס ידיו לפרוש השמים והיו נראות כמו אחד כענין ורגליהם רגל ישרה: אמונה. פי' כמו עומדות וקיימות ברוממותן כמו ואנחנו כורתים אמנה פי' דבר קיים. וי"מ לאמונת ישראל כדי שינצחו. וי"מ שהוא מגזרת ויהי אומן כאלו אומנים הם שישאו ידיו. ובמדרש יש שהזכיר זכות אבות אמונה זהו אברהם דכתיב בי' והאמין בה' עד בא יצחק דכתיב ויצחק בא מבא השמש יעקב דכתיב כי בא השמש: (יג) ויחלש יהושע. ולא הרגם. י"מ שבעלי כשפים היו ובחרו להם אנשים למלחמה שאי אפשר להרגם מפני הכשפים שעשו להם: (יד) כתוב זאת זכרון בספר. כתב ר' אברהם כי הוא ספר מלחמות ה' ואינו מנוי אצלינו. וכתב הרמב"ן ואין בדבריו רק תואנה והנכון כי הוא ספר התורה כענין שנאמר לקוח את ספר התורה הזה שצוה לכתוב לזכרון שיזכרו ישראל מה שעשה עמלק וזהו המצוה שבמשנה תורה זכור את אשר עשה לך עמלק ואמר ושים באזני יהושע שציוהו להזכיר לישראל את כל התלאה שבאה להם על ידו כי הוא היודע ועד ורומז כי אחרי שירשו את הארץ ימחוהו כי מצוה עליהם להכרית ז' עממים תחלה וזהו שנאמר והיה בהניח ה' אלהיך לך וגו' ואם היה כן בימי יהושע היה מזכירם למחותן אבל נשארה בימיו מן הארץ הרבה עדיין לנחול ונמשך הדבר עד בא שאול: כי מחה אמחה. לפי שאלופי אדום נבהלו מפחד שראו נסים שנעשו לישראל במצרים ועל הים וכן מואב ופלשת אבל עמלק שמע גבורת השם ובא ממקום רחוק להלחם על ישראל ולא פחד מגבורת השם ראוי למחות. וכתי' קרא אחרינא תמחה את זכר עמלק י"מ קודם שפשט ידו בבית המקדש תמחה ואחר שפשט אמחה אני בעצמי. ובמדרש אם אתה תמחה מלמטה אני אמחה מלמעלה: (טז) כי יד על כס יה. לשון שבועה כמו שפירש"י. וי"מ כאשר תהיה יד וחוזק על כסא ה' למלך אז תהי' מלחמה לשם בעמלק רמז לשאול מלך ראשון שנלחם בעמלק וכן תהיה מדר דר שכל מלך שיהי' לישראל חייב להלחם אתו עד שימחה שמו:

פרשת יתרו

יח (א) **וישמע יתרו.** נחלקו בו רבותינו י"א קודם מתן תורה בא כסדר הפרשה וי"א אחר מתן תורה בא מדכתיב אשר הוא חונה שם הר האלהים ועוד שאמר לו משה מיד בבואו אליו והודעתי את חוקי האלהים ואת תורותיו ועוד ראיות אחרות ונתן ר' אברהם טעם לדבריו למה כתב זו הפרשה כאן להסמיכה לפרשת עמלק כי כאשר הזכיר הרעה שעשה עמנו עמלק וציונו שנגמלהו רעתו הזכיר שעשה לנו יתרו טובה להורותינו שנשלם לו טוב וכשנבא להכרית עמלק שנזהר בבני קיני העומדים עמהם ולא נוסיפם עמהם. והקשה הרמב"ן לזו הסברא כשאומר וישמע יתרו את כל אשר עשה ה' למשה וגו' שהוציאם ממצרים וקרע להם הים למה אינו אומר ששמע מתן תורה שהיא מן הנפלאות הגדולות שנעשו להם שנאמר השמע עם קול אלהים וכשסיפר לו משה את כל אשר עשה ה' לפרעה ולמצרים למה לא סיפר מעשה הר סיני ותירץ אולי יתרו שמע מיד יציאת מצרים ונסע מארצו ובא אל משה אחר מתן תורה מיד ולכך לא הזכיר שסיפר לו ענין מעמד ההר ההוא כי הדבר עודנו קרוב ועודם שם ובידוע כי סיפר אותו לו. וכתב הוא והקרוב אלי לתפוש סדר הפסוק שבא קודם מתן תורה מיד אחר מלחמת עמלק בעודם ברפידים והפסוק שאומר אל המדבר אשר הוא חונה שם הר האלהים כך היה הענין כי הר סיני קרוב בדרך מדין שהרי משה הלך שם לרעות הצאן ויתרו בא עם בתו אל הר סיני ומשה וישראל היו ברפידים שהוא מקום אחר במדבר סין והוא מדבר גדול שנסעו בו הרבה מסעות לדפקה ואלוש ורפידים כולם ממדבר סין ומגיע עד הר סיני והמקום שלפני ההר נקרא מדבר סיני ושם הגיע יתרו ומשם שלח לו אני חותנך יתרו בא אליך ולא נצטרך לומר כי ויאמר הוא מוקדם. ועוד נראה לי מה שאומר כאן וישלח משה את חותנו וילך לו אל ארצו שהיה זה בשנה ראשונה והלך אל ארצו לגייר משפחתו וחזר לו ועודנו בהר סיני כי קרוב היה למדין כי בנסוע המחנות באייר בשנה השנייה כשאמר לו משה נוסעים אנחנו וגומ' וענה אותו לא כי אל ארצי ואל מולדתי אלך והתחנן לו משה אל נא תעזוב אותנו ולא השיבו דבר נראה שקיבל את

דבריו ולא עזבם אבל בימי שאול היו בניו עם עמלק ובאו והתחברו עוד עם ישראל והיו בירושלים בימי יונדב בן רכב ואולי בימות משה חזר לארצו הוא ובניו. ואיפשר שהיה הקיני היושב עם עמלק ממשפחת יתרו ולא בניו ועשו חסד עם כל המשפחה בעבור יתרו: למשה ולישראל. כי שמע הנפלאות שעשה עם משה שבא אל פרעה תמיד ומביא עליו מכות גדולות ואינו מפחד ממנו והנפלאות שעשה לישראל עמו. ור' אברהם אמר בעבור משה וישראל עמו ורוצה לומר המכות וטביעת פרעה שעשה בעבור משה וישראל עמו: כי הוציא ה'. תחלת דבר הוא ואינו חוזר על וישמע יתרו דבפ' בתר' דזבחים פליגי תנאי מה שמועה שמע חד אמר מלחמת עמלק הכתובה בצדה וחד אמר מתן תורה וחד אמר קריעת ים סוף ואם כי הוציא חוזר על וישמע יתרו הרי מפורש בהדי' מה שמע אלא אמר וישמע יתרו את כל אשר עשה אלהים למשה ולישראל ולא פי' ולהכי פליגי בי' תנאי וחזר והתחיל כי הוציא וגומר. כתב הרמב"ן אשר עשה אלהים כי הוציא ה' וגו' הזכיר תחלה אלהים השם שהיה יתרו יודע מלפנים וכי הוציא ה' בשמו הגדול שנודע עתה על ידי משה שבו נעשו האותות: (ב) אחר שילוחיה. בשביל שאמר למעלה ויקח משה את אשתו ואת בניו וישב ארצה מצרים הוצרך לומר כאן שחזר ושולחה. וי"מ שאמר אחר שילוחיה לומר אע"פ ששלחה משה ממנו השיבה יתרו אליו כיון ששמע כל אשר עשה אלהים למשה אמר ראוי שתלך אחריו באשר ילך. וי"מ אחר ששלחה דורונות אליו כמו שלוחים לביתו. וי"מ ששלחה אליו שלוחים בסימנין שמסר לה וזהו אני חותנך יתרו בא אליך ע"י שליח. וי"מ שילוחיה ב' שילוחים אחד שנשארה במלון קרוב למצרים ותשוב זה שילוח שהניחה שם והלך ממנה ואחד ששלחה משם לבית אביה: (ג) כי אמר גר הייתי. אע"פ שאין זה מקום לתולדותם מזכיר שם הבנים לפי שלא היה לו מקום לקרות שם לאליעזר מפני שלא מל אותו כי היה נחוץ לדרך ובהמולו היה נפגש מן המלאך ולא קרא לו שם ואמו ג"כ לא קראה לו ולכן הזכיר כאן חסדי המקום שעשה עמו שהיה גר בארץ נכרי' ונתן הודאה למקום שהצילו מחרב פרעה והטביעו בים והמליכו על ישראל: (ו) ויאמר אל משה. פי' ר' אברהם וכבר אמר לו קודם שבא אליו אני חותנך יתרו בא אליך פי' בכתב שלחו כי אם היה על ידי שליח היה אומר הנה חותנך ואם דבר הוא בעצמו היה לו לומר הנני בא אליך: ובמדרש יש שזרק חץ והיה כתוב עליו אני חותנך וגו' ואע"פ שהיו עננים מקיפים אותם אפשר שלאורך העב עבר: (ז) ויצא משה לקראת חותנו. לכבד את חמיו כי אינו דרך כבוד שיצא הוא לקראת אשתו: וישתחו וגו' וישאלו איש לרעהו. פירש"י מי השתחוה למי הוי אומר זה משה שנקרא איש אע"ג דיתרו נמי נקרא איש דכתיב ויואל לשבת את האיש ואע"ג דההוא ברעואל כתיב אמרינן הוא רעואל הוא יתרו וי"ל הגבי משה כתיב והאיש משה ו"ו מיותר קראו בשמו ואמר עוד והאיש לומ' שנקרא איש מנהג העולם אבל ביתרו לא כתיב אלא האיש בלבד. ומיהו אין צריך ראיי' כי לפי הדברים היוצא משתחוה לבא: ויבואו האהלה ויספר. מכאן שאין מספרים בדרכים: (ח) את כל התלאה. פי' ר"א מגזרת ונלאו מצרים והתי"ו נוספת ופירושו צרה שאדם נלאה מסובלה או להגידה: (ט) ויחד יתרו. דרשו רבותינו ז"ל גיורא עד עשרה דרי לא תבזי ארמאה באפי'. י"מ דלאו דורות קאמר ממש שהרי אנו רואים בני הגרים ובני בניהם שהם צדיקים גמורים אלא פי' עשר דורות עד שיהיו לו עשר שורות של שער לבן: (י) אשר הציל אתכם מיד מצרים ומיד פרעה. פי' בירך תחלה השם ית' שעשה נסים למשה שהצילו מיד פרעה שלא הרגו בהביאו עליו כל המכות ועל הזכירו בפרט חזר והזכירו בכלל ואמר אשר הציל אתכם פי' אתה והעם ועוד נס אחר

אשר הציל את העם מתחת יד מצרים שהיו תחת ידם ויצאו לחירות. ור' אברהם פי' כי בירך תחלה השם שהציל את העם מתחת יד מצרים: (יא) כי בדבר אשר זדו עליהם. פי' במה שהרשיעו המצרים לישראל נתברר לי כי גדול אלהים שרואה ענים ורב ריבם ודן אותם. והרמב"ן פי' שלא דן אותם אלא על הזדון שהרשיעו עמהם לעשות להשליך ליאור קטניהם ולענותם בעבודת פרך יותר מן הראוי אבל במה שקיימו ועבדום וענו אותם על זה לא דנם: (יב) ויקח יתרו חותן משה עולה וזבחים. כתב הרמב"ן כל זה היה טרם בואם לפני הר סיני. וגם יתכן לומר שסידר הכתוב כל ענין יתרו אבל היה אחר ימים רבים שעמד עמהם ונתגייר במילה וטבילה והרצאת דמים במשפט: ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכול לחם. ביום חתונתו כי הוא חתן דמים: לפני האלהים. פי' הרמב"ן שאהל משה היה במזרח אהל מועד: (יג) ויהי ממחרת. פירש"י ממחרת יום הכיפורים והכי איתא במכילתי'. וכתב הרמב"ן אין דעתם שיהיה ממחרת יום הכיפורים כי יום הכיפור לא נזכר בפסוק שיאמר עליו ממחרת וגם אין הכונה שיהיה ממחרתו ממש שא"כ אכלו ביום הכיפורים אם היה להם יום הכיפורים בשנה ראשונה קודם שנצטוו ועוד כי ביום הכיפורים נתנו לוחות אחרונות ולמחרתו ירד משה לישראל ודיבר אליהם ככל אשר נצטוה ולא היה יום משפט שיעמדו עליו כל היום ואי אפשר לומר גם כן שהיה ממחרת יום הכיפורים בשנה שניה כי בנסוע הדגלים שהיה באייר של שנה שנייה הלך יתרו אלא פי' ויהי ממחרת היום שעשו זה שנזכר שהקריב יתרו עולה וזבחים ישב משה לשפוט את העם. והברייתא שאומרת שהיה אחר יום הכיפורים בא לומר שהיה אחר יום הכיפורים של שנה ראשונה כי לא היה להם יום פנוי למשפט מיום בואם להר עד אחר יום הכיפורים ולעולם לא למחרתו ממש. וי"מ שודאי כל הפרשה נאמרה על הסדר שמיד אחר מלחמת עמלק בא יתרו קודם מתן תורה כי קשה לומר שלא היו בניו של משה במעמד הר סיני ושלחו מיד קודם מתן תורה לגייר משפחתו וחזר בשניה והפסוק לא חשש לספר חזרתו בפעם שנייה ומה שכתוב בברייתא מחרת יום הכיפורים לאו יום הכיפורים ממש אלא מחרת יום כפרה שהביא יתרו כפרתו כשנתגייר ולמחרתו היה והכל קודם מתן תורה והיה כתוב בספרים יום הכפר' חסר והיה נקודה על הרי"ש וטעו הסופרים וכתבו הכיפורים. ומה שאמר משה והודעתי את חוקי האלהים ואת תורותיו על הדינין שנצטוה במרה אמר. מה שכתוב בפירש"י אין פרשה זו כתובה כסדר שלא נאמר ויהי ממחרת עד שנה שנייה. וגו' לא הבנתי כוונתו שהרי כתוב כבר שויהי ממחרת הוא מחרת יום הכיפורים של שנה ראשונ' ואפשר שרוצה לומר על פסוק וישלח משה את חותנו שאותו ודאי לפי דבריו לא הי' אלא בשנה שנייה אבל ויהי ממחרת אע"פ שלא נכתב כסדר שהרי אחר מתן תורה הי' מ"מ בשנה שנייה לא הי' אלא מיד אחר יום הכיפורים בשנה ראשונה: (טו) כי יבא אלי העם לדרוש אלהים. השיב משה צריכין הם שיעמדו עלי זמן גדול מן היום כי לדברים רבים באים לפני: כי יבא אלי העם לדרוש אלהים. פי' להתפלל על חוליהם ולהודיעם מה שאבד להם כי זה נקרא דרישת אלהים כי זה יעשו הנביאים כענין שנאמר ודרשת את ה' מאתו האחיה מחולי זה ועוד שאני שופטם ועוד שאני מלמדם תורה והודעתי את חוקי האלהים ואת תורותיו: (יט) ויהי אלהים עמך. פירש"י אמר לו. צא והמלך בגבורה. ור' אברהם פי' שמע בקולי ויהי אלהים עמך להצליחך בעצתי אם תשמע לי ובסוף דבריו אמר לו שיקח רשות מהשם שאמר לו וצוך אלהים ויכלת עמוד ובודאי שכן עשה שנמלך בגבורה: היה אתה לעם מול האלהים. פי' הרמב"ן על הראשון שאמר לו כי יבא אלי העם לדרוש אלהים הורה לו

ודאי צריך שתעשנו אתה ואי אפשר שיהי' אחר במקומך ואמר לו היה אתה בעבורם אל האלהים להביא לפניו הדברים שיבקשו וגם במה שאמר והודעתי את חוקי האלהים ואת תורותיו הורה לו. ואמר לו והזהרת אתהם שתזהירם אתה בעצמך מאוד ותלמדם התורה והמצות אבל במשפט שאמרת ושפטתי בין איש ובין רעהו אמר לו שיש לך שופטים עמך כי כבד ממך הדבר וטוב להקל מעליך ונשאו אתך. ויתכן לומר שגם בשנים האחרים נתן לו עצה בהם שאמר לו היה אתה לעם מול האלהים לשבת באהל מועד מזומן לפניו לדורשו ולא יהיה זה במקום המשפט וגם בוהזהרת אמר לו דרך עצה להזהירם מאוד ולהורותם במצות אחרי שלא יעשה הוא בעצמו בהם את הדין. ושוטרים לא הזכיר כאן כי ידוע כי הרבה שוטרים למשה ולשופטים בדבר המשפט ולא היה זה מעצת יתרו. ור' אברהם פי' והבאת את הדברים הקשים ואלו הן שאמר לו משה תחלה כי יהיה להם דבר בא אלי ופי' לו אחרי כן הדבר הקשה יביאו אליך: (כא) אנשי חיל. אנשים ראוים להנהיג עם גדול ובזה כל המדות: כי אין אדם ראוי לזה אלא א"כ יהיו בו כל המדות ואח"כ פרט מי הם אנשי חיל אותם שהם יראי אלהים אנשי אמת שונאי בצע וחכמים ונבונים לא הוצרך לפרט כי פשיט' שצריכין להיות חכמים ונבונים כמו שפרט במשנה תורה גם כן חכמים ונבונים או שפרטן והכתוב קיצר כאן ופי' במשנה תורה כדרך המקראות ובמשה כתיב ויבחר אנשי חיל ולא הוצרך לפרט כי הכל בכלל אבל יתרו מפני שלא היה רגיל בעם הוצרך לפרט. אי נמי קאמר מכל ישראל לומר שהיו מובחרין שבכלן ובידוע כי הטובים שבכל ישראל כל המדות הטובות בהם: שונאי בצע. לפי הפשט על השוחד דבר הפסוק. וי"מ שונאי ריבוי ממון שאינו יגיע להעשיר. ופירש"י שונא ממון עצמו בדין כההוא דאמרינן כל דיינא דמפקין מיני' ממונא בדינא לאו דיינא הוא לומר כל ממון שידעו בו שאדם יכול להוציאו מידם בדין ישנאוהו ויתרחקו מעצמם ולא ירד עמו לדין ואפי' הוא שלהם באמת כגון שקנה מהם עבד בלא עדים והאחר מוציאו ממנו בדין. וי"מ שונא ממונו כגון אם הבעל דין אלם ומגזם לו להפסיד ממונו אם לא יטה הדין אל ישמע לו ולא יחוש להפסיד ממונו: שרי אלפים ושרי מאות. מפני שהוקשה לר' אברהם מה צריכין לכל אלו השרים ועוד איך יתכן להיות שמינית המחנה ראשי שופטים כי כן אמר משה ואקח את ראשי שופטיכם פי' שרי אלפים שתחת ידו אלף איש מעבדיו ונעריו וכן שר מאה שק' איש תחת ידו וכן שר חמשים ושר עשרה ומאלו לקח משה המספיקים לדון לששים רבוא ומנאם שופטים על העם ולא הזכיר הכתוב כמה לקח וגם שוטרים מינה כמפורש במשנה תורה ולא הוצרך לפרש אותם כאן כי אי אפשר לשופט בלא שוטר:

יט (א) בחדש השלישי. היה ראוי לומר ויסעו מרפידים ויחנו במדבר סיני בחדש השלישי לצאתם מארץ מצרים כדרך שאומר בשאר המסעות אלא בשביל שביאתם לסיני היתה שמחה להם ומצפים לו כי היו יודעים שהיה להם לקבל התורה בעבור זה התחיל בחדש השלישי לומר שבאו מדבר סיני כאשר היו מצפים ואח"כ חוזר לומר כשאר המסעות: ביום הזה. פי' ביום שהתחיל החדש. ור' אברהם כתב אולי היה המרחק בין הר סיני ובין רפידים רב יותר ממרחק כל מסע ולכך הוצרך לומר שבו ביום באו להר סיני: (ב) ויסעו מרפידים ויבאו מדבר סיני. הי' ראוי לומר ויסעו מרפידים ויחנו במדבר ואמר ויבואו לומר מיד כשבאו להר סיני בראותם ההר חנו שם במדבר ולא המתינו עד שיכנסו בו לבקש מקום טוב לנוח אלא חנו במדבר או בחורב שממה לפני ההר וזה טעם ויחנו במדבר: ויחן שם ישראל נגד ההר. הזכיר בני ישראל לומר כשהבדילו האספסוף והערב רב מתוכם חנו כן נגד ההר ואפשר שאפי' הם בעצמם לא חנו כולם כנגדו אלא הזקנים והשופטים ולכך אמר ויחן לשון יחיד. מה שפירש"י מה הוצרך לומר ויסעו מרפידים לידע מהיכן נסעו הקשה הרמב"ן והלא דרך הפסוק לומר כן בכל המסעות ופי' הוא שכך רוצה לומר מפני שכל המסעות שסיפר בכן כאן אלים ורפידים נשנו באלה מסעי בשביל דברים שנתחדשו בהם שם אבל המסע הזה סיפר אותו כאן וכאן בשוה על זה הוצרך לדרוש ההיקש: (ג) ומשה עלה אל האלהים. פי' אל קצה ההר כי ביום בואם לסיני היתה שכינה בראש ההר והוא עלה בקצה ההר להזדמן לפניו ולא בא אל הערפל אשר שם האלהים: ויקרא אליו ה' מן ההר לאמר. פי' ר' אברהם וכבר קרא אליו קודם שעלה. והרמב"ן פי' לאחר שעלה קרא לו לאמר כה תאמר לבית יעקב ותגיד לבני ישראל והקריאה היא כה תאמר לבית יעקב וגו': לבית יעקב. אלו הנשים ולבני ישראל אלו האנשים והקדים נשים לאנשים לפי שחוה על שלא נזה לה הקב"ה על אכילת עץ הדעת אכלתו והאכילתו לבעלה ולכן הקדים במתן תורה להזהיר הנשים תחלה ובשביל שחלק כבוד זה לנשים להקדימן תחלה לא רצו לפרוק נזמיהן בעשיית העגל. וי"מ לבית יעקב אלו הנמצאים היום ולבני ישראל אלו שנולדו אחרי כן: (ד) ואביא אתכם אלי. אל מקום כבודי ההר הזה אשר שכינתי שם עמכם: (ה) ושמרתם את בריתי. פי' ר' אברהם על הברית שיכרות משה עמהם אחר מתן תורה כמו שנאמר הנה דם הברית אשר כרת ה' עמכם. והרמב"ן פי' על הברית אשר כרת את אבותיהם להיות להם לאלהים ולזרעם אחריהם: והייתם לי סגולה וגו' כי לי כל הארץ. פי' כל הארץ שלי ובחרתי בכם ואתם לבדכם שלי ואיני מעמיד ומשליט בכם אלא אני לא כשאר האומות שממונים עליהם צבא השמים כענין שנאמר אשר חלק ה' אלהיך אותם לכל העמים ואתכם לקח ה' וגו': (ו) ממלכת כהנים וגוי קדוש. פי' הרמב"ן ממלכת כהנים שתהיו ממלכת משרתי וגוי קדוש לדבקה באל הקדוש כמו שנאמר קדושים תהיו כי קדוש אני ה' אלהיכם הנה שהבטיחם בעולם הזה ובעולם הבא: (ז) וישם לפניהם. כתב ר' אברהם בפה. וי"א בספר. ורבינו סעדי' פי' כמו שימה בפיהם. והרמב"ן פי' שאמר להם הנה נתתי לפניכם הדברים בחרו לכם אם תעשו כן ולכן ענוהו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע כענין שנאמר הנה נתתי לפניכם החיים והמות וכן ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם שיאמרו אם יבחרו עליהם לעשותם: (ח) ויענו כל העם יחדו. כי משה קרא לזקני העם חכמיהם ושוטריהם ושם לפניהם הבחירה שיבחרו והיה זה במעמד כל העם כי על כולם נצטוה כה תאמר לבית יעקב והם לא המתינו לעצה ובחירה ויענו כל העם למקטן ועד גדול כל אשר דבר ה' נעשה: (ט) הנה אנכי בא אליך בעב הענן. כתב ר' אברהם כי הי' בישראל שהיו מסתפקין בנבואה אע"פ שכתוב ויאמינו בה' ובמשה עבדו שם אומר וירא ישראל ולא אמר כל ישראל וזהו שאמרו היום ראינו כי ידבר אלהים את האדם וחי כי לא היו מאמינים בו תחלה ואמר גם בך יאמינו לעולם שאתה נביאי כי מעתה יתאמת אצלם ענין הנבואה. וכתב הרמב"ן שאינו נכון כי לא הסתפקו כלל בנבואה כי האמינו בה מאבותיהם אלא אמר הנה אנכי בא אליך בעב הענן שתגש אתה אל הערפל בעבור שישמעו דברי ויהיו הם בעצמם נביאים ולא שיאמינו מפי אחרים כמו שנאמר הקהל לי את העם ואשמיעם את דברי למען ישמעו וילמדו ליראה אותי כל הימים וגם בך יאמינו לעולם בכל הדורות ואם יקום חולם חלום או נביא ויראה להכחיש דברי שיכחישוהו לאמר שכבר ראו בעיניהם שהגעת למעלה עליונה בנבואה ולכן אמר בעבור שישמע העם בדברי עמך כי ישמעו דברי מתוך האש וידעו כי אני ה' מדבר עמך ויאמינו בדברי עמך

וגם בך יאמינו לעולם וזהו שאמרו היום ראינו כי ידבר אלהים את האדם
וחי כלומר שנתקיים הדבר אצלינו בראיית עינינו כאשר היה חפץ האלהים
ומעתה שידענו בך שהגעת למעלה העליונה קרב ושמע כל אשר יאמר
השם ושמענו מפיך ועשינו שכבר נאמנה נבואתך שהיא עליונה על כל
הנביאים: **ויגד משה את דברי העם אל ה'.** פי' רבינו אברהם
וכבר הגיד. והרמב"ן פי' מתחלה שאמר וישב משה דברי העם אל ה' לא
שאמר לו מיד תשובתם אלא שֶׁשב לפניו אל ההר עם מענה העם שבידו
לאמרם והנה הכל גלוי לפניו ולא שאלו מה ענה לך העם. אלא אמר לו
מיד הנה אנכי בא אליך בעב הענן ואז הגיד משה דברי העם. ואמר
רבונו של עולם בניך הם מאמינים ויקבלו עליהם את אשר תאמר.
ורבותינו דרשו אותו על מצות הגבלה שכשעלה בשלישי ואמר דברי העם
אל ה' שאמרו נעשה ונשמע אז אמר לו מצות הגבלה וירד בו ביום ואמרה
לעם ועלה ביום הרביעי והגיד לה' תשובת העם על מצות הגבלה ואע"פ
שהיא כתובה אחר כן אין מוקדם ומאוחר. וי"מ שמתחלה אמר להם
דברי העם שאמרו כל אשר דבר ה' נעשה והקב"ה שהוא מבין סתרים
הבין שהי' דעתו של משה לומר שלא יאמינו אלא מה שישמעו דברי השם
בעצמו ולא שישמעו מזולתו ועל כן אמר לו הנה אנכי בא אליך בעב
הענן כדי שישמעו ממני ואז הגידמשה דברי העם כי כן הי' דעתם תחלה
אלא שלא רצה הוא לפרש: (י) **וקדשתם.** פירש"י וזמנתם. ור' אברהם
פי' שירחצו במים. והרמב"ן פי' שיהיו קדושים ולא יגשו אל אשה ואל
כל טומאה כי הנשמר מכל טומאה נקרא קדוש: (יא) **ירד ה' לעיני
כל העם.** פי' שכלם יראו ברדתו שם בראותם כאש אוכלת בראש ההר
ולא שיראו את ה' דכתיב כי לא יראני האדם וחי: (יג) **לא תגע בו
יד.** י"מ דאנוגע בהר קאי שאם יגע בהר וחייב מיתה לא תגע בו יד
לומר אלך אחריו ואמיתהו אלא לא תגע בו יד רק ישליך לו אבנים ויסקל
ואם יברח עוד אל ההר ירה יירה יורוהו המורים בחצים: **במשוך היובל.**
פי' ר' אברהם שופר שיתרעו בו בשנת היובל. והמעתיקים אמרו שפי'
יובל כבש. ומה שהביא רש"י הדרש שדרשו בו שהוא מאילו של יצחק כתב
הרמב"ן לא הבנתי והלא אותו הי' עולה ונשרף קרניו והכל וכתב ואולי
נברא את עפרו והחזירו למה שהי': **המה יעלו בהר.** כתב ר' אברהם
על זקנים ולא אחרים ולא ידעתי למה לא יעלו כלם כיון שניתנה רשות
ונסתלקה השכינה: (יד) **וירד משה מן ההר.** לומר שגם הדבור שאמר
לו השם לך אל העם וקדשתם היום הי' בהר שהי' משה עולה בכל פעם
לדבר אתו: (יז) **ויתיצבו בתחתית ההר.** מלמד שכפה עליהם ההר
כגיגית ואע"פ שמעצמם נתרצו ואמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע
י"מ שלא נתרצו אלא על תורה שבכתב ולא על תורה שבעל פה מדכתיב
כל אשר דבר ה' ולא כתיב כל אשר ידבר ה'. ור' יוסף קמחי פי' ודאי
כבר נתרצו ואמרו נעשה ונשמע ואחר כך כפה עליהם ההר להראות חיבתו
ואמר להם בטוב עשיתם שנתרציתם שאם הייתם מסרבים לא הייתי מניחכם
כאשר הנחתי לשאר האומות: (יט) **משה ידבר והאלהים יעננו
בקול.** פירש"י על י' דברות שאמרם לישראל והאלהים יעננו בקול שמסייעו
לתת בו כח להשמיע הקול. וי"מ יעננו בקול כי מתחלה קודם שיצא
הקול הי' משה מודיע הדבור לישראל ואומר להם כוונו דעתיכם כי עתה
תשמעו קול בענין כך ומיד האלהים יעננו באותו הקול ומשמיעו לעם
כענין שאמר להם משה תחלה שישמעוהו. ופי' הרמב"ן דלאו אעשרת
הדברות קאמר אלא ביום השלישי ירד ה' אל ההר ויתיצבו הם בתחתית
ההר ומשה עלה למעלה קרוב לראש ההר ומדבר עם ישראל להורותם
מה יעשו וישראל שומעים קול השם שעונהו ומצוהו על מה שכתוב אחר
כך בפרשת רד העד בהם והם אינם מבינים מה מדבר עמו והוא מפרשו
להם והי' זה קודם מתן תורה. וגם בשעת הדברות כי משה לא עלה אל
הערפל אשר שם האלהים עד לאחר מתן תורה. ור' אברהם כתב אע"פ
שהי' קול השופר חזק וכל השומעו יחרד הי' באות' שעה מדבר והאלהים
עונהו בקול שהי' שומע הוא לבדו ולא ימנענו השופר מלשמעו: (כא)
רד וגו'. זה הי' קודם מ"ת ואף בשעת מ"ת לא עלה אל הערפל אשר
שם האלקים רק לאחר מ"ת וכן כתיב אנכי עומד בין ה' וביניכם: (כג)
לא יוכל העם לעלות. יש תמהין על דברי משה אל ה' לא יוכל העם
לעלות ומפרשים שהוא כדרך שליח החוזר אל המשלח לומר עשיתי שליחותך
כך חזר להם לומר כבר הגבלתי ההר ולא יוכל העם לעלות כאשר צויתני.
ור' אברהם פי' כי השם אמר למשה רד העד בעם ולא ידע משה מה
צורך שיעיד בעם כי כבר העיד בהם על כן אמר לא יוכל העם לעלות
ועל כן אמר לו השם כאשר צויתיך שתעיד בהם כי השם לבדו יודע שצריך
להעיד בהם שנית. וי"מ שבא עתה להוסיף ולאסור אפי' מרחוק וזהו
שנאמר פן יהרסו לעלות אל ה' לראות ולא נהירא דהא בתר הכי כתיב
אל יהרסו לעלות אם לא שנאמר השיבו בהר העידותה בם שלא לעלות ועל
הראיי' אי אפשר להם לעמוד בה שלא לראות ואז אמר לו הקב"ה א"כ
יהיה כדבריך ואל תעיד בם אלא על הראייה: **לשון א"א הרא"ש ז"ל.**
פן יהרסו אל ה' לראות וגו'. קשה לי וכי הזהירם הקב"ה על הראיי'
זו היא גזירה שאין הציבור יכול לעמוד בה וגם לא הזהירם למעלה כי
אם על העליי' ועל הנגיעה וגם בתר הכי כתיב אל יהרסו לעלות ועוד
הקב"ה אמר למשה פן יהרסו לראות ומשה השיב לא יוכל העם לעלות
ונראה לי לפרש שאמר הקב"ה למשה שיוסיף להם התראה פן יהרסו מעצמם
לעבור התחום. מתוך שהם תאבים לראות ומתוך שמחתם בראיית זיו
השכינה תנוח דעתם ויעברו בלי התבוננות וגם הכהנים אל יסמכו להתקרב
ואמר משה לא יוכלו לעלות כי כבר ההר מוגבל סביב ואמר לו הקב"ה
לך רד ועלית אתה ואהרן שיראו שאהרן עולה שמא יראו ויהיו סבורין
שהותרו לעלות לכן הזהיר הכהנים והעם ע"כ:

כ (ב) אנכי ה' אלהיך. זו מצות עשה לידע ולהאמין כי
יש ה' שהוא הווה וקדמון ומאתו
הי' הכל ושאותו הוא לנו לאלהים ואנחנו עמו חייבים לעובדו ואמר אשר
הוצאתיך מארץ מצרים כי הוצאתו אותנו משם תורה על המציאות ועל
החפץ כי בידיעה ובהשגחה ממנו יצאנו משם וגם תורה על החדוש כי עם
קדמות העולם לא תשתנה דבר וגם תורה על היכולת והיכולת תורה על
הייחוד כמו שנא' למען תדע כי אין כמוני בכל הארץ ולכך אמר אשר
הוצאתיך מארץ מצרים ולא אמר אשר בראתי שמים וארץ בעבור כי הם
יודעים ועדים בכל אלה. י"מ אנכי הוא שאמרתי לאברהם וגם את הגוי
אשר יעבודו דן אנכי ואני קיימתי ואחרי כן יצאו ברכוש גדול והוצאתי
אתכם מארץ מצרים. ושני דברות הראשונות אנכי ולא יהיה לך בדיבור
הקב"ה לישראל והאחרים שאינם מדברים לנוכח אמרם משה לישראל וזהו
שאמרו אנכי ולא יהי' לך מפי הגבורה שמענום. והאי דכתיב וידבר אלהים
את כל הדברים ועוד כתיב את הדברים האלה דבר ה' אל כל קהלכם
ויכתבם על שני לוחות אבנים אלמא כאשר אמרם כתבם. פי' הרמב"ן ודאי
עשרת הדברות שמעו מפי הגבורה אלא שלא הבינום והוצרך משה לפרשם
להם חוץ משנים ששמעו והבינום מפי הגבורה והכונה בזה שיהיו כולם
נביאים שומעים מפי הגבורה ביחוד השם ובאיסור ע"ז: **מבית עבדים.**
שהייתם עבדים א"כ ראוי הוא שתהיו עבדי כיון שפדיתי אתכם מהיות
עבדים. וי"מ מבית עבדים ממצרים שהם מבני חם שנאמר בו עבד עבדים
יהי' לאחיו דכתיב ובני חם כוש ומצרים. ונאמרו כל הדברות בלשון יחיד
ולא כאשר התחיל אתם ראיתם וגו' אם שמוע תשמעו והטעם להזהיר כל

יחיד ויחיד מהם כאלו מדבר עם כל אחד ואחד לבדו שלא יחשבו שילך אחר הרוב והיחיד יבטל עמהם: (ג) לא יהיה לך אלהים אחרים. פירש"י אזהרה שלא לקיים ע"ז הנעשית כבר כי לא תעשה הוא אלא אזהרה שלא יעשנה. וכתב הרמב"ן א"כ תהיה לא יהי' לך אזהרה לבד שלא לקיים ע"ז ברשותו ואין בה מיתת ב"ד ולמה הקדים הקיום שאמר באלו להשתחוואה ועבודה שהם בכרת ומיתת ב"ד והאמת שהיא ברייתא שנוייה במכילתין אבל אינה הלכה שהיא כדברי היחיד ורבים פליגי עלי'. והנכון לפי הפשט שהוא מלשון והיה לך לאלהים להיות לך לאלהים שמצוה שלא יהי' לנו זולתי השם ית' ויתעלה ולא יהי' לנו אלהים אחרים מכל מלאכי מעלה ומכל צבא השמים הנקראים אלהים והוא מניעה שלא נאמין בשום אחד מהם ולא נקבלנו עלינו באלוה ולא נאמר לו אלי אתה. ור' אברהם פי' שמזהיר שלא נשים שום שתוף להקב"ה כי יש מי שהוא מודה שהוא אלוה אלא שמשתף עמו דבר אחר ועל זה מזהיר שלא נשתף: אלהים אחרים. פי' שהם אלהים אחרים לדעת העובד שעובדם או שקבלם לאלהים אבל כשמדבר בעשייה כגון אלהי מסכה לא תעשה לך לא אמר אחרים דודאי כשמזהיר על הקבלה או על העבודה שייך למימר לא תקבל עליך לשום אחר לאלוה ולא תעבדנו אבל קבל אלהיך אלוה אמיתי ותעבדנו אבל כשמזהיר על העשייה לא שייך לומר לא תעשה דבר אחר לאלוה אלא האלוה האמיתי דחלילה חלילה להזכיר בו עשייה כי הוא העושה כל ולא נעשה: על פני. כמו ויכהן אלעזר ואיתמר על פני אהרן אביהם שפירושו לפניו. גם בכאן לא יהי' לך אלהים אחרים על פני פי' לפני וזהו בכל מקום שבכל המקומות הנגלה והנסתר הם גלוים לפני והנה מזהיר שלא יהי' לך אלהים אחרים כי אני תמיד עמך ורואך ולא אמר כאן אזהרה להשתחואה כי הוא נמשך על ולא תשתחוה להם האמור גבי עשייה: (ה) לא תשתחוה להם ולא תעבדם. בשום עבודה אפי' לא הי' דעתו להוציא עצמו מרשות הקדוש ברוך הוא: אל קנא. לא מצינו לשון קנאה אלא בע"ז שהוא קנא ונוקם ליפרע מעובדי ע"ז לפי שישראל עם סגולתו אשר בחר בם מכל העמים ואם הם פונים אל אלהים אחרים יקנא בהם כאיש אשר יקנא באשתו בלכתה אל אחרים וכאדון שיקנא בעבדו כשיעשה לו אדון אחר: פוקד עון אבות. פי' ר' אברה' זוכר כמו וה' פקד את שרה פי' שהשם יאריך אפילו לרשע אולי יוליד בן צדיק אבל אם הלך הבן בדרכי אביו וגם השלישי וגם הרביעי לא יאריך להם עוד אלא יזכור מה שעשו אביהם ויכריתם. והקשה הרמב"ן א"כ אינו זוכר העון על הבנים ועל השלשים אלא על הרבעים שהוא זוכרו ומאבדו והיה לו לומר זוכר עון אבות ובנים ושלשים על רבעים ואולי רוצה לומר שהוא זוכר על הבנים ואמר אתה ואביך חטאתם וכן יעשה עם השלשים ועם הרבעים ואז ינקם מהם ויכריתם בעון כולם. ומיהו אינו נכון שמזכיר הזכירה בכולם בשוה ולא יזכיר הנקמה שהיא ברבעים אלא בסוף והנכון שהיא נקימה כמו יפקוד ה' בחרבו הקשה שנוקם העון שעשה האב על הבן ומכריתו וכן יפקוד אתכם על שלשים כשלא היה עונש שלם בב' דורות כענין שנאמר כי לא שלם עון האמורי ופעמים שיפקוד עון כולם על הרבעים בשלא נתמלא סאתם עד הרבעים אבל בדור ה' לא יענש בעון אביו הראשון: פוקד עון אבות על בנים. פי' ר' אברהם ובני בנים בכלל בנים שפוקד עון האב על בני בניו ולכך אמר שלשים ורבעים ולא אמר שניים דהיינו בני בניו שהם בכלל בניו. וכתב הרמב"ן ואינו כן אלא שלשים הם דור שלישי לאב החוטא שהם בני בניו וכן דור רביעי לחוטא והא דכתיב בי"ג מדות פוקד עון אבות על בנים ועל בני בנים על שלשים ועל רבעים פי' על בני בנים השלשים והרבעים ולפיכך חזר משה במרגלים ואמר על בנים על שלשים ועל רבעים ולא אמר בני בנים וכן

דעת רבותינו שלמדו מכאן שמדה טובה מרובה על מדת פורעניות אחד מת"ק שבמדה טובה אמר אלפים דורות ובמדה רעה אומר ד' דורות: לשונאי. פי' כשהוא רשע ושונא את ה' אבל כשהוא צדיק אינו פוקד עליו עון אביו. וי"א שזו המדה האמורה היא בע"ז לבד אבל בשאר עבירות איש בעונו ימות: (ז) לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא. פירשו רבותינו דהיינו נשבע לשנות הידוע. ועל דרך הפשט בכלל זה שלא ישא על שפתיו השם הנכבד לחנם בלשון לא תשא שמע שוא כי הדבור נקרא בלשון נשיאות בעבור שישא בו הקול. וסידר זו המצוה אחר ע"ז לומר כאשר ראוי לירא לשם שלא לתת כבודו לאחר כך ראוי לתת כבוד לשמו והנושא אותו לשוא מחללו וכאלו מכחש בו כי דעתו בהזכירו על דבריו לאמר כאשר השם אמת כן יהיו דבריו אמתיים ונמצא כמכחש בשם ולכך החמיר לכתוב בו כי לא ינקה ה' כמו שכתוב בע"ז העונש פוקד עון אבות על בנים: (ח) זכור את יום השבת. אחר שצוה שנאמין בשם המיוחד ית' שהוא הנמצא והוא הבורא והוא המבין והיכול ושנייחד האמונה בכל אלה והכבוד לו לבדו וצוה שנכבד לזכר שמו צוה שנעשה בזה סימן וזכרון תמיד להודיע שהוא ברא הכל והיא מצות שבת שהיא זכר למעשה בראשית. ונאמר בדברות ראשונות זכור ובשניות שמור ואמרו רבותינו שבדבור אחד נאמרו אע"פ שיש להם כמה לשונות לא הקפידו בהם אלא בזה שאין ראוי למשה שישנה מצות עשה למצות לא תעשה כי זכור מצות עשה ושמור מצות לא תעשה ולגודל מעלתו צוה עליו במצות עשה שנזכור אותו לקדשו והזהיר עליו במצות לא תעשה שנהיה זהירים עליו מחללו כדי שיהא בו שני מעלות עבודה מאהבה ועבודה מיראה כי כל מצות עשה היא מאהבה כעבד העושה רצון רבו מאהבתו אותו ומצות לא תעשה היא מדת היראה ועל כן מצות עשה גדולה ממצות לא תעשה ודוחה אותה. וכתב בראשונות זכור בשביל שתזכור במעשה בראשית דכתיב בהו זכור ימות עולם. וכתב הרמב"ן ואני תמה אם שמור נאמר מפי הגבורה למה לא נכתב בלוחות ויתכן שהי' בלוחות ראשונות ובשניות כתוב זכור ומשה אמר לישראל כי שמור נאמר עמו וזו כונתם באמת: זכור. פירש"י תנו לב לזכור תמיד את יום השבת שאם נזדמן לך חלק יפה תהא מזמנו לשבת. וכתב הרמב"ן באמת כי ברייתא היא במכילתין והם דברי ב"ש וב"ה פליגי עלי'. ועל דרך הפשט מצוה שנזכור תמיד בכל יום את יום השבת כדי שלא נשכח ולא יתחלף בשאר הימים כי בזכרינו אותו תמיד נזכור מעשה בראשית בכל עת ונודה שיש לעולם בורא וצונו באות הזה וזה עיקר גדול לאמונת האל. ופי' לקדשו להיות זכרונינו בו לקדשו להיות קדוש בעינינו בעבור כי הוא יום קדוש להפנות בו מעסקי המחשבות והבלי הזמן ולהתענג בו נפשינו בדרכי ה' וללכת בו אל החכמים והנביאים לשמוע בו דבר השם כענין שנאמר מדוע את הולכת אליו היום לא חדש ולא שבת וזה טעם שביתת בהמה שלא יהיה בלבנו מחשבה עליה ולכך אמרו שהשבת שקולה כנגד כל המצות האמורות בתורה מפני שזה מעיד על עיקר האמונה בחדוש ובהשגחה. ובמכילתין לא תהא מונה כדרך שהאחרים מונים אלא תהא מונה ליום שבת פי' לא תמנה לימי השבוע כדרך הגוים שקורין לכל יום בפני עצמו או על שמות המשרתים אלא הוי מונה א' בשבת ב' בשבת כדי שתזכרהו בכל יום וזאת היא מצות זכור. ורבותי' דרשו ממצות לקדשו שנקדשהו בזכרון בכניסתו כענין וקדשתם את שנת החמשים שהוא טעון קידוש ב"ד לומר ביובל מקודש כך טעון השבת קדוש ולמדו מכאן קידוש היום וקידוש הזה הוא ממצות לקדשו אבל זכור הוא מצוה לזוכרו תמיד כמו שפירשתי: (ט) ששת ימים תעבוד. עבודה נקראת שהיא לצורך הגוף כמו כי תעבוד את האדמה ואמר ששת ימים תעבוד את האדמה וכיוצא באלו ועשית כל מלאכתיך אשר הם לצורך גופך ולהנאתך וביום

השבת לא תעשה לו זו ולא זו לא אתה ובנך ובתך הקטנים שהזהרנו בהם שלא יעשו מלאכה ועבדים הם עבדים שמלו וטבלו וחייבים במצות שבת כישראל כמו שכ' במשנה תורה למען ינוח עבדך ואמתך כמוך ורמוז היה שיזהירם בעצמם אלא הזהירנו עליהם מפני שהעבדים ברשותינו לומר שנשביתם ממלאכה ועוד בשביל שכל י' הדברות דבר לישראל: (י) וגרך אשר בשעריך. לפי הפשט כל מקום שמזכיר גר שער הוא גר תושב שבא לגור בשערי עירינו וקבל עליו ז' מצות של בני נח ולכן אינו בכלל לא תעשה כל מלאכה האזרח והגר וצונו עליו שלא יעשה מלאכה לצרכינו כקטנים וכבהמה אבל עושה מלאכה לעצמו בשבת והפסוק שאומר וינפש בן אמתך והגר הוא גר צדק שחזר לתורתינו וצוה אותו בשבת ובכל שאר המצות. אבל רבותינו ז"ל אמרו בהפך שגרך אשר בשעריך הוא גר צדק והוא חייב בשביתה כמונו וינפש בן אמתך והגר לרבות זה תושב ורצונם לומר שהפסוק הראשון מזכיר תחלה בגר צדק והפסוק השני בגר ערל ולפיכך הוקש לבהמה דכתיב למען ינוח שורך וחמורך וינפש בן אמתך והגר שדיונו בכולם בשוה שלא יעשו לנו מלאכה אבל יעשו לעצמם כרצונם וכן העבד והגר הנזכרים כאן בי' הדברות שוים חייבים בכל דין שבת כמו למען ינוח שורך ועבדך ואמתך כמוך: (יא) **כי ששת ימים עשה ה' את השמים.** הכא תלה טעם השבת בששת ימי בראשית ובמשנה תורה תלה אותו ביציאת מצרים. כלומר העבד אין לו מנוח הלכך ינוח שתנוח ובזה תזכור כי עבד היית ופדאך. אי נמי טעם משנה תורה על מנוחת העבד כלומר עשה שינוח עבדך כי עבד היית ובקידוש הלילה אנו מזכירין שניהם מעשה בראשית ויציאת מצרים: **ברך ה' את יום השבת ויקדשהו.** שיהיה מבורך וקדוש מבורך בזכירה לברכו ולהדרו וקדוש בשביתה שנשבות בו מכל מלאכה. ור' אברהם כתב כי ברך ה' את יום השבת וקידשו שזימן אותו לקבל בו הנפש תוספת חכמה יותר מבשאר הימים: (יב) **כבד את אביך ואת אמך.** לאחר שהשלים מה שאנו חייבים בדברי הבורא בעצמו ובכבודו חזר לצוותינו בענייני הנבראים והתחיל באב שהוא שיתוף ליצירה כי השם הוא אבינו הראשון והאב המוליד הוא האב האחרון ולכן אמר כאשר צויתיך. בכבודי כן אני מצוך בכבוד השותף עמי ביצירתך ולא פי' הפסוק הכבוד ולמד מן הכיבוד הראשון האמור למעלה באב הראשון שיודה בו שהוא אביו ולא יכפור בו לומר על אדם אחר שהוא אביו ולא יעבדנו כבן בשביל ירושתו או בשביל דבר אחר שהוא מצפה ממנו ולא ישבע בחיי אביו לשקר ולשוא ויכנסו בכלל הכבוד דברים אחרים מפורשים בדברי רבותינו ז"ל וכבר אמרו שהוקש כבודם לכבוד המקום ולכך מזכיר בזה הדבור השם כמו בדברות הראשונות שמזכיר בהם השם שהם לצרכי השם ובה' אחרונים שהם בין אדם לחבירו אינו מזכיר. וכאשר היא בתחתונים נתן שכרה באחרונות באריכות ימים בארץ ישראל אשר ה' אלהיך נותן לך. ודעת רבותינו שיש בו ב' הבטחות ופי' למען יאריכון ימיך ועל האדמה שהבטיח שנאריך ימים בעולם הזה ויהיו ארוכים בעולם הבא שכולו ארוך ובמשנה תורה מפורש יותר למען ייטב לך ולמען יאריכון ימיך והיה לו לומר יאריכו וכתב יאריכון לדרוש דאאב ואם קאי שהם מתפללים לשם שיאריכון: (יג) **לא תרצח.** סדר אלו האזהרות זו אחר זו כך הם אמר הלא ציויתיך להודות שאני בורא הכל ולכבד האבות שהם משתתפים ביצירה א"כ השמר פן תחבל מעשה ידי ותשפוך דם האדם אשר בראתי לכבודי ולהודות לי בכל אלה ולא תנאף אשת רעך כי תחבול ענין כבוד האבות לכפור באמת ולהודות בשקר כי לא ידעו את אביהם ויתנו כבודם לאחר ואחר כן הזהיר לא תגנוב כי הוא ג"כ גרם לזה שהגונב נפשות איירי ואחר כך עדות השקר והחומד שלא יחמוד ולא יזיק לאחר לעולם והתחיל במעשה כגון גונב ואחר כך בפה

ואחר כך בלב ואחר כך מבאר כל המשפטים כי המתחייב לחבירו באחד מן המשפטים אם לא יחמוד למה שאינו שלו ישלם מה שעליו. ואמר ר' אברהם כי הזכיר תחלה בית רעך כי המשכיל יקדים להיות לו בית ואחר כך יקח אשה להביאה אל ביתו ואחר כך יקח עבד ואמה ובמשנה תורה הזכיר אשה תחלה כי הבחורים יתאוו לישא אשה תחלה או שחמדת האשה האיסור הגדול שלהם. כתב הרמב"ן י' דברות ה' לכבוד הבורא ית' וה' לטובת האדם כי כבוד אביך כבוד האל כי לכבוד הבורא צוה בכבוד האב המשתתף ביצירה ונשארו חמשה לאדם. והנה הזכיר בקצת הדברות גמולם ובקצתם לא הזכיר בדבור השני אמר אנכי ה' אלהיך אל קנא ובדיבור השלישי כי לא ינקה ובה' למען יאריכון ימיך ולא הזכיר באחרים לא עונש ולא שכר והטעם מפני שה' דברים אחרונים הם טובת האדם והנה שכרו אתו ופעולתו לפניו אבל בע"ז צריך אזהרת עונש לחומר גדול שבה והוא לכבוד הבורא ית' ונראה כי אמר אל קנא על לא יהיה לך ועושה חסד על אנכי כי העונש יבא על מצות לא תעשה והשכר על מצות עשה ומה שלא כתב מיד שכרו בצדו מפני שקבלת עול מלכות שמים ואזהרת עבודת זולתו ענין אחד הוא על כן השלים הדבור ואחר כך הזכיר על שבועת שוא בעונש לא ינקה ולא הזכיר בשבת לא גמול שומר שבת ולא עונש מחללו מפני שהשבת בכלל השתים מצות הראשונות כי השומר השבת מעיד על מעשה בראשית ומודה במצות אנכי והמחללו מכחש במעשה בראשית ומודה בקדמות העולם להכחיש במצות אנכי והוא בכלל קנא ופוקד ובכלל ועושה חסד ובדבור הה' בדבור האב הזכיר שכר כי היא מצות עשה. והדברות ה' בלוח אחד וה' כנגדם בלוח השני אנכי בלוח הראשון וכנגדו בשני לא תרצח שהרוצח ממעט הדמות. לא יהיה בראשון כנגדו בשני לא תנאף שהזונה אחר ע"ז זונה אחר עריות כן דרך אשה מנאפת תחת אשה תקח את זרים. לא תשא בראשון כנגדו בשני לא תגנוב שהגונב סופו לשבע בשקר. זכור בראשון כנגדו בשני לא תענה שהמחלל את השבת מעיד עדות שקר בבוראו לומר שלא שבת במעשה בראשית. כבד בראשון כנגדו בשני לא תחמוד שהחומד סופו שמוליד בן שמקלה אותו ומכבד למי שאינו אביו אי נמי שהחומד מעלת אבותיו יקללם ויבזם: (טו) **וכל העם רואים את הקולות.** מצינו ראיי' שהיא במקום שמיעה וירא יעקב כי יש. ורבותינו ז"ל אמרו שראו את הקול ממש. כתב הרמב"ן י"מ שזה היה אחר מתן תורה והוא שאמר ותקרבון אלי וגו' אם יוספים לשמוע את קול ה' אלהים ומתנו ואינו נראה לי כי בכאן כתיב ואל ידבר עמנו אלהים ולא אמר עוד ומתנו ועוד משה אמר להם אל תיראו והשם השיבם הטיבו אשר דברו והנכון בעיני בסדר הפרשה כי וכל העם רואים את הקולות ויאמרו אל משה וגו' הי' קודם מתן תורה מתחלה הזכיר כסדר כל הדברים שצוה את משה בהגבלת ההר ואזהרת העם וי' דברות ועתה חזר והזכיר דברי העם אל משה ואמר כי מעת שראו הקולות והלפידים נעו אחור ועמדו מרחוק יותר מגבול ההר אשר הגביל משה והסדר בדברים כי בבקר היו קולות ולפידים וברקים וקול שופר חזק מאוד ועדיין לא ירדה שכינה במחנה במקום תחנותם ומשה חזק לבם והוציאם לקראת האלהים ויתיצבו בתחתית ההר ובהיותם שם בתחתית ההר מצפים ירד השם אל ראש ההר באש ויעל עשנו כעשן הכבשן עד לב השמים חושך ענן וערפל וחרד ההר בעצמו ונזדעזע כאשר יעשה ברעש או יותר וכן כתיב ההרים רקדו כאילי' ואיננו משל כאשר איננו משל הים ראה וינס ונתחזק קול השופר מאוד אמרו אליו כולם אל ידבר עמנו אלהים כלל פן ימותו במראה נהפכו ציריהם עליהם ולא עצרו כח ואם ישמעו ימותו ומשה חזקם ואמר להם אל תיראו ושמעו אליו ויעמד העם מרחוק על מעמדם כי לא רצו בכל דבריו להתקרב אל הגבול ומשה נגש אל הערפל

אשר שם האלהים לא באו בתוכו ואז דבר אלהים י׳ הדברות ואחר י׳ הדברות לא הזכיר כאן מה שאמרו הזקנים אל משה כי רצה לבאר כסדר המצות והמשפטים אבל במשנה תורה הזכיר משה כי אחר י׳ הדברות קרבו אליו כל ראשי שבטיהם וזקניהם ואמרו לו אם יוספים אנחנו לשמוע וגומ׳ כי ידענו בנפשנו שלא נוכל עוד לשמוע בקול ה׳ כי חשבו שרצה השם לדבר אליהם כל המצות ולכן אמרו קרב אתה ושמע את כל אשר יאמר ה׳ אלהינו אלינו ואתה תדבר אלינו ושמענו ועשינו והקב״ה הודה לדבריהם ואמר היטיבו אשר דברו כי כן היה החפץ לפניו שלא ישמיעם רק י׳ הדברות והמראה ישרה בעיניו: וינועו. פירשו רבותינו לשון זיע כמו נוע תנוע הארץ שמפחדם חזרו לאחור ועמדו מרחוק. ולדעת בעלי הפשט וינועו לשון תנועה כי נעו ממקומם לאחוריהם ועמדו מרחוק מלשון נע ונד: (יז) לבעבור נסות. פירש״י לגדלכם. והרמב״ן פי׳ לבעבור הרגיל אתכם באמונתו שכיון שהראה לכם גילוי השכינה נכנסה אמונתו בלבבכם לדבקה בו: ובעבור תהי׳ יראתו על פניכם. בראותכם כי הוא לבדו האלהים בשמים ובארץ ותיראון ממנו. או שתהי׳ יראתו על פניכם יראת האש הגדולה הזאת ולא תחטאו והוא מלשון כי לא נסיתי ללכת באלה שהוא מלשון רגילות. והרמב״ם פי׳ בעבור נסות אתכם פי׳ כשרצה לנסות אתכם לעשות שיבא נביא שקר ויראה להטותכם מן הדרך שתוכלו לעמוד בנסיון ולומר כבר ראינו האמת בעינינו. וכתב עוד הרמב״ן ועל דעתי הוא נסיון ממש שרצה אלהים לנסותכם אם תשמרו מצותיו כי הוציא מלבבכם כל ספק מעתה יראה הישכם אוהבים אותו ואם תחפצו בו ובמצותיו וכן כל לשון נסיון במינה לא נסיתי ללכת באלה לא בחנתי נפשי מעולם ללכת בהם ויתכן שיהיה הנסיון לטובה כי האדון פעמים מנסה עבדו בעבודה קשה לדעת אם יסבלנה לאהבתו: (יח) ויעמד העם מרחוק. אע״פ שכבר אמר ויעמדו מרחוק חזר לומר כי מרוב פחדם כאשר שמעו הקול חזרו לאחור ועמדו מרחוק ומשה היה עושה מעשיהם כי הוא נגש אל הערפל: (כ) לא תעשון אתי. דרשו רבותינו לא תעשון דמות שמשי המשמשין לפני במרום: אלהי כסף ואלהי זהב לא תעשון לכם. פי׳ הרמב״ן שאמר להם אחר שראיתם כי מן השמים דברתי עמכם ואני הוא האדון בשמים אל תשתתפו אלהי כסף ואלהי זהב כי אין לכם צורך אתי לעזר אחר ופי׳ הכתוב לא תעשון אלהי כסף ואלהי זהב להיות לכם לאלוה אתי. ואמר פעם אחרת לא תעשון לכם כי מתחלה הזהיר על האמונ׳ בהם וחזר והזהיר על העשיי׳ לבדה כענין ופסל ומסכ׳ לא תעשו לכם. ור׳ אברה׳ פי׳ כיון שדברתי עמכם בלא שליח אין לכם צורך לעשות אלהי כסף ואלהי זהב כעובדי הפסילים שעושים צורות ואומרים שהצורות תלינה בעדם מול השם וחזר ואמר לא תעשו לכם כי אין לי צורך שתעשו אלהי זהב וגם לכם אין צורך כי הנה דברתי עמכם בלא שליח ובלא אמצעי ביני וביניכם: (כא) מזבח אדמה תעשה לי. י״מ לפי הפשט שלא תוכל לעשות בו שום ציורין ואם מזבח אבנים תעשה לי לא תעשם אבני גזית מצויירין בצורות. וי״מ איני מבקש מכם לא כסף ולא זהב שיכבד עליכם רק מזבח אדמה תעשה לי לשמי ובו יודו כבודי עמכם על תנאי שתזבחו לי עולתיך וזבחיך: כתב הרמב״ן דעת ר׳ אברהם שמצוה על מזבח הברית שבסדר ואלה המשפטים והנכון בכתובים שבאים כסדרן אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם בשמי הגדול ולא תעשון על פני אלהי כסף ואלהי זהב אבל אני מתיר לכם שתעשו מזבח לי לזבוח עליו עולות ושלמים בכל המקום אשר אזכיר את שמי בא אבוא אליך וברכתיך ברכות שמים מעל וברכות תהום רובצת תחת ואם מזבח אבנים אע״פ שהוא חובה אמר ואם פי׳ אם יגיע הזמן שתזכו לרשת את הארץ ולבנות לי מזבח אבנים בבית הבחירה הזהר שלא תבנה אתהן גזית שתחשוב לעשות בו למעלת הבנין: והזהיר לא תעלה במעלות ולא המתין עד צוואת עשיית המזבח בדברי הקרבנות בתורת כהנים דכיון שהתחיל בצוואת המזבח השלים מצותו: בכל המקום אשר אזכיר את שמי. פי׳ ר׳ אברהם במקום אשר אשים זכר לשמי שם ואם תבא אל המקום הנזכר בשמי גם אני אבא אל המקום וברכתיך עבר במקום עתיד: (כב) כי חרבך הנפת עליה. לאסור בהם נגיעת ברזל כמו שנאמר אבנים שלמות תבנה לא תניף עליהם ברזל: והזכיר ברזל בלשון חרב כי כל כלי הברזל אשר להם פיות נקראים בלשון חרב: ור׳ אברהם נתן טעם בדבר שלא ישאר הנפסל מן האבן באשפות ומקצת בנוי במזבח השם או שלא יקחו ממנה לעשות מזבח לע״ז כי עובדיה יעשו כן אולי יצליחו. והרמב״ם אמר שהיא הרחקה שלא יבא לעשות בהם צורה ותבי׳ אבן משכית. והרמב״ן הקשה לדברי שניהם שלא אסר הכתוב לבנות אתהן גזית רק להני׳ עליהם ברזל כאשר כתב כי חרבך הנפת עליה ועוד מפורש יותר לא תניף עליהם ברזל אבל אם בא לפתח אותם בכלי כסף או בשמיר שהזכירו רבותינו ז״ל מותר אע״פ שאינן שלימות. ורבותינו אמרו הטעם להדור המצוה שלא יניף המקצר על המאריך. וכתב הוא ואני אומר כי טעם המצוה בעבור היות הברזל חרב והוא המחריב עולם נקרא כך והנה עשו אשר שנאו השם יודע בחרב שנא׳ בו על חרבך תחי׳ והחרב הוא כחו בשמים ובארץ כי במאדים ובמזלות הדם והחרב יצליח ובהם תראה גבורתו ולכן לא יובא בית ה׳ וכן אמר הכתוב בפירוש לא תבנה אתהן גזית כי בהניפך עליהם שום ברזל לעשותם בו הנפת עליהם חרבך המרצח ומרבה חללים וחללת אותה ומפני זה לא הי׳ במשכן שום ברזל כי גם יתדותיו שהיו טובים יותר מברזל עשה נחשת וכן בבית עולמים לא עשה בו כלי ברזל רק הסכינים כי השחיטה אינה עבודה ושלמה הוסיף במצוה שלא נשמע כל כלי ברזל בבית בהבנותו אע״פ שהי׳ מותר שכן שנינו במכילתין לא תבנה אתהן גזית בו אי אתה בונה אבל אתה בונה בהיכל ובקדשי הקדשים וכל כוונתו להרחיק ברזל: לא תעלה במעלות. לכבוד המזבח והטעם כי הוא המכפר עונות ישראל וראוי לכבדו ולהדרו:

פרשת משפטים

כא (א) ואלה המשפטים. וא״ו מוסיף על ענין ראשון דהיינו י׳ הדברות דלעיל. אי נמי מוסיף על הדינין שנתנו במרה. והקדים המשפטים שכמו שבדבור הראשון שבעשרת הדברות הזכיר בידיעת השם והשני באסור ע״ז חזר וצוה למשה לאמר כה תאמר אל בני ישראל אתם ראיתם וגו׳ להזהירם עוד שיתנו ללבם מה שראו ואתם ראיתם הוא כנגד הדבור אנכי ולא תעשון כנגד לא יהי׳ לך ואלה המשפטים כנגד לא תחמוד שסיים בו עשרת הדברות כי אם לא ידע האדם משפטי הבית והשדות ושאר הדינין יחשוב שהוא שלו ויחמדהו ויקחהו לעצמו לפיכך אמר תשים לפניהם משפטים ישרים שינהגו בהם ולא יחמדו שאינו שלהם: אשר תשים לפניהם. דרשו רבותינו ז״ל ולא לפני עכו״ם והדיוטות דהוה לי׳ למכתב אשר תלמדם או אשר תשים להם כמו שנאמר שם שם לו חק ואמר לפניהם פי׳ שהם יהיו דיינין כי זה הלשון יצא לעולם על השופט ועמדו שני האנשים אשר להם הריב לפני ה׳ לפני כל יודעי דת ודין. ומיעט עכו״ם שלא לדין לפניהם אפילו בדין שדנין כדינינו ואפילו שני בעלי דינין רוצים בכך משא״כ בהדיוטות דאע״ג דמחד קרא ממעטינן תרווייהו אם שניהם רוצים בכך בהדיוטות ומקבלים עליהם אותם לדון מותרים לדון. ור׳ יוסף קמחי פי׳ אמר אשר תשים לפניהם ולא אמר אשר תשפטם שידעו עיקר הדין שלא יאמר אלו ידעתי שלא יעבדני העבד אלא ו׳ שנים לא הייתי קונהו וכן אם נגח

השור עבד או אמה שלא יתן אלא ל' שקלים אפי' שוה מאה מנה: (ב) כי תקנה עבד עברי. וכתב הרמב"ן התחיל מצוה ראשונה בשילוח עבד עברי בשנת ז' מפני שיש בה זכר ליציאת מצרים שנאמר וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים ויפדך וגו' ויש בה עוד זכר למעשה בראשית כי השנה השביעית היא כשבת לעבד ויש בה עוד שביעי לשנים שהוא היובל כי השביעי נבחר בימים בשנים ובשמטות ולכך התמיד בה הנביא ואמר אנכי כרתי ברית את אבותיכם מקץ ז' שנים תשלחו וגו' וגזר בעבורה גלות ואחר כך במצות לא תרצח שהיא חמור' ובכבוד המקום ובלא תגנוב וכן כולם זה אחר זה כסדר: (ג) אם בגפו יבא. פי' לבדו שלא יהא נשוי כמו בגופו שאין לו אלא גופו: אם בעל אשה הוא. פירש"י נשוי ישראלית יכול רבו ליתן לו שפחה כנענית אבל אם לא הי' נשוי אין רבו יכול למסור לו שפחה כנענית. והטעם שאין אדם מוצא קורת רוח אלא מאשתו ראשונ' ואם תהי' הראשונה כנענית יהי' לעולם נגרר אחריה ולא יצא לחירו' אבל אם כבר הי' נשוי נגרר אחר אשתו הראשונ' ולא אחר כנענית וגם פעמים כשירצה בחור שפחה יפה ויחשוק בה ימכור עצמו אבל כשהוא נשוי לא חיישינן לזה: ויצאה אשתו עמו. מלמד שהו' חייב במזונות אשתו ובניו אע"ג דלא כתיב הכא אלא אשתו ילפינן בנין מקרא אחרינא דכתיב ויצא הוא ובניו: (ו) והגישו אדניו אל האלקים. פי' לב"ד. וכתב ר' אברהם שיקראו השופטים והדיינים אלקי' בעבור שמקיימין משפטי האלקים בארץ. והרמב"ן פי' והגישו אל המשפט אשר שם האלקים כי האלקים הוא עם הדיין בדבר המשפט הוא יצדיק והוא ירשיע וזהו שנאמר אשר ירשיעון אלקים וכך אמר משה כי המשפט לאלקים הוא וכן הוא אומר אלקים נצב בעדת אל בקרב אלקים ישפוט כי האלקים הוא השופט: והגישו אל הדלת. לפי הפשט לפי שדרך הדיין לישב בשער כמו שמצינו בבועז לכך רוצעין אל דלת השער כדי שיהי' לעולם הדבר גלוי. וי"מ סימן להיותו עבד שומר דלת אדוניו. וי"מ לפי שהרציעה היא סימן לעבדות ורוצעו אותו אל הדלת שאם רוצה לומר מעצמי נגפתי יקרבנו אל הדלת וימצא הרציעה אזנו מכוון למקום הדלת שנרצע שם: ועבדו לעולם. פי' עד היובל. ור' אברהם פי' דעולם הוא זמן בלשון הקודש כמו כבר הי' לעולמים ואמר ועבדו לעולם לזמנו של יובל שאין במועד ישראל זמן ארוך ממנו ויציאת חירות כאלו עולם מתחדש לו: (ז) לא תצא כצאת העבדים. פי' בשן ועין. וה"ה בעבד דאיתקש עברי לעבריה ואיצטרך קרא דלא תימא ניליף ק"ו מעבד כנעני שיוצא בראשי איברים ומיהו משום הא לא הוה צריך קרא דיציאת כנעני בשן ועין קנסא הוא ואין למדין מקנסות על כן פי' בה"ג שהיא מצות לא תעשה שאם בא אדם להוציאה בשן ועין שהוא עובר בלאו אלא ישלם לה דמי עינה ותשאר עמו כי פעמים יהי' דמי נזקה בראשי אברים יותר מדמי העבודה כגון שהוא קרוב לזמן יציאתה והחמיר הכתוב בלאו על האדון שלא יגזול דמי ראשי אברים אפי' אם ירצה להוציאה בהם. א"נ כפשטי' לא תצא כצאת העבדים שלא ישלחנה בחוץ לעשות לו מלאכתו אלא תשמשנו בביתו: (ח) לעם נכרי לא ימשל למכרה. דרשו מכאן שאין אדם מוכר בתו לשפחות אחר שפחות וכן האדון אינו רשאי למוכרה לאחר ופי' לעם נכרי לאיש נכרי שכיון שבגד בה האדון שלא קיים בה מצות ייעוד וכן האב שמכרה פעם אחת שוב אין יכולין למכרה. א"נ לפי שנאמר בעבד עברי ונמכר לגר תושב או לעקר משפחת גר שיכול אדם למכור עצמו לגוי לפיכך מזהיר הכתוב שלא למכור בתו לגוי ופי' הפסוק אחר שפדאה האב המוכר לא יוכל למוכרה לגוי וה"ה מתחלה אלא לפעמים שאדם חפץ מאד לפדות בתו מן האדון לפי שלא ייעדה ואם רוצה אפי' למכרה לגוי שנה או שנתיים כדי שיפדנה מזה על זה מזהיר הכתוב. א"נ חוזר לתחלת הפסוק כי ימכור איש את בתו לאמה לא ימשול למוכרה לנכרי. ומ"מ משמע נמי מכאן שאינו יכול למכרה שפחות אחר שפחות מייתורא דקרא דמצי למיכתב לעם נכרי לא יוכל למכרה ולשתוק וכתב בבגדו בה לדרשא שאם בגד בה ומכרה פעם אחת שלא ימכרנה עוד ופי' לא יוכל למכרה ובבגדו בה ג"כ לא יוכל למכרה. וכתב הרמב"ן ודרך הפשט בפרשת כי ימכר איש את בתו לא תצא כצאת העבדים הנזכרים למעלה או ביובל שאם תיטב הנערה בעיני הקונה אותה ויקחנה לו לאשה אין יכול האב להוציאה ממנו ואם רעה בעיני אדוניה שאינו רוצה ליעדה והפדה האב הנזכר שאסור לו להניחה עוד ביד האדון כיון שאינו חפץ בה ולא יוכל ג"כ למוכרה לאחר כיון שבגד בה למוכרה למי שאינו חפץ בה: (ט) ואם לבנו ייעדנה. לשון זמון כמו מן המועד אשר יעדו: כמשפט הבנות יעשה לה. זה הבן כמו שמפורש שארה כסותה ועונתה לא יגרע. וכתב הרמב"ן דרך הפשט יתכן לומר שאם יעדה הקונה לבנו כמשפט הבנות אשר יעשה אדם לבנותיו יעשה לה שיתן לה משלו כמוהר הבתולות וצוה בזה כמו שצוה בהענקה והכל חסד מאתו יתברך ויתעלה: (י) שארה. פירש"י מזונות וכתב הרמב"ן אתיא כמ"ד מזונות דאורייתא והמובן מסוגיית הגמרא שהן דרבנן ועוד למה יזכיר מזונות בלשון שאר שהוא הבשר ותשב ר' אברהם לתקן בזה ופי' שארה מזון שיעמיד שארה והוא בשרה ואין בזה טעם שיאמר הכתוב לא יגרע הבעל בשרה לכן אני אומר כי שאר בכל מקום הבשר הדבק לבשרו של אדם מלשון שארית כלומר שאר בשרו מלבד גופו ולכך נקראים הקרובים שאר אל כל שאר בשרו כענין עצמי ובשרי אתה ונקרא הבשר הנאכל שאר כדכתיב וימטר עליהם כעפר שאר כי הבשר הנאכל נדבק באוכל ויחזור לבשרו והאשה נקראת שאר משום דכתיב ודבק באשתו והיו לבשר אחד ופי' הפסוק שארה קירוב בשרה שהבעל יש לו להתקרב עמה: כסותה. כסות מטתה: עונתה. היא עונה שיבא אליה לעת דודים: לא יגרע. שאם יקח אחרת לא תהי' האחרת יושבת על מטה כבודה והיו לבשר וזו תהי' עמו כפלגש ותשב על הארץ בדרך מקרה כבוא אל אשה זונה אלא שארה כסותה ועונתה לא יגרע: (יא) שלש אלה. הייעוד לו או לבנו או הפדיון לא יעשה לה ויצאה חנם כצאת העבדים: (יב) מכה איש ומת. סמכו לאין כסף רמז למה שאמרו חז"ל קם לי' בדרבה מיני' פי' מות יומת אז אין כסף: (טז) וגונב איש ומכרו. הפסיק וגונב בין מכה אביו למקלל אביו י"מ לפי שמכה וגונב מיתתן הוה בחנק ומקלל בסקילה ולא נהירא דאם כן יקדים וגונב למכה אביו ויהי' מכה אביו וגונב זה אצל זה שמיתתן שוה. וגם לא יהא הפסק בין מכה אביו למקללו. ורבינו סעדי' פירש לפי שרוב הנגנבים הם קטנים ויגדלו במקום אחר ולא יכירו אבותם ויקללום ויכום ולכן ראוי להענים הגונב במיתה בהם כי העונש הוא על ידו ולכן כתבו ביניהם. וגדול עונש המקלל מעונש המכה מפני שמצוי יותר כשיקצוף יקלל ולכן הרבה בעונשו. א"נ מפני שיש בה חטא גדול שהזכיר השם והנה שתים רעות עשה שזלזל באביו ואמו ונשא שם אלקיו בפשע וחטאת: ומכרו ונמצא בידו. פירש"י ונמצא בידו קודם מכירה. וכתב הרמב"ן דלהא לא איצטריך למיכתב ונמצא בידו דכיון שיש עדים שגנבו ומכרו ודאי בידו הי' אלא פי' ונמצא בידו שהכניסו ברשותו שאינו חייב עד שיכניסנו ברשותו שאם מכרו ועדיין לא הוציאו מרשותו פטור כי היכי דאמרינן גבי ממון גנב וטבח ומכר ברשות בעלים פטור: (יח) או באגרוף. לדעת רבותינו ז"ל הוא קבוצת האצבעות לתוך היד כמו בעלי אגרופין והזכיר אבן ואגרוף לומר ששניהם צריכין אומד אע"ג שמכת האבן היא קשה ומכת האגרוף היא קלה רוב פעמים לא ימות בה. וי"מ אגרוף עפר מלשון עבשו פרודות תחת מגרפותיהם: (יט) על משענתו. פירש"י על בוריו פי' שאינו צריך למשענת אחרת

להשען על אחר כדרך החולים אלא על משענתו. והרמב"ן כתב וז"ל לפשטי' שאם ילך אפי' על משענתו כדרך החולים ונקה המכה ודבר הכתוב בהווה פי' המוכים שנפלו למשכב לא ילכו בחוץ עד שתחי' המכה ויצאו מידי סכנה שאם פשע אחר כך ומת בחולשתו לא יומת זה ומיהו דוקא שהלך בחוץ כדכתיב והתהלך בחוץ אבל אם בביתו הלך על משענתו לא נקה המכה: **רק שבתו יתן ורפא ירפא.** ולא אמר רפואותיו יתן לומר שיתן השכר לרופאים והם ירפאוהו ולא יוכל לתבוע שיתנו לו השכר ויעשה בו דברים אחרים רק ירפא בו על כל פנים. ורבותינו דרשו ורפא ירפא מכאן שנתנה רשות לרופא לרפאות ולא אמרינן רחמנא מחי והוא מסי ומקשינן פשיטא דמלא תעמוד על דם רעך נפק' שאם יראה חבירו טובע בנהר או לסטים באים עליו שחייב להצילו ולא אמרינן רחמנא אייתי' עליה והוא מציל לי' ומפרשי' מכאן שניתן רשות לרפאות ולא חיישינן שמא יהרגנו על ידי סם או משקה שיתן לו. וי"מ שניתן רשות לרופא לקבל שכר על רפואתו: **(כ) וכי יכה איש את עבדו.** בעבד כנעני הכתוב מדבר שאע"פ שהוא שבט מוסר ואינו מקל יד ישמור שלא יכה בו אפילו עבדו כנעני מכה רבה שימות בו: **(כא) אך אם יום או יומים.** דרשו רבותינו ז"ל יום שהוא כיומים שצריך שיחי' מעת לעת. והרמב"ן כתב על דרך הפשט אם ביום ההוא ואפילו ביום המחרת יעמוד ויקום על רגליו לא יוקם: **(כב) כאשר ישית עליו בעל האשה.** בא למעט האשה דדוקא כאשר ישית עליו הבעל יתן ולא כאשר תשית עליו האשה כי אין לה חלק בוולדות. ור' אברהם פי' כאשר ישית עליו בעל האשה או יתן בפלילים כלומר או יתפשר עמו לפי רצונו או יתן על פי ב"ד. והרמב"ן פי' שבא להשמיענו אע"פ שאין בוולדות היזק ניכר כי מי יודע שיגדלו ואין עליו תשלומי ממון אעפ"כ נשים עליו עונש והוא כמו קנס ואמר שיתן העונש בכל אשר ישית עליו בעל האשה שהוא חפץ בוולדיו ותשובים הם אצלו ויתן זה בפלילים שלא ישית עליו עונש יותר מכדי דמיהם. **(כו) וכי יכה איש את עין עבדו.** בעבד כנעני הכתוב מדבר. וה"ה לכל כ"ד ראשי אברים ופרט באלו בשביל שראה חם את ערות אביו וסיפר בשיניו: **(כט) וגם בעליו יומת.** מיתה בידי שמים. וכתב הרמב"ן ולא ידעתי דעת אונקלוס שתרגם יתקטל אולי רוצה לומר ראוי הוא שיהרג אלא שיש לו כופר. אי נמי רוצה לומר שאמר הכתוב שיהרג כי יבא יומו או במלחמה ירד ויספה לומר שחייב מיתה בידי שמים ולא ימות כדרך העולם על מטתו: **(ל) אם כופר יושת עליו.** בשביל שהוא כפרה כמו הקרבן ואין מכריחין אותו לבא לב"ד לחייבו בכך ואפי' אם נתחייב אין ממשכנין אותו בכך לכך אמר בלשון אם: **(לא) או בן יגח או בת יגח.** לחייב על הקטנים ולפי הפשט צריך פסוק לחייב על הקטנים לפי ששור ההורג אדם היא רעה הרבה כדוב השכול והי' מוטל על בעליו לשומרו אבל בהמית קטנים אינו רע כל כך והייתי סבור שלא יהא בעליו חייב לשומרו מזה על כן בא לומר שגם מזה חייב לשומרו: **(לג) או כי יכרה איש בר.** חסר ולית אמרינא וטעמא דמלתא דאפי' אינו כורה בור גמור אלא מלא בור עמוק ע' טפחים והשלימו לי' חייב כדדרשינן להביא כורה אחר כורה שאחרון חייב:

כב (ב) אם זרחה השמש עליו דמים לו. לפי הפשט כשבא בלילה הוא בא על דעת להרוג בעל הבית שאינו ירא משום אדם ולמחר ישכים ויברח על זו אין לו דמים ומותר לבעל הבית להורגו דמי שבא להורגך השכם להורגו ואם זרחה השמש עליו שהאיר היום ודאי לא בא להרוג ויש לו דמים אם יהרגנו בעל הבית: **(ו) כי יתן איש אל רעהו כסף או כלים לשמור.** פרשה ראשונה בשומר חנם לכך מזכיר בה כסף או כלים שדרך אדם לשומרם בחנם ושנייה בשומר שכר ולכך מזכיר בה חמור או שור או שה שדרך למוסרם לרועה לשומרם בשכר: **(יב) אם טרוף יטרף.** פי' באונס יביא עדים שנטרפה באונס ונפטר וה"ה אם נשבה או מת יביא עדים ויפטר והטוען שנטרף אם אין עדים ישבע ויפטר ששניהם דינם שוה ונפטר בעדים ואם אין עדים נשבע ונפטר אלא הזכיר עדים בטרפה לפי שדבר הכתוב בהווה שדרך להיות בו עדים שהרועה יקרא עליו מלא רועים כאשר יבוא הארי לטרוף אבל המיתה והשבירה הוא בבית לכך לא הזכיר להם עדים. ור' אברהם פי' יביא עד שיביא קצת מן הטרפה כגון שתי כרעים או בדל אזן להיות לו לעד שנטרף: **(טו) מהר ימהרנו לו לאשה.** פי' הרמב"ן ישלח לה סבלונות כלי כסף וכלי זהב ובגדים לצרכי החופה והנישואין והוא מגזרת מהרה חושה לפי שהוא דבר הראשון הנמהר בנישואין כי החתן ממהר ומקדים לשלוח לפניו המנחה ההוא ואחרי כן עושה חופה. ואמר בלשון הזה ולא אמר שיקחנה לו לאשה כי אין מצוה עליו שישאנה אלא אם ירצה ואם לא ירצה לישאנה ישלח מוהר כי פסלה בעיני הבחורים ויצטרך אביה להרבות לה מתן והם לא יתנו לה לכך ראוי שיתן לה הוא. ואמרו רבותינו שמוהר המפתה קצוב חמשים כסף כמו האונס אין ביניהם אלא שהאונס לא יוכל לשלח' כל ימיו ומפתה תלוי גם בו אם ירצה ליקח אותה והטעם לפי שדרך הבחורים לפתות בנות גדולים על כן לא יהא חוטא נשכר שישאנה בעל כרחה ומ"מ גם היא חטאת שנתפתית לו לכן לא החמירה עליו שישאנה בעל כרחו ודי לו בקנס הלכך כל אחד מהם מעכב אבל האונס דרך בני הגדולים לאנוס בנות הקטנים הלכך קנסו הכתוב להיות לו לאשה בעל כרחו אם תרצה ומ"מ היא ואביה יכולין לעכב שאינו נכון שישאנה בעל כורחם ויעשה עמם שתים רעות וגם לפעמים שתהי' נכבד' ממנו על כן משפט האשה שיהיו הנישואין בידם ולא בידו שלא יהיו בנות ישראל הפקר לבעלי זרוע. ודין שניהם אינו אלא בנערה ולא בבוגרות כדכתיב בהדיא באונס נערה והכא לא הוצרך נערה למעט בוגרות דפשיט' שהוא פטור שהרי אין קנסה לאביה אלא לעצמה והרי מדעתה עשה אבל באונס הוצרך למעט בוגרות שלא תאמר ישלם לה הקנס כיון שאנסה בעל כרחה אלא שגזירת הכתוב היא שפטור והטעם כי בעמדה על דעתה תשמור עצמה מן אונס: **(יז) מכשפה לא תחיה.** בשאר חייבי מיתות כתיב מות יומת שאינו אלא מצות עשה להורגם ובכאן הזהירה תורה לא תחיה שהוא בלאו שלא נחיה אותה כלל והטעם שהיא טמאת השם רבת המהומה שהרשעים נפתים אחריה תמיד וכן החמיר במיתת המסית לומר לא תחמול ולא תכסה עליו וברוצח ולא תקחו כופר לנפש רוצח הכל לפי גודל החטא ולא פי' הכתוב מיתתה לומר שאם היא תעשה בכשפיה שלא יוכלו להמיתה ימיתוה בכל מיתה שיוכלו: **(יט) זובח לאלהים.** פתחות הלמ"ד מורה על האלהים הידועים שמזהיר עליהם במקום אחר: **יחרם.** פי' במיתת ב"ד. ואמר בזה הלשון מפני שזבח לחרם דכתיב שקץ תשקצנו כי חרם הוא ואמר יהי' חרם כמוהו ואפשר שכולל הזובח והנזבח הכל יהי' חרם רומז לאיסור תקרובת ע"ז בהנאה. וכתב הרמב"ן והנכון פתחות הלמ"ד שהם מלאכי מעלה ונקראין אלהים בהרבה מקומות ואומר בלתי לה' לבדו שהרבה יחשבו לעשות רצון הקב"ה במה שזובחים למלאכין שיהיו הם אמצעיים להפיק להם רצון השם מאתו וכאלו הם זובחים לאל ולמשרתיו לכן אמר בלתי לה': **(כ) כי גרים הייתם בארץ מצרים.** פי' הרמב"ן לא הוכשרו כל הגרים בעבור היותינו גרים בארץ מצרים. והנכון בעיני שהזהיר לא תונו את הגר שתחשוב כי אין לו מציל זכור כי גרים הייתם בארץ מצרים והצלתי אתכם משם כי אני רואה דמעת העשוקים אשר אין להם כח ומצילנו מידך וכן אלמנה ויתום לא תענון כי אשמע

צעקתם כי כל אלה אינם בוטחים בנפשם ועלי יבטחו ועלי מוטל להצילם ובמקום אחר פי' יותר ואתם ידעתם את נפש הגר כי גרים הייתם פי' אתם ידעתם את נפש הגר שנפשו שפלה ובכל עת צועק אל השם כאשר צעקתם אלי והושעתי אתכם: (כא) כל אלמנה ויתום לא תענון. אפי' היא עשירה כי נפשה שפלה ודמעתה מצוי' ואמר לשון רבים ופי' ר' אברהם כי עונש הרואה שמענין אותה ושותק כעונש המענה: (כב) אם ענה תענה אותו. על כל יחיד מהם: (כג) והיו נשיכם אלמנות. בעונש האלמנה וצעקתה: ובניכם יתומים. בעונש היתום. ואין זה כשאר חייבי מיתות בידי שמים שנאמר בהם ומתו בו כי יחללוהו על כן לא מנוהו בסנהדרין עם אלו שבמיתה אלא עונשו שיהרג במלחמה או בחרב אויב: אם ענה תענה אותו. פי' רש"י גזם ולא פירש עונשו והא דכתיב בתרי' והרגתי אתכם וגו' זהו עונשו של הצועק אבל עונש על מי שאינו צועק לא פי' כלום. והרמב"ן כתב ואינו נכון ופי' הוא כי במקום אם יצעק אלי מיד אשמע צעקתו וכפל הלשון לחזק הענין לומר כי מיד בצעקה כל דהו אשמע צעקתו והטעם אתה לוחצו בעבור שאין לו עוזרים הנה נענה יותר מכל כי שאר אנשים יטרחו לבקש עוזרים ואולי לא ימצאו וזה בצעקתו בלבד נושע בה' וינקום ממך: (כו) ושמעתי כי חנון אני. שלא תאמר לא אחבול שמלת הצדיק אבל שאינו של צדיק אחבול על כן אמר כי חנון אני ושומע אפי' צעקת שאינו הגון כל מי שמתחנן אלי. וי"מ והיה כי יצעק אלי להתפלל לפני על הטובה שעשית לו כענין שנאמר ושכב בשמלתו וברכך ושמעתי תפלתו כי חנון אני ואברכך: (כז) אלהים לא תקלל. אזהרה שלא יקלל הדיין אע"פ שחייבו בדין: ונשיא בעמך לא תאור. שלא יאור המלך אם הענישו במשפט ולאו דוקא מלך אלא הה"נ כל בעל שררה אפי' אינו מזרע המלכות כגון ראש סנהדרין ששררתו מצד מעלת התורה: (כח) מלאתך. כתב הרמב"ן מלאתו מלאה גבי זרע פן תקדש המלאה הזרע וכתיב נמי כמלאה מן היקב והיינו תירוש ויצהר דכתיב והשקו היקבים תירוש ויצהר ונראה שפירו' השדה והכרם נקרא תבואה בעבור שמביאין אותם כאחד אל הבתים ונקרא ג"כ אסיף דכתיב וחג האסיף ולכך נקראין מלאה כי לאסוף הדבר וקיבוצו נקרא מילוי דכתיב אשר יקרא עליו מלא רועים פי' קיבוץ רועים. ועוד יתכן שנקראים מלאה בכינוי לברכה שממלאים הגרנות בר והיקבים תירוש ויצהר: ודמעך. פי' תירוש ויצהר מלשון שדומין לדמעת העין כשיורד טפין טפין. ור' אברהם פי' מלאתך הוא תירוש שמרוב לחותו יתמלא ממנו הכלי מיד ודמעך הוא היצהר שיורד מעט טיפין טיפין: לא תאחר. דרשו רבותינו ז"ל שלא לשנות הסדר. ולפי הפשט בא להזהיר שלא לאכול ממנו קודם שיתקן אותו פי' לא תאחר מליתן תרומותיו ומעשרותיו אלא תתנם קודם שתאכל ממנו וסמך לו בכור בניך שדומה לו כמו שזה ראשית התבואה כך הוא ראשית פרי הבטן: (ל) ואנשי קודש. לכך הזכיר קדושה כי עד עתה דבר במשפטים ועתה כשבא להתחיל באיסור המאכלים פתח ואנשי קודש ראוי הוא שיאכל האדם מה שיהיה בו שאין האיסור במאכלים רק הטהרה בנפש שיאכל דברים נקיים שלא יולידו עובי וגסות לנפש לכך אמר ואנשי קדש תהיון לי כלומר אני חפץ שתהיו אנשי קדש בעבור שתהיו שלי ראויים לדבקה בה' שאני קדוש ולא תגעלו נפשותיכם בדברים המתועבים:

כג (ב) לא תענה על ריב. פי' על מריבה שבאה לפניך לנטותו אחרי רבים להטות משפט. י"מ לא תענה על ריב לנטות אלא אחרי רבים להטות כענין מה שאנו אומרים הלכה כרבים: (ה) וחדלת מעזוב לו. פי' חדל לך מעזוב לו המשא לבדו אלא עזוב תעזוב עמו שתסייעהו לפרק או להתיר הקשרים כדי שיפול המשא בארץ: (יא) תשמטנה ונטשתה. פירש"י תשמטנה מזריעה וחרישה ונטשתה מלזבל ולקשקש. והקשה הרמב"ן דכל שאר עבודות חוץ מזריעה וחרישה אינו אלא מדרבנן ופי' שחוזר על פסוק שלפניו שש שנים תזרע ואספת ובשנה השביעית תשמטנה מלזרוע ונטשתה מלאסוף אלא תעזבנה ואכלו אביוני עמך. ור' אברהם פי' תשמטנה שמוט כל בעל משה ידו ונטשתה שלא תזרע: (יג) ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו. פירש"י ליתן אזהרה על כל מצות עשה. והקשה הרמב"ן דהשמר דעשה עשה א"כ לא תוסיף אלא עשה. ולפי הפשט זה הפסוק נקשר עם סופו פי' כל האזהרות שאמרתי אליכם מאלהים אחרים תשמרו מאד שלא תעבדום ולא תשתחוו להם ותחרימו הזובח להם ולא תעשו פסל וכל תמונה ועוד השמרו שלא תזכירו שם אלהים אחרים שלא להזכיר כמוש אלהי מואב וכיוצא בהם לכוונתם לגנאי: ולא ישמע על פיך. אפי' בלא זכר אלהותו לא ישמע בפי עובדיו על פיך כענין שאמרו רבותינו לא יעשה שותפות עם הגוי כדי שלא ישבע לו בשם ע"ז. ויתכן שיהיה לא תזכירו יוצא לא תזכיר אותו לעובדיו לאמר לו באלהיך עשה עמי חסד: (טז) חג הקציר. כתב הרמב"ן כיון שלא הזכירם עדיין ולא ציוה בהם לא היה לו להזכירם בשם הידוע אלא ראוי שיאמר תחלה ועשית חג הקציר ביכורי מעשיך כאשר אמר במשנה תורה ועשית חג שבועות ואולי בעבור שאמר שלש רגלים תחוג לי בשנה ופירש חג המצות תשמור בחדש האביב חזר ואמר ואחר תשמור שיהיה חג הקציר בכורי מעשיך והשלישי אמר תשמור שיהיה חג האסיף בצאת השנה והנה כולם על שם מעשיו מן השדה הודאה לשם לתת בהם הודאה לשם שהוא שומר חוקות הקציר ומוציא לחם מן הארץ ומשביע נפש שוקקה וזה טעם אל פני האדון ה' המפרנס לעבדיו ונוטלים פרס מלפניו יבואו אליו לראות מה יצוום: (כ) הנה אנכי שולח מלאך. פירש"י כאן נתבשרו שעתידין לחטוא ושכינה אומרת לא אעלה בקרבך. אע"פ שלא נתקיימה הגזרה הזאת כי משה בקש עליה רחמים ואמר אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה ונתרצה לו הקב"ה ואמר לו גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה מ"מ לאחר מיתתו נתקיימה ששלח להם מלאך וזהו שאמר הכתוב ויהי בהיות יהושע ביריחו וישא עיניו וירא והנה איש עומד לנגדו ושאל לו יהושע מה אדוני מדבר אל עבדו ולא צוה אותו דבר שנגלה בעבורו רק אמר לו של נעלך ולא אמר לו למה בא אבל היתה המראה להודיעו כי מעתה יהיה מלאך שלוח לפניהם בצבא בבואם למלחמה וזהו שאמר לו עתה באתי אני הוא שבאתי בימי משה רבך ודחני ולא רצה שאלך עמו: (כד) לא תשתחוה לאלהיהם. הזהירה על ע"ז כמה פעמים אע"פ שהמקראות מיותרות ועשתה כן מפני חומר שבה כמו שאומר לעבד זכור תמיד ולא תשכח העיקר הגדול שצויתיך שהכל תלוי בו. ויתכן שהזהיר בי' הדברות שלא יעשה ע"ז ויעבדנה ועתה מזהיר על ע"ז שמלאה עשוי' מעבודת הגוים שבארץ ישראל שלא יעבדוה אלא יעקרוה מהארץ: ולא תעשה כמעשיהם. היא אזהרה שלא ללכת בחוקי הגוים כמו דרכי האמורי. ונראה יותר לפרש שמזהיר על ע"ז שלא יעבדנה כדרכה ואפי' בעבודה שאינה דרך כבוד כי מתחלה אמר לא תעבדם והיינו עבודה שיעשה עבד לאדוניו לכבדו וחזר ואמר אפי' דבר שאינה עבודה אלא בזיון כגון פוער עצמו לפעור אם נהגו לעשות כן לא תעשנו כלל: (כה) ועבדתם את ה' אלהיכם. כתב הרמב"ן בעבור שרוב עובדי ע"ז מכירים כי השם הנכבד הוא אלהי האלהים ואין דעתם בע"ז רק שיחשבו כי בעבודה ההיא תהי' להם הצלחה כגון עובדי השמש כדי שימציא להם ממשלה בתבואה וירח במעיינות וכיוצא בהם בכל צבא השמים על כן אמר הכתוב כי בעבודת הקב"ה לבדו תהי' לך' הצלחה ועקירת ע"ז לא תזיק אבל תוסיף

להם טובה וברכה כי הקב"ה יברך את לחמך והוא כלל לכל המאכל ויברך את מימיך שהוא אב לכל המשקין והברכה הזאת היא תוספת בהם שיהי' לך מהם לרוב מאד: והסירותי מחלה מקרבך. שיהיו המאכלי' והמשקי' טובים ובריאים ולא יולידו מחלה אלא ירפאו מהם: (כו) ולא תהיה משכלה. כי בהיות המשקים מבורכים יהיו הגופים בריאים ואיברי הזרע נכונים לעשות מעשהו כהוגן והזכיר הנקבות כי בהם ימצא השכול והעקור יותר מבזכרים. אי נמי האנשים הם בכלל והסירותי מחלה כי השכול הוא חולי בגוף ועם הזכרים דבר ואחר כן הזכיר הנשים. ואמר: בארצך. להוסיף גם הבהמות. ואמר: את מספר ימיך אמלא. שלא ימותו במלחמה או במגפה בשנוי האויר רק בזקנה שימלא הימים וכל אלה הם נסים שיעשה השם בשמים ובארץ בשביל עושי רצונו ואמר כאשר יעשה עמנו אות לטובה כן יעשה בשונאינו אות לרעה שיתן להם לב רגז ומחדרים אימה וישלח בהם הצרעה לגרשם מארצם מלפניך והזכיר החוי והיבוסי והחתי דרך קצרה וה"ה לכולם. ויתכן כי גם אלה לא יצאו רובם במלחמה ולא נפלו להם בחרב והיו בהם נחבאים במבצריהם ושלח בהם הצרעה והוא מין ידועה מפיל בהם ארס וממיתם. ור אברהם פי' הוא מין חולי בגוף מגזרת צרעת: (לב) לא תכרות להם ולאלהיהם ברית. כפשטי' שלא יכרות להם להחיותם ולאלהיהם לעבדם. וכתב הרמב"ן ויתכן עוד לפרש שלא יכרות להם ברית ולאלהיהם כאחד פי' בעודם עובדים אלהיהם לא יכרות להם ברית אבל אם קבלו עליהם שלא לעבוד ע"ז רשאי לקיימם:

כד (א) ואל משה אמר עלה אל ה' אתה ואהרן נדב ואביהו ושבעים מזקני ישראל. תימא לי למה לא עלו אלעזר ואיתמר שהרי גדולה מעלתם ממעלת הזקנים כדאית' בסדר משנה יצא אהרן ושנה להם אלעזר ואיתמר פרקם שהיו גדולים בחכמה מהזקנים והיו ראוים לגדולה יותר מהם. ונ"ל משום שהקב"ה לו נתכנו עלילות וידע שבעלילה זו נתחייבו כדאמרינן שמכאן נתחייבו שריפה אלא שלא רצה הקב"ה לערבב שמחת התורה והמתין לנדב ואביהו עד יום שמיני של מלואים ולזקנים עד תבערה ואילו מתו אלעזר ואיתמר היה נכרת כל זרע אהרן ולא רצה הקב"ה שיכרת זרע כהונה הקדושה: פירש"י שפרשה זו נאמרה בד' בסיון ויאמר ה' אל משה עלה אלי ההרה היה לאחר מתן תורה. וכתב הרמב"ן דלא נהירא דהא כתיב ויבא משה ויספר לעם את כל דברי ה' אשר שלחו ואת כל המשפטים האלה והיינו משפטים הכתובים למעלה שנאמר בהן ואלה המשפטים וגומ' כי אינו נכון שיאמר על המשפטים שנצטוו בהם בני נח ושנאמרו להם במרה שכבר שמעו וידעו אותם ואינו אומר ויספר אלא בחדשות אלא ודאי אחר מתן תורה נאמרה מיד בו ביום אמר לו הקב"ה כה תאמר לבית יעקב אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם וציוה אותו ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם וכל המצות כסדר זה אחר זה והשלים באזהרת ע"ז שימצאו בארץ ובעובדיה ואמר לו הרי ליויתיך (אחרי נוותך?) זה להם עלה אלי ההרה והזכירה הפרשה כי משה עלה במצות השם ובא אל המחנה וסיפר לעם את כל דברי השם כה תאמר לבית יעקב ואלה המשפטים וקבלו הכל בשמחה ואמרו כל אשר דבר ה' נעשה ומאמינים אנו בדבריך ואז אמר לו השם אמור להם שובו לכם לאהליכם כאשר מפורש במשנה תורה ושבו לאהליהם ועשו שמחה ויום טוב ביום קבלת התורה ומשה כתב ביום ההוא כל מה שנצטוה חוקים ומשפטים ותורות והכינו ליום המחרת כי לא היה ביום ההוא כדי לבנות מזבח וי"ב מצבה ולעשות עולות ושלמים וכל המעשים הרבים ההם ועוד שטוב היה להמתין להם בברית עד למחרת לתת להם עלה ומתון בדבר והשכים בבקר ממחרת לכרות עמהם ברית על הכל וכל ישראל השכימו ועמדו לרגלי ההר מקום שעמדו לקבל י' הדברות ושם בנה המזבח וי"ב מצבה וזבח זבח ונתן חצי הדם על המזבח וחצי הדם נתן על העם וקרא באזניהם הספר אשר כתב וקבלו עליהם בברית ואחר שהשלים כל המעשה קיים דבר השם והוא שכתוב ויעל משה ואהרן נדב ואביהו ואמר פעם שנית עלה אלי ההרה והודיעו שיתעכב שם ימים בקבלת הלוחות וזה היה במעשה הברית ממחרת יום הכפורים ובו ביום היתה העלייה שעלה להר ונתעכב שם מ' יום והוא שפירש הכתוב ויקרא ה' אל משה ביום השביעי. ומה שהתחיל בזה הלשון ואל משה אמר עלה משום שעד עתה היו המצות והמשפטים אל בני ישראל ואמר עתה שהיה המאמר הזה למשה שהוא מצוה שיעשנה הוא בעצמו שציוה אותו אחר שתשים לפניהם המצות והמשפטים ותכרות עמהם ברית עלה אלי וכן עשה המצוה הראשונה והמשפטים בששי והשכים בשביעי וכרת עמהם ברית ואחר כן עלה אל ההר ההוא והנקראים על הדרך שנצטוו: (ב) ונגש משה לבדו. כתב ר' אברהם היה ראוי שיאמר ונגשת אתה לבדך אלא שכן דרך המקראות וה' המטיר על סדום ועל עמורה מאת ה' ולא אמר מאתי. והרמב"ן כתב הנכון בעיני בכאן שהדבור הזה היה גם לאהרן שהוא ג"כ שמע כשאמר השם למשה עלה אלי ההרה אתה ואהרן וא"כ היה צריך למשה ועל כן אמר ונגש משה והם לא יגשו ואמר עוד לבדו למעט אהרן אע"פ שנכלל עמו בדבור: (ה) את נערי בני ישראל. הם הבכורות וכתב הרמב"ן לא ידעתי למה קורא אותם נערים ואולי בעבור שהזכיר הזקנים שהם אצילי בני ישראל קורא הבכורות נערים כנגדם לומר שאין מעלתם בשביל חכמתם כי לא היו זקנים רק מפני הבכורה כי הם מקודשים לקרבנות. ועל דרך הפשט הם בחורי ישראל שלא טעמו טעם חטא שלא נגשו אל אשה מעולם כי הם הנבחרים בעם והמקודשים: (ו) וישם באגנות. הם כלים עשויים שלא בדמות כלי המזבח לכך אמר כי חצי הדם שהיה דעתו ליתן על העם שם בכלים ההם וחצי האחר זרק על המזבח מן המזרקות שקבלו בהם כדרך הקרבנות. ור' אברהם אמר כי באגנות חוזר על שתיהם: (ח) ויזרוק על העם. כפשטי'. וי"מ על העם בעד העם כמו ויכפר על העם. וי"מ שרמז להם להיות דמם מותר כדם הזה אם לא ישמרו הברית: (י) ויראו את אלהי ישראל. פי' ר' אברהם ראו במראה הנבואה ולא במראית העין. והיא המראה שראה יחזקאל כמראה אבן ספיר דמות כסא וזהו שכתוב כאן ויראו את אלהי ישראל ושם כתוב ג"כ היא החי' אשר ראיתי תחת אלהי ישראל. וכתב הרמב"ן על דרך הפשט טעם לאלהי ישראל לומר כי זכות ישראל אביהם הי' עמהם לזכותם במראה הזאת: (יא) ואל אצילי בני ישראל. הם נדב ואביהו והזקנים הנזכרים ונקראין כן כי נאצל עליהם מן הרוח כמו ומאציליה קראתיך. ואמר ר' אברהם אמר אצילי ולא אמר זקני להפריד בינם ובין משה כי משה זקן ואמר אצילי להכנים נדב ואביהו: לא שלח ידו. כתב הרמב"ן בעבור שאמר והכהנים והעם אל יהרסו לעלות אל ה' פן יפרוץ בם הודיע כאן שנזהרו בכך ולא פרץ בהם כי היו אצילי בני ישראל ראויים למה שחזו במחזה הזה. ופי' ויחזו את האלהים ולא הרסו לעלות אל ה'. וי"מ לא שלח ידו להם כאשר שלח ידו במשה לתת לו הלוחות: ויאכלו. שאכלו שם השלמים בתחתית ההר ולא במחנה: וישתו. שעשו שמחה גדולה ביום מתן תורה כאשר מצוה בכותבם כל דברי התורה באבנים וזבחת שלמים ואכלת שם שמצוה לשמוח בברית התורה. וי"מ ויאכלו וישתו כדי להפריש בינם ובין משה כי משה ראה כאשר ראו גם הם ולא אכל מ' יום ומ' לילה ואלו ראו ואכלו מיד: (יב) ויאמר ה' אל משה עלה אלי ההרה. פי' הרמב"ן היא המצוה שאמר לו מאמש עלה אל ה' ונגש

משה לבדו ועתה ביום השביעי הוסיף לומר לו והיה שם שיתעכב שם מ' יום: ואתנה לך את לוחות האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורותם. פי' הרמב"ן אשר כתבתי חוזר (על הלוחות ולהורותם. כנ"ל) על התורה ועל המצות וכך פי' הפסוק ואתנה לך לוחות האבן אשר כתבתי והתורה והמצוה להורותם. ורש"י פי' אשר כתבתי בתוך לוחות האבנים שכל תרי"ג מצות כלולות בתוך י' הדברות. ור' אברהם כתב התורה הזאת היא תורה שבכתב והמצוה שבעל פה. והנכון כי על הלוחות לבדם מדבר מדכתיב אשר כתבתי להורותם והשם לא כתב התורה רק משה כתבה. וי"א התורה על הדבור הראשון שהוא אנכי והמצוה על ט' האחרים. וי"מ התורה הם הלאוין והמצוה זכור וכבד. ודברו לפי דעתי כי התורה והמצוה שניהם יורו וידריכו בדרך ישרה על כן אמר אשר כתבתי להורותם: (יד) ואל הזקנים אמר שבו לנו בזה. פירש"י בצאתו מהמחנה אמר להם התעכבו עם שאר העם להיות נכונים לשפוט. והקשה הרמב"ן כי לא יתכן זה כי לא היה עתה במחנה ופי' הוא כשנפרד מהם הוא ויהושע אמר להם שבו לכם בזה ולא אמר להם שישבו שם על גבול של ההר שהרי לכולם אמר שובו לכם לאהליכם אלא שיעמדו ויבואו עד המקום ההוא ולא יהרסו לעלות אליהם אפי' אל מקום יהושע. ויתכן לפרש שבו בעבורינו ובמקומנו במחנה ואהרן וחור עמכם: מי בעל דברים. מן הדברים הקשים יגש אליהם במקומי ואמר אליהם דרך מעלה לאהרן וחור כי לפני כולם צוה לבא ובמעמד אחד היו כמו שכתוב עמכם. ואמר שבו לנו דרך כבוד לתלמיד כאשר אמר בחר לנו אנשים:

פרשת תרומה

כה (ב) ויקחו לי תרומה. לאחר שדבר השם אל משה פנים בפנים י' הדברות וצוה על ידי משה קצת המצות שהם אבות למצות התורה כאשר הנהיגו רבותינו ז"ל עם הגרים שמודיעים קצת המצות וישראל קבלו עליהם כל מה שצוה וכרת עמהם ברית על זה מעתה היו לו לעם והוא להם לאלהים והם הם ראויים שיהיה להם מקדש להשרות שכינתו עליהם ועל כן צוה לעשות לו משכן להשרות שכינתו בתוכם כאשר הבטיחם אם שמוע תשמעו בקולי והייתם לי סגולה ואתם תהיו לי ממלכת כהנים מיד שיהי' לו בית בתוכם ועקר החפץ במקדש (במשכן) הוא מקום השכינה שהיא הארן (הארון. כנ"ל) כדכתיב ונועדתי לך שם ודברתי אתך מעל הכפורת על כן הקדים מיד הארון והכפורת ואחריו השלחן והמנורה שהם כלים כמוהו שבעבורם נעשה המשכן לתתם בתוכו ומשה הקדים בפרש' ויקהל המשכן ואת אהלו ואת מכסהו וכן בצלא' לפי שהוא ראוי לקדם במעשה. והכבוד ששכן על הר סיני דכתיב וישכון כבוד ה' על הר סיני הוא שכן במשכן דכתיב וכבוד ה' מלא את המשכן וכאשר דבר ה' אל משה במתן תורה כך היה הדבור עמו במשכן דכתיב וישמע את הקול מדבר אליו מעל הכפורת: (ו) בשמים לשמן המשחה ולקטרת הסמים. כתב הרמב"ן יש אומרים שזה מקרא קצר ופירושו וסמים לקטרת הסמים. ואחרים פירשו כאלו כתיב ולקטרת הסמים יביאו סמים והזכירם בכלל ולא פירש הסמים ופי' הסמים הידועים שהם טובים להקטיר כי גם במקומם לא פירשם. ור' אברהם פי' שהיא כמשמעו בשמים לשמן המשחה וגם לקטורת הסמים כי יתנו בקטורת בשמים שבולת נרד וכרכום וקנמון ולא הוצרך לומר בשמים וסמים בקטרת בעבור שכתוב לקטורת הסמים כאשר לא אמר שמן לשמן המשחה והוצרכו לכל אלו הסברות כי דעת בעלי הלשון שהסמים הם התרופות כגון החלבנה והלבונה ובשמים הם המאכלים שיש להם פיטום בריחם הטוב. אבל דעת רש"י שסמים הוא שם לבשמים וכן דעת אונקלוס שתרגם בוסמין בשניהם והוא הנכון: (ז) אבני שהם ואבני מלואים לאפוד ולחושן. פירש"י שקרואים מלואים על שם שעושין גומא בזהב מושב לאבן ונותנין האבן למלאות הגומא ומקום הגומא קרוי משבצות: לאפוד ולחשן. השהם לאבני האפוד והמלואים לחשן וכן פי' ג"כ משובצים זהב יהיו שמוקפים משבצות בעומק שיעור שיתמלא בעובי האבן. והקשה הרמב"ן שאינו נראה שיקרא אותם עתה אבני מלואים על שם העתיד עוד לצוות בהם למלא הגומא שיעשה בהם ועוד כי גם אבני השהם היו משובצים מושבצות זהב ולא קראם מלואים וגם מה שפירש"י משבצות שהי' עשוי כמין גומא אינו כן אלא הוא כתרגום אונקלוס מרמצא והוא שעושין מלמטה מושב למדת האבן ומוציאין ממנו מזלג של השיניים שיאחז האבן והוא מלשון חכמים ומפיק לי' ברמצא דפרזלא לשון מזלג וכן עושים היום בכל אבן יקרה בטבעות כדי שיראה הדרה בכל צד ולא תטמן בטבעת אלא פי' מוסבות משבצות זהב שיעשה רומצי זהב ועל דעת אונקלוס שתרגם משוקעין היו האבנים משוקעות בתוך הבתים והיו יוצאים מהם קמצין ומקיפין אותם ואוחזין בהם מלמעלה ופי' מלואים שתהיינה האבנים שלמות שנבראו כך ולא אבני גזית שנכרתו ממחצב גדול או שנחצב מהם כלום כי גם בתולדות ידוע שאין שלמות כחות האבנים היקרות והסגולות בהם (זולתי. כנ"ל) אשר הוא כחלקי אבנים מן הנחל ולכך תרגם אונקלוס אשלמותא כי לשון מלוי בכלים או גומא תרגם מילוי ממש ותמלא כדה ומליאת וכן בכולם אבל כאן תרגם לשון שלמות וזה פי' ובחרושת אבן למלאות שידע לפתח פתוחי חותם באבנים במלואותם. והנה באבני אפוד נאמר מעשה חרש אבן פתוחי חותם תפתח על שני אבנים כי היו עושין להם חרין בכתיבת השמות כאשר יעשו חרשי אבן כי לא הי' במלואתם אבל באבני חשן כתיב ומלאת בו מלואת אבן וכתיב יהיו במלואות' על שמות בני ישראל שתים עשרה על שמותם ולא מעשה חרש ולכך לא הי' לו למשה רבינו עלה לעשות אלא בשמיר כמו שאמרו רבותינו ז"ל אבנים הללו אין כותבין עליהם באיזמל דכתיב במלואותם אלא מביאין שמיר ומראה להם והם מתבקעין מאליהן ובמלואותם לא כתיב אלא בחשן אף על גב דאמרינן היכא שמיר דאייתי משה לאבני אפוד דרך העברה קרי לחשן אפוד מפני שהוא מחובר בו וכן בלשון הפסוק הגישה לי האפוד אע"ג דבחשן היו שואלין. וכן פי' הפסוק אבני שוהם שהם ג' לאפוד ואחד לחשן ואבני מלואים לחשן ואם הי' דעת רבותינו ז"ל שהיו גם אבני אפוד מלואים אפשר שמזה הפסוק למדו כן שיפרשו שניהם אבני שוהם ואבני מילואים: (ט) וכן תעשו. פירש"י לדורות שיעשו כלי המקדש כתבנית אלו. וכתב הרמב"ן ולא ידעתי שיהי' זה אמת שיתחייב שלמה לעשות כלי המקדש כתבנית אלו והנה המזבח עשאו שלמה ד' אמה על ד' אמה. ור' אברהם פי' וכן תעשו הכלים כי מתחלה צוה על המקדש. ועל דרך הפשט אין צריך לכל זה אלא הכפל בא לזרז ולחזק הדבר שאמר ועשו לי מקדש וגו' וכן תעשו כלכם בזריזות וחריצות וכן ויעשו בני ישראל ככל אשר צוה ה' את משה ואת אהרן כן עשו והכל מפני שהיא מצוה אמר וכן תעשו: (י) ועשו ארון. חוזר על בני ישראל המוזכרים למעלה ואמר אחר כן ועשית לו וצפית אותו לשון יחיד כי משה כנגד כל ישראל ואמר תחלה לשון רבים שיהיו כלם משתתפי' בעשייתו שהוא קדוש משכני עליון כדי שיהיו כלם זוכים לתורה: ג' ארונות עשה אחד של עץ וב' של זהב ומבית ומחוץ תצפנו ולא כתיב וצפית אותו זהב (?) כמו בשלחן שלא הי' מצופה בד העליון שלו: (יב) על ארבע פעמותיו. פירש"י על ארבע זויותיה ובשליש העליון סמוך לכפרת היו נתונים ולא היו אלא ארבע ומה שאמר אחר כן ושתי טבעות פי' ושתים מן הטבעות האלו היו על צלעו האחת, וכתב הרמב"ן ודאי לא היו אלא ד' אבל מה שפירש

שהיו בשלים העליון סמוך לכפורת לא מסתבר דכל מה שהיו יותר למעלה הי' המשוי יותר כבד ועוד כי דרך כבוד הוא שיהי' הארון למעל' נישא גבוה על כתפות הכהנים: לשון א"א הרא"ש ז"ל. ולי נראה פירש"י מפירושו דבשלים העליון סמוך לכפורת היו נתונים מהא דאמרינן במס' שבת פרק המוציא משוי למעלה מי' טפחים חייב שכן משא בני קהת ויליף לה מארון דאמר מר ארון ט' וכפורת טפח וגמירי דכל טוענא דמידלי במוטות תילתא מלעיל ותרי תילתא מלתחת נמצא שהיו הטבעות בתחלת שליש העליון ולהכי גמירי הכי שאם הי' רוב המשוי למעלה מכתפיהם הי' מתנדנד לכאן ולכאן אבל כשרוב המשוי למטה מן הכתפים אז הוא נישא יפה. ואני אומר שח' טבעות היו לו לארון ד' טבעות קטנות בארבע הזוויות כדי שיהא נישא ומטלטל בהם בשעה שמתקנין אותו וד' טבעות גדולות ברחבו בסוף רביע הארון ואני רומז בין ב' הטבעות ובהם היו הבדים ולהכי כתיב בטבעות הראשונות פעמותיו שהן זויות ובטבעות האחרונות צלעות שהם צידי הארון. ור' אברהם כתב כי בכל מקום הוא לשון רגל כמו מה יפו פעמיך בנעלים על כן פי' שהארון היו לו ד' רגלים וד' הטבעות שהי' נישא בהן היו מלמטה ברגלים וד' אחרים לנוי מלמעלה. וכתב הרמב"ן ואין דבריו נכונים ולפי דעתי פעם הוא שם פסיעה מה יפו פעמיך פסיעותיך ואמר כאן פעמותיו על פסיעות הכהנים שנושאים אותו רמז לב' דברים שיהיו הטבעות בזוית למטה ממש ושיהי' כל אורכו של ארון מפסיק בין ב' הטבעות כי הארון ארכו למזרח והטבעות לצפון אחד בראש המזרחי ואחד במערבי וב' בדרום כנגדם ופעמי הכהנים הולכים בין טבעת לטבעת: (כא) ואל הארון תתן. פירש"י שנכפל לומר שבעודו ארון בלא כפורת יתן תחלה העדות לתוכו ואחר כך יתן הכפורת עליו ואיני מבין דבריו דמילתא דפשיטא הוא שצריך ליתן העדות תחלה קודם שיתן עליו הכפורת ואפשר שרוצה לומר שלא יתן עליו הכפורת כלל אפילו לנסותו עד שיתן לתוכו העדות. והרמב"ן כתב על דברי רש"י אם כדבריו שאומר שהוא נוהג אדרבה יותר הי' נראה להפך שאחר שיתן הכפורת עליו יתן העדות כדכתיב ואל הארון תתן העדות וארון נקרא עם הכפורת שעליו ועוד הקשה למה החזיר מעל הכפורת וגו' אשר על ארון העדות כי בידוע שהכרובים היו על ארון העדות ומה צורך עוד לפרש כיון שאמר מעל הכפורת מבין שני הכרובים ופי' הוא בעבור שצוה בכרובים ולהיותם פורשי כנפים ולא פי' למה יעשה כלל ומה ישמשו במשכן ולמה היו בענין הזה לכך חזר ואמר ונתת את הכפורת עם כרוביו שהכל דבר אחד על הארון מלמעלה כי אל הארון תתן את העדות אשר אתן אליך כדי שיהי' לו כסא כבוד כי אני אועד לך שמה ומשכן שכינתי עליהם ודברתי אליך מעל הכפורת מבין שני הכרובים בעבור שהוא על ארון העדות. וי"מ דלכך כפל אותו לומר שגם שברי לוחות יהו מונחים בארון ב' פעמים יהי' העדות בארון: (כג) ועשית שלחן. כי השלחן הוא סימן לעושר וכבוד וגדולה. וכתב הרמב"ן ועשית שלחן ענין השלחן כי ברכת השם היא תעשיר מעת שנברא העולם אבל כאשר יהי' שם שרש דבר תחול עליו הברכה ותוסף בו כאשר אמר אלישע ע"ה הגידה לי מה יש לך בבית ותלה הברכה על אסוך שמן ובאליהו ז"ל על כד הקמח וכן השלחן בלחם הפנים תחול הברכ' ממנו יצוא השובע לכל ישראל וכן אמרו רבותינו ז"ל כל כהן שהגיעו ממנו כפול אוכל ושבע: (כט) ועשית קערותיו וגו'. מה שפירש"י אונקלוס תרגם מנקיותיו מכילתי' הכריע כדברי האומרים שמנקיותיו הם סניפין ותרגם מכילתי' לפי שסובלין משא הלחם העליון מלשון נלאיתי הכיל כתב הרמב"ן בל' ארמי הוא שם למדה כמו שתירגם איפת צדק מכילן דקשוט. ופי' הוא דעת אונקלוס כי מכילא הוא דפוס העשוי לבצק כמו שאמרו ג' דפוסין היו שם האחד עשוי למדת הלחם לארכו ולרחבו ונותנו בו כשיהי' בצק ומתקנו בו והוא מנקיות ונקרא מכילת' לפי שצריך להיות לצורת הלחם ממש לא פחות ולא יותר ואחד של ברזל ליתנו בו אחר אפיי' ואותו אינו צריך להיות ממש כמדת הלחם אלא קערה ליתנו בו אחר אפיי' שלא ישבר וזהו קערותיו והקשות הוא כולל הקנים והסניפין ואולי בעבור פיצולן יקראו כן בחלוף הצד"יק בשי"ן כמו ויראו יושבי קצוות מאותותיך ומנקיות הוא שם מדה כמו איפה וסאה כשם קערות וכפות ושאר השמות שאין להם תואר. ואולי המדות המצדיקות איפת צדק והין צדק נקראין מנקיו' לפי שהן נקיות מן השקר ומנקות את בעליהן מן האונאה. וקשה לי לזה הפירוש למה הזכירם בזה הסדר שראוי הי' להקדים המנקיות: (ל) לחם פנים. פירש"י שיש לו פנים רואים לכאן ולכאן לצידי הבית ואתיא כמ"ד שהי' כמין תיבה פרוצה אבל למ"ד שהי' כמין ספינה אינו כן. ור' אברהם פי' שנקרא לחם פנים על שם לפני תמיד: (לג) כן לששת הקנים היוצאים מן המנורה. בשביל שלא הזכיר אלא שנים מהם הוצרך לומר כן לששת הקנים לומר של כולם היו כן ובקרא שלמטה שהזכיר כל ששת הקנים לא הוצרך לומר כן אלא לששת הקנים היוצאים ממנה לומר שלא תאמר אחרים הם אלו שאומרין עליהם וכפתור תחת שני הקנים היוצאים ממנה לכך חזר ואמר לששת הקנים לומר שהן אותן ששת הקנים עצמן הנזכרים למעלה: (לח) מחתותיה. פירש"י שחותין בהן אפר הפתילות שכבו. וי"מ כמין מחתה תחת הנר שנותנין בו השמן ולא נהירא דא"כ מאי נרותיה: (לט) ככר זהב טהור. פירש"י שלא יהא משקלה עם כל כליה אלא ככר לא פחות ולא יותר. וכתב הרמב"ן ודאי כן נראה פשוטו של מקרא אבל תימה לומר כן שאם כן היאך לא יתן הכתוב משקל לגופה של מנורה ואפשר שיהי' רוב הככר לכלים הנפרדים ממנה אבל מתוך משמעות הגמרא במנחות נראה דהא דקאמר ואת כל כליה לא קאי אכלים הנפרדים ממנה אלא על כלים שהם מגוף המנורה כגון נרותיה וקורא אותם כליה אף על פי שמחוברים בה לפי שדרך בשאר המנורות להיותם נפרדים מהם ויש להם שם בפני עצמם. ועל דרך הפשט אומר ככר זהב טהור יעשה אותה ואת כל כליה פי' שיעשה אותה ג"כ זהב טהור כי לא פי' תחלה שיהיו זהב טהור וכן במעשה אומר ויעש את נרותיה שבעה ולא פי' שהן של זהב ומלקחיה ומחתותיה זהב טהור שאין זהב טהור חוזר רק על המלקחיים והמחתות וחזר ואמר ככר זהב טהור עשה אותה ואת כל כליה לומר שעשה כל כליה זהב טהור ולא מן הככר ויכנס עוד בכלל כליה כלים רבים שהוצרכו לה לשמן ולכמה דברים. כתב ר' אברהם הזכיר משקל הזהב במנורה ולא עשה כן בארון ושלחן בעבור היותה כלה זהב ומדתה מן הככר כפי שראוי לעשותה מככר כי מדת הארון ידועה וזהב לציפוי מה שיכיל והכפורת כלה זהב הזכיר מדתה ואין לה עובי כי אם מעט ולצפוי הארון והשלחן ושני הזירין כמדת הארון והשלחן ע"כ. ואף לדברי רבותינו דכפורת עובי' טפח אתי שפיר שהרי מדתה ידועה וזהב לפי הצריך לה אבל מנורה אין מדתה ידועה אלא אמר שיעשוה כפי הככר וגובהה של מנורה י"ח טפחים לפי שגובה מערכת הלחם הי' י"ח טפחים והמנורה עשוי' להאיר על השלחן. מה שהביא רש"י מדרש של תיעשה מלמד שנעשית מאליה אם נפסק לומר שאינו חלוק על מה שכתו' ג"כ במדרש שהראה לו הקב"ה למשה כמין מנורת אש תאמר שאף לאחר שהראה לו מנורת אש נתקשה ונעשי' מעצמה:

כו (יז) שתי ידות לקרש האחד. כ' הרמב"ן הברייתא שהביא רש"י וחורץ הקרש מלמטה רביע מכאן ורביע מכאן והחריץ חציו באמצע אי אפשר לפרש הברייתא כמשמעה שאם הי' חורץ באמצע חצי הקרש שהוא ד'

טפחים ותלי ורביע מכל צד א"כ הי' חורץ כולו ולא נשאר ממנו יד ליכנס באדן אלא אין שעור לחריץ שלא נתנה תורה שיעור לרוחב עובי שפת האדן ולפיכך אמרו שהי' חורץ את הקרש רביע חריץ מכאן לכסות שפה אחת של האדן ורביע חורצו מצד האחר ובאמצעיתו של קרש הי' חורץ חציו של כל החריץ שבאותו הקרש לכסות עובי שפת שני האדנים. ונראה לי לבד הברייתא דלא קשה מידי דהא דקאמר רביע מכאן ורביע מכאן לאו אחריץ קאי אלא לפרש הידות והכי קאמר וחורץ הקרש מלמטה בענין שישאר ממנו רביע מכאן ליד ורביע מכאן כיצד חורץ באמצעות התלי אע"פ שלא נשאר רביע לכל צד ליד שהי' חורץ אותו כפי עובי שפת האדן זה לא הי' אלא מעט על כן קוראהו רביע: משלבות אשה אל אחותה. פירש"י שתי הידות שבקרש מכוונות זו כנגד זו ולא יהא אחת נפחת ואחת יוצאה. והרמב"ן פי' שליבה יוצאה מן הקרש כעין הולין זכרים וכנגדו בקרש שבצדו שליבה אחרת נקובה ומכנים הזכר בתוך הנקבה וכן בקרש האחר שיהא בכל קרש ב' שליבות נכנסות זו בזו: (כד) ויחדיו יהיו תמים אל ראשו. אל הטבעת האחת שהי' בכל קרש וקרש בראשו חריץ ומחברם בטבעת אחת. וכ' הרמב"ן ולא ידעתי למה לא פירש בהם הכתוב ויאמר ועשרים קרשים (?) טבעות זהב תעשה ויזכיר החריץ שיעשה בקרשים ועוד היאך אומר אל הטבעת האחת ביריעה ולא הזכירה תחלה. אולי בעבור שדרך כל בוני הקרשים לחברם בטבעת אחת בראש קולר הכתוב ואמר אל הטבעת הידועה והנהוג בו וכן אמר בבריחים ואת טבעותיהם תעשה זהב הידועים להם כמנהג וכן ווים זהב ובברייתא דמלאכת המשכן משמע דמה שאומר אל הטבעת האחת לאו בטבעת שמחבר בהם הקרשים קאמר אלא בטבעת העליונה של בריחים ובא לומר שעומק החריץ מגיע עד מקום הבריח העליון וטבעת שמחבר בה הקרשים לא הזכיר בפסוק: (לג) והבאת שמה מבית לפרוכת את ארון העדות. אינו מצוה עתה שיעשה כזה הסדר ליתן הפרוכת תחת הקרסים ואחר כך להביא שמה את ארון העדות כי אין עתה הצוואה בהקמת המשכן וכן ונתת הכפורת על ארון העדות בקדש הקדשים אין פירושו שיתן הכפורת על הארון לאחר שהכניסו לקדש הקדשים אדרבה בצוואת הקמתו כתיב ושמת את ארון העדות ואח"כ וסכות על הארון את הפרוכת וכן כתיב בעשיי' ויתן את הכפורת מלמעלה ויבא את הארון אל המשכן ואח"כ וישם את פרוכת המסך אלא פי' הפסוק שמצוה שישים את הפרוכת תחת הקרסים כדי שיהי' הארון שמה מבית לפרוכת והבדילה הפרוכת לכם בין הקודש ובין קדש הקדשים וכן ונתת את הארון עם הכפורת שם בקדש הקדשים להודיע שהכפרת עם כרוביו על הארון יהיו כולם שם בקדש הקדשים הנזכר:

כז (יוד) ועמודיו עשרים. ולא פי' ממה היו העמודים ומסתמא נילף משאר עמודים כגון עמודי פתח המשכן ועמודים של הפרוכת שמפורש בהם שטים ולא פי' כאן ג"כ צפוי כסף של ראשיהם של העמודים ובויקהל מפרש בעשייה:

פרשת תצוה

(כ) ואתה תצוה. לא הזכיר כאן משה בשם על שם שאמר מחני נא מספרך כי קללת חכם אפי' על תנאי היא באה. וי"מ לפי שרצה לצוות על ענין הבגדים לאהרן ומשה עתיד להיות כהן גדול והיה לו עגימת נפש להזכירו אל הבגדים שהיו ראוים לו ונלקחו ממנו. ואחר שגמר צוואת המשכן ציוה על הנרות שהן להאיר בתוכו והזכיר כהונת אהרן כי הוא המדליקם וכיון שהזכיר כהונת אהרן פירש בגדיו והזכיר בניו וכהונתם וקדושתם עד שיכהנו ואחר כך הזכיר כהונתם שהיא עולה תמיד והזכיר מזבח הקטורת אחר שהזכיר מזבח הנחושת כדי להזכיר שלא נעשה עולה או זבח על מזבח הזהב: ואתה תצוה. פי' ר' אברהם תצוה על הדבור לתת תמיד שמן זית זך וכן צו את בני ישראל את קרבני לחמי. והרמב"ן כתב בשביל שאמר בצוואת המשכן תמיד ועשית והוא ציווי שתצוה להם שיעשו אמר כאן תצוה להם שיקחו אליך שמן למאור פי' שיקחו אותו לפניך ואתה בעצמך תראנו אם הוא זך וכתית כראוי ולא אמר ויעשו כי אין להם דרך לעשותו במדבר רק אם היה אצלם שמור והנשיאים הביאוהו ופי' את בני ישראל שיקחו אליך השמן הזה בני ישראל מאשר ימלא בידם כמו שאמר מאת כל איש אשר ידבנו לבו וכן אמר ואתה הקרב אליך את אהרן אחיך שאתה בעצמך תקראם ותבשרם במעלה הזאת: ויקחו אליך. בשבילך כי איני צריך לאורה וכן הי' שהי' מאיר מחוץ למשכן: להעלות נר תמיד. פירש"י כל לילה ולילה קרוי תמיד כמו שנאמר עולת תמיד ואינה אלא מיום ליום. וי"מ דתמיד אנר מערבי קאי שצריך שיהא דולק תמיד אף ביום. וי"מ להעלות נר תמיד. שיעלה וידליק שאר הנרות מנר מערבי שהוא דולק תמיד: (כא) מערב עד בוקר. תן לה מדתה שתהיה דולקת מערב ועד בקר והיא חצי לוג והפתילות יעשה דקות או גסות לפי אורך הלילות:

כח (א) נדב ואביהו אלעזר ואיתמר. אע"פ שאמר אהרן ובניו פרטם בשמותם לומר אע"פ שנתכהן אהרן על ידי שמן המשחה צריכין ג"כ להמשח לעלות לכהונה ולמעוטי פנחס ואע"פ שנמשחו לא נתכהנו רק אלה הד' ומולדתם אשר יולידו אחריה': (ב) ועשית בגדי קודש. בציווי לחכמים העושים במלאכה כדרך כל מלאכת התבנית וכן ואתה תדבר אל כל חכמי לב שתדבר אליהם אתה בעצמך כי אתה תכיר חכמתם ותדע כל מלאכה הראויה להמסר לכל אחד ואחד מהם ובעבור שאמר ואתה הקרב ועשית הוצרך לומר ואתה תדבר אל כל חכמי לב שיעשו הבגדים בציווי כשאר המלאכות: לכבוד ולתפארת. פי' הרמב"ן שיהיה נכבד ומפואר בלבושים נכבדים ומפוארים כי כל אלו הבגדים הם לבוש מלכות כי כן ילבשו המלכים בזמן התורה כתנת כמו שמצינו בכתונת הפסים שעשה יעקב ליוסף והלבישו כענין מלכי קדם ומעיל כי כן תלבשנה בנות המלכים מעילים ומצנפת ידועה גם היום לשרים ולמלכים ולכן אמר הכתוב בנפול המלכות הסר המצנפת והרם העטרה וכן יקראם הכתוב פארי מגבעות שהם פאר ושבח למכתירים בהם וכן האפוד והחשן לבוש מלכות כענין שנאמר והמניכא די דהבא על צואריו והציץ נזר המלכים הוא והם מזהב ותכלת וארגמן כענין שנאמר כל כבודה בת מלך פנימה ממשבצות זהב לבושה ותכלת גם הוא לא ילבשוהו רק המלכים. אי נמי לכבוד ולתפארת שיעשו בגד כהונה לאהרן אחיך לשרת בהם לכבוד השם השוכן בתוכם לתפארת עוזם כדכתיב כי תפארת עוזמו אתה: (ד) חושן ואפוד ומעיל וכתונת תשבץ מצנפת ואבנט. הזכיר כולם לבד ציץ ומכנסים ואפשר מפני שאמר ואתה תדבר אל כל חכמי לב ואלו השנים אין חכמה בעשייתם: (ה) והם יקחו את הזהב. עד עתה היו כולם כל הצוואות למשה בעצמו ועשית תעשה ועתה צוה שידבר אל כל חכמי לב לעשות הבגדים ולכן אמר והם יקחו את הזהב לומר שהם יקבלו אותם מאת המתנדבים בלא משקל ובלא מנין כי נאמנים הם וה"ה לכל מלאכת המשכן כי ביום הראשון לבד כתיב ויקחו מלפני משה וגם הוא שלא בחשבון לקחו מלפניו אבל בשאר הימים הביאו אליהם והביאו הכל לעושי המלאכה ולכן כתיב מרבים העם להביא כי להם היו מביאים ולאחר שגבו הכל מנו ושקלו ואמרו לו למשה כדכתיב ויהי זהב התנופה: (ל) ונתת אל חשן המשפט את האורים ואת התומים. כתב הרמב"ן סבר ר' אברהם

להתחכם בענין האורים והתומים וסבר כי הם מעשה אומן כסף וזהב וחשב כי הם נורות שעושים בעלי הכוכבים לדעת בהם מעשה השואל ולא אמר כלום אלא הם כדברי רש"י שהם שם המפורש נתון בין כפלי החושן וראי' לדבר כי לא נזכרו אורים במעשה האומנים לא בצוואה ולא בעשיי' שכלל ופרט ויעש את האפוד ויעש את החשן ולא הזכיר אלו כלל ולא הזכירם רק במשה לבדו שאמר בצוואה ונתת אל חשן המשפט וכן בעשיי' ויתן אל החשן את האורים ואת התומים ולא הי' לאומן בהם מעשה ולא לקהל בהם נדבה אבל הוא סוד מסור למשה מפי הגבורה והוא כתבם בקדושה ומשה לקח כתב האורים והתומים והניחן בחשן המשפט אחר שהלבישו לאהרן החשן והאפוד והענין כי היו שמות הקדושים מכחם יאירו האותיות מאבני החשן אל עיני הכהן השואל כאשר שאלו מי יעלה לנו הי' הכהן מכוין באותיות האורים והאירו לעיניו אותיות יהודה יו"ד מלוי ועי"ן משמעון ול' מלוי וה' מאברהם ועדיין לא ידע סידורן והי' אפשר לצרפן בכמה ענינים והי' מכוין בשמות התומים ועודם האותיות מאירות לנגד עיניו ובא בלבו שיהודה יעלה בתחלה וזאת המדרגה ממדרגת רוח הקודש והוא למטה מהנבואה ולמעלה מבת קול שמשתמשין בו בבית שני אחר שפסקה הנבואה ואורים ותומים ואפשר שנתן משה בחושן שמות הקדושים היו ידועים במסורת לגדולי חכמי ישראל שמסרם להם עם סתרי התורה ולפיכך הי' ביד דוד אפוד כדמות אפוד של משה חשן כדמות חשן הקדש אבל הי' כולו בד כדכתיב בשמואל נער חגור אפוד בד ואמר בנוב עיר הכהנים שמונים כהנים נושאים אפוד בד וילבשו אותו הכהנים שהיו בני הנביאים ושואלין בו ונענין לפעמים: (לא) ועשית את מעיל האפוד. פירש"י מעיל כעין חלוק והקשה הרמב"ן מהא דכתיב והוא עוטה מעיל ולא שייך עיטוף בחלוק אלא הוא כתונת מקיף הגוף כולו ולמטה עד רגלי האדם ואין לו בית יד כלל ובשאר מעילין יש לו בית צואר כנגד כל הצואר תפור בו ואותו בית הצואר נקרא פי המעיל ובזה המעיל צוה הכתוב שיהי' ארוג עמו וכולו חלוק מלפניו עד למטה ומכניס ראשו בנקבי פיו ולפניו שתי כנפים מגלה בו ומכסה בו כרצונו והיינו דכתיב ויחזק בכנף מעילו אלמא יש לו כנפים: (לד) פעמון זהב ורמון. פירש"י שהי' ענינים היו בין שני פעמונים תלוי רמון אחד. וכתב הרמב"ן א"כ לא היו הרמונים משמשין כלום ואם עשאום לנוי יעשום כמין תפוחי זהב אלא הפעמונים היו בתוך הרמונים ממש כי היו חלולים ועשויים כמין רמונים קטנים שלא פתחו פיהם והפעמונים טמונים בהם ונראין מבחוץ: (לז) ושמת אותו על פתיל תכלת. פירש"י ובמקום אחר הוא אומר יתנו עליו פתיל תכלת וגו' וכתב הרמב"ן אני תמה עליו שהכתוב אינו מצוה רק לעשות פתיל תכלת (אחד) והוא עושה (ששה) ועוד מצרף פסוקים של צוואה ועשייה ומרבה פתילים כנגד כולם ומה צורך לפתילים שבאמצע והרי הוא קשור מאחוריו כדרך כל ציץ אלא לא הי' אלא פתיל אחד שהטס הי' מקיף מאוזן לאוזן ונוקב בשתי קצותיו ופתיל תכלת נכנס בשתי הנקבים והציץ נקשר בו כנגד העורף והיה נתון במצנפת בגובה הראש כנגד המוח ומכסה בה אחורי הראש למטה עד העורף ומניח הציץ כנגד מצחו מאוזן לאוזן והנה המצנפת מאוזן לאוזן לאחוריו כנגד העורף והציץ כנגדה מאוזן לאוזן על מצחו ופתיל שהציץ קשור בו יבוא על המצנפת וזהו ושמת אותו על פתיל תכלת שיכנס הפתיל בנקבי הציץ ויהי' הפתיל על המצנפת לאחורי אזניו כנגד העורף אל מול פני המצנפת יהי' הציץ ויהי' על מצח אהרן כנגד המצנפת וזהו שנאמר ושמת המצנפת על ראשו כלומר למעלה בעליון שבראש לא כמו במגבעות שנאמר בהם וחבשת להם מגבעות שחובשות כל הראש ומה שאומר ונתת את נזר הקודש על המצנפת פירש שיקשרנו עליה ואין להקפיד בין ויתנו

עליו פתיל תכלת ובין ושמת אותו על פתיל תכלת כי בשניהם יש לפרש כאלו אומר ושמת אותו בפתיל ויתנו בו פתיל תכלת כמו ונתת אותם על של אחד שפירושו בשל או ישמש על במקום אל ונתת אותו אל פתיל תכלת ויתנו אליו פתיל תכלת כי הפתיל נתון אליו והוא אל הפתיל כי בו יסמך כאשר יכניסו הפתיל בנקביו של ציץ ונמצא הפתיל הוא על הציץ והציץ על הפתיל: המצנפת. פירש"י שהמצנפת כמין כובע שהרי במקום אחר קורא לה מגבעות ומתרגמינן כובעין. וכתב הרמב"ן שאינו כן שהרי אמרו המצנפת ארכה י"ו אמה והיא כמין צניף שלופף בה ראשו מגלגל ומחזיר ומגלגל ומחזיר סביב ראשו כפל על כפל ומצנפת של כהן גדול אינה קרויה מגבעת בשום מקום אלא של כהן הדיוט נקרא' מגבעת ואף היא מצנפת אלא שקושר בה כל ראשו ומעלה הכפלים עליו כעין מגבעת שהוא כובע: (מא) והלבשת אתם את אהרן אחיך ואת בניו אתו. פי' ילביש לבניו הבגדים הכתובים בהם ופי' אתו שביום אחד ילבשם וימשחם כולם: ומלאת את ידם. פירש"י כל מילוי ידים לשון חינוך כשהוא יכנס להיות מוחזק בו מאותו יום והלאה. והרמב"ן פי' שהוא לשון כי מלאו ימי ובמלאת הימים האלה כי הזר אשר יקרב לעבוד עבודת המלכות הנה ידו חסרה בעבודה ההיא וכאשר יכשר לעשותה הנה ידו שלימה ורצויה לכל העבודות והמלאכות וכן מלאו ידכם היום כי עתה ידכם מלאה בכל עבודת השם כי איש בבנו ובאחיו עבדתם אותו היום וכן איל המילואים שמילוי הכהנים בו החטאת והאשם לכפר וזה למלאת ידם להקרבה: (מג) והיו על אהרן ועל בניו ולא ישאו עון ומתו. פירש"י שמכאן אני יודע מיתה למחוסר בגדים בין לכהן גדול בין לכהן הדיוט. והקשה הרמב"ן שאם כן היה לו לומר אותו למעלה אחר שהזכיר כל הבגדים אלא אינו (אלא. כצ"ל) על מכנסים ולכך בעי בגמרא מיתה למחוסר בגדים מנלן ושואל על שאר בגדים ויליף לה מקרא אחרינא ומיתה דכתיב לעיל גבי מעיל אינו חוזר אלא על פעמוני' מפני שאין בהם צורך בלבישה ואין דרך הנכבדים לעשות כן לכך אמר כי צוה השם יתברך ויתעלה בהם כדי שישמע קולו בבואו אל הקודש ויכנס לפני אדוניו כאלו ברשות כי הבא אל היכל המלך פתאום חייב מיתה בטכסיסי מלכות כענין אחשורוש ורומז למה שאומר בירושלמי וכל אדם לא יהי' באהל מועד אפילו המלאכים על כן צוה להשמיע קולו כמו שיקרא הוציאו כל איש ויצא לעבוד המלך ביחוד ובצאתו לצאת ברשות וכדי שיודע הדבר שיוכלו משרתי המלך לשוב לפניו:

כט (ג) והקרבת אותם בסל. נמשך לפניו וקאי אפתח אהל מועד דבקרא דבתרי' וה"פ והקרבת את הלחם בסל והפר והאלים ואהרן ובניו יקריב הכל אל פתח אהל מועד. אי נמי יש לפרש והקרבת אותם בסל ולא פי' כי מסתמא מצוה להביאם אל המקום שמצוה להביא הכהנים והכתוב השני מדבר באהרן ובניו לבד ולכן אמר ורחצת אותם במים: (ז) ולקחת את שמן המשחה ויצקת על ראשו. כתב ר' אברהם כי זה היה קודם שישים המצנפת על ראשו כי על ראשו היה יוצק. והרמב"ן כתב ואינו כן שהרי גם בעשייה כתיב וישם המצנפת על ראשו ואחר כן ויצקת משמן המשחה על ראש אהרן אלא צניפת המצנפת היתה סביב הראש ואמצעיתו מגולה ועליו יצק השמן ואם היתה המשיחה בכל הראש כפירש"י תהיה היציקה במקום הנחת תפילין שהי' ראשו מגולה: (ט) וחגרת אתם אבנט אהרן ובניו. לכאורה אותם קאי על אהרן ועל בניו וחזר ופי' את מי יחגור אהרן ובניו. וכתב הרמב"ן וא"כ וחבשת להם מגבעות אינו חוזר על כולם שהזכיר כי אהרן אין לו מגבעות והמצנפת כבר הוא על ראשו ויתכן לפרש אותם קאי על בניו ולכך חזר ופי' אהרן ובניו פי'

שתחגור לאהרן כמו לבניו ובעבור שהאבנט שוה בכלם לא הזכירו למעלה באהרן ועל כן פי' כאן שיחגור אותו כמו לבניו ולא הזכיר כאן לבישת המכנסיים כי כל הבגדים הי' משה מלבישם אבל לבישת המכנסים שהם לכסות בשר ערוה היו לובשים אותם בצנעה והזכירם בכלל ולקחת את הבגדים והלבשתם: (י) והקרבת את הפר לפני אהל מועד. כתב הרמב"ן אמר ר' אברהם כי פירושו כאשר תקריב את הפר לפני אהל מועד יסמוך אהרן ובניו כי כבר הזכיר זה למעלה. והנכון בעיני כי למעלה צוה להקריב ולא פירש אל אהל מועד רק שיקריב אותם למקום הכהנים שיהיו מזומנים ודי שיהיו לפני פתח חצר המשכן ועכשיו הוצרך שיקריבם אל פתח אהל מועד כאשר מפרש בשחיטה כי הסמיכה תהי' גם שם: (יג) ולקחת את כל החלב המכסה את הקרב. פירש"י הוא הקרום שעל הכרס. כתב הרמב"ן ואי כן הוא הקרום אבל כשאומר כל החלב אשר על הקרב כולל ב' חלבים זה הקרום והחלב הגם אשר על הקרב כמו שאומר בפ' ויקרא ואת החלב המכסה את הקרב ואת כל החלב אשר על הקרב אלמא שיש ב' חלבים על הקרב וכשאומר כל החלב כולל ב' החלבים כאחד ובמעשה נוולה הזאת אומר ויקח את כל החלב אשר על הקרב ולא הזכיר יותרת הכבד וכלל גם אותה בכלל כל החלב ולמטה בפרשה הוא אומר ולקחת מן האיל החלב והאלי' ואת החלב המכסה את הקרב והראשון המוזכר סתם הוא החלב אשר על הקרב. וקשה לי א"כ בפרשת ויקרא כיון שכלל כל החלב אשר על הקרב למה כתיב החלב המכסה את הקרב: (יד) תשרף באש. פירש"י לא מצינו חטאת חיצונה נשרפת והוראת שעה היתה ונתן הרמב"ן טעם לדבר שזה הפר בא לכפר על מעשה העגל והוא קרבנו של כהן משיח ומה שלא הביא מדמו לפנים כאשר נאמר בפר כהן המשיח שמביא אל מבית לפרוכת משום כי בפר כהן משיח נאמר אל פני פרוכת הקודש וכאן עדיין לא נתקדש ולא שרתה עליו שכינה שיקרא פרוכת הקודש ולכך הי' חיצון ומ"מ דינו כפנימית ולזה שסמכו גם בניו עליו דבאהרן התאנף להשמידו והוא כילוי בניו ולכך הוצרכו גם הם להתכפר בו: (כו) מאיל המלואים אשר לאהרן. אע"פ שהי' מלואים גם לבניו לא הזכירם והטעם שבא לחדש ולקחת מאיל בעבור שהוא לאהרן והוא בעליו ואין החזה ראוי לו אלא לכהן העובד ואחר שנתן הטעם שאינו שלו כיון שהוא בעליו לא הוצרך לפרש שאינו לבניו כי מאותו טעם עצמו אינו לבניו אבל למטה אמר מאשר לאהרן ומאשר לבניו כלומר כאשר לוקח מקרבן כל' החזה והשוק כן יקחו הם החזה והבנים מקרבנות שמקריבין על ידם: (לו) ופר חטאת תעשה ליום על הכפורים. פירש"י בשביל הכפורים לכפר על המזבח. והרמב"ן כתב והנכון בעיני כי על הכפורים פי' על שני האילים שהם באים לכפר לאהרן ובניו כמו שנאמר ואכלו אותם אשר כופר בהם: (מו) לשכני בתוכם. פירש"י על מנת לשכן בתוכם. והרמב"ן פי' למ"ד כמו בי"ת שאני שוכן בתוכם וידעו כי אני ה' אלהיהם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים:

ל (א) ועשית מזבח מקטר קטרת. כתב הרמב"ן הנה מזבח הקטורת מכלים הפנימיים וראוי הי' שיזכירנו עם השלחן והמנורה אשר הוא מונח עמהם וכן הזכירו במעשה בפרשת ויקהל אבל הטעם להזכירו אחר המשכן וכל כליו והקרבנות בעבור שאמר בתשלום הכל ונקדש בכבודי ושכנתי בתוך בני ישראל אמר כי עוד יתיחד להם ועשו מזבח מקטר קטרת להקטיר לכבוד השם: (ז) והקטיר עליו אהרן קטרת סמים. כתב הרמב"ן אין המצוה הזו בכהן גדול לבד כמו שהדלקה שכתובה אחריה ופי' בה כהן גדול ומצותה אף בהדיוט כדכתיב יערוך אותו אהרן ובניו וכן הדין בקטורת ולא ידעתי למה הזכיר אהרן בשניהם ואולי כשלמטה דכתיב וכפר אהרן על קרנותיו שהוא דוקא אהרן גם בכאן אהרן או בא לומר שאהרן יתחיל בקטורת ובנרות וכן אמר בסוף אמור אל הכהנים יערוך אותו אהרן ולא הזכיר בניו בעבור שהוא יתחיל בה ואמר שם חקת עולם במצוה: (ט) קטרת זרה. פירש"י שום קטורת שכולם זרים אצלו. והרמב"ן כתב ואונקלוס שתירגם קטורת בוסמין נוכראין ולא תרגם נוכריתא רצה לומר שלא יעשה קטרת מסמים אחרים זולתי הקטורת שנאמר בזה וכן אם מוסיף מהסממנים האחרים עובר בזה הלאו:

פרשת כי תשא

(יב) **כי תשא**. כתב הרמב"ן כאשר תשא את ראשם במנין יתנו כופר נפשם מחצית השקל ואמר לו ולקחת את כסף הכפורים ונתת אותו על עבודת אהל מועד ומזה למד משה שנצטוה עתה למנותם וכן עשה כמו שנאמר וכסף פקודי העדה מאת ככר ולא הוצרך להאריך ולומר ועתה תשא ראשם ולפיכך כלל המצוה לומר כאשר תשא ראשם תעשה כן שיתנם בכלל כל פעם ופעם שימנם ונראה לי שלא הצריך אותו עתה לבא באהליהם ולמנותם כאשר עשה בחומש הפקודים אלא צוה עליהם שכל היודע בעצמו שהוא בן כ' שנה ומעלה יתן השקל הזה והם הביאו אליו הכופר וגם שאר הנדבה בבקר ולכך לא אמר כאן רק ונתת את כסף הכפורים כלומר ליויתיך כאשר תמנם שיתנו כופרם ועתה יתנו מעצמם הכופר ונתת אותו על עבודת אהל מועד ולכך לא הוצרך עתה לאהרן ונשיאי' שיהיו עמו אע"ג דכתיב כל העובר על הפקודים דמשמע שמנא' הוא פירושו כל הראוי לעבור על הפקודים. על מה שהקשה רש"י היאך היו שוים בשני המניינים תר"ג (אלף. כצ"ל) ותק"נ ופי' ששני המניינים היו בשנה אחת למנין שנות העולם שהוא מתחיל מתשרי כי הראשון הי' מיד אחר יום הכפורים בתשרי והשני הי' באחד באייר והוא הכל שנה אחת לשנות העולם ואומר בשנה השני' שהוא שניי' למנין יציאת מצרי' שמתחיל בניסן. והקשה עליו הרמב"ן האיך לא מתו מהם בז' חדשים כמה וכמה וכתיב ויהי אנשים אשר היו טמאים לנפש אדם ועוד כי מנין שנות האנשים אינו למנין שנות העולם מתשרי אלא כל אחד ואחד מעת לעת מיום הולדו שלכך נאמר בהם מבן עשרים שנה ומעלה שיהיו שנים שלימות א"כ כל הנולדים מתשרי עד אייר השלימו שנה בנתיים ונתרבו עם רב בין שני המניינים ויותר נכון שנאמר שמתו מהם הרבה בין שני המניינים ובני עשרים משלימים שנתם מתשרי ועד אייר ואירע הדבר שהיו המשלימים כמנין המתים. אבל לפי דעתי שאין השוואת המנין קשה כי במנין הראשון נמנה שבט לוי עמהם כי עדיין לא נבחר ולא יצא מכללם ובמנין שני נאמר לו אך את מטה לוי לא תפקוד ומדפירש לו במנין שני שלא למנותם מכלל שמנאם במנין הראשון והנה המשלימין שנתם בין שני המניינים היו קרוב לכ' אלף וכן נתרבו ממנין יציאת מצרים עד זה המנין הראשון הרבה כי שם יאמר כשש מאות אלף רגלי ולא שש מאות אלף שלמים וגם כי מתו הרבה כנוהג שבעולם ונתרבו במשלימים שנותיהם שנמלאו עתה תר"ג אלף ותק"ן. ונראה לי ג"כ שג' תרומות שרמז בכאן והאחת לקרבנות צבור אינה על ידי המנין האמור בחומש הפקודים כדברי רש"י כי שם נאמר אך את מטה לוי לא תפקוד והשקלים של קרבנות לויים חייבין בהם לדברי הכל ועוד כי השקלים לקרבנות אינו מבן כ' ומעלה אלא משהבי' ב' שערות חייב לשקול אלא זה הכתוב שיביאו למלאכ' המשכן תרומ' חצי שקל לכל העוב' על הפקודים מבן כ' ומעלה ורמז העשי' לא ירבה והדל לא ימעיט ממחצית השקל לתת את תרומת ה' לכפר על נפשותיכ' שכל הצריך כפרה שהגיע לכלל חיוב המצות

יציאת מחצית השקל אחד לקרבנות: **ונתנו איש כופר נפשו.** דוקא עתה הוצרכו לכופר בשביל שחטאו במעשה העגל ולכך נמנו ע"י שקלים אבל אין צריכין בכל מנין ליתן שקלים וכן מצינו בשאול שפקד בבזק ובטלאים: (יג) **מחצית השקל.** כתב הרמב"ן מזה רבינו קבע לו מטבע בישראל כי מלך גדול הי' וקראו לו שקל לפי שכולו במשקל שלם אין בו פחת ולא כסף סיגים ובעבור שמשקלי הערכין ופדיון הבכור במשקל ההוא שהוא קודש וכן כל כסף קצוב האמור בתורה לכך קראו לו שקל הקדש וזה הטעם שקראו רבותינו לשון התורה לשון הקודש מפני שדברי תורה ודברי נבואה וכל דברי קדושה בלשון ההוא נאמרה והוא הלשון שהקב"ה מדבר בו עם נביאיו ובו נקרא שמותיו הקדושים אל אלהים צבאות יו"ד ה"א ובו ברא עולמו וקרא שמות שמים וארץ וכל אשר בם: (טו) **העשיר לא ירבה והדל לא ימעיט.** פי' הרמב"ן שהם ממנין לאוין שבתורה שאם מיעט הדל או אם רבה העשיר עברו בלאו. וכתב ואפשר מה שהיו תורמין בקופות על האבוד ועל העתיד לגבות הי' מתקן זה כי הדל הממעיט במותר עתיד לגבות הוא והעשיר המרבה לא יתרומו הגבאין על היתרון. ושאר המפרשים לא חשבו זה במנין הלאוין: (יט) **ורחצו אהרן ובניו ממנו את ידיהם ואת רגליהם.** כי כן דרך כל הקרב אל שלחן המלך לשרתו לרחוץ ידיו לנקיות בשביל שהידים עסקניות והוסיף כאן לרחוץ הרגלים בעבור שהכהנים עובדים יחפים ויש בני אדם ברגליהם זוהמא וכיעור וכן תקנו רבותינו רחיצה לתפלה: (כג) **מור דרור.** כתב הרמב"ן הסכימו כל המפרשים שכל מור הוא מוסק והוא בא מחיה הידועה בארץ הודו ודומה לצבי ומתקבץ בצוארה מרוב החום כמין דם וזב ממנה ופי' דרור שיהי' נקי מן הזיוף שמזייפין אותו תמיד. ור' אברהם הקשה על זה כי איננו בושם אע"פ שריחו טוב ואפשר בעבור זה הפרידו הכתוב מן הבשמים: **וקנמן בשם.** פירש"י הוא קליפת עץ וכו'. וכתב הרמב"ן הרמב"ם כתב שהו' קשר שליכה ואחרים אומרים שהוא העץ הטוב הנקרא עוד אלנ"ייב. ואינו כדברי כולם שהרי בב"ר אומר קנמון הי' גדל בארץ ישראל והיו עזים וצבאים אוכלים ממנו אלמא שהוא כעשב השדה והלאן ירעו בו לפי דעתי הוא התבן המבשם הנקרא בערבי אדב"ר ובל' רומיים אסקיינב"ט והוא בשם חשוב והוא מרעה לגמלים במקומו: **וקדה.** ידועה מלשון ארמית שהוא קליעה וכן בערבי. (לג) **אשר יתן ממנו על זר.** פירש"י זר שאינו לורך כהונה ומלכות. ור' אברהם פי' כיון שהזכיר אהרן ובניו תחלה ואמר אח"כ אשר יתן ממנו על זר רוצה לומר כל מי שאינו מזרע אהרן שהוא זר. והרמב"ן כתב ודאי לכאורה כך משמע דזר קאמר כל' מי שאינו מזרע אהרן ואפילו מלך אבל מיהו צריך לדקדק למה אמר שמן משחת קודש יהי' זה לי הי' לו לומר יהי' לאהרן ולבניו לדורותם כאשר אמר בבגדים ובגדי הקודש אשר לאהרן יהי' לבניו אחריו אלא כך הוא הענין שצוה שימשחו בו עתה אהרן ובניו ואמר שמן משחת קדש יהי' זה לי למשות בו משיח קדשי אשר אבחר בו לדורותיכם ולא ינתן על שאיננו לי ולכן ימשחו בו הכהנים גדולים והמלכים כי שניהם משיחי השם ופי' על בשר אדם לא יוסך אזהרה על כל האדם אפילו על הכהן הגדול אם סך בו אח"כ להנאתו כדרך שסכין בשאר שמנים לוקה ולכך לא אמר על בשר זר דאפי' לכהנים הוא מוזהר: (לד) **קח לך סמים.** כתב הרמב"ן יש אומרים בדרך הפשט קח לך סמים והם נטף ושחלת וחלבנה אלה הסמים ולבונה זכה עמהם ואינו נכון להחזיר פעם אחרת סמים כי אין דרך הפסוק לשנות משהזכיר אם לא באריכת דברים שבא בנתיים. ורש"י פי' כי סמים הם שנים נטף ושחלת וחלבנה הרי ה' סמים לרבות עוד כמו אלו הרי י' ולבונה י"א. ויש לתמוה למה לא הזכירם הכתוב ואולי יאמר הפסוק קח לך סמים נטף ושחלת וחלבנה ועוד סמים רבים ולבונה זכה ולא הקפיד הפסוק רק באלו הארבעה כי בהן ענן עשן הקטורת עולה ואמר שיתן עמהם סמים רבים אשר בהן ריח טוב כדי שיהי' בתמרות עשנו מבושם וכן לא פי' המשקל וכמה יקטיר ממנה כי לא הקפיד רק שיהיו אלו ד' בשוה ושיוסיף עמהם עוד סמים וכאשר קיצר בשמן שלא פירש מעשהו וסמך על מה שאמר שיעשנו כמעשה הרוקחים כך קיצר כאן וצוה שיקח אלו הד' משקל שוה ויקחו עמהם סמים ויעשו מהם קטורת הרוקח כמעשה הרוקחים בסמים ידועים להם ויתן ממנה לפני העדות כדי שתעלה תימורתו כמנהג המוגמרות לפני המלכים. או שמא על פה נתפרשו למשה מיני הסמים וכל מעשה הקטורת. ויתכן עוד לפרש כי סמים ובשמים לשון אחד ואלו ג' הנזכרים אינן סמים כי נטף וחלבנה שרפים הם ושחלת צפרן יוצאה מן הים ואמר קח לך סמים הנזכרים למעלה בשמן המשחה כי מר דרור וקנמון כלם הם נכנסי' בקטורת ואמר עוד סמים להוסי' אחרים והם שבולת נרד וכרכום והקושט לפי מה שאמרו רבותינו ולבונה ותעשה מכולם קטורת מרקחת כמעשה הרוקחין: **נטף.** הוא צרי. ופירש"י שצרי הוא טורייאק"א. וכ' הרמב"ן שהוא טעות סופר כי הטורייאקא הוא מורכב מכמה מינין משאור ודבש ושקצים ורמשים ואבק העקרבים ובשר אפעה אלא הצרי הוא שרף כעין שמן הנוטף מעץ הבלסמו"ן הנקרא בלשון חכמים קטף ושמא קראוהו קטף בעבור שקוצצין ענפיו בימי החום והצרי זב מן הקטפה היא: (לה) **ממולח.** פירש"י שיהא מעורב יפה. והרמב"ן פי' שיהא מלוח במלח כמו שאמרו מלח סדומית רובע: (לו) **ונתתה ממנה לפני העדות באהל מועד אשר אועד לך שמה.** פי' מצוה על קטורת שבכל יום שמקטירין על מזבח הפנימי שהוא מונח לפני ארון העדות. והרמב"ן כתב ויתכן שנפרש שמזכיר כאן כל מעשה הקטורת שיקטיר ממנה לפני העדות בקדש הקדשים והיא קטור' של יום הכפורים ויקטיר ממנה באהל מועד ואשר אועד לך מוזר אל העדות:

לא (ב) ראה קראתי בשם בצלאל. וכן אמר משה לישראל ראו קרא ה' בשם בשביל שישראל היו במצרים פרוכים בעבודת חומר ולבנים ולא למדו מלאכת כסף וזהב ואבנים טובות ולכך הי' פלא שימצא בהם אדם חכם גדול בכסף ובזהב ובחרושת אבן ותושב ורוקם ואורג כי אף בלומדים לפני חכמים לא ימצא בהם בקי בכל האומניות כולם ועוד שהי' חכם גדול בתבונה ובדעת להבין סוד המשכן ובכל כליו למה ליוו ולמה ירמזו ולכך אמר בזה הלשון לשון תימה ורבותינו דרשו שהראה הקב"ה למשה ספרו של אדם הראשון ואמר לו כל אחד התקנתיו ואף בצלאל מאותו שעה התקנתיו. וי"מ ראה כלומר בעיני נראה שהוא טוב ראה גם אתה אם ישר בעיניך וכן אמר משה לישראל ראו קרא השם בעיניו ובעיני הוא טוב ראו גם אתם אם ישר בעיניכם: (י) **ואת בגדי השרד.** פירש"י בגדים שמכסים בהם הכלים בשעת המסעות ושרד פי' שהיו עשויים נקבים נקבים וכת' הרמב"ן ואינו הגון שיהי' בגד המכסה עשוי נקבים אלא הוא לשון שריד בעבור שהוא עשוי ממין אחד לבדו. ומ"מ על עיקר פירש"י קשה לי כי אינו נכון שיאמר הקב"ה שיעשו בגדי השרד ולא יבאר לו כמה יהיו שנים או מאה וכמה אורכם ורחבם ולמה יעשו ואין הענין מובן כלל בדבור הזה ועוד שמזכי' אותם לעולם קודם בגדי אהרן ועוד מה טעם לשרת בקודש כי לשון שירות שייך לומר על הקרבנות לשרת בקודש כמו או בגשתם אל המזבח לשרת ולא על עבודת חוץ ומשא ועוד כתיב ועשו כל אשר צויתיך את אהל מועד וגו' ואת בגדי השרד ולא מצינו שציוהו תחלה על בגדי השרד כלל. ומדברי רבותינו נראה כי בגדי שרד הם בגדי כהונה עצמן ופי' בגדי השרד בגדי הייחוד פי' שנתייחד בלבישתם אחד העם הגדול

טלאיו וכן ובשרידים אשר ה' קורא מן פליט ושריד ורומז בזה שלא ילבשם רק יחיד בדורו אהרן בחייו ואחריו הכהן הגדול אחריו וכן קורא לעולם לבגדי אהרן דרך כבוד כדכתי' לכבוד ולתפארת את אין נזר הקודש ועל כן קראם בגדי השרד בגדי מלכות וזה טעם את בגדי השרד לשרת בקודש ואת בגדי הקדש לאהרן הכהן שחזר לבאר שהם לאהרן הכהן ומה שאמר בכאן את בגדי השרד ואת בגדי הקודש פירושו שהם בגדי מעלות בגדי השרד ובגדי הקדש להגיד שלא ילבשם רק אחד העם בבואו לשרת בקודש ומפני שלא הזכיר כאן לשרת בקודש הוסיף לבאר שהם בגדי שרד ובגדי קודש ומה שאומר בפרשת ואלה פקודי המשכן ומן התכלת והארגמן ותולעת השני עשו בגדי שרד ולא הזכיר שש בעבור שנותן חשבון מה עשו בכסף ובזהב ובכל מה שהביאו נדבה ואמר שעשו מן התכלת והארגמן ותולעת שני בגדי שרד לא הוסיף ולא גרע ולא הזכיר שש כי אינו חשוב ואולי הביאו ממנו הרבה והותר: (יג) אך את שבתותי תשמורו. פי' שבתותי הרבה לכל שבתות השנה. ורש"י פי' אך מיעוטא הוא למעט שבת ממלאכת המשכן. והקשה הרמב"ן דאדרבה לפי מעוט אכין ורקין ימעט בשמירת שבת כי המעוט בכל מקום ימעט בדבר המצווה בו ואם תדרוש המעוט בענין מלאכת המשכן יהיה מותר לעשותה בשבת. אלא המעוט הזה למילה ולפקות נפש וכיוצא בהן שהן דוחין את השבת ומלאכת המשכן שאינה דוחה שבת מפני שהזהיר בשבת בכאן. ועל דרך הפשט יש לפרשו תעשו מלאכ' אוהל מוע' אבל שבתותי תשמרו לעול': (יח) ויתן אל משה. כתב הרמב"ן נמשך לפניו על אלהים הנזכר בסוף הפסוק ויתן אלהים אל משה וכאשר הזכיר בדבור וידבר אלהים כל הדברים האלה ובמעשה ובמכתב והלוחות מעשה אלהים המה והמכתב מכתב אלהים וכן בכתיבה ויתן אלהים אל משה:

לב (א) קום עשה לנו אלהים.

כתב הרמב"ן ודאי לא כיונו ישראל לעשות להם ע"ז כי היו מאמינים באלהים חיים שהוא הוציאם ממצרים ועשה להם כל הנסים והנפלאות ולא היו סבורים שמשה עשה להם הנסים והמופתים שיאמרו כיון שהלך משה נעשה לנו אלהים אחר אלא אמרו משה הורה לנו הדרך והלך לפנינו והיו המסעות על פי ה' ביד משה ועתה שנאבד ממנו נעשה לנו משה אחר שיורה הדרך לפנינו ולכך אמרו אשר ילכו לפנינו ולא שיהיו נותני' להם חיי' בעול' הזה ובעולם הבא וכן אמרו כי זה משה האיש אשר העלנו ולא אמרו האל אשר העלנו וכן תוכל לידע מתשובת אהרן כי בהאשימו משה על מה שעשה השיבו ויאמרו לי קום עשה לנו אלהים ואם ביקשו ממנו ע"ז והוא עשאה להם א"כ מה התנצלות היה זה אדרבה הוא מוסיף על חטאתו פשע שבקשו ממנו ע"ז ועשאה להם אלא שהתנצלו שלא אמרו לי רק עשה לנו אלהים אשר ילכו לפנינו במקומך ויורה לנו הדרך כאשר הורית אתה שלא ידעו אם תשוב אליהם עוד ואם תשוב יעזבוהו וישובו אליך כבראשונה וכן היה הדבר מיד כשראו את משה עזבו את העגל והניחו לו לשורפו ואלו היה להם לאלהים אין דרך שיניח אדם מלכו ואלהיו לשריפת אש והנה הוא אשר הוציא התורה הזאת כי לא אמרו לו מה יעשה וזה מאמר החכמים שאיוו לאלוהות הרבה כי הם לא ידעו במה יבחרו והכוונה לאהרן מפני שישראל במדבר חורב שממה והחרבן ושממות עולם יבוא מן הצפון כדכתיב מצפון תפתח הרעה חשב אהרן כי המחריב יורה דרך מקום החורבן כי שם כחו הגדול ובהיותם עובדים שם לאל יערה רוח ממרום כאשר נאצל על משה וזה שאמר חג לה' מחר שתהיה העבודה והזבחים לשם המיוחד להפיק רצון ממנו אל בעל הצורה כי בהיותה לפנינו יכוונו אל עניינה: (ב) פרקו נזמי הזהב. בחר בזהב ולא בענין אחר שהוא מורה על מדת הדין ומראהו כמראה אש ולכן נעשה בית הקרבנות כולו בזהב וכן מזבח הקטורת והכרובים וגם דמות העגל בזהב יותר מן הכסף: (ד) אלה אלהיך ישראל אשר העלוך. גם זה ראייה שלא כיונו לע"ז שאין טפש בעולם שיאמר כי הזהב הזה אשר באזניהם הוא הוציאם ממצרים אבל אמרו בכח הצורה הזאת העלם משה ולא אמרו בעגל בשום מקום אשר הוציאנו ממצרים אבל אמרו אשר העלוך שלקחו אותו במקום יד הגדולה המחרבת ים: (ה) וירא אהרן. פי' שראה אותם ברע מכוונים אל העגל בנה הוא מזבח וקרא חג לה' שיזבחו לשם המיוחד על המזבח אשר בנה הוא ולא יזבחו הם מזבחות לבשת ותהיה כוונתם לע"ז בזובחים בלתי לה' לבדו ואמר מחר להרחיב הזמן אולי בנתיים יבא משה והם השכימו בבוקר: (ו) ויעלו עולות ויגישו שלמים. ולא אמר ויעלו לו עולות ויגישו לו שלמים מפני שהיו בהם שמכוונים לה' ומהם שהיו מכוונים לעגל ועל אלה אמר הקב"ה למשה וישתחוו לו ויזבחו לו ואם אולי היה אהרן המקריב בקרבנות אמר סתם ויעלו עולות ויגישו שלמים כי הוא מכוון לשם והם דעתם לעגל שעשו והיו הבעלים מפגלים: וישב העם לאכול ושתה. שישבו כולם לאכול לשבעה ושתה לשכרה כאשר יעשו בחגים וכתב זה להשמיענו כי אף שמצאם משה משחקים לפני העגל גבה לבו בדרכי השם ולקחו מלפניהם ושרפו לעיניהם. והשלים כל מה שעשו בעגל ואחר כך סיפר מה שאמר הקב"ה למשה לך רד כי היה זה הכבוד למשה בבקר השכם כאשר השתחוו לו וזבחו לו וברד' משה מן ההר ישבו לאכול ויקומו לצחק וגם זה ראייה שלא נאמר למשה לך רד ביום שעשה אהרן העגל והמזבחות שהיה יורד מיד אלא כשזבחו והשתחוו לו העם אז אמר למשה לך רד: (ז) כי שחת עמך אשר העלית. על שם שנאמר ויסע משה את ישראל מים סוף לכך אמר אשר העלית או שרצה לומר כענין שאמרו הם כי זה משה האיש אשר העלנו וכן במשנה תורה אשר הוצאת ממצרים כי על ידך יצאו ומשה אמר בתפלתו אשר הוצאת ממצרים כי אתה לבדך הוא המוציא. ואמר שחת עמך כי רובם חטאו במעשה העגל כדכתיב ויתפרקו כל העם את נזמי הזהב ולולי זה לא הי' הכעס בכלם. לכלותם אף כי הנהרגים והנגפים מועטים הם מ"מ ברובם הי' החטאת במחשבה רעה: (י) ועתה הניחה לי. כתב הרמב"ן אין טעם שיאמר הניחה לי ואכעום כי לא חרה אפו עדיין ואיך יחרה אפו אחרי אשר יניחהו משה אבל דרך הפשט שאמר לו הניחה לי ואכלם בחרון אפי כדרך הרף ממני ואשמידם אי נמי הניחה רחמי ומדת הדין שלי תתחרה בהם ואכלם: (יא) למה ה' יחרה אפך בעמך. כתב הרמב"ן ראוי הי' בחטא הגדול הזה שיתפלל דרך וידוי ותחנה כענין אנא חטא העם הזה. ורבותינו נתעטרו בזה על דרך ההגדות על כמה טעמים למעט החטא. ויש לפרשו שאמר למה תתן רשות במדת הדין להיות שולטת בעמך כי הוצאת אותם לשמך מארץ מצרים במדת הרחמים ובמדת הדין על שונאיהם. וי"מ למה ה' יחרה אפך בעמך הלא ערב רב הם שהתחילו בעבירה והחטיאו אותם. והתפלה הזאת למה יחרה אפך למה יאמרו מצרים היא התפל' אשר הזכיר במשנה תורה ואתפלל אל ה' ואומר ה' אלהי' אל תשחת עמך ונחלתך כי ענין התפלה שוה בשניהם והזכיר כאן התפלה קודם רדתו מן ההר והזכירה שם אחרי רדתו מן ההר. ודעת ר' אברהם כי לא התפלל על ישראל כל זמן שהי' ע"ז ביניהם אלא כאשר אמר לו הרף ממני ואשמידם התבונן כי הדבר תלוי בו וירד וביער העגל ושב להתפלל מ' יום ואין מוקדם ומאוחר בתורה. ואין דעתי כן בעבור שהתפלה שהתפלל בשובו היא אנא חטא העם הזה וגו'. ואם הכל תפלה אחת שעשה במ' יום אחרי שובו להר למה חולק אותה ומזכיר כאן מקצתה ואחרי הירידה מקצתה האחר אלא ב' תפלות הן כי כאשר אמר לו הניחה לי וגו' מיד חלה פני ה' ולא

אמר כלל כי הי' ירא פן יצא הקצף מלפני ה' ויחל הנגף לכלותם והתפלל עליהם ונחם ה' על אשר דבר להורגם ולכלות' לא שנתרצה לגמרי אלא ניחם מלכלותם וכיון שהי' לו פנאי ירד ושרף את העגל והרג עובדיו ואחרי כן אמר לעם אעלה אל ה' אולי אכפרה בעד חטאתכם שימחול לכם אבל במשנה תורה סיפר הענין בסדר אחר כי אחרי דבר ה' שאמר הרף ממני ואשמידם אמר ואפן וארד מן ההר והטעם לפי שהי' משה מסדר להם שם כל חטאתם והטורח שטרח עליהם וסיפר מה שעשו העגל ושהוצרך לשבר הלוחות ולהתפלל עליהם מ' יום וגם על אהרן וטורח לשרוף העגל וסיפר מה שעשו גם בתבערה ובמסה ובקברות התאוה ובשלוח אותם השם מקדש ברנע ואחרי שהשלים ממרים הייתם עם ה' חזר אל ענין תפלתו אשר הזכיר וסידר את שתי התפלות ואומר ואתפלל לפני ה' את ארבעים היום וגו' כאומר הוצרכתי להתפלל בעבורכם ארבעים יום כי מתחלה אמר ה' להשמיד אתכם עד שהתפללתי אליו אל תשחת עמך ולא הוצרך להזכיר התפלה השנית כי כבר אמר שמ' יום התנפל עליהם כי גם בכאן לא הזכירה כי מי יוכל לכתוב כמה תחנונים ובקשות שהתפלל עליהם מ' יום והזכיר במשנה תורה ובאהרן התאנף ה' ואתפלל גם בעד אהרן בעת ההיא ולא הזכירו כאן לכבוד אהרן כי לא רצה להזכיר בחייו שהוצרך לתפלתו שלא יבוש ושם אחרי מותו הודיענו האמת: (טז) והלוחות מעשה אלהים המה. כתב הרמב"ן הי' ראוי שיזכיר הכתוב כל מעשה הלוחות בפסוק ויתן אל משה כאשר אמר כתובים באצבע אלהי' אלא כתבו כאן לומר אף כי היו מעשה אלהי' לא נמנע משה מלשברם כי חרה לו בראותו המעשה הרע ההוא ולא יכול להתאפק או בענין שהזכירו רבותינו שפרח הכתב בבואו בגבול העגל במקום הטומאה: (יח) קול ענות אנכי שומע. פ' הרמב"ן לא מפני שידע משה הדבר כי אדרבה לא להגיד לו כי לא רצה לספ' בגנותן של ישרא' אלא אמר קול זה הנשמע הוא כקול שחוק. ובמדרש שאמר לו משה מי שעתיד לנהוג שררה על ישראל אינו מבחין בין קול לקול: (יט) וישלך מידו את הלוחות. ולא אמר ויפל שהשליכן למרחוק שלא יפלו על רגליו כדרך משליך משא כבד מעליו: וישבר אותם. לפי הפשט לכך שברם לפי שעברו ישראל על לא תעשה לך פסל שכתוב בהן שמעיד עליהם שצריך לינקם מהם ושברם שלא יהא עדותן קיימת: (כ) וישרוף באש. דרך הזהב להיות ניתך. ור' אברהם אמר שיש דבר שיתנו אותו בזהב ולא יהא ניתך אלא ישרף ולא יהי' זהב לעולם: (כא) מה עשה לך העם הזה. פירש"י כמה ייסורין סבלת שייסרוך עד שלא תביא עליהם זה. והקשה הרמב"ן כי זה מן הדברים שיהרג עליהם ואל יעבור ופי' מה עשה לך מה שנאה היתה לך על העם כי שבת להשמידם ולכלותם ומפני שהי' אהרן להם למוכיח אמר לו כן כלומר נהגת עמהם כאויב החפץ ברעתם במקום שהי' לך להוכיחם וראוי הי' שיאשים לאהרן תחלה על חטאתו ואחר כך על שהחטיא לעם אלא שנהג כבוד באחיו הגדול ולא רצה להוכיחו על חטאתו ולא הזכיר לו רק מכשול העם. אי נמי שהי' בטוח בצדקת אחיו שלא היתה כוונתו לרעה אלא שהוכיחו על אשמת העם שהי' ראוי לו להוכיחם והם נכשלו על ידו והוא השיב שהטעוהו בדבריהם: (כב) אתה ידעת את העם כי ברע הוא. פי' שהוליכם בדרך רעה שבאו אלי לעשות להם מורה הדרך במקום אדוני עד שובו ונתנו לי הזהב ואשליכהו באש ויצא העגל הזה כי חשבו בו מחשבה רעה והשתחוו לו ובעבור שלא רצה אהרן להאריך בשורתם קיצר ואמר ויצא העגל הזה שיצא להם לענין הרע אשר אדוני רואה: (כה) וירא משה. פירש"י אע"פ שהתגלה מ"מ ראה משה בלבו: כי פרוע הוא. פי' גוי אובד עצות ויפרעו כל עצתו: כי פרעה אהרן. וביטל מהם כל עצה ומוסר ואמר כך מפני שהיו חושבים שהעגל היה מורה להם הדרך והנה הוא כאלו אין להם עצה לא ידעו הדרך ילכו בה כי מהם חשבו לפי סברתם לטובה ומהם לרעה גמורה: לשמצה בקמיהם. שאפי' אותם שאין מחשבתם לרעה יוציאו עליהם לדורות שמץ ודבה ונמצא כל העם פרוע מהם לרעה גמורה ומהם שיוציאו עליהם דבה וכן בכל מקום שמץ לשון דופי ופגם. ועל דרך הפשט שמץ לשון מיעוט כמו ותקח אזני שמץ מנהו פי' לקח מעט ממנו וכן לשמצה בקמיהם אמר כי פרעה אהרן לעם למעט אותם בפני אויביהם כי העון הגדול הזה מיעטם בפני אויביהם או ימעיט זכותם בבואם במלחמה עם אויב: (כו) ויעמד משה בשער המחנה. פי' לפי שראה את העם שהיו לשמצה בקמיהם וזהו חלול השם עמד משה בשער המחנה וקרא בקול גדול מי לה' אלי והרג בפרהסיא עובדי העגל כדי שישמע הדבר לקמיהם ויתקדש שם שמים בהם תחת החלול שעשו: (כז) כה אמר ה' וגו' שימו איש חרבו על ירכו. כתב הרמב"ן שאין זה ממצות זובח לאלהים יחרם כי אין אלו חייבים מיתה אלא מצוה שנאמרה למשה מפי הגבורה ולא נכתבה כי כאשר נחם השם על הרעה צוה אותו כיון שאינך רוצה שאכלה אותם תהרוג אתה את עובדיו בסייף כדרך קח את כל ראשי העם והוקע אותם לה': שימו איש חרבו על ירכו. כתב הרמב"ן היו עובדי העגל רבים ולא יוכלו להביאם לב"ד על כן צוה להורגם כאשר יוכלו כמו שאמרו רבותינו שאם אין אתה יכול להמיתו במיתה הכתובה אתה ממיתו בכל מיתה שאתה יכול להמיתו והכל הי' הוראת שעה כי מי התרה בהם אלא שבני לוי הכירו באלו הנהרגים שהיו הם עובדיו. ולדברי האומר עדים והתראה מיתתו בידי אדם יש לפרש שצוה להם לחגור חרבם לתופשם ולהביאם לב"ד ואשר מצאו לו עדים והתראה הרגוהו בסקילה כמשפט עובדי ע"ז או שהיתה מיתתם בסייף כמשפט עיר הנדחת וכל בני לוי היו לה' ומתרים בהם. והנכון כדברי האומר זבח וקטר בסייף גיפף וניסק במיתה שמת בלבו בהדרוקן והכל מעשה לשעה כי אין מגפף ומנשק במיתה לדורות: (לב) אם תשא חטאתם ואם אין מחני נא מספרך. פירש"י מספר התורה כולה. והקשה הרמב"ן אם כן מה השיבו מי אשר חטא לי אמחנו מספרי והלא אין אחר למחות מספרו כי לא נזכר בו ופי' הוא כי משה אמר אם תשא חטאתם ברחמיך ואם אין מחני תחתם מספר החיים ואסבול את עוונם והקב"ה השיבו החוטאים אמחה מספרי ואותך לא אמחה שלא חטאת: (לד) ועתה לך נחה את העם. פי' אחרי שנחמתי מלכלותם נחה אותם: אל אשר דברתי לך. ולא רצה לפרש זה בפירוש כי הוא דרך כעס כאומר מה שדברתי לך אעשה לכבודך אבל לא אשא חטאתם כי ביום פקדי אפקד עליהם אחרי בואם אל הארץ וזה רמז לעת הגלות ממנה או למה שאמרו רבותינו שאין פורענות שאין בה אוקיא ממעשה העגל: (לה) ויגוף ה' את העם. ולא ספר הכתוב כמה היו הנגפים כאשר ספר הנהרגים על ידי בני לוי וכאשר פירש מגפה של קרח ושל בעל פעור ואולי לא מתו בפעם אחת אלא נגפם ה' למות בלא עתם. אי נמי לא חשש למנותם כאשר לא מנה המתים בתבערה ובקברות התאוה ולא פרט הנופלים ביד בני לוי אלא לכבודם לומר שהרגו רבים בעם ולא פחדו מהם אלא בטחו בה'. ואמר: אשר עשו את העגל. לומר שלא היו מן המשתחוים לו והזובחים לו אלא מן העושים כלומר מאותם שנקהלו על אהרן ובעבור שאמר שנענשו על שעשו העגל ולא על עבודתו והם לא עשאוהו אמר: אשר עשה אהרן. לומר שהוא עשאו במצותם ולכך נענשו. והמגפה הזאת היתה אחרי שהרג משה את העובדים לעגל והתפלל עליהם ואמר לו להעלותם אל הארץ ושישלח לפניהם מלאך ורצה לנכות להם מן העון כדי שיהו ראויים לזה ושילח המגפה בהם ובזה מחל להם קצת העון. ואמר לו:

לג (א) **עלה מזה אתה והעם.** כי אע"פ שמחלתי להם קצת העון לא מחלתי להם לגמרי כדי שאשרה שכינתי ביניהם. והזכיר להם: **הארץ אשר נשבעתי.** לומר בשביל המגפה שהביא עליהם ומחה קצת חטאתם נתרצה להם להזכיר להם זכות אבותם ושיקיים להם השבועה. ואמר: (ג) **אל ארץ זבת חלב ודבש.** לומר שלא תשחת הארץ ולא תחניף תחת יושביה מפני חטאם ושיגרש כל ששה עממים שהבטיח מתחלה עליהם. ואמר דרך דילוי: **כי לא אעלה בקרבך.** לטובתך פן אכלך בקשה עורפך והנה לישראל ב' פורעניות האחת שלא ישרה שכינתו והשני שישלח מלאך לפני משה עד שיגרש האומות אבל לאחר שירשו את הארץ לא הבטיחם אפי' במלאך לעזור להם כי לכך הזכיר בדרך. ועל זה אמר: (ד) **וישמע העם הדבר הזה ויתאבלו וגו.** והשם מלא רחמים כאשר ראה שהתאבלו חזר ואמר דרך רחמים: (ה) **אמור לבני ישראל.** כי עד עתה הזכיר עמך והעם ועתה הזכירם בשמם החביב וצוה לאמר להם כי לטובתכם לא אעלה בקרבכם שלא אכלה אותם כרגע אבל הטיבו אשר עשו להנחם ולהתאבל על חטאתם וכן יעשו תמיד ואדעה מה אעשה להם כלומר אפקוד חטאתם לדעתי כפי התאבלם והנחמם על עונם: **הורד עדיך מעליך** (ו) **ויתנצלו בני ישראל את עדים.** ואע"ג דלעיל כתיב ולא שתו וגו' י"מ כמו לא הסירו איש עדיו מעליו עד שנאמר להם הורד עדיך אז ויתנצלו בני ישראל עדים. וי"מ לא שתו הדבר אל לבם אלא איש עדיו עליו. וי"מ כי שני כתרים נתקשרו לכל אחד והם לא הסירו אלא כל אחד מהם האחד וזהו לא שתו איש עדיו עליו ואחר כך ויתנצלו את עדים מכל עדים שהי' להם: (ז) **ומשה יקח את האהל.** כתב רש"י ז"ל שזה הי' אחר יום הכפורים ונהג בו עד שהוקם המשכן וכו'. וכתב הרמב"ן ואינו נכון בעיני כי מה טעם להזכיר זה בכאן באמצע הפרשה ועוד כי כל זה עשה בעבור חטאת העגל כמו שדרשו רבותינו מנודה לרב מנודה לתלמיד ואם היתה הוצאת האהל אחר יום הכפורים כבר הי' הקב"ה וגם משה ברצון עם ישראל. אלא נראה כי ביום רדתו בי"ז בתמוז שרף העגל ודן עובדיו וממחרת אמר להם שיעלה אל ה' לכפר עליהם ועלה אל ההר והתפלל תפלה קצרה אנא חטא העם הזה והשם ענה אותו מי אשר חטא לי אמחנו מספרי ועתה לך נחה את העם והתל בהם את הנגף וזהו לך עלה מזה אתה והעם והגיד לישראל ויתאבלו ויתנצלו את עדים אז ראה משה כי הדבר ארוך מאוד ולא ידע מה יהא בסופו ולקח האהל ונטה לו מחוץ למחנה שתהי' שכינה מדברת לו משם כי איננה שורה בקרב העם ואם יהי' האהל בקרב המחנה לא יהי' לו הדבור משם והכתוב השלים לספר כל מה שהי' בעוד האהל שם עד שהוקם המשכן והוא מיום הכפורים עד אחד בניסן. על מה שפירש"י כאן שבי"ח בתמוז שרף העגל ודן החוטאים ועלה בי"ט בו קשה שאם לא נחשוב יום העלייה שלא היה לילו עמו כדאית' במס' שבת על מ' ימים הראשונים ורש"י הביאו לעיל אם כן חסר שני ימים שלא ישאר אלא י' מתמוז ול' מאב שביום ל' של אב ירד והרי מ' יום האמצעים ולמחרתו שהוא יום ראש חדש אלול עלה ואם אותו יום אינו בכלל בצרי להו תרי יומי שאין כאן אלא כ"ח מאלול שהוא חסר ולא תמנה יום הראשון שהוא יום העלייה וי' מתשרי. ואף את"ל שבי"ח בתמוז עלה אם לא תמנה כל יום של עלייה חסר יום אחד ולא משכחת לה פ' יום מכוונים שכלו בי' בתשרי אם לא שנאמר שעלה בי"ט (בי"ח?) בתמוז ונחשוב כל יום של עלייה: (יא) **ויהושע בן נון נער.** כתב ר' אברהם יהושע הי' ק"י שנים ואמרו רבותינו שז' שנים כיבש וז' שנים חילק אם כן הי' בן נ"ו שנה וקורא אותו נער ופירושו ומשרתו יהושע בן נון שירות נער. והרמב"ן כתב כי אין צריך כי כן דרך הלשון לקרוא כל משרת נער כי בעל השררה הוא האיש והמשרת לו נקרא נער. ומה שקרא בן נון בחירק פי' הרמב"ן הטעם לכבודו כי הי' הגדול בתלמידי משה רבינו וקורא בן נון כלומר הנבון כי אין נבון וחכם כמוהו. או יהי' ענינו יהושע שהשכינה מוליד נון מלשון לפני שמש ינון שמו: (יב) **ויאמר משה ראה אתה אומר אלי.** אמירה זו היתה בהר סיני כשעלה בי"ז (בי"ט. כצ"ל) בתמוז ולא הוצרך הכתוב לומר ויעל משה ויאמר וגו' כי כל עת היות הכבוד בהר סיני בידוע ששם הי' הדבור: **ואתה לא הודעתני את אשר תשלח עמי.** פירש"י שאמרת לי הנה אנכי שולח מלאך לפניך אין זו הודעה שאין אני חפץ בו. וכתב הרמב"ן ואיננו נכון בלשון הפסוק ועוד כי למה יאמר לו זה עתה ובעת שנאמר לו הדבור ההוא שתק ממנו וכי הי' מבקש עתה להרויח בעבור מעשה העגל אלא כך הענין הקב"ה אמר למשה ושלחתי לפניך מלאך ומשה אמר לו לא הודעתני מי הוא המלאך אשר תשלח עמי אם הוא המלאך הראשון שסמך בקרבו כאשר נאמר בפרשה של מעלה כי שמי בקרבו וזה פי' ואתה אמרת ידעתיך בשם שידעתני ורוממתני בשמך: (יד) **פני ילכו והנחותי לך.** כתב הרמב"ן פירשו בו המפרשים אני בעצמי אלך ודומה לו פניך הולכים בקרב: (טו) **אם אין פניך הולכים.** פירש"י בזה אני חפץ כי על ידי מלאך אל תעלנו מזה וחלילה שיאמר אם אין פניך הולכים אחרי שהבטיחו פני ילכו. ור' אברהם פי' כי השם אמר למשה אני בעצמי אלך והנחותי לך לבדך ומשה השיב אם אין פניך הולכים עם הגוי כולו אל תעלנו ולכך אמר אל תעלנו בלשון רבים. גם זה איננו נכון כי משה אמר תחלה לא הודעתני את אשר תשלח עמי בלשון יחיד והנה גם בעת רצון קודם החטא אמר הנה אנכי שולח מלאך לפניך לשמרך ולהביאך לשון יחיד ואם תפרש שידבר עמו בשביל ישראל גם זה אמר בעבורם ועוד אם כן הי' משה מבקש שיודיענו מי המלאך שישלח עמו והנה הוא הי' רוצה במלאך שנאמר בו כי שמי בקרבו והשם ענהו בטובה כפולה ומכופלת יותר ממה ששאל שילך הוא בעצמו אבל הפרשה הזאת אי אפשר להולמה למי שלא שמע סתרי התורה ע"כ. ואני למיעוט שכלי לא באתי עד הלום על כן לא כתבתי אלא מעט מדבריו מהם שאני מבין לפי פשוטם כי לא באה נפשי בסודם: (יח) **ויאמר הראני נא את כבודך.** בקש שיראה כבוד השם במראה ממש באספקלריא המאירה וענהו השם אני אעביר כל טובי על פניך שתתבונן ותשיג כל טובי יותר מכל אדם אבל מראה הפנים אשר שאלת לא תוכל לראותו: (יט) **וקראתי בשם ה' לפניך.** שאקרא לפניך השם הגדול שלא תוכל לראותו: **וחנותי את אשר אחון ורחמתי את אשר ארחם.** שתדע בקריאה ההיא מדת החנינה ומדת אשר יחוננו וירוחמו בשמי. ואין פי' כי לא יראני אדם וחי שיראה אותו וימות אלא פי' כי טרם ישיג לראיי' תפרד נפשו מעליו כי אפי' במראות המלאכים כתיב במראה נהפכו צירי עלי:

לד (ג) **ואיש לא יעלה עמך.** שלא יעלו עמך זקני ישראל כמו בלוחות הראשונות:

וגם איש אל ירא בכל ההר. גם בתחתית ההר מקום מעמד ישראל בראשונה: **גם הצאן והבקר אל ירעו אל מול ההר ההוא.** מנגד כי בראשונה לא הוזהרו רק שלא תגע בו יד אם בהמה אם איש ועדיין היו עומדין באזהרה ההיא כי הכבוד היה תמיד בהר עד שנתנו הלוחות האחרונות אלא החמיר עתה בשעת מתן לוחות האחרונות מבלוחות הראשונות והטעם מפני שבמעמד הראשונות היה בעבור כל ישראל וזה היה בעבור משה לבדו בזכותו ובתפלתו וגדול יהיה הכבוד הנגלה בהר האחרון מן הראשון: (ט) **ילך נא אדני בקרבנו כי עם קשה עורף הוא.** כתב הרמב"ן כפשוטו שילך בקרבם בעבור שהם קשה עורף כי

אחר שנתרצה להם הקב"ה יהי' השם טוב לקשה עורפם יותר מהמלאך שמבקש להגדיל טובם יותר כי הם עמו ונחלתו וכאשר הי' בשעת הכעס נוח להם שישלח מלאך בפניהם בעבור שהם קשה עורף כאשר אמר פן אכלך בדרך כן בעת רצון טוב להם בשכינה בעבור שהם עם קשה עורף שיותר יחנן וירחם על עבדיו. וי"מ אדרבה מאותו טעם שאמרת לא אעלה בקרבך כי עם קשה עורף אתה אדרבה משום זה אנו צריכים שתעלה בקרבנו שאנחנו קשה עורף ואתה רחום וחנון ומוחל לנו מה שאין כח בשלוחך למחול. וי"מ כי עם קשה עורף הוא ואינם חסים על חייהם ופושעים נוחים לסבול מצותיך בעבור כבודך על כן ראוי לך לסלוח: וסלחת לעונינו ולחטאתינו. ולא אמר לפשעינו כתב הרמב"ן כי לא יתכן לסלוח לפשעים שהם מורדים רק ישא אותם ולא יכלה בהם: (י) ויאמר הנה אנכי כורת ברית. שיכרות הברית ויעשה בו נפלאות כאשר בקש ונפלינו אני ועמך. ואמר: נגד כל עמך אעשה נפלאת וגו' וראה כל העם אשר אתה בקרבו. כי הגדולות והנפלאות עם משה אמר שיעשה אותם בעבורו והעם יהי' בברית ולא יתכן לפרש שיבטיח לעשות עם ישראל עתה נפלאות אשר לא נבראו מקודם בכל הארץ כי לא עשה להם נפלאות גדולות אחרי זה יותר ממה שנעשה עמהם תחלה במצרים ועל הים אלא שהענין ירמוז אל שיכון השכינה בהם ואל היותו עם משה להם ולתפארת בעולם ובמופלא כאשר אמר ונפלינו אני ועמך: (יא) שמר לך את אשר אנכי מצוך. כתב הרמב"ן אינו אומר על המצות שעברו אנכי מצוך על כן נראה לפרש שמור המצוה אשר אנכי מצוך היום ולא תעשה בהם כאשר עשית במה שצויתיך תחלה שעברת על הכל לעבוד ע"ז והבטיח לגרש העמים והזהיר על ע"ז שלהם ועל בריתם כאשר עשה בפרשה הנה אנכי שולח מלאך לומר שיחזרו אל התנאים הראשונים והוסיף בכאן אלהי מסכה לא תעשה לך שלא יעשו כאשר עשו בעגל והזהיר על שלש רגלים כאשר עשה שם: (טו) ואכלת מזבחו. כתב הרמב"ן שהוא אזהרה לאוכל תקרובת ע"ז שהוא חוזר על פן תכרות ברית פי' פן יקרא לך ואכלת מזבחו וכן ופן תקח מבנותיו לבניך כולם אזהרות נמשכות אחר הראשון פן תכרות ברית: (כא) בחריש ובקציר תשבות. כתב הרמב"ן על דרך הפשט הזכיר חריש וקציר שבהם עיקר חיי האדם והזכיר השבת באמצע הרגלים כי סמך אותו לחג המצות ולקדוש הבכורות שבכולם יש זכר ליציאת מצרים וגם בשבת הוא זכר ליציאת מצרים כדכתיב בדברות האחרונות וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים ויוציאך ה' אלקיך על כן צוך לעשות את יום השבת: (כו) ראשית בכורי אדמתך. בעבור שהזכיר שיביאו בכורי כל אשר בארצם סמך לו לא תבשל גדי כי בעת בכורי האדמה מביאים גם כל בכור בהמה הגדיים והטלאים ובעת ההיא יגדלו הגדיים ויהי' החלב ופעמים יעלו האם עם הבכור בהיותו יונק כדי שלא ימות והבאים לחוג יתענגו בכל המטעמי' עם הכהנים ולכך הזכיר איסור זה עם הבכורים אבל במשנה תורה הזכיר האיסור הזה עם איסור המאכלים אחר שהזכיר בהמה טמאה ועופות טמאים ונבלה כי שם יאות להזכיר זה כי הוא איסור מאכל לא איסור הבשול בלבד: (כז) כתב לך את הדברים האלה. צוהו שיכתוב ספר הברית ויקראנו באזני העם ויקבלו אותו בנעשה ונשמע כאשר עשו בלוחות הראשונות בעבור שישראל עברו על ברית הראשון הוצרך הקב"ה לחדש להם ברית חדשה שלא יפר להם הוא בריתו ואמר למשה שיכתוב התנאים וכן עשה אלא שהפסוק קצר במעשה כאשר עושה במקומות רבים. ופי': אתך ברית ואת ישראל. עמך כי בעבורך עשיתי עמהם ולא הוצרכו הם להביא עצמן במסורת הברית אבל הוא יתברך הוצרך לכרות להם ברית במחילה שמחל להם וכתוב המחילה והתנאים: (כח) ויהי שם

עם ה' ארבעים יום וגו' ויכתוב על הלוחות. חוזר על השם כי כן כתיב וכתבתי על הלוחות. ואלו מ' יום היו האחרונים אבל (מ' ?) ימים אחרים הי' תחלה בהר שבהם התפלל כל ענין בקשה שאמר ראה אתה אומר אלי ובהם אמר במשנה תורה ואתפלל לפני ה' את ארבעים היום וכאן לא פירש כמה ימי התפלה כי הוא ידוע מעת עלותו אל ההר עד עת רדתו לפסול הלוחות אחרונות אלא סיפר ענין לוחות האחרונות לומר שעמד שם ארבעים יום כבראשונות שלא תחשוב שכבר למד התורה ולא יצטרך לעמוד שם הרבה: (לא) וידבר משה אליהם. פירש"י לשון הווה הוא כל הענין הזה: (לב) ואחרי כן נגשו. אחר שלמד לזקנים וכו'. וכתב הרמב"ן כי אינו כן אלא פי' בצאת כל ישראל לקראתו וראו קרני ההוד פחדו מגשת אליו וחזרו אחורנית ואולי חשבו כי שם כבוד השם יתברך או מלאכי עליון עמו וקרא להם ושבו אליו אהרן וכל הנשיאים וידבר משה אליהם דברי שלום ובישרם בסליחות עונם ובלוחות ואחרי כן ראו כל בני ישראל כי הוא מדבר עם הנשיאים נגשו לפניו כולם ואז דבר אליהם כל אשר צוה ה' אותו עשרת הדברות השניות שנתן לו וכל הנאמר לו מתחלה שמור לך את כל אשר אנכי מצוך עד סוף הפרשה כי הגיד להם שצוהו לכרות עמהם ברית חדשה והכתוב קיצר בזה וסיפר אותו בכלל ואחרי כן אמר כי כלה לדבר אתם כל הענין הנזכר ונתן על פניו מסוה כי התבונן בשובם אחור כי קרן אור פניו או הגידו לו ואחר שסיפר מעשה היום ההוא אמר ובבא משה וזהו ענין ההוה לומר שנהג כן כל ימיו עמהם:

פרשת ויקהל

לה (א) ויקהל משה את כל עדת בני ישראל.

פי' אנשים ונשים כי כולם התנדבו במלאכ' המשכן וזה הי' מחרת יום הכפורים יום שאחר רדתו מן ההר והוא כבר נצטוה במשכן בעליי' ראשונה כדכתיב ועשו לי מקדש אלא שכיון שחטאו בעגל נסתלקה מעליהם השכינה וכיון שמחל להם הקב"ה וחזרה השכינה לשרות ביניהם ליום על המשכן שנצטוה בו כבר: אלה הדברים וגו'. י"מ שקאי על צוואת שבת ואמר אלה הדברים לפי ששבת שקולה כנגד כל המצות. א"נ לפי שיש בה אבות מלאכות הרבה. והרמב"ן כתב שקאי על צוואת המשכן וכליו והקדים השבת לומר כי ששת ימים תעשה מלאכת אלה הדברים ולא ביום השביעי שהוא קדש לה': (ב) כל העושה בו מלאכה יומת. אפילו מלאכת שמים כגון בנין המשכן שעל זה נאמר: (ג) לא תבערו אש וגו'. פליגי בה חד אמר ללאו יצאת וחד אמר לחלק יצאת. (לחלק יצאה. לומר מה זאת מיוחדת שהיא מאבות מלאכות הנעשי' במשכן וחייב עליה בכתוב בפני עצמה שפרט בה אף כל שהיא אב מלאכה אם עשה הרבה בהעלם אחת חייב על כל אחת ואחת דבר שהי' בכלל ויצא מן הכלל ללמד לא ללמד על עצמו יצא אלא ללמד על הכלל כלו יצא. ללאו יצאה. כלומר הבערה יצאת מכלל לא תעשה מלאכה דשבת להוציא אותה מן שאר מלאכות וללמד עליה שאינה לא בכרת ולא במלקות אלא בלאו כדפי' רש"י במס' שבת.) ולמ"ד לחלק למה כתב לא תבערו לחלק טפי משאר לאוין י"מ משום שאינה ניכרת כ"כ מלאכה הוצרך להזהיר בה יותר. וי"מ משום שיש בה צורך ונוהג בכל אדם יותר מבשאר מלאכות. והרמב"ן כתב לפי שלא נאמר העושה כל מלאכה יומת אלא העושה מלאכה סתם והוי מצינא למימר שלא אסר מלאכת אוכל נפש כמו שנא' בחג המצות לא תעשה מלאכה ואין אוכל נפש בכלל ולכך הזכיר בפירוש דאף אוכל נפש אסור ואמר לא תבערו אש אף לבישול ולאפות כי האש צורך כל מלאכה הוא: (ה) יביאה את תרומת ה'. כמו יביא את תרומת השם כן דרך הפסוק שיכנה

ויפרש אחר כך כמו ותפתח ותראהו את הילד. והנה סיפר משה לכלם את כל המלאכה בכלל להודיע לכלם גודל המלאכה ושצריכין להביא נדבה גדולה כפי גודל המלאכה. ואמר בכלם המשכן הארון והשלחן כלם הזכירם בה"א הידיעה כמי שאומר את המשכן ואת הכלים אשר נגיד לחכמים העושים במלאכה בפרטן ובשיעורן כי עתה לא הגיד לכל העם אלא שמותם: (כא) ויבאו כל איש אשר נשאו לבו. כ' הרמב"ן בנדבה כתב אשר נדבו לבו ולא כתב בה נשיאות כאשר כתב בעושי המלאכה לפי שלא הי' מי שלמד המלאכה ממלמד או מי שאימן ידו בה לעשותה אלא מי שמצא בטבעו שידע לעשות ויגבה לבו בדרכי ה' לבא לפני משה לאמר לו אני אעשה כל אשר אדוני דובר ולכך הזכיר בה נשיאות לב: (כב) ויבואו האנשים על הנשים. פי' האנשים היו טפלים לנשים שהנשים מיהרו לבא והטעם מפני שהנשים תכשיטיהן מצוים להם מיהרו מיד להביאם ופרקו נזמיהם וטבעותיהן מיד והביאו תחלה ואחר כך האנשים אשר נמצא להם הביאו עמהם: וכל איש אשר הניף תנופת זהב לה'. פי' שכבר הזכיר שכולם הביאו כל כלי זהב כי לכולם היו כלי זהב ואמר שיש מהם שהניפו תנופת זהב שבור או מטבע: (כג) וכל איש אשר נמצא אתו תכלת וארגמן.. כי לא ימצאו אלה רק למקצתו וחזר ואמר אשר נמצא אתו עצי שטים כי היו יותר מעטים שבידם עצי שטים. ואומר כל מרים תרומת כסף ונחשת כי לרוב אנשים הי' כסף ונחושת כמטבעות וכלים אבל לא הזכיר זה למעלה עם כלי הזהב לפי שהזכיר שם הנשים ואין להם כסף או נחשת רק זהב בתכשיטי' כאשר אמר נזמי הזהב אשר באזני נשיכם. ואמר וכל איש אשר הניף תנופת זהב כי לא היו רבים כמרימי כסף ונחושת ולא היתה הבאת הזהב מרובה כהבאת כסף ונחשת על כן זה תנופה וזה תרומה כי המביא זהב יניף ידו לחשיבות הנדבה או הלוקחים יניפו הזהב להראותו לשבח המביא על נדבתו. ובפרשת אלה פקודי קורא זהב וגם הנחשת תנופה לפי שלא הזכיר שם כסף (תרומה. כצ"ל) כלל רק כסף פקודי העדה ויתכן שנקרא גם הנחשת תנופה שהי' להם יותר חשוב מן הכסף מפני שלא הי' בידם מצוי אלא מעט או שהי' חשוב מאד כענין שכתוב וכלי נחשת מוצהב טובה שהם חמודות כזהב: (כז) והנשיא' הביאו. תרגום ירושלמי ועננייא אייתיאו. והחכם ר' אברהם אמר כי בלאתם ממצרים והשאילום שאל כל איש כפי מעלתו:

לו (ג) ויקחו מלפני משה. שהביאו הנדבה באהל משה והחכמים לקחו אותו בו ביום מלפניו וכן עשו ביום המחרת והוא צוה להביא אותה לאומנים ומיד באו אליו ואמרו שהיתה די כי בשני בקרים התנדבו כל הנדבה ולא פי' הכתוב המותר כי לא הי' דבר חשוב שיספר באלה פקודי מה עשו או הי' מונח באהל לחזק בו בדק המשכן או עשו ממנו כלי שרת: (ה) מרבים העם להביא. כתב הפסוק לשבח העם המביאים נדבתם ולפאר החכמים באמנותם וגם הגיד עליהם משובח בזה שהעביר קול במחנה למונעם כי אין לו חפץ בכספם וזהבם: (ו) איש ואשה אל יעשו עוד מלאכה. הממון נקרא מלאכה כמו לא שלח ידו במלאכת רעהו ואמר איש ואשה שמנע מהם ההבאה וגם מלאכת הנשים שלא יטוו עוד: (ח) ויעשו כל חכם לב. כ' הרמב"ן הזכיר בתורה מלאכת המשכן ה' פעמים בצוואה הזכירו תחלה בפרט ועשית כך ואחר כך ועשית כך הזכירו דרך כלל ועשו את כל אשר צויתיך את אהל מועד ואת הארון לעדות עד ככל אשר צויתיך יעשו והטעם שצוה השם למשה שיגיד לבצלאל ולכל החכמים כל המלאכה ואחרי כן יקרבו לעשותה כי לא יכשרו למלאכת הקדש עד שישמעו כל המלאכה ויבינו אותה ויקבלו עליהם שידעו להשלימה ועדיין חסר מכאן בפ' זו פרט אחד כי בודאי הוצרך משה לומר לחכמים העושים במלאכה עשו משכן עשר יריעות אורך היריעה כך וכך ורוחב כך וכך וכן בכל מלאכה ולא הזכיר זה כי בידוע שאמר להם הכל כסדר והטעם כי לא הוצרך לפרט להם כל דבר ודבר כמו שנאמר לו בצוואה ובמעשה אלא קיצר להם כאילו אמר שיעשו המשכן עשר יריעות ה' כנגד ה' והם הבינו כי יעשו לולאות מקבילות וקרסי זהב וכיוצא בזה בכל מלאכה אמר להם הענין בקצרה והם הבינו וכל זה להודיענו חכמתם ובינתם והי' מספיק שיאמר ויאמר משה אל כל עדת בני ישראל כל המלאכה אשר צוה ה' אותו ויעשו כל בני ישראל ככל אשר צוה ה' את משה כן עשו וירא משה את כל המלאכה והנה עשו אותה כאשר צוה אותו אלא כיון משה להזכיר לכל קהל ישראל כל המלאכה בפרט שיתנדבו העם כדי המלאכה וישמעו החכמים וידעו אם יוכלו לעשותה ואחר כך הזכיר בפרט המעשה להגיד שעשו כל החכמים במשכן וזה ויעשו כל חכם לב את המשכן ואמר ויעש יריעות עזים ויעש את הקרשים ר"ל ויעש כל חכם לב יריעות והזכיר בארון ויעש בצלאל להגיד כי האומן הגדול שבכולם יעשה לבדו הארון והטעם בעבור שהוא מלא רוח אלהי' בחכמה בתבונה ובדעת שיכוין בו ויעשנו בכוונה הראויה כי אין במעשהו כל כך אומנות גדולה כי היו שם מלאכות שצריכות לאומנות יתירה ממנו וחזר ואמר סתם ויעש שלחן ויעש המנורה. ועל דעת ר' אברהם חוזר אל בצלאל שעשה כל כלי הקדש ואין דעתי כן שגם בחבר אמר כן אלא הוא חוזר אל כל חכם לב כאשר עשה במשכן. ואחר שהזכיר כלל ופרט במעשה הזכיר ההבאה בדרך כלל להגיד חכמתם שהביאו אליו כסדר כי לא הביא אחד מהם מלאכתו לפניו עד שנשלמה כל המלאכה כאשר אמר ותכל כל עבודת אהל מועד ואחרי כן הביאו אליו כסדר.. והנה לא הזכיר במשכן וכל כליו כאשר צוה ה' את משה אבל באלה פקודי בבגדי כהונה הזכיר כן בכל דבר ודבר והטעם בזה כי כל מלאכת המשכן בפסוק שאמר בסוף ובצלאל בן אורי בן חור עשה את כל אשר צוה ה' את משה ואולי הי' זה מפני שנוי הסדר כאשר הזכירו רבותינו ועל הכלל כל זה דרך חבה יתירה ודרך מעלה לומר כי חפץ השם במלאכה והזכירה בתורה כמה פעמים ע"כ:

לז (כט) ויעש את שמן המשחה קדש. כתב בו קדש לפי שמקדשין בו המשכן וכליו ואהרן ובגדיו ועל קטורת כתב טהור לומר שמקבלת טומאה בחיבת הקודש. וכתב הרמב"ן לא פירש באלו כאשר פירש באחרים שעל דרך האחרים הי' ראוי שיאמר ויקח בשמים מור דרור וגו' ויעש אותו שמן משחת קודש. ויקח סמי' נטף ושחלת וגו' ויעש אותה קטרת והטעם מפני שבצוואה לא פירש כל מעשה עשייתו ובקטורת ג"כ לא הזכיר כל הסמים וסמך על זה שאמר מעשה רקח לכך קיצר גם בעשיה ואמר שעשאוהו (קדש. כצ"ל) טהור מעשה רוקח:

לח (ח) במראות הצובאות. פירש"י במראות ממש וכו'. ומה שפיר' שהי' משה מואס בהם אע"פ שקבל מידם רומז (כומז. כצ"ל) שהוא מאוס יותר מזה פי' הרמב"ן התם נתערבה כל הנדבה אבל שיעשו כלי מיוחד מן התכשיט העשוי ליצר הרע לא הי' רוצה לקבל עד שנאמר לו מפי הגבורה. וכתב עוד הרמב"ן ולא ידעתי איך יתפרש לפי זה אשר צבאו פתח אהל מועד ואולי ר"ל שהביאו הנשים הנדבה ההיא אל אהל משה שקראו אהל מועד והוא עצמו קיבל מהם על פי הדבור כי אהל המשכן לא נעשה עדיין. ואונקלוס תרגם דאתיאן לצלאה לתרע משכן זמנא. נוטים דבריו לדברי ר' אברהם שאמר שהיו הנשים האלה עובדות השם וסרו מתאוות העולם ונתנו מראותיהן נדבה ובאות כל יום ויום אל פתח אהל מועד להתפלל

ולשמוע דברי המלות: ויתכן עוד לפרש שיעשה הכיור וכנו ממראות הנשים אשר באו מהם לבא גדול ונאספו אל פתח אהל מועד לתת מראותיהן בנדבת לבן והי' נחשת קלל ויפה ועל כן יחדו אותו לכלי הזה. וי"מ במראות הצובאות לא שעשייתו קאי אלא אמקום נתינתו שנתן אותו מהלאה ולמזבח לצד צפון כדי שיראו אותו הנשים הצובאות אל פתח אוהל מועד ויתנו אל לבן השקאת הסוטה שהיא ממימיו. וי"מ דלכך נעשה הכיור ממראות לפי שכן המקריב קרבנה של אשה הי' צריך להקריבו לשמה ואסור להסתכל בפניה ולכך נעשה הכיור כמו מראה והאשה עומדת אצל הכיור ומסתכלת בו והכהן מסתכל בכיור ומכירה ומקריב קרבנה לשמה:

פרשת פקודי

(כא) **אלה פקודי המשכן משכן העדות**· משכן שהם הוא היריעות התחתונות לכן אמר משכן העדות שכולל הכל ופי' המשכן שנעשה ללוחות העדות. וכתב הרמב"ן רבים מפרשים שאלה פקודי חוזר על של מעלה פי' המשכן וכליו שהוא הבית והאחר פקודי עבודת הלוים שפקדם משה ביד איתמר ואין כלי הקודש הארון והשלחן והמנורה והמזבחות בכלל המשכן כי הם ביד אלעזר. ואין דעתי כן כי למה יזכיר פקודת איתמר ולא יזכיר פקודת אלעזר אלא אלה פקודי קאי על מה שמזכיר למטה ובא לומר כי כסף פקודי העדה מאת ככר שנעשה בו האדנים והווים לעמודים וציפוים וחשוקיהם ונחשת התנופה שהוא ע' ככר שעשה בו מזבח הנחשת והמכבר וכל כליו ואדנים ויתדות הכל נתן במספר במשקל ביד איתמר ולכך לא הזכיר כאן פקודת איתמר (אלעזר. כצ"ל) שלא נתן לו הכלים במספר במשקל כדפרי' וכיון שלא נתן לו הכלים במשקל לא הוצרך להזכירו כי לא בא לדבר רק על מלאכת המשכן ולא על המסעות. ופקודת איתמר שהזכיר לומר שנתן לו פקודתו במשקל ואע"פ שמנה כאן מזבח הנחושת שהוא מפקודת אלעזר כי הוצרך לומר שעשאוהו מנחשת התנופה ואמר פקודת איתמר על הרוב. ולא ספר בפרשה מה נעשה בזהב כי הזהב ממנו ביד איתמר ציפוי הקרשים והבריחים וממנו ביד אלעזר הארון והכפורת והמנורה והשלחן ומזבח הזהב. והטעם מפני שלא נודע ציפוי כל כלי וכלי כמה זהב יש בו לכך לא ספר שנתנו משה להם במנין. ולא הזכיר כאן הכיור וכנו כי לא נעשה במשקל אלא שם בו כל המראות שהביאו הנשים ולא ידע משה משקלו ויתכן שלא היה בפקודת איתמר כי יכנס בכלל מה שאמר הכתוב ומשמרתם הארון והשלחן והמנורה והמזבחות וכלי הקודש אשר ישרתו בם כי בכיור וכנו ישרתו למזבח ע"כ: (כב) **ובצלאל בן אורי וגו' עשה וגו'**. בשביל שהיה ראש לכולם ואשר היו עושים שם על ידו היה נעשה ומראים לו הכל לכך תולה המלאכה כולה בו· ורבותינו דרשו שעשה כאשר צוה ה' למשה אף מה שלא אמר משה הסכימה דעתו למה שנאמר למשה ולא בא לומר שהוא עשה הכל אלא שקיים בכל הנעשה על ידו כל אשר צוה ה' את משה ולפיכך לא אמר בכל הנעשה עד הנה כאשר דבר ה' אל משה שהי' משמע כאשר אמר משה בדבר ה' והוא שינה הסדר ממה שאמר לו משה ולפיכך כלל זה בבואו לומר שעשה הכל כאשר אמר השם: (כה) **וכסף פקודי העדה מאת ככר**. י"מ מדלא קאמר וכסף התרומה מאת ככר כמו שאמר בזהב או כסף התנופה כמו שאומר ונחשת התנופה שמע מינה שהרבה כסף התנדבו ואינו מונה כאן אלא מה שהוצרך למלאכה והשאר נתנו באוצר לבדק הבית ולקרבנות קיץ המזבח ובהכי ניחא למ"ד שבטו של לוי נמנו ג"כ דלדידי' עלה חשבון הכסף יותר מק' ככר ואלף ותשע"ה שקלים:

לט (ג) **וירקעו את פחי הזהב**· כתב הרמב"ן לא פירש בכל המלאכה איך נעשית זולתי זה ויתכן שסיפר בכאן המחשבה שחדשו בחוטי הזהב כי הי' תימה בעיניהם להיות זהב טווי ושזור כמו פשתים כי לא נשמע עד היום ההוא לעשות כן: (כד) **ויעשו על שולי המעיל**. פי' הרמב"ן כי לא עשאום במחובר אלא עשאום ליתנם על שוליו: (כה) **ויתנו את הפעמוני' בתוך הרמונים**. פי' בעודם בתלוש קודם שחברום במעיל נתנו הפעמונים בתוך הרמונים. וכתב פעם אחרת: **בתוך הרמונים**. לומר שנתונים בתוכם תחלה וגם לאחר ששמו הרמוני' על שולי המעיל סביב היו הפעמונים בתוכם: (כז) **ויעשו את הכתנות שש וגו' לאהרן ולבניו**. פי' היתה שוה בשניהם וכן מגבעת ואבנט. ופירש באבנט שעשו אותו שש משזר ותכלת וארגמן ותולעת שני ולא פי' בצוואה אלא שאמר ואבנט תעשה מעשה רוקם ומזה נדע שהוא רוקם בד' מינין הללו כמו שנא' ועשית מסך לפתח האהל תכלת וארגמן תולעת שני מעשה רוקם: (לג) **ויביאו את המשכן אל משה את האהל**. פי' הרמב"ן פירושו כמו בו"או ואת האהל כי משכן הוא יריעות התחתונות כדכתיב ואת המשכן תעשה עשר יריעות וכתיב בהן וחברת את היריעות והי' המשכן אחד ויריעות עזים הן האהל כדכתי' ועשית יריעות עזים לאהל על המשכן ולפעמים קורא לכל הבית אהל מועד כדכתי' ועשו את כל אשר צויתיך את אהל מועד: (לז) **את גרותיה גרות המערכה**. כ' הרמב"ן יתכן שדרך המנורות להיות בהן נרות לנוי או להרבות האור לפרקים ולכך אמר נרות המערכה לומר שלא היו בה אלא נרות המערכה אשר יערוך בה בין הערבים: (מב) **כן עשו בני ישראל את כל העבודה**. כתב הרמב"ן קורא למלאכת המשכן עבודה לומר שעשו אותה לעבודת השם הנכבד כענין ועבדתם את ה' אלהיכם. אי נמי העבודה על הכלים כלשון שאמר את כלי עבודת המשכן והזכיר תחלה הכלים לומר כי אפילו בכלים נזהרו ועשו כמצווה בהם ואחר כן הזכיר וירא כל המלאכה:

מ (ב) **ביום החדש הראשון באחד לחדש תקים את משכן וגו'**· כי עתה תקימנו אתה ומכאן ואילך בנסוע המחנות יורידו אותו הלוים ויקימו אותו. ופי' תקים תגמור הקמתו כי כל ז' ימי המלואים היה מעמידו בבקר ועומד כל היום וכל הלילה ובעלות השחר היה משה מפרקו וחוזר ומעמידו מיד ובאחד לחדש שהוא ח' למלואים הקימו ואז כסהו הענן כדכתיב ויכל משה את כל המלאכה ויכס הענן אלמא דקודם לכן לא כסהו הענן ומ"מ ביום הראשון של מלואים נדבר למשה מסם כל הפרשיות הנאמרות מתחלת ספר ויקרא עד ויהי ביום השמיני אבל לא היה הענן מכסה אותו והיו סבורים שהיה הדבור למשה שם מן השמים כאשר היה לו בארץ מצרים. אבל במדרש חזית יש ויהי ביום השמיני היה ראוי להיות תחלת הספר אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה ר"ל ויקרא אל משה מאהל מועד היה אחר וירא כבוד ד' אל כל העדה ותצא אש ותאכל על המזבח והיה הדבור לאהרן יין ושכר אל תשת ממחרת כי לא יתכן שנדבר לאהרן מאהל מועד קודם למשה: **תקים את משכן אהל מועד**. כתב הרמב"ן לא פי' לו בצוואה זו סדר ההקמה כמו שמפורש במעשה ויתן את אדניו וגו' מפני שכבר הראה אותו ההקמה בכר במראית העין וכן קצר כאן שאמר ושמת את ארון העדות ולא הזכיר ואל הארון תתן את העדות כי ממה שאמר לו ארון העדות ידע זה שאינו נקרא ארון העדות אלא על שם הלוחות שבו וכבר פי' לו בצוואה ואל הארון תתן וגו' ולא הוצרך כאן אלא לצוותו על ההקדמה כי תשומת הארון עם הלוחות יקדים לכל הכלים וכן קצר בענין השלחן והמנורה ולא פי' באיזה צד במשכן ישים אותם שכבר פירש לו וקצר בענין לבישת אהרן

ובניו שאמר והלבשת את אהרן ואת בניו בגדי הקודש ובבניו אמר והלבשתם כתנות כי כבר ציוה אותו בפרט סדר לבישתם ולא בא עכשיו אלא לסדר לו שעת לבישתם שתהי' אחר הקמת המשכן כולו והזכי' בבניו כתונת שבהם יתחיל הלבישה: (י) והיה המזבח קודש קדשים. אע"פ שהיה עומד בחצר קורא אותו קודש קדשים בעבור שמקריבין בו גם קדשי קדשי' ואמר במשכן והיה קודש כי לא נקרא ממנו קודש קדשים אלא מקום הארון כדכתיב והבדילה הפרכת וגו' ובין קודש הקדשים. אי נמי קורא למזבח קודש קדשים בעבור שמקדש אחרים כדתיב כל הנוגע בו יקדש: (יח) ויקם משה את המשכן. כתב הרמב"ן הנה מסדר בזה העשייה סדר כל ההקמה ואינו מזכיר משיחת המשכן וכליו ולא משיחת אהרן ובניו וקרבנות המלואים אע"פ שהם מוזכרים בצואה והטעם לפי שזו הפרש' מספרת מה שעשה בהקימו אותו מן היום הראשון שהתחיל בו שהוא כ"ג באדר שהיה מקימו בכל יום ואז לא היה מושח אותן עד שסיים כל ההקמה ביום ח' ונצטוה בהם פעם שנית קח את אהרן כמו שמפורש בפרשת צו. וא"כ מה שכתב כאן ויערך עליו ערך לחם ויעל את הנרות פי' שעשה כן בזמנם אחר המשיחה כי לא נתקדשו לעבודה אלא במשיחה וכן מה שאמר בצואה והבאת את השלחן וערכת את ערכו פי' שיערוך אותו אחר המשיחה. ואיני מבין דכל ז' ימי המילואים היה מושח לאהרן ולבניו וגם המשכן וכל כליו שהרי היה מקריב בו קרבנות וזה אי איפשר בלא משיחה: (כ) ויקח ויתן את העדות אל הארון. פי' שלקח הלוחות מארון עץ שהיה באהל משה והביא אותם אל המשכן: (כז) ויקטר עליו קטורת סמים. פירש"י אהרן. וכתב הרמב"ן שהוא טעות סופר דעל משה קאי שהוא הקטיר כל ח' ימי המילואים וכן ויעל עליו העולה והמנחה משה הוא המעלה שכך נצטוה וזה אשר תעש' על המזבח שיתחי' הוא לעשות כן כל ימי המלואים כי הצוואות הם כולם על עבודת משה ואמר אחרי כן עולת תמיד לדורותיכם שיעשו כן הכהנים לדורות ואע"פ שלא נאמר בצואה והקטיר עליו קטורת סמים הבין זה מאחר עבודות שהרי צוה אותו בכאן שיסדר הלחם ויעל הנרות אי נמי הוא בכלל ונתת המזבח לקטורת שתקטירנו עליו מיד. ומה שאמר בצואה ונתת אותו לפני הפרוכת והקטיר עליו אהרן קטורת סמים להורות על עניינו מיום שהתחיל אהרן בכהונתו תדע לך דכתיב ובהעלות אהרן את הנרות בין הערבים יקטירנה וזה לא היה אלא משמיני ואילך שהרי בכאן צוה למשה בפיו' והעלית את נרותיה: (לה) ולא יכול משה לבא אל אהל מועד. וכתוב אחר אומר ובבא משה אל אוהל מועד וכו' וכתב הרמב"ן לפי הפשט בעבור שאומר וידבר ד' אל משה מאהל מועד לא נכנס במשכן אלא קרא אותו מאוהל מועד ועמד פתח האהל. אי נמי פי' ולא יכול משה לבא שלא בא בלא רשות אלא יקראנו ויבא תוך הענן כאשר עשה בסיני:

נשלם ספר ואלה שמות

ספר ויקרא

א (א) ויקרא אל משה. כתב הרמב"ן לאחר שסיים בענין אהל מועד וכבוד ד' מלא את המשכן צוה בקרבנות ובשמירת המשכן שיהיו הקרבנות כפרה להם ולא יגרמו העונות לסלוק השכינה וציוה בכהנים שיתקדשו ויזהרו בטומאת מקדש וקדשיו ולא יהרסו לעלות אל ה' כמו שנאמר דבר אל אהרן ואל יבא בכל עת וגו' ואחר כן הגביל המשכן בהגבלת הר סיני בעת היות שם כבוד ה'. ורוב הספר בתורת הקרבן והמקריבין ובמקום שיתקרב בו ויבואו בו קצת מצות נגררות עם אלה כי מתחלה צוה בקרבנות הנדבה ואיסור החלב והדם בעבורם ואחר כן בקרבנות החטא ונגרר אחר זה להזכיר המאכלים האסורים בעבור שהם מטמאים והאוכל או הנוגע בהם בכל קודש לא יגע ואל המקדש לא יבא והוצרך להזכיר תורת המצות (המצורע?) ומשפט היולדת והזב והזבה לחייב אותם בקרבן ולהזהיר עוד בטומאתם ונגרר אחר זה שיזהיר על העריות כי משכבם מטמא ועונש יקרא טומאה וגורם לסלוק השכינה ועוד כי השוגג בהם מחויב חטאת שהזכיר כבר בואם נפש אחת תחטא בשגגה ואחרי כן מצות שבת ומועדי ד' בעבור הקרבן שמקריבין בהם ורוב הפרשיות בענין זה ידבר עם הכהנים דבר אל אהרן ואל בניו. צו את אהרן ואת בניו. ובפ' קדושים קצת מצות לבני ישראל רובם נגררין על עניין הקרבנות או בדומים להם. ולא אמר ויקרא ה' אל משה מהו' דקאי אלעיל דכתיב וכבוד ה' מלא וגו' ועלה קאי ויקרא. כתב הרמב"ן דר"ל דלכל האמירות והצוויין קדמה קריאה ולא כתב אותו אלא כאן שהוא תחלת הדבור שהי' אליו מאהל מועד לומר שזה היה משפטו כל הימים בכל התורה. ולדעתם מאהל מועד הוא מוקדם ופירושו ויקרא אליו מאהל מועד וידבר אליו באהל כי משה שם היה. ולפי פשוטו בעבור שכבוד ה' מלא את אהל מועד לא היה משה רשאי לבא בענן עד שקורא לו כמו בהר סיני שנאמר ויקרא אל משה ביום הז' מתוך הענן. וי"א דהיינו דאמרינן בפרק אין דורשין דכל דבור ודבור שיצא מפי הקב"ה נעשה מלאך כאדם השולח מלאכו לפניו לקרוא למי שירצה ואחר כך מדבר עמו וזהו ויקרא על ידי מלאך ואחר כך וידבר אליו: אליו. למעט את אהרן ובכל מקום שנאמר וידבר ד' אל משה ואל אהרן פי' שיאמר אותו לאהרן להיותו שליח בדבר כמותו ובשליחות הדבור לישראל הושוו: (ב) מן הבהמה וגו'. בשביל שהיה בכלל בהמה פרט אחר כך דוקא מן הבקר ומן הצאן ולא חיה שלא רצה הקב"ה להטריח את ישראל להביא קרבן מדבר שאינו מצוי בידם. אי נמי לכך לא צוה להביא קרבן מן החיה לפי שאינה בכלל ברכה במעשה בראשית שלא בירך לחיות בשביל הנחש ולכך הותר חלב החיה לפי שאינו קרב וציוה לכסות דמה כיון שאינו נזרק על המזבח: מן הבקר. להוציא את הטרפה ואיצטריך למעוטה היכא דהוקדשה ולבסוף נטרפה דאילו נטרפה תחלה פשיטא דלא קדשה דאפי' לישראל אסורה: (ג) אל פתח אהל מועד וגו'. שלא יאמר לכהן קח בהמה שבבית ועשה אותה קרבן שאין זה דרך כבוד של מעלה אלא הוא בעצמו יטפל בה להביאה: (ד) וסמך ידו. פי' שתי ידיו כמו שמצינו במקום אחר וסמך אהרן שתי ידיו וכתב ידו בשביל הדרש שדרשו בו ידו ולא יד שלוחו אע"ג דבעלמא שלוחו של אדם כמותו הכא ממעט שליח: ונרצה לו לכפר עליו. פירש"י על מה הוא מרצה א"ת על כריתות ומיתות ב"ד או מיתה בידי שמים ומלקות הרי עונשן אמור. והקשה הרמב"ן היכן אמור כי הקרבנות בשוגגין הם מרצין ונוכל לומר שיכפר על חייבי מיתה בידי שמים שוגגין ועל חייבי מלקות שוגגין וכן על חייבי מיתות ב"ד שוגגין באותן שאין חייבים עליהם חטאת כגון מכה אביו ואמו שהרי שהחטאת מכפרת בחייבי מיתות ב"ד (כריתות?) שוגגין כך תכפר עולה בחייבי מלקות ומיתות בידי שמים שוגגין וכן על חייבי מיתות ב"ד שוגגין באותן שאין בהם חטאת. ותירץ אולי בעבור שפירש הכתוב בחייבי מיתות

ובחייבי כריתות עונשן במזיד ובשוגג ופירש עונש האחרים במזיד ולא פירש אותו בשוגג לומר שהוא חייב עליהן עולה לכך אמר שאין בחייבי מיתה בידי שמים ובחייבי מלקות אלא עונש המפורש בהן במזיד אבל בשוגג אין עליהם שום נשיאות חטא. וזהו שאמר הרי ענשן אמור שכל העונש הראוי להטיל עליהן כבר אמרו הכתוב אבל על עשה ולא תעשה הניתק לעשה המזידין שלא הוזכר בהן שום עונש ואי אפשר שלא יענש בהן בזה העולה מרצה אם יביאנה בנדבת נפשו. ויתכן לומר בעבור שלא הזכיר בקרבנות הנדבה לכפר על שגגתו אשר שגג כאשר אמר בקרבנות החטאת אלא אמר ונרצה לכך דרשו כך שמשמעו שמכפר על המזידים שאין רצון לפניו. כי השוגג אע"פ שחטא רצוי השם הוא אם כן אי אפשר לה לכפר על מזידין זולתי על עשה ועל לא תעשה הניתק לעשה שלא נזכר בהן עונש אלא שאינן רצוין למלך בעבור שעברו על מצותו. ואע"ג דאמרינן בעשה ולא תעשה הניתק לעשה דאם עשה תשובה אינו זז משם עד שמוחלין לו ואם לא עשה תשובה זבח רשעים תועבה יש לומר אע"ג דעשה תשובה ומוחלין לו מכופיא אין לו כפרה גמורה עד שיביא העולה. ולפי הפשט פעמים בא לכפר העון שאכל חלב וסבר שהוא שומן שאלו נודע שחלב הי' מביא חטאת ואלו הי' לו ספק הי' מביא אשם תלוי ועתה שסבור ששומן הי' מרצה העולה: (ה) ושחט את בן הבקר. בן משמע שלא יהא זקן. וכן: בני אהרן. משמע שיהו בנים ולא זקנים דזקן פסול לעבודה: אי נמי לפי שחטא אהרן במעשה העגל אינו מזכיר שום ציווי בזו הפרשה במעשה הקרבנות לאהרן אלא לבניו והתפלל אהרן ובקש רחמים על זה ונענה ולכך הזכיר בסדר שלאחריו צו את אהרן: (ו) והפשיט את העולה. לפי שמצינו בפ' הנשרפין שנשרפין בעורן פי' בכאן אע"פ שכולה כליל אין העור נשרף וצריכה הפשט: והפשיט. ונתח. על הבעלים קאי כמו וסמך ושחט כי הפשט ונתוח כשרים בזר ולכך חזר ואמר כן: (ז) ונתנו בני אהרן. ואמר לשון רבים ונתנו וערכו כי כן דרך הפסוק בכל מצות כהונה בעבור שהכהנים רבים ומתאספים בבית השם לעשות העולה וברוב עם הדרת מלך: והפשיט ונתח ונתנו בני אהרן הכהן אש. כתב הרמב"ן אין זה הסדר שתחלה נוערכין המערכה ואחר כן מנתחין העולה וכן הי' סדר המערכה תמיד וכן מה שאמר וערכו בני אהרן הכהנים את הנתחים ואחרי כן והקרב והכרעים ירחץ אין זה צוואה שיעשה כסדר הזה כי העריכה היא הקטר הנתחים שלזה למטה והקטיר הכהן את הכל וא"כ אין הסדר שיעלה הנתחים והראש והפדר על האש שבמזבח ואחרי כן הקרב והכרעים ויקטירם אלא תחלה ונתח וירחץ ואח"כ יעלה הכל על האש ויקטיר. אלא ענין הכתוב שהקדים זריקת הדם ללמד שהיא קודמת לכל דבר ואחר כן צוה בהקטרת האיברים ואמר שיפשיט וינתח אותם להעריך אותם על האש אחר רחיצת הקרב והכרעים ואז יקטירו הכל כאחד וזהו שאמר הכתוב והקטיר הכהן את הכל והכוונה ששנה הכתוב באיברים לומר וערכו על האש וכתב פעם אחרת והקטיר ללמד לאחר שיסדרם על האש לא יניחם עד שיבער בהם האש ויאכל אותם ותעלה מהם הקטורת וכן מה שהקדים הפשט ונתוח למערכת האש ללמד שאין בעולת הנדבה חובה להקדים לה מערכה כעולת תמיד שחובה להקדימה לכל כדכתיב ובער עליה הכהן עצים בבקר בבקר: (ח) ואת הפדר. כתב הרמב"ן תרגם אונקלוס תרבא ואינו שם לחלבים כולם רק לחלב הדק הפרוס ומבדיל בין הקרבים והמלה מן המהפכים מופרד שמפריד בין הקרבים התחתונים לעליונים ולכך אמרו רבותינו שיהא פורס הפדר על בית השחיטה שהחלב ההוא ראוי לפרוס ולכסות בו וכן נהגו חשובי האומות לפרסו על הגלי. ואם הוא שם לכל החלבים נקרא החלב כן בשביל שהוא שומן הנפרד מן הבשר. וכתב הרמב"ם טעם הקרבנות עבור שהמצרים והכשדים שהיו

ישראל ביניהם היו עובדים לבקר ולצאן המצרים לטלה והכשדים לשדים אשר ידמו להם כדמות שעירים ואנשי הודו עד היום לא ישחטו בקר ע"כ צוה השם לשחוט ג' מינים האלו לשמו הגדול לידע שהדבר אשר הם חשבו כי הם בתכלית העבודה הוא אשר יקריבו לבורא ית' ובו יתכפרו העונות והאמונות הרעות שהם מדוי הנפש כי כל מדוי וחולי לא יתרפא אלא בהפכו. והרמב"ן כתב כי הם דברי הבאי וכתב כי יותר יש לשמוע הטעם שאומר כי מעשה בני אדם נגמרין במחשבה ובדבור ובמעשה וצוה השם שכאשר יחטא יביא קרבן ויסמוך ידו עליו כנגד המעשה ויתודה בפיו כנגד הדבור וישרוף באש הקרב והכרעים והכליות שהם כלי המחשבה והתאוה והכרעים כנגד ידיו ורגליו ויזרוק הדם על המזבח כנגד דמו שיחשב האדם בעשותו כל אלה שחטא לאלקיו בגופו ונפשו וראוי לו שישפך דמו ותשרף נפשו לולי חסדי השם שלקח ממנו תמורה הקרבן הזה שיהי' דמו תחת דמו ונפשו תחת נפשו וראשי איבריו כנגד ראשי איבריו והמנות להחיות בהם מורי התורה שיתפללו עליו וקרבן (תמיד. כנ"ל) יכפר בעבור שלא ינצלו הרבים מן החטא תמיד. והוא החזיר אותו סוד ואינו מגלה סוד: (י) ואם מן הצאן. דינה כדין עולת בקר לכך קיצר בה ולא הזכיר בה וסמך ונרצה. והוסיף בה צפונה ללמד על לפני ה' דבן בקר שהוא בצפון וכתב כאן וערך הכהן ללמד שדי בכהן אחד: (יד) מן התורים או מן בני היונה. כתב הרמב"ן בחר הכתוב בשני מינין האלה בשביל שהן מצויין יותר כאשר אמרו רבותינו בשור או כשב או עז שיקריב מן הגדלים על אבוסו ולא יצטרך לשאת כליו תליו וקשתו לצוד ציד להביא ורצה בתורים הגדולים בעבור פרישותם והדבקם במינם שכיון שאבד בן זוגו לא ידבק באחר לעולם וכן ישראל דבקים בד' אלהיהם ולא ידבקו באל אחר לעולם אבל היונים קנאים מאוד ובקנאתם יתפרדו ויחליפו על כן לא בחר בהם אלא הקטנים קודם שיזדווגו כי היונה בקטנותה אז תופסת אהבה בקן גדולים יותר מן העופות. והזכירו רבותינו כי כל העופות אם יגע אדם בקן שלהם לקחת משם אפרוח או ביצים יעזבוהו ולא יקננו בו לעולם והיונה לא תעזבוו בשום ענין לכן ישראל לא יחליפו בוראם ותורתם לעולם אלא או יהודי או צלוב ולא בחר בתרנגולים לעומת זנותם: (טו) והקריבו הכהן המזבחה. הקרבה זו היא הבאה שמעלה אותו למזבח כדי למולקו: ומלק. והקטיר. ונמצה. אי אפשר לפרשו כפשטי' שיקטיר הראש וימצה ואחר כך יקטיר הגוף שאין שום הקטרה קודם כפרת הדם לכך דרשו שלא בא הכתוב אלא להקיש מליקה להקטרה מה הקטרה הראש בעצמו והגוף בעצמו אף מליקה הראש בעצמו והגוף בעצמו. ולפי פשוטו יש לפרש ומלק את ראשו והקטיר הראש המזבח אחר כך כמו שמקטיר הגוף. ואמר בכאן והקטיר אותו הכהן ולא אמר והקטיר את הכל כמו שאמר בעולת בן בקר לפי שלא הי' מקטיר הכל כאחד כי שתי הקטרות הן תחלה מקטיר הראש ומסיר המוראה ושסע אותו ואחר כך יקטיר הגוף: ונמצה דמו. ולא אמר לקבל אותו בכלי לפי שהדם הוא מעט ואם יקבלנו במזרק ידבק בו ולא יהא בו כדי לזרקו לכך צוה למלוק על המזבח ויתמצה הדם מיד על המזבח: (טז) והסיר את מוראתו. פירש"י לפי שאכלה מן הגזל אבל לא צוה להשליך כל המעיים לפי שכבר נתעכל מה שבתוכו: (יז) ושסע אותו בכנפיו. פירש"י אינו צריך למרוט כנפי נוצתו כנפיו נוצה ממש. וכתב הרמב"ן אינו נכון שא"כ לא פירש מאיזה מקום ישסע אותו מלפניו או מגבו אלא פירושו ושסע אותו במקום כנפיו ואין כנפים נוצה אלא ככל כנפים שבכתוב לפור כל כנף ונוצה הוא השיער שעל גוף העופות:

ב (ב) וקמץ. מקמיצה ואילך מצות כהונה פי' כל אותם המוזכרים בכאן שהן קודם קמיצה דהיינו יציקה נתינה והבאה

אין צריכין כהונה אבל יש דבר שהוא קודם לקמיצה וצריך כהונה כגון הגשה בקרן מערבית דרומית שצריכה כהונה: (יא) כל המנחה אשר תקריבו לה' לא תעשה חמץ. אזהרה שלא לאפות המנחה חמץ. ואמר אחר כך לא תקטירו ממנו לאסור שלא יחמיץ הקומץ ויקטירנו. וטעם השאור והדבש פי' הרמב"ם שמנהג הי' לעובדי ע"ז להקריב כל מנחתם חמץ ולערב דבש בכל קרבניהם ולכן אסרה לגבוה כדרך שאמרו במצבה שהיתה נבחרת בימי האבות ואסרה הכתוב לפי שהיתה חוק לאמוריים: וטעם המלח אמר ג"כ לפי שהן מואסין בו ואינן מקריבים אותו כלל: וי"מ טעם שאור ודבש לפי שצריך להיות הקומץ שלם ולא חסר ואם הי' בו שאור ודבש הי' מחמיץ ומתמלא נקבים ונמצא הקומץ חסר. וטעם המלח שאינו דרך כבוד להיות לחם השם תפל מבלי מלח: לא תקטירו ממנו אשה. כתב לשון רבים כי קאי על אהרן ובניו: (יב) קרבן ראשית תקריבו אותם. פירש"י שתקריבו מהם חמץ בשתי הלחם ודבש לבכורים שהניהם נקראים ראשית אע"ג דתודה באה נמי מחמץ ולא מקרי ראשית הכא לא איירי אלא בדבר שבחובה ותודה באה נדבה: (יג) וכל קרבן מנחתך במלח תמלח. כתיב לשון יחיד כי חוזר על הבעלים שהזכיר בתחלת הפרשה ואם מנחת מרחשת קרבנך והטעם כי המליחה כשרה בזר כמו יציקה ובלילה: לא תשבית מלח ברית אלהיך. פירש"י דברית כרותה למלח מששת ימי בראשית שהובטחו המים התחתונים ליקרב במזבח במלח ובנסוך המים בחג. ור' אברהם כתב הכנסתיך בברית והשבעתיך שלא תקריב תפל ולא יאכל תפל כי הוא דרך בזיון. כתב הרמב"ן בעבור שהמלח ברית בקרבנות עושה אותו הכתוב אב לכל הבריתות שאמר במתנות כהונה ובמלכות בית דוד ברית מלח כי הוא קיים כברית מלח של הקרבנות ויתכן בשביל שהמלח מים ובא השמש בהם ויעשו מלח והמים בתולדותם ירוו הארץ ויולידו ויצמיחו ואחר היותם מלח יכריתו כל מקום וישרפו ולא יולידו ולא יצמיחו ולכך אמר בקרבנות ברית מלח כי כאשר המלח מקיים העולם ומכרית כמו שפירשתי כן בברית הקרבנות יתקיים העולם ויכרת אם יעברו עליו ולכן כתב גם כן במלכות בית דוד ברית מלח שדומה למלח שנותן טעם בכל המאכלים ותקיים ומכרית וכן הוא מלכות בית דוד: (יד) ואם תקריב מנחת בכורים. פירש"י אם זה בלשון כי. וכתב הרמב"ן הנכון בעבור שלא צוה עתה לעשות המצוה הזאת אמר כן וחזר אלמעלה שאמר מנחת מחבת תעשה כן ומנחת מרחשת תעשה כן ואם מנחת בכורים תהיה המנחה אשר תקריב כמשפט הזה תעשה אותה. וכן פי' ואם יהיה היובל אם ונחלו ישראל את הארץ כל הימים ויזכו לקדש שנת היובל לא תחזור לבן הנחלה. אי נמי אם תקריב מנחת בכורים פי' אם יביאך ה' אל הארץ ותקצור קצירה ותביא מנחת בכורים כן תעשה אותה כי לעולם מזכיר ירושת הארץ בתנאי כענין שנאמר אם שמור תשמרו את כל המצוה הזאת והוריש ה' את כל הגוים:

ג (ב) וזרקו בני אהרן את הדם. כתיב בבן בקר ובצאן וזרקו את דמו לפי שדם האדם דומה לדם העזים דכתיב וישחטו שעיר עזים שמעלה עליו הכתוב כאלו הקריבו דמו: (ו) זכר או נקבה. כתיב בצאן. ובבן בקר כתיב אם זכר. אם נקבה לפי שצריך או לרבות פלגס גבי צאן אבל מאם לא יהי' יכול לרבות: (ז) אם כשב הוא מקריב. כשב הוא גדול כמו והכשבים הפריד יעקב וכבש הוא קטן עגל הוא גדול בן בקר פחות ממנו וצריך עדיין לאמו פר בן בקר יותר מבן שנה אבל אין בשום מקום בן כבש לפי שאינו מתעבר תוך שנתו: (ט) חלבו האליה תמימה. כתב הרמב"ן חלב בלשון הקודש השומן הנפרד שאינו נדבק עם הבשר כי השומן המתערב עם הבשר ואינו נפרד נקרא שומן כענין שנאמר וישמן ישורון השמן לא הטעם הזה והנה אין באליה חלב כלל אבל יש בה שומן שאינו נפרד כמו שיש בכל נתח טוב ירך וכתף ואם כן כשאמר הכתוב כל חלב וכל דם לא תאכלו אין חלב שעל גבי האליה בכלל כי אינו חלב לא בשמו ולא בטבעו ואם היה שומן בכלל חלב היה כל שומן שבבהמה אסור כגון בכתפים ובצדדין והאליה כי הכתוב לא אמר כל חלב אשר יקריבו לה' לא תאכלו אלא אמר כל בהמה אשר תקריבו ממנה על המזבח אסר כל חלב שבה ולא יתכן שנאמר שאסר כל מה שיקריב מן הבהמה שא"כ יהיו הכליות ויותרת הכבד אסורין אלא כל שנקרא חלב אסרו אפי' אם אינו קרב כגון חלב שעל הטחול ושאינו חלב התירו אפי' אם הוא קרב כגון הכליות ויותרת הכבד והאליה וכן כתיב במלואים ולקחת מן האיל החלב והאליה כי האליה אינה חלב והכתוב שאומר חלבו האליה תמימה פי' שיקריב ממנו חלבו באליה תמימה כי כאשר יסיר האליה תמימה עד העצה יסיר עמה חלב רב אשר הוא מחובר בה מצד הפנימי. ויתכן עוד לפרש כמו שאמר בפסוק האחר ואת כל חלבו יסיר ממנו את האליה אף כאן אמר והקריב מזבח השלמים אשה לה' חלבו כולל תחלה שיקריב כל חלבו ואחרי כן פרט והזכיר כל מה שיקריב ממנו ואין כל הנפרטים חלב כי שתי הכליות והיותרת על הכבד אינו בכלל חלב ואף האליה אינה בכלל כל חלבו אלא אמר שיקריב מזבח השלמים כל חלבו ואחר כן פרט כל הקרבים אשר הן חלב ואשר אינו חלב: (יב) ואם עז קרבנו. פי' הרמב"ן הזכיר המין: פי' אם ממין עז קרבנו וכולל זכר ונקבה. ועל דעתי לא יקפיד לשון הקדש בשם הבהמות כי ברובם שם אחד לזכר ולנקבה כגמל ותמור ושפן וארנבת וחזיר וגם במינין שיש להם שמות לזכר ולנקבה כגון שור פרה תיש עז כבש כשבה לא הקפיד להזכיר הנקבה כגון שור או שה אותו ואת בנו אע"ג דלא איירי אלא בנקבה למאן דאמר אין חוששין לזרע האב לא אמר פרה וכשבה וכן מן העזים זכר תמים יקריבנו פירושו מן התיישים וכן ואם עז קרבנו פי' וממין עז או זכר או נקבה:

ד (ב) נפש כי תחטא. כתב הרמב"ן בעבור היות המחשבה בנפש והיא השוגגת הזכיר כאן הנפש: וטעם הקרבנות על הנפש השוגגת שכל העוונות יולידו גנאי בנפש ולא תזכה לקבל פני יוצרה רק בהיותה טהורה, ולכן הנפש השוגגת תקריב קרבן שתזכה לקרבה אל האלקי' אשר נתנה ובעבור זה הזכיר כאן הנפש. ולא הזכיר בחטאת הכהן המשיח וכפר עליו ונסלח לו כאשר אמר בקהל בנשיא ובהדיוט ואולי לרוב מעלתו לא יסלח לו סליחה גמורה עד שיתפלל ויחנן לאלקיו כי מלאך ה' צבאות הוא וצריך להיות נקי וטהור ידים. וי"מ שזה רמז למה שאמר שגגת תלמיד עולה זדון דאפי' שגגתו חשובה כזדון ולא אמר בפרים הנשרפים בהקטרת אימוריהם ריח ניחוח ולא אשה לה' בשביל שיש מהם חלק לחוץ ואינו אשה לה': (יב) אל שפך הדשן ישרף. צוה הכתוב לשורפו בחוץ לעיני הכל לומר שלא יתבייש אדם מחטאו ויתודה עליו שהרי אפי' כהן גדול מתודה ומביא חטאתו: (יד) ונודעה החטאת. כתב הרמב"ן שלא יביאו חטאת עד שידעו שחטאו אלא כך דרך הלשון כאשר ידעו שחטאו יקריבו חטאתם. ויתכן שצוה שלא יתחייבו בחטאת אלא בידיעה ודאית ולא על הספק כמו באשם תלוי: (כב) אשר נשיא יחטא. פירש"י אשרי הדור שהנשיא מביא כפרה על שגגתו וכו'. ור' אברהם כתב אשר נשיא יחטא הוא הפוך ופירושו אשר יחטא נשיא והוא דבק עם של מעלה ואם כל עדת ישראל ישגו כאומ' ואם אשר יחטא הוא הנשיא: מכל מצות ה' אלקיו. דהיינו נשיא או מלך שאין עליו אלא מצות ה' אלקיו ומזכיר זה לומר אע"פ שאין עליו מורא בשר ודם יש לו ליראה מה' שהוא אלקיו כי הוא אדוני האדונים: (כג) או הודע אליו חטאתו. אחז הכתוב דרך קצרה שמתחלה אמר והוא ידע ואשם

פי' שידע מעצמו שחטא או הודיעוהו אחרים שחטא. והרמב"ן כתב אין צריך לכל זה כי אשר רמז (כמו?) כאשר פי' כאשר נשיא יחטא ורבים כיוצא בזה ופי' או הודע אליו חטאתו קאי על מה שאמר תחלה והוא ידע ואשם פי' שעשה אחת מכל מצות ה' והוא ידע ונשאר באשמתו שלא הביא עליו קרבן לכפר או אם ירצה יביא קרבן ויתכפר. וי"מ משום הכי לא כתיב או הודע אליו אלא בנשיא ויחיד אבל לא בצבור והכהן משיח לפי שנשיא ויחיד מביאין אשם תלוי והכי פירוש' ואשם פי' אם ספק בידו מביא אשם תלוי או הודע אליו חטאתו בודאי אז אינו חייב אלא חטאת וכן גבי יחיד וה"ה גבי כהן הדיוט שדינו כשאר ישראלי' לענין זה אבל צבור וכהן משיח אין מביאין אשם תלוי צבור דכתיב באשם תלוי נפש אחת וכהן משיח דכתיב בי' לאשמת העם אשמתו כאשמת העם משום הכי לא כתיב בהו או הודע:

ה (א) **והוא עד או ראה או ידע**· אינו ג' ענינים דאי אפשר לו להיות עד בלא ראייה וידיעה אלא שהשביעוהו להעיד בדבר שהוא עד על ידי ראייה בלא ידיעה כגון שטוען מנה לויתי לך בפני פלו' ופלו' ומשביעו שיעיד לו עליו זהו ראייה בלא ידיעה או בדבר שהוא עד בידיעה בלא ראייה כגון שטוען מנה הודית לי בפני פלו' ופלו' ומשביעו שיעיד והרי ידיעה בלא ראייה. א"נ שאמר והוא עד שראה ההלואה ויודע הכל. או ידע פי' שאין כאן אלא ידיעה לבד. ולא אמר כאן ונעלם ממנו כי הוא חייב במזיד או בשגגת שבועה עם זדון העדות אבל אם היה שכוח מן העדות בשעת השבועה פטור: (ג) **ונעלם ממנו והוא טמא**. וכן ונעלם ממנו שכתיב בשבועת ביטוי כתב הרמב"ן הפסוק קיצר שכתב שעל ידי שנעלם ממנו חטא ואין צריך לפרש החטא שבא על ידי העלמה כי ידוע הוא שאין בהעלמת טומאה חטא זולתי שיבא למקדש או יאכל קודש ואין בהעלמת השבועה חטא זולתי שיעבור עליה: (ה) **והתודה אשר חטא עליה**. כתב הרמב"ן אין זה כסדר שקודם מביא החטאת וסומך שתי ידיו עליה ומתודה ולא הוצרך כאן סמיכה שכבר פירש למעלה בכל החטאות שטעונין סמיכה ולמעלה לא פירש וידוי בחטאת וסמך על זה. ועל דרך הפשט יראה שאמר כאן והתודה בעבור ששבועת העדות ושבועת הפקדון מביאין קרבן על המזיד ולכך מתודים אבל חטאת שבאה על השוגג אינו מתודה אבל רבותינו אמרו שוהתודה חוזר על כל מה שאמור בפרשה אף טומאת מקדש שהוא בשוגג וה"ה לכל שאר החטאות שטעונין וידוי. והזכיר כאן וידוי לומר אע"פ שבשבועת העדות ושבועת ביטוי אין כרת צריכין וידוי וכ"ש חטאת קבועה שיתודה על חייבי כריתות: (ז) **ואם לא תגיע ידו**. י"מ דלכך הקיל גבי שבועת ביטוי ובשבועת העדות ובטומאת מקדש וקדשיו להביא בעולה ויורד לפי שאינו נהנה כל כך בחטאו אבל האוכל חלב ודם וביום הכפורים ועושה מלאכה בשבת ומפטם וסך ובא על הערוה שנהנים וכ"ש שפושעים ידיהם בעיקר הם בקרבן קבוע ונהנה מן ההקדש דאיכא תרתי שפשט ידו בשל הקדש וגם נהנה וכן וכחש בפקדון שנהנה וגם נשבע לשקר החמיר עליו להביא אשם בכסף שקלים. ואשם תלוי לפי שבני אדם מקילין בעצמן לבוא לידי ספק החמיר עליו ג"כ להביא אשם בכסף שקלים. והרמב"ן כתב הטעם שהקל בשבועות לפי שאינן חייבי כריתות ובטומאת מקדש וקדשיו אע"פ שהוא חייב כרת הקל בהם לפי שטועה בדבר מצוה כי הכהן האוכל קדשים או הבא למקדש להשתחוות או להקריב קרבן במצוה הוא עוסק. וקשה לדבריו למי שהי' לו תינוק למול אחר השבת ושכח ומל אותו בשבת שחייב לכ"ע אף על פי שבמצוה הוא עוסק כיון שאינו עושה בזמנו ולא טריד לדבר מצוה: **שתי תורים**. לכך צריך להביא שנים שהן כנגד חטאת של עשיר שיש בה אימורין לגבוה ובשר לכהנים הכא נמי החטאת לכהנים והעולה לגבוה שאילו לא הי' מביא אלא עולה לא הי' לכהנים כלום ואלו הי' מביא חטאת לא היה לגבוה כלום שאין אימורין בעוף: (טו) **והביא את אשמו לה'**. כתב הרמב"ן שם הקרבן נקרא אשם כדכתיב בשקל הקדש לאשם אבל והביא את אשמו לה' האמור למעלה בקרבן עולה ויורד אין שם הקרבן אשם שהרי הוא חטאת דכתיב כשבה ושעירת עזים אחד לחטאת אלא פירוש אשמו כמו קרבנו ולא נתברר למה שם קרבן אחד חטאת ושם קרבן אחד אשם וכלם באים על חטא ונראה כי שם אשם מורה על דבר גדול אשר העושהו יתחייב להיות שמם ואבד בו מלשון האשימם אלקים ויאשמו נאות מדבר והחטאת מורה על דבר שנטה בו מן הדרך מלשון אל השערה ולא יחטיא ואשם גזלות ואשם מצורע בעבור שבאים אף על המזיד קורא קרבנם אשם וכן אשם הנזיר ואשם מעילות אע"פ שהוא בשוגג בעבור שהוא בקדשי ה' קורא הקרבן אשם כי החטא גדול ויתחייב להיות אשם בו וענין המצורע בעבור כי המצורע חשוב כמת והנה הוא כבר שמם ואבד נקרא קרבנו הראשון אשם בעבור שיגין עליו מן האשמה אשר הוא שמם בה והשני חטאת מכפר על שגגותיו וטעם אשם תלוי מפני שבעליו סבור שאין בו עונש כי לא נודע שחטא מפני זה החמיר עליו הכתוב בספיקו יותר מודאי והצריכו איל בכסף שקלים ואלו נודע חטאו היה מביא חטאת בת דנקא וקראו אשם לאמר שהוא בשני סלעים כאשמות האמורים לרמוז לו שאם יהיה נקל בעיניו ולא יביא כפרתו יהיה שמם בעונו וזה פי' אשם הוא אשם אשם לה' לומר אף על פי שהקרבן בא על הספק אשם הוא כי אשם לה' היודע כל תעלומות ואם חטא לו יעגישנו וכן למעלה והביא את אשמו בעבור שקאי גם על מזיד כגון שבועת העדות מזכיר בו שם אשם:

פרשת צו

ו (א) **צו את אהרן ואת בניו לאמר**· כתב הרמב"ן בפרשת ויקרא אומר דבר אל בני ישראל כי שם ילוה בהבאת הקרבנות וישראל מביאין אותם וכאן אומר צו את אהרן כי ידבר במעשה הקרבנות והכהנים עושים אותם. במדרש יש אמר משה לפני הקב"ה כלום אנינו הבאר שנוי והמים היוצאים ממנו חביבין שהרי בכל הקרבנות כתיב למעלה בני אהרן ולא אהרן אמר הקב"ה חייך שאני מקדימו לבניו על כן אמר צו את אהרן ואת בניו. ומה שהביא רש"י דברי ר' שמעון ביותר צריך לזרז במקום שיש בו חסרון כיס פי' הרמב"ן לאו אהכא קאי שאין כאן חסרון כיס לאהרן ובניו אלא אדרבה ריוח יש להם בקרבנות אלא משום דקאמר ת"ק אין צו אלא במה שינוה שיכהוג מיד ולדורות בא ר' שמעון לחלוק שלפעמים יבא זה הלשון אף בדבר שאינו מיד ולדורות אלא שיש בו חסרון כיס כגון צוואה האמורה בשמן המאור וכגון מה שאמר הכתוב צו את בני ישראל ונתנו ללוים. אי נמי איכא למימר שיש בצוואה זו חסרון כיס לכהנים בעבור קרבן אהרן ובניו הנמשך על צוואה זו. וי"מ כיון שיש להם טורח לאהרן ובניו בצווא' זו חשו' כמו חסרון כיס: (ב) **זאת תורת העלה**. כתב ר' אברהם קרויה עולה בשביל שעולה כולה למזבח ואין לכהנים בה חלק: **היא העולה על מוקדה על המזבח כל הלילה**. בא ללמד על העולה שאינה קרבה בלילה אלא אם שחטה וזרק דמה ביום מקטיר האיברים בלילה ופי' היא העולה כמו תהיה העולה על מוקדה כל הלילה וכתב בלשון היא. וקשה דלא איירי באיברים של עולה שיעלם על המזבח בלילה דמקרא אחרינא שמעינן לה דכתיב לא ילין חלב חגי עד בוקר למטה אלא מעלהו למזבח אלא איירי באיברים שהעלם מבעוד יום ועשה להם אש בלילה

להקטירה ע"ז אמר היא העולה מה שפי' כבר על המזבח וגם משום ג' מעוטין שדרש. זאת יהא העולה לאסור על מקצת שאם עלו ירדו: ואש המזבח תוקד בו. פי' הרמב"ן מצוה הכתוב שתוקד האש כל הלילה כי מצוה שישימו שם ביום עצים הרבה כדי שלא יתאכלו לגמרי וירבה האש ממנו. ומה שאמר אש תמיד תוקד על המזבח לא תכבה מצוה על הכהנים בקיום האש שחוזר על מה שאמר ובער עליה הכהן עצים וצוה שיזהרו בזה ויערכו עליה אש הרבה בענין שתוקד כל היום וכל הלילה והזהיר בלאו שלא תכבה לעולם שאם נתעצלו הכהנים וכבה האש עברו בלאו ומפני זה אמרו רבותי' שהיתה מערכה שנייה לקיום האש. ומה שאמר והאש על המזבח דרשו רבותינו בכל אדם שהכל המכבה עובר בלא תעשה ואפי' כבה גחלת אחת לוקה. וכמדומה לי שאינו עובר אלא בלאו אחד: (ג) ולבש הכהן מדו בד ומכנסי בד. הזכיר הכתוב בתרומת הדשן כתונת ומכנסים והה"נ שצריכה כל ד' בגדים שאין עבודה שצריכה בגדים פחות מד' ואלו הב' נכתבו בשביל דברים שנתחדש בהם שדורש ממדו שיהיה כמידתו לא קצרין ולא נגררין וממכנסי בד יהיו על בשרו דורש שלא יהא דבר חוצץ בין הבגדים לבשרו. וכתב הרמב"ן אנקלוס תירגם מדו לבושין נראה שר"ל כי מדו יכלול כל בגדיו כאלו אמר ולבש הכהן בגדו בד וכן מדיו קרועים שיורד על פי מדותיו פי' על מלבושיו: (ד) ופשט את בגדיו. פירש"י אינה חובה וכו'. וכתב הרמב"ן לא ידעתי למה אינו חובה כי יראה שמצוה על הכהן שלא יוציא אתהן (הדשן) בבגדים שיעשה בהן העבודה וגם בבגדי' שיעש' בהם הרמת הדשן כי גם עבודה היא אלא ילבוש בגדי כהונה פחותים. ואיכא מ"ד אחרים ממש בגדי חול שהוצאת הדשן לאו עבוד' היא וכשרה בבגדי חול: (י) חלקם נתתי אותה מאשי. לומ' שאין לכהנים חלק עד לאחר שיקטירו הקומץ ומכאן למדנו לכל הקדשים דכתי' כי קדש קדשים היא: (טז) וכל מנחת כהן כליל תהי'. פי' הרמב"ם הטעם לפי שהכהן מקריב קרבנו בעצמו ואם יקריב מנחה יקריבנה בעצמו ויאכלנה ונמצא כאלו לא הקריב כלום שאין למזבח ממנה אלא הקומץ והלבונה ולא דמיא לחטאת שיש בה אימורין למזבח לכך ציוה הכתוב שתהא כולה כליל שיהא נראה הקרבתו. וקשה לזה הטעם מחטאת העוף שאין למזבח אלא דמה: (יח) וזאת תורת החטאת. כתב הרמב"ן הציווי בסדר ויקרא עולה ומנחה וזבח השלמים וחטאת ואשם כי מתחלה דבר בקרבנות נדבה ואחר כך בקרבנות חובה הבאים על חטא אבל כאן הזכיר עולה ומנחה ואחר כך חטאת ואשם כי רצה לבאר תחלה דיני כל קדשי קדשים כי משפט אחד להם כמו שאמר במנחה קדש קדשים היא כחטאת וכאשם ואחר כך מפרש דין קדשים קלים. והרבה דינין נתחדשו בפרשה זו ואני לא באתי לפרש כל דיני הקרבנות אלא חדושי טעמי הפסוקים: (כג) וכל חטאת אשר יובא מדמה. פירש"י שאם הכניס מדם חטאת חיצונה לפנים פסולה. ולפי זה מה שאומר הפסוק לכפר בקודש אינו כמשמעו שהרי אינה מכפרת אדרבה פסולה היא אלא פי' הכניסה על דעת לכפר. ואיכא מ"ד שאינה פסולה אלא א"כ הזה מדמה ודריש לי' מלכפר שעשה בה מעשה חטאת הפנימית ופי' לכפר לפי מחשבתו שלפי דעתו מכפר. ואיכא למ"ד שהכתוב מספר בחטאת הפנימית שהוא כבר בשרפתו ובא כאן ליתן לא תעשה על אכילתן לומר שאם הכניס כדינו לפנים לכפר שלא תאכל:

ז (ח) **עור העולה אשר הקריב לכהן לו יהי'.** וה"ה בחטאת ואשם אבל בזבחי שלמים אין העור לכהן אלא לבעלים. לכך כתב זה קודם שהתחיל לבאר זבח השלמים. וי"מ שלא הוצרך לפרש בחטאת ואשם שהעור שלהם שכיון שהבשר שלהם העור נגרר אחר הבשר אבל בעולה שאין הבשר שלהם הוצרך לומר שאפילו הכי העור שלהם: (ט) וכל מנחה אשר תאפה בתנור. כתב הרמב"ן ע"ד הפשט הי' נראה לפרש שמצוה הפסוק בנודר אחת מג' מנחות שהם מאפה תנור ומחבת ומרחשת שיהיו כלה לכהן המקריב אותם לבדו וחזר ואמר וכל שאר המנחות כגון הנודר מנחה סתם שהי' מנחת סולת ובמנחת הבכורים שהן בלולות ומנחת החוטא וסוטה שהן חריבות שיהו מתחלקות לכל בני אהרן פי' לכל בית אב. ופי': (י) וכל מנחה בלולה בשמן וחריבה. מנחה שאין בה אלא סולת בלולה או חריבה שאינה מג' מנחות הנזכרות בפסוק הראשון והטעם בהן כי מפני טורח באפייתן ראוי להרבות שכרו. אבל אין דעת רבותינו כן שפירשו וכל מנחה בלולה בשמן וחריבה כולל כל המנחות שכולם בלולות או חריבות ופי' לכהן המקריב אותם לכהן הראוי להקריב שהוא טהור וכולם קרויים מקריבים כי המקריבים הם שלוחים של האחרים שאינם מקריבים וה"ה לכל הקרבנות שכל כהני בית אב יחלקו בכל הקרבנות: (יב) והקריב על זבח התודה. פי' עם זבח התודה וכן על חלות לחם חמץ יקריב קרבנו שיביא חלות לחם חמץ ועליהם יוסיף להביא קרבנו שהוא לחם הנזכר למעלה והכל יביא עם הזבח ועשה לחם החמץ עיקר ועליו להביא שאר המינין בשביל שהוא מרובה משאר המינין. וכתב הרמב"ן ואני תמה כשהוציא הכתוב מלאו השאור קרבן ראשית למה לא אמר גם כן קרבן תודה. וכתב וזו אינה שאלה כי הכתוב אמר ואל המזבח לא יעלו לריח ניחוח ולחם התודה אין ממנו למזבח כלום שאינו טעון אלא תנופה ואולי לא הוצרך הכתוב לשיור השאור אלא בעבור הדבש שלא נתפרש בבכורים שיבואו מן הדבש וכלל השאור עמו ואמר בשניהם קרבן ראשית תקריבו אותם לה' אבל בשאור המפורש במקומו אין צריך לפרוט אותו. ומה שתירץ לפי שאין מלחם תודה לריח ניחוח אינו תירוץ שהרי משתי הלחם אין מהם למזבח אלא חשיב להו ריח ניחוח בשביל הכבשים שעמהם וכן בתודה הזבח עמה ואני כבר כתבתי למעלה שאינו קשה שלא פרט אלא בבאין חובה ותודה על נדבה: (טז) וממחרת והנותר ממנו יאכל. פירש"י וא"ו של והנותר יתירה היא. וכתב הרמב"ן ולפי דעתי ענין הכתוב בעבור שאמר וביום הקריבו את זבחו יאכל. וממחרת וה' במשמע שיהי' מצוה בשני ימים שיאכל מקצתו ביום ראשון ויניח מקצתו למחר לפיכך חזר לבאר והנותר במקרה יאכל במחרת הנזכר ולא שיהא מצוה לאוכלו בשני ימים: (יז) והנותר מבשר הזבח ביום השלישי באש ישרף. לא שיהא מותר לאכול בלילה שנייה שקודם יום שלישי שהרי אינו נאמר אלא לב' ימי' ולילה אחד אלא פי' והנותר מבשר הזבח אחר זמנו דהיינו סוף יום שני באש ישרף ביום השלישי שבא ללמד על שריפת קדשים שהיא ביום ולא בלילה אע"פ שכבר נפסל מלאכול: (כה) כי כל אוכל חלב מן הבהמה אשר יקריב ממנה קרבן לה'. לאו בבהמה שהיא עצמה קרבן קאמר ולמעוטי חולין דהא לא אצטריך דפשיטא דחלב בהמה של קרבן לגבוה סליק ולא הוצרך לומר בפ' ויקרא כל חלב לא תאכלו כי כבר צוה עליו שיעל' למזב' ועו' בהתם קאמ' כל חלב לא תאכלו אלא פי' מן הבהמה אשר ראוי להקריב ממנה קרבן ולמעוטי חי' כי חי' בכלל בהמה היא וכדי שלא נטעה לומר דחלב נבלה וחלב טריפה אינו בכלל זה שאינו ראוי לקרבן לכך אסר אותו בפי' וחלב נבלה וחלב טרפה וגו' ואכול לא תאכלוהו. ופי' מן הבהמה אשר יקריב ממנה קרבן ממין הראוי להקרבה ונבלה וטרפה גם היא מאותו המין: (לו) אשר צוה ה' לתת להם ביום משחו. פי' אשר צוה ביום משחו לתת להם לחקת עולם. ור' אברהם פי' ביום משחו כמו מיום משחו: (לח) אשר צוה את משה בהר סיני. כתב הרמב"ן על דרך רבותינו כי כל המצות נאמרו למשה כלליהן ופרטיהן ודקדוקיהן ונשנו מהם באהל מועד. ויתכן כי טעם בהר סיני במקום הזה לפני הר

סיני באהל מועד וכן עולת תמיד העשוי' בהר סיני אינו בהר ממש כי לא התחילו בעולת התמיד אלא באהל מועד דכתיב וזה אשר תעשה על המזבח והטעם כי ישראל חנו לפני הר סיני בקרוב לו כדכתי' ויחן שם ישראל נגד ההר ועשו שם אוהל מועד והקימו אותו לפני ההר במזרחו ושם התחילו בעולת התמיד ובשנה השניי' נסעו על הדגלים והעמידו האהל בתוך המחנות ולפי' אמר הכתוב כי זאת התורה לעולה ולכל הקרבנות שליוה השם בהר סיני ביום צוותו במדבר סיני לומר שהיה במדבר סיני להודיע שלא היה בהר ממש במקום הכבוד שהשם דבר עמו עשרת הדברות ולא במדבר סיני אחרי שנסעו מלפני ההר אלא היה במדבר סיני לפני ההר בתחומו. וקרוב לו והוא אהל מועד כמו שאמר בתחלת הענין ויקרא אל משה וידבר אליו מאהל מועד הודיע אותנו עתה מקום אוהל מועד:

ח (ב) **קח את אהרן**· פירש"י פרשה זו נאמרה שבעת ימים קודם הקמת המשכן. וכתב עליו הרמב"ן ולמה נהפוך דברי אלהים ועוד כי הוא בפרשת ביום החודש הראשון בכל הקמת המשכן ובלבישת אהרן ובניו ומשיחת כולם וסיפר שם במעשה שעשה משה כל ענין ההקמה ולא הזכיר באהרן ובניו דבר עד המקום הזה ואיך הפרים ענין אחד בשתי פרשיות ואיחר המוקדם. אבל הנכון שנאמר כי נצטווה בהקמת המשכן בכ"ג באדר והקימו וכאשר עמד על מעמדו קרא לו השם וציוהו על מעשה הקרבנות כל הפרשיות האלה מתחלת ויקרא עד כאן כי רצה ללמדו מעשה כל הקרבנות קודם שיקריב מהם כלל כי יש בקרבנות המלואים חטאת ועולה ושלמים ולא ידעו כל דיניהם רק מן הפרשיות האלה ואחר כך אמר לו קח את אהרן ואת בניו לזרז אותו בשעת מעשה כמו שאמר לו מתחלה וזה אשר תעשה להם לקדש אותם לכהן לי והוסיף לו בכאן ואת כל העדה הקהל שיעשה במעמד כולם שידעו כי השם בחר באהרן ובזרעו ע"כ. ונוכל לפרש גם דברי רש"י על זה הדרך כי מה שפי' שבעת ימים קודם הקמת המשכן ר"ל קודם גמר הקמתו שהיה יום ח' למלואים שאז הקימו ונשאר עומד שכל ז' הימים היה מעמידו ומפרקו כדפרי' לעיל: **ואת כל העדה הקהל אל פתח אהל מועד**. אע"פ שבראשון באחד לחדש הוקם המשכן. וזה היה בכ"ג באדר למאי דכתיבנא שהיה מפרקו ומעמידו בכל יום של ימי המלואים ניחא שנמלא מיום כ"ג באדר ואילך היה המשכן עומד וקרינן בי' שפיר אל פתח אוהל מועד: (ו) **וירחץ אותם במים**. כתב הרמב"ן הקרוב אלי שספר הכתוב כי לכולם רחץ אבל לא היתה רחיצתם כאחת אלא רחץ לאהרן והלבישו בגדיו ומשחו ואחרי כן רחץ לבניו והלבישם: (ז) **ויתן עליו את הכתנת ויחגר אותו באבנט**. כתב הרמב"ן בצואה כתיב והלבשת את אהרן את הכתנת ואת מעיל האפוד וכאן הזכיר אבנט מיד אחר הכתנת והטעם מפני שמשה עשה כסדר שכן דרך אחר הכתנת לחגור אותו באבנט אלא בשביל שרצה לכלול כולם בצוואה אחת על האבנט אמר לבסוף וחגרת אותם אבנט. אהרן ובניו אבל לעולם הסדר הוא כמו שאמר כאן כתונת ואבנט ומעיל והקדים בכאן ויחגור אותו בחשב האפוד קודם שישים עליו החושן כי משה ידע בדרך הלבישה כי לעולם תכף ללבישה יחגור אותו בחגורה העשויה לו כמו באבנט מיד אחר הכתונת ובחשב מיד אחר האפוד שאין ראוי שתהא לבישת האפוד בהפסקה אלא שם נאמר ואת האפוד ואת החשן ואפדת לו בחשב האפוד לפי שקיצר שם בענין החשן ולא אמר שיתן אותו באפוד ולא שישים שם האורים והתומים שכבר ציוה כל זה במעשה החשן והאפוד: (י) **ויקח משה את שמן המשחה וימשח את המשכן וגו'** (יב) **ויצק וגו' על ראש אהרן**· כתב הרמב"ן גם זה עשה משה בסדר נכון כי כן נצטוה במעשה השמן ומשחת בו את אהל מועד ואת אהרן ואת בניו תמשח על כן לא רצה למשוח המשכן עד שהלביש לאהרן ומשח אותם כאחת כדי שיהיה המקריב מזומן לבוא אל המקדש לעבוד והיה די בהקדמת משיחת אהרן שהיה קודש לה'. ואע"פ שכתוב במצות הקמת המשכן ומשחת את המשכן ואת אשר בו ואחר כך והקרבת את אהרן ואת בניו ורחצת אותם והלבשת אותם כי שם הסדיר כל המעשה לאהרן ולבניו כאחת אבל לעולם משיחת המשכן לא היתה עד אחר לבישת אהרן כסדר האמור כאן. ואני תמה למה (לא) הזכיר כאן משיחת הבנים כלל. והרמב"ן כתב שלא היה צריך כי בידוע שעשה להם כאשר עשה לאביהם כאשר נצטוה ומשחת אותם וכלל זה במה שאמר בבנים כאשר צוה ה' את משה. והנראה בעיני כי לא היתה משיחת הבנים ביציקת שמן על ראשם כי לא נאמר זה אלא באהרן ויצקת על ראשו ומשחת אותו ולא הזכיר שם משיחת הבנים כלל שלא היתה ביציקה כמוהו ויתכן שלא היתה בבנים משיחה זולת ההזאה משמן המשחה על בניו ועל בגדיהם וכן נראה בואתה תצוה בפ' וזה הדבר שצוה למשוח האב ולקחת שמן המשחה ויצקת על ראשו ולא צוה למשוח הבנים כלל לא ביציקה ולא במשיחה אבל בפרשת הקמת המשכן באלה פקודי אמר ומשחת אותם כאשר משחת את אביהם ולא הזכיר שם הזאות כלל וכן בפ' השמן ולא הוזכרו משיחה והזאות בבנים במקום אחד לכן אני אומר שלא עשה בהן אלא אחד מהן והן ההזאות עכ"ל: (יא) **ויז ממנו על המזבח**. פירש"י לא ידעתי היכן נצטווה בצואה זו. וכתב הרמב"ן ואיפשר כי במה שאמר במזבח וקדשת את המזבח והיה המזבח קודש קדשים שהיה הקידוש ההוא בהזאות הללו ואינו במשיחה לבד כי והיה קודש קדשים משמע שיוסיף לו קידוש יותר משאר הנמשחים משכן וכליו והיינו הקידוש שקידשו כמו שנצטווה לעשות במקריבים שאמר והזית על אהרן ועל בגדיו כי אין המזבח שהוא כלי לקרבנות פחות מכלי המקריבים וקל וחומר הוא: (טו) **ויחטא את המזבח**. פירש"י חיטאו מזרות ליכנס לקדושה. **ויקדשהו**. בעבודה זו מעתה. **לכפר עליו**. לדורות. פי' שעל ידי עבודה זו נתקדש וראוי לכפר עליו ואין הקטרת אימורין מעכבת בחנוך המזבח שכן לדורות אינה מעכבת כפרה. ובתוספתא דפרשת מלואים משמע שאם נתנדב אחד אנס דבר שלא מרצונו שתהא זו כפרה שלא יבא דבר גזול למקדש משום דכתיב שונא גזל בעולה: (יז) **ואת הפר ואת עורו ואת בשרו ואת פרשו**. אע"פ שפרט עור ובשר ופרש כתב ואת הפר להביא עצמות וגידים וקרנים וטלפים. אי נמי וא"ו דואת עורו וגו' יתירה כמו ושרף את הפרה לעיניו את עורה ואת בשרה ואת דמה על פרשה ישרוף: (כ) **ויקטר משה את הראש ואת הנתחים ואת הפדר**. לא שהקטיר אלו לבדם אלא ויקטר בזמן ההקטרה והוא אחר והקרב והכרעים רחץ במים וזהו שאמר אחר כך ויקטר משה את כל האיל לומר שהכל הקטיר בבת אחת אחר הרחיצה אלא שהפרידם ללמד שאין הנתחים טעונין רחיצה. והפשט לא פירש כאן שלא הוצרך שאין נתוח בעולה בלא הפשט: (כב) **את האיל השני איל המלואים**. כתב הרמב"ן כל הקרבנות האלו באים למלא את ידם כדכתיב וזה הדבר אשר תעשה להם לכהן לי לקח פר אחד בן בקר ואילים שנים אלא נקרא השני איל המלואים בעבור שהוא סוף הקרבנות הללו ובו תמלא ידם וכהנו לפניו ויתכן ? כי כולם מעכבין בענין. ויתכן כי החטאת לכפר על המזבח ולקדשו כי כן כתיב ועולה להרצאה על הכהנים ככפרת כל עולת נדבה והשלמים תודה לשם שנתן להם בביתו יד ושם והנה השלמי' לבדם באים על מילוי הידים ולכך קורא אותם מילואים: (ל) **ויקח משה משמן המשחה ומן הדם אשר על המזבח**. כתב הרמב"ן לא נתברר לי למה איחר ההזאות הללו לאחר הקטרת של מילואים כי בצואה הקדים ההזאות ואחר כן אמר ולקחת מן האיל החלב והאליה ואולי בעבור שאמר שם וקדש הוא ובגדיו

ובגדי בניו. למד משה זה כי הוא הדבר המאוחר הנעשה בהן שהו יהיו קדושים לגמרי כי לא הזכיר בצוואה קדוש לא במשיחה ולא במתן בהונות ומה שאמר כאן וימשח אותו לקדשו לא נתקדש לגמרי במשיחה אלא עד שגמר ההזאה ואמר בהם ויקדש אותם את אהרן ואת בניו והנה השלים קדושת האב והבנים באחת בהזאות הללו: (לב) והנותר בבשר ובלחם. כתב הרמב״ן בי״ת משמשת במקום מ״ם ופירושו כמו מן הבשר ומן הלחם ולא פי' עד הבקר כי כבר פי' בצוואה ואם יותר מבשר המלואים עד הבוקר: (לה) ופתח אהל מועד תשבו וגו' שבעת ימים. בתורת כהנים משמע שאינו אזהרה שלא יצאו משם כל ז' הימים אלא שלא יצאו מפתח אהל מועד יומם ולילה בשעת עבודה כלומר עד שישלימו כל העבודה המוטלת עליהם באותה שעה ולימד ממנו לדורות חיוב מיתה לכהן שמניח עבודה ויוצא: (לו) את כל הדברים אשר צוה השם ביד משה. כתב הרמב״ן מה שלא אמר כאשר צוה ד' את משה כמו שאומר בכל מקום מפני שלא עשו כאשר צוה השם ועוד הוסיפו עליהם באש זרה אשר לא צוה אותם:

פרשת שמיני

ט (א. ב) ויהי ביום השמיני ויאמר וגו' קח לך עגל בן בקר לחטאת. אע״פ שלא נתפרש הצוואה למשה באלו הקרבנות נצטווה בהן תחלה כדכתי' זה הדבר אשר צוה ד' תעשו ואלו הקרבנות לא נזכרו בפרשת זה הדבר אשר תעשה להם לקדש לי כי שם לא צוה אלא על המלואי' של ז' הימים ועתה ביום השמיני הקריבו הם בעצמם אלו הקרבנו' והיו אלו הקרבנו' כחנוכ' להם כענין מנחת חביתין לדורו' ביו' המשח אותו. ובמדרש יש שהעגל לאהרן היה לכפר על מעשה העגל. וכתב הרמב״ן הנה קרבן אהרן כקרבנו ביום הכפורים וחטאת העם כחטאתם ביום הכפורים שעיר עזים לחטאת ונראה כי בעבור היות נעשה החטאת של אהרן כטעמו ביום הכפורים שרף אותו כאשר ישרף של יום הכפורים אע״פ שהיתה חטאת חיצונה כי לא פי' לו משה שיעשה כן. ואולי נצטוה בכך והכתוב לא חשש להאריך כי לא יעשה דבר בלתי שיאמר לו משה. ויש עוד במדרש שהשור היה לישראל כפרה על מעשה העגל והוסיף להם הכתוב שעיר עזים לכפר על וישחטו שעיר עזים ויטבלו הכתונת בדם: (ג) ואל בני ישראל תדבר לאמר. שאמר לאהרן שיאמר לבני ישראל כי ראה שיהי' אהרן מצוה בשם ד' והוא המקריב הקרבנות לגדלו בעיני העם. והנכון שפי' ואל בני ישראל תדבר אתה והזקנים הנזכרים כי לכך קראם שידברו לבני ישראל כדרך ויקרא משה אל זקני ישראל משכו: (ז) קרב אל המזבח (ח) ויקרב וגו' אל המזבח. פי' הרמב״ן על דעתי דרך הפשט קרב אל צפון המזבח ועשה שם החטאת והעולה כי שחיטתן בצפון וקבול דמן בכלי שרת בצפון ואמר משה דרך קורה כי כבר ידע אהרן זה. ובמדרש יש שראה במזבח כתבנית שור והי' מתירא ממנו אמר לו משה אין לך על מה לירא קרב על המזבח. ופי' המדרש בשביל שהי' אהרן קדוש השם לא הי' בו חטא זולתי העגל והי' החטא ההוא קבוע לו במחשבתו כענין שנ' וחטאתי נגדי תמיד והי' נדמה לו כאלו צורת העגל מעכבת שם בקרבנותיו ולכך אמר לו הגיס דעתך שלא תהי' שפל רוח כל כך שכבר רצה האלקי' את מעשיך. וי״מ שהשטן מראה לו כן ואמר לו משה אחי אע״פ שנתרצה המקום לכפר על עוונותיך צריך אתה ליתן בתוך פיו של שטן שמא ישטינך ביציאתך למקדש וכו' כדאיתא בתורת כהנים: (יז) ויקרב את המנחה. אע״ג דבצוואה כתיב ושור ואיל לשלמים תחלה ואחר כך ומנחה בלולה בשמן והוא הקריב המנחה תחלה משום שמשה אמר להם כל הזבחים ביחד ואחר כך המנחה ואהרן קירב המנחה כסדר עם הזבח: מלבד עולת הבוקר. כתב הרמב״ן הוצרך להזכיר זה כאן ללמד שאין עולת העם פוטרת עולת התמיד ולא קודמת לה ולא הוצרך להזכיר כן בימי המלואים לפי שהם קרבנות יחיד למלאת יד הכהנים ובידוע שלא פטרו את התמיד ולא קדמו לו. אבל בתורת כהנים דורש אותו על המנחה לבד ופי' ויקטר על המזבח מלבד עולת הבוקר ומנחתה שהיא מנחת נסכים שהקריבה עם התמיד הקריב זו מנחת נדבה שהקריבו ישראל: (יט) והמכסה. פירש״י חלב המכסה את הקרב. והקשה הרמב״ן א״כ למה יזכיר זה החלב יותר מן האחרים ופי' הוא המכסה הוא שם לכל החלבים כי כל חלב הקרב לגבי מזבח הוא מכסה האחד החלב המכסה את הקרב והשני כל החלב אשר על הקרב גם הוא מכסה והחלב אשר על הכליות יכסה עליהן וכן אשר על הכסלים והכתוב הזה נמשך למעלה וימציאו אליו בני אהרן הדם של שור ואיל הנזכרים ואת החלבים מן השור אבל מן האיל המציאו אליו האליה והחלב ומשניהם הכליות ויותרת הכבד: (כ) וישימו את החלבים על החזות. כי האליה והכליות ויותרת הכבד יתנו למטה והחלבים עליהם והכל על החזות והחלבים לבדם יראו למעלה והוא דרך כבוד בהקטרה: ויקטר החלבים המזבח'. עם שאר הנקטרים ובשביל שההקטרה גדולה בחלבים הזכירם: (כב) וישא אהרן את ידיו אל העם ויברכם. פירש״י ברכה ברכת כהנים. וכתב הרמב״ן ואם כן תהי' פרשת כה תברכו את בני ישראל אמור להם מוקדמת לזה ואולי כן הוא כי הוא סמוך לויהי ביום כלות משה להקים את המשכן. ויתכן כי אהרן פירש כפיו השמים וברך את העם כאשר עשה שלמה שנאמר ויברך את כל קהל ישראל קול גדול לאמר לפיכך לא הזכיר הכתוב לומר שצוהו משה לעשות כן: וירד מעשות החטאת והעולה והשלמים. ולא הזכיר מנחה י״מ לפי שאינה אלא להכשיר שאר הקרבן. אבל למאי דכתיבנא לעיל שהיתה מנחת נדבה אינה באה להכשיר ונ״ל דלא חשש להזכיר אלא הזבחים: (כג) ויבא משה ואהרן. פירש״י דמשה נכנס ללמדו מעשה הקטרת. ומקשים היאך איחר כל כך מלהקטיר קטורת והלא קטורת בין דם לאיברי התמיד ומתרצים שלפיכך איחר מלהקטירו לפי שלא ירד עדיין אש מן השמים והמתינו עד שתרד האש: (כד) ותצא אש מלפני ה' וגו'. למ״ד שמתו על שנכנסו שתויי יין אע״פ שעדיין לא נזהרו על זה ולא ענש אלא א״כ הזהיר י״ל שעיקר דינן נגמר למיתה ממעשה העגל שנתחייב אהרן כלייה אלא שנתארך להם עד עתה שגילגלו עליהם חובה על ידי חייב. ובהכי ניחא נמי שנידונו בשריפה דאלו משום שתויי יין לא היו חייבין שרפה. והרמב״ן פי' לא מפני היין נענשו אלא מפני יינם טעו באש זרה ועל זה נענשו:

י (ג) הוא אשר דבר ה' לאמר. פירש״י והיכן דבר ונקדש בכבודי וכו'. וי״מ היכן דבר וגם הכהנים הנגשים אל ה' יתקדשו פן יפרוץ בהם ה'. והרמב״ן כתב אין צורך לכל זה כי דבר ה' הם מחשבותיו וגזירותיו כמו ותהי אשה לבן אדוניך כאשר דבר ד' פי' כאשר גזר ה' אף כאן אמר משה המקרה הזה אשר גזר ה' לאמר בקרובי אקדש שלא יהרסו אל קדושתו: ועל פני כל העם אכבד. שיהיו נוהגים כבוד במשכני: וידום אהרן. פי' הרמב״ן שהי' בוכה בקול ואז שתק כמו אל תדום בת עיני: (ד) ויקרא משה אל מישאל ואל אלצפן וגו'. דורש מכאן בתורת כהנים שכהן אסור לטמא למתים ממה שלא נטמאו להם אלעזר ואיתמר. ותימא והלא קרובים מטמאין למת ואם כן למה לא נטמאו אלעזר ואיתמר וי״ל דכהן הדיוט ביום משיחתו דינו ככהן גדול ואין לו לטמא לקרובים. ובהכי ניחא

נמי שצוה על פריעה ופרימה אע"פ שכהן הדיוט אינו מצווה על פריעה ופרימה. והרמב"ן כתב כי הוראת שעה היתה כי ודאי כהן גדול מוזהר על הפריעה ופרימה ושלא לצאת מן המקדש על מתו בשעת עבודה מדכתיב ומן המקדש לא יצא ולא יחלל שכיון שראוי לעבוד באנינותו אם יצא והניח העבודה חילל וכן הדיוט שיצא בשעה שראוי לעבודה והניח העבודה חילל העבודה והנה משה הזהיר לאהרן שלא יפרע ויפרום כי הוא מצוה נוהגת בו לדורות כי הוא הכהן הגדול אבל בניו שהיו משאר הכהנים לא היו רשאין להקריב בו ביום כי היו אוננין והיו חייבין ליטמא לאחיהם והיו רשאין לפרוע ולפרום ומשה הזהירם מכל זה להוראת שעה וזה פי' ואחיכם כל בית ישראל יבכו השריפה ולא אתם והכל שלא לערבב שמחתו של מקום והוסיף בהם להחמיר עליהם ולחייבם מיתה אם יערבבו שמחתו של מקום. ויתכן שנצטווה משה בכך מפי הגבורה אע"פ שלא נכתב או שלמד זה ממה שנאמר לו ושמרתם את משמרת ה' ולא תמותו כי משמרת ה' יוסיף גם היום השמיני והנה גלוי וידוע לפני ה' שעתידין בני אהרן להיות אוננין ואעפ"כ צוה להם שלא יניחו המקדש ולא יטמאו ולא יתאבלו כלל ועשה דינם כדין משוח מלחמה שאינו פורע ופורם ולא מטמא לקרובים ככהן גדול אבל אינו מקריב אונן. ואפשר שהיה זה נוהג כל ימיהם באלעזר ואיתמר שהיה דינם כמשוח מלחמה בעבור שנמשחו בשמן המשחה משום דכתיב כי שמן משחת ד' עליכם: קרבו. בתורת כהנים פליגי איכא מאן דאמר בחוץ מתו כיון שהלוים נכנסו לשם ומה דכתיב וימותו לפני ד' נגפם המלאך והוציאן לחוץ ואיכא מאן דאמר בפנים מדכתיב לפני ד' ומה דכתיב ויקרבו וישאום שהטילו בהם חנית וגררום והוציאום לחוץ ואע"פ שאין חלוק בין כהן ללוי בשלא לצורך עבודה אפי' כהנים אינם נכנסים ולצורך כגון לפנות טומאה אפי' לוים נכנסים אם אין כהן והכא לא הי' כהן שלא היו רשאים לטמאות מ"מ כיון דאפשר לגוררם בחנית לא חשיב לצורך ואסור ליכנס. והשתא למ"ד בפנים מתו א"כ נטמא המשכן טומאת מת והיה צריך טבילה והזאת שלישי ושביעי שהרי אהל של פשתן מקבל טומאה ולא מצינו שנתפרק המשכן אחר כך שהרי לא פסקו מעבודתן. וי"ל כיון דכתיב בי' על פי ה' יחנו ועל פיו יסעו חשיב קבוע ולא מקבל טומאה: (ו) ועל כל העדה יקצוף. לפי שהם היו שלוחי העדה ושליח צבור שטעה סימן רע לשולחיו. וי"מ על כל העדה אם תשנו ממה שנצטויתם ותאכלו כי לא יתקבלו לרצון הקרבנות שהקרבתם בעד העדה: ואחיכם כל בית ישראל יבכו. מכאן לתלמיד חכם שהכל כקרוביו: (ט) יין ושכר. פירש"י יין דרך שכרות ולדעתו לא נצטוו על שאר המשכרים. והרמב"ם כתב על שאר המשכרים אזהרה ויהי' שכר כפשוטו. ואיני מבין למה יהי' חלוק בין יין לשאר משכרים: בבואכם אל אהל מועד. בתורת כהנים קאמר שאין חיוב מיתה אלא על הכניסה שבשעת עבודה אבל שלא בשעת עבודה אין בו חיוב מיתה מדאורייתא לא בשתויי יין ולא בשאינו רחוץ ידים ורגלים ולא במחוסר בגדים: (טו) שוק התרומה וחזה התנופה. פירש"י למה חלקן תנופה בחזה ותרומה בשוק (לא ידענו) שכולם היו בתנופה והרמה. וכתב הרמב"ן ונראה לי הטעם כי במלואים היה השוק תרומה לה' שנקטר עם הלחם ועם החלבים והמורם מן השלמים נקרא תרומה כמו שנאמר והקריב ממנו אחד מכל קרבן תרומה לה' וכ"ש אלו שהעלו אותם לגבוה שיקראו תרומה אע"פ שגם כן הונף לא נקרא על שם תנופתו כי התנופה היתה עם הלחם ועם החלבים כדי להקטיר לשם אבל החזה הונף בפני עצמו ולא נשתנה משאר הבשר אלא בתנופה ובתנופה זו לבד נתקדש וזכה בו משה להיות לו למנה ומפני שזכות אהרן ובניו לדורות בחזה ושוק היה מיום המלואים וזכו בשוק בתרומה לה' ובחזה בתנופה קורא לעולם השוק תרומה וחזה תנופה כאשר היה ביום

הזכות: על אישי החלבים יביאו להניף תנופה לפני ה'. פי' הרמב"ן אין זה מקום צוואה לתנופה אלא שהוא טעם למה שאמר למעלה הימנו כי חקך וחק בניך נתנו מזבחי שלמי בני ישראל למה כי חזה התנופה ושוק התרומה על אשי החלבים יביאו להניף אותם תנופה לפני ה' שיהיו קדושים לפניו ומשהוקדשו יהיו לך ולבניך אתך לחק עולם: (יז) ואותה נתן לכם לשאת עון העדה. מהכא מוכח דשעיר ראש חדש היה שנשרף שמכפר על טומאת מקדש וקדשיו. אע"פ דבשעיר החטאת של חנכת היום נאמר ג"כ כפרה דכתיב וכפר בעדך ובעד העם משמע טפי דאיירי בכפרה הנוהגת לדורות. אי נמי מלכפר לפני ה' דורש שמכפר על טומאה שאירעה לפני ה' דהיינו טומאת מקדש וקדשיו: (יט) הן היום הקריבו את חטאתם. על מה שפירש"י ובגמרא נמי איתא שאמר משה לאהרן שמא הקריבו אוננין הקשה הרמב"ן והלא קודם האנינות נעשו כל הקרבנות דכתיב וירד מעשות החטאת והעולה והשלמים ואחר כך נכנסו לאהל מועד והתפללו ואחר כך ירדה האש לקרבנות ואז הקטירו הקטרת ותירץ שמא לא היה משה רואה מעשיהם וחשש שמא מלאו דם השעיר שלא נזרק עדיין וזרקו דמו: וא"א הרא"ש ז"ל אומר שאינו קשה כלל דמה שאמר וירד מעשות החטאת והעולה והשלמים לא קאי אלא בקרבנות המפורשים בזאת הפרשה אבל שעיר מוסף של ראש חדש אין מוזכר כאן כלל ועדיין לא קרב:

יא (א) וידבר ה' אל משה ואל אהרן. אף על פי שפרשה זו נוהגת בישראל כבכהנים מ"מ ענייני מרובה בכהנים שצריכים להשתמר תמיד מנגיעת הטומאה בשביל שצריכים ליכנס למקדש ולאכול קודש. ועוד אם שגגו ישראל בהם חייבין להביא קרבן שיקריבוהו הכהנים. ועוד שצוה אותם להבדיל בין הקודש ובין החול ובין הטמא ובין הטהור וצריכין להורות לישראל בין הטמא ובין הטהור על כן הי' הדבור לשניהם או למשה שיאמר לאהרן ויצוו שניהם לישראל ולכך נאמרה בספר תורת כהנים: (ב) מכל הבהמה אשר על הארץ. לפי פשוטו אשר על פני כל הארץ. ומדרשו אשר על הארץ למעוטי את שבים שאינם צריכין לסימנים הללו: (ח) מבשרם לא תאכלו. פירש"י שאר בהמה שאין להם סימן טהרה כלל נפקא מק"ו מאלו שיש להם סימן טהרה אחד. וכתב הרמב"ן א"כ לא יהיו לוקין עליהן שאין מזהירין מן הדין אלא המלקות לשאר מינין נפקא לן כיון שמפורש איסור השפן מפני שאינו מפריס פרסה ובחזיר מפני שאינו מעלה גרה א"כ כל שאינו מעלה גרה ומפריס פרסה הוא בשם האיסור הזה ואינו צריך לק"ו: ובנבלתם לא תגעו. אינו אזהרה אלא בא לומר שלא תגעו בהם בלתי אם תטמאו שכל מי שנוגע בהם טמא לאכל קודש או ליכנס למקדש. ורבותי' דרשו אותו ברגל ואסמכתא בעלמא הוא: (י) וכל אשר אין לו סנפיר וקשקשת וגו'. כתב הרמב"ן הטעם כי מי שיש לו סנפיר וקשקשת שוכנין לעולם בעליון המים ויקבלו גידול באויר הנכנס שם ולכן יש בהם קצת חום דוחה מהם שפעת הלחות כאשר יעשה הצמר והשער והצפרניים באדם ובבהמה ושאין לו סנפיר וקשקשת ישכון לעולם בתחתיו' המים ובעכירותן ולרוב לחות ואסיפת המים לא ידחה מהם דבר ועל כן הן בעלי לחה קרה דביקה קרובה להמית והיא ממיתה בקצת המימות באגמים המעופשים. ולא הזכיר שמות הדגים כמו שהזכיר שמות הבהמה והעופות דאיכא למימר שאין להם שמות שלא מצאנו באדם הראשון שקרא שמות רק לבהמה וחיה ועופות: מכל שרץ המים ומכל נפש החיה. כתב הרמב"ן אמר ר' אברהם כי שרץ הם הקטנים הנבראים מן המים ונפש החיה מזכר ונקבה ולפי דעתי כי שרץ המים כולל לדגים השטים במים כי כל לשון שריצה תנועה. ומכל נפש

שהיה הם חיות שבים שיש להם רגלים והולכות עליהם כחיות שבשדה והנה לכולם דין אחד: (יג) ואת אלה תשקצו מן העוף. כ' הרמב"ן לא נאסרו אלא אלו הנזכרי' לבד ומיניהם במקום שנאמר בהם למינה למינהו. ורבותינו למדו סימנין בעוף והסימן הגדול בעופות היא הדריסה שכל העוף הדורס טמא כי התורה הרחיקתהו מפני שדמו מחומם לאכזריות ושחור וגם ומוליד המרירה השרופה השחורית ונותן האכזריות בלב ואין בכל העולם עוף שידרוס מלבד הנזכרים בפרשה וכל עוף שידרוס בידוע שהוא מהם וכל שאינו דורס טהור שאין בכל האסורין שאינו דורס אלא הפרס ועזניה ואינו מנוי בייחוד אלא במדברות שוכן תדיר ואולי מפני ששוכן בחרבות דמו נשרף ורע כדורסים ואסרתו תורה עמהם והנה טעם איסור העופות מפני אכזריות תולדותם. ובבהמה יתכן שיהיה כן מפני שאין בבעלי הגרה והפרסה שסועה שהוא דורס והשאר כולם יטרופו ומה שהזכירו חכמים שכל חלב הטהור עומד וחלב הטמאים אינו נקפה ויתכן מזה שיזיקו באיברי הזרע ויסי' הזרע שמתאסף מן הלחה שבהם קרה ולחה לא תוליד כלל או לא תוליד בטוב מלבד שיש במותרין טובה ידועה בדרך הרפואות. וראיתי בקצת ספרי הנסיונות שחלב של חזיר אם יינק היונק ממנו יהיה הנער מצורע וזה הוא אות שיש בכולם סגולות רעות מאוד: (כג) וכל שרץ העוף. פרש"י מן הדקין הנמוכין ורוחשין על הארץ כגון זבובין וצרעין. וכתב הרמב"ן ואינו נכון אולי כי לא נקרא העוף שרץ בשביל קטנו ואין שמו עוף סתם בעבור גודל גופו והנה העטלף קטן הרגלים ורבים ממיני הארבה גדולים ממנו ולמה לא יקרא שרץ העוף כהם אלא שרץ העוף פירושו בלדו ההולך על ארבע כי כל עוף שילך על שני רגלים צוארו זקוף וראשו למעלה וסומך על כנפיו ומעופף תמיד ולכן יקרא עוף כנף ועוף סתם אבל בעלי ד' רגלים הולכים נמוכים וצוארם וראשם למטה כשרצים ולכן יקראו שרץ העוף: (כד) ולאלה תטמאו. לכך אמר בזה הלשון לומר שאין בנזכרים בדגים ובעופות ובחגבים זו הטומאה רק לאלה אשר יזכיר והם בהמה שאינה שוסעת שסע ומעלת גרה ופרסה זו מדברת בנבלת בהמה טמאה ושל מטה בנבלת בהמה טהורה לכך אמר כאן בנבלתם סתם ולא הזכיר בהם מיתה ללמד שאין בהם שחיטה וכל הנוגע בהן בזמן שאינן חיים טמא אבל שם אמר וכי ימות מן הבהמה לומר שאם נשחטה אינה מטמאה: כל הנוגע בנבלתם יטמא עד הערב. פי' כי בערב יטהר אם רחץ בשרו במים וקצר בכאן הרחיצה בעבור שהזכיר כבוס בגד לנושא והוא הטבילה וכ"ש שירחץ גופו וכשהשלים להזכיר כל הטמאות בנבילות ובשרצים הזכיר הטבילה בכולם במים יובא וטמא עד הערב והזכיר גם העונש ואם לא יכבס בשרו ולא ירחץ ונשא עונו והוא כלל לכל טומאת הנבלות: (כה) וכל הנושא מנבלתם יכבס בגדיו. החמיר הכתוב בנושא יותר מבנוגע להצריכו כבוס בגדים מפני שדרך הנוגע ליגע בנחת אבל הנושא אותם בדרך משא שיכבד עליו ובגדיו יסייעו אותו ברוב פעמים: (כז) וכל הולך על כפיו. ולמעלה בענין איסור המאכל הזכיר הבהמה וכאן הזכיר חי' שאינה שוסע' שסע ומעלת גרה ולא הזכי' הולך על כפיו בחי' וכתב הרמב"ן אולי הטעם מפני שאין דרך לאוכלם לא פרט בהם והניחם בכלל שאמר שנאכל הבהמה המפרסת פרסה ושוסעת שסע ומעלת גרה ולא אחרת ומי' בכלל בהמה: (כח) טמאים המה לכם. וחזר ואמר כל הנוגע בהן יטמא פי' בטומאה הנזכרת כבר לדין מגע ומשא. (כט). פקודת הרב המאה"ג הגאו' מ"ו אברהם בינג האב"ד בווירצבורג שמרה רוחי וז"ל אמר המחבר בגימטריאות השורץ בגימטרי' כשעורה שיעורו כשעורה. והקשו האחרונים דשרץ מטמא בכעדשה? ושמעתי תירוץ מגדול אחד שדברי המחבר צ"ל כשערה שיעורו בשערה ודבריו סמוכים על הברייתא חולין דף קכ"ו ששיעור נקיבת בילת השרץ לטמא כשערה. וע"ז מרמז כי בקרא כתיב השרץ חסר וחושבנא דדין כחושבנא דדין וק"ל:) (לב) וכל אשר יפול עליו מהם במותם. כ' הרמב"ן לדעת רבותינו דהאי קרא לא קאי אלא אשרצים ודרשו מכאן דשרץ מטמא בכעדשה. ולפי הפשט יראה דהאי מהם במותם חוזר על כל מה שמזכיר למעלה בהמה טמאה וחי' ושרץ כי למה יזכיר טומאת הכלים והבגדים בשרצים בייחוד והיא נוהגת גם בנבילות וכן כל דין הכשר אוכלים שוה בכולם ובכולם דבר הכתוב: וטמא עד הערב וטהר. האי קרא איירי בתרומה שצריך הערב שמש. וכתב הרמב"ן לכך הזכיר בכל הפרשיות עד הערב שהוא טהרת התרומה מפני שהיא קודש ואסור לאוכלה בטומאה אבל לא הזכיר הטהרה לחולין ולמעשר שהיא בטבילה לבד כי אינו מצוה להטהר לחולין ואם רצה יאכלם בטומאה: (לה) תנור וכירים יותץ. בא ללמד שאע"פ שהם מחוברים דינן לענין קבלת טומאה ככלי חרס התלושין ואמר יותץ ולא אמר ישבר לומר שאין צריך לשברים קטנים אלא שיהרסם בענין שלא יהו ראויין למלאכתם הראשונה ובא ללמד עוד שהם מקבלים טומאה במחובר שפיר' יותץ הבנין אשר בנה כענין נתיצה הריסת בנין כמו ונתץ את הבית. ואמר: (לז) על כל זרע זרוע. מכאן אנו לומדים שאין אוכל מקבל טומאה שלא בהכשר אע"ג דכבר נפקא לן מקרא דלעיל מכל האוכל הוי אמינא דוקא מאויר כלי חרס אינו מקבל טומאה בלא הכשר ומהכא שמעינן דאף ממגע שרץ אינו מקבל טומאה בלא הכשר. אי נמי לעיל איירי במיני מאכלים שנאכלים והכא מרבה אף מיני זרעונים. וטעם ההכשר כתב הרמב"ן כי לכלוך השרץ והמטמאים מדבקים בלחות ולא ביבשים ועשתה התורה הרחקה לטמא המוכשרים במים וגנבו שלא ניתן דברינו לשיעורין: (מ) והאוכל מנבלתה יכבס בגדיו. דרשו בו ליתן שעור נוגע ונושא כשעור אכילה דהיינו כזית ולפי הפשט איירי באוכל כדרך האוכלין שנגע ונשא שלא תאמר תהי' טומאתו יתירה בשביל האכילה קמ"ל דלא. והזכיר זה בבהמה טהורה בשביל שיטעה אדם ויאכלנה שהוא סבור שהיא שחוטה ואין דרך לטעות בשאר המינין האסורין ודרך התורה לדבר בהווה: (מא) וכל השרץ השורץ על הארץ. פי' בשביל שאין בשרצים מטמאין אלא שמנה אמר אבל לענין אסור אכילה כולם אסורין: (מז) ובין החיה הנאכלת. מה שפירש"י בין נולד בה סימני טרפה כשרה לנולד בה סימני טרפה פסולה לפי הפשט ר"ל שצריך לדקדק בטרפות שהרי מארכובה ולמעלה טרפה ולמטה כשרה. אלא שמדקדקים העולם מדקאמר סימני טרפה כשרה משמע שבטרפות עצמו שנטרף בו לפעמים היא כשרה ומפרסים כגון שחתך רובו של קנה ונקבה הריאה דקיימ' לן שהיא כשרה שהריאה תלוי' בקנה וכיון שחתך רובו כמאן דמנחא ריאה בדיקול' דמיא וזהו שיולד בה סימן טרפה דהיינו ניקבה הריאה והיא כשרה וכן בעלת ה' רגלים שהיא כשרה ביד וברגל טריפה. ונראה שהוא דקדוק שלא לצורך:

פרשת תזריע

יב (ב) **אשה כי תזריע.** כתי' לעיל והתקדשת' וסמיך לי' אשה כי תזריע רמז למה שאמרו שצריך אדם לקדש עצמו בשעת תשמיש וכן סמך לו ולהבדיל בין הטמא ובין הטהור וזה רמז למה שאמרו שצריך אדם לפרוש מאשתו סמוך לוסתה עונה אחת וכן רמז למה שהצריכו ג' חדשים להבחין בין זרע שנזרע בקדושה לזרע שנזרע שלא בקדושה דבעינן להבדיל ואחר כך אשה כי תזריע. מה שפירש"י לומ' אפי' יולדתו מחוי שנמחה ונעשה כעין זרע שאמו טמאה לידה. לאו למימרא שאם הפילה שפיר מלא מים כעין זרע

שתהא אמו טמאה לידה שהרי כל שאינו מלורת אדם אינו ולד אלא שצריך שתהא ניכרת צורתו ואז אפי' אם הוא מחוי אמו טמאה לידה וזה שפיר מרוקם שאמרו חכמים שהוא טמא. ומה שאמרו אשה מזרעת תחלה יולדת זכר י"מ הטעם שלעול' האחרון מבטל הראשון הלכך כשהאשה מזרעת תחלה בא הזכר מבטל את האשה ויולדת זכר וכן נמי איפכא כשהאיש מזריע תחלה. וכתב הרמב"ן אע"פ שאמרו אשה מזרעת לא שתהא מעלת זרע שהרי אין לה ביצים כביצי הזכר שיעשה בהם זרע אלא אמרו מזרעת על דם הרחם שתתאסף בשעת גמר ביאה באם ומתאחד בזרע הזכר כי לדעתם העובר נוצר מדם הנקבה ומלובן האיש ולשניהם יקראו זרע. וכן אמרו ג' שותפין באדם איש מזריע לובן שממנו גידים ועצמות ולובן שבעין ואשה מזרעת אודם שממנו עור ובשר ודם ושיער ושחור שבעין וגם דעת הרופאים ביצירה כך הוא. ודעת חכמי היונים שכל גוף העובר מדם האשה ואין בו לאיש אלא כח שנותן צורה בחומר כי אין ביצת התרנגולת הבאה מן הזכר לנולדת מן המתפלשת בעפר אלא שזו מגדלת אפרוח וזו לא תגדל ולא תצמיח בהמנע ממנו חום היסוד: (ד) בדמי טהרה. כתב הרמב"ן על דעת רש"י לומר אע"פ שרואה שטהורה היא וכן אמר ר' אברהם כי הטעם שהוא דם טוהר כנגד דם הנדה כי השם גזר על הזכר במספר הימים שתשלם צורתו בבטן ועל הנקבה כפלים וזה דבר ברור ומנוסה. ולפי דעתי פי' טהרה נקיון כלשון וזהב טהור שהוא צרוף ומזוקק והענין כי נוה ביולדת זכר שתטמא ז' כנדתה כי המנהג שתהיה שופעת דם מן המקור ונוה שתוסיף עוד ל"ג ימים תשב בביתה לנקות גופה כי בכל אלה תוציא תמצית הדמים ואז תנקה מלידה ומבטן ומהריון ותבא בית ה'. ורבותינו קבלו שהיא טהורה לבעלה בימים האלו מפני שאומר בשבעה ההם כמו נדת דותה ובאלה אמר שתטמא למקדש ולקודש ולא לחולין ולא לבעל. וטעם הכפל לנקבה או כדברי ר' אברהם על דעת ר' ישמעאל שאמר שהזכר נגמר למ"א יום והנקבה לפ"א אבל לדעת חכמים שאומרים אחד הזכר ואח' הנקבה למ"א הטעם כי טבע בנקיבה הוא קר ולח והלחה ברחם האם היא קרה ולחה מאוד ועל כן ילדה נקבה ולפיכך צריכה נקיון גדול מפני ריבוי הלחות והדם המעופש שבהם ומפני קרירותן כי בידוע כי החולים הקרים צריכים בנקיותם אריכות זמן יותר מן הלחים: עד מלאת ימי טהרה. דהיינו יום מ' וצריך לומר דעד ועד בכלל דכל יום הארבעים ולילה שאחריו אסורה בקדש עד למחר שתביא כפרתה: (ה) וששים יום וששת ימים תשב על דמי טהרה. שינה בנקבה לכתוב על דמי טהרה ובזכר כתיב בדמי טהרה לפי שבזכר לעולם יושבת ל"ג בדמי טוהרה אבל בנקבה לפעמים שאינה יושבת כל ס"ו בדמי טהרה כגון שהפילה בתוכם: תשב על דמי טהרה. פרש"י לשון עיכוב פי' תתעכב מליגע בקודש וליכנס במקדש אע"פ שהם ימי טוהר אבל בעלה ולכך אמר בדמי טהרה שאע"פ שהם ימי טוהר לבעלה לא תגע לקדש ולא תכנס למקדש. וכתב הרמב"ן ויתכן כי לשון תשב כאן הוא כמו ימים רבים תשבי לי לא תזני לי ולא תהי' לאיש כי האשה השוכבת עם בעלה תקרא יושבת לו ולפי שאמר בשבעה וטמאה שבעת ימים כימי נדת דותה שתטמא לבעלה ולקדשים אמר כי אחרי שבעה תשב לבעלה ל"ג ימים בדמי טוהר אבל לא תגע בקודש ולא תבא אל המקדש אע"פ שלא תראה ותשב לבעלה אע"פ שתראה. והנכון בעיני כי האשה בימי ראייתה תקרא נדה בעבור שינודה וירחיקוה מכל בני אדם ויושבת בדד לא תספר עם בני אדם כי גם דבורה טמא אולם והעפר אשר תדרוך טמא להם כעפר רקבובית של מת וגם מבטה מוליד היזק ולכך החמירה תורה במושב נדה ובמשכבה יותר מן המגע וכן אמר הכתוב במצורע בדד ישב מחוץ למחנה מושבו ולא אמר בו כשאר הטמאים ויצא אל מחוץ למחנה ולא יצא אל תוך המחנה אלא הזכיר בו ישיבה שלא ילך כלל כי ריחו והבלו מזיקים ולכך אמר הכתוב בכאן כי ל"ג ימים תשב בדמי טהרה על מושבה אשר ישבה בימי נדות הלידה והזהיר באלו שלא תגע בקודש ולא תבא במקדש: (ז) והקריבו לפני ה' וכפר עליה. כתב הרמב"ן צריכה כופר נפשה שתזהר ממקור דמיה כי האשה בלדתה יש לה מעין נפתח ומקור משחת ואחרי עומדה בימי הנקיון או בימי יולדת הולד לזכר או לנקבה תביא כופר נפשה שיעמוד מקורה ותטהר כי השם רופא כל בשר ומפליא לעשות. ורבותינו אמרו בשעה שכורעת לילד קופצת ונשבעת שלא תזקק לבעלה ר"ל כיון שנשבעת מתוך הצער ואין השבועה ראוייה לחול מפני שהיא משועבדת לבעל רצה השם שיהיה לה כפרה בזה:

יג (ב) **אל משה ואל אהרן.** כתב הרמב"ן בעבור כי על פי אהרן יהיה כל ריב וכל נגע היה הדבור גם לאהרן או למשה שיאמר לאהרן על דעת רבותינו. ולא אמר כאן דבר אל בני ישראל כי הכהנים בראותם הטמאים יכריחום להסגר ולהטהר ובפרשת הטהרה אמר אל משה זאת תהי' תורת המצורע כי אין צורך להזהיר ישראל בטהרה וגם לא הכהן להקריב הקרבנות כי ברצון יעשון ובפרשת הזב אמר דברו אל בני ישראל ואמרתם אליהם בעבור שהוא דבר סתר ואין אחר מכיר בו צריך להזהירם שיודיע כל אחד חוליו לכהן: (ב) שאת או ספחת. כתב ר' אברהם שאת לשון שריפה כמו והמשאות האלה. וישאם דוד. ופי' הרמב"ן ויתכן שנקרא כן בעבור שהאש תולדתה להנשא למעלה. וספחת מגזרת ספחני נא. חולי שיתחבר אל מקום אחד. בהרת מגזרת בהיר הוא בשחקים שיעשה בדמות אות וסימן ואם כן תהיה שאת שם הנגע הנעשה מן המרה הירוקה הנשרפת והבהרת מן הלחה הלבנה והספחת הנאספת משתיהן. והנה התורה רצתה בטהרת ישראל ובנקיות גופם והרחיקה החולי הזה מתחלתו כי המראות האלו אינן צרעת גמורה אבל תבאנה לידי כך ולכך אמר הכתוב בתחלתן נגע צרעת כלומר מכה של צרעת ואינה צרעת גמורה ובהיות סימני הטומאה גמורה לאחר הסגר אמר צרעת היא והכוונה לומר שיטמאנו מעכשיו כי הוא נגע שיבא בוודאי לידי צרעת וראוי להבדל מעתה מן העם וכן וטמא הכהן אותו נגע הוא פי' שהוא נגע גדול שלא יתרפא אלא יגדל כל היום והולך: (ד) ועמוק אין מראה מן העור. פירש"י לא ידעתי פירושו כי קשה לו שכבר פי' בפסוק שלפניו ומראה הנגע עמוק מעור בשרו שכל מראה לבן עמוק הוא כמראה חמה עמוקה מן הצל. והרב ר' מאיר מרוטנבורק פי' שכך פי' הפסוק ואם בהרת לבנה הוא בעור בשרו ועמוק כדרך כל דבר לבן אין מראה מן העור תחלת דבר הוא פי' שהוא עמוק מחמת הלובן ואין מראה מן העור והטעם מורה על זה הפי'. והרמב"ן פי' והנה אנחנו יכולין לתרץ קושיא זו שאין מראה הנגע עמוק מן העור אלא כשיהפוך בו שער לבן אבל כשאומר ושערה לא הפך לבן אז אין מראה הנגע עמוק שכן. מראה החמה אם יהיה במקום החמה דבר שחור ומפוזר בו לא יראה המקום עמוק למסתכל בו והנה השער בתולדתו שחור ומבטל עומק הנגע וכשיהפוך לבן או לרוב יהיה הלובן כלו מזהיר ויראה כעמוק לכל מביט בו מרחוק. ועם כל זה מה שאמר הרב כל מראה לבן עמוק איני נכון שהרי אמרו אין שאת אלא גבוהה והשאת לבנה הוא כדכתיב שאת לבנה ואמרו שאת כצמר לבן והנה היא לבנה הרבה ראוייה שתהיה עמוקה וגם הפסוק אינו אומר במראה השאת שתהי' עמוקה וכן בתורת כהנים אמרו שאת מוגבהת כמראה הצל שהוא גבוה ממראה החמה ואם כל מראה לובן עמוק הוא הנה הדבר בהפך ואולי נאמר שלשון שאת מגבהת הוא כנגד הבהרת אבל כנגד העור שתיהן עמוקות ומיהו הכתוב לא אמר במראה השאת עמוק מן העור. אבל כן

נראה לי הענין כי כל לובן נותן טוהר ולטישות בעינים כמראה החמה שהיא עמוקה מן הצל בעבור שהעין מקבל גוון השחרות ונקבע בו וגוון הלובן מפזר כח הראות ויתרחק לו ולכן יראה כעמוק. והבהרת שהוא בהיר ועז כשלג הראות יתלש ממנו כאשר יתלש במקום החמה ובלבד שלא יהיה בו שער שחור כי אז יתפשט כח הראות בשחרות. וממנו יתפשט בכל הנגע ולא יברח ממנה והשאת היא לבנה. אבל אין הלובן מזהיר ולא יתלש הראות ויתפשט בו ויתקרב אליו ויראנה בקרובה אליו ומגבהת כענין הראות הכוכבים שהן נראים כמו גבוהין ברקיע. והזכיר בשאין ב' מראות שאת לבנה או בהרת פתוכה (בתוכה?) באדמימות ואמר בה מראה שפל ולא אמר עמוק כי הבהרת היא אע"פ שהיא לבנה עזה האדמימות שבתוכה מגרע ממנה העומק וחוזר לשפלות מעט. ועל דרך הפשט אין. והנה מראה שפל מן העור קאי אלא על בהרת ולא על שאת לבנה ומה שאמר אחר כך ואם אין בה שער לבן ושפלה איננה מן העור והוא כהה חוזר על שתיהן. והזכיר במכוה לבנה אדמדמת או לבנה ואמר ומראה עמוק וקאי דוקא על לבנה וחזר ואמר והנה אין בבהרת שער לבן ושפלה איננה מן העור כי הזכיר ענין השפלות ללבנה אדמדמת ללמד כי העומק והשפלות שתיהן סימני טומאה ואין בהן סימן טוהר רק כשאין בהם שפלות כלל והוא כהה: (ה) והנה הנגע עמד בעיניו. כתב הרמב"ן רש"י פי' עמד בעיניו כמראהו וכשיעורו הראשון וכמוהו ועינו כעין הבדולח אבל בתורת כהנים שנינו אין לי אלא בעין עצמו בעין תלמיד מנין וכו' משמע שקאי על הכהן שהנגע עמד על עומדו לפי מראה עיני הכהן. ובא ללמוד כי לפי מראה עיני הכהן ישפוט הנגע בפשיון ואינו צריך למדוד הנגע. אבל א"א הרא"ש יצ"ו אומר שצריך לעשות רושם שביבות לסימן לראות אם פשה כי היכי דחזינן בנגעי הראש שפי' בהן הפסוק שמגלח כל סביביו ומניח ב' שערות סמוך לו סביבו לראות אם יפשה ה"ה בשאר נגעים והיינו הסגר דקרא ודלא כרש"י שפי' שמסגירו בבית כל ז' שלא מצינו בכל מסכת נגעים שיסגירנו בבית וגם הפסוק אומר והסגיר הנגע דמשמע מקום הנגע מדלא קאמר הנגוע: (י) והיא הפכה שער לבן ומחית בשר חי בשאת. לא היה צריך להניחם כי באחד מהן בלבד הוא סימן טומאה אלא פי' או מחית בשר חי בשאת: (יב) ואם פרוח תפרח הצרעת וגו'. פי' שצריך שתפרח בכל הגוף ומה שאומר את כל עור הנגע פי' כל עור הנגע וגם מראשו ועד רגליו שאם פרחה בכל הגוף ומקום הנגע לא הפך לבן או נתרפא טמא הוא. ולפי הפשט טעם טהרת הפריחה כי כשהנגע מתפשט אז אינו נכנס בעומק הבשר והוא סימן שקרוב להתרפאות אבל כשאינו מתפשט בכל הגוף אז אוכל ויורד תחתיו: (לג) והתגלח ואת הנתק לא יגלח. כתב הרמב"ן כפי פשוטו מזהיר שלא יעבור תער על מקום הנתק אע"פ שאין בו שער אם יעבור תער על המקום יתגרר העור והיא סיבה להצמיח שיער. אבל בתורת כהנים דורש סביב הנתק כמו שפירש"י. והרמב"ן האריך בפי' נתק אם הוא טמא בלא שום מראה אם לאו. יעויין בפירושו: (מה) והצרוע. דורש בתורת כהנים לרבות כ"ג אע"ג דכתיב בי' ובגדיו לא יפרום: ועל שפם יעטה. פי' יכסה פיו שלא יריחו ריחו כי הריח שלו מזיק: (מו) בדד ישב. לפי שדרך זה החולי שכל מי שמשתדל עמו או אפי' מדבר עמו החולי נאחז בו ולכך ציוה הכתוב שיבדל מבני אדם. כתב הרמב"ן נגעי בגדים וכן נגעי בתים אינן בטבע ולא היה בעולם אבל בהיות ישראל שלמים לה' יהיה רוח השם עליהן תמיד להעמיד אותם ובגדיהם ובתיהם במראה טוב וכאשר יקרה באחד מהם דבר חטא יבא נראה כיעור בבשרו או בבגדו או בביתו להראות כי השם סר מעליו ולכך אמר הכתוב ונתתי נגע צרעת בבית ארץ אחוזתכם כי היא מכת ה' בבית ההוא ואינו נוהג אלא בארץ שהיא נחלת ה' כמו שנאמר כי תבואו אל ארץ כנען ולא מפני שהוא חובת קרקע אלא מפני שלא יבא הענין ההוא אלא בארץ ישראל וכן אני חושב בנגעי בגדים שאין נוהגין אלא בארץ ישראל ולא הוצרך למעט בהם חוצה לארץ כי לא יארע שם לעולם. ומפני זה אין נוהג אלא בבגדים לבנים ולא בצבועים כי אולי הצבע הוליא הכיעור ההוא בטבע ולא אצבע אלהים הוא. ומפני זה חוזר הכתוב בכל פסוק ופסוק הבגד או העור השתי או הערב כי הוא דבר נס: (נב) צרעת ממארת היא. פי' מארה נשתלח בו וסופו להתפשט בכולו ולכך צוהו לשרוף כולו: (נה) פחתת הוא. פי' שפוחת והולך כי כולו נשחת ולכך צריך לשרוף כולו ולא סגי בקריעת מקום הנגע: בקרחתו או בגבחתו. י"מ בין מקום שיש שיער בין מקום שאין שיער:

פרשת מצורע

יד (ב) זאת תהיה תורת המצורע וגו' והובא אל הכהן. כתב הרמב"ן תחלה אומר שזאת היא תורת טהרתו שיובא אל הכהן שאין לו טהרה לעולם אלא על פיו ואחרי כן פי' שהכהן יצא אליו חוץ למחנה והוא לא יבא אליו אע"פ שנתרפא. ובת"כ דורש והובא אל הכהן שלא ישהה פי' שמיד כשיתרפא יובא על כרחו אל הכהן: (ג) ויצא הכהן אל מחוץ למחנה. דורש בת"כ דוקא כהן שהוא לפנים מן החומה יוצא חוץ למחנה לטהרו ואין כהן מצורע שהוא חוץ למחנה מטהר מצורע אחר: (ד) שתי צפרים. על שם הצפור נודדת מקנה כן איש נודד ממקומו דכתיב בי' בדד ישב מחוץ למחנה. כתב הרמב"ן בעלי הפשט אומרים כי כל עוף נקרא צפור כדכתיב צפור שמים ודגי הים. כל צפור כל כנף וכן כתיב ואת הצפור לא בתר על תורים ובני יונה. והנכון שהם צפור כולל לעופות הקטנים המשכימים בבוקר לצפצף ולשורר מלשון ארמי ציפורא וכן ישוב ויצפור פי' ישכים בבוקר. ואמר עליהם צפור שמים כי הם לרובם יגביהו לעוף בשמים וכל צפור כל כנף שני מינים כל הקטנים וכל הגדולים וכן יקרא קן צפור לפניך הם הקטנים לומר שאפי' בקטניהם יחוס. והנראה מדברי רבותינו שכל עופות טהורים נקראים צפרים אבל מצותו של מצורע בצפור דרור ואינו אלא למצוה אבל בדיעבד כולן כשרים ולכך הוצרך למעט טמאות בתורת כהנים לפוסלן אפי' בדיעבד. ומיהו מדתנן במסכתא נגעים מצות שתי צפרים דרור ותניא עוד שתי צפרים מצותן שיהו שוה במראה ובקומה וכו' עד אע"פ שאינו שוין כשרים ולא קתני עוף דרור אע"פ שאינם דרור כשרים ש"מ שאפי' בדיעבד פסולים והוצרך למעט טמאות מפני שיש אף בטמאות מינים שהם דרור. א"כ פי' למעט טמאות לך פי' אסורות כגון טריפה: ועץ ארז ושני תולעת ואזוב. כתב ר' אברהם הנה המצורע ותורת הבית המנוגע וטהרת המת קרובים והנה הם כדמות פסח מצרים: (ה) אל כלי חרש. לומר שישפיל עצמו כחרש הנשבר: על מים חיים. שכן היתה טהרת נעמן בירדן שהוא מים חיים: (ז) על פני השדה. מקום שמשם לא ישוב סימן שלא תדבק בו עוד הצרעת: (י) יקח שני כבשים תמימים וכבשה אחת. כתב הרמב"ן לא פי' הפסוק מה יעשה בשני כבשים ובכבשה אלא שאמר בכבש אחד שיקריב אותו לאשם ואמר שיעשה החטאת ואחר ישחט את העולה וסמך על מה שפי' בפרשת ויקרא שכל חטאת תהיה נקבה ועולה זכר א"כ ידוע שהכבש השני יעשה עולה והכבשה תהיה חטאת ולכך לא האריך בכאן: (יח) יתן על ראש המטהר וכפר עליו הכהן לפני ה'. הכפרה הזאת היא בדם האשם ובשמן והנה אמר הכתוב באשם וכפר וחזר ואמר בחטאת וכפר על המטהר

מטומאתו ואמר עוד בעולה ובמנחה וכפר עליה הכהן וטהר לא ידענו מה ענין הכפרות הללו ואולי האשם יכפר על מעלו אשר מעל קודש נגעו והחטאת על חטאו אשר חטא בימי הנגע אולי בצערו נתן תפלה לאלקים לכך כתיב בה וכפר על המטהר מטומאתו והעולה והמנחה יהיה לו כופר נפשו שיזכה ליטהר ולשוב אל אהלו ולכן אמר וכפר עליו הכהן וטהר. ויתכן עוד כי וכפר עליו הכהן וטהר חוזר לכל הנעשה בו כי גם הצפרים באים לכפרה ולטהרה שגם בנגעי הבית כתיב וכפר על הבית וטהר: (לד) ונתתי נגע צרעת וגו'. פירש"י בשורה טובה היתה להם בשביל המטמוניות וכו'. וי"מ דלכך ראה נגע בבתים ובבגדים לפי שהוא לבער ע"ז ומשמשיה והיו שם בתים ובגדים שהיו משמשי ע"ז ויש שאינם יודעים שהיו משמשי ע"ז נתן הקב"ה בהם נגע כדי שינתצו וישרפו: ונתתי נגע צרעת בבית ארץ אחוזתכם. כתב הרמב"ן הכתוב מדבר כנגד כל ישראל והיה ראוי לומר דברו אל כל עדת בני ישראל אלא שהכתוב מקצר. אי נמי מדבר עמהם במקום כל ישראל. והטעם שאין כוונת הפרשה עתה רק ללמד להם כל דיני הצרעת ושילמדו אותם לכהנים ומשה לא הזהיר בהם עתה את ישראל אלא בבואם לארץ הזהירם בהם השמר בנגע הצרעת לשמור מאוד ולעשות ככל אשר יורו אתכם כאשר צויתים כי להם נוה. תחלה במשפטים האלה: (מג) ואם ישוב הנגע ופרח בבית. כתב הרמב"ן הנגע הזה שבא באבנים אחרות ובעפר אחר אינו הנגע הראשון ואינו דומה לפריחה האמורה באדם ולפשיון שהוא שב למקומו הראשון בטבעו כי פעמים רבים תסתתר הליחה תחת העור ותשוב אל פנימי הגוף ואחרי כן תשוב ותמשך אל העור ואל חיצוני אבל הענין הזה שאינו טבע אלא נגע ומכת אלקים שתהיה רוב רעה באה במקום ההוא ולכך לא אמר הכתוב ואם ישוב הנגע ופרח באבנים ההם אלא אפי' נולד במקום אחר מן הבית ואפי' ממראה אחר שאינו ממראה הראשון נדון כחוזר ופורח ואינו נדון כנגע חדש שנולד בתחלה וזה פי' בבית כי כל הבית יהיה דינו כן והטעם כי הרוח הרעה לא תסור מן הבית ההוא אלא תמיד תהיה בו באחת מהמקומות להבעית את בעליו. עוד ייסב פי' המקראות לפי המדרש בענין שאין צריך להקדים פסוקים המאוחרים ועיין בפירושיו: (נג) וכפר על הבית וטהר. כתב הרמב"ן הכפרה הזו בצפור המשתלחת שתשא הצפור את כל עונותיו אל מחוץ לעיר אל פני השדה כענין הכפרה בשעיר המשתלח שאין עונש הנגע הנראה בביתו של אדם כעונש הנגע שבגופו להצריכו חטאת ואשם כי די לו כפרה הראשונה שיביא המצורע לטהרתו שהן הצפרים ועץ הארז והאזוב. וי"מ דכל כפרה דכתיבה במצורע בין באדם בין בבית וכן גבי יולדת וזב אינו לשון כפרת עון אלא לשון נקיון כמו לכפורי ידיה בהאי גברא דכפרה ממש לא שייך בהו אע"ג דנגעים באים על החטא מניגעיה איכפר ליה וכן יולדת אע"ג שהיא חוטאת מ"מ לפי הפשט אין קרבנה בא על חטא:

טו (ב) **איש איש כי יהיה זב מבשרו.** כתב הרמב"ן טעם טומאת הזב באים מפני היותו חולי כבד מן החולים הנדבקים וצריך קרבן לתת הודאה לשם שרפא אותו וצריך חטאת לכפר על חטאתו שלא יגרום לו עוד חולי. וטעם טומאת שכבת זרע אע"פ שהוא בטבע התולדה כטעם טומאת מת כי המקור משחת והשוכב לא ידע אם ישחת זרעו או יהיה ממנו ולד נוצר. והקיל הכתוב בזוב האשה בעת נדתה ולא חייב בה קרבן בעבור שהוא בטבעה ולא נתרפאת מחוליה וטמא אותה ז' ימים בין שתראה (יום א' או. כצ"ל) ז' כי הנשים בטבען לא תהיה בהן יותר מז' זולתי בהיות בהן שפע יותר בחולי אבל כי יזוב זוב דמה ימים רבים אחרי הז' ההם הנה הוא חולי כזוב האיש וצריך אותה קרבן כשתתרפא כדין הזב. ולא הזכיר הכתוב טבילה באשה כי הזכיר זוב האיש וטומאתו ואמר בסוף ורחץ בשרו במים חיים וטהר וחזר ואמר באשה ואשה כי תהיה זבה כאיש הזב דם יהיה הזוב שלה ולא לובן כאיש והזכיר הטומאה בנדה ובזבה ואחרי כן הזכיר בזבה ואם טהרה מזובה כאשר יטהר הזב מזובו וספרה לה ז' ימים כאשר יספור הזב ואחר תטהר כטהרת הזב. ועל דרך הפשט היתה צריכה רחיצה במים חיים כרחיצת הזב אבל רבותינו הקלו עליה שתטהר כשאר הטמאים במי מקוה והטעם שלא היה צריך להזכיר ואחר תטהר כי בכלל האיש היא שלא בא הכתוב להזכיר אלא החלוק שבין הזכר לנקבה שיהיה זובה בדם ולחלק בין עת נדתה ללא עת נדתה ולפי' דרשו ואחר תטהר לרבות לה טהרה לומר. ואחר תטהר כנטהרים שבתורה בלא מים חיים: (יא) וידיו לא שטף במים. כתב הרמב"ן הכתוב קורא לטבילה שטיפה שאומר וכל כלי עץ ישטף במים וכן בבגדים קורא לה כבוס וכבס שנית וטהר והטעם כי הטבילה צריך שלא יהיה בה דבר חוצץ אלא ישטוף כל גופו במים כמו נחל שוטף ופי' הפסוק בעבור כי הנגיעה בידים אמר כי אשר יגע בו בידיו ועדיין לא שטף אותם בשטיפת כל גופו במים יהיה טמא כאלו אמר וכל אשר יגע הזב בידיו ועדיין לא רחץ ביום טהרתו יכבס והוצרך לומר לשון שטיפה ללמד על הרחיצה שתהיה בשטיפה בלא חציצה:

פרשת אחרי מות

טז (א) **אחרי מות שני בני אהרן.** פי' אחר שהזהיר לבני ישראל שלא ימותו בטומאתם אמר לו הזהיר גם כן לאהרן שלא ימות. ופי' הרמב"ן לכך אמר אחרי מות כי מיד כשמתו בניו הזהיר לאהרן מן היין ומן השכר שלא ימות ועוד אמר למשה שיזהיר אותו שלא ימות בקרבתו לפני ה'. וקרוב הדבר שהיו שתי מצות אלו ביום המחרת כי בו ביום היה אונן ואין רוח הקודש שורה מתוך עצבות ואזהרת היין היתה לאהרן עצמו ובאותו היום היה גם זאת המצוה למשה אלא שהקדים הכתוב האזהרות שיזהיר לישראל שלא ימותו בטומאתם והזהירם על טומאת מקדש ואגב זה פי' כל דיני הטומאות ואחרי כן חזר לעניינו להזהיר את אהרן. ורבותינו דרשו שאמר לו אל תמות כדרך שמת פלוני לזרזו באזהרתו: בקרבתם לפני ה'. כתב ר' אברהם מכאן ראיה שמתו על שהכניסו הקטורת לפנים. וכתב הרמב"ן ואינו כן כי הכתוב שמזכיר תמיד עונש אמר בהקריבם אש זרה אלא פי' בקרבתם כמו או בקרבתם אל המזבח לשרת פי' בקרבם לפני ה' לשרת מתו ועל כן יזהיר לאהרן שלא ישרת אלא במקום אשר יצוה ובעת אשר יצוה. ויתכן שיהיה פירושו כמו שדרשו רבותינו שהיו מליזין על הקטורת שבו מתו נדב ואביהוא לכך אמר הכתוב אחרי מות שני בני אהרן בקרבתם לפני ה' בקטורת אמר לאהרן כי הוא יקרב יותר מהם אל ה' בקטורת ולא ימות אבל אם יבא אל הקודש זולתי הקטורת ימות כי בו יכנס תחלה כמו שנאמר והביא מבית לפרוכת וכסה ענן הקטורת את הכפורת אשר על העדות ולא ימות וזה פי' כי בענן אראה על הכפורת שלא יכנס רק בקטורת שיעלה עננו שם. וי"מ היה לדקדק מבקרבתם שעל ביאה ריקנית מתו ולכך אמר בזאת יבא ולא בביאה ריקנית כאשר עשו הם: (ב) ויאמר ה' אל משה. תמי' לי טובא למה חזר וכתב אמירה והלא כבר אמר וידבר ה' אל משה ולא פירש מה נאמר באותו דבור אם לא נאמר בשביל שהפסיק בענין אחר באמצע לומר שדבור זה היה אחרי מות שני בני אהרן לכך חזר לומר ויאמר. וי"מ שבדבור הראשון אמר לו ענין טהרת פרה אדומה שטיהרו בה אותם שנטמאו בנדב ואביהוא שהרי זה היה באחד בניסן ובשני בו נשרפו ואמר לו עתה שיטהרו בה הטמאים

ולכך הזכיר אחרי מות שני בני אהרן שיזהרו אותם שנטמאו במותם: דבר אל אהרן אחיך. כתב הרמב"ן כי הזכיר אחיך שתזהירנו כי אחיך הוא ואע"פ שאתה אינך בבל יבא אהרן בבל יבא: ואל יבא בכל עת. לפי שכבר נאמר ענין יום הכפורים כדכתיב וכפר אהרן על קרנותיו אחת בשנה מדם חטאת הכפורים אחת בשנה יכפר לכך אמר אף ביום הכפורים לא יבא בכל עת אלא באלו הקרבנות ובזה הסדר המפורש כאן: (ד) בגדי קודש הם. דורש בת"כ בנין אב לכל העבודות שלא יהו אלא בבגדי קודש. והרמב"ן כתב לפי הפשט בשביל שאמר בשמונה בגדים ועשית בגדי קודש אמר גם באלו ד' בגדים שהם בגדי קודש. ואמר ד' פעמים בד למעט ד' בגדי זהב חשן ואפוד ומעיל וציץ. ובמדרש ויקרא רבה דורש כשירות של מעלה כך שירות של מטה מה שלמעלה איש אחד בתוכם לבוש הבדים אף של מטה כתנת בד קדש ילבש וגו'. ובת"כ דורש ילבש יחגור יצנף לפי שהוצרכו לרבות לו כלים אחרים בין הערבים אין לו יכול לא ילבש (של. כצ"ל) שחרית תלמוד לומר ילבש יחגור יצנוף: (ח) וגורל אחד לעזאזל. עזאזל דורש בת"כ מקום הקשה שבהרים ופי' המלה קשה כמו עזוז והיא כפול. כתב הרמב"ן וזה ענין השעיר של עזאזל כי היו עובדין לאלהים אחרים שהם המלאכים ועושים להם קרבנות והנה התורה אסרה לגמרי קבלת אלהותם אבל צוה הקב"ה שנשלח שעיר למדבר ביום הכיפורים לשר המושל במקומות החורבן והוא הראוי לו מפני שהוא בעליו ומאצילות כוחו יבוא חורב ושממון כי הוא העולה לכוכבי החרב והדמים והמלחמות והמריבות והפצעים והמכות והפירוד והחורבן והכלל נפש לגלגל מאדים וחלקו מן האומות עשו שהוא עם יורש החרב והמלחמות והמריבות ומן הבהמות העזים והשעירים ובחלקו עוד השדים הנקראים מזיקים בלשון רבותינו ובלשון הכתוב שעירים ואין הכוונה בו שיהא קרבן מאתנו לו חלילה אבל שתהיה כוונתנו לעשות רצון בוראינו ורצונו בכך והמשל בזה מי שעושה סעודה למלך וצוה המלך לעושה הסעודה תן מנה לעבדי פלוני שאין עושה הסעודה נותן כלום לעבד ההוא אלא נותן הכל למלך והמלך נותן פרס לעבדו ושמר זה מצותו ועשה למלך. כל אשר צוהו ואמנם המלך לחמלתו על בעל הסעודה רצה שיהיו כל עבדיו נהנין ממנה שיספרו בשבחו וזה טעם הגורלות כי אלו היה הכהן מקדיש אותם בפה לד' ולעזאזל היה נראה כעובד אליו ונודר לשמו אלא מעמידם לפני ד' פתח אהל מועד כי שניהם מתנה לו והוא נתן מתנה לעבדו החלק אשר יצא לו מאת השם ולכך לא נשחט אותו אנחנו כלל ואונקלוס תרגם לשמא די"י ולעזאזל כי האחד לשם ד' ולא לו והשני הוא לעזאזל ולא לשמו של עזאזל ומפני זה אמרו רבותינו דברים שיצר הרע ואומות העולם משיבים עליהם לבישת שעטנז ופרה אדומה ושעיר המשתלח ולא מצאו בקרבנות תשובה עלינו כי הם על אשי השם אבל בשעיר המשתלח משיבים עלינו כי יחשבו שאנו עושים כמעשיהם וכן בפרה אדומה מפני שהיא נעשית חוץ למחנה וענינה דומה לשעיר המשתלח להעביר את הטומאה: (כא) ונתן אותם על ראש השעיר. כתב הרמב"ן לא נאמר זה הלשון בשום שאר סמיכה מפני שהקרבנות לרצון על אשי ד' ומרצים ומכפרים אבל זה שאינו לשם המקבלו ואינו מרצה אינו אלא נושא עוונותם ועונה אמן בעל כרחו: (כג) ובא אהרן אל אהל מועד. פירש"י אין זה מקומו של מקרא וכו' עד ונכנס שם להוציא כף ומחתה שהניח שם. וכתב הרמב"ן על כורחך המקרא הזה אומר דרשני שלא יתכן בשום פנים שלוה שיבא לאהל מועד ללא דבר רק לפשוט שם בגדיו ולהיותו עומד שם ערום בהיכל ה' ולהניחם שם אלא על כרחינו ובא אהרן אל אהל מועד לעבוד עבודה ולא הוצרך להזכירה והיא הוצאת כף ומחתה וטעם הכתוב שאמר למעלה ונתן את הקטורת לפני ה' וכסה ענן הקטרת וגו' לומר שיתן את הקטרת על האש עד שיעלה ענן הקטרת ויצא מיד והנה הכף והמחתה נשארו שם ועל כל פנים צריך להוציאם ועל כן נאמר ובא אהרן אל אהל מועד להוציאם ולא הזכירה הפרשה מה שעשה תחלה בבגדי זהב כגון תמיד של שחר אלא מתחיל בעבודת היום בבגדי לבן ומסדרו זה אחר זה שכן דרך הפסוקים בכל מקום להשלים הענין שהתחיל בו ואע"פ שיש בו קצת הענין מאוחר למה שיזכיר אחר כך ולכך אמר ובא אהרן אל אהל מועד בבגדים האלה להשלים עבודתו בהם והיא הוצאת כף ומחתה שהוא צריך להוציאם משם ופשט אחר נאתו את בגדיו אשר לבש בבוקר בבואו אל הקודש: והניחם שם. במקום אשר יפשיטם ללמד שלא ילבשם ביום הכפורים אחר: (כז) יוציא אל מחוץ למחנה. כתב הרמב"ן ר' אברהם כתב יוציא אהרן הנזכר בציווי. והנכון יוציא המוציא וכן ושרפו השורפים. ואמר: ושרפו. בלשון רבים ללמד שאם נתעסקו רבים בשריפה אחד הביא האור ואחד מסדר העצים ואחד מבער האש שאין מטמאין בגדים אלא המצית בהן את האור ולכך אמר בלשון יחיד והשורף אותם יכבס בגדיו: (לד) ויעש כאשר צוה ה' את משה. פי' שקיים כל אשר נצטוה ונזהר כל ימיו שלא בא מבית לפרכת זולתי ביום הכפורים ועשה ביום הכפורים קרבנותיו ככל אשר צוה ה' את משה:

יז (ב) דבר אל אהרן ואל בניו ואל כל בני ישראל. כתב הרמב"ן בשביל שמזהיר על הקרבנות להקריבם באהל מועד הזכיר הכהנים שהם מקריבין הקרבן שלא יקריבום בחוץ ומזהיר ישראל שיביאום להם שם ולא יקריבו אותם בחוץ על ידי עצמם: (ג) אשר ישחט שור או כשב או עז במחנה או אשר ישחט מחוץ למחנה. פי' הרמב"ן פשט הפרשה איירי בב' עניינים לאסור בשר תאוה וחייב כרת אפי' על השוחט חולין בחוץ אם לא שיביאם אל פתח אהל מועד להקריבם שלמים להיות החלב והדם לגבוה והבשר לבעלים ואחר כך אמר איש איש מבני ישראל אשר יעלה עולה או זבח וגו' הזהיר שלא יעשה מזבח לה' בחוץ ויקריבו עליו השלמים הנזכרים או עולה כענין הנעש' במוקדשין בשעת היתר הבמות רק בפתח אהל מועד יעל' אותם לשם ולכך אמר או אשר ישחט מחוץ למחנ' כי אע"פ שבביאתכ' לארץ אתיר לכם בשר תאוה לפי שתהיו רחוקים כדכתיב כי ירחיב אבל במדבר אע"פ שהוא מחוץ למחנה מכל מקום קרובים אתם לאהל מועד וראוי להביאו אל פתח אהל מועד וזהו כר' ישמעאל דאמר שנאסר להם בשר תאוה. ומ"מ תימה מה שכתב שיש כרת אשחוטי חוץ דלא נפקא ליה לר' ישמעאל אלא מכי ירחיב מכלל דנאסר במדבר אבל כרת מנא ליה. ומה שפירש"י במוקדשין הכתוב מדבר וכו' למ"ד בשר תאוה לא נאסר כלל: (ד) דם שפך. בשביל שנאמר כירק עשב נתתי לכם את כל והתיר לנח להמית בעלי החיים זולת האדם אמר אבל אם לא תעשה בהם כמו שצויתיך כאלו לא הותרו ונשארו באיסור הראשון שאסרתי לאדם כל בעלי החיים להמיתם והרי אתה כאלו שופך דמים: (ז) לשעירים. לשדים וכן הוא אומר ושעירים ירקדו שם. וכתב ר' אברהם שנקראים שעירים בשביל שישתער גוף האדם הרואה אותם. והקרוב בעבור שיראום המשוגעים כדמות שעירים וכו' כמו שכתב בפי' הרמב"ן על כי נפש כל בשר: (יא) כי נפש הבשר בדם הוא. משמע שאסר לנו הדם מפני שהוא בא לכפר והוא חלק השם כטעם החלב אע"פ שאסר דם חיה ועוף שאינו בא לכפר היינו משום הרחקה שלא נטעה בין דם לדם אבל לא אסר כל חלב משום הרחקה כי ניכר הוא חלב הקרב משאר חלב מה שאין כן בדם שכולם שוין. והרב רבינו משה בר מימון ז"ל וכו' כמו שכתוב בפי' הרמב"ן. כתב ר' אברהם בזאת הפרשה לא הזכיר הגר רק כשמלוה על ישראל בזבחים ועולות הזכיר הגר שלא יניחוהו ישראל לגר לעבוד ע"ז בארץ ישראל וכן כשמזהיר על הדם

הזכיר הגר כי הוא אסור בעבור שהוא הנפש: (יג) אשר יצוד ציד חיה או עוף אשר יאכל. כתב ר' אברהם גם בזה לימד הכתוב שלא נעזוב הגר לאכול בארצנו חמור או סוס או עוף דורס שהוא טמא. ובעבור שצוה שלא נאכל כל דם ולא יראה דם שפוך חוץ ממזבח השם צוה לכסות כל דם שאינו קרב על המזבח שלא יחשוב הרואה אותו והוא דם חיה ועוף כי הוא זבח הנזבח לע"ז: (יד) דמו בנפשו. פירש"י דמו לו במקום הנפש כי הנפש תלויה בו. וכתב הרמב"ן ואינו נכון אבל אפשר לפרש שיהיה נפש בכאן גופו פי' כי נפש כל בשר דמו בגופו כמו ברזל באה נפשו כי גוף בעלי הנפש נקרא נפש ועל דעתי הזכיר בדם ג' דברים וכו' עד שלא ימלא האחד בלתי האחר: (טו) וכל נפש אשר תאכל נבלה וטרפה. כתב ר' אברהם בעבור שהזכיר חיה שאינה קריבה וכן העוף הזכיר נבלה וטרפה שאינה קרבה גם כן:

יח (ב) דבר אל בני ישראל. כתב הרמב"ן בשביל שזו אזהרה שוה בכל ישראל לא ייחד בה

הכהנים אלא כללם כולם כאחד ואמר בתחלה אני ה' אלקיכם כמו בעשרת הדברות. ופי' ואמרת להם אני ה' אלקיכם כאלו אמר ואמרת להם בשמי אני ה' אלהיכם ולא הוצרך לפרש כן כי בצאת משה מלפני ד' בלא מצוה ויצא ודבר אל בני ישראל את אשר יצוה לא היה צריך לומר להם כה אמר ד' כי ידוע הוא כי רוח ד' דבר בו ולא ידבר מעצמו וכן במקומות רבים במשנה תורה והיה אם שמוע תשמעו אל מצותי אשר אנכי מצוה אתכם היום ונתתי מטר ארצכם בעתו ואין משה נותן מטר ומצמיח חציר אלא הם דברי השם וכמוהו רבים במשנה תורה. ואמר ר' אברהם הזכיר כאן כמעשה ארץ מצרים על השעירים שאמר למעלה שהיו נוהגים בארץ מצרים והזכיר מעשה כנען על העריות שהיו אנשי כנען רעים וחטאים בהם כענין דכתיב בסוף כי כל התועבות האל עשו אנשי הארץ אשר לפניכם. ורבותינו אמרו שגם המצריים היו שטופים בזמה ובכל התועבות: (ד) את משפטי תעשו. פירש"י אלו דברים האמורים בתורה במשפט שאלו לא נאמרו כדאי הוא לאומרן. והרמב"ן כתב לפי הפשט משפטים אלו הדינין האמורים בפרשת ואלה המשפטים ולכך אומר אשר יעשה אותם האדם וחי בהם כי הדינין נתנו לחיי האדם ביישוב המדינות ובשלום האדם ושלא יזיק איש לרעהו ולא ימיתנו. ורבותי' דרשו וחי בהם לעולם הבא וא"כ חוזר על חקותי. ודע כי חיי האדם במצותיו כפי כוונתו בהם וכו' עד כי הלשון יכלול מיני החיים כולם כפי הראוי בכל אחד: את משפטי תעשו וגו'. הקדים משפטים לחוקים וכתב עשייה במשפטים ושמירה בחוקים כי משפטים אלו הדינין ואמר שיעשו המשפטים לרדות במקל וברצועה ובחוקים שייך בהו שמירה והקדים המשפטים כי כשיעשו משפט וצדקה ממילא יהו נשמרים גם החוקים: (ו) איש איש אל כל שאר בשרו. כתב הרמב"ן טעם איסור העריות אינו מפורש וכתב הרב במורה הנבוכים כי הוא למעט המשגל וכו' אבל יש בדבר סוד מיסודי היצירה ע"כ. ואני בסודו לא באה נפשי. וכתב עוד כי המשגל דבר מרוחק ונמאס בתורה זולתי בקיום המין ואשר לא יולד ממנו הוא אסור וכן אשר איננו טוב בקיום ולא יצלח בו אסרה אותו התורה והעריות מכלל החוקים דברים שהם גזרת מלך והגזרה הוא דבר שעולה על דעת המלך שהוא החכם בהנהגת מלכותו והוא היודע הצורך והתועלת במצוה ההיא ולא יגיד אותה לעם זולתי לחכמי יועציו: (ז) ערות אביך. פירש"י זו אשת אביך וערות אמך להביא אמו שאינה אשת וכו'. וכתב הרמב"ן ובסנהדרין לא מסיק הכי אלא ערות אביך וערות אחי אביך מזהיר על הזכרים ממש לחייבו בשוגג בחטאת ואני תמיה לדעתם למה אינו מזהיר גם כן בבן ואח על הזכרים עם ערות נשיהם ואולי חששה התורה בכבוד הזקנים יותר. והנכון בעיני על דרך הפשט כי ערות אביך וערות אמך לאו אחד ואזהרה אחת שמזהיר שלא יבא על אמו כי בבואו עליה יגלה ערות אביו וערות אמו וזהו שאמר אמך היא כי בעשיית בה שתים רעות הגלית ערות אם וערות אב ואחרי שהזהיר על ערות אביו שהיא אמו חזר והזהיר על אשת אב שאינה אמו ואמר ערות אשת אביך לא תגלה ערות אביך היא וכן ערות אחי אביך לא תגלה פירושו אל אשתו לא תקרב ולכך לא אמר ואל אשתו: (ט) מולדת בית או מולדת חוץ. פירש"י בין שאומר לאביך קיים בין שאומר לאביך הוצא וגו'. וכתב הרמב"ן ועל דרך הפשט שמזהיר באחותו מאמו בין שנולדה מן הנשואין שהכניסה האיש לו לבית בין שנולדה דרך זנות שתפשה בחוץ ושכב עמה כי אע"פ ששתיהם בת אמו ולא בת אביו היה נראה שראוי לנהוג כבוד באחות בנולדה מן הנשואין ולא בבאה מן הזנות ולכך צריך להזהיר על שתיהן ועל כן הזהיר באחותו מן האב עוד בפסוק אחר וכתב ערות בת אשת אביך מולדת אביך פי' אחותו בת אביו מן הנשואין והוצרך להזכיר זה בשביל שהזהיר על ערות אחותך בת אביך סתם ובבת אמו פירש מולדת בית בין מן הנשואין או מולדת חוץ בזנות והיה נראה דבת אב מן הזנות תהיה מותרת כי אולי לא תחוש התורה לשאר האיש הבא מן הזנות בעבור שאין הנולדים ידועים לו לכך חזר ואמר ערות בת אשת אביך מולדת אביך ללמד דבת אביו הנזכרת תחלה אינה בת אשת אביו מן הנשואין ובעבור שבבני נח איסור באחות מן האם ולא מן האב פי' כי בישראל כולן שוות. ובגמרא דיבמות דורש לרבות לאוין שאם בא על אחותו והיא בת אשת אביו ואינה אמו שחייב משום אחותו ומשום בת אשת אביו: (יז) שארה הנה זמה היא. אנקלוס תרגם עצת חטאין ופירש"י שיצרך יועצך לחטוא. וכתב הרמב"ן טעם לזה שכל העריות היצר יועצו לחטוא אבל הענין כי שם זמה הוא מגזרת כאשר זמם לעשות לאחיו ולמחשבה הגונה יקרא זמה ולא יבצר ממך מזמה ולזנות העשוי במחשבה בסתר יקרא זמה כענין שנאמר אם נפתה לבי על אשה כי היא זמה ולפי דעתי אמר הכתוב זמה באשה ובת' ואשה ואמה לגנות הענין לומר כשישכב עם האחת שהיא אשתו ויחשוב באחרת בעבור קרבתם ודמיונם והנה תהיה שכיבת שתיהן לו זמה והיא מבני תשע מדות ולכך אמר הכתוב ערות אשה ובתה וכן אמר ואיש אשר ישכב את אשה ואת אמה ולא אמר ערות בת אשתך לא תגלה וערות אם אשתך והטעם כי בתחלת הפרשה אמר איש איש אל כל שאר בשרו לא תקרבו ואסר הקרובות משום שאר ונתן טעם לדבר כי ערותך הנה ועכשיו כשאסרו קרובות אשתו אמר כי שארה הנה לומר שגם אלו אסורות מפני שהן קרובות זו לזו ויהיה משכבו בשתיהן זמה: (יח) ואשה אל אחותה לא תקח לצרור. פי' טעם האיסור כיון שהן אחיות ואוהבות זו לזו אינו ראוי שתעשה אותן צרות וישנאו זו לזו ולא פי' כן באשה ובתה ואשה ואמה כי אותן הם שאר ואסורות אפי' לאחר מיתה: (יט) ואל אשה בנדת טומאתה לא תקרב. שינה הלשון בשביל שהיא מצוי לו יותר לכך הזהיר להרחיקה יותר ושלא ליקרב אליה כלל אפי' ליגע בה. וכתב הרמב"ן שלכך אסרה הכתוב שלא התיר הכתוב המשגל רק לקיום הזרע והנה הולד נוצר מדם האשה ומדם הנדות לא יהי' נוצר כלל ואיך יעשה ממנו והוא סם המות ימית כל בעל חיים שישתה ממנו או יאכלנו ואם יהיה ברחם דם נדות לא תתעבר כלל ואפי' אם יהיה בו דם אחר ותתערב עמו טפה מדם נדות תמיתנו ואם לא ימות יוליד בו שחין רע או מצורע. ועוד הגידו בו נסיון אמיתי שאם תביט במראה של ברזל בהיר ותאריך לראות בה בתחלת זובה יראו במראה טיפות כטפת הדם כי הטבע זרע (הרע) המזיק שבה יוליד גנאי ורוע האויר ידבק במראה והנה היא

כאשה הממית בהבטה וכ"ש שתזיק לשוכב עמה ולכן גזר עליו הכתוב ואשה נדתה עליו והוא שאמר בנדת טומאתה ואומר טומאת הנדה יזכיר בה לעולם טומאה כי היא כשרץ וכאיש המצורע שטומאה להם בגופם: ויתכן שזהו טעם את מקורה הערה והיא גלתה את מקור דמיה כי המקור המשחת ההוא ראוי ליסתם ולא שיגלה וישאבו ממנו מים הרעים המזיקים. והנה נאסר' לזרע קדש כל ימי טומאתה עד שתטבול במים ואז תטהר גם במחשבתה ותהיה נקייה לגמרי: (כ) ואל אשת עמיתך לא תתן שכבתך לזרע. כתב ר' אברהם כי המשגל נחלק לג' חלקים א' לפריה ורביה ושני להקל מליחות הגוף והשלישי לתאוה הנמשלת לתאוות הבהמה וכיון שאמר הכתוב לזרע אסרה לגמרי. והרמב"ן כתב שאמר לזרע להזכיר טעם האסור כי לא יודע הזרע למי הוא ויבא מזה תועבות גדולות ורעות לשניהם ולכך אמר בסוטה ושכב איש אותה שכבת זרע כי בעבור הזרע תהיה קנאתו וכן בשפחה חרופה הזכיר הזרע כי האיסור בעבור שיוליד זרע מן השפחה ובעונש לא אמר זרע כי אפי' הערה בה ולא הוציא זרע חייב. והנכון בעיני כי בעבור שאשת עמיתו אסורה לו לגמרי ולא ינקה כל הנוגע בה הוצרך לומר לזרע שאם אמר לא תתן שכבתך בלבד היה נראה שיזהיר אפי' בשוכב עמה לחבק ולנשק וכאן הזהיר על חייבי כריתות על כן הוצרך לומר לפרש שלא הזהיר אלא במשגל. ולא אמר כאן לגלות ערותה שלא אמר כן אלא בשאר הבשר ובנדה שהאסור בהן בעבור הגלוי: (כא) למולך. כתב הרמב"ן ע"ז ששמה מולך והזכירה הכתוב בה"א הידיעה כי היה במצרים ידוע להם. ור' אברהם כתב כי יתכן שהוא מלכם תועבת בני עמון וגם הוא היה ידוע להם: לא תתן להעביר למולך. כתב בו נתינה והעברה שאינו חייב עד שימסרנו לכומרים והעבירו אותו באש. ופי' הרמב"ן ולא שיעבירוהו הכומרים כמו שפירש"י כי איך יתחייב הוא מיתה בהעברת הכומרים וגם לשון הפסוק מעביר בנו ובתו באש משמע הוא בעצמו אלא מוסרו לכומרים ואולי הכומרים עושין בו תנופה או הגשה ומחזירי' אותו לאב והוא מעבירו ולא היה שורפו שהרי אמרו המעביר עצמו פטור. ועם כל זה נראה בעיני מהכרע הפסוקים כי היה הבן למאכלת האש שהכתוב אומר וגם את בניהם העבירו באש לאכלה שהיו מעבירין אותו באש עד שישרף או שימות באש והיו מעבירין פעמים רבות על השלהבת והוא מת בלהב האש והנה הוא חייב מיתה משעת העברה הראשונה משתמשול בו האור באחד מאיבריו ולכך הוצרך לומר שהמעביר עצמו פטור אבל לעולם היה האש אוכלת בו כי זה היה קרבנם למולך. וכתב בו הכא חלול ובפרשה אחרת הוסיף בו לומר למען טמא את מקדשי ואולי טעמו למען טמא את העם המקודשים לשמי ולחלל את שם קדשי בעבורם על עבירה החמורה לפני כי כן יאמר בעבירות החמורות ואיש ואביו ילכו אל הנערה למען חלל את שם קדשי. ויתכן שאומר כן מפני שהמקריב מזרעו למולך ואחר כך בא אל המקדש להקריב קרבן מטמא המקדש כי קרבנותיו טמאים ותועבה לשם והוא עצמו טמא לעולם שנטמא ברעה שעשה כמו שכתוב באוב וידעוני לטמאה בהם והזכיר בו חלול השם כי כאשר ישמעו הגוים שכבד את המולך בזרע ויקריב מבהמתו קרבן לשם הוא חלול השם: (כב) ואת זכר לא תשכב וגו'. כתב הרמב"ן טעם הזכר והבהמה מפורסם כי הוא דבר נתעב ואינו בקיום המין כי אדם ובהמה לא יולידו. וכתב ר' אברהם אמר שמצאנו הן שכבתי אמש את אבי הנה לא תשכב אזהרה לשוכב ולנשכב. וכתב עליו הרמב"ן ואם כדבריו למה לא היתה האשה בכלל ובכל בהמה לא תתן שכבתך כי הנשים בכלל אזהרות בכל התורה אבל טעם שכבתי אמש את אבי בעבור שהן השוכבות כדי שיצא הזרע כי ידוע שהזרע יצא מן התנועה או מן הגוף כמו שיתהוה הקצף בפיות הסוסים במרוצתם או שיתילד בגידים הקרובים משם ויאסף שם בחמום התנועה ויצא ואם לא שכבו אותו לא יצא ממנו הזרע כי היה כאבן דומם בשכרותו: (כה) ותטמא הארץ ואפקוד עונה. כתב הרמב"ן החמיר הכתוב בענין העריות בעבור שתטמא בהם ותקיא הנפשות העושות והנה העריות חובת הגוף ואינן תלויות בארץ אבל הענין כך הוא השם הנכבד ברא הכל ושם כח התחתונים בעליונים ונתן על כל עם ועם בארצותם כוכב ומזל ידוע כאשר נודע באצטגנינות וזהו שאמר אשר חלק ה' אלקיך אותם לכל העמים כי חלק לכולם מזלות בשמים ונתנם שרים עליהם כענין שנאמר ושר מלכות פרס עומד לנגדי ונקראים עליהם מלכים דכתיב ואני נותרתי שם אצל מלכי פרס והשם הנכבד הוא אלהי האלהים ואדוני האדונים לכל העולם ולכך אמר אלהי כל הארץ יקרא כי הוא אלהי האלהים ומושל על הכל והוא יפקוד על צבא מרום במרום להסיר ממשלת העליונים ולפרום מערכת המשרתים ואחרי כן יפקוד על מלכי האדמה באדמה אבל ארץ ישראל אמצעית הישוב היא נחלת ה' מיוחדת לשמו לא נתן עליה מן המלאכים קצין שוטר ומושל בהנחילו אותה לעמו המיחד שמו זרע אוהביו וזהו שאמר והייתם לי סגולה מכל העמים כי לי כל הארץ וכתיב והייתם לי לעם ואני אהיה לכם לאלהים לא שתהיו אתם אל אלהים אחרים כלל והנה קדם העם היושב בארצו בקדושת העריות וברובי המצות להיותם לשמו ולכך אמר ושמרתם את כל מצותי ואת חוקי ואת משפטי ועשיתם אותם ולא תקיא הארץ אתכם וכתיב ואומר לכם אתם תירשו את אדמתם אני ה' אלהיכם אשר הבדלתי אתכם מן העמים שהבדילנו מן העמים שנתן להם שרים עליהם בתתו לנו את הארץ שיהיה הוא יתברך לנו לאלהים ונהיה מיוחדים לשמו והנה הארץ שהיא נחלת השם תקיא כל מטמא אותה ולא תסבול עובדי ע"ז ומגלי עריות. והפרשה הזאת הזכירה מולך לכלול ע"ז עם עריות ולומר על כולם אל תטמאו בכל אלה כי בכל אלה נטמאו הגוים וגו' אבל בחוצה לארץ אף על פי שהכל לשם הנכבד מ"מ אין הטהרה בה שלמה בעבור המשרתים המושלים עליה והעמים תועים אחר שריהם לעבוד גם אותם וזה פי' ויזנו אחרי אלהי נכר הארץ כי האלוהות נכרים בארץ השם ובנחלתו וזהו שאמר ולא ידעו משפט אלהי הארץ וישלח בם את האריות והנה הכותים לא היו נענשים בארצם בעבדם את אלהיהם לשלח בם את האריות אלא בבואם לארץ ישראל ועשו כמעשיהם שלח בם את האריות וזהו מאמרם הדר בחוצה לארץ כמי שאין לו אלוה ולפיכך אמר בספרי וירשת וישבת בה ושמרתם לעשות ישיבת ארץ ישראל שקולה ככל המצות ולא חייב בגלות אלא תפילין ומזוזה שהן חובת הגוף וכיוצא בהם אבל עיקר המצות ליושבים בארץ השם ית' ויתע' וזהו מצות יעקב אבינו לביתו ולכל אשר עמו בשעת ביאתם לארץ הסירו את אלהי הנכר אשר בתוככם והשם לבדו לו נתכנו עלילות שמתה רחל בדרך בתחלת ביאתם לארץ ולא הכניס לארץ שתי אחיות והיא היתה הנישאת באיסור האחות ונראה שנתעברה מבנימין קודם בואם לשכם ולא נגע בה בארץ כלל. ואל תשיב עלי מפסוק מיכאל שרכם כי הוא שר משרת לבקש רחמים על ישראל לא שר מלכות וממשלה וכן היה שר צבא הנראה ליהושע ביריחו הראה לו כי השם שלחו ללחום מלחמותיהם וגם שהיה זה בהיותינו בחוצה לארץ. והנה הזכיר הכתוב כי אנשי ארץ כנען נענשו בעבור העריות ורבותינו אמרו שהוזהרו עליהם מעת היצירה לאדם ונח שלא ענש אלא א"כ הזהיר והכתוב לא הזכיר האזהרה אבל אמר כי הארץ תקיא אותם כי הארץ תתעב כל התועבות האל ולא היו אנשי כנען בלבד מוזהרים באלו התועבות והכתוב מעיד שגם אנשי מצרים עושים ככל התועבות האלה ולא תקיא אותם ארצם ולא אנשי שאר ארצות הגוים תקיא אותם אלא הענין כולו למעלת הארץ וקדושתה. ואמר הכתוב: ותקיא. כי מעת שיפקוד עונה

עליה שנגזר על הכנענים להכרת כאלו כבר הקיאה אותם או ותקיא למעלה כענין סר צלם מעליהם וה' אתנו: (כט) ונכרתו הנפשות העושות. כתב הרמב"ן הנה בכריתות התורה ג' עניינים האחד שנאמר בו ונכרת האיש ההוא והשני שנאמר כאן ונכרתו הנפשות העושות ונכרתה הנפש ההיא והשלישי שנאמר הכרת תכרת הנפש ההיא עונה בה ונאמר ביום הכפורים והאבדתי את הנפש ההיא וכו' כמו והכרתי כדאיתא בספרי לפי שהוא אומר כרת בכל מקום ואיני יודע מהו כשהוא אומר והאבדתי וכו' על הכרת שאינו אלא אבדון הנפש. וביאור הענין כי האוכל חלב או דם והוא צדיק או רובו זכיות אלא שנגברה תאוותו עליו ונכשל בעבירה ההיא יכרתו ימיו וימות בנעורים שהם ששים שנה ואין נפשו בהכרת אלא יהי' לו חלק בעולם הנשמות כפי הראוי למעשיו הטובים ויהי' לו חלק לעולם הבא הוא העולם שאחרי התחיי' ובזה נאמר ונכרת האיש ההוא. ואשר עם החטא החמור ההוא יהיו עוונותיו מרובין מזכיותיו עונש הכרת שבעבירה החמורה מגיע לנפש החוטאת לאחר שתפרד מן הגוף והוא נכרת מחיי עולם הנפשות ועל אלו נאמר ונכרתה הנפש ההיא ואלו אין להם כרת בגופן אלא פעמים יחיו ויגיעו לימים רבים כענין שנא' ויש רשע מאריך ברשעתו וזהו שאמרו רבותינו אבל מי שעוונותיו מרובין מזכיותיו ובכללן פושעי אומות העולם בגופן פי' בערוה מן העריות יורדין לגיהנם ונדונין שם י"ב חדש לאחר י"ב חדש גופן כלה ונשמתן נשרפת ורוח מפזרתן תחת כפות רגלי הצדיקים. ויש כרת חמור שנכרת גופו ונפשו וזהו שנאמר בו כי דבר ה' בזה ואת מצותו הפר הכרת תכרת וגו' ודרשו הכרת בעולם הזה תכרת לעולם הבא לומר שהוא ימות בנוער וחייתו בקדשים שלא תחי' נפשו בתחיית המתים ואין לו חלק בעולם הבא ואין כפל הכרת הזה נאמר אלא בענייני ע"ז ומגדף ורבותינו דרשו בו עוד כי דבר ה' בזה זה הפורק עול ומגלה פנים בתורה ואת מצותו הפר זה המפר ברית בבשר אבל אינו בכל הכריתות. וכן נראה שאין כל חייבי כריתות בעריות כרת בזרעם אלא בזמן שכתוב בהם ערירים ויתכן שהוקשו כל העריות זה לזה אבל שאר הכריתות אינו כן. ותדע ותשכיל כי הכריתות הנזכרות בנפש בטחון גדול בקיום הנפשות אחרי מיתה ובמתן שכר בעולם הנשמות כי באמרו יתברך ונכרתה הנפש ההיא מקרב עמה יורה כי הנפש החוטאת היא תכרת בעוונה ושאר הנפשות אשר לא חטאו תהיינה קיימות לפניו בזיו העליון ולכך מפרש הנפש ההיא עונה בה כי העון אשר בה הוא יכריתנה. וטעם זה הענין כי נשמת האדם נר ה' אשר נפחה באפיו מפי עליון ונשמת שדי כמו שנא' ויפח באפיו נשמת חיים והנה היא בעונה לא תמות ואיננה מורכבת שתפרד הרכבתה ותהיה לה שבת הוייה והפסד כמורכבים אבל קיומה ראוי ועומד לעד כקיום השכלים הנבדלים ולכך לא הוצרך הכתוב לומר כי בזכות המצות יהיה קיומה אבל יאמר בעונש העונות תתגאל ותטמא ותפרד מן הקיום הראוי ההוא והוא הלשון שתפסה בהם התורה כרת כענף הנכרת מן האילן שממנו יהיה שרשו והוא מה שיאמר מקרב עמה אבל עמה בשלום. וכבר פירשנו כי כל היעודים שבתורה בהבטחות או בהתראות כולם מופתים מן הנסים הנסתרים ולעולם תבטיח ותזהיר התורה בדבר מופת ולכן הזהיר בכאן בכרת שהוא ענין נס ולא תבטיח בקיום שהוא ראוי. והנה הכריתות שלשים ושש ורובם בענין איסורי ערוה ולכך העניש הכתוב עונשים החמורים כמו מיתת ב"ד בענייני הבעילה מפני שגלוי העריות דבר נמאס מאוד בתורה וחכמים מזכירים לעולם ע"ז גלוי עריות ושפיכות דמים מקדימין עריות לשפיכות דמים. והרב אמר במורה הנבוכים בעבור היות יצר האדם גדול בענין המשגל התאוה בו רבה והדברים שהם רבי המכשולות צריכין עונש גדול לייסר מהם:

פרשת קדושים

יט (ב) **קדושים תהיו.** כתב הרמב"ן הוזכרה זו הפרשה בת"כ מפני שמדבר בה ענין קרבן השלמים ומפני שמפרש בה עונש העריות והתועבות שנאמרו בפרשה של מעלה. פי' רש"י פרושים תהיו מכל העריות כל מקום שאתה מוצא גדר ערוה אתה מוצא קדושה. וכתב הרמב"ן ראיתי בת"כ הלשון ואינו אומר פרושים מן העריות אלא פרושים סתם וכן הוא הלשון בת"כ כשם שאני קדוש כך תהיו אתם קדושים כשם שאני פרוש כך תהיו אתם פרושים ולכך פי' שאין הפרישות הזו על העריות אלא הוא פרישות הנזכר בכל מקום בתלמוד שבעליה נקראים פרושים והענין כי התורה הזהירה בעריות ובמאכלים האסורים והתירה ביאת איש באשתו ואכילת בשר ויין וא"כ ימצא בעל התאוה מקום להיות שטוף בזמת אשתו או להרבות נשים ולהיות בסובאי יין ואוכלי בשר למו וידבר כרצונו בכל הנבלות שלא הוזכר איסור זה בתורה והנה יהיה נבל ברשות התורה לפי' בא הכתוב הזה אחר שפירש האסורים שאסור לגמרי וצוה בדבר כללי שנהיה פרושים מן המותרות למעט מן המשגל ולא ישתמש בו אלא כפי הצורך בקיום המצוה ממנו כענין שאמרו חז"ל שלא יהו ת"ח מצוים אצל נשותיהם כתרנגולין ויקדש עצמו מן היין במיעוטו כמו שקרא הכתוב הנזיר קדוש וכן יפרוש עצמו מן הטומאה אף על פי שלא הוזהרנו ממנה בתורה. כעניין שהזכירו בגדי עם הארץ מדרס לפרושים וכמו שנקרא הנזיר קדוש משומרו מטומאת המת וכן ישמור פיו ולשונו מהתגאל בריבוי האכילה הגסה ומן הדבור הנמאס כענין שהזכיר הכתוב וכל פה דובר נבלה ויקדש עצמו בזה עד שיגיע לפרישות כמו שאמרו על ר' חייא שלא שח שיחה בטלה מימיו ובאה המצוה הזאת הכללית אחרי שפרט כל העבירות שהן אסורות לגמרי עד שיכנס בכלל זאת המצוה הנקיות בידיו ובגופו כמו שאמרו והתקדשתם אלו מים ראשונים והייתם קדושים אלו מים אחרונים וכן דרך התורה לכלול ולפרוט בכיוצא בזה כי אחרי אזהרת פרטי הדינים וכל משא ומתן שבין אדם לחבירו אמר בכלל ועשית הישר והטוב שיכנס בעשה היושר וההשוויה וכל לפנים משורת הדין לרצון חבירו וכן בענין שבת אחר שאסר המלאכות בלאו הזהיר על הטרחים בעשה כללי שאמר תשבות. ופי' הכתוב שאמר: **כי קדוש אני ה' אלקיכם.** לומר שנזכה לדבקה בו בהיותינו קדושים והנה זה כענין הדבור הראשון שבעשרת הדברות. וצוה: (ג) **איש אמו ואביו תיראו.** כי שם צוה על הכבוד וכאן צוה על המורא. ואמר: **את שבתותי תשמרו.** כי שם צוה על הזכירה וכאן צוה על השמירה. ואמר: (ד) **אל תפנו אל האלילים.** שלא יפנה לבו בהן להאמין שיש בהן תועלת או שיבואו העתידות שיתנבאו מהם אלא יהיה כל מעשיהם בעיניו אפס ותוהו ולא תבא עתידה רק בגזירת עליון. ואמר: **ואלקי מסכה לא תעשו לכם.** להזהיר משעת העשיי'. וכן במדרש ויקרא רבה דורש אלו המצות כנגד עשרת הדברות. ואמר: (ה) **וכי תזבחו זבח שלמים.** כי אחרי שאסר הזביחה וכל העבודות לאלילים ולאלקי מסכה אמר כי תזבחו לשם לא תזבחו לו אלא לרצונכם שתהיה עבודתכם לרצון לפניו ויראה בכם כעבד יתרצה לאדוניו. והטעם שלא תחשבו שיהיה בעבודת הצלמים שום תועלת ולא תעשו עבודת השם הנכבד על מנת לקבל פרס. ואמר זה בשלמים שהם הקדשים קלים הנאכלים לבעלים שישמרו במחשבתם שתהיה בכוונה רצוי' וכ"ש בקדשי הקדשים. או מפני שהשלמים מדתן של ישראל כמו שאמרו רבותינו לא הקריבו בני נח שלמים. כתב ר' אברהם טעם להזכיר האם קודם לאב כי הקטן אינו מכיר בתחלה כי אם אמו ואחר כן אביו. ואחר כן שבת כי מצוה על הקטן לשמור

שבת ואין כזה בשאר המועדים ואחרי כן יכיר אלקי' ששבת ביום השביעי. ואמר איש פעם אחת דרך קצרה ואמר תיראו לשון רבים כי חייבים הרואים ללמדו ולהכריחו וכן בשמירת השבת. וטעם אני ה' אלקיכם שתעשו כמו שעשיתי ששבתי מכל מלאכה. אל תפנו אפי' בלב להסתכל באלילים ונקראו כן כי הם דברי שקר כמו רופאי אליל והיא מגזרת אל. ואלקי מסכה לא תעשו לקבל כח העליונים כי אין צורך לאלוה אחר עמו על כן אמר אני ה' אלקיכם. ואמר בל' רבים תפנו תעשו כי הרואה לאחרים שעושין ואינו מגלה הדבר כאלו הוא משתף עמו. וטעם ובקצרכם אחר זבח השלמים כאשר נתתם לשם האימורים מהשלמים כן תתנו מקציר ארצכם לכבוד השם. וטעם אחר בסמיכתו ובקצרכם לשלמים אף כי הזהרתי אתכם בזבח שלמים שלא תותירו ובקוצרכם אני מזהיר אתכם שתותירו ותשאירו פאה לעני ולגר. לעני ולגר ואחר כן לא תגנובו כי כיון שצויתיך שתתן משלך לכבוד השם כ"ש שלא תקח משל אחרים ואמר לשון רבים כי הרואה ומחריש גם הוא גנב. ואמר לא תכחשו בפקדון המופקד אצלך ונודע בו ואינו מעיד הרי כאלו הוא מכחש. ואמר לא תשקרו שלא יבקש ממון ממי שאין לו עליו כלום. ואמר אחר כן לא תשבעו כי החשוד בכל אלה ישבע לשקר ואמר לא תשבעו לשון רבים להכנים המשביע (ע"כ?):

(יד) לא תקלל חרש. מפרש בגמ' דסנהדרין שהזהיר על הנכבדים דכתיב אלקי' לא תקלל ונשיא בעמך לא תאור וחזר והזהיר על הפחותים דכתיב לא תקלל חרש. ומהם אתה דן לכל אדם. והרמב"ן כתב על דרך הפשט הזהיר על קללת חרש כי אע"פ שלא ישמע ולא יתקצף בקללתו הזהירה התורה עליו ואין צריך לומר בשומעים שמתביישים. ועוד שהזהירה התורה בהווה שאדם מקלל החרש ומכשיל העור שלא יירא מהם ועל כן אמר ויראת מאלקיך שהוא רואה הנסתרות. והוסיף לאו אחר במושלים בנשיא ודיין כי דרך האנשים לקלל בחדרי משכבם כאשר בהשפטם יצא רשע. ובקללת הנשיא והדיין תקלות רבות כי המון העם בשכלותם ישנאו אותם ויתעוררו לקום עליהם והם במשפט יעמידו ארץ: (טז) לא תלך רכיל. מה שתרגם אונקלוס לא תיכול קורצי פי' הרמב"ן שהוא לשון הרמת קול וכן קרא בגרון תירגם יונתן אכלי. ושרק לו מקצה הארץ תירגם ויכלי לי'. וינהם עליו כנהמת ים ויכלי עליהון והוא לשון מי שמשמיע קול ומודיע חפצו בלי תוך מלות ולכן תרגם כן השורק והנוהם והצועק וכן דרך הרכילים לבא ברזים או לפני המושל ויהמו בגרונם ויקרצו בעיניהם לרמוז כי שמעו דברים עד שיפצרו בהם ויגידו אותם על כן נקראים אוכלי קורצין פי' נוהמין ברמזים: לא תעמוד על דם רעך. מדלא כתיב ולא תעמוד י"מ שהוא הכל לאו אחד ושיפא דקרא פירושא דרישי' לא תלך רכיל כדי שלא תעמוד על דם רעך כי ההולך רכיל על חבירו יצא המקבל ויהרגנו כמו שאמרו חכמים שלשון הרע הורג שלשה: (יז) לא תשנא את אחיך בלבבך. י"מ שאם תראהו עושה דבר איסור אל תאמר ולואי שתעשה יותר ויותר אלא אדרבה הוכח תוכיח אותו. והרמב"ן כתב אמר בלבבך בעבור שדרך השונאין לכסות שנאתם בלבם ודבר הכתוב בהווה. והזהיר עוד ללמדו תוכחת מוסר: ולא תשא עליו חטא. שיהיה עליך אשם כאשר יחטא ולא הוכחת אותו. ועוד צוה שתאהב אותו. והנכון בעיני כי הוכח תוכיח כמו והוכיח אברהם את אבימלך שאמר הכתוב אל תשנא את אחיך בעשותו לך שלא כרצונך אבל תוכיחנו מדוע עשית ככה עמדי ולא תשא עליו חטא לכסות שנאתו בלבך ולא תגיד לו כי בהוכיחך אותו יתנצל לך או ישוב ויתודה על חטאו ותכפר לו. ואחר כן הזהיר שלא תנקום ממנו ולא תטור בלבך מה שיעשה לך כי יתכן שלא ישנא אותו אבל יזכור החטא בלבו ולכך מזהיר שימחה פשע אחיו וחטאתו מלבו. ואחרי כן מזהיר שיאהב אותו כמוהו שאמר ואהבת

לרעך כמוך והוא לשון הפלגה כי לא יקבל לב האדם שיאהב את חבירו כאהבתו אלא ציותה התורה שיאהב לחבירו עד שיחפוץ שיהיה לו כל הטוב בעושר ובכבוד ובנכסים ובחכמה ולכך אמר לרעך ולא אמר רעך דהוה משמע שיאהב גוף רעהו כגופו אלא אמר לרעך פירוש שיאהב הטוב לחבירו כמו לנפשו: (יח) לא תקום. אי זו היא נקימה השאילני מגלך וכו' ומקשים ולמה הזהירה תורה על השני בלאו אם לא ישאיל ועל הראשון שלא רצה להשאיל לא הזהירה ומתרצים כי הראשון שלא רצה להשאיל מחמת צרות העין שבו לא הקפידה תורה שאינה מצוה על אדם להשאיל כליו אם אינו רוצה אבל השני שאינו מניח מלהשאיל בשביל צרות עין אלא מחמת שנאה שהוא נוקם על זה הקפידה תורה. וי"מ שהראשון עונשו מרובה ואין צריך להזהיר עליו כדאמר דנגעים באים על צרי העין:

(יט) בהמתך לא תרביע כלאים. כתב ר' אברהם סמך מצות כלאים כאן לומר אחר שהותך קדוש שלא תעשה חמס לבן אדם כמוך גם לא תעשה לבהמה לשנות מעשה השם על כן כתב את חקותי תשמרו לשמור כל מין שלא יתערב עם שאינו מינו. וכתב רש"י שהם גזירת מלך. וכתב הרמב"ן לא הזכירו רבותינו שיהא הטעם נעלם ויצר הרע ואומות העולם משיבין עליהן אלא בלבישת שעטנז ולא בכלאי הכרם (ובהבהמה) ואין הכוונה בהם שתהיה גזרת מלך בלא טעם בשום מקום כי כל אמרות ה' גם החוקים הם גזרת מלך אשר יחוק במלכותו בלי שיגלה תועלתם לעם ואין העם נהנין בהם אלא מהרהרים אחריהם בלבם ומקבלין אותם ליראת המלך וכן חוקי התורה הם הסודות אשר בתורה שאין העם לפי מחשבתם נהנין מהם אבל כולם בטעם נכון ותועלת שלימה. והטעם בכלאים כי השם ברא המינין בעולם בכל בעלי הנפשות בצומחים ובבעלי נפש התנועה ונתן בהם תולדות שיתקיימו המינים לעד כל זמן שירצה הקב"ה בקיום עולמו וציוה בכחם שימצאו למיניהם שנא' בכלם למינהו והמרכיב ב' מינין משנה ומכחש במעשה בראשית כאלו יחשוב שלא השלים הקב"ה בעולמו כל הצורך ויחפוץ הוא לעזור בבריאתו של עולם וגם המינין בבעלי חיים לא יולידו מין ממין שאינו מינו וגם הקרובים בטבע שיולידו מהם כגון הפרדים יכרת זרעם כי הם לא יולידו והנה מצד שני הדברים האלה פעולת ההרכבה במינים מעשה נמאס ובטל וגם בצמחים אשר יתרכבו מין בשאינו מינו אין פריים נאות אחרי כן לכן יש באיסורם גם שני הטעמים שהזכרנו. ופי' שדך לא תזרע כלאים שהוא מזהיר על ההרכבה לדעת רבותינו ואסר אף כלאי זרעים מפני שישתנו בטבעם גם בצורתם בהיותם יונקים זה מזה ויהי' כל גרעין ממנו כאלו הורכב מב' מינין ואסור לחרוש בשור וחמור מפני שדרך כל עובד אדמתו להביא צמדו ברפת אחד ויבואו לידי הרכבה. ויש מוסיפים עוד בטעם הכלאים כי הוא שלא לערבב הכחות המגדלים הצמחים להיות יונקים זה מזה כמו שאמר בבראשית רבה אין לך כל עשב ועשב שאין לו מזל ברקיע ואומר לו גדל הדא הוא דכתיב הידעת חוקות שמים ולכך נאמר בהם את חוקותי תשמורו כי הם חוקות שמים: ובגד כלאים שעטנז. כתב הרמב"ן טעם כלאי הבגדים להרחיק התערובות במינים ואשר הרגילים לעשות מהם בגד. והרב כתב במורה הנבוכים כי טעם השעטנז מפני שהיה בזמן ההוא בגד ידוע לכומרים בעלי הכשפים שבהן היו עושין כל מעשיהם ואמר שמצא זה כתוב בספריהם ולפי שהיה ענין גדול ורצוי להם מאוד שיפעלו בו פעולתם הרעות לע"ז הרחיקה אותה התורה מכל אדם כי התורה תבא למחות מעשיהם ולהכחיד זכרם. מה שהביא רש"י פסוק לאסור לבדים אינו אלא אסמכת' שמן התורה אינו אסור אלא אם כן הצמר והפשתן כל אחד לבדו שוע וטווי ונוז דהיינו שזור ולאחר כן בשתי תכיפות ומטעם זה הוצרך להתיר כלאים בציצית ודלא כפרש"י שפי' שאינו כלאים

עד שיהיה הפשתן והצמר שזור זה עם זה דא"כ לא היה צריך להתיר כלאים בציצית ומיהו בבגד אחד שוע טווי ונוז הוי כלאים אפי' אינו בגד כגון שקושר חוטין ועושה מהן חגורה. ולבדים שאינו אלא שוע אינן אסורין מן התורה אלא מדרבנן אסרו אותו אע"ג דליכא אלא חדא או שוע או טווי או נוז: (כ) ואיש כי ישכב את אשה. סמך זה לכלאים לפי ששכיבה זו דומה לכלאים חפשי עם השפחה: והיא שפחה נחרפת. פי' מיועדת וי"מ מזומנת וי"מ מלשון זבולן עם חרף נפשו פי' מסר נפשו כך שפחה נחרפת מסורה לאיש. והרמב"ן פי' מלשון כאשר הייתי בימי חרפי בימי נעורי שקורא לימי הנעורים ימי חורף שהם ראשית הימים כמו החורף שהוא ראשית השנה וימי הזקנה כנגד ימי הקיץ ופי' הכתוב שפחה נערה לאיש כי הפילגש שהיא משרתת את האיש נקראת נערה כי גם משרת האדם נקרא נערו והענין שאינה אשתו לגמרי אבל נתן לה קדושין והיא לו לנערה משמשת. ור' אברהם כתב שהוא מלשון חרפה בעבור היותה שפחה והיא בתולה ברשות אחר ואיננה מאורסה: בקורת תהיה. פי' רש"י יש על ב"ד לבקר הדבר שלא לחייבה מיתה. וי"ל מפני שדומה לאשת איש אולי יטעו בה לחייבה מיתה לכך מזהיר הכתוב לבקר על הענין מלשון לא יבקר הכהן. וי"מ לשון בקר שמלקין אותה ברצועה של בקר. והרמב"ן פי' לשון הפקר כי בכל מקום במשנה הבקר במקום הפקר ופי' הפסוק אע"פ שהיא נחרפת לאיש לא תהיה לו לאשה כי בקרת תהיה לו כלומר מופקרת תחשב אצלו ולא יומתו כמשפט הנואף והנואפת כאשת איש. וי"מ כמו פילגש מלשון בנות מלכים ביקרותיך. וכתב ר' אברהם שביקרותיך אינו לשון פילגש אלא לשון יקר פי' בנות מלכים היקרות יהיו לכם לשפחות: כי לא חופשה. להיות לו לאשה גמורה אבל יביא עליה איל אשם בעבור שהיא נחרפת לו: (כג) ונטעתם כל עץ מאכל. אחר שהזכיר זרע השדה וזרע האשה שהוא כזרע הארץ הזכיר גם הנטוע: וערלתם ערלתו. פירש"י ואטמתם אטימתו יהא אטום ונסגר מליהנות ממנו. וכתב הרמב"ן והזכיר הכתוב (אטימה) בפרי הבא תוך ג' שנים מה שלא עשה כן בשאר איסורי הנאה כי ביאת הפרי בתחלתו נקרא פתיחה כמו שנאמר פתח הסמדר ולכך אמר ג' שנים יהיה לכם ערלים כאילו הפירות סגורים באילנות לא הוציאו פרח ולא פתחו סמדר. וטעם המצוה לכבד השם מראשית כל תבואתו מפרי העץ ותבואת הכרם ולא נאכל מהם עד שנביא כל פרי שנה אחת הילולים לשם ואין הפרי בתוך ג' ראוי להקריבו לשם לפי שהוא מועט ואין האילן נותן בתוך פריו טעם או ריח טוב בתוך ג' שנים ורובן לא יוציאו פירות כלל עד השנה הרביעית ולכך נמתין לכולם ולא נטעום מהם עד שנביא כל פריו הראשון קודש לה' והמצוה הזאת דומה למצות בכורים. ואמת הדבר כי הפרי בתחלת נטיעת האילנות רב הלחות דבק מאוד מזיק לגוף ואיננו טוב לאכילה כדג שאין לו קשקשת והמאכלים הנאסרים בתורה הם רעים גם לגוף. והרב נתן בזה טעם במורה הנבוכים כטעמו ברוב המצות כי היה לחרטומים ולמכשפים בזמן ההוא מיני כשוף שעושין אותו בעת נטיעת האילנות ויחשבו כי בהם ימהר האילן להביא פרי קודם זמנו הידוע כמנהג העולם ובואו יקריבו הפרי אל פני ע"ז שעשו בשמה הכישוף ולכך ציותה תורה באיסור הפרי הבא קודם ג' שנים שלא יבואו לעשות כמעשים הרעים ההם כי רוב האילנות יציאו פירות בשנה רביעית ונאכל אותו לפני השם הפוך אוכלם לפני ע"ז: (כו) לא תאכלו על הדם. פי' רש"י להרבה פנים הוא נדרש וכו' והא דכתב בשאול הנה העם חוטאים לאכול על הדם שהיו עוברים בא' מאלו הלאוין. והרמב"ן כתב ועל דרך הפשט הוא מין הכשוף כי הוא דבר למד מעניינו והיו שופכים הדם ומאספים אותו בגומא והשדים מתקבצים שם כפי דעתם ואוכלים על שלחנם והגיד

להם עתידות וכאשר היו ישראל עם שאול במחנה היו מתפחדים מאוד מן הפלשתים ולא היה שאול עושה דבר זולתי שאלת אורים ותומים כמו שנאמר נקרבה הלום אל האלהים והעם היו שואלים בשדים או בכשפים לדעת דרכם ומעשיהם ואוכלים הדם לעשות כמעשה ההוא ולכן אמר הכתוב ויגידו לשאול לאמור הנה העם חוטאים לד' לאכול על הדם ויאמר בגדתם הנה השם עשה לכם תשועה גדולה היום ואתם שואלים ללא אלהים בגידה היא זאת. וסמך לא תאכלו על הדם לשלש שנים ערלים לומר כשם שאסור לאכול הפרי עד שנה החמישית כך אסור לאכול מן הבשר עד שנזרק הדם על המזבח אם הוא במקום קרוב: לא תנחשו. לשון נסיון כמו נחשתי ויברכני שמנסין בצורות ובמקלות ובמעשים ובתנועות: ולא תעוננו. כתב ר' אברהם יש אומר מלשון עונה שיחשוב בלבו דבר ויטה אזנו לשמוע מה יענה המדבר ואין זה לפי הדקדוק והנכון בעיני לשון ענן שמסתכלים בעננים ובדמותם ובתנועתם: (כז) לא תקיפו פארת ראשכם. כתב ר' אברהם שלא לעשות כמעשה הגוים להיות מובדלים מהם ואחר ששער ראש וזקן לתפארת נברא אין ראוי להשחיתם: (כט) אל תחלל את בתך להזנותה. מה שפירש"י במוסר את בתו פנויה שלא לשם אישות כתב הרמב"ן דווקא במוסר אותה למי שאין לו אישות בה כגון לגוי ועבד וחייבי כריתות וחייבי מיתות ב"ד שזה דוקא הוא זנות אבל אם מסרה לכשר שלא לשם אישות לא היא זונה דליכא מ"ד הבא על הפנויה שלא לשם אישות שעשאה זונה אלא ר"א ולית הלכתא כוותיה: ולא תזנה הארץ. מה שדורש בספרי ולא תזנה הארץ אבל מזנים הם הפירות כתב הרמב"ן דרך הגדה לדרוש ממלת הארץ מדלא כתיב ולא יזנו אנשי הארץ אבל עיקר הכתוב בא ללאו שני בפני עצמו ובעל הלכות מנאו בחשבון הלאוין והוא אזהרה לאיש הזונה ולבתו עצמה שלא תמסור עצמה שלא לשם אישות שתחלה מזהיר על האב שלא למסרה לשם זנות בשביל שהיא ברשותו כשהיא קטנה למוסרה לחופה ואחר כך מזהיר גם הזונים בעצמם האיש והאשה: (ל) את שבתותי תשמורו. סמך לומלאה הארץ זמה זהו שאמר שקבא דשתא ריגלא וכן בשבתות כשאוכלין ושותין דכתיב זנות יין ותירוש יקח לב. וסמך אחר את שבתותי אל תפנו אל האובות לומר שאינו עונה בשבת. וכתב הרמב"ן הזהיר כמה פעמים בתורה על השבת כמו שהזהיר גם כן הרבה על ע"ז שהשבת שקולה כנגד כל המצות כי מי שאינו משמר את השבת מכחיש במעשה בראשית. ור' אברהם כתב טעם את שבתותי בעבור המת שאין אבילות בשבת וטעם את מקדשי תיראו בעבור הכהן הגדול שלא יבא כשאר אבלים וכן אזהרה על כל אנשי המקדש: (לא) אל תפנו אל האובות. כתב ר' אברהם אל תפנו לידע האומנות ואל תבקשו לשאול בהם כשאול ומלת אובות מלשון וכאובות חדשים כי הם עיקר זאת האומנות וידעוני מגזרת דעת שמבקש לדעת עתידות. וכתב: לטמאה בהם. לומר שהנפש הפונה להם ותבקש אותם טמאה היא ואיננה דבקה בשם. וטעם: אני ד' אלהיכם. שלא תבקשו כי אם השם לבדו: (לב) ויראת מאלהיך אני ה'. כתב ר' אברהם הזהיר להדר את הזקן ואמר אני ד' שיכול להעניסך בימי זקנתך אם אינך מהדרו. וי"מ אני ד' שמכבד זקנים שנאמר ונגד זקניו כבוד: (לג) וכי יגור אתך גר. סמכו אחר הידור הזקן לומר כשם שאני מצוה אותך להדר הזקן מפני שהוא תש כח כך אני מצוך על הגר שלא להונותו מפני שהוא בארצך והוא תש כח. וי"מ לכך סמכו וכי יגור אתך למפני שיבה תקום לומר אפי' זקן ארמאי. וכתב אני ד' וכי יגור אתך גר לומר שכל המטה דינו של גר כאלו מטה דינו של הקב"ה: (לה) לא תעשו עול במשפט. כתב ר' אברהם חוזר על הגר כטעם ושפטתם צדק בין איש ובין אחיו ובין גרו:

כ (ג) **ואני אתן את פני באיש ההוא.** כתב ר' אברהם אם היה בסתר.
ויש אומרים כי טעמו להכרית זרעו: **למען טמא את מקדשי.** פירש"י את כנסת ישראל המקודשת לשמי שגורם לשכינה שתסתלק מישראל לכך אומר בכאן עם הארץ ירגמוהו באבן ואינו אומר באבן ירגמו אותו כמו שנאמר בשאר כריתות לומר שכל אנשי הארץ וכל ישראל חייבים להקדים ולסלקו שמזיק לכולם שגורם לשכינה שתסתלק: (ה) **לזנות אחר המולך.** מה שפירש"י לרבות שאר ע"ז שעבדה בכך אפי' אין דרכה בכך ובמולך פי' הוא ז"ל שהוא ע"ז ששמה מולך וזו הוא עבודתה כתב הרמב"ן שאינו כך בגמרא אלא למ"ד מולך זה ע"ז חייב על כל ע"ז שעבדה בכך אפי' אין דרכה בכך ומולך אינו שם ע"ז אלא כל מה שימליך עליו: (ט) **כי איש איש אשר יקלל את אביו.** כתב הרמב"ן חוזר לראש הפרשה שאמר איש אמו ואביו תיראו ואמר כאן כי איש איש אשר לא ישמע אלי ויקלל אביו ואמו מות יומת. אי נמי בעבור שאמר והתקדשתם וגו' ואמר אני ה' מקדשכם כי השם הנכבד הוא המקדש אותנו כי הוא אבינו וגואלנו מעולם א"כ המקלל המשתתפין ביצירה חייב מיתה וזה משפט נואף ונואפת ולכך סמכו כאן והקדימו לכל העריות. וי"מ לכך סמך בא על אשת רעהו למקלל אביו ואמו לפי שהממזר אינו מכיר לאביו ומקלל. והזכיר הכתוב קצת העריות לחייב בהם מיתה והם אשת אב ואשת איש והכלה והזכר ואשה ואמה וה"ה לאשה ובת בתה כי הזכיר קצת שאר האשה וה"ה לכל הנזכרים שם באזהרה וכ"ש שאר עצמו בת בנו ובת בתו ואין צריך לומר בתו ובכל זה עוד לרבותינו מדרשים לחייב אותם וכן הזכיר חיוב הרביעה למיתה וחזר והזכיר כרת אחר בנדה לחייבו בהעראה שאמר את מקורה הערה וכן באחות אם ואחות אב שכתב בהם את שארו הערה והזכיר דודתו ואשת אחיו לחייב בערירי בין שלא היו לו בנים או שהיו לו בנים והכרת שנכתב באחותו מיותר הוא ולרבותינו בו מדרש. ועל דרך הפשט הוסיף בכרת לעיני בני עמם. לומר שתמות בנוער נפשם בענין שיראו וישכילו יחדיו כי יד ה' עשתה זאת. ופי' עונם ישאו שיהא החטא הזה דבק בו מאותו מעשה ואילך כי לא יצליחו דרכיו ורבלה בו כל האלה כי יכהו השם בתחלואים עד השמידו ולא הוצרך להזכיר לחייבי כרת האחרים כגון אמו ואחות אשה שכבר למדו מן הנזכרים כל הצריך: **אביו ואמו קלל.** כתב ר' אברהם כאומר דבר גדול עשה: **דמיו בו.** כמו דמו בראשו וכן אשר ינאף את אשת רעהו כמו אביו ואמו קלל כי עשה דבר רע: (יז) **ואיש אשר יקח את אחותו.** כתב הרמב"ן כתב הכתוב לקיחה באחותו אף על פי שאין לו בה קידושין בעבור כי הבא עם אחותו בבית אחד שוכבים יחד וכאשר יגבר עליו תאותו יקחנה וימשוך אותה אליו ואינו צריך לבא אליה כבא אל אשה זונה וכן דרך הכתוב להזכיר קיחה בכל המתיחדים כמו אשה ואמה ובת בנה ובת בתה ואשה ואחותה ואשת אחיו שכולן עמו בבית וכן לא יקח איש את אשת אביו: **וראה את ערותה.** כתב הרמב"ן דרך מוסר הכתוב מכנה בעריות פעמים קורא הבעילה גלוי עריות כמו שכתוב בכולן לא תגלה ערותן וזה מנהג הזונים שהוא מגלה שוליה כענין וגליתי על פניך שוליך ופעמים יכנה אותה ביאה כמו ובא אליה ושכבה ופעמים קורא אותה שכיבה וכאן יכנה אותה בראייה כי הבא עם אחותו ישנים יחד ואין צריך לגלות בגדים וכן יכנה אותה בלשון ידיעה והאדם ידע ואמר והיא תראה את ערותו שגם היא חמדה בלבה ערותו ורצתה לעשות כן והזכיר זה באחותו בלבד בעבור כי כל העריות כאשר יקרב אליה לרצונה הוא כי אם לא היתה ברצונה היתה צועקת אבל הישן עם אחותו אולי שלא מדעתה יערה בה על כן אמר שגם היא מרצונה תראה את ערותו:

חסד הוא. פי' חרפה הוא כי האנשים כולם בטבעם יהיה להם בושת וכלימה בחטא מכוער כזה כמו פן יחסדך שומע פי' יעשה לך חרפה בגלותך סוד אחר. והרמב"ן כתב והנכון בעיני במלת חסד כפשטו חסד ממש פי' שאר האחים חסד הוא ואינן ראוים לגלות ערוה כי בקרובים מזכיר טעם הערוה מפני שאר הבשר ובאחים הוסיף שאין ראוי לגלות הערוה מפני החסד שביניהם ופי' הפסוק כי חסד הוא כי היה ראוי לגמול לה חסד שיעשו האחים להשיאה לבעל והוא פוגם ועוכר אותה על כן ונכרתו. והכתו' תולה הסרחון בזכר כמו וערות אביו (אחיו) גלה ערירים יהיו. וכן יש לפרש פן יחסדך שומע יסיר ממך כל חסד שלא שמרת חסדך את רעך שמסר לך סודו כמו לדשנו שפירושו להסיר דשנו: **ונכרתו לעיני בני עמם.** כלומר אתה תעשה עבירה בסתר השם יגלה עונך בהביאו עליך עונש לעיני כל בני עמך והזכיר זה בחטא הנעשה בחדרי חדרים וה"ה לכל הכריתות: **ערות אחותו גלה עונו ישא.** פי' ר' אברהם ואם ערות אחותו גלה באונס הוא לבדו עונו ישא. והרמב"ן פי' עוונו ישא כל אחד ואחד מן הנזכרים כמו את שארו הערה עוונם ישאו. ור' אברהם נתן טעם למה לא הזכיר עונש בת הבן או בת הבת בעבור חוסר תאות האב כי בזמן שיש לבנו בת בוגרת הוא זקן בא בימים ועל כן לא הזכיר הכתוב אם האב ואם האם כי הם זקנות: (יח) **את מקורה.** פי' ר' אברהם שעשה תועבה גדולה. ופי': **והיא גלתה את מקור דמיה.** ברצונה שאם היא אנוסה הוא לבדו יכרת: (כא) **אשת אחיו נדה היא.** דרשו חכמים לאסור הערוה באשת אחיו כנדה שמפורש בה את מקורה הערה. וי"מ משום שאשת אחיו יש לה היתר לאחר מיתת אחיו אם מת בלא בנים כמו נדה שיש לה היתר: (כז) **ואיש או אשה כי יהיה בהם אוב או ידעוני.** מה שהזכיר בכאן בפירוש אשה אף על פי שהיא בכלל כל העונשים מפני שזאת מצויה בנשים:

פרשת אמור

כא (א) **אמור אל הכהנים.** אמור ואמרת להזהיר גדולים על הקטנים. וכתב הרמב"ן והזהיר
כמה פעמים בתורה על הקטנים בדם ובשרצים ובטומאה ומהם נלמוד לכל איסורין שבתורה וכתב עוד האזהרה הזאת שלא נסייע לקטנים שיעברו אבל אם הם יעשו לדעת עצמם אין אנו מצווין עליהם להפרישם. ונ"ל דודאי לענין טומאה מצווים להפרישם אף אם יעשו לדעת עצמם ולכך לא אמרו בלשון שאמרו במקום אחר קטן אוכל נבילות אין ב"ד מצווים להפרישו דוודאי מצווים להפרישו דגבי דם ושרצים דרשינן ליה מייתורא לא תאכלום ודרשינן לא תאכילום היא ודאי לא מרבה אלא שלא להאכילו בידים אבל אם אוכל מעצמו אין מצווים להפרישו אבל הכא דריש ליה מייתורא דקרא משמע בכל ענין אפי' אם בא לעבור מעצמו מצווין להפרישו וטעמא משום קדושה דכהונה. וכתב עוד הרמב"ן ופי' הפסוק על פי מדרשו אמור אל הכהנים ותחזור ותאמר להם שלא יטמאו וריבוי האזהרות מלמד שמצוה להזהירם שיהיו כל בני אהרן נשמרים מזה גם הקטנים. וי"מ מדשני קרא בדיבוריה דבכל דוכתא אמר בני אהרן והכא הכהנים בני אהרן להכי דרשינן אמור אל הכהנים שיאמרו לבניהם. וכתב ר' אברהם אחר שהזהיר ישראל ובני אהרן בכללם להיותם קדושים הזכיר גם בבני אהרן שהם חייבים להשתמר גם מדברים אחרים בעבור שהם משרתי ה'. ויתכן להיות פירושו אמור אל הכהנים הפרשה הנזכרת למעלה כי הם מורי התורה והמזהירים את העם ואמרת אליהם המצות שהם חייבים לבדם לשמרם. וכתב עליו הרמב"ן ואיננו נכון ועל דעתי בפשט

הפסוק אמור כמו דבר אל הכהנים ואמרת כענין שנאמר בכמה מקומות דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם ואומר כן בפרשיות שרוצה להזהיר בהן מאוד או לאומר הענין או מפני שהיו מורגלים לחטוא בהם ופירושו דבר אל העם בשמי ואמרת אליהם ככה כענין בא אל פרעה ואמרת אליו. וי"מ כי פי' דבר אל בני ישראל שיאספו אליך ואמרת אליהם דברי וכן אמור אל הכהנים שיאספו אליך. ופי' הכהנים כתב הרמב"ן כי במלות שהם בענייני הקרבנות יאמר אל אהרן ואל בניו ואינו מזכירם בשם הכהונה כי העניינים הם בקרבנות או במעלת הקודש אבל כאן שמזהיר שלא יטמאו במת לעולם אפי' בעת שלא יבואו למקדש והיא מעלת הכהונה בהם בעצמם לכך מזכיר הכהנים לומר בעבור שהם כהני ה' ומשרתיו שינהגו כבוד וגדולה בעצמם ולא יטמאו למת לעולם: לנפש לא יטמא. כתב הרמב"ן שלא יטמא כל אחד מהם לנפש: (ב) כי אם לשארו הקרוב אליו לאמו ולאביו. בכהן הדיוט הקדים אמו לאביו ובכהן גדול הקדים אביו לאמו לפי שבכהן הדיוט אמר שיטמא הקדים אמו לומר לא מיבעיא אמו שהיא ודאית אמו שמטמא אלא אפילו לאביו שהוא ספק מטמא לו ובכהן גדול שהוזהר שלא לטמא הקדים אביו לומר לא מיבעיא אביו שהוא ספק אלא אפילו לאמו שהיא ודאית לא יטמא לה: (ד) לא יטמא בעל בעמיו. פירש"י הבעל לאשתו פסולה וכו'. והרמב"ן פי' בעל כמו מבעלי יהודה שהוא מנכבדי יהודה וכמו בעל הבית שהוא אדון ונכבד הבית ופי' הפסוק לא יטמא נכבד בעמיו להחל את כבודו שבא לפרש כי למעלת הכהן בעבור שהוא ראוי להיות הגדול בעמיו מזהירו שלא יחלל מעלתו בטומאתו למתים: (ה) לא יקרחה. בה' כתוב לחייב על כל קרחה וקרחה אפי' קרח ה' קרחות בפעם אחת. וכתב ר' אברהם וטעם המלה לזכרים ולא לנקבות כי ראש מוקרח וזקן מגולח ובשר שרוט לא ישמש לפני ה': (ו) קדושים יהיו. כתב הרמב"ן הקדושה היא הפרישות כאשר פירשתי למעלה ובא לומר שאפי' במותר לישראל יהיו הכהנים פרושים שיבדלו מטומאת המתים ונשואי הנשים שאינן הגונות להם. ופי': כי אני ה' מקדשכם. עם הכהנים מדבר כאשר התחיל אמור אל הכהנים. אי נמי חוזר אל הכהנים (והעם) והטעם כי מאחר שהוא מקריב לחם אלקיך קדוש יהי' לך כי על ידו אני מקדש אתכם ומשרה שכינתי במקדשכם: (ז) אשה זונה וחללה. בכהן הדיוט אמר זונה וחללה וגרושה ובכהן גדול היפך הסדר ואמר גרושה חללה זונה. ואמר א"א הרא"ש יצ"ו הטעם לפי שבכהן הדיוט אמר כסדר לא זו אף זו לא מיבעיא זונה האמורה שפסולה מחמת עצמה אלא אפי' חללה ואפי' גרושה שהיא קלה עדיין יותר אבל כהן גדול שהוסיף בו אלמנה התחיל בו באלמנה שהוסיף לו ולפי שהתחיל באלמנה שהיא קלה שבכולם סיים באותו הסדר לומר הקל קל קודם: (יב) ומן המקדש לא יצא. פירש"י שאינו הולך אחר המטה ועוד בא לומר שעובד אונן וכו'. וכתב הרמב"ן דשני המדרשים חלוקים זה על זה שאם בא הכתוב להתיר לו לעבוד אונן שאינו צריך לצאת מן המקדש בשביל אנינותו א"כ אין אזהרה שלא ילך אחר המטה ועוד לפי מה שדורש ולא יחלל שאינו מחלל עבודתו אם לא יצא א"כ אין כאן שום אזהרה ובברייתא בת"כ מפורש שלא יחלל הוא לאו גמור שלא יניח עבודתו ויצא וכן בעל הלכות מונה אותו בחשבון הלאוין. ופי' הוא ז"ל שעיקר הכתוב מזהיר לכהן גדול שלא יצא מן המקדש בשעת עבודה על כל נפשות מת ולא יחלל המקדש שיעזוב עבודתו לכבוד המת וכ"ש שאם הניח העבודה ללא דבר ויצא שעובר בלאו הזה אלא הזכירו הכתוב בענין המת להתיר לו העבודה כשהוא אונן ומאחר שהיא מותרת לו אם יניחנה ברצון עצמו יהיה חלול המקדש. ומה שדורש ממנו בסנהדרין שאינו יוצא אחר המטה הוא מדבריהם שהם הנהיגו סלסול בכהן גדול שלא יצא אחר המטה לפי שאינו מטמא ואדם בהול על מתו ושמא יגע בו אבל כהן הדיוט לקרוביו הוא מטמא ועל אחרים אינו בהול: (יד) כי אם בתולה מעמיו יקח אשה. פי' מתחלה אמר (והוא אשה בבתוליה יקח. כצ"ל) בתולה ולא בעולה והוא לאו הבא מכלל עשה ועתה מצוה אותו שיקח בתולה: (טו) ולא יחלל. פירש"י לא יקח כדי שלא יחלל. והרמב"ן כתב א"כ אינו לאו אלא טעם ללא יקח. ורבותינו דרשו אותו לאו גמור שאמרו קידש ובעל לוקה שתים אחת משום לא יקח ואחת משום לא יחלל: (יז) דבר אל אהרן איש מזרעך. כתב הרמב"ן לא אמר כאן אל אהרן ואל בניו כמו בשאר מקומות לפי שלמעלה דבר בענייני הקרבנות תורת העולה והמנחה ושאר הקרבנות אבל כאן אם היה אומר דבר אל אהרן ואל בניו היה צריך לומר איש מכם לדורותיכם אשר יהיה בו מום ולא רצה להזכיר אהרן עצמו בתורת המומין כי אהרן קדוש ה' כולו יפה ומום אין בו אלא הזהירו על זרעו שיורש ויזהיר אותם לדורותם. ובפרשת הטומאה בסמוך דבר אל אהרן ואל בניו וינזרו מקדשי בני ישראל יתכן שגם (באהרן) יארע טומאת נוגע במת או בשרץ. ולמטה בסוף הפרשה אמר גם לבני ישראל להזהיר ב"ד של ישראל על כך. וכשבא להזכיר תורת הצרעת אמר וידבר משה אל אהרן ואל בניו הזכיר גם בניו שרצה משה שישמעו מפיו תורה שגם בכאן במומין היה ראוי להזכירם אלא שאי אפשר כדפרישית. ומה שדורש בת"כ על פסוק איש איש מזרע אהרן הכהן והוא צרוע או זב לאו אהרן ממש קאמר שאינו מזכירו על המומין כדפרישית אלא פי' אהרן הכהן הגדול תחתיו מבניו והוצרך לרבות כהן גדול לדין מומין וצרעת שלא תאמר כמו שהותר לו אנינות יתיר לו גם כן מום וצרעת. אי נמי שמזכיר אהרן ברמז שהתורה אינה סומכת על הנס ומ"מ לכבודו כסתה עליו ולא הזכירו בפי' לרמוז שלא יארע כן: (יח) חרום. מגזרת חרם כמו והחרמתי את עריהם ענין חורבן כי החוטם הוא עיקר הדרת הפנים וכשאין חוטמו כתואר בני אדם נמצאת צורתו חרבה: (כ) או גבן. נמשך אל מלת בעינו שגובן בעיניו שגביני עיניו שוכבים על עיניו והוא מלשון על גבי חרשו חורשים. תחלה הזכיר מומין שבחסרון האיברים עור או פסח ואחרי כן בקטנות כגון החרום ואחרי כן בגודל כגון השרוע ואחרי כן בשברון העצמות אע"פ שכל איבריו עמו כיון שנשבר העצם פסול ואחרי כן פסל אפי' בכיעור התואר כגון הגבן ואשר בעיניו הגרעינין ואחרי כן בבשר כי צריך שיהי' נקי וחלק ואחרי כן הוסיף בעל הרוח אשר ביציו נפוחים אע"פ שהוא חולה נוהג בזקנים ואינו לא בעצם ולא בבשר:

כב (ב) ולא יחללו את שם קדשי. פירש"י סרס המקרא וכו'. וכתב הרמב"ן

כיון דמפרש' אשר הם מקדישים לי בכהנים עצמם אין צריך לסרס המקרא וכן הוא פי' הפסוק ולא יחללו את שם קדשי וגם לא יחללו הקדשים שהם בעצמם מקדישים לי: (ח) נבלה וטרפה לא יאכל לטמאה בה. פי' הרמב"ן רבותינו דרשו אותו לענין אוכל נבלת עוף שנפסל גופו לאכול בקדשים. ועל דרך הפשט נראה לפרש שמזהיר לאכול נבלה וטרפה שלא יטמא ויצטרך להנזר מן הקדשים עד אשר יטהר ובשביל שהזכיר טומאת האדם לכל טומאותיו וטומאת המת ושכבת זרע ושרץ לכך הזהיר מן הקדשים גם בטומאת נבלות. ומה שהזהיר כאן לשון התראה באכילתן מה שלא עשה כן בשאר הטמאות מפני שנפש האדם קלה באכילת השרצים ולא הוצרך להזהירו עליהן אבל אינה קלה בנבלה וטרפה ולכך הזהיר עליהם בלשון התראה וטרפה דהכא מיירי שטרפה ארי או זאב והמיתה שגם מחיים נקראת טרפה אלא שאינה מטמאה ובהמה טמאה היא בכלל נבלה כיון דלאו בת שחיטה היא ובכל ענין שהומתה נקראת

נבלה: (טו) ולא יחללו את קדשי בני ישראל. פירש"י להאכילם לזרים: (טז) והשיאו אותם עון. יטעינו אותם (עצמם?) עון באכלם את קדשיהם וכו'. וכתב הרמב"ן לא הבנתי דעת הרב כי יראה מדבריו שזה הלאו הוא אזהרה לכהנים שלא יאכילו תרומה לזרים וא"כ אין צריך לפרש והשיאו אותם עון על עצמם אלא כפשטי' על הכהנים שמטעינין לישראל עון כאשר יאכילום הקדשים ועוד שלא מצינו לאו זה בתלמוד אלא שאסור לעשות כן כמו כל האיסורין שאסור להאכילם למי שאסורים לו. ופי' הוא כי בני ישראל נמשך למעלה וכן הוא הפירוש ולא יחללו בני ישראל את קדשי בני ישראל אשר ירימו לה' והוא אזהרה שנית בזר שלא יאכל קודש בעבור שרצה להזכיר בו העונש והשיאו את עצמם עון אשמה כאשר יאכלו את קדשיהם. ורבותינו דרשו אותו באוכל טבל שהוא במיתה מפני שהוא מיותר: (כא) לפלא נדר או לנדבה. כתב הרמב"ן נראה בעיני בעבור שהכתוב אומר לפלא נדר או לנדבה וכן בכל מקום בפרשת נדרים וכי יפליא נדר בערכך וכן בפרשת נזיר כי הדבר בא על דבר שיפלא ממנו שידור לה' בצר לו אם תעשה עמי להפליא להצילני מצרה זו אביא עולה או שלמים כענין וידר יעקב נדר וזהו שאמרו נדר האומר הרי עלי עולה כי כן דרך הנודרים בעת צרתם אם יהי' ה' עמדי עלי לעשות עולה וזבח וזה אינו נקרא נדבה סתם אלא אשר יפרוש ויתן מיד נדבה (ואמר הכתוב כי בין נדר ובין נדבה. כנ"ל) צריך שיהיה תמים (ולא נחשוב) כי הנדר ראוי להיותו תמים יותר מן הנדבה: (כב) עורת או שבור. כתב הרמב"ן כיון שפסל עורת דהיינו שהכתה עינו ושבור אין צריך לומר גרב וילפת ויתכן כי הכל דבק עם נדבה תעשה אותו והכי קאמר עורת או שבור או חרוץ או יבלת או גרב או ילפת וכל שור ושה שרוע וקלוט נדבה תעשה אותו כל אחד מאלה (ולנדר לא ירצה וכו'. כנ"ל): נדבה תעשה אותו. פירש"י לבדק הבית: ולנדר לא ירצה. למזבח אי זה נדר שבא לרצות הוי אומר זה הקדש מזבח. וכתב הרמב"ן לפי זה צריך שנדרוש נדבה תעשה אותו ולנדר אבל לא ירצה להקריבו על מזבח ה' כי אין בין נדר ונדבה בענין זה כלום שניהם מותרין לבדק הבית ואסורין למזבח. ויתכן שנתקן ביישוב לשון המקרא כי בעבור שרוב הנדיבות לבדק הבית כמו כל נדיב לב הביאו את תרומת השם וכן כתוב אני ביושר לבבי התנדבתי וכן בבית שני עם הנדבה לאלהים וכן כתוב בבדק הבית כל כסף אשר יעלה על לב איש להביא בית ה' והוא הנדבה והטעם כי אין בענין בדק הבית חיוב רק נדבת נפשו ומנהג הנודרים לבדק הבית כי בנדבה יביאו הרי זה לבנין לפיכך כל מקום שמזכיר נדבה סתם הוא לבדק הבית עד שיפרש בו לעולה או לזבח שלמים והנדר רגיל להזכיר סתם בקדשי המזבח לך אזבח זבח תודה נדרי לה' אשלם בחצרות בית ה'. אבוא ביתך בעולות אשלם לך נדרי. עלי אלהים נדריך אשלם תודות לך. והנודרים למזבח בנדרים יבואו אם יצליחני אלהי אבוא לפניו בעולות ולכך אמר הכתוב נדבה תעשה אותו ולא אמר תקריב בלשון כל הפרשה כלומר תעשה אותו כל אשר תמצא ידך לעשות בכוחך אבל לנדר לרצון לא יהיה: (כז) שור או כשב וגו'. אחר שהזכיר הפסולין משום מומין שבהן אמר כל התמימים אינן כשרים עד לאחר ז' ימים. וי"מ הטעם אם יקריבנו ביום א' יהא נראה כמקריב לשם שמים וארץ שנבראו ביום א' ואם ביום ב' יהא נראה כאלו לשם רקיע ויום ג' לשם יבשה ויום ד' לשם מאורות ויום ה' לשם שרצים ויום ו' לשם אדם אלא אמר הקב"ה ימתין ז' ימים וידע שבראתי עולמי בששה ימים ונחתי ביום השביעי ויקריבנו לשמי: (כח) אותו ואת בנו. נוהג בנקבות ולא בזכרים. כתב הרמב"ן והי' ראוי שיאמר ופרה או כשבה אותה ואת בנה אלא מפני שהזכיר שור או כשב או עז כי יולד

והזכיר האם והבן והי' ז' ימים תחת אמו אמר כי במינים הנזכרים האלה שהם שור או שה יש עוד מצוה אחרת כי אותו ואת בנו הנזכרים לא תשחטו ביום אחד: (כט) וכי תזבחו זבח תודה. כתב ר' אברהם סמך זה לאותו ואת בנו שאינן נשחטים ביום אחד והתודה אינה נאכלת אלא ליום אחד: (לא) ושמרתם מצותי. פי' הרמב"ן להזהיר את ישראל שיהיו זהירים בקרבנות במומין ובמחוסר הזמן קודם ז' וביום שנשחטה (האם) ולעשות הזבחים והתודה ולשוחטם לרצון וכולל בו גם כל המצות ואמר לא תחללו את שם קדשי להיות בכם נוכל וזובח משחת לה' כמו שאמר בבני אהרן ולא יחללו את שם קדשי שמזהירם בקרבנות מן הטומאה ומן המומין:

כג (ב) **דבר אל בני ישראל.** כתב הרמב"ן על כן לא הזכיר כאן אהרן ובניו כי אין לכהנים עסק במועדות יותר מלישראל כי לא פירש קרבנות המוספים בפרשה הזאת אלא הזכיר כאן בתורת כהנים בעבור המועדות שהם ימי הקרבנות ורומז לקרבנות כמו שנא' והקרבתם אשה לה' אבל לא האריך לבאר המוספין שלא רצה שינהגו בהם במדבר אבל אחרי שמנה באי הארץ בחומש הפקודים וצוה לאלה תחלק הארץ באר המוספים כולם בפרשת פנחס שיעשו אותן בארץ מיד ולדורות ועל כן אמר בפרשת יום הכפורים ויעש כאשר צוה ה' את משה לומר שעשה כן במדבר ואע"פ שהזכיר בפרשה הזאת כבש העומר וכבשי עצרת משום שאין לטעות בהם כי ידוע שאין נוהגין אלא בארץ שהן באין בגלל הלחם שכתוב בו כי תבואו אל הארץ וקצרתם את קצירה אבל הימים עצמן נוהגין מיד. והזכיר השבת במועדי ה' אשר תקראו אותם מקראי קדש (וכו') ואחר כך הבדיל ממנו שאר המועדות ואמר בהם אשר תקראו אותם במועדם מה שלא אמר בשבת לומר במועדם איזה יום שיהי' מן השבוע שיבא בו. ואמר בשבת אלה הם מועדי לשון רבים לפי שהשבתות השנה מרובין: ואמר ר' חייא הספרדי (בשבת אמר מועדי ה' אשר תקראו אות' מקראי קודש ובמועדים הקדים מקראי קדש אשר תקראו אותם לפי שהמועדים תלוים במקרא קדש שב"ד מקדשין החדש ויבא פסח יום ט"ו בו ועצרת יום ו' וכן כולם אבל השבת אינה צריכ' קדוש לקדש יום א' כדי לעשות שביעי שבת. וכתב עוד הרמב"ן והנכון בעיני מועדי ה' אשר תקראו אותם וגו' אלה הם מועדי על הנזכרים למטה בפרשת בחדש הראשון ולכן חזר שם פעם אחרת אלה מועדי ה' בעבור שהפסיק בענין השבת. ואמר אלה מועדי ה' אשר תקראו אותם מקראי קודש וגו' במלאכת עבודה אבל שבת תשמרו לעשות אותו שבת שבתון מכל מלאכה שבעולם וירמוז עוד כי בבוא שבת באחד מן המועדים לא תדחה לעשות בה אוכל נפש. וכיוצא בו אלה הדברים אשר צוה ה' לעשות אותם על המשכן וכליו שמזכיר בפרשה שנייה והפסיק בששת ימים תעשה מלאכה וחזר ואמר זה הדבר אשר צוה ה' קחו מאתכם תרומה והיא המצוה הראשונ' ובשביל שהפסיק בה הוצרך לחזור ולכפול בו. וראיי' לזה הפי' שלא הזכיר בשבת והקרבתם אשה לה' כמו שמזכיר בכל מועד ומועד ואמר בסוף הפרשה אלה מועדי ה' אשר תקראו אותם מקראי קדש להקריב אשה לה' מלבד שבתות ה' אלמא שאין שבתות בכלל מועדי ה' ועוד ראיי' שלא אמר בפרשה שניי' וידבר ה' אל משה כאשר עשה בכל מועד ומועד כי הדבור הראשון הי' מצות המועדים וזהו מדרש חכמים מה ענין שבת אצל מועדי ה' כי אין שבת בכלל מועדי ה' רק לסומכן להם: מקראי קדש. פי' הרמב"ן שיהיו ביום הזה כולם קרואים ונאספים לקדש אותו כי מצוה על כל ישראל להאסף בבית אלקים ביום מועד לקדש אותו בפרהסיא בתפלה והלל לה' ובכסות נקייה ולעשותו יום משתה ושמחה והוא מלשון קרואי העדה. ואחרי כן יאכלו הקרואים,

ואונקלוס עשאו מלשון אשר יקרא אתכם באחרית הימים לשון מאורע (בכל יום שיארעו תעשו אותם קודש. ורז"ל אמרו ארעם. כצ"ל) במאכל ובמשתה ובכסות נקייה כלומר שלא יהי' חוקם אלא כחק שאר הימים אבל תעשה להם מקרא של קודש לשנותם לטוב במאכל ומלבוש וגם זה דעת אונקלוס: (ז) מלאכת עבודה. פירש"י אפילו דבר האבד וכו'. וכתב הרמב"ן ואינו נכון כי מה טעם שיאמר הפסוק לא תעשה אפילו דבר האבד ויבואו שאר מלאכות מק"ו א"כ יאמר גם בשבת כן. ועוד א"כ הרי חולו של מועד רמוז בתורה שמותר בדבר האבד והם אמרו לא מסרן הכתוב אלא לחכמים שאין בתורה רמז איזה מלאכה מותרת ואי זו אסורה. ועוד לשון עבודה כולל כל המלאכות והשמושין כדכתיב עובד אדמות ישבע לחם. ועבדך שש שנים. ועבדת את אויבך אלא פי' מלאכת עבודה כל מלאכה שאיננה לאוכל נפש כענין שנאמר ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך. ובכל עבודה בשדה. וקין היה עובד אדמה אבל המלאכה שהיא באוכל נפש היא מלאכת הנאה לא מלאכת עבודה. ותדע לך כי בחג המצות שהוא מוזכר בתורה תחלה אמר כל מלאכה לא יעשה בהם ולכך הוצרך לפרש אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם ובשאר הימים טובים מקצר ואומר כל מלאכת עבודה לא תעשו לאסור דוקא מלאכה שאינה אוכל נפש ואינו מזכיר בהם בשום מקום כל מלאכה ויפרש אחריו היתר אוכל נפש כי מלאכת עבודה ילמד על זה להתיר אוכל נפש חוץ מבפרשת כל הבכור בפסח אומר וביום השביעי עצרת לה' אלהיך לא תעשה מלאכה והטעם מפני שהתיר בפירוש אוכל נפש ולא הוצרך לומר בו מלאכת עבודה ואמר מלאכה סתם ולא אמר כל מלאכה כמו בשבת וביום הכפורים כי הכוונה לומר לא תעשה מלאכה אשר הזהרתיך עליה. והבריית' הוא ז"ל האריך בפירושה ואני באתי לקצר: (ח) והקרבתם אשה לה' שבעת ימים. כי כל ז' הימים הם חג להקריב אשה אבל לא יאסר (מלאכה. כצ"ל) כמו ראשון ושביעי. ולא פירש עתה האשה כי עתיד להזכירו בפרשה מיוחדת כל אשי המועדים כאשר רצה שינהגו בהם: (י) דבר אל בני ישראל. כתב הרמב"ן בעבור שמחדש בכל אחד מן המועדים מצוה חדשה מלבד השבתון ומקרא קודש מיחד בכל מועד פרשה בפני עצמה ומזכיר בה דבר אל בני ישראל ומפני שחג השבועות זמנו תלוי בעומר אמר הכל בפרשה אחת ובעבור שיום הכפורים ויום הזכרון הכל בחדש אחד ושניהם מענין אחד בדין העונות וכפרתם לא אמר ביום הכפורים דבר אל בני ישראל כי יספיק לו בדיבור הראשון ובשביל שהם שני ענינים עשה מהם שתי פרשיות: (יא) ממחרת השבת. פי' ממחרת יום טוב הראשון של פסח ואינו כמו שבע שבתות שפירושו שבועות ממש. וקורא לשבוע אחת שבת בעבור שיש בכל שבעה ימים שבת אחת וחשבון הימים ממנו. וכתב הרמב"ן ויתכן לפרש גם ממחרת השבת לשון שבוע כי ביום הנפת העומר שהוא יום י"ו בניסן נתחיל לעשות השבוע במניינו א"כ יהיה היום ההוא מחרת השבוע שעבר כאלו אמר יהיה יום התנופה מחרת השבוע לימים (שעברו) והראשון לשבועות שיספור ממנו עד שישלים שבע שבתות ובעבור שהזכיר בחג הפסח ט"ו יום אמר שיניף העומר ממחרת השבוע הנזכר ויספור ממנו שבע שבתות: (טו) וספרתם לכם. י"מ טעם לספירת העומר לפי שהם ימי הקציר והעם טרודין ואינן מצויין בבתיהם לשמוע מפי שלוחי ב"ד היוצאין ולא היו יודעין מתי קדשו החדש ולכך צוה לספור ומטעם זה נמי הספירה בלילה כי ביום הם טרודים: וספרתם לכם. כתב הרמב"ן דרשו רבותינו שמצוה לספור לכל אחד אבל וספרת לך דיובל מצוה לב"ד בלבד ואינן דומין לוספר לו דזב וכן וספרה לה דזבה שאם רצו עומדים בטומאתם. ומספר הימים מיום התנופה עד יום מקרא קדש כמספר השנים שמשנות השמטה עד היובל

על כן אמר תספרו חמשים יום שיספרו ז' שבתות מ"ט יום ויקדש יום החמשים הנספר כמו שנא' ביובל שמקדשים שנת החמשים וזהו פי' תמימות שיהיו לא פחות ולא יותר שהיתר כמו החסר איננו תמים: ממחרת השבת. כמו במחרת כי ביום המחרת שהוא יום י"ו מתחילין לספור וכן ביום ההוא יאכלו וממחרת וכן ויהי ממחרת וישב משה לשפוט. ואמר: חקת עולם לדורותיכם בכל מושבותיכם. באיסור החדש ובשביתת חג השבועות מפני שהוא תלוי בהנפת העומר ובמנחה החדשה ובא לומר שנוהג אפי' בחוצה לארץ. ולכך הזכיר ג"כ ביום הכפורים בכל מושבותיכם בעבור שתלה הכפרה בקרבנות בפרשת אחרי מות לכך אמר כאן כי אסורו נוהג בכל מקום אבל ביום הזכרון ובחג הסוכות ובחג המצות לא הוצרך להזכיר מושבות לדורות אלא שבפרשת החדש הזה לכם הזכיר מושבות מפני שתלה שם הדבר בפסח על מצות ומרורים יאכלוהו הוצרך לומר שיהי' חקת עולם לדורותיכם בכל מושבותיכם והזכיר בשבת מושבות מפני שהותר מלאכה במקדש אמר שינהג האסור בכל מקום ולא אמר בה חקת עולם לדורותיכם שלא הוצרך לומר בכל מושבותיכם אלא להוציא בית המקדש והוצרך לומר בכל מושבותיכם בחלב ודם לאוסרם בכל זמן אע"ג דליכא קרבן שלא נאמר לא נאסרו אלא בזמן דאיכא קרבן כדאיתא בקידושין: (יח) חמץ תאפינה. פי' הרמב"ן צוה הכתוב שתהי' חמץ לפי שהם תודה לשם כי חוקות קציר ישמר לנו וקרבן תודה בא על לחם חמץ: (כב) ובקצרכם את קציר ארצכם. כתב' ר' אברהם הזכיר זה בכאן בעבור שחג שבועות קציר חטים הזהיר שלא תשכח מה שצויתיך לעשות בימים ההם. והרמב"ן כתב והנכון בעיני כי ובקצרכם את קציר ארצכם חוזר לקציר הנזכר בראש הפרשה אמר כי תבואו אל הארץ וקצרתם את העומר ראשית קצירכם לא תכלה פאת השדה ההוא לצורך העומר ולא תלקט הלקט לצורכו ובא לומר שלא תדחה מצות העומר הלאוין האלו: (כד) יהיה לכם שבתון. פי' הרמב"ן שיהא יום שביתה לנוח בו אפי' מדברים שאינן מלאכה כגון למדוד תבואות או לשקול פירות או לפנות כלים או חפצים מבית לבית וכיוצא באלו שאין בהם איסור מלאכה אלא טורח אפילו על זה הזהירה תורה שיהי' יום שביתה ולא יום של טורח ועמל: זכרון תרועה. פירש"י פסוקי זכרון ופסוקי שופרות להזכיר להם עקדת יצחק. וכתב הרמב"ן זה אינו אלא אסמכתא מדבריהם אלא פי' זכרון תרועה כמו יום תרועה פי' שנריע ביום הזה ויהי' לנו לזכרון לפני ה' כמו שנא' להלן ותקעתם בחצוצרות והי' לכם לזכרון. ובעבור שנאמר שם וביום שמחתכם ובמועדיכם ותקעתם בחצוצרות וכאן צוה בתרועה סתם במועד זה בלבד הנה התרועה הזאת אינה תרועה ההיא שהיא בחצוצרות על הקרבן אלא חובה לכל ישראל ובשופר דסתם תרועה היא בשופר דכתיב והעברת שופר תרועה. ולא פירש הכתוב טעם המצוה הזאת למה התרועה ולמה נצטרך זכרון לפני ה' ביום הזה יותר מבשאר הימים ולמה צוה להיותו מקרא קדש אבל מפני שהוא בחדשו של יום הכפורים בראש החדש נראה לי שבו יהי' דין לפניו יתעלה כי בם ידין עמים בראש השנה ישב לכסא שופט צדק ואחרי כן בעשרת הימים ישא לפשע עבדיו ורמז הכתוב הענין כאשר נודע בישראל מפי הנביאים ואבות הקדושים: (כז) אך בעשור. פירש"י כל אכין ורקין מיעוטין וכו'. ופי' הרמב"ן וא"כ יהיה פי' הפסוק כי באחד לחדש יהי' לכולכם יום זכרון תרועה שתהיו כולכם נדונין לפני אך יהי למקצתכם בעשור לחדש הזה יום הכפורים ופירושו כמו בלבד וכן שא נא חטאתי אך הפעם וכן אך בחמשה עשר יום לחדש תחוגו את חג ה' שבעת ימים ולא רצופים שאין חגיגה דוחה שבת. ועל דרך הפשט אך כמו אכן לאמיתת הענין כמו אכן נודע הדבר. אכן כאדם תמותון אכן בעשור לחדש יום הכפרים

על כן תענו את נפשותיכם וכל מלאכה לא תעשו וכן אך את שבתותי תשמורו הנה צויתי אתכם במלאכת המשכן אכן את שבתותי תשמורו. ור' אברהם כתב וטעם אך בעבור שהוא יום מקרא קדש יום שמחה ואפילו הכי נוה להתענות בו: (כח) **כי יום כפורים הוא לכפר עליכם**. בענוי נפש ובשביתת מלאכה ואין הקרבנות מעכבין הכפרה: (החסר כאן שייך ונעתק לעיל פסוק ט"ו. המגיה): (כט) **בעצם היום הזה**. כתב הרמב"ן פי' המפרשים בגוף היום הזה וכן לחם וקלי וגו' עד עצם היום הזה שפירושו עד גוף היום הזה. ולא הזכיר עצם לא בשבת ולא בשאר המועדים רק ביום הכפורים ובשבועות ובאיסור החדש והטעם בעבור שאמר בשבועות מיום הביאכם את עומר התנופה תספרו חמשים יום והקרבתם מנחה חדשה וגמר הענין והאריך לצוות בקרבנות הוצרך לומר וקראתם בעצם היום הזה מקרא קדש כי גוף היום קדוש ואסור בעשיית מלאכה ואינו תלוי לא בעומר ולא בקרבנות. וכן ביום הכפורים מפני שאמר ועניתם את נפשותיכם והקרבתם אשה ובפרשת אחרי מות תלה הכפרה בקרבנות ובשעיר המשתלח הוצרך לומר וכל מלאכה לא תעשו בגוף היום כי יום כפורים הוא בגופו של יום לכפר עליכם מלבד כפרת הקרבנות. וכן עד עצם היום בחדש עד גוף היום הזה שהוא יום הביאכם את קרבן אלקיכם כי אפילו לא יובא הקרבן המצות נוהגות בגוף היום להיות החדש אסור לפניו ומותר לאחריו. וכתב עוד כי עצם כל דבר וכחו ותקפו נגזר מלשון כחי ועוצם ידי. עוז ותעצומות לעם. ובעבור שהעצמות מוסדות הגוף ותקפו נקראו עצמות ולכן אמר בימים הנזכרים עצם היום הזה כי הענין בהם בעצמם לא בדבר אחר נוסף שהם הקרבנות שמקריבים כדפרישית לעיל: (לט) **באספכם את תבואת הארץ**. פירש"י שיהא חדש שביעי בזמן אסיפה מכאן שנצטווינו לעבר שנים וכו'. וכתב הרמב"ן וכבר למדו העיבור מחדש האביב אבל שם לימד על האביב וכאן לימד על פירות האילן ועל התקופה. וטעם הפסוק אחר שאמר אלה מועדי ה' אשר תקראו אותם וגו' אמר אכן ביום ט"ו לחדש השביעי בעבור שהוא עת אספכם את תבואת הארץ תחוגו את חג ה' ז' ימים והוסיף לומר כאן ביום הראשון שבתון וביום השמיני שבתון פי' שתשבתו ותנוחו בהן ואמר עוד שתוסיפו לשמוח לפני ה' בלולב ואתרוג ז' ימים כי הוא זמן שמחה שבירך ה' אותך בכל תבואתך ובכל מעשה ידיך והיית אך שמח לפניו: **תחוגו את חג ה'**. פי' שתחוגו לפניו לתת הודאה לשמו על מעשיכם שאספתם תבואתכם. ומה שכתוב פעם אחרת וחגותם אותו חג לה' לסמוך לו בסכות תשבו שבעת ימים ופירושו וחגותם אותו חג לה' שבעת ימים שתשבו בסוכות ע"מ שיעשו חג שבעה בלולב ושמחה וסוכה: (מ) **פרי עץ הדר**. עץ שטעם עצו ופריו שוים. כתב הרמב"ן אסמכתא עשו רבותינו לקבלתם והנכון בעיני כי האילן הנקרא בלשון ארמית אתרוג נקרא בלשון הקודש הדר כי פי' אתרוג חמדה כדמתרגמינן דמרגג למיחזיא ולשון חמדה והדר שוין כמעט. ונקרא העץ והפרי בשם אחד כי כן המנהג ברוב תאנה אגוז רמון זית וזולתם וכן זה שם הפרי והאילן שניהם בלשון ארמית אתרוג ובלשון הקודש הדר. וטעם המצוה הזאת אמרו דרך הגדה שהמינין האלו באין לרצות על המים: (מב) **כל האזרח**. פירש"י האזרח להוציא את הנשים בישראל לרבות את הגרים. וכתב הרמב"ן נ"ל פשט הפסוק שאין צריך לרבות גרים דהא כתיב תורה אחת יהיה לכם לגר ולאזרח הארץ ואין צריך לומר בכל מקום לרבות הגרים אלא אמר כל האזרח כאומר כל אשר הוא מישראל מגדולים ועד קטנים ישבו בסוכות שלא יהיה די באחד מבני הבית שישבו בסוכות והשאר ישבו בבתים אלא כולם ישבו בסוכות. אי נמי כל האזרח פי' כל אשר הוא כאזרח רענן בביתו להוציא מפרשי ימים והולכי על דרך: (מג) **כי בסוכות הושבתי את בני ישראל**. פירש"י ענני הכבוד. וכתב הרמב"ן מה שאמר בסוכות סתם ולא פירש בסוכות של עננים מפני שמפורש כבר כי ענן ה' עליהם יומם ועמוד אש לילה ולכך לא הוצרך לפרש וממילא הוי פי' כי בסוכות שעשיתי להם ענני כבוד להגן עליהם. ועל דעת המפרשים סוכות ממש עשו להם התחילו לעשותם בתחלת החורף בזמן הקור ולכך צוה לעשותם בזמן הזה. וי"מ דלכך צוה לעשותם בזמן הזה לפי שאם היו עושין אותם בזמן הקיץ לא היה ניכר שעושין לשם המצוה אלא כדרך שעושין בקיץ מפני החמה אבל בחורף אין דרך לעשות סוכה וכשעושין אותם בחורף ישאלו על מה ויזכרו הנס: (מד) **וידבר משה את מועדי ה' אל בני ישראל**. פי' הרמב"ן בשביל שהפרשיות של מעלה הם בענין הקרבנות והמומין הזכיר בהם לאהרן ובניו אבל בכאן שדיבר בענין המועדים דבר לכולם כאחד ולא ייחד אהרן ובניו מפני שהאזהרה בכולם שוה כי עיקר הפרשיות לשבות בשבתות ובמועדים ולקראותם מקרא קודש ולא נזכר בהן מן הקרבנות אלא העומר ושתי הלחם שהם הגורם. ופרשת עיקר הקרבנות ביום הכיפורים (באחרי מות?) ולכך נאמר שם דבר אל אהרן אחיך. ומה שאמר בפרשת המומין וידבר משה אל אהרן ואל בניו ואל בני ישראל אע"פ שלא נצטוה אלא לאהרן איש מזרעך לדורותם מפני שאדם מכסה על מומיו וגם שאינו רוצה ליפסל מן הכהונה ע"כ הזהיר ב"ד בענין הזה. ואונקלוס שתרגם ומליל משה ית סדר מועדי דה' ית בני ישראל ואליפינון כיוון למה שדרשו רבותינו מכאן שהיה משה אומר לישראל הלכות הפסח בפסח והלכות עצרת בעצרת והלכות החג בחג בלשון שהוא שומע בו בלשון אומר להם כל הפרשיות. והנראה עוד מדעתו לרמוז שלמדם סדר המועדות בתיקוני העיבור הנמסר לו על פה בסיני ונרמז באשר תקראו אותם מקראי קודש והוא לימדם על פה כל הסדר המקובל בסוד העיבור:

כד (ב) **צו את בני ישראל**. פירש"י זו פרשת מצות הנרות (ופרשת) ואתה תצוה את בני ישראל לא נאמרה אלא על פרשת המשכן וכו'. וכתב הרמב"ן ואינו נכון בעיני שאין הפרשה ההיא סמוכה לפרשת המנורה. ועוד כבר נאמר ויעל את הנרות לפני ה' כאשר צוה ה' את משה הנה המצוה והמעשה נזכרים ונעשים כבר אלא צורך הפרשה זו לשני דברים שהם צוה ויקחו אליך תרומה מאת בני ישראל כלומר שיביאו שמן זית ומאור כשאר תרומת המשכן וכן עשו כדכתי' והנשיאי' הביאו את הבשם ואת השמן ואע"פ שנאמר שם חוקת עולם לדורותיכם הוא על ההדלקה ועכשיו כלה השמן שהביאו הנשיאים לנדבה וצוה שיקחו ישראל משל ציבור לדורותם שמן זית למאור כשמן הראשון. ועוד שם לא נאמר אלא יערוך אותו אהרן ובניו ויהיה על המנורה או אפי' בלא מנורה אם תשבר או תאבד בשובם מן הגולה וכאן פירש דוקא על המנורה הטהורה. (ורבותינו דרשו. כנ"ל) על טהרה של מנורה שלא יסמכה בקיסמים ובנסרות: (ד) **יערוך את הנרות לפני ה'**. שלא יתקן בחוץ ויכניסם לפנים: **תמיד**. אפי' בשבת ובטומאה. בפרשת ואתה תצוה לא כתוב בה תמיד לפי שלא הזכיר בה אלא לשון יחידי יערוך אותו דהיינו נר מערבי והוא לא היה דולק תמיד כי הי' כבה כשישראל היו חוטאים אבל כאן דכתיב יערוך את הנרות כתיב תמיד ששאר הנרות היו לעולם דולקין כמשפטם עד אור הבקר: (ט) **והיתה לאהרן ולבניו**. פירש"י והיתה קאי על המנחה. והרמב"ן כתב ויתכן כי והיתה חוזר על כל אחת מן המערכות: (י) **ויצא בן אשה ישראלית**. כתב זה כאן לדעת האומר מפרשה של מעלה יצא שחטא בשפתיו על (אשה) ה' והוכיחו איש מישראל ויגנו שניהם ויחר אפו ויקלל. ופי' ויצא פי' הרמב"ן שיצא ממקומו שהיה שם או מאהלו ובא בתוך העם

ויגלו שם. ופי' במחנה כי היה המשיבה במחנה ושמעו אותו רבים ותפשו בו ויביאו אותו אל משה האהלה. ופי' בן הישראלי' ואיש הישראלי להורות כי גוי הבא על בת ישראל הוולד כשר ומכל מקום פגום הוא לכהונה כ"ש שאינו ישראלי בשמו לענין היחס בדגלים ובנחלת הארץ כי לשמות מטות אבותם ינחלו. ומה שדורש בת"כ מלמד שנתגייר לא היה צריך לגירות אלא כמו כל ישראל שנכנסו לברית במילה וטבילה והרצאת דמים אלא נתכוונו לומר שהלך אחר אמו ונראה כישראל וזהו בתוך בני ישראל שהיה עמהם ולא רצה ללכת אחר אביו להיות במצרים: (כג) ובני ישראל עשו כאשר צוה ה' את משה. כתב הרמב"ן דורש בת"כ כאשר צוה אף לסמיכה ולדחייה ולתלייה וללא תלין. ור' אברהם כתב שעשו מאותו היום והלאה כמשפט הזה. ואינו נכון שיהא הכתוב על העתיד. ופשוטו וירגמו אותו אבן כי עשו בני ישראל כאשר צוה ה' את משה כי כן דרך לכפול בכל השומרים מצות השם כמו שכתוב בפרשת פסח ובפרשת הפקודים ויעשו בני ישראל ככל אשר צוה ה' את משה כן עשו. והנכון בעיני מפני שפרט תחלה בסקילה ואחרי כן חזר לומר ובני ישראל עשו שפירש הכתוב לומר כי כאשר דבר משה אל בני ישראל הוציאו מיד המקלל ורגמו אותו ועשו כן כל בני ישראל לשמור ולעשות כאשר צוה ה' את משה לא לשנאת בן המצרי שנצה עם הישראלי אלא לבער הפגום מתוכם:

פרשת בהר סיני

כה (א) בהר סיני. פירש"י מה ענין שמטה אצל הר סיני והלא כל המצות נאמרו בסיני אלא מה שמיטה נאמרו כללותיה ופרטותיה ודקדוקיה בסיני וכו'. והקשה הרמב"ן עליו כי הרבה מצות יש שלא נשנו בערבות מואב כמו שמטת קרקע ונדע מהן שנאמרו כלליהן ופרטיהן בסיני או באהל מועד ועוד מניין שהוקשו שאר הדברות שנשנו בערבות מואב לשמיטה שלא נשנית ואדרבה יותר נראה לומר כיון שנשנו בערבות מואב שלא נאמר בסיני אלא כלליהן ולכך נשנו לבאר פרטיהן. ופי' הוא כי השמטה נאמרה בסיני דכתיב בפרשת ואלה המשפטים והשביעית תשמטנה ונטשתה ונאמרה בדרך כלל ובכאן חזר ואמר כי בהר נאמרו כל פרטיה שהרי כולן נזכרו בפרשה הזאת ובסוף הענין כתב אלה המצות אשר צוה ה' את משה בהר סיני להקים כל המצות לשמטה הנזכרת וכולם נאמרו בכלל ופרט והכל מסיני וענין ערבות מואב מה שנצטוה שם משה לא היה אלא לבאר התורה לישראל. ואיני מבין מה צריך פירוש זה שהרי בזו הפרשה נאמרה דרך כלל ופרט שמתחלה כלל ושבתה הארץ שבת לה' ואח"כ מפרט כל דיניה. וענין זו הפרשה בכאן כתב ר' אברהם אין מוקדם ומאוחר בתורה כי זאת הברית הכתובה בפרשת ואלה המשפטים וכשקבלו עליהם נעשה ונשמע אז נכרתה הברית ואמר להם כל הפרשה הזאת להזכירה בכאן. והרמב"ן כתב ולפי דעתי כי נכתבה כאן בסדר נכון וכו' עד שבת לה': (ב) שבת לה'. פי' הרמב"ן בכל המועדים נאמר בהם שבת ושבתון ולא נאמר באחד מהם שבת לה' כמו בשבת שהוא עדות לה' שברא עולמו בו' ימים ונח בשביעי וכן השמיטה עשת (רמז?) לששת אלפים ימי העולם ואלף השביעי הוא כולו שבת ומנוחה לחי העולמים וכל הכופר בשמטה ככופר במעשה בראשית ובעולם הבא כדרך שאמרו בשבת. ולכך החמיר בשמטה יותר מבשאר חייבי לאוין וחייב עליהן הגלות כמו שהחמיר בעריות שנאמר אז תרצה הארץ: (ג) שש שנים תזרע שדך. פי' הרמב"ן לא נאמר לצווי אלא דרך הפסוק לומר כמו ששת ימים תעשה מעשיך וביום השביעי תשבות. ועל דרך רבותינו הוא לאו הבא מכלל עשה שש שנים תזרע ולא בשביעית והזורע בשביעית עובר בלא תעשה: (ה) את ספיח קצירך וגו'. אפי' לא זרעתה והיא צומחה מאליה וכו' בה"ר. והרמב"ן כתב והנכון בעיני שענבי נזירך כמו ספיח קצירך ולא תבצור כמו לא תקצור כי כן דרך כל הפרשה לכפול הענין בשדה ובכרם דכתיב תזרע שדך ותזמור כרמך שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור וזהו פי' הפסוק כי הצומח בשדה מאליו בלי זריעה וחרישה נקרא ספיח קצירך שהוא נספח אל קציר שנה שעברה מגזרת ונספחו על בית יעקב. והגפן שלא נעבד שלא חפר ולא זמר אותו נקרא נזיר כי הזירו והפרישו ממנו כאלו אינו שלו מגזרת וינזרו מקדשי בני ישראל. ויתכן שהוא נקרא נזיר כלומר שהוא כרם הנזיר מפני שהנזיר אסור ביין וענבים ואינו עודר כרמו כי כן השער הארוך על שם הנזיר גזי נזרך והשליכי. וזה פי' ענבי נזירך שצומח מבלי עבודת הכרם שאסר הכתוב לקצור הצומח בשדה מאליו ולבצור הענבים הגדלים מבלי עבודה לו לבדו ולצורך עצמו אלא תהיה שבת שבתון לארץ מן הזריעה והזמירה ותהיה עוד שבת הארץ שכל אשר תצא מן הספיח והנזיר יהיה לכולכם יחד לך ולעניים ולחיה ולבהמה: (ו) והיתה שבת הארץ לכם לאכלה. פי' בעבור שאמר שבת שבתון יהיה לארץ אמר שתהיה השביתה הנזכרת לכם לאכלה ותחיו בה כולכם אתה ועבדיך והבהמה והחיה: (י) יובל היא. פירש"י שנה זו נבדלת משאר השנים בנקיבת שמה לבדה ומה שמה יובל שמה על שם תקיעת שופר. וכתב הרמב"ן וכן דעת המפרשים מלשון במשוך היובל. שופרות היובלים. ואינו נכון בעיני שהרי כתיב תהיה לכם ואינו לשון שיאמר על השנה תקיעה היא תהיה לכם ועוד כי פי' שופרות היובלים הם קרני אילים וכן תרגום יונתן שופריא דקרן דכריא וכן איתא בגמרא מאי משמע דהאי יובלא לישנא דדיכרא הוא וכו'. ושופר ביום הכיפורים אינו צריך להיות דוקא בשל איל אלא כל השופרות כשרים בו א"כ למה תקרא השנה שנת האיל. ור' אברהם פי' יובל לשון שילוח. ולפי דעתי נקרא יובל על שם הדרור כי לא הזכיר שם יובל בפסוק הראשון אלא אמר והעברת שופר תרועה אבל לאחר וקראתם דרור בארץ לכל יושביה שיהיו כולם בני חורין לדור בכל מקום שירצו אמר יובל היא שבה יובל כל איש אל אחוזתו ואל משפחתו יובילוהו רגליו מרחוק לגור ונשתמשו בזה הלשון בעניינים. יובל שי. ועל יובל ישלח שרשיו. פלגים יבלי מים המעמקים ששם יובלו המים. ונתנה הארץ יבולה. ואין יבול בגפנים ענין הבאה כמו שנקראת תבואה וכן בארמית והולך מהרה ואוביל בפריע. ופי' הפסוק: יובל היא תהיה לכם. הבאה היא ותהיה כן לכולכם כי תבואו ותשובו איש אל משפחתו. וחזר ואמר: (יא) יובל היא שנת החמשי'. שתהי' לכם שנת החמשים ליובל לא לדבר אחר לא תזרעו ולא תקצרו אבל תהיה קדש ותשובו איש אל משפחתו להיות לכולכם יובל כשמה: (יב) מן השדה תאכלו את תבואתה. פירש"י על ידי השדה תאכלו מה שיש בבית שאם כלה לחיה מן השדה אתה צריך לבער מן הבית. וכתב הרמב"ן ואם כן לא יהיה מן השדה מחובר לראש הפסוק אלא פירוש ומן השדה תאכלו כי דבר אחר הוא. ור' אברהם פי' מן השדה תאכלו שתוציא השדה מעצמה תאכלו אתם כולכם כמו שכתוב בשנת השמטה. ולדעתי פי' הפסוק לא תקצרו ולא תבצרו בשנה הזאת כי יובל היא וקדש תהיה לכם מן השדה תביאו התבואה ותאכלו שתצאו השדה ללקוט ולאכול עם העניים והאביונים והחיה והבהמה ולא יהיה לכם עת קציר ובציר ותאספו לכם אל הבית והאוצרות כתבואת שאר השנים: (טו) במספר שנים אחר היובל תקנה מאת עמיתך. פירש"י פשוטו של מקרא על האונאה בא להזהירו וכו'. וכתב הרמב"ן ובאמת שהוא הנכון בפשט המקרא אבל לפי זה היה דין אונאה בקרקעות ורבותינו אמרו שאין אונאה לקרקעות אבל על כרחינו אנו צריכים להטות המקראות הללו מפשטן.

ולפרש שכל מקרא עומד בפני עצמו שמתחל' מזהיר באונאה במטלטלין הנקנין מיד ליד ואחר כך מזהיר בקרקעות לפי רוב השנים וגו' ואינו אלא אזהרה ביובל שיזהרו בו וחוזר ואומר אל תונו ומזהיר באונאת דברים. אי נמי ודאי המאנה חבירו לדעת עובר בלאו בין בקרקעות בין במטלטלים שהפסוק מדבר בקרקעות אל תונו איש את אחיו לפי רוב השנים וגו' כמו שפירש"י אלא שזה החילוק שבין קרקעות למטלטלין שבמטלטלין בפחות קנה ומחזיר אונאה וביתר משתות בטל מקח ומזה מיעטו קרקעות דאפי' ביתר משתות הוי מחילה כמו שהוא מחילה במטלטלין בפחות משתות אע"פ שהוא אסור להונות כן לדעת. ודרשו רבותינו כן מדכתיב וכי תמכרו ממכר לשון רבים משמע דאיירי בין בקרקעות בין במטלטלין וחזר ואמר או קנה מיד עמיתך לשון יחיד המוכר המטלטלין מיד ליד ואמר אל תונו לכולם וכיון שייחד והפריש המטלטלין בפני עצמו ריבה בהן דין אונאה והוא בחזרת המעות ביתר משתות. אי נמי נוכל לפרש שהכתוב מזהיר שידעו מספר השנים עד היובל ולפיהם ימכרו ויקנו ולא יונו בהם איש את אחיו להטעותו במספר או להטעותו במכירה שיחשוב שהוא לחלוטין אלא שידעו שניהם ויודיעו זה לזה המספר כי המכירה הוא לפי מספר השנים שגם בקרקעות יש אונאה בטועים במדה ובמנין אפילו בפחות משתות וכ"ש במטלטלין. ור' אברהם כתב טעם וכי תמכרו לשון רבים על פי עדים וטעם ולא תונו איש את עמיתו יהיה אזהרה למוכר כי הוא הראשון לקונה: (יח) ועשיתם את חקותי. פי' הרמב"ן זה חוזר על השמטה והיובל שהם מכלל החוקים: ואת משפטי תעשו. זה חוזר על חזרת הממכרים והעבדים ביובל והאונאה. ואמר: וישבתם על הארץ לבטח. שבעון שמטה ויובל ישראל גולים. וחזר ואמר: (יט) ונתנה הארץ פריה וגו' וישבתם לבטח עליה. שלא תצטרכו לצאת ממנה בשביעית מפני חסר לחם: (כ) וכי תאמרו מה נאכל בשנה. פי' הרמב"ן מקר' מסורס ופי' וכי תאמרו בשנה השביעית מה נאכל פי' בשמינית כי הדאגה על השמינית היא דכיון דתחלת שנת שמטה ויובל מתשרי א"כ יאכלו בשביעית מפירות ששית כמנהג כל השנים לאכול עד אחר הקציר שהוא אחר השבועות וגם אחרי כן עד כלות מלאכת התבואה לזרות ולהבר. על כן פי': (כא) ועשת את התבואה לשלש שנים. בעבור שנת היובל שתעשה בששית לכל שנת השמטה והיובל והשנה שאחרי היובל כי כולם יאכלו ישן. ואמר: (כב) וזרעתם את השנה השמיני'. לומר שתזרעו בשנת השמינית כמנהג הארץ ולא תמהרו לחרוש ולזרוע ולא בקציר כי עד בוא תבואת' בבית בעת אוסף השנים בחג הסוכות תאכלו ישן. ורש"י לא פי' כן: (כג) והארץ לא תמכר לצמיתות. פירש"י ליתן לאו על חזרת שדות לבעלים ביובל שלא יהיה הלוקח כובשה. וכתב הרמב"ן א"כ למה מזכיר במכירה היה ראוי לומר לא תקנה לצמיתות כמו לא ימכרו ממכרת עבד שהוא אזהרה ללוקח. ויתכן שיהיה אזהרה למוכר שלא ימכור אותה לחלוטין לומר לו הריני מוכרה לך לעולמים ואע"פ שהיובל מפקיעה הזהיר הכתוב למוכר או לשניהם שלא יעשו ממכרם לצמיתות ואם יעשו כן יעברו בלאו אע"פ שאינו מועיל וכן כתב הרמב"ם ז"ל. והטעם שאם יעשו מתחלה ממכרם עד היובל יקל בעיניהם להחזירה אבל אם יקנה לחלוטין יקשה בעיניו להחזירה. והנכון בעיני שאין זה לאו ללקות עליו אלא הוא נתינת טעם לומר הנהיגו ביניכם היובל ולא יקשה בעיניכם כי לי הארץ ואיני רוצה שתמכר לצמיתות כשאר המוכרים: (כד) ובכל ארץ אחוזתכם גאולה תתנו לארץ. פירש"י לפי פשוטו סמוך על פרשה של אחריו שהמוכר רשאי לגאלה לאחר ב' שנים או הוא או קרובו ואין יכול לעכב עליו. וכתב הרמב"ן ואינו נכון בעיני שיכלול בפרשת

היובל ובכל ארץ אחוזתכם וגו' ויאמר בפרשה שני' כי ימוך אחיך עמך. והנכון בעיני ובכל ארץ אחוזתכם הארץ אשר אני נותן (לכם) לאחוזה תתנו הגאולה הזאת של היובל. ואמר גאולה כמו גאל ה' את יעקב שהוציא עבדו מיד המחזיקים בו. שלא נתנה להם בחלק אחוזתם. והוצרך לומר כן בעבור שאמר כי לי כל הארץ והנה כל הארץ לו הוא לפיכך חזר ופי' שלא ינהוג אלא בארץ אחוזתינו ולא בחוצה לארץ. ואמר ובכל לרבות מעבר לירדן ובכל ארץ אחוזה לא המקום אשר שם המקדש בלבד: (כט) ואיש כי ימכור בית מושב עיר חומה. כתב הרמב"ן בעבור שממכר ביתו של אדם קשה בעיניו מאד ויבוש על מכירתו ראתה התורה שיגאלנו בתוך השנה ראשונה ובעבור כי האדם לשדה נעבד וממנו יצא לחם למחיתו ראתה שיצא השדה ביובל אבל הבית לאחר היאוש ששינה דירתו ועומד שנה בבית אחר לא תזיק לו כי לא תתמעט מחיתו אם יחלט ובתי החצרים עשויים לשמירת השדות ולהיותם מושב לעובדי האדמה על כן דינם כשדה הארץ: (לג) ואשר יגאל מן הלוים. כתב הרמב"ן נראה מפשוטו של מקרא בעבור שאמר גאולת עולם תהיה ללוים לגאול מיד ולעולם לא פירש אם יגאלו הקרובים אם לאו ואם ינהג בהם היובל כדין ישראל לכך חזר ואמר ואשר יגאל מן הלוים לומר שיהיה הגואל שיגאל או הוא בעצמו או הלוי הקרוב אליו: ויצא ממכר וגו'. לומר שעל דעת כן יגאל שיחשוב את שני ממכרו והשיב העודף כלומר שהיובל נוהג בהם ותהי גאולת הלוים כמו בישראל. ורבותינו אמרו שהכתוב מדבר בלוי שקנה מלוי ולפי דבריהם נראה בפי' הפסוק שדרך היה בישראל שמי שהיה מוכר שדהו שהקרוב הקודם בירושתו היה קונה אותו וזהו נקרא גאולה כמו שנאמר בירמיה כי לך משפט הגאולה. ונראה בעיני שהיו דנים בו קדימה כמו שתיקנו קדימה בדינא דבר מצרא ואם רצה לקנותה אחר היה קונה מן הגואל בקנין שודר כמו שמצינו בבועז ועל זה אמר הפסוק כאשר יגאל הלוי נחלת הלוי קרובו כלומר שקנה אותה ויצא ממכר וגו'. שיהא נוהג היובל בגאולה כמו במכירה אחרת ולא היה צריך להזכיר הדין במכירה כי פשיטא כי הם בכלל ישראל אלא שייפה כחם בגאולת עולם. והמין הזה של גאולה גם בישראל הוא נוהג אלא הזכירו הכתוב בלוים שלא תאמר הערים נתנו לכל השבט כולו ולכן יצאו מיד ישראל אבל לא מלוי וכ"ש שלא יצאו מיד הגואל שחייבוהו לקנותו ולכך הוצרך לומר שאף הגאולה תהיה בלוים וכ"ש בישראל: (לה) וחי עמך. וזהו מצות עשה להחיותו עמך וממנה נצטוינו על פיקוח נפש. וחזר ואמר: (לו) וחי אחיך עמך. לחזק ולהזהיר על הענין. ואנקלוס עשה גר ותושב וחי עמך הכל מן המלוה שתירגם דור ותותב ויחי בהדך. אבל על דעת רבותינו והחזקת בו ובגר ובתושב וחי כל אחד מהם עמך: (לז) נשך ותרבית. כתב הרמב"ן לפי הפשט נראה כי נשך הוא שמלוה לו מנה ליתן לו ברבית דבר ידוע בכל שנה ונקרא כן בעבור שאחריתו כנחש שמנשך ועולה. ותרבית הוא שמלוה לו מנה עד זמן פלוני ואז יפרענו ויתן לו לרבית דבר ידוע ואפי' אם יתאחר יותר לא יוסיף לו ברבית שאין זה נשך (וז"ש את כספך וכו' בנשך. כצ"ל) ובמרבית (וכו') אכלך כי המנהג להלוות הכסף בנשך ובכל שנה יתן כך והאוכל דרך להלוות עד הקציר ואז יפרענו מגורנו בתוספת קצוב: (מז) משפחת גר. פירש"י זה הגוי כשהוא אומר לעקר זה הנמכר לע"ז עצמה. וכתב הרמב"ן וא"כ פי' הפסוק או לעקר ומשפח' גר וקורא ע"ז עקר לפי שחייבין לשרש אחריה ולעוקר'. ואנקלוס תרגם לארמאי והוא הנכון ופי' עקר לשון שורש פי' שנאחז ונשרש בישראל. ואמר משפחת גר שהגר ותושב שהשיגה ידו עמנו הוא גרם למה שמך עמו שימכר לעקר משפחתו ולזה הכתוב שתהיה לו גאולה והיא מצות עשה לכל ישראל שיגאול אותו ואחר כך נוה

בקרובים שהם קודמים. וטעם המלוה ברור כדי שלא ילמד ממעשיהם כי בשאר הנמכרים הגאולה בקרובים רשות. ולכך אמר כאן כי לי בני ישראל עבדים עבדי הם לומר אע"פ שאין הגר תושב והעקר חייבין במצות היובל לא יקנו את עבדי להם לעבדים: (נד) **ואם לא יגאל באלה.** כתב ר' אברהם בשנים הנזכרות. וי"מ על יד אלה הנזכרים:

כו (א) לא תעשו לכם אלילים. לזה הנמכר לגוי שיתנו עמו שלא יעבוד ע"ז ולא יעשה מלאכה בשבת ויירא ממקדש לבדו ולעלות שמה שלש רגלים בשנה וה"ה לכל מצות. אי נמי בשביל שאמר עבדי הם אמר לא תעשו לכם אלילים כי עבדי אתם ולא תעבדו לאחרים. ובתרגום ירושלמי שבתותי תשמורו שנת השמטה ומקדשי תיראו שנת היובל כי כן כתוב קודש תהיה לכם:

פרשת בחקותי

(ג. ד) **אם בחקותי תלכו וגו' ונתתי גשמיכם בעתם.** כתב הרמב"ן הקדים דבר הגשמים כי בבואם בעתם כאשר יאות יהיה האויר זך וטוב והמעיינות והנהרות טובים ויהיה זה סיבת בריאות לגופים והפירות כולם ירבו ויתברכו בהם כדכתיב ונתנה הארץ יבולה ועץ השדה יתן פריו ובשביל זה לא יחלה האדם ולא יהיה בהם משכלה ועקרה ובבהמתם וימלאו ימיהם כי בהיות הגופים גדולים ובריאים יתקיימו ימי האדם נמצא שהיא גדולה שבברכות: (ה) **וישבתם לבטח.** כי בעת הרעב יגלו מן הארץ לנוס על אוכל: (ו) **ונתתי שלום בארץ.** שיהיה שלום ביניכם ולא תלחמו איש באחיו. אי נמי השלום הוא שישבות חיה רעה מן הארץ וחרב לא תעבור בארצכם כלל אבל אתם תרדפו אויביכם לצאת אליהם למלחמה וינוסו מפניכם: (ז) **והשבתי חיה רעה מן הארץ.** כתב הרמב"ן על דעת ר' יהודה שהוא מעבירה מן העולם הוא כפשוטו שלא יבואו חיות רעות בארצכם כי בהיות השובע וברבות הטובה והיות העיירי' מלאים אדם לא תבואנה חיות רעות בישוב. ועל דעת ר' שמעון שאומר שישבתו שלא יזיקו פי' הפסוק והשבתי רעת החיות מן הארץ והוא הנכון כי תהיה ארץ ישראל בעת קיום המצות כאשר היה העולם בתחלתו קודם חטאו של אדם הראשון שאין חיה ורמש ממית האדם וזהו שאומר ושעשע יונק על חור פתן כי אין הנזק בחיות הרעות רק מפני חטאו של אדם כי נגזר עליו להיות טרף לשיניהם והשם נתן בטבעם לטרוף זו את זו. והנה בבריאתו של עולם נאמר בחיות שנתן להם כל עשב השדה לאכלה דכתיב ולכל חית השדה ולכל עוף השמים את כל ירק עשב לאכלה ויהי כן כי הטבע אשר הושם בהם לעד ואחרי כן למדו הטרף מפני החטא הטמית וכשהותר שחיטת בעלי החיים לנח אחרי המבול והזהיר על האדם אך את דמכם לנפשותיכם אדרוש מיד כל חיה אדרשנו ומיד איש אחיו אדרוש את נפש האדם ולא נפש חיה מיד חיה חברתה נשארו על מנהגם לטרוף ובהיות ארץ ישראל על השלמות תשבות רעת מנהגם ויעמדו על מנהגם הראשון אשר הושם בהם בעת יצירתם ועל כן אמר הכתוב על ימי הגואל היוצא מגזע ישי שישוב השלום בעולם ויחדל הטרף ודעת הבהמה ודעת האדם כאשר היה בטבעם בתחלה: (ז) **ונפלו לפניכם לחרב.** כתב הרמב"ן תחלה הבטיחם כי ירדפו אויביהם ויפלו בחרבם וחזר וכפל ונפלו אויביכם לפניכם לחרב שיתן להם אומץ לב וגבורה לרדוף ה' מאה ויתן מורך בלב האויבים שינוסו ק' מפני ה' ויפלו כולם בחרב כי היה באפשר שינוסו מפני פחדם ולא יוכלו להמיתם מפני מיעוטם. ור' אברהם פי' כי הכפל שיפלו פעם אחר פעם תמיד מבלי תקומה. (ח) **ורדפו מכם חמשה מאה.** הרי אחד רודף עשרים ומאה מכם רבבה ירדופו ואין זה כפי חשבון הראשון דלפי הראשון שאמר שה' רודף כ' עולה לק' ב' אלפים. וי"מ מאה מכם כלומר ק' פעמים ה' מכם דהיינו ת"ק רבבה ירדופו הרי שירדפו ת"ק עשרת אלפים דהיינו א' לכ'. ור' אברהם כתב מנהג המרבה לומר אחד לעשר' כמו כי עתה כמוני עשרה ופה הוסיף כי המאה ירדפום חמשה והנה כפל מנהג המרבה וכל אחד מהמאה ירדוף מאה ויש אומר כי בעבור התחברות האחדים יוסיף המספר וכן איכה ירדוף אחד אלף ואין צורך. וי"א בשנים יניסו רבבה כי ניסה היא בקל שמניסים ממקומם ודי בשנים לרבבה אבל רדיפה שרודף אחריהם צריך אחד לאלף: (ט) **והפריתי אתכם.** פי' הרמב"ן כי יעשו כולם פרי הבטן ולא יהיה בהם משכלה ועקרה וחזר ואמר והרביתי שיעשו פירות רבים ולא ישכלו וימלאו ימיהם ולכך יהיו עם רב: (י) **ואכלתם ישן נושן.** אע"פ שיהיו רבים מאוד כל כך תהיה התבואה שתספיק לכל ותשאר עדיין להתיישן: (יא) **ונתתי משכני בתוככם.** כתב ר' אברהם לא תפחדו שתבואו לעולם לידי חסרון כי כבודי דר עמכם ואיני כבן אדם שתגעל נפשו לדור במקום אחד. ועוד כי בלכתכם אל ארץ אויביכם והמקדש (איננו?) עמכם יתהלך כבודי עמכם הנה אני אהיה לכם לאלהי' ואתם עמי כי על כן הוצאתי אתכם מארץ מצרים. והרמב"ן פי' והתהלכתי בתוככם שתהיה הנהגתי בכם מפורסמת כמלך מתהלך בקרב מחנהו ומספיק להם כל צרכם. ואינו מזכיר כאן שכר קיום הנפשות בעולם הנשמות ובעולם הבא אחרי תחיית המתים כי קיומם מחויב בדרך היצירה וכמו שפירשתי בבריאות והעונש הוא שמכרית החייבים מהם והשאר כולם קיימים ביסוד יצירתן. וכתב עוד ואף כי אלו הברכות רבות כלליות בענין המטר והשובע והשלום ופריה ורביה אינם כל כך כמו הברכות שבירך כבר בקראה וברך את לחמך ואת מימך והסירותי מחלה מקרבך כי שם הבטיח במאכל ובמשתה והנהיה לברכה עד שלא יארע שום חולי בגופינו ועל כן יהיו כל הזרע שלמים ובריאים ונוליד כהוגן ונחיה ימים מלאים כמו שאמר לא תהי' משכלה ועקרה בארצך את מספר ימיך אמלא וכן אמר תחלה כי אני ה' רופאך. והטעם בזה כי הברכות ההם אע"פ שהם נסים הן מן הנסים הנסתרים שכל התורה מליאה מהם כאשר פירשתי והם אפי' ליחיד העובד כי כאשר יהיה האיש החסיד שומר כל מצות ה' אלהיו ישמרהו אל מכל חולי והעקרות והשכול וימלא ימיו בטובה אבל אלו הברכות שבפרשה הזאת הם כלליות בעם והם בהיות כל עמינו צדיקים לכך יזכיר תמיד בכאן הארץ ונתנה הארץ. לבטח בארצכם. שלום בארץ. חיה רעה מן הארץ. לא תעבור בארצכם. וכבר ביארנו כי אלו הברכות כולם נסים כי אין בטבע שיבואו הגשמים ויהיה שלום לנו מן האויבים ויבא מורך בלבם לנוס ק' מפני ה' בעשותינו החקים והמצות ולא שיהיה הפוך הכל מפני זרענו השנה השביעית אע"פ שהם נסים נסתרים שעולם כמנהגו נוהג בהם אבל הם מתפרסמים מצד היותם לעולם תמיד בכל הארץ כי אם צדיק א' יחיה ויסיר השם מחלה מקרבו וימלא ימיו יקרה זה גם בקצת הרשעים אבל שתהיה ארץ אחת כולה ועם אחד תמיד ברדת הגשמים בעתם שובע ושלום ושלוה ובריאות וגבורה ושברון האויבים כענין שאין כמוהו בכל הארץ יודע כי מאת ה' היתה זאת ועל כן אמר וראו כל עמי ארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך והפוך אלה יהיה בקללות בעונשי הארץ שאמר והיו שמיכם כברזל ועונשי החולי כמו שאמר וחלאים רעים ונאמנים שיקולל המאכל והמשתה ויחליא ויתפרסם הנס בהיותו תמיד בכולם ועל כן כתיב ואמר הדור האחרון בניכם אשר יקומו וגו' שלא יתמהו באיש ההוא אשר רבצה בו כל האלה כי כן יהיה בעמים רבים בכל האומות שיבואו מקרים רבים לאיש אחד רק בארץ ההיא יתמהו וישאלו ואמרו כל הגוים על מה עשה ה' ככה לארץ הזאת כי כולם ידעו

וראו כי יד ה' עשתה זאת ואמרו על אשר עזבו את ברית ה' אלהי אבותם. והכלל כי בהיות ישראל שלמים והם רבים לא יתנהג ענינם בטבע כלל לא בארצם ולא בגופם ולא ביחיד מהם כי יברך השם לחמם ומימם ויסיר מחלה מקרבם עד שלא יצטרכו לרופא ולא להשמר בדרכי רפואה כלל כמו שאמר אני ה' רופאך כן היו הצדיקים עושים בזמן הנבואה כי גם אם יקרה עון שיחלו לא ידרשו ברופאים כי אם בנביאים וזהו שאמרו אין דרכם של בני אדם ברפואות אלא שנהגו שאם לא היה דרכם ברפואות יחלה האדם כפי שיהיה עליו עונש חטאו ויתרפא ברצון השם אבל הם נהגו ברפואות והשם הניחם למקרי הטבעים וזו היא באמרם ורפא ירפא מכאן שנתנה רשות לרופא לרפאות ולא אמרו שנתנה רשות לחולי להתרפאות אלא כיון שחלה החולה ובא להתרפאות ברפואות והוא לא היה מעדת השם שחלקם בחיים אין לרופא לאסור עצמו מרפואתו לא מפני חשש שמא ימות בידו אחרי שהוא בקי במלאכה ההיא ולא בעבור שיאמר כי השם לבדו הוא רופא כל בשר שכבר נהגו. ועל כן ליותה תורה לחובל בחבירו ליתן תשלומי הרפואה כי התורה אינה סומכת על הנס כאשר אמרה לא יחדל אביון מקרב הארץ ומדעתו שכן יהיה אבל ברצות השם דרכי איש אין לו עסק ברפואות. וכתב עוד ואלה הברכות בתשלומיהן לא תהיינה אלא בהיות כל ישראל עושין רצון אביהם שבשמים ובנין שמים וארץ על מכונו ואין בתורה ברכות שלימות כאלה שהם דברי הברית והתנאים שהן בין הקב"ה לישראל. ודע כי לא השיגו ישראל לעולם בברכות האלה בתשלומיהן לא הרבים ולא היחידים מהם שלא עלתה זכותם לכך כמו שאמרו על דוד והוא מעורר חניתו על שמנה מאות חלל והיה מצטער על ר' יצתה בת קול ואמרה לו רק בדבר אוריה החתי. ועל כן תמצא לרבותינו שיזכירו בפסוקים האלה לעתיד לבא מלמד שתינוק מישראל עתיד להיות מושיע וכו' עתיד הקב"ה לטייל עם הצדיקים לעתיד לבוא כי לא נתקיים אבל יתקיים עמנו בזמן השלימות: (טו) ואם בחוקתי תמאסו. כתב הרמב"ן הזכיר מאיסה בחוקים בשביל שלא נתגלה טעמם לעם הכסילים מואסין אותם שחושבין שאין בהם תועלת אבל במשפטים הכל חפצים בהם שהן ייסוד העולם כגון להרוג הרוצח ולחייב הגונב ודיני שור ובור וכיוצא בהם ומ"מ יש משפטים שעושים בעוברי עבירות כגון מחלל שבת או שבא על הערוה וכיוצא בהם שקלים בהם הרשעים מפני שהוא עול כבד עליהם לשמור המצות ולכך אמר ומשפטי תגעל נפשכם לבלתי עשות את כל מצותי כי הגעילה במשפטים כדי שלא יעשו המצות. וכתב עוד כי האלות האלה רמז לגלות ראשון והגאולה שאחריו שהרי אומר בתוכחות אם בחקותי תמאסו וגו' והזכיר בהם חמנים וגילולים וכן היו בחורבן הבית הראשון עובדי ע"ז כל הרעות ואמר והשמותי את מקדשיכם ולא אריח בריח ניחוחכם שהתרה בהם שיסלק שכינתו מביניהם ולא יקבל קרבניהם ויהיו הם לחרב ולחיה רעה ודבר ורעב וגלות וכל זה בא להם בחורבן הראשון ואמר אז תרצה הארץ את שבתותיה וגו' שהיו שנות הגלות ע' שנה כנגד ע' שנה שביטלו השמטות. וכן בענין הגאולה מן הגלות שאינו מבטיח רק שיזכיר ברית אבות ובזכירת הארץ אינו אומר שימחל עונם וישלח חטאתם ויוסיף אהבתם כקדם ולא שיאסוף את נדחיהם וכן היה בעלותם מבבל שלא שבו רק יהודה ובנימין והגלוים עליהם מעט מקצת השבטים ושבו בדלות ועבודת מלכי פרס וגם לא אמר שישובו בתשובה שלמה לפניו רק שיתודו עונם ועון אבותם וכן מצינו באנשי בית שני שהתודה דניאל חטאנו והרשענו וכן נחמיה ועזרא מלכינו שרינו כהנינו לא עשו מצותיך וגו'. אבל הברית שבמשנה תורה רמז לגלותינו זה והגאולה שאחריו שלא נרמז שם קץ לגאולה רק תלה אותה בתשובה ולא הזכיר בעבירות ההם שיעשו אשירות וחמנים ויעבדו ע"ז אלא אמר

אם לא תשמעו בקול ה' אלהיך לשמור לעשות כל מצותיו וחקותיו לומר כי מפני שיעברו אפי' על קצת מצותיו שלא ישמרו ויעשו כולם יענשו וכך היה בבית שני כמו שאמרו בית שני שהיו עוסקים בתורה ומצות וגמילות חסדים מפני מה חרב מפני שנאת חנם שהיה ביניהם ולא הזכיר שם המקדש וריח ניחוח שלא היתה האש יורדת ואוכלת הקרבנות בבית שני ואמר שם ישא ה' עליך גוי מרחוק וגו' שבא עליהם עם רומי הרחוקים מהם מאד ואמר עם אשר לא תדע לשונו כי מפני ריחוקם מהם לא הבינו לשונו מה שאין בברית הזאת שגלו לבבל ואשור שהיו קרובים להם וגם מכירים לשונם שייחום ישראל מהם היה ויודעים לשונם כענין שנאמר דבר נא אל עבדיך ארמית כי שומעים אנחנו וכן כתיב שם והפיצך ה' אלהיך מקצה הארץ ועד קצה הארץ וזהו גלותינו היום שאנו מפוזרים בארבע כנפות הארץ וכן והשיבך ה' מצרים באניות וזה היה בגלותינו שמילא מהם טיטוס ספינות וכן מה שאמר שם בניך ובנותיך נתונים לעם אחר ועיניך רואות בנים ובנות תוליד כי ילכו בשבי אינו אומר שיגלו אבות ובנים אלא אומר שישבו בניהם והאבות ישארו בארץ וכן היה בגלותינו שהיו הרומיים מושלים בארצינו ולוקחים הבנים והבנות כרצונם אבל בגלות ראשון גלו גלות שלימה. ועוד שאמר יוליך ה' אותך ואת מלכך אשר תקים עליך וגו' כי הלך אגריפס המלך בסוף בית שני למלחמה ועל הליכתו שם נחרב הבית ולא אמר הכתוב המלך אשר ימלוך עליך אלא מלכך אשר תקים עליך רמז שלא היה ראוי להיות מלך אלא שהקימוהו עליהם שלא כדין. וכן בגאולה בברית ההוא גאולה שלימה שאמר והטיבך והרבך מאבותיך שהיא הבטחה לכל שבטי ישראל ולא למקצת מהם והבטיח שיכרית ויכלה המגלים אותנו שנאמר ונתן ה' אלהיך את כל האלות האלה על אויביך ועל שונאיך אשר רדפוך והנה אויביך ושונאיך רמז לשתי האומו' שרודפים תמיד אחרינו. וכן מה שאמר כאן ושממו עליה אויביכם הוא בשורה טובה מבשרת בכל הגליות שאין ארצינו מקבלת אויבינו והוא ראייה גדולה והבטחה לנו שאין בכל ייסוד העולם ארץ טובה ורחבה כארץ ישראל ואין בכל המקומות שיהא חרב כמוהו וכמה פעמים בקשו אויבינו לתקן ישובה ולא יכולו. והנה הברית הזאת הקב"ה כרת אותה כי בשביל זה היה השם הגדול עמנו בבית ראשון והברית שבמשנה תורה משה אמרו רמז לסילוק שכינתו לגמרי שלא היה עמהם בבית שני רק כבוד שמו וזהו מה שאמרו חז"ל קללות שבת"כ מפי הגבורה אמרן ומה שבמשנה תורה מפי עצמו אמרן: (טז) מכלות עינים. פי' ר' אברהם שהחוליים יחשכו וידאבו בו הנפשות. וי"מ כי עינים עין הגוף: (יז) ונתתי פני. קצפי כמו ופניה לא היו לה עוד: (יח) שבע על חטאתיכם. כתב ר' אברהם בעבור שהוא חשבון שלם נאמר על לשון רבים כמו כי שבע יפול צדיק וקם: (כא) קרי. כתב ר' אברהם אמרו רבים שפירושו גבור ונוצח כאיש שיחזק לבו ולא יפחד שלא ינוצח ואין לו חבר. ויש אומרין שהוא מגזרת כל הקורות אותם פי' שתאמרו מקרה הוא ולא יד אלהים. וי"מ לשון מניעה כמו הוקר רגליך: (ל) והשמדתי את במותיכם. פי' כשתבא עליכם הרעה לא יהיה לכם מקום לזעוק ולהתפלל להושיעכם מהרעה כי אשמיד במותיכם מקום הזבחים: וגעלה נפשי אתכם. שאסיר שכינתי מביניכם אז תחרבנה עריכם: (לא) והשמותי את מקדשיכם. פי' מתחלה היו מקדשי ומשתחטאו לא יקראו על שמי. ואחר שאמר עריכם ומקדשיכם אמר: (לב) והשמותי אני את הארץ. פי' כל ארץ ישראל: (לד) אז תרצה הארץ. פי' ר' אברהם כמו תשלים. וכן עד ירצה כשכיר יומו. כי נרצה עונה: (לח) ואכלה אתכם ארץ אויביהם. כן דרך הגולים למקום אחר בהשתנות האויר והמים עליהם ימותו רובם: (מא) או אז יכנע לבבם הערל. פירש"י כמו

או נודע כי שור נגח הוא וכו'. והרמב"ן כתב והנכון בעיני לפרש והבאתי אותם בארץ אויביהם או עד זמן שיכנעו לבבם הערל או עד זמן שירצו את עונם באורך הגלות פי' או נמשך למטה על ירצו עונם שאביאם בארץ אויביהם עד שיכנעו לבם בתשובה או שירצו עונם באורך הגלות שיסבלו. והנה אחר שאמר והתודו היה לו לומר וזכרתי את בריתי יעקוב כי אין כאן מקום להזכיר שיגלה אותם ויביאם בארץ אויביהם. ור' אברהם פי' אף אני אעשה עמם ויסרתים להביאם בארץ אויביהם להכניע לבם הערל והזכיר זה בכאן לומר שהתודו עונם בעבור שאני המסבב להם כי גם בשעת קלקלתם כוונתי בהם שיעשו תשובה ויתודו. ועל דעתי ירמוז כי אחרי הוידוי ילך עמהם בקרי ויביא אותם עוד בארץ אויביהם עד שיכנעו לבם הערל והוא רמז שהביאם אל הארץ ולא נכבשה הארץ לפניהם אלא היו להם צרים ואויבים שם כמו שנאמר ויאמרו צרינו ויהי כאשר שמעו וגו' והארץ ביד אויבים היתה כמו שאמר עזרא בתפלתו הנה אנחנו עבדים היום והארץ אשר נתת לאבותינו הנה אנחנו עבדים עליה וגו': (מג) והארץ תעזב מהם. פי' הרמב"ן שגם אחרי הזכירה תעזב מהם רמז כי אחרי פקידת כורש נעזבה מהם ורצתה השמטות עד אחרי י"ט שנה שנבנה הבית וקידשו העיר בשתי תודות וחזרה קדושת הארץ וכרתו אמנה ונטש את השביעית ומשא כל יד כי כל הקורות אותם רמוז בפרשה הזאת: יען וביען. כתב ר' אברהם אחד כנגד משפטי מאסו והשני כנגד וחוקותי געלה נפשם: (מד) לא מאסתים וגו' לכלותם. רק ליסרם עד שיכנע לבם: להפר בריתי. שנשבעתי להם ואף אם הם הפרו בריתי כדכתיב להפרכם את בריתי אני לא אפר בריתי אתם כי אלהים אני: (מה) וזכרתי להם ברית ראשונים. פי' הרמב"ן שאזכור להם לעולם הברית בין בארץ בין בחוץ לארץ בגלות הנרמזת כאן וכן בכל הדורות וזה טעם לעיני הגוים כי יעשה בהם בעבור שמו הגדול שלא יתחלל בגוים ולא למענם כי לא עשו תשובה ולא נתכפרו עונותם. ור' אברהם כתב וזכרתי להם ברית ראשונים זאת הברית הכרותה בסיני וקורא לזה הדור ראשונים כנגד הבנים שיגלו בארץ אויביהם. ויש אומר ברית ראשונים על ברית שכרת עם האבות. ומה שאומר: אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים. אשר נשבעתי לאבותם להוציא את בניהם מעבדות לחרות:

כז (ב) איש כי יפלא נדר. כתב הרמב"ן גם זאת הפרשה דבוקה שהיתה בסיני מחוברת אל התוכחות כי הוא במשפטי היובל כמו שהזכיר במקדיש שדה מקנה ושדה אחוזה אלא שכלל משפטי כל הנודרים בפרשה אחת ולכך אמר בסוף אלה המצות אשר צוה ה' את משה אל בני ישראל בהר סיני על כל הנאמרות למעלה כי מכאן ואילך ידבר באוהל מועד: (כו) אך בכור אשר יבוכר לה' בבהמה לא יקדיש איש אותו. פירש"י לא יקדיש אותו לשם קרבן אחר. והרמב"ן פי' אין צריך להקדיש אותו כי אם הוא שור או שה לה' הוא: (כז) ואם בבהמה הטמאה ופדה בערכך. פירש"י אין מקרא זה מוסב על בכור וכו'. ורמב"ן כתב ואפשר לפרש כי לפי שאמר אך בכור אשר יבוכר לא יקדיש אותו אחר ואמר ואם בבהמה הטמאה הוא הבכור שהקדיש ופדה בערכך לפרש שאין בכור נוהג בבהמה טמאה אלא בפטר חמור לפי שכבר נתפרש דינו ולימד שאפי' הקדישו אינו קדוש בקדושת בכור אלא כשאר הקדש ונפדה בתוספת חומש אם המקדיש פדאו ולאחר בערך שויו: (כט) כל חרם אשר יחרם מן האדם לא יפדה. פירש"י היוצא ליהרג ואמר אחד עליו ערכו עלי וכו'. וכתב הרמב"ן ועל דרך הפשט לפי שאמר למעלה כי כל המחרים משלו בין אדם בין בהמה ושדה אחוזתו הוא קודש לה' שהם חרמי כהנים שאין להם פדיון אמר אבל המקדיש מן האדם שאינו שלו כגון הנלחמי' על אויביהם ונודרים אם תתן העם בידי והחרמתי את עריהם כל הנמצא בהם אין להם פדיון. והטעם שאין דעת הנודר לתתו לכהן אלא שיהיה הכל אסור בהנאה כי נתכוין להכרית האויבים ולכלותם. וכן אם יחרימו על דבר העובר עליו חייב מיתה. וזה היה חיובן של אנשי יבש גלעד שעברו על השבועה שהיא כמו החרם שאין הסברה נותנת שעשו כל העדה רעה כזאת להמית אנשים רבים מישראל בלא חיוב ופנחס הי' עמהם ועל פיו נעשה הענין ההוא אלא ודאי מכאן למד אותו. ומן הכתוב הזה יוצא דין זה שכל מלך ישראל או סנהדרי גדולה במעמד כל ישראל יש להם רשות במשפטים והם יחרימו כל עיר בהלחמם עליה. וכן אם יחרימו על דבר העובר עליו חייב מיתה והוא חיובן של אנשי יבש גלעד ושל יהונתן שאמר לו אביו מות תמות יהונתן ומהיכן נתחייבו מיתה חוץ מן הכתוב הזה. וזהו שאמר הם ויפדו העם את יהונתן כלפי שאמרה תורה ולא יפדה מות יומת אמר הם ויפדו העם את יהונתן ולא מת כי בעבור שאירע נס על ידו ידעו כי בשוגג עשה. וזה היה טעותו של יפתח כי חשב כאשר חרם נגיד חל וקיים להמית אנשים או העובר על חרמו חייב מיתה כן אם נדר בעת מלחמתו לעשות מאיש או מאנשים זבח יחול הנדר ולא ידע כי חרם הסנהדרין חל על המורדים לכלותם או על העובר על גזירתם ותקנתם אבל לחול נדר לעשות עולה מדבר שאינו ראוי להם לענין זה אינו חל. ולדעת רבותינו יתכן שיהיה כתוב זה כולל דברים רבים וכן זה כולל בין על מי שחייב מיתה ובין מה שמחרים בשעת הכיבוש והעובר על חרם של ב"ד הגדול או של מלך ישראל כמו שאול:

נשלם ספר ויקרא: שבח לעוטה כשלמה אורה:

ספר במדבר

א (א) וידבר י"י אל משה במדבר סיני. כתב הרמב"ן אחר שהשלים תורת הקרבנות התחיל לסדר המצות שנצטוו בענין אהל מועד וכבר הזהיר על טומאת מקדש וקדשיו ועתה רוצה להגביל המשכן בהיותו במדבר כאשר צוה להגביל הר סיני בהיות שם כבוד השכינה וצוה והזר הקרב יומת כאשר צוה שם כי סקול יסקל וצוה לא יבואו לראות כבלע כאשר צוה שם פן יהרסו אל י"י לראות ונפל ממנו רב וצוה איך ישמרו משמרת המקדש וכליו ואיך יחנו ואיך יסעו ואיך יהיה משמרת המשכן וכליו באהל מועד ובשביל שהפסיק בשמטה ויובל שכתב בהן שהיה הדבור שלהן בהר סיני חזר ואמר כאן שהיה הדיבור באהל מועד ככל הדברות אשר הזכיר מתחלת ספר ויקרא וכן יהיו כולם מכאן ואילך באהל מועד כי מעת שהוקם המשכן ויקרא י"י אליו מאהל מועד לאמר לא נדבר אלא משם. והזכיר כאן במדבר סיני להזכיר שלא נסעו משם עד (בעת) שנמנו כי המנין השני היה בערבות מואב והדבור באהל מועד: (ב) שאו את ראש.

כת' רש"י שא את ראש כמו שאומר לקוסטינר ארים רישיה דפלוני. וכתב הרמב"ן לא נתברר לי למה דרשו אותו לגנאי אם בשביל שמתו במדבר ושבט לוי שלא מתו נאמר בו פקד הלא במנין שני של באי הארץ נאמר כמו כן שאו את ראש. ובמדרש במדבר סיני רבה דורש אותו לשבח ולגנאי זכו יעלו לגדולה כמו ישא פרעה את ראשך והשיבך על כנך ואם לא זכו ימותו כולם כמה דתימא ישא פרעה את ראשך מעליך ותלה אותך על עץ: (ג) כל יוצא צבא בישראל. פירש"י מגיד שאין יוצא לצבא פחות מבן כ' כדרך בן כ' לרדוף. ויתכן לפרש כל יוצא צבא פי' כל היוצאים להקהל לעדה כי הנערים לא יקהלו בתוך העם וכל אסיפת עם נקראת צבא כמו לצבא צבא בעבודת אהל מועד. וכל צבא השמים. ולכך מפרש באנשי המלחמה מצבאי המלחמה ואמר כאן כל יוצא צבא על דרך כל יוצאי שער עירו: תפקדו אותם. כתב הרמב"ן ענין פקידה זכרון והשגחה על דבר מלשון וי"י פקד את שרה ופי' שהשגיח במניינם שלא ימלטו מהם איש ולכך אמר זה הלשון לומר שלא יספרם אלא יתנו כופר נפשם מחצית השקל ובהם ישגיח וידע מספר העם ובדוד נאמר מספר מפקד העם כי ידע מספרם בפקידת הכופר כי רחוק הוא בעיני שדוד טעה במה שאמר הכתוב ולא יהיה בהם נגף בפקוד אותם. וכפי דעתינו היה הקצף בעבור שמנאם שלא לצורך כי לא יצא למלחמה ולא עשה בהם דבר בעת ההוא רק לשמח לבו שמלך על עם רב וכן נראה מתשובת יואב שאמר לו יוסיף י"י אלהיך על העם כהם וכהם מאה פעמים וגו'. ויש לפרש כי דוד צוה למנות את ישראל אפי' פחות מבן ך' רק שיהיו מן י"ג ולמעלה וזה היה ענשו כי לא הרשה למנות רק מבן כ' ולמעלה ע"פ שקלים שאין הקב"ה רוצה שיהיו כל ישראל במנין שהוא חפץ לעשות אותם ככוכבי השמים והכתוב שאומר (במנין יואב) ויהיו כל ישראל אלף אלפים ומאה אלף שולף חרב אין ענינו שהיו כולם יוצאי צבא בישראל אלא אמר שהיו כולם בריאים וחזקים בקומה כי לא מנה החולי' והחלשים והזקנים מפני שהיה דבר המלך נתעב אליו: לצבאותם. שהם צבאות רבות שלכל שבט ושבט צבא גדול: (ה) לראובן. כתב ר' אברהם התחיל בראובן כי הוא הבכור ואחר שהשלים בני לאה התחיל ביוסף שהוא בכור לרחל והתחיל באפרים כמו שהקדימו יעקב בברכתו והקדים אפרים ומנשה לבנימין שהם במקום יוסף ואחר כן התחיל בדן שהוא בכור לשפחות ואחריו אשר שהיה ראש לחונים על דגל דן ואחריו גד שהוא בכור לשפחת לאה: (טז) קרואי העדה. פי' שהעדה לא יעשו דבר עד שיקראום: (יח) ואת כל העדה הקהילו באחד לחדש השני. כתב הרמב"ן הזכיר זריזות משה במצות השם כי ביום הדבור לקח הנשיאים והקהיל כל העדה והתחיל לפקוד אותם אבל לא נשלם המנין ביום אחד לכך חזר ואמר במדבר סיני להודיע שהיה במקום ההוא ולא ביום ההוא: ויתילדו על משפחותם לבית אבותם. פירש"י הביאו ספר ייחוסיהם ועדי לידתם. והרמב"ן כתב ואינו נראה שיהיו צריכים להביא שטר ועדים על ייחוסם לשבטיהם אלא ויתילדו שנמנו תולדותם למשפחותם לבית אבותם פי' כאשר צוה י"י כן מפי הקב"ה נקהלו אל פתח אהל מועד חוץ מערב רב שהיו בתוכם והביא כל אחד שקלו ואומר לפני משה והנשיאים אני פלוני נולדתי לפלוני ממשפחה פלונית שהוא לשבט ראובן ומשה נותן שקלי כל שבט ושבט במקום מיוחד ויודע מספר הכלל והפרט. וראייה לזה כי במספר השנים (השני. נ"ל) שהזכיר המשפחות לא אמר שם ויתילדו ולא הזכיר שם במספר שמות לגולגלתם כי מעת שנעשו דגלים נבדלו השבטים זה מזה ונודעו המשפחות לאי זה שבט המה ולא הוצרכו שם רק לדעת כמה משפחות בשבט והמשפחה מונה אנשיה לגולגלותם לא במספר שמותם ולכך לא הוצרך לנשיאים במנין ההוא. ור' אברהם אמר ויתילדו בקשו מתי נולדו בעבור שנמנו בני עשרים. וי"מ לכך אמר בכאן במספר שמות להודיענו שלא שינו שמותם במצרים פי' לבית אבותם במספר שמות שנקראו על שם אבותם: (לב) לבני יוסף לבני אפרים. כתב הרמב"ן הקדים אפרים לפני מנשה ויחס יוסף עליו וכן למטה בדגלים כי הוא היה בעל דגל והוא הבכור ואחיו משנהו בברכת יעקב ועוד כי היו אפרים רבים מבני מנשה אבל במנין השני של ערבות מואב הקדים מנשה כי היו בני מנשה בעת ההוא רבים ולקחו נחלתן תחלה וכן בנשיאי הארץ הקדימו וייחס יוסף עליו ובמרגלים הקדים אפרים אבל יחס על מנשה למטה יוסף למטה מנשה והנראה בדרך ההגדה בעבור הדבה שהביא יוסף על אחיו ייחס אליו מוציא הדבה אל בעבור שחולק הכבוד לשניהם והי' די לאפרים בכבוד נשיאו. כתב ר' אברהם כל השבטים היו י"ב יצא לוי והיו ליוסף שנים הרי שיבא לכל רוח ג' וללאה ששה אלא שיצא לוי הרי שהיו לבניה ב' דגלים חסר אחד. והדגל האחד לראובן ושמעון אחיו ולוי שהיה חסר שמו תחתיו גד שהוא בכור שפחתה. והדגל השני ליהודה והחונים עליו אחיו הקטנים ממנו. ולרחל דגל בפני עצמה ואפרים במקום יוסף והוא קודם למנשה כדברי יעקב. והדגל הרביעי לשפחת רחל שהוא הבכור ואחריו אשר ואע"פ שהוא קטן בשנים מנפתלי הקדימו בעבור שיהיה הדגל לבן שפחת רחל נתן זאת המעלה לבן שפחת לאה ולא היו בכולם גבורים כיהודה שנמשל לאריה וכדן ולכך היה יהודה בתחלה ודן באחרונה: (מו) ויהיו כל הפקודים. כתב הרמב"ן אע"פ שידעו מספר כל שבט ושבט חזר מספר מפקד כל העם כי כן דרך המלכים במנותן את העם ולא ידעתי טעם למה צוה הקב"ה למנותם ב"פ בשלמא לייחסם לשבטיהם בעבור הדגלים אבל ידיעת המספר לא ידעתי למה ואולי להודיעם חסדו עליהם כי בשבעים נפש ירדו מצרימה ועכשיו הם כחול הים. אי נמי היה זה כדרך שהמלכות עושה בבואם למלחמה כי עתה היו מזומנים ליכנס לארץ ולבא במלחמה עם מלכי האמורי כמו שאמר נוסעים אנחנו אל המקום והיה משה והנשיאים צריכין לידע מספר אנשי המלחמה ומספר כל שבט ומה יפקוד עליו במערכי המלחמה כי התורה לא תסמוך על הנס שירדוף כל אחד אלף וזה טעם כל יוצא צבא בישראל כי המנין מפני צבא המלחמה. ועוד שיחלק להם הארץ למספרם כי לולא דברי המרגלים היו נכנסים שם מיד: (מז) והלוים וגו' לא התפקדו בתוכם. כתב הרמב"ן אע"פ שעדיין לא אמר לו הקב"ה למשה שלא לפקוד הלוים בתוך בני ישראל הבין מעצמו שלא למנותן עמהם מפני שנאמר לו ואתכם יהיה איש איש למטה שלכל הנמנה יהיה נשיא אחד ולמטה לוי לא הזכיר נשיא הבין שלא היה הוא נמנה ומ"מ היה מסופק בדבר מה יעשה בהם וכאשר השלים מנין העם ונשארו הלוים לבדם פי' לו הקב"ה שלא ימנה אותם בתוך בני ישראל וימנה אותם לבדם כי לבד' יפקידם על משכן העדות ואמר לו פקד את מטה לוי שיפקדם הוא לבדו בלא הנשיאים והוא קרא לאהרן לכבודו כי הוא היה נשיא השבט ההוא ואולי מזה הטעם נקוד על ואהרן כי לא היה הוא על פי י"י בפירוש ואחרי כן בפקודת הלוים על עבודתם ועל משאם קרא משה לנשיאי העדה שיהיו עמו כמו שאמר אשר פקד משה ונשיאי ישראל את הלוים כי נכון הוא שיסכימו כולם ויראו בתיקון המשמרות וגם שם חזר ואמר במקום אחר אשר פקד משה ואהרן על פי י"י ביד משה כי כבר רמז בנקודה כי אהרן היה עמו חובה שאמר לו משה לעשות כן ונשיאי העדה רשות שקראם משה לנהוג בהם כבוד: (נג) והלוים יחנו סביב למשכן העדות. כתב הרמב"ן שזה שנאמר במשכן הוא מצוה לדורות גם במקדש ומכאן תיקנו המשמרות. ופי' ושמרו הלוים את משמרת משכן שישמרו אותו בלילה וילכו סביב למשכן כמו שאמרו הכהנים שומרים מבפנים והלויים מבחוץ:

ב (א) וידבר י"י אל משה ואל אהרן· כתב ר' אברהם וטעם אל אהרן כי אהרן ובניו ישימו משא הכהנים בכתף: **(ב) איש על דגלו באותות·** פירש"י כל דגל היה לו מפה צבועה בגוון אבנו הקבועה לו בחשן. ור' אברהם כתב סימנין היו בכל דגל. וקדמונינו אמרו שהיה בדגל ראובן צורת אדם מדרש דודאים ובדגל יהודה אריה כי בו המשילו יעקב ובדגל אפרים שור מטעם בכור שור הדר לו ובדגל דן צורת נשר עד שידמו לכרובים שראה יחזקאל. והיה אהל מועד באמצע ומחנות הלוים סביבין בתוך המחנות כענין שהזכיר בספר יצירה והיכל קדוש מכוון באמצע. והנה הפיאות תחלתן מן המזרח כמהלך השמש ואחריו הדרום ואחריו המערב ואחריו הצפון. ושמו דגל יהודה במזרח כי הוא נוסע בראשון כמו שאוה הכתוב יהודה יעלה בתחלה וראובן בדרום לכבוד הבכורה והנה שני הדגלים הסמוכים היו ללאה עם בכור שפחתה הנולד על ברכיה ודגל אחד לבני רחל במערב ודגל בני השפחות בצפון אחרונים. ועוד ראיתי במדרש כשם שברא הקב"ה ד' רוחות העולם כך סבב לכסאו ד' רוחות ולמעלה מכולם כסא הכבוד וכנגדן סדר למטה למשה אמר הקב"ה למשה מזרח שממנו אור יוצא לעולם יהיה כנגדו יהודה שהוא בעל מלוכה ועליו שבט יששכר שהוא בעל תורה ועליו מטה זבולן שהוא בעל עשירות כד"א לחוף ימים ישכון וכתיב שפע ימים ינקו ראשונה יסעו כדכתיב ויעבור מלכם לפניהם. דרום טללי ברכה וגשמי ברכה יוצאין ממנו לעולם יהיה כנגדו שבט ראובן שהוא בעל תשובה ותשובה מדה טובה ורחמיו של הקב"ה באים בשביל תשובה ועליו גד שהוא בעל גדוד ראובן בתשובה וגד בגבורה ושמעון באמצע לכפר עליו ושנים יסעו שהתשובה שניה לתורה. מערב אוצרות שלג וברד וקור וחום וכנגדן אפרים ובנימין ומנשה ושכינה תמיד בגבול בנימין שנאמר לבנימין אמר וגו' ושלישים יסעו נאה לתורה גבורה שיתגבר אדם בתורה ויתגבר על יצרו. צפון משם החשך יוצא לעולם כנגדו שבט דן שהוא החשיך העולם בע"ז שעשה ירבעם ועליו שבט אשר מאיר על החשך שנ' וטובל בשמן רגלו ועליו שבט נפתלי שהוא מלא ברכה לאחרונה יסעו שכל העובד ע"ז הולך לאחור ולא לפנים: **(ד) וצבאו ופקודיהם.** וכן כל הפקודים למחנה יהודה וכן בכלם הכל דברי השם אל משה ונמשך למעלה על וידבר י"י אל משה ואל אהרן כי לא מנאם משה עתה פעם אחרת. וכן אלה פקודי בני ישראל גם כן דברי השם והזכיר כל זה להודיע שמימי המנין ועד שנתקנו המחנות וחנו לדגליהם ונסעו שהיה כ' ימים לא נפקד מהם איש וזה היה מעשה נס שלא מת אחד מכל העם הגדול ההוא תוך כ' יום: **(יד) אליסף בן רעואל·** כתב הרמב"ן כן המנהג בלשון הקודש לשנות השמות בטעם שוה כמו זרח וצוחר מלשון כאמר נחר. ונקרא דעואל שידע האל ורעואל ששם רעיון לבו באל כמו ולי מה יקרו רעיך והיו קוראים אותו בשני שמות ולכך הזכירה תורה שניהם:

ג (א) ואלה תולדות אהרן ומשה וגו' בהר סיני· כתב הרמב"ן הזכיר בהר סיני לומר שמיום דיבר י"י אל משה בהר סיני נבחרו אלו למשחה אותם ולהיות להם משחתם כהונת עולם ושאר השבט לא נלקחו בבחירתו עד עתה ולכך נאמר בישראל ולוים במדבר סיני שלא נבחרו עד שבאו למדבר. ומה שהזכיר כאן תולדותיהם שכיון שצוה לפקוד שבט לוי התחיל בראשי השבט. ועל דרך הפשט טעם תולדות אהרן ומשה לומר שהיו בני אהרן הכהנים משוחים נבדלים מן השבט להיות קדש קדשים ותולדות משה העמרמי אשר יזכיר למטה כי אין בעמרמי שנמנים בלויים זולתי בני משה. והדרש המכוון מפני שלא פירש ואלה בני משה כאשר בבני אהרן לרמוז כי בני אהרן גם הם תולדות משה מפני שלימדם תורה. יש מפרשים במנין ישראל ולויים כתיב במדבר סיני ובאהרן כתיב ואלה תולדות וגו' בהר סיני לפי שאהרן נבחר במצרים שנאמר הנה אהרן הלוי אבל הלוים נבחרו במדבר: **(ד) וימת נדב ואביהוא לפני ה'.** שמתו מאתו וכן נאמר במרגלים לפני י"י: **על פני אהרן אביהם·** פירש"י בחייו. וכתב הרמב"ן ואין הענין לומר שכהנו בחיי אביהם כי כל איש מבני הכהנים יכהן בחיי אביו רק בעבור שאמר הכהנים המשוחים אמר שגם הם כהנים גדולים נמשחים כמוהו בחייו ולא יעשה כן לדורות. והנכון בעיני כי הוא חוזר למעלה על וימת נדב ואביהוא לפני י"י על פני אהרן אביהם וכן נאמר בדברי הימים וימת נדב ואביהוא לפני אביהם ובנים לא היה להם ויכהן אלעזר ואיתמר: **(יד) וידבר י"י אל משה במדבר סיני·** כתב הרמב"ן בעבור שאמר למעלה ביום דבר י"י אל משה בהר סיני חזר ואמר כי לא היתה צואת הפקידה של הלויים בהר סיני כי בהיות (בחירת) תולדות בני אהרן לבדם היתה בהר סיני ביום צותו על מעשה המשכן אבל הלויים לא נצטווה בבחירתם אלא במדבר סיני. והנה לא היו הלויים כשאר השבטים כי מבן חודש ומעלה לא היו רק כ"ב אלף ומבן ל' שנה ח' אלפים ועדיין לא נשאו הארון שנאמר שהיה הארון מכלה בהם והטעם מפני שלא היו בעבודת פרך ולכך לא היו גם כן בברכת כן ירבה וכן יפרוץ ואולי היה מפני כעסו של יעקב עליהם כי גם שמעון שהיה עתה מרובה באוכלסין נתמעט בכניסתו לארץ לכ"ב אלף: **(כג) משפחות הגרשוני אחרי המשכן יחנו ימה·** הקדים משכן לחנייה וכן במררי על ירך המשכן יחנו לפי שקהת נושא כלי הקדש בכתף וחונה קרוב למשכן וגרשון ומררי מסעם בעגלות ומרוחקים מן המשכן יותר מקהת. בגרשון וקהת הקדים לפרש מקום חנייתן לשם הנשיא ובמררי הקדים שם הנשיא למקום חנייתן לפי שגרשון מקום חנייתו במערב שהוא מקום נכבד עם דגל ראובן הבכור וכן קהת בדרום עם דגל אפרים שנקרא גם כן בכור דכתיב אפרים בכורו הוא אבל חניית מררי היה בצפון עם דגל דן שהיה בן השפחה לכך איחר אותו. כתב הרמב"ן ולא החל הכתוב במשמרת הלויים במזרח כאשר עשה בדגלים לפי שאין שם משמרת ללויים רק לאהרן ולבניו הכהני' ולמשה ובניו והחל מן המערב שהוא מעמד כנגד המזרח ונתן בדרום שהוא הנכבד מן הרוחות אחרי מזרח בני קהת שהם הנכבדים מכל שבט לוי שהרי נשאו הארון וכל כלי הקודש ובעבור שגרשון הבכור ולו מעל' על בני מררי נתן אותו במערב שהוא הנכבד אחר דרום ועם דגל בני אפרים ונתן להם המשכן והאהל ונתן למררי רוח צפון שהוא הפחות שברוחות ועם דגל דן מבני השפחות ונתן להם תשמישי המקדש: **(לב) ונשיא נשיאי הלויים אלעזר וגו'·** שהוא היה נשיא על שלשה הנשיאים. וכתב ר' אברהם מלת נשיאי מוספת עצמה ואחרת עמה ופי' ונשיא נשיאי הלויים אלעזר נשיאי פקודת שומרי משמרת הקדש זו סג' פקידים על השומרים שהם הלויים: **(מה) תחת כל בכור בבני ישראל·** כתב הרמב"ן הבכורות נתקדשו מעת שצוה משה קדש לי כל בכור והיו בכורי' רבים בישראל ולא נפדו עד הנה שעדיין לא נאמר למי יהיה הפדיון כי עדיין לא נתקדשו במתנות כהונה והנה היו עומדים בקדושתם סתם. ויתכן שהיה בהם עבודת הקרבנות כדברי רבותינו. והנראה בעיני כי הבכורים האלה לא נולדו כולם במדבר בשנה אחת כי לא נתרבה העם כל כך אלא כל הבכורים שהיו בהם נמנו כי כולם נתקדשו ועתה החליפם בלויים והוא פדיונם ואוס שיפדו העודפים ונתן הפדיון לאהרן ובניו כאשר הוא מצוה לדורות:

ד (ו) ונתנו עליו כסוי עור תחש וגו'· כתב הרמב"ן מכסים הארון בפרוכת המסך ומכסים על שניהם עור תחש בעבור הגשמים ופורשים על הכל בגד כליל תכלת מלמעלה מה שאין כן בשאר הכלים במנורה ושולחן ומזבחות שהיה

כסוי העליון עור תחש והיה זה מפני כבוד הארון שהיא נראה מלמעלה הבגד הנכבד שהוא כענין השמים לטוהר: ויש מפרשים וכבר פירשו עליו בגד כליל תכלת על הארון ועל הפרוכת ועל הכל נתנו כסוי עור תחש: **ושמו בדיו**. י"מ ששמו אותם על כתפיהם. וי"מ שמשימים אותם כסדר בענין שישאו אותם בהם כי היו הטבעות רחבים והיו הבדים נכנסין ויוצאין רק שלא יסירו אותם לגמרי: (ז) **לחם התמיד עליו יהיה**. כתב הרמב"ן על השלחן עצמו יהיה הלחם ועליהם הבגד התכלת שמתחלה היו מסדרים הלחם ופורשים על הלחם ועל השולחן בגד תכלת ועל הבגד היו נותנים הכלים והיו עושין כדי להפריש בין השולחן ולחמו ובין הכלים ולמעלה לכלים היו נותנים בגד תולעת שני והיה כסוי העליון מתולעת שני שהוא מראה אדום בעבור שהשלחן הוא סימן לכתר מלכות שהוא מדת הדין אבל הארון ומזבח הזהב היה בבגד כליל תכלת שהוא סימן לכתר תורה ומזבח העולה היה ארגמן שהוא אדום יותר מן הראשון על שם הדמים שזורקים עליו: (יז) **ופקודת אלעזר וגו' הכהן שמן המאור וקטורת וגו' פקודת כל המשכן וכל אשר בו בקדש ובכליו**. פי' שהיה פקוד וממונה למסור למי שישא כל אלו וגם היה פקיד למסור לבני קהת לשאת אותם. וכתב ר' אברהם פי' פקודת המשכן שיש לו פקודת המשכן ובכל כליו עם איתמר אחיו רק לגודל מעלת אלעזר היה פקיד על השמן והקטורת לבדו. וכתב הרמב"ן ואינו נכון שהרי הפסוק אומר למט' בפרשה האחרת על פקודת המשכן ביד איתמר בן אהרן ואינו מזכיר אלעזר וכן אומר למעלה ונשיא נשיאי הלוי אלעזר וגו' פקודת שומרי משמרת הקודש כלומר נשיא פקוד' משמר הקודש שהם הנתוני' ביד בני קהת. אלא פי' פקודת המשכן כי פקודת שמן המאור והקטורת והמנחה ושמן המשחה ופקודת כל המשכן בקודש ובכל אשר בו בכלי הקודש הכל ביד אלעזר והם הנזכרים בכאן שאמר וכלה אהרן ובניו לכסות את הקודש ואת כל כלי הקודש. והנה אלעזר אמרכל לשלשת הנשיאים וגזבר למשמרת בני קהת ואיתמר גזבר לגרשון ובני מררי ומפני שלא הזכיר באלעזר ונשא כמו שאמר בשאר הלוים יראה שאינו נושא אותם אלא שהוא פקיד עליהם ליתנם לבני קהת למי שיבחר בהם והם יחזירוהו לידו בהקים המשכן וכן פקודת שומרי משמרת הקודש וכן בשמות תפקדו (את כלי) משמרת משאם שהיו פקידים ליתן לכל אחד משאו אשר ישאו. ועל דעת הירושלמי הכתוב בפי' (רש"י?) [אומר] שהוא נושא אותם יהיה משא גדול כי הקטורת שס"ה מנה ומשה (לא) פטמה לחלאין ושמן המאור (לשנה) שלימה רב מאד קד"ג (קפ"ג) לוגין ומנחת התמיד לא ידענו לכמה ימים ישא ממנה אלא היה אלעזר חזק ואמיץ כיעקב וכן משה רבינו וקוי י"י יחליפו כח: (כ) **ולא יבואו לראות כבלע את הקדש**. פירש"י כשמכסין אותו. ור' אברהם פירש שלא יבואו לראות כאשר יוסר פרכת המסך ויגלה הארון עד שיכוסה ויבואו לשאת אותו. ופי' כבלע כאשר יוסר הבנין שהוא הקדש מלשון בלע י"י ולא חמל שהם מוזהרים שלא ליגע ושלא לראות הסרת הבנין בעת שיוריד אהרן את הפרוכת:

פרשת נשא

(כב) **נשא את ראש**. בקהת ובגרשון אומר נשא ולא במררי לפי שגרשון בכור וקהת נושא הארון אומר בהם לשון נשיאות ראש ועל כן אמר גם הם לומר שגם בני גרשון ראויין לנשיאות כבני קהת אע"פ שאינו נושא דברים המקודשים כמותו אבל במררי שלא אמר לשון נשיאות לא אמר גם הם. וא"א הרא"ש ז"ל אומר טעם לגם הם כי במנין הראשון שמנה הלויים מבן חודש ומעלה התחיל סדר תולדותן בגרשון שהוא הבכור ובזה המנין שהוא מבן שלשים התחיל בקהת היה סבור משה שלא ימנה מבן שלשים ולמעלה אלא בני קהת בשביל שעבודתן בכתף ולכך אמר גם בני גרשון תמנה מבן שלשים ולמעלה. בגרשון ומררי אומר כל הבא ובקהת אומר כל בא כי הה"א בא לרבות שהם מעצמן באים מיד שהם בעצמן היו מפרקין אותו אבל בני קהת שלא היו רשאין לבא עד שהיו אהרן ובניו מכסין את הקדש ואחר כך היו הם באים לשאת לכך כתיב כל בא כלומר אחר מעשה בא. בגרשון ומררי כתיב לעבוד עבודה ובקהת כתיב לעשות מלאכה לפי שעבודת גרשון ומררי לפרק ולהקים שהיא עבודה קשה קורא אותה עבודה אבל משא בני קהת מלאכה קלה היא: (כה) **ומכסה התחש אשר עליו**. כתב ר' אברהם אחז הכתוב דרך קצרה שלא הזכיר מכסה עורות אילים מאדמים. ויש אומר ששני המכסים היו דבקים: (כו) **ואת כל אשר יעשה להם ועבדו**. כתב רש"י כתרגומו וית כל דיתמסר להון. וכתב הרמב"ן ואם כן יהיה יעשה כמו ואיש במעון ומעשהו בכרמל נכסיו אשר הוא עושה בהן. והנכון לפרש ואת כל אשר יעשה להם למשכן ולמזבח כי כלים רבים להם: (כז) **על פי אהרן ובניו תהיה כל עבודת בני הגרשוני**. פירש"י ואי זה מן הבנים ממונה עליהם איתמר. וכתב הרמב"ן ואינו נכון כי למה מזכיר אהרן אלא פי' על פי אהרן ובניו שתהי' עבודתם על פיהם הם ימנו בני הגרשוני על עבודתם שיאמרו פלוני מבני גרשון יהיה גזבר על ענין כך ויהיה מסורר לו שוער וישא מן היריעות כך וגם בעת המסע לא יפרקו ולא יטענו עד שיצוו אותם אהרן ובניו. והנה כולם צריכין לפקידה שהוא המינוי ואלעזר אמרכל על שלשת הנשיאים ואיתמר גזבר על גרשון ומררי. ואומר: **ופקדת' עליהם במשמרת**. כי משה היה עמהם בעת המינוי כאשר יפקידו להם המשמרות אבל ביד איתמר תהיה משמרתם שכל אחד יחזיר כליו לידו בחנות המשכן ויאמר הרי לך כל הכלים המסורים לידי: (לב) **ועמודי החצר סביב ואדניהם ויתידותם ומיתריהם**. פירש"י יתידות ומיתרים של עמודים וכו'. וכתב הרמב"ן ואיני יודע מה יעשו יתידות לעמודים ועוד מה נשתנה יתידות של עמודים משאר היתידות שאלו לבני גרשון ואלו לבני מררי ופי' הוא כי יתידות ומיתרים של קלעים היו לבני מררי ויתידות ומיתרים של משכן היו לבני גרשון ומה שכתוב למעלה בבני גרשון ואת מיתריהם ואת כל כלי עבודתם חוזר על יריעות המשכן והאהל המוזכרים בראש הפסוק ולא על החצר: **ובשמות תפקדו את כלי משמרת משאם**. שיפקדם ביד כל איש במספר שמות לגלגלותם כלי משאם לומר פלוני ישא כך מן הקרשים ופלוני כך מן הבריחים וה"ה בבני גרשון וקהת שלא תאמר לא נוה כן אלא בבני מררי בעבור שהיו נושאים משא כבד וירצה כל אחד להקל מעליו ולהכביד על חבירו אלא גם בבני גרשון וקהת נוה כן: (מט) **ופקודיו אשר צוה ה' את משה**. כתב רש"י ואותם פקודים היו במנוה מבן ל' עד בן נ'. וכתב הרמב"ן וא"כ יהיה ופקודיו חוזר על משה. ור' אברהם פי' איש איש חוזר על גרשון קהת ומררי שמינה משה לכל אחד משלשתן על עבודתו ועל משאו כאשר הזכיר למעלה וזה פי' פקודיו של כל איש ואיש הנזכר. ויתכן לפרש אשר כפשטו אמר שמנה משה לג' האחין האלה כל אחד על עבודתו ועל משאו כמפורש למעלה ופקודיו של כל אחד מהם אשר נוה ה' את משה לפקוד אותם לגולגלותם איש על עבודתו ועל משאו הזכיר משה אותם למשפחותם ומנה לגולגלותם כל אחד על עבודתו ועל משאו:

ה (ב) **וישלחו מן המחנה**. אחר שסידר חנייתו נוה בשלוח הטמאים שלא לטמא את המחנ' כי השכינ' שרוי' בתוכו ובעבור שמנה ישראל למשפחות' והבדיל משה

ערב רב השלים באשם גזילות דין הגוזל את הגר: כל צרוע וכל זב וכל טמא לנפש. כל אלו מטמאין אחרים אבל בעל קרי שאינו מטמא אחרים אין טעון שלוח: (ו) איש או אשה. כתב הרמב"ן הזכיר אשה לפי שאין דרכה לגזול ואולי לא יחייב אותה הכתוב בחומש ואשם כאיש: למעול מעל. פי' שישבע בשמו לשקר: ויאשם לפניו ולפי שהבר הוזכר החטא הזה למעלה ולא בא לחדש עתה אלא גזל הגר דבר בו בלשון קצרה: והזכיר אחר זה: (ט) וכל תרומה לכל קדשי בני ישראל. לומר שאם נתנו תרומה לכהן תהיה לו והגוזל אותה ממנו נדון בדין אשם גזילות. או שבא להשלים תורת הכהנים בתרומה כי עדיין לא הזכירה רק ברמז מלאתך ודמעך לא תאחר והזכיר המעשר בסוף תורת כהנים שיהיה קדש ועכשיו בא לצוות בתרומה ובקדשים שיהיו לכהנים במתנת הבעלים שיתנו אותה להם לרצונם לומר שטובת הנאה לבעלים: ולא נזכרה מנחת סוטה עם שאר המנחות בתורת כהנים בעבור שהיא מנחת קנאות ואינה לכפרה והשלים כאן את דינה. ועוד בעבור שייחס את העם לבית אבותם נתן להם דת ודין לדעת הממזרים שאינן בני בעלי אמותם כאשר יצא בלב איש חשד על אשתו. וכן השלים בקרבנות דין הנזיר כי אחרי שהוקם המשכן ונבדלו מהם הטמאים לקח מבחוריכם לנזירים אשר נבאו פתח אוהל מועד לעמוד לפני ה' לשרתו. ועוד כי האשה שתדור בנזירות הוא ספק הסוטה ולכך אמר איש או אשה: וכל תרומה לכל קדשי בני ישראל. פי' הרמב"ן בפשט' דקרא בשביל שתרומה אין לה שעור אמר כל תרומה אשר יקדישו שיפרישו וירימוה תהיה לכהן כי אין לה שעור ודוקא כאשר יקריבו אותה הבעלים לתתה לו ולא שיטלנה הכהן בזרוע. ובספרי דורש אותו על בכורים שנקראים תרומה שהיא ניתנין לכהן ודוקא לכהן שבאנשי משמר כדכתיב אשר יקריבו אותם ולא לכל כהן שירצה בתרומה: (י) ואיש את קדשיו לו יהיו וגו'. כתב הרמב"ן הנכון בפשט הפסוק שבא לומר שכל קדשי אדם יהיו לו שכל הקדשים שלא ציוה בהם ליתנם לכהן יהיו לבעלים אע"פ שבא לומר שהן נקראין קדש לה' כגון מעשר שני ונטע רבעי ומעשר בהמה אעפ"כ מותרין לבעלים ואיש את קדשיו אשר יתן לכהן כאשר צויתיו לו יהיה כי גם הקדשים אשר צוה לתת לכהנים יש לבעלים זכות בהם שהם לכהן אשר יתנם לו ולא יוכלו שאר הכהנים לגוזלן ממנו וממילא נלמוד שטובת הנאה לבעלים: (טו) לא יצוק עליו שמן וגו'. שלא יהא קרבנה מהודר וכו'. וכתב הרמב"ן על דעת המפרשים כי מנחת קנאות הוא לומר בעבור שהיא מנחת עונש היא גרועה להיות שעורים ובלא שמן. ולפי דעתי כי מנחת קנאות חוזר על ראש הפסוק שאומר שיביא האיש הקרבן על אשתו פי' במקומה כי מנחת קנאות היא להזכיר עונה ואינו נכון שתביאנה היא משלה אבל הוא יקריב מנחה לשם שיקנא את קנאתו וינקום נקמתו ממנה. וטעם שעורים שתהיה שערת השם חמה יוצאה ושער מתחולל על ראש הרשעה יחול ענין צליל שעורים שפתר אותו לשבר ומהומה רבה וכן בכלי חרש סימן שבר ככלי יוצר וכן מן העפר כי עפר היא ואל עפר תשוב שם: (יח) ד הכהן יהיו מי המרים המאררים. כתב הרמב"ן פי' המפרשים תוב קורא אותם מרים על שם סופם שיהיו לה למרה ויאררו אותה ן בגמ' שהכהן נותן בהם דבר מר והוא לעורר אותה וא"כ כשאומר בה המים המאררים למרים היה לו לומר ובאו בה המים המרים ים. והנכון בעיני כפשוטו כי כשהאשה שותה המים ימתקו לה כשאר חרי בואם בקרבה אם נטמאה יעוררו אותה ותרגיש מיד המרירות קרבה וזהו שאמר והשקה את המים והיה אם נטמאה ובאו בה ררים למרים כי אחרי השתיי' בבואם בבטנה מיד ישובו למרים רבה כמנהג בדברים המעוררים והמקיאים שימררו השותים אותם

אחד ונקראו מאררים בעבור האלות הנמחים בהם שמקללין אותה: (יט) אם לא שכב איש אותך ואם לא שטית טומאה תחת אישך. כתב הרמב"ן כי אלו שני התנאים אחד אומר אם לא שכב איש אותך היאך שלא שטית טומאה תחת אישך וצריך לפרש כן כי גם בעלה הוא בכלל אם לא שכב איש אותך כי גם איש הוא לכך מפרש שלא שטית טומאה תחת אישך. ויתכן שיהי' איש חסר ה"א הידיעה ופי' אם לא שכב האיש הידוע שהוא מקנא לה ממנו ואחר כך כולל אם לא שטית טומאה בכלל שמשביעה על האיש ההוא בפירוש ועל האחרים בכלל וכן אמרו אמן מאיש זה אמן מאיש אחר. ור' אברהם פי' אם לא שכב איש אותך בחזקה ואם לא שטית טומאה מרצונך: (כ) ואת כי שטית. פי' הרמב"ן שהוא מחובר עם יתן ה' אותך פי' ואת כי שטית טומאה תחת אישך וכאשר נטמאת ויתן איש בך את שכבתו מבלעדי אישך יתן ה' אותך לאלה אבל בעבור אריכות התנאין חזר לומר פעם אחרת והשביע הכהן את האשה ולפרש שהיא שבועת האלה. ור' אברהם פי' כי והשביע הראשון בשם והשני באלה כאשר הוא מפורש ואינו נכון כי בשם לא ישביע בלשון אם: מתחלה כתיב ואם לא שטית (טמאה) תחת אישך הקדים טומאה לתחת אישך ולבסוף כתיב ואת כי שטית תחת אישך וכי נטמאת הקדים תחת אישך לטומאה. תחלה משביע' אפילו על הערואה שהיא תחלת הטומא' ולכך הקדי' הטומאה ולבסוף משביעה על טומא' שלא כדרכ'. מתחלה כתיב והשביע אותה הכהן ואמר אל האשה ולבסוף כתיב והשביע הכהן את האשה מתחלה שאומר לה הנקי אומר לה פה אל פה ולבסוף כשאומר יתן ה' אותך לאלה הופך פניו ממנה לכך לא כתיב אל האשה: (כג) וכתב את האלות האלה הכהן בספר. מפרש בירושלמי למה במים ועפר וכתב. מים ממקום שבאת. עפר למקום שתלך. וכתב לומר שעתידה ליתן דין וחשבון. וכתב הרמב"ן הנה אין בכל משפטי התורה דבר תלוי בנס זולתי זה שהוא פלא ונס קבוע שיעשה בישראל בהיותם רובם עושי רצונו של מקום כי חפץ למען צדקו לייסר הנשים שלא תעשינה כזאת יתר העמים ולנקות ישראל מן הממזרות שיהו ראויין להשרות שכינתו ביניהם ולפיכך פסק הענין משעה שנתקלקלו בעבירות כמו שאמרו משרבו הנואפין פסקו מי סוטה שנ' לא אפקוד על בנותיכם כי תזנינה ועל כלותיכם כי תנאפנה כי הם עם הזונות יפרדו ועם הקדשות יזבחו ואין הכתוב אומר שתהיינה הנשים פטורות מן העון בעבור שבעליהם נואפים רק שלא יעשה בהם דין ולא יתפלו בה וזהו ונקה האיש מעון בזמן שהאיש מנוקה מעון המים בודקין את אשתו אין האיש מנוקה מעון אין המים בודקין את אשתו:

ו (א) וידבר וגו'. סמך פרשת נזיר לסוטה כמו שדרשו כל הרואה סוטה בקלקולה יזיר עצמו מן היין כי זנות יין ותירוש יקח לב. וגם גדול השער הוא הפך הבחורים המסלסלים שער ראשם להתנאו' והגידול יוליד דאגה בלב איש ולפיכך הוא קדוש וצריך להשתמר מן הטומאה כי הוא ככהן המשרת לאלקיו. וטעם החטאת שמביא ביום מלאת כתב הרמב"ן לא נתפרש ועל דרך הפשט כי האיש הזה חוטא נפשו במלאכת הנזירות כי הוא עתה נזיר בקדושתו ועבודת השם והיה ראוי לו שיזיר כל ימיו ויעמוד לעולם נזיר וקדוש לאלקיו כענין שנאמר ואקים מבניכם לנביאים ומבחוריכם לנזירים השוה אותו הכתוב לנביא וכתיב כל ימי נזרו קדוש הוא לה' לכך צריך כפרה בשובו להטמא בתאות העולם: (ב) כי יפליא. יפריש או יעשה דבר פלא כי רוב העולם הולכים אחר תאוותם: נדר נזיר. שנדר להיות נזיר פי' מופרש מן היין. וי"מ לשון נזר כמו כי נזר אלקיו על ראשו: (כא) זאת תורת הנזיר וגו'. כתב הרמב"ן פי' הכתוב זאת תורת הנזיר אשר ידור נדר נזיר קרבנו לה'

אלקיו על נזרו יהיה מלבד אשר תשיג ידו. אי נמי זאת תורת הנזיר וזאת תורת קרבנו לה' על נזרו. ויתכן לפרש וזאת שידור את קרבנו על נזרו כלומר שלא יפרש דבר בקרבן רק ידור אביא קרבן על נזרי או יאמר סתם הריני נזיר כיון שנדר בנזיר חייב הוא בקרבן הנזכר: מלבד אשר תשיג ידו. שאם היה עשיר ירבה בקרבנו וכפי נדרו אשר ידור בקרבנו בין עני בין עשיר כן יעשה: על תורת נזרו. לרבות ולא למעט והזכיר זה ללמד שאם היה עשיר ורצה להרבות בקרבנות או שנדר בתחלה הריני נזיר ואקריב אלף עולות או שלמים שיקריב כלם ביום מלאת ולא ישתה יין עד שיקריבו את כולם וכענין זה פי' רש"י: (כג) כה תברכו. סמך פרשת כהנים לפרשת נזיר רמז לשתויי יין שאסורים לברך. וכתב אחריה פרשת הקמת המשכן שבהקמת המשכן ביום שיברך אהרן את העם וציוה גם עתה לדורות לברכם. ועוד כי שם צוה ה' את הברכה חיים עד העולם וכמו שאמרו במקדש מברכין בשם המפורש ובמדינה בכינויין. במקדש היו אומ' אותה ברכה אחת ובגבולין שלש כי הברכה במקדש מיוחדת לשם המיוחד: אמור להם. מלא וי"ו על שם ו' ברכות שבברכת כהנים:

ז (א) ויהי ביום כלות משה. כתב הרמב"ן כתב זה לומר כי ביום הראשון של המלואים דבר אליו מאהל מועד ודבר אליו כל הפרשיות שמתחלת ספר ויקרא עד ויהי ביום השמיני שהם בדיני הקרבנות וביום השמיני דבר לו כל הפרשיו' שמתחלת זאת החיה אשר תאכל שהם בדיני אסור והיתר ויש בכלן ענין הקרבנות שנמשכו הענינים עד המקו' הזה כסדר אשר פירשתי וכשהשלים המצות שנצטווה משה לאמר לישראל ויש בכלן עבוד' וקרבנות ומשמר' אוהל מועד ועבודתו חזר אחרי כן להגיד נדבת העם והנשיאים וקרבנם שהיו מיום השמיני עד י"ט לחדש: ואת המזבח ואת כל כליו. מחובר לראש הפסוק ביום כלות משה להקים את המשכן ואת המזבח ואת כליו וימשחם ויקדש אותם ויקריבו נשיאי ישראל וגו': וימשחם ויקדש אותם. כתב הרמב"ן פי' ר' אברהם שמשח אותם בשמן המשחה ויקדש אותם בדם החטאת כמו שאמר שם ויחטא את המזבח ואת הדם יצק על יסוד המזבח ויחטאהו לכפר עליו ואינו נכון שכך נאמר במשכן וימשח אותו ויקדש אותו והמשכן לא נתקדש בדם אלא וימשחם לקדש אותם: (ג) ויביאו את קרבנם. כתב הרמב"ן קורא לעגלות קרבן בשביל שהיו לצורך הקרבנות וכן ונקרב את קרבן ה' איש אשר מצא כלי זהב קרבן לבדק הבית. והנה חשבו הנשיאים שלא יתכן שישאו הלוים על כתף קרשי המשכן והאדנים שהם כבדות והביאו מעצמם עגלות שכן דרך כל נושאי בתי המלכים והיכלי אהליהם לשאת אותם בעגלות. ויתכן לפרש ויביאו את קרבנם לה' ו' עגלות צב גדולות נושאות קרבניהם ושני עשר בקר נושאים העגלות. והנה הביאו העגלות מלאות מקרבנו' והבקר לפני המשכן והשם צוה קח מאתם הכל והיו העגלות והבקר שאינם לקרבן לעבוד את עבודת אהל מועד ואחר כך לקחו הנשיאים קרבניהם מעל העגלות ויקריבו אותם לפני המזבח כי היו חושבים להקריב הכל בו ביום אחר שהורשו להקריבם והשם ציוה נשיא אחד ליום יקריבו ולכך לא הוצרך לומר קח מאתם בקרבנות כאשר אמר בעגלות ובבקר ודרך הלשון לומר עגלות על המלוי שבהם כמו אוכלי שלחן איזבל. ואפשר שיהיה צב כמו מלאות וכן בצבים ובפרדים בעגלות מלאות אדם ופי' ו' עגלות כ"כ עגלות מלאות ומילואן היו מקרבנות החנוכה שמזכיר: (יב) נחשון בן עמינדב למטה יהודה. בכולן כתיב נשיא לבד מביהודה כי למד אותו להקטין את עצמו כדכתיב ישב נא עבדך תחת הנער עבד לאדני וכן בדוד דוד הוא הקטן: (יג) וקרבנו. הכא כתיב וקרבנו וא"ו יתירה וכן עתודים מלא וא"ו לפי שבאותו יום נתחדשו ו' דברים ראשון לכהונה ולנשיאות כפים ולקרבנות ולאחדים ולאילות מאירים. ועשיית פרה אדומה. ור' אברהם כתב פי' וקרבנו וזה קרבנו שכבר אמר ויהי המקריב וכו' לכך אמר וזה קרבנו. ואמר בשני הקריב את קרבנו בשביל אריכות דברים שבנתיים חזר לומר הקריב כמו ויאמר יצחק אל אברהם אביו ויאמר אבי ולא אמר בשאר הנשיאים הקריב כי אחז דרך קצרה: סולת בלולה בשמן למנחה. כתב הרמב"ן חינכו הנשיאים המזבח בכל המינים הקרבים עליו על כן הביאו מנחה וקטרת ועולה וחטאת ושלמי' והקטרת והחטאת הוראת שעה היתה שאינם באים בנדבה אבל להשלים בחנוכה כל הקרבנות נעשה כן כי אין לישראל קרבנות זולתי אלו החמשה שהקריבו כי האשם והחטאת דבר אחד הוא ושם אחד הוא ותורה אחת להם והשם יתברך הסכים על דעת הנשיאים וציוה נשיא אחד ליום יקריבו. ויתכן שהיא מצוה לדורות כי יחנכו לעולם בית המקדש והמזבח ולכך עשה שלמה חנוכת הבית דכתיב ויחנכו את בית ה' וכן אנשי כנסת הגדולה עשו חנוכה ויהיה ענין המצוה כענין פרשת טמאין בפסח ופרשת בני יוסף שהסכימה דעתם לדעת העליונה ונצטוינו בהם לדורות: (פד) זאת חנוכת המזבח וגו'. הזכיר הכתוב בפרטן ואחר כך כלל אותם ופירש"י ללמדך שהיו כלי הקדש מכוונים במשקלן שוקלן א' א' ואחר כך שוקלן כולם כאחד לא ריבה ולא מיעט. וכתב הרמב"ן ולא הבנתי דעתו אם נחשוב שהוא נס מה תועלת בדבר שיעשה זה הנס ואם כדרך כל הארץ הוא כן בכל המשקלות למה הזכיר אותו הכתוב ואמר ללמדך שלא ככלי הדיוט כלי בית עולמים כלי הדיוט שקלו אחד אחד ושקלן כאחד פעמים מרבה ופעמים ממעיט ושם אמרו ר' נתן אומר כל כלי בית עולמים שקלן וחזר ועשה מהן אסימון וחזר ועשה מהם כלי לא ריבה ולא מיעט לומר שמזהב מזוקק מאד היו שאפילו אם יעשה מהם אסימון יהיו במשקלם הראשון ולא שנעשה בהם כך אלא שהיה זהב טהור מאד. והנכון בעיני בטעם הכתוב כי הב"ה חולק כבוד ליראיו והנה הנשיאים כולם ביום אחד הביאו הקרבן הזה שהסכימו עליו ואי אפשר שלא יהיה אחד קודם לחבירו וכיבד את הנקדמים בדגלים בהקדמת הימים אבל רצה להזכירם בשמם ופרט ימיהם ולהזכיר שמו של כל אחד ולא שיכבד הראשון ויאמר זה קרבן נחשון בן עמינדב ויאמר וכן הקריבו הנשיאים איש איש יומו כי יהיה קוצר בכבוד האחרים ואחרי כן חוזר וכוללם להגיד שהיו כולם שקולים לפניו יתברך. ובמדרש מפרש טעם לכל אחד ועת לקצר ולכך השוה אותם הכתוב לפרוט כל אחד ואחד בפני עצמו כיון שלכל אחד טעם בפני עצמו ואחרי כן כללם כאחד לרמוז כי בעת אשר עלה במחשבתם להקריב החנוכה לא קדם אחד לחבירו במחשבה ולא בהבאה לפני המשכן וע"כ הזכירם לכולם הכתוב בהשואה:

פרשת בהעלותך

ח (ב) בהעלותך את הנרות. יום הקמת המשכן דומה ליום בריאת העולם

הילכך כמו שהשם פתח באורה דכתיב ויאמר אלקים יהי אור כך פתח בכאן באורה בהעלותך את הנרות יאירו. וסמך פרשת הנרות לחנוכת הנשיאים כמו שפירש"י שכשראה אהרן חנוכת הנשיאים חלשה דעתו וכו'. והק' עליו הרמב"ן ולא נתברר לי למה נחמו בהדלקת הנרות ולא נחמו בקטרת בקר וערב ששבחו בו הכתוב ישימו קטורה באפך ובכל הקרבנות ובמנחת חביתין ובעבודת יום הכיפורים שאינה כשירה אלא בו ונכנס לפני לפנים ועוד מה טעם לחלישות הזה והלא קרבנו גדול משל נשיאים שהקריב כל ימי המלואים קרבנות הרבה ואם חלשה דעתו משום שלא הקריב נדבה כמותם גם הדלקה שנחמו בה חובה אלא ענין הגדה שהביא

רש"י שנחמו במה שעתידין בניו לעשות חנוכה על ידי נרות כגון חשמונאי ובניו שיעשה נס גדול על ידם ויעשו חנוכה על ידי נרות שגדול מחנוכת המזבח שחנוכת המזבח אין הקרבנות אלא בזמן שיש מקדש ומזבח קיים וחנוכת חשמונאי נוהג לעולם. ור' אברהם כתב כי נסמכה להודיע כי הדבור יהיה בלילה כי יהיה שם נר דלוק ולא יכבה. ואין זה כדעת רבותינו שאמרו והלא לא נדבר עמו אלא ביום. וכתב הוא ז"ל עוד אבל הסידור בפרשיות האלה כי בא הכתוב בספר הזה להשלים תורת הקרבנות לכל המחוייב לעשות באהל מועד והנה מתחילה אמר ואתה תצוה ויקחו אליך שמן זית זך להעלות נר תמיד ולא הזכיר המנורה והיה משמע שידליקו במנורה כל זמן שהנה קיימת אבל אם תאבד או תשבר ידליקו בלתי מנורה ואינה מעכבת ההדלקה שמצוה להעלות נר תמיד ולכן חזר והוסיף בצוואה מיד ולדורות צו את בני ישראל ויקחו אליך שמן זית זך ואמר על המנורה הטהורה יערוך את הנרות שלא יערוך אלא במנורה טהורה ובכאן כאשר השלים הקמת המשכן השלים עוד כל דיני המנורה שיהיו ז' הנרות כולן דולקות אל מול פני המנורה ולא בלתי מנורה ולא בלתי שיאירו כולם אל עבר פניה ולא הזכיר בפרשה זאת אהל מועד ללמד שיהיו גם כן במקדש שלא נטעה לומר לפי שאין חלונות באהל מועד צריך לנרות אבל במקדש שיש חלונות אין צריך לכך לא הזכיר כאן אהל מועד: **בהעלותך את הנרות**. תימה לי למה ייחד הדבור לאהרן ואמר לו בהעלותך והלא אינה מצוה הנוהגת בו שאף כהן הדיוט כשר לכך. ומיהו אינו קשה שהרי אינו ציווי שהרי לא נאמר לו תעלה את הנרות אלא שהורהו סדר העלות כשיעלם או הוא או אחר ואפשר מה שהזכיר על פי המדרש לרמוז הנס שיעשה על ידי כהן גדול מבניו כמותו. והרמב"ן כתב אולי נרמז לו מפסוק מחוץ לפרוכת העדות יערוך אותו אהרן כי בו בחר השם בימיו ומפני זה אמר גם עתה דבר אל אהרן בהעלותך ולא אמר דבר אל אהרן ואל בניו בהעלותכם ולכן כתיב ויעש אהרן כן לומר שהוא היה מדליק אותם כל ימיו אע"פ שהמצוה כשירה בבניו כמו שנאמר יערוך אותו אהרן ובניו אבל הוא היה מזדרז במצוה הגדולה הזאת: **אל מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות**. ומקשי' שאינם אלא ששה המאירים אל פניה שהנר האמצעי שהוא בגופה של מנורה הוא זקוף והאחרים נוטים אליו. ומתרצים אל מול פני המנורה הוא זקוף והאחרים יאירו פי' ג' שמכאן ובכולם יהיה שבעת הנרות: (ד) **וזה מעשה המנורה**. כתב ר' אברהם כאדם האומר זה מעשה המנורה שלא נעשה כמוה. והרמב"ן כתב זה מעשה המנורה מקשה לומר שאף לדורות מעכב ולפיכך הזכיר מקשה ולא הזכיר קנים גביעים וכפתורים ופרחים שבה והזכיר זהב כי מצוה גם כן לדורות לעשותה של זהב לרומם בית אלקינו והזכיר פעם אחרת מקשה הוא לומר שדוקא מקשה מעכב בה ולא זהב: (ו) **קח את הלוים**. כתב ר' אברהם נסמכה פרשה זו לכאן לומר כי אהרן יעסק בהדלקת הנרות ובשאר העבודות יעזרוהו הלוים ויעמדו לפניו לעשות מה שיצוום. והרמב"ן כתב אחרי שנמנו הבכורות והלוים ונצטוו הלוים בעבודתם ומשמרתם ונתן להם העגלות השלים מצות הכהנים במנורה ובא לצוות במצות הלוים שיתחילו לעבוד והוצרך לטהר אותם ולכפר עליהם והשלים במצוה לדורות מבן חמש ועשרים שנה ומעלה יבא לצבוא צבא: **קח את הלוים**. כתב ר' אברהם טעם קח כי מעורבים היו וכן כל השבטים קודם שיסעו אל הדרך מהר סיני: (ז) **הזה עליהם מי חטאת העבירו תער על כל בשרם**. פי' ר' אברהם וכבר העבירו תער כי העברת התער הוא קודם להזאה: (יח) **ואקח את הלוים**. כתב ר' אברהם אע"פ שכבר אמר לקחתי אותם לי כן דרך המקרא והוא דבק עם הפסוק הבא אחריו ופי' וכאשר לקחתי אותם לי נתתים לאהרן ולבניו:

(כא) **וינף אהרן אותם תנופה וגו' ויכפר עליהם**. פירש ר' אברהם וכבר כפר עליהם: (כד) **מבן חמש ועשרים שנה ומעלה יבא לצבוא צבא**. פירש"י וקרא דכתיב לעיל מבן שלשים שנה בן כ"ה יבא ללמוד הלכות עבודה ולומד ה' שנים וכו'. וכתב הרמב"ן ואם כן יהיה פי' לצבוא צבא שיבא ליקהל בנקהלים באהל מועד שיעמוד עמהם ויראה תמיד עבודתם כדי שילמוד הלכות עבודה ולכך לא אמר כאן לעבוד עבודה כמו שאמר למעלה אלא לצבוא צבא באהל מועד שיהיה מן הנוצאים באהל מועד. ועל דרך הפשט הנמנים על יד משה ואהרן היו מבן שלשים והם אשר הפקיד איש איש על עבודתו ועל משאו אבל בכאן ציוה כל אשר ידע בעצמו שבא לכלל כ"ה שנה יהיה כשר לעבודה ויבא בכל אות נפשו לעבוד עמהם אבל לא יהיה פקיד ונגיד על עבודה ידועה והטעם כי כל אדם נותן לבו במנין עשירותיו כי משתנה בהם ויודע מתי יגיע לעשרים או לשלשים כי ידעו בו שכניו וקרוביו ואביו ואמו יודיעוהו אבל בהגיעו לכ"ה לא ירגישו בו כל כך ולכך לא ציוה למשה לטרוח למנות רק מבן ל' שהאיש נודע בהם. ור' אברהם אמר כי מבן שלשים שנה הוא לעבודת משא ומבן כ"ה לעבודת אהל מועד ואינו נכון כי גם שם נאמר כל הבא לצבוא צבא בעבודת אהל מועד ונאמר ג"כ לעבוד ולמשא: (כה) **ולא יעבוד עוד**. עבודת משא בכתף אלא חוזר הוא לנעילת שערים ולשיר ולטעון עגלות כך פירש"י. והקשה עליו הרמב"ן א"כ שראוי לעולם לשיר גם כשיזקין למה נמנו בני גרשון ומררי מבן ל' עד בן נ' כיון שכל עבודתם כשרה בזקנים. ופי' הוא שגם לשיר אינו ראוי אלא מבן ל' עד נ' ולכך נמנו בני גרשון ומררי כך וכך הביא לשון הספרי מגיד שחוזר לנעילת שערים ולעבודת בני גרשון:

ט (א) בשנה השנית לצאתם מארץ מצרים.

אין מוקדם ומאוחר בתורה שזו הפרשה קדמה לפרשה שבראש הספר ולכך לא התחיל בזו הפרשה שבגנותן דיבר הכתוב שלא עשו במדבר אלא זה הפסח בשביל שלא מלו בשביל שלא נשבה להם רוח צפונית וזה היו גנותן שקלקלתם בענין המרגלים גרם להם שנתנדו ולא נשבה להם רוח צפונית וכן נמי נאסרו בכל הקדשים שמילת זכרים מעכבת לאכול בקדשים. והרמב"ן כתב וטעם האיחור כי כאשר בא הספר להזכיר המצות שנצטוו ישראל במדבר לשעתם השלים באהל מועד ותיקונו כל ימי המדבר הזכיר תחלה הדגלים עם מקום האהל ומעמדו ומשרתיו ותיקון המשמרות למשא ולכל עבודת אהל מועד והזכיר קרבנות הנשיאים שהביאו העגלות שבהם נושאים האהל כל ימי היותם במדבר והשלים בחנוכת המזבח ואח"כ הזכיר אותם בענין הפסח שלא הי' גם כן אלא מצוה לשעתו לדעת רבותינו שלא נהג במדבר אלא אותה שנה בלבד. ויתכן שהוצרך למצוה זו בשביל שמתחילה לא נצטוו בעשיית פסח לדורות אלא בארץ דכתיב והיה כי תבואו אל הארץ וגו' ועכשיו רצה הב"ה שיעשו אותו כדי שתהיה זכר גאולתם והנסים שנעשו להם ולאבותיהם נעתק להם מן האבות הרואים לבניהם אבל חג המצות ז' ימים והשבתת חמץ לא הוצרך לומר שינהגו בו שהם חובת הגוף ונוהגת בכל מקום וכתוב בהם לדורותם חוקת עולם: (ג) **בין הערבים תעשו אותו**. אמר זה על עבודותיו ואמר: **ככל חקותיו וככל משפטיו תעשו אותו**. לרבות דיני האכילה שאינם באותו יום הנזכר כי אם בלילה שלאחריו כמו שכבר מפורש ואכלו את הבשר בלילה הזה. וכן בחודש השני בארבעה עשר יום בין הערבים יעשו אותו ועל מצות ומרורים יאכלוהו פי' בעת האכילה הנזכרת בצוואה של פסח ראשון: (י) **בדרך רחוקה**. נקוד על ה"א למ"ד אפילו חוץ לאסקופת העזרה ניחא ולמ"ד מן המודיעים ולחוץ ניחא אע"פ שהוא דרך רחוקה לו שאינו יכול להגיע בעת השחיטה מ"מ אינו דרך רחוקה ממש. וכתב

הרמב"ן אע"פ שלא הזכיר בענין פסח שני אלא טמא ומי שהיה בדרך רחוקה הה"נ כל מי שלא עשה הראשון אפילו במזיד חייב בשני אלא הזכיר טמא שהוצרך למנוע אותו מלעשות הראשון ומי שהיה בדרך רחוקה פטור מן הראשון אבל אם רצה לעשות בראשון ונוה לשחטו עליו תבוא עליו ברכה דקיי"ל מיתם חס רחמנא עליו ואי עביד תע"ב: (יד) וכי יגור אתכם גר. כתב הרמב"ן לכך הוצרך לצוות הגרים בפסח זה כי מה שנאמר בפרשת בא וכי יגור אתך גר ועשה פסח נאמר על פסח מצרים שכל אותה הפרשה אינו מדברת אלא בפסח מצרים והיה במשמע כי הגרים של ערב רב יעשו פסח שגם הם היו בנס אבל במדבר ולדורות לא יתחייבו בפסח שלא היו אבותיהם בכלל ואותנו הוציא משם לפיכך הוצרך בכאן לחייבם בפסח מדבר ולדורות: (טו) וביום הקים את המשכן. עתה חזר לספר בענייני הנסיעה והקדים לומר שכיסהו הענן כי על פיו יחנו ועל פיו יסעו ואחר כך הזכיר החצוצרות שעל ידם נסעו גם כן: כסה הענן את המשכן לאהל העדות. כתב הרמב"ן להגיד שלא היה הענן מכסה אלא לאהל העדות ולא חצר המשכן: (יט) ובהאריך הענן. כתב הרמב"ן בא לומר כי פעמים שיאריך הענן על המשכן ימים רבים ולא היה הדבר טוב בעיניהם כי היו מתאוים לנסוע מן המקום אעפ"כ את משמרת ה' שמרו ולא נסעו עד העלותו ולכך אומר ושמרו את משמרת ה' וכן אם יהיה הענן ימים מספר שנים או שלשה ימים והיו יגיעים מאד והיו רוצים לנוח אעפ"כ עשו רצון השם ונסעו ואמר עוד כי יש שלא עמדו רק לילה אחת ויסעו לבקר אע"פ שהוא טורח גדול להם ולפעמים יעמוד הענן יומם ולילה כי הלכו כל הלילה ובאו במקום ההוא בבוקר וינוח הענן שם כל היום ההוא וכל הלילה ונעלה הענן בבקר השני והוא טורח גדול מן הראשון כי היו העם סבורין שיעמדו שם ופרקו העגלות והניחו משאם כמנהג הבאים מן הדרך ובהעלות הענן יחזרו לטעון ולא יוכלו לעשות להם תיקון לדרך או יומים ויסעו בלילה. ויתכן שאירע להם במסעות שעשו כמסופר בכאן ולא בענין אחר כי עמד הענן מערב עד בקר ויומים ולילה וחדש ושנה ולכך מזכיר הכתוב אלו השיעורים בפרטם ועמד שנים רבים כאשר הזכיר בתחלה כגון בקדש דכתיב ותשבו בקדש ימים רבים: (כג) על פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו. הזכיר זה פעם אחרת לומר שעשו כן כל ימי שבתם במדבר ולמעלה אמר על פי ה' יסעו ועל פי ה' יחנו וכאן הקדים חניי' לנסיעה לומר בין בנסיעתן ובין בחנייתן כבוד ה' עמהם. עוד נ"ל דלמעלה שהיים בפסוק שלפניו ובמקום אשר ישכון שם הענן שם יחנו בני ישראל על זה אמר על פי ה' יסעו ממקום שחנו ועל פי ה' יחנו אחר כן וכאן שהיים בפסוק שלפניו ובהעלותו יסעו על זה אמר כשיחנו אחר הנסיעה על פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו אחר כן:

י (ב) **עשה לך שתי חצוצרות כסף.** ולא של זהב שלא להזכיר קול של העגל שהיה של זהב שנאמר בו קול העם ברעה: (ו) ונסעו המחנות החנים תימנה. כתב הרמב"ן פי' הכתוב ב' תרועות אחת למסע מחנות המזרח ושנית למסע מחנות הדרום. ואמר: תרועה יתקעו למסעיהם. לומר שיתקעו תרועה שלישית למסע המחנות החונים ימה ורביעית לחונים צפונה כי לכל דגל מסע בפני עצמו. ור' אברהם כתב שאין תוקעין אחר שנסע מחנה ראובן ונתן טעם לדבריו כי הקהתים ועמהם הכהנים שהם התוקעים נוסעים אחר שתי תקיעות עם מחנה ראובן קודם שיסע מחנה אפרים ופי' יתקעו הכהנים למסעיהם כי אחר דגל ראובן נוסעים. ובסיפרי או' יכול כשם שתוקעין למזרח ולצפון כך תוקעין למערב ולדרום ת"ל תרועה יתקעו למסעיהם תרועה אחת לשתיהם:

(ט) וכי תבואו מלחמה בארצכם. תרגם אונקלוס ארי תעלון לאגחא קרבא בארעכון. ולפי זה חסר ל' ופי' וכי תבאו למלחמה. הק"ל שבכל מקום הוא אומר לשון יציאה כמו כי תצא למלחמה על אויביך וראית בשבי'. כי תצא למלחמה וראית סוס ורכב. כי תצא למלחמה על אויביך ואפשר לומר שבא לרמוז שאין מצוה זו נוהגת אלא במלחמת מצוה אבל אם היו יוצאין למלחמת הרשות לא היה בחצוצרות וכל הנך דכתיב בהן לשון יציאה מיירי במלחמת הרשות אבל הכא לא מיירי אלא במצוה ולהכי לא כתב בי' לשון יציאה דמשמע ביוצא למרחוק וכן משמע נמי קרא דכתיב בארצכם וכן דורש בספרי בין שאתם יוצאים עליהם בין שהם באים אליכם ולפ"ז הוי"ו של תבואו יתירה ופירושו וכי תבואו למלחמה: (יד) ויסע דגל מחנה יהודה. בכולם כתיב ונסע וביהודה כתיב ויסע חסר ממנו נ' רמז למה שאמרו שבכל מ' שנה שהיו ישראל במדבר היו עצמות יהודה מגולגלין בארון שלא נסע כל מ' שנה: ועל צבאו וגו'. כתב הרמב"ן לא ידעתי למה מזכיר בכאן שם נשיאי הדגלים ואם להודיענו שהיו חיים כבר רמז זה בפרשת הדגלים כי מיום המנין ועד המסע לא מת אחד מן הפקודים אולי בא הכתוב לו' כי גם בלכתם בדרך ילך הנשיא בראש לצאו שיעשו מצותו ויהיה כמלך בגדוד ולא ילכו כצאן אשר אין להם רועה ולא שימנו להם אחר וזה כמו משוחי מלחמה: (יז) והורד המשכן וגו'. משמעות הכתובים בענין הזה וכו' ויהי' פי'.: כנ"ל ונסע אהל מועד מחנה הלוים בתוך המחנות כמו שפירש"י שאחר שנסעו דגל מחנה יהודה והורידו בני אהרן הפרוכת וכסו כל כלי הקדש פרקו בני גרשון ובני מררי המשכן ונסעו בין מחנה דגל יהודה לדגל ראובן ואחר כך נסעו דגל מחנה ראובן ושם נסעו הקהתים נושאי כלי הקודש בין מחנה ראובן למחנה אפרים: (כט) ויאמר משה לחובב. כתב ר' אברהם כי רעואל הוא אבי צפורה כדכתיב ותבאנה אל רעואל אביהם וחובב הוא אחי צפורה בן רעואל והוא יתרו דכתיב ביה ידעת חנותינו במדבר וביתרו כתיב אל המדבר וגו' ומה שכתוב יתרו חותן משה כן דרך המקרא לקרוא לאבי הנערה ואחי' חותן. ורבי' אומרי' כי חובב הוא יתרו והוא אבי צפורה ורעואל היה זקנה והא דכתיב אל רעואל אביהן כאשר אמר יעקב אלהי אבי אברהם. כ' הרמב"ן הנה משה חלה פני חובב ללכת עמו ואמ' לו שתם והטבנו לך והוא חשב שיתנו לו מן השלל כסף וזהב ובגדים ולא חשיב לו נחלה בתוכם ועל כן לא היה חפץ והשיב לו אל ארצי ואל מולדתי אלך כי שם לי נחלה ונכסים וכבוד אז אמר לו משה אל נא תעזוב אותנו כי מדעתך המדבר תהיה לנו לעינים בכיבוש הארצות ותורינו הדרך אשר נעלה בה ומכל הטוב אשר ייטיב השם לנו נטיב לך רמז לו אחוזה בארץ טובה בשכרו על טרחו ועזרתו אשר יעזרם בכיבוש הארץ. ועל דעתי כי נתרצה לו בזה ועשה כן וכן אמרו בירושלמי בני קני חותן משה מציאין וקורין דכתיב לכה אתנו: (לג) וארון ברית ה' נוסע לפניהם דרך שלשת ימים. פירש"י שזה היה ארון שבו שברי לוחות שהקדים לפניהם מהלך ג' ימים. והרמב"ן כתב על דרך הפשט לא הקדים הענן והארון לפניה' כלל אלא בא לומר שג' ימים רצופים נסע הענן לפניהם והארון אחריו ולא שכן במקום עד יום השלישי בערב ששכן הענן במדבר פארן וזה פי' לתור להם מנוחה שלא חנו במקום עד שבאו שם ושכן הענן והקימו המשכן והביאו שם הארון ולא נתפרש אם הלכו גם בלילה באלו ג' ימים. ור' אברהם כתב שמה שהפסוק אמר ונסעו הקהתים וגו' שנסעו אחר ב' הדגלים זה היה חוץ ממסע הראשון אבל במסע הראשון כל ג' ימים הראשונים הלך הארון לפניהם: (לה) ויהי בנסוע. מה שפירש"י שכתב זאת הפרשה כאן להפסיק בין פורענות לפורענות ומפרש במס' שבת פורענות ויסעו מהר ה' מלמד שסרו

אחרי ה'. ופירש"י שם שבתוך ג' ימים למסעם התאוו תאוה האספסוף להתרעם על הבשר למרוד בהקב"ה. והקשה עליו הרמב"ן והרי פורענות ויהי העם כמתאוננים כתובה תחלה ואחריו של תאוה ושתיהן סמוכות ופי' הוא ז"ל שזה הוא פורענות ראשונה שנסעו מהר ה' בשמחה שאמרו שמא ירבה ויתן לנו מצות וזהו ויסעו מהר ה' שהיה מחשבתם להסיע עצמם משם והכי איתא במדרש כתינוק שבורח מפני הספר:

יא (א) ויהי העם כמתאוננים. כתב הרמב"ן פי' ר' אברהם מגזרת און כמו מחשבות און שדיברו דברי און ואינו נכון כי למה יכסה הכתוב על חטאם ולא יגידנו כאשר עשה בכל המקומות. והנכון בעיני כי כאשר נתרחקו מהר סיני ובאו לתוך המדבר הגדול במסע הראשון היו מצטערי' לאמר מה נעשה במדבר הגדול הזה מה נאכל מה נשתה ואיך נסבול הטורח והעמל ומתי נצא ממנו מה יתאונן אדם חי שהוא כואב ומצטער על עצמו וכאשר אמר הכתוב מתאוננים שהיו כואבים ומצטערים הרי הזכיר החטא שזה היה רע בעיני השם שהיו להם ללכת בשמחה ובטוב לבב מרוב כל טובה אשר נתן להם והם היו כאנוסים ומוכרחים ומתאוננים ומתרעמים על ענייניהם ולכך אמר בשנייה וישובו ויבכו גם בני ישראל כי היה חטאם הראשון להתרעם על חסרון הנאותיהם וישובו עוד לעשות כמעשה ההוא ולא לקחו מוסר על אש ה' שבערה בם: **(ג) ויקרא שם המקום ההוא תבערה.** פי' הרמב"ן למקום שירדה בו האש בקצה המחנה קראו כן ולא נסעו מן המקום ההוא כי בחוצה חניי' עצמה. התאוו תאוה וקראו שם העיר או שם המקום כולו קברות התאוה: **(ד) התאוו תאוה.** כתב הרמב"ן שלא היה להם חסרון כי היה להם המן לשובע והיו עושים ממנו מאכלים טובים אלא שהמשילו בנפשותם תאוה רעה כמתאוים לאכול הפחמים והעפר והמאכלים הנבאשים: **ויאמרו מי יאכילנו בשר.** כתב הרמב"ן כי לא היה לכל העם בשר לאכול בכל יום אע"פ שאכלו ממנו פעמים רבות והיה למקצתם מקנה ואכלו ממנו הגדולי' כמנהג המחנות במקום היוקר אבל בדגים אמרו זכרנו את הדגה כזוכר הנשכחות כי לא אכלו דגים מיום צאתם ממצרים עד הנה: **(ה) זכרנו את הדגה וגו'.** כתב הרמב"ן כפי פשוטו כי היו הדייגים המצריים מעבידים בהם לצוד הדגים כמנהג כל פורשי מכמורות והיו נותנין להם דגים בחנם והאבטיחים והשומים והחציר והבצלים היו במצרים הרבה כי היה כגן הירק וכשהיו חופרין להם בגנות היו אוכלין מהם בחנם או שהיו שם ישראל מעבדי המלך והיה מפרנסם בלחם צר ומים לחץ והיו נכנסין בגנות ואוכלין הירקות כמנהג עבדי המלך והיו לוקחים על שפת היאור ממנת המלך דגים קטנים שאין חוששין עליהן במצרים שהם לרוב מאד. ויש מפרשים דגה לשון ריבוי כמו וידגו לרוב היו מתאוננים על רוב אבטיחים וקשואים שהיו אוכלין במצרים כי היו בזול מאד כמו בחנם: **(ו) נפשנו יבשה.** כתב הרמב"ן שנתחמם טבעם מרוב התאוות ויבשה לה. אי נמי נפשנו יבשה כי אין כל נלאה אותה כי המאכל מוליד לחות בגוף וישיב הנפש הרוה: **בלתי אל המן עינינו.** שאפילו המזון שאנו חיים בו אינו בידינו שתשיב נפשינו דהינה ונשבעה בו אבל נתאוה לו ונשא עינינו אליו בכל עת כי באולי בא אלינו ועל זה סיפר הכתוב כמה מעלות טובות יש בו שהוא כזרע גד וטוב ללוקטו כי הוא לבן ונראה מיד לעין וטוחנין אותו ועושין ממנו עוגות. ואמר: **(ח) טעמו כטעם לשד השמן.** כנגד מה שאמרו ונפשינו יבשה אדרבה נפש אוכליו לא תיבש כי ילחלח וירוה והיה נפש אוכליו כגן רוה: **(יב) האנכי הריתי.** כתב הרמב"ן דעת אונקלוס שאנכי אביהם כמו ברכות הורי וקורא לאב הורה מפני שמזמין ההריון: **אם אנכי ילדתיהו.** או אני אמם שילדתי אותם. ובעלי הפשט אמרו להפך האנכי אמם שהייתי בהם הרה ויולדת בן כמו ותהר את מרים או ילדתיהו או אנכי אביהם כמו ויולד נח. (אביך זה ילדך). ואמר כאשר ישא האומן את היונק האב או האם. ועל דעתי הכל מליצה באם ופירושו האנכי הריתי את כל העם הזה ואנכי ילדתיהו כי האשה תסבול צער גידול בניה בזכרה מה שסבלה בהם מלידה מבטן ומהריון: **(יד) לא אוכל אנכי לבדי לשאת וגו'.** כתב הרמב"ן לא שיעזרוהו הזקנים לתת להם בשר כי אין להם בשר ועוד אפי' אם יהיה להם פרנסים רבים לא יתלוננו אלא על משה שהוציאם ממצרים אלא חשב משה כי בהיות להם מנהיגים רבים ישככו חמתם וידברו על לבם דעת תלונותם. וגם יתכן כאשר יראו שיתנבאו הזקנים ונאצל עליהם הרוח ידעו כי נאמנים הם לנביאים ולא יתאספו כולם אל משה וישאלו תאותם גם מהם: **(טו) ואם ככה את עושה לי.** פירש"י תשש כוחו של משה כנקבה וכו'. וכתב הרמב"ן ולא הבינותי זה שכינוי זה כלפי מעלה הוא ועל דרך הפשט נוהג הלשון ההוא אף כלפי זכר את כרוב ממשח הסוכך: **הרגני נא הרוג.** שתשאל אלי הורגים בחרב כי טוב מותי אפי' בחרב אדם מחיי צער. אי נמי הרגני כמו המיתני כמו ואנשיהם יהיו הרוגי מות: **ואל אראה ברעתי.** כפשט' טוב מותי ממה שאראה עצמי ברעה גדולה כזאת שאני בה: **(טז) אשר ידעת כי הם זקני העם ושוטריו.** כתב ר' אברהם כי יש זקנים בימים שאינם ראויים להיות שוטרי' וגם יש שוטרים שאינם זקנים: **(יז) וירדתי ודברתי עמך שם.** כתב הרמב"ן פי' הפסוק כי בעת שמדבר עם משה יהיה האצילות ומן הדיבור ההוא יאצל עליהם וכן במעשה וירד ה' בענן וידבר אליו ולא פי' הכתוב מה היה הדיבור כאשר הוא בכל התורה שמבאר אחרי הדיבור מה אמר ה' ומה דיבר כי הענין בכאן לאמר שהזקנים אשר אמר בהם שהתנבאו לא שמעו דבור מפיו ולא נגלה להם במראה אלא השם מדבר עם משה ומאצילות רוח משה הם יודעים הנבואה ההוא וזה טעם ויתנבאו ולא יספו שלא יספו להתנבאות מעצמ' אבל בנבואה שאמר השם למשה בה לבדה התנבאו. וזה טעם: **ואצלתי.** שאניח אצלי מן הרוח אשר אני שם עליך ושמתי עליהם ואין זה כענין ונתת מהודך עליו כי אצילות בכל מקום לשון עיכוב אצלו כמו וכל אשר שאלו עיני לא אצלתי מהם וכן ואל אצילי בני ישראל הנשארים והפרושים מהם שנאצלים אל עצמם מכלל המון העם. ור' אברהם כתב ואצלתי כטעם ואקח מאשר אצלך. וי"מ אצילות לשון המשכה. והקרוב בעיני כי כל ימי הזקנים נעשה להם כן שידעו בכל מה שיצוה השם לישראל ביד משה בצורכי שעתם והמקרים אשר יבואו להם במדבר וזה טעם ונשאו אתך במשא העם כי כל מה שיאמר משה לעם ידעו הם ויתנבאו הם לעם כל אחד בשבטו ואלופו ומפני זה לא ישא משה לבדו תלונתם: **(יט) לא יום אחד.** פי' לא יום אחד בלבד תאכלו. והרמב"ן כתב לפי דעתי האוכל או העושה דבר ימים רבים רצופין אינו נקרא אוכל ועושה יום אחד וכן האוכל שלשים יום רצופין אינו נקרא אוכל עשרים יום. או שיהא אחד נמשך לא יום א' תאכלו ולא יומים ועשרה ועשרים ימים. אחדים רק חודש שלם. ונתן להם תאוותם בבשר ולא בדגה ובירקות כי עיקר שאלתם אשר בכו עליה תנה לנו בשר. ור' אברהם כתב ולא יומים כפל ולא חמשה ימים כמו אצבעות יד האוכלים עשרה כפל בשתי ידיו גם עשרים משל כמי שאומר יאכל כל מה שיוכל באצבעות ידיו ורגליו: **(כ) עד אשר יצא מאפכם והיה לכם לזרא.** שיתן להם בשר הרבה ויאכלו ממנו כל החודש לרוב מאד עד שיצא מאפם שיקוצו בו ויהיה להם כדבר נתעב וזר שאיננו נאכל: **(כב) הצאן ובקר ישחט להם.** כתב הרמב"ן ודאי פשט הפסוק כר' עקיבא שאמר דברים ככתבן מי מספיק להם והוא דעתו של אונקלוס אבל הענין עצמו תימ' כמו שאמר ר' שמעון מי שכתוב בו

בכל ביתי נאמן הוא יאמר מי מספיק להם ועוד שכבר ראו נפלאות גדולות מאלה. ור' אברהם תירץ כי משה היה חושב שלא יחדש השם אות ומופת כי אם להצדיק נביאו. וגם זה אינו נכון בעיני שהוא עשה להם בשליו הראשון וכן במים ומן שהוא על תלונתם נתן להם. והנכון בעיני כי כאשר יעשה השם אותות ומופתים לישראל כולם לטוב להם זולתי כאשר יצא הקצף על עוברי רצונו שעושה עמהם באף ובמדת הדין לרעה גמורה והנה אין בנסים רק טובה שלימ' ברחמים או נקמה במדת הדין אבל כשאמר לו שיתן להם בשר שיהיה לזרא ידע משה שלא יהיה אות מאת השם כאשר נתן להם לחם מן השמים כענין שאמרו חכמים אין דבר טמא יורד מן השמים. ועוד כי כל הנסים הודיע אותם תחלה למשה הנני ממטיר לכם לחם מן השמים הנני עומד לפניך שם על הצור אבל כאן שאמר לו ואל העם תאמר התקדשו למחר ולא הודיעו הבין משה שלא יהיה בנס מאתו ועל כן שאל בתמיהא מה יעשה להם כי בדרך הארץ הצאן ובקר ישחט להם ומלא להם מכל הביצותיהם לא יספיק להם ואם יאסוף להם כל דגי הים אשר במקום ההוא הקרוב לא יספיק להם והשם השיבו כי אין יד השם קצרה לתת להם שאלתם גם בדרך המקרים וזה טעם היקרך דברי אם לא ואמר יד השם כלשון ויין מלכות רב כיד המלך ולא אמר היפלא ממני כל דבר כי לא יעשה זה במופת וכן היה שנסע רוח מאת השם כמנהגו של עולם לא רוח ים ולא רוח קדים עזה כאשר יזכיר במופתים אבל רוח סתם כנהוגים: (כח) משרת משה מבחוריו. כתב ר' אברהם יש אומרים שפירושו מבחרותו ויש מדקדקים מבחוריו עם משרת משה והטעם ששרת אותו מיום שהיה בחור וזה אינו נכון כי זה המעשה היה בשנה השנית והנכון בעיני שפירושו מהמובחרים שבמשרתיו כי אחרים היו לו: אדוני משה כלאם. כתב הרמב"ן הטעם בזה כי משה דבר אל העם את דברי ה' כי הוא אצל מן הרוח אשר עליו ויתן על המתיצבים עמו באהל מועד ואלה שלא יצאו אל אהל מועד ועשו עצמם מכלל הנאצלים כממרים על דבריו ולכך אמר לו כלאם. או אולי רוח שקר בפיהם או רוח רעה מבעתם וצריכים לשומם בבית הכלא כאיש משתגע ומתנבא. ומשה בענותנותו השיב: (כט) ומי יתן כל עם ה' נביאים כי יתן ה' את רוחו עליהם. כי ה' נתן עליהם רוח מבלתי אצילות רוח אשר עלי ומי יתן והיה זה בכל העם. ומדברי רבותינו נראה כי היה מנהג בישראל שלא יתנבא אדם בעתידות במקום נביא גדול ממנו מפני שנראה כמורה בפני רבו אבל הולכים אחריו כתלמידיו והם בני הנביאים ומשה אמר כי הרב שמחל על כבודו מחול. ובירושלמי מתרגם כלאם מנע מנהון רוח קודשא מלשון לא תכלא רחמיך ממני. וטעם הענין כי חשב יהושע מפני שהם בכתובים הם מתנבאים כי נאצל רוח משה על כל הכתובים ולכך אמר לו אינו נכון שיתנבאו במחנה כי לא הקימו דבר ה' שצוה שיתיצבו עמך אל אהל מועד והנה יראה שאין נבואות כולם מאצילות הרוח אשר עליך וראוי לאדוני להתכוין ברוח אלקים להשיבו אליך לבל יאצל ממך רק על העומדי' לפניך כי בעבור שנתכוונת מתחל' על כל הכתובים היה מהודך עליהם ואם תתכוין עתה להשיבה מהם תנוח על העומדים לפניך בלבד כדבר השם ומשה השיבו שלא יקנא לו כי חפץ שיתנבאו בפניו ושלא בפניו כיון שנתן ה' מרוחו עליהם באצילותו ממשה או בלתי אצילות ממנו: (לא) ויגז שלוים מן הים. לא שנבראו עתה בעבורם ואין בדבר חידוש מטבעו של עולם ועוד שכבר היה להם כן ולא חדש להם עתה אלא שהיו שלוים רבים מאד:

יב (א) ותדבר מרים ואהרן וגו' האשה הכושית. כתב ר' אברהם יש אומרים כי משה מלך על כוש ולקח כושית. והמתרגם אומר שפירשא כמו שקורין לעור סגיא נהור ולא יתכן שנקרא שם שהוא לשבח להפכו לגנאי והישר בעיני שזאת הכושית היא צפורה כי היא מדיינית והמדיינים הם הישמעאלים והם דרים באהלים בעבור חום השמש ואין בהם לבן וצפורה היתה שחורה דומה לכושית. והנה חשדו למשה שפירש מצפורה בעבור שאינה יפה ולכך אמר הרק אך במשה ודאי לא פירש ממנה בשביל הנבואה הרק אך במשה דבר ה' והלא גם הם נביאים ואין המשכב אסור להם. ויש מפרשים שהוכיחו אותו על שלא היתה מיוחסת ואמרו מעלה יש לנו על משה מלד אשתו שאינה מיוחסת והיא מדיינית ולגנותה אמרו כושית ואנחנו בעלי יחס מגדולי הדור ואשתך כמו כן מיוחסת אחות נחשון שאין בישראל כמוהו והוא נשא כושית ואם תאמר מדריגה יש לו עלינו הרק אך במשה דבר ה' הלא גם בנו דבר אין לו מעלה עלינו בזה: (ג) והאיש משה ענו מאד. כתב הרמב"ן להגיד כי השם קינא בשבילו בעבור ענותנותו כי הוא לא יענה על ריב לעולם: (ד) פתאום אל משה ואל אהרן ואל מרים. כתב הרמב"ן הנה משה לא היה עמהם אבל הנבואה באה לשלשתם כאחד. ופי' פתאום שלא היו בעת ההיא נותנים לבם ומכוונים לנבואה ולכבוד משה באה להם מבלי הזמנה לדבר כי פתאום על דעת המפרשים הוא דבר שלא עלה על הלב מגזרת פתי יאמין לכל דבר ואמר הכתוב פתאום בשביל אהרן ומרים כי משה מוכן לנבואה בכל עת. ואנקלוס תרגם בתכף לשון מהירות פי' כי בעודם מדברים במשה בא להם הדיבור. וטעם: צאו שלשתכם. כי רצה שיהיה משה שם ויראה בקנאת השם לכבודו ויהיה מנוי להם שלא ימחול השם אלא על ידו כאשר יתחנן אליו וירצה להם: (ה) ויקרא אהרן ומרים. שלא לומר שבחו בפניו: (ו) אם יהי' נביאכם. כתב הרמב"ן פי' אם יהיה לכם נביא. ור' אברהם פי' אם יהיה נביאכם נבי' ה': במראה אליו אתודע. פי' אפי' אם יהיה נביאכם נביא ה' אינו מתנבא בשמי הגדול רק במראה או בחידות. במראה אליו אתודע ולא אמר במראה אליו אראה לומר כי הדיבור יהיה להם בחלום: (ז) לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא. פי' שהוא כבן בית שנכנס ויוצא בלא רשות אבל אתם אין הדיבור בא לכם בכל פעם ואף כשיבוא לכם לא יהיה אלא בחלום אבל הוא פה אל פה אדבר בו ולא בחלום: (יב) אל נא תהי כמת וגו'. פי' לא תהיה כנפל המת כאשר יצא מבטן אמו נאכל חצי בשרו וכן בשר המצורע. פירש"י ד"א אל נא תהי וגו' אם אינך מרפאה בתפלה מי מסגירה מי מטהרה וכו'. וקשה מה שאמר מי מטהרה אדרבה כיון שאין כהן לעולם לא תזקק לטומאה שאין הנגע טמא עד שיאמר לו כהן טמא אתה ואת"ל שתטמא בלא כהן תטהר נמי בלא כהן ואף את"ל דלחומרא אמרי' שתטמא בלא כהן אבל שתטהר בעי כהן א"כ מה אמר אם אינך מרפאה בתפלה שאפי' מתרפא אי אפשר לה ליטהר בלא כהן שכל טהרת הכהן אינו אלא אחר שיתרפא הנגע. וראיתי בספרי מביא בלשון אחר אמר אהרן מה מצאתי הפסד לאחותי שאיני יכול להסגירה לא לטמאה ולא לטהרה ולפ"ז לא יקשה קושיא אחרונה ואפשר לומר כי גם לקושיא הראשונה דנהי דאין לה טומאה כ"א ע"י כהן לדין נגע לא להחליטה ולפריעה ולקרבן מ"מ בני אדם מרחיקין אותה ותשאר בזה כל ימיה כיון שאין כהן לטהר אותה: (יג) אל נא וגו'. פי' ר' אברהם אל אתה שגבורה בידך רפא נא פי' עתה לה על כן השיב השם ואביה ירק ואילו אבי' כעס עליה וירק בפניה הלא תכלם לראות פניו שבעת ימים תסגר שבעת ימים: (יו) ואחר נסעו העם מחצרות ויחנו במדבר פארן. כתב הרמב"ן לומר כאשר נסעו מחצרות לא נסעו ממדבר אל מדבר אחר כאשר במסע הראשון שנסעו ממדבר סיני ויחנו במדבר פארן אבל נסעו מחצרות אשר היא במדבר פארן ויחנו במקום אחר מן המדבר ההוא עצמו והוא קדש ברנע כי משם נשתלחו המרגלים

כאשר אמר בכאן ולא אמר הכתוב ויסעו מחצרות ויחנו בקדש ברנע כי אולי מסעים הרבה ביניהם. ואין עתה מקום להזכירם אבל הזכיר עתה מדבר פארן להודיע כי קדש זו היא קדש ברנע אשר במדבר פארן ולא קדש אשר במדבר צין שהיה שם ענין מי מריבה בשנת הארבעים:

פרשת שלח לך

יג (ב) שלח לך אנשים. פירש"י שלח לך אני איני מצוה לך וכו'. והקשה הרמב"ן אם כן משה עצמו חטא בענין וכו' עד אבל ייסוד הענין כי ישראל אמרו כדרך כל הבאים להלחם בארץ נכריה ששולחים לפניהם לדעת מבואי העיר והדרכים ושיתנו להם עצה באיזה עיר ילחמו תחלה ומאיזה צד תהיה נח לכבוש הארץ וכן אמרו בפירוש וישיבו אותנו דבר את הדרך אשר נעלה בה ואת הערים אשר נבוא אליהם כלומר הערים אשר נבוא אליהם תחלה ומשם נעלה בכל הארץ וכן עשה משה וישלח משה לרגל את יעזר וכן יהושע וישלח שנים עשר מרגלים ועל כן היה טוב בעיני משה כי הפסוק אינו סומך על הנס אז נמלך משה בשכינ' ונתן לו רשות ואמר לו שלח לך אנשים וכו' עד והם נטלו רעה לנפשם: (ג) כולם אנשים. פי' ידועים וגבורים כמו וחזקת והיית לאיש: (ד) למטה ראובן. כתב הרמב"ן הנה מנה הכתוב לא לסדר דגליהם ולא לסדר תולדותם ונראה שמנה אותם כפי מעלת השלוחים כי היה בהם גדול מחבירו ומנאם לפי מעלתם וכן בנשיאים החולקים להם את הארץ הזכירם לפי מעלתם ולא לתולדותם: (טז) אלה שמות האנשים. כתב ר' אברהם טעם לאלה שמות האנשים אחר שכתוב ואלה שמותם להודיע כי כן היו לעולם שמותם ולא הושתנו כמו יהושע: ויקרא משה להושע בן נון יהושע. לפי הפשט לכך שינה שמו בשביל שהיה שר צבא במלחמת עמלק ויצא לו קול בעולם בנצחו את עמלק לכך שינה את שמו שלא יכירוהו: (יט) הטובה היא אם רעה. כתב הרמב"ן א"ר אברהם אם הארץ טובה שהאויר שלה טוב והמים טובים ואחר כך אמר השמנה היא לעשות חטה ופירות רבים. והנכון כי טובה כוללת כל הטובות ורעה כל הרעות בכללה. אבל יתכן בארץ טובה שתהיה שמנה ופירותיה שמנים וימלאו בה הדברים השמנים פנג ושמן תמרים ותאנים או שתהיה טובה ורזה וצריכה גשמים תדיר ולהעדר ולזבל מאד ויהיו פירותיה נוטים ליובש אע"פ שהם טובים ומתקיימים יותר מן השמנים והם ימלאון הפירות הרזים הרבה כאגוזים ולוזין ותפוחים וחרובים והנה כלל אם היא ארץ שמנה במישור או רזה בהרים. אבל אנקלוס תרגם העתירא היא אם מסכנא כי יש ארצות אשר יושביהם עשירים מפני הזול המצוי ביניהם ושכניהם רוכלים בכל הטוב הנמצא להם ויש ארצות צריכות לשכונתן ויושביהן קצרי יד והן טובות: (כ) והתחזקתם ולקחתם מפרי הארץ. שלא יפחדו בלוקחם מפרי הארץ פן יכירו בהם שהם מרגלים: (כב) וחברון שבע שנים נבנתה לפני צוען מצרים. כתב הרמב"ן נראה בעיני בדרך פשט הפסוק כי חברון היא קרית ארבע הוא האדם הגדול שבענקים והיה שמו ארבע ובנאה ועל כן נקראת על שמו וזה שנאמר ושם חברון לפנים קרית ארבע האדם הגדול בענקים וזה האיש הוליד בן וקרא שמו ענק ועל שמו נקראו ענקים ולכך אמר הכתוב כי שם בחברון אחימן ששי ותלמי ילידי הענק. וחברון שבע שנים נבנתה שבנה אותו ארבע לבנו ענק שבע שנים לפני הבנות צוען מצרים שהיא קדמונית להגיד הפלגת חיי האנשים האלה כי כאשר היו מופלגין בקומתן כן היו ימיהן ארוכין מכל האדם כי לאביהם נבנתה חברון לפני צוען מצרים שנתקפלו בה כמה דורות. ויתכן שרומז עוד השמנה היא אם רזה כי חברון קדמונית מאד ועדיין עושה פירות שמנים וטובים כאשר הגיד באשכול וכ"ש בארץ החדשה שהיא שמנה: (כז) וגם זבת חלב ודבש היא. כתב הרמב"ן בעבור שצוה אותם לראות השמינה היא אם רזה השיבו לו כי היא שמינה זבת חלב ודבש ועל שאלתו היש בה עץ אם אין השיבו לו וזה פריה ובכל זה אמרו אמת להשיבו על מה שנצטוו והיה להם לומר והעם היושב בה עז והערים בצורות כי יש להם להשיב דבר אמת לשולחם כי כן צוה אותם החזק הוא הרפה הבמחנים אם במבצרים אבל רשעם במה שאמרו לשון אפס כי עז העם שהיא מורה על דבר אפס ונמנע מן האדם שאי איפשר בשום ענין כמו האפס לנצח חסדו והנה אמרו לו שהארץ שמינה ופריה טוב אבל אי איפשר לבוא אליהם כי העם עז: (כח) אפס כי עז העם וגו' והערים וגו'. אע"פ שהיו מכחישים את עצמם לפי הסימן שמסר להם ואמר להם החזק הוא ופירש"י אם בפרזים הם יושבים חזקים הם ואם בערים בצורות חלשים הם והם אמרו שיושבים בערים בצורות וגם הם חזקים ואולי לא חשו לסימן: והערים בצורות גדולות מאד וגם ילידי הענק ראינו שם. ואמרו עוד: (כט) עמלק יושב בארץ הנגב. לרמוז שאין שם רוח לבוא בארץ משם כי כולם גבורים כי עמלק בדרום והכנעני במערב ובמזרח והאמורי בצפון הגידו שליחותם ויניעו עוד לב העם ברמז מפני מוראם ממשה ואהרן. והנה השיבו על כל מה שצוה אותם משה זולתי מה שאמר להם המעט הוא אם רב שלא ענו אותו דבר בזה וכן לא הזכירו טובה כי היה בדעתם לומר לעם אחרי כן ארץ אוכלת יושביה בדרך דבה כלומר עמו מועטים אבל הנמצאים בה חזקים מאד. והנה העם הבינו כוונתם אז התחילו כל העם להתאונן. וזה טעם: (ל) ויהס כלב. כי שיתק אותם ואמר: עלה נעלה וירשנו אותה כי יכול נוכל לה. כלומר אמת הוא שהעם חזק אבל אנחנו נחזק מהם ומעריהם הבצורות על כן אמר לה שחוזר על עריהם אז ענו המרגלים ופירשו דבריהם ואמרו: (לא) לא נוכל לעלות אל העם כי חזק הוא ממנו. כלומר אפי' אם יצאו אלינו השדה לא נוכל לעלות אליהם להלחם בם כי פירוש לעלות אל העם כפירוש ברו לכם איש וירד אלי לשון נלחמים במערכה: (לב) ויוציאו דבת הארץ וגו' אל בני ישראל. פי' כי הלכו מלפני משה ואהרן והיו אומרים לעם באהליהם כי היא ארץ אוכלת יושביה כי מתחלה כשהיו אומרי' להם לפני משה ואהרן זבת חלב ודבש היא זולתי שהעם חזק וכלב אמר להם כי יכול נוכל והיו העם עדיין נוטים לדברי כלב כי מהם שהיו בוטחים בכחם ומהם שהיו בוטחים בעזרת השם אז הוציאו להם דבת הארץ בפני עצמם עד שילינו כל העדה וזה פי' מה שכתוב וישובו וילינו כל העדה להוציא דבה על הארץ וכל זה מפני שראו אנשי הארץ אשר כגובה ארזים גובהו וחסון הוא כאלונים נפל פחדם עליהם והמס לב אחיהם וכאשר ראו כי עדיין ישראל נועלים ללכת ויהושע וכלב מחזיקים ידיהם הוציאו דבה בשקר כדי לבטל עליהם על כל פנים וזהו שכתוב ויוציאו דבת הארץ כי מוציא דבה הוא שבודה דברים שקרים מלבו ומביא דבה הוא שמגיד דברי אמת בלשון דבה ועל כן נאמר ביוסף ויבא יוסף את דבתם וזה שיש בין מוציא דבה למביא דבה ועל זה נענשו למות במגפה דכתיב וימותו האנשים וגו': ארץ אוכלת יושביה היא וכל העם אשר ראינו בתוכה אנשי מדות. כתב הרמב"ן ארץ שהיא רעה והמים רעים והארץ משכלת לא תגדל אנשי מדות אלא יהיה כולם דלים או נפוחים שפילי הקומה חסרי הכח. אבל כך היתה דבת המרגלים שאמרו כי הארץ ההיא חזקת האויר כבידת הטבע נעימיה ופירותיה עזים וכבדים ויגדלו גידול רב מאד ולא יסבלו מזגי בני האדם הבינונים זולתי הענקים ואנשי מדות שהם בעלי כח חזקים בטבעם ולכן תגדל אנשים גדולים ותמית שאר

בני אדם כמנהג במאכלים הגסים ועתה חזרו להפליג להם בחוזקת הענקים כי מתחלה אמרו וגם ילידי הענק ראינו שם ועכשיו הפליגו בהם לקרותם נפילים ואמרו ושם ראינו את הנפילים בני ענק והם מן הנפילים הקדומים אשר שמעתם עליהם כי המה הגבורים אשר מעולם אנשי השם ולפי שהיה ענין הנפילים שבדורות נח נודע להם הזכירו להם שאלו בני ענק מהם הכל כדי ליראם ולבהלם ולכך אמרו ונהי בעינינו וגו'.

יד (ב) ויבכו העם בלילה ההוא. כי לעת ערב באו המרגלים באהליהם כאשר הלכו מלפני משה ובבקר השכימו וילינו כולם על משה ועל אהרן וכך אמר משה ותרגנו באהליכם כי באהליהם היו אומרים דברי נרגן: (ג) ולמה ה' מביא אותנו אל הארץ הזאת לנפול בחרב. ולא הזכירו לאמר למה מביא אותנו אל הארץ אוכלת יושביה כי הסתירו העם דבר זה ממשה מפני שלא אמרו השלוחים כן בהשיבם דבר אליו ואל כל העדה כי יעידו גם משה ואהרן כי שקר דברו והמרגלים בעצמם הסתירו זה ממשה כי ידעו שמשה היה יודע ענייני הארץ ממצרים וממדיין השכנים לה על כן אמרו הדבר הזאת לעם באהליהם בדרך סוד. ולכן אמר במשנה תורה וישיבו אותנו דבר ויאמרו טובה הארץ אשר ה' אלקינו נותן לנו ולא אביתם לעלות ותמרו את פי ה' כי כן אמרו אליו ואל כל העדה שהארץ טובה וארץ זבת חלב ודבש אם כן מרו את פי ה' שלא רצו לעלות מפני שאמרו כי עז העם כי יש בהם כח לעזור ולהכשיל כמו שמפרש שם כי ה' אלהיכם ההולך עמכם הוא ילחם לכם כי אחרי שאין המניעה רק מפני תוקף העם היה להם לבטוח בשם יתברך ולא נצטרך לומר כי על יהושע וכלב אמר משה כן כי למה ישמעו לשנים ולא יאמינו לעשרה ועוד כי שם כתוב ואשלח מכם שנים עשר אנשים ועליהם אמר וישיבו אותנו דבר: (ה) ויפול משה ואהרן על פניהם לפני כל קהל עדת ישראל. פי' שהשתחוו להם על אפם ארצה וכן ויפול לפניו ארצה וישתחו שלש פעמים כי כאשר ראו שהיו העם נועצים לעשות ראש ולשוב קמו והשתחוו לאפם ארצה לאמר להם אל נא אחי תרעו ולא תהיה לכם לפוקה על כן אמר לפני כל קהל ישראל שהשתחוו להם: (ז) טובה הארץ מאד מאד. כפל הדבר להכחיש הרבה לאמור שאיננה אוכלת יושביה כי האויר טוב והיא זבת חלב ודבש: (ט) אך בה' אל תמרודו. כי יראתם לחוזק העם היושב בה והוא מרד בה' הנכבד כי לא בכחכם יצאתם ממצרים כי יד ה' עשתה זאת עמכם להפליא והוא הבטיחכם שיורישם מפניכם אם כן תאמינו בו ותצליחו: ואתם אל תיראו את עם הארץ כי לחמנו הם. גם בטבע ובנוהג שבעולם יפלו לפנינו כי נפל פחדם עליהם ויניחו אותנו לאכלם כלחם: סר צלם מעליהם. פי' רש"י מגנם וחוזקם כי הכשרים שבהם מתו. ד"א צלו של המקום סר מעליהם. והרמב"ן כתב ר' אברהם פי' צלם מגן וצנה אשר הם צל על הנלחמים פי' כי נפל פחדינו עליהם ולא יקחו מגן וצנה להחלץ ולהלחם כנגדנו. ויתכן שרומז הכתוב למה שנודע כי בליל החתימה לא יהיה צל לראש האיש אשר ימות בשנה ההיא ולכך אמר סר צלם מעליהם כי נגזר עליהם מיתה וה' אתנו אל תיראום. או ירמוז לשרי מעלה שאין אומה נופלת עד שיפול השר שלה תחלה כענין שנאמר יפקוד השם על צבא המרום במרום ואחר כך על מלכי האדמה באדמה פי' סר הכח אשר בצלו יחיה וה' אשר משפיל אותם אתנו אל תיראום: (יא) אשר עשיתי בקרבו. אמר לשון יחיד לפי שבתחלה היה להם לב אחד לטוב: (יג) ושמעו מצרים. פירש"י ושמעו מצרים שתהרגם: כי העלית. כי משמש בל' אשר וכו'. וכתב הרמב"ן ואם כן אל יושב כמו על יושב. ולפי דעתי אין הכוונה למשה במענה הזאת שהכנענים גבורים וחזקי' למלחמה כי השם הכה את מצרים בדבר והכה בכוריהם כרגע והביא עליהם מכות גדולות מן השמים ונקל בעיני ה' להכות הגבורים והחזקים כדלים וחלשים אבל הכוונה שיחשבו מצרים שיש כח באלהי כנען להציל מידך כי עשית במצרים ובאלהיהם אבל כנגד אלהי כנען לא יכולת ויהיה חלול השם ויחזיקו ידי עובדי ע"ז ואם כן יתכן שיהיה אל יושב כפשוטו שיאמרו מצרים ליושבי כנען מבלתי יכולת ה' כי בכם אל ואפס אלקים: (יד) אשר עין בעין. כתב הרמב"ן אמרו המפרשים כדרך בני אדם שעיניו יראו את עין חבירו בדברו אתו וכן פנים בפנים דבר ה' עמכם. אי נמי לשון מראה כמו ועיניו כעין הבדולח פי' אשר מראה במראה נראה הוא שמך הגדול: (יח) ה'. לא אמר ה' ה' כמו שאמר למעלה כשהזכיר י"ג מדות לפי שפי' ה' ה' אחד משחטא האדם אף קודם תשובה הוא ה' לסלוח ואחד לאחר שחטא ועשה התשובה הילכך בעגל שכבר עשו תשובה כשהתפלל משה עליהם מזכיר ה' ה' אבל בכאן בשעת תפלתו עדיין לא עשו תשובה ולכך אינו מזכיר ה' אלא פעם אחת: ארך אפים ורב חסד. כתב הרמב"ן ולא הזכיר ואמת כי במדת אמת יהיו חייבין כיון שלא עשו תשובה: ולא הזכיר נוצר חסד לאלפים כי לא נתפלל בזכות אבות. ולא הזכיר בתפלה הזאת אברהם יצחק ויעקב כלל והטעם בעבור שהארץ נתנה לאבות ומהם ירשוה והם מורדים באבותם ולא היו חפצים במתנה שלהם שהיו האבות בוחרים בה והיאך יאמר אשר נשבעת לאבותם לתת להם והם אומרים אי אפשינו בה. ולא הזכיר בכאן גם כן חטאה בעבור שאלו מזידים ופושעים. ולא ידעתי למה לא יזכיר רחום וחנון ואולי היה יודע משה כי מדת הדין מתוחה עליהם ולא יחמול לעולם על כן לא הזכיר רק אריכות אפים שלא ימיתם כאיש אחד במגפה אחת ובעבור שלא ביקש רק אריכות אפים אמר לו סלחתי כדברך שהיה להם ארך אפים ורב חסד. והזכיר פוקד עון אבות לומר שאם ירצה שלא למחות עונם יפקוד עון אבות על בניהם ולארך אפיו יקחם ומזה היתה הגזירה לקבוע להם בכיה לדורות כי פקד עונם על זרעם. ואמר: (כ) סלחתי כדברך. לעם בכללו שלא יכם בדבר אבל יסלח להם שירשו בניהם את הארץ ושלא ימותו הם במגפה וגזר שיתמו פגריהם במדבר וימותו כל אחד בבוא יומו. והנה במשנה תורה הזכיר משה את תפלתו אשר התפלל עליהם (בעגל) כדכתיב ואתפלל אל השם ואומר והזכיר גם כן תפלתו על אהרן ולא הזכיר להם במרגלים שהתפלל עליהם כלל והוא כמו שהזכרתי שלא התפלל עליהם שימחול להם אלא שיאריך אפו ויפקוד עון אבות על בניהם ולא היתה תפלתו שלימה ועל כן לא הזכירה אליהם כי היו יכולים לטעון עליו: (כא) ואולם חי אני. פירש"י לשון שבועה ומקרא מסורס הוא וכו'. וכתב הרב רבינו משה בר נחמן ואינו נכון אבל הכתובים האלה חסרי השבועה לכבוד של מעלה. ופי' חי אני וימלא כבוד ה' את כל הארץ אם כל האנשים המנסים אותי יראו את הארץ ואין הדבר ככה. וכן חי אני נאם ה' אם אתם תבואו אל הארץ יחסר השבועה וכיוצא בזה אף בהדיוט כה יעשה לי אלקים וכה יוסיף ולא פירש לה מה: (כג) ובל מנאצי לא יראוה. בשביל שכבר אמר אם יראו את הארץ אשר נשבעתי לאבותם וחזר ואמר וכל מנאצי לא יראוה פי' ר' אברהם כל מנאצי מבניהם לא יראוה. ואולי רמז הוא לדורות הגולים ממנה כדברי רבותינו וכאן קבע להם בכיה לדורות: (כד) ועבדי כלב. לא הזכיר כאן יהושע כי פירש שכרו לכלב שיורישם את הארץ אשר בא שמה ושכר יהושע אינו ראוי לפרשו עתה שיהיה הוא במקום משה. והקדים השם יתברך כלב ליהושע כי אם כלב בן יפונה ויהושע בן נון כי הוא הקדים לחלוק על המרגלים ויהס כלב. אבל משה אמר ויהושע בן נון וכלב בן יפונה חיו מן האנשים ההם בעבור גודל מעלת יהושע בחכמה: (כה) והעמלקי והכנעני יושב בעמק. ולמטה אמר וירד העמלקי

וכנעני יושב ההר. ההוא מלמד שנתקבצו עמלקי וכנעני וירדו למטה לארוב לישראל: (כו) וידבר ה' אל משה ואל אהרן. בעבור כי משה ואהרן נפלו על פניהם לפני כל קהל ישראל להתחנן לו היה הדבור כאן גם לאהרן והנבואה למשה אמר אליהם כי הוא עיקר בנבואה: (כח) אם לא כאשר דברתם באזני כן אעשה לכם. פי' אם כאשר דברתם כן לא אעשה לכם בתמיהא: (לא) והבאתי אותם וידעו את הארץ. לא אמר וירשו דהיה משמע לדורות אלא וידעו אותה עתה אבל לבסוף יגלו ממנה וזהו רמז למה שאמרו שקבעה בכייה לדורות: (לב) פגריכם אתם. פי' אתם בבריאותכם שהיו משכיבים עצמם בלילה ולבקר נמצאו מתים: (לג) יהיו רועים. כדרך הרועה הזה שאינו עומד במקום אחד אלא הולך ממקום למקום לבקש מרעה: (לז) מוציאי דבת הארץ רעה. פירש הרמב"ן על שאמרו ארץ אוכלת והוא שקר שהיתה מליאה עמים רבים כדכתיב ביהושע הם וכל מחניהם עם רב כחול הים אשר על שפת הים לרוב. פירש"י כל הוצאת דבה לשון הוצאת דברים שבהם מלקיחים את האדם לדבר בו ויש לטובה ויש לרעה לכך פי' דבת הארץ רעה. והרמב"ן כתב והנה כתיב ומוציא דבה הוא כסיל ואיננו לטובה וכן להוציא דבה על הארץ אלא כל דבה הוא לרעה והזכיר כאן לרעה להפליג: (מ) וישכימו בבקר ויעלו אל ראש ההר לאמר הננו ועלינו אל המקום. הוקשה לא"א הרא"ש ז"ל כיון שאמרו כל המרד הזה נתנה ראש ונשובה מצרימה למה אמרו אחר כן הננו ועלינו כ"ש אחר שנגזר עליהם שימותו במדבר שיותר היה להם לחזור. ומפרש הוא שזו היא עיקר כוונת יוצאי מצרים משעה שעברו הים וראו כל מצרים שמתו בים אמרו מה לנו לילך לכבוש ארץ ז' עממים אשר כגובה ארזים גובהם ונניח ארץ מצרים שנכבשה לפנינו כי מתו כל אנשיה ולא נשארו בה כי אם נשים וטף ועוד כי בה נתגדלנו וחן המקום על יושביו וזה טעם ויסע משה את ישראל מים סוף שהסיעם בעל כורחם מהטעם שאמרתי וזו המחשבה הרעה היתה לכל התלונות שהתלוננו במדבר לבקש תואנה איך יתנו ראש לשוב וכאשר באו למדבר פארן הסכימו לשלוח מרגלים אמרו אולי יסכים השם על ידינו שנחזור וכאשר חזרו המרגלים והגידו להם תוקף אנשי הארץ וגבורתם אמרו נתנה ראש וגו' ולא במרד בהקב"ה אלא נבקשה פניו שיסכים על ידינו וכשראו שאי אפשר בשום ענין שתתקיים עצתם אמרו הננו ועלינו: (מא) והיא לא תצלח. פי' העברה שאתם עוברים את פי ה' או העליי' שאתם עולים לא תצלח: (מד) וארון ברית ה' ומשה. הקדים ארון וכן אורי' הארון וישראל ויהודה יושבים בסוכות אבל התם כתיב בני עלי חפני ופנחס מתו וארון ברית אלקים נלקחה איחר הארון לפי שבקלקלה מתחילין מן הקטן:

טו (ב) **כי תבואו אל ארץ.** כ' הרמב"ן אחר שהבטיח הבני' ביאת הארץ השלים תורת הקרבנות והשלים עוד תורת הכהנים וזה על החלה שלא נהגה במדבר. ור' אברהם כתב נסמכה זאת הפרשה בעבור שנחלשו ונתאבלו לנחם הבנים ולהודיעם כי יבואו הם אל הארץ. והנכון בעבור שנשאו קול כל העדה וחטאו ונסלח להם בעבור תפלת משה אמר כי תשגו וגו' ואמר ונסלח להם והוצרך להזכיר משפט מנחת כל עולה וזבח ובסוף והנפש אשר תעשה ביד רמה רמז למעשיהם והזכי' דבר המקושש שעש' ביד רמה ומרוב חמלת השם על ישראל שם הציצית לזכר שלא יעשה אדם ביד רמה ולא ישכח: (ד) סולת עשרון בלול ברביעית ההין. תימא למה אין הפסוק משוה כאן לשיעור השמן שלפי מה שצריך לעשרון סולת רביעי' ההין שמן הטעם עשרון סולת צריך רביעית ההין להבלל בו א"כ לפי זה צריך לנסכי איל שהם שני עשרוני' חצי ההין שמן ולנסכי פר שהן ג' עשרונים הין פחות רביע ולא הי' כן אלא לאיל שלישית ההין ולפר חצי ההין ואפשר שאע"פ שעשרון צריך רביעית אין צריך בהרבה הקמח לעולם (אלא?) שמן לפי החשבון: (כב) וכי תשגו ולא תעשו את כל המצות האלה. כתב הרמב"ן טעו בעלי הפשט בזו הפרשה לומר שזה הקרבן בא על מי שלא עשה מה שנצטווה לעשות ודבריהם דברי רוח שאם כן היו חייב קרבן כשלא קיים מצות עשה ושגג באחת מהם שהרי כתיב ולא תעשו כל המצות אלא פירוש שתשגו ולא תעשו מה שצוה י"י אבל תעשו הפכו. אי נמי שתשגו ולא תעשו מצותיו במה שהזהיר שלא לעשות כי המניעות במצות לא תעשה יקראו מצות. וזה הקרבן בשגגת העדה משונה מן הקרבן בפרשת ויקרא כי שם חייב להביא פר לחטאת וכאן פר לעולה ושעיר לחטאת על כן הוצרכו רבותינו לומר שזה איירי בשגגת ע"ז. ולפי משמעות פשט הפסוק שאומר ולא תעשו את כל המצות ולא אמר אחת מכל מצות כמו שאמר בפרשת ויקרא היה נראה שמדבר במשומד לכל התורה בשוגג כגון ביחיד תינוק שנשבה לבין הגוים ובציבור גם כן שיחשוב שכבר עבר זמן התורה שלא היתה לדורות או ששכחו התורה וע"כ אמרו רבותינו דאיירי בשוגג בע"ז דחשיב ככופר בכל התורה כולה. ובאתה זו הפרשה להשלים בתורת כהנים דין שגגת ע"ז כי הספר הזה משלים דין הקרבנות. ונכתבה בזה המקום שהם מרו דבר השם ואמרו נתנה ראש ונשובה מצרימה בלא תורה ומצות ולכך סמכה לכאן: (כה) והם הביאו את קרבנם אשה לה'. על פר העולה: וחטאת'. על שעיר החטאת. וכתב הרמב"ן והזכיר כן לגודל החטא לומר אע"פ שחטא מאד בכל מצות השם כיון שהוא בשגגה והביא קרבנו ראוי לכפר עליו. והזכיר (כו) ולגר הגר. כי הגרים בחטאים מורגלים תמיד ומכשילים אותם: (לא) עונה בה. דרך הפשט כמו דמיהם בם וכמו ערירים ימותו עונם ישאו. ובפרקי ר' אליעזר מה עונה בה מלמד שהנפש נוכרתת ועונה בה כלומר שהעון דבק בה אחרי הכרת להיותה נדונית ביסורין לעולם: וסמך אחרי פרשה זאת פרשת מקושש כי היה מיד אחר זמן המרגלים. ועל דרך הפשט: (לב) ויהיו בני ישראל במדבר. כי בהתאחר שם העם בגזירה הנזכרת היה המאורע הזה. ואח"כ צוה בפרשת ציצית שיזכרו המצות כולם ולא ישכחו השבת או זולתם מן המצות. כתב הרמב"ן מה שפירש"י טעם הזכירה בציצית שמנין של ציצית בגמטרי' ת"ר וח' חוטין וה' קשרים הרי תרי"ג לא הבינותי זה שציצת בתורה חסר ואינו עולה אלא תק"ן ועוד שהחוטין לדעת ב"ה אינן אלא ג' והקשרים מן התורה אינן אלא שנים כדאמרינן קשר העליון דאורייתא דאי סלקא דעתך לאו דאורייתא כלאים בציצית דשרי רחמנא למה לי הא קיי"ל דתוכף תכיפה אחת אינה חיבור. אלא הזכרון הוא מפני שתכלת דומה לים וים דומה לרקיע ורקיע לכסא הכבוד:

פרשת קרח

טז (א) **ויקח קרח.** פי' הרמב"ן שלקח עצה בלבו לעשות מה שאמר אח"כ כי לשון לקיחה נופל על העצה ועל המחשבה כמו מה יקחך לבך מה מחשבה יקח לך לבך שתחשוב פלסתר לית דין ולית דיין וכן במחשבה טובה קחו מוסרי ואל כסף. ור' אברהם פי' ויקח קרח אנשים ואמר דרך קצרה. וי"מ ויקח קרח חוזר על דתן שלקח דתן ואבירם והוא"ו של ודתן היא יתירה כמו ואיה וענה ופי' ויקח לדתן ולאבירם. כתב ר' אברהם כי זה קרה במדבר סיני כאשר נתחלפו הבכורים ונבדלו הלויים שחשבו שמשה עשה כל זה מדעתו לתת גדולה לאחיו גם לבני קהת שהם קרובים אליו ולכל בני לוי שהם ממשפחתו והלויים קשרו עליו בעבור שהיו נתונים לאהרן ולבניו וקשר דתן ואבירם

בעבור שהסיר הבכורה מראובן ונתנה ליוסף ואולי חשדוהו בעבור יהושע משרתו גם קרח בכור היה ואלה נשיאי העדה היו בכורים ועל כן לקחו מחתות. וכתב הרמב"ן זה מדעתו של ר' אברהם שהוא אומר במקומות רבים אין מוקדם ומאוחר בתורה לרצונו ועל דעתי כל התורה כולה כסדר וכו' עד בהם או בכהנים: (ד) וישמע משה ויפול על פניו. ולא אמר ויפלו על פניהם כי אהרן במוסרו לא ענה דבר בכל המחלוקת ויהי כמחרים וכמודה שמעלת קרח גדולה ממעלתו אלא שהוא היה עושה כדבר משה ומקיים מצות המלך: (ה) בקר ויודע ה' את אשר לו. לעבודת לויה כענין שנאמר והיו לי הלוים או עדיין הבכורות שלו כענין שנא' כי לי כל בכור שלא יחליפם בלוים ואת הקדוש הם הכהנים המקודשים לעבודה כענין שנא' ויבדל אהרן בין הקודש וקדש הקדשים: ואת אשר יבחר בו יקריב אליו. כתב הרמב"ן כתב פעם שנית ואת אשר יבחר בו יקריב אליו תחלה אמר ואת הקדוש והקריב אליו למחר שיפן אל מנחתו ולא אל מנחת האחרים ואת אשר יבחר בו לדורות לעמוד לפניו לשרת הוא וזרעו כל הימים יבחר לו ג"כ ומחר לומר שיהיה להם הנסיון הזה אות לדורות עולם שלא יחלקו לא על הנבחר ולא על זרעו לעולם. ור' אברהם פי' ויודע ה' את אשר לו השבט הנבחר וזאת תשובה לעדה ואת הקדוש בשבטו להיות כהן גדול יקריב אליו. וכתב ר' אברהם שאלה הנקהלים היו כולם משבט לוי לכך אמר רב לכם בני לוי שמעו נא בני לוי. וכתב הרמב"ן אילו היו כולם משבט לוי לא היו כל מטות ישראל מתלוננים למחר אתם המתם את עם ה' וגם באות המטה ראיה כי המחלוקת מכל שבטי ישראל אבל טעם רב לכם בני לוי כי קרח היו מפתה כל השבטים כי לכבודם רוצה להחזיר העבודה לבכוריהם כאשר אמר כי כל העדה כולם קדושים ומשה בחכמתו גלה מצפון רשעו לכל העם שעיקר מחלוקתו לא היתה אלא על הכהונה ואמר לו שדי לו בכבוד שבטו רב לכם בני לוי וחזר ואמר שמעו נא בני לוי לקרח גדולם. וזה טעם ויאמר משה אל קרח אבל כולל דבריו עם בני לוי כי דברי משה בחכמתו פייס לו ולכל השבט שלא ימשוך אדם מהם אחריו. והנה משה חשב בעצמו זו המחשבה ורצה בקטרת יותר משאר קרבנות מפני שראה כבר בנדב ואביהוא שמתו בהקריבם קטרת זרה והתיר לאהרן להקטירה לצורך השעה או שהיתה קטרת הבקר בהטיבו הנרות כמשפט ובטח משה כי יקים ה' דבר עבדו. ונ"ל שאי אפשר לומר שהיה קטרת הבקר שאותו הוא על מזבח הזהב ואהרן במחתה הקטיר. וי"מ ויפול משה על פניו לדעת מה יעשה ואז אמר לו הקב"ה בקר ויודע ה' את אשר לו כמו שבכמה מקומות הכתוב מקצר שפעמים מזכיר הדיבור השם למשה ויקצר בסיפור משה לעם ופעמים בהיפך. וראיתי לאונקלוס שתרגם כל קטרת הנזכרת בפרשה קטרת כלשונו ולא אמר קטרת בוסמין כמנהגו נראה שסובר שלא היה קטרת סמים של הקדש אלא לבונה וכיוצא בה שהקטירו לנסיון וכן עשה בבני אהרן ודעת רבותינו שהיה קטרת הקדש והוא הנכון ואולי לא ירצה אונקלוס לשבח הקטרת להוסיף בו סמים רק בהעשות עניינו למצוה: (י) ויקרב אותך. שגרשון בכור והי' לו לקרבו ולתת לו עבודת הקדש ורחקו וקרב בני קהת לשאת הארון וכלי הקדש בכתף: (יב) וישלח משה לקרוא לדתן ולאבירם. כי הם היו עיקר המחלוקת עם קרח ועד כאן דבר משה עם קרח לבדו ופייסו וכשלא נתפייס שלח לדתן ולאבירם. ולא שלח לאון בן פלת כתב הרמב"ן אפשר שהי' הוא נגרר אחר עצת דתן ואבירם כי היו גדולים ממנו ואם היו מתרצים הי' גם הוא מתרצה. והנה לא בא ולא היה עמהם ולא עם עדת קרח שכבר חזר בו בעצת אשתו כדברי רבותינו כי לא הזכירו הכתוב שנבלע עם דתן ואבירם ולא היה ג"כ בכלל העדה הנועדים על ה' במקריבי הקטרת כי היו ר"ן מלבד אלו הד' הנזכרים. וטעם וישלח

כי הלכו מלפניו בדברו עם קרח ואחרי כן ויאמר משה לקרח אשר היה לפניו עומד שם. או מפני שהיה קרח עומד במחנה לויה סמוך לאהל משה כי כל זה היה ביום הראשון כדכתיב בקר ויודע ה' את אשר לו: לא נעלה. כתב ר' אברהם אפשר שהי' אהל מועד במקום גבוה בתוך המחנה או מי שילך לעבודת השם או למקום נבחר יקרא עולה: (יג) כי תשתרר עלינו גם השתרר. כתב הרמב"ן גם כמו אפילו פי' המעט ממך כי עשית עמנו רעה גדולה להמיתנו במדבר כי תשתרר עלינו אפילו שררה מועטת לשלוח לנו לעמוד לפניך וכ"ש שתתנשא ותמלוך עלינו. וי"מ לא דייך שתשתרר עלינו אתה אלא שגם אחיך השתרר עלינו: (יד) העיני האנשים ההם. על יונאי מצרים פי' כאלו אמר וכי תרצה לנקר עיניהם שלא תראנה כי זה שעשית לנו נראה הוא לעינים ודרך משל לאמר סגורות הן עיני פלוני ע"כ לא יראה וע"כ לא נעלה: (טו) אל תפן אל מנחתם. פירש"י לפי פשוטו על הקטרת שהם מקריבים למחר. וכתב הרמב"ן ואינו נכון לפי שעל דתן ואבירם אמר כן שחרה לו על דבריהם והם לא היו בתוך העדה הנועדים על ה' להקטיר קטרת. אבל פשוטו לפי שהיו רוצים בכהונה להקריב קרבן אמר משה אל תפן אל מנחתם אל קרבן שיקריבו לפניך ואל תפלה שיתפללו לך כי כל הקרבנות גם תפלה יקראו מנחה בכתובים וכן אמר אונקלוס קרבנהון איזה דבר שיקריבו לפניך: לא חמור אחד מהם נשאתי. בשביל שאמרו כי תשתרר עלינו אמר שלא השתרר עליהם שלא לקחתי אפילו חמור אחד מהם לעשות בו צורכי כדרך המלכים שזה משפט המלוכה וזה שתרגם אונקלוס שחרית שכך נקראת אנגריא של מלך שחוור: ולא הרעותי את אחד מהם. לשומו במלאכתי במרכבתי כאשר יאות למלך: (טז) ויאמר משה אל קרח אתה וכל עדתך היו לפני ה' וגו' מחר. כתב ר' אברהם כבר נאמר לו כן ופירשו כאשר אמר משה לקרח היו לפני ה' וקחו איש מחתתו. ורמב"ן כתב והנכון כי מתחלה אמר להם זאת עשו קחו לכם מחתות וגו' והיה האיש מכם אשר יבחר ה' הוא הקדוש ולא אמר שיהי' אהרן עמהם והם שתקו ואולי לא נתרצו ולא הודו בכך כי חשבו אם יהי' אהרן עמנו תרד האש לכולנו או לא תרד בכלל ונהיה כולנו שוים ואם לא יהי' אהרן עמנו ולא תרד האש יאמרו כי לא בחר בנו שלא ירד לנו האש כאשר ירד בקרבנותיו ביום השמיני למילואים ומ"מ יש לנו טענה שלא נבחר בו בשביל שירד לו ביום ח' למילואים כי לא בשבילו לבד ירד אלא בזכות ישראל שעשו המשכן כי הוא הי' שליח לכל הצבור וע"כ לא רצה קרח לנסות דבר בלא אהרן והיו שם דתן ואבירם כאשר דבר להם משה כן והיו בכלל מה שאמר קרח וכל עדתו וכאשר שלח להם ואמרו לא נעלה ויחר למשה רצה לגזור עליהם שלא ימותו כמות כל האדם אז חזר ואמר אל קרח קחו איש מחתתו ר"ן מחתות ואתה ואהרן איש מחתתו והנה הוציא דתן ואבירם מכללם וזה טעם ר"ן מחתות כי מה היה צריך להזכיר עתה המנין וכשהכנים אהרן עמהם אז נתרצה קרח: (יט) ויקהל עליהם קרח את כל העדה. פי' הרמב"ן לא הקהיל עליהם כל העדה כולה שאלו היה שם כל ישראל והי' אומר עליהם ואכלה אותם כרגע הי' מסיים לומר ואעשה אותך לגוי גדול אלא פי' כל העדה גדולי השבטים הנועדים תמיד אל פתח אהל מועד או בכורי כל ישראל הראויים לעבודה ולכך לא כתב העם כמו שכתוב בעגל ובמרגלים. וכל זה שהזכרתי על הבכורים הוא על דרך רבותינו שאומרים כי העבודה היתה בבכורים אבל על דרך הפשט היו מתחלה כל ישראל כשרים לעבודת הקרבנות כי כן הדין לעולם בבמת יחיד ונבחר אהרן לעבודת המשכן והמקדש והי' קרח טוען על הבחירה הזאת להחזיר העבודה לכל ישראל כי כל העדה קדושה: (כ) הבדלו מתוך העדה הזאת. הקשה הרמב"ן

אם ישראל לא חטאו בדבר קרח למה היה הקצף עליהם לאמר אכלה אותם כרגע ואם גם הם חטאו היאך אמר משה האיש אחד יחטא. וכתב ר"ח מתוך העדה עדת קרח בלבד ולא עדת ישראל ואמר אל אלהי הרוחות לכל בשר האיש אחד יחטא מיד הודיע הקב"ה כי לכל בני ישראל לא בקש לכלות אלא עדת קרח בלבד לפיכך פירש לו זה שאמרתי הבדלו העלו מסביבי למשכן קרח דתן ואבירם הוא שאמרתי לך והזכיר להם העלו מסביב אולי כשיראו קרח ועדתו ישובו ע"כ. וכתב הרמב"ן ואין דבריו נכונים כי לא הי' (ישראל) בתוכם ואהרן הי' עם עדת מקריבי הקטרת ועוד הבדלו לא קאי אלא על משה ואהרן לבד כמו הרומו וכן ואכלה אותם כרגע רמז למגיפה שתכלה עם רב ועצום כרגע ועוד חלילה שלא יבין משה נבואתו ויטעה בה. אבל הטעם כי מתחלה הי' לב העם אחרי משה ואהרן וכאשר לקחו (קרח ועדתו) המחתות ועמדו לפני אהל מועד והקהיל עליהם כל העדה ואמר להם כי בכבודם הוא מתקנא וייטב הדבר ונקהלו שם אולי תשוב העבודה לבכוריהם וזה טעם ויקהל עליהם קרח את כל העדה והנה נתחייבו כלייה שמהרהרים אחרי רבם ומוותרים על נבואתו של נביאם בלבם וחייבים מיתה בידי שמים ומשה ואהרן למדו עליהם זכות שלא חטא במעשה אלא קרח והוא הגורם ומפתה אותם וראוי שימות הוא וזה דרך מבקשי רחמים להקל החטא מעל העם ולתת אותו על היחיד הגורם שהוא חייב על כל פנים: (כו) ואל תגעו בכל אשר להם פן תספו בכל חטאתם. פי' הכתוב סורו נא מעל אהלי האנשים הרשעים האלה פן תספו וגו' שאם לא יסורו יבלעם הארץ ואל תגעו להציל ממונם דבר כי חרם הוא. ור' אברהם כתב שפן תספו חוזר ג"כ על ואל תגעו שאם יבואו להציל ירדו כמוהם שאול חיים: (כט) אם כמות כל האדם ימותון אלה. כתב הרמב"ן רבים היו בעם שאמרו למשה פעמים רבים למה העליתנו ממצרים ולמה נענשו אלו יותר מאותם אלא ענשם של אלו יותר מן האחרים הי' על שאמרו לא נעלה וכי תשתרר עלינו שעשו שתים רעות שבזו כבוד רבם וכפרו בכל מעשה ה' שעשה במצרים ובמדבר וגם במעמד הר סיני שנאמר וגם בך יאמינו לעולם והם לא האמינו בו ומפני זה אמר ויחר למשה מאד וגם קרח אמר ומדוע תתנשא ועל כן נבלע עמהם וזה שאמר כי ה' שלחני לעשות כל המעשים האלה על תחלת השליחות ששלחו במצרים אמר שהיו הם כופרים בו ולא על חליפת הבכורים בלויים לבד אלא היו כופרים בעיקר ואומרים שאין להם השגחה בנבראים כלל ע"כ פרע להם באותה מדה וחידש עליהם דבר שלא נעשה מעולם להודיע שהשגחתו בנבראים: (ל) ואם בריאה יברא. כתב ר' אברהם רבים אומרים כי מלת בריאה על מציאות יש מאין וכבר נבקעו מדינות רבות וירדו הרים רבים בהם שאולה אבל פירושה כטעם גזירה מן וברא אותם בחרבותם. והרמב"ן כתב ודאי מלה זו היא מורה על מציאות יש מאין וודאי בקיעת האדמה אינו דבר חדש אבל פתיחת הארץ לבלוע הוא דבר חדש כי כאשר תבקע האדמה כאשר נעשה פעמים רבים תשאר פתוחה וגם ימלא הבקע מים ונעשה כאגמים אבל שתפתח ותסגר מיד כאדם הפותח פיו לבלוע ויסגור אותו אחרי בלעו זה נתחדש ביום ההוא כאלו נברא מאין: (לב) ואת כל האדם אשר לקרח. פי' הרמב"ן הם עבדים ושפחות שהי' לו קנין כספו או אולי גם מישראל היו בביתו תושבים וגרים ונמשכו אחר עצתו ולקו עמו כי אין לפרש כל האדם אשר לקרח על בניו כי בניו הגדולים לא מתו ובנים קטנים לא היו לו שלא הזכיר בו הכתוב טף: (לג) ויאבדו מתוך הקהל. כתב הרמב"ן שאבדו לעיניהם בהיותם עומדים עמהם כי כרגע פתחה הארץ את פיה וסגרה אותה עליהם ולא נודע מקומם איה. ור' אברהם אמר בעבור מות בניהם העומדים תחתם. כתב ר' אברהם י"א כי קרח מהבלועים כדכתיב ותבלע אותם ואת קרח. וי"א מהשרופים כדכתיב ואת קרח במות העדה ותאכל האש. וקדמונינו אמרו כי נשרף ונבלע. ולפי דעתי שלא נבקע רק מקום דתן ואבירם וקרח הי' עם אהרן ונשיאי העדה מקריבי הקטרת ומה שכתוב ואת קרח איננו דבוק עם ותבלע רק אם במות העדה ומה שלא הזכירו עם השרופים מפני שלא הי' צריך כי כיון שהזכיר שנשרפה עדתו שבאה לעזרתו קל וחומר לבא בעצמו:

יז (ב) כי קדשו. פירש"י והם אסורים בהנאה שהרי עשאום כלי שרת. כתב הרמב"ן ולא ידעתי טעם לאיסור הזה שהרי קטרת זרה הקריבו וזה שעשה כלי שרת להקריב בחוץ אינו מקודש אבל י"ל בעבור שעשו כן על פי משה היו קדש כי הקדישום לשמים שחשבו שיענה אותם האלקים באש ותהיינה המחתות האלה כלי שרת באהל מועד לעולם. והנכון בעיני כי אמר הכתוב כי הקריבום לפני ה' ויקדשו והיו לאות לבני ישראל כלומר אני הקדשתי אותם מעת שהקריבו אותם לפני כדי שיהי' לאות לבני ישראל: (ה) כאשר דבר ה' ביד משה לו. כתב הרמב"ן הנכון שהוא חוזר על אלעזר הנזכר למעלה אמור אל אלעזר וגו' ופירושו ויקח אלעזר את מחתות הנחשת אשר הקריבו השרופים וירקעום צפוי למזבח כאשר דבר ה' ביד משה לו זכרון לבני ישראל וגו': (ו) אתם המתם את עם ה'. כתב הרמב"ן אונקלוס תרגם אתון גרמתון דמית עמא דה'. ר"ל שהאשימו אותם שנתנו העצה להקטיר קטרת זרה מדעתם שלא היה על פי ה' ואמרו הי' לכם לתת אות במטה או בדבר אחר כי ידעתם שהמקטיר קטרת זרה שהוא במיתה אעפ"כ אמרתם להם להקריבה. ור' אברהם כתב שאמרו מה ראיה בזה שנבחר שבט לוי ונבחר אהרן לכ"ג אפשר שבתפלתכם או בחכמה שידעתם שרפתם המקריבים וכן יראה שלא יאמינו אלא מענין המטה שנאמר בו והשכותי מעלי את תלונות בני ישראל אלמא שלא האמינו שנבחר אהרן והוחלפו הבכורים רק חשבו כי משה ואהרן גרמו השריפה או שהיתה העונש בקטרת שהיתה אש זרה וקטרת אהרן היתה קטרת הבקר. ולא היתה התלונה רק על השריפה ולא על הבליעה כי השם אמר למשה העלו מסביב למשכן קרח וזה רמז על פתיחת פי הארץ ומשה הגיד זה לישראל בשם ה' ודתן ואבירם היו חייבים יותר שהיו מלעיגים במלאכי השם. והנכון בעיני שהיו העם מאמינים בכהונת אהרן שהרי יצא האש מלפני השם ותאכל קרבנות אבל היו חפצים שיהיו הבכורים משרתי המשכן במקום הלויים שיהי' חלק לכל השבטים בעבודת בית ה' והיו מתלוננים אתם המתם את עם ה' שנתתם עצה שיקריבו אש זרה וקטרת ככהנים והם היו ראויים לעבודת לויה לא שיהיו ככהנים מקריבי קטרת וזה טעם פרח מטה אהרן לבית לוי שהתלונה הי' על בית לוי: (י) הרומו מתוך העדה הזאת. כתב הרמב"ן לא הבינותי טעם הפסוק הזה וחבירו למעלה הבדלו מתוך העדה כי יש כח לאלקים להמית בדבר רבים סביב צדיק אחד והוא לבדו נשאר כאשר היה בבכורי מצרים ונראה שיהי' הקצף יוצא להמית גם כל העדה במיתת החטאים האלה בפתיחת פי הארץ או באש מפני שנמשכו אחריהם והיו מכות כלליות להמית כלל העומדים שם ביחד זולתי אם יעשה נס שני בנמלטים. או שאמר הקב"ה כן לכבוד הצדיקים שכל זמן שהם בתוכם לא ישלח ידו בהם והכוונה באלה וכיוצא בהם להודיע שהם צריכים בקשת רחמים וכפרה ומשה הוא המזדרז לעשות כן: (יז) שנים עשר מטות. ומטה אהרן הוא מכלל השנים עשר מדלא אמר בתר הכי ותקח מטה לוי ותכתוב עליו שם אהרן אלא אמר ושם אהרן תכתוב על מטה לוי שהוא מכלל השנים עשר מטות ולא חשב כאן יוסף אלא באחד שכיון שהוצרך למנות שבט לוי לא הי' יכול למנות יוסף אלא באחד שמעולם אין מנין שבטי ישראל אלא י"ב: איש את שמו תכתוב על מטהו. כתב

הרמב"ן י"א שם ראש השבט ראובן שמעון ולוי והנכון שם הנשיאים ועשה אהרן ראש לשבט לוי: (כה) **למשמרת לאות לבני מרי.** פירש"י לזכרון שבחרתי באהרן לכהן ולא ילינו עוד על הכהונה. והקשה הרמב"ן שאין המטה אות אלא לשבט לוי שנבחר מאשר השבטים אבל אינו ראיה לאהרן שנבחר להיות כהן ופירש הוא לאות על שבט לוי שנבחרו תחת הבכורים אבל אין צריך אות לאהרן שכיון שירדה האש לקרבנותיו ולקרח ועדתו לא ירדה אש אלא אדרבה נשרפו בהקריבם זה אות שאהרן נבחר להיות כהן. וזה טעם כי פרח מטה אהרן לבית לוי כי לכל בית לוי פרח ובזכותם. והם לא היו מתלוננים אלא על שבט לוי שהיו רוצים שיהיו הבכורים משרתי המשכן במקום הלויים:

יח (ז) **עבודת מתנה אתן את כהונתכם.** פירש"י במתנה נתתיה לכם. והרמב"ן פי' ועבדתם עבודת הכהונה איננה לכם עבודת ושיעבוד כעבודת עובדי המלכים אבל עבודת מתנה גדולה נתתי לכם בה לכבוד ולתפארת כענין שדרשו למשחה לגדולה כדרך שהמלכים אוכלים: (י) **בקדש הקדשים תאכלנו.** פי רש"י לימד על קדשי הקדשים שאינן נאכלים אלא בעזרה ולזכרי כהונה. והקשה הרמב"ן כי קדש הקדשים אינו מקום אכילת הקרבנות שהכתוב אומר באכילתם במקום קדוש בחצר אהל מועד יאכלוה וקדש הקדשים הוא לפנים מן הפרוכת מקום שאין שם לא אכילה ולא שתייה דכתיב והבדילה הפרוכת לכם בין הקדש וגו'. ופי' הוא בקדש הקדשים תאכלנו בקדושת קדש הקדשים כי תחלה אמר קדש הקדשים לך הוא ולבניך שלא תנהגו בהם כדין קדשים קלים וחזר ופי' בקדש הקדשים תאכלנו שתהיה אכילתך בהם בקדושה חמורה לפי שהזכיר פי' במנחה וחטאת מחומר שיש באכילתו ולא כקדשים קלים: (ט) **זה יהיה לך מקדש הקדשים.** הקדים יהיה לך וכן כל זכר יאכל אותו קדש יהיה לך וכן ובשרם יהיה לך ובבכורים כתיב בכורי כל אשר בארצם לך יהיה הקדים לך ליהיה וכן כל חרם בישראל לך יהיה דבר שיש ממנו לאישים לך יהיה הכל וכתב בפטר רחם יהיה לך בשביל שכולל עם בשר בכור בהמה טהורה שממנו לאישים והא דכתיב בחזה התנופה ושוק התרומה לך יהיה לפי שתולה בשר בכור באלו לומר כמו שחזה ושוק לך גם בשר בכור לך: (יט) **ברית מלח.** פי' ר"א ברית כרותה מגזרת ארץ מלחה ומקום המלח כמו נכרת שלא יעלה בו צמח: (כ) **בארצם לא תנחל.** פי' הרמב"ן שלא תנחל חלק כאחד מן השבטים וחלק לא יהיה לך אפילו חלק קטן לא יהיה לך בארצם כלל כי הערים שיתנו להם ערי מקלט היו לישראל. והאזהרה הזאת בכהנים ואחר כך מזהיר הלויים ומתוך בני ישראל לא ינחלו נחלה כלל כדרך שהזהיר הכהנים. ורבותינו דרשו בארצם לא תנחל בשעת חלוקה וחלק לא יהיה לך בביזה:

פרשת חקת

יט (ב) **זאת חקת התורה.** פי' רש"י שנאמר בה חוקה לפי שאומות העולם מונין בה את ישראל וכו'. וכתב הרמב"ן ומה שמונין יותר בפרה מבשאר קרבנות שמכפרים ויש מהם שמטהרים כקרבנות הזב והיולדת לפי שהיא נעשה בחוץ ונראה להם שהיא נזבחת לשעירים על פני השדה. והפרשה הזאת תחלים בתורת כהנים ונכתבה כאן אחר מתנות כהונה לומר שטהרתן של ישראל תהי' ע"י הכהנים. ופי': **זאת חוקת התורה אשר צוה ה'.** אשר צויתי כמו ואל משה אמר עלה אל ה' וכמו נשי למך. אי נמי מקרא מסורס הוא דבר אל בני ישראל זאת חוקת התורה אשר צוה ה' לאמר: **דבר אל בני ישראל.** ולא אמר דברו כי משה הוא העיקר. וטעם: **אליך.** שיעשו כן במדבר לשעתם ואמר כן יצוה שתהיה לבני ישראל ולגר לחוקת עולם לדורותם. ואמר ונתתם ולא ונתת לכהנים אהרן עמו לכבודו כי שניהם יצוו לאלעזר לשחוט לפניו. או ונתתם לרבים עכשיו ולדורות כי אלעזר השוחט מיד ב"ד יקחנה שיתנוה לו שתעשה בהכשר ועל דעתם: **לא עלה עליה על.** כתיב חסר לומר אפילו לא משכה בעול אלא עלה עליה לבד פסולה: (ג) **ונתתם אותה אל אלעזר.** פירש"י מצותה בסגן. וכתב הרמב"ן לא שיהא עיקר מצותה לעולם בסגן יותר מבכהן גדול או כהן הדיוט דהא פליגי בה תנאי בספרי איכא מאן דאמר לדורות בכהן גדול ואיכא מ"ד בין בכהן גדול בין בכהן הדיוט אלא הוראת שעה היתה שליותה תורה שתהיה באלעזר והוא הי' סגן והוצרך לומר כי המצוה הזו לעומק סודה ראויה ליתן לגדולי כהונה ולא נתנה לאהרן ואולי הוא לגדולתו כי הוא קדוש השם המכפר במקדשו ולא רצה ליתן לו עבודת חוץ או היה להכתיר אלעזר ולחנכו בחיי אביו במצוה מן המצות של כהונה גדולה או היה לעונש העגל כדברי ר' משה הדרשן ומסברא דלדורות הי' בכ"ג כמו עתה שהיתה ע"י הגדול שבכהונה אחר אהרן כן תהיה לעולם ע"י הגדול שבכהונה והוא כ"ג כסתם משנה במסכת פרה פרת חטאת ששחטה שלא בכ"ג פסולה ור' יהודה מכשיר: (יב) **ואם לא יתחטא וגו'.** פי' הרמב"ן בא לומר אע"פ שהזכיר כיבוס במים כמו שמפורש בשאר טומאות שצריכין כיבוס דכתיב ואם לא יכבס ובשרו לא ירחץ ונשא עונו אעפ"כ מטמא מקדש כאלו לא טבל. וזה פי': (יג) **עוד טומאתו בו.** כל זמן שלא נתחטא: **את משכן ה' טמא.** פי' את אשר במשכן טמא. כמו הדרך ילכו שחסר אשר: (יד) **אדם כי ימות באהל.** דיבר הכתוב בהווה על אדם שמת באהל וה"ה אם מת בחוץ והכניסוהו לאהל: **כל הבא אל האהל וכל אשר באהל.** הכלים אשר בתוכו והאהל עצמו בכלל זה כדכתיב והזה על האהל. והזכיר הכתוב אהל לומר שהוא עצמו טמא ז' וצריך הזאה. ועוד שישראל יושבי אהלים היו במדבר ודיבר הכתוב בהווה כי המצוה מיד ולדורות וה"ה לבית ולכל המאהילים שמצילין את הטומאה על כלים ונפשות שהם אלא שאין הבית המחובר מקבל טומאה כלל: (טז) **בחלל חרב.** כתב הרמב"ן דיבר הכתוב בהווה וה"ה לחלל אבן או אגרוף והזכיר חלל ומת כנגד הבהמות שהשחוטות טהורות והנבלות מטמאות. ורבותינו דרשו מפני ייתורו שהחרב הרי הוא כחלל: (יז) **ונתן עליו מים חיים אל כלי.** לכאורה מפשט הפסוק משמע שיתן המים על האפר ואינו כן אלא שנו רבותינו שהנותן אפר תחלה ואח"כ מים פסול מדכתיב מים חיים אל כלי שתהא חיותו בכלי אלא כך פי' הפסוק ונתן על האפר מים חיים שהוא בכלי לומר שיערב האפר במים שבכלי עד שיהיו המים צפין עליו: (כ) **כי את מקדש ה' טמא.** פי' כאשר מקדש ה' טמא כמו כי יקרא קן צפור. והזכיר הכתוב כרת ב' פעמים ועל דעת רבותינו לחייב במשכן אהל מועד ובמקדש בית עולמים. ואפשר כפי פשוטו כי את מקדש ה' קדשי הקרבן כי כבר חייב כרת באוכל מזבח השלמים אשר לה' וטמאתו עליו וכאן חייב על מי שלא נתחטא ביום ג' וביום ז' אע"פ שטבל ויהיה מקדש קדשי ה' כמו את מקדשו ממנו ופירש כרת בפרשה על טומאת מקדש וקדשיו. והנכון בעיני כפשוטו כי הכרת הראשון בנוגע במת כמו שאמר כל הנוגע במת בנפש והשני במאהילים שלא נגעו כי פי' ואיש אשר יטמא בכל אלה הנזכרים ולא יתחטא:

כ (א) **ויבואו בני ישראל כל העדה מדבר צן.** כתב הרמב"ן כתב רש"י עדה שלימה כי כבר מתו מתי מדבר וכן דעת ר' אברהם. והקשה הוא א"כ מה צורך להזכיר עדה בבואם אחרי כן אל הר ההר. ור' אברהם אמר כי הזכיר זה בעבור כי יצא אדום להלחם בה והגיד הכתוב שלא נפקד מהם איש בבואם מעיר אדום. והקשה הרמב"ן

על זה כי ישראל נטו מעליו ולא נלחם בם כלל. ופי' הוא כי מנהג הכתוב להזכיר כן במקום התלונות ויבואו כל עדת ישראל אל מדבר. סין אשר בין אלים ובין סיני. ויסעו כל עדת ישראל למסעיהם מרפידים. הודיענו כי היו כולם בתלונה וכן וישאו כל העדה קולם ויבכו. וילונו כל עדת ישראל ממחרת. ואמרן בבואם אל הר ההר להודיע שכולם היו בהספידו של אהרן קדוש ה': (ב) ויקהלו העם על משה ועל אהרן (ג) וירב העם עם משה. על שניהם נקהלו אבל עיקר המריבה עם משה היתה: (ד) ולמה הבאתם את קהל ה'. למה אמרו קהל ה' אלא אמרו עד עתה היה לכם פתחון פה לומר אינכם ראויים לעשות לכם נס שאין השכינה שרויה ביניכם אבל עתה שמתו כל החטאים והשכינה בינינו וכולנו קהל ה' למה נמות בצמא: (ה) לא מקום זרע. מלמד שהבאר היתה מגדלת להם מיני זרע ומיני אילנות לפי שעה בכל מקום שחנו שהרי לא התרעמו שלא היו במקום זרע אלא עתה שפסק הבאר: ותאנה וגפן ורמון. ולהלן מקדים גפן כדכתיב איש תחת גפנו ותחת תאנתו וכאן הקדים תאנים רמז למה שאמרו בפרה אדומה ששורפין אותה בעצי תאנה לכך הקדים תאנה משום דסליק מפרשת פרה: (ח) ודברתם אל הסלע. פי' הרמב"ן כמו על הסלע שצוה שיאמרו לעיני העדה בהיותם נקהלים כולם שהשם יוציא לכם מן הסלע וכן עשו ופי': לעיניהם. כמו לפניהם פי' שישמעו כולם. א"נ לעיניהם שיהיה הדבור לעדה בהיותם נקהלים שם והסלע לעיניהם כמו שמפורש בעשייה ויקהילו משה ואהרן את כל הקהל אל פני הסלע והטעם כמו שדרשו רבותינו שלא יאמרו מעיינות ונחלים היו שם תחלה. ויתכן שהוא כמסורס הקהל העדה אל פני הסלע ודברתם לעיניהם ונתן מימיו פי' שיהיו מיד מים רבים כי מלת נתינה רומזת לריבוי כמו ונתנה הארץ יבולה ועץ השדה יתן פריו וכן כתיב ונחלים ישטופו. ועל דעת רבותינו זה הי' הבור אשר היה בחורב היא היתה בארה של מרים ומתגלגלת עמהם וכשמתה בשנת הארבעים נסתם ועתה חזר ע"י משה ולכן אמר מימיו. וכתב הרמב"ן ועל דרך הפשט היה שם סלע סמוך למחנה וזהו ודברתם אל הסלע אשר לפניהם. וגם אפשר לפרש אל הסלע אשר לעיניהם כלומר הראשון שיראו ופי' מימיו המים שיצאו ממנו ואמר לשון מימיו לומר כי מגוף הסלע יצאו לא מן הארץ אשר תחתיו כמנהג מעיינות רבים רק מאמצעו וכן כתיב ההופכי הצור אגם מים. וחזר ואמר: והוצאת להם מים מן הסלע. פי' כי אתה בעודך שם תוציא מים מן הסלע שכולם יראו אותם נובעים ממנו: והשקית את העדה. שתצוה אותם לשתות לעיניך וכל זה לפרסם הנס ובמעשה לא נאמר וישק את העדה אלא ותשת העדה כי מרוב הצמאון בראותם מים רבים ונוזלים נפלו על הנחל ושתו: (י) המן הסלע הזה נוציא לכם מים. כתב הרמב"ן חלילה שיהי' התימה למניעות כי משה רבינו לא יפלא ממנו כל דבר מה' ונפלאות גדולות מזה ראה ועוד כי כבר הוציא להם מן הצור. ואמרו המפרשים שיש תמיהות מתקיימות כמו הנגלה נגליתי. ור"א כתב המן הסלע הזה יש לנו כח להוציא לכם רוצה לומר שאמרו להם שמעו נא המורים וכי מן הסלע יש לנו כח בטבע שנוציא אנחנו ממנו מים רק תכירו כי מאת ה' הוא והוא אשר הוציא אתכם והוא שהביא אתכם אל המקום הזה והוא שיפרנס אתכם בו. ולפי דעתי כי הה"א הזו לשאלה המן הסלע הזה נוציא לכם מים אם לא כי לפעמים מפרש הכתוב בשאלה הן ולאו כמו היש בה עץ אם אין ולפעמים מזכיר ההן לבדו כמו הזה אחיכם הקטן. הידעתם את לבן בן נחור ושאלו אותם כדי לנסות מה בלבם ואמרו להם שמעו נא המורים מה תחשבון על ה' המן הסלע החזק הזה נוציא לכם מים היהיה הדבר הזה אם לא והפליג במורים להגיד שהם מקטני אמנה ושהם מריבים עמהם מפני

שמחשבים שאין ביד השם לעשות עמהם דבר גדול כזה. ורש"י פי' שישב לו הסלע בין הסלעים ואמרו להם מאי איכפת להאי איזה סלע יהיה והשיבו להם המן הסלע הזה שלא נצטוינו עליו נוציא לכם מים: (יב) יען לא האמנתם בי. כתב הרמב"ן אין החטא במשה ואהרן מפורש בתורה. ורש"י פי' מפני שצוה אותם ודברתם אל הסלע והם הכו. והקשה הוא על זה כי מאחר שצוה קח את המטה יש במשמע הזה שיכה בו שאילו הי' רצונו בדבור בלבד מה המטה הזה בידו וכן במכות מצרים נאמר והמטה אשר נהפך לנחש תקח בידך והוא להכות בו ולפעמים אומר נטה ידך ואינו מפרש הכאה ורצונו לומר שיכה במטה ועוד אין הנס גדול בדבור יותר מבהכאה כי הכל שוה אצל הסלע ועוד למה אומר על זה מעלתם בי ועוד הצוואה בדבור אל הסלע אינו אלא שיאמרו להם בפני הסלע שהשם יתברך יוציא להם ממנו מים וכן עשו כדכתיב ויקהילו משה ואהרן את כל הקהל אל פני הסלע ויאמרו אליהם המן הסלע הזה נוציא לכם מים. וי"מ בשביל שהכעיסוהו עד שאמר המן הסלע הזה נוציא לכם מים והיה בדעתו כי אין יכולת בנו להוציא מים מן הסלע כי אם בכח השם והוא לא פי' דבריו היטב וחשבו הם בלבם כי בדבורו שלא יוכל השם להוציא מים מן הסלע וזה טעם לא קדשתם אותי. וכן אומר כי המרו את רוחו ויבטא בשפתיו אלמא שלא חטא אלא בדבור ולא בהכאה. וי"מ בעבור שלא אמרו שירה כמו עלי באר ענו לה וזה טעם לא קדשתם אותי. וי"מ בשביל שישראל אמרו להם להוציא מסלע אחר כמו שמשמע מתשובתו אליהם המן הסלע הזה פי' שלא נצטוינו עליו נוציא לכם מים ומשה פחד להחליף דבר ה' ובשביל שלא האמין להוציא מים מסלע שאמרו הם על כן נענש וזה טעם לא האמנתם בי. והרמב"ם כתב שהחטא הי' על שכעס ואמר שמעו נא המורים שלא הי' לאדם כמוהו לכעוס והוא חלול השם מפני שמתנועותיו ומדבריו היו כולם למדים והיו מקוים להגיע בהם אל הצלחת העולם הזה והעולם הבא ואיך יראה עליו כעס והוא מהפעולות הרעות ולא תבא כי אם מתכונה הרעה ואמר להם מריתם את פי כי הדור היו חכמים כמו נביאים וכל מה שיאמר משה רבינו או יעשה יבחנוהו וכאשר ראוהו שכעס אמרו עליו שאין בו פחיתות מדה ולולי הי' יודע שהשם כעס עלינו בבקשת המים ושאנחנו הכעסנו אותו לא הי' כועס ואנחנו לא מצאנוהו שכעס בדברו אליו בזה הענין אבל אמר קח את המטה והקהל את העדה וגו'. והקשה עליו הרמב"ן כי הכתוב אומר מריתם פי שעברו על דברו ואמר לא האמנתם בי שלא האמינו אלמ' שאין העונש בשביל הכעס ואם הענישו על הכעס יותר היה ראוי להענישו כשקצף על פקודי החיל בחנם וגם הכתוב לא אמר שכעס רק אמר שמעו נא המורים תוכחות כדרך ממרים הייתם עם ה' ועוד אהרן לא כעס ועוד אי אפשר שלא היה כעס גדול מאת השם אליהם בעשותם מריבה עם משה ובכל הנסיונות במדבר ובפעם ראשונה אמרו פחות מזה למה זה העליתנו ממצרים להמית אותי ואת בני ואת מקני בצמא והיה עליהם הקצף גדול כמו שנאמר ויקרא שם המקום ההוא מסה ומריבה ובכאן כתוב מפורש מזה המה מי מריבה אשר רבו בני ישראל את ה' ומה פשע גדול מזה ומשה אמר גם בי התאנף ה' בגללכם א"כ הם חטאו וגרמו כל הרעה הזאת ובדברי הרב אין להם במעשה הזה חטא ופשע כלל ומה שאמר שלא מצינו בשם יתברך שכעס אלא אדרבה אמר בנחת קח את המטה וגו' דע כי כאשר ישראל צריכים למחייתם דבר אע"פ שמתלוננים וחוטאים בו הוא ארך אפים ונותן להם שאלתם כמו בימים הראשונים שאמר לו בנחת רות עבור לפני העם אע"פ שהיה לשם מסה ומריבה וכן בזמן הנני ממטיר לכם לחם מן השמים דרך חבה אלא שאמר בסוף שמעתי את תלונות בני ישראל והודיע להם חטאם אבל כאשר יתלוננו חנם ישפוך עליהם חרון

אפו וגם כאן אע"פ שאמר לו בנחת קח את המטה וגו' רמז עוד לקצף גדול וחיוב מגפה שנא' וירא כבוד ה' אליהם שרומז אל הקהל הנזכר והוא מראה כבוד ה' ההוא במגפות כאשר תראה במרגלים וביום קרח וממחרת. והתימה על דברי הרב שהרי מקרא מלא הוא ויקלו על מי מריבה וירע למשה בעבורם ומונה הכתוב החטא הזה עם הנסיונות הגדולות שבמדבר. והקרוב שנאמר בזה הם דברי ר"ת שכתב שחטאו במה שאמרו נוציא לכם מים וראוי הוא שיאמרו יוציא ה' לכם מים כדרך שאמרו בתת ה' לכם בערב בשר לאכול וכן בכל הנסים שהשם עושה עמהם להפליא ואולי חשבו העם כי משה ואהרן הוציאו להם בחכמתם מים מן הסלע כי במעשה הראשון בצור בחורב אמר הנני עומד לפניך שם על הצור והיו הזקנים רואים עמוד הענן עומד על הצור והיה הנס מתפרסם כי מעשה ה' הגדול הוא אבל בכאן לא ראו דבר וטעו במאמר משה ואהרן וזהו לא קדשתם אותי. ויתכן שעל כן אמר מעלתם בי כי הנהנה מן ההקדש נקרא מעל וכן מריתם פי שהוא אמר ודברתם אל הסלע לעיניהם פי' שאתקדש לעיניהם או פי' מריתם שניתם דברי כי לא צויתי שתאמרו ככה ופי' לא האמנתם בי יוצא אל בני ישראל שגרמתם שלא האמינו בי או הוא לשון חוזק לא התחזקתם להקדישני לעיניהם כמו ואמנה על המשוררים. ועל דעת רבותינו שמזכירים הכעס יתכן שהכה בצור ויצאו טיפין במיעוט כוונתו מתוך הכעס ויתמהו על הדבר והסכימו שניהם להכות פעם שנייה בצור והנה החטא בשניהם: (יג) **המה מי מריבה**. ובפנחס כתיב הם מי מריבת קדש חסר ה' כי בה' דברים חטא משה אחד שהקהיל כל הקהל והקב"ה אמר לו הקהל את העדה והם הזקנים הנועדים תמיד והוא הקהיל את הקהל ועל כן לא נראה לו כבוד השם כאשר הי' בצור בחורב שנא' הנני עומד לפניך שם על הצור בשביל שהיה כל הקהל והיה בהם בעלי קריים ועל כן אמר המן הסלע הזה נוציא לכם מים והלא אין כאן גילוי השכינה והלך משה לנסות לצד אחר של סלע. וב' שהכה בצור. וג' שקראם מורים. וד' שהכה פעמים. וה' שאמר משה המן הסלע הזה נוציא לכם מים: **ויקדש בם**. פירש"י שמתו משה ואהרן על ידם שכשעושה דין במקודשיו מתיירא וכו'. וכתב הרמב"ן ואינו נכון בעיני כי עדיין לא מתו משה ואהרן ואינו מפורסם לבריות שמתו בחטא זה שיתיירא הקב"ה ע"י כך כאשר הי' בנדב ובאביהוא ובפרץ עוזא. ועוד כי הכתוב אומר אשר רבו בני ישראל את ה' ויקדש בם כי במריבים נתקדש, והנכון בעיני כי מעשה הצור הראשון הי' לעיני זקני ישראל בלבד אבל בכאן נאמר ויקהילו משה ואהרן את כל הקהל אל פני הסלע על כן אמר הכתוב כי המים האלה שנגזרה בהם הגזירה על משה ואהרן המה אותם מי מריבה אשר רבו בני ישראל את ה' ויקדש בם לעיני כולם כענין שאמר הכתוב וקבצתי אותם מארצות אויביהם ונקדשתי בהם לעיני הגוים. ודע כי בראשונה הי' מריבה עם משה כמו שנא' וירב העם עם משה וכמו שנא' עוד מעט וסקלוני והיו מנסים את ה' היש ה' בקרבנו אם אין אבל בכאן היו מריבים כלפי מעלה ולא הי' בכאן נסיון על כן אמר כי אלה מי מריבה אשר רבו בני ישראל את ה' ויקדש בם לעיניהם ולא הראשונים אשר ניסו השם ולא נתקדש רק לעיני הזקנים ובעבור שהי' ענין הסלע שני פעמים הוצרך לבאר על איזה מהם נענשו הצדיקים: (יד) **אל מלך אדום**. כתב הרמב"ן לא הזכיר הכתוב שמו כי אין צורך אבל הזכיר שם סיחון ועוג בשמותם בעבור שהיו ידועים בגבורה ולהם שם בגוים להודות לשם יתברך שעשה עמנו להפליא כמו שנאמר לסיחון מלך האמורי כל"ח וכן ולעוג מלך הבשן וכן מנהג הכתוב להזכיר שמות המלכים אשר ירשנו את ארצם בספר יהושע והוא הטעם כמו שכתבתי: (יז) **נעברה נא בארצך**. ובסיחון כתיב אעברה הכא אמר לו בלשון שאמר עשו נסעה ונלכה להזכירו שיעשה גם הוא עמנו טובה כאשר עשה עשו עם יעקב ולכך הזכיר לו ג"כ האחוה: **עד אשר נעבור גבולך**. כתב הרמב"ן ולא הזכירו לו אל הארץ אשר נתן ה' לאבותינו שלא יקנא בהם על הארץ לאמר כי שלהם היתה לולי שלקח אביהם בכורתו וברכתו במרמה אבל לסיחון ועוג הזכירו עד אשר אעבור הירדן אל הארץ אשר נשבע ה' לאבותינו לתת לנו כמו שהזכיר משה רבינו במשנה תורה: (יח) **ויאמר אליו אדום**. ולא אמר מלך אדום מלמד שכולם הסכימו בעצה אחת במאמר הזה: (יט) **במסלה נעלה**. כתב הרמב"ן בתחלה שאלו לו שהיו רוצים ליכנס לערים רק שישתמרו מלהכנס בשדה ובכרם שלא להשחית השדות והכרמים ולא יעשו כאשר מחנות השוללים הגרנות וילכו דרך המלך שהיא דרך הרבים ואמר ולא נשתה מי באר שלא ישתו כלל המים אשר להם בבארות וכשלא רצה אז שאלו לו שלא יכנסו לערים כלל אלא ילכו במסלה העולה לארץ ישראל ואם ישתו מימי הנהרות בדרכים הם יתנו דמיהם שנהנו מהם על כן אמר: **רק אין דבר**. כלומר שאין לך לחוש בזה לשום דבר. וי"מ שפי' לא נשתה מי באר כי אם בדמים ואינו נכון כי למה יחזור לשאול לו במה שלא רצה מתחלה. ור' אברהם כתב דרך המלך נלך אם הדרך שהמלך הולך בה ולא נטה כלל לצדדין. א"נ הדרך שילוה המלך אשר נלך בה באותה נלך: (כא) **ויט ישראל מעליו**. קיצר הכתוב בזה כי מפי הגבורה נצטוו ונשמרתם מאד אל תתגרו בם כאשר פירש להם משה ועל פי הדבור נטו מעליו: (כו) **והפשט את אהרן וגו'**. פי' בגדי כהונה שנתרבה בהם כדי להלבישם לאלעזר. ועל דרך הפשט הפשט אהרן את בגדיו להלבישו תכריכי המת אשר הכין לו והפשיט אלעזר בגדי חול שעליו והלבישו בגדי הקדש כאשר עשה ביום המלואים:

כא (א) וישמע הכנעני מלך ערד. פירש"י שזה הי' עמלק כדכתיב עמלק יושב בארץ הנגב אלא ששינה עצמו לדמות כנען וכו'. כתב הרמב"ן כי ערד ממלכי כנען הי' כמו שמצינו ביהושע מלך ערד אחד ועוד כתיב במסעות והוא יושב בנגב בארץ כנען ואין הכתוב קורא ארץ כנען סתם אלא הארץ שמעבר לירדן שנאמר ארץ כנען לגבולותיה ועוד כי היה ראוי שיחלק משה את ארצו של מלך ערד לאחד משבטי ישראל והפסוק מזכיר לעולם שארץ סיחון ועוג נתן לשני המטות וחצי המטה והשאר כולם לקחו נחלתם מעבר לירדן מזרחה. ופי' הוא כי זה מלך ערד הי' יושב בנגב מעבר לירדן בארץ כנען על יד הירדן בגבול בני יהודה סמוך לחברון שהוא מנגב ושמע כי באו בני ישראל לערבות מואב ויצא לקראתם ונלחם בם, וזה טעם וישמע ולכך סיפר הכתוב והוא יושב בנגב בארץ כנען כי בא מארץ אחרת אל ישראל וידרו נדר אם נתן תתן וגו'. וסיפר הכתוב כי שמע השם תפלתם ונתנם בידם והם שלמו נדרם והרגו אותם עתה בימי משה שזה כל חרם אשר יחרם מן האדם לא יפדה ונתנו שללם לאוצר בית ה' והשלים עוד לספר כי החרימו ישראל גם את עריהם אחרי בואם לארץ אחר מות יהושע לקיים את נדרם וקראו שם המקום חרמה כמו שנאמר בספר שופטים ובני קיני חותן משה עלו מעיר התמרים את בני יהודה מדבר יהודה אשר בנגב ערד והם כתיב וילך יהודה את שמעון ויכו את הכנעני יושב צפת ויחרימו אותה ויקרא שם העיר חרמה וכתב אותו כאן על שם העתיד כדרך שכתוב בפרשת המן ויקח צנצנת ויניחהו לפני העדות למשמרת אע"פ שלא הי' אלא עד אחר ארבעים שנה. גם נכון לפרש שהחרימו ישראל עתה את המלך הזה ואת עמו לפי חרב וקראו שם מקום המלחמה חרמה ואחרי עברם את הירדן המית יהושע גם את מלך ערד אשר מלך אחרי כן עם מלכי כנען אשר מלכו בימים ההם ובני יהודה בבואם בעריהם החרימו אותם גם כן וקראו שם העיר חרמה כי

כשלימו את נדרם אשר נדרו אבותם ולכך אומר כאן ויקרא שם המקום חרמה ושם כתיב ויקרא את שם העיר חרמה. והנה כל הנזכר כאן היה בעת אחת זולתי שהזכיר ואת עריהם שהיה' לעתיד בבואם לארץ ולכך אמר והחרמתי את עריהם ולא אמר אתהם ואת עריהם כי על אתהם לא הי' צריך לפרש פשיטא שימיתו אותם במלחמה אלא הזכיר עריהם שנדבר עליהם לעתיד. וכן מוכח קרא דכתיב ויתן את הכנעני ויחרם אתהם ואת עריהם והי' ראוי לומר ויתן את הכנעני בידם ויחרימו אתהם ואת עריהם אלא חיסר שם הכינויים לרמוז שנתן הכנעני ביד מי שנתנו מישראל מהם עתה ומהם לעתיד כי השם שמע את תפלתם והם קיימו את נדרם: כי בא ישראל דרך האתרים. כתב הרמב"ן על דעת אונקלוס כי כאשר באו המרגלים ועלו בנגב הרגישו בהם יושבי הארץ וזה הכנעני שהי' יושב הנגב הכיר בהם וידע הדרך שבאו והלכו בה וכששמע שבאו בני ישראל הלך בזה הדרך עד שהגיע אליהם. ומה שדרשו רבותינו מה שמועה שמע לא דרשו מזה הפסוק שהרי מפורש השמועה והמלחמה שנלחם אלא דרשו מפסוק שאומר באלה מסעי וישמע הכנעני מלך ערד בבוא בני ישראל ולא הזכיר שם לא המלחמה ולא שום דבר על כן הוקשה למה הזכיר שם אותו הפסוק על כן דרשו שהשמועה היתה מיתת אהרן שהוזכרה שם תחלה: וישב ממנו שבי. דרשו רבותינו אינו אלא שפחה אחת. וכתב הרמב"ן נתעוררו החכמים בזה כי מדעתם שלא יהיו ישראל מנוצחים כלל מאויב זולתי בעת קלקלתם כגון במלחמת עמלק מפני שאמרו היש ה' בקרבנו ובשנייה מפני חטאם במרגלים שהזהירם משה ממנה אבל בכל מלחמת מצוה בימי משה לא נפקד מהם איש ולפי' פירשו הפסוק הזה וישב ממנו השבי הזה שהי' בידו והיא השפחה הזו ששבו אותה ישראל מהם בלשון בכור השבי שהוא בכור השפחה כי לא אמר וישב ממנו שבי אנשים או נשים וטף. ועל דרך הפשט ענין הכתוב לאמר כי לא הרג מהם הכנעני הזה שום אדם אבל שבה מהם מעטים וכאשר נתן השם אותו בידם השיבו הכל ולא נפקד מהם איש והזכיר הכתוב הזה כי מפני שראו ישראל תחלה כי גבר כנעני נדרו הנדר להחרי' שללם לה' ושמע ה' בקולם. ויתכן שנאמר עוד כי קצף השם על הכנעני הזה בעבור שבא מארץ מרחקים להלחם בישראל ולא ירא אלקים ורצה שיהיה לחרם ע"כ הגביר אותו מתחלה כדי שידרו להחרימם לה': (ט) ויעש משה נחש נחושת. פירש"י לא אמר לו לעשות נחשת אלא אמר משה הקב"ה אמר לי לעשות נחש אעשנו נחשת לשון נופל על הלשון. וכתב הרמב"ן ולא הבינותי זה שהקב"ה לא אמר לו נחש אלא עשה לך שרף ורוצה לומר כי הלך משה אחר שם העצם אשר לו. והנראה בעיני בסוד הדבר שהוא מדרכי התורה שכל מעשיה נס שתסיר הנזק במזיק ומרפא החלי במחלא כמו שאמרו בויורהו ה' עץ וידוע בדרכי הרפואות שכל נשוכי בעלי הארס יסתכנו בראותם או בראות דמותם עד כי נשוכי הכלב השוטה וכן שאר הבהמות השוטות אם יביטו במים יראה להם שם בבואת הכלב או המזיק וימותו וכן יזהרו אותם הרופאים מלהזכיר בפניהם שם הנושך אותם כי נפשם תדבק במחשבה ההיא ולא תפרד ממנה עד שתמית אותם וכבר הזכירו דבר מנוסה מפלאות התולדות כי נשוך הכלב השוטה אחרי שנשטה בחוליו אם יקובל השתן שלו בכלי זכוכית יראה בשתן דמות גורי כלבי' ואם תעביר המים בבגד לסנן לא תמצא בבגד שום רושם וכשתחזיר' וישתהו לכלי הזכוכית שם שעה תראה בהם גורי הכלבים ומפני זה היה ראוי לישראל נשוכי הנחש שלא יראו נחש ולא יזכירוהו להם כלל וצוה הקב"ה לעשות למשה דמות שרף והוא הממית אותם וידוע כי הנחשים השרפים אדומי העינים רחבי הראש שגופם כעין הנחשת בתוארם ולכן לא מצא לקיים מצותו בשרף בלתי שיעשה נחש מנחשת כי הוא דמות נחש שרף ואם יעשנו מדבר אחר היה דמות נחש ולא דמות

שרף. ומה שאמרו לשון נופל על לשון כי הזכרת השם בלבד מזיק ולכן צוהו לעשות דבר המזיק שהוא ממית בטבע בהביטו בו וכאן היה מחיה להודיע כי השם יתברך הוא הממית והמחיה. ובמדרש יש שהקב"ה אמר למשה לעשות נחש והוא עשה שרף והוא הטעם מפני שהעם דיברו באלקים ובמשה ושלח בהם שני מזיקים ליפרע מהם. נחש לכבוד ה' ושרפים לכבוד משה ובאו העם להתחנן לפני משה שיתפלל להם שיסיר מעליהם הנחש כי ידעו בענותנותו של משה שימחול להם על שלו ויסיר מעליהם שרף שנשתלחו בהם לכבודו וכן עשה והתפלל בעד הנחש והקב"ה אמר אני אמחול להם על שלי אלא עשה לך שרף ששלחתי בהם לכבודך והוא לא רצה אלא אדרבה שלי מחול להם ועשה נחש שימחול הקב"ה גם על שלו: (יד) על כן יאמר בספר מלחמות ה'. כתב הרמב"ן דרך הפשט במלחמות השם שהיו בדורות ההם אנשים חכמים כותבים ספורי המלחמות וקורא אותם מלחמות ה' כי לה' המלחמה וקורא אותם מושלים שמדברים בלשון משל ומליצה וגבורת סיחון במואב כתובה בספר ההוא ואמרו בה זו המליצה את והב בסופה וגו' ועשו ממנה משל באו חשבון וגו' וכל אלו הם שמות הערים: והב. שם עיר וכן אשד הנחלים הוא שם מקום שכל הנחלים נגרים ונמשכים שם. ופי': בסופה. כמו בסופה ובסערה. והנה כאשר לכד סיחון ערי מואב כתבו המושלים בספר שקראו מלחמות ה' את והב בסופה פי' את והב השמיד בסופה ובסערה. א"נ פי' שכתבו בספר שנלחם ה' עם והב בסופה וכן עם הנחלים אשר לארנון עם אשד הנחלים אשר נטה למושב ער ונשען האשד לגבול מואב הכל השמיד ה' בסופה ובסערה כי בא עליהם סיחון והשמידם והנה הכתוב מביא ראייה מספר המלחמות כי ארנון הוא גבול מואב ואסור לישראל והנחלים והאשדות עד ארנון מותרי' להם כי סיחון לקח ממואב כל ארצו עד ארנון ולא ארנון בכלל ונשאר ארנון גבול למואב: (יז) ומשם בארה. חוזר למעלה לומר כי חנו מעבר ארנון ומשם נסעו והקיפו בארה כי לא נכנסו בארנון כי הוא גבול מואב וקורא בכאן שם המקום בארה על שם הנס ואין שמו כן במסעים. וי"מ אשר נטה לשבת ער חוזר על ישראל שמעבר ארנון נטה לשבת ער ומשם נשען לגבול מואב ומשם בארה: (יט) וממדבר מתנה. כדברי אנקלוס והוא לשון קצר כדרך לדבר בשירות פירושו כי מן המדבר אשר היא ארץ ציה ושממון נתן לנו המתנה הזאת ומן המתנה לנחלים ומן הנחלים לבמות עד הפסגה הנשקפה על פני הארץ שהיא כולה ישימון אין בה נחל ולא מקור נובע זולתי זה והוא בארה של מרים על דעת רבותינו או באר שיצא על פי משה ועל פי הגבורה ולא שאלוהו ישראל והשם אמר לו אסוף את העם ואתנה להם מים ונחלים ישטופו ממנה והלכו למרחקים: (כא) וישלח ישראל מלאכים אל סיחון. כתב הרמב"ן אע"פ שלא נצטוה לפתוח לו בשלום שלח לו דרך פיוס: (כב) אעברה בארצך. מפני שהיא ארץ ירושתם היה מן הדין שאם יענו שלום ויפתחו להם שיהיה כל העם הנמצא בה למס להם ועבדום אבל ידע משה כי לא יכבשו ישראל (עתה?) כל ז' עממים והיה חפץ שיהיה כל כיבושם מעבר הירדן והלאה שיהיה כל מושבם ביחד ושהיא הארץ הטובה והלא תראה שאם לא שביקשוה ממנו בני גד ובני ראובן לא היה מניח שם אדם אלא היה מניחה חריבה. ולא שלחו אל עוג כי כאשר ראה שהכו את סיחון יצא לקראתם למלחמה: אעברה בארצך. ולא אמר נא כמו שאמר באדום שלא רצה לפייסו כל כך ולא שלח לו אלא לפתוח לו בדברי שלום ולזה לא השיב להם תשובה כמו שעשה אדום אלא מיד יצא לקראתם למלחמה: (כו) כי חשבון עיר סיחון מלך האמורי היא. פי' עתה כשנלחמו בו בני ישראל כי: הוא נלחם במלך מואב הראשון. אשר מלך עליהם לפני מלוך מלך או פי' הראשון קודם לבלק שהוא מלך

למואב בעת ההיא: ויקח (סיחון) את כל ארצו מידו עד ארנון. וחשבון בתחלת גבול הכבש מסיחון על כן תחשב גם היא לאמורי ולא הוזהרו בני ישראל על ארץ מואב ובני עמון רק על הארץ אשר היא בידם בעת הלואה. והביא הכתוב ראייה כי חשבון עיר סיחון היה כי המושלים אמרו: (כז) בואו חשבון. כי בעת שנלחם סיחון עם מלך מואב לכד תחלה עיר חשבון ונחרבה העיר ואחרי כן בנה אותה לבית מלכות והיו המושלים אומרים לאמוריים בואו חשבון ותשבו בה: תבנה ותכונן. אחר חורבנה: עיר סיחון. אשר הומלך עליה. ואחרי שישב סיחון בחשבון אסף את כל חילו ולכד מגבול מואב עד ארנון על כן אמרו המושלים: (כח) כי אש יצאה מחשבון להבה מקרית סיחון. אשר נתיישב בה ואכלה ער מואב ובעלי במות אשר בארנון. וי"מ חשבון מעולם היא לסיחון ונתנה למואב שיעלה לה מס ואח"כ מרד בו ויקח את כל ארצו מידו וחשבון בכלל: על כן יאמרו המושלים. פי' הנציבים אנשי סיחון שמושלים בערי מואב ושם בהם נציבים בואו חשבון ונבננה שחרבה סיחון כשלכדה תבנה ותכונן עיר סיחון שאצל חשבון: (לב) ויורש את האמורי. ויירש כתיב מלמד שנתרוששו מעצמן שברחו מפני בני ישראל: (לד) אל תירא אותו. דרשו רבותינו שהיה ירא שתעמוד לו זכותו של אברהם וכו'. וכתב הרמב"ן נתעוררו רבותינו כי אינו ראוי שירא משה רבינו ע"ה מפני בשר ודם כי ה' אלהיו עמו והוא המזהיר את ישראל אל תיראו ואל תערצו ולכך נתנו טעם למה היה ירא. ועל דרך הפשט לא היה בדעתו של משה להוריש עתה לישראל ארץ סיחון כאשר פירשתי והנה סיחון יצא לקראת ישראל ונלחם בם. בעל כורחם אז הודיעו השם ראה החלותי תת לפניך את סיחון ואת ארצו החל רש מכאן התחיל בכיבוש ז' עממים אבל עוג אסף את כל חיל אדרעי והיא עיר בקצה גבולו והיה ישראל יכולים לנטות מעליו כאשר נטו מעל עשו והשם אמר לו אל תירא אותו אלא עלה עליו והתגר בו מלחמה:

פרשת בלק

כב (ב. ג) וירא בלק בן צפור וגו' ויגר מואב מפני העם מאד כי רב הוא. ומואב היה קטן בגוים כי לא היה קדמון כמו הכנענים והאמורים וזולתם שהיו מימי נח לכך היו יראים מפני בני ישראל שהיו עם רב. והנה ידעו שלא באו לירש ארצם שידעו מה שנצטוו אל תצר את מואב וגם כי שלחו להם אעברה בארצך כאשר שלחו לסיחון אלא היו יראים שיחריבו ארצם בעוברם עליהם וזהו ששלחו לזקני מדין כלחוך השור אע"פ שלא ילכדו את ארצנו ילחכו ברובם את כל סביבותינו כלחוך השור וילכדו את כל סביבותינו כאשר עשו למלכי האמורי ויתנו אותנו למס עובד: (ד) זקני מדין. כתב הרמב"ן א"ר אברהם יתכן שהיו חמשה המלכים זקנים לכך אומר זקני מדין וא"כ מה שכתוב אחר כן וילכו זקני מואב וזקני מדין אינן הזקנים הנזכרים תחלה כי לא הלכו המלכים אליו אלא שרים. ועל דעת רבותינו שאמרו מנהיגם של אלו נתגדל במדין ראוי להם לשלוח אל זקני מדין לא למלכים ולא לעם כי הזקנים הם היודעים ענייננו. והנראה כי מתחלה היו במדין מלכים וסיחון נלחם במלך מואב ולקח ארצם מידו וכן נלחם ג"כ עם מדין וכבש ארצם ושם אותם לו לעבדים והסיר עטרת מלכם והשאירם שופטים במדין ולכן יקראו זקני מדין כדרך אל השערה אל הזקנים והא דכתיב ואת מלכי מדין אשר היו מלכים תחלה וכן נאמר ראש אמות בית אב במדין הוא ולא מלך: ובלק בן צפור מלך למואב בעת ההיא. כתב הרמב"ן היה ראוי שיאמר תחלה וירא בלק בן צפור מלך מואב את כל אשר עשה ישראל ולא לומר כאן ובלק בן צפור מלך למואב ואולי היה בלק גבור חיל נודע מאד במעשה תוקפו וגבורתו ואמר הכתוב אע"פ שהיה למואב מלך תקיף ואמיץ היה ירא מאד מפני העם. ולכך אמר יפתח הטוב טוב אתה מבלק בן צפור כי לא יפחיד את המלך רק במלך נורא מאד. ויתכן כי מואב לא היו עליהם מלך והיה ירא מפני בני ישראל ועשו שני דברים שלחו אל זקני מדין עתה ילחכו הקהל וגו' והקימו המלך ההוא בעצת מדין ואחרי כן שלחו כולם אל בלעם בעצת המלך וזה טעם בעת ההיא בהתיעצם בענין ישראל ושולחם לבלעם. ויהיה פי' וירא בלק שהיה אחד משרי מואב גבור חיל ונתעורר בענין הזה ואמ' למואב הבה נתחכמה לעם והם קמו והמליכוהו בעצת מדין. ובמדרש יש מלך למואב והלא מתחלה נסיך היה אלא משנהרג סיחון המליכוהו עליהם בעת ההוא שגרמה לו שעה: (ה) ארץ בני עמו. פירש"י בני עמו של בלק וכו'. וכתב הרמב"ן ודרך הפשט ארץ בני עמו חוזר על בלעם לומר כי שם נולד ומשם ייחוסו וטעם להזכיר כן מפני שהיה קוסם מן הארץ שכולה קוסמים כענין שנאמר כי מלאו מקדם ועוננים כפלשתים: (ו) ארה לי. פיו הכשילו שלבסוף קילל אותו: (ז) וקסמים בידם. פי' ר' שמואל שנגיד ודמי הקסמים בידם: (יג) ויאמר אל שרי בלק. פירש"י שזקני מדין הלכו להם כאשר אמר לינו פה הלילה כי כיון שאמר להם כאשר ידבר ה' אלי לא רצו להמתין כי חכמים היו וידעו כל דברי משה עם יתרו גדול ארצם וידעו כי השם הזה בעזרתם של ישראל והוא שהוציאם ממצרים ועשה להם כל הנסים שבמדבר. ור' אברהם אמר שלא הזכיר זקני מדין כי מואב הם העיקר והם בעלי השליחות. וכן וישבו שרי מואב כי הם העיקר. ויתכן כי זקני מדין אולי הם המלכים הראשונים באו לבלק מארצם להתיעץ בענין ישראל ולקחו כולם עצה לשלוח לבלעם ושלח בלק שריו ושופטיו וחכמיו והלכו עם זקני מדין לארץ מדין כי שם היה דרכם אל עיר בלעם וישארו זקני מדין בעירם והלכו שרי בלק שהם השלוחים לבדם וזה טעם וילכו זקני מואב וזקני מדין שהלכו מלפני בלק כולם עד מדין ויבואו אל בלעם שב לזקני מואב שעליהם אמר וישלח מלאכים ולא על זקני מדין: לתתי להלוך עמכם. פירש"י אלא עם שרים גדולים וכו'. וכתב הרמב"ן ואיננו נכון כי כל כבודו שיתגדל ויתפאר בדבר השם ועוד כי הוא לא היה חושב שיתן לו רשות ללכת עם שרים אחרים הנכבדים אלא פי' לתתי להלוך עמכם שאינו חפץ כלל שאלך אבל בלק היה חושד אותו כי להרבות שכרו אומר כן על כן חזר ושלח לו שרים רבים ונכבדים: (יז) כי כבד אכבדך. בממון: וכל אשר תאמר. שיש צורך שתקללם אעשה: (יח) ויאמר אל עבדי בלק: ולמעלה אומר אל שרי בלק ואלו השניים היו נכבדים מהראשוני'. ואפשר לומר כי בלעם מפני שרוחו גבוהה לא היה חושב אותם לשרים לכך אמר אל עבדי בלק ולמעלה אמר אל שרי בלק לפי שהזכירה כבר בלשון שרים דכתיב וישבו שרי מואב עם בלעם והתם ניחא שהזכירה בלשון שרים שאינו מזכירה בלשון עבדים אלא בדברה עם בלעם: (כב) ויחר אף אלקים כי הולך הוא. כתב ר"א אמר הגאון אם יטעון טוען אחר שאמר לו לא תלך עמהם איך אמר לו קום לך אתם יש להשיב כי השם לא רצה שילך עם הראשונים עד שיבואו שרים נכבדים מהם. ולפי דעתי אין צורך כי טעמו כמו שלח לך אנשים כי השם אמר לישראל עלה רש והם (לא) האמינו רק אמרו נשלחה אנשים אז שאל משה את השם וכן זה מה צורך היה לו לומר ואדעה מה יוסיף השם דבר עמי רק חשב בלבו מחשבה רעה והשם אמר לו לך אתם רק השמר לך שלא תדבר אלא מה שאומר לך ע"כ. וכתב הרמב"ן וכל זה איננו שוה לי כי מה שאמר הגאון איננו כן כי השם אמר לו לא תלך עמהם ולא תאור את העם הנה מנעו מלילך שלא יקלל את העם ואיך התיר לו לילך עם שרים אחרי' ולא מנעו לילך בעבור חסרון כבוד השרים. ומה שאמר ר' אברהם איננו

נכון שינחם אלקים וישיב דבריו בעבור עקשות השואל וחלילה שיענש השם בדבר אשר יתן רשות בו. והנכון בעיני כי מתחלה מנעו השם שלא יקלל את העם כי ברוך הוא ולמה ילך עמהם אחר שלא יקללם והם לא חפצו בו לדבר אחר ובידוע כי בלעם הודיעם דברי אלקים אלא שבלק לא האמין והיה חושדו שעושה כן להרבות שכרו ובלעם ענה אותם כי אין הדבר תלוי בממון ולא ברצונו אלא ביד השם וישאל ממנו עוד מה יצוה אותו ויעשה והשם אמר לו כבר הודעתיך כי העם ברוך הוא ולא תוכל לקללם ועתה חזרו אליך אם לקרוא לך בלבד באו כלומר שיתרצה בלכתך עמהם על מנת שלא תקלל את העם כאשר הודעתם תחלה קום לך אתם ואך את הדבר אשר אדבר אליך אותו תעשה שפי' אם אצוה אותך שתברכם לא תירא מבלק וכן היה רצון השם מתחלה שילך עמהם אחרי הודיעו אותם שלא יקללם ושיתנהג עמהם כאשר יצוה כי הרצון לפניו יתברך שיברך את ישראל מפי נביא הגוים והנה היה לבלעם להגיד כן לשרי בלק ולומר הרשה אותי לילך עמכם ועל מנת שלא אקלל את העם ועל מנת שאם יצוה אותי לברך שאברכם ואם היה אומר להם כן ודאי לא ירצו בו והיו מניחים אותו כי לא היו חפצים בו אלא כדי לקלל ומרוב חפצו לילך לא הודיעם זה אלא מיהר לילך עמהם כאילו רוצה להשלים חפצם על כן חרה אף ה' כי הולך הוא שאילו הודיעם לא היה הולך ועוד שיהיה בזה חילול השם כי בלכתו עמהם סתם והוא ברשות השם חשבו שנתן לו רשות לקלל את העם והנה חזר בו ממה שאמר תחלה לא תאור את העם כפי מה שהגיד להם וכאשר יראו עוד שלא יקללם יאמרו כי אחרי כן נמלך עוד או יהתל בהם כהתל באנוש: (כג) ותרא האתון את מלאך ה'. כתב הרמב"ן אי אפשר לומר שראתה המלאך בעיניה כי מלאכי ה' השכלים הנבדלים אינן גוף שיראו לחוש העינים וכאשר יראו לנביאים ישיגו אותם במראות הנפש המשכלת כאשר תגיע למעלת הנבוא' וכ"ש שלא יראה לעיני בהמה על כן תוכל לפרש ותרא האתון כי הרגישה בדרך דבר מפחיד מלעבור והוא המלאך אשר יצא לשטן כענין ולבי ראה הרבה חכמה ודעת שאומר על המחשבה ולא על הראות. ומה שאומר: וחרבו שלופה בידו. לא שראתה לא החרב ולא המלאך אלא פי' הפסוק מפני שהיה המלאך נכון להכות בה חרדה חרדה גדולה נראה לה כאילו באין לשחוט אותה ועל כן כאשר אירע הנס ששם לה הבורא הדבור אמרה לבלעם ההסכן הסכנתי לעשות לך כה שלא ידעה למה עשתה עתה כן ולאונסה נעשתה בה כך ולא אמרה לו הנה מלאך עומד לנגדי כי לא עלתה השגתה לדעת זה כלל. ואם נאמר שהמלאכים הנראים בדמות אנוש יושגו אף לעיני הבהמות א"כ איך לא ראהו בלעם והוא לא הכה בסנורים אלא יתכן שהוסיף בהשגת עיניה מי שהוסיף בה הדבור וראתה כאדם ולא הזכיר הכתוב ויגל ה' את עיני האתון כאשר באדוניה כי הענין כולו באתון נס גדול כבריאה חדשה ואינו נקרא גילוי עינים בלבד. אבל רבותינו לא הזכירו בנסים רק פתיחת הפה. וטעם זה הנס להראות לבלעם מי שם פה לאדם או מי ישום אלם להודיעו כי השם פתח פי הנאלמים וכ"ש שיאלם כרצונו פי המדברים גם ישים בפיהם לדבר כרצונו להזהירו שלא ילך אחר נחש וקסם ויקללם בהם כי מנחש וקוסם היה: (כו) אשר אין דרך לנטות ימין ושמאל. סימני אבות הראהו בתחלה גדר מזה וגדר מזה והיה יכול לנטות ימין ושמאל סימן שינטה לבני ישמעאל וקטורה בשנייה ותלחץ אל הקיר שלא היה דרך לנטות אלא לצד אחד סימן לבני יצחק שינטה לצד האחד לעשו ובשלישית אשר אין דרך לנטות ימין ושמאל סימן לבני יעקב שכולו זרע אמת ולא נמצא בהם פסול: אשר אין דרך. דכיון שבאתה למקום צר ולא היו נעריו עמו אז ראה השטן רמז למה שאמרו שלשה אינו ניזוק ואינו נראה לשנים נראה ואינו ניזוק מעקידה שהלכו שניהם יחדיו וראו ולא ניזוקו: (לא) ויגל ה' את עיני בלעם. כתב הרמב"ן מזה הכתוב נלמוד כי היה צריך לגילוי עינים בראיית המלאך כאשר אמר הכתוב במי שלא הגיע לנבואה בנער אלישע והגר המצרית ולא יאמר כן בנביאים וכן קראו הכתוב בלעם בן בעור הקוסם ומה שאמר הכתוב כאשר ידבר ה' אלי קרא ידיעתו העתידות בקסמיו דבר ה' אבל לכבוד ישראל בא לו בלילה ההוא ואחרי כן זכה לגילוי עינים בראיית המלאך ודבר עמו ובסוף עלה למעלת מחזה שדי והכל לכבוד ישראל ואחר שב לארצו היה קוסם כי כן כתיב ואת בלעם בן בעור הקוסם הרגו בחרב וחלילה שישלחו יד בנביא ה': (לב) כי ירט הדרך. פי' הרמב"ן כי ההולך ירט דרכו ועיות אותה לנגד עיני. ירט לשון עיות כמו על ידי רשעים ירטני פי' יעות אותי והענין כי ההליכה היה רשות מאת השם הנכבד אבל בלעם עיות אותה בלכתו עמהם על דעת שיקלל את העם: (לג) אולי נטתה מפני. כתב הרמב"ן פירשו בו לולי שנטתה מפני. ועל דעתי הוא כמשמעו כי האתון הרגישה במלאך או ראתה בו ולא ידעה מה הענין אבל נטתה מפני חרב שלופה כמנהג הבהמות על כן אמר המלאך לבלעם ותראני האתון ונטתה לפני ובשמא נטתה מפני כי אני להרוג אותך באתי אבל אותה החייתי כי החטא נתון בך ולא באתון: גם אותך הרגתי. כתב ר' אברהם מלת גם משמע שהמית האתון אחר שדברה. וכתב הרמב"ן שאין מלת גם נדרש כאשר אמר גם הרגתי אותכה עם האתון דהא כתיב ואותה החייתי אלמא שלא היה ממית לשניהם ואם שנטתה מתה האתון והחיה את בלעם אם כן צריך לפרש שאם לא נטתה היה הורג לבלעם והחיה האתון אלא מלת גם הוא כדברי רש"י שהוא כמסורס גם הרגתי אותכה פי' גם עם מה שיצאתי לשטן לך ועברתי עליה הייתי הורג אותך אבל עתה שנטתה לא היה לך אלא העכבה לבד ולא הרגתי אותך וטעם ואותה החייתי לומר כי החטא כולו עליך והרגתי אותך בו אבל היא אין עליה חטא מות. והנה מה שנטתה מפני טובתך ולא לצרכה והכית אותה חנם וגמלת אותה רעה תחת טובה. ולא הגיד הכתוב אם ראו שרי בלק המעשה הזה או שהם רוכבים לפניו לדרכם ולא ראו והנכון בעיני שלא נתפרדו ממנו וראו בנטות האתון אבל היו חושבים שהיה כמנהג הבהמות הרעות ולא שמעו דבורה אף כי ראות דבר המלאך שהיה גילוי עינים לבלעם. ורבותינו אמרו שראו אותן והיו תמהין ואמרו ג"כ שאחר שדברה מתה וכל זה אפשר מדברי הקבלה לא שדיבר הכתו' במית' כלל: (לה) לך עם האנשים ואפס את הדבר. כ' הרמב"ן יתכן שאמר לו לך עם האנשים ואפס את הדבר אשר אדבר אליך אותו תדבר וזה תודיע להם. או כמו אחרי אשר התודה ואמר אם רע בעיניך אשובה לי אמר לו לך עמהם כי מחלתי על חטאך ובלבד שתזכור אזהרתי אשר הזהרתיך והוצרך לומר לו כן שלא יחשוב שיאמר לו לך עמהם לעשות מה שביקשו ממך. וזהו שאמר בלעם לבלק בתחלת דבורו: הנה באתי אליך. כלומר בביאה בלבד הורשיתי אבל בענין העם: היכול אוכל דבר מאומה. כרצונך: הדבר אשר ישים ה' בפי אותו אדבר. בין קללה בין ברכה אם תחפוץ שאדבר בעניינים ואם לא תחפוץ אשובה לי מעתה: (מא) ויעלהו במות בעל וירא משם קצה העם. העלהו במקום אשר יראנו כדי שיכוין עליו בקללתו ולא תפרד נפשו מהם כי מכחות הנפש להיות דביקה בעת הראייה כידוע מענין החכמים יהב בי' עיניה ונח נפשיה. והגיד הכתוב כי לא ראה את כל המחנה כי היו חונים לד' רוחות העול' ובפעם השנית אמר לו בלק אפס קצהו תראה וכולו לא תראה לומר גם בפעם הזאת לא תראה את כולו אם הוא דבר המונע ממך קללתו אבל קבנו לי משם אם תוכל כי אין לי מקום להראותו כולו משם וחשב בלק אולי יש באחת מהמקומות דגל אנשים צדיקים וטובים כי אין השם חפץ לדכאו:

כג (ג) וילך שפי. כתב ר' אברהם תרגם המתרגם יחידאי ואחרים אומרים כמו נכה לב מגזרת ושופו עצמותיו.
והנכון שהוא מגזרת קול על שפיים פי' שהלך אל שפי וחסר מלת אל: **(ד) ויקר אלקים אל בלעם.** בשביל שלא הגיע למעלת הנבואה אמר זה הלשון שבא אליו במקרה לכבוד ישראל ולכך אמר ויקר אלקים אל בלעם כי הלשון הזה אינו אומר בנביאים רק במי שלא בא במדרגה ההיא כמו ויבא אלקים אל אבימלך ויבא אלקים אל לבן: **(ד) שבעה המזבחות ערכתי.** רצה בלעם לדבק אליו הרצון מאת השם בקרבנות האלה ורצה שיתעסק בלק עצמו בהם ולכך אמר ויעל בלק ובלעם פר ואיל במזבח זה שוחט וזה זורק. ופי' ויאמר אליו את שבעה המזבחות ערכתי דרך תפלה כלומר ערכתי לפניך מזבח שלם בקרבן שלם יעלו לרצון על מזבחך ובסוף כאשר לא רצה לילך לקראת נחשים לא רצה בלעם שיהיה בלק מעלה בקרבנותיו שלא יפגל במחשבתו ולכך אמר הכתוב ויעל פר ואיל במזבח פי' בלעם הנזכר. ויתכן שבלק העלה אותם כי לפייס דעתו עשה כן והוא לא היה עוד תפן: **(ה) וישם ה' דבר בפי בלעם.** יש מפרשים כי לא ידע בלעם בדברים אך השם מלא אותו דברים ואמר לו שוב אל בלק וכה תדבר ויצאו הדברים מפיך ואולי כן דעת רבותינו שאמרו עיקם את פיו כאדם שקובע מסמר בלוח. ואינו נכון בעיני דהא כתיב שומע אמרי אל אשר מחזה שדי יחזה אבל טעם וישם הלימוד שילמדו הדברים שיגרום אותם בפיו ולא ישכח ולא יפיל מהם דבר כמו למדה את בני ישראל שימה בפיהם: **(ז) מהררי קדם.** ההר שהעמידו קדמונים זה גל וזה מצבה וכרתו עליו ברית אם אתה תעבור אלי את הגל הזה ואת המצבה הזאת לרעה: **(ט) כי מראש צורים אראנו.** פי' לפי שהעלהו במות בעל לראותו אמר מראש צורים ומן הגבעות אני מביט ורואה אותו שישכון לבדו ואין עמו גוי אחר שיחשב הוא אליו כמו שדרך שמתקבצים עמים רבים להיותו מחנה אחת אבל אלו כולם תורה אחת ומשפט אחד להם וגוי אחד הם וישכון בדד בשם יעקב וישראל ועל כן אמר ארה לי יעקב וזועמה ישראל כי הזכיר להם שמם הנכבד ושמות אבותם לאמר שהם עם לבדד ושמם נאה להם ומאבותם כי בלק לא היה מזכיר לו שם ישראל רק עם יצא ממצרים כמתנכר בהם שלא ידע אותם והכוונה לומר כי כאשר אני רואה אותם עתה שוכן לבדם כן ישכון לעולמים בטח בדד עין יעקב והוא יהיה לראש לעולם ואין אומה שתגבר עליו ולא שיטפל הוא אלי': **(י) מי מנה עפר יעקב.** שנמשלו כעפר הארץ אשר לא ימנו מרוב: **ומספר את רובע ישראל.** וגם לא אוכל למנות מחנות ארבע דגליהם כלומר שירבו לעולם ולא ימעטו: **ותהי אחריתי כמוהו.** שיהיה במותו כישראל שחלקם בחיים ואינם בגיהנם ואבדון כשאר האומות: **(טז) ויקר ה' אל בלעם.** עד עתה נגלה אליו במדת הדין והיה חושב אולי תחול עליהם קללה בהזכירו עונותיהם אבל עתה נגלה אליו במדת רחמים ידע כי לא יוכל לקללם בשום ענין וזה שנאמר וירא בלעם כי טוב בעיני ה' לברך את ישראל: **(כא) לא הביט און ביעקב.** פי' חוזר על מה שאמר הנה ברך לקחתי וגו' כי לא ראה אדם און ביעקב ולא ראה איש בישראל עמל ודבר כזב. ופי' און ועמל שקר כי השקר נקרא און ועמל בעבור שלא יגיע לאדם ממנו רק העמל. והענין אמר כיון שנצטויתי לברכם אין בטחונם שקר ואין תוחלתם נכזבה אבל כל בטחונם וברכותם יתקיימו לעולם והטעם כי ה' אלקיו עמו אשר לא יכזב ולא ינחם ותרועת מלך גבור בו שלא ינוצח לעולם כי בהוציאו אותם ממצרים היה לו תוקף גדול כתועפות ראם על כל בהמה ואיך לא יתקיימו כל ברכותיהם ואין בהם נחש וקסם: **(כג) כי לא נחש ביעקב.** כתב הרמב"ן בעבור היותו קוסם ובלק שלח לו קסמים על כן אמר לו אין יכולים להרע להם לא בנחש ולא בקסם כי בכל עת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל בהם כי מפי העליון תצא להם הרעות והטובות כי הם חלק השם ואינם בממשלת השרים והכוכבים ונתנבא עליהם כי כלביא יקום ואחרי כן יתנשא כארי ולא ישכון בארצו עד יאכל טרף וישתה דם מלכי תימן כדברי אונקלוס. והנה אמר לו שיכבשו ארץ כנען ובלק היה יודע שלא יקחו ארצו מידו ולפי' אע"פ שאמר לו שסופם לנצח מלכי כנען היה רוצה שיקללם שינצח הוא אותם אולי יוכל להלחם בם ולהכות מהם על כן אמר אקחך אל מקום אחר וקבותו לי משם לא שיחזיר ברכתו שכבר אמר לו לא איש אל ויכזב אבל חשב הנה (הם עתידים) לכבוש ארץ כנען שהיא נחלתם אבל אפשר שאתגבר אני אליהם כאשר עשו העמלקי והכנעני היושב בהר ההוא שהכום עד החרמה. או היתה עניינו שיוכל להשיב אליו כל מה שלקחו מסיחון ומאשר למואב כאשר מפורש בדברי יפתח: **(כט) ויאמר בלעם אל בלק בנה לי בזה.** ובפעם שנייה כתב ויבן ז' מזבחות ואולי הטעם כי בפעם שניה עדיין היה מקום אולי יקללם אבל אחר שברכם ג' פעמים אין תקנה בדבר ונתעלל בבנין המזבחות אשר צוהו בלעם לבנותם:

כד (א) ולא הלך כפעם בפעם לקראת נחשים.

כתב הרמב"ן כי בפעמים הראשונים היה מנחש ורוצה לקללם כנחש והיה השם בא אליו במקרה לא בכוונתו לנבואה ולא במעלתו שהגיעה אליה וכאשר נאמר לו כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל להרע להם הניח הנחשים ולא הלך לקראתם אבל שם פניו אל המדבר אשר ישראל שם שיראה אותם ויכון להם נפשו שיחול עליו הדבור מאת השם כאשר עשה עמו פעמים וכן היה לו על כן אמר לו: **(ב) ותהי עליו רוח אלקים.** כי עתה היתה עליו יד ה' כאשר היא לנביאים כאשר אמר מי יתן את כל עם ה' נביאים כי יתן ה' את רוחו עליהם ועל כן קרא עצמו: **(ד) שומע אמרי אל.** כי נביא הוא. ואמר: **אשר מחזה שדי יחזה.** כי ראה אתה באספקלריא כנביאים הראשונים שנאמר בהם וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי או במדרגה למטה מהם כי מחזה שדי איננו שדי: **(ז) וירם מאגג מלכו.** פרש"י מלך עמלק הוא וקרא שמו טרם הולידו. וכתב הרמב"ן ויתכן שהיה כל מלך בעמלק נקרא אגג כי מלך הראשון נקרא כן ונקראו בניו היושבים על כסאו כשמו כי רחוק הוא שיקרא הנביא שם הרשע בשמו בטרם נולד בבטן: **(יא) ועתה ברח לך אל מקומך.** ולא אמר לו לקללם יותר בשביל שאמר לו אורריך ארור וגם בשביל שאמר לו יאכל צריו שכלל כל צריו הקמים עליו שיאכלם ויאבדם כי מתחלה לא אמר לו אלא על מלכי כנען אבל כיון שאמר לו על כל צריו שיאבדם ידע שלא יוכל להם: **(יד) לכה איעצך.** פי' הרמב"ן לפי שרצה לומר פורענות אומתו כדכתיב ומחץ פאתי מואב לכך אמר לו לכה איעצך כלומר אומר לך לבד אחד דרך עצה שלא ישמעו אחרים. פרש"י לכה איעצך ועוד אומר לך אשר יעשה וגו'. והנכון בעיני שאמר לו אגיד לך העצה אשר יען ה' שיעשה העם הזה לעמך באחרית הימים כמו זאת העצה היעוצה על כל הארץ ואמר איעצך כי השומע העצה נקרא נועץ. והנבואה הזאת לימות המשיח כי כל נבואותיו מוסיפות בעתידות מתחלה אמר שהם חלק השם ונחלתו ובשנייה הוסיף לו כובשם הארץ והרגם מלכיה ובשלישית ראה שבטם בארץ פרו ורבו על הארץ והעמידם מלך ינצח את אגג ותנשא עוד המלכות שראה דוד מתנשא עד למעלה ועתה בנבואה זאת הוסיף לראות ימות המשיח ולכך הרחיק הענין מאד ואמר אראנו ולא עתה וגו' שזאת עצת ה' שיען להיות באחרית הימים והוסיף עתה לקרוא עצמו יודע דעת עליון כאומ' יודע אני דעת פלוני פי' מה בלבו אפי' הדברים שלא יגיד על פיו וזה רמז לימות המשיח כענין שנאמר כי יום נקם בלבי ואמרו ליבא לפומא לא גלי. ואמר כאן וישא משלו

ויאמר ולא הזכיר שהיתה זאת הנבואה כאשר הזכיר בשלשה פעמים הראשונים כי כיון שאמר נאום שומע אמרי אל ידוע כי היתה על יד ה' כאשר היה בשלישית: (יז) דרך כוכב. בעבור כי המשיח יקבץ ישראל מקצה הארץ עד קצה הארץ המשילו לכוכב הדורך ברקיע מקצה השמים. אמר שהוא רואה לזמן רחוק שידרוך כוכב מקצה השמים ויקום ממנו שבט ימשול: ומחץ פאתי מואב וקרקר כל בני שת. בן אדם שהוא אבי כל האומות. והזכיר פאתי מואב להודיע לבלק כי עמו לא יפול ביד ישראל עתה אבל באחרית הימים לא ינצל מיד השבט המושל. ופי' פאתי מואב לומר כי זה השבט יקרקר כל בני שת ולא ינצל מואב מידו אע"פ שהם קצוי פאה ואין להם שם באומות ולא ילחמו בישראל: (יח) והיה אדום ירשה. נבא על מפלת אדום שביד המשיח תהיה כי גלותינו היום ביד (רומי) שהוא מאדום והזכיר אדום כי הוא החולק על מלכותינו ובו נאמר ולאום מלאום יאמץ: (יט) והאביד שריד מעיר. פי' מכל עיר שלא ישאיר שם שריד בשום עיר בעולם כי מתחלה אמר וקרקר כל בני שת ועתה אומר שלא ישאיר שריד ופליט. ור' אברהם פי' כל זאת הנבואה בדוד. וי"מ כל בני שת פי' בני לוט ובעבור שהזכיר פאתי (מואב) נבא גם על בני לוט והוא מגזירת חשופי שת וי"מ מגזרת כי השתות יהרסון ופירושו שיהרוס כל המדינות: (כ) וירא את עמלק. פרש"י נסתכל בפורענותו של עמלק וכו'. והרמב"ן פי' יתכן שהוא כפשוטו שהיה בראש הפעור הנשקף על פני הישימון והביט כנגד עמלק היושב בהר ההוא ואמר כי הוא ראשית גוים עתה פי' נחשב ראש העמים כי גבורים היו ואנשי חיל למלחמה שאלמלא כן לא עלה בלבו להלחם בישראל ולא הוצרך משה לבחור אנשים ולתפלה ולנשיאות כפיו לחולשתו ובנה מזבח וקרא לו ה' ניסי ותשבה לנס גדול ולכן אמר כי הוא ראשית העמים ואחריתו יאבד יותר מכולם כמו שנאמר כי מחה אמחה זכר עמלק: (כא) וירא את הקיני. שראה גם כן את ארצם כי עם עמלק היה יושב וישא משלו ויאמר להם בדרך עלה איתן מושבך וגו' כלומר היה מושבך איתן ובסלע היה קנך שתשור ותרד מתוך עמלק פן תספה עמו ותשים בסלע איתן מושבך עם ישראל כמו שנאמר ובני קיני חותן משה עלו מעיר התמרים את בני יהודה וגו' את העם. ואמר: (כב) כי אם יהיה לבער קין. כלומר אל תפחד בבואך בישראל כי אם תהיה לבער עמהם כי כאשר יגלו ישראל יבערו את הארץ מיושב: עד מה אשור תשבך. כלומר עד מתי יאריך הזמן שאשור תשבך ודאי לא יאריך לעולם כי תגאל מידו עם ישראל ואם תהיה עם עמלק תהיה אחריתך עדי אובד. ונשא משלו על אשור שיבוא גם עתו ואין מי שינצל מיום ה' הגדול והנורא על כל העמים שיבוא: (כד) וצים מיד כתים. והם רומיים: וענו אשור. הנזכר. וענו עבר. שהם ישראל לומר שיענו המגלים והגולים: וגם הוא. עם כתיים יהיה עדי אובד בסוף. והנה השלים דבריו באובדן כתיים כי הם החיה הרביעית שתכרת ביד המשיח וזה דבר מפורסם מדברי רבותינו כי החיה הרביעית שראה דניאל הוא רומי (אשר) הגלתנו והיא אשר תאבד ביד המשיח במהרה בימינו. ואע"ג דכתיב בני יון אלישע ותרשיש וגו' אלמא שכתים המה בני יון והם החיה השלישית כך היה הענין ובני יון אלישע ותרשיש שלא היו רבים ונתייחסו על שם יון אביהם והם מלכות שלישית וכתים היה לגוי עצום ויחשב מלכות רביעית והיא שתחשב מלכותה עד מלך המשיח ותפול בידו. ור' אברהם פי' ראשית גוים שנלחם תחלה בישראל אחריתו עדי אובד בימי שאול שהמית מאיש ועד אשה מעולל ועד יונק. ושים בסלע קנך אפי' אם תשים בסלע קנך לא יצילך כי תהיה לבער קין עד מה אשור תשבך לא יעזבך כי אם היית לבער ואשור לשון נקבה ופי' מתנה אשור וכאשר הזכיר שאשור ישבה הקיני אמר גם עת יבא שיענה אשור ועבר עמו פי' העברים ששבה אשור כי הקינים היו יושבים עם ישראל. ויש אומ' שפירושו כמו ופגשו שם ציים שדמה אשור לציים שישום אדם מראותם. וטעם אוי מי יחיה משמו אל על מלך אשור ששם נפשו כמו אל או טעמו מי יחיה מהגזירות ששם אל בעולם על ידי מלך אשור כי מלך אשור נשא כל הגוים:

כה (א) לזנות בבנות מואב. פרש"י ע"י עצת בלעם. וכתב הרמב"ן באמת כי הזנות הזה לא היה מזנות הנשים כי בעצת אנשיהם וגדוליהם נעשה ומזקני מדין היה להם כדכתיב במדינים כי צוררים הם לכם בנכליהם אשר נכלו לכם על דבר פעור ולכן יתכן שהיה בלעם בעצה שדעתו היה להרע לישראל וגם שהוא בעל עצתם ועל כן הרגוהו בחרב. אבל על דרך הפשט לא הזכיר הכתוב העצה בכאן רק הזכירה במה שאמר אחרי כן הן הנה היו לבני ישראל כאשר לא הזכיר הכתוב עצת מדין רק במה שאמר כי צוררים הם לכם שמזכיר מאין יצא להם הרעה ואמר שראוי לנקום מהם שעשו עמהם רעה גדולה שהחטיאום אבל פי' איעצך אשר יעשה העם הזה לעמך באחרית הימים הוא באמת כאשר פרשתיו. ויתכן עוד על דרך הפשט כי בלק בתחלה היה חפץ לקללם ולהלחם בהם וכאשר אמר לו בלעם כי לא יוכל להם והודיעו שלא יחריבו את ארצו רק באחרית הימים אז הוציא לחם ויין בערבות מואב ופיתה אותם כאילו היה אוהב להם וזהו בדבר בלעם כי בעבור דבריו עשה כן אבל מפני שהיה חפץ לקללם ונשכר לבלק על כן הרגוהו בחרב כי השכיר והשוכר שניהם לענש כמו שאמר ואשר שכר עליך וגו': (ה) הרגו איש אנשיו. בירושלמי איתא דכל דיין אחד הורג שנים דהכי איתא בירושלמי דפ' חלק וכמה הן שופטי ישראל ז' ריבוא וח' אלפים ות"ר אמר לון כל חד מינכון ליקטול תרין נמצאו ההרוגים ט"ו ריבוא וח' אלפים ור' (?). ותמה הרמב"ן והלא אין דנין דיני נפשות בדיין אחד ועוד א"כ היו חסרים הרבה ואין החסרון שבחומש הפקודים עולה כ"כ אלא פי' איש את אנשיו שיהרגו השופטים כל הנצמדים כל ב"ד וב"ד ידין את שבטו. והנכון בעיני בפרשה כי מתחלה נאמר ויצמד העם לבעל פעור ויחר אף ה' בישראל והחל הנגף והשם אמר למשה שישפטו השופטים ויתלו הנצמדים ולא יספה האף צדיק עם רשע ומשה צוה כן לשופטים וכאשר נאספו כל העדה פתח אהל מועד לעשות כדבר משה ועוד היה הנגף הווה בעם הקריב זמרי את המדיינית למרוד במשה ובשופטים והתחילו משה והשופטים לבכות ויעמד פנחס ויפלל ותעצר המגפה ולא נידון אחד מכל העם ביד השופטים כי השם אמר והוקע אותם וישוב חרון אפו מישראל וכבר שב אפו מהם ולכך לא הזכיר ויעשו כן שופטי ישראל. ויתכן שתהיה כונת הירושלמי לומר שיהיו ההרוגים לפי המנוה יותר מט"ו ריבוא לומר שהיו החוטאים רבים אבל איפו עליהם בענין פנחס והנה נשארו מן הנצמדים והב"ה השמידם אחרי כן טרם עוברם את הירדן וזהו שכתוב כי כל האיש אשר הלך אחרי בעל פעור השמידו ה' ואתם הדבקים בה' אלקיכם וגו':

פרשת פנחס

(יא) פנחס בן אלעזר וגו' בקנאו את קנאתי. שהקב"ה נאמר אל קנא שנוקם מעובדי ע"ז ואלמלא שקינא במקומי הייתי מכלה לישראל: (יב) לכן אמור. לבני ישראל והודיע להם שהוא כהן לעולם: הנני נותן לו את בריתי. לפי הפשט הבטיח שלא יפחד מאחי זמרי וקרוביו אף כי הוא נשיא וגדול בישראל והיה לו רבי' שינקמו נקמתו. ושכרו יהי' שיהי' לו ולזרעו ברית כהונ' עול': (יז) צרור את המדינים.

אמר ארור לשון יחיד ואמר: והכיתם. לשון רבים אמר ארור לשון יחיד רמז שעל ידך נעשית זו שכך נוה לה אביה אל תבעלי אלא לגדול שבהם שהוא משה ואמר והכיתם לשון רבי' שהם יכו אותם אבל משה לא יכה לפי שנתגדל במדין: (יח) בנכליהם. פי' הרמב"ן כי זקני מדין חשבו המחשבה הרעה הזאת כי בהם נתייעצו תחלה ונתנו להם העצה שתזנינה בנותיהן עמהם וילמדו לבעל פעור. ועוד ששלחו להם בת מלכים לזנות וזה טעם ועל דבר כזבי בת נשיא מדין אחותם כי לולי שנעשה מדעת יועצי המלכות בת מלך מדין מה תבקש בערבות מואב ובשטים לזנות עם ישראל אלא בשביל שהיתה יפת תואר שלחו אותה זקני מדין שם כי אמרו בתואר הזה יפה רבים נשחתו. וקרוב הוא שהיה גם בלעם בעצה זו כי בשובו מארץ מואב עבר דרך מדין כי דרכו משם והיה מיועצי המלכות. ואולי נתעכב שם לדעת מה יהיה בהם ולפיכך מצאוהו במדין והרגוהו וכן נראה כי ישראל לא יהרגו המתנבא רק ברשות התורה אבל כאשר נאמר להם כי צוררים הם לכם בנכליהם הנה כל המתנכלים מחוייבי מיתה ולכן המיתו גם בלעם כי ידעו שהוא היה בעל העצה הרעה הזאת. והנה צוה הקב"ה להנקם מהמדינים אבל על המואבים כבר הוזהר עליהם שנאמר אל תצר את מואב. ואני תמה על לשון ההגדה שאמרו בב"ק אל תצר את מואב וכי היאך תעלה על דעתו של משה לעשות מלחמה שלא ברשות אלא נשא משה ק"ו בעצמו ומה מדין שלא באו אלא לעזור את מואב אמרה תורה צרור את מדין מואב עצמו לא כ"ש והרי קודם הוזהרו על מואב ממה שנצטווה עליו אל תגורם ואמר קומו ועברו את נחל ארנון ראה נתתי לפניך את סיחון ואחר זה ראה מואב את כל אשר עשה ישראל לאמורי ואחר כל זה נצטוו' צרור את המדינים. וי"ל לפי שהיה גלוי וידוע לפני הקב"ה שמשה ידון זה הק"ו לכך הקדים והזהירו. והזכיר וקרבת מול בני עמון גם להזהירו עליהם שלא ידון הק"ו כי גם הם גמלו אותם רעה שלא קדמו אותם בלחם ובמים. ועל דרך הפשט עוד השם נתן ארץ עמון ומואב לבני לוט בעבור לוט אביה' ששרת את הצדיק וגלה עמו ולכך לא הרשו לעשו' להם רעה בארצם אבל מפני חטאם שרחקו את ישראל ולא קרבו אותם הענישם להרחיקם מעל עמו וזה לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה' מדה כנגד מדה. ור"א פי' ועל דבר כזבי בת נשיא מדין פי' צרור את המדין כי צוררים הם לכם במחשבתם הרעה ועוד כי יחשבו לעשות לכם רעה בעבור כזבי אחותם:

כו (ב) מבן עשרים שנה ומעלה לבית אבותם.

ואינו אומר למשפחותם י"מ בשביל שאמר למטה בכל אחד ואחד למשפחותם. ובראובן לא אמר למשפחות' לפי שנתערבו ממשפחותיו עם קרח ונאבדו עמו. ולמעל' כתבתי טעם נכון למה אינו אומר כאן למשפחותם: (ה) הנוך משפחת החנכי. כתב הרמב"ן מה שמייחס אותם למשפחות אולי כאשר נתחלקה הארץ לשבטים על דעת רבותינו ונטל שמעון המועט בשביל יהודה המרובה כך נתחלקה לבתי אבות ליורדי מצרים ועשו מנחלת ראובן ד' חלקים והיה חלק משפחת החנוכי כחלק משפחת הפלואי וחצרון וכרמי אע"פ שאינן שוות במספר שמות לגלגלותם ומה שאמר לרב תרבו נחלתו היינו בבני המשפחה שיחלק להם לפי פקודיו לגלגלותם וכן ביהושע מזכיר בחלוקת הארץ למשפחותם ויהי הגורל למטה יהודה למשפחותם וכן בכולם. אי נמי שחלקו הארץ למשפחותם וכל משפחה ומשפחה היתה חלקה במקום אחד ולא תתערב חלק משפחה במשפחה אחרת: (ט) ובני אליאב וגו' ודתן ואבירם הוא דתן ואבירם וגו'. כתב הרמב"ן הזכיר זה להודיע שנשארה כל הירושה ממשפחת הפלואי לנמואל לבדו כי דתן ואבירם וכל אשר להם נבלעו. או כדברי רבותינו לרמוז שאבדו חלקם מן הארץ אע"פ שהיו יוצאי מצרים וראויים לגדולה: (מ) ויהיו בני בלע ארד ונעמן. מה שהביא רש"י דברי ר' משה הדרשן שירדה אמן למצרים כשהיא מעוברת מהן ופרש"י שלכך אמר ר' משה הדרשן שירדה אמן למצרים כשהיא מעוברת מפני שהוקשה לו שמנאן לראשי משפחות שהרי אינו מונה ראשי משפחות אלא מיורדי מצרים. וכתב הרמב"ן אם היה אפשר לומר כן שירדו אלו למצרים לא היה קשה לר' משה על שמנאן ראשי משפחות שאפשר שיצאו מאלו משפחות גדולות לעצמן ולכך מייחס אותם על שמם אבל זה הוא שקשה שאם נולדו ארד ונעמן לבלע בן בנימן אחרי רדתו למצרים לא היו ראויים להימנות שם למשפחות ואם ירדו למצרים היו יותר מע' נפש כי אז היו בני בנימין עשרה ואלו בני בלע שנים ולכך א"ר משה שירדה אמן מעוברת מהן ולכך לא מנאם מכלל השבעים וכאן חושב אותם בנולדים. ונצטרך עוד לומר כי יוכבד נולדה בין החומות ביום הכנסם שם ולכך מזכיר אותה שם בכלל ע' נפש ואלו לא נולדו אלא אחר זמן בהתיישבם שם. וכל זה דוחק הוא. ונוכל לומר כי ארד ונעמן בני בנימין מתו במצרים בלא בנים ובלע רצה להקים שם לאחיו וקרא בניו על שם אחיו המת ואולי היה יבם בנשותיהם כי הוא הבכור והיו ארד ונעמן בני בלע לראשי משפחות להקים שם לארד ונעמן בני בנימין והיו מיורדי מצרים. והנכון כי ארד ונעמן אשר מונה בפרשת ואלה שמות בבני בנימין הם בני בלע כאשר מפורש כאן וכן מונה אותם בדברי הימים ודרך הפסוק לעשות בני הבנים כבנים כמו שאמר את לבן בן נחור ואע"פ שלא עשה כן בבני פרץ ובני בריעה אולי יולדו על ברכי בנימין ויחשבם לו כדרך ואלה תולדות אהרן ומשה או שהיו בני בנימין רבים שהיו ח' וטופל המיעוט לרוב. ועל דרך הסברא יתכן עוד שנאמר שאינו מונה במשפחות ליורדי מצרים לבדם כי גם בנולדים במצרים מונה משפחות כמו שאמר באפרים ומנשה שאין טעם לומר שבאלו לבד מונה משפחות בעבור שהיו במצרים שא"כ מעת שירדו למצרים היה לו למנות כולן במספר אחד ויעשה משפחות משבעים נפש שנמנו בשעת הירידה אלא אף באותן שנולדו במצרים עושה ראשי משפחות [יותר מבאחרים] והענין כך הוא שהיה מנהג בישראל לעשות להם ראשי בתי אבות שיתייחסו כל יוצאי ירכו אל האיש ההוא לכבודו כאשר קורין היום ז' עזרה ז' שושאן ומאת שבאו למצרים ופרו ורבו העמידו להם ראשי משפחות להתיחס עליהם ואולי התחילו זה הענין במצרים שלא יתערבו בגוים ויהיו נכרים וידועים לשבטיהם ומאז היה זה לחוק לישראל ועל כן אלו הנזכרים כאן למצרים איש איש לראש בית אבותיו משפחתו מתיחסת אליו ולכן מנה בבני מכיר משפחת המכירי ומשפחת הגלעדי בנו ומשפחת האיעזרי והחלקי בניו ואחיהם וכן בני יהודה ואפרים כי היו הבנים האלה הנזכרים גדולים ונכבדים והיו לראש וקראו המשפחה על שמם ולא כמו שפרש"י בעבור שהיו למשפחות רבות כי כולם היו משפחות רבות שנאמר פרו וישרצו וגו' אלא בעבור ששמו להם ראש כמו שפרשתי ורוב המשפחות בהיותם במצרים היו מתייחסות אל היורדים למצרים על שם אבותם הנכבדים והשאר עשו להם ראשי משפחות מן הנולדים שם בקרוב ולכן יהיה רוב הנזכרים כאן מיורדי מצרים והנה יהיה ייחוס המשפחות האלה ליוצאי מצרים כי שם תיקנו אותם: (מב) אלה משפחות דן למשפחותם. כתב הרמב"ן כי היו לשוחם בנים רבים עשו משפחות ונקראות כל אחת בשם אבי המשפחה אבל היו כולם מתייחסות אל שוחם הראש ונקראות על שמו כמו שתאמר לדניאל משפחת דניאל השוחמי ליחזקאל משפחת יחזקאל השוחמי והנה הם משפחות רבות ומשפחה אחת אבל השוחמי ולכך ייחס כולם אליו. ועל דעת האומרים כי ליורדי מצרים יתייחסו היו משפחות רבות נקראות לשם אבותם שנולדו במצרים ובכאן לא היה מייחס אותם אלא לשוחמי כי הוא לבדו היה מיורדי מצרים: (מו) ושם בת אשר. כתב

רש"י לפי שהיתה בחיים. וכתב הרמב"ן א"כ אונקלוס שתירגם ושום בת אתת אשר נתכוון לומר כי היתה בת יורשת נחלה ולכך הזכירה בכאן כאשר הזכיר בנות צלפחד הגלה לומר לאלה תחלק הארץ ואלו היתה בת אשר עצמו לא היתה יורשת נחלה כי היו לו בנים אבל היתה בת אשתו מאיש אחר שלא היה לו בן והיתה נחלתו לבתו ופי' וסרח אחותם כי היתה אחות בניו ולא בתו ולכך אמר ושם בת אשר ולא אמר ובת אשר לומר כי היתה שמה בת אשר ונקראת סרח. ואיני מבין דבריו כי מי היה זה האיש האחר שסרח היתה בתו וירשה מכחו והלא היתה מיוצאי מצרי' ולא היו ביורדי מצרים כי אם ע' נפש ולכול' היו בנים ועוד היינו צריכים לומר שחיתה עד יציאתם ממצרים כי ליוצאי מצרים נתחלקה הארץ. ועל דרך הפשט היה לה משפחה גדולה ונקראת על שמה וכולל אותה בכלל אלה משפחות בני אשר לפקודיהם אבל לא רצה הכתוב ליחסם אל האשה שיאמר לסרח משפחת הסרחי וקיצר בענין. וכולם מונה על הסדר שמנאם במדבר סיני כסדר חנייתם אלא שהקדים כאן מנשה ושם הקדים אפרים. וכתב ר' אברהם שזה הוא בעבור מספרם כי בני אפרים הוסיפו על בני מנשה במדבר סיני ח' אלפים ובערבות מואב הוסיפו על בני אפרים עשרים אלף ור': (נד) לרב תרבה נחלתו. פרש"י לשבט מרובה באוכלסין נתנו חלק רב כי לא היו החלקים שוים. והרמב"ן כתב דמסקינן בפרק יש נוחלין שלא חלקוה לקרקפתא דגברי' אלא עשו י"ב חלקים שוים ונטל כל שבט החלק שיצא לו בגורל וזהו שצווחו בני יוסף מדוע נתת לי גורל אחד ואני עם רב. וזהו שאמר: (נה) לשמות מטות אבותם ינחלו: (נו) בין רב למעט. כל המטות בשוה בין שהוא מרובה באוכלסין או ממועט. ופי' לרב תרבה נחלתו באנשי השבט עצמו. אי נמי כדדרים לי' מכאן שנתחלקה כפי יוצאי מצרים והרי שיצאו י' בנים ממצרים ומתו במדבר ונולדו לו ב' אחרים במדבר קורא אני לרב תרבו כלומר לרב ביציאתם ממצרים אע"פ שעתה נתמעטו והרי שיצאו ממצרים ב' ובכניסתם לארץ היו י' קורא אני למעט תמעיטו. ופי' הפרשה לאלה הנזכרים למשפחות תחלק הארץ במספר שמות שיתנו לכל זכר לגולגלותם חלקו לרב תרבו נחלתו (למשפחת החנוכי המרובה עד"מ תרבה נחלתו. כצ"ל) למשפחת הפלואי המועטי' תמעיט כי איש לפי פקודי המשפח' יותן נחלתו ותטול כל המשפחה במקום אחד ולפי' מכאן כאן למשפחות אך בגורל יחלקו את הארץ לשבטי ישראל ולשמות מטות אבותיו שהם י"ב מטות ינחלו אותה. וחזר ואמר על פי הגורל תחלק נחלתו פי' נחלתו של מטה עצמו בין רב למעט כי גם בין המשפחות הטילו גורל ויהיה חלק החנוכי ברוח אשר יעלה לו הגורל וחלק הפלואי באותו רוח אשר יעלה לו אך נרבה לרב ונמעיט למעט במשפחות: (נז) ואלה פקודי הלוי. כתב הרמב"ן לא ידעתי למה מונה כאן בני לוי ואולי לאלו נתנו ערים לשבת ולא לנולדים אחרי כן. או שנעשה לכבודם שלא יהא לגיון של מלך פחות שלא ישגיחו עליו למנותו עם שאר העם. והזכיר עמרם ואשתו כי בני לוי נמנים לשנים לכהנים ולויים וראוי לפקוד אהרן ובניו לעצמם. וכתב עוד הרמב"ן אני תמה למה מנה הכתוב בבני לוי משפחות לשלשת האבות וחוזר ומונה משפחות לבנים שהרי לא היה למררי בנים אחרים אלא מחלי ומושי א"כ מה היא משפחת המררי אבל היה לכבוד כי בני לוי שלשתם היו גדולים בישראל והיו כל תולדות גרשון נקראים משפחות גרשוני לכבודו ואחרי כן שמו להם בתי אבות ונחלקים למשפחות כשאר השבטי' ונקראים בפרט משפחת לבני ומשפחת שמעי ונקראים ג"כ על שם גרשון וכן לקהת ולמררי. ולא אמר כאן משפחת העמרמי בעבור שנחלקה לכהנים ולוים והזכיר שמותם לכבוד ולא הזכיר הכהונה לאהרן לכבוד משה וכן תראה במנין הראשון בפקודים שאמר ויהיו אלה בני לוי בשמותם גרשון וקהת ומררי מה שלא עשה כן באחרים אלא הכל לכבוד מעלתם. ומה שהזכיר משפחת יצהרי על שם קרח כי מתחלה היתה נקראת משפחת היצהרי כי היה בעת המנין ההוא בנים גם לנפג וזכרי בני יצהר ועכשיו לא היו בנים רק לקרח ונקראת המשפחה על שמו. ולפי דעתי אינו מן הראוי שיעקור שם היצהרי מזרעו אבל עשו זה אחרי מעשה קרח בעבור כבוד בניו להודיע בישראל שמם וזכרם לדורות כי כן הכתוב משתדל לומר ובני קרח לא מתו וכיון שכלו נפג וזכרי ונשאר כל זרע יצהר לקרח קראום משפחת הקרחי להודיע כי היו בניו צדיקים וטובים ממנו. ומדרשו של ר' משה הדרשן באתם הטעם ה' מעט אינני אמת כי הוא מונה ללוי שמנה ואינם אלא חמשה כי השלשה לאבותם ע"כ. ואיני מבין הטעם שכתב שקורא למשפחת היצהרי על שם קרח אדרבה שם רשעים ירקב ואינו ראוי לקרות על שמם: (נט) אשר ילדה אותה ללוי במצרים. כתב הרמב"ן דרך הפשט לפי שכל בני יעקב עם כל בניהם ובנותיהם באו למצרים ואין בהם מי שהוליד שם אחרי כן זולתו שהוליד ליוכבד כי איחר השם לידתה כי לא הגיע הקץ: (סג) אלה פקודי משה ואלעזר. חוזר על פקודי ישראל ולא על הלוים כי בהם לא יאמר ובאלה לא היה איש שלא נגזרה הגזירה על שבט לוי והעד אלעזר ופנחס: (סד) ובאלה לא היה איש מפקודי משה ואהרן. אע"ג דיהושע וכלב היו עדיין מן הפקודים הראשונים מ"מ לא נפקדו עתה לפי שהיו מבן ס' ומעלה ואין המנין אלא מבן כ' עד בן ס' אבל כשאמר ולא נותר מהם איש אז הוציא כלב בן יפונה ויהושע כי היו מן הפקודים הראשונים ולא מתו:

כז (ג) והוא לא היה בתוך העדה הנועדים על ה'.

לפי שהוצרכו לומר שלא היה בכלל עדת קרח שאין להם חלק בארץ הוצרכו לומר כי בחטאו מת. וכתב הרמב"ן דרך הפשט לכך הזכירו שלא היה מעדת קרח שחשבו שמשה רבינו היה שונא לעדת קרח יותר מכל החטאים שמתו במדבר שהם קמו כנגדו וכופרים בכל מעשה ה' וחשבו אולי בשנאתו אותם יאמר אל יהי להם מושך חסד ואל יהי חונן ליתומיהם ורמזו עוד שאינו במיתי המגפו' אלא מת על מטתו: כי בחטאו מת. פי' במדבר ולא זכה לכנס בארץ. ור' יהודא הלוי המשורר פי' כי בחטאו מת דבק עם ובנים לא היו לו כי בעונו מת בלא בנים כמו שדרך לומר היום על דבר שאירע בעוונות אירע כך וכך: (יא) והיתה לבני ישראל לחוקת משפט. שיהיה זה המשפט לדורות ולא לבאי ארץ לבד: (יב) עלה אל הר העברים. כתב הרמב"ן שם ההר הר נבו כאשר פי' בסדר האזינו וקרא אותו הר העברים מפני שהוא על מעברות הירדן ומשם עברו אל ארץ כנען כאשר אמר כאן אשר על פני ירחו ושם עברו ואינו מצוה שצוה הב"ה לעשות כן עתה שאם כן היה חייב לעלות שם מיד אלא פירושו תעלה אל הר העברים ותראה הארץ כי בעבור שצוהו לאלה תחלק הארץ הודיעו כי לא על ידך תחלק כי תעל' לראש הר העברים טרם שיסעו ישראל מערבות מואב ותמות בו ולא יגיעך מן הארץ לבד הראייה וכן: (יח) קח לך את יהושע בן נון. בבוא יומך תקח את יהושע. והשלים הכתוב לספר כי עשה בלב שלם והוא העשיה אשר יזכיר בעת פטירת משה: (יט) וצוית אותו לעיניהם. פרש"י דע שישראל טרחנין הן וסרבנין על מנת שתקבלם עליך. וכתב הרמב"ן שאינו נכון שאינו כן מן המוסר שיאמר כן לפניהם ואדרבה אם יאמר כן לפניהם יגרום להם שיפקרו בו יותר אבל וצויתה אותו לעיניהם שיצוונו במצות הנגיד והשופט שיפקידם בידו ויזהירנו להשתדל מאד בענינם ולהיות נלחם מלחמות ה' ולהיות מוציא ומביא אותם ולהזהירו בדבר המשפט כי זה ראוי שיעשה לפניהם כדי שישמעו אליו וכן עשה שנאמר ויקרא משה ליהושע ויאמר אליו לעיני כל ישראל חזק ואמץ וגו' עד לא תירא ולא תחת. ולפי דעתי בפשט הפסוק פי' וצויתה אותו לעיניהם הוא המינוי שימנה אותו במעמדם

ולהיות נגיד עליהם כלשון ויצוהו ה' לנגיד על עמו וכן למן היום אשר צויתי שופטים על עמי ישראל שפירושו מניתי:

כח (ב) צו את בני ישראל. פרש"י אע"פ שכבר הזהיר על זה בפרשת ואתה תצוה אותה היתה אזהרה למלואים וכאן צוה לדורות. וכתב הרמב"ן שאינו נכון כי שם אמר לדורותיכם אלא סידור הענין אחר שאמר לאלה תחלק הארץ צוה להשלים תורת הקרבנות שיעשו כן בארץ כי במדבר לא הקריבו המוספין וכן לא נתחייבו בנסכים במדבר ועכשיו חייבו בבאי הארץ לעשות הכל תמידין ומוספין ומנחתם ונסכיהם אע"פ שלא אמר כאן כי תבואו אל הארץ לבד הזכירו בפרשת נסכים ורמז אליו במועדות: **את קרבני וגו'.** דורש בספרי זה הדם. לחמי אלו האימורים. לאשי אלו קומצין ולבונה. ריח ניחוח זה בזיכי לחם הפנים. תשמרו שלא יצא אלא מן המשומר. תשמרו שיהיו כהנים ולוים וישראל עומדין על גביו. תשמרו נאמר כאן שמירה ונאמר להלן שמירה מה להלן מבקרו ד' ימים קודם שחיטתו אף כאן: **(ז) שכר.** פרש"י פרט ליין מגתו שאינו משכר. והקשה הרמב"ן דהא אמרינן יין מגתו לא יביא ואם הביא כשר אלמא מעלה דרבנן היא אלא שכר להוציא את המזוג. כתב הרמב"ן הזכיר הכתוב בתמיד ובראש חדש שיעור הסלת במנחה ושיעור היין בנסכים אבל בשבת ובכל שאר המועדות הזכיר שיעור המנחה ולא הזכיר שיעור הנסכים והטעם בזה כי אע"פ שצוה בפרשת נסכים בשיעורי המנחה והנסכים לפר ולאיל ולכבשים בנדרים ונדבות ובמועדים אינו כפולה לכבש העומר וביום העצרת שתים שני עשרונים ולכך הוצרך לכתוב לפרש בכל מועדים שלא תשתנה בהם המנחה אבל הנסכים לא נשתנו בשום מקום לפי' הזכיר אותם בתחלה בתמיד ולא הזכירם אחרי כן כלל והזכיר ביום הראשון של סוכות שיעור המנחה ולא הוצרך עוד להזכיר באותו החג אלא ומנחתם ונסכיהם כמשפט כלומר כמשפטם ביום הראשון שנזכר ע"כ. ומ"מ עדיין לא תירץ למה הזכיר שיעור נסכי היין בראש חודש טפי מבאחרינא ואיכא למימר כיון שהוא תחלת המוספין שיש בהן פר ואיל וכבשים הזכיר בו הנסכים של כל אחד ואחד: **(יא) ובראשי חדשיכם.** י"מ שפירושו חודש ניסן כדכתיב ראשון הוא לכם לחדשי השנה ואחרי כן אמר זאת עולת חודש בחדשו שיעשה כן לכל חודש על כן הוסיף לכל חדשי השנה: **(יב) ושלשה עשרונים וגו' לפר.** פי' לכל פר ופר מהם וכן ולכבש האחד ולמד עליו באומרו עשרון עשרון ועוד שמפרש לשבעת הכבשים וכן זה לפר האחד לשני הפרים אבל מקצר הפסוק בדבר המובן כי הדבר ידוע שלא היה ג' עשרונים לפר האחד ולשני לא יהיה כלום. ומה שפירש בכבשים בשביל שהם מרובים וכ"ש בפרי החג שהם מרובים שהוא צריך לפרש לשלשה עשר פרים: **(טז) ובחודש הראשון בארבעה עשר יום לחדש פסח לה'.** הזכיר שיעשו פסח וכתבו להזהיר עליו עם שאר קרבנות חג המצות וקצר בו להזכיר שמו בלבד שכבר ביאר את דינו ככל חוקותיו וככל משפטיו:

כט (ו) מלבד עולת החדש ומנחתה. כתב הרמב"ן הזכיר באחד לחודש השביעי מלבד עולת החודש ומנחתה ולא הזכיר חטאת החדש וביום הכיפורים אמר מלבד חטאת הכיפורים ולא הזכיר עולת הכיפורים והטעם כי ביום הכיפורים בידוע שהעולה שצוה בכאן היא מלבד העולה שצוה שם כי ביום אחד נצטוו ואינם שוים שהם איל אחד לעולה וכאן פר ואיל וז' כבשים אבל החטאת שהוא שוה כאן וכאן אפשר לטעות ולומר שהוא אותו שנאמר שם כי אין ביום אחד ב' חטאות ולכך אמר מלבד חטאת הכפורים שאותו הוא חטאת כפורים שהיא פנימי ונשרף וזו חטאת חצונה כשאר חטאות המועדים שבאות עם המוספים וכן ביום הכפורים לא הוצרך לומר מה שנאמר כאן הוא חוץ ממה שנאמר בפרשת המועדות כיון שביום ההוא נאמרו שתי הפרשיות ואינם שוות ולא הוצרך להזכיר גם כן בעצרת מה שנאמר כאן הוא מלבד מה שנאמר בקרבנות המועדות מפני שפירש שם והקרבתם על הלחם א"כ דבר ברור הוא שכל הנזכרים שם באים בגלל הלחם ואלו מוספין עליהם. אבל בחדש השביעי היה במשמע מה שנאמר ובראשי חדשיכם תקריבו יהיה בשאר החדשים אבל בחודש השביעי יהיה כל קרבנו הקרבן הזה שחידש בו על כן הוצרך לומר מלבד עולת החדש ומנחתה וכיון שאמר כן למדנו שכל מה שנאמר בפרשת ובראשי חדשיכם הוא מצוה בכל החודש גם החטאת על כן לא הוצרך לומר מלבד עולת החדש ומנחתה וחטאתה:

ל (א) ויאמר משה אל בני ישראל. פירש"י להפסיק הענין דברי ר' ישמעאל וכו'. וכתב הרמב"ן ולא הבינותי זה שכך אמר בסוף פרשת המומין וידבר משה אל אהרן ואל בניו ואל כל בני ישראל ואמר ג"כ בסוף פרשת המועדות וידבר משה את מועדי ה' אל בני ישראל. אבל כפי פשוטו בא הכתוב לומר אע"פ שפרשה זו בתורת הקרבנות לא ייחד בה אהרן ובניו כאשר עשה בפרשת המועדות שבתורת כהני' אבל אמר אל כל בני ישראל כאשר צוה ה' את משה בין בדין שביתת המלאכה בין בתמידין ומוספין כי כן נאמר לו צו את בני ישראל. והטעם מפני שהמצוה לאחר ביאתם לארץ והיא אזהרה לישראל כולם שישמרו במועדים התמידין והמוספין ויקריבו הנדרים והנדבות. ועוד כי עיקר המצוה להיות הימים נזכרים ונעשים לשבות בהם מכל מלאכה והפרשה הזאת שוה עם פרשת המועדים שבתורת כהנים שם נאמר בתחלתה דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם ובסוף וידבר משה את מועדי ה' אל בני ישראל ובכאן ככה בתחלתה צו את בני ישראל ובסוף וידבר משה אל בני ישראל ככל אשר צוה ה'. ולא הזכיר מועדי ה' בעבור שהזכירו כאן דברים אחרים שאינו במועדים כגון תמידי החול ומוספי השבת וראשי חדשים. ומדרש ר' ישמעאל שדרש להפסיק הענין רוצה לומר להפסיק שלא תלמוד מועדות מנדרים לומר מה נדרים ביחיד מומחה או ג' הדיוטות אף מועדים כן אלא מועדים צריכין ג' מומחין לקדשם כענין שדרש בן עזאי מקרא דוידבר משה את מועדי ה' אל בני ישראל מועדי ה' נאמרו ולא נאמרה פרשת נדרים עמהם כמו שמפורש בת"כ ואותה דרשה עצמה דורש ר' ישמעאל מפסוק ויאמר משה וגו'. והנכון בעיני שאין כוונתו אלא לומר שאם השלים פרשת המועדות באלה תעשו לה' במועדיכם ויתחיל וידבר משה אל ראשי המטות זה הדבר היה אפשר שיחזור הכתוב למעלה לומר שדיבר משה אל ראשי המטות פר' המועדים ויהיה נדרש לפניו על פרשת מועדים ולפיכך הפסיק וסיים בפרשת של מועדים ויאמר משה וגו' והתחיל בפרשת נדרים וידבר משה וגו' זה הדבר אשר צוה ה':

פרשת מטות

(ב) וידבר משה אל ראשי המטות. פי' הרמב"ן בשביל שהוזכר למעלה לבד מנדריכם ונדבותיכם גבי גבוה אמר עוד מלבד אלה הנדרים והנדבות יש עוד נדרי הדיוט וכל היוצא מפיו של אדם חייב לקיים ולעשות. וי"מ טעם הסמך שראשי המטות מזהירין על הנדרי' ונדבות ואם אינו רוצה ליתן מכין אותו עד שיאמר רוצה אני. וכתב הרמב"ן לא הקדים בכאן לומר וידבר ה' אל משה לאמר דבר אל ראשי המטות ואמרת אליהם זה הדבר אשר צוה ה' כמו שאמר בפ' שחוטי חוץ ובשאר פרשיות ולכך אמר בסוף הפרשה אלה החוקים אשר צוה ה' את משה: **ראשי המטות לבני**

ישראל. הם נשיאי הדגלים שהעמידו אותם המטות על הדגלים אחר שמתו נחשון וחביריו. ואפשר שהם הנזכרים בפרשת (הנחלה) אלה שמות האנשים אשר ינחלו לכם את הארץ או שהיו אחרים כי הם דבר הכתו' על העתי' כי בעת חילוק הארץ יהיו הנזכרים חיים ויעמדו עליהם. ואמר' אל ראשי המטות ולא אמרה לכל בני ישראל ביחד כי אין צורך לכל ישראל שידעו שהאב והבעל יכולין להפר נדרי עינוי נפש. ואולי צריך להעלים אלה החוקים מהם שלא ינהגו קלות ראש בנדרים אבל לחכמי ישראל ראשי שבטיהם לימד להם המשפט. ורומז עוד למה שאמרו חכמים היחיד מומחה מתיר הנדרים. והנה היתר הנדרים אינו מפורש בתורה אלא הוא הלכה למשה מסיני ותלאו הכתוב בחוט השערה כמו שאמרו היתר נדרים פורחים באויר אלא רמז לו באומרו לא יחל דברו ולא אמר לא יעבור על דברו אלא צוה שלא יחלל הנדר כי בבואו לפני ב"ד וימצאו לו פתח וניחם עליו והם ימחלו לו אינו מחלל אותו וכל הטעם להסתיר הדבר שלא יהו פרוצים בנדרים: (ג) איש כי ידור נדר לה'. פי' שנודר על עצמו לכבוד השם ולכן לא יבא בלשון נדר בה' כמו בשבועה שבא זה הלשון כמו בשמו תשבע השבעה לי באלקים ואשביעך בה': (ו) וה' יסלח לה כי הניא אביה אותה. להגיד כי יסלח לה רק מה שעשתה אחר הנאת האב אבל אם עברה על הנדר ואחר כך הניא אותה אינו סולח דמיגז גייז זה ואינו עוקר הנדר מעיקרו: (יד) כל נדר וכל שבועת איסר לענות נפש. בא לפרש שאין הבעל מיפר אלא נדרי עינוי נפש כגון שנדרה מכל פירות העולם או אפי' על מין אחד שלא תטעום אותו והה"נ לדברים שבינו לבינה כגון שלא אכחל ושלא אפרקס. וכל מה שהבעל מיפר האב מיפר ג"כ שדין האב והבעל שוין שהכתוב השוה אותם דכתיב בין איש לאשתו ובין אב לבתו: (יו) ונשא את עונה. שהגורם תקלה לחבירו הוא נכנס תחתיו. וכתב הרמב"ן דוקא שהיא שוגגת שאינה יודעת שאינו ביום שמעו או שהיתה מוטעת שאינה יודעת שיש חילוק בין יום שומעו לאח"כ אבל אם היא מזידה שיודעת שאינו ביום שומעו ושאינו יכול להפר אח"כ היא חייבת וגם הבעל אינו גורם לה שום תקלה אבל עונשו כמי שיש בידו למחות ואינו מוחה:

לא (ב) נקם נקמת בני ישראל מאת המדינים.

כי הוא הראוי שיעשה נקמה בשונאי השם ומשה חלק כבוד לפנחס שהתחיל במצוה ועליו לגומרה ולכך עשאו משוח מלחמה: (ו) וישלח אותם משה אלף למטה. כתב הרמב"ן לא שלח שם לכל עם הצבא ואע"פ שהיו המדיני' עם רב והערים בצורות גדולות מאד והטעם כי הנכשלים בבנות מדין היו רבים ואינם ראויים לנקמת ה' על כן בחרו אנשים צדיקים וידועים לשבטיהם. והנה משה אמר להם לתת נקמת ה' ולא צוה אותם מה יעשו וחשב שלא ישאירו שריד ופליט כנקמת עמלק או כנקמת ז' עממים וכשראה שהשאירו הנשים והטף והבהמה קצף על הנשים היודעות משכב זכר כי היו ראוי להורגן תחלת כל דבר לנקמה גם לדין התורה דכתיב ואת הבהמה תהרוגו וכיון שראה שהעם חפץ בשלל מחל על הטף ועל השלל. ויתכן עוד לומר כי משה נצטוה צרור את המדינים ונקום נקמת בני ישראל ושלח שם אנשים מעטים רק להכות בערי הפרזי וכל עץ טוב להפיל וכל מעייני מים לסתום כמנהג השוללים כי לא צוה רק להנקם כאשר תמלא ידם והשם אשר לו המלחמה נתן מלכיהם ועריהם הבצורות בידם על כן לא קצף אלא על הנשים היודעות משכב זכר ולא על דבר אחר וצוה בטף הזכרים להרבות בנקמה: (יד) ויקצף על פקודי החיל. וחלק כבוד לפנחס כי ה' נתן לו את בריתו שלום: (יט) ואתם חנו מחוץ וגו' אתם ושביכם. שגם השבי צריכים לחטא בגדיהם הנוגעים בחלל וכל בגד וכל כלי עור אשר בידם כדין ישראל שלא יטמאו העם בבגדיהם ובכליהם. ובהכי מתרצים מה שמקשים העולם למה לא הורה להם משה פרשת טהרת הטומאה במלחמת סיחון ועוג שקדמה למלחמת מדין בשלמא פרשת גיעולי כלים לא הוצרך לומר להם במלחמת סיחון כי לא נאמרו דאפילו כותלי דחזירי הותר להם בז' עממים כדדרשי' ואכלת את שלל אויביך עוד מתרצים על גיעולי כלים שלא היו צריכין במלחמת סיחון שלא היו בני יומן אבל בכאן היו בני יומן כי היו מבשלים בהם הנשים והטף ששבו מה שאין כן במלחמת סיחון ועוג שלא החיו מהם כל נשמה אבל מפרשת טהרה קשיא. והיינו טעמא שגם בכאן לא הוצרך להורות שנוגע במת טמא שכבר ידעו אלא אגב שהוצרך לומר להם שגם השבי יטהרו בגדיהם ועוד שהוצרך לומר להם בכאן חנו מחוץ למחנה שלא יטמאו האחרים מה שלא היה כן במלחמת סיחון ועוג שכולם היו במלחמה וכולם היו טמאים ובכאן לא הלכו אלא י"ב אלף והוצרך להזהירם שלא יטמאו האחרים ואגב זה אמר להם כל דין הטהרה: (כא) ויאמר אלעזר הכהן אל אנשי הצבא. משה אמר פרשת טהרה אל שרי האלפים והמאות אבל אלעזר שאמר דין טהרת הכלים אמר אל אנשי הצבא שהללו בזזו מכלי התשמיש הנמצאים בבתים אבל שרי האלפים לא לקחו אלא בגדים חשובים: (כג) תעבירו באש וטהר. וכתב הרמב"ן אין כלי שנגע במת או בנבילה נטהר באש אלא במים ולכך הוצרכו רבותינו לפרש זו הטהרה להגעילם מאיסורי המאכלות שבלעו: וכל אשר לא יבא באש תעבירו במים. פירש"י שזו היא טבילה לכל כלי שלא בלע איסור ודין בטבילה. והקשה הרמב"ן דאין לשון תעבירו נופל על טבילה אלא ובא במים דכתיב במים יובא וטהר. ועוד שאפילו כלים שתשמישן בצונן צריכין הכשר מהאיסור שבהם מלבד הטבילה. ועוד דטבילה דרשו מפסוק אחר אך במי נדה יתחטא. אלא פי' תעבירו במים לכבס ולשפשף אותו להעביר החלודה שנדבק עליו מאיסור וזהו הכשירו מהאיסור כמו הגעלה וליבון לכלים שתשמישן בחמין ועל ידי האור ולא הוצרך הכתוב להזכיר הטבילה שכבר הזכירה אך במי נדה יתחטא ואחר פליטת האיסור כולם שוים בדין טבילה: (כח) והרמות מכס לה'. כתב הרמב"ן טעם המכס מפני שהשלל הזה מנקמת השם בארץ לא להם אבל בארץ סיחון ועוג לא נתנו לכהנים ללויים כלום אלא אדרבה הוזהרו מהם שנאמר וחלק לא יהיה לך בתוכם אפי' בביזה: (ל) מן הבקר ומן החמורים ומן הצאן מכל הבהמה. פרט ואח"כ כלל. ור' אברהם פי' מכל הבהמה כמו גמלים ולא לקח אלעזר מהם חלק כי היו מעטים ע"כ לא נזכר מספר שהביאו ולא מספר שלקחו הלויים: (לא) ויעש משה ואלעזר הכהן. ולא הזכיר הנשיאים כמו שנאמר בפקודים ואלה הפקודים אשר פקד משה ואהרן ונשיאי העדה. וכתב הרמב"ן ואולי הטעם כי מה שהשם צוה שיהיו שם נשיאי העדה לא לחובה אלא בעבור שהוא דבר שבממון צוה שיהיו שם כדי שלא יחשדו לאלעזר שלקח יותר מן הראוי לו והם אמרו חלילה לנו כי מלאך ה' הוא ואין צורך להיותינו שם: (לו) ותהי המחצה. כתב הרמב"ן הוצרך הכתוב לפרט כזה להזכיר כמה המחלה וכמה המכס להודיע כי מיום שלקחו המלקוח עד שמנו אותו וחלו אותו והפרישו ממנו המכס ונתנו לאלעזר הכהן לא מת מכל המקנה הגדול הזה אחד וכן בנחלת העדה ללויים וזה נס: (מט) עבדיך נשאו את ראש אנשי המלחמה. לומר שלא מת אחד מהם במלחמה: ולא נפקד ממנו איש. לומר שלא הוכה אחד בחרב בענין שיפקד מן הצבא: (נד) ויביאו אותו אל אהל מועד זכרון לבני ישראל. פי' הרמב"ן שיעשו מהם כלים לעשות מהם עבודת השם לדורות שאם בא הכלים שהביאו לאוצר בית השם היה לו לומר זכרון להם פי' על המביאים אותם אבל אמר זכרון לבני ישראל שיהיה הזכרון לכל בני ישראל:

לב (ב) ויבואו בני גד ובני ראובן. בפסוק הראשון ומקנה רב הקדים ראובן לגד כראוי כי הוא בן הגבירה וכן אח"כ כשמספר המעשה ויאמר לראובני ולגדי אבל בכל הפרשה מקדים בני גד כי הם נתנו העצה והם דברו תחלה למשה כי הם היו גבורים כדכתיב וטרף זרוע אף קדקד ולא היו יראים לשבת בארץ הזאת לבדם: (יט) כי באה נחלתינו אלינו. פירש"י כבר קיבלנוה מעבר לירדן. וכתב הרמב"ן אינו הגון שידברו כן לפני משה כבר קיבלנוה כי אין בידם לקבלה אם לא יתננה להם אלא כך אמרו לא ננחל אתם למעט נחלתם בארץ הטובה כי באה אלינו נחלתינו הראוי' לנו שהיא ארץ מקנה ולנו מקנה יותר מלשאר השבטים והוא דרך בקשה: (כה) ויאמר בני גד ובני ראובן. ולא אמר ויאמרו שאחד המיוחד שבהם דבר בשביל כולם: (כט) אם יעברו וגו' ונתתם. פי' הרמב"ן כי עתה לא מסר להם משה כל הארץ רק קצת ערים שהם מקום המקנה והם הנזכרים כאן שבנו מהם מבצרים לשבת בהם טפם ומקניהם ושאר הארץ הניחוה חריבה ולכך צוה יהושע והנשיאים אם יעברו אתכם תנו להם כל הארץ לאחוזת עולם ואם לא ירצו לעבור אתכם תקחו מהם כל הארץ הזאת ותגרשו ממנה נשיהם וטפם ותתנו להם אחוזה בארץ כנען הראוי להם. ור' אברהם פי' אם לא יעברו ברצונם תוליכם עמכם בעל כרחם ויאחזו שם בתוך העם: (לא) ויענו בני גד ובני ראובן לאמר וגו' (לב) נחנו נעבור חלוצים. פי' הרמב"ן אמרו לו אין אדוני צריך לצוות עלינו בתנאי כפול חלילה לעבדיך לעבור מה שאדוני מצוה כי הם דברי ה' ולא נעבור על מצותו וזה טעם את אשר דבר ה' כי מתחלה אמרו כאשר אדוני מצוה: (לג) ולחצי שבט מנשה בן יוסף. כתב הרמב"ן מתחלה לא שאלו שבט מנשה חלק בארץ ההיא אבל כאשר חלק הארץ לשני השבטים ראה שהיא ארץ גדולה יותר מן הראוי להם ובקש מי שירצה להתנחל עמהם והיו אנשים בשבט מנשה שרצו בה ואולי היו גם כן אנשי מקנה ופי' ולחצי שבט מנשה חלק מהם כי לא היו החצי שלא היו אלא ב' משפחות משפחת המכירי והגלעדי ועדיין נשארו ששה כי שמונה בתי אבות היו והנה לא פירש בתורה שחילק משה ביניהם הארץ ליתן לכל שבט ושבט חלקו אלא כתב בכלל ויתן משה לראובני ולגדי ולחצי שבט מנשה וגו' ובמשנה תורה ביאר החלק שנתן לחצי שבט המנשה וביהושע ביאר עוד ויתן משה לראובני למשפחותם ויהי להם הגבול וגו'. (לח) ואת נבו ואת בעל מעון מוסבות שם. פירש"י נבו ובעל מעון שם ע"ז הם ובני ראובן הסבו שמותם לשמות אחרים. והקשה הרמב"ן כי אין זה טעם שיזכיר אותם בשם ע"ז ויאמר כי בני ראובן בנו אותם והסבו שמותם ולא יזכיר שם המוסב להם ומנהג הכתוב לעולם בערים הנלכדות להזכיר שם החדש ועוד ויקראו בשמות את שמות הערים אשר בנו איננו חוזר על נבו ובעל מעון לבד אלא על כל הערים. והנכון בעיני כי השמות האלה היו שמות הערים ביד מואב וסיחון כבש כל הערים האלה ממלך מואב הראשון כי כן כתיב בחשבון ודיבון ומידבא כמו שנאמר ונירם אבד חשבון וזה פי' מוסבות שם שאלו הערים כולם הסמוכות הם שהסבו האמורי את שמם כאשר לכד אותם וזה היה שמם הראשון כאשר היה ביד מואב ובני ראובן וגד עוד קראו אותם בשמות כאשר בנו אותם ולא אמר הכתוב ויקראו שמות לערים אשר בנו אלא ויקראו בשמות את שמות הערים כי קראו להם בשמות את שמות הראשונים אשר היו להם בתחלה כי רצו להזכירם בשם הידוע להם מאז. או להוציא מואב. ופי': ואת שבמה. שבנו את שבמה ואינו חוזר על מוסבות שם: (מ) ויתן משה את הגלעד למכיר בן מנשה. פי' למשפחתו כי בניו לכדוה כדכתיב וילכו בני מכיר גלעדה וילכדוה. ובעבור היותו נכבד וראש לכל זרעו יקראו בניו על שמו ואולי היה עדיין מכיר קיים. ולא נגזרה עליו גזרת המדבר שלא היה מפקודי משה ואהרן שהיו לו יותר מס' שנה והאריך שנים כדורות הראשונים: (מא) ויאיר בן מנשה. כתב הרמב"ן האיש הזה מתייחס אל משפחת אמו בעבור שלקח אחוזתו עמהם כי בדברי הימים מפורש שהוא בן חצרון בן פרץ ואמו בת מכיר בן מנשה דכתיב ואחר בא חצרון אל בת מכיר אבי גלעד ותלד לו את שגוב ושגוב הוליד את יאיר ויהי לו עשרים ושלש ערים בארץ הגלעד:

פרשת מסעי

לג (א) אלה מסעי. פירש"י טעם שמפרש המסעות להודיע חסדי הב"ה אע"פ שגזר עליהם לטלטלם במדבר לא היו נעים ונדים תמיד ממקום למקום וכו'. והרמב"ן כתב טעם בזכירת המסעים האלה ואמר כי כל הנסים והאותות שנעשו להם היו אמיתיות לעיני רואיהם אבל לדורות הבאים יכזבם השומע ועמידת ישראל במדבר מ' שנה בלא מקום זרע ומאכילות המן בכל יום אינם דברים טבעיים לבני אדם ואולי יחשוב האדם כי עמידתם במדבר הזה היה מקום קרוב מן הישוב מקום שבני אדם שוכנים שם או מקומות שיש שם חרים וקציר ומעיינות מים ועל כן הרחיק מלבות בני אדם המחשבות האלה וחזק האותות כולם בזכרון המסעות כדי שיראו אותם הדורות הבאים וידעו האותות הגדולות איך עמדו בני אדם במקומות ההם מ' שנה: (יד) ויחנו ברפידים ולא היה מים לעם לשתות. כתב הרמב"ן לא הזכיר במרה נס המים ולא במדבר סין ענין המן אבל בעבור היות ענין רפידים דבר גדול שניסו את השם ונקרא שם המקום מסה ומריבה ונקדש לעיניהם להוציא להם מים מן הסלע ובאה להם מלחמת עמלק על כן הזכיר בקצרה ולא היה שם מים לעם לשתות כי הוא המקום הנזכר והנודע בזה: (מא. מב. מג) ויסעו מהר ההר ויחנו בצלמונה ויסעו מצלמונה ויחנו בפונן ויסעו מפונן ויחנו באובות. ולמעלה בפרשת חוקת אינו מזכיר כל אלה המסעות אלא אומר ויסעו מהר ההר ותקצר נפש העם בדרך. עד שגומר כל הענין ואומר ויסעו בני ישראל ויחנו באובות ואינו אומר ויסעו ממקום פלוני ויחנו באובות וכתב הרמב"ן מפני שצלמונה ופונן הם סביב ארץ אדום ותקצר נפש העם שם בדרך ודברו באלקים ובמשה ושלח בהם נחשים השרפים ועשה משה נחש נחשת והיו מוליכין אותו בכל הדרך ובחנותם בצלמונה ופונן ולא סר מהם עד אשר חנו באובות על כן לא הזכיר חנייה כשסיפר המאורע כי בכל הדרך היה הענין וחושב מסע אחד כל המקומות שהיה בהם המאורע דהיינו משנסעו מהר ההר עד שחנו באובות: (נג) והורשתם את הארץ וישבתם בה. פי' הרמב"ן שהיא מצות עשה שמצוה אותם שירשו אותה וישבו בה ואם עלה בדעתם ללכת לארץ אחרת ולכובשה ולישב בה יעברו על מצות עשה ומחזיר המצוה הזאת כמה פעמים בואו ורשו את הארץ ומכאן הפליגו חכמים לדבר במעלת ארץ ישראל ולדון במורדת האשה שאינה רוצ' ללכת עם בעלה לארץ ישראל וכן האיש. ורש"י לא פירש כן אלא פי' והורשתם אז תוכלו לישב בה ואם לאו לא תוכלו להתקיים בה: (נה) לשכים בעיניכם ולצנינים בצדיכם. פי' שיהיו לקוצים בעיניכם שיעורו עיניכם להטעותכם ולא תראו ולא תבינו ותלמדו ממעשיהם ואחר שתטעו לשוב מאחרי ה' יהיו נגיים בצדיכם שילחיצו ויצערו אתכם לשלול ולבוז ויגררו אתכם ויציאו אתכם במצור ואני אגלה אתכם מפניהם גלות שלימה כי כאשר דמיתי לעשות להם על ידיכם שיגלו כולם מן הארץ ולא תותירו הם מהם ולא שמעתם בקולי כן אעשה גם לכם ולא אשאיר מכם בארץ גם אחד:

לד (ב) אל הארץ כנען. פי' ר' אברהם כמו אל הארץ ארץ כנען. והרמב"ן פי' כי הם הארץ כנען כמו מצרים הם הארץ והם העם על כן אומר אל הארץ כנען כמו אל העיר ירושלים והמלך דוד: **(יט) ואלה שמות האנשים למטה יהודה.** ראובן וגד כבר לקחו נחלתם ולא הוצרכו לנשיא. והזכיר יהודה תחלה י"מ הטעם לפי שיצא לו הגורל תחלה ובכולם הזכיר נשיא לבד ביהודה ושמעון ובנימין. וי"מ הטעם לפי שכלב שהיה מיהודה כבר נודע נשיאותו ושמעון קנה אותו לפי שחטא זמרי נשיאו ובנימין היה נשיאו אלידד והוא אלדד ולא הוצרך לכתוב בו נשיא כי נביא היה ומעלתו יתירה. ולא ידעתי טעם למה כתב בכולם למטה בני פלוני חוץ מביהודה ובנימין. וכאן ובמרגלים מזכיר יוסף על מנשה לפי שחמדו את הארץ:

לה (ד) ומגרשי הערים וגו'. כתב הרמב"ן בפשט הפסוק תחלה אמר שיתנו למגרש אלף אמה סביבות העיר כנגדה שיהיו לה לארכה אלף אמה ת"ק לרוח אחד ות"ק לרוח השני וכן לרחבה ת"ק לכל רוח ואחר כן אמר שיעשו רבוע של אלפים על אלפים ותהיה העיר באמצע הריבוע ולא הוסיף בזה הפסוק על המגרש שכנגד העיר כי העיר היא אלף על אלף ולכל צד ת"ק הרי אלפים אבל הוסיף ליתן מגרש כנגד הקרנות שאמר לעשות ריבוע של אלפים על אלפים כדי למלאת הקרנות ונמצאת העיר חלק רביע במה שנותנין ללויים. וכן משמע לשון ומדותם את פאת קדמה אלפים באמה שאם היה אומר למדוד מן העיר אל החוץ אלפים אמה לכל רוח היה אומר ומדותם מחוץ לעיר לפאת קדמה אבל ומדותם את פאת קדמה היא מדידת הצד ההוא וכל הצד קרוי פאה כמו מאה באמה אורך לפאה האחד שפירושו לעבר כולו. והנכון שיהיו האלף שסביב העיר כנגדה למגרש שלא יזרע והאלף שבקרנות לשדות ולכרמים: **(ח) מאת הרב תרבו ומאת המעט תמעיטו.** כתב הרמב"ן לדעת רבותינו שאומרים שכל השבטים היו שוים בנחלה צריך לפרש על בתי האבות שמבית אב שלקח הרבה נתן הרבה אע"פ שאין מספר הערים שנתנו ללויים שוים לשבטיהם וזהו מפני שווי הערים שהיו חשובות זו מזו כי בשומא חלקו הארץ: **(יד) את שלש הערים.** כתב הרמב"ן אמרו רבותינו שנתן בעבר הירדן שלש ערים למקלט משום דנפישי רוצחים ואף על פי שאין המקלט אלא בשוגג היו שופכי דמים במרמה ומראין עצמן כשוגגין והוצרך להרבות להם ערי מקלט לקלוט את כולם שלא נודע מי המזיד וא"כ נוה הכתוב על העתיד. או שנאמר שהיתה אויר ארץ גלעד כן מאז היתה לגוי. ואני תמי' כי על דעת רבותינו הכתוב שאמר ועליהם תתנו מ"ב עיר כולם קולטות והנה היו בארץ כנען ל"ו ערים ובעבר הירדן ו' נמצא שנתחלקו ביושר ובהשוויה לכל ישראל כי ד' ערי מקלט יגיעו לכל שבט שבט גם חשב שבט מנשה בכלל ארץ כנען מפני שרובו שם. ואולי באלו ג' הערים ריבה השם בעבר הירדן לכבוד משה שיבדיל הוא אליין אבל בכללם במדה ובמניין היו. ועל דרך הפשט נראה כי ארץ עבר הירדן היתה גדולה מאד כי הם שני מלכי האמורי שהמקראות מפליגין בהן ואף כי עמון ומואב טהרו (נזכרו. כ"לל) בהן ומלכי ארץ כנען מלכי עיירות כל מושל עיר יקראו לו מלך כדכתיב מלך ירושלים אחד ומלך חברון אחד ויתכן שכך היה המנהג בדורות ההם כל מושל עיר יקראו לו מלך או שהיה לכבוד ארץ ישראל כמדרש רבותינו והנה היתה עבר הירדן גדולה מאד וראויה לשלש ערים ככל ארץ ישראל והיו שם ערים לבדם קולטות והמ"ב למגרשי הערים ולא למקלט: **(לב) ולא תקחו כופר לנוס אל עיר מקלטו.** פי' שלא נקח כופר ממי שנס לעיר מקלט ולהשיבו לעירו על ידי כופר אבל לא הוצרך להזהיר שלא נקח כופר שלא ינוס שם כלל כי כל הורג נפש בשגגה מיד ינוס שמה כי יפחד מגואל הדם שלא ימיתנו בחום לבבו או שלא יחשדנו במזיד: **(לג) ולא תחניפו את הארץ.** כתב הרמב"ן מפני שאמר תחלה והיה אלה לכם לחוקת משפט לדורותיכם בכל מושבותיכם שאלו המשפטים נוהגים גם בחוצה לארץ החמיר יותר ביושבי הארץ אשר הם השכינ' ואמר שלא נחניף אותה ושלא נטמא אותה. וענין חנופ' הוא הנאמר בקללות זרע רב תוציא השדה וגומר כרמים תטע ויין לא תשתה וגומר כי כל חנופה עוש' הפך הנרא' לעינים וענין הטומאה שתהי' הארץ טמאה ולא ישכון בה כבוד השכינה בהיות בה דם נקי שלא נתכפר בדם שופכו. ובספרי דורש ולא תחניף את הארץ אזהרה לחנפים שלא יחניפו לרוצח כי מתחלה הזהיר לא תקחו כופר לפוטרו והזהיר עוד שלא יחניפו לו עוד למעלתו או לכבוד משפחתו בלא מקח שוחד כי אם אנחנו נחניף להם הנה נחניף הארץ תחת יושביה:

לו (ז) ולא תסוב נחלה. אמרו רבותינו שלא נהג אלא באותו הדור. וכתב הרמב"ן נוה הכתוב שאם ימות אדם מן היום ההוא והלאה עד שתתחלק הארץ ותהיה בתו יורשת אותו שלא תינשא לשבט אחר שלא יצא השם ההוא בעת חילוק הארץ לקחת לו נחלה בתוך מטה אחר כי יותר יקפידו בעת חילוק הארץ שלא יתערבו השבטים זה בזה בנחלתם אבל לאחר חלוקה כבר נודע הנחל' ולא יקפידו כ"כ ובעבור שלא נודע זמן החילוק ההוא הזהיר בכל הדור. ונכון הוא על דרך הפשט שאין לפרש ולא תסוב כמו טעם לדבר פי' כדי שלא תסוב אבל הם שתי מצות נוה ביורשת נחלה שלא תנשאנה רק למטה אביהם ונוה בנשואות כבר אשר תבוא אליהן נחל' אחרי היותן נשים שלא תסוב למטה אחר אבל ירשו אותן אחיהן או קרוביהן לא בניהן ובעליהן והזהיר תחלה בבנות צלפחד ואחר כך בכל בת יורשת נחלה ואמ' בכל ישראל שלא תסוב נחלה ממטה אל מטה אחר שלא הנשואות או המוזהרות אם יעברו ירשו אותן אנשי המטה שלא יפרדו מנחלתן:

נשלם ספר במדבר סיני. שבח לבורא עולם אשר נתן תורה לעמו ישראל בסיני:

ספר דברים

א (א) אלה הדברים. כתב הרמב"ן בשביל שזה הדור היה לו ליכנס לארץ ביאר להם רוב מצות התורה הצריכות לישראל ולא הזכיר כאן לא מעשה הקרבנות ולא טהרת הכהנים כי כבר ביאר אותו להן והכהנים זריזין הן אבל לישראל יזהיר ברוב המצות הצריכים להם פעמים להוסיף להם ביאור ופעמים להרבות בהן אזהרות כע"ז שמזהיר בה כמה פעמים זו אחר זו וכן יש בספר הזה קצת מצות שלא נזכרו כלל במקום אחר כגון ייבום ומוציא שם רע וזולתם וכבר נאמרו לו כולם בסיני או באהל מועד בשנה שניי' קודם שילוח מרגלים כי בערבות מואב לא נתחדש לו כ"א אלה דברי הברית ועל כן לא נאמר בספר הזה וידבר ה' אל משה לאמר צו את בני ישראל או דבר אל בני ישראל

מצוה פלונית ומה שלא נכתב בספרים הראשונים שידבר אל יוצאי מצרים כי אולי לא נהגו באותן הדורות רק בארץ אע"פ שהן מצות הנוהגות בגוף כמו נסכים? או מפני שאינן תדירות לא הזכירם רק בבנים נוחלי הארץ. וקודם שהתחיל להם בביאור התורה התחיל להוכיחם ולהזכיר עונותיהם כמה ימרוהו במדבר. והוא נהג עמהם במדת הרחמים להודיע חסדיו ועוד להוכיחם שלא יחזרו לקלקולם ולחזק לבם בהודיעם כי במדת רחמים יתנהג עמהם שלא יאמר אדם לא נוכל לרשת את הארץ כי אין אדם אשר יעשה טוב ולא יחטא והנה מדת הדין מיד מתוחה כנגדו ולכן הודיעם שהקב"ה רחמן מלא רחמים וממנו יתברך סיוע ועזר לבני אדם בעבודתו: **אלה הדברים**. חוזר על כל המצות שבספר הזה כמו שמפורש בעבר הירדן וגו' והיה ראוי שיאמר. ויאמר משה ה' אלהינו דבר אלינו בחורב לאמר ומצינו ביוסף שתחסר האמירה כגון כי הפרני אלקים שפירושו כי אמר. והזכיר זה לומר כי אחרי שנתן לנו הקב"ה עשרת הדברים אמר רב לכם שבת בהר הזה והיינו ראויים מיד לעבור הירדן ולכבוש הארץ וחטאתיכם גרמו לכם שנתעכבתם. ונמשכו דברי הפתיחה הזאת עד שהשלים בהם בפסוק ושמרת את חוקיו ואת מצותיו אשר אנכי מצוך היום וגו' אשר ה' אלקיך נותן לך כל הימים אז קרא משה לכל ישראל שהיו לפניו ואמר שמע ישראל את החוקים אשר אנכי דבר באזניכם היום והתחיל בביאור עשרת הדברים ואחרי כן הודיעם ייחוד השם שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד וכל המצות שבספר הזה ולכן פי' בכאן אשר דבר משה אל כל ישראל ולפנים ויקרא משה אל כל ישראל כי באור התורה תשלום המצות צריך להיות במעמד כולם כאשר היה במתן תורה ובשביל שהאריך בפתיחה הזאת חזר הכתוב למקום שפסק בתחילת ביאור התורה ואמר וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל אלה העדות והחוקים וגו' והזכיר בכאן ב' דברים אמר שדבר משה אל בני ישראל ככל אשר צוה ה' אותו אליהם. וזה רמז למצות שבספר הזה שלא נזכרו בתורה עד הנה ואמר שהם ככל אשר צוה ה' ולא הוסיף ולא גרע בהם והזכיר זה בשביל שלא אמר בהם וידבר ה' אל משה לאמר ולכן כלל אותם עתה ואמר ככל אשר נצטוה בהם מפי הקב"ה. ואמר עוד הואיל משה באר וגו' וזה רמז לאותם מצות שנאמרו כבר וחוזר לבאר אותם ולחדש בהם דברים. ופי' הואיל שמעצמו ראה ונראה לו לעשות כן ולא צוהו השם בזה מלשון הואל נא ולו הואלנו ונשב וכן רבים: **במדבר**. בשביל שלא היו עתה במדבר שכבר נכנסו בערבות מואב פי' אנקלוס שכל אלו הם רמזים פי' שדבר אליהם בעבר הירדן מה שחטאו במדבר ובכל אלו המקומות: (ד) **אשר יושב בחשבון**. כתב הרמב"ן שלא הית' שלו אלא לכדה ממלך מואב ובנאה להיות לו בית מלוכ' וכן: **אשר יושב בעשתרות באדרעי**. שהית' ארץ רפאים והוא מלך אמורי ומדקאמר אשר יושב בעשתרות באדרעי משמע שעשתרות שם מקום אשר בו אדרעי כי בשפלות ההר אשר שמו עשתרות בנו עיר ושמה אדרעי וזהו ויצא עוג הוא וכל עמו למלחמה אדרעי כי אסף את כל חילו אל העיר אשר שם ארמון המלך: (ו) **בחורב לאמר**. כתב הרמב"ן חורב הוא מקום הסובב הר סיני ששם ישבו ישראל בשנה ההיא כי המדבר היה גדול ושם ההר ועל כן נקרא כל המדבר סיני כאלו הוא אומר מדבר הר סיני. ואפשר שהמדבר וגם ההר נקראים סיני כי שם אילני הסנה רבים וסמוך להר מקום או עיר מושב ששמו עיר חורב ושם עמדו באותה שנה והכתוב שאומר ויבא אל הר האלקים חורבה שבא אל חורב אשר שם הר האלקים והסנה היה בהר ומשה היה בחורב המקום שלפניו קרוב לו אשר עמד שם מקנה ישראל שנה ולפיכך אמר אסורה נא ואראה שיסור מחורב אל ההר ופעמים קורא הפסוק להר חורב דכתיב ויתנצלו בני ישראל את עדים מהר חורב כלומר מן ההר אשר בחורב בתחומו או לפניו או ששם כל הארץ חורב וההר בתוכה. ור"א פי' כי חורב הוא הר סיני כי מפני החורב והיובש יקר' שם הסנ' ונקרא בשני שמות שוים בטעם: (ט) **ואומר אליכם בעת ההיא לאמר**. קודם שאמר לנו השם רב לכם שבת בהר הזה על דעת האומר קודם מתן תורה בא יתרו ופי' בעת ההיא בשבתנו בחורב והזכיר זה בכאן לומר הנה קבלנו את התורה והיו עליכם שופטים ושוטרים והיו מוכנים לבא לארץ ונסע מחורב לדגלינו עם זקנינו ושופטינו ותקרבון אלי כולכם עם זקניכם וראשיכם ובקשתם מרגלים ונתקלקל הענין: (יב) **טרחכם ומשאכם וריבכם**. פי' הרמב"ן על דרך הפשט רמז משה לישראל שלשת הדברים שאמר ליתרו שהי' עושה לעם טרחכם כנגד והודעתי את חוקי האלקים כי טורח גדול הוא ללמד ליוצאי מצרים החוקים והתורות ופירושן וביאורן וסודן. ומשאכם כנגד לדרוש אלקים שהוא ענין תפלה שמתפלל עליהם מלשון ונשאת תפלה. ואל תשא בעדם רנה ותפלה. וריבכם כפשוטו ענין המשפטים ואמר הבו לכם אנשי' חכמים על הדיינים בלבד. א"כ משאכם שהייתם מבקשים בשר ומים כדכתיב לתת את משא כל העם הזה עלי: (יד) **וידועים לשבטיכם**. פרש"י שהם נכרים לכם שאם בא לפני מעוטף בטליתו וכו'. וכתב הרמב"ן וא"כ יהי' לשבטיכם קשור עם וידועים. ועל דעתי טעם וידועים שהם ידועים לשופטיכם כלומר שמעלתם ידועה ונכרת למנותם בה שופטים וכלל מעלת השופטים במלת וידועים כי השופטים צריכין להיות אנשי חיל ויראי אלקים אנשי אמת ושונאי בצע ואלה היו ידועים לשופטים מתחלה שהיו הכל אומרין ראוי זה שיהי' שופט: (יז) **כי המשפט לאלקים הוא**. פי' הרמב"ן כי לאלקים לעשות משפט בין יצוריו על כן ברא' להיות ביניה' יושר וצדק ולהציל גזול מיד עושק ונתן אתכם במקומו ואם תגורו ותעשו חמס הנה חטאתם לה' כי מעלתם בשליחותו: (יח) **ואצוה אתכם בעת ההיא את כל הדברים אשר תעשון**. לשון רש"י והוא מספרי אלו עשר' דברים שבין דיני ממונות לדיני נפשות. וכתב הרמב"ן ואם כן מדבר עם השופטי'. ועל דרך הפשט הם החוקים והתורות כי הכל יצוה ויזהיר לכל ישראל מפיו והטעם להזכיר כאן זה כי בידוע שזה הענין עצת יתרו והוא אמר למשה הי' אתה לעם מול האלקים שיתפלל עליהם בשעת צרכם ואמר לו והזהרת אתהם את החוקים ואת התורות שילמדם הוא בעצמו התור' אך במשפט נתן לו עצה שימנ' שופטים לסייעו ולכן ספר בכאן כי כאשר מינה שרי האלפים והמאות לא מינה אותם רק על המשפט אבל הוא בעצמו למדם כל הדברים אשר יעשון על פי התור' כי שמע לעצת יתרו. ולא הזכיר משה עצתו בכאן ולא אמר דברים בשם אומרן ונראה בעיני שלא רצה להזכירו במעמד כל ישראל לגנותן או שלא יהי' כבוד לו שיזכיר לדור הזה כי אשה כושית לקח. ויתכן שהטעם מפני שנמלך בשכינ' ועל פי הגבור' נעש' הענין ההוא: (כב) **את הדרך אשר נעל' בה**. תחל' שלא בקשו מרגלי' אלא להורות לפניהם הדרך: (כג) **ואקח מכם שנים עשר אנשים**. ולא שיבח אותם בנשיאותם והיותם ראשי ישראל כי אחרי שהרשיעו לא יספר בשבח רשעים: (כה) **ויאמרו טובה הארץ**. פרש"י מי הם שאמרו טובתה יהושע וכלב. וכתב הרמב"ן וא"כ אני תמי' מה הטענה הזאת עליהם כי ראוי שיאמינו לעשר' יותר מלשנים אולי טען עליהם כיון שהקב"ה הודיע אתכם שהיא ארץ טובה וגדולי השלוחים והצדיקים שבהם אף הם מעידים כן היה להם להאמין כי האחרים מפני מורך לבם אמרו מה שאמרו. והנכון בעיני מה שפירשתי שם שכולם הודו לפני משה ואהרן וכל העדה כי היא טובה ורחבה מאד אבל בחזקת העמים ההם המסו את לבם ואחרי כן שראו כי יהושע וכלב חזקו את לבם למלחמה באו המרגלים אל ישראל שלא בפני משה והוציאו דבה על הארץ שהיא אוכלת יושביה וזהו ותרגנו באהליכם וגם העם לא הזכירו בפני משה זאת

הדבר שלא אמרו כן בתחל' אלא הודו שהיא טובה אבל אמרו למשה אנה אנחנו עולים אחינו המסו את לבבינו ועל כן אמר השם ילחם לכם ככל אשר עשה במצרים לעיניכם וזהו טעם ובדבר הזה אינכם מאמינים בה' אלקיכם שאין העכב' אלא ממיעוט האמנה: (לז) גם בי התאנף. כתב הרמב"ן סידור הענין אחר שהזכיר חטאם במרגלים שבעבורו נענשו ולא באו לארץ הטובה אמר גם גרמתם לי שלא אבוא שמה. וגם כדי שיזכיר ענין יהושע כי הוא יעבור מפני שמילא אחרי ה' כחבירו כלב ויזכה שינחיל הארץ בא לומר כי לא יבוא שמה ויהושע ינחילנה אותם. והנה הזכיר כל המעש' ההוא זולתי מגפת המרגלים עצמם כי לא ידבר בגנאי היחידים אלא בתוכחת' אומר לרבים שכולם חטאו. ופי': בגללכם. כי רבו בני ישראל את ה' ואירע להם כל זה בעבור מריבתם. או שרומז שהכעיסו ה' על משה ואהרן שהכו הסלע פעמים לפני העם ולא עשו כאשר נצטוו כי העם הרהרו בדבר וזהו שאמר על אשר לא קדשתם אותי בתוך בני ישראל שלא הי' העונש אלא מפני שהיה הדבר בתוך בני ישראל:

ב (י) **האמים לפנים ישבו בה.** פרש"י אתה סבור שזו היא ארץ רפאים שנתתי לאברהם לפי שהאימים שהם רפאים ישבו בה לא זו היא אותן רפאים הורשתי לבני לוט וכו' וכן פי' בפסוק ארץ רפאים תחשב אף היא לפי שהרפאים ישבו בה לפנים אבל לא זו היא שנתתי לאברהם. והקש' הרמב"ן למה בא הפסוק לומר בארץ עמון ומואב שאינה ארץ רפאים שנתן לאברהם אם לומר שאינה ראויי' לישראל שאינ' מן הארץ אשר נשבע ה' לאבותם והלא הפסוק אינו אומר אלא כי לבני לוט נתתי' ירושה לומר אע"פ שהיתה מנחלת אברהם כמו שכתב רש"י בעצמו שנתן שתים לבני לוט בשכר שהלך עמו למצרים ושתק על מה שאמר על אשתו אחותי היא ועוד כתב בענין עשרה עממים נתתי לאברהם בז' די לכם וקיני וקניזי וקדמוני הן עמון ומואב והר שעיר אחת מהם לעשו ושתים לעמון ומואב הרי ארץ עמון ומואב מנחלתו של אברהם היא ולמה אמר הקב"ה למשה שלא יהא סבור שהיא ארץ רפאים שנתנה לאברהם. אבל פי' הפסוקי' הפך מדברי רש"י בעבור שאמר הכתוב אל תצר את מואב כי אני נתתי לבני לוט את ער ירושה ספר הכתוב כי הארץ ידוע' לבני אברה' לולי שנתנה לבני לוט ואמר כי הארץ ההיא ישבו בה מעולם עם גדול ורב כענקים ולכך יקראו אותם המואבי' אימים לגודל האימה אשר יטילו על רואיהם והנה עשה לבני לוט נס לכבוד אברהם ויכלם ויורישם מפניהם ואין ראוי לגזול מהם אשר נתן להם השם במעשה נס. ופי': (יא) **יחשבו אף הם כענקים.** מלשון חשיבות שהם חשובים כענקים. ועל כן סמך לזה: (יב) **ובשעיר ישבו החורים.** כי בעבור הטעם הזה במואב ימנעם גם כן מארץ שעיר כי מלפנים היתה מן החורים והיא ממתנת אברהם כי החורי הוא החוי והוא מבני כנען כמו שנאמר עשו לקח את נשיו מבנות כנען בת צבעון החוי וצבעון היה מבני שעיר החורי יושבי הארץ. ויתכן שנקרא חוי על שם שהיה נחש עלי דרך ונקרא חורי ע"ש מחור פתן כי השמות ישמרו הטעם ויחליפו המלות כמו זרח וצוהר והנה אמר כי החורי שהם לאברהם ישבו בשעיר לפנים ובני עשו שהם זרע אברהם ירשו אותם וישבו תחתם במעשה נס שהיו עם רב ועשו בא לגור שם ונתחזק עליהם כאשר עשה ישראל ליתר הגוים שניתנו לאברהם ואין ראוי לגזול מעשו אשר הורישו האלקים כי השם יקצוף על הגוזל מהם נחלה שהנחילם כאשר יקצוף על הגוזל מישראל הארץ אחרי שינחילנה להם ועל כן הזכיר כאשר עשה ישראל עדיין לא נעש'. וכן אמר עוד בבני עמון שהיא: (כ) **ארץ רפאים תחשב.** כי גם היא של רפאים בתחלה: **והעמונים יקראו להם זמזמים.** מלשון זממו אל תפק אלא שנכפל כלומר עם לא יבצר מהם כל אשר זממו לעשו' מרוב חוזקם. פי' תחשב שהיא בחשבון ארץ רפאים מכללם. ואפשר שג"כ יש לפרש רפאים יחשבו אף הם כענקים למעלה פי' האימים אשר ישבו בה לפנים גם הם יחשבו רפאים שהיו מכללם והם כענקים ולכך יקראו אותם אימים והנה ארץ רפאים היתה גדולה מאד ולקחוה מהם בני עמון ונשאר ממנה לרפאים עצמם כי עוג היושב בעשתרות מהם כמו שנאמר ויכו את רפאים בעשתרות קרנים ולכן אומר הכתוב בגבול מואב ועמון כי לרפאים יחשב והעמונים והמואבים הם ששנו להם שמות אחרים אימים וזמזומים: (כג) **והעוים היושבים בחצרים עד עזה וגו'.** כתב הרמב"ן בא לומר אע"פ שהכפתורים לאו מז' עממים הן כי מבני מצרים הורישם ישראל כי הם לקחו הארץ מעוים שהם מז' עממים כי להם היתה תחלה ונמצא שהיא מנחלת ישראל. ועל דעתי כי העוים הם חוים כי המנהג בלשון שיחליפו השמות בהיותם מורים על ענין אחד והנחש יעוות עצמו ולכך קורא לחוי עוי וכך איתא בבראשית רבה שהיו בקיאין בעפרות כנחש. בגלילא נוותין לחויא עויא. והנה השלים להודיענו כל ארץ החוי כי ממנה לעשו והיא אסורה לנו וממנה לכפתורים ונקח אותה מהם ובבראשית רבה אומר כי העוים הם רפאים ואומר ג"כ על מתנתו של אברהם אבינו לפי שאינו מזכיר כאן חוי לפיכך מבי' רפאים תחתיהם. וכן נראה עיקר כי כאשר הזכיר משה לישראל ז' עממין בפסוק ונשל גוים רבים החתי והגרגשי והאמרי והכנעני והחוי והיבוסי ושבעה אלה נזכרו במתנתו של אברהם והחוי לא נזכר שם ועל כל פנים הוא רפאים או קני או קניזי או קדמוני ורבותינו אמרו כי קני קניזי וקדמוני לא נחלום ישראל ועתיד להנחילם להם א"כ הרפאים שנתן לאברהם הוא החוי שהיה הבן הששי לכנען ואביו קרא לו חוי ובימי אברהם כינו לו רפאים ועל דעתי הוא שם המכונה מן החוי על שם חור פתן כי הטמונים בעפר יקרא הלשון רפאים כמו הרפאים יחוללו מתחת מים ושוכניהם. וארץ רפאים תפיל. והנה בני החוי רבו למעלה וכאשר נפוצו משפחות הכנעני נחלה המשפחה הזאת ארצות גדולות ומהם נקראת ארץ רפאים ומהם חורים ומהם עוים ובכללם כולם חוים וכולם רפאים והשמות האלה כולם מתוארים מן החוי כי כאשר היה שמו חוי כנו לו מן חויא רפאים שהנחש שוכן בחורי העפר וחורי ועוי על שם הנחש כאשר פירשתי. והקב"ה נתן לאברהם הרפאים בכללם ומשה הזכיר לישראל החוי השם הראשון שקרא לו אביו כי ארץ רפאים בימי משה כבר נחלקה וממנה אסורה לישראל והנה הכתוב בא להזכיר כאן כל ארץ רפאים וכל מה שנעשה ממנה אמר תחלה האימים גם הם מן הרפאים וירש אותה מואב וחזר ואמר כי ארץ בני עמון אף היא ארץ רפאים ואסר כל זה לישראל ועוד סיפר כי גם כפתורים היוצאים מכפתור ירשו ארצם והיא מותרת לישראל. ועל מה שפירש"י כי עוים מפלשתים הם שעמהם הם נחשבים בספר יהושע ומפני השבועה שנשבע אברהם לאבימלך לא יכלו להורישם ונטהרו להם ע"י כפתורים הקשה הרמב"ן כי אדרבה אינו מונה עוים מפלשתים שתחלה הוא מונה חמשה סרני פלשתים בלא עוים ואח"כ הוא מונה עוים בעם אחר ועוד הנה הותרו עוים על ידי כפתורים ושאר סרני פלשתים מי התירם שהרי יהושע כבש כולם ועוד למה תהיה ארץ פלשתים לאברהם כלל ולמה הוצרך אבימלך לבריתו והלא פלשתים מבני מצרים וכן הכפתורים ואינן מז' עממים אלא כך היה הענין שהפלשתים והכפתורים השמידו מן הכנענים כי אבימלך מלך גרר היה והלכו פלשתים וכפתורים וכבשו עזה ואשקלון וגת ועקרון מבני כנען וע"כ לקחו אותה ישראל מהם כי היא נחלתם ומ"מ לא הורישו את פלשתים עד שעבר זמן השבועה שמתו (ג') דורות של פלשתים באותה הארץ של אבימלך: (כד) **ראה נתתי בידך את סיחון.** כתב הרמב"ן הדבור הזה הוא האמור

למטה ראה החילותי תת לפניך את סיחון וקודם לכן שלח לו מלאכים כי אחרי שצוה השם החל רש והתגר בו מלחמה לא היה שולח לו דברי שלום כי אם ישמע אליו יהיה עובר על דברי השם ואם ידע שלא ישמע יהיה שליחתו לריק ואין לומר כי היא ממצוה שנצטוינו בה כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלו' כי שם כתיב והיה כל העם הנמצא בה יהיה לך למס ועבדוך וכאן אם שמע להם לא היה נוגעין בו אבל פי' ושלח מלאכים וכבר שלחתי מלאכים אבל הקדים דבר השם לומר כי הכל היה מאת ה' שהקשה את רוחו: (כה) היום הזה אחל תת פחדך וגו' העמים. פי' הרמב"ן כנגד ישראל שיראום כל העמים כי מה טעם שיאמר למשה תת פחדך על כל העמים והוא לא ילחם רק בשני המלכים האלה אבל הוא הבטחה לישראל וליהושע: (כט) כאשר עשו לי בני עשו. פירש"י דקאי על אוכל בכסף תשבירני שהרי לא נתנם אדום לעבור בגבולו. והקשה ר"א וא"כ מה נאמר בו המואבים היושבים בער שהכתוב אומר עליהם על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים וכתב ולפי דעתי פירושו על טעם בדרך בדרך אלך כאשר עשו לי בני עשו שסיבבו הר שעיר בדרך בדרך וכן כתיב אתם עוברים בגבול אחיכם בני עשו היושבים בשעיר רק המלך שהוא מלך אדום לא עזבם שיעברו על דרך מדינתו כי משם היה מקום ארץ כנען ופן יעברו אל עיר. ורבים אומרים כי הם לא קדמו את ישראל רק ישראל קנו מהם. וי"מ על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם חוזר על עמוני ואשר שכר עליך בלעם חוזר על מואבי אבל הוא קידם בלחם ובמים: (לד) ונחרם כל העיר מתים. כתב הרמב"ן שהרי אמורי היה מז' עממים ונצטוו עליהם לא תחיה כל נשמה אעפ"כ פתח לו בשלום שכך היא המצוה כאשר אפרש בע"ה אבל לעוג לא פתח לו בשלום לפי שהוא יצא לקראתם למלחמה קודם שבאו לעירו:

ג (ז) בזונו לנו. ולמעלה אומר בזזנו שהיתה הביזה חביבה בעיניהם ולבסוף בזו כ"כ שנתבזה בעיניהם לכך אומר בזונו וע"כ כאן כתיב וכל הבהמה ולמעלה אין כתיב כל: (ט) צדונים יקראו לחרמון שריון. פי' הרמב"ן עיקר הכתוב בא לומר כי לצדונים בכור כנען יקראו להר חרמון בהיותו בידם שריון והאמורי היושב בה עכשיו אשר ישראל לכדוה מידם קראו לו שניר והוא שלג ומפני קרירתו הוא חרב ועל כן נקרא חרמון והוא לו שם כינוי. ואולי גם שריון בלשון הצידונים הוא שם שמורה על כך ושם הר סיאון והכתוב שאמר ומראש שניר וחרמון יקראנו בשני הכנויין מראש השלג והחרם. א"נ מראש שניר ומכל ההר: (יא) כי רק עוג מלך הבשן נשאר מיתר הרפאים. פי' הרמב"ן ענין הכתוב בא לומר אע"פ שעוג הוא עתה מלך הבשן אבל מולדתו מן הרפאים ולהגיד על גדלו אמר הנה ערשו ערש ברזל כי לא יסבל אותו ערש עצים כשאר בני אדם והיא בעיר רבה שהיתה עיר מושבו וכאשר השמידו בני עמון את הרפאים כאשר נזכר למעלה ונלכדה עירו ניצל הוא לבדו וזהו כי רק עוג נשאר וקיימו מטתו לעדות כי השמידו עם גדול ורב וזה טעם הנה כלומר הנה העדות קיימת: (יב) ואת הארץ הזאת ירשנו בעת ההיא. פירש"י את הארץ הזאת האמורה למעלה. ומערוער עד נחל ארנון אינו מחובר לראשו שהרי הם ירשו יותר עד הר חרמון אלא חוזר על סופו של מקרא על נתתי לראובני ולגדי. והרמב"ן כתב והנכון בעיני לפרש כי הארץ הזאת אשר ירשנו בעת ההיא מערוער נתתי לראובני: (יג) כל חבל הארגוב לכל הבשן ההוא יקרא ארץ רפאים. פי' הרמב"ן הבא במקום אשר ופירושו כל חבל הארגוב וכל הבשן אשר הוא נקרא ארץ רפאים והיה נקרא ארץ רפאים על שם עוג המולך בה או מפני שהיתה תחלה לרפאים ונשארה לעוג כי הוא והעם היושב בה מיתר הרפאים:

פרשת ואתחנן

(כג) ואתחנן. כתב הרמב"ן כאשר הזכי' כיבוש סיחון ועוג אמר הטעם ואת יהושע צויתי בעת ההיא לאמר כי אנכי לא אעבור שם למה כי התחננתי אל ה' אלהי ולא שמע אלי וצוה אותי לחזק את יהושע כי הוא יעבור. ופי': בעת ההיא. בעת שנגזרה עליו הגזירה שלא יעבור ולא נזכרה התחנה ביום המעשה. ורש"י פי' בעת ההיא אחר כיבוש סיחון ועוג וכאשר לא שמע ה' בקולו חזר והתפלל יפקוד ה' אלהי הרוחות לכל בשר וזהו שאומר כאן אחר התחנה וצו את יהושע אבל הזכיר שם התפלה אשר נענה עליה וכאן הזכיר זה להודיע כי הארץ היתה חביבה עליו מאד ולא זכה אליה בעבורם וכל זה תוכחותיו:

ד (א) ועתה שמע ישראל. אחר שהשלים התוכחות והודיעם שגרמו עונותיהם רעה על עצמם וגם עליו שלא יעברו בארץ אבל הבנים יעברו וירשו אותה אם לא יהיו כאבותם דור סורר ומורה לכך מתחיל להזהירם במצות שלא יוסיפו ולא יגרעו: (ב) לא תוסיפו. כגון ה' פרשיות בתפילין. וכתב הרמב"ן ה"ה אם בדה לעשות מצוה מעצמו כמו ירבעם שבדה מלבו לעשות חג בחודש השביעי שהוא בכלל זה בלאו אבל מה שתקנו חכמים משום גדר כגון שניות לעריות וכיוצא בהן זו היא מצוה מן התורה: (ג) עיניכם הרואות את אשר עשה ה' בבעל פעור. פי' ר' אברהם בשביל שאמר ונשב בגיא מול בית פעור ועבדו שם ע"ז התחיל לצוות בע"ז. והרמב"ן כתב בשביל שבא להזהיר בפרטי המצות התחיל בע"ז שהיא שורש לכולם: (ה) ראה למדתי אתכם. פי' ראה שאני מלמד אתכם היום כמו אשר אני מצוה אתכם היום. או מפני שאמר לעשות כן בארץ אמר למדתי פי' ראה בבואך לארץ שלמדתי אתכם: חוקים ומשפטים. פי' הרמב"ן הזהיר בע"ז שהיא עיקר לכל ועתה מזהיר בחוקים שהם גזירותיו ובמשפטים שהם הדינין כי אלו הם הצריכים חיזוק יותר מפני העל' טעם החוקים ומפני כי במשפט יעמיד ארץ. ואמר: לעשות כן בקרב בארץ. היה חוקים רבים ומשפטים שאינן נוהגין בחוצה לארץ או נרמז שעיקר המצות הם כולם בארץ. ואמר: (ו) ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם. לומר כי בחוקים ומשפטים יש תועלת גדולה שהם תפארת לעושיהם מן האדם ואפילו שונאיהם ישבחו אותם בהם ועוד שהם תועלת גדולה שבהם יהיה להם קרוב בכל קראם אליו וגם העמים יתבוננו בזה וידעו כי החוקים נעשים בחכמה ובבינה לקרבה אל האלקים ויראו מהם וזהו מי גוי גדול ועוד שהמשפטים בעצמן הן צדיקים וישרים וטובים: (ט) רק השמר לך ושמור נפשך מאוד פן תשכח. כתב הרמב"ן שהיא מצות לא תעשה שהזהיר לזכור מאין באו המצות שלא נשכח מעמד הר סיני וכל הדברים אשר ראינו שם הקולות והלפידים ואת כבודו ואת גדלו ואת דבריו אשר שמענו שם מתוך האש וצוה עוד במצות עשה שנודיע אותו לכל זרעינו מדור לדור כל מה שהי' שם בראייה ובשמיעה ותועלת גדולה במצוה זאת כי אלו באו אלינו דברי התורה מפי משה בלבד אע"פ שנבואתו נתאמתה אלינו באותות ומופתים אם יקום נביא או חולם חלום להכחיש דבר מן התורה נותן אות או מופת יכנים ספק בלבנו אבל כשהגיע אלינו מפי הגבורה ועינינו הרואות אין שם אמצעי נכחיש כל חולק ומספק ונשקר אותו לא יועילוהו אות ומופת כי אנחנו יודעים שקרתו וזהו שאמר שם וגם בך יאמינו לעולם. וכשנעתיק הדבר ג"כ לבנינו ידעו שהיה הדבר אמת כאלו ראוהו כל הדורות כי לא נעיד שקר לבנינו ויאמינו בודאי שראינו כולנו בעינינו: (יט) אשר חלק ה' אלהיך אותם לכל העמים תחת כל השמים. כי לכולם כוכב ומזל

וגבוהים עליהם ובעבור כן יעשו להם אלהים מהם ויעבדום. ואמר: (כ) ואתכם לקח ה'. כי אתם חלק ה' לא תקימו עליכם שר או עוזר זולתו כי הוא הוציא אתכם מכור הברזל מארץ מצרים כנגד שריהם שעשה בהם שפטים ואולי שהפילם לא הייתם יוצאים כי הם היו במעלתם שלא תצאו והנה עשה כל זה כדי שתהיו לו נחלה ותהיו לו סגולה מכל העמים: (כא) וה' התאנף בי. החזיר זה בכאן לומר אותי צוה ה' בעת ההיא ללמד אתכם המצות ולעשותכם אותם בארץ אשר אתם עוברים שמה ועתה קחו מפי תורה כי אנכי מת בארץ הזאת ולא אוכל ללמדכם בארץ ולא תשכחו שם מה שלמדתי אתכם ולא מה שראיתם בסיני. ור"א פי' בעבור שאמר ויוציא אתכם להיותכם לו לעם נחלה בארץ שתעבדוהו רק אני לא אראה בארץ הזאת: (כג) השמרו לכם. אע"פ שאני לא אעבור עמכם הנה אזהירכם השמרו לכם: (כה) כי תוליד בנים. פי' הרמב"ן לאחר שתוליד בנים ובעבור היותכם ישנים בארץ ותשבו לבטח אולי תשכחו את ה': (כו) העידותי בכם היום. שתאבדו מהר כי לא יאריך לכם מאחר שתעבדו ע"ז. ואע"פ שהפרשה הזו היא אזהרה לא נאמרה בלשון אם והטעם כי הוא כמתנבא על ענינם ומדבר לשון שמשמש בשני עניינים לשון אזהרה ולשון עתיד לבוא שאומר אם יעשו כך יבוא להם כך ואינו גוזר עליהם ומפני זה אחז"ל שרמז לגלות בית ראשון בגלת ונושנתם והיתה קבלה בידם שיש בכאן רמז לגלות בית ראשון בא לומר להם התבוננו בו בינה: (כז) ונשארתם מתי מספר. פי' שנשאר מתי מספר בכל גוי וגוי בכל העמים אשר ינהג אותנו שם כי יפזר אותנו בארבע רוחות השמים אבל בכללינו רבים אנחנו: (כח) ועבדתם שם אלהים. ואינו אומר אלהים אחרים כמו שאומר בכל מקום רמז למה שאמרו ישראל שבחוצה לארץ עובדי ע"ז בטהרה הם: ולא יאכלון ולא יריחון. כתב הרמב"ן מתחלה אמר לא יראון ולא ישמעון לומר שאינו אלוה לא יראה בעיני עובדיו ולא ישמע תפלתם וחזר ואמר שאפילו חיים גרועים מחיי האדם אין להם שלא יאכלון ולא יריחון והנה העושה אותם נכבד מהם. אי נמי כנגד כבוד העליון אשר לא יראו בצרות עובדיהן ולא ישמעו תפלתם ולא יאכלון שלא תצא אש מלפניהם ותאכל קרבנותיהם ולא יריחון בריח ניחוחיהם ותפס הכתוב לשון שתם שאין בהם החושים האלה כלל: (ל) ושבת עד ה' אלהיך ושמעת בקולו. גם זה רמז לגאולת בבל ששבו אל השם והתודו לפניו ושמעו לקול הנביאים אשר הקים להם ולפיכך הבטיחם שלא ישחיתם כאשר אמר וזכרתי את בריתי יעקב ובסוף הספר רומז לגאולה העתידה: (לב) כי שאל נא לימים הראשונים. כתב הרמב"ן בא לומר שלא ימחול השם ולא יאריך לכם על ע"ז כי עשה עמכם מה שלא עשה כן לכל גוי שהשמיעכם קול אלקים מדבר מתוך האש למען תהיה יראתו על פניכם ותייחדו אותו ולא תשחיתו ולקח אתכם לו לגוי מקרב גוי במסות באותות ובמופתים שלא תעבדו לזולתו והנה הראיתיך בעיניך כל זה לדעת כי ה' הוא האלקים הוא אחד ושמו אחד ואין עוד מלבדו כי מן השמים השמיעך את קולו ללמדך בזה מוסר השכל ועל הארץ הראך את אשו הגדולה ודבריו שמעת מתוך האש: (לז) ותחת כי אהב את אבותיך. פי' ר"א הם השלשה אבות: ויבחר בזרעו אחריו. רמז ליעקב כי אם אמר בזרעם יכנסו עמהן שמנה גוים: ויוציאך בפניו. כתב ר' אברהם בכעס שכעס על מצרים. וי"א כמו ומלאך פניו הושיעם: (מא) אז יבדיל משה שלש ערים. פי' ר"א ביום שהבדיל משה שלש ערים אז אמר דברי הברית. וכתב הרמב"ן ואינו נכון אלא משה אסף כל ישראל לבאר להם התורה ופתר להם בדברי תוכחה וכאשר סיים בתוכחותיו במה שעשו ואזהרות על ע"ז ועל ייחוד השם והשלים להם שישמרו חוקיו ומצותיו למען ייטב להם אז אמר נקיים מצוה הבאה לידינו להבדיל שלש ערים ואח"כ קרא בקול גדול לכל ישראל שהיו שם ואמר להם שמע ישראל את החוקים ואת המשפטים וגומר כי פתח להם בביאור התורה. וחזר בכאן: (מז) וירשו את ארצו ואת ארץ עוג מלך הבשן. מפני כי שב להזכיר מה שאמר בתחלת הספר כי ביאור התורה היה אחרי הכותו את סיחון מלך האמורי והוסיף בכאן לפרש כי הביאור היה גם אחרי שירשו כל ארצם כלומר שחלקה להם לשני המטות וחצי המטה:

ה (ה) אנכי עומד בין ה' וביניכ'. פי' הרמב"ן שהיה עומ' להר ושומע דברי ה' ואומר לעם עד שדבר השם עמהם פנים בפנים וזה רומז אל כל הנזכר בפרשת בחודש השלישי מתחל' כה תאמר לבית יעקב עד ויאמר ה' לך רד ועלית. ור"א אמר כי היה אחר מעמד הר סיני פי' פנים בפנים דבר ה' עמכם בסיני ומאותו היום ואילך הייתי עומד בין ה' וביניכם. ואינו נכון והנכון כי ירמוז למה שאמרו רבותינו כי לא הבינו מפי הגבורה אלא אנכי ולא יהי' לך ושאר הדברות משה הגידם להם וזהו להגיד לכם את דבר ה' לפרש לכם כל דבור ודבור. וטעם בין ה' וביניכם כי בעת הדברות היה הוא קרוב אל מקום השכינ' יותר מהם כי הרחיקו עצמם כאשר פירש"י שם וזהו כי יראתם לעלות שלא קרבתם כאשר הי' לכם רשות לעלות: לאמר. פרש"י שחוזר על דבר ה' עמכם בהר מתוך האש לאמר. והרמב"ן כתב ולדעתי אין צורך כלל אלא פירושו כי יראתם מפני האש ולא עליתם בהר לאמר לא נעלה כי יראנו מפני האש בא לומר כי הגידו לו בפירוש כן ולא היה רק במחשבה. וכתב הרמב"ן עתה יתחיל במשנה תורה ואמר להם עשרת הדברים ולא שנה כלום באנכי ולא יהיה לך כי מפי הגבורה שמענום וכן בדבור שלישי לא שינה והתחיל לבאר להם שמור במקום זכור על דרך הפשט ועל דרך רבותינו בדיבור אחד נאמרה וביאר להם זה כי הם כולם יודעים זכור והוא הודיעם עתה כי שמור נאמר כמו (עמו. כנ"ל). והוסיף: (יב) כאשר צוך ה' אלקיך. ופרש"י קודם מתן תורה במרה. ולפי זה גם במצות כבוד שהוסיף כאשר צוך ה' אלקיך יהי' פירושו כך אבל רש"י לא הזכיר בפרשת מרה אלא מצות שבת ופרה אדומ' ודינין. ור"א פי' כאשר צוך ה' אלקיך במעמד הר סיני. והוסיף כאן: (יד) ושורך וחמורך. לבאר שיאסור גם בעובדי אדמה שהם חיי האדם ובענין שנאמר בחריש ובקציר תשבות. ואמר כאן: למען ינוח עבדך ואמתך כמוך: (טו) וזכרת כי עבד היית. לבאר כי הוא ינוח במנוחת העבד כמוך בעבור שהיית עבד והניח השם לך וגם אתה תניח לעבדך וא"כ יהיה פירושו למען כשינוח עבדך ואמתך תזכור כי עבד היית בארץ מצרים: ע"כ צוך ה' אלקיך לעשות את יום השבת. פי' ר"א צוך שתעש' זה ביום השבת. ומה שאנו מזכירים בקידוש היום זכר ליציאת מצרים כמו שאנו אומרי' זכרון למעשה בראשית כתב הרמב"ם כי בדברות הראשונות הזכיר הטעם כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ ומדבר בכבוד היום והדורו וכאשר אמר על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו אבל בדברות אחרונות מזהיר אותנו לשמור השבת בעבור היותינו עבדים במצרים עובדים כל הימים על כרחינו ולא היה לנו מנוחה ועל כן הוא מצוה אותנו לשבות כדי שנזכור חסד הבורא עלינו בהוציאו אותנו מעבדות למנוחה והנה השבת בכללה שני טעמים להאמין בחידוש העולם שיש לו אלוה בורא ולזכור עוד החסד הגדול שעשה עמנו. וכתב הרמב"ן ואינו מחוור אלא כי בהיותנו שובתים ביום השביעי אין לנו זכירה בזה ליציאת מצרים רק הוא כשאר כל המצות אבל יש בו זכר למעש' בראשית שנשבות ביום ששבת בו השם. וראוי יותר לומר כי בעבור היות יציאת מצרים מורה על אלוה קדמון מחדש חפץ ויכול על כן אמר בכאן אם יעלה על לבך ספק על השבת המורה על החדוש והחפץ והיכולת תזכור

מה שראו עיניך ביציא' מצרי' שהיא לך לראייה ולזכות והנה השבת זכר ליציאת מצרים ויציאת מצרים זכר לשבת כי יזכרו בו ויאמרו השם הוא מחדש כל אותות ומופתים ועושה בכל כרצונו כי הוא אשר ברא הכל במעשה בראשית וזה טעם על כן צוך ה' אלקיך לעשות את יום השבת. והנה לא פי' כאן טעם השביתה כי ששת ימים עשה וגומר שכבר נזכר זה פעמים רבות בתורה אבל אמר בקצר' ויום השביעי שבת לה' אלקיך שהוא ית' שבת בו וינפש. וביאר להם כי מיציאת מצרים ידעו שהוא אמר והי' העולם ושבת ממנו. והוסיף ביאור בדבור כבד: (טז) כאשר צוך ה' אלקיך. מפי הגבורה ולפיכך הוסיף: ולמען ייטב לך. כמו שנא' גם ה' יתן הטוב וארצנו תתן יבולה. וביאר: (יז) לא תענה ברעך עד שוא. לאסור להעיד על חבירו אפילו דבר שאינו כלום ולא יתחייב בו בב"ד כגון שיעיד אמר פלוני ליתן לזה מנה ולא קנו מידו כי הוא דבר בטל. והוסיף בביאור: (יח) ולא תחמוד. שהקדים האשה [באלו לבד] כי יצר לב האדם באשה רע מנעוריו יותר מבכל העבירות וביאר כי יכנס בכלל החמדה אפי' התאוה כי אם יתאוה לגזול מחבירו מאשר לו ולא יוכל לעשות כן כי חבירו תקיף ממנו או מפני אימת מלכות עובר בלאו. והוסיף: שדהו. לדרוש מה שאמרו במכילתין אי מה הפרט מפורש בנכסים מטלטלין שאין להם אחריות אף כאן אין לו אלא נכסים המטלטלים שאין להם אחריות כשהוא אומר שדהו ע"כ מה הפרט מפורש בדבר שהוא קונה ומקנה אף כל דבר שהוא קונה ומקנה. (יט) ולא יסף. ומתרגמינן ולא פסק פירש"י בפי' אחד שלא היה בו הפסק אלא שוה בתחלה ובסוף. וכתב הרמב"ן והכתוב שאומר ויהי קול השופר הולך וחזק מאד ואמרו ולמה כך לשבר האוזן במה שיכול' לשמוע ואולי בקול השופר היה כן אבל קול השם בעשרת הדברים הי' שוה. והנכון כי האומר לא פסק עשה יסף מן ונאספה שמחה וגיל. תוסף רוחם יגועון שעניינם לדעתו המנע הדבר פי' כי לא נמנע גדלו ותקפו עד שהשלים כל הדברות. ועל הפשט ולא יסף שלא יסף להראות עוד בקול גדול כמוהו: (כד) ואת תדבר אלינו. פירש"י התשתם כחי כנקבה שנתעשתי עליכם ורפיתם את ידי כאשר ראיתי שאינכם חרדים להתקרב אליו. וכתב הרמב"ן וא"כ יאמר כי הוא דאג להם אבל השם אמר לו כי מיראתו עשו לטוב להם. והענין כאשר פירשתי שם כי הם היו חושבים שירצה להשמיעם כל התורה והרצון היה לפניו להשמיעם עשרת הדברות לבד כאשר בקשו. ודע כי בקשו ממש' שלא ישמעו קול ה' לא ביום הזה ולא לדורו' הבאים דלאו כל שעתא ושעתא מתרחיש ניסא אלא יאמינו בנביאים ויעשו כל רצון על פיהם וכן אמר להם משה נביא מקרבך יקים לך ה' אלקיך אליו תשמעון ככל אשר שאלת מאת ה' אלקיך בחורב: (כו) מי יתן והי' לבבם זה להם לירא' אותי. בעבור היות האדם ברשותו להצדיק והכל בידי שמים חוץ מיראת שמים אמר הכתוב כן והוא כלשון בני אדם: (כט) ושמרתם לעשות כאשר צוה ה' אלהיכם אתכם. פי' הרמב"ן זו אזהרה על עשרת הדברות שציוה השם אתכם מפיו ואחרי כן מזהיר בשאר המצות שאמרו הם לשמוע ממשה ולעשות ולכך אמר:

ו (א) וזאת המצוה והחוקים והמשפטים אשר צוה ה' אלקיכם ללמד אתכם. כי השם הודה לדבריכם וצוה אותי ללמד אתכם שאר כל התורה: (ב) למען תירא את ה' אלקיך. ללמד אתכם המצות והחוקים והמשפטים בעבור שתירא את ה' כי עיקר המצות הם יראת השם. וכתב הרמב"ן ואינו נכון בעיני שיהיה למען תירא ולמען תאריכון ימיך האחד טעם המצות בעבור שתירא והשני שכר בהם למען יאריכון ימיך אלא שניהם שכר המצות פי' ציוה השם ללמד אתכם המצות כדי שתעשה אותם ותזכה ותירא את ה' אלקיך ויהי' לך בנים ובני בנים יראי השם ויעמוד זרעכם ושמכם לפניו כל הימים ולמען יאריכון ימיך בארץ שהיא נחלתכם והנה הכל לטובתכם כי חפץ ה' להצדיק ולזכות אותך: (ג) ושמרת לעשות אשר ייטב לך. פי' הנה אנכי מצוך לעשות אשר ייטב לך: ארץ זבת חלב ודבש. פי' ר' אברהם דבק עם לרשתה ואף אם הוא רחוק או יהי' חסר בי"ת פי' ואשר תרבון מאד כאשר דבר ה' אלקיך לך בארץ וגו'. אי נמי נוכל לומר שחסר מלת לתת ופי' כאשר דבר ה' אלקיך לתת לך ארץ זבת חלב ודבש: (ד) שמע ישראל ה' אלהינו. כתב הרמב"ן למה שינה הפסוק בכאן לאמר אלקינו ולא אמר אלקיך כמו שאמר בכל מקום שמע ישראל אתה עובר היום כי ה' אלקיך. שמע ישראל אתם קרבים היום כי ה' אלקיכם. וגם כל הפרשיות שמדבר עם ישראל אומר ה' אלקיכם או אלקיך וכן בכאן אמר ואהבת את ה' אלקיך אבל הזכיר בעיקר ייחוד השם אלקינו כי עשה עם משה את הגדולות ואת הנוראות לעשות לנו שם תפארת וחזר ואמר ואהבת את ה' אלקיך בלשון שאר הפרשיות שבמשנה תורה: (ה) בכל לבבך. כתב הרמב"ן על דעת המדרש הלב הנזכר כאן הוא הכח המתאוה כענין תאות לבו אם כן: בכל נפשך. היא נפש המשכלת כמו והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים. ולרבותינו שדורשים בכל נפשך אפילו נוטל את נפשך אם כן מלת בכל תוספת דלא שייך לומר בכל נפשך למעט חצי הנפש אלא אגב שאמר בכל לבבך ובכל מאדך אמר נמי בכל נפשך. א"כ היסורי' או האיברים נקראים חצי הנפש ובהריגה אומר בכל נפשך: בכל מאדך. כ' הרמב"ן כלומר מאד מאד פי' רב רב אהוב אותו. ועל דעת רבותינו בכל ממונך ונקרא הממון מאד כי יכנס אותו בריבוי כמו שקורא לו המון טוב מעט לצדיק מהמון רשעים פי' אהוב אותו בכל ריבוי ממונך וענין האהבה כמו שאמרו רבותינו שלא תאמר אלמוד תורה כדי שאזכה לעולם הבא כדי שאקרא רב בשביל שאאריך ימים. ומה שאמר למען ייטב לך ולמען תאריך ימים על הארץ ולמען תחיו ובאתם וירשתם את הארץ מזהירם ביראה על דרך התוכחות כלומ' שאם יחטאו לא ירשו את הארץ ולא יאריכו ימים עליה או שהחסיד צריך להיות אוהב וירא כמו שאמרו עשה מאהבה עשה מיראה עשה מאהבה שאין אוהב שונא ועשה מיראה שאם באת לבעוט אל תבעוט: (ז) ושננתם לבניך. כתב הרמב"ן גם אלו מצות מבוארות נרמזו כבר כי מאמר שציוה במצות חוקת עולם לדורותיכם ביני ובין בני ישראל וזאת בריתי אשר תשמרו ביני ובינכם ובין זרעך אחריך הנה אנחנו מצווים שידעו בנינו המצות ואיך ידעו אותם אם לא נלמד וכן וקשרתם לאות על ידיך ולטוטפות בין עיניך כבר נאמרו וביאר כאן וקשרתם שיהיו בקשירה וירמוז גם כן לקשר של תפילין שקיבלו רבותינו הלכה למשה מסיני. והוסיף בכאן במצות המזוזה וכתבת' על מזוזות ביתך ובשעריך שלא נזכרה: (י) והיה כי יביאך. כתב הרמב"ן בא להזהיר כי ברבות הטובה יזכור ימי עוניו שהיה עבד במצרים ולא ישכח את השם שהוציאו מעבדות לטובה הזאת אלא יזכור חסדיו תמיד ויירא אותו ויעבוד לפניו כעבד לפני אדוניו. ולדע' רבותינו בא להתי' הטוב הנמצא בבתי' אפי' הוא דבר אסור כגון כותלי דחזירי או כרמים נטועים כלאים ואפילו בבורות יתכן שיהיה בחציבתן דבר איסור בטיח אשר בהן או הזכיר הבורות דרך מליצה להזכיר רבות הטובה. והנה התיר להם כל האיסורין חוץ מע"ז כמו שמבאר עוד לא תחמוד כסף וזהב עליהם ולכך מזכיר בפרשה אחרי כן מזבחותיהם תתוצון לאבד ע"ז ומשמשיה ושאר כל הנמצא בה מותרין: (יג) את ה' אלקיך תירא. כי אחר שציוה באהבה הזכיר ליראה אותו שלא יחטא ויענש: ואותו תעבוד. לעשות כל אשר יצוך כעבד שומר מצות אדוניו. ויתכן שיהיה רמז למצות הקרבנות שנקראים עבוד' כדכתיב עבודת מתנה ועבד הלוי וכן דרשו בספרי על פסוק אחרי

ה' אלקיכם תלכו וגו' עד ואותו תעבודו במקדשו ודרשו עוד עבודתו בתורתו להגות בה שגם היא עבודה לפניו. ור' אברהם פי' את ה' אלקיך תירא שלא תעבור על מצות לא תעשה ואותו תעבוד במצות עשה ואינו משמע כדבריו בפסוק אחרי ה' אלקיכם תלכו ואותו תיראו ואת מצותיו תשמורו ובקולו תשמעו ואותו תעבודו: **ובשמו תשבע.** אינו מצוה לישבע בשמו אלא אזהרה שבשמו לבד תשבע ולא בשם אל אחר על כן הזהיר אחריו: (יד) **לא תלכון אחרי אלקים אחרים.** בדבר מכל אלה שלא תיראו מהם ולא תעבדום ולא תשבעו בשמם. וי"מ שאינו אומר תִשָּׁבֵעַ שהיה משמע שאתה תהא נשבע אלא תִשָּׁבֵעַ פי' כל כך תירא אותו שכשירצו להשביעך ולאיים עליך שתקיים בוודאי ישביעוך בשמו כי ידער שאז תקיים בוודאי כיון שהשביעוך בשמו. אי נמי חוזר על את ה' אלקיך תירא ותהי' יראתו גדולה על פניך עד שיהי' שמו לך לשבועה כי ברצונך לקיים כל דבר תשבע בשמו להרע ולא תמיר. בגמרא בתמורה דורש מכאן להתיר שבועת חול כגון שנשבע לילך למקום פלוני אפילו אינו דבר מצוה או שאעשה דבר פלוני: (טז) **לא תנסו את ה' אלקיכם כאשר נסיתם במסה.** שאמרו אם יש ה' בקרבנו ויעשה לנו נס בנתינת מים נלך אחריו ואם לאו לא נלך אחריו ונחשב להם זה לעון גדול כי אחרי שנתאמת להם שמשה נביא ה' אין ראוי לעשות בו נסיון ועל כן הזהיר לא תנסו לומר אם נצליח בהיותינו עובדים לפניו נעבדנו ואם לאו לא נעבוד אלא היו עובדים השם בלי הסתפקות ובלי שאלת פרס וקבלו מאהבה כל דינו ולא תשאלו אות או מופת על שמירת המצות ולא מנביא כי אין רצון השם לעשות נסים לכל אדם ובכל עת ועל כן אמר הכתוב כאן: (יז) **שמור תשמורון את מצותיו וגו' ועדותיו.** שהשם הנסים שעשה לכם להיות לכם לעדות כגון הפסח ומצה וסוכה ותשמרו חוקיו אע"פ שלא תדעו טעמם כי באמת ייטב לכם בסוף ואין צורך לנסיון בתורה ובמצות אחרי שנתאמת אצלכם שהם מפי השם ית' וכן בכל נביא המנוסה והמוחזק בנביא אמת לא תנסו את דבריו בכל גמול ובכל עונש שיאמר לכם. והנה הבטיח כי סוף הכבוד לבא בירושת הארץ וגלות האויבים כי היא הטובה הגדולה הצריכ' לאותו הדור ואחרי כן אמר גם לדורות הבאים שאין צורך לנסיון בעשיית המצות אלא שישאלו מזקניהם ומאבותיהם ויגידו להם אמיתת התור' והמצות כאשר יפרש כי ישאלך בנך וגמר הפרשה: (יח) **ועשית הישר והטוב.** כתב הרמב"ן על דרך הפשט אומר שתשמרו מצות השם ועדותיו וחוקותיו ותכוין בעשייתן לעשות הישר והטוב בעיניו בלבד ולמען ייטב לך הבטחה כי בעשותך הטוב בעיניו ייטב לך. ולרבותינו מדרש בזה אמרו זו פשרה ולפנים משורת הדין פי' מתחלה אמר ושמרת מצותיו ועדותיו וחוקותיו אשר צוך ועתה אמר גם באשר לא צוך תן דעתך לעשות הטוב והישר בעיניו כי הוא אוהב בטוב והיושר ולפי שאין לזכור בתורה כל הנהגת האדם עם שכניו הזכיר קצת מהם כגון לא תלך רכיל בעמך לא תקום ולא תטור לא תעמוד על דם ריעך לא תקלל חרש מפני שיבה תקום וכיוצא בהם וחזר ואמר בדרך כלל עד שיכנס בזה הפשרה ולפנים משורת הדין ודינא דבר מצרא ואפי' מה שאמרו פרקו נאה ודיבור בנחת עם הבריות עד שיקרא בכל ענין תם וישר: (כ) **כי ישאלך בנך מחר מה העדות.** שישאלו תחלה על מה מעידים המצות הנקראים עדות בעבור שהם זכר לנפלאותיו ועדות בהם כגון מצה וסוכה ופסח ושבת ותפילין ומזוזה. ומה החוקים כי נעלם טעמם. והמשפטים פי' מה המשפטים שנעשה במצות האלה העובר עליהם כגון שאנו סוקלין המחלל שבת ושריפה בבא על אשה ואמה ומלקות ארבעים בזורעי כלאים אבל משפטי המדינות בדיני השור והבור והשומרים ושאר הדינין שבתורה אינו צריך לשאול בהם כי הם טובים וצדיקים וכל רואיהם יכירום. וציוה בתשובת שאלה הזאת שהגיד לשואל כל ענין יציאת מצרים והכוונה בזה הוא הטעם שאמר בעשרת הדברות אשר הוצאתיך מארץ מצרים ורוצה שנודיע לבן השואל כי השם הוא הבורא והחפץ והיכול כאשר נתבאר לנו ביציאת מצרים וזה פי': (כב) **לעינינו.** כי אנחנו היודעים עדיין מן האותות שראינו שם כי השם הוא האלקים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת וכל זה יוודע ביציאת מצרים ואחר שאנו יודעים כל זה ראוי לנו לשמור ולעשות כל העדות והחוקים והמשפטים אשר צונו לטוב לנו ולחיותינו כיום הזה כי בכללם נחיה כי כולם טובים וגורמים חיים טובים: (כה) **וצדקה תהיה לנו.** שיהי' לנו עוד צדקה לפני ה' אלקינו ויתן לנו שכר טוב בעשיית המצות וקורא גמול המצוה צדקה כי העבד הקנוי לרבו המחוייב לעבדו אם יתן לו עוד שכר בעבודתו צדקה עושה עמו. ור' אברהם כתב יש אומר כי מכאן רמז לשכר המצות בעולם הבא. ולפי הפשט כי מדרך הצדקה אנו חייבין לשמור את אשר צונו כי הוא אדונינו שקננו מבית עבדים. ולפי דעתי כי כל הגוים יראו שאנו צדיקים בשמרנו מצותיו וחוקיו כי הם צדיקים:

ז (ו) **כי וגו' בך בחר ה' אלקיך להיות לו לעם סגולה.** שאין לך קצין שוטר ומושל מכל מלאכי מעלה אבל אתה סגולת השם ותחת ידו ולכך לא תטעה אחר אלקי העמים ועל כן אמר: (ז) **לא מרובכם וגו'.** כי הי' ראוי שיהיו הרבים למלך כענין שכתוב ברב עם הדרת מלך ויפקוד שרי צבאות בראש הנשארים ואתם המעט ואעפ"כ חשק בכם ויבחר אתכם. ופי': **חשק.** שנקשר עמכם בקשר אמיץ שלא יפקד מכם לעולם מלשון וחשוקיהם כסף: **ויבחר בכם.** מכל העמים כי הבחירה בכל מקום ברירה בין אחרים. ואמר הטעם כי מאהבה בחר בכם שראה אתכם ראויים להתאהב לפניו ונבחרים לאהבה יותר מכל העמים ולא הזכיר בזה טעם רק הבחירה כי הנבחר לאוהב צריך לסבול את אוהבו בכל הבא עליו ממנו וישראל ראוים לכך מכל עם שהם עזים באומות שעומדין בנסיונותיו וחשק בכם בעבור אבותיכם שהגיע עמם עד שנשבע להם כדי שלא יגרום החטא ותבטל הבטחתם ועל כן הוציא אתכם מארץ מצרים ביד חזקה: **ויפדך.** רמז שהכה אותם תחתיך כענין שנאמר נתתי כפרך מצרים. (יז) **וידעת.** מיציאת מצרים כי ה' הוא האלקים וברא שמים וארץ ועוד נדע מזה שהוא האל הנאמן שלא ישוב דבריו ריקם ושומר הברית והחסד וגו' כאשר שמר לך ברית אבותיך ותדע כי הוא משלם לשונאיו אל פניו פי' אל פני כל אחד ואחד להאבידו כאשר האביד את מצרים ולא איחר להם. ואע"פ שיש רשע מאריך ברעתו הוא מפני המדה שהזכיר כבר שהוא שומר החסד והנה עשה שום טובה שצריך לשלם לו. והחזיר: (יא) **ושמרת את המצוה.** לומר לך שתשמור את המצוה והחוקים והמשפטים שלא תהיו משונאיו האובדים ותהיו מאוהביו ושומרי מצותיו הנזכרים לטובה. ור' אברהם כתב ושמרת וגו' לכך החזיר אותו לומר כמו שהוא שומר הברית כן שמור אתה מצותיו:

פרשת עקב

(יב) **והיה עקב תשמעון.** פירש"י אם המצות הקלות שאדם דש בעקיבו תשמעון וכו'. ולפי זה צריך לפרש שהפסוק מדבר בשני דברים והיה עקב תשמעון מצות הקלות ואת המשפטים תשמעון גם כן. והרמב"ן כתב לפירש"י אולי מזהיר במשפטים קלים בדיני ממונות שלא יבזו אותם. והמפרשים פירשו כי עקב הוא שכר באחרית וכן בשמר' עקב רב ופי' הפסוק והיה באחרית תשמעון המשפטים ישמור לך השם הברית והחסד כי בלשון הקודש קורא להתחלת כל דבר

בלשון ראש וכך קורא לאחרית כל דבר בלשון עקב כי הלשון תופס דמיונו באדם והראש בו תחלה והעקב אחרית. ואונקלוס תרגם חלף כמו חלף עבודתכם עשאו לשון שכר נגזר מוסי' העקוב למישור הדרך המעוקל ההולך סביב ופי' הפסוק והיה שכר שומעכם המשפטים ועשותכם אותם שישמור השם לכם בריתו. והזכיר במשפטים כי לא יהיה עם רב כולו נזהר במצות כולן שלא יחטאו בהם כלל רק במשפטים יעמידו התורה כמו שנא' בהם וכל ישראל ישמעו ויראו. ועוד הוצרך להזכיר בהם כי רבים ירחמו מלדון הנדון אחר שכבר נעשית העבירה כמו שאומר לא תגורו מפני איש. והזכיר כל אלה במסית לא תאבה לו ולא תשמע אליו לא תחוס עינך עליו לא תחמול ולא תכסה מזהיר לא תשמע אליו מפני הטעאתו לא תחוס מפני הרחמנות שירחמו רכי הלב על הנדונים ולא תכסה עליו שלא תשתוק בעבור תוקפו ויראת בני משפחתו: (יג) ואהבך. כתב הרמב"ן כאשר תעשה המשפטים לאהבת השם גם הוא יאהב אותך. ויתכן שיהיה ואהבך יוצא שיאהיב אותך לאחרים במשפחת הנשפטים שלא ישנאוך עליהם: והרבך. שלא תתמעט באבדון העוברים ואפי' יהיו רבים כאנשי עיר הנדחת: (טו) והסיר ה' ממך כל חולי. הנהוג בעולם. ואמר עוד: וכל מדוי מצרים. הבאים בשנוי והרמב"ן כתב הזכיר מדוי מצרים הרעים להבטיח אותם בהם ונתנם בכל שונאיך או ירמוז כי בעשותם המשפטים יכלו מהם ואם לא יעשו אותם יבואו עליהם כאשר באו על המצרים כאשר אמר בתוכחות והשיב בך את כל מדוי מצרים. והזכיר תחלה במשפטים להכרית ולכלות כל עובדי ע"ז ולכך אמר ואכלת את כל העמים שתכריתם כענין שנאמר כי אמנו הם ואמר לא תחוס עינך עליהם כי ברחמנות השופט יאבד כל משפט: (כב) פן תרבה עליך חית השדה. פירש"י והלא אם עושים רצונו של מקום אין חיה שולטת בהם אלא גלוי וידוע לפניו שעתידין לחטוא. וכתב הרמב"ן אע"פ שהפרשה הזאת להבטח' נאמרה דע כי בכל משנה תורה מדבר לשון הבטחה מזהיר ורומז שלא תגיע זכותם להכריתם כולם ושישבית חי' רעה מן הארץ כמו שהבטיח להם בפרשת אם בחוקותי אבל יהיה כאשר אמר שיאבידו את רובם ומלכיהם בתחלה ואחר כך יאבדו הנשארים: (כג) והמם מהומה גדולה. בא להבטיח אע"פ שלא יכלו מיד אלא ישארו עד אשר תפרה ונחלת את הארץ לא יהיו הנשארים רבים אלא והמם מהומה גדולה בענין שלא ישארו מהם אלא מעט: (כד) ונתן מלכיהם בידך והאבדת את שמם. שלא יהיה לנשארים שם בארץ וכל הנצב בפניך תשמידם: (כה) פסילי אלהיהם תשרפו באש. פי' אע"פ שאמרתי לכם שהקב"ה ינצח לכם על ידי צרעה כאשר נלחם לכם במצרים לא יעשה שפטים באלקיהם כאשר עשה במצרים אלא אתם בעצמכם תעשו בהם שפטים ותשרפום באש:

ח (א) כל המצוה. פי' אע"פ שהזהרתי אתכם בעשיית המשפטים גם כל המצות תשמרון לעשות כי בעשיית כולם תחיון ורביתם בפרי בטן ובפרי בהמה ופרי האדמה ככל הנזכר עליה: (ב) וזכרת את כל הדרך. פי' הרמב"ן בא לומר כי תוכל לדעת כי יש בעשיית המצוה טובה שלימה ולא יהי' צדיק נעזב כי השם פרנס אותך במדבר במעשה נס גדול בעבור לכתך אחר מצותיו: למען ענותך לנסותך. כי היה להם זה נסיון גדול שנכנסו במדבר לא מקום זרע ואין בידם לאכול אלא מן שירד להם דבר יום ביומו וכל זה עשו לשמור מצות השם וללכת כאשר יצוה והיה יכול להוליכם דרך הערים אבל הביאם בנסיון זה כי ממנו יודע שישמרו מצותיו: (ג) אשר לא ידעת ולא ידעון אבותיך. שלא ידעתם במן שתוכלו לחיות ימים רבים ולא הגיע אליכם בקבלה מאבותיכם. אי נמי עשה עמכם חסד גדול אשר אבותיכם לא הגיעו אליו כי אעפ"י שהלכו אחריו בכל אשר צוה אותם כמו שנאמר לך לך מארצך לא הגיע מעלתם שיפרנסם בדגן שמים כאשר עשה לך. ויתכן עוד לפרש כי ויענך וירעיבך ויאכילך את המן ענינים שונים ויענך בלכתך במדבר כענין שנאמר ענה בדרך כחי. וירעיבך בתחלה כמו שאמרו להמית את כל הקהל הזה ברעב. ואחר כך האכילך את המן להודיעך כי על כל מוצא פי ד' יחיה האדם וכן המאכילך מן אשר לא ידעון אבותיך מספר הנס שעשה להם ולמען ענותך שב אל המוליכך במדבר. אבל מה שאמר בפרשת המן למען אנסנו הילך בתורתי אינו חוזר על אכילת המן אלא פי' שאתן להם צרכיהם ושאלתם אביא להם ואראה אם ישמעו אלי ברבות הטובה. וזה עולה בדרך הפשט אבל הענין הראשון הוא אמת ונכון: (ד) שמלתך לא בלתה. פרש"י ענני כבוד היו שפין בכסותן וכו'. וכתב ר' אברהם ואחרים אמרו כי הוציאו מלבושים רבים ממצרים ויתכן כי אין בתולדת המן להוליד זיעה וכן אמר ר' אברהם ורגלך לא בצקה שנתן בהם כח או הוליכם לאט. והרמב"ן כתב ואין דבריו נכונים כי משה בא להזכירם כי בעשיית המצוה יהיה להם מזון וכסות ויחליפו כח כאשר הי' במן ארבעים שנה והיה להם השמלות וארח ברגלם לא יצא והכל ממעשה נס כי על כל מוצא פי' ד' יחיה האדם ויתפרנס ואם תכסה הקורה בשמלה חדשה תבלה במ' שנה אעפ"י שאין הזיעה בה אף כי אנוש רמה ובן אדם תולעה: (ה) כי כאשר ייסר איש את בנו. שמייסרו לטובתו כענין שנא' יסר בנך ויניחך: כן ד' אלקיך מיסרך. בעינוי המדבר ונסיון המן כדי שתערב לנפשך טובת הארץ ופירותיה על כן לך אחריו: (ז) כי ד' אלקיך מביאך אל ארץ טובה אל ארץ נחלי מים. שהיא כגן רוה כי עיינות ותהומות יוצאין בבקעה ובהר ומהם יזלו בה נחלים. והענין כי יש מן המעיינים שנוזלים מתמצית לחות ההרים מן הגשמים שנבלעים בתוכם או מן האדים העולים להם והם שקראם עיינות כמו כל מעייני מים ויש שיוצאים ממקור התהום והם שקראם תהומות כלומר מעיינו' של תהומות ומשניהם יוצאים בבקעה ובהר: (ט) אשר אבניה ברזל. כי ממקום שתחשוב שהם אבנים תמצא ברזל. ובתרגום ירושלמי דאבניה בריין היך פרזלא פי' שהכתוב משבח הארץ שימצאו בה מחצבים של אבנים גדולות ויקרות לבנות מהם חומות ומגדלים לא כארץ מצרים ושאר ארצות שהם שוכני בתי חומר ונעשים קברים ליושביהם. ולא שיבח הארץ במחצב כסף וזהב כי יותר הוא צורך ליושבי הארץ מחצב הברזל והנחשת משל כסף וזהב: (י) ואכלת ושבעת וברכת. זו מצות עשה פירוש ותברך: על הארץ הטובה אשר נתן לך. פי' בכל עת ובכל מקום שתשבע ברכה על השובע ועל הארץ שנתן לך ושינחילנה לך לעולמים ואינו מצוה דוקא בארץ: (יח) וזכרת את ד' אלקיך כי הוא הנותן לך כח. פי' הרמב"ן ידוע כי בישראל גבורים ואנשי חיל למלחמה כי נמשלו לאריות ולזאב ונצחו למלכי כנען במלחמה על כן אמר הפסוק אם תחשוב כחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה תזכור השם שהוציאך ממצרים ולא היה לך שם כח ועוצם יד כלל. ותזכור עוד כי במדבר אשר אין לאל ידך לעשות שם עשה לך כל צרכך אם כן גם החיל הזה אשר עשית בכוחך השם עשה לך הכח ואם תשכח השם יכלה כוחך ותאבד כאשר אבדו הם. וחזר ואמר עוד שמע ישראל כי הגוים האלה עצומי' ממך מאוד ואיך תנצחם במלחמ' ועוד כי יש להם ערים גדולות ובצורות ואיך תכבוש אותם ועוד שהם עם גדול ורב בני ענקים וכשיתברר לך כל זה יש לך לדעת שלא תוכל לעבור לפניהם כלל עד שתדע בלבבך כי השם הוא העובר לפניך הוא ישמידם והוא יכניעם לא כח ועוצם יד שלך:

ט (ד) אל תאמר בלבבך. פירש"י אל תאמר צדקתי ורשעת הגוים גרמה לי כי לא צדקתך גרם לך רק רשעת הגוים לבד גרם. וכתב הרמב"ן ואיננו נכון. ופי' הוא לא

תחשוב כי עשה עמך כל זה בצדקתך כי לא עשה כן רק ברשעת הגוים האלה והנה נתן טעם באבדון הגוים האלה ברשעם ולא נתן טעם בירשת ישראל את הארץ על כן חזר וביאר: (ה) לא בצדקתך. שתהיה צדיק במעשה ולא אפילו ישר בלב רק ברשעת הגוים ההם אבדו ובעבור שבועת אבותיך ירשת הארץ כי אין החטא שלך יכול לבטל המתנה שנתן לאבותיך כי בשבועה נתנה לכם. ואם ישאל השואל והלא כתיב כי מאהבת השם אתכם והנה הם אהובים מלמעלה והשם לא יאהב רק הטובים א"כ גם בצדקתם ירשו ארץ יש להשיב כי השם מדבר שם עם ישראל בכללם וכאן מוכיח הדור ההוא שהיו ממרים עם השם מיום היותם במדבר: (ח) ובחרב הקצפתם וגו'. כתב הרמב"ן קודם שהתחיל להם בביאור התורה בכלל הוכיח אותם בעוונות שגרמו להם רעה ולא נמחלו כגון המרגלים ומי מריבה ואחר כן ביאר פרשת עשרת הדברות ופי' ייחד השם והזהיר' בענין ע"ז אזהרות רבות והזהיר במצוות בכללן ועתה בא להתחיל בפרטי המצוות וקודם שמזכיר אחת מהן בפרט חוזר להוכיחם ולפקוד עליהם כל עוונותיהם שעשו מעת שקבלו התורה כי התלונות שעשו קודם לכן שהמרו על ים בים סוף ובמרה ובאלוש לא הוכיחם עליהם כי מעת שקיבלו התור' היו חייבים יותר לשמוע בקול השם ולכך פתח כאן ובחורב הקצפתם: (טו) ואפן וארד מן ההר. כתב הרמב"ן כבר פירשתי שהתפלל עליהן קודם שירד מן ההר ובתפלתו נאמר לו וינחם ד' על הרעה אבל לא הזכיר זה עתה מפני שהוא רוצה להסדיר להם הטורח שטרח עליהם כי הביאו אותו לשבור הלוחות ולהתנפל עליהם מ' יום ולהתפלל גם על אהרן ואחרי כן מזכיר התפלה הראשונה שחילה את פני ד' אלקיו טרם רדתו שלא ישמידם: (יז) ואתפוש בשני הלוחות. גם זו מן התוכחות לומר כי היה עוונכם גדול שלא יכלתי להתאפק מלשברם והוצרך להזכיר זה בעבור שרצה להודיעם ענין הלוחות השניות. ויתכן לפרש שירמוז עוד לטובה שעשה עמהם כי סיכן בנפשו לשבור לוחות אלקים לטובתם כמו שאמרו רבותינו ז"ל מוטב תידון כפנוי' ואל תידון כאשת איש: (יט) כי יגורתי וגו'. מפני האף והחמה אשר קצף ה' עליכם. מתחלה להשמיד אתכם יגורתי גם עתה כי עדיין יש עליכם מן הקצף הגדול ההוא אעפ"י שכבר ניחם על הרעה אשר דבר לכלות אתכם על כן חזרתי והתנפלתי עליכם ארבעים יום וארבעים לילה עד ששמע אלי גם בפעם ההוא כאשר שמע בפעם ראשונה קודם שירדתי וגם בעד אהרן התנפלתי בפעם הזאת שחזרתי שם כי עד שביער העגל לא השגיח רק לבטל חמתו מהשחית את העם כרגע. ואמר ואשליך את עפרו אל הנחל ולא אמר ואשקה אתכם לכבודם שבדקום כסוטות: (כב) ובתבערה ובמסה ובקברות התאוה. כתב ר' אברהם תבערה הוא שם מקום ולא חנו שם כי אם יום אחד על כן לא הזכירו באלה מסעי וטעם לחבר תבערה עם מסה כי היו המתאוננים מנסים ד' והזכיר תבערה קודם כי במסה לא אירע להם כלום. ויש אומר כי בא עמלק בעבור שניסו השם וא"כ הזכיר בעירת אש השם בהם וזינוב עמלק ומכת המתאוננים והתחיל בקשה. ויש אומר כי תבערה הוא מסה כמו מראש שניר וחרמון: (כה) ואתנפל לפני ד'. פי' הרמב"ן הוצרכתי להתנפל עליכם ארבעים יום וארבעים לילה על החטא הגדול שחטאתם כי מתחלה אמר ד' להשמיד אתכם עד שהתפללתי אל השם: (כו) ואומר וגו' אל תשחת עמך ונחלתך. כי זאת היתה תפלתו קודם רדתו מן ההר וממנה נענה בוינחם על הרעה ולא הזכיר תפלת מ' יום ומ' לילה כי ארוכה מארץ מדה: (כח) מבלי יכולת ד' להביאם אל הארץ. כתב הרמב"ן במרגלים כתיב מבלתי יכולת ד' להביאם אל הארץ אשר נשבע להם וישחטם במדבר וכאן אמר ומשנאתו אותם הוציאם מארץ מצרים והטעם כי במרגלים שהיו קרובים לארץ וראה שאין בידו יכולת כנגד העמי' ההם שחטם במדבר אבל בכאן אמר ומשנאתו אותם הוציאם להמית' במדבר כי היתה השנאה הזאת בהם במצרים טרם הוציא' אותם משם והטעם שהיו במעשה העגל עדיין קרובים למצרים ורחוקים מארץ כנען יאמרו גם בהיותם בארץ מצרים ידע שאין יכולת בידו להביאם אל הארץ אשר דבר להם ועל כן שנאם לבלתי החל להם לעיני הגוים אשר נודע אליהם לעיניה' ויוציאם מארץ מצרים להמיתם במדבר במקום שלא יודע מה היה להם וזהו ברעה הוציאם להרוג אותם בהרים מקום אשר לא עבר בו איש והכוונה בטענות האלה כי הגוים יאמרו על ד' אלקינו כאלקי גויי הארצות:

י (א) בעת ההיא אמר ד' אלי פסל לך. שנתרצה אלי שיכתוב לוחות שניות אבל הראשונות הוא מעשה אלקים ומכתב אלקים ואלו ציוה אותי שיהו מתחת ידי והמכתב כמכתב הראשון באצבע אלקים: ועשית לך ארון עץ. פירש"י שאין זה ארון שעשה בצלאל וכו' ופי' עוד שאותו של בצלאל היו בו לוחות ובשל משה שברי לוחות. וכתב הרמב"ן שאין זה דעת רבותינו אלא דעתם לומר שלוחות ושברי לוחות מונחים בארון וכן נראה כי הנה היה ארון זה שעם שברי לוחות כל ימי היותם במדבר כי לא היה במשכן בבית קדשי קדשים כי אם ארון אחד וכן שלמה לא הכניס בבית קדשי הקדשים אלא ארון אחד אלא ודאי הארון של משה גנזוהו אחר שנעשה ארונו של בצלאל כדין כל תשמיש קדושה ולפי זה ועשית לך ארון עץ כדי שתשים הלוחו' בתוכו בעת שתרד ויהיה כולו עץ הוא וכיסויו והיו הלוחות בתוכו עד שעשו המשכן ואז עשו הארון מצופה זהב והכפורת אשר עליו זהב טהור ולא אמר לו כן בלוחות הראשונות לפי שהיה גלוי וידוע לפניו שישברם ולפי זה ויהיו שם כאשר צוני ד' אלקי עד שנעשה המשכן שציוני ואל הארון תתן את העדות. ועל דרך הפשט יתכן לפרש ועשית לך ארון עץ רומז לארון שעשה בצלאל כי מתחלה נצטווה משה על משכן וכליו והיתה המצוה הראשונ' שם ועשו ארון עצי שטים כי הוא עיקר הכוונה בכל המשכן להיות השם יושב הכרובים ואחר כן עשו העגל וכאשר נתרצה השם למשה וציוהו לו בלוחות שניות ציווהו בקצרה שיעשה ללוחות ארון עץ והיא המצוה שבלוחות הראשונות והנה הזכיר לו המצוה הראשונה שהכל תלוי בה ומזה למד משה לעשות כל המשכן וכליו ויהיה פי' ויהיו שם כאשר צוני ד' אלקי שיהיו שם לעולמי עולמים כאשר ציוהו בתחלה ואל הארון תתן את העדות. והנה בירדתו הניח הלוחות באהל מועד עד שעשה המשכן והארון כי אלו לא שיבר הראשונות היה מניחם באהל עד שיעשה בצלאל הארון וכן שברי לוחות על כרחינו שם היו כי לא החזירם עמו להר ואל יקשה בעיניך מה שאומר ואעש ארון עצי שטים ואפסול שני לוחות דמשמע שעשאו משה מיד אינו אלא שמשלים ענין הארון כאחד. תדע שהצואה לא כך היתה שציוהו פסל לך ועלה אלי ההרה ועשית לך ארון עץ אלא הצריך לומר ואכתוב על הלוחות את הדברים אשר היו על הלוחות אשר שברת לומר שהיו כמכתב הראשון ורצוי שיהיו בארון כמו שצוה בראשונות שאועד שמה לבני ישראל ונקדש בכבודי. ולכך השלים: (ג) ואעש ארון. להשלים המצוה והמעשה בקצרה ואחר כך שב להאריך במוקדם ופי': (ה) ואפן וארד מן ההר ואשים את הלוחות בארון אשר עשיתי. בירדתי מן ההר: ויהיו שם. לעד: כאשר צוני ד'. להיות כבודו שוכן בתוך בני ישראל: (ו) ובני ישראל נסעו מבארות בני יעקן. פרש"י מה ענין זה בכאן ועוד וכי מבארות בני יעקן באו למוסרה וכו' מדברי אגדה. ור' אברהם שרודף לעולם אחר הפשט נדחק לפרש כי בארות בני יעקן איננו בני יעקן ומוסרה איננו מוסרות אלא קדש נקרא בארות בני יעקן ושם במדבר הר ההר מוסר' ומשם נסעו הגודגודה איננו הר הגודגוד רק הוא

הם כלל לצלמונה ופונון ואובות ויטבתה הוא המקום הנקרא בארה והנה טעם ארץ נחלי מים כי במשענותם כרו הנדיבי' ויצאו המים ופסוק משם נסעו הגודגוד' דבק עם ויכהן אלעזר כי ישראל לא הקריבו ובחים אחר נסעם מהר סיני. ויתכן שהקריבו בבואם אל צלמונה ופונון והם היתה תחלת כהונת אלעזר בכהונה גדולה ובאותם המקומו' שמש בראש השנה ושימש במקום הנקרא באר ביו' הכיפורים והנה פי' הפסוק ויכהן אלעזר כאשר נסעו אל מקום פלוני. ולמה כיהן אלעזר כי השם הבדיל בעת עשיית העגל את שבט הלוי לשאת את הארון ולעמוד לפני ד' ולשרתו בני לוי עם בני אהרן ולברך בשמו עד היום הזה כי אלעזר היה נושא את כפיו. וכתב הרמב"ן וכל אלה דברי רוח כי איך יתכן בכל אלה מקומות חדשים שלא נזכרו במסעות ועוד שמנהג הפסוק בכל מקום לשנות מעט בהזכירו השמות פעמים בין בשם מקום בין בשם אדם וכ"ש בכאן שהם שוים כי מוסרה למוסרות איננו שינוי וכן חרה גדגד והגדגדה שם אחד הוא ויטבתה שוה לגמרי וטעם ויכהן אלעזר כי בהר ההר כיהן אלעזר כשמת אביו כאשר הלבישו הבגדים כי מיד היה מרובה בגדים. ונראה בעיני כי שם ההר גדול בהרים ארוך כמה פרסאות ושמו מוכיח עליו כי הוא נקרא הר וקראו לו ההר לגודלו והיה סוף ההר על גבול ארץ אדום וראשו קרוב לחשמונה והיו במישור אשר לפני הר ההר ערים או מקומות הנקראים מוסרות ובני יעקן וחר הגדגד ויטבתה ועברונה ועציון גבר וקדש ואלו המקומות אין ביניהם מרחק רב כי המחנה הגדול לא היו הולכים ביום אלא פרסה או פחות ונסעו מקדש וחנו בהר ההר במקום שפל אשר היה ברגלי ההר ואז ציוה השם למשה והעל אותם הר ההר שיעלה למעלה לראשו הוא תחלת ההר והנה עלו על ראשו של ההר והגיעו כנגד מוסרות ומת אהרן שם והוא שנאמר וימת שם אהרן בראש ההר והוא כנגד מוסר' ואיפשר שהיו מקומות האלה בשמותם נחשבים כהר עצמו ויקרא ראש ההר וכנגדו במישור מוסרות והם כל אחד מוסרה שיאמרו מוסר' אשר בהר ומוסר' אשר בשפלה. והי' במקום שנקרא חשמונה בארות בשדה נקראים בארות בני יעקן כי הם חפרום ובאים להשקות צאנם ועברו עליהם ובאו למוסר' וזהו שאמר כאן נסעו מבארות בני יעקן מוסר' ומה שאומר במסעו' ויסעו ממוסר' ויחנו בבני יעקן זהו במקום שנקרא בני יעקן ואמר משם גוגדוד' ויטבתה ארץ נחלי מים ולא הזכיר שאר המסעות שאינו בא עתה להזכיר המסעות ולא הזכיר אלא אלו לומר שכול' משקה ועמדו שם ימים בעבור הנחלים. ויתכן עוד שנאמר כי כאשר עלה אהרן בראש ההר וימת בראש ההר כנגד מוסר' ויקבר שם חזרו בני ישראל אל מוסר' לספוד ולבכות על קבר איש האלקים וזהו שנאמר כאן שנסעו מבארות בני יעקן מוסרה והיו גדוליהם בכל השלשים יום עולים לראש ההר וסופדים לקדוש ד' וישובו אל המחנ' במוסרה ואחר השלשים יום נסעו במסע אחד ממוסר' עד גודגדה כי עתה בשובם הלכו במהר' ולא חנו בבני יעקן שהי' באמצע הדרך ומשם יטבת' והזכיר כי היה שם המקום יטבתה בעבור שהי' שם נחלי מים ושאר המדבר ארץ ציה וצמאון. והזכיר כאן מיתת אהרן בעבור שאמר ואתפלל גם בעד אהרן בעת ההיא ולא הגיעו עונש לא בגופו ולא בזרעו כי לא מת עד שנת הארבעים שהי' זקן ושבע ימים ויכהן אלעזר בנו תחתיו. ואמר ובני ישראל נסעו ולא אמר ואתם כדרך כל הפרשה כי בתוכחות מדבר אליהם להוכיח אותם אבל בזה מספר מסעי בני ישראל: (ח) בעת ההיא הבדיל ד' את שבט הלוי. פרש"י מעת שטעו בני ישראל בעגל. וכתב הרמב"ן ולפי זה צריך לומר כי מהעת ההיא הובדלו במחשבה לפניו ית' כי לא הבדילם במעשה עד השנה השנית בחדש השני או ירמוז למה שאמר מלאו ידכם היום לד' כי יהיה לכם זה מלואים לעבודת הכהונ' ולוייה. והנכון בעיני

כי בעת ההיא השני כמו הראשון כי בעת ההיא שאמר לי פסל לך נתרצה לישראל וציוה על המשכן ואז נתרצה גם לאהרן וציוה ועשו בגדי קודש לאהרן אחיך ולבניו וציוהו במלואים ולכך אמר כי אלעזר כיהן תחת אביו שהיתה להם משחתם כהונת עולם ועשה הבדלת כל השבט ענין אחד כי מן המקום ההוא עלה במחשב' שיהיה שבטו נתונים לו לעוזרו לעבוד את עבודת המשכן. או יאמר שבט לוי נבדל בעת ההיא להיות הכהנים מהם כי גם הם נושאים הארון וכן ויתנה אל הכהנים בני לוי הנושאים את ארון ברית ד' והם שישרתו לשם ויברכו בשמו. וטעם: עד היום הזה. בעבור כהונת אלעזר כאומר אז הבדילם לשרתו ויהי כן עד היום הזה: (יב) ועתה ישראל מה ד' אלקיך שואל מעמך כי אם ליראה. פי' הרמב"ן שהוא נמשך על לטוב לך פי' שאינו שואל ממך דבר לצורכו רק לצורכך שתיראהו כדי שייטב לך ואמר הטעם כי: (יד) לד' אלקיך השמים ושמי השמים הארץ וכל אשר בה. וכולם נותנים כבוד לשמו ואיננו צריך לך. (טו) רק באבותך חשק וגו' ויבחר בזרעם אחריהם בכם. פי' שאתם מבחר זרעם ולא בישמעאל ולא בעשו. ופי': כיום הזה. כי כן יהיה בכל זרעם לעולם: (טז) ומלתם את ערלת לבבכם. שיהיה לבכם פתוח לשמוע: וערפכם לא תקשו' כאבותיכם שקראם קשי עורף שישבו עם המצרים ונכנס הטעות בלבם שיש תועלת בעבודת המלאכים או צבא השמים אבל אתם תדעו ותשכילו כי ד' אלקיכם הוא אלקי האלקים הם מלאכי מעלה ואדוני האדונים כל צבא השמים אשר להם ממשלה בשפלים כי הוא האדון אשר שם להם משטרם בארץ: (יז) אשר לא ישא פנים. לאחד מן האלקים והאדונים להגן על עובדיהם: ולא יקח שחד. פי' אפילו צדיק גמור שיעבור עבירה לא יקח ממנו מצוה ממצותיו לכפר לו אבל יענשהו על חטאו ויגמול לו ככל טובותיו. והנכון לפרש אשר לא ישא פנים לגדולי בני אדם בריבם עם קטניהם ולא יקח שחד מעשיריהם בריבם עם דליהם כי הוא עושה משפט גר יתום ואלמנה מן הגדולים וקבע את קובעיהם נפש: (יח) לתת לו לחם ושמלה. והם כל צרכי האדם והנה הוא מפרנס העניים אשר אין להם אוהב וריע: (כא) הוא תהלתך. פי' הרמב"ן הוא יהיה כל תהלתך שתהללוהו תמיד ותהלתו לאחר לא תתן. או כמי הוא תהלתך שבו אתה מהולל על כל העמים: והוא אלקיך. שייחד שמו עליך ולא כשאר האומות שחלק להם שרי מעלה עליהם כי עשה עמך הגדולות והנוראות שמהם תכיר כי אתם חבלו ונחלתו ותמיד עינו עליך לטוב:

יא (א) ושמרת משמרתו. פי' הרמב"ן ליראה מפניו שלא לחטא כי אחר שהוא באהב' מצוה ביראה ובחוקים ובמשפטים ובמצות. או ושמרת משמרתו שתשמור מה שהשם שומר את הגרים וחונן דלים ואביונים ועושה משפט גר יתום כדרך שאמרו ללכת בדרכיו מה הוא רחום וחנון אף אתה היה רחום וחנון: (ד) אשר הציף את מי ים סוף על פניהם וגו' ויאבדם ה' עד היום הזה. כתב הרמב"ן לא הבינותי מהו עד היום הזה כי כל המתים בים אבדון עולם הם אובדים ויתכן שחוזר לסוסיו ולרכבו שאבד סוס ורכב ממצרים בכל הדור ההוא כי הוציאו כל הסוס והרכב עמם ואבדו כולם והיתה ממלכה שפלה בלא רכב וסוס חיל ועיזוז. ור' אברהם אמר שלא קמו בניהם תחתיהם להיות כמותם כי השם אבד הרודפים בים ואבד במצרים זרעם לא נשאר להם שם ושאר כי הרשיעו יותר מכל המצרים לרדוף אחרי גאולי ד'. והזכיר: (ו) ואשר עשה לדתן ולאבירם. ולא הזכיר אשר עשה לקרח ועדתו שיצאה אש מלפני ד' ותאכל אותם בעבור כי איש זר הקרב להקטיר קטורת הוא מלאוי הכהונה ולעולם הוא נענש לדורות כאשר קרה לעוזיהו על כן לא מנאו מאותות המדבר: (י) לא

כארץ מצרים הוא אשר יצאתם משם. פי' הר' משה בר' נחמן פשוטו של מקרא בדרך אזהרה נאמר שאמר להם ושמרתם את המצוה וירשתם ארץ זבת חלב ודבש כי השם יתן מטר ארצכם בעתו והארץ תתן יבולה אבל דעו לכם שאינה כארץ מצרים להשקותה ברגל מן היאורים ומן האגמים אבל היא ארץ הרים ובקעות למטר השמים תשתה מים ולא בענין אחר וצריכה שידרוש אותה תמיד במטר כי היא צמאה מאוד וצריכה מטר כל השנה ואם תעברו על רצון השם ולא ידרוש אותה בגשמי רצון הנה היא רעה מאוד לא תזרע ולא תצמיח וחוזר ומפר' כל זה בפרשה שניה אם שמוע תשמע ונתתי מטר ארצכם בעתו ואם לא תשמעו ועצר את השמים ואבדתם מהרה. והזכיר ארץ מצרים כי הפרשה תזכיר כמנהגו של עולם כי אעפ"י שהכל ברשות השם ית' ונקל בעיניו ית' להאביד יושבי מצרים ולהוביש יאוריהם אבל ארץ כנען תאבד מהרה יותר שלא יתן בה מטרות עוזו כי החולה צריך יותר זכות ותפלה שירפאהו השם מן הבריא שלא יבא עליו חולי: (יג) בכל לבבכם ובכל נפשכם. פרש"י שכבר הזהיר בכל לבבך אזהרה ליחיד ואזהרה לרבים. והרמב"ן כתב ביאור הענין כי השם אינו עושה נסים תמיד לתת מטר הארץ בכל עת ולהוסיף בדגן תירוש ויצהר ולהרבות בעשב השדה או שיעצור שמים ויבש הארץ רק על מעשה רוב העם אבל היחיד הוא בזכותו יחיה והוא בעוונו ימות והנה אמר כי בעשותם כל המצוה מאהבה שלימה יעשה השם עמהם את כל הנסים האלה לטובה ובעבדם ע"ז יעשה עמהם אות לרעה כי הנסים לא יעשו לטובה או לרעה רק לצדיקים ולרשעים גמורים אבל הבינונים כדרך מנהגו של עולם יעשה בהם טובה או רעה כדרכם וכעלילותם: (טו) ואכלת ושבעת. פי' ר' אברהם שב אל דגנך תירושך ויצהרך ולא אל הקרוב שהוא עשב בשדך. והרמב"ן כתב והנכון בעיני שהוא שב אל הכל ואכלת ושבעת דגן תירוש ויצהר וגם בני צאן ובקר והכי איתא בסיפרי ואכלת ושבעת כשבה מתוך שהיא אוכלת ושובעת עובדת האדמה ד"א מן הוולדות: (יח) ושמתם את דברי אלה. פי' רש"י אף לאחר שתגלו היו מצויינים במצות וכו'. וכתב הרמב"ן פשיטא שהרי חובת הגוף הם וחובת הגוף נוהגין בכל מקום אלא בסיפרי דורש שמאלו נלמד לכל חובות הגוף שנוהגין אף בחוץ לארץ ושמצות התלוים בארץ אינן נוהגין אלא בארץ. ויתכן בדרך הפשט שבא להוסיף בכאן לדבר בם כי שם צוה ודברת אתה בם בשבתך בביתך וכאן הוסיף שילמד אותה לבנים עד שידברו בם הבנים בכל שעה וכן הוסיף כאן ולמדתם אותם כי ושננתם אינו אלא שיספר להם המצות וכאן עד שילמדו אותם וידעו ויבינו טעמיהם לדבר בם עמך וכן הוסיף כאן כימי השמים על הארץ שהוא לדור דורים: (כב) כי אם שמור תשמרון. פי' ר' אברהם שב למעלה זה שאמרתי לכם שתאבדו מהרה מעל הארץ הטובה דעו שלא תכנסו שם בתחלה ולא תנצחו אם לא תשמרו מצות ד': ולדבקה בו. כתב ר' אברהם בסוף ר"ל שתלך בדרכיו עד שתהי' ראוי לדבקה בו בסוף. והרמב"ן כתב שהוא אזהרה מאזהרות ע"ז כמו שאמר ואותו תעבוד ובו תדבק והכוונה להזהיר שלא יעבוד השם וזולתו אלא לשם לבדו יעבוד בלבו ובמעשיו. ויתכן שיכלול הדביקה לומר שתהיה זוכר השם ואהבתו תמיד לא תפרד מחשבתך ממנו בלכתך בדרך ובשכבך ובקומך עד שלא יהיה דברו עם בני אדם רק בפיו אבל בלשונו ובלבו אינו עמהם רק הוא לפני השם ויתכן באנשי המעלה הזאת שתהיה נפשם גם בחייהם צרורה בצרור החיים וזה שאמר יהושע ובשם אלהיכם לא תזכירו ולא תשביעו ולא תעבדום ולא תשתחו' להם כי אם בה' אלהיכם תדבקון כאשר עשיתם עד היום הזה כי בהיותכם במדבר וענן ה' עליהם והמן יורד מן השמים והשליו עולה והבאר לפניהם וכל מעשיהם בידי שמים בדברים נסים הנה כל מחשבתם ומעשיהם עם השם תמיד ולכן הזהירם יהושע שגם עתה בארץ כשהסתלק מהם המעשים הנפלאים השם תהיה מחשבתם תמיד לדבקה בשם הנכבד ולא תפרד כוונתם מן השם: (כד) כל המקום אשר תדרוך כף רגליכם בו לכם יהיה. על דעת רבותי' הם ב' הבטחות שכל מקום שירצו לכבוש גם בשאר ארצות יהיה שלהם והמצות כלם נוהגות בו כי כל ארץ ישראל מן המדבר והלבנון ועד הים האחרון יהיה גבולכם שאתם חייבין לכובשו ולאבד משם העמים כמו שאומר כאן וירשת גוים גדולים ועצומים. והבטיח: (כה) לא יתיצב איש בפניכם. בין בארץ הנזכרת בין בכל מקום אשר תדרוך כף רגלכם בו. והא דאיכא מאן דאמר שסוריא שכיבש דוד נקראת כיבוש יחיד ואינה בכלל כל מקום אשר תדרוך וגו' מפני שלא שאל באורים ותומים ולא נמלך בסנהדרין כי היה חייב להוריש ז' עממין תחלה ואחר כך אם ירצה ילך אל ארץ אחרת כאשר הבטיח השם בכאן:

פרשת ראה

(כו) **ראה אנכי נותן לפניכם היום ברכה וקללה.** לפי הפשט אמר לשון יחיד ראה כי עם כל אחד ואחד מדבר. וי"מ ליהושע אמר ראה אנכי וגו' והזהירו לברך את ישראל כשיעברו את הירדן. וי"מ לפי שהקללות וברכו' שבמשנה תורה כולם נאמרו בלשון יחיד: ד"א אמר לשון ראה כי המשליך גורל עם חבירו הוא מכסה הגורלות וגם החלקים שלא יברור חבירו חלק היפה אבל אתה ראה הגורלות וראה החלקים ובחרת בחיים וזהו אתה תומך גורלי שאתה תומך ידי ליתן אותה על הגורל הטוב לברור אותו: בברכה נאמר את הברכה לשון ריבוי כי לא נפל מכל דברו הטוב אבל בקללה לא נאמר את אלא וקללה. ובקללה נאמר אם לא תשמעו ובברכה נאמר אשר תשמעון ולא אמר בלשון ספק אלא ודאי תשמעון וגם אמר לשון אשר כענין שנאמר אשרי אדם שומע לי: (כט) ונתתה את הברכה על הר גריזים. פרש"י כתרגומו ית מברכיא. וכתב הרמב"ן ואינו נכון כי עדיין לא צוה במברכים אלא פירושו הנה אנכי נותן לפניכם היום דרך ברכה ודרך קללה כמו שמפרש אשר תשמעו וגומר ואם לא תשמעו וגו'. וצוה שיתנו הברכה על הר גריזים פי' שיברכו שם השומעים אל מצות ה' והקללה על הר עיבל שיקללו שם אשר לא ישמעו אל מצות ה' והיה אפשר שיתנו בכל השבטים הברכה ובכולם הקללה או שיאמרו הלויים הכל או שיהא איש אחד משמיע לכולם ואחר כך שב לבאר שם אלה יעמדו לברך את העם על הר גריזים ואלה יעמדו על הקללה ואמר וענו הלויים ופי' שם כל הענין כי בכאן מפני אזהרתו אשר אמר ראה אנכי וגו' הזכיר מקצת המצוה וחזר לבאר אותה במקומה: (לב) ושמרתם לעשות את כל החוקים ואת המשפטים. גם כאן מזכיר בחוקים ובמשפטים קודם שאר המצות ומזכיר תחלה המשפט בע"ז ומשמשיה כאשר פי' בסדר ואתחנן:

יב (ה) **לשכנו תדרשו.** פי' שתלכו מארץ מרחקים ותשאלו דרך בית ה' ותאמרו איש אל רעהו לכו ונעלה אל הר ד' ואל בית אלהי יעקב: (ו) מעשרותיכם. פירש"י מעשר שני ומעשר בהמה לאכול לפנים מן המחיצה ותרומת ידכם אלו הביכורים. וכתב הרמב"ן כך הוא דעת רבותינו ועל דרך הפשט הזכיר העולות והזבחים שחייב לאוכלם שם לפני ד'. והזכיר גם כן שיביא שם המעשר והתרומה שיתן אותם לכהנים וללויים משרתי ה' וישמחו גם הם עמכם ועם בתיכם ופי' תרומת ידכם מפני שהתרומה לא נתנה בה התורה שיעור אבל היא כאשר תרים ידו. ואני סובר בפשוט של מקרא זה כי תרומת ידכם הוא מה שהרים לשם מכספו וזהבו לעשות אותו קרבן עולה

או זבח והזכיר בקרבן ג' מינים הנדרים אשר הם הרי עלי קרבן. והנדבה שהם הרי זו. והתרומה אשר ירים מכל אשר לו כסף או זהב או שהביא בהמתו חולין לעזרה ויאמר הרי זו מידי לשם והוא מלשון כל מרים תרומת כסף ונחושת וכן כל תרומות הקדשים אשר ירימו בני ישראל לשם קרבנות הם כי כל מה שירים אדם לשם מכל אשר לו בין לקרבנות בין לבדק הבית בין לכהנים הכל נקרא תרומה דכתיב ויקחו לי תרומה והוא לבדק הבית וכתב במכס ונתת לאלעזר הכהן תרומת ה' והוא חולין גמורין בידו. ולא אמר הכתו' תרומותיכם שלא נטעה בתרומת הכהנים אבל אמר תרומת ידכם. מה שתרימו ברצונכם מן הבא בידכם. והנה כל הנזכרים כאן חייבין במחיצה כי פי' מעשרותיכם מעשר בהמה ומעשר שני הנאכלים לפני ד':

(ח) לא תעשון ככל אשר אנחנו וגו'. כתב ר' אברהם בדרך הפשט פירשו בו בעבור שהיו נוסעי' ממסע למסע ויקריב עולה במסע מי שירצה ויש מי שיתן בכור לאנו ויש מי שלא יתן כי המצוה זאת תלויה בארץ ועל זה אמר לא תעשון ככל אשר אנחנו עושים אלא עליכם חובה להביא הבכורות. והרמב"ן פי' כי ישראל נצטוו במדבר לזבוח בקרם וצאנם שלמים לה' לפני המשכן אבל באי זה מקום שיהיה המשכן יעשו אותם ואם לא ירצה לאכול בשר לא יתחיל להביא קרבן כלל וגם אינו חייב להביא בכורות ומעשר בהמה והנה לא יבא בחיוב למשכן כלל ואפי' ברגלים לא נתחייב לבוא שם וכן אחרי זריקת הדם והקטר החלב בשלמים יאכל אותה במדבר בכל מקום שירצה כי לא נתן להם הכתוב מחיצות אבל יאכל אותם במחנה וחוץ למחנה והנה אין להם בכל ענין הקרבנות חובה רק איש הישר בעיניו יעשה על כן צוה בכאן כי אחרי המנוחה והנחלה לא יעשו כן אבל יביאו בחובה למקום ידוע ומיוחד נבחר מהשם ויביאו שם הזבחים והמעשרות והבכורות ויאכלום שם במחיצה לפני השם. ומה שאמרו רבותינו בדבר הנידר ונידב שהוא קרב בבמה מדרש מייתור המקרא כמו שמפרש בפרק בתרא דזבחים. ואיני מבין מה שכתב יאכל אותם במדבר באי זה מקום שירצה כי לא נתן להם הכתוב מחיצות דהא תניא בפרק בתרא דזבחים קדשים קלים בכל מחנה ישראל ומפרשינן לה בכל מקום שחנו אבל לעולם חוץ למחנה לא ועוד תניא התם כשם שמחיצות במדבר כך מחיצה בירושלים וכו' ואיפשר שרוצה לומר באיזה מקום שירצה שהרי בכל מקום שהיה המחנה היו אוכלים:

(כ) כי ירחיב. כתב הרמב"ן אין זה כמו ואם ירחיב ד' אלהיך גבולך ויספת לך עוד שלש ערים שאם כן לא היה בשר תאוה מותר מיד בבואם לארץ אבל שם מפורש כי יכרית ד' אלהיך את הגוים האלה שהם ז' עממים אז תבדיל ג' ערים ואחר כך אמר ואם ירחיב עוד ד' אלהיך את גבולך דהיינו שיתן לך כל י' עממים ויספת לך עוד שלש ערים אבל כאן כתיב כי ירחיב כאשר דיבר לך והם ז' גוים שה' נותן לך את ארצ' לכך הותר לך בשר תאו' מיד אחר כיבוש וחילו'. ואעפ"י שהפסוק תולה ההיתר בריחוק מקום לא שיהיו הקרובים יושבי ירושלים אסורין כי הפסוק מדבר אל כל ישראל ואומר כאשר ירחיב ד' את גבולכם ולא תהיו כלכם יושבים סביב המשכן כמו עתה תהיו מותרין בחולין: (כא) וזבחת וגו' כאשר צויתיך. דרשו רבותינו שנצטוה על פה בהלכות שחיטה. והרמב"ן פי' פשט הפסוק כאשר צויתיך כבר בקדשים כי שחיטה בלשון הקודש הוא הכורת סימני הצואר ואל תשיבני מן וישחטם כאן במדבר כי הוא מליצה שזבח אותם כאן. והנה כבר צוה בקדשים ושחט שהוא בסימני הצואר וצוה שיהיה כל מה שהם אוכלים שלמים ועתה כשבא להתיר החולין אמר וזבחת כאשר צויתיך בהיותם קרבנות ותאכל אותם חולין בכל אות נפשך בכל מקום: אך כאשר יאכל את הצבי ואת האיל. בשביל שבמדבר לא הותרו לאכול אלא שלמים והוזהרו עליהם מלאוכלם בטומאה: (כב) את הצבי ואת האיל. שאין מביאים מהם קדשים. ואין ללמוד מכאן להתיר חלב חולין כמו בצבי ואיל שלא דימה אותן לצבי ואיל אלא בענין אכילתן אבל לא לענין היתר חלבו מדלא קאמר כל אשר יאכל בצבי ואיל יאכל בו וכן אמר בכל מקום הטמא והטהור יאכלנו כצבי וכאיל ולא אמר בשום מקום יאכלנו כצבי ואיל לבד. ופי': אך. לשון אזהרה לפי שמתחלה היה אסור לאכול רק שלמים ועתה התיר לאכול חולין הוה אמינא וכ"ש שלמים ואם ירצה יקריבם בבמה ועל כן הזהיר אך כאשר יאכל הצבי והאיל כן תאכלנו שלא תקריב ממנו לא חלב ולא דם ולא תזהיר מהם הטמאים כלל. והוצרך להזהיר כאן בחולין על הדם לפי שנאמר באיסור הדם ואני נתתיו לכם על המזבח לכפר והוה אמינא דוקא קדשים שמכפר אבל חולין שאינו מכפר הרי קמ"ל אבל בחלב לא הוזכר באיסורו כן וגם אין כל הקרב מן האימורין אסור ולא כל שאינו קרב מותר. ועוד כיון שצוה כאן שנשחוט ונאכל אותו כאשר יאכל את הצבי ואת האיל הוה אמינא דליטעון כיסוי קמ"ל ולכך אמר על הארץ תשפכנו ולא אמר בארץ דהוה משמע שיהא טמון בארץ וכיון שאמר שאינו צריך כיסוי הוצרך להזהיר תחלה על אכילתו. ועוד חשש הכתוב שלא יטעו בדם לומר במדבר שהיה הכל קרב שלמים שאסור לאכול הבשר עד שיזרוק הדם והנה הדם מעורב באכילת הבשר ובצבי ואיל בעבור שאין דמם קרב צוה שנכסה אותו בעפר וכן דם העוף הצריך כיסוי בעבור שאין העוף קרב שלמים ואם כן היה ראוי בבשר תאוה שנכסה אותו או שנאכלנו עם הבשר בנחירה או שנאכלנו בפני עצמו ממה שנשפוך אותו על פני השדה כדי שלא יהא נראה כזובח לשעירים על כן אמר שנזבח הבקר והצאן ולא נאכל הדם עם הבשר בנחירה וכן שלא נאכלנו עמו כאבר מן החי אלא נשפכנו על הארץ ולא נחוש לו. והוצרך עתה לומר זה (ג"כ) כשהוא בעל מום מפני שהיה תחלה הדם על המזבח לכן הוצרך עתה לומר כשהוא בעל מום שלא ינהגו קדושה בדמו וגם לא היתר אבל ישפכו אותו כמים. וכתב עוד הרמב"ן והנכון בעיני בטעם הענין כי מתחלה בהיותם במדבר ילל ישימון ושעירים ירקדו שם והיו יוצאי מצרים הרגילים בהם אשר להראות דם על פני השדה ושלא לזבוח כלל רק לפני ד' להרחיקם מן החטא ובבואם לארץ והוצרך להתיר להם בשר תאוה מפני הרחקת המקום לא חשש אם ישפכו בביתם דם בקר וצאן על הארץ אבל דם חיה ועוף אשר יצוד בשדה וביער ומנהג לשוחטם ולהביאם לבית השאיר המצוה כמו שהיתה לכסות דמם בעפר שלא יקריבנו לשעירים: (כג) רק חזק לבלתי אכול הדם. אמרו רבותינו מלמד שהיו שטופים בדם וכו'. וכתב הרמב"ן ודאי זה הטעם מספיק לריבוי אזהרות שבו אבל אין מתישב לי למה אמר זה בלשון רק חזק כי מה חוזק ואימוץ יש בזוהר מן הדם והיה ראוי שיאמר לחומרו תשמר לך לבלתי אכול הדם ומצאנו לשון חוזק כשמזהיר בכל המצות שאמר הב"ה ליהושע רק חזק לשמור לעשות כל המצוה אשר צוך משה עבדי אבל במצוה אחת לא נמצא כן ומה צורך לחיזוק בזה ואל תעשה ממצות לא תעשה אחת אבל נראה כי הזכיר בה חיזוק מפני שבמצרים דבקו בו כי היו זובחים זבחיהם לשעירים כדכתיב ולא יזבחו עוד זבחיהם לשעירים והיתה העבודה ההיא באכילה מן הדם כי היו מקבלים הדם לשדים והיו אוכלים עליו וממנו כאלו הם קרואים לשדים. ולא שיהיה זה עיקר טעם איסור הדם כי הפסוק מפרש טעמו כי הדם הוא בנפ' יכפר אבל מזה היו שטופים בו והנה היו מתנבאים בו ומגידים בו עתידות ולכך הזהיר הכתוב שאם ישמע מאוכלי הדם דבר עתיד ובא האות והמופת אל יפתה לבו אבל יחזיק בתומתו ובאמונת השם ואל יאכל מן הדם בשום ענין ואל יכנס במעשה הסוף: (כח) שמור ושמעת את כל הדברים האלה. ולא אמר חקים ומשפטים או עדותיו ומצותיו אלא אמר כל הדברים להכנים בשמירה הזאת גם הטוב והישר: (ל) איכה יעבדו הגוים האלה את אלהיהם ואעשה כן גם אני. פי' הרמב"ן אין

זה אזהרה שלא יעשה כן לע"ז כי הכתוב אומר לא תעשה כן לד' אלהיך אלא אזהרה שלא תאמר כאשר עבדו הם לאלהיהם אעשה גם אני לשם הנכבד ועל זה מזהיר לא תעשה כן לד' אלהיך כי תועבת השם הוא לעשותו: (לא) כי גם את בניהם ואת בנותיהם ישרפו באש לאלהיהם. שהוא דבר מתועב לשם לשפוך דם נקי ועל כן אמר את כל הדברים אשר אנכי מצוה אתכם להזהיר על מעשה הקרבנות ועבודת המקדש שלא תוסף עליו ולא תגרע ממנו. אבל רבותינו שלמדו מכאן לחייב לעובד ע"ז כדרכה אפי' פוער לפעור מפני שהזכיר הכתוב איכה יעבדו ללמד כי נקרא עבודה. ועל דרך הפשט הזהיר בראש הסדר לא תעשון כן לד' אלהיכם לעבדו כאלהי העמים על ההרים הרמים בקרבנותיו ועתה מזהיר לא תעשה כן לד' אלהיך לעבדו במקדשו בעבודה שלהם:

יג (ב) כי יקום בקרבך נביא או חולם חלום. (הגהה. עיין בגמטריאות של רבינו המחבר וחסר הם: נביא בגמטרי' ובנה. שמעתי מרב אחד. המ"ל.) הכתוב קורהו נביא על פי עצמו שהוא אומר שהשם או שלוחו דבר עמו בהקיץ. וכתב הרמב"ן ויתכן כי ירמוז הכתוב למה שהוא אמת כי בנפשות קצת האנשים כח נבואיי שידעו בו עתידות והוא בעצמו לא ידע מאין יבא לו אבל יתבודד ותבוא בו רוח לאמר ככה יהיה לעתיד בדבר פלוני ואולי הנפש בחידושה תדבק בשכל נבדל שתתכוין בו והאיש ההוא יקרא נביא כי מתנבא הוא ועל כן יבא האות והמופת אשר יאמר. ור' אברהם כתב שאיפשר לפרש שזה הנביא מגנב דבר ה' כגון שאמר נביא אמת אות פלוני יבא לכם על ענין אחד ושמע זה נביא השקר ממנו ואמר גם הוא זה האות לאמת שקר שלו: ונתן אליך אות או מופת. פי' הרמב"ן אות הוא סימן על דבר שיהיה אחר כן כגון שאמר דבר פלוני עתיד להיות וכשיבא זה האות תאמינו כי אחריו יהיה כך וכך והמלה נגזרת מן אתה ומופת הוא שעושה לפנינו דבר שינוי מחודש מטבעו של עולם והיא מלה מקוצרת מן מופלא והיו בילאת עברים אותו' והם הדברים שאמר להם תחלה למחר יהיה האות הזה והיו הם מופתים שעשו בחידוש שלא הודיעם תחלה. ופי' ונתן אליך אות או מופת שאמר אני הנביא השלוח אליכם שתעבדו ע"ז וזה לכם האות למחר יבא ארבה או יתן לכם מופת שישליך מטהו לפניכם ויהי לתנין. ועל דרך הפשט מדבר בנביא שקר שמתנבא בשם ע"ז פלוני' שלחתני אליכ' שתעבדו אותה והוא שאמר הכתוב ואשר ידבר בשם אלהים אחרים ומת כי כל מתנבא בשם אלהים אחרים מתנבא לעבוד אותם כי הם לו לאלהים. אבל רבותינו פירשו בנביא שמתנבא בשם ד' שאומר שהשם הנכבד שלחו לאמור שיעבדו ע"ז פלו' כי היה שותף עמו במעשה בראשית או שהוא גדול מכל האלהים לפניו ורוצה שתעבדוהו ואפי' אם לא יאמר רק שיעבדו ע"ז שעה אחת חייב מיתה: ולזה הכתוב שלא נשמע למתנבא בשם ד' לעבוד ע"ז ולא נביט באותות ומופתים מפני שידענו מיציא' מצרים שהוא מעשה ממש ולא חזיון ולא מראה כי לד' הארץ ואין אלהים זולתו וממעמד הר סיני כי הוא פנים בפנים דבר עמנו וצונו ללכת בדרך הזה ולא נעבוד לזולתו. וזהו אשר ציוך ד' אלהיך: (ד) כי מנסה ד' אלהיכם אתכם. לנסותכם באהבתו ולהראות הכרתם כאשר תעמדו בנסיונו וקורא אותו נסיון מצד המנוסה: (ה) אחרי ה' אלהיכם תלכו. כתב הרמב"ן שנלך אחר עצתו וממנו לבדו נדרוש כל נעלם ונשאל כל עתיד כענין ותלך לדרו' את ה' וכן עושים ישראל עם הנביאי' כדכתיב האין פה נביא ונדרשה את ה': ואותו תיראו. שתאמינו בלבבכם כי הוא אשר בידו נפש כל חי ובידו להמית ופוקד עון ומשלם שכר: ואת מצותיו תשמורו. תורת משה. ובקולו תשמעו. לעשות כל אשר יצוה אותנו מלבד התורה על פי נביאיו. והנה כבר הזהיר את ה' אלהיך תירא ואותו תעבוד והזהירו

כאן לומר שלא נירא מדברי הנביא מפני האות והמופת ולא נעבור על עבודת השם בעבור דבריו כי מאת השם לבדו נירא ולא מאל אחר ולהוסיף ובקולו תשמעו. ור' אברהם כתב אחרי ד' אלהיכם תלכו שתעשו כמעשיו ותרדפו אחרי נתיבותיו: ואותו תיראו. שלא לשאל למה זה: ואת מצותיו תשמורו. שהם העיקר: ובקולו תשמעו. מה שהם זכר לעיקר: ואותו תעבודו. במעשה: ובו תדבקון. בלב בראש ובסוף: (ז) אשר לא ידעת אתה ואבותיך. אמר ואבותיך לפי שאם בא אביו להסיתו כדכתיב רעך אשר כנפשך שהוא אביך לכך אומר לך הכתוב שתקבוץ משאר אבותיך כי אביך אומר) לך שקר: (ט) לא תאבה לו ולא תשמע אליו. שאם אבה פי' שנתרצה לו בלבו או שמע אליו שאמר כן אעשה חייב אפי' על הרהור: ולא תחוס עינך עליו. פי' הרמב"ן אין לך לרחם עליו שלא יומת: ולא תחמול עליו. על קורבה שיש לו עמך: ולא תכסה עליו. מהעיד עליו בב"ד. ואמר: (יב) ולא יוסיפו לעשות כדבר הרע הזה. כי ענין זה יעשה תמיד לולי המשפט: (טו) ודרשת וחקרת. כתב הרמב"ן מה שכתב כן בעיר הנדחת ובעובד ע"ז ולא בנביא שקר ומסית לפי שהנביא מפרסם עצמו באותותיו ומופתיו ובמסית הכתוב מדבר עם הניסת כי הרוג תהרגנו והוא היודע כמו שאומר לא תחמול ולא תכסה עליו אבל בעיר הנדחת ובעובד ע"ז שהם מעשים שמגיעים אלינו בשמועה הזכיר בו דרישה וחקירה ולא הוצרך להזכיר כן בשאר חייבי מיתות כי בקל יודע הדבר וכתב בעדים זוממין ודרשו השופטים היטב בעבור שאין אנו יודעים אי זו משני הכיתות הם אמת בלתי בדרישה רבה ולענין הדין כולן למדין זה מזה בג"ש: (יח) ונתן לך רחמים ורחמך והרבך. שלא תדאג לומר הנה נתמעטתי שהרגתי עיר ויושביה אל תדאג הב"ה מבטיחך שירבה אותך אם תשמע בקולו לשמור מצותיו ולעשות הישר בעיניו:

יד (א) בנים אתם לד' אלהיכם. בשביל שאמר בכהנים לא יקרחו קרחה בראשם ובבשרם לא ישרטו שרטת ביאר עתה לומר לא בעבור מעלת הכהנים לבד אסור לפי שהם קדושים לאלהיכם אלא כלכם קדושים ובנים לה' כמו הכהנים לכן השמרו גם כן במצוה היא כמותם. ועל דעת רבותי' שניהם לא אסר אלא על מת. ויתכן שאסר תחלה בכהנים לפי שאם הכהן מקורח ומגודד אינו ראוי לעבודה וכאן הוסיף לאסור בכל ישראל. ורש"י פי' לפי שאתם בנים של מקום אתם ראוים להיות נאים ולא גדודים ומקורחים. וכתב הרמב"ן איננו נכון שאם כן תהיה המצוה גם שלא על המת. ור' אברהם כתב לאחר שתדעו שאתם בנים לשם והוא אוהב אתכם יותר מהאב לבנו לא תתגודדו על כל מה שיעשה כי כל מה שעשה לטוב הוא ואם לא תבינוהו כאשר לא יבינו הבנים הקטנים מעשה אביהם רק יסמכו עליו: (ב) כי עם קדוש אתה. ואינך כשאר כל הגוים על כן לא תעשה כמעשיהם. וי"מ בנים אתם א"כ למה תתגודדו אף אם ימות אביך או קרובך בנים אתם לד' והנה אביך קיים לכן לא תתגודדו. ולפי דעתי כי טעם כי עם קדוש אתה הבטחה בקיום הנפשות פי' אחרי שאתה עם קדוש וסגולת השם ולא ישא אלהים נפש וחשב מחשבות לבלתי ידח ממנו נדח אין ראוי לכם להתגודד ולהקרח על נפש ואפי' אם ימות בנוער ולא אסר הבכי כי הטבע יתעור' לבכות בפירוד האוהבים אף בחיים ומכאן סמך לרבותי' שאסור להתאבל יותר מדאי: (ג) לא תאכל כל תועבה. פי' הרמב"ן להוסיף בדברים האסורים ולכך אמר לא תאכל כל תועבה להגיד כי כל האסורים נתעבים לנפש הטהורה וענין כל תיעוב שנאה ומיאום כי המאכלים האסורים גסים ומולידים עובי ואטימות בנפש ועל כן אמר עוד כל עוף טהור תאכלו להגיד כי אלה אשר אסר נתעבים והשאר טהורים ראויים לנפש הטהורה. והנה כלל כל הנאסרים לנו שהם

כולם תועבה ולא הוצרך לפרוט אחרי כן השרצים וכל הרמש כי דבר ידוע הוא כי כל נקי הדעת יתעב אותם אבל הזכיר סימני בהמה וחיה ודגים והעופות והנבילה להודיע שגם הם מתעבים לנפש ולא הזכיר הטריפה שאינה תועבה אבל נאסרה מפני החרם או החולי הממית שלא יזיק באוכליו: ורבותי' דרשו כל צפור טהורה להתיר המשולחת של מצורע ופי' טהורה שלא קבלה טומאה וטומאת המצורע לא תדבק בחיה שאין בעלי חיים בבהמה ובעוף מקבלין טומאה: וזה אשר לא תאכלו. לרבות השחוטה שכיון שראוייה לקבל טומאה תדבק בה הטומאה הפורחת מן המצורע ואינה טהורה והיא בכלל אכילה הנתעבת: (כא) כי עם קדוש אתה. פי' הרמב"ן סמך בשר בחלב לכי עם קדוש אתה כי אינו מאכל נתעב אלא נאסר לנו כדי שנהיה קדושים במאכלים או להיותינו קדושי' שלא נהיה עם אכזרי לא ירחמו שנחלוב את האם ונוציא ממנו חלב שנבשל בו את הבן ואעפ"י שכל בשר בחלב יהיה בכלל הזה כי כל מינקת תקרא אם וכל יונק יקרא גדי והוא דרך הבישול והנה בכלם אכזריות: (כב) היוצא השדה. פי' היוצא מן השדה. וי"מ היוצא השדה חוזר על תבואת פי' אף הזורע שזורע צריך לעשר עליו כמו על הגידולין. ואעפ"י שאמר כל תבואת זרעך אין כל תבואה חייב במעשר אלא המינין שמפרש אחר כן דגנך תירושך ויצהרך ופי' דגן ה' מינים הידועים ופי' תירוש יין החדש ויצהר הוא השמן אלא שפי' עשר תעשר כל תבואת זרעך שיעשר במינים המחויבים במעשר כל תבואתו וכל היוצא בהם מן השדה יזהיר שלא יעשר מן הבא בידו מהם מקצת ויפטור לו המקצת אלא יעשר בין המדות שזרע ובין שהיתוסף עליהם. ופשוטו של מקרא ללמדנו שאפי' זיתים וענבים אין מעשר שלהם מן התורה עד שיעשו תירוש ויצהר ופי' שנה שנה שיעשו אותו ב' שנים זו אחר זו ואחר כך פירש כי מקצה שלש שנים תוציא את כל מעשר תבואתך של השנה ההיא ותאכילם לעניים לומר כי השנה השלישית של מעשר עני היא:

טו (א) **מקץ שבע שנים תעשה שמיטה.** כתב הרמב"ן הנכון בעיני שמזהיר על שנת השמיטה עצמה שתעשה אותה שמיטה בחריש ובקציר כמו שאמר והשביעית תשמטנה ונטשתה וזה טעם תעשה שמיטה שתשבות כדרך לעשות את יום השבת וקיצר בענין הזריעה והחרישה שכבר הזכירם בביאור אבל הוסיף לבאר כי היא שמיטה לה' גם הוסיף בשמיטת כספים. ופי' מקץ פי' ר' אברהם בתחלת השנה כי הראש והסוף יקרא קצה. וכתב הרמב"ן ואינו נכון כי ראש שבע שנים הוא השנה הראשונה של השבע ואלו אמר הכתוב מקץ השנה השביעית היה כדבריו. ועל דעת רבותי' בסוף השבע ולא דיבר הכתוב אלא בשמיטת כספים פי' מסוף כל שבע שנים תעשו שמיטה ולכך אמרו שביעית אינה משמטת אלא בסופה. ועל דרך הפשט כי לשון הכתוב כפשוטו כי קץ הוא סוף וכל דבר יש לו ראש וסוף. וכן כל מנין יש לו ראש וסוף כמו שא' הוא ראש למספר והעשירי הוא סוף האחדים א"כ קץ שבע שנים שנת השמיטה שהוא סוף המספר ההוא ובשמיטת הארץ הכתוב מדבר. ופי' מקץ כמו בקץ כמו כרוב אחד מקצה מזה שפירושו בקצה מזה ועוד האריך ועת לקצר: (ג) את הנכרי תגוש. פרש"י מצות עשה ורוצה לומר מצות עשה בנכרי אבל לא באחיך ולאו הבא מכלל עשה עשה לעבור על אחיו בלאו ועשה: והרמב"ם ז"ל עשה שתיקן מצות עשה ממש לנגוש הנכרי בשמיטה ולהלוותו ברבית: (יא) כי לא יחדל אביון מקרב הארץ. כתב הרמב"ן יש מפרשים כי לא יחדל אביון מכל הזמנים אלא לעולם יהיה אביון שגלוי וידוע לפניו שלא יעשו מה שאמר להם כי לא יהיה בך אביון רק אם שמוע תשמע וגו'. והקשה הוא ז"ל כי התורה אינה מתנבאה בפירוש שלא יקיימו התורה ודאי הפסוק רומז במה שעתיד להיות אבל לא יאמר בפירו' שלא יקיימו התורה ויצוה מצוה שתנהוג בעוברם על המצות ופי' הוא כי לא יחדל אביון וגו' שהוא נמנע שלא ימצא לעולם אביון באחד מן הזמנים ואולי ימצא בקצת הימי' ועל כן אני מצוך עליו אם ימצא ואמר מקרב הארץ על כל הישוב כי ההבטחה שלא יהיה אביון בנו בארץ אשר ה' אלהינו נותן לנו אם נקיים בה כל המצות ועתה אמר שיתכן אביון באחד מן הזמנים ובאחת מן המקומות בארץ אשר תשב בה: ולאביונך בארצך. תמי' למה אמר בארצך שאין זה מצוה תלויה בארץ וכן בראש הפרשה באחד שעריך בארצך ואיפשר שבא להקדים עניי ארץ ישראל כמו שדרשו הפסוק את העני עמך להקדים ענייך לעניי עיר אחרת:

טז (א) **שמור את חודש האביב.** כבר ביאר בת"כ ענין הרגלים וקרבנותיהן וכאן לא הזכיר הקרבנות אלא צוה שיעלו בג' הרגלים לשמוח לפני ה' בעבור שצוה לאכול לפני ה' הבכור והמעשר אמר שיש עוד ג' רגלים שחייבים שיבואו כולם בהם לפני ה' ויחוגו לפניו וישמחו בשלמיהם ולא הזכיר זמני חג המצות והסוכות באיזה יום יהיו אך הזכיר חדשיהם דרך קצרה שכבר הזכיר בת"כ הכל: (ב) וזבחת פסח לה' אלהיך צאן ובקר. כתב הרמב"ן על דרך הפשט כמו שור שה כשבים ושה עזים שפירושו שור ושה אף כאן וזבחת פסח לה' אלהיך כמו שמפורש שה תמים וצאן ובקר ואילים ועזים ובני בקר לחוג חגיגה כמו שמצוה בשבועות ועשית חג שבועות מסת נדבת ידך שיביא בקר וצאן לשלמים כאשר תשיג ידו וכן בסוכות שבעת ימים תחוג לה' כן צוה בפסח שיביאו שלמים ולכך לא אמר וזבחת פסח לה' אלהיך מן הצאן ומן הבקר כמו שאמר מן הצאן ומן הבקר תקריבו את קרבנכ'. והוסיף בכאן דברי' רבים הזכיר במצה לחם עוני ולזכור שיצאו בחפזון ולזכור כי היו במצרים בלחם צר ומים לחץ וביאר במצות השאור שלא יראה בכל גבולך כי מתחלה אמר שאור לא ימצא בבתיכם: (ד) ולא ילין מן הבשר אשר תזבח בערב ביום הראשון לבקר. פי' הרמב"ן לא ילין מן הבשר שעשית אותו זבח ביום הראשון שבשבעת הימים הנזכרים והוא הלילה הראשונה של פסח כי לא הוזכר בפרשה הזאת יום י"ד שחיטת הפסח כלל אבל הזכיר עשיית הפסח בלילה ואכילתו ואכילת מצה שעליו והטעם כי זביחת הפסח והקרבתו ביום י"ד היא מצות הקרבנות והזכיר אותה בת"כ ולא החזירה כאן כמו שלא הזכי' מצות שאר הקרבנו' וכן בג' הרגלים לא הזכי' כאן שנקריב בהם קרבן: (ז) ובשלת ואכלת. אמר ובשלת סתם כי כבר פי' צלי אש ולא בשל מבושל: (ח) וביום השביעי עצרת לה' אלהיך לא תעשה מלאכה. כתב הרמב"ן לא הזכיר איסור מלאכה ביום הראשון ולא הזכירה גם כן בחג השבועות ובחג הסוכות וכן לא הזכיר מצות לולב ולא מצות זכרון ויום הכפור והטעם הוא כי לא בא עתה רק להזהיר בראייה ובשמחה שחייבים כל ישראל ללכת בג' רגלים האלה אל המקום אשר יבחר ולחוג שם איש כמתנת ידו והוסיף וביום השביעי עצרת פי' ששת ימים תאכל מצות והשביעי עוד אליהם פי' שיהיו נעצרים לפניו לאכול מצות ובעבור שאמר עצרת היא והיה במשמע להיותו נעצר על אכילת מצה בלבד כימים אשר לפניו הוצרך להזהיר שלא תעשה וכן אמר בשמיני של חג בת"כ בפ' המועדות שבעת ימים תקריבו אשה לה' ביום השמיני וגו' והקרבתם אשה לה' עצרת היא כל מלאכת עבודה לא תעשו לומר שהוא נעצר על הימים הראשוני' בהקרבת אשה והוא אסור בעשיית מלאכת עבודה: (ט) מהחל חרמש בקמה. וכבר הזכיר מתי זמן להחל חרמש בקמה בעומר שהוא ראשית קצירו: (יא) במקום אשר יבחר ה' אלהיך לשכן שמו שם. פי' הרמב"ן בא לומר שלאחר שיבנה בית המקדש לא נאסף להקריב קרבנות הרגלים אלא במקום ההוא אשר יבחר השם כענין שנאמר לא תוכל לזבח את הפסח

באחד שעריך. אף נמי ביאר כאן שלא יתחייבו לעלות לרגל עד אשר יבחר השם המקום לשכנו: (יב) ושמרת ועשית את החוקים האלה. פי' הרמב"ן אמר החוקים בחג השבועות בשביל שלא נתפרש בתורה טעם מספר שבעה השבועות ומספר החמשים יום. וי"א בשביל שהוא יום שניתנה בו התורה: (טו) שבעת ימים תחוג לה' אלהיך. פי' לכל הציבור הוא אומר או לכל יחיד מזהיר לעשות עולותיו ושלמיו: כי יברכך ה' אלהיך. כי שבעת ימים תחוג בעבור שבירך אותך השם. וי"מ כי יברכך לעתיד ותהיה שמח לעולם. ובפסח לא הזכיר שמחה כי התבואה עדיין מחוברת בשדה ובשבועות שנתקצרה ועדיין לא נאספה אל הבית הזכיר בו שמחה פעם אחת. ובסוכות שכבר נאספה אל הבית הזכיר בו שמחה ג' פעמים: ובכל מעשי ידיך. פי' באומנות ובסחורה:

פרשת שופטים

(יח) שופטים ושוטרים. סמך פרשה זו לשלש רגלים לומר אעפ"י שצויתיך בשלש רגלים לעלות למקום הכהנים משרתי המקדש ותשאל שם המשפטים והחוקים זה לא יספיק לך עד שיהיה לך שופטים בכל שעריך. וכתב הרמב"ן כבר הזכיר בתורה עד האלהים יבא דבר שניהם ונתן בפלילים א"כ מצוה שיהיה לישראל פלילים וביאר בכאן שישימו השופטים בכל עריהם כאשר יתן להם השם את הארץ כי בחוץ לארץ אינם חייבים למנות ב"ד אבל כאשר יצעק המעוות יעמידו עליו שופטים לשופטו או יעלו לארץ בזמנה ושם ישפטוהו ולפי זה אין ישראל שבחוצה לארץ חייבים למנות ב"ד ומיהו במס' מכות מסיק שנוהגין אף בחוצה לארץ אבל בזמן הזה שבטלה סמיכה וכל המשפטים בטלים מן התורה דכתיב לפניהם ולא לפני הדיוטות ואנן הדיוטות אנן אין הדיינין בחוצה לארץ מן התורה אלא דשליחותייהו דקמאי עבדינן: לשבטיך. פרש"י מלמד שמושיבין ב"ד בכל שבט ושבט ובכל עיר ועיר. ורוצה לומר שאם יש בעיר אחת חלק שני שבטים שימנו בה ב' בתי דינין. והרמב"ן כתב ויתכן לפרש שחייב הכתוב למנות ב"ד על כל השבט ואחריהם ימנו ב"ד בכל עיר ועיר שישפטו את העיר ואין בעלי הדין יכולין לכוף זה את זה לדין אלא בפני ב"ד שבעירו ולא בפני ב"ד שבעיר אחרת ואפי' היו שני בעלי הדינין בעיר אחרת יכולין לומר נלך בפני ב"ד שבעירנו אבל ב"ד השבט יכול לכוף כל אנשי השבט לדין בפניה' ואפי' היו הנידונים בעירם יכולין לומר נלך לפני ב"ד הגדול שבשבט ואם הוצרכו לתקן ולגדור דבר בשבט ב"ד ההוא גוזרין אותו ומתקנין אותו והם לאותו השבט במקום סנהדרי גדולה לכל ישראל וזה הב"ד מוזכר במס' הוריות הורו ב"ד של אחד מן השבטים ועשה אותו שבט על פיהם אותו שבט חייב ושאר השבטים פטורים. ועל דרך הפשט פי' הפסוק תתן לך לשבטיך שיתנו שופטים לשבטיהם והם ישפטו כל שעריהם שופטי השבט ישפטו כל שעריו: (כ) צדק צדק תרדוף. טעם הכפל כתב הרמב"ן לומר לדיינין שצריכין שישפטו העם משפט צדק וגם אתה צריך לרדוף הצדק ולילך ממקומך ולבקש ב"ד היפה. ור' אברהם כתב צדק פעמים שירדוף אחרי הצדק בין אם ירויח בו או יפסיד או פעם אחר פעם לחיזוק: (כא) לא תטע לך אשרה. כתב הרמב"ן כל אילן הנטוע על פתחי בית אלהיך נקרא אשרה ואולי בעבור שהוא שם דרך מראה אותו לעם נקרא כן מלשון תמוך אשורי במעגלותיך. ואסרו הכתוב שלא יאמר אדם אטענו לנוי אצל המזבח והטעם מפני שהוא מנהג עובדי ע"ז לטעת אילנות בפתחי ע"ז שלהם: (כב) ולא תקים לך מצבה. פרש"י אפי' לשמים מפני שהיתה חוק לכנענים. וכת' הרמב"ן וא"כ יאסור גם המזבח שגם הוא חוק להם כדכתי' ונתצתם את מזבחותם ושברתם את מצבותם ואולי נאמר שהחזיקו הכנענים במצבה ולא היה בית ע"ז שלא היה בה מצבה להקטיר עליה אבל במזבחו' היו במקצתן להקריב גם בהן. והנרא' בעיני כי הכנענים עושין בכל בתי אלהיהם מזבח להקריב עליו הקרבנות ואבן גדולה מוצבת על פתח הבית לעמוד עליה הכומרין ואילן נטוע חוצה לה לאשר דרך הבאים שם וגם היום האומה עוש' כן והשם שונא כל מעשיהם. ואסר המצבה והאשרה ולא השאיר רק המזבח שהוא צורך הקרבנות אשר הוא צוה אבל ~~בימי יעקב לא נאמר עדיין ובחקותיהם~~ לא תלכו ולכך היה משתמש במצבה לשם שמים ומה שכתוב ופסל ומצבה לא תקימו לכן מיירי בפסל ומצבה להוסיף הפסל על המצבה לע"ז כי שם מדבר בענין ע"ז ואמר ואבן משכית לא תתנו בארצכ' להשתחוות עליה אפי' לשמים מפני שנראה כעובד למשכיות השם או בטעם האשרה כי היה מחוקות העמים:

יז (א) לא תזבח לה' אלהיך שור ושה וגו'. כאשר הזהיר על המצבה והאשרה אפי' לשם אמר גם זה אסור לשם לא תזבח וגו': (ב) כי ימצא בקרבך. כתב הרמב"ן כאשר ידבר במשפטי' מזכיר תחלת המשפט בע"ז או בעובדיה: באחד שעריך אשר ה' אלהיך נותן לך. לא שיהא דין זה נוהג בארץ שאף העובד ע"ז בחוצה לארץ הוא בסקילה אלא פי' הפסוק כי ימצא הדבר באחת מן הערים הרחוקות שיתן לך השם כאשר ירחיב את גבולך: (ב) איש או אשה. בעבור קלות האשה שהיא נוחה להתפתות לע"ז על ידי אות ומופת וכן הזכיר באוב וידעוני איש או אשה בעבור שרגילות הנשים בהם. ובספרי בעבור שאמר בעיר הנדחת יצאו אנשים בני בליעל ואין הדין ככה בנשים הוצרך לפרש בעובד שהוא באיש ובאשה: (ד) והוגד לך ושמעת. באיזה עיר שתהיה אתה שם תדרוש הדברים היטב וכאשר תדע שהוא אמת והוצאת אותם אל השער שהוא שעבד בו וסקלתם. ואמר: נעשתה התועבה הזאת בישראל. לחייב אפי' בחוצה לארץ כי בעיר הנדחת אמר נעשתה התועבה הזאת בקרבך אבל כאן אמר באחד שעריך שדיבר בהווה כאשר פירש לו ואחר כך הזכיר בישראל ללמד שנוהג בכל ישראל: (ו) על פי שנים עדים וגו'. פי' ר' אברהם בעבור שאמר והוגד לך בסתר ושמעת הדבר בגלוי הוצרך לפרש אעפ"י שהוגד לך ושמעת לא יומתו רק על פי שנים עדים או שלשה. פי' רב סעדיה על דרך הפשט על פי שנים או על פי שלשה מקבלי עדות השנים. והקשה הרמב"ן כי אין בכתוב קבלת עדות ועוד כי קבלת עדות של דיני נפשות אינו בפחות מכ"ג אלא פשוטו של מקרא יומת על פי שנים אם אין שם יותר ואם יש שם שלשה או אפי' ד' שראו המעשה יומת על פי כולם שצריך שנשאל אחר כולם שהפסוק אומר ודרשת היטב ובשמענו הדבר מפי כולם יתבאר האמת יותר ואם לא היו שם אלא שנים או שהיו והלכו להם יומת על פי שנים. ויש אומרים אם היו שני עדים מכחישים שני עדים אחרים השלישי מכריע או לזכות או לחובה וזהו או על פי שלשה: (ח) דברי ריבות בשעריך. פירש"י שיהיו חכמי ישראל חלוקין בדבר זה מטמ' וזה מטהר. והרמב"ן כתב וכפי פשוטו בין דם לדם בענייני רציחות ובין דין לדין פי' בענייני דיני ממונות ובין נגע לנגע כמו פצע וחבורה כל דברי ריבות אשר יהיו בשעריך ודיבר הכתוב בהווה כי בענייני המשפטים יהיו המחלוקות יותר מבשאר ההוראות אבל דין הזקן שוה בכולם ולכך אמר אחר כך ועשית על פי התורה ועל פי המשפט כי התורה כולל כל שאר ההוראות: (יא) ימין ושמאל. פרש"י אפי' אומר לך לימין שהוא שמאל ועל שמאל שהוא ימין. פי' אפי' אם תחשוב בלבבך שהם טועין והדבר פשוט בעיניך כאשר אתה יודע בין ימינך לשמאלך תעשה כמצותם ואל תאמר איך אוכל החלב הזה אבל תאמר כן ציוה האדון המצוה על המצות שאעשה ככל אשר יורוני

כי על משמעות דעתם נתן לי התורה ואפי' יטעו. והוצרך למצוה הזאת כי התורה ניתנה בכתב וידוע שלא ישוו הדעות בכל הדברים הנולדים והנה ירבו המחלוקות ותעשה התורה כשתי תורות לכך חתך לנו הכתוב הדין שנשמע לב"ד הגדול בכל מה שיאמרו לנו בפירוש התורה בין שקיבלו פירושו מפי משה ובין שיאמרו כן לפי משמעות התורה וכוונתה כי על פי דעתם הוא נותן התורה אפי' יהיה בעיניך כמחליף ימין בשמאל כ"ש שיש לך לחשוב שיאמרו על ימין שהוא ימין ועל שמאל שהוא שמאל: (יד) ואמרת אשימה עלי מלך. כתב הרמב"ן על דעת רבותי' שהיא מצות עשה שחייב אותנו לעשות כן אחר ירושה וישיבה כלשון ועשית מעקה. ואמר ואמרת כי מצוה שיבואו לפני הכהנים והלוים ואל השופט ויאמרו רצונינו שנשים עלינו מלך. ולפי דעתי עוד שגם זה מרמיזותיו על העתידות שכן היה כששאלו את שאול אמרו לשמואל שימה לנו מלך: (טו) אשר יבחר ד' אלהיך בו. פי' המפרשים אשר יבחר השם על פי נביא או על פי אורים ותומים. והק' הרמב"ן וא"כ מה צריך להזהיר לתת עליך איש נכרי והשם לא יבחר בנכרי וכתב הוא ז"ל ולדעת רבותי' יש בכתוב הזה תנאי נסתר שום תשים עליך המלך שיבחר השם בו אם תוכל לעשות כן שיענך השם בנביאים אבל איש נכרי לא תוכל לתת עליך לעולם. ועל דרך הפשט תשים עליך מלך אשר יבחר השם ולא אשר שנא בו כי הוא בחר בישראל ולהיות המלך מבחיריו ולא מקרב העמים אשר שנא. ודעתי בדרך הפשט כי טעם אשר יבחר שכל מולך על עמים מאת האלהים הוא ועל כן אמר שום תשים עליך מכל אשר יהיה כי נגזר מן השמים ואפי' יהיה מקטני שבטי ישראל אבל איש נכרי לא תמליך עליך לעולם: (טז) רק לא ירבה לו סוסים. פי' רק אע"פי שתשים עליך מלך ככל הגוים אשר סביבותיך רק לא יהיה כמלכיהם שלא ירבה סוסים כאשר יעשו הם שכל חפצם של מלכים להרבות סוסים. והקשה הרמב"ן מהא דאיתא בירושלמי בסוף סנהדרין ליישבה אי אתה חוזר לסחורה ולכבוש הארץ אתה חוזר ואם ישלח המלך לקנות משם סוסים סחורה הוא ומותר. וכתב הוא יתכן לפרש שהכתוב מזהיר לא ירבה לו סוסים אפי' מארצו ובדרך סחורה המותרת שלא יבטח על רכבו כי רב ועל פרשיו כי עצמו מאוד אבל יבטח בשם אלהיו ואחר כך מזהיר עליו שלא ישיב את העם מצרימה שיהיה לו שם מעבדיו ומעמו שרי מקנה יושבים בערי המקנה: למען הרבות סוס. כענין שנאמר בשלמה ואת כל ערי המסכנות אשר היו לשלמה ואת ערי הרכב שהיו מעבדיו יושבים שם ומגדלים לו הסוסים ושולחים לו: וד' אמר לכם. פי' כי השם אומר לכם עתה שלא תוסיפו לשוב בדרך מצרים וכן כאשר צוך ה' אלהיך שהוא מצוה אותך כן. או אמר לכם שאמר לי כן לצוות אתכם. ועל דעת רבותינו הוא מה שאמר אשר ראיתם את מצרים לא תוסיפו לראותם עוד. וטעם המצוה הזאת מפני שהיו המצריים והכנענים רעים וחטאים לה' מאד כמו שנא' כמעשה ארץ מצרים אשר ישבתם בה וגו' וכמעשה ארץ כנען אשר אתם בא שמה וגו' רצה השם שלא ילמדו ממעשיהם והכרית הכנענים ואמר לא ישבו בארצך והזהיר במצרים שלא נשב שם בארצם: (יט) והיתה עמו. פי' התורה הנזכרת: וקרא בו. פי' חוזר על הספר: (כ) לבלתי רום לבבו. כאן רמז איסור הגאוה שמנע מהמלך רוממות הלב וכ"ש האחרים שאינם ראוים לכך כי הגאוה מדה מגונה ונמאסת אצל האלהים אפי' במלך כי לה' הגדולה ולו לבדו התהלה:

יח (ב) **ונחלה לא יהיה לו.** מה שהביא רש"י מן הספרי ונחלה לא יהיה לו אלו נחלת חמשה פי' הרמב"ן שנחלת חמשה הם ה' עממין הנזכרים בפסוק והיה כי יביאך ה' אלהיך אל ארץ הכנעני והחתי וגו' והם נחלת עיקר ישראל שהיתה ארצם ארץ זבת חלב ודבש אבל השנים הראשונים והם הפריזי והגרגשי אין ארצם זבת חלב ואינה חייבת בביכורים ולכך הזכיר בלוים שלא יטלו חלק עם ישראל בעיקר נחלתם בארץ הטובה שהיא נחלת החמשה ולא בנחלת כל השבעה שהם השנים הנשארים אעפ"י שאין ארצם טובה ואינה חשובה בעיני ישראל כל כך: (ג) וזה יהיה משפט הכהנים. כתב הרמב"ן זו מצוה שלא הזכירה יותר בתורה כי במדבר לא היו זובחים רק שלמים לכך לא הזכירה להם שאינה נוהגת בקדשים ועתה כשבאו לכבוש בארץ חדשה להם וזה טעם מאת זובחי הזבח כלומר כאשר יזבחו הזבח שהתרתי לכם וזבחת מבקרך ומצאנך כאשר ציויתיך. ולא הזכירה בויקח קרח בפרשת המתנות שנתן לאהרן אעפ"י שהזכיר שם תרומות ומעשרות שאינן נוהגין אלא בארץ והטעם כי שם הזכיר כל אשר נתן לו בקדש כנגד החרם שהוא ג"כ קדש אבל הזרוע והלחיים והקיבה וראשית הגז הן חולין אין בהם זולתי מצות המתנה וכן לא הזכיר שם גזל הגר. ועל מדרש רבותי' כלם נרמזים שם. והרמב"ם כתב הלחיים בעבור היותם ראשית לגוף. והזרוע בעבור היותה ראשית האיברים המשתרגים בגוף. וקיבה בעבור כי היא ראשית המעיים כי הראשית בכולם יתנו למשרתי השם: (ט) לא תלמד לעשות כתועבות הגוים ההם. כתב הרמב"ן בעבור שכבר אמר וכמעשה ארץ כנען אשר אני מביא אתכם שמה לא תעשו מזכיר עתה מעשיהם ואומר שהם תועבה לפני השם והזכיר מעביר בנו ובתו באש והוא מין כישוף על דרך הפשט או מולך. על דעת רבותי'. ואמר מכשף והוא שם כולל לכל הכשפים וחובר חבר ושואל אוב וידעוני הם פרטים דכישוף ואסר אותם גם לשואל. ודורש אל המתים באוב עצמו ובכל ענין שידרוש אליהם. ואומר קוסם קסמים והוא מחשבה שמחשב בעתידות מלשון קסם על שפתי מלך כמו שאמר בלעם הקוסם והוא היה מנחש כמו שנא' ולא הלך לקראת נחשים. ואמר מעונן והוא היודע בעננים. ומנחש המביט בעופות בכנפיהם או בצפצוף והוא נגזר מלשון חשתי ולא התמהמהתי שכל מה שממהר להודיע בעתידות קודם היותו נקרא נחש. ואמר הכתוב: (יב) כי תועבת השם כל עושה אלה. על רובם כי המעונן והמנחש אינם תועבה כי כל אדם מתאוה לדעת עתידתו. והנה אסר לנו הכתוב כל אלה הנזכרים בעבור כי הם תועבת ה' ואסר לנו נחשים וקסמים אף כי אינם תועבה בעבור שעשה לנו מעלה גדולה שנתננו עליון על כל גויי הארץ שיקים לנו נביא ויתן דברו בפיו וממנו נשמע: (יג) תמים תהיה עם ה' אלהיך. שנייחד לבנו אליו ונאמין שהוא עושה כל והוא יודע אמיתת כל עתיד וממנו לבדו נדרוש העתידות מנביאיו או מאורים ותומים ולא נדרוש לא מהוברי שמים ולא מזולתם ולא נבטח שיבואו דבריהם על כל פנים אבל אם נשמע דבר מהם נאמר הכל בידי שמים כי הוא האלהים עליון על הכל היכול בכל משנה מערכות הכוכבים והמזלות כרצונו ונאמין שכל הבאות תהיינה כפי התקרב האדם לעבודתו ולפי' אסר שאלת העתידות מן הקוסם ואמר תמים תהיה עם השם בכל אלה ולא נירא ממגיד עתיד אבל מנביאו תדרוש ואליו תשמע: (טו) נביא מקרבך. פי' הרמב"ן מקרבך רמז שאין נבואה אלא בארץ ישראל. וכן אמר גם כן: מאחיך. לומר כי השם יתן לך מעלה על כל העמים ולא יתן רוחו רק עליכם: כמוני. פרש"י כמוני שאני מקרב אחיך. ור' אברהם פי' כמוני שאני נביא השם לא מעונן ומנחש. והרמב"ן כתב ויתכן לפרש מקרבך לומר שתוכל לבטוח בדבריו שהוא מאחיך מקרבך וכן יש לפרש כמוני שיהא נאמן ונביא ד' ותאמין בו כאשר אתה מאמין בי: (טז) ככל אשר שאלת. פי' הרמב"ן לא השלים. כאן השאלה ששאלו כי באמרם לא אוסיף לשמוע את קול ה' אלהי לא יזכו לנביאים אבל כאשר אמרו קרב אתה ושמע כל אשר

יאמר ה' אלהינו ואת תדבר אלינו וגו' ושמענו ועשינו. אז קיבלו להאמין בנביאים ולשמוע ולעשות ככל אשר יצוה ה' עליהם ולכך אמר בכאן נביא כמוני יקים לך ה' ותאמין בו כאשר תאמין בי כי כן שאלת להיות דבר ה' עמכם על ידי ותשמעו אלי וא"כ האמינו גם בשאר נביאים הבאים אחרי כמוני כמשה וזה פי': (יז) היטיבו אשר דברו. להאמין בנביא וכן אעשה להם לדורותם. ויתכן לפרש שיהיה שאלתם שם וקבלתם שאמרו לשמוע ממשה באומרם ואת תדבר אלינו ושמענו ועשינו גם כן לדורות ויהיה פי' ואת אתה וכל נביא הבא כמוך: (כ) ואשר ידבר בשם אלהים אחרים. פרש"י אפי' כיוון את ההלכה לאסור האסור ולהתיר המותר. ופי' הרמב"ן אינו רוצה לומר שאם א' בא ואמר ראיתי בחלומי והנה פעור אומר לי שתזהרו במצות לולב שהוא חייב מיתה כי זה ודאי פטור הוא אלא איירי שאומר ראיתי פעור כי הוא האלהים והוא המצוה שלא תאכלו בשר החזיר וכן אם יגיד בשמו כי כזה וכזה עתיד להיות מאחר שאומר כי הנעבד ההוא הוא האומר ועושה גוזר ומקיים הוא בחנק: (כא) וכי תאמר בלבבך. דרשו רבותי' עתיד אתה לומר כשיבא חנניה וכו' ודרשו כן מדלא כתיב ואם תאמר בלבבך אלא וכי תאמר שהתורה רומזת בדברים העתידים והיה ראוי שישאלו גם כן איכה נדע הדבר אשר דברו השם שנתחייב לשמוע אליו בכל אשר יצוה אבל זו תשובה לשתי השאלות כי בכל נביא נלפה לדבר העתיד להיות אשר יגיד אם לא בא נדע שהוא נביא שקר ויומת ואם בא יבא אז הוא נאמן לנביא השם ונתחייב לשמוע אליו בכל אשר יצוה בשם השם ואפי' לעבור על דברי תורה כגון אליהו בהר הכרמל וזה טעם כמוך שיהיה בתחלה נאמן לנביא ה' באות או במופת כענין שנא' ויעש האותות לעיני העם ויאמן העם או שיגיד העתיד להיות ויבוא שגם זה אות. ורש"י שפי' כבר נלטוו שאם בא להדיחך מאחת מכל המצות לא תשמע לו אלא א"כ מומחה לך לצדיק גמור כאליהו בהר הכרמל לאו למימר' שהמחאתו בזה שהוא צדיק גמור אלא כשיהיה צדיק גמור אז יהיה המחאתו באות שיעשה כי לעולם צריך שיהיה מומחה על ידי אות שיעשה אבל אם אינו ידוע לנו בצדיק גמור אפי' אם יעשה אות לא נשמע אליו אבל כשהוא צדיק ועשה אות אעפ"י שעדיין איפשר שאינו נביא ועשה האות בחכמתו אעפ"כ מצוה לשמוע אליו הואיל ואדם גדול הוא וחכם וראוי לנבואה מעמידין אותו על חזקתו כמו שנלטווינו לחתוך הדין על פי שנים עדים כשרים ואעפ"י שהעידו שקר הואיל וכשרים הם אנחנו מעמידין אותן על כשרותן ובדברים אלו וכיוצא בהן נאמר הנסתרות לה' אלהינו:

יט (א) כי יכרית. כתב הרמב"ן כבר ציוה בזו המצוה ועתה מוסיף בה ביאור: וישבת בעריהם. שלא נלטוו בה אלא לאחר ירושה וישיבה ועוד מדרשים רבים שלמדים מזו הפרשה: (ח) ואם ירחיב ה' אלהיך את גבולך. מתחלה אמר כי יכרית ה' אלהיך את הגוים אשר ה' אלהיך נותן לך את ארצם והם ז' עממים שמזכיר בכל מקום וציוה לאחר ירושת וישיבת ז' עממים יבדלו שש ערים ובהם נשלמה המצוה הזאת וכל המצות שנוהגין אחר ירושה וישיבה נוהגות אחר ירושה וישיבת ז' עממין אבל במצוה זאת לבדה הוסיף ואם ירחיב וגו' ולא אמר כאן כאשר דיבר לך כמו שנ' בואם ירחיב של בשר תאוה כי שם לא הבטיחם בשום מקום לתת להם רק ז' עממים אבל כאן הזכיר האבות ואם ירחיב ה' אלהיך גבולך כאשר נשבע לאבותיך לכך רומז לכל י' עממים שנתנו לאברהם והתנה בהם אם תשמור כל המצוה כאשר אמר פעמים רבים למען תחיו וירשתם את הארץ. ויש לומר כי היה הרצון לפניו ית' שינחילם בימי משה ויהושע ז' עממים אשר הבטיחם במדבר כי היה גלוי וידוע לפניו שהגיע זכותם לכך ומפני זה חייב אותם

בכל המצות בירושה של אילו לחייב אותם בשש ערי מקלט אבל בג' הנשארים התנה: (ט) כי תשמור את כל המצוה וגו' לאהבה את ה' וללכת בדרכיו. והוא לומר שיקיימו כולם את כל התורה כלה ואין שום מצוה תלויה בכך זולתי שלש הערים האלה: כי תשמור וגו' כל הימים וגו'. כ' הרמב"ן ויש לשאול מי יודע מה יהיה אחרי כן שתולה אותו בכי תשמור ללכת בדרכיו כל הימים. ור' אברהם כתב כל הימים בלי הפסק ביניהם. ואינו נכון אבל כי תשמור שתגיע זכותך שתשמור כל המצוה לאהבה את ה' אהבה שלימה קיימת לעולם שיהיה גלוי וידוע לפניו שלא תחטא עוד לעולם אז ירחיב ויתן לך כל העמים והוא לימים אשר אמר ומל ה' אלהיך את לבבך ואת לבב זרעך יורה על כל הימים העתידים לבא: (יג) לא תחוס עינך. פרש"י שלא תאמר הראשון כבר נהרג וכו'. והרמב"ן כתב והנכון כי הוא מצות עשה שהכתוב מצוה לבער חייבי מיתות אבל במי שמרבה בתקלה הזכי' עוד במצות לא תעשה שלא ינצל מתחת ידינו לא מפני מוראם ולא שניתן להם רחמים וכן הזכיר במסית. ואמר מכשפה לא תחיה מפני היותה רבת המהומה העוכרת רבים בכשפיה. ואמר וקצותה את כפה לא תחוס עינך מפני כי הפתאים יהללו אותה בהיותה עוזרת לבעלה או מפני שהבשת מצוי ואין בו חסרון כיס וכן בעדים זוממין שלא נרחם עליהם בעבור שלא נעשה בעדותן דבר או מפני שתקלתם מרובה: וטוב לך. פי' כי ביעור דם הנקי מצוה וטובה גדולה לך להציל נפשך ממות כי הרחמנות על הרוצחים מרבה שפיכות דמים מידי הרוצחים ומידי אחרים המתפרצים: (יד) לא תשיג גבול רעך אשר גבלו הראשונים. בחלוקת הארץ. כתב הרמב"ן טעם המצוה הזאת שלא יחשוב אדם לומר אין חלקי שוה לחלק חברי כי טעו החולקים או שינו' לעז על הגורלות ולא ישר' בעיניו. גורל כלל על כן ציוה הכתוב שלא יחלוק אדם על החלוקה ההיא ולא ישנה הגבולין כלל לא בסתר ולא בגלוי. ולדעת רבותי' שהיא אזהרה לעוקר תחומין של חברו בארץ שעובר בב' לאוין ויהיה פי' אשר גבלו ראשונים שלא ישנה התחום הישן בסתר לומר בכאן היה מעולם והזהיר הכתוב בזוה כי התחום החדש ניכר ואין אדם משנה אותו: (טו) על פי שני עדים. ולא אמר שנים כמו למעלה רמז למה שדרשו מכאן שעד אחד מחייב שבועה דלפעמים לא בעינן שנים: (יח) והנה עד שקר העד. פי' הרמב"ן לא פירש הכתוב איך נדע שהוא שקר דכיון שהמעידים הם שנים אפי' אם ק' יכחישום לא יתבאר שהוא שקר וגם אין להעמידו בבא הרוג ברגליו כי בזה לא היה אומר ודרשו השופטי' היטב על כן בא הקבלה האמיתית ופירשה כי ההזמה הוא שיאמרו עמנו הייתם במקו' פלוני והטע' הוא מפני שהעדות הזו על גופם של עדים והם אינם נאמנים על עצמם לומר לא עשינו כך שהרי יכולין הללו לומר עליהם שהרגו את הנפש או שחיללו השבת: (יט) כאשר זמם. ודרשו רבותי' ולא כאשר עשה. וכתב הרמב"ן והטעם כי משפט עדים זוממין הוא כמו גזירת הכתוב שהם שנים לשנים והנה כאשר יעידו שנים בראובן שהרג הנפש ויבאו שנים ויזימום ציוה הכתוב שיהרגו כי בזכותו של ראובן שהיה נקי וצדיק בא המעשה הזה שאלו היה רשע ובן מות לא הצילו השם מיד ב"ד כאשר אמר כי לא אצדיק רשע אבל אם נהרג ראובן נחשוב שהיה אמת כל אשר העידו עליו הראשונים כי הוא בעוונו מת ואלו היה צדיק לא יעזבנו הקב"ה בידם ועוד שלא יתן השם השופטים הצדיקים העומדים לפניו לשפוך דם נקי כי המשפט לאלהים הוא וכל זה מעלה גדולה לשופטי ישראל והבטחה שהשם מסכים על ידם. עוד אמר טעם שאם היו יכולין להזימם לאחר שהרגו לעולם לא היו שוקטים קרובי הניזמים והיו משתדלים להזים המזימים:

כ (א) **כי תצא למלחמה.** כתב הרמב"ן חידש להם כאן זו המצוה בשביל שעתה היה להם
לילך למלחמה: (ג) **אל תיראו.** בלב: **ואל תחפזו.** בגוף: **ואל תערצו.** במעשה: (ד) **כי ה' אלהיכם ההולך עמכם.** פי' מזהירם שלא ייראו וגם לא יבטחו בגבורתם לחשוב בלבב כי הם גבורים למלחמה אלא ישימו לבם לשם ויבטחו בו. ואמר: **להושיע אתכם.** אעפ"י שאמר להלחם לכם כי באפשר שילחם להם ויפיל אויביהם לפניהם ומ"מ ימותו גם מהם כדרך כל המלחמות ולכך הבטיחם שהשם יושיעם ולא יפקד מהם איש. והנה הכהן שהוא עובד השם מזהירם ביראתו ומבטיחם אבל השוטרים מדברים בנוהג שבעולם פן ימותו כי בדרך הארץ ימותו אנשים במלחמות גם ממכת המנוצחים. וראוי לשוב על שלשה כי לבו על ביתו ועל כרמו ועל אשתו ולא למלחמה על כן ינוס ויניח אחרים: (ו) **ולא חללו.** כתב הרמב"ן שלא באה השנה הרביעית כי ההרס בבא תבואתו יאכלו שם וילכו בחלילים וראוי הכתוב שיהיה כל פריו קדש הלולים שיהללו את השם הנכבד בשמחה ההיא. ויתכן עוד לפרש ולא חללו שלא עשאו חולין פי' שלא פדאו: (ח) **מי האיש הירא.** ולא יבטח בדברי הכהן: **ורך הלבב.** שאין בטבעו לראות מכת חרב. כתב הרמב"ן לר' יוסי הגלילי שמפרש הירא מעבירות שבידו יש לפרש פן ימות שמא יחשוב בלבו כן וינוס דכיון שהבטיחם הכהן שהשם עמהם ויושיעם לא יכשלו בעבור העבירות של זה. ולר' עקיבא דמפרש הירא ורך הלבב כפשוטה יש לפרש פן ימות כפשוטה כי מי שירא אחר הבטחת הכהן ואינו בוטח בשם לא יעשה לו נס. ואיתא בירושלמי שכולם צריכין להביא ראייה לדבריהן וכן לר' יוסי הגלילי צריך להביא ראייה על עבירות שבידו שאם לא כן כולם היו חוזרין בטענת שקר: **ולא ימס את לבב אחיו.** כתב בעל הלכו' שהוא לאו שלא ימנע מלשוב שלא ימס אחיו: (ט) **ופקדו שרי צבאות בראש העם.** כתב הרמב"ן כי התורה תלוה כדרך הארץ ותעשה נסים עם יראיו בהסתר שאינו חפץ לשנות בטבעו אלא א"כ אי אפשר בענין אחר או להודיע שמו לצריו כאשר היה ביציאת מצרים בקריעת ים סוף: (י) **כי תקרב אל עיר.** פרש"י שהוא במלחמת הרשות. כתב הרמב"ן בשביל סוף הפרשה צריך לומר כן שלוה הכתוב שאם תעשה עמך מלחמה והכית כל זכורה לפי חרב ולהחיות הנשים וטף הזכרים מה שאין כן בערי ז' עממים שצוה להחרים גם הנשים והטף. אבל בפתיחת שלום אין חילוק בין ז' עממים לשאר האומות שגם בז' עממים פותחים להם לשלום ואם ירצו להתגייר מקבלין אותם כאשר עשה משה לסיחון. והתשובה היא שקבלו עליהם שבע מצות שנצטוו בני נח ואין צריכין להתגייר להיות גירי צדק. ונראה שיש עוד הפרש בשאלת שלום שבערים הרחוקות נשאל להם לשלום ושיהיו לנו למס ועבדונו אבל בערי העמים האלה נשאל להם לשלום ומסים ועבדות ועל מנת שיקבלו עליהם שלא יעבדו ע"ז. ויתכן גם כן שלא נצטרך להודיעם רק השלום והמסים והשיעבוד ואחר שיהיו משועבדים לנו נגיד להם שאנו עושים משפטים בע"ז ובעובדיה בין יחיד בין רבים. ורש"י פי' שבשבעה עממים אפי' אם ירצו להתגייר אין מקבלים אותם. ולא נהירא דבהדיא איתא בירושלמי ששלח יהושע מי שמבקש יצא וישלים וכן שלמה שהחיה מהם והעלם למס עובד ונתנם עבדים לבנות בית המקדש וביתו כמו שאומר והיו לך למס ועבדוך. פי' מס שיעלה בהם מלך ישראל או סנהדרין מס לבנות בית למלך וערי מסכנות ושיעבוד הוא שיוכל כל איש מישראל ליקח מהם לחטוב עצו ולשאוב מימיו ויתן לו שכרו. ואנשי גבעון מה שהוצרכו לבא בערמה שלא היו יודעים משפטים של ישראל בקריאת שלום והקדימו קודם ששלח להם יהושע או שלא רצו מתחלה לשמוע לדברי יהושע ובסוף פחדו ועשו עצמם נכרים והועיל להם ערמתם שלא יהיו לנו לעבדים אלא יהו עמנו בעלי ברית ועל זה הקפידו עליהם והיו נהרגים אלמלא השבועה ולפי' קללם יהושע ועשה להם כמשפט הראוי ליעשות בהם מה שנא' והיו לך למס ועבדוך שיהיו חוטבי עצים ושואבי מים לעדה ולמזבח השם. וי"מ והיה אם שלום תענך בעת הקריאה אבל אם ימאנו מתחלה שוב אין מקבלין אותן והגבעונים מאנו בתחלה ולא היה מן הדין לקבלן: (יח) **למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות וגו'.** שלא ילמדו אתכם לעבוד את השם הנכבד בשריפת בניהם ובנותיהם כאשר עשו לאלהיהם. והנה כבר הזהיר לא ישבו בארצם פן יחטיאו אותך לי כי תעבוד את אלהיהם והיא אזהרה בע"ז כי אם תכרות להם ולאלהיהם ברית ישבו בארצך רבים מהם ויפתוך לעבוד ע"ז וכאן הוסיף לבאר לא תחיה כל נשמה כי אפילו היחיד הנשאר ביניהם לעבוד לך יזכיר לך עבודתם לאלהיהם ואולי תתפתה אתה לעשות כן לשם ותחטא לפניו: (יט) **כי האדם עץ השדה וגו'.** פי' ר' אברהם כי ממנו תאכל כי האדם עץ השדה פי' כי חיי האדם הוא עץ השדה על כן לא תשחית את עליו ואותו לא תכרותו דבק עם לבא מפניך במצור הנה לא תשחית עץ פרי שהוא חיים לבן אדם רק מותר לך לאכול ממנו ואסור לך להשחיתו כדי שתבא העיר לפניך במצור. והרמב"ן כתב לדעת רבותינו מותר לכרות עץ מאכל ולבנות מצור ולא אמרה תורה רק עץ אשר תדע כי לא עץ מאכל הוא להקדים אילן סרק לעץ מאכל יש לפרש הפסוק לא תשחית את עצה לכרות אותו דרך השחתה שלא לצורך מצות כמנהג המחנות והטעם כי הנלחמים משחיתים העיר ומפילים אילנותיה וסותמי' מעיינותיה אולי יוכלו לה ואתם לא תעשו כן להשחיתם כי תבטחו בה' אלהיכם שיתן אותה בידכם כי האדם עץ השדה הוא ממנו תאכל ותחיה ועל ידו תבא לפניך העיר במצור לומר שאתה תחיה ממנו אחרי שתכבוש העיר וגם כל ימי היותך במחנה: (כ) **אותו תשחית וכרת.** פי' מותר אתה לכרות אותו לבנות המצור וגם להשחיתו עד רדתה:

כא (ד) **אל נחל איתן.** פרש"י קשה. וכתב הרמב"ן ורבותי' אמרו שאסור לחרוש ולזרוע בו לעולם
א"כ אזהרות הם שהזורע או העובד בו עובר בלאו וטעם אשר יוציאו אותו אל נחל איתן כי לא יעבד בו ולא יזרע: (ה) **ונגשו הכהנים וגו'.** לומר כפר. ופי' הכתוב הכהנים וכל זקני העיר ההיא הקרובים אל החלל וירחצו ידיהם מקלת הנזכרים והענייה במקלתם. ועניין העריפה אמר ר' אברהם שהשם צוה לעשות כן על העיר הקרובה כי לולי שעשו עבירה כדומה לה לא יזדמן שיהרג אדם קרוב מהם ומחשבות השם עמקו לאין קץ אצלינו. והרמב"ם כתב במורה הנבוכים כי טעם לגלות על הרוצח ולבער כמו שברוב הפעמים יהיה הרוצח מן העיר הקרובה וכשיצאו הזקנים ויעסקו במדידה וזקני העיר יעידו שלא יתרשלו בתיקון הדרכים ושמירתם ואינם יודעים מי הרג את זה וכשיחקרו על הענין ויביאו העגלה ירבו בני אדם לדבר בו ואולי יגלה הדבר וכל השומע שמץ דבר בענין יבא ויגיד ויתפרסם ויהרג ע"י ב"ד או המלך או גואל הדם ויתחזק הענין בהיות המקום אשר תיערף העגלה לא יעבד בו ולא יזרע לעולם ויכירוהו רואיו וידברו בו. וכתב הרמב"ן והנה לפי הטעם יש בתחבולה הזאת תועלת אבל המעשה אינו נראה בעצמו והיה ראוי שיעשה בשדה טוב ראוי לזריעה שיכירו רואיו כי נחל איתן לא יודע מדוע לא יעבד בו. ולפי דעתי יש בו טעם כענין הקרבנות הנעשים בחוץ שעיר המשתלח ופרה אדומה ולכך מנו חכמים עגלה ערופה מכלל החוקים. (ח) **אשר פדית.** ממצרים. והזכיר זה לומר כאשר פדיתם ממצרים למען חסדיך כן תפדם מזה הדם והעונש: (ט) **ואתה תבער הדם הנקי.** פי' ר' אברהם אתה תבער עונש דם הנקי כי לא ישפך דם נקי בארצך אם תעשה הישר כי שכר מצוה מצוה:

פרשת כי תצא

(י) **כי תצא למלחמה**· על הפשט אמר כי תצא כלומר לא אליהם ואל תניחם לבא עליך פן ישחיתו הארץ. (יא) **אשת יפת תואר**· וה"ה כעורה אלא שדיבר הכתוב בהווה. ור' אברהם פי' יפת תואר בעיניו וחוזר יפת תואר על ורואית שנראית בעיניו יפת תואר: **והשקת בה**· שלא התירה לו הכתוב אלא מפני חשקו בה אבל אם יכול לכבוש יצרו ואינו רוצה בה אלא להיותה לו לאשה לא: (יב) **וגלחה את ראשה**· שמא בשביל שערה חשק בה. ויש אומר בעבור היותה טמאה כי כן משפט המצורע: (יג) **ובכתה**· כדי להסיר שמחתו בה. כתב הרמב"ן הטעם בפרשה הזו מפני שהיא מתגיירת בעל כרחה ויתכן שב"ד מטבילין אותה בעל כרחה ומפני שאינה מתיסדת כמשפט הרחיקה הכתוב כל הזמן הזה. ור' אברהם כתב כי נתנה לה התורה זמן כמשפט הבוכים על מת לכבוד אביה ואמה שמתו במלחמה. ויש אומר כי היא בוכה על אביה ואמה שלא התיהדו. והרמב"ם כתב במורה הנבוכים כי הבכי נחמה עליה שתמצא מנוח כי יש לעצבים מנוחה והשקט בבכייתם ובזמן ההוא לא יכריחנ' להניח דעתה ולא יבעלנה. ולפי דעתי אין התנאי לחמול עליה אלא שיעקור שם ע"ז מפיה שאין הגון לשכב עם אנוסה ומתאבלת כמו שהזכירו חכמים בממזרים בני גרוש' הלב וכ"ש זאת הצועקת בלבה לאלהיה להצילה ולהשיבה אל עמה ואל אלהיה הילכך נתן לה זמן שתבכה ותתאבל כמשפט ולהשכיח ממנה נערה ותשוקתה והנה בזמן הזה לקחה עלה לנפשה על הגירות ונעקר מלבה קלת ע"ז ודבקה באיש הזה והורגלה בו ולכך אמר והבאתה אל תוך ביתך ולא בבית אחר וכן וישבה בביתך שתשב כל הזמן הזה בבית שהוא משתמש בו אולי תתרצה בו אבל אם רצתה להתגייר ברצון נפשה בב"ד מותרת לו מיד גם לאחיו ולאביו: **ואחר כן תבא אליה ובעלתה**· כתב הרמב"ן על דרך הפשט שאסור לבא עליה אלא אחר כל המעשים. ודורש בסיפרי ואחר כן תבא אליה ובעלתה אין לו בה אלא מצו' בעיל' לומר שאין קידושי כסף ושטר תופסין בה וגם הבעילה לא לשם קידושין היא גויה היא אלא שהתיר הכתוב בעילתה ומ"מ אחר כל המעשים הללו היא אשתו גמורה ואם זנתה תחתיו תידון בחנק: (יד) **ושלחתה לנפשה**· כתב הרמב"ן כיון שהכתוב אומר שישלחנה לנפשה ומזהיר שלא ימכרנה ולא יתעמר בה כשפחה אלמא שאינה צריכה גט שכל זמן שהיא עמו עשאה הכתוב כאשת איש וכאשר ישנא אותה ישלחנה כאנוסה. ויתכן כי פי' הכתוב שאם יבעלנה ויחפוץ בה תהיה לו לאשה אבל אם יבעלנה ולא תהיה עריבה עליו ישלחנה לנפשה והכל תלוי בבעילה הזאת כי אם אחרי בעילתה תעמוד עמו ימים ויבא עליה אם יחזור וישנאה כאיש אשר ישנא את אשתו שכבר נעשית אשתו יגרשנה בגט: **לא תתעמר בה**· כתב הרמב"ן כמו והתעמר בו ומכרו ועשאו אנקלום לשון סחורה. ורבותי' עשו אותו לשון שימוש. והנראה בעיני שהוא כפשוטו שהיא לא תתאמר מלשון יתאמרו כל פועלי און ואל"ף עי"ן מתחלפים בהרבה מקומות ופירושו לשון רוממות וגדולה כמו את ד' האמרת כלו' לא תתרומם ותתגדל בה להיות אתה אדוניה למכרה ולהשתמש בה כשפחה: (טו) **כי תהיין לאיש שתי נשים האחת אהובה**. שכיון שיש לו שתים ודאי אחת אהובה כי מרבה נשים מרבה כשפים וכל אחת תשתדל לעשות בכשפיה שיאהב אותה: (טז) **לא יוכל לבכר**. והוא עובר בלאו אם הוא משנה הבכור לשאר האחים כמו לא תוכל לאכול בשעריך. וכן בעשה כי את הבכור יכיר לתת לו פי שנים: **על פני בן השנואה הבכור**. דקדק הרמב"ן מדקאמר על פני בן השנואה דהא דאמרינן השוה להם הבכור אין דבריו קיימין ועובר בלאו ועשה היינו דוקא בחיי הבכור אבל אם מת הבכור בחיי אביו אע"פי שהוא יורש חלק בכורתו בקבר ומורישו לבניו מן הדין אם אמר הזקן ירשו בני כך וכך בנכסי ובנו של בני הבכור יטול כך וכך בנכסי דבריו קיימין כדרך שהן קיימין במקום שאין שם בכור וכן אינו עובר בלאו אם הכיר הבכור לאחר מותו כי לא מצאנו על פני רק בחייו על פני אהרן אביהם על פני תרח אביו וכן כולם: (יח) **סורר ומורה**· כתב הרמב"ן יש בו שני עונשין האחד שהוא מקלה אביו ואמו והשני שהוא זולל וסובא ונלטוינו להיותינו קדושים ומ"מ אין בו חטא משפט מות אלא שנהרג על שם סופו. יש מקשים כיון שעתה הוא צדיק למה הוא נידון על שם סופו שאין דנין האדם אלא לפי מעשיו באותה שעה כמו שדרשו על ישמעאל שקיטרגו עליו מי שעתיד להמית בנך בצמא אתה מעלה לו הבאר אמר להן הב"ה עתה הוא צדיק או רשע וכו'. וכ"ל שאינו קשה שישמעאל לפי מה שחטא אחר כן לא הי' חייב מיתה שלא המיתן בידים הילכך כיון שבאותה שעה הי' צדיק דנהו כפי אותה שעה אבל בן סורר ומורה כיון שלפי מעשיו שלאחר כן יתחייב מיתה ועל כל פנים ימות חייב ולא שיהא מוכרח לכך כי הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים ומ"מ קמי שמיא גליא סוף דעתו של אדם מה יהיה אף כי הוא ביד האדם ועל כן אמרה תורה מוטב ימות זכאי ואל ימות חייב: (כא) **וכל ישראל ישמעו ויראו**. כתב הרמב"ן הטעם למה אומר כן כי לא הומת בגודל חטאו אלא לייסר בו הרבים ושלא יהיה תקלה לאחרים וכן דרך הכתוב שיזכיר כן כאשר יומת לגדר כדי שיהיה במיתתם תקנה לאחרים כי הזכיר כן לזקן ממרא לפי שאין בהוראתו חטא שיהי' ראוי למות בו רק הוא להסיר המחלוקת מישראל וכן בעדים זוממים שנהרגין ולא הרגו וכן במסית לפי שהוא נהרג על דבורו הרע אע"פ שלא עבד הניסת ע"ז ולא שמע לו אבל מיתתו לייסר הנשארים: (כג) **כי קללת אלקים תלוי**· מזה למדו שכל הנסקלין נתלין שהרי המברך השם הוא בסקילה ואומר כאן שהוא נתלה ומה שאומר קללת אלקים תלוי לא שיהא נתלה אלא המקלל לבד אלא זלזולא של אלקים שהוא תלוי כמו שפירש"י למי שאומר שאין נתלה אלא מגדף ועובד ע"ז לבד קורא לאלו השנים קללת אלקים לפי שכשאומר פלוני נתלה על שבירך השם או שעובד ע"ז הוא זלזול להב"ה. והרמב"ן כתב ועל דרך הפשט יש לפרש כי יהיה באיש חטא משפט מות שראוי להמית' עליו לגודל חטאו ולתלותו אעפ"כ לא תלין נבלתו על העץ כי הארור מכל האדם והמקולל בשם הוא התלוי שאין בכל המיתות מיתה בזויה ומנוולת כמותה אין ראוי שנטמא הארץ ותהיה קללת אלקים בארץ הקודשה. ורבותינו דרשו לכל המלין המת שלא לכבודו עובר בלאו מה עץ שהוא ניוול אף כל שהוא ניול ולדעת' פי' כי קללת אלקים תלוי לומר אע"פ שזה ראוי לנוולו לגודל חטאו לא תעשה כן כי קללת אלקים הוא: **ולא תטמא את אדמתך**· כתב הרמב"ן על דעת רבותינו אינו טעם בלבד בעבור שלא נטמא הארץ שאם כן יהיה מותר בחוצה לארץ אבל הוא לאו שני בארץ והנה המלין התלוי או המת בארץ עובר בשני לאוין ועשה:

כב (א) **לא תראה את שור אחיך**· כתב הרמב"ן לפי שנא' כי תפגע את שור אויבך או חמורו תועה וגו' הוסיף כאן לבאר לאמר נדחים כי תועה משמע שתעה מדרכו ויכול להטותו הדרך בלא עמל הוסיף כאן נדחים לומר אע"פ שברחו והרחיקו ממנו אתה צריך ליטפל בם ולכך אמר: (ב) **ואם לא קרוב אחיך אליך**· ואמר: (ג) **וכן תעשה לחמורו**. שהוא בהמה: **וכן תעשה לשמלתו**· אע"פ שאינה חביבה על בעליה כבעלי חיים ואין ההפסד בה מצוי כבהמה שאיפשר שימותו: **וכן תעשה לכל אבדת אחיך**· מכל כלי ביתו אע"פ שאינם חביבים עליו כשמלתו

אשר יכסה בה. ועוד דרשו רבותינו מזו הפרשה והיה עמך עד דרוש אחיך אותו רמז למה שאמרו להחזיר האבדה בסימנין פי' אותו את שלו שיהי' ביד המוציאו עד שיבוא בעליו וידרוש האות והסימן שיש לו ואז יחזירנה: (ד) לא תראה את חמור אחיך או שורו נופלים בדרך. כתב הרמב"ן הוסיף במצות הטעינה להזהיר עליה במצות לא תעשה כי שם נאמר עזב תעזוב עמו מצות עשה. ועוד הוסיף נופלים בדרך כי שם נאמר רובץ תחת משאו ולא הזכיר שם רק החמור שדרכו לטעון משוי גדול ולרבוץ תחתיו. ואמר בכאן אחיך ושם אויבך והוצרך לומר תעשה עמו ושמור האחוה ותשכח השנאה: (ו) לא תקח האם על הבנים. כתב הרמב"ן הטעם בזו המצוה כמו אותו ואת בנו כי הטעם בשניהם לבלתי היות לנו לב אכזר ולא נרחם. או שלא יתיר הכתוב לעשות השחתה לעקור המין אע"פ שהתיר שחיטה במין ההוא. והרמב"ם כתב במורה הנבוכים שטעם שלוח הקן ואותו ואת בנו שלא נשחוט הבן לעיני האם כי יש לבהמות דאגה גדולה על זה ואין הפרש בין דאגת אדם ודאגת בהמה על בניהם. וכתב הרמב"ן וא"כ אין עיקר האיסור באותו ואת בנו רק בבנו ואותו אבל הכל הרחקה. ויותר נכון בעבור שלא נתאכזר: (ט) לא תזרע כרמך כלאים. כבר כתב שדך לא תזרע כלאים שיש במשמעותו כל מקום הנזרע והוסיף כאן: פן תקדש. לומר שאסור בהנאה: פן. פי' כמו כי וכן לא תגעו בו פן תמותון. אי נמי כמו פן ינכרו צרימו שפירושו שמא כלומר לא תזרע אותו כלאים שמא יצמח ויאסור עליך הכל כי אינן נאסרין אלא כמו שהיינו תבואה מתקדשת משתשריש וענבים משיעשו כפול הלבן. (יא) לא תלבש שעטנז. הוסיף לבאר שאינו רק בצמר ופשתים והזכיר לא תלבש שאין העליה אסורה אלא כדרך לבישה: (יג) כי יקח איש אשה. כתב הרמב"ן פי' הפרשה כאשר יקח איש אשה בלקוחי התורה שהן קידושי כסף ולאחר זמן בא אליה וטען שלא מצא לה בתולי' ובא להפסידה שהוא טוען שקדשה בחזקת בתולה וזנתה תחתיו ולפיכך אמר הכתוב ואם אמת היה הדבר ונסקלה שאם לא היתה ארוסה לא היתה נסקלת ולפי שכבר פירש שארוסה בסקילה ולא פנויה לא הוצרך לפרש ואם אמת היה הדבר שזינתה באירוסיה וברצונה ונסקלה ואמר ברמז כי נבלה עשתה בישראל לזנות בית אביה והנבלה היא שעשתה כן ברצונה ולזנות היינו שהיא ארוסה שזינתה מתחת בעלה כי פנוי' אינה נקראת זונה: (טו) ולקח אבי הנערה ואמה. כתב הרמב"ן מתחלה מזכיר שניהם ואחר כך האב לבדו ואמר אבי הנערה וגו' וחזר ואמר ופרשו השמלה בשניהם והטעם כי התביעה הזאת לאב לבדו היא שהקנס שלו אבל שיתף האם במעשה מפני שענין השמלה הנשים יתעסקו בו והם היודעות והבקיאו' בדמים וראוי לאם שתביא אותה לבד אבל טענת את בתי נתתי לאיש הזה לאב בלבד היא ואחר שיסדר האב טענותיו בב"ד יתפוש בשמלה אשר הביאה אשתו ויפרשו אותה שניהם לפני ב"ד והנה לא הוזכרה האם בפרשה ולא באה לב"ד כלל אלא מפני ענין השמלה: (יז) ופרשו השמלה. הרי זה משל מחוורין הדברים כשמלה. וכתב הרמב"ן וזהו למ"ד מוציא שם רע חייב אע"פ שלא בעל אבל למ"ד אינו חייב עד שיבעול דברים כפשטן השמלה אשר שכבו עליה בשעת מעשה והיא שחכמים קורין לה סודר: (יט) וענשו אותו מאה כסף. כתב הרמב"ן כי המנהג לכתוב לבתולות מוהר נ' כסף וזה רצה להפסידה לכן ענשו הכתובה במאה כסף כי דרך התורה להעניש בכפל כענין שנים ישלם: (כב) ומתו גם שניהם. פירש"י גם לרבות הבאים מאחריהם. וכתב הרמב"ן לא הבינותי זו מה צריך לרבות שהרי לאו בתורה הוא מה לי ראשון ומה לי שני ושלישי ועוד היה לו לומר הבאים אחריו ובנוסחאות שלנו בספרי שניהם ולא העושים מעשה מידודין כשהוא אומר גם שניהם

לרבות הבאים מאחוריהם והיא ביאה כדרכה ושלא כדרכה וריבה אותו הכתוב בכאן וכל העריות למדות זו מזו. ועל דרך הפשט גם שניהם האיש הפושע בחטא שהוא התובע והמפתה ועוש' המעש' וגם האשה והזכיר הכתוב בה ופירשו אחר כך גם שניהם האיש השוכב עם האשה והאשה. ובסיפרי האיש השוכב אע"פ שהיא קטנ' והאשה השוכבת אע"פ שנבעל' לקטן אם כן פירושו גם שניהם גם כל אחד מהם האיש או האשה המגיע מהם לחיוב: (כד) על דבר אשר לא צעקה בעיר. כתב הרמב"ן דיבר הכתוב בהווה דסתם עיר אם היתה' נועקת היו לה מושיעים וה"ה בשדה אם יש לה מושיעים ולא צעק' חייבה וסתם שדה אין לה מושיעים וה"ה עיר אם אין לה מושיעים פטורה וכן נמי אם לא ידע' לזעוק וראינו שהית' בוכה ונלחמת עמו להמלט ממנו פשיטא שהיא פטור' דאנוסה היא: על דבר אשר ענה את אשת רעהו. כתב הרמב"ן אע"פ שאינו נקרא עינוי אלא השוכב באונס וזו מזנה ברצון מאחר שהיא חייבת אבל ענין הכתוב כאשר נראה שהאיש אוחז אותה ושוכב עמה נדון האש' כמתרצה בעבור שהית' יכולה להושע ממנו ונחשוב האיש כמענ' אותה כי לא פיתה ולא דיבר על לבה להשמע אליו:

כג (ג) ממזר. פי' הרמב"ן שהוא מוזר מיודעיו שאין יודעין מאין בא כי הנולד לאיש מאשת אביו הוא ירחיקנו לבושתו ולכלימתו מן המעשה הרע שעשה וגם אמו תשליכנו בלילה כענין האסופי: (ה) על דבר אשר לא קדמו אתכם וגו'. חוזר על עמון: ואשר שכר עליך וגו'. חוזר על מואב אבל מואב קדם אותם כדכתיב אוכל בכסף תשבירני וגו' כאשר עשו לי בני עשו והמואבים היושבים בער כדפרי' לעיל בסדר אלה הדברים: (ז) לא תדרוש שלומם. דורש בספרי מכלל שנא' כי תקרב אל עיר וקראת אליה לשלום יכול אף בני עמון ומואב ת"ל לא תדרוש שלומם. וכתב הרמב"ן ודאי הכתוב שהזהיר בעמון ומואב אל תתגרו בם מצוה לדורות היא שצוה הכתוב שלא ניקח מארצם וא"כ הפסוק שאומר לא תדרוש שלומם איירי אם נלחם עליהם בעיר שכבשו הם מן העמים שלא נקרא להם לשלום וכן אם יבואו הם להלחם בארצנו מותר לנו לרדוף אחריהם ולכבוש מהם המדינות ולהכות יושבי הערים שעשו עמנו הרעה כמו שעשה יפתח וכן עשה דוד לכל ערי בני עמון בעבור שהם פרצו הגדר תחלה ואז לא נצטרך לקרוא בשלומם והכה בנלחמים בנו כל עיר מתים והנשים והטף. ועל דרך הפשט טעם לא תדרוש שלומם וטובתם כאומר אע"פ שהם בני משפחתכם ואברהם אביכם אהב את אביהם לא תהיו להם כאחים דורשי שלום וטובה כי הם הפרו ברית האחוה ותהי' מוכרת להם לעולם. והנה השם שמר לבני לוט זכות אביהם שהלך עם אברהם בדרך אשר שלחו השם ולכך הנחילם מנחלת אברהם והעניש את בניו בחטאם שלא ידבקו בישראל. וכן המצרים הרחיקם ג' דורות מפני רשעם אשר עשו עמנו רעות רבות. אבל לא יתעב אותם לעולם בעבור שהיינו גרים בארצם ונמלטנו עמהם ברעב בכבוד שעשו לאבינו והמליכו עליהם ממנו קצין ומושל וכן עשה עם אדום שמר להם זכות אבות שהיו מזרע הקדש והרחיקם ג' דורות בעבור שיצאו לקראתינו בחרב ולא הכירו ברית אחים: (י) ונשמרת מכל דבר רע. פרש"י שהשטן מקטרג בשעת הסכנה. והרמב"ן כתב והנכון בעיני במצוה הזאת כי הכתוב מזהיר בעת ההיא בעבור שהחטא מצוי בו והידוע במנהגי המחנות היוצאות למלחמה שיאכלו כל תועבה ויגזלו ויחמסו ולא יתבוששו אפי' בניאוף וכל נבלה וטבע האדם מתלבש אכזריות וחמה בצאת מחנה על אויב ועל כן מזהיר ונשמרת מכל דבר רע אזהרה מכל הנאסר. ועל דרך הפשט מזהיר בבעל מקרה לצאת מכל המחנה מפני הטעם הנזכר שהשם מתהלך עמנו להושיענו ושיהיה לבנו מתכוין להקדוש ברוך הוא ונותיל

לישועתו ולא נסמוך בזרוע בשר וכן הטעם בכיסוי הצואה כי המחנה בכלל קדוש וממנו נלמוד למקום התפלה שנרחק מן הצואה ארבע אמות ולכל מראה עינים. וטעם כיסוי הצואה שאין הצואה כטומאה שתטמא מקומה ושתהיה בוקעת ועולה אבל אסור לראותה בעת התפלה ובהיות הלב דבק בשם הנכבד מפני שהדברים הנמאסים מולידים גנאי בנפש וישבשו כוונת הלב הטהור וכאשר נעלמו מן העין אין דבר רע: [כתוב למעלה שנרחק מן הצואה ד' אמות ולכל מראה עינים פי' לאחוריו ולנכחו ד' אמות ולפניו עד שלא יראנה]: (טז) לא תסגיר עבד אל אדוניו. כתב הרמב"ן דבק לפרשה של מעלה שאם תצא במחנה וברח אליך עבד מעם אדוניו אל תסגירנו אליו בממון שיתן לך בו. ואמר: עמך ישב וגו' במקום אשר יבחר. שהוא מצוה שיהיה בן חורין ולא נעבוד בו. והטעם במצוה הזאת כי עמנו יעבוד השם ואיננו נכון שנחזירנו לאדוניו לעבוד ע"ז ועוד שיתכן שילמד דרך מצוא העיר כי בענין כזה ילכדו מדינות רבות על ידי עבדים ושבויים שבורחין משם. ורבותי' שדורשין בעבד כנעני של ישראל שברח מחוצה לארץ לארץ גם זה הטעם שמוטב יעמוד בארץ ישראל ויקיים כל המצות הנוהגות בה מבחוצה לארץ: (יח) לא תהיה קדשה. פרש"י מקודשת מזומנת לזנות: ולא יהיה קדש. מזומן למשכב זכור. וכתב הרמב"ן וא"כ שהלאו הזה אזהרה באשה הנשכבת שלא תהיה מזומנת לזנות לפי זה אשה פנויה הנבעלת במקרה ובהצנע אינה מחייבי לאוין וכן בקדש למה אמר בו מזומן שאפי' הנבעל בחדרי חדרים יש בו כרת ומיתת ב"ד ועוד שהיה ראוי שיאמר לא תהיה בכם קדשה ולא יהיה קדש בכם למה אמר בבני ישראל והנראה בעיני בלאו הזה שהוא אזהרה לב"ד שלא יניחו אחת מבנות ישראל להיות יושבת בפרשת דרכים על הדרך לזמה או שתתקן לה קובה של זנות כמנהג ארצות זרים שיושבות על פתח לזנות וכן יזהיר לב"ד על הקדש. ועל דרך הפשט אפילו שישכב עם הנשים בקובה אשר יעשה לו מזומנת לזמה או שישב בעינים על הדרך יזהיר לב"ד שימנעוהו: (יט) לא תביא אתנן זונה. כתב הרמב"ן הזונות יעשו נדר שלהם מצות חושבות לכפר על חטאתם לכך אסרה תורה אתנן לכל נדר כי עתה יוסיפו לחטוא בזה וכן ענין מחיר בעבור כי הצדים בכלבים ושומרי החומות מגדלים כלבים עזי נפש מזיקים הרבה וירצו במחיריהם להיות כופר לנפשם וכן מנהג עוד היום בפרסים אנשי הציד שיעמידו צורת כלביהם בשעוה לפני ע"ז שלהם כדי שיצליחו. ואמר: גם שניהם. בעבור שהאחד תועבה גדולה והוא האתנן כי בו נעשתה תועבת הזמה אמר שגם שניהם יתעב השם. אי נמי בעבור שהזכיר פסולי הקרבן במומין ואמר לא תזבח לה' אלהיך שור ושה וגו' כי תועבת ה' אלהיך הוא הוסיף בכאן לומר כי גם באתנן ובמחיר שהם תמימים בגופם גם הם תועבה כמותם: (כ) לא תשיך. הוסיף בכאן אזהרה ללוה מה שאין כן בשאר דיני ממונות שאם רצה הוא ליזוק בנכסיו רשאי אבל מפני רגילות החטא ברבית מזהיר גם בלוה. ואמר: נשך כסף נשך אוכל. לבאר שאם ילוה סאה חטים בסאה ואני יהיה נשך גמור אפי' לא ישוה סאה ואני בשעת הפרעון כדמי סאה שהלוהו. ואמר עוד: כל דבר אשר ישך. לרבות כלים ושאר כל דבר שלא תאמר אין נשך אלא בכסף שכל הדברים נקנין בו ובאוכל שהוא חיי האדם אבל שאר דברים נלך אחר שוה כסף כעת ההלואה והפרעון קמ"ל כל דבר. וביאר כאן שרבית הנכרי מותר ולא אמר כן בגזל ואבידה כמו שאמרו גזל הגוי אסור מפני שהרבית הוא נותן מדעתו לא נאסר אלא מצד האחוה והחסד כמו שנאמר ואהבת לרעך כמוך. ועל כן אמר: (כא) למען יברכך ה' אלהיך. כי יעשה חסד עם אחיו כאשר ילונו בלא רבית ויחשב לו לצדקה וכן השמיטה חסד באחים ולכך אמר את הנכרי תגוש וקבע לו ברכה כי הכתוב לא הזכיר ברכה רק בצדקות וחסדים לא בגזל וגניבה ואונאה: (כג) וכי תחדל לנדור וגו'. שלא תאמר כיון שהנדר זירוז במצוה אדור כדי שאזדרז במצוה ואף אם לא אוכל להשלימו אחר כך כיון שהיה רצוני להשלימו בשעת הנדר יהיה לי צדקה לכך אומר וכי תחדל לנדור לא יהיה בך חטא אבל אם תדור ולא תשלם או אם תאחר לשלמו יהיה בך חטא על כן טוב אשר לא תדור:

כד (ד) אחרי אשר הטמאה. פרש"י לרבות סוטה שנסתרה פי' ונזנתה אבל סתירה לבד ולא נודע שהיא טמאה אינה אסורה לבעלה. וכתב הרמב"ן על דרך הפשט אחרי אשר הוטמאה לבעל הראשון דבורה (שבעת?) שידעה האחרון נחשבת טמאה לראשון. וטעם הלאו הזה שלא יחליפו נשותיהם לכתוב לה גט בערב ובבקר היא שבה אליו וזה פי' ולא תחטיא את הארץ כי זה לחטאים גדולים. ובסיפרי ולא תחטיא את הארץ להזהיר ב"ד על כך: (ה) ולא יעבור עליו לכל דבר. פי' ר' אברהם ל' של לכל נוספת. והרמב"ן פירש לא יצא בצבא ולא יעבור עליו פי' על הצבא הנזכר לכל דבר כמו שאמרו רבותי' שאינו צריך לספק להם מים ומזון והנו לא יעבור על הצבא לא להיות פקיד על אנשי הצבא או להיות מנצית את העם לכל הצריך להם כגון סיפוק מים אלא לא ישגיח רק בשמחתו: (ו) לא יחבול רחים ורכב. מקרא קצר הוא ופירושו לא יחבול החובל. ועל דרך הדרש אתי שפיר שחוזר על למעלה ושמח את אשתו לא יחבול וגו' פי' לא ימשכן בתשמיש למונעו ממנה כמו ויהי הוא טוחן: (ז) גונב נפש מאחיו. וגם אדום נקרא אחיו לכך פי' מישראל: (ט) זכור את אשר עשה ה' אלהיך למרים. פרש"י אם באת ליזהר שלא תלקה בצרע' לא תספר לשון הרע. וכתב הרמב"ן ולפי דעתי שהוא מצות עשה ממש כמו זכור את יום השבת. זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים. זכור את אשר עשה לך עמלק שהוא אזהרה מלדבר לשון הרע שמצוה במצות עשה שנזכור העונש הגדול שעשה השם לצדקת הנביאה שלא דיברה אלא באחיה ובפניו ולא בפני רבים וכל מעשיה הטובי' לא הועילו לה גם אתה אם תשב באחיך תדבר לא תנצל ולא שיזכור במחשבת הלב אלא בפיו וכן דורש בסיפרי זכור את אשר עשה ה' למרים יכול בלבבך כשהוא אומר השמר בנגע הצרעת לשמור מאוד הרי שמירת הלב אמורה הא מה אני מקיים זכור שתהא שונה בפיך. ואיך יתכן שלשון הרע שהוא שקול כשפיכות דמים לא תהיה בו בתורה לא תעשה גמור או לאו הבא מכלל עשה אבל בכתוב הזה אזהרה גדולה להמנע ממנו בין בגלוי בין בסתר בין במתכוין להזיק ולהבזות בין אינו מכוין להזיק כלל והוא מצוה מכלל. הה"ג מנאה בעל הלכות וכל המונים אחריו: (יב) ואם איש עני הוא. קורא אותו עני שאין לו אחרת כיוצא בה שאם היו לו ב' כלים מאותו המין נוטל אחד ומחזיר אחד בין שהוא עני בין שהוא עשיר: (יד) לא תעשוק שכר עני ואביון. פי' דיבר הכתוב בהווה שהעניים והאביונים והגרים משכירין עצמן. ורש"י פי' לעבור על העני בב' לאוין: (טו) ביומו תתן שכרו. פי' הרמב"ן רבותי' דרשו זה בשכיר לילה שיש לו זמן כל היום ולא תלין דבר בשכיר יום שיש לו זמן כל הלילה. ועל דרך הפשט ביאר מה שכתוב לא תלין פעולת שכיר אתך עד בקר כי דרך הפסוקים לדבר בהווה ומנהג לשכור פועל ביום ולערב הוא יוצא טרם בא השמש ומצוה הכתוב לפורעו כשהשלים מלאכתו ביומו מיד ושלא תבא עליו השמש כדי שיקנה בשכרו מה שיאכל הוא ובני ביתו בלילה: כי עני הוא. כרובי השכירים ואל השכר הזה הוא נושא את נפשו שיקנה בו מזון להחיות את נפשו ובא לבאר למה לא תלין פעולת שכיר אתך עד בקר שאם לא תפרענו ילך לביתו ואין לו מה יאכל וימות ברעב בלילה:

כה (א) כי יהיה ריב בין אנשים. כתב הרמב"ן על דרך ... קבלת רבותי' שהמלקות הוא בחייבי לאוין. מה ענין לו בריב אשר בין שני אנשים גם האוכל נבילה בביתו או בא על אחת מכל העריות לוקה וכן כל שאר הלאוין ועוד מה טעם והצדיקו את הצדיק. לפי' דרשוהו בעדים זוממין ופי' הפסוק כאשר יהיה בין שני אנשים ריב ונגשו אל המשפט ושפטום על פי שני עדים ואחר כך יצדיקו הצדיק וירשיעו הרשע שלא כמשפט הראשון אלא על פי עדים אחרים שמזימין אלו והיה אם בן הכות הרשע שלא נוכל לקיים בהן ועשיתם לו כאשר זמם כגון שהעידו עליו שהוא בן גרושה או בן חלוצה או שהעידו עליו שעבר על אחד מהלאוין ילקה ארבעים. ויתכן לפרש שיהיה ריב בין אנשים על ידי כן ילקה כגון שחבל בו בפחות משוה פרוטה או שקילל את חברו בשם או שמשכן אותו בדברים שעושין בהם אוכל נפש ודיבר הכתוב בהווה כי בעל הריב יגישנו לב"ד ועל ידו לוקה. וטעם הארבעים על פי הדרש לפי שעבר על התורה שניתנה למ' יום וגרם מיתה לעצמו שנוצר למ' יום לפי' ילקה ויצא ידי עונשו: (ו) והיה הבכור אשר תלד יקום על שם אחיו. כתב הרמב"ן איננו כפשוטו שאינו צריך לקרותו על שם אחיו. ויש לפרשו כפשוטו שהוא הבטחה שיקום על שם אחיו: (יג) לא יהיה לך בכיסך אבן ואבן. פי' ר' אברהם בכיסך מקום למאזנים כמו כיס אחד יהיה לכולנו כמו תכוסו על השה: (יז) זכור את אשר עשה לך עמלק. כתב הרמב"ן דרשו רבותינו זכור בפה ולא תשכח מן הלב. ולא ידעתי מה היא הזכירה הזו בפה אם לומר שנקרא בפרשת עמלק בציבור כמצינו למדין מן התורה בשבת זכור ויהיה סמך למקרא מגילה מן התורה. והנכון שבא לומר שלא נשכח מה שעשה לנו עמלק עד שנמחה שמו מתחת השמים ונספר זה לבנינו ולדורותינו לומר להם כך עשה לנו הרשע ולכך נצטוינו למחות שמו וכן במעשה מרים נצטוינו להודיעם לבנינו ולספר בו לדורות אעפ"י שהיה ראוי להסתיר שלא לספר בגנותן של צדיקים אבל ציוה הכתוב להודיעו ולגנותו שתהיה אזהרת לשון הרע שומה בפינו מפני שהוא חטא גדול ומצוי בבני אדם:

פרשת כי תבוא

כו (א) והיה כי תבוא אל הארץ וגו' (ב) ולקחת מראשית כל פרי האדמה אשר תביא מארצך. כתב ר' אברהם בעבור שאמר והיה בהניח וגו' אמר יש מצות שהם קודם הניח מיד כי תבא כגון ביכורים ומעשר ואין זה כדעת רבותי'. פי' הרמב"ן פי' הפסוק שתקח מראשית הפרי אשר תביא אל הבית מארצך וצריך שיפריש הפרי בשדה ויקרא עליו שם ויביאנו לביתו וישים אותו בכלי הראוי ויביאנו לבית הבחירה: והלכת אל המקום. כתב הרמב"ן כפי פשוטו מזהיר שלא תביא ביכורי' באחד שעריך משנבחר כמו שמזהיר בשחוטי חוץ אבל חובת הביכורים הוא לאחר שכבשו וחילקו מיד כדברי רבותינו. ובסיפרי והלכת אל המקום אשר יבחר ה' אלהיך שם זה שילה ובית עולמי' ואפש' שגם כן לפי הסיפרי לא בא למע' נוב וגבעון מביכורי' ולא בא אשר יבחר וגו' לומר אלא שבחר בשילה ובבית עולמים ונאסרו הבמות אבל לעולם לא בא למעט נוב וגבעון מביכורים אבל בבמת יחיד אינם קרבים דמזבח כתיב בהו. ואולי מדכתיב בהו תביא בית ד' אלהיך לא קרבו באהל ומשכן אלא בשילה שהיה שם בית אבנים: (ג) אל הכהן אשר יהיה בימים ההם. פירש"י אין לך אלא כהן שבימיך כמו שהוא. והקשה הרמב"ן ודאי בענין חוקים בא לומר אל השופט אשר יהיה בימים ההם אע"פ שאינו חכם כשופטים שהיו לפניו אבל בהקרבת ביכורים למי יביאם אם לא לכהן שבימיו אלא בא להשמיענו שהביכורים ניתנים לאנשי משמר ולא שיוליך כהן עמו מעירו להקריב ביכוריו. ובסיפרי אשר יהיה בימים ההם שהוא כשר ומוחזק לך באותן הימים. ורוצה לומר שאם הקריב ביכורים או עולה וקרבנות בכהן שהוא בחזקת כשר ולאחר זמן נמצא שהוא בן גרושה וחלוצה הקרבנות והביכורים כשרים כמו שאמר בפרק בתרא דקידושין: (ה) ארמי אובד אבי. זה לבן שרדף אחר יעקב. ור' אברהם כתב כי ארמי הוא יעקב כאלו אמר הכתוב כאשר היה אבי בארם היה אובד פי' בלא ממון כמו תנו שכר לאובד וראייה ישתה וישכח רישו והנה הוא אומר ארמי אובד היה אבי. והטעם לא ירשתי הארץ מאבי כי עני היה כאשר בא אל ארם גם גר היה במצרים והיה שם במתי מעט ואחר כך שב בגוי גדול ועתה הוציאנו ד' אלקינו מעבדות ויתן לנו ארץ טובה. ואם יטעון טוען איך יקרא ליעקב ארמי נאמר לו כי כן כתיב יתרה הישמעאלי והוא ישראלי: (יד) לא אכלתי באוני ממנו. פי' הרמב"ן אע"פ שהוידוי הוא בכל המעשרות כמו שדרשו מריבוי הפסוק לא אכלתי באוני ממנו חוזר על ההקדש לבדו כמו מעשר שני ונטע רבעי והם שאסורין באוני ובטומאה: ולא נתתי ממנו למת. פירש"י לקנות לו ארון ותכריכין. והקשה הרמב"ן שאפילו לחי נמי אסור שמעשר שני אין מחללין אותו חוץ לירושלים אלא על כסף צורה ובירושלים יתן הכסף על דבר הראוי לאכילה בקר וצאן ויין ושכר. והרמב"ם פי' שהוא כינוי שלא נתתי ממנו אלא לצרכי אכילה ושתייה ולא למת פי' דבר שלא יחיה בו האדם. וי"מ שהוא מתודה שלא נתן ממנו ארון ותכריכין אפילו למת שהוא מצוה וכ"ש לחי לקנות לו חלוק וטלית: (טו) אשר נתתה לנו כאשר נשבעת לאבותינו. פרש"י כאשר נשבעת לאבותינו לתת לנו וקיימת. ארץ זבת חלב ודבש. וכתב הרמב"ן וא"כ פי' הפסוק ואת האדמה אשר נתת לנו ארץ זבת חלב ודבש וקיימת. ור' אברהם כתב כי טעמו להיותה כן תמיד כלומר וברך וגו' את האדמה אשר נתת לנו להיותה ארץ זבת חלב ודבש. ואין צריך לכל זה כי בכלל השבועה הנתינה כאדם שאומר לחבירו נשבעת לי שדה שלך וכן בכאן כאשר נשבעת לתת לאבותינו ארץ זבת חלב ודבש: (טז) היום הזה. כתב הרמב"ן הנה השלים משה לבאר את התורה ולחדש כל המצות שצוה השם אותו לחדש להם ולכך אמר היום הזה ה' אלהיך מצוה לעשות וגו' כי השלמתי לך הכל. והזהיר עליהם ושמרת ועשית אותם בכל לבבך ובכל נפשך: (יז) את ה' האמרת. שכיון שקבלתם עליכם כל התורה בפירושיה ובדיקדוקיה גדלת השם ורוממת אותו שיהיה הוא לכם לאלהים ולא תודו לאל אחר: וללכת בדרכיו. לעשו' הטוב והישר והזכיר החוקים והמשפטים בפרט כאשר פירש ויכלול במצותיו כל המצות עשה ולא תעשה: ולשמוע בקולו. כל אשר יצוה לכם משאר המעשי' על ידי ועל ידי שאר הנביאי': (יח) וה' האמירך היום. כי היום הזה לכם כיום סיני והשם רומם וגידל אתכם בקיבול התורה שתהיו לו לעם סגולה מכל העמים: (יט) ולתתך עליון וגו' לתהלה. שיהללוך כל עמי הארץ בהיות השם קרוב אליך בכל קוראיך: ולשם. שיצא לך שם בגוים בהדרו אשר שם עליך: ולתפארת. כי תתפאר עליהם לעשות בהם כל אשר תחפוץ כענין כי יתפאר עלי ישראל לאמר ידי הושיעה לי: ולהיותך עם קדוש. לדבקה בו בסוף. ור' יהודה הספרדי פירש כי מלת האמרת נגזר ממלת ויאמר ופירושו עשית הישר עד שיאמר שהוא יהיה לך לאלהים והוא עשה לך עד שאמרת שתהיה לו לעם סגולה:

כז (א) ויצו משה וזקני ישראל. אחר שהשלים הכל צוה לזקנים שידברו גם הם עמו ויזהירו בעם לשמור כל המצות. כי כל עם הולך בעצת זקניו:

שמור את כל המצוה. אמר ר' אברהם ומה הוא המצוה והקמות לך אבנים גדולות. וכתב הרמב"ן ואיננו נכון אלא על כל המצות אמר. ואמר: אשר אנכי מצוה אתכם. ולא אמר אנחנו כי עיקר הדיבור למשה והזקנים הרימו קולם לעם לאמר שמעו והאזינו ועשו כן. ואמר למטה וידבר משה והכהנים והלוים אל כל ישראל כי אמרו הכהנים לעם הסכת ושמע ישראל ומשה אמר היום הזה נהייתה לעם: (ג) וכתבת עליהן את כל דברי התורה הזאת. כ' ר' אברהם בשם הגאון שכתבו עליהם מנין המצות כמו שכתובות בהלכות גדולות כעין אזהרות ופי' באר היטב על הכתיבה. ורבותי' אמרו שכתבו בהן כל התורה בתאגים וזייניה ובשבעים לשון ואפשר שהיו האבנים גדולות מאוד או שהיו מעשה נס: למען אשר תבא אל הארץ. א"ר אברהם כי השם יעזרך אם תחלות לשמור מצותיו כי זאת מצוה הראשונה לביאתם לארץ. והרמב"ן כתב ולפי דעתי רומז לכל דברי התורה אמר שתכתוב כל דברי התורה להיות לך לזכרון למען אשר תבא אל הארץ ותכבוש אותה ותירש כל העמים ההם בהיותך זוכר כל התורה ושומר כל מצותיה: כתב ר' אברהם על הברכה בני הגבירות ועל הקללה בני השפחות והם יחסרו שנים ונלקחו מבני לאה שהם הרבים הגדול והקטן שבהם שהוא ראובן וזבולן: (כ) כי גלה כנף אביו. כתב הרמב"ן לא אמר ערות אביו אלא כנף אביו דרך כבוד לאביו. למעלה כשהזכיר על העריות אמר גלה ערות אביו שכיון שחייב עונש גדול מיתה או כרת הוצרך להזכיר הרעה שעשה על כן הזכיר הערוה אבל בכאן די להזכיר כי גלה כנף אביו כי בגלוי כנף אביו לבד מחוייב כי מקלה את כבודו וכן לא יקח איש את אשת אביו ולא יגלה כנף אביו דרך כבוד שלא יקרב אליה כי אין ראוי לגלות כנפו אשר פורש על אשה דרך חופה כטעם ופרשת כנפיך על אמתך. כתב ר' אברהם טעם להזכיר אלו י"א עבירות בעבור שיוכל לעשותם בסתר וראייה והם בסתר כי אם יעשה בגלוי יומת וכן מכה רעהו בסתר והחל מהעיקר שהוא בינו ובין בוראו ואחר כך בינו ובין אבותיו כי מי יודע אם יקלה אותם. ומסיג גבול רעהו כי הוא דבר סתר. ומשגה עור כי לא יוכל לפרסם מי השגהו. ומטה משפט גר ויתום כי אין עוזר להם. והזהיר גר כי אם יטה דין אחרים יערערו עליו ויפרסמוהו והגר והיתום והאלמנה אין להם כח וכן השוכב עם אשת אביו ואחותו וחותנתו איננו נחשד להתייחד עמהם על כן הוא דבר נסתר ואין כן שאר העבירות. ועם בהמה זכר ונקיבה כי אין להם פה שתזעק ותערער: (כה) לוקח שוחד. לפי דעת רבים הוא הדיין ולפי דעתי הוא העד השקר: (כו) אשר לא יקים את דברי התורה הזאת. פרש"י שקבלו עליהם כל התורה בארור. וכתב הרמב"ן ולפי דעתי כי הקבלה הוא שיודה במצות בלבו שמאמין שהעושה אותן יהיה לו שכר והעובר עליהם יענש ואם יכפור באחת מהם או תהיה בעיניו בטלה לעולם הנה הוא בארור אבל אם עבר על אחת מהן כגון שאכל חזיר לתאותו או שלא עשה סוכה ולולב בעצלה אינו בחרם שלא אמר אשר לא יעשה. ובירושלמי דורש אותו על המלך וגדולי הדור שבידם להקים התורה ביד המבטלים אותה אפי' אם היה צדיק גמור והיה יכול להחזיק התורה ביד הרשעים המבטלים אותה הרי זה בארור. עוד דורש בירושלמי על החזן שצריך להקים התורה על הציבור להראות פני כתבו לכל כמו שמפורש במס' סופרים שמגביהין אותו ומראה פני כתיבתו לעם העומדין לימינו ולשמאלו ומחזירו לפניו ולאחריו שמצוה לכל האנשים והנשים לראות הכתב ולכרוע ולומר וזאת התורה אשר שם משה:

כח (א) עליון על כל גויי הארץ. זאת הברכה כוללת שלא יהא בעולם אומה כמותכם: (ד) ברוך פרי בטנך. הקדים בברכה פרי בטנך ואחר כך טנאך ומשארתך כי פרי בטן הטוב והחביב יותר ובקללה איחר אותו כי העונש יגיע תחלה לנכסיו ואם לא ישוב ישיגנו בפרי בטנו. וכן הקדים בברכות נגיפת האויבים קודם הברכה באסמיך ובכל משלח ידיך כי נצחון האויבים הוא להם הכבוד הגדול וצורך גדול בכיבוש הארצות וישיבתם לבטח בין העמים ובקללה הקדים המארה בכל משלח ידיך ואיחר הנגיפה כי אותו העונש הגיע אליהם באחרונה וגלו בסוף: (ז) הקמים עליך. לפי שהבר ברכה לתתך עליון על כל גויי הארץ חזר ואמר ואף אם יקשרו אויביך עליך יהיו נגפים לפניך ולכך אמר הקמים עליך: (יא) והותירך. פי' אם תהיה רעה או רעב בארץ אתה תותר: (יג) לראש ולא לזנב. פי' לראש כל העמים ולא לזנב לאחד מכל העמים כי היה באפשר שיהיו לראש על עמים רבים וזנב לעם אחד נכבד ממנו. אי נמי שיתנך לראש מעתה ולא לזנב עד עולם באחד מכל העתים וכן: רק למעלה. תמיד: ולא תהיה למטה. לעולם: (יד) ולא תסור מכל הדברים. כתב הרמב"ן שהוא נמשך למעלה עם כי תשמע שיבאו אליך כל הברכות האלה כאשר תשמע למצותיו וכאשר לא תסור ימין ושמאל מכל הדברים אשר אנכי מצוך בענין ע"ז שאם תלך אחרי אלהים אחרים כבר סרת מכל המצות. ואינו כדברי בעל הלכות שמנאו בכלל מצות לא תעשה: (מב) הצלצל. פי' הרמב"ן שהוא שם למחנה האויב שאמר כל עצך ופרי אדמתך לא ישאו לך פירות כי יירש אותו האויב הבא עליך וקורא החיל צלצל בעבור שמשמיע קול מלחמה במחנה וקול שופר וקול רעש מלשון צלצלי שמע. ודע כי התוכחות מהמארה ומהומה וגו' עד ואף גם זאת בהיותם בארץ:

כט (א) ויקרא משה אל כל ישראל. כתב הרמב"ן כי אחרי שהשלים לאמר להם דברי הברית קראם עוד שמע ישראל אתם ראיתם כי לא הלכו מלפנין שהכל מחובר הוא: (ה) לחם לא אכלתם ויין ושכר לא שתיתם. פי' הרמב"ן לא אכלת' דבר שתוכלו לחיות ממנו כי עיקר מחיתם במן היתה: למען תדעו כי אני ה' אלהיכם. המחיה אתכם במעשה נס. ואין לפרש כמו לחם לא אכלתי שנא' לגבי משה שלא אכלו לחם כלל כי לפעמים אכלו לחם כדכתיב אוכל בכסף תשבירני ואכלת' כאשר עשו לי בני עשו. ורבותי' אמרו כי תגרי אומות העולם מביאין להם במדבר. ואפשר עוד לומר כי מעת שירד להם המן עד בואם אל שעיר לא אכלו לחם כלל כי הלכו במדבר הגדול והנורא אבל בשנת הארבעי' קרבו לישוב ונאמר להם ואת העם צו לאמר אתם עוברים בגבול אחיכם בני עשו אוכל תשברו מאתם וגו' ושם כתיב ארבעים שנה ה' אלהיך עמך ומן העת ההיא היו האדומים והמואבים מקדימים אותם בלחם ובמים והיו גדולי ישראל קונין מהם ואוכלין לתענוג לא לצורך ולא לשבעה ועיקר המחיה שלהם במן:

פרשת נצבים

(ט) אתם נצבים וגו' ראשיכם שבטיכם. פרש"י ראשיכם לשבטיכם. והרמב"ן פירש שכולל תחלה ואחר כך מפרט והכלל ראשיכם וכל שבטיכם וחוזר ומפרט זקניכם ושוטריכם שהם ראשיכם כי זקן ונשוא פנים הוא הראש וכן שוטריכם הם בכלל ראשיכם כי כל מי שיש לו שררה ומינוי על הציבור נקרא ראש וחוזר ואומר כל איש ישראל שהם שבטיכ' והזכיר עוד הטף והנשים והגרים וחוטבי עצים ושואבי מים אשר להם מערב רב. והביאו שם הטף להביאם בברית כי אפי' עם דורות העתידים יכרות ברית או כדי לזכותם כענין שאמרו בהקהל. ורבותי' שאמרו מלמד שבאו קצת כנענים בימי משה כדרך שבאו בימי יהושע וכו'

אין הכוונה לומר שרמו אותו אלא באו להשלים עמו כי כן המשפט כמו שביארנו אלא שלא כרת להן ברית ונתנם מיד לחוטבי עצים ושואבי מים: (יא) לעברך בברית. כתב הרמב"ן הברית הוא השבועה. ויתכן שכרת עוד עמהם ברית כברית ראשונה אשר כרת עמהם בהר סיני שהקריב עולה וזרק חצי הדם על העם והחצי על המזבח אבל לא הוצרך להזכיר: (יד) ואת אשר איננו פה עמנו היום. שכולם הביא בברית: (טו) כי אתם וגו'. שמא נפתה לב קצתכם לשיקוצי מצרים כאשר עשיתם בעגל או לשיקוצי עמון ומואב אשר ראיתם בדרך כאשר עשיתם בבעל פעור. ואמר: (יז) איש או אשה. לפי שהאשה ממהרת להתפתות והזכיר יחידים ומשפחה ושבט ולא כלל כולם בכלל אחד משום דרך כבוד אבל משפחה או שבט יבואו בברית מפני פחד הרוב. ואמר: פן יש בכם וגו' אשר לבבו פונה היום. על הנפתה כבר לע"ז ובלבבו מאמין בה היום. או: פן יש בכם שרש פרה וגו' שיפרה וישגה ובימי' הבאים יוציא פרחים רעים וזה על אשר איננו פה עמנו היום כי האב שורש והבן נצר משרשיו יפרה והזכיר השורש לומר כי יכול להביא באלה הדורות הבאים שהשרש אשר ממנה יצמחו הוא לפניו היו' והוא בא בברית ובאלה הזאת: (יח) למען ספות הרוה את הצמאה. פי' הרמב"ן להוסיף השבעה עם המתאוה כי נפש השבעה תקרא רוה כענין ורויתי נפש הכהנים דשן והמתאוה תקרא צמאה כענין צמאה לך נפשי והענין כי נפש האדם הרוה שאינה מתאוה לדברים הרעים לה כאשר תבא בלבו קצת תאוה והוא ימלא תאותו אז יוסיף בנפשו תאוה ותהי' צמאה מאד לדבר ההוא שאכל או שעשה יותר מבראשונה ותתאוה לדברים רעים שלא היתה מתאוה לה תחלה כענין שאמרו חכמים משביעו רעב מרעיבו שבע ולכך אמר הכתוב במי שהולך בשרירות לבו שאם ימלא נפשו בתאוות השרירות והחזקות עליו אשר היא צמאה להם יוסיף נפשו הרוה עם הצמאה כי יתאוה וימצא למה שהי' שבע ממנו ולאשר השביע נפשו בו ולפי שהזכיר שורש פורה ראש ולענה אמר לשון זה כי יוסיף השרש ההוא אשר היא רוה ורעננה עם הצמאה ותשובנה כולם צמאות. ולמען אינו נתינת טעם לשרירות לבי אלך לומר בשרירות לבי אלך בשביל ספות וגו' אבל הוא כמו לספות: ור' יהודה הספרדי פי' ספות לשון כריתה כמו האף תספה. כלומ' שיחשוב המתברך לבטל דברי הצדיק שהוא כינוי במלת רוה עם מלת צמאה שהוא הרשע והנה הצדיק כרוה. והי' כעץ שתול על מים והרשע צמא כמו כערער בערבה ויחשוב כי ברכתו בלבו תפסיק הקללה. ור' אברהם אמר ספות לשון תוספת כמו ספו שנה על שנה והענין שלום יהי' לי אע"פי שבשרירות לבי אלך כי בצדקת הצדיקים אחיה למען שהם יותר מהרשעים אומר הרשע אני אחי' בזכותם כי הם רבים ואני יחיד חוטא על כן כתיב אחריו לא יאבה ה' סלוח לו כי אז יעשן אף ה' פי' מיד יכרת. ור' יונה המדקדק אמר כי ספות לשון כריתה בעבור שהוא רואה שמת הצדיק כמו הרשע במיתת נפש הבהמית וחושב כי כן ימות במיתת נפש השכלית: (יט) יעשן אף ה'. פי' ר' אברהם ישרפנו אש האף עד שיראה עשן: באיש ההוא. אלא היחיד איש או אשה: ומחה ה' את שמו. אלא המשפחה כי שם אחד לראש בית אבותם: (כ) והבדילו ה' לרעה. לכל השבט: מכל שבטי ישראל. הנשארים: (כא) ואמר הדור האחרון וגו'. והוא נמשך למטה על מה עשה ה' ככה לארץ הזאת. וחזר ואמר: (כג) ואמרו כל הגוים. בשביל שהאריכו הדברים במשפטי מכות הארץ: (כה) אלהים אשר לא ידעום. פי' הרמב"ן שלא ידעו אותם בכח אלהות שימצא להם מעצמם: ולא חלק [ה' אלהי' אבותם] להם. לומר שלא נתן אותם ה' שרים על ישראל כאשר שמם שרים על האומות: (כח) הנסתרות לה' אלהינו וגו'.

כתב הרמב"ן פי' כל המפרשים הנסתרות שאדם עושה בסתר לה' אלהינו והנגלות שעושה בגלוי לענוש עליהם. ונראה בדרך הפשט כי הנסתרות הם החטאים הנסתרים מן העושים אותם כמו שגיאות מי יבין מנסתרות נקני פי' הנסתרות שהם השגגות לה' לבדו ואין לנו בהם עון אבל הנגלות שהם הזדונות לנו ולבנינו ולפי שהביא באלה לעשות כל המצות הוציא מן החרם העושה בשגגה שלא יתקלל באלה הזאת:

ל (ב) **ושבת עד ה' אלהיך וגו'.** פי' ותשוב אליו ותשמע בקולו ככל אשר אנכי מצוך היום אתה ובניך ותקבל עליך ועל בניך לדורותיכם לעשות ככל אשר אנכי מצוה אתכם היום. אי נמי אתה ובניך כמו לך ולבניך כענין ואתה צוית וכן וירעו אותנו ההוא לנו: (ו) ומל ה' אלהיך את לבבך. כי בא לטהר מסייעין לו ואחר שתשוב אליו בכל לבבך הוא יעזור אותך. וכתב הרמב"ן ונראה מן הכתובים ענין זה שאומר כי מן הבריאה היתה רשות ביד האדם לעשות כרצונו צדיק או רשע וכל זמן התורה כן כדי שיהיה להם זכות בבחירתם אבל בימות המשיח תהיה הבחירה בטוב להם בטבע ולא יתאוה הלב למה שאינו ראוי והיא המילה הנזכרת כאן כי החמדה והתאוה ערלה בלב ומול הלב הוא שלא יחמוד ולא יתאוה וישוב האדם בזמן ההוא לאשר היה קודם חטאו של אדם הראשון שהיה עושה מה שראוי לעשות ולא היה ברצונו דבר והפכו וזהו שאמרו חכמים והגיעו ימים אשר תאמר אין לי בהם חפץ אלו ימות המשיח שאין בהם לא זכות ולא חובה שלא יהיה באדם חפץ אבל נעשה הכל בטבעו המעשה הראוי ולפי' אין בהם לא זכות ולא חובה כי הזכו' והחובה תלויין הכל בחפץ: (יא) כי המצוה הזאת אשר אנכי מצוך היום. כתב הרמב"ן הנכון לפרש שאינו מדבר על כל התורה שאם כן היה לו לומר כל המצות אלא על המצוה הנזכרת למעלה שהיא התשובה כי אעפ"י שאמר בלשון והשבות ושבת מצוה היא שמצוה אותנו שנשוב אל ה' אלהינו ומה שאמר בזה הלשון ולא אמר בלשון צווי רומז בהבטחה כי כן עתיד הדבר להיות כן. והטעם לומר אם יהיה נדחך בקצה השמים ואתה ביד העמים תוכל לשוב אל ה' ולעשות כל אשר אנכי מצוך היום כי אין הדבר נפלא ורחוק ממך אבל קרוב אליך מאוד וגו'. וזה טעם בפיך ובלבבך שיתודו את עונם בפיהם וישובו בלבבם ויקבלו היום התורה לדורות. (יט) העידותי בכם היום את השמים ואת הארץ. אעפ"י שכבר העיד בהם השמים וארץ הוסיף כאן החיים והמות נתתי לפניך שהן הברכה והקללה וכי יעצתיך שתבחר בחיים למען תחיה אתה וזרעך:

פרשת וילך

לא (א) **וילך משה.** כתב הרמב"ן לאחר שעברו בברית והלכו מלפניו איש לאהלו הלך הוא ממחנה לויה למחנה ישראל לכבודם כמי שרוצה ליפטר מחברו ובא ליטול רשות ממנו. ואמר להם בן מאה ועשרים שנה אנכי היום לנחמם על עניינו כלו' כבר זקנתי ואין לכם עוד תועלת ממני ועוד כי השם ליווני שלא אעבור ואל תפחדו כי השם יעבור עמכם במקומי. ואע"פי שמשה היה בתוקפו כאשר הכתוב מעיד לא נס לחה אמר כן כדי לנחמם. ורבותי' אמרו שנסתתמו ממנו מעיינות החכמה והיה זה דרך נס שלא ידאג על שלקח יהושע גדולה בפניו: (ט) ויכתוב משה את התורה הזאת. מבראשית עד לעיני כל ישראל אע"פי שכתוב תקרא את התורה הזאת באזניהם ואינו אומר אלא על ספר אלה הדברים שאני הכא שחוזר ומפרש ויהי ככלות משה לכתוב את דברי התורה על ספר עד תומם: (יג) ובניהם

אשר לא ידעו ישמעו ולמדו ליראה. כי ישמעו וישאלו והאבות ירגילום ויחנכום כי אין הטף הזה יונקי שדים אלא הם קטנים הקרובים להתחנך ולכך אומר כאן ולמדו ליראה לעתיד ולמעלה אומר ולמדו ויראו. אבל רבותי' דרשו הטף ליתן שכר למביאיהם: (יד) ואצונו. פרש"י ואזרזנו. וכתב הרמב"ן ואין צורך כי כאשר אמר לו השם אתה תביא מצוה היא ואלו היה מתעצל ולא יעשה חייב מיתה. ויתכן לפרש ואצונו שאמנה אותו נגיד ומצוה על ישראל: (טו) ויעמוד עמוד הענן על פתח האהל. כתב הרמב"ן הטעם כי רצה לדבר עם משה שישמע יהושע והם יצוה וצוה את יהושע הוא בעצמו. והנה למשה נאמר ונועדתי לך שם ודברתי עמך מעל הכפורת אבל יהושע לא היה במעלה ההיא ואסור היה לו לכנוס באהל כלל ועל כן אמר ויעמוד עמוד הענן פתח האהל לבאר כי היה הענן וכל הכבוד על פתח האהל חופף עליו: (טז) אלהי נכר הארץ. פרש"י גויי הארץ. וכתב הרמב"ן ואינו כן אבל אותו אלהים הוא נכר בארץ ההיא כי השם הנכבד יקרא אלהי ישראל כענין שנא' לא ידעו את משפט אלהי הארץ: (יז) ואמר ביום ההוא הלא על כי אין אלהי בקרבי. כתב הרמב"ן אינו וידוי גמור כענין והתודו את עונם אבל הוא הרהור בחרטה שיתחרטו על מעלם ויכירו כי אשמים הם: (יח) ואנכי הסתר אסתיר פני. מהם פעם אחרת כי בעבור שהרהרו בלבם כי חטאו ועל כי אין אלהים בקרבם מצאום הרעות היה ראוי לרוב חסדי השם שיעזרם ויצילם כיון שהכפרו בע"ז ולכך אמר: על כל הרעה אשר עשה. לבטוח בע"ז יסתיר עוד פניו מהם לא כמסתיר פנים הראשון פני רחמיו וימצאום צרות רבות ורעות רק שיהיו במסתיר פני הגאולה ויעמדו בהבטחת ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביה' לא מאסתים וגו'. עד שיוסיפו על החרטה הנזכרת וידוי גמור ותשובה שלימה כמו שנזכר למעלה ושבת עד ה' אלהיך: (יט) ועתה כתבו לכם את השירה הזאת. כתב הרמב"ן דרך הפשט צוה למשה ויהושע עומד עמו וקורא ורואה וזה טעם ויכתוב משה וילמדה את בני ישראל שמשה הוא העקר כי ממנו שמעו ולמדו וגם יהושע היה מלמד עמו כמו שאמר בסוף הוא ויהושע בן נון. ופי' השירה הזאת על האזינו שאומר למטה וקורא אותה שירה כי ישראל יאמרוה תמיד בשירה ובזמרה וכן נכתבה כשירה כי השירים כותבין בהם הפסק במקום הנעימה: (כא) כי ידעתי את יצרו. כי אף אם לא ידעתי העתידות כבר ידעתי מה שעשו עד היום: (כד) ויהי ככלות משה לכתוב. כתב הרמב"ן כי מתחלה כתב התורה ונתנה לכהנים כאשר אמר למעלה ולא אמר להם אנה יניחו אותה ואחרי כן נצטוה בשירה ויכתוב אותה וילמדה את בני ישראל בו ביום והנה הוסיף אותה על התורה ויהי ככלותו לכתוב הכל בספר התורה אז צוה לכהנים לקוח את ספר התורה ושמתם אותו מצד ארון ברית ה' אלהיכם שיהא מונח בארון כי מעתה לא יגעו בו כלל לא להוסיף ולא לגרוע וזה טעם ויהי ככלות וגו' עד תומם. ועל כן אמר ר' אברהם כי וזאת הברכה מוקדמת למקומה למעלה כאשר נאמר וילך משה וידבר את הדברים האלה שאז הלך אל כל שבט להודיעם שהוא מת ולחזק לבם בדברי יהושע ואז ברכם. ויתכן כי אחרי שכתב השירה ולמדה את בני ישראל איש איש לשבטיהם שהביאם לפניו אל בית המדרש כתבה בספר התורה וצוה הכהנים לקוח את ספר התורה הזה לומר שגם השירה הזאת תהיה מונחת בארון עם התורה כי היה שם לעד ואמר שיקהילו אליו מיד כל זקני השבטים והשוטרים והעם יאספו עמהם כי כן נאמר בסוף ויבא וידבר את כל דברי השירה הזאת באזני העם והנה עשו הכהנים כן ויקהילו אליו כל העם ואז אמר לו השם עלה אל הר העברים ואז נתחייב לעשות כן מיד ועמד ובירך אותם וזאת הברכה ויכתוב אותה בסוף הספר שנתן לכהני' ואז עשו הכהנים מה שצוה אותם ונתנו הספר שלם מצד ארון הברית והנה הכל כסדר האמור בתורה:

פרשת האזינו

לב (א) האזינו השמים ואדברה ותשמע הארץ. י"מ השמי' המלאכים שוכני שמים והארץ יושבי הארץ. וי"מ על עדות המטר שהוא מהשמים ועל הארץ שתתן יבולה. והנכון שהוא שמים וארץ ממש שדרך הפסוקים להעיד בדבר הקיים ועומד לעולם וכן שמעו הרים את ריב ה'. ומשה אמר האזנה על השמי' ושמיעה על הארץ וישעיה אמר בהיפוך שמעו שמים והאזיני ארץ לפי שלשון אזנה נופל בדבר הקרוב לאדם ומשה שהיה קרוב לשמים אמר בהם אזנה וישעיה שהיה קרוב לארץ אמר בה לשון אזנה: (ב) יערוף כמטר לקחי. פי' ר' אברהם ירד כמטר לקחי פי' למודי כמו כי לקח טוב נתתי לכם: תזל כטל אמרתי. כפל הדבר לחזוק כדרך הנבואות והתפלל משה שיהיו דבריו כטל ומטר שלא ישובו ריקם כי אם הרו' את הארץ והטעם שיעשו דבריו בלבות השומעים כמעשה הגשם בארץ להולידה ולהצמיחה: (ד) הצור תמים פעלו. כתב ר' אברהם התחיל בזה להודיע כי כל מה שאירע לישראל בעבור מעשיהם הרעים הי': פעלו. כתב ר' אברהם כי כל מפעל חסר בעבור הצטרכו לאשר היא למעל' ממנו לבד מפועל השם הנכבד: כי כל דרכיו משפט. שלא ישפטו רק הם על משפט אחד אבל כל הנבראים ישפטו מעשיהם כפי צורכיהם ומעשה השם לכבודו בגבורה כפי החכמה: אל אמונה. הוא לבדו יש לו גבורת אמת כי כל גבורה לגבורים היא מקרה ומיד אחר: ואין עול. שכיון שהוא אל אמונה לא יתכן שיעשה עול: (ה) שחת לו לא בניו מומם. פי' הרמב"ן מומם שחת אותם לו עד שקראם לא בניו פי' שאינם עוד בניו: דור עקש ופתלתול. מפרש הטעם שלא בא חסרון במפעל מעלת הצור כי הוא תמים לעולם ולא יצא בו חסרון אבל מומם הוא המשחית אותם לפני אויביהם: (ו) עם נבל ולא חכם. פרש"י ששכחו הטוב שעשו להם וכו'. והרמב"ן כתב ואנקלוס תרגם דקבילו אורייתא עשהו מן נבול תבול שפירש בו מלאה תלאה פי' עם שנלאו בעשיית התורה ולא יתחכמו במה שהוא לטוב להם כל הימים. ור' אברהם אמר נבל במעשה ולא חכם בלב. ולפי דעתי העושה טובה חנם נקרא נדיב ומי שמשלם רעה למי שהטיב עמו נקרא נבל והוא שאמר לא יקרא עוד לנבל נדיב כי הוא הפכו ולכך אמר על נבל הכרמלי ונבלה עמו שגמל רעה לדוד שהטיב עמו ולכך אמר הלה' תגמלו זאת על הטובה שעשה לכם. עם נבל שהוא משלם רעה תחת טובה. ולא חכם לדעת כי לנפשם יגמלו הרעה ולא לאל כענין שנא' אם חטאת מה תפעל בו וגו': (ח) בהפרידו בני אדם. יש מפרשים בהפרידו בני אדם בימי דור הפלגה שנפלגה כל הארץ: יצב גבולות עמים. ארצות שבעה עממים למספר בני ישראל: (טו) וישמן ישורון. ישראל שהיה ישר: וינבל צור ישועתו. כתב הרמב"ן פי' ר' אברהם שגרם לחלל את השם שאמרו בגוים שלא יוכל להושיע. ואינו נכון שעדיין מספר חטאיהם ואינו מזכיר עונש ונקמה שיעשה בהם עוד ויאמ' אסתירה פני מהם. והנכון כאשר פי' למעלה כי הנבלה תשלום רעה תחת טובה אמר שנטש אלוה שבראו בעבור זרים וינבל צוריו ובמחשבתו צור שהיה מושיעו לומר שאין בעבודתו רק גמול רע כי בעובדם הזרים יהיו' טובי' וישבעו לחם ובעובד' הצור יהיו נבזים ושפלים לכל העמים: (יט) מכעס בניו ובנותיו. כתב הרמב"ן הזכיר כאן הבנות מה שאין דרך לעשות כן כי לעולם מזכיר הבנים והבנות בכלל אלא רמז הוא כי יהיה בדור החרבן רשע הנשים ופשעיהם גדול מאוד להכעיסו כי

היו נלמדות בע"ז ביותר והן מפתות האנשים כאשר מפורש בדברי ירמיה: (כ) ויאמר אסתירה פני מהם. כתב ר' אברהם ויאמר השם אל לבו או אל המלאכים אסתירה פני מהם אראה מה אחריתם פי' אסתירה פני מהם בעבור שאני רואה מה יעשו באחרונה. והנכון שהוא כפשטו ואראה מה יעשו באחריתם כאשר נר להם: (כד) מזי רעב. פי' ר' אברהם שרופי רעב כמו למזא לאתונא: ולחומי רשף. אכולי [רשף] עוף כמו ובני רשף יגביהו עוף. והנכון שהם ד' שפטים הרעים והם רעב וזהו מזי רעב ולחומי רשף וקטב מרירי זה הדב' וכן בהמו' חיה וחרב מחוץ תשכל חרב. והנה יהיה פי' רשף כמו רשפי' והטעם שיתחמם הבשר מהאויר. וקטב כמו הכרתה. מרירי מרירו' באויר כמו כמרירי יום: (כו) אמרתי אפאיהם. כתב הרמב"ן אמרו המדקדקים אפזר' בכל פאה ולדעתי שהיא מלה מורכב' כאשר הזכירו בסיפרי ופירושה שאשיתם במקום ובענין שיאמרו עליה' גם אי הם לומר שלא ישאר להם שם ושאר בגוים ולא יודע מקומם איה ורומז לגלות עשרת השבטים שגלו לנהר גוזן שהחכמים קורין לו סנבטיון ופירושה אשביתם כי יש לפרשה לפי הענין שאומר אחריו אשביתה מאנוש זכרם: (כז) לולי כעס אויב אגור. כתב הרמב"ן מזה הפסוק יורה כי בגלותם עתה תמה זכות אבות שהפסוק אומר אשביתה מאנוש זכרם שלא יהיה להם זכר בעמים ולא יהיה להם הצלה מידם רק בעבור שמו הגדול והטעם בטענה הזאת לא מפני שרוצה להראות כוחו לעמים כי כל העמים כאין נגדו מאפס ותהו נחשבו לו אבל הענין הוא כי השם ברא האדם בתחתונים שיכיר בוראו ושם הרשות בידו להרע או להטיב וכאשר חטאו וכפרו בו כלם ולא נשאר רק העם הזה המיוחד לשמו ופירסם באותות ומופתים שעשה בשבילם כי הוא אלקי האלקים ואדוני האדונים ונודע בזה לכל העמים והנה אם ישוב ויאבד זכרם ישכחו העמים את אותותיו ואת מעשיו ולא יסופר עוד בהם ואם אדם יזכיר אותם יחשוב כי היה כח מכחות המזלות והכוכבים וחלף ועבר והנה תהיה הבריאה באדם בטלה לגמרי שלא ישאר בהם יודע את בוראו ועל כן ראוי מדין הרצון שהיה בבריאת העולם שיהיה רצון מלפניו להקימם לו לעם כל הימים כי הם הקרובים והיודעים אותו מכל העמים. וזה טעם כי ידין ד' עמו ועל עבדיו יתנחם שיזכיר להם ברחמים כי הם עמו ויזכור כי הם עבדיו יעמדו לו בגלותם כעבדים לסבול הצרות והשעבוד: (כט) לו חכמו. פי' אילו חכמו הגוי הזה שישכילו כי השם פעל כל זאת לישראל בעבור עונם אז יבינו לאחריתם כי כן יעשה השם להם בעבור עונם. פי' ישכילו הנם איכה ירדוף אחד ממנו אלף של ישראל. אי נמי איכה מתחלה רדפו אחד מישראל אלף ממנו ועתה נורס מכרס: (לה) אשר חלב זבחימו יאכלו. כתב הרמב"ן אמר לשון רבים יאכלו ישתו לאלהימו שהוא רבים ואלל העמים רבים הם. לכך אמר: (לט) ראו. עמים כולם: כי אני אני הוא. יחיד: ואין אלקים עמדי. לעזור ואין כנגדי להציל ולמחות בידי מלעשות כל רצוני להמית ולהחיות ולמחוץ ולרפוא. ור' אברהם אמר אני אני הוא פי' אני הוא ולא אשנה אני שהממתי את ישראל ואני אחיה אותם הם יגאלו ואין מציל אתכ' מידי. ורבים אמרי כי מזה הפסוק נלמוד חיי העול' הבא ורמיי' שיאמר תחלה אמית ואחר כך אחיה וכן אמר מוריד שאול ויעל: (מג) וכפר אדמתו עמו. פי' ר' אברהם יש אומר שהוא חסר וא"ו והטעם אדמתו ועמו. ובדרש כי הארץ תכפר בעד עמו. ולפי דעתי פי' יכפר על אדמתו מי עמו פי' שישראל יעשו נקמה בגוים והם יכפרו על ארץ ישראל בעבור הדם ששפך בה כמו ולארץ לא יכופר. או פי' וכפר אדמתו יטהר אדמתו כמו וכפרתהו וכן אמר יחזקאל על סוף המלחמות וטהרו בארץ והנה ישראל יטהרוה. כתב הרמב"ן והנה השירה הזאת אשר הוא בנו לעד אמת וכו' עד סוף הפרשה: (מד) הוא והושע בן נון. כתב ר' אברה' קראו הושע בשם שכל ישראל יודעים אותו כי מי ידע שהנה משה שמו יהושע כי אם קוראי מועד לבדם ודרך הדרש ידוע:

פרשת וזאת הברכה

לג (א) **וזאת הברכה וגו' איש האלקים.** וברכתו קיימת. ופתח בוזאת לפי שסיי' יעקב וזאת אשר דיבר להם אביהם. ואיתא במדרש שאמר לבניו עתיד אדם כיוצא בי לברך אתכם וממקום שפסקתי משם הוא מתחיל וכיון שבא משה לברכם פתח וזאת: (ב) ד' מסיני בא. כתב הרמב"ן כמו שדרשו רבותי' על מתן תור' שלא רצו האומו' לקבלה והזכיר כל זרע אברהם שלא רצה אחד מהם לקבלה ונגל' גם כן לשאר האומות ולא רצו לקבלה כפי הקבלה. ויתכן לפרש מסיני בא שמשם התחיל להשכין שכינתו בישראל ושוב לא נסתלק' מהם שמתחל' ירד הכבוד על הר סיני ושם היה כל זמן שהיה משה עולה ויורד וכאשר ניתנו לו לוחות האחרונות שכן הכבוד באהל משה וכאשר הוקם המשכן שכן הכבוד במשכן ומשם היו לו כל הדברות כל ימי המדבר: וזרח משעיר למו. כי אחרי נסעם מסיני במסע הראשון שכן הענן במדבר פארן ומשם שלח המרגלים ונתנדה ולא היה הדיבור עם משה עד שבאו אל שעיר בגבול בני עשו בסוף הארבעים כמו שנאמר שם כי ד' אלקיך ברכך בכל מעשה ידיך וגו'. והנה אז בבואם משעיר היה השם להם לאור עולם ושלמו ימי אבלם וציוה אותם להשמר מבני עמון ומואב ואמר להם שיחלו לרשת ארץ סיחון ועוג: הופיע מהר פארן. שנסתכל בהם ושם ענייהם למאור פניו מהר פארן כי תחלת הכנסתם למדבר הגדול היה ממדבר פארן ומאז הופיע עליהם לראות מה הם צריכים במדבר הגדול מלשון על עצת רשעים הופעת: ואתה מרבבות קודש מימינו אש דת למו. פי' עלה עליהם מרבבות קדושי עליון אבל מימין תפארתו היתה להם אש דת ולא מיד המלאכי' הנזכרים רק מימין השם בעצמו: אש דת למו. פי' שהראה להם אש העליונים והשמיעם הדת כענין שנאמר ועל הארץ הראך את אשו הגדולה: (ג) אף חובב עמים. גם אוהב לישראל שהם עמים רבים כענין אחריך בנימין בעממיך: כל קדושיו בידך. הם בני לוי שהקרבתם אליך להיותם חונים סביבות הארון. והרמב"ן כתב כי חובב מגזרת לטמון בחובי עוני. מענין חדר בחדר להחבא. ושם חביון עזו ופירושו גם אתה בידך מחביא ומסתיר עמים כל קדושי ישראל כלומר כי כל העדה כלם קדושים והשם יסתירם בידו: והם תוכו לרגליך. כתב ר' אברהם אין לו חבר יש אומר מלשון תוך כאלו הולכין בתוך רגליך ויש אומר כי התי"ו במקום ה"א פי' הוכו לרגליך שהם מוכים בכל מכה במדבר ללכת אחריך בכל אשר תלך: ישא מדברותיך. שישא דבריך על שפתיו ויהגה בהם תמיד: (ד) מורשה קהלת יעקב. דרשו רבותי' לא אמר בית יעקב או זרע יעקב אלא קהלת לרמוז שיקהילו רבים עליהם ותהיה מורשה להם ולכל הנקהלים עליהם והם הגרים הנלוים על העם לשרתו: (ה) ויהי בישורון מלך. כתב הרמב"ן רמז על השם הנכבד הנזכר שהיה מלך על ישראל בהיותם ישרים ונאספו כל ראשי העם וכל שבטי ישראל יחד ודבוק עם פסוק של מעלה כי ישראל יאמרו תמיד התורה אשר ציוה לנו משה תהיה ירושה לכל קהל ישראל עדי עד לא נחליף אותה לעולם ויאמרו גם כן שיהיה השם למלך על ישראל בהתאסף ראשינו וזקנינו ושוטרינו וכל שבטי ישראל שכלנו יחד קבלנו מלכותו עלינו ואנחנו חייבים לשמור תורתו ומלכותו לעולמים וזו היא קבלת עול מלכות שמים. והנה הזכיר התורה בכלל ומלכות שמים בפרט שכל המודה במלכות שמים כופר בע"ז ומודה בכל התורה כולה ורמז כי הם וראשיהם קבלו מלכות שמים מפני הגבורה וראו שהוא מלך ישראל וגואלו והתורה קבלו מפי משה שקבלו

עליהם ועל זרעם להאמין בו ולעשות כל אשר יצוה מטעם המלך כאשר אמרו ואת תדבר אלינו ושמענו ועשינו . וי"מ אותו על משה ויהי משה בישורון מלך בהתאסף ראשי עם ששמעו ראשי עם התורה מפורשת מפיו וכן כתיב הקהילו אלי כל ראשי שבטיכם ולפי זה צריך לחברו עם פסוק של מעלה תורה צוה לנו משה להיותה מורשה לכל קהלת יעקב והוא היה מלך עלינו ועל כל שבטינו יחד וראוי לנו לעשות דבריו ומצותיו כי מלך גדול וחכם היה עלינו . וי"מ מלך על התורה ויהי התורה הנזכרת בישורון מלך :

(ו) יחי ראובן . כתב הרמב"ן א"ר אברהם החל בראובן שהוא הבכור ולא הזכיר שמעון בעבור עון פעור כי העובדים לפעור משבט שמעון וראייה לדבר ממה שחסרו מספרם במנין השני והיה זה ממה שמתו במגפה בדבר פעור ועוד כי המוכה היה נשיאם וכן דעת רש"י והמפרשים . ולפי דעתי אין החסרון ראייה שהרי עדיין חסרו י"ג אלף מלבד המתים במגפה ועוד כי גם משאר השבטים חסרו קצת כי בני גד חסרו ה' אלפים ובני אפרים ה' אלפים ועוד כי הכתוב שאומר ויצמד ישראל לבעל פעור ואומר קח כל ראשי העם נראה שהיה בהם מכל השבטים וכל דייניהם שופטים בהם ומן המוכה אינו ראייה כי היה נשיא בית אב ולא נשיא שבט והמזמור הזכיר ענין דתן ואבירם בשמם תפתח ארץ ותבלע דתן ותכס על עדת אבירם והזכיר ויצמדו לבעל פעור עם ויאמסו בארץ חמדה בכלל העם וחלילה שימנע משה מלברך שמעון ולא ימחה שבט מישראל שכבר כלו הנצמדים לבעל פעור כמו שנאמר כי כל האיש אשר הלך אחרי בעל פעור השמידו ד' אלקיך מקרבך והנשארים על כלם נאמר ואתם הדבקים בד' אלקיכם ולמה לא יברכם והנה כלם עשו העגל וחטאו במרגלים ונתכפר להם וברכם . והנכון בעיני כי הכתוב לעולם אינו מונה בשבטי ישראל רק י"ב וכן אמר בברכת יעקב כל אלה שבטי ישראל שנים עשר והנה יעקב הזכיר י"ב והזכיר יוסף בשבט אחד ומשה ראה והזכיר יוסף בשני שבטים כמו שאמר רבבות אפרים אלפי מנשה והיה זה מפני ב' דברים האחד מפני שכיון שציוהו הקב"ה לעשותו שני שבטים בחנוכת המזבח ובדגלים ובנחלת הארץ הוצרך למנותם שנים בברכתם ועוד שהוצרך להזכיר יהושע המנחילם הארץ והוא משבט אפרים הקטן הוצרך גם כן להזכיר אחיו הגדול ממנו והנה רצה לברך לוי כי מברכתו יבורך כל ישראל שיהיו קרבנותיו לרצון להם לפני ד' והוצרך להשאיר אחד מהשבטים שאינן בכל מקום אלא י"ב כנגד י"ב מזלות ברקיע וי"ב חדשים בשנה וכן בהר גריזים והר עיבל שמנה שבט לוי לא הזכיר יוסף בשני שבטים וכן תרא' בחלוקי יחזקאל שמנה בחלוקת הארץ יוסף לשני שבטים ולא הזכיר לוי ובשמונה תוצאות העיר הזכיר שער לוי אחד ולא מנה יוסף לשני שבטים אבל אמר שער יוסף אחד כי לעולם לא ימנו רק י"ב שבטים והשאיר שבט שמעון שלא היה שבטו גדול ולא היה בו ברכת אביהם יעקב מרובה אבל חלקם ביעקב והפילם בישראל והנה יתברכו גם מברכת שאר השבטים . סדר וזאת הברכה היתה ברוח הקודש והקדים ראובן כי לקח נחלתו בראשונה ועוד כי הוא הבכור ומשה התפלל עליו שלא ימחה שמו בחטאו ולכך נתן לו בברכתו משפט הבכורה ואחרי כן יהודה כי הוא הנוחל הראשון בארץ והוא העול' בתחל' למלחמ' אשר בה יברך אותו והנה ברכתו כוללת כל ישראל ואחרי כן לוי החונים עם בני יהודה בירושלים ושם יהיו קרבניהם לרצון ואחרי כן בנימין שהית' נחלת' עם בני יהודה וירושל' ובהמ"ק בין בני יהודה ובין בני בנימין והלוים יחנו עם שניהם ואחרי כן בני יוסף כי כן היתה נחלתם שנאמר ויעל מטה בני בנימין למשפחותיה' ויצא גבול גורלם בין בני יהוד' ובין בני יוסף ואחרי כן השלים לברך בני הגבירות והקדי' זבולון ליששכר כאשר עשה יעקב וכן נפל גורלם הגורל השלישי לבני זבולון והגורל הרביעי לבני יששכר ואח"כ בירך בני השפחות דן ונפתלי ואשר כסדר תולדות' והוא הדגל שלהם והקדי' גד לכל בני השפחו' כי נחלתו תחלה עם בני ראובן המוקדם והוא היה בדגל הראובני :

יחי ראובן ואל ימות . פי' ר' אברהם שיחיה ולא ימות לעולם שיתכן שיחיה כבן אדם לחיות שנים קצובות וימות : ויהי מתיו מספר . שלא יהו מועטים שכל דבר שיסופר הוא מעט . וכתב הרמב"ן ויותר נכון כמו שפירש"י יחי ראובן בישראל ולא ימות שלא יכרת שבטו באחד מכל הזמנים ויהיה פקודיו במספר בני ישראל לעולם שהתפלל עליהם שלא יגרום חטאו והכעס הגדול שכעס עליו אביו בחללו יצועי אביו להכרית שמו . ופי' מתיו שכל אנשיו יזכו בזה ולא יכרת אפילו מקצת השבט בחטאו . ופי' מספר כמו במספר כמו לזנות בית אביה . אי נמי שיהיה מתיו מספר ישראל שימנה ראובן כמשפט הבכור . וי"מ הברכה הזאת על כיבוש הארץ . יחי ראובן בעברה חלוצים למלחמה לפני בני ישראל פי' שיתגברו ולא ינצחו כמו ועל חרבך תחיה . ואל ימות שלא יפלו מהם במלחמה . ויהי מתיו מספר שיחזרו לאהליהם כמספרם ולא יפקד מהם איש וכן בירך גד חברו בענין הזה . והפי' הזה קרוב אבל פי' הראשון יותר נכון כי ברכת משה מעין ברכת יעקב :

(ז) וזאת ליהודה . כתב ר' אברהם וכן אמר ליהודה שיחיה ולא ימות והוסיף לו עוד שמע ה' קול יהודה . וכתב הרמב"ן וזה איננו נכון כי לא נתחייב בכרת הזה שיתפלל עליו כן כאשר לא התפלל כן על שאר ה' שבטים אבל הוא כפשוטו וזאת הברכה אשר ברך ליהודה . אבל למה שמפרשים שלכך ברכו בחיים לפי שפתח בהללת יוסף תחלה ולכך ברכו שיחיה כשילך למלחמה ויהי מתיו מספר שלא יפקד מהם איש אתי שפיר שלכך אמר וזאת ליהודה שגם זו הברכה יהיה ליהודה כי הוא אשר גבר באחיו ויוצא תדיר למלחמ' כי גם הוא הציל את יוסף וראוי גם הוא לאותה ברכה : שמע ה' קול יהודה . בצאתו למלחמה כי הוא יעשה בתחלה : ואל עמו תביאנו . אל המחנה . או תפלה על היוצאים למלחמה בארץ אויב שיחזרו לשלום : ידיו רב לו . יספיקו לו ידיו ואין צריך למי שיעזור אותו זולתי עזרת השם ית' לבדו . ויש אומר לשון מריבה ידיו יריבו לו ובעדו . ויש אומרים כמו וברקים רב מגזרת וימררוהו ורבו . וכתב הרמב"ן שרומז למלחמתו הראשונה אל הכנעני ואמר ידיו רב לו שיקח מאויביו ויכבוש מהם ארצות רבות יותר מן הראוי לו בנחלתו רומז שינחיל מנחלתו לשמעון אחיו והוא שנא' מחבל בני יהודה נחלת בני שמעון כי היה חלק בני יהודה רב מהם וינחלו בני שמעון [בתוך נחלתם והזכיר בני שמעון] ברמז עם יהודה :

(ח) וללוי אמר . פירש"י ועל לוי אמר כמו אמרי לי אחי הוא . וכתב הרמב"ן ולפי דעתי כי בעבור שהזכיר משה בברכתו שם ראובן ויהודה יחי ראובן קול יהודה ולא הזכיר שם שאר השבטים בברכתם לכך אמר זה הלשון וללוי ולבנימין לומר כי היו השבטים לפניו וקורא ללוי ומשים עיניו עליו ואומר תומיך ואוריך וכן לכל שבט ושבט ברך אותם פנים אל פנים : אשר נסיתו במסה . פי' ר' אברהם שנסית אותו בנסיון והטעם שנמצא חסיד בכל אשר נסית אותו ולא נמצא בו דופי חוץ ממי מריבה שכבר הענשתו . וכתב הרמב"ן והנכון בדרך הפשט כי במסה כפשוטו המקום אשר ניסו בו השם ברפידים על כן ברכו ואמר תומיך ואוריך יהיו לעולם לאיש חסידך אשר נסיתו במסה כאשר חטאו בני ישראל וינסו השם על המים והוא לא היה בתוך העדה הנועדים על ה' אלא האמין ובפעם השנית תריבהו ותענישהו על מי מריבה של ישראל כי בעבור מריבתם היה עליו העונש ולא שמעל הוא בשם רומז כי החטא היה מפני העם כי בעבור מריבתם חטאו משה ואהרן שיצטרכו לעשות מה שעשו שמא נסתלקה שכינה בעבור ענשם והוא שנא' ויקציפו על מי מריבה וירע למשה בעבורם . ופי' : תריבהו . כמו ריבה ה' את יריבי שלמת לו משפט הריב אשר רבו בני ישראל את ה' . והנה מתחלה דיבר בכהנים כי אמר ללוי שיהיו תומיך ואוריך לאיש חסיד מהם ואחרי כן בכל השבט שניסה אותו בעגל ובמצרים ובמדבר ועל כן אמר : (י) יורו משפטיך . על כל השבט שהם ראויים

לכך שיורו משפטיך וישימו קטורה הכהנים מהם: (יא) **ברך ה' חילו.** פי' הרמב"ן שירבו ואל ימעטו בבואם אל הקודש כענין אל תכריתו שבט הקהתי ואונקלוס תרגם נכסוהי מלשון ואת כל חילם והוא דבק לישימו קטורה ברך ה' חילו כמו שאמרו רבותינו בקטורת שהיא מעשרת: **ופועל ידיו תרצה.** הקרבנות: **מחץ מתנים קמיו ומשנאיו מן יקומון.** פי' ר' אברהם מן אשר יקומון עליהם: (יב) **ידיד ה'.** פי' בנימן שהוא ידיד ה' ישכון בארצו לבטח: **עליו.** פי' על השם הנזכר והשם יהי' חופף עליו כל הימי' ומשרה שכינתו בתוך ארצו: **ובין כתפיו.** רומז למה שדרשו רבותינו. ורומז בג' שכינות הללו לשלשה מקדשים במקדש ראשון ישכון לבטח עליו כענין שנאמ' וכבוד ה' מלא את בית ה'. ואמר על בית שני חופף עליו כל היום שלא שרתה בו שכינה רק ה' מכסה ומגין עליו. ובין כתפיו שכן לימות המשיח כי ביום ההוא קראו לירושלים כסא ה': (טז) **וממגד ארץ ומלואה.** פי' וממגד ארץ המישו' ומאשר היא מלאה כי הזכיר ההרים והגבעו' ומזכיר גם הבקעה וארץ המישור. והרמב"ן פי' וממגד ארץ ומלואה ברכת שדים ורחם כי כל האדם וכל הרמש אשר הוא חי נקרא מלואה וכן ירעם הים ומלואו: **ורצון שוכני סנה.** כי שם נראה אליו תחלה ושכן ימים רבים על הר סיני שהוא מקום הסנה ומסיני בא ושכן בישראל: **תבואתה.** הברכה הזאת: **לראש יוסף.** פי' מרצון השם ית' תבא לראש יוסף ברכה זאת. אי נמי רצון שוכני סנה תבא לראש יוסף וקורא בלשון נקבה כי כן בלשון ארמית ורעות מלכא. ויש אומר לפי הפשט ורצון שוכני סנה תבואתה לראש יוסף לא מיבעי' שתתברך ארצו במקומות הטובים אלא אפי' במקום שהסנה שוכן ימלאו רצון שיהי' מתברך: (יז) **בכור שורו.** כתב הרמב"ן פשוטו של מקרא בעבור שבירך יוסף בתבואות דמה אותו לשור כי רב תבואות בכח שור ואמר שיהיה לבכור אשר יוליד שורו הדר מלכות ורומז ליהושע שהוא ראשון לבית יוסף ויהיה לו גדולה ומלכות: **וקרני ראם קרניו.** של השור הנזכר וינגח בהם אפסי ארץ. ואמר כי קרניו שהם שנים הם רבבות אפרים והם אלפי מנשה הימין לאפרים והשמאל למנשה בירכם שיהיו לרבבות ולאלפים כמו רבבות אלפי ישראל: (כ) **ברוך מרחיב גד.** פי' ר' אברהם בשביל שדימה אותו לאריה אמר ברוך המרחיב לו שנתן לו גבורה וכל רואיו יברחו ממנו ואין מי יצר לו. והרמב"ן כתב והנכון שהוא על נחלתו כי השני שבטים שלקחו בעבר הירדן לא לקחו בגורל אלא נתן להם כל ארץ סיחון ועוג נחלתם רחבה ונסבה למעלה מכל השבטים ולא הזכיר כן בראובן כי די לו בתפלתו ואפשר כי לקחו בני גד יותר מבני ראובן כי היו גבורים ונתן להם כל הספר והערים אשר בנו רבות מאשר לראובן. ועוד כי הם ביקשו הארץ תחלה כאשר פי' שם והנה הם סבת הרחבה הזאת: (כא) **כי שם חלקת מחוקק ספון.** פי' ר' אברהם חלקת כמו חלק מחוקק הוא הגדול והשליט כמו לבי לחוקקי ישראל וספון כמו וספון בארז [בתיכם]. בבתיכם ספונים. פי' כי ראה ארמונים ספונים כי חלק גדולי האמורי היה: **צדקת ה' עשה.** איתא במדרש וירא ראשית לו שלקח ארץ סיחון ועוג שהיא ראשית הכיבוש ובזה עשה צדקה עם ישראל שבנה ערי מבצר וכל זקני ישראל ומוליכם וכל מי שלא היו יכולין לילך עמדו שם כל ימי הכיבוש שכבשו הארץ: (כב) **יזנק מן הבשן.** כתב ר' אברהם יזנק אין לו חבר במקרא והטעם דמהו בגבורתו לגור אריה כאשר ידלג בגבורתו מהר בשן: (כג) **נפתלי שבע רצון.** פרש"י שהיתה ארצו שביעה לכל רצון יושביה. והרמב"ן כתב והנכון שהוא נמשך אל השם הנכבד פי' שבע ומלא רצון השם הנכבד וברכתו: (כד) **ברוך מבנים אשר.** כ' הרמב"ן אם המ"ם תבוא ליתרון שיהיה ברוך אשר מכל הבנים כמו מבורך מנשים יהיה תימה איך ימעט משה שאר השבטים לאמור שיבורך אשר מכל בני יעקב ועוד שלא נתקיימה ברכתו שלא היה כן. ורש"י כתב ראיתי בספרי אין לך בכל השבטים שנתברך מבנים כאשר ואיני יודע כיצד. והנה דעת רבותי' לפרש ברוך מבנים שיהיה מבורך בבנים רבים שיוליד ולכן אמרו שכל שאר השבטים בירך אותם בגבורה או בנחלתם ואשר לבדו בירך בבנים. וגירסת הנוסחאות שלנו בספרי אין לך שנתברך בבנים כאשר. אבל קיום הברכה הזאת לא נתבא' ואולי הוא מה שכ' בדברי הימי' כל אלה בני אשר ראשי בית האבו' ברורים גבורי חיל ראשי הנשיאים והתיחש' בצבא המלחמה מספרם אנשים עשרים וששה אלף ולא נאמר שם בשאר השבטי' כשבח הזה. ועל דרך הפשט ברוך מבנים אשר פירושו כמו יהי רצוי פי' שיהא אשר מבורך מפי כל בני יעקב אביהם ורצוי לכל אחיו והטעם כי ארצו שמנה ומשם יבאו כל מעדני מלך לכל השבטים וכולם יאמרו יברך השם הארץ הזאת אשר תוציא פירות האלה ויהיה מ"ם מבנים כמו מ"ם מה' יצא הדבר. ואונקלוס תרגם בריך מברכת בניא רוצה לומר כי יבאו מכל השבטים לקנות השמן ויהיו יהודה וכל ישראל רוכלין בכל מיני סחורות הטובות שיביאו הכל וימכרו לו ויקנו השמן והנה הוא מבורך מכל הטוב הנמצא לכל השבטים והוא טעם יהיה רצוי אחיו שימכרו לו ויקנו ממנו לרצון להם: (כה) **ברזל ונחשת מנעליך.** פי' שיהי' לו דלתות נחושה ובריחי ברזל וכל הארץ נעולה בהם רמז הוא שישמור השם כל הארץ מאויב ומתנקם: **וכימיך דבאיך.** פי' רמב"ן כמו וזבאיך כי אותיות אלה מתחלפות תדיר שבתה מדהבה במקום מזהבה. פי' וכימיך דבאיך שתהי' ארצך זבת השמן הנזכר ואתה תהי' טובל בו רגליך כל ימיך לעולם. ונכון הוא מה שפירשו בו שהוא הפך מן דאבון נפש שימי הזקנה נקראין דאבון כי הם ימי הרעה והצער וימי הבחרות נקראין ימין כי הם שלו לשמוח בהם פי' כימי ילדותך יהיו ימי זקנותך: (כו) **אין כאל ישורון.** כי אין עם שיהי' לו כח ככחך ישראל כי רוכב שמים בעזרך: (כז) **מעונה אלהי קדם.** יש מפרשים המעון שלך הוא אלהי קדם:

לד (א) **ויראהו ה' את כל הארץ.** כתב הרמב"ן את כל ארץ ישראל אשר מעבר לירדן ואחרי כן הזכיר שהראהו לו: **את הגלעד עד דן.** פי' מן הגלעד כי משה הי' עומד בחלקו של ראובן וחצי הר הגלעד ועריו הי' לבני ראובן וחציו למנשה על כן יש לפרש מן הגלעד (עד דן) אינו (או היה) גלעד בלבנון שהוא בארץ ישראל דכתיב גלעד אתה לי ראש הלבנון והזכיר עד דן שהוא סוף תחום א"י דכתיב שוט נא בכל שבטי ישראל מדן ועד באר שבע והזכי' אפרים ומנשה שהוא בצפונו של ארץ ישראל וארץ יהודה בדרומה דכתיב יהודה יעמוד על גבולו מנגב ובית יוסף יעמדו על גבולם מצפון ויהודה נטל כל דרומה של ארץ ישראל מהירדן ועד הים ודן נטל בצפונית מערבית והזכי' נפתלי הסמוך ליהודה ממזרח ולא הזכיר אשר ויששכר כי היו בתוך אפרים ומנשה דכתיב ובאשר יפגעו מצפון וביששכר ממזרח ולא הזכיר שמעון כי לקח חלקו מבני יהודה ולא הזכיר בנימין שהיה גבולם בין בני יהודה ובין בני יוסף והזכיר עד הים האחרון בשביל זבולון שהוא לחוף ימים או שהיה זבולון בכלל הנגב והככר והזכיר בקעת יריחו בעבור שהיא בקעה עמוקה ולא היתה נראית מראש ההר והראה אותה לו במעשי הנס. והכלל שהראה לו כל נחלת ישראל דכתיב זאת הארץ אשר נשבעתי וכו' ורבותינו בספרי דרשו במקומות האלה הנזכרים בכתוב. והראה לו הארץ בעבור שהיא מלאה כל טוב ומאשר הי' גלוי לפניו יתברך רוב אהבה שאהב משה את ישראל ואת הארץ שמחו בראות הטובה בראות עיניו: (י) **אשר ידעו ה' פנים אל פנים.** פי' רש"י שהי' לבו גס בו ומדבר עמו כל שעה שירצה והקשה רמב"ן א"כ הי' לו לומר אשר ידע ה' פנים אל פנים ופי' הוא מלשון ואדעך בשם פי' לא קם נביא אשר גילה לו השם להיות אליו פנים אל פנים בדבור וכן מה אדם ותדעהו שתעשה לו כבוד לשום

דעתו עליו. ויתכן בעבור שבני אנשים המתראים פנים אל פנים נודעים זה לזה ברואיה הסיא לכך אמר שידעו השם פא"פ ובכל ישראל נאמר פנים בפנים דבר ה' עמכם אבל שם פי' מתוך האש לומר שלא ראוהו פנים ממש [ר"ל להיות בדבור זה היכר עלה וידיעה מוחלט' כמו גבי משה] אלא שמעו מתוך האש: (יא) לכל האותות. פי' לא קם נביא בישראל לכל האותות. א"כ חוזר על אשר ידעו ה' פא"פ לכל האותות והמופתים שעשה שכולם נעשו (בשמו הגדול) ושמעה. והנה גם בשאר נביאים נשמעו אותות ומופתים באליהו שעשה מופתים רבים אבל הספלגה למשה רבינו אמרו במדרש כל הנביאים כולם היו עושים נסים ע"י תפילה כאמה ליהושע ובן הצרפת ועצירת גשמים לאליהו ובן השונמית לאלישע אבל משה מיד הי' עושה ואין המדרש זה ברור. ורמב"ם כתב במורה נבוכים כי הספלגה למשה הוא מה שאמר לפרעה לכל עבדיו ולכל ארצו ולעיני כל ישראל כי הי' לעיני החולקים עליו ולעיני המסכימים עמו אבל שאר נביאים עשו אותות ליחידים מבני אדם כענין ספרה נא לי וכן כולם. וכתב רמב"ן ואיננו נכון כי עצירת גשמים לאליהו וביאתם הי' דבר מפורסם מאד וגם כן היה גזירת אליהו באמרו חי ה' אם יהי' שנים האלה טל ומטר וכן עמידת השמש ליהושע הי' לעיני כל ישראל ורבו אותו מסוף העולם ועד סופו.

וכן קריעת הירדן כקריעת הים סוף נעשה לכל ישראל. אבל לפי פשוטו של מקרא הכל קשור ומחובר לשל מעלה לא קם נביא עוד בישראל כמשה אשר ידעו ה' פא"פ ולעשות אותות ומופתים ביד חזקה ומורא גדול כמשה ואם עשו מקצת מהם לא הגיעו לרובם ולא למעלה הגדולה שבהם כי לא הי' כיום סיני לפניו ולאחריו וכן לא הגיעו אותות הנביאים לזמן גדול כמו שהגיע הוא ע"ה כי אות המן תמידי ארבעים שנה ועמוד האש וענן גם הבאר והשליו על דעת רבותינו ולכתם המדבר הגדול והנורא נחש שרף ועקרב וצמאון ולא חסרו דבר: (יב) ולכל היד החזקה. פי' הרמב"ן זו קריעת ים סוף שנאמר בו וירא ישראל את היד הגדולה: ולכל המורא הגדול. זו מעמד הר סיני שנאמר למען תהי' יראתו על פניכם לבלתי תחטאו ולפיכך הזכיר באלו שנעשו לעיני כל ישראל שמתחילה הזכיר כל מה שנעשה לפרעה ולכל עבדיו ולכל ארצו. ובספרי ים ולכל היד החזקה זו מכת בכורות שנאמר כי ביד חזקה ישלחם ולכל המורא גדול זו קריעת ים סוף ד"א ולכל המורא הגדול זו מתן תורה: אשר עשה משה. פי' הרמב"ן שהבין והראה את הכל לעיני כל העם כמו הנפש אשר עשו בחרן. לעשות את יום השבת כי משה לא עשה היד החזקה והמורא הגדול רק הבינם ובעבורו נעשו לעיני כל ישראל — חזק:

ס . ל . י . ק

ותכל העבודה עבודת הקודש בעה"י ביום הששי עש"ק ר"ח מרחשון אליהו נביא במהרה ובוא אלינו ע"מ"ב"ד לפרט פה הנובר קהל הקודש יראי אלהים ישרי לב מחזיקי אמונה במעשי צדקה וג"מ אנשי חכמה ומדע מתהלכים בתמים ושלימות עם אלהים ואנשים היות כעם ככהן ה"ה מנהיגם הרב המאה"ג שלשלרת היוחסין מו' נתן אדלער נ"י. ואמרת שקטנה הירועה מהחל לפרט ולספר טובות כל או"א כאשר קצרתי בספורי במעשי החסד משלומי אמוני ישראל דק"ק פפד"מ יע"א שהרבה נגידים נ"י הטיבו עמדי מאוד ואיזה מהם הגדילו לעשות לעזרני בכל ענינים וכ"ב יחידי סגולה דק"ק קאפפענהאגען ואם רציתי לפרט הי' ראוי לפרט טובות בל או"א אלי והדבר הזה אי אפשר מכמה טעמים לכן נקטה נפשי להזכיר צדקתם בכלל וכולם שוים לטובה להשיב נפש עיפה ולתמוך נכה ודכא רוח אשר בכל תפוצות הארץ לא יערוך אומה ולשון לנוחלי מדות אבינו אברהם. ע"כ פרשתי ידי אליך אלהי אברהם זכור ליראיך חסדם טובתם וצדקתם ע"ע אמן.

לכבוד המגיה! ה"ה אדוני וידידי הרבני המופלג ומושלם בשלימות חכמים מפורסמים

בק"ש מו' שלמה זלמן פרענסדארף סגל.

ידידי! עוד כמו רגע עמלתי, מקום בספר למנחתי הגבלתי, והנה הפועלים לחצוני והבדלתי, לבשם במשקל התנועות חדלתי, ובזה תסלח החטא תוהלתי: ועתה יקרי וחביבי! תשורה אין להביא, כ"א ברכת ניבי, קחם לרצון בחובי, וכאשר עם לבבי.

רב שלומך! עד בלי ירח — ידיד ד': עשית פרי ורוחה,
שלמה דאגה, נס אנחה, — לא אוסף מר צורח.
זבדוני רחמיך במעשי חסדים, — הראת לכל טובך מתעלומך:
לקח קנית מפנינים יפעתו — כחפץ נפשך, וזולתך תרוהו,
מתיקות דבשך יתר מרעבהו — ישלחו ידיך טרם שאלתו:
נוצר תאנה יאכל מגדים, — יקראוך אברך לימי עלומך!
פרנס ישוך לעמך ומודה, — טרף תדשנם חכמה ובינה;
סגלת מלכים בעשרם פורה, — וחכמים באשרם יפצחו רנה.

הכ"ד עבדו וידידו מאיר במוה"רמ עמק שושן.

אלה הם שמות הגדולים אשר הביא רבינו המחבר בזה הספר מלבד… וראב"ע והרמב"ן והמובאים בתוך לשונם, כי… מדבריהם לקט וסדר רוב דבר…

רבינו אשר (א"א, ז"ל, וז"ל, וא"ו?) ד"ב ב'. ג"א. שם ב'. י"א א'. י"ד א'. ט"ו ד'. י"ח ב'. כ"ג ד'. ל"ו ב'. ל"ט ד'. מ"ד א'. נ"ג ב'. כ"ד ג'. כ"ט א'. ס"ד ג'. ס"ט א'.

ר' חייא הספרדי נ"ט ד'.

ה"ר יהודה חסיד י"ט ב'. כ"א ג' (החסיד).

ר' יהודה (אמי הרב) י"א א'.

ר' יוסף קמחי ד"א ד'. ב"ג. שם ד'. ג"ב. שם. שם. ג"ד. שם. א"ג. ע"ג. י"א ב'. י"ד ד'. כ"ד ד'. כ"ו ד'. שם. כ"א ג'. כ"ט ב'. ל"ו א'. ל"א א'. ל"ט ג'. מ"א ב'.

1851/37

ר' יוסף קר…
ר' ישראל…
הר' מאיר…
הרב ר' מ…
רב סעדי' ג…
ערוך ד"ה ב'.
רשב"ם י"א…
הר' שמעון…
ר"ת ד"כ…

…ב'.
…שם?
…ושנבורק כ"ד א'.
…תק עם דברי הרמב"ן והראב"ע לבד ל"ב ע"ב.
…א א'. כ"ו א'. שם ב'. שם. כ"א ג'.
…רהם ד"י ב'.

הטעיות ותק[illegible]ן

עלה	עמוד	שורה	קרא	תחת
א'	ג'	מא	שנתעוררו	שנתעוררו
ב'	א'	לד	ברכם	ברכה
-	-	לט	שנתקלקל	שנתקלקל
-	-	מה	אבר	נפש
-	-	מו	דם	בם
-	ד'	מו	יולידו מין	יולידו
ג'	ג'	מג	הוא הוליד	הוא
-	ד'	לט	ויגיע	ויגוע
-	-	מ'	והרמב"ן	והרמב"ם
ד'	א'	לג	בצדק	בצדיקים
-	-	לה	בצדק	בצדקה
-	ג'	מט	ממפרים	מספרים
-	ד'	ד'	ונגמר	נגמר
ה'	א'	ד'	בי"ן	בי"ו
-	-	ה'	בי"ב	בי"ג
-	-	ז'	קומתה	קומתם
-	-	כח	ל'	מ'
-	ג'	ח'	בני נח אלא	בני נח
-	-	מז	פרו	פדו
ו'	ב'	כד	משם	משם מן
-	-	לה	הנזכר בכאן איננו נזכר	הנזכר
-	ד'	ד'	ומעוה	ומעוה
-	-	יז	והיה	והרן
-	-	כז	כשדים	בשדים
-	-	לה	אברהם לעשות	אברהם
ז'	א'	יד	ולא חזר	וחזר
-	ג'	יח	כי עד הנה	כי הנה
ח'	א'	לח	ב"ר וכו'	ב"ר
-	ב'	א'	שילא	כשילא
-	-	ב'	כי נעשה	נעשה
-	ד'	לג	האשם	העולה
ט'	ב'	כז	שאין	שאין
-	ד'	יד	והוא	והוה
יג	א'	ז'	אם	שם
-	-	כב	שעליהם	שאליהם
טו	א'	לו	מושבך	מושכך
-	ב'	כז	זרעו	מרעו
טז	ב'	ה'	אותך	אותך
יז	ב'	י"ז	בהם	בשם
יח	א'	כז	לאדוני	מאדוני
יח	א'	לו	יכולין	יכליו
-	ג'	יא	ורבותינו	ורבותיני
-	-	כז	בגאותו	באגותו
-	-	מב	מטנו	עמנו
יט	ד'	כה	היה	היתה
כ	א'	ו'	בתו	בתה
-	ג'	מב	דלמה	דלמא
כא	א'	טו	והמדנים	אהמדנים
כ"ג	ב'	כט	בבר	כבר
כד	ג'	מב	להוציאם	להכואם
-	-	מז	המוצאים	המוציאם
-	-	מט	עתה	אתה
-	ד'	כד	במם'	בשם
כה	ב'	ג'	בן דינה	בת דינה
-	-	ו'	ושוס בת איתת ?	ושם איתת
			(ועיין פי' הרמב"ן במדבר כ"ו מ"ו)	
-	ב'	יד	אחרי	הכנענית אחרי
-	ד'	טו	הראהו לו	לא הראהו לא
כח	א'	מ"ח	כן	כי
-	ב'	מב	ופרשהו	ופירשהו
-	ד'	מב	אברהם	הברהם
כט	ג'	כה	כי	ני
-	-	מה	שושמעו	ששמעו
לא	ד'	לח	הצפרדעים	הצפררעים
לב	ד'	מב	כפי	כפין
לה	ד'	לו	כמו	כמן
לו	ג'	כה	ובני	לבני
-	-	כח	אחריה	אחרים
לז	א'	מה	תלונותיכם	תונותיכם
לח	ג'	מ'	ממפרים	מספרים
לט	ב'	לו	פי'	כי'
-	ד'	מט	שמוע תשמעו	שטוע תשטעו
מ'	ג'	א'	לא	לו
-	ד'	כד	איפה	אפה
מא	א'	א'	בא ?	באו
מב	ב'	יח	ירצה	ירלא
-	ד'	ב'	מלוזבל	עלוזבל
-	-	ג'	עוזרעה - מדרבנן	עוזרעה - עדרבנן
מה	ד'	לב	כמין	כטין
מט	ד'	יג	בפירו'	בפיו'
נ	ב'	כז	תעזבנו	תעוזבוו
-	-	-	וכן	לכן
-	ג'	כח	ומקיים	ותקיים
נג	ד'	ב'	וק"ל. המ"ל	וק"ל
נד	ב'	מב	אינו	איני
-	ד'	כו	לפרא ?	ליפורא
נז	ב'	כט	חבירו	תבירו
נט	ב'	טו	עומדת	עומאת
סג	ד'	י'	מי	אל
סד	ד'	כד	אפרים ?	ראובן
-	-	-	ראובן ?	אפרים
סז	ג'	כה	מן	תן
-	ד'	כד, כז, ל	פי'	פי
סח	ד'	לט	וכל	ובל
עא	א'	מח	הסלע	שסלע
עב	א'	א'	השלימו	כשלימו
-	ב'	טז	עיר	עיד
עג	א'	לא	רק	רך
-	ג'	מד	וברכותיהם	וברכותם
עד	ד'	מח	לא	לם
עה	ג'	כו	ביום	בייס
עח	ד'	כו	הארץ	בארץ
פא	א'	יב	ייחוד	ייחד
-	ג'	יג	מר הגדגד	מרה גדגד
-	-	עז	הר ההר	הס הסר
-	ד'	יט	אתם	אתם
פד	ב'	ע'	לכם	לכן
-	ג'	כד	הם	שם
פה	ב'	ה'	את	הת
פו	ד'	טו	ונחשוב	ונתשוב
פט	א'	כז	משה	שמה
-	ב'	מו	יהיו	יהיו'
-	ג'	מא	אמרו	אמרי

הספריה הלאומית
S 22 A 4118
יעקב בן אשר,
פירוש על התורה :
C.1
1935796-10
W-X